

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
SUMQAYIT DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
MALATYA TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

**TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN İQTİSADİ RESURLARINDAN SƏMƏRƏLİ
İSTİFADƏNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ**

*I Beynəlxalq elmi konfrans
(22–23 may 2025-ci il)*

**TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELERİN EKONOMİK KAYNAKLARININ ETKİN
KULLANIMININ GÜNCEL SORUNLARI**

*I Uluslararası bilimsel konferans
(22-23 Mayıs 2025)*

**ТҮРК ТИЛДҮҮ МАМЛЕКЕТТЕРДИН ЭКОНОМИКАЛЫК РЕСУРСТАРЫН
ЭФФЕКТИВДҮҮ ПАЙДАЛАНУУНУН АКТУАЛДУУ МАСЕЛЕЛЕРИ**

*I Эл аралык илимий конференция
(22-23-май, 2025-жыл)*

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ ГОСУДАРСТВ**

*I Международная научная конференция
(22-23 мая 2025 года)*

**ACTUAL PROBLEMS OF EFFICIENT USE OF ECONOMIC RESOURCES OF TURKIC-
SPEAKING STATES**

*I International scientific conference
(22-23 May, 2025)*

SUMQAYIT - 2025

**TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ
DÜZENLEME KURULU
УЮШТУРУУ КОМИТЕТИ
ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ КОМИТЕТ
ORGANIZING COMMITTEE**

Həmsədrələr

Əminəğa Sadıqov

Sumqayıt Dövlət Universitetinin rektoru vəzifəsini icra edən

Recep Bentli

Kudaiberdi Kojobekov

Malatya Turqut Özal Universitetinin rektoru

Oş Dövlət Universitetinin rektoru

Sədr müavinləri

Elşad Abdullayev

Sumqayıt Dövlət Universitetinin Elm və İnnovasiyalar üzrə prorektoru

Könül Abaslı

Sumqayıt Dövlət Universitetinin Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru

İlhan Erdem

Malatya Turqut Özal Universitetinin prorektoru

Elmar Xəlilov

Sumqayıt Dövlət Universitetinin Sosial məsələlər və ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə prorektoru

Timur İsraïlov

Oş Dövlət Universitetinin İqtisadiyyat, Biznes və Menecment İnstitutunun direktoru

Loğman Abdullayev

Sumqayıt Dövlət Universitetinin İqtisadiyyat və idarəetmə fakültəsinin dekanı

Oğuzhan Göktolga

Malatya Turqut Özal Universitetinin Sosial və humanitar elmlər fakültəsinin dekanı

Qalib Hüseynov

Sumqayıt Dövlət Universitetinin Biznesin idarə edilməsi kafedrasının müdiri

Vefalı Enser

Malatya Turqut Özal Universitetinin Radio, televiziya və film kafedrasının müdiri

Samir Orucov

Sumqayıt Dövlət Universitetinin Magistratura, doktorantura və elm şöbəsinin müdiri

**PROQRAM KOMİTƏSİ
PROGRAM KOMİTESİ
ПРОГРАММА КОМИТЕТИ
ПРОГРАММНЫЙ КОМИТЕТ
PROGRAM COMMITTEE**

<i>Abdölmecid Nureddin</i>	Beynəlxalq Vision Universiteti, Şimali Makedoniya
<i>Ahmet Şit</i>	Malatya Turqut Özal Universitetinin Sosial və humanitar elmlər fakültəsi
<i>Arif Yıldız</i>	Malatya Turqut Özal Universitetinin Sosial və humanitar elmlər fakültəsi
<i>Çinara Kulueva</i>	Oş Dövlət Universitetinin İqtisadiyyat, Biznes və Menecment İnstitutunun Maliyyə və bank işi kafedrası
<i>Emine Kaya</i>	Malatya Turqut Özal Universitetinin Sosial və humanitar elmlər fakültəsi
<i>Erdinç Koç</i>	Malatya Turqut Özal Universitetinin Sosial və humanitar elmlər fakültəsi
<i>Laziza Nurpeiis</i>	Əl-Fərabî adına Qazax Milli Universiteti
<i>Maria Koçkorbayeva</i>	Qırğızıstan İqtisad Universiteti
<i>Mirlanbek Ubaydullaev</i>	Oş Dövlət Universitetinin İqtisadiyyat, Biznes və Menecment İnstitutunun İqtisadiyyat və müəssisələrin idarə edilməsi kafedrası
<i>Mustafa Tümer</i>	Kipr Vəqflər İdarəsi
<i>Müslüm İbrahimov</i>	Beynəlxalq Tətbiqi Elmlər Universiteti (Almaniya), London Bank və Maliyyə universiteti
<i>Oktay Kızılkaya</i>	Malatya Turqut Özal Universitetinin Sosial və humanitar elmlər fakültəsi
<i>Özge Korkmaz</i>	Malatya Turqut Özal Universitetinin Sosial və humanitar elmlər fakültəsi
<i>Rza Məmmədov</i>	Sumqayıt Dövlət Universitetinin Biznesin idarə edilməsi kafedrası

<i>Selim Demez</i>	Malatya Turqut Özal Universitetinin Sosial və humanitar elmlər fakültəsi
<i>Süleyman Serdar Karaca</i>	Malatya Turqut Özal Universitetinin Sosial və humanitar elmlər fakültəsi
<i>Şaybakova Emma</i>	Ufa Dövlət Neft Texnologiyaları Universitetinin İqtisadi təhlükəsizlik kafedrası
<i>Şəfa Əliyev</i>	Sumqayıt Dövlət Universitetinin Biznesin idarə edilməsi kafedrası
<i>Tələt Belyalov</i>	Kiyev Milli Texnologiya və Dizayn Universitetinin Sahibkarlıq və biznes kafedrası
<i>Umidbek Abdalov</i>	Mamun Universiteti, Özbəkistan
<i>Yahya Ayyıldız</i>	Malatya Turqut Özal Universitetinin Sosial və humanitar elmlər fakültəsi
<i>Zoltán Egeresi</i>	Dövlət Xidmətləri Universiteti, Macarıstan

**KATİBLİK
SEKRETERYA
СЕКРЕТАРИЯ
СЕКРЕТАРИАТ
SECRETARIAT**

<i>İlqar Osmanov</i>	Mühasibat və iqtisadiyyat kafedrasının baş müəllimi
<i>Elnarə Həsəratova</i>	Redaksiya və nəşr işləri şöbəsinin redaktoru
<i>Aysel Eminova</i>	Beynəlxalq əməkdaşlıq və strateji layihələr şöbəsi, Reytinglərlə iş bölməsinin müdiri
<i>Sevda Şahverdiyeva</i>	Magistratura, doktorantura və elm şöbəsinin aparıcı mütəxəssisi
<i>Şəhriyar Cəfərli</i>	İnformasiya texnologiyaları şöbəsinin mütəxəssisi

PLENAR İCLAS
GENEL KURUL TOPLANTISI
ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ
PLENARY SESSION

TÜRK DEVLETLERİNİN ORTA ASYADAKİ EKONOMİK ETKİNLİĞİ

Prof. Dr. Recep Bentli

Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Türkiye

rektor@ozal.edu.tr

Özet: Makalede Orta Asya'daki Türk devletlerinin ekonomik faaliyetleri incelenmektedir. Orta Asya Türk devletlerinin bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra geçirdikleri ekonomik süreçler analiz edildi. Piyasa ekonomisine geçişe ilişkin beklentiler aktarıldı. Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle ticari ve ekonomik ilişkileri analiz edildi. Bu alandaki sorunlar vurgulandı ve mevcut potansiyel değerlendirildi. Türkiye'nin Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'la ticaret politikalarının eşgüdümünün sağlanmasına yönelik öneriler ve tavsiyelerde bulunuldu.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, ekonomik ilişkiler, ticaret politikası

1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını ilan eden Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan; Türk Cumhuriyetlerini oluşturan, Türk dilini konuşan ve Türkleri Orta Asya'da temsil eden Türkiye'nin bu coğrafyadaki en önemli kardeşleridir.

Bu ülkeler, bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra komünizmin oluşturduğu hantal ekonomik yapıdan kurtularak, serbest piyasa ekonomisine geçişte özellikle Türkiye ile yakın bir temasa geçerek serbest piyasa ekonomisinin avantajlarından yararlanmaya çalışmışlardır. Şu ana kadar Türkiye; sahip olduğu teknolojik bilgi birikimi, uluslararası ilişkilerdeki deneyimi ve nitelikli insan gücü sayesinde kardeş ülkelere birçok alanda önemli katkılar sağlayarak destek vermiştir ve bu destekleri vermeye de devam edecektir. Bu sebeple Türk Cumhuriyetleri ile her açıdan yakın bir temas içinde olmak ve her platformda ortak bir yaklaşımla hareket etmek dünya konjonktüründe Türk birliğinin oluşturulması adına önem arz etmektedir.

Dünya ülkelerini birbirine yaklaştıran en önemli ekonomik etkinlik dış ticaret faaliyetleridir. Grafik 1, Türkiye'nin 2015-2024 yılları arasında kardeş ülkeler ile yapmış olduğu dış ticaret faaliyetlerini göstermektedir. Grafik 1'den de görüleceği üzere kardeş ülkelerle gerçekleştirilen dış ticaret hacminin genel olarak bir artış trendinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönem içinde Türkiye'nin kardeş ülkelerle yapmış olduğu ihracat ortalamasının 6,6 milyar dolara, ithalatının ise 4,7 milyar dolara yaklaştığı görülmektedir. Toplam dış ticaret hacminin ise 11 milyar doların üzerinde olduğunu söylemek mümkündür. 2024 yılında ise sadece ihracatın 11,1 milyar dolara, ithalatın ise 7,6 milyar dolara yaklaştığı görülmektedir. Zira bu rakamlar, 10 yıllık ortalamanın neredeyse iki katına yaklaşıldığını göstermektedir. 2024 yılında toplam dış ticaret hacmi ise 19 milyar dolar olarak kayıt altına alındığını söylemek mümkündür. Bu tablo, Türk Cumhuriyetleri ile yapılan dış ticaret faaliyetlerinin sürdürülebilir şekilde artırılabilmesinin en önemli kanıtıdır. Ancak bu rakamlarla yetinmeyerek kardeş ülkelerle ekonomik iş birliğinin daha fazla artırılması ve her alanda iş birliğinin geliştirilmesine önem verilmesi gerekmektedir.

Kardeş ülkelerin, sosyoekonomik açıdan özellikle üretim imkanları yönü ile önemli avantajlara sahip olduğunu da söylemek mümkündür. Bölgede yer alan ham petrol, doğal gaz ve endüstriyel hammaddeler, bu ülkelerin en önemli ihracat kalemlerini oluşturmaktadır. Bu ülkeler, başta temel gıda maddeleri olmak üzere genel olarak tüketim mallarını da bölge ülkelerden temin etmektedir. Bu noktada Türkiye, bu ülkelerin en önemli tedarikçisi olma potansiyeline de sahiptir.

Türk Cumhuriyetlerinin tamamında sürdürülebilir bir ekonomik gelişiminin sağlanması için bazı önemli adımların atılması da elzem bir ihtiyaçtır. Bu adımlar maddeler halinde kısaca şu şekilde özetlenebilir.

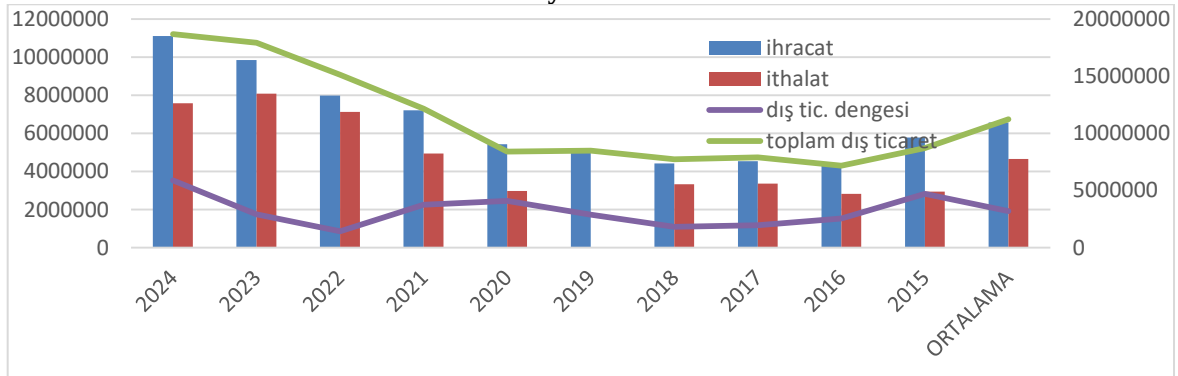
- ✓ Kardeş ülkeler arasında ticaret politikalarında eş güdüm sağlanmalıdır.
- ✓ Ulaştırma ve lojistik altyapılar güçlendirilmelidir.
- ✓ Tarife dışı engellerin önce azaltılması ardından da mümkünse tamamen ortadan kaldırılması sağlanmalıdır.
- ✓ Ticari ilişkilerin güçlendirilmesi, küresel ekonomik trendlerin takip edilmesi ve ticaret, nakliyat, yatırım ile yeşil enerji gibi iklim değişikliği ile ilgili önemli projelerin birlikte ele alınması gerekmektedir.
- ✓ Serbest ticaret anlaşmalarının sayısı artırılmalıdır.
- ✓ Türk Cumhuriyetlerine ait gümrük kapılarında geçiş kolaylığı sağlanarak, dış ticaret faaliyetlerinin artırılması desteklenmelidir.
- ✓ Benzer şekilde gümrük işlemlerinde ortak standartlar belirlenerek, bu süreçlerin daha basit ve hızlı bir hale getirilmesi yolu ile dış ticaret faaliyetlerinin kesintisiz bir şekilde artırılması sağlanmalıdır.
- ✓ Türk Cumhuriyetleri arasında pazar ekonomisi, yaşam standartlarının iyileştirilmesi, hukuki ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinin sağlanması için yakın ilişkileri teşvik edecek iş birliklerinin oluşturulması gerekmektedir.
- ✓ Enerji, gıda ve madencilik gibi kritik sektörlerde iş birliğinin daha fazla artırılması gerekmektedir.
- ✓ Özellikle ortak projelerle üretim tesisleri kurularak hem bölgedeki Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik gücü artırılmalı hem de bölge üzerinde söz sahibi olunması gerekmektedir.

Türk Devletlerinin beraber omuz omuza hareket etmesi, aralarında var olan potansiyel iş birliği gücünün artırılmasını sağlayarak, dünya sahnesinde daha fazla söz sahibi olunmasını sağlayacaktır.

Unutmamak gerekir ki hep birlikte güçlüyüz, bunları başardıkça da daha güçlü olmaya devam edeceğiz. Bu konferansın Türk dünyasının geleceği için ortak bir vizyon belirlenmesine katkı sağlayacağını umarak, hepinize sevgi ve saygılarımı sunarım.

EK: Grafik ve Tablo

Grafik 1: 2015-2024 Yılları Arasında Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Dış Ticaret Faaliyetleri

Tablo 1: 2015-2024 Yılları Arasında Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Dış Ticaret Faaliyetleri

YIL	TOPLAM İHRACAT DEĞERİ	İHRACAT DEĞİŞİM ORANI (%)	TOPLAM İTHALAT DEĞERİ	İTHALAT DEĞİŞİM ORANI (%)	TOPLAM DİŞ TİCARET HACMİ	DİŞ TİCARET DENGESİ
2024	\$11,102,222.11	12.80%	\$7,575,144.49	-6.30%	\$18,677,366.60	\$3,527,077.61
2023	\$9,842,195.30	23.17%	\$8,084,387.30	13.54%	\$17,926,582.60	\$1,757,808.00
2022	\$7,990,817.10	10.88%	\$7,120,527.53	44.02%	\$15,111,344.63	\$870,289.58
2021	\$7,206,443.40	32.73%	\$4,943,973.12	66.36%	\$12,150,416.52	\$2,262,470.28
2020	\$5,429,515.04	6.31%	\$2,971,785.72	-12.00%	\$8,401,300.75	\$2,457,729.32
2019	\$5,107,351.31	15.60%	\$3,377,188.75	1.62%	\$8,484,540.07	\$1,730,162.56
2018	\$4,417,965.08	-2.70%	\$3,323,249.97	-1.06%	\$7,741,215.05	\$1,094,715.12
2017	\$4,540,393.79	4.18%	\$3,358,729.18	18.81%	\$7,899,122.96	\$1,181,664.61
2016	\$4,358,110.10	-24.57%	\$2,827,053.59	-4.07%	\$7,185,163.69	\$1,531,056.51
2015	\$5,777,983.23	-24.31%	\$2,946,966.96	-14.23%	\$8,724,950.19	\$2,831,016.27
ORTALAMA	\$6,577,299.65		\$4,652,900.66		\$11,230,200.31	\$1,924,398.99

Kaynak: (TÜİK, 2025)

Xülasə

Recep Bentli

Orta Asiyada Türk dövlətlərinin iqtisadi fəaliyyəti

Məqalədə Orta Asiyada Türk dövlətlərinin iqtisadi fəaliyyəti tədqiq edilmişdir. Orta Asiya Türk dövlətlərinin müstəqilliklərini elan etdikdən sonra keçdikləri iqtisadi proseslər təhlil olunmuşdur. Bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı gözləntilər verilmişdir. Türkiyənin Orta Asiya dövlətləri ilə ticarət-iqtisadi əlaqələri təhlil edilmişdir. Bu sahədə olan problemlər göstərilmiş və mövcud potensial qiymətləndirilmişdir. Türkiyənin Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistanla ticarət siyasətlərinin koordinasiya edilməsi üzrə tövsiyələr verilmiş və təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, iqtisadi əlaqələr, ticarət siyasəti

Summary

Recep Bentli

Economic Activity of Turkish states in Central Asia

The article studies the economic activities of the Turkic states in Central Asia. The economic processes that the Turkic states of Central Asia went through after declaring their independence are analyzed. Expectations regarding the transition to a market economy are given. Trade and economic relations of Turkey with the Central Asian states are analyzed. The problems in this area are shown and the existing potential is assessed. Recommendations are given and proposals are put forward for coordinating the trade policies of Turkey with Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan.

Key words: Azerbaijan, Turkey, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan, economic relations, trade policy

TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏR ARASINDA YAŞIL ENERJİ VƏ DAVAMLI İNKİŞAF SAHƏSİNDƏ ƏMƏKDAŞLIQ PERSPEKTİVLƏRİ

Hümbətəliyeva Səadət Əsgər qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

saadat.humbataliyeva@sdu.edu.az

Xülasə: Məqalədə “davamlı inkişaf” konsepsiyasının iqtisadi, sosial və ekoloji tərəfləri təhlil edilmiş, həmçinin türkdilli dövlətlərdə davamlılığın ekoloji meyarına töhfə verən bir çox sahələrdə yaşıl innovasiyaya bağlı tədqiqatlar araşdırılmışdır. Məqalədə eyni zamanda, bərpa olunan enerjinin böyük potensialı qeyd edilərək yaşıl dəhlizin əhəmiyyəti vurğulanmış və bu sahədə türkdilli dövlətlər arasında əməkdaşlığın perspektiv yolları müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: türkdilli dövlətlər, yaşıl enerji, davamlı inkişaf, yaşıl dəhliz, bərpa olunan enerji

Giriş

Bu gün davamlılıq dedikdə ağla gələn ilk izah onun resurslardan şüurlu şəkildə istifadə edilməsini və gələcək nəsillərə ötürülməsini əhatə etməsi olur. Belə ki, davamlılıq anlayışı həm sosial, həm də iqtisadi baxımdan çox vacib və getdikcə daha çox maraq cəlb edən mövzuya çevrilməkdədir. Elmi sahələrdə təşkil olunan konfranslar və seminarlar bunun bariz nümunəsidir.

Davamlılığa artan maraqla bağlı müxtəlif həllər və ideyalar hazırlanır. İqtisadi baxımdan dayanıqlılıq bütöv bir sistem kimi həll edilməli olan bir məsələyə çevrilmişdir, çünki həyata keçirilən tədbirlərin nəticələri cəmiyyətlə yanaşı, iqtisadiyyata da aiddir. Hazırlanmış ideyalar və ortaya çıxan müxtəlif imkanlar fərqli sahələrdə fəaliyyət göstərən bir çox sektorlar üçün faydalı nəticələr verir və son nəticədə davamlılığa xidmət edir [1, s.98].

Davamlılığın üç fərqli meyarı mövcuddur. Bir-birindən ayrı hesab edilə bilməyən iqtisadi, sosial və ekoloji davamlılıq sahələri öz daxilində müəyyən dinamikaları ehtiva edir. Onlar həmçinin çıxışları vasitəsilə bir-birinə təsir edən sistemlər yaradırlar. Davamlılığın ekoloji meyarını nəzərə alsaq, ölkələrin ciddi məsuliyyətləri olduğu aydın şəkildə görünür. Belə ki, ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələr istehsal prosesinin bütün mərhələlərində öz fəaliyyətləri nəticəsində ətraf mühitə ciddi təsir göstərilir. Bu təsirlər dövlət tərəfindən hazırlanmış müxtəlif tədbirlərlə aradan qaldırılır. Belə ki, ətraf mühit texnologiyaları və yaşıl innovasiya adı altında qruplaşdırılan fəaliyyətlər xüsusilə vacib məsələdir. Yaşıl innovasiya anlayışı bu gün istifadə etdiyimiz innovasiya anlayışından çox da fərqlənmir. Qeyd etmək lazımdır ki, o, innovasiyanın ətraf mühitə təsirini azaltmaq missiyasını da əhatə edir.

Enerji iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi ilə ekoloji cəhətdən məsuliyyətli şəkildə iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə və davamlı inkişaf istiqamətində mühüm irəliləyişə nail olmaq, eyni zamanda geosiyasi baxımdan region ölkələrinin təsirini artırmaq olar [2, s.43].

Bu gün Türkdilli dövlətlər tez-tez qeyd edilən davamlılığın ekoloji meyarına töhfə verən bir çox sahələrdə yaşıl innovasiyaya bağlı tədqiqatlar həyata keçirir. Bu tədqiqatlar əlaqəli olduqları sahəyə görə məhsul və ya proses innovasiyası kimi müxtəlif perspektivlərdən fərqli adlar altında təsnifləşdirilir. Bir çox sahələrdə olduğu kimi Türkdilli dövlətlər (Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Türkmənistan) arasında yaşıl enerji sektorunda əməkdaşlığın perspektivləri genişmiqyaslıdır və pozitiv nəticələr vəd edir.

Mərkəzi Asiya və Qafqazın enerji transformasiyası

Mərkəzi Asiya və Qafqaz irimiqyaslı bərpa olunan enerji layihələrini həyata keçirməyə imkan verəcək yaşıl enerji dəhlizləri üçün böyük potensiala malik müxtəlif regionları təmsil edir.

COP 29 başlayan kimi diqqət Azərbaycana və regional ölkələrə yönəldilmişdir. Burada diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biri bərpa olunan enerjiyə yol açacaq qarşılıqlı əlaqə və regional əməkdaşlığa yönəlmiş “yaşıl enerji dəhlizləri” olmuşdur. Bu məqsədlə Mərkəzi Asiya və Qafqaz ölkələrinin rəhbərlik etdiyi və Azərbaycanın ev sahibi olduğu COP 29 mühüm rol oynamışdır. Mövcud sistemlər artan elektrik və

qaz tələbatını ödəmək üçün mübarizə apararkən, Mərkəzi Asiya bərpa olunan enerjiyə üstünlük verməklə öz enerji gələcəyini təmin edə bilər. Lakin regionun sovet dövründən qalma köhnə elektrik şəbəkəsi tələb olunan genişmiqyaslı bərpa olunan enerji integrasiyasını dəstəkləmək üçün əhəmiyyətli investisiyalar və regional əməkdaşlıq tələb edir. Qazaxıstan, Özbəkistan, Azərbaycan, Türkiyə və Avropa İttifaqı (Aİ) ölkələrinin birləşdirməsini planlaşdıran yaşıl enerji dəhlizləri bütün regionu ucuz, dayanıqlı enerji ilə təmin etmək üçün müxtəlif bərpa olunan enerji mənbələrini bir araya gətirə bilər.

Orta Asiya və Qafqazda qalıq yanacaqdan asılılıq

Mərkəzi Asiya və Qafqazda elektrik enerjisi istehsalı qalıq yanacaqlardan çox asılıdır. Məhdud regional şəbəkə əlaqələri və elektrik enerjisi istehsalında resurs müxtəlifliyinin olmaması artan elektrik enerjisinə tələbatın ödənilməsində regional problemlərlə yanaşı yaşıl enerji dəhlizləri üçün mühüm imkan yaradır.

Regionda qalıq yanacaq asılılığı ölkələr arasında dəyişir. Belə ki, Türkmənistan (99%), Özbəkistan (94%) və Azərbaycan (89%) elektrik enerjisinin böyük hissəsini təbii qazdan istehsal edir. Yəni təbii qaz regionda ümumi elektrik enerjisi istehsalının yarısından çoxunu təmin edir. Digər tərəfdən, kömür Qazaxıstanda elektrik enerjisinə olan tələbatın 57%-ni, təbii qaz isə 29%-ni qarşılayaraq mühüm rol oynayır. Hidroenergetika regionda yeganə əhəmiyyətli bərpa olunan enerji mənbəyidir. Belə ki, o, Tacikistan, Qırğızıstan və Gürcüstanda elektrik enerjisinin 76%-88%-ni təmin edir [13].

Bu vəziyyətin nəticəsidir ki, Orta Asiya və Qafqazda elektrik enerjisi istehsalı, kömürdən asılı olan G20 ölkəsi olan Türkiyədən (baxmayaraq ki, Türkiyədə elektrik enerjisinə tələbat 8% yüksəkdir) 62% daha çox emissiya (ildə 239 milyon ton CO₂) ilə nəticələnir.

Məhdud şəbəkə bağlantısı və enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində problemlər

Bölgədə elektrik enerjisi tələbini idarə etmək üçün bəzi şəbəkə əlaqələri olsa da, onlar müxtəlif mənbələr hesabına bərpa olunan enerji istehsalının iqtisadi və enerji təhlükəsizliyi faydalarını təmin etmək üçün kifayət deyil. Özbəkistan, Qırğızıstan və Qazaxıstanın cənub hissəsinin elektrik şəbəkələri Mərkəzi Asiya Vahid Enerji Sisteminin bir hissəsi kimi sinxron fəaliyyət göstərir. Türkmənistan isə Özbəkistan şəbəkəsini müstəqil təbii qaz elektrik stansiyaları vasitəsi ilə elektrik enerjisi ilə təmin edir. Hazırda regionda tikilməkdə olan yeganə şəbəkə layihəsi Qırğızıstan və Tacikistan arasındadır.

Mərkəzi Asiya Vahid Enerji Sistemi elektrik enerjisinə olan tələbatı ödəmək üçün özünü təmin etmir. Belə ki, su elektrik enerjisindən asılı olan Qırğızıstan özünün istehsal etdiyi elektrik enerjisi qış mövsümündə artan elektrik tələbatını ödəmək üçün kifayət etmədikdə, Türkmənistandan elektrik enerjisi idxal edir.

Təbii qazla zəngin olan başqa bir türkdilli ölkə olaraq Özbəkistan qışda yüksək tələbatını ancaq Türkmənistanın elektrik stansiyalarından təbii qaz idxal etməklə ödəyə bilər.

Qalıq yanacaq ehtiyatlarına baxmayaraq, bölgə xüsusilə soyuq qış aylarında yaşayış evlərində elektrik və qaz kəsintiləri ilə üzləşir. Bir vaxtlar təbii qazın xalis ixracatçısı olan Qazaxıstan daxili tələbatın sürətlə artması səbəbindən bu titulu qoruyub saxlamaqda çətinlik çəkir. Bundan əlavə, Özbəkistanın təbii qaz hasilatı yeni qaz yataqları üçün məhdud potensiala görə dönməz tənəzzülə uğrayaraq ölkəni təbii qaz idxalçısına çevirib.

Mərkəzi Asiyada artan enerji tələbatı regionun enerji təhlükəsizliyi üçün getdikcə çoxalan risk yaradır. Bununla yanaşı regionun nəhəng bərpa olunan enerji potensialı bu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək və daha dayanıqlı, təhlükəsiz enerji kimi gələcəyi qurmaq üçün alternativ yol təklif edir.

Bərpa olunan enerjinin böyük potensialı

Mərkəzi Asiya və Qafqaz regionu coğrafi baxımdan müxtəlifliyə malikdir. Şimalda yüksək külək, cənubda yüksək günəş potensialı və şərqdə regionun iki ən böyük çayı ətrafında hidroelektrik potensialı tamamlayıcı bərpa olunan enerji profilini təmin edir. Bərpa olunan elektrik enerjisinin regionda birləşdiricilər vasitəsilə bölüşdürülməsi ucuz və etibarlı elektrik təchizatını təmin etmək üçün müxtəlif vaxtlarda və şərtlərdə tələb və təklifi balanslaşdırmağa kömək edə bilər. Geniş ərazisi ilə Qazaxıstan regionda quruda ən yüksək külək potensialına malikdir və təxmin edilən illik külək enerjisi potensialı 929 TVt. saatdır ki, bu da

regionun elektrik enerjisinə olan tələbatının üç qatına bərabərdir. Çin şirkətlərinin Qazaxıstanda külək turbinləri istehsalı planları böyük turbin hissələrinin daşınmasında logistik çətinlikləri aradan qaldırmaqla ölkədə yeni iş yerləri yarada bilər.

Regionda dəniz külək enerjisinin inkişafı üçün də əhəmiyyətli potensial var. Dünya Bankının məlumatına görə, Xəzər dənizində 845 GVt-lıq dəniz külək potensialı mövcuddur. Bunun əhəmiyyətli bir hissəsi, yəni 509 GVt dayaz sulara yerləşir və bu fakt, onu nisbətən qənaətcil edir. Azərbaycanın Dəniz Külək Yol Xəritəsi göstərir ki, Türkiyə və Aİ kimi qonşu bazarlarla qarşılıqlı əlaqə ilə dəstəklənən karbonsuzlaşdırma ssenarisi nəzərə alınmaqla, 2040-cı ilə qədər 7,2 GVt dəniz küləyi real hədəfdir.

Günəş enerjisi baxımından rayonun cənub hissəsi xüsusilə diqqəti cəlb edir. Türkmənistan və Özbəkistan Türkiyənin günəşlə zəngin cənub bölgələri ilə müqayisə oluna biləcək qədər günəş enerjisi potensialına malikdir. Türkmənistanın günəş enerjisi potensialı 655 GVt səviyyəsində qiymətləndirilir ki, bu da regionun ümumi quraşdırılmış gücündən səkkiz dəfə çoxdur. Hətta günəş enerjisi potensialına və səth sahəsinə görə nisbətən kiçik ölkə olan Azərbaycanın belə, Azərbaycan Energetika Nazirliyinin hesablamalarına görə, iqtisadi cəhətdən səmərəli 23 GVt günəş potensialı mövcuddur.

Bölgədəki su elektrik potensialı da böyük ölçüdə reallaşdırılmamış olaraq qalmışdır. Hətta su elektrik enerjisinin ən çox yayıldığı Tacikistan və Qırğızıstan da öz potensialından istifadə etməkdən çox uzaqdır. Araşdırmalara görə, Tacikistanın iqtisadi cəhətdən səmərəli su elektrik potensialı 264 GVt.saat, Qırğızıstanda isə 55 GVt.saatdır. Qazaxıstan da 62 GVt.saat texniki hidroenergetika potensialına malikdir. Hidroenergetikanın istismara verilməsi günəş və külək enerjisindən daha yavaş olsa da, region sosial və ekoloji riskləri azaltmaqla hidroenergetikanın genişləndirilməsindən faydalana bilər.

Region bərpa olunan enerji resursları ilə zəngindir və müxtəlif təmiz enerji resursları müxtəlif ərazilərdə cəmləşmişdir. Şəbəkə əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi regiona bu müxtəlif bərpa olunan enerji potensialından faydalanmağa imkan verəcək. Ona görə də Azərbaycan-Gürcüstan-Rumıniya, Özbəkistan-Qazaxıstan-Azərbaycan və Azərbaycan-Türkiyəni birləşdirən yaşıl enerji dəhlizləri regional enerji transformasiyasının sürətləndirilməsində mühüm rol oynayacaq. Digər tərəfdən, regionda enerji transformasiyasına sadıqlıq ölkədən ölkəyə dəyişir.

Bərpa olunan enerji hədəfləri hər regionda müxtəlifdir. Kömürdən asılı olmasına baxmayaraq, Qazaxıstan regionda xalis sıfır hədəfini qanunla qəbul edən və emissiya ticarəti sistemi quran ilk ölkədir. Son qurğular sayəsində külək və günəş enerjisi 2023-cü ilə qədər Qazaxıstanın elektrik enerjisi istehsalının təxminən 5%-ni təşkil etmişdir. Qazaxıstan hökuməti 2030-cu ilə qədər elektrik enerjisi istehsalında (böyük su elektrik stansiyaları istisna olmaqla) bərpa olunan enerjinin payını 15%-ə çatdırmağı hədəfləyir.

Özbəkistan hazırda qalıq yanacaqlardan asılı olmasına baxmayaraq, bərpa olunan enerjide sürətli artımı planlaşdırır. 2023-cü ilin məlumatına görə, Özbəkistanın ümumi quraşdırılmış gücü təxminən 18 GVt təşkil edir ki, bunun da əksəriyyəti qalıq yanacaqlardır. Ölkə 2023-cü ildə elektrik enerjisinin 90%-dən çoxunu qalıq yanacaqlardan istehsal etdiyi halda, külək və günəş enerjisinin töhfəsi çox məhdu idi. Lakin o vaxtdan bəri 2,5 GVt gücündə yeni külək və günəş elektrik stansiyaları işə salınıb. Bundan əlavə, 2024-cü ilin əvvəlində Özbəkistan hökuməti 2030-cu il üçün elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerjinin payı hədəfini 25%-dən 40%-ə qaldırıb. Paralel olaraq, külək və günəş enerjisi potensialı hədəfi iki dəfə artırılaraq 12 GVt-dan 27 GVt-a çatdırılıb. Özbəkistan enerjinin saxlanması sahəsində də regionda liderlik edir, 63 MVt, 500 MVt-saat və 668 MVt-lıq akkumulyator layihələri, eləcə də şəbəkə miqyaslı günəş elektrik stansiyaları üçün maliyyəni təmin edir.

Azərbaycan bərpa olunan enerjinin 2023-cü ildə quraşdırılmış 20%-lik gücünü 2030-cu ilə qədər 30%-ə çatdırmağı hədəfləyir. Hazırda 1,5 GVt külək və günəş enerjisi layihələri maliyyələşdirilib. Ölkənin ümumi quraşdırılmış gücü 8,3 GVt olduğundan bu məqsədə doğru konkret irəliləyişlərin əldə edildiyini söyləmək olar.

Türkmənistan isə bərpa olunan mənbələrdən demək olar ki, heç bir elektrik enerjisi istehsal etməməsinə baxmayaraq, hələlik heç bir bərpa olunan enerji hədəfi elan etməyib.

Yeni interkonnektorlar Avropanın şəbəkəsini Mərkəzi Asiyaya birləşdirmək potensialına malikdir, lakin bu, əhəmiyyətli investisiya tələb edəcək. Məsələn, Qazaxıstanın elektrik şəbəkəsinin şimal və cənub hissələri arasında əlaqə gücləndiriləcək, qərb hissəsi isə ölkənin geridə qalan hissəsi ilə birləşdiriləcək.

Yaşıl Enerji Dəhlizi

Aprelin 4-də Bakıda keçirilən 11-ci Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası və Yaşıl Enerji Məşvərət Şurasının 3-cü Nazirlər Toplantısında Yaşıl Enerji Dəhlizi layihəsi ilə bağlı iki mühüm addım atılıb. Bunlardan birincisi Özbəkistan, Qazaxıstan və Azərbaycan ilə Asiya İnkişaf Bankı (AİB) və Asiya İnvestisiya Bankı (AİB) arasında imzalanmış anlaşma memorandumudur. Müvafiq anlaşma memorandumuna əsasən, üç ölkənin enerji sistemləri birləşdirildikdən sonra Xəzər dənizi və onun hövzəsində Avropaya elektrik enerjisi ixracını nəzərdə tutan yaşıl enerji layihələri dəstəklənəcək [3]. Bu anlaşma memorandumu üç ölkə arasında transsərhəd elektrik enerjisi ticarətini asanlaşdırmaq üçün institusional və hüquqi baza yaradır. Xəzər Yaşıl Enerji Dəhlizi layihəsi regional enerji əməkdaşlığını gücləndirmək məqsədi daşıyır [1]. Enerji sistemlərinin birləşdirilməsini və bərpa olunan enerjinin ötürülməsi və ticarəti üçün yaşıl dəhlizin yaradılmasını nəzərdə tutan bu layihə elektrik enerjisinin Xəzər dənizindən keçməklə Qara dənizin dibi ilə kabel vasitəsilə Avropaya ötürülməsini nəzərdə tutur [4]. Layihə çərçivəsində Mərkəzi Asiyada bərpa olunan mənbələrdən hasil edilən elektrik enerjisi Avropaya göndərilmək üçün Azərbaycana ixrac ediləcək [5].

İkinci addım Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə və Bolqarıstan tərəfindən imzalanmış Yaşıl Elektrik Enerjisinin Ötürülməsi və Ticarəti Sahəsində Əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumudur. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istehsal olunan elektrik enerjisinin ötürülməsini nəzərdə tutan anlaşma memorandumu strateji enerji dəhlizlərinin inkişafı və bərpa olunan enerji sahəsində innovasiyaların tətbiqi nəticəsində enerji təhlükəsizliyini artırmaq və davamlı iqtisadi artım üçün yeni imkanlar yaratmaq məqsədi daşıyır [6]. Bundan əlavə, bu çərçivədə Türkiyə ilə Bolqarıstan arasında ikitərəfli görüşlər aparılıb. Belə ki, aprelin 4-də Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurasının 11-ci Nazirlər Toplantısında Türkiyənin enerji və təbii sərvətlər naziri və onun həmkarı Bolqarıstanın energetika naziri “Bulgargaz” və “Bulqartransgaz” və BOTAŞ arasında təbii qaz sazişi ilə bağlı məsələlərin təkmilləşdirilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsi barədə razılığa gəliblər. Mütəxəssislər arasında aparılan müzakirələrdən sonra Türkiyə ilə Bolqarıstan arasında təbii qaz ötürmə qabiliyyətinin artırılması imkanlarının müzakirə ediləcəyi gözlənilir [7].

Antalya Diplomatiya Forumu zamanı Türkiyə və Bolqarıstan arasında həm prezident, həm də nazirlər səviyyəsində ikitərəfli təmaslarda enerji sahəsində əməkdaşlıq imkanları və regional enerji təchizatı təhlükəsizliyinə töhfə verəcək birgə layihələr müzakirə edilib. Qeyd olunub ki, enerji sahəsində inkişaf etdiriləcək strateji tərəfdaşlıq təkcə iki ölkə üçün deyil, həm də Avropa enerji bazarı üçün əhəmiyyətli qazanclar verəcək [8].

Xəzər qazını Avropaya daşıyan Cənub Qaz Dəhlizinin imkanlarından tam istifadə edilməsi istiqamətində görülən işlərlə yanaşı, enerji sahəsində yeni təşəbbüsün həyata keçirilməsi Dəhlizin aparıcı regional yaşıl enerji şəbəkəsinə çevrilmək potensialını nümayiş etdirir. Türkiyə enerji təchizatı təhlükəsizliyini artırmaq, qazlaşdırma terminallarını qurmaq və saxlama qabiliyyətini artırmaq üçün infrastruktur layihələri inkişaf etdirir. Bu yaxınlarda Türkmənistandan təbii qaz idxalına başlanması bu tədarükün şaxələndirilməsinin konkret nümunəsidir və Mərkəzi Asiya enerjisinin Avropa bazarlarına nəqlində mühüm addım olmuşdur. Təbii qaz tədarükü ilə yanaşı, Türkiyənin artıq Azərbaycan, Gürcüstan, Bolqarıstan və Yunanıstanla elektrik əlaqələri var. O, əməkdaşlıqda və yaşıl elektrik enerjisinin daşınması üçün həyata keçiriləcək layihələrdə Qafqaz, Mərkəzi Asiya və Avropa arasında tranzit marşrutu üzərində yerləşməsi ilə regional enerji mərkəzi olmaq məqsədini gücləndirir [9].

Səmərqənd Zirvəsi və Orta Dəhliz

Mərkəzi Asiyadan Avropaya elektrik enerjisi təchizatı layihəsinin təsdiq edildiyi gün, yəni aprelin 4-də Səmərqənddə eyni vaxtda birinci Avropa İttifaqı (Aİ)-Mərkəzi Asiya Sammiti keçirilmişdir. Avrasiya əlaqəsi üzərində güc rəqabətinin artması fonunda Aİ regionda təsirini artırmağa çalışır. Aİ bu yaxınlarda Mərkəzi Asiyada nadir torpaq elementlərinə artan maraq göstərmişdir [10]. Aİ-nin Mərkəzi Asiyaya

marafını təsdiqləyən bu Sammitin ən konkret nəticəsi Aİ-nin Mərkəzi Asiyada ticarət yollarının, mədənçıxarma sektorunun və rəqəmsal əlaqənin genişləndirilməsinə yönəlmiş 12 milyard avroluq yardım paketinə sadiqliyidir. Bu büdcənin əhəmiyyətli hissəsinin enerji və nəqliyyat layihələrinə ayrılması gözlənilir. Bu kontekstdə Rusiya istisna olmaqla, Mərkəzi Asiyanı Avropa ilə birləşdirən Orta Dəhlizin inkişafı Aİ üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir [11]. Statistikaya nəzər saldıqda, 2024-cü ilin ilk 11 ayında Orta Dəhliz üzrə yük daşımalarının həcmi 63 faiz artaraq 4,1 tona, konteyner daşımalarının isə 2,7 dəfə, Çindən daşınmaların isə 25 dəfə artdığı görünür.

Nəticə

Ümumi qiymətləndirmə aparsaq, Orta Dəhliz təkcə nəqliyyat şəbəkəsi kimi deyil, həm də öz strukturuna enerji şəbəkələrini daxil etməklə sürətlə inkişaf edir. Yaşıl enerji dəhlizi ilə bağlı imzalanmış yuxarıda qeyd olunan anlaşma memorandumları, şübhəsiz ki, son dövrdə bu inkişafın konkret göstəricilərindən biridir. Mərkəzi Asiya, Qafqaz və Avropa arasında əsas nəqliyyat marşrutu olan Orta Dəhliz yaşıl enerji şəbəkəsini daxil etməklə yeni mərhələyə qədəm qoyub. Bundan əlavə, Səmərqənd Zirvə toplantısında Aİ-nin Orta Dəhlizin inkişafını təşviq edən təşəbbüsləri müsbət olsa da, Türkiyənin kənarda saxlanması ilə bağlı yuxarıda müzakirə edilən bəzi müzakirələr və təşəbbüslər göstərir ki, Aİ Türkiyəni Orta Asiya ölkələrinə yanaşmasında, Orta Dəhlizdə əmtəə və xidmətlərin sürətləndirilməsi siyasətində gözdən salmağa çalışır. Aİ-nin bu söyləri, təəssüf ki, Orta Dəhlizin inkişaf fəaliyyətində texniki və iqtisadi mülahizələr deyil, siyasi mülahizələrin rol oynadığını ortaya qoyur. Lakin bu layihələr türkdilli dövlətlər arasında Krım tatarı, görkəmli ziyalı İsmayıl Qaspiralının “Dildə, fikirdə və işdə birlik” şüarının reallaşmasına töhfə verəcəkdir. Eyni zamanda müxtəlif dövlətlərdə yaşasalar da, eyni dildə danışan, ortaq keçmişə və mədəniyyətə malik olan insanların ortaq gələcək hədəflərinin formalaşmasına təkan olacaqdır. Bu ümumi məqsəddən irəli gələn birliyin nəticəsində Türk dünyasında meydana çıxacaq sosial, iqtisadi və siyasi güc həm regionda, həm də bütün dünyada sülhün təmin olunmasına ən yüksək səviyyədə töhfə verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Akgül, U. Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı, Ankara Üniversitesi DilTarih ve Coğrafya Fak. Antropoloji Dergisi, (2010), 24; 95-114.
2. Hernández-Palma, Hugo Gaspar, Dairo J. Novoa, and Jorge Enrique Taboada Álvarez. “New Trends in Green Projects Aimed at Clean Energy: An Analysis of the Scientific Literature.” *International Journal of Energy Economics & Policy (IJEPP)* 14, no. 6 (November 1, 2024): 278–86. doi:10.32479/ijepp.17341.
3. Gasimli, Vusal, Ramil Huseyn, and Rashad Huseynov. “Economy-Wide and Environmental Benefits of Green Energy Development in Oil-Rich Countries: Evidence from Azerbaijan.” *Economic Annals / Ekonomski Anali* 69, no. 241 (April 1, 2024): 41–64. doi:10.2298/EKA2441041G.
4. “Azerbaijan, Kazakhstan ve Özbekistan, 'Hazar Yeşil Enerji Koridoru' için ortaklık kuruyor,” TRT Avaz, 5 Nisan 2025, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/azerbaycan-kazakistan-ve-ozbekistan-hazar-yesil-enerji-koridoru-icin-ortakli/67f100489043c90ba9845a93>.
5. “ADB Signs MOU with AIIB, Azerbaijan, Kazakhstan, and Uzbekistan to Support Feasibility Study for Caspian Green Energy Corridor,” Asian Development Bank, 5 Nisan 2025, <https://www.adb.org/news/adb-signs-mou-aiib-azerbaijan-kazakhstan-and-uzbekistan-support-feasibility-study-caspian-green-energy>.
6. “Central Asia-European Union green energy corridor making progress,” eurasianet, 9 Nisan 2025, <https://eurasianet.org/central-asia-european-union-green-energy-corridor-making-progress>.
7. “Bulgaristan, Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan'dan Yeşil Enerji Koridoru Anlaşması,” Bulgaristan Radyosu, 4 Nisan 2025, <https://bnr.bg/tr/post/102138859/bulgaristan-azerbaycan-turkiye-ve-gurcistandan-yesil-enerji-koridoruanlasmasi>.

8. “Bulgaristan ve Türkiye, “Botaş” ile yapılan anlaşmaya ilişkin konumlarını iyileştirmek için fırsatlar arıyor,” Bulgaristan Radyosu, 7 Nisan 2025, <https://bnr.bg/tr/post/102139505/bulgaristan-ve-turkiye-botas-ile-yapilan-anlasmaya-iliskin-konumlarini-iyilestirmek-icin-firsatlar-ariyor>.
9. Gökçe Topbaş, “Bakan Bayraktar, ADF'de Bulgaristan, Sudan, Gürcistan ve Somali ile yatırım fırsatlarını değerlendirdi,” Anadolu Ajansı, 12 Nisan 2025, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-bayraktar-adfde-bulgaristan-sudan-gurcistan-ve-somali-ile-yatirim-firsatlarini-degerlendirdi-/3536484>.
10. Handan Kazancı, “Southern Gas Corridor poised to become leading green energy network: Turkish energy min.,” Anadolu Agency, 4 Nisan 2025, <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-diplomacy/southern-gas-corridor-poised-to-become-leading-green-energy-network-turkish-energy-min/48384>.
11. “WrestleMania Central Asian-style: Great powers battle for region’s critical minerals,” eurasianet, 21 Mart 2025, <https://eurasianet.org/wrestlemania-central-asian-style-great-powers-battle-for-regions-critical-minerals>.
12. Emil Avdalani, “Europe Battles to Win Favor in Central Asia,” Center for European Policy Analysis, 15 Nisan 2025, <https://cepa.org/article/europe-battles-to-win-favor-in-central-asia/>.
13. <https://ember-energy.org/>

Резюме

Гумбаталиева С.А.

Перспективы сотрудничества турецкоязычных государств в области зеленой энергетики и устойчивого развития

В статье анализируются экономические, социальные и экологические аспекты концепции «устойчивого развития», а также рассматриваются исследования зеленых инноваций во многих областях, способствующих экологическому критерию устойчивости в тюркоязычных странах. В статье также подчеркивается большой потенциал возобновляемой энергетики, подчеркивается важность зеленого коридора и определяются перспективные пути сотрудничества тюркоязычных государств в этой сфере.

Ключевые слова: тюркоязычные государства, зеленая энергетика, устойчивое развитие, зеленый коридор, возобновляемая энергетика

Summary

Humbataliyeva S.A.

Prospects of Cooperation in the Field of Green Energy and Sustainable Development Among Turkish-Speaking States

The article analyzes the economic, social and environmental aspects of the concept of "sustainable development", as well as studies on green innovation in many areas that contribute to the ecological criterion of sustainability in Turkic-speaking states. At the same time, the article highlights the great potential of renewable energy, emphasizes the importance of the green corridor, and identifies promising ways of cooperation between Turkic-speaking states in this area.

Key words: Turkic-speaking states, green energy, sustainable development, green corridor, renewable energy

ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ VƏ LOGİSTİK DƏHLİZLƏR VASİTƏSİLƏ TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN ƏMƏKDAŞLIĞI

TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELERİN ENERJİ GÜVENLİĞİ VE LOJİSTİK KORİDORLAR ARACILIĞIYLA İŞBİRLİĞİ

ТҮРК ТИЛДҮҮ МАМЛЕКЕТТЕРДИН ЭНЕРГЕТИКАЛЫК КООПСУЗДУК ЖАНА ЛОГИСТИКАЛЫК КОРИДОРЛОР АРКЫЛУУ КЫЗМАТТАШТЫГЫ

СОТРУДНИЧЕСТВО ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ СТРАН ЧЕРЕЗ КОРИДОРЫ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ЛОГИСТИКИ

COOPERATION OF TURKIC-SPEAKING COUNTRIES THROUGH ENERGY SECURITY AND LOGISTICS CORRIDORS

MÜASİR DÜNYA İQTİSADİYYATININ KONSEPSİYASI VƏ QLOBAL PROBLEMLƏRİ

Aslanov Həbil Hüseyn oğlu

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

dosent1966@mail.ru

***Xülasə:** Məqalə müasir dünya iqtisadiyyatının global problemlərinə həsr edilmişdir. Əsaslandırma və tədqiqat nəticələri vasitəsilə bu problemlərin həllinə yönəlmiş tədbirlər və tədbirlər kompleksi təsvir edilir. Məqalədə global iqtisadiyyatın konsepsiyası və xüsusiyyətləri də araşdırılır. Müasir dünya iqtisadiyyatının icmalı və onun inkişafının proqnozu təqdim olunur. Burada dünya iqtisadiyyatının bir sıra xarakterik xüsusiyyətləri şərh edilir. Həmçinin dünya iqtisadiyyatının bölmələr üzrə təsnifatı verilir. Qlobal iqtisadi problemlərin xarakterik cəhətlərinə də diqqət yetirilir.*

***Açar sözlər:** dünya iqtisadiyyatı, beynəlxalq iqtisadi əlaqələr, dünya iqtisadiyyatının xüsusiyyətləri, müasir dünya iqtisadiyyatının global problemləri*

Qlobal iqtisadiyyat müasir cəmiyyətin fəaliyyətinin əsaslarından biridir. Dünya iqtisadiyyatı və ya qlobal iqtisadiyyat, adətən, bütün dünya ölkələrinin milli iqtisadiyyatlarına və iqtisadi sistemlərinə əsaslanan iqtisadiyyat kimi təqdim olunur.

Qlobal iqtisadiyyat, dünya ölkələrinin milli iqtisadiyyatları və qeyri-hökumət strukturlarının, habelə onların iqtisadi əlaqələrinin məcmusudur [4, s. 14]. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər isə dünyanın müxtəlif ölkələrində fiziki və hüquqi şəxslər arasında iqtisadi əlaqələr sistemidir. Onlar qlobal iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilə bilər. Qlobal iqtisadiyyatın maddi əsasını beynəlxalq əmək bölgüsü təşkil edir, onun mahiyyəti iki prosesin vəhdətində təzahür edir: istehsal proseslərinin bölgüsü (beynəlxalq ixtisaslaşma) və onun unifikasiyası (beynəlxalq istehsal kooperasiyası). Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin xüsusiyyəti onların müxtəlif dövlətlər tərəfindən iqtisadi amillərdən böyük asılılığıdır ki, bu da beynəlxalq iqtisadiyyatı daha mürəkkəb və daha az proqnozlaşdırıla bilən edir.

Uzunmüddətli inkişaf zamanı dünya iqtisadiyyatı bir sıra xarakterik xüsusiyyətlər qazanmışdır:

1. İlk növbədə dünya iqtisadi sisteminin yaranması və mövcudluğunun əsası onun tamlığıdır ki, bu da sistemin bütün komponentlərinin kifayət qədər sabit səviyyədə sıx iqtisadi qarşılıqlı əlaqəsini nəzərdə tutur.

2. Qlobal iqtisadiyyatın vahid sistem kimi ümumi məqsədi var ki, bu da onun fəaliyyətinin dünya ölkələrinin ehtiyaclarını ödəməyə yönəldilməsidir.

3. Qlobal iqtisadiyyat onun tərkib elementlərinin və təsərrüfat subyektlərinin çoxluğu ilə səciyyələnən mürəkkəb sistemlərdən biridir.

4. Dünya iqtisadiyyatı tarixi və siyasi-iqtisadi kateqoriyadır.

5. İyerarxiya ən yüksək sistem səviyyəsinin tələbatını ödəməyə yönəlmiş qlobal iqtisadi sistemin fəaliyyətini müəyyən edir.

6. Dünya iqtisadiyyatının ayrı-ayrı elementləri arasında əlaqələr müxtəlif səviyyələri təşkil edir. Belə ki, dövlətlər arasında münasibətlər beynəlxalq səviyyəni təşkil edir, həmçinin beynəlxalq qayda və normalarla tənzimlənir. Milli hədudlardan kənara çıxan iqtisadi əlaqələr firma və müəssisələrin fəaliyyət sferasını təmsil edən transmilli səviyyəni təşkil edir.

7. Qlobal iqtisadiyyat həm ölkələr daxilində, həm də qlobal miqyasda ziddiyyətlər və rəqabətli mübarizə meydanıdır.

8. Qlobal iqtisadiyyat bir sistem kimi dövlətlər, təsərrüfat birlikləri, hüquqi və fiziki şəxslər arasında iqtisadi münasibətləri tənzimləyən beynəlxalq ictimai və xüsusi hüquq normalarına əsaslanaraq inkişaf edir. Həmçinin, qlobal iqtisadiyyatda müəyyən edilmiş konvensional adət və normalara əməl olunması, dövlətlərin özləri və beynəlxalq hüquq normalarına riayət etməsi müxtəlif növ beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən kollektiv nəzarət formaları ilə təmin edilir.

Dünya iqtisadiyyatı bir sıra aşağıdakı nəzəri- metodoloji bölmələri təşkil edir:

- heç bir məhdudiyyət olmadan beynəlxalq ticarət və onun gətirdiyi faydalar üzrə nəzəri əsaslarını;
- əmtələrin, xidmətlərin mübadiləsində, istehsal amillərinin hərəkətində müxtəlif məhdudiyyətlərin səbəblərini və nəticələrini öyrənən kommersiya siyasətini;
- bu ölkənin ümumi gəlir və xərclərinin digərinə nisbətən nisbətini, habelə valyutaların cari məzənnəsini təhlil edən tədiyə balansı konsepsiyalarını;
- müxtəlif beynəlxalq valyuta sistemləri şəraitində tədiyə balansının tarazlaşdırılması üsullarını.

Bu qeyd edilənlərdən birlikdə götürülmüş ilk iki bölmə beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsi, ikinci iki bölmə isə dünya iqtisadiyyatının maliyyə nəzəriyyəsi adlanır.

Qlobal iqtisadiyyatın hazırkı inkişaf mərhələsində iqtisadi problemlər həmişəkindən daha kəskinləşib ki, onların həlli olmadan bəşəriyyətin iqtisadi tərəqqi yolu ilə daha da mütərəqqi hərəkəti mümkün deyil. İqtisadiyyatın ümumbəşəri insan fəaliyyətinin yalnız bir hissəsi olmasına baxmayaraq, onun inkişafı böyük ölçüdə təhlükəsizlik və sülhün qorunması problemlərinə, təbii mühitə və insanların yaşayış mühitinə, eləcə də mənəvi, dini və fəlsəfi dəyərlərə təsir göstərir. Bu hal dünyada qlobal xarakterli böhranın yaranmasına gətirib çıxarır. İlk növbədə qeyd edim ki, qlobal problemlər, ən əhəmiyyətli planetin ehtiyacları ilə bəşəriyyətin müəyyən bir müddətdə birgə söyləri ilə onların ödənilməsi imkanları arasındakı uyğunsuzluqlardır [6]. Qlobal problemlərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar bu və ya digər dərəcədə hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatına, əhalisinin həyatına təsir göstərir və bu problemlərin həlli bütün ölkələrin və dünyanın söylərindən asılıdır.

Qlobal problemlərin aşağıdakı xüsusiyyətləri müəyyən edilə bilər:

- bütün ölkələrin (və ya əksər ölkələrin) maraqlarına toxunmaq;
- dünyanın iqtisadi və sosial inkişafına mane olmaq;
- təcili həll tələb etmək, bir - biri ilə bağlılıq;
- bütün dünya ölkələri tərəfindən fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsini tələb etmək.

Müasir şəraitdə qlobal problemləri eyni zamanda aşağıdakılar kimi xarakterizə etmək olar:

1. Sosial-iqtisadi problemlər, “Şimal-Cənub” problemi. Dövrümüzün ən ciddi problemlərindən bəziləri sosial-iqtisadi inkişaf problemləridir. Şimal-Cənub problemi inkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə

olan ölkələr arasında iqtisadi münasibətlər problemidir. Onun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələrindəki fərqi aradan qaldırmaq üçün sonuncular inkişaf etmiş ölkələrdən müxtəlif güzəştlər, xüsusən də ekspansiya tələb edirlər. Mallarının inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarına çıxışı, bilik və kapital axınının artması (xüsusilə yardım şəklində), borcların silinməsi və s.

2. Ekologiya problemi. Bu gün ən çox müzakirə olunan məsələlərdən biri də ekologiya problemidir. İstehsalın fasiləsiz artımı, elmi-texniki tərəqqinin nəticələri və təbii sərvətlərdən məqsədyönlü istifadə bu gün dünyanı qlobal ekoloji fəlakətin ən real təhlükəsi qarşısında qoyur.

3. Demografik problem. Qlobal demografik problem iki hissədən ibarətdir: 1) inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sürətli və zəif idarə olunan əhali artımı; 2) inkişaf etmiş ölkələrin və keçid iqtisadiyyatlı bir çox ölkələrin əhalisinin qocalması.

4. Yoxsulluq problemi. Dünyanın əsas problemlərindən biri müəyyən bir ölkədə insanların əksəriyyəti üçün ən sadə və əlçatan həyat şəraitinin təmin edilməsinin mümkünsüzlüyü kimi başa düşülən yoxsulluqdur. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə geniş miqyaslı yoxsulluq təkcə milli deyil, həm də qlobal davamlı inkişaf üçün ciddi təhlükə yaradır.

5. Resursların tükənməsi problemi. Müasir sənayenin inkişafına təkan verən elmi-texniki tərəqqi çoxlu sayda mineral xammalın çıxarılmasının kəskin artırılmasını tələb edir. Bu baxımdan hazırda neft, qaz və digər faydalı qazıntıların hasilatının həcmi ildən-ilə artır. Gələcəkdə bəşər cəmiyyətinin uğurlu inkişafının açarı təkcə ikinci dərəcəli xammaldan, yeni enerji mənbələrindən və enerjiyə qənaət edən texnologiyalardan istifadəyə keçid deyil, ilk növbədə, mövcud resurslardan daha səmərəli istifadə olunması baxmadan müasir iqtisadiyyatın qurduğu prinsiplərə yenidən baxılmasını zəruri edir.

6. Dünya okeanı problemi. Dünya okeanının problemi onun məkanlarının və ehtiyatlarının qorunması və səmərəli istifadəsi problemidir.

7. İnsan təhlükəsizliyinin təmin edilməsi problemi. İnsan təhlükəsizliyi vətəndaş cəmiyyətinin, milli dövlətin və beynəlxalq birliyin birgə və məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən insanların daxili və xarici təhdidlərdən və risklərdən, qorxu və ehtiyacdən azad olma vəziyyətidir.

8. Humanitar məsələlər: səhiyyə, təhsil və s. Müasir dünyada humanist dəyərlərin və insan hüquqlarının əsas rolunun elan edildiyi bir zamanda humanitar problemlər xüsusilə kəskinləşir.

Qlobal problemlərin həlli yolları kontekstində müxtəlif yanaşmalar, o cümlədən texnokratik yanaşma da mövcuddur. Onun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müasir problemlərin həllinin açarı müxtəlif texniki vasitələrin, təsərrüfat sistemlərinin gələcək inkişafı və təkmilləşdirilməsində görünür. Bu yanaşma haqqında araşdırma aparan alimlər iddia edirlər ki, məhz elmi-texniki tərəqqi və onunla əlaqəli enerjiyə qənaət edən texnologiyalar, ikinci dərəcəli xammaldan istifadə etməklə, qapalı və ya ona yaxın istehsal tsiklində işləmək, insanlara gələcəkdə özlərini qlobal böhranla üzləşmək qorxusu olmadan, uğurla inkişaf etdirmək imkanı verəcək.

Qlobal problemlərin həllinə fəlsəfi, kompleks yanaşma, texnokratikdən fərqli olaraq, bu məqsədlə geniş çeşidli üsullardan istifadəni nəzərdə tutur. Yalnız onların hərtərəfli tətbiqi effektiv nəticə verə bilər, bunsuz bəşəriyyət görünməmiş böhranla üzləşər. İnsanların şüurunda, mövcud ziddiyyətlərin yaratdığı təhlükələr barədə məlumatlılıq səviyyəsində dəyişikliklərə də ehtiyac var. Burada hətta deyə bilərik ki, şüurda inqilab olmadan praktikada əsaslı dəyişikliklər ola bilməz. Bu yanaşmanın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, ziddiyyətlərin yaranmasının əsas səbəblərinə diqqət yetirir və kifayət qədər məntiqi olaraq onlara uyğun şəkildə mövcud ziddiyyətlərin həlli üsullarını müəyyənləşdirir. Bu, hər hansı bir faktın ortaya çıxma səbəblərinin ciddi fəlsəfi təhlilidir ki, onun mahiyyətini açıqlayır və gələcək fəaliyyət strategiyasının qurulmasına kömək edir.

Ədəbiyyat

1. Burko R.A. Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması / R.A. Burko // Gənc alim. – 2014. – No 6. – s. 397-400.

2. İvasenko A.G. Dünya iqtisadiyyatı: dərslik. təlimat / A.G. İvasenko, Ya.I. Nikonova. – M.: KnoRus, 2013. – 640 s.
3. Kudrov V.M. Dünya iqtisadiyyatı: dərslik. təlimat / V.M. Kudrov. – M.: Magistr, SIC INFRA-M, 2013. – 416 s.
4. Şenina R.K., Polyakova V.V. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər: bakalavrlar üçün dərslik / red. R.K. Şenina, V.V. Polyakova. – M.: Yurait nəşriyyatı, 2013. – 446 s. - Seriya: Bachelor. Əsas kurs.
5. Ponomareva E.S. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər: dərslik. Universitet tələbələri üçün dərslik, iqtisadi ixtisaslar üzrə təhsil / E.S. Ponomareva, P.S. Tomilov, L.A. Kriventsova. – M.: BİRLİK-DANA, 2013. – 287 s.
6. İqtisadçı Ensiklopediyası [Elektron resurs]. – Giriş rejimi:
<http://www.grandars.ru/student/mirovaya-ekonomika/globalnye-problemy.html>.

Резюме

Асланов Х.Г.

Концепция современной мировой экономики и глобальные проблемы

Статья посвящена глобальным проблемам современной мировой экономики. Описан комплекс мер и действий, направленных на решение этих проблем, с обоснованием и результатами исследований. В статье также рассматриваются понятие и характеристики мировой экономики. Представлен обзор современной мировой экономики и прогноз ее развития. Здесь поясняется ряд характерных черт мировой экономики. Также представлена классификация мировой экономики по секторам. Уделяется внимание также характерным аспектам мировых экономических проблем.

Ключевые слова: мировое хозяйство, международные экономические отношения, особенности мирового хозяйства, глобальные проблемы современного мирового хозяйства

Summary

Aslanov H.H.

The Concept of the Modern World Economy and Global Problems

The article is devoted to the global problems of the modern world economy. The justification and research results describe the measures and complex of measures aimed at solving these problems. The article also examines the concept and features of the global economy. An overview of the modern world economy and a forecast of its development are presented. A number of characteristic features of the world economy are commented on here. A classification of the world economy by sections is also given. Attention is also paid to the characteristic aspects of global economic problems.

Key words: world economy, international economic relations, features of the world economy, global problems of the modern world economy

MƏRKƏZİ ARAN İQTİSADİ RAYONUNDA ŞƏHƏR MƏSKUNLAŞMASININ İNKİŞAFINDA MƏHSULDAR QÜVVƏLƏRİN ROLU

Babaşova Əfşan Ağazayid qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

efshan.babashova@sdu.edu.az

Xülasə: Məqalədə Mərkəzi Aran iqtisadi-coğrafi rayonunun ayrı-ayrı şəhərləri üzrə əhali potensialı və sənaye istehsalının mövcud vəziyyəti araşdırılmışdır. İqtisadi-coğrafi rayonda məşğulluq və əmək resurslarından istifadə məsələsi araşdırılmaqla şəhərlərinin inkişaf perspektivləri şərh edilmişdir. Ətraf ərazilərin bol kənd təsərrüfatı xammalının tam, kompleks emalına əsaslanan müasir, rəqabətə dözümlü

məhsul istehsal edə bilən müştərək (xarici investorları cəlb etmək hesabına) sənaye müəssisələrinin yaradılması Aran şəhərlərinin iqtisadi bazasını yaxşılaşdırar, sosial infrastrukturunu təkmilləşdirər.

Açar sözlər: *şəhər məskunlaşması, iqtisadi-coğrafi mövqe, məhsuldar qüvvələr, sosial-iqtisadi inkişaf, demoqrafik potensial*

İqtisadi-coğrafi rayonda məskunlaşmanın qısa yaxın tarixi. Əsasən Kür-Araz ovalığında yerləşən Mərkəzi Aran iqtisadi-coğrafi rayonunun əlverişli fiziki və iqtisadi-coğrafi mövqeyi, düzən relyefi, bol aqroiqlim ehtiyatları, qışın burda mülayim-yumşaq keçməsi bu ərazinin çox qədimdən mənimsənilməsinə səbəb olmuşdur. Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, Kür-Araz regionu hələ sovet hakimiyyəti illərində inkişaf etmiş sənaye və mexanikləşdirilmiş çox sahəli kənd təsərrüfatına malik idi. Regionda zəngin təbii resurs potensialı əsasında ərazinin intensiv mənimsənilməsi prosesi və sənaye qovşaqlarının formalaşması sürətlə gedir. Mərkəzi Aran iqtisadi-coğrafi rayonunun relyefini düzənliklər təşkil etdiyindən burada əhalinin rahat məskunlaşmasına, istehsalın səmərəli yerləşməsinə və nəqliyyat yollarının inkişaf etdirilməsinə müsbət təsir göstərir [8, s.304, 307]. Bu illərdə Kürün, Arazın və digər nisbətən kiçik çayların üzərində su anbarlarının yaradılması, çoxlu suvarma kanallarının çəkilişi suvarma şəraitində əməkətlü bitkiçilik (üzüm, tərəvəz, pambıq) sahələrinin inkişafına, onların məhsullarının emalı isə emaledici sənayenin inkişafına, elektrik stansiyalarının işə düşməsi isə əməyin enerji təminatını köklü surətdə yaxşılaşdırmaqla məskunlaşmanın iqtisadi bazasının möhkəmlənməsinə səbəb oldu. Sovet dövründən Aran iqtisadi-coğrafi rayonun respublikanın əsas elektroenergetika regionuna çevrilməsi şəhər məskənlərinin inkişafında xüsusi rol oynamış oldu. Yüngül və yeyinti sənayesi müəssisələri şəbəkəsinin genişlənməsi, yanacaq, maşınqayırma sahələrinin inkişafı artan demoqrafik potensialı iş yerləri ilə təmin etməklə əhalinin yerlərdə qalmasını stimullaşdırırdı [9, s.94].

Sıx nəqliyyat şəbəkəsi və onun bütün növlərinin inkişafı, beynəlxalq əhəmiyyətli avtomobil, dəmiryolu, boru-kəmər nəqliyyatının iqtisadi rayonun ərazisindən keçməsi də iqtisadi-coğrafi rayonun daxili və xarici əlaqələrinin genişlənməsinə səbəb olmaqla ərazinin mənimsənilməsində, xüsusən də şəhərlərin və qəsəbələrin formalaşması və inkişafında mühüm amillərdən biri olmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, bir neçə şəhər və qəsəbə (məs, Yevlax, Ləki və s.) ilk əvvəl nəqliyyat qovşağı-məntəqəsi kimi təşəkkül tapmışdır [2, s.141].

İqtisadi-coğrafi rayonda şəhər və qəsəbələrin əksəriyyəti əsasən Sovet hakimiyyəti illərində yaranmışdır. O cümlədən demoqrafik, iqtisadi və sosial potensialına görə Bakı, Gəncə və Sumqayıtdan sonra Mingəçevir şəhəri mühüm energetika mərkəzləri kimi təşəkkül tapmışdır. Regionun sürətli sosial-iqtisadi inkişafı hesabına şəhər məskunlaşmasının və əhalinin artım tempi orta respublika analoji səviyyəsindən yüksək olmuşdur [9, s.94].

II Qarabağ müharibəsindən əvvəlki Azərbaycanın iqtisadi-coğrafi rayonlaşdırılması bölgəsindəki Aran iqtisadi-coğrafi rayonunun şəhər məskunlaşma sistemi 2018-ci ilin statistik məlumatlarına görə 18 şəhər və 35 qəsəbə ilə təmsil olunurdu. Bunlar da müvafiq olaraq respublika şəhərlərinin 23,1% və qəsəbələrinin 14,9%-ni təşkil edir. Bu yaşayış məntəqələrində 743,8 min nəfər əhali və ya respublika şəhər əhalisinin 14,3%-i məskunlaşmışdır [10, s.5]. Bu şəhərlərdən üçü Mingəçevir, Şirvan, qismən də Yevlax demoqrafik və sosial-iqtisadi inkişaf potensialına görə bütün digər iqtisadi-coğrafi rayonun şəhərlərindən fərqlənərək respublika tabeli şəhərlər kimi əsas regional mərkəz funksiyaları yerinə yetirmişdir və yetirməkdədir. Aran iqtisadi-coğrafi rayonunda eyniadlı kənd rayonu inzibati mərkəzləri Ağcabədi, Ağdaş, Beyləqan, Bərdə, Biləsuvar, Göyçay, Hacıqabul, İmişli, Kürdəmir, Neftçala, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Ucar və Zərdab rayon tabeli digər şəhərlərdir. İqtisadi-coğrafi rayonun bu şəhərləri funksiyasına, əhalisinin sayına və sosial-iqtisadi potensialına görə bir-birindən az fərqlənir [1, s.215]. Mingəçevir, Salyan, Neftçala şəhərlərində kimya sənayesi müəssisələri fəaliyyət göstərir. Salyanda plastik kütlə, Neftçalada yod-brom və İmişlidə şəkər zavodları mövcuddur. Aran iqtisadi-coğrafi rayonu ölkə və beynəlxalq əhəmiyyətli magistral nəqliyyat xəttləri (dəmir və şose yolları) üzərində yerləşir. Bakı şəhərini ölkənin əsas iqtisadi rayonları,

Gürcüstan, İran və Türkiyə ilə birləşdirən nəqliyyat yolları bu iqtisadi-coğrafi rayonun ərazisindən keçir. Son vaxtlar beynəlxalq yükdaşımaların çoxalması bu yolların əhəmiyyətini artırmışdır [7, s.151,153]. Hal-hazırda mövcud Mərkəzi Aran iqtisadi-coğrafi rayonu əvvəlki Aran iqtisadi rayonunun tərkibindən bəzi inzibati ərazi vahidlərini ayırmaqla yeni yaradılmışdır. Lakin əvvəlki iqtisadi rayonun inzibati tərkibindəki əsas iri energetika şəhərlərindən biri olan Şirvan şəhəri indi Şirvan-Salyan iqtisadi-coğrafi rayonunun inzibati ərazi vahidi hesab edilir.

Tədqiqatın əsas məzmunu və alınmış nəticələr. Qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Aran iqtisadi-coğrafi rayonunda şəhər əhalisinin sürətlə artımına baxmayaraq, bu iqtisadi rayon hələ də Azərbaycanın orta respublika səviyyəsi ilə müqayisədə zəif urbanizasiyalaşmış regionlardan biridir. Düzən relyefin kənd təsərrüfatı işləri ilə məşğul olmaq üçün əlverişli olması yaşayış məntəqələrinin, xüsusən də kəndlərin həm ərazicə, həm də demoqrafik cəhətdən nisbətən sürətli inkişafı ilə nəticələnmişdir [6]. Son dövrlərin statistik məlumatına görə (2019-cu il) Aran iqtisadi-coğrafi rayonunda ümumi əhalinin 38,6%-i şəhər əhalisi idi, respublikada isə bu göstərici 54,1% olmuşdur. Bu da sözü gedən iqtisadi-coğrafi rayonda şəhəryaradıcı təsərrüfat sahələrinin - sənayenin, nəqliyyatın, müxtəlif sosial infrastrukturların orta respublika səviyyəsi ilə müqayisədə zəif inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar olmuşdur [4].

Energetika sənayesi üzrə ixtisaslaşmış Mingəçevir (əvvəlki rayonlaşdırma bölgüsündə həm də Şirvan şəhəri) eyni zamanda neft, qazçıxarma, tikinti sənaye mərkəzləri kimi formalaşmışdır. İnzibati rayon mərkəzi kiçik şəhərlərdə əsasən kənd təsərrüfatı məhsulları emal edən, yerli əhəmiyyət daşıyan yeyinti və yüngül sənaye sahələri inkişaf etmişdir [5, s.230]. Son dövrlərdə isə iqtisadi-coğrafi rayonda (Mingəçevir və Yevlax şəhərləri) yeni texnoloji avadanlıqlarla təchiz olunmuş bir sıra yeyinti sənayesi və maşınqayırmanın elmtutumlu müəssisələri respublika əhəmiyyətlidir.

İqtisadi-coğrafi rayonun əhalisinin sayına və sosial-iqtisadi potensialına görə ən böyük şəhəri Mingəçevirdir. Respublikada əsas elektroenergetika mərkəzi kimi 1948-ci ildə təşəkkül tapmış bu şəhərdə 103,2 min nəfər (1 yanvar 2017-ci il məlumatına görə) əhali yaşayır. Şəhərin iqtisadi bazasında əsas sənaye müəssisələri Azərbaycan DRES və SES olsa da burada hazırda 45 müəssisə fəaliyyət göstərir. İşçilərin orta sayı 3118 nəfər, əsas sənaye-istehsal fondlarının sayı isə 595,9 mln. manat təşkil edir. Daha çox istehsal olunan məhsullar elektrik enerjisi (27854 mln.kvt./saat), bərk plastik borular, ştanqlar, (198,8 ton) rezin lövhələr, təbəqələr və zolaqlar (22,6 ton) və s.-dir. Şəhərin təsərrüfat strukturunda tikinti də əhəmiyyətli rola malikdir. Tikinti-quruculuq, abadlaşdırma işləri ilə 23 tikinti təşkilatı məşğul olur. Onlarda çalışan işçilərin sayı 235 nəfər təşkil edir. Şəhərdə iqtisadi-coğrafi rayonun ümumi sənaye məhsulunun 30,2%-i istehsal olunur (Müvafiq ilin qüvvədə olan faktiki qiymətləri ilə). Ümumiyyətlə, Mingəçevir şəhərində iqtisadi-coğrafi rayonun bütün sənaye müəssisələrinin 13,7%-i, sənayedə çalışan işçilərin isə 14,6%-i burada cəmlənmişdir.

Mərkəzi Aran iqtisadi-coğrafi rayonu əhalisinin sayına, sosial-iqtisadi potensialına görə üçüncü şəhəri 1938-ci ildə şəhər statusu almış eyniadlı inzibati rayonun idarəetmə mərkəzi, respublika tabeli şəhər Yevlaxdır. Burada 60,9 min nəfər əhali yaşayır. Yevlax şəhəri bir şəhər vahidi, Aran, Meyvəli, Düzdağ qəsəbələrinin və 46 kənd yaşayış məntəqəsinin inzibati-idarəetmə, təsərrüfat-təşkilat, sosial-mədəni mərkəzidir. Yevlax şəhərinin inkişafında onun nəqliyyat qovşağı kimi yerinə yetirdiyi funksiya xüsusilə mühüm rol oynamış və oynamaqdadır. Əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqeyi, beynəlxalq və yerli əhəmiyyətli dəmiryolu, avtomobil yollarının – Bakı-Tiflis-Ceyhan; Bakı-Supsa neft; Bakı-Tiflis-Ərzurum qaz kəmərinin buradan keçməsi şəhərin inkişafına müsbət təsir etmişdir. Bakı-Tbilisi, Bakı-Tbilisi-Qars beynəlxalq dəmiryolları bu şəhərdən keçir. Bununla yanaşı şəhərin böyük kənd təsərrüfatı rayonu mərkəzində yerləşməsi, müəyyən emaledici sənaye sahələrinin inkişafına səbəb olmaqla şəhərin iqtisadi bazasının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Lakin statistik məlumatların təhlili, kameral müşahidələr göstərir ki, son onillikdə şəhərin iqtisadi və sosial bazasında tənəzzül baş verir. Bu da şəhərin həm də demoqrafik inkişafında ləngimələrlə müşahidə olunur, mövcud və artan əhali potensialının kənarlara axıcılığı ilə nəticələnir.

Kənd təsərrüfatı məşəli sənaye xammalları bazarının formalaşmasında emal sənayesi müəssisələrinin müstəsna rolu vardır. Emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi regionda məşğulluğun artmasına, işsizliyin aşağı düşməsinə təsir edərək regionların sosial-iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli təsirlərə malikdir [3]. İqtisadi-coğrafi rayonda qəsəbələrin əhalisi əsasən heyvandarlıq, taxılçılıq, pambıqçılıq, meyvəçilik və tərəvəzçilik sahələrində çalışır. Bu sahələrin emal müəssisələrinin olmaması qəsəbələrin demoqrafik inkişafına mane olur.

Nəticə. İqtisadi-coğrafi regionun bütün şəhər və qəsəbələrində demoqrafik inkişafa uyğun sosial-iqtisadi inkişaf təmin olunmalı, ekoloji tarazlığın saxlanması, mühafizəsi və yaxşılaşdırılması daim diqqət mərkəzində olmalıdır. Yerli kənd təsərrüfatı xammalının kompleks emalına əsaslanan tam dövrüyyəli, müasir standartlara uyğun məhsul istehsal edən əməkətutumlu müəssisələrin inkişafı təmin edilməli, özəl sektorla yanaşı, dövlət müəssisələri də inkişaf etdirilməlidir. Pambıqtəmizləmə zavodlarında istehsal olunan mahlıcın sapəyirmə, parçatoxuma, boyama, toxuma, tikiş mərhələlərini əhatə edən, müasir avadanlıqlarla təmin olunmuş kompleks yüngül sənaye müəssisələri nisbətən iri şəhərlərdə, ayrıca istehsal mərhələsini əhatə edən (məs. sapəyirmə, yaxud tikiş və s.) müəssisələri isə nisbətən kiçik şəhərlərdə yerləşdirmək olar. Belə müəssisələrin tikilməsinə ölkənin maliyyə durumu və daxili bazarda təbii məhsullara olan böyük tələbat da imkan verir və bunu zəruri edir. Mərkəzi Aran iqtisadi-coğrafi rayonunun Abşeronla qonşuluqda yerləşməsi, Bakı aqlomerasiyası (indi müstəqil iqtisadi-coğrafi rayon) ərazisindəki mövcud və yeni yaranacaq sənaye müəssisələri filiallarının iqtisadi-coğrafi regionun şəhərlərində yerləşməsinə imkan verir. Bu Mərkəzi Aran şəhərlərinin iqtisadi və sosial bazasının inkişafına səbəb olmaqla yanaşı, həm də Bakı aqlomerasiyasının demoqrafik yükünün, ekoloji gərginliyinin azalmasına xidmət edər. Bunun üçün dövlət nəzarəti olmalıdır, çünki özəl şirkətlər Bakı paytaxt regionunun böyük tələbatını, sərfəliliyini nəzərə alıb o qədər də regionlara meyilli deyillər.

Mərkəzi Aran iqtisadi-coğrafi rayonu həm iri, həm də rayon tabeliyindəki mərkəzi kiçik şəhərlərində kənd təsərrüfatı məhsulları emalına əsaslanan istehsalın artırılmasına, innovasiyalı fəaliyyətin genişləndirilməsinə nail olmaq üçün dövlət dəstəyi ilə tədbirlər işləyib hazırlamaq və həyata keçirmək lazımdır. Regional inkişafın idarə olunmasının səmərəliliyinin artırılması qeyd olunanlarla yanaşı bir sıra strateji əhəmiyyətli məsələlərin həllini də tələb edir. Mərkəzi Aran iqtisadi-coğrafi rayonunun iqtisadi potensialı əsasında kənd təsərrüfatı və onunla əlaqədar emal, ticarət və sair sahələrin inkişaf etdirilməsi artan demoqrafik potensialı iş yerləri ilə təmin etməklə əhalinin məşğulluq səviyyəsini yüksəldər və yerlərdə qalmasını stimullaşdırar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Coğrafiyası “Regional coğrafiya” III cild. AMEA, Coğrafiya İnstitutu. Bakı, 2015. 400 s.
2. Azərbaycan Respublikasının konstruktiv coğrafiyası II cild. Bakı: 1999, Elm. 243 s.
3. Abbasov V., Mikayilov F., Cəfərova V., Şabanova A. Aran iqtisadi rayonunda istehsal sahələrinin mövcud vəziyyəti və inkişaf prioritetləri. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin İqtisadi islahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu. Elmi əsərlər toplusu, XV buraxılış, Bakı, 2015, səh.40-53
4. Eminov Z.N. Azərbaycanda urbanizasiya prosesləri və şəhərlərin inkişaf problemləri / “Turan” Stratejik Araştırmalar Merkezi. Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi. Türkiye, Konya, 2010, № 6, s. 91-95.
5. Əfəndiyev V.Ə. Urbanizasiya və Azərbaycan şəhər yaşayış məskənləri. Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2002, 397 s.
6. Əyyubov N.H. Azərbaycanda əhali məskunlaşmasının təkmilləşdirilməsinin iqtisadi-coğrafi istiqamətləri. AMEA xəbərləri, №1, 2008. s.144-150
7. Hüseynova X.M. Azərbaycanda regional inkişafın idarə olunması problemləri. Doktorluq dissertasiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Bakı 2010. 376 s.

8. Məmmədov M.X. Regional konseptual inkişaf: iqtisadi-ekoloji problemlər . Bakı, "Elm" nəşriyyat, 2014, 376 s.

9. Mehəliyəv E.Q., Əyyubov N.H., Sadıqov T.O., Azərbaycan SSR-də əhalinin məskunlaşması məsələləri. Bakı 1988, 196 s.

10. <http://www.ier.az>, Aran iqtisadi rayonunun pasportu. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, Bakı 2015. s.5

Özet

Babaşova A.A.

Merkezi Aran ekonomik bölgesinde kentsel yerleşimin gelişiminde üretim güçlerinin rolü

Makalede Merkezi Aran ekonomik-coğrafi bölgesindeki bireysel şehirlerin nüfus potansiyeli ve endüstriyel üretimin mevcut durumu incelenmektedir. Ekonomik-coğrafi bölgede istihdam ve işgücü kaynaklarının kullanımı konusu incelenerek kentlerin gelişme beklentileri analiz edilmiştir. Çevredeki bol miktardaki tarımsal hammaddelerin tam ve karmaşık işlenmesine dayalı, modern, rekabetçi ürünler üretebilecek nitelikte, yabancı yatırımcıları da çekerek ortak sanayi işletmelerinin kurulması, Aran şehirlerinin ekonomik temelini iyileştirecek ve sosyal altyapılarını geliştirecektir.

Anahtar Sözcükler: kentsel yerleşim, ekonomik-coğrafi konum, üretici güçler, sosyo-ekonomik gelişme, demografik potansiyel

Summary

Babashova A.A.

The Role of Productive Forces on the Development of Urban Settlement in the Central Aran Economic Region

The article examines the population potential and current state of industrial production in individual cities of the Central Aran economic-geographic region. The development prospects of cities are analyzed by examining the issue of employment and use of labor resources in the economic-geographic region. The creation of joint (by attracting foreign investors) industrial enterprises capable of producing modern, competitive products based on the full, complex processing of abundant agricultural raw materials of the surrounding areas will improve the economic base of Aran cities and improve their social infrastructure.

Anahtar Sözcükler: kentsel yerleşim, ekonomik-coğrafi konum, üretici güçler, sosyo-ekonomik gelişme, demografik potansiyel

İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN İQTİSADİ POTENSİALININ REALLAŞMASINDA REGIONAL ƏMƏKDAŞLIĞIN ƏHƏMİYYƏTİ

Cəfərov Aqşin Ələvsət oğlu

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
akshin13@gmail.com

Xülasə: Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş əraziləri zəngin təbii resursları və strateji mövqeyi ilə böyük iqtisadi potensiala malikdir. Bu potensialın reallaşdırılmasında regional əməkdaşlıq, xüsusilə türkdilli ölkələrlə birgə layihələr mühüm rol oynayır. Dağ-mədən sənayesi, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat-logistika, enerji və turizm sahələrində əməkdaşlıq regionun dirçəlişinə və dayanıqlı inkişafına şərait yaradır. "Ağıllı şəhər", "Ağıllı kənd" və rəqəmsal texnologiyalar bölgənin innovativ inkişafını təmin edir. Regional əməkdaşlıq həmçinin bölgədə sülh və sabitliyin möhkəmlənməsinə töhfə verir.

Açar sözlər: regional əməkdaşlıq, dağ-mədən sənayesi, innovativ texnologiyalar, türkdilli ölkələrlə əməkdaşlıq, investisiya mühiti

Əlverişli coğrafi mövqeyə sahib olan Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş əraziləri zəngin təbii resursları, relyef-iqlim şəraiti və strateji nəqliyyat marşrutları ilə ölkənin gələcək inkişafında əvəzsiz rola malikdir. Bu ərazilərin iqtisadi potensialının tam şəkildə reallaşdırılması təkcə milli səviyyədə deyil, həm də regional əməkdaşlıq müstəvisində mühüm strateji imkanlar yaradır.

Dağ-mədən sənayesi, xüsusilə qiymətli metallarla zəngin yataqların istismarı, bu ərazilərin iqtisadi dirçəlişində aparıcı sahələrdən biridir. Lakin bu potensialın reallaşdırılması innovativ texnologiyaların tətbiqini, ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunmasını və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasını tələb edir. Bu baxımdan, türkdilli dövlətlərlə iqtisadi-ticari əməkdaşlıq, birgə layihələrin həyata keçirilməsi və texnoloji təcrübə mübadiləsi xüsusi önəm daşıyır.

Türkdilli ölkələrin ortaq iqtisadi maraqları, oxşar coğrafi-iqlim şəraiti və tarixi-mədəni yaxınlığı regional əməkdaşlığın dərinləşməsinə əlverişli zəmin yaradır. Xüsusilə enerji, nəqliyyat-logistika, kənd təsərrüfatı və dağ-mədən sahələrində qarşılıqlı fəaliyyətin gücləndirilməsi Qarabağ və ətraf ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafına mühüm töhfələr verə bilər.

Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş əraziləri, xüsusilə Kəlbəcər, Zəngilan və Laçın rayonları mis, qızıl, molibden və digər qiymətli metallarla zəngin yataqlara malikdir. Bu sahələrin istismarı iqtisadi gəlirliliyin artırılması ilə yanaşı, həm də xarici investisiya cəlbəediciliyinin gücləndirilməsində mühüm amil sayılır.

"Qızılbulaq" və "Dəmirli" kimi yataqların yenidən istismara verilməsi, müasir texnologiyaların tətbiqi ilə ekoloji dayanıqlılıq nəzərə alınmaqla həyata keçirilir [2]. Burada rəqəmsallaşma, avtomatlaşdırılmış hasilat prosesləri, ekoloji monitoring sistemləri kimi innovasiyalar artıq tətbiq olunur. Bu isə yaxın gələcəkdə Azərbaycanı regionda qabaqcıl dağ-mədən ölkəsinə çevirə bilər.

Türkdilli ölkələrlə əməkdaşlıq imkanları bu prosesi daha da sürətləndirə bilər. Bildiyimiz kimi türkdilli ölkələr (Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan Türkmənistan) geniş təbii resurslara malik olmaqla yanaşı bu resursların idarə olunmasında ciddi təcrübəyə sahibdirlər [3]. Burada bir sıra əməkdaşlıq nümunələrini misal çəkmək olar. Məsələn, Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı çərçivəsində azad edilmiş ərazilərdə infrastruktur layihələri inkişaf etdirilir, texnoparklar və sənaye zonaları yaradılır. Cəbrayıl da yerləşən "Araz Vadisi Sənaye Parkı"-nda Türkiyə dövlətinin sərmayəsi ilə müəssisələrin qurulması bu əməkdaşlığın praktik nəticəsidir [1].

Qazaxıstan, dağ-mədən sənayesində rəqəmsal geoloji kəşfiyyat və təhlükəsiz hasilat texnologiyaları sahəsində qabaqcıl ölkə hesab olunur. Bu təcrübənin Qarabağ regionunda tətbiqi resursların daha səmərəli idarə olunmasına şərait yarada bilər.

Özbəkistan ilə kənd təsərrüfatı, su ehtiyatlarının idarə olunması və aqroparkların yaradılması sahəsində birgə layihələr mümkündür. Bu, dağ-mədən sənayesi ilə yanaşı, regionun aqrar potensialının da reallaşdırılmasına dəstək verə bilər.

Regional əməkdaşlığın genişləndirilməsi ölkənin perspektiv imkanlarını da artıracaqdır. İnfrastruktur və nəqliyyat-logistikanın inkişafı bunun bariz nümunəsidir. Belə ki, işğaldan azad edilmiş ərazilər mühüm tranzit yolları üzərində yerləşir. Regional əməkdaşlıq çərçivəsində nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması və genişləndirilməsi (Zəngəzur dəhlizi, Şərqi-Qərbi və Şimal-Cənub marşrutları) regionun logistika mərkəzinə çevrilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Bu isə həm regional ticarəti canlandırır, həm də ölkəyə xarici sərmayələrin axınına sürətləndirə bilər.

Kənd təsərrüfatının inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi bu imkanlar sırasındadır. Ərazilərin münbit torpaqları, su ehtiyatları və iqlim şəraiti kənd təsərrüfatının inkişafı üçün geniş imkanlar açır. Regional əməkdaşlıq əsasında müasir texnologiyaların tətbiqi, birgə aqrar layihələrin həyata keçirilməsi və ixrac bazarlarının paylaşılması bu sahənin dayanıqlı inkişafını təmin edə bilər.

Regionda günəş və külək enerjisi potensialı yüksək qiymətləndirilir. Regional enerji əməkdaşlığı nəticəsində bu potensialdan istifadə etməklə təkcə Azərbaycanın enerji balansı gücləndirilməz, eyni zamanda qonşu ölkələrlə enerji mübadiləsi və ixrac imkanları da genişlənə bilər.

Tarixi, mədəni və təbii sərvətlərlə zəngin olan bu ərazilər turizm baxımından da böyük perspektivə malikdir. Regional turizm marşrutlarının yaradılması və birgə layihələrin təşkili regionun tanınması və iqtisadi gəlirlərinin artırılmasına mühüm töhfə verə bilər.

Həmçinin, haqqında bəhs olunan regionda "ağıllı şəhər", "ağıllı kənd" layihələrinin həyata keçirilməsi bu əraziləri innovativ texnologiyalarla inkişaf etdirmək üçün ideal platformaya çevirir. Bu sahədə regional təcrübə və texnoloji əməkdaşlıq regionun rəqəmsal transformasiyasına dəstək ola bilər.

Azad olunmuş ərazilərin iqtisadi potensialının reallaşdırılması təkcə Azərbaycanın daxili inkişafına deyil, eyni zamanda regionda sülh və əməkdaşlıq mühitinin qurulmasına töhfə verə bilər. Bu baxımdan regional əməkdaşlıq sadəcə iqtisadi maraqların deyil, həm də uzunmüddətli sabitliyin təminatçısı kimi çıxış edir. Azərbaycan bu istiqamətdə təşəbbüskar mövqeyi ilə həm milli, həm də regional rifaha töhfə verməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi saytı. "Araz Vadisi İqtisadi Zonası"nın yaradılması haqqında Fərman. URL: <https://president.az/az/articles/view/53319>

2. Qızılbulaq və Dəmirli yataqlarının istismarı ilə bağlı məlumat. URL: <https://az.trend.az/business/energy/3749647.html>

3. TURKSOY və Türk Dövlətləri Təşkilatı rəsmi sənədləri. Türkdilli dövlətlər arasında iqtisadi əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi barədə hesabatlar. URL: <https://turksoy.org>

Резюме

Джафаров А.А.

Значение регионального сотрудничества в реализации экономического потенциала освобождённых от оккупации территорий

Освобожденные территории Азербайджана имеют большой экономический потенциал благодаря богатым природным ресурсам и стратегическому расположению. Региональное сотрудничество, особенно совместные проекты с тюркоязычными странами, играют важную роль в реализации этого потенциала. Сотрудничество в сфере горнодобывающей промышленности, сельского хозяйства, транспорта и логистики, энергетики, туризма создает условия для возрождения и устойчивого развития региона. «Умный город», «Умное село» и цифровые технологии обеспечивают инновационное развитие региона. Региональное сотрудничество также способствует укреплению мира и стабильности в регионе.

Ключевые слова: региональное сотрудничество, горнодобывающая промышленность, инновационные технологии, сотрудничество с тюркоязычными странами, инвестиционный климат

Summary

Jafarov A.A

The Importance of Regional Cooperation in Realizing the Economic Potential of the Territories Liberated from Occupation

The liberated territories of Azerbaijan have great economic potential with their rich natural resources and strategic position. Regional cooperation, especially joint projects with Turkic-speaking countries, play an important role in realizing this potential. Cooperation in the fields of mining, agriculture, transport and logistics, energy and tourism creates conditions for the revival and sustainable development of the region. "Smart city", "Smart village" and digital technologies ensure the innovative development of the region. Regional cooperation also contributes to strengthening peace and stability in the region.

Key words: regional cooperation, mining industry, innovative technologies, cooperation with Turkic-speaking countries, investment climate

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ REGIONAL İQTİSADI SİSTEMLƏRİN RƏQABƏT QABİLİYYƏTİNİN ARTIRILMASINDA KLASTERLƏRİN ROLU

Cəfərova Vəfa Piri qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

vafa.cafarova@sdu.edu.az

Xülasə: Müasir dövrdə klasterləşmə prosesi iqtisadiyyatın kompleks inkişafının əsas alətlərindən biri kimi regionun mövcud potensialından istifadəyə şərait yaradır. Qloballaşma klaster konsepsiyasını təsvir etmək üçün yaxın mövqedədir ki, bu da milli iqtisadiyyatın klaster inkişaf vektorlarının daha geniş müxtəlifliyinə gətirib çıxarır. İnnovativ mühitdə fəaliyyətə adaptasiya olunan klasterlər bütün iqtisadi sistemlərin qarşılıqlı münasibətlərini uyğunlaşdırmağa imkan verir və dünyanın global xüsusiyyətinin vahid sistemə çevrilməsinə şərait yaradır. Məqalədə klaster konsepsiyası araşdırılmış, onun iqtisadi sistemlərin rəqabətcabiliyyətliliyinə təsiri öyrənilmişdir.

Açar sözlər: klaster, regional iqtisadiyyat, innovasiya, qloballaşma, sənaye siyasəti

Klaster dedikdə, müəyyən bir sahədə fəaliyyət göstərən, qarşılıqlı əlaqədə olan bir qrup coğrafi cəmlənmiş qarşılıqlı asılı şirkət və qurumları başa düşmək olar. Klaster yanaşması 1998-ci ildən sonra dünyada sürətlə yayıldı və firmaların xarici mənbələri hesabına rəqabət üstünlüyü qazanması üçün lazımı infrastrukturunu təmin etdi. Michael Porter klaster konsepsiyasını ilk dəfə təqdim edən alimdir və bu anlayışın istifadə olunduğu hər yerdə onun adı mütləq çəkilir. Porterə görə, klaster-milli iqtisadiyyatda oxşar iqtisadi fəaliyyət göstərən şirkətlər qrupudur [4, s.5]. Klasterləşmə çox yeni bir konsepsiya olduğu üçün dünyanın diqqətini çəkmişdir. Klasterlər, ilk növbədə kiçik və orta şirkətlər üçün faydalıdır. Çünki əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirmək, vahid infraqurulturdan istifadə etmək və yerli tədqiqat təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqə yaratmaq bu şirkətlərin rəqabət qabiliyyətini artırır. Klasterin formalaşması regionun sahibkarlar, ixtisaslı işçilər və tədqiqatçılar üçün cəlbədiciliyini artırır. Buna görə klaster siyasəti Avropa Birliyində ən çox istifadə olunan regional siyasət alətlərindən birinə çevrilmişdir [2, s.208]. Klasterlərin yaradılması keçid dövrü yaşayan ölkələrdə iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması üçün vacib vasitədir. Buna görə də klasterlərin innovasiya yönümlü, sənaye klasterləri, risk klasterləri kimi bir neçə növü ayırd edilmişdir.

İnnovasiya yönümlü klasterlər geniş mənada yeni fikirlərin ticarətləşdirilməsi, biliyin iqtisadi faydaya çevrilərək dəyər yaratmasıdır. Müəssisələrin innovasiya fəaliyyəti müəssisə üçün yeni məhsulu istehsal etməsidir [4, s.25-26]. Yenilik, elm və texnologiya əsaslı fəaliyyətlərin təşkil edilməsindən, görülən işlərə dair yeni yollar axtarılmasına qədər, yeni və yaxud yaxşılaşdırılmış məhsul və xidmətlərin həcmidir. Elm yönümlü innovativ klasterlər məkan olaraq hüdudlandırılmış, ancaq daha çox yenilik və texnoloji sahələrdə mərkəzləşmişdir. Hər bir klaster elmi, texnologiya əsaslı və innovativ ola bilər. Məsələn, Şimali Avropanın aşağı texnoloji iqtisadiyyatı olan Danimarka və Norveç ölkələrində ənənəvi sektorlara yeni texnologiyaları tətbiq etməklə ənənəvi sahələri innovativ istehsal sahələrinə çevirə bilmişlər. Bunun əksinə, İsveç və Finlandiyada beynəlxalq müəssisələrin inkişafı tədqiqat-inkişaf (AR-GE) investisiyaları ilə formalaşmışdır.

Sənaye klasterinin yaradılmasında məqsəd istehsal funksiyasına fokuslanan rəqabətyönümlü məhsul istehsalıdır, innovativ klasterlərdə məqsəd çox növlü istehsal fəaliyyətindən əlavə innovasiya sahəsinin formalaşmasıdır. Bu da yeni məhsul və xidmətlərin yaranması və bu məhsul və xidmətlərdən istifadə edən yeni sənaye sahələrinin meydana gəlməsinə səbəb olur. ABŞ-da innovasiya yönümlü klasterlərdə fəaliyyət göstərən müəssisələrin xidmət və məhsul keyfiyyəti, istehsal texnologiyası, bazar araşdırmaları, digər sahələrlə əlaqələri, marka və patent almaqda digər müəssisələrə görə irəlidə olduqları müəyyən olunmuşdur.

Risk klasterlərində məqsəd yeni firmaların qurulmasıdır. Risk klasterlərində yaradılan firmalar regional canlanma və inkişafın təmin edilməsi baxımından təsirli rol oynamaqdadır. Risk klasterlərində müəssisələrə məlumat verilməklə yanaşı, maddi və mənəvi dəstək göstərilir. Klasterin məlumat mənbələrini

universitetlər, tədqiqat-araşdırma institutları və özəl araşdırma mərkəzləri təşkil etməkdədir. Burada göstərilən maddi dəstəyə maliyyə dəstəyi, məkan və yer seçimi formasında göstərilən dəstəklər aiddir. Qeyri-maddi dəstəklərə isə iş planının hazırlanması, potensial kadr hazırlama, bazara çıxış imkanları, maliyyə mənbələri, hüquq məsləhətçisi, vergi məsləhətçisi və mühasibatlıq dəstəyi aiddir.

Hər bir klaster növünün iştirakçıları bir-birindən fərqlidir. Məsələn, sənaye klasterinin iştirakçısı emal müəssisəsi, əlaqəli sənaye təşkilatları və sənayeyə dəstək olan qurumlardır, innovasiya yönümlü klasterlərdə isə universitetlər, ictimai araşdırma mərkəzləri, şirkət laboratoriyaları, texnologiya əsaslı təşkilatlardır. Risk klasterlərinin iştirakçıları isə yeni ideaları dəstəkləmək gücünə sahib olan şirkətlər və insanlardır. Dünyada klasterlərin çox böyük hissəsi sənaye sektorunda olub, bu sektorda fəaliyyət göstərən kiçik, böyük müəssisələrin və digər iştirakçıların birlikdə işləmələrinə şərait yaratmışdır.

Klasterin obyektı şirkətləri, universitetləri, AR-GE müəssisələrini, dövlət qurumları və digər dəstək təşkilatlarını vahid bir hədəf altında toplamaqdır. Klasterin məqsədi şirkətlərin bazara sürətlə daxil olması, məlumatları tez bir zamanda əldə etməsi, maliyyə əldə etməsi, AR-GE, istehsal və marketinq tərəfdaşlığı qurması, riskin paylanması, ixracatlarını artırmaq üçün bir-birləri və digər təşkilatlarla sisteməlik əməkdaşlıq etməsidir [1, s.17].

Klasterdə əsas olan beynəlxalq əlaqələrin olmasıdır. Bu, təkcə klasterlərdə deyil, ümumilikdə sənaye siyasətinin əsasını təşkil edir. Bazar qanunlarına uyğun olaraq ticarətdəki maneələrin aradan qaldırılması, çatdırılma və əlaqə sistemlərinin gücləndirilməsi beynəlxalq sərhədlər boyunca ixtisaslaşmanı artırır. Klasterlər tək-tək müəssisələri deyil, bütün klasterə daxil olan halqaları dəstəkləyir. Bu bir mənada böyük müəssisələri, KOS-ları, araşdırma mərkəzləri və dövlət qurumlarını bir-birinə bağlayan dəyər zənciridir. Klasterlər dövlət sektoru tərəfindən yaradılsa da, burada özəl sektorun rolu daha çoxdur. Klaster yaradıcıları klaster strategiyalarını və hədəflərini müəyyən edər, maliyyələşdirir və klaster siyasətinin tətbiq olunmasını həyata keçirir. Klasterlərin başqa bir xüsusiyyəti klaster daxilində öyrənmənin və innovativ inkişafın hədəfləməsidir. Klasterlərin inkişafını gücləndirən ən əhəmiyyətli səbəblərdən biri də araşdırmaların maliyyələşdirilməsi və təhsilli kadrların iş fəaliyyətinə cəlb edilməsidir.

Klasterlərin tətbiqində hər bir ölkənin və bölgənin özünəməxsus klasterləşmənin tətbiqi üsulu vardır. Bu fərqliliklərə baxmayaraq ümumi inkişafa təsir edən amillər eynidir. Klasterlərin inkişafına təsir edən amillər ölkənin sosial sərmayəsi, iş mühiti, klasterlərin kiçik və orta sahibkarlıqla birlikdə hərəkəti, beynəlxalq əlaqələrə sahib olması, dövlətin dəstək və xidmət təmin etməsi kimi sıralana bilər. Uğurlu klaster modelləri əksəriyyəti müəssisələrin bir-birini tamamlayan əlaqələrindən əmələ gəlməkdədir. Bazar şəraitində texnologiyada lider olan böyük şirkətlər ilə tədarükçülər və ya tamamlayıcı müəssisələrin ixtisaslı mütəxəssislər tərəfindən idarə edilməsi klasterlərin daha uğurlu olmasına səbəb olmuşdur. Ümumilikdə iqtisadiyyatda uğur, bazarlara asan çıxmaq, müəssisələrin innovasiya və araşdırma qabiliyyəti, gözləntilərin açıqca bilinməsi və müəssisələrin bir-birinə inamıdır.

Klasterləşdirmə baxımından üç əsas xüsusiyyət ön plana çıxır. Birincisi, klaster istehsal sistemi daxilində (məhsullar, xidmətlər, innovasiya və texnologiya kimi sahələrdə) bir-biri ilə üfüqi və şaquli əlaqədə olan firmalardan ibarətdir. İkincisi, klaster eyni coğrafiyada (yerli) qurulmuş şirkətlərdən ibarətdir. Yerli səviyyədə şirkətlərin bir-birinə yaxın olması qarşılıqlı məlumat axınına asanlaşdırır və yeniliyə həvəsləndirici təsir göstərir. Üçüncüsü, firmaların coğrafi olaraq bir-birinə yaxın olması onların bir klaster olduğu mənasına gəlmir. Klasterin meydana gəlməsi üçün firmalar klasterin faydalarından (yenilik, məhsuldarlıq və s.) faydalanmalıdırlar [3, s. 262]. Beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinə çatmaq üçün klaster üsulu istifadə olunur. Rəqabət qabiliyyətinin əsasında səmərəlilik və innovasiya dayanır. Makro səviyyədə qiymətləndirildikdə, rəqabətçi sektorlar klasterləşdirmə ilə inkişaf etdirilir və bununla regional və milli rəqabət qabiliyyətini təmin edir.

Klaster müəssisələrinin innovativ fəaliyyətini stimullaşdıran əsas amillərin sırasına, bir sıra müəlliflərin fikrincə, aşağıdakılar aiddir:

- klaster çərçivəsində təhsil müəssisələrinin və sənaye müəssisələrinin qarşılıqlı əlaqəsi elmi tədqiqatların və regionda innovativ fəaliyyətin inkişafını təmin edir;

- klasterdə üzvlük müəssisə-partnyorların malik olduqları yeni texnologiyalara girişi asanlaşdırır;
- tədarükçü və istehlakçılar, habelə qonşu sahələrin müəssisələri innovasiya prosesinə cəlb olunurlar;
- firmalararası kooperasiya nəticəsində ETSKİ həyata keçirilməsi üçün xərclər azalır;
- klaster iştirakçıları olan firmalar alıcıların tələbatlarına daha adekvat və tez cavab vermək qabiliyyətindədirlər;
- daha effektiv birgə marketinq üçün şərait yaradılır;
- digər integrasiya variyasiyaları ilə müqayisədə ixtisaslaşmış istehsalat amillərinə (tərkib hissələrinə, avadanlığa, heyətə, xidmətlərə) giriş asanlaşır və ucuzlaşır;
- daxili ixtisaslaşma və standartlaşmanı həyata keçirmək, innovasiyaların tətbiqi üçün xərcləri minimallaşdırmaq hesabına klaster müəssisələri əlavə rəqib üstünlüklərinə malikdirlər;
- innovasiya klasterləri sistemində çevik sahibkarlıq strukturlarının, kreativ ideyaların istehsalı prosesində rəqabət göstərən kiçik müəssisələrin olması, regionun iqtisadi artımının innovativ nöqtələrini yoxlamağa imkan verir. Qeyd etmək lazımdır ki, klasterlər şirkətlərin şəbəkə qarşılıqlı əlaqələrinin formalarından biridir. Bu zaman regional şəbəkələrin və ilk öncə də bilik şəbəkələrinin inkişafı, klaster iştirakçılarının innovasiya aktivliyinin qaldırılması və ərazinin rəqabət qabiliyyətinin artmasının ən mühüm amili olur.

Ədəbiyyat

1. ÇİL, Bülent (2008), “İşbirliyi, Güçbirliyi və Kümelenmə”, s.1, (E.T: 19.03.2009). 22 səh.
2. KUAH, Adrian T. H. (2002), “Cluster Theory and Practice: Advantages for the Small Business Locating in Vibrant Cluster”, Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship, Vol. 4, Issue. 3, səh.206-228.
3. Nelson, R. and Rosenberg, N. (1993), “Technical Innovation and National Systems”, in Nelson, R. (ed.), National Innovation Systems: A Comparative Analysis, Oksford . səh. 250-300
4. Porter, Michael E., (1998) “Clusters and the New Economics of Competition”, Harvars Business Review, Noyabr-Dekabr, 32 səh.

Резюме

Джафарова В. П.

Роль кластеров в повышении конкурентоспособности региональных экономических систем в условиях глобализации

В современных условиях процесс кластеризации создает условия для использования имеющегося потенциала региона как одного из основных инструментов комплексного развития экономики. Глобализация является близкой позицией для описания кластерной концепции, что приводит к более широкому разнообразию векторов развития кластеров национальной экономики. Кластеры, адаптированные к работе в инновационной среде, позволяют гармонизировать взаимоотношения всех экономических систем и создают условия для трансформации глобального характера мира в единую систему. В статье рассматривается концепция кластера и ее влияние на конкурентоспособность экономических систем.

Ключевые слова: кластер, региональная экономика, инновации, глобализация, промышленная политика

Summary

Jafarova V.P.

The Role of Clusters in Increasing the Competitiveness of Regional Economic Systems in the Context of Globalization

In modern times, the clustering process creates conditions for using the existing potential of the region as one of the main tools for the complex development of the economy. Globalization is a close position for describing the cluster concept, which leads to a wider variety of development vectors of clusters of the national economy. Clusters adapted to operating in an innovative environment allow harmonizing the mutual relations of all economic systems and create conditions for the transformation of the global nature of

the world into a single system. The article examines the cluster concept and studies its impact on the competitiveness of economic systems.

Key words: cluster, regional economy, innovation, globalization, industrial policy

ZƏNGƏZUR DƏHLİZİ TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN İQTİSADİ ƏMƏKDAŞLIĞININ ƏSAS AMİLİNƏ ÇEVRİLƏ BİLƏR

Əhmədov Məhəmməd Ələddin oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

mehammed.ehmedov.57@mail.ru

Xülasə: Məqalədə Zəngəzur dəhlizinin əhəmiyyəti həm Türkdilli dövlətlərin iqtisadi əməkdaşlığı, həm də bütün Avrasiya regionu ölkələrinin iqtisadi inkişafının əsas amillərindən biri kimi nəzərdən keçirilir. Bununla yanaşı məqalədə qeyd olunur ki, Zəngəzur dəhlizinin zəruriliyi 27 sentyabr 2020-ci ildə başlayan 44 günlük Böyük Qarabağ Qələbəsi ilə 2020-ci il noyabrın 9-dan 10-na keçən gecə imzalanmış üçtərəfli atəşkəs bəyannaməsinin doqquzuncu maddəsində göstərilmişdir. Qarabağ münaqişəsi başa çatdıqdan sonra regionda yeni geosiyasi və iqtisadi reallıq yaranmışdır. Yeni reallıqlar Zəngəzur dəhlizinin açılmasını tələb edir.

Açar sözlər: Zəngəzur dəhlizi, Türkdilli dövlətlər, milli iqtisadiyyat, iqtisadi səmərəlilik, nəqliyyat infrastruktur.

Milli iqtisadiyyatın ümumi səmərəliliyinin artırılmasının əsas istiqamətlərindən biri beynəlxalq əmək bölgüsündən istifadə etməklə xarici dövlətlərlə iqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsidir. Xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlığı gücləndirmək üçün müvafiq beynəlxalq nəqliyyat infrastrukturunun olması, onun daim inkişafı və genişləndirilməsi zəruridir. Zəngəzur dəhlizi belə beynəlxalq nəqliyyat infrastrukturlarından birinə çevrilə bilər. Zəngəzur dəhlizinin tikintisinin zəruriliyi və əhəmiyyəti 27 sentyabr 2020-ci ildə başlayan 44 günlük II Qarabağ döyüşlərində qazanılmış qələbədən sonra 2020-ci il noyabrın 9-dan 10-na keçən gecə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Ermənistan Respublikasının Baş naziri Nikol Paşinyan və Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin tərəfindən imzalanmış üçtərəfli atəşkəs bəyannaməsinin doqquzuncu maddəsində göstərilmişdir [1].

Hazırda Cənubi Qafqaz regionunda ən mühüm layihələrdən biri Zəngəzur nəqliyyat dəhlizidir. Ümumiyyətlə, Zəngəzur nəqliyyat dəhlizi hazırda beynəlxalq səviyyədə nəqliyyat-logistika kommunikasiyalarının açılması, ölkələrin inteqrasiyası və beynəlxalq ticarət proseslərinin intensivləşdirilməsi, alqı-satqı proseslərinin sürətləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Malların və investisiyaların axınının, ölkələr arasında ticarət əlaqələrinin artması və bununla bağlı xərclərin optimallaşdırılması çox vacib məsələlərdəndir. Bu amillər, şübhəsiz ki, Zəngəzur nəqliyyat dəhlizinin rolunu artırır.

Zəngəzur dəhlizinin açılması ölkə iqtisadiyyatının inkişafına töhfə verməklə yanaşı, Azərbaycanın Cənubi Qafqaz regionunda iqtisadi və siyasi rolunu daha da artıracaqdır. Bu dəhliz həm də Qərbdən Şərqə gedən əsas ticarət yollarından birinə çevriləcək. Zəngəzur dəhlizinin istifadəyə verilməsi Türkdilli dövlətlərin iqtisadi əməkdaşlığının gücləndirilməsinə, eləcə də Avrasiya regionunun bütün ölkələrinin iqtisadi inkişafına böyük töhfə olacaqdır. Zəngəzur dəhlizinin reallaşması dünyanın nəqliyyat mənzərəsini praktiki olaraq dəyişəcək. Zəngəzur dəhlizi faktiki olaraq Avropanı Asiya ilə birləşdirən çoxməqsədli nəqliyyat və logistika infrastrukturuna çevriləcək. Zəngəzur dəhlizi işğaldan azad edilmiş Zəngilan rayonunu beynəlxalq nəqliyyat və logistika mərkəzinə çevirəcək və 30 illik erməni işğalından sonra Qarabağ torpağının tam dirçəlməsinə töhfə verəcəkdir [2].

Zəngəzur qədim Azərbaycan torpağıdır, onun bir hissəsi hazırda Ermənistan ərazisində yerləşir. Tarixən Zəngəzur iki hissədən ibarət olmuş, Şərqi və Qərbi Zəngəzuru əhatə edir. 1920-ci ildə Qərbi Zəngəzur Sovet Ermənistanına verildi. Şərqi Zəngəzur isə 90-cı illərdə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edildi. 1920-ci ildən Azərbaycan və Naxçıvan bir-birindən ayrı düşmüşlər. Zəngəzur dəhlizi Zəngilan ərazisindən keçir. Dəhliz açıldıqdan sonra Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan və uzun illər blokadada qalan Naxçıvan Muxtar Respublikası blokadadan tamamilə xilas olacaqdır. Zəngilan rayonunu Naxçıvandan ayıran 40 kilometrlik Zəngəzur dəhlizinin bərpası bununla yanaşı yeni iqtisadi perspektivlər yaradacaqdır. Zəngəzur dəhlizi Şərqi Zəngəzur rayonunda yerləşən Zəngilan rayonunu Naxçıvan Muxtar Respublikası və Türkiyə ilə birləşdirəcək.

Qarabağ münaqişəsi başa çatdıqdan sonra regionda yeni geosiyasi və iqtisadi realıq yaranıb. Regional əməkdaşlıq yeni mərhələyə qədəm qoyur. Hazırda Azərbaycan Respublikası Zəngəzur dəhlizinin həyata keçirilməsi üçün regional səyləri birləşdirməyə çalışır. Zəngəzur dəhlizinin reallaşdırılması bütün Avrasiya regionu üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əslində bu dəhliz təkcə çox mühüm kommunikasiya layihəsi deyil, həm də regionda əməkdaşlığı, ticarət-iqtisadi əlaqələri gücləndirən dəhlizdir, ona görə də bu dəhlizin açılması təkcə region ölkələrinin deyil, həm də digər ölkələrin də maraqlarına cavab verir.

Zəngəzur dəhlizi Rusiya üçün də Cənubi Qafqaz və qonşu ölkələrə yüklərin daşınması üçün əsas marşruta çevrilə bilər. Rusiya qatarları Zəngəzur dəhlizi ilə Azərbaycandan Ermənistan, Türkiyə, İran və Cənubi Asiya ölkələrinə göndərilə bilər. Bu o deməkdir ki, Zəngəzur dəhlizi Türkiyə ilə Rusiya arasında ticarət əlaqələrini yaxşılaşdırmaqla yanaşı, həm də Rusiyanın Türkiyə vasitəsilə Yaxın Şərq bazarlarına çıxışını təmin edəcək yeni alternativ marşruta çevriləcək. Bundan əlavə, Zəngəzur dəhlizi Rusiyanın regiondakı əsas müttəfiqlərindən biri olan Ermənistana qurudan çıxışı təmin edəcək. Bu o deməkdir ki, Zəngəzur dəhlizinin yaradılması regionun bütün ölkələri üçün yeni imkanlar açacaqdır. Zəngəzur dəhlizi Azərbaycanın əsas hissəsi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında quru yolunun bərpasına, bununla da Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadi potensialının artmasına səbəb olacaqdır. Bu isə muxtar respublikada istehsal olunan məhsulların xarici bazarlara çıxarılması üçün daha geniş imkanlar açacaqdır. Bu, Naxçıvanda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün də yeni stimül yaradacaqdır.

Zəngəzur dəhlizinin istifadəyə verilməsi dünya tarixində çox mühüm hadisə olacaqdır. Çünki bu dəhliz təkcə türk dünyasını birləşdirməyəcək, həm də bütün Avrasiya regionunun orta nəqliyyat və kommunikasiya xəttində Azərbaycan və Türkiyənin nəqliyyat və kommunikasiya xətlərinin əhəmiyyətini artıracaqdır. Zəngəzur qlobal nəqliyyat dəhlizinin açılması ilk növbədə türk dövlətləri üçün tarixi və strateji əhəmiyyət kəsb edir. Türk dövlətləri uzun illər bir-birindən ayrı düşmüşlər. Türk dövlətləri arasında quru əlaqələrinin kəsilməsi nəticəsində bu dövlətlərin integrasiyasında və coğrafi əlaqələrinin qurulmasında ciddi problemlər olmuşdur.

Zəngəzur nəqliyyat dəhlizinin yaradılması türk dünyasını gücləndirəcək, Türkdilli dövlətlərin təşkilatlanmasında yeni şərtlər dünya iqtisadiyyatında və dünya siyasətində daha mühüm rol oynamağa imkan verəcək. Ən əsası, bu, Türkdilli ölkələrin iqtisadi tərəqqisini təmin edəcək, əhalinin həyat səviyyəsini yüksəldəcək, onların iqtisadi və siyasi təhlükəsizliyini və müdafiə qabiliyyətini gücləndirəcək, yüksək texnologiyaların inkişafı üçün transfer mübadiləsini aktivləşdirəcək və s.

Təbii ki, Zəngəzur Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin özünəməxsus səciyyəvi cəhətləri var. Çünki hazırda mövcud olan alternativ marşrutların imkanlarının məhdud olduğu məlumdur. ABŞ və Avropa İttifaqının Rusiya Federasiyasına, eləcə də İrana qarşı çoxsaylı sanksiyaları yeni beynəlxalq marşrutların işlənilib hazırlanmasını, daha optimal nəqliyyat marşrutlarının müəyyənləşdirilməsini, effektiv logistik mərkəzlərin yaradılmasını zəruri edir. Bu baxımdan Beynəlxalq Zəngəzur nəqliyyat dəhlizi məhz belə üstünlükləri ilə diqqəti cəlb edir. Zəngəzur Beynəlxalq Dəhlizi təkcə türkdilli ölkələr üçün deyil, dünya ölkələri üçün də müsbət rol oynayacaq. Son illərdə Türkdilli Dövlətlər Təşkilatının yaradılması, mərkəzin İstanbulda olmaqla qərargahının təşkili və bu istiqamətdə tədbirlərin görülməsi, o cümlədən yaxın gələcəkdə Zəngəzur Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin açılışı bu əlaqələrin daha da fəal və praktiki baxımdan həyata keçirilməsi böyük imkanlar yaradacaqdır [3].

Zəngəzur dəhlizinin əhəmiyyəti və üstünlükləri müxtəlif beynəlxalq konfranslarda, görüşlərdə və digər tədbirlərdə müzakirə olunub. Zəngəzur dəhlizi ilə bağlı üçtərəfli bəyanatın imzalanmasından beş ilə yaxın bir dövr keçmişdir. Bu dövr ərzində Zəngəzur dəhlizinin tikintisi üçün nə edilmişdir? Niyə hələ də dəhlizin açılması mümkün olmayıb? Aydınır ki, üçtərəfli bəyanatın doqquzuncu maddəsinin icrası ilk növbədə bu bəyanatı imzalayan hər üç ölkənin - Rusiya Federasiyası, Azərbaycan və Ermənistanın konstruktiv siyasətindən asılıdır. Təəssüf ki, biz bütün tərəflərin fəaliyyətində bu konstruktivliyi görmürük. Üstəlik, Zəngəzur dəhlizinin açılmasına mane olan bir sıra xarici amillər də mövcudur.

Zəngəzur dəhlizinin tikintisi ilə bağlı Azərbaycan tərəfi həmişə məsələnin həllinə konstruktiv yanaşır. Məsələn, Azərbaycanda Zəngəzur dəhlizində hər iki tərəfdən, həm Azərbaycanın əsas hissəsinin cənub bölgəsi olan Şərqi Zəngəzur tərəfində, həm də Naxçıvan Muxtar Respublikası tərəfində aparılan tikinti işləri başa çatmaq üzrədir. Təəssüf ki, Ermənistan ərazisindən keçən 40 kilometrlik yolda indiyədək praktiki olaraq heç bir tikinti işləri aparılmamışdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, heç bir qüvvə iqtisadi inkişaf və texniki tərəqqiyə mane ola bilməz, çünki Zəngəzur dəhlizinin tikintisi zamanın tələbidir və Türkdilli dövlətlərin, eləcə də bütün Avrasiya regionu ölkələrinin iqtisadi inkişafının əsas şərtlərindən biridir.

Ədəbiyyat

1. 2020-ci il noyabrın 9-dan 10-na keçən gecə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Ermənistan Respublikasının Baş naziri Nikol Paşinyan və Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin tərəfindən imzalanmış üçtərəfli atəşkəs bəyannaməsi. <https://ru.wikipedia.org>
2. Zəngəzur dəhlizi - bu nədir və nə üçün lazımdır. Vestnik Kavkaza? <https://vestirkavkaza.ru>
3. Zəngəzur dəhlizinin regional və beynəlxalq əhəmiyyəti. <https://modern.az>

Резюме

Ахмедов М.А.

Зангезурский коридор может стать главным фактором экономического сотрудничества тюркоязычных государств

В статье рассматривается значение Зангезурского коридора как одного из ключевых факторов экономического развития как тюркоязычных государств, так и всех стран евразийского региона. Кроме того, в статье отмечается, что необходимость Зангезурского коридора была отражена в девятом пункте трёхстороннего заявления о прекращении огня, подписанного в ночь с 9 на 10 ноября 2020 года после Великой Победы в Карабахской войне, начавшейся 27 сентября 2020 года и продолжавшейся 44 дня. После завершения Карабахского конфликта в регионе сформировалась новая геополитическая и экономическая реальность. Эта новая реальность требует открытия Зангезурского коридора.

Ключевые слова: Зангезурский коридор, тюркоязычные государства, национальная экономика, экономическая эффективность, транспортная инфраструктура

Summary

Ahmadov M.A.

Zangezur Corridor Can Become a Main Factor in Economic Cooperation Between Turkic-Speaking States

The article examines the significance of the Zangezur Corridor as one of the key factors in the economic development of both Turkic-speaking states and all countries in the Eurasian region. In addition, the article notes that the necessity of the Zangezur Corridor was reflected in the ninth point of the trilateral ceasefire statement signed on the night of November 9 to 10, 2020, following the Great Victory in the Karabakh War, which began on September 27, 2020, and lasted for 44 days. After the end of the Karabakh conflict, a new geopolitical and economic reality emerged in the region. This new reality demands the opening of the Zangezur Corridor.

Key words: Zangezur Corridor, Turkic-speaking states, national economy, economic efficiency, transport infrastructure

REGIONAL İQTİSADI SİSTEMİN İNKİŞAFININ İDARƏ EDİLMƏSİ

Əlizadə Şəhlə İbrahim qızı

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Bakı, Azərbaycan

shahla.alizada@azmiu.edu.az

Beybudova Günel Rahim qızı

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Bakı, Azərbaycan

beybudovagunel@gmail.com

Xülasə: Regionların davamlı inkişafını təmin etmək üçün həm iqtisadi, həm də demoqrafik amillərin nəzərə alınması zəruridir. Əhalinin struktur xüsusiyyətləri, əmək qabiliyyətli insanların sayı və onların yerləşmə coğrafiyası, iqtisadi fəaliyyətlərin istiqamətinin düzgün qurulmasına təsir edir. Eyni zamanda regionun mövcud resursları, infrastruktur vəziyyəti və əsas təsərrüfat sahələrinin potensialı inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirir. Bu çərçivədə idarəetmə prosesləri strateji yanaşma tələb edir – yerli ehtiyaclara uyğun planlaşdırma, əhalinin məşğulluğuna dəstək və sosial-iqtisadi balansın qorunması kimi tədbirlər ön plana çıxır.

Açar sözlər: regional inkişaf, iqtisadi sistem, demoqrafiya, əmək bazarı, idarəetmə, insan kapitalı

Regional iqtisadi inkişafın idarə olunması prosesi yalnız iqtisadi göstəricilərə əsaslanmaqla məhdudlaşmamalı, eyni zamanda regionların demoqrafik xüsusiyyətləri də nəzərə alınmalıdır. Əhalinin sayı, yaş strukturu, əmək qabiliyyətli hissənin payı, miqrasiya dinamikası və məskunlaşma səviyyəsi iqtisadi planlaşdırmada mühüm amillər kimi çıxış edir. Bu demoqrafik amillər istehsal gücünün, xidmət sektorunun inkişafının və ümumilikdə regionun sosial-iqtisadi sabitliyinin əsasını təşkil edir [4].

Regional iqtisadi inkişafın idarə olunması, ölkənin ərəzi bütövlüyü çərçivəsində bölgələr arasında iqtisadi balansın yaradılmasına, sosial rifahın artırılmasına və regional potensialın səmərəli istifadəsinə yönəlmiş kompleks tədbirlər toplusudur. Azərbaycanda bu sahənin effektiv təşkil olunması dövlətin iqtisadi strategiyalarında mühüm yer tutur və regionlar üzrə qeyri-bərabər inkişaf səviyyələrinin tənzimlənməsi məqsədilə müxtəlif dövlət proqramları həyata keçirilir [6]. Bu proses yalnız iqtisadi göstəricilərlə deyil, eyni zamanda sosial, demoqrafik və ekoloji faktorlarla da sıx bağlıdır. Belə ki, regional idarəetmədə məqsəd təkcə iqtisadi artımı deyil, həm də regionların dayanıqlı və inklüziv inkişafını təmin etməkdir. Bu baxımdan, regionlara yönəlmiş investisiyaların stimullaşdırılması, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, yerli biznesin dəstəklənməsi və əmək bazarının inkişaf etdirilməsi əsas prioritetlər sırasındadır [1].

Azərbaycanda regional inkişaf strategiyaları çərçivəsində, xüsusilə kənd təsərrüfatı, sənaye zonaları və turizm sektorunun inkişafı məqsədilə dövlət tərəfindən müxtəlif təşviq mexanizmləri tətbiq edilir. Regionlar üzrə spesifik ehtiyacların və üstünlüklərin nəzərə alınması ilə diferensial yanaşmalar formalaşdırılır. Eyni zamanda regionlararası əməkdaşlıq və integrasiya təşviq olunur ki, bu da bütövlükdə ölkənin iqtisadi rəqabət qabiliyyətini artırmağa xidmət edir [2].

Dövlət proqramları və strateji yol xəritələri çərçivəsində həyata keçirilən layihələr regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılması, əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi və miqrasiyanın qarşısının alınması baxımından mühüm rol oynayır. Bu yanaşma, həmçinin regional resursların effektiv idarə olunmasına və davamlı iqtisadi strukturun formalaşdırılmasına imkan yaradır [3]. Bununla yanaşı, hər bir regionun özünəməxsus iqtisadi potensialı – təbii ehtiyatları, infrastruktur imkanları, kənd təsərrüfatı və sənaye sektoru – inkişaf istiqamətlərinin düzgün müəyyən olunmasında vacib rol oynayır. Regional idarəetmə strategiyaları bu fərqlilikləri və ehtiyacları nəzərə alaraq tərtib edilməli, fərqli yanaşmalar tətbiq olunmalıdır [5].

İnkişafın idarə edilməsində ağıllı ixtisaslaşma konsepsiyası xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu yanaşma regionun üstünlüklərinə uyğun sahələrin prioritetləşdirilməsini, resursların məqsədyönlü istifadəsini və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını nəzərdə tutur. Eyni zamanda insan kapitalına – yəni təhsilə, peşə hazırlığına və innovativ bacarıqların artırılmasına yönəlik investisiyalar da regionun uzunmüddətli inkişafında həlledici faktorlardandır.

Dövlətin tənzimləyici rolu, məqsədli proqramlar və subsidiya mexanizmləri ilə yanaşı, yerli icmaların və özəl sektorun təşəbbüskarlığı regional idarəetmənin effektivliyini artırır. İqtisadi və demoqrafik göstəricilərin vəhdəti üzərində qurulan bu idarəetmə modeli, regionlarda dayanıqlı, inklüziv və balanslı inkişafın təmin olunmasına şərait yaradır.

Nəticə: Regional iqtisadi sistemlərin inkişafı effektiv idarəetmə tələb edir və bu prosesdə həm iqtisadi göstəricilər, həm də demoqrafik amillər nəzərə alınmalıdır. Burada məqsəd ölkənin müxtəlif bölgələrinin sosial-iqtisadi potensialını daha səmərəli təşkil etmək, mövcud resursların düzgün istiqamətləndirilməsini təmin etmək və bu bölgələrdə davamlı inkişafı təmin etməkdən ibarətdir. Bu prosesin əsas vəzifəsi ölkə daxilində balanslı inkişafı qorumaq və regional fərqləri minimuma endirməkdir. Əhalinin strukturu, əmək resursları və regionun iqtisadi potensialı birgə təhlil edildikdə, daha məqsədyönlü və dayanıqlı inkişaf strategiyaları formalaşdırmaq mümkündür. Dövlət siyasəti, yerli imkanlar və ictimai iştirakçılıq bir araya gəldikdə, regionların sosial-iqtisadi inkişafı daha səmərəli şəkildə idarə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Abasov, E. (2020). İqtisadi coğrafiya və regional inkişaf. Bakı: ADPU Nəşriyyatı.
2. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2023). Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2024–2028). Bakı: İqtisadiyyat Nazirliyi.
3. Dünya Bankı (2020). Azerbaijan: Regional Economic Development Review. World Bank Reports. <https://www.worldbank.org>
4. Əliyev, M., & Məmmədova, R. (2021). “Demoqrafik göstəricilərin regional iqtisadi inkişafdakı rolu.” Azərbaycan İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri, 3(47), 55-62.
5. Qasimov, V. (2022). Regionların inkişafı və idarə olunması problemləri. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
6. United Nations Development Programme (UNDP). (2022). Human Development Report: Regional Disparities and Inclusive Growth. <https://www.undp.org>

Резюме

Ализаде Ш.И., Бейбудова Г.Р.

Управление развитием региональной экономической системы

Для обеспечения устойчивого развития регионов необходимо учитывать как экономические, так и демографические факторы. Структурные особенности населения, численность трудоспособного населения и география его размещения влияют на правильное направление экономической деятельности. При этом имеющиеся в регионе ресурсы, состояние инфраструктуры и потенциал ключевых секторов экономики определяют приоритеты развития. В этом контексте процессы управления требуют стратегического подхода — на первый план выходят такие меры, как планирование в соответствии с местными потребностями, поддержка занятости населения и поддержание социально-экономического равновесия.

Ключевые слова: региональное развитие, экономическая система, демография, рынок труда, управление, человеческий капитал

Summary

Alizade Sh.I., Beybudova G.R.

Management of Development of Regional Economic System

In order to ensure the sustainable development of regions, it is necessary to take into account both economic and demographic factors. The structural characteristics of the population, the number of working-age people and the geography of their location affect the correct direction of economic activities. At the same time, the region's existing resources, the state of infrastructure and the potential of the main economic sectors determine development priorities. In this context, management processes require a strategic approach - measures such as planning in accordance with local needs, supporting employment of the population and maintaining socio-economic balance come to the fore.

Key words: regional development, economic system, demography, labor market, management, human capital

TRANSXƏZƏR VƏ ZƏNGƏZUR NƏQLİYYAT-LOGİSTİK DƏHLİZLƏRİNİN TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN İNTEQRASIYASINDA STRATEJİ ROLU

Əliyev Şəfa Tiflis oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

shafa.aliyev@sdu.edu.az

Xülasə: *Məqalədə Transxəzər və Zəngəzur nəqliyyat-logistik dəhlizlərinin Türk dövlətlərinin integrasiyasında strateji əhəmiyyəti araşdırılmışdır. Transxəzər orta dəhlizin Türk dövlətlərinin maliyyə-tutumlu dünya bazarlarına çıxışında rolu açıqlanmışdır. Zəngəzur Nəqliyyat-Logistik dəhlizlərinin Türk coğrafiyasının birləşdirilməsində və Türk dövlətləri arasında integrasiya proseslərinin intensivləşdirilməsində tarixi əhəmiyyəti verilmişdir. Türk dövlətlərinin vahid iqtisadi-maliyyə bazarının formalaşdırılmasının vacibliyi əsaslandırılmışdır. Türk dövlətləri arasında azad iqtisadi-ticarət zonasının yaradılması perspektivləri baxılmışdır. Qlobal çağırışlar nəzərə alınmaqla, müvafiq tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər irəli sürülmüşdür.*

Açar sözlər: *Azərbaycan, Türk dövlətləri, Transxəzər, Zəngəzur, nəqliyyat-logistik dəhlizlər, azad iqtisadi zonalar*

Müasir qlobal transformasiyalar yeni çağırışlar formalaşdırmışdır. Eyni zamanda, həm də yeni tarixi şanslar ortaya çıxmışdır. Türk dövlətlərinin birliyi və Türk coğrafiyasının birləşdirilməsi ilə bağlı obyektiv reallıqlar diqqət çəkir. İlk növbədə, Türk xalqları və dövlətləri nəhayət vahid coğrafiyada və iqtisadi məkanda birləşmək şansları əldə etmişlər. Digər tərəfdən, qarşılıqlı integrativ prosesləri sürətləndirməklə, özlərinin təbii və iqtisadi resurslarını maliyyə-tutumlu dünya bazarlarına çıxarmaq imkanları xeyli artmışdır.

Belə bir şəraitdə Türk dövlətlərinin təşkilati baxımdan bir-birinə bağlılığının artırılması və Türk dövlətləri təşkilatının yaradılması təqdirəlayiqdir. Başqa bir önəmli məsələ bu dövlətlər arasında qardaşlıq münasibətlərinin bərqərar olması və strateji əməkdaşlığın təşkili məqsədilə çoxsaylı sazişlərin imzalanması, birgə layihələrin həyata keçirilməsidir. Bu proseslərdə nəqliyyat-logistik dəhlizlərin strateji rolu ön plana çıxmaktadır. Hazırda regional və beynəlxalq əhəmiyyətli bir sıra logistik dəhlizlər Türk dövlətlərinin ümumi maraqlarının reallaşdırılmasında və əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi Türk coğrafiyasının birləşdirilməsində strateji əhəmiyyət daşıyır. Belə layihələrə Transxəzər Orta Dəhliz və Zəngəzur Qlobal Nəqliyyat-Logistik Dəhlizi aiddir. Hər iki qlobal layihə Türk Dövlətlərinin ticarət-iqtisadi əlaqələrinin əhəmiyyətli səviyyədə genişləndirilməsinə yönəlik layihələrdir.

Qeyd edək ki, Türk dövlətlərinin iqtisadiyyatlarının real həcmi 2024-cü ildə 2,11 trilyon ABŞ dolları təşkil etmişdir, bu isə qlobal iqtisadiyyatda 1,8 % payın olması deməkdir. Bu dövlətlərin əhalisinin sayı isə 179 milyon nəfərə yaxındır və qlobal dünya əhalisinin 2,8 %-dir. İqtisadiyyatda qlobal artım 3,2 % olduğu halda, Türk dövlətlərində bu göstərici 5,2 səviyyəsində qeydə alınmışdır. İqtisadi artım Türkiyədə – 3,2 %;

Qırğızıstanda – 9 %; Türkmənistanda – 6,3 %; Azərbaycanda – 4,1 %; Qazaxıstanda – 4,8 %; Özbəkistanda – 6,5 %; Şimali Kipr Türk Respublikasında – 7,3 % olmuşdur [14].

Amma, bu dövlətlərin real iqtisadi gücü dəfələrlə çoxdur. Belə ki, təbiət Türk dövlətlərindən heç nə əsirgəməmişdir. Yeraltı və yerüstü sərvətlər kifayət qədərdir. Bu baxımdan əsas hədəflər sırasında Türk dövlətlərinin integrasiyasının maksimum intensivləşdirilməsi və təbii sərvətlərdən istifadənin səmərəliliyinin artırılması, dayanıqlı inkişaf strategiyalarının reallaşdırılmasıdır. Bundan əlavə, qeyd etməliyik ki, Türk dövlətləri 4,8 milyon kvadrat kilometr əraziyə malikdirlər. 2024-cü ilin yekununda Türk dövlətlərinin ümumi ticarət dövriyyəsi 1,17 trilyon ABŞ dolları olmuşdur ki, bu da global ticarət dövriyyəsində 3,5 % paya malik olmaq deməkdir (cəmi 33 trilyon ABŞ dolları). Ümumi ticarət dövriyyəsində Türkiyə - 605,9 milyard ABŞ dolları, Qazaxıstan 141,4 milyard dollar, Özbəkistan isə 65,9 milyard dollar paya malikdirlər. Bu istiqamətlərdə daha intensiv fəaliyyət üçün isə əlverişli və çoxfunksiyalı nəqliyyat-logistik dəhlizlər vacibdir. Türk dövlətlərinin yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinə keçməsi, “yaşıl enerji”, turizm və rəqəmsal texnologiyalar sahələrində birgə əməkdaşlıq etmələri üçün güclü potensial vardır.

Azərbaycan 2023-cü ildə türk dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsini artırmağa nail olmuşdur və 2022-ci illə müqayisədə artım 70 % təşkil etmiş və 8 milyard dollar həcmində qeydə alınmışdır. Türkiyə ilə ticarət dövriyyəsi 45 %, Qazaxıstanla 35 %, Türkmənistanla 4 dəfə, Qırğızıstanla isə 5 dəfə artmışdır. Azərbaycanın Türk dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsi yaxın perspektivdə 20 milyard dollar artırmaq potensialına malikdir.

Cədvəl 1-də Azərbaycanın Türk dövlətləri ilə xarici ticarət dövriyyəsinin dinamikası təhlil olunmuşdur.

Cədvəl 1

Azərbaycanın əsas Türk dövlətləri ilə xarici ticarət dövriyyəsi, milyon ABŞ dolları

Ölkələr	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Cəmi ticarət dövriyyəsi:	24103,3	30954,9	33302,7	24464,7	33911,2	52686,5	51183,9	47612,1
Özbəkistan	30,0	43,9	81,9	82,3	111,9	183,3	178,8	252,1
Qazaxıstan	142,1	220,7	229,6	142,0	134,7	598,5	314,1	470,4
Qırğızıstan	1,8	6,1	5,8	5,4	9,0	10,8	65,0	40,1
Türkmənistan	164,1	133,0	225,6	108,6	105,0	535,4	774,0	383,7
Türkiyə	2 667,6	3402,8	4509,6	4160,3	4661,8	5842,2	7650,6	6130,2

Mənbə: ARDSK- <https://stat.gov.az/source/trade/>

Təhlillər əsasında qeyd etmək olar ki, son illərdə ölkəmizin Türk dövlətləri ilə xarici ticarət dövriyyəsi qeyri-sabit olmuşdur. Amma, Özbəkistanla artım dinamikası müşahidə edilməkdədir. Hesab edirik ki, istifadə edilməmiş ehtiyatlar həddindən çoxdur və xüsusilə birgə fəaliyyət istiqamətlərini gücləndirmək məqsəduyğundur.

Türk dövlətlərinin integrasiyasının yeni mərhələyə qaldırılması vacibdir və bu istiqamətdə logistik dəhlizlərin müstəsna rolu olacaqdır. Digər tərəfdən bu dövlətlər arasında “Türkiyə baxışı 2040” adlı strateji sənəd icra olunmaqdadır. Əsas fəaliyyət istiqamətləri kimi ticarət əlaqələrinin şaxələndirilməsi, ümumilikdə iqtisadi təhlükəsizlik baxımından integrasiya proseslərinin intensivləşdirilməsidir. Türk dövlətləri arasında sahibkarlığın dəstəklənməsi, sənaye istehsalının stimullaşdırılması, yeni texnologiyaların işlənilməsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi, beynəlxalq ticarət axınlarının intensivləşdirilməsində logistik dəhlizlərin imkanlarının genişləndirilməsi prioritet məsələlərdəndir. Digər tərəfdən, 2021-ci martın 1-dən Türkiyə və Azərbaycan arasında Güzəştli Ticarət Sazişi vardır [5]. Hesab edirik ki, belə bir sazişin ümumilikdə Türk dövlətləri üçün olması vacibdir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan regionda Türkiyənin əsas tərəfdaşdır [9, s.31]. Türkiyə iqtisadiyyatı 2024-cü ildə 1,32 trilyon dollar səviyyəsində qeydə alınıb. Adam başına düşən ÜDM-in həcmi isə 15,5 min dollara yaxın olub. 2027-ci ilədək bu göstəricinin 20,4 min dollar olması hədəflənmişdir. Həmin ilədək Türkiyə iqtisadiyyatının həcmi 1774 milyard dollar, ixracın isə 320 milyard dollara qədər çatdırılması proqnozlaşdırılır.

Azərbaycanla Türkiyə arasında çoxşaxəli fəaliyyət istiqamətləri üzrə 50-dən çox saziş imzalanmışdır. İki qardaş ölkə arasında enerji, ticarət, investisiya və turizm sahələrində 200-dən çox rəsmi sənəd vardır. Əsas hədəf xarici ticarət dövriyyəsinin əhəmiyyətli səviyyədə artırılmasıdır. Azərbaycan Türkiyə iqtisadiyyatına daha çox investisiya yatan dövlətdir və bu vaxta kimi Azərbaycan şirkətləri Türkiyə iqtisadiyyatına 15 milyard dollardan çox investisiya yatırmışdır. SOCAR Türkiyənin neft-kimya sənayesinin nəhəngi olan “Petkim Holding”in səhmlərinin 51%-ni almışdır. Azərbaycanla Türkiyə arasında strateji tərəfdaşlıq prinsipləri ən yüksək səviyyədədir [15, s.75]. Türkiyə Azərbaycanın önəmli xarici ticarət tərəfdaşdır. Türkiyədən ölkəmizə bir sıra ərzaçılıq, qida və tekstil məhsulları göndərilir [16, s.170]. Hazırda Türkiyə şirkətləri Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının dirçəldilməsində önəmli infrastruktur layihələrini reallaşdırmaqdadırlar. 2024-cü ildə Türkiyə iqtisadi sahədə önəmli irəliləyiş əldə etmişdir. Təkcə turizm sənayesində 2023-cü illə nisbətdə 8,3 % çox gəlir əldə olunmuş və 2024-də ümumi gəlirin məbləği 61,1 milyard dollar təşkil etmişdir. İl ərzində Türkiyəyə 62 milyon turist gəlmişdir.

Azərbaycanla sıx əməkdaşlıq edən digər Türk dövləti olan Qazaxıstanın güclü iqtisadi potensialını qeyd etmək istərdik. Bu ölkə Mərkəzi Asiyaın mühüm geoiqtisadi əhəmiyyət kəsb edən dövlətidir. 2024-cü il ərzində Qazaxıstanın qızıl-valyuta ehtiyatları 27,4 % artmış və 45,8 milyard dollar təşkil etmişdir. Eyni zamanda, Qazaxıstanın Milli Fondunun aktivləri 57 milyard dollara yaxın olmuşdur. Qazaxıstan iqtisadi rifah reytinginə görə dünyanın ilk 50 ölkəsi arasında yer almışdır. Qazaxıstandan ölkəmizə xüsusi təyinatlı üzən gəmilər, dəmir yolu lokomotivləri, buğda və s. idxal edilir. Ölkəmizdən Qazaxıstana propilen və etilen polimerləri, kabellər, kənd təsərrüfatı məhsulları və s. göndərilir. “Qazaxıstan-Azərbaycan İşgüzar Şurası” fəaliyyət göstərir [1]. Azərbaycanda “Qazaxıstan Ticarət Evi”, Qazaxıstanda isə “Azərbaycan Ticarət Evi” yaradılmışdır. Qazaxıstanda böyük ehtiyatlara malik təbii resurslar vardır və bütün bunlar qarşılıqlı əməkdaşlıq üçün güclü potensialdan xəbər verir. Xüsusilə, enerji amili ön plandadır [10, s. 22].

Digər bir Türk dövləti - Özbəkistan təbii resurslar baxımından xeyli zəngindir. Bu qardaş ölkə Asiyaın ən iri qızıl mədənlərinə sahibdir və qızıl ehtiyatları 4 min ton səviyyəsindədir. Eyni zamanda, Özbəkistanda 100-dən çox mineral ehtiyatları mövcuddur, o cümlədən 194 neft – qaz yataqları vardır. Neft ehtiyatlarının ümumi həcmi 5 milyard ton səviyyəsindədir. İstismar üçün təsdiq olunmuş neft ehtiyatlarının həcmi 600 milyon tondur. Təbii qaz ehtiyatları isə 5 trilyon kub metr təşkil edir. Bu ehtiyatın 3,4 trilyon kub metri artıq təsdiq olunmuşdur. Hazırda Özbəkistan təbii qaz hasilatı üzrə dünyada 11-ci yeri tutur. Orta illik hasilatın həcmi 70 milyard kub metrdir. Özbəkistan uran ehtiyatlarına malikdir və ümumilikdə radioaktiv metalların ehtiyatına görə dünyada 7-ci yeri tutur. Bu qardaş ölkədə orta illik taxıl məhsulları istehsalı 8 milyon ton, tərəvəzlər - 11,2 milyon ton, kartof – 3,4 milyon ton, bostan məhsulları 2,4 milyon ton, meyvə və giləmeyvələr - 3 milyon ton, üzüm 1,8 milyon ton və s. istehsal olunur. Özbəkistan əsasən pambıq, qızıl, təbii qaz, uran filizi, metallar, tekstil, qida məhsulları və s. ixrac edir.

Qeyd etməliyik ki, işğaldan azad olunmuş Füzuli şəhərində Özbəkistan dövləti müasir dünya standartlarına cavab verən tam orta məktəb istismara verilib. Hazırda ölkəmizdə Özbəkistanın 70 şirkəti fəaliyyətdədir. Özbəkistanda isə 236 Azərbaycan şirkəti vardır və onlardan 71-i müştərək müəssisələrdir. 2023-cü ildə Azərbaycanla Özbəkistan arasında 500 milyon dollarlıq investisiya fondu yaradılmışdır. Eyni zamanda, energetika sahəsində əməkdaşlıq yeni mərhələyə keçmişdir. Mərkəzi Asiyadan Avropaya enerji ixracı istiqamətində birgə fəaliyyət üzrə hədəflər vardır. Artıq Azərbaycanda Özbəkistan ticarət evi fəaliyyətdədir və yaxın perspektivdə Daşkənddə Azərbaycan Ticarət evi açılacaqdır. Bakı Ali Neft Məktəbində Özbəkistan üçün ixtisaslı kadrların hazırlanmasına başlanılmışdır. Xankəndi şəhərində Özbəkistan tərəfindən müasir tələblərə cavab verən tekstil müəssisəsi istismara verilmişdir. İki dövlət arasında 133-dən çox əməkdaşlıq sənədləri vardır.

Qırğızıstan dövləti ilə Azərbaycan arasında əlaqələr son illərdə daha intensiv xarakter almaqdadır. İki ölkə arasında Dövlətlərarası Şura fəaliyyətdədir. Qırğız dövləti tərəfindən işğaldan azad olunmuş Ağdam şəhərində orta məktəb tikilməkdədir. Azərbaycanla Qırğızıstan arasında əlaqələrin genişləndirilməsi üçün 105-dən çox sənəd imzalanmışdır. Maraqlıdır ki, iki qardaş ölkə arasında əlaqələrin daha səmərəli təşkili məqsədilə Azərbaycan – Qırğız İnkişaf Fondu yaradılmışdır. Əsas məqsəd və hədəflər investisiya

layihələrinin reallaşdırılmasına dəstək vermək, ixrac-idxal imkanlarından daha səmərəli istifadə etməkdir. Prioritet əməkdaşlıq sahələrinə əsasən energetika, aqrar-sənaye kompleksi, tekstil, turizm və s. aiddir. Son illərdə Qırğızıstanda makroiqtisadi göstəricilər üzrə davamlı artım müşahidə olunur. Azərbaycan 2024-cü ildə 27,1 milyon həcmində sərmayə yatırmışdır, Qırğızıstanın Azərbaycana yatırdığı sərmayənin məbləği isə 6,4 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Bir məsələyə də toxunmaq istərdik. Türk dövlətləri işğaldan azad olunmuş ərazilərimizin dirçəldilməsi proseslərində daha geniş şəkildə iştirak etmək imkanlarına malikdirlər. Postkonflikt ərazilərin maliyyə və təsərrüfat dövryyəsinə cəlb edilməsi üçün kifayət qədər təbii resursları vardır [12]. Hazırda Azərbaycan dövləti postkonflikt ərazilərin dirçəldilməsini öz maliyyə gücü və resursları ilə təmin edir. Keçmiş məcburi köçkünlərin öz doğma yurdlarına qayıtması üçün I Dövlət Proqramı həyata keçirilir [4]. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının sahəvi iqtisadiyyat quruculuğunun müasir dövrün tələblərinə uyğun şəkildə formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsində qardaş Türk dövlətlərinin və şirkətlərinin fəal iştirakı arzuolunandır, həm də qarşılıqlı maraqların qorunmasını təmin etmək mümkündür [8, s. 9].

Qeyd edək ki, 2024-cü il noyabrın 3-də Türk Dövlətləri Təşkilatının Astanada 10-cu yubiley Zirvə görüşündə enerji və iqtisadiyyat sahəsindəki əməkdaşlıq istiqamətində hədəflər qarşıya qoyulmuşdur. Məsələn, yeni körpülərinin tikilməsi, beynəlxalq yükdaşımalarda artırılması, “yaşıl enerji” infrastrukturunun və dəhlizlərinin yaradılması prioritetləri müəyyənləşdirilmişdir. Məqsəd qardaş Türk dövlətləri üçün enerji resurslarının bir dəhliz vasitəsilə dünya bazarlarına çıxarılmasıdır. Yəni, Transadriatik Qaz Kəmərinə (TAP) Türkmənistan, həmçinin Qazaxıstanın qoşulması perspektivi vardır. Azərbaycan, Türkmənistan və Türkiyə arasında imzalanmış enerji sazişi analoji nəql imkanlarını artırır və bu sahədə hüquqi baza yaratmışdır. 3 Türk dövləti arasında imzalanmış “Energetika sahəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi ilə bağlı qarşılıqlı anlaşmaya dair Qurumlararası Memorandum”u Türkmən qazının Avropa Birliyinə nəqlinə imkan verir. Həmçinin Qazaxıstan perspektivdə bu enerji dəhlizinə qoşula bilər. Ümumi perspektivi göz önünə gətirsək Türk dövlətlərinin mənsub olduğu Xəzərin qaz mənbələri sayəsində Avropaya orta illik 80-100 milyard kubmetrə təbii qaz nəql etmək potensialı formalaşdırılacaqdır. Bu isə Avropanın hazırkı təbii qaz tələbatının 40 faizi səviyyəsindədir və bunun hesabına orta illik xarici ticarətin həcmi 80 milyard dollaradək artacaqdır.

Qeyd olunanlar Transxəzər Orta Dəhlizin əhəmiyyətini yüksəltməkdədir. Müstəqil Azərbaycan dövləti öz milli maraqlarını qorumaqla yanaşı, region dövlətlərinin, ilk növbədə Türk dövlətlərinin dünya bazarlarına daha səmərəli çıxışı üçün Xəzər dənizində, həmçinin Ələt beynəlxalq dəniz ticarət limanında güclü nəqliyyat-logistika infrastrukturunu yaratmışdır. Hazırda Orta Dəhlizlə yükdaşımalarda həcmi nəzərəcarpacaq dərəcədə artmaqdadır.

Orta dəhlizin əsas perspektivi Avropa ilə Asiya arasında mühüm nəqliyyat-logistik dəhlizin güclü potensiala malik olması ilə əlaqədardır. Bu dəhliz Avropa İttifaqının, həmçinin Çinin, digər region ölkələrinin iqtisadi maraqlarına uyğundur və beynəlxalq yükdaşımalarda səmərəliliyinin artırılması təmin edilmiş olur. Orta dəhlizin yaxın perspektivdə maksimum rəqəmsallaşdırılması, mövcud infrastrukturun genişləndirilməsi hədəfləri diqqət çəkir. Bu sahədə Sinqapurun “PSA International”, həmçinin onun törəmə şirkəti olan “Qlobal DTC” ilə birgə iş aparılır [7, s. 4]. Aktau (Qazaxıstan) və Ələt (Azərbaycan) limanlarının yükdaşıma gücləri sürətlə artırılmaqdadır. Perspektivdə yük daşımalarda 25 milyon tona qədər təmin edilməsi proqnozlaşdırılır.

Qeyd edək ki, 2023-cü ilin yekununda Orta Dəhliz logistik marşrutu ilə daşınan yüklərin ümumi həcmi 2,8 milyon ton olmuşdur. Bu isə 2022-ci illə müqayisədə 86 % çoxdur. 2024-cü ildə isə yükdaşımalarda həcmi 63 % artmış və 4,5 milyon ton təşkil etmişdir. Azərbaycan ölkə daxilindən keçən beynəlxalq nəqliyyat-logistik dəhlizlərin infrastrukturunun genişləndirilməsi üçün məqsədli layihələr həyata keçirir. Məsələn, son 20 il ərzində 20 min kilometr avtomobil yolu və 1450 kilometr dəmir yolu xətti çəkmişdir. Bununla da tranzit imkanlarının gücləndirilməsinə əlavə potensial formalaşdırılmışdır.

Orta Dəhliz Asiyadan Avropaya təkə enerji və digər tranzit daşımaları üçün nəzərdə tutulmayıb, həm də Türk dövlətlərinin iqtisadi-ticarət əlaqələrinin daha güclü inteqrasiyasını təmin edəcəkdir. Türk

dövlətləri arasında ticarətin diversifikasiyası sahəsində geniş imkanlar yaranmaqdadır. Orta Dəhliz ənənəvi marşrutlardan yan keçmək üçün geosiyasi cavab kimi cəlbedicilik qazandıqca onun iqtisadi potensialı getdikcə daha aydın görünür. Daha qısa məsafələr, istifadə olunmamış çıxış və böyümə vədi onu həm biznes, həm də hökumətlər üçün cəlbedici bir perspektivə çevirir [6, s. 369]. Marşrut üzrə emal və daşıma müddətləri ümumi daşıma tsiklində 20 günə qədər vaxtı azaltmağa imkan verir. Məsələn, Çindən hərəkət edən yük qatarı Gürcüstan limanlarına qədər 12 günə çatıb, müqayisə üçün əvvəllər bu müddət 45 günə bərabər idi.

Bunlarla bərabər, qeyd etməliyə ki, Orta Dəhliz həm də ənənəvi qədim ticarət yollarının müasir texnologiyalar əsasında bərpa edilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Açığını desək bu bir tarixi şansıdır və regionun nəqliyyat-logistik marşrutlarının səmərəliliyi baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat marşrutu və yaxud qısaca olaraq Orta Dəhliz Mərkəzi Asiya, Qafqaz, Türkiyə və Şərqi Avropa vasitəsilə Çin və Avropa İttifaqının konteynerləşdirilmiş dəmir yolu yük nəqliyyatı şəbəkələrini birləşdirir. Yəni Xəzər və Qara dəniz bərə terminallarını dəmir yolu sistemləri ilə əlaqələndirir [2, s. 32]. Bunlarla bərabər, Azərbaycan tərəfindən gömrük xidmətinin təkmilləşdirilməsi və rəqəmsallaşdırılması üçün Transxəzər Gömrük Tranzit Portalı hazırlanmışdır. Portalın funksiyası Orta Dəhliz iştirakçısı ölkələrinin gömrük strukturları tərəfindən təqdim edilən elektron sənədləri operativ emal etmək və yüklərin tranzit ölkələrin ərazisindən sürətli keçməsinə təmin etməkdir.

Yaxın perspektivdə Türk dövlətlərinin iqtisadi və siyasi mənzərəsini, coğrafiyasını və strateji əhəmiyyətini dəyişəcək önəmli tarixi hadisələrdən biri Zəngəzur Nəqliyyat-logistik Dəhlizinin açılması olacaqdır. Böyük maneələrə və çətinliklərə baxmayaraq Azərbaycan dövləti bu layihənin həyata keçirilməsi üçün davamlı siyasət aparır və praktiki işlər görür. Qardaş Türkiyə və digər Türk dövlətlərinin dəstəyi ilə müşahidə olunan bu proseslər tezliklə müsbət nəticələrini verəcəkdir. Hazırda İran ərazisindən keçməklə Zəngəzur logistik dəhlizinin daha tez reallaşdırmaq layihəsi üzərində işlər gedir. Amma, əminliklə deyə bilərik ki, perspektivdə vaxtı ilə keçmiş SSRİ rəhbərliyi tərəfindən ermənistanla verilmiş ərazidən bu dəhlizin keçidi mümkün olacaqdır. Yəni Azərbaycanın mühüm tərkib hissəsi olan Naxçıvanla quru əlaqə bərpa ediləcək və Zəngəzur logistik dəhlizi fəaliyyət göstərəcəkdir.

Ermənistanın siyasi rəhbərliyi xarici havadarlarına güvənərək bu layihənin həyata keçirilməsini əngəlləyir və sülh müqaviləsindən yayınır. Amma hesab edirik ki, Zəngəzur dəhlizinin açılmasının gecikdirilməsi əslində ermənistan üçün önəmli bir şansıdır, fürsətdir, yəni bu yolla ermənistan iqtisadi blokadadan çıxaraq region və dünya ölkələri ilə daha intensiv integrasiya edə bilərdi. Suveren Azərbaycan dövlətinin əzəli torpaqlarında dövlətçiliyə nail olan ermənistan anlamalıdır ki, Zəngəzur logistik dəhlizi Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi haqqıdır və həm də artıq bu dəhliz Avrasiya səviyyəsində mühüm geoiqtisadi və strateji əhəmiyyət kəsb edir [3; 11]. Bu baxımdan, hazırda dünya iqtisadiyyatının ön cərgələrində gedən Çinin bu marşrutla Avropa İttifaqı ölkələrinə alternativ ticarət marşrutu kimi önəm verməsi kifayət edir [13]. Zəngəzur logistik dəhlizi həm də regionun önəmli dövləti olan qardaş Türkiyə üçün mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edir və Mərkəzi Asiya Türk dövlətlərinə çıxış üçün vacibdir. Bu dəhlizin strateji və tarixi əhəmiyyəti həm də uzun illər ərzində qırılmış Türk coğrafiyasının birləşdirilməsidir.

Beləliklə, ölkəmizin müstəqilliyinin gücləndirilməsi baxımından Transxəzər Orta və Zəngəzur logistik dəhlizlərinin strateji rolu, global geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyəti xeyli yüksəkdir. Bunlarla bağlı bir qrup məsələləri və fikirlərimizi ümumiləşdirmişik:

- Transxəzər Orta Dəhlizin yükdaşıma potensialından məhsuldar və səmərəli istifadə edilməsində Türk dövlətlərinin daha intensiv fəaliyyətinə ehtiyac vardır;
- Mərkəzi Asiya Türk dövlətlərinin enerji resurslarının Orta Dəhliz vasitəsilə Azərbaycan və Türkiyə üzərindən dünya bazarlarına çıxarılması üçün iri layihələrə zərurət yaranmışdır;
- Azərbaycanla Mərkəzi Asiya Türk dövlətləri arasında yaşıl enerjinin istehsalı və nəqli, ixracı üzrə razılaşmanın bütün Türk dövlətləri arasında genişləndirilməsi məqsəduyğundur;
- Vahid Türk dövlətləri bazarının yaradılması təmin edilməli və bununla əlaqədar real addımların atılması sürətləndirilməlidir;

- Türk dövlətləri arasında və sərhədlər boyunca azad iqtisadi zonaların, sərhədyani iqtisadi zonaların yaradılması və ticarət-iqtisadi əlaqələrin intensivləşdirilməsi rejimlərinin təşkili vacibdir;
- Ayrı-ayrı Türk dövlətləri arasında investisiya və inkişaf fondlarının yaradıldığını nəzərə alsaq, ümumilikdə “Türk Dövlətlərinin Vahid İnvestisiya Fondu”nun yaradılmasını təklif edirik;
- Fikrimizcə, Zəngəzur dəhlizi Türk dövlətlərinin qarşılıqlı inteqrasiyasında əhəmiyyətli səviyyədə vacib funksiyaları yerinə yetirəcəkdir;
- Eyni zamanda, Azərbaycanın dövlət suverenliyini gücləndirəcək və qeyd etdiyimiz kimi ölkəmizin əsas hissələrindən olan Naxçıvanla bərabər, qardaş Türkiyə və Avropa ölkələrinə nəqliyyat-logistik marşrutları təmin ediləcəkdir;
- Azərbaycan regionun aparıcı dövləti kimi Zəngəzur dəhlizinin, ilk növbədə region ölkələrinə, o cümlədən ermənistanla kifayət qədər səmərə gətirəcəyini bütün dünyaya bildirib;
- Hesab edirik ki, Zəngəzur logistik dəhlizi layihəsinin tezliklə reallaşdırılması regionun iqtisadi tərəqqisinin güclənməsinə və region ölkələrinin ticarət-iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsinə əlavə imkanlar yaradacaqdır və s.

Ədəbiyyat

1. 23.04.2025-ci il tarixində Azərbaycan-Qazaxıstan Ekspert Şurasının IV iclası keçirilib. <https://aircenter.az/az/post/azerbaycan-qazaxistan-ekspert-surasinin-iv-iclası-kecirilib-1706>.
2. Ağalarlı, A. Orta Dəhlizin Cənubi Qafqaz regionu üçün geosiyasi əhəmiyyəti. // Qədim Diyar Beynəlxalq Elmi Jurnal. 2024 / Cild: 6 Sayı: 9 / s.31-35 <https://doi.org/10.36719/2706-6185/39/31-35>.
3. Alioğlu S. Zəngəzur dəhlizi: geosiyasi reallıqlar və beynəlxalq maraqlar. https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2024_1332.pdf.
4. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı. AR Prezidentinin 16 noyabr 2022-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
5. Bayramova, A. Azərbaycanın Türk dünyasının iqtisadiyyatında rolu. <https://ereforms.gov.az/az/media/xeberler/amine-bayramova-azerbaycanin-turk-dunyasinin-iqtisadiyyatinda-rolu-274>.
6. Cəfərova, V. Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində iqtisadi əməkdaşlığın artırılmasında Orta Dəhlizin rolu. https://www.utudas.org/Makaleler/1921516303_XI.%202C.%2042.pdf.
7. Əhmədov, N. Orta dəhliz: cari vəziyyət və inkişaf perspektivləri. Beynəlxalq münasibətlərin təhlili mərkəzi. – 2024. <https://aircenter.az/uploads/eDfc3jW8FKvI.pdf>.
8. Əliyev, Ş.T. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yaradılmasının strateji aspektləri // Jurnal “Geostrategiya”, Bakı, 2021, №4. – S. 67-72.
9. Hacızadə, N. Türkiyə-Azərbaycan ticarət əlaqələrinin mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri. “İqtisadi islahatlar” elmi-analitik jurnal № 2(3), 2022, – s.30-41.
10. Özsoy, B.K. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Asiyanın Türkdilli dövlətləri ilə münasibətləri. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2021, – 28 s.
11. Rüstəmli, R. Zəngəzur dəhlizi – geoiqtisadi qələbə marşrutu. 23.04.2025. <https://respublika-news.az/az/news/zengezur-dehlizi-geoiqtisadi-qelebe-marsrutu>.
12. Səmədzadə, Z.Ə. Qarabağ iqtisadiyyatı 100 ildə: 5 cild/ Z. Səmədzadə; [baş red. A. Səmədzadə; red. Y. Məmmədova]. Bakı: Kitab Çapı, 2022. – 856 s.
13. Şəfiyev, F. Zəngəzur dəhlizi və sülh yollarının kəsişməsi: plan və bəyannamə. <https://aircenter.az/uploads/bSQGeXg2MpY0.pdf>.
14. Türk İqtisadi İcmalı statistik bülleteni 2024-cü ilin yanvar-dekabr ayları üzrə əsas iqtisadi göstəriciləri. https://ereforms.gov.az/files/te_review/pdf/az/turkic-economic-outlook-2024-january-december-no4_doc_az.pdf.

15. Насибова, А.С. Азербайджано-турецкое экономическое сотрудничество: становление и основные направления развития (1992-2010 годы) / А.С. Насибова // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: История. Международные отношения. – 2020. – Т. 20, № 1. – С. 75-79.

16. Саримсоков, З.С. Азербайджан в системе координат турецкой внешней политики. Постсоветские исследования. Т.4. № 2 (2021), с.164-170.

Özet

Aliyev Ş.T.

Türk devletlerinin entegrasyonunda Trans-Hazar ve Zangezur ulaşım ve lojistik koridorlarının stratejik rolü

Makalede Türk devletlerinin entegrasyonunda Trans-Hazar ve Zengezur ulaştırma ve lojistik koridorlarının stratejik önemi incelenmektedir. Türk devletlerinin finansal açıdan sürdürülebilir dünya pazarlarına erişiminde Trans-Hazar Orta Koridoru'nun rolü anlatıldı. Zangezur Ulaştırma-Lojistik Koridoru'nun, Türk coğrafyasının birleştirilmesi ve Türk devletleri arasındaki entegrasyon süreçlerinin yoğunlaştırılması bakımından tarihi önemine değinildi. Türk devletlerinin ortak ekonomik ve mali pazarının oluşturulmasının önemi haklıdır. Türk devletleri arasında serbest ekonomi ve ticaret bölgesi kurulması imkânları değerlendirildi. Küresel zorluklar göz önünde bulundurularak konuya ilişkin öneriler geliştirilmiş ve teklifler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Türk devletleri, Trans-Hazar, Zengezur, ulaşım ve lojistik koridorları, serbest ekonomik bölgeler

Summary

Aliyev Sh.T.

The Strategic role of the Trans-Caspian and Zangezur Transport and Logistics Corridors in the Integration of Turkic States

The article examines the strategic importance of the Trans-Caspian and Zangezur transport-logistics corridors in the integration of the Turkic states. The role of the Trans-Caspian middle corridor in the access of the Turkic states to the financially capable world markets is explained. The historical significance of the Zangezur Transport-logistics corridor in the unification of the Turkic geography and the intensification of integration processes between the Turkic states is given. The importance of forming a common economic-financial market of the Turkic states is substantiated. The prospects for creating a free economic-trade zone between the Turkic states are considered. Taking into account global challenges, relevant recommendations have been prepared and proposals have been put forward.

Key words: Azerbaijan, Turkic states, Trans-Caspian, Zangezur, transport and logistics corridors, free economic zones

AZƏRBAYCAN - QAZAXISTAN DÖVLƏTLƏRİ ARASINDA TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ

Əliyeva Aygün Hüseynəli qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

aygun.aliyeva@sdu.edu.az

Aydarov Tofiq Ağə-Bala oğlu

M.Auezov adına Cənubi Qazaxıstan Universiteti, Qazaaxıstan

tofik-750908@mail.ru

Xülasə: *Aydındır ki, dünya bazarında Azərbaycanın digər ölkələrlə ticarət əlaqələri daha da inkişaf etməkdədir. Bu baxımdan ortaqlar, mədəniyyət, strateji maraqlara və güclü siyasi iradəyə malik olan*

Azərbaycan və Qazaxıstan kimi türkdilli dövlətlər arasında ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi istiqamətlirinin araşdırılması böyük önəm daşıyır.

Məqalədə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq ticarətdə tutduğu mövqe, bu sahədə yaranmış problemlər və onların aradan qaldırılması istiqamətləri, xarici ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri, xarici ticarətin tənzimlənməsində dövlətin rolu, ölkənin xarici ticarət strategiyasının formalaşmasında xarici ticarət siyasətinin prioritetləri, Azərbaycan-Qazaxıstan ticarət əlaqələrinin inkişaf dinamikası və s.məsələlər öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: *Azərbaycan, Qazaxıstan, ticarət əlaqələri, əməkdaşlıq, ticarət dövriyyəsi, idxal, ixrac*

Məlumdur ki, müasir dövrdə qloballaşma proseslərinin daha da sürətlənməsi dünya təsərrüfat sistemində beynəlxalq ticarətin daha da genişləndirilməsi və liberallaşdırılması məsələlərinin araşdırılmasını zərurətə çevirmişdir. Azərbaycan Respublikasının xarici ticarətinin inkişaf səviyyəsinin, onun beynəlxalq ticarətdə tutduğu mövqeyinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təbii ki, Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminə daxil olması və xarici ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin yaradılması əsas şərtidir. Bu baxımdan Azərbaycanın xarici iqtisadi strategiyasının optimal parametrləri təyin edilməli və bu strategiyanın ölkənin sosial, siyasi, milli inkişaf proqramları ilə düzgün əlaqələndirilməsi ön plana çəkilməlidir. Bu məqsədlə əməkdaşlıq edən ölkələrin xarici ticarətinin xüsusiyyətləri dərindən öyrənilməli, problemlər aşkara çıxarılmalı, onların inkişaf meylləri düzgün qiymətləndirilməlidir.

Beləliklə, aşağıdakı şərtlərin reallaşdırılması mütləq şərtidir [1]:

- ❖ ölkələr arasındakı xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin müasir-alternativ konsepsiyaları araşdırılaraq onların formalaşması və tənzimlənməsi sistemi araşdırılmalı;
- ❖ ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində xarici ticarətin tənzimlənməsinin metod və mexanizmləri formalaşdırılmalı və bu istiqamətdə dövlətin rolu müəyyənləşdirməli;
- ❖ Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələri və onun hüquqi-normativ əsasları sistemli tədqiq edilməli;
- ❖ ölkənin xarici ticarət strategiyasının formalaşmasında xarici ticarət siyasətinin prioritetləri tədqiq edilməli;
- ❖ idxal-ixrac əməliyyatlarının inkişaf dinamikası və səmərəliliyi tədqiq edilərək bu istiqamətdə Qazaxıstanla müqayisəli təhlillər aparılmalıdır və s.

Azərbaycan və Qazaxıstan dövlətləri strateji mövqedə yerləşməklə yanaşı, türkdilli dövlətlər birliyi çərçivəsində sıx əməkdaşlıq edirlər. Bunlara Türk Dövlətləri Təşkilatı, GUAM, BMT, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər beynəlxalq qurumları göstərmək olar.

Ortaq mədəniyyətə və güclü siyasi iradəyə malik olan Azərbaycan və Qazaxıstan arasındakı sıx əməkdaşlıq nəqliyyat və logistika sahəsində, enerji ehtiyatları və investisiya sahəsində, iqtisadi-ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində öz fəaliyyətlərini təsdiq edirlər.

Prezident İlham Əliyevin 2023-cü ildə Qazaxıstana səfərindəki görüşdə tamformatlı danışıqlar siyasi, ticari-iqtisadi, mədəni-humanitar sahələr də daxil olmaqla, kompleks şəkildə həyata keçirilib. O, hesab edirdi ki, iki ölkə arasındakı ticarət əlaqələrinin inkişafı idxal-ixrac əməliyyatlarında məhsul çeşidinin artırılması, nəqliyyat-logistika istiqamətində əməkdaşlığın genişləndirilməsi sahəsində ciddi addımların atılmasına yönəlməlidir [3]. Dövlət başçısının iradəsi və qarşılıqlı razılaşması ilə səsləndirilən tezislər onu deməyə imkan verir ki, yaxın gələcəkdə qarşılıqlı əlaqələrin göstəriciləri artacaqdır.

Azərbaycanla digər ölkələrin ticarət əlaqələri istiqamətində fəallığı artırmaq çox önəmli şərtidir. Bu məqsədlə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyəti təhlil edilərək yaranmış problemlər və onların aradan qaldırılması qiymətləndirilməlidir. Həmçinin bu istiqamətdə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin qarşılıqlı əlaqəsi, tənzimlənməsi xüsusiyyətləri və inkişaf mərhələlərinin təkmilləşdirilməsi müəyyən edilməlidir.

Azərbaycanın əsas ixrac məhsulları neft və neft məhsulları, plastik və metal məmulatlar və qida məhsullarıdır. Qazaxıstan isə Azərbaycana əsasən taxıl, un, metallurgiya məhsulları, neft-kimya məhsulları və nəqliyyat vasitələri ixrac edir.

Qazaxıstan və Azərbaycan arasında ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi son illərdə hər iki ölkənin siyasi və iqtisadi gündəminin əsas mövzularından birinə çevrilmişdir. 2023-cü ildə ölkələr üzrə xarici ticarət dövriyyəsi cəmi 51,183,899.6 min ABŞ dollar, Müstəqil Dövlətlər Birliyi üzrə 6,422,408.6 min ABŞ dollar, Qazaxıstan üzrə 314,142.4 min ABŞ dollar təşkil edir. Ölkələr üzrə idxal cəmi 17,285,344.7 min ABŞ dollar, Müstəqil Dövlətlər Birliyi üzrə 4,769,217.4 min ABŞ dollar, Qazaxıstan üzrə 215,638.8 min ABŞ dollar təşkil edir. Hər iki ölkənin iqtisadi - ticarət münasibətlərinin qədim tarixə malik olmasına baxmayaraq, son illərdə onlar arasındakı ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi istiqamətində ciddi addımlar atılmış və ticarət dövriyyəsində artım müşahidə olunmuşdur. Azərbaycan və Qazaxıstan qarşdakı illərdə ticarət dövriyyəsini 1 milyard dollara çatdırmağı hədəfləyirlər [4]. Təbii ki, bu göstərici iki ölkə arasında iqtisadi münasibətlərin sürətlə inkişaf etdiyini göstərir.

2024-cü ilin yanvar-fevral ayları ilə müqayisədə xarici ticarət dövriyyəsi faktiki qiymətlərlə 27,2 faiz, real ifadədə 9,2 faiz artmışdır. İdxal real ifadədə 39,0 faiz artmış, ixrac isə 8,9 faiz azalmışdır.

2025-ci ilin yanvar-fevral ayları ərzində Qazaxıstanla Azərbaycan arasında ticarət dövriyyəsinin həcmi 84 milyon dollar təşkil edib ki, bu da ölkənin hesabat dövrü ərzində ümumi ticarət dövriyyəsinin 0,4 faizinə bərabərdir. Qazaxıstanın Milli Statistika Bürosuna istinadla demək olar ki, Azərbaycana ixrac həcmi 76.4 milyon dollar təşkil edib. Bu isə ümumi həcmın 0,7 faizidir. Azərbaycandan idxal həcmi isə 7,6 milyon dollar və ya ümumi həcmın 0,1 faizini təşkil edib [2].

2025-ci ilin yanvar-fevral aylarında qeyri neft-qaz məhsullarının ixracı 485,0 milyon dollar təşkil etmiş və 2024-cü ilin yanvar-fevral aylarına nisbətən faktiki qiymətlərlə 6,6 faiz artmış, real ifadədə isə 12,6 faiz azalmışdır.

2025-ci ilin yanvar-fevral ayları üçün olan statistik göstəricilərə əsasən Azərbaycan Respublikasının ticarət dövriyyəsi təhlil etdikdə idxal və ixrac məhsullarının dəyərində mənfə ticarət saldosu yarandırmışdır.

Qazaxıstan və Azərbaycan nəqliyyat-logistika imkanları baxımından bir-birini tamamlayan ölkələr olaraq ticarət əlaqələrinin genişlənməsində mühüm rol oynayır. Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu (TBNM) çərçivəsində Qazaxıstan və Azərbaycan Avropa və Asiya arasında körpü rolunu oynayaraq yükdaşımaları artırır. Bu marşrut vasitəsilə Çin və Mərkəzi Asiyadan Avropaya gedən yüklər Xəzər dənizi üzərindən Aktau-Bakı marşrutu ilə daşınır. Həmçinin Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu və Azərbaycanın logistik imkanları bu əməkdaşlığın inkişafına təkan verir.

Azərbaycan və Qazaxıstan investisiya imkanlarını genişləndirərək əməkdaşlıq edirlər. Bu istiqamətdə hər iki ölkənin bir sıra iri şirkətləri birgə layihələr tərtib etməklə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Qazaxıstanda mindən çox Azərbaycan kapitalı ilə fəaliyyət göstərən şirkət mövcuddur. O cümlədən, Azərbaycanda Qazaxıstan kapitallı 150-dən çox şirkət fəaliyyət göstərir və bu sayın yaxın müddətdə artması üzrə işlər görülür [3]. Buna misal olaraq, Qazaxıstan və Azərbaycan biznes sahiblərinin ticari-iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi missiyası çərçivəsində 5 aprel 2023-cü ildə Bakıda imzaladıqları 55 milyon ABŞ dolları həcmində ixrac müqavilələrini göstərmək mümkündür.

2023-cü ildə Bakıda keçirilən Azərbaycan-Qazaxıstan Biznes Forumu çərçivəsində bir neçə memorandum imzalanmışdır. Qazaxıstanın “KazMunayGas” şirkəti Azərbaycanda mühüm layihələr həyata keçirir, eyni zamanda, Azərbaycan şirkətləri də Qazaxıstanda kənd təsərrüfatı, xidmət və tikinti sahələrində fəaliyyətlərini daha da aktivləşdirirlər.

Qazaxıstan regionda nümunəvi təcrübənin icrasını reallaşdıran ölkə olaraq innovativ sahələrdə də inkişaf edir. Astana Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzinin fəaliyyəti, “Astana International Exchange” birjasının portfel investisiyaların cəlb edilməsindəki rolu, “Tex Hub”ın təşviqi ilə elektron ticarət, startup ekosisteminin inkişafı və s. sahələr üzrə regionda qabaqcıl addımların atılması, qonşu ölkələr, o cümlədən Türk dünyasına da müsbət təsir göstərəcək.

Qazaxıstan və Azərbaycan enerji sahəsində də sıx əməkdaşlıq edirlər. Qazaxıstan neftinin Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) kəməri vasitəsilə Avropa bazarlarına daşınması qarşılıqlı əməkdaşlığın əsas istiqamətlərindən biridir. Bu layihə təkcə enerji sahəsində integrasiyanı genişləndirmək deyil, eyni zamanda iqtisadi və geosiyasi baxımdan əhəmiyyətli olaraq regionun enerji təhlükəsizliyini möhkəmləndirir.

İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Agentliyinin məlumatına görə qeyd etmək lazımdır ki, 24 iyul 2024-cü il tarixdə AZPROMO-da Qazaxıstanın Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Alim Bayelin rəhbərlik etdiyi Qazaxıstan nümayəndə heyəti ilə görüş keçirilmişdir. Görüşdə Azərbaycan və Qazaxıstan arasında ticarət dövryyəsinin artımının yüksək perspektivləri istiqamətində görülən işlər, ölkələr arasında münasibətlərin strateji tərəfdaşlıq səviyyəsi, ölkələrimizin regional nəqliyyat və enerji təşəbbüsləri çərçivəsində səmərəli əməkdaşlıq məsələləri, mövcud ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində kiçik və orta biznesin rolu müzakirə olunmuşdur [4].

Qazaxıstan və Azərbaycan arasında ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi hər iki dövlətin strateji maraqlarına xidmət etməlidir. Bu əməkdaşlıq yalnız iqtisadi deyil, siyasi, mədəni və regional sabitliyin qorunması baxımından da böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu məqsədlə biznes forumlar, sərgilər və yüksək səviyyəli görüşlər təşkil olunur. Həmçinin rəqəmsal texnologiyalar, yaşıl enerji və turizm sahələrində də əməkdaşlıq genişləndirilir. Qarşılıqlı etimad və dostluğa əsaslanan bu münasibətlər gələcəkdə daha da dərinləşəcək və regionda əməkdaşlığın nümunəsinə çevriləcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Nuriyev M.A. "Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində gömrük xidmətinin rolu" mövzusunda magistr dissertasiyası. UNEC. Bakı – 2015. 92səh.
2. <https://azertag.az/xeber/>
3. "Azərbaycan-Qazaxıstan münasibətləri yeni mərhələyə qədəm qoyur." <https://ereforms.gov.az/az/media/xeberler/11-aprel-2023>.
4. Vergiler.az. <https://vergiler.az> › news › economy

Резюме

Алиева А.Г., Айдаров Т.А.

Расширение торговых отношений между государствами Азербайджан и Казахстан

Очевидно, что торговые отношения Азербайджана с другими странами на мировом рынке продолжают развиваться. В этой связи большое значение имеет изучение направлений расширения торговых отношений между тюркоязычными государствами, такими как Азербайджан и Казахстан, имеющими общую историю, культуру, стратегические интересы и сильную политическую волю.

В статье отражены положение Азербайджанской Республики в международной торговле, проблемы, возникшие в этой сфере, и направления их устранения, взаимные экономические связи с зарубежными странами, роль государства в регулировании внешней торговли, приоритеты внешнеторговой политики в формировании внешнеторговой стратегии страны, динамика развития азербайджано-казахстанских торговых отношений и другие вопросы.

Ключевые слова: Азербайджан, Казахстан, торговые отношения, сотрудничество, товарооборот, импорт, экспорт

Summary

Aliyeva A.H., Aidarov T.A.

Expansion of Trade Relations Between the States of Azerbaijan - Kazakhstan

It is clear that Azerbaijan's trade relations with other countries in the world market are developing further. In this regard, it is of great importance to study the directions of expanding trade relations between

Turkic-speaking states such as Azerbaijan and Kazakhstan, which have a common history, culture, strategic interests and strong political will.

The article reflects the position of the Republic of Azerbaijan in international trade, the problems that have arisen in this area and the directions for their elimination, mutual economic relations with foreign countries, the role of the state in regulating foreign trade, the priorities of foreign trade policy in the formation of the country's foreign trade strategy, the dynamics of the development of Azerbaijan-Kazakhstan trade relations, etc.

Key words: Azerbaijan, Kazakhstan, trade relations, cooperation, trade turnover, import, export

İNNOVASIYA SİYASƏTİNİN REALLAŞDIRILMASINDA İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİNİN ROLU

Həsənova Türkan Bəradər qızı

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Bakı, Azərbaycan

turkan.hasanova@azmiu.edu.az

Mahmudova Gülnarə İlqar qızı

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Bakı, Azərbaycan

gulumusayeva98@gmail.com

Xülasə: Məqalə innovasiya siyasətinin məqsədləri və onun reallaşdırılmasında innovasiya fəaliyyətinin rolunun araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Məlum olduğu kimi innovasiya siyasətinin əsas məqsədlərinə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalını şərtləndirən innovativ fəaliyyətə şərait yaratmaq, elmi-texniki imkanların maksimum inkişafı, optimal yerləşdirilməsi və səmərəli istifadə olunması, iqtisadi inkişafın təmin olunmasında elm və texnologiyaların rolunun artırılması, idarəetmənin bütün sahələrində qanunvericiliyin təmin edilməsi aiddir. Məqalədə həmçinin məhsul və texnologiyaların yenilənməsi, yeni satış bazarlarının açılması, istehsal potensialından istifadənin səmərəliliyinin artırılması, innovasiya yönümlü investisiya axınının genişləndirilməsi, əlverişli idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsində innovasiya fəaliyyətinin səmərəli idarə edilməsinin əhəmiyyəti vurğulanmışdır.

Açar sözlər: innovasiya, innovasiya siyasəti, innovasiya fəaliyyəti, rəqabətqabiliyyətli məhsul, innovasiya yönümlü investisiya, iqtisadi inkişaf, elmi-nəzəri konsepsiya, texnoloji struktur

Qeyd edək ki, müasir dövrümüzdə global çağırışlar nəzərə alınmaqla, iqtisadiyyatın innovasiyalasdırılması və innovasiya fəaliyyətinin maksimum səmərəli təşkil edilməsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Dünyanın müxtəlif ölkələrində bununla bağlı dövlətin innovasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi prosesləri diqqət çəkir. Azərbaycan iqtisadiyyatı da bu baxımdan istisna təşkil etmir və xüsusilə qeyri-neftqaz sektoru sahələrinin innovasiyalasdırılması strateji əhəmiyyət daşıyır [4, s. 242]. Digər tərəfdən, innovasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi bu istiqamətdə fəaliyyətin strateji səviyyədə baxılması, innovasiya sisteminin institusional tədbirlərinin görülməsinə başlanılması, innovasiyaları stimullaşdıran mexanizmlərin yaradılması, bu sahədə mərkəzi idarəetmə strukturunun fəaliyyətinin gücləndirilməsi və innovasiya fondunun layihələrinin səmərəliliyinin artırılması məsələləri diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Innovasiyaların inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması ölkə iqtisadiyyatının texnoloji bazasının modernləşdirilməsi və ümumilikdə innovasiya potensialının gücləndirilməsi baxımından xeyli aktualıq kəsb edir. Bütün bunlar dövlətin innovasiya siyasətinin reallaşdırılması prioritetlərində və istiqamətlərində ciddi nəzərə alınmalı, xüsusilə innovasiya mərkəzlərinin və digər strukturlarının yaradılması tədbirlərinin genişləndirilməsi təmin edilməlidir. Dövlət tərəfindən reallaşdırılan innovasiya siyasəti maksimum səmərəli olmalı və innovasiya fəaliyyəti mexanizmləri obyektiv reallıqları, texnologiyalar sahəsindəki çağırışları və

yenilikləri özündə ehtiva etməlidir. İnnovasiya potensialının artırılması və yeni innovasiya məhsullarının istehsalı üzrə məqsədli sifariş mexanizminin formalaşdırılması da kifayət qədər aktualdır.

Dövlətin innovasiya siyasətinin modelləşdirilməsi zamanı yüksək texnologiyaların işlənilməsi və tətbiqi, həmçinin analoji texnologiyaların transferi ilə bağlı məsələlər xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində, o cümlədən sənaye müəssisələrində yüksək texnologiyaların və innovasiyaların fəal şəkildə işlənməsi və realizə edilməsi mümkündür. Bunlar da öz növbəsində yeni innovasiya potensialının formalaşdırılması və gücləndirilməsi üçün baza kimi çıxış edə bilər [8, s. 344].

İnnovasiyaların işlənməsi və istehsal proseslərinə tətbiqi məsələsi dünyanın əksər ölkələrində sistemli xarakter almamışdır və bu baxımdan innovasiya fəaliyyətinin intensivliyini və yaxud bu sahədə güclü potensialın formalaşdırılmasını qısa müddət ərzində gözləmək qeyri-mümkündür [6, s. 14]. Dünyanın bir çox ölkələrində innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı dövlət siyasətinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi hələ ki, intensiv xarakter almamışdır. Bu baxımdan davamlı işlər aparılmalı, güclü qanunvericilik bazası yaradılmalı, eyni zamanda regionlarda innovasiya potensialının möhkəmləndirmə tədbirləri görülməlidir.

Ölkənin sənaye müəssisələrində innovasiyaların işlənməsi və son nəticəyə qədər olan proseslərin səmərəli təşkili üçün müvafiq infrastruktura ilə yanaşı, işlək mexanizmlər və müvafiq cəlbədicə fəaliyyət mühiti təmin edilməli, innovasiya potensialının formalaşdırılması ilə bağlı tədbirlər diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. İnnovasiya prosesləri çoxcəhətli sistem olmaqla özündə texnoloji, təşkilati və sosial yeniliklərin vəhdətini birləşdirərək yeni inkişaf modelini formalaşdırır [9, s. 379]. Sənaye müəssisələrində, həmçinin yeni yaradılan digər innovasiyayönlü strukturlarda və müəssisələrdə innovasiya potensialının formalaşdırılması üçün daha çox işlər görülməli, ilk növbədə elmi-istehsal-texnoloji potensial inkişaf etdirilməli, istehsal-sənaye müəssisələri ilə elmi-tədqiqat təşkilatları arasındakı əlaqələr gücləndirilməli, birgə innovasiya layihələri hazırlanmalı və reallaşdırılmalıdır [7, s.7]. Xüsusilə, yeni innovasiyaların işlənməsi və son innovasiya məhsuluna çevrilməsi tədbirlərinə daha çox önəm verilməlidir [2, s. 54].

Qeyd edək ki, yeni yaradılan innovasiyayönlü sənaye müəssisələrində innovasiya fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı ciddi problemlər ortaya çıxır. Belə ki, analoji müəssisələrin əksəriyyətinin yeni innovasiyaların işlənilməsində, sınaqdan keçirilməsində və tətbiqinə vəsait çatışmır. Yaxud bu müəssisələrdə innovativ funksiyalar kifayət qədər azdır. Məsələn, Azərbaycanda yeni yaradılan sənaye parklarında, texnoparklarda istehsal olunan məhsulların əhəmiyyətli hissəsinin ixrac potensialı o qədər də yüksək deyildir və bu ilk növbədə həmin məhsulların innovativlik səviyyəsinin aşağı olması ilə əlaqədardır. Gətirilən avadanlıqlar nisbətən iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin firma və kompaniyalarından idxal olunmuşdur, alınmışdır, amma texnologiyalar həmin ölkələrdəki müasir texnologiyalar səviyyəsində deyildir, yəni bir neçə on il bundan əvvəlki dövrün texnologiyalarına daha çox uyğun gəlirlər, bu amillər baxımından sənaye parklarında və texnoparklarında innovasiya potensialının gücləndirilməsi məsələlərinə daha strateji və müasir innovativ yanaşmalar təmin olunmalıdır.

Əlavə olaraq bildirək ki, 2 fevral 2021-ci ildə ölkə Prezidentinin sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” də növbəti illərdə reallaşdırılması nəzərdə tutulan 5 istiqamətdən biri innovasiyalar məkanının genişləndirilməsidir [3]. Digər tərəfdən, məlumdur ki, dövlətin innovasiya ilə bağlı tədbirlər sistemi sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan innovasiya siyasətində özünü göstərir [5, s. 61]. Dövlətin innovasiya siyasəti innovasiya fəaliyyətinin inkişafı və stimullaşdırılmasına istiqamətlənməklə rəqabətqabiliyyətli məhsulun yaradılması ilə nəticələnir. İnnovasiya siyasətinin əsas məqsədlərinə rəqabətədavamlı məhsul istehsalını şərtləndirən innovativ fəaliyyətə şərait yaratmaq, elmi-texniki imkanların maksimum inkişafı, optimal yerləşdirilməsi və səmərəli istifadə olunması, iqtisadi inkişafın təmin olunmasında elm və texnologiyanın rolunun artırılması, idarəetmənin bütün sahələrində qanunvericiliyin təmin edilməsi aiddir [1, s. 21].

Beləliklə, hesab edirik ki, yaxın perspektivdə qlobal səviyyədə innovasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi və innovasiya fəaliyyətinin daha səmərəli mexanizmlərinin hazırlanması istiqamətində fəallıq artacaqdır və bununla bağlı bir qrup məsələləri ümumiləşdirmişik:

- Qlobal texnoloji transformasiyalar şəraitində hər bir dövlətin innovasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsinə ciddi zərurət vardır;
- Dövlətin innovasiya siyasətinin uğurlu olmasında qanunvericilik bazasının mükəmməlliyi və stimullaşdırıcı olması xüsusi önəm kəsb edir;
- İnnovasiya fəaliyyətinin səmərəli təşkil edilməsi və innovasiya mexanizmlərinin işləkliyi ümumilikdə dövlətin innovasiya siyasətinin reallaşdırılmasının əsas qarantı kimi çıxış edir və s.

Ədəbiyyat

1. Aslanzadə, İ.A. Dövlət innovasiya siyasətinin formalaşması və sənaye sektorunun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi problemləri. İ.e.d. dis-nın avt-tı. Bakı, 2013, 56 s.
2. Aşurov, A.S., Aşurova, G.A. Mikroiktisadiyyatda rəqabətqabiliyyətlilik və innovasiya. Bakı-2022, 264 s.
3. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. / – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
4. Əliyev, Ş.T. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Sumqayıt. SDU-nun Redaksiya və nəşr işləri şöbəsi, 2018, 376 s.
5. Əzizova, G.A. Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti. Bakı, 2012, 212 s.
6. İnnovasiya fəaliyyəti haqqında bir sıra stimullaşdırıcı mexanizmlər. İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. Bakı, 2017, 36 s.
7. Qəhrəmanov, V.R. Maşınqayırma müəssisələrində innovasiya prosesinin idarə edilməsi və onun çeşid strategiyasının formalaşdırılması mexanizmləri. İ.ü.f.d. dis-nın avt-tı. Bakı, 2013, 29 s.
8. Алиев, Ш.Т. Моделирование инноватизации национальной экономики в современных условиях // Научное обозрение, 2014 , № 06, С. 342-346.
9. Alguliyev, R.M., Aliyev, A.G., Aliyev, Sh.T., Shahverdiyeva, R.O. Development of information support systems for management of innovative structures / The 8th IEEE International Conference on Application of Information and Communication Technologies (AICT2014), Astana, 2014. – 378-382.

Резюме

Гасанова Т.Б., Махмудова Г.И.

Роль инновационной деятельности в реализации инновационной политики

В статье рассмотрены цели инновационной политики и роль инновационной деятельности в процессе её реализации. Как известно, основными задачами инновационной политики являются создание условий для инновационной деятельности, способствующей производству конкурентоспособной продукции, максимальное развитие, эффективное размещение и использование научно-технического потенциала, повышение роли науки и технологий в обеспечении экономического роста, а также совершенствование правового регулирования в сфере управления. В статье также акцентируется внимание на значении эффективного управления инновационной деятельностью для обновления продукции и технологий, освоения новых рынков сбыта, повышения эффективности использования производственного потенциала, расширения потока инновационно-ориентированных инвестиций и принятия обоснованных управленческих решений.

Ключевые слова: инновация, инновационная политика, инновационная деятельность, конкурентоспособная продукция, инновационно-ориентированные инвестиции, экономическое развитие, научно-теоретическая концепция, технологическая структура.

Summary

Hasanova T.B., Mahmudova G.I.

The Role of Innovation Activity in the Implementation of Innovation Policy

This article examines the objectives of innovation policy and the role of innovation activity in its

implementation. As is well known, the primary objectives of innovation policy include creating conditions for innovative activities that contribute to the production of competitive products, maximizing the development, efficient placement, and utilization of scientific and technical potential, enhancing the role of science and technology in ensuring economic growth, and improving legal regulation in governance. The article also emphasizes the significance of effective management of innovation activities in terms of product and technology renewal, entering new markets, improving the efficiency of utilizing production capacity, expanding the flow of innovation-oriented investments, and making informed management decisions.

Key words: innovation, innovation policy, innovation activity, competitive product, innovation-oriented investments, economic development, scientific-theoretical concept, technological structure.

QARABAĞ NƏQLİYYAT İNFRASTRUKTURUNUN BƏRPASI VƏ İNKİŞAFI PROQRAMI

Hətəmli İsmayıl İldırım oğlu

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Bakı, Azərbaycan

isihetemli@gmail.com

Quliyev Tahir Cavanşir oğlu

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Bakı, Azərbaycan

isihetemli@gmail.com

Xülasə: Qarabağ ərazisində yol infrastrukturunun inkişafı regionun iqtisadi dirçəlişi və sosial integrasiyası baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə avtomobil yollarının, tunellərin və körpülərin tikintisi sürətlə aparılır. Bu layihələr həm əhalinin rahat hərəkətini təmin edir, həm də logistik imkanları genişləndirir. Eyni zamanda, strateji əhəmiyyətə malik yol bağlantıları regionun digər iqtisadi zonaları ilə əlaqəsini gücləndirir və ümumilikdə ölkənin nəqliyyat sistemində integrasiya prosesini sürətləndirir. Yol infrastrukturunu kənd təsərrüfatı məhsullarının bazara çıxarılmasını asanlaşdırır. Müasir texnologiyaların tətbiqi yol tikintisinin keyfiyyətini artırır. İnfrastrukturun inkişafı turizm potensialının reallaşmasına da şərait yaradır. Yeni yollar əhalinin yaşayış məntəqələrinə çıxışını yaxşılaşdırır. Bu da Qarabağın dayanıqlı inkişafı üçün əsas zəmin yaradır.

Açar sözlər: Qarabağ infrastrukturunu, nəqliyyat şəbəkəsi, avtomobil yolları, regional inkişaf, bərpa və yenidənqurma, logistika imkanları, strateji nəqliyyat layihələri

Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa olunması və Qarabağın işğaldan azad edilməsi ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafında yeni bir mərhələnin başlanğıcı oldu. Qarabağ və ətraf rayonların sürətli bərpası və reintegrasiyası üçün kompleks yanaşma tələb olunur ki, bu da ilk növbədə infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsindən asılıdır. Əraziyə həyatın qayıdışı, əhalinin məskunlaşdırılması, iqtisadi fəaliyyətin bərpası və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi məqsədilə yol infrastrukturunu əsas prioritetlərdən biri kimi ön plana çıxır. Çünki müasir və geniş nəqliyyat şəbəkəsi yalnız əhalinin sərbəst hərəkətini təmin etmir, eyni zamanda kənd təsərrüfatı məhsullarının, sənaye mallarının, eləcə də sosial xidmətlərin bölgəyə çatdırılmasını asanlaşdırır. Bu baxımdan, Qarabağda avtomobil yollarının, tunellərin, körpülərin və logistik mərkəzlərin tikintisi təkcə yerli deyil, həm də regional səviyyədə əhəmiyyətli təsirlərə malikdir. Müasir texnologiyalarla aparılan bu layihələr ekoloji dayanıqlılıq, iqtisadi səmərəlilik və sosial inklüzivlik prinsiplərinə əsaslanır. Genişlənən yol infrastrukturunu, eyni zamanda, Qarabağın turizm potensialının reallaşdırılmasına və regionun Azərbaycanın digər iqtisadi zonalarına integrasiyasına mühüm töhfə verir [4, 17s.].

Qarabağ ərazisində yol infrastrukturunun inkişafı yalnız regionun bərpası və iqtisadiyyatının gücləndirilməsi üçün deyil, həm də sosial-siyasi sabitliyin təmin edilməsi üçün əsas amillərdən biridir. Bu layihələrin həyata keçirilməsi, nəqliyyat şəbəkəsinin genişlənməsi və təkmilləşdirilməsi, həm əhalinin rahat hərəkətini təmin edir, həm də ərazinin digər iqtisadi zonalarla əlaqələrinin gücləndirilməsinə imkan yaradır.

Yol infrastrukturunun inkişafı ilə bərabər, kənd təsərrüfatı məhsullarının bazarlara çatdırılması asanlaşır və bölgənin iqtisadi dövrüyyəsi sürətlənir. Eyni zamanda strateji yol əlaqələri Qarabağın regional əhəmiyyətini artırır və ölkənin ümumi nəqliyyat sisteminə inteqrasiyasını sürətləndirir. Müasir texnologiyaların tətbiqi isə yol tikintisinin keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, infrastrukturu daha dayanıqlı və uzunömürlü edir. Bununla yanaşı, yeni yolların çəkilməsi turizm sektorunun inkişafına, əhalinin yaşayış məntəqələrinə daha yaxşı çıxışının təmin olunmasına və ərazidə həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxarır [3, 34 s.].

Qarabağda yol infrastrukturunun inkişafı, həm də regionun iqtisadiyyatını daha da diversifikasiya etmək, yeni iş yerləri yaratmaq və əhalinin sosial rifahını artırmaq üçün mühüm zəmin yaradır. Həmçinin bu layihələr ölkənin strateji maraqları ilə sıx əlaqəlidir və Qarabağın regionda sabitlik və inkişafın təmin edilməsi baxımından vacib rol oynayacağını göstərir. Yüksək keyfiyyətli və müasir nəqliyyat şəbəkəsinin qurulması Qarabağın yalnız Azərbaycana deyil, həm də bütün Cənubi Qafqaz regionuna inteqrasiyasına töhfə verir.

Ümumiyyətlə, yol infrastrukturunun inkişafı Qarabağın dayanıqlı inkişafı və gələcək uğurlu inkişaf perspektivləri üçün əsas şərt olacaqdır. Bu, həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan əhəmiyyətli olan bir addımdır və gələcəkdə regionun inkişafına daha böyük təsir göstərəcəkdir.

Qarabağ ərazisində yol infrastrukturunun inkişafı, regionun bərpası və iqtisadi inkişafı üçün əsas amillərdən biridir. Bu, yalnız əhalinin hərəkətinin rahatlaşdırılması ilə kifayətlənməyib, həm də regionun digər iqtisadi zonalarla əlaqəsinin möhkəmləndirilməsini təmin edir. Yol infrastrukturu layihələrinin həyata keçirilməsi, həmçinin Qarabağ ərazisinin Azərbaycanla digər bölgələri, o cümlədən qonşu ölkələrlə əlaqələrini yaxşılaşdırmağa yönəlmiş mühüm addımlardır [2, 66 s.].

Yol infrastrukturu əhalinin hərəkətini asanlaşdırmaqla yanaşı, ticarət və logistika sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün vacibdir. Yeni avtomobil yolları, tunellər və körpülər vasitəsilə region daxilində və xaricdə mal daşımalarının sürətlənməsi, ticarət əlaqələrinin artması mümkün olacaqdır. Bu isə yerli iqtisadiyyatı canlandıracaq, sahibkarlıq fəaliyyətini dəstəkləyəcək və regionda məşğulluğun artmasına səbəb olacaqdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının bazarlara sürətli və etibarlı şəkildə daşınması da əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşacaq.

Qarabağda yol infrastrukturunun inkişafı, regionlararası əlaqələrin möhkəmləndirilməsi üçün də əsas rol oynayır. Yeni yollar, həmçinin logistika imkanlarını genişləndirərək, Qarabağ ərazisini Azərbaycanın digər iqtisadi mərkəzləri ilə birləşdirəcəkdir. Bu inteqrasiya prosesi təkcə iqtisadi deyil, həm də sosial və mədəni əlaqələrin inkişafını təmin edəcəkdir. Müasir yol şəbəkələrinin qurulması, insanların müxtəlif mədəniyyətləri tanıması və qarşılıqlı əməkdaşlıq qurması üçün şərait yaradacaqdır.

Yol infrastrukturunun inkişafı həm də strateji əhəmiyyət kəsb edir. Qarabağ ərazisində yeni yolların çəkilməsi Azərbaycanın milli təhlükəsizlik maraqları ilə sıx əlaqəlidir. Strateji yol bağlantıları ordunun sürətli hərəkətini təmin edəcək, həmçinin təbii fəlakətlər və digər təxirəsalınmaz vəziyyətlərdə bölgəyə yardımın çatdırılmasını asanlaşdıracaqdır. Yol infrastrukturu, həmçinin təhlükəsizlik məsələlərini də əhatə edərək, Qarabağda əhalinin qorunmasını təmin edəcəkdir [6, 77s.]. Yol infrastrukturunun inkişafı, Qarabağda turizm sektorunun inkişafı üçün vacib imkanlar yaradır. Qarabağ ərazisinin zəngin mədəni irsi, təbii gözəllikləri və tarixi abidələri yeni yollar vasitəsilə turistlərə daha əlçatan olacaqdır. Bu, həm daxili, həm də xarici turistlərin axınını artıracaq və regionda iqtisadi fəaliyyətin yeni sahələrinin yaranmasına səbəb olacaqdır. Turizmin inkişafı isə regionun sosial rifahını yüksəldəcək və əlavə gəlir mənbələri yaradacaqdır.

Yeni yol infrastrukturunun inkişafında ekoloji amillərin də nəzərə alınması vacibdir. Müasir infrastruktur layihələri, yalnız iqtisadi inkişafı deyil, həm də ətraf mühitin qorunmasını hədəfləyir. Eko-dostu texnologiyaların tətbiqi və təbii resursların səmərəli istifadəsi, yol infrastrukturunun daha dayanıqlı olmasına şərait yaradacaqdır. Eyni zamanda, yeni yolların ətraf mühitə olan təsiri minimuma endiriləcək. Bu da Qarabağın təbii sərvətlərinin qorunmasını təmin edəcəkdir.

Nəticə. Qarabağda yol infrastrukturunun inkişafında müasir texnologiyalar və innovasiyaların tətbiqi önəmlidir. Yeni texnologiyalar tikinti proseslərini sürətləndirəcək və yol şəbəkəsinin keyfiyyətini artıracaqdır. GPS və digər müasir nəqliyyat texnologiyalarının istifadəsi yolların daha təhlükəsiz və sərfəli

olmasını təmin edəcəkdir. Həmçinin, ağıllı nəqliyyat sistemlərinin tətbiqi yol təhlükəsizliyini artıracaq və nəqliyyat axınlarını idarə etməyə imkan verəcəkdir.

Qarabağ ərazisində yol infrastrukturunun inkişafı, regionun bərpası və inkişafı üçün mühüm bir hələldir. Bu layihələr yalnız iqtisadiyyatın canlanmasına deyil, həm də sosial, mədəni və strateji sahələrdə də böyük töhfələr verəcəkdir. Yol infrastrukturunun gücləndirilməsi, Qarabağda həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması və gələcək inkişaf perspektivlərinin genişləndirilməsi baxımından vacibdir. Bu inkişaf, həmçinin Qarabağın, Azərbaycanın digər regionları ilə əlaqələrinin möhkəmləndirilməsinə və ölkənin ümumi nəqliyyat sisteminə inteqrasiyasına gətirib çıxaracaqdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, İ. Qarabağda yol infrastrukturu və iqtisadi inkişafın əlaqəsi. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı, 2021, s. 15–85.
2. Əliyev, V. Qarabağda yeni nəqliyyat layihələri və onların sosial-iqtisadi təsirləri. Bakı: Dövlət İqtisadiyyat Universitetinin Nəşriyyatı, 2020, s. 23–74.
3. Həsənov, R. Qarabağda nəqliyyat və logistik infrastrukturun inkişafı. Bakı: Nəşr Mərkəzi, 2020, s. 10–68.
4. Həsənova, L. Qarabağda turizmin inkişafı və yol şəbəkələrinin rolu. Bakı: Turizm və İqtisadiyyat Nəşriyyatı, 2021, s. 32–90.
5. Məmmədov, S. Qarabağın bərpası və yol infrastrukturu layihələri. Bakı: İqtisadiyyat və İnkişaf, 2022, s. 18–77.
6. Nuriyev, M. Azərbaycanın nəqliyyat sektoru: inkişaf yolları və perspektivlər. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 2021, s. 40–110.
7. Quliyev, F. Qarabağda yol infrastrukturunun strateji əhəmiyyəti. Bakı: Avrasiya İnstitutunun Nəşriyyatı, 2020, s. 25–79.
8. Rzayev, T. İnfrastrukturun inkişafı və ətraf mühitin qorunması: Qarabağ nümunəsi. Bakı: Eko-Azerbaijan, 2022, s. 50–103.

Резюме

Гатамли И. И., Гулиев Т.Д.

Программа восстановления и развития транспортной инфраструктуры Карабаха

Развитие дорожной инфраструктуры на территории Карабаха имеет важное значение для экономического возрождения региона и его социальной интеграции. В освобожденных районах активно ведется строительство автомобильных дорог, туннелей и мостов. Эти проекты обеспечивают комфортное передвижение населения и расширяют логистические возможности. В то же время стратегически важные дорожные связи укрепляют интеграцию региона с другими экономическими зонами и ускоряют процесс включения в национальную транспортную систему. Дорожная инфраструктура способствует более легкому вывозу сельскохозяйственной продукции на рынки. Применение современных технологий повышает качество дорожного строительства. Развитие инфраструктуры также создает условия для реализации туристического потенциала региона. Новые дороги улучшают доступ к населенным пунктам. Всё это закладывает основу для устойчивого развития Карабаха.

Ключевые слова: инфраструктура Карабаха, транспортная сеть, автомобильные дороги, региональное развитие, восстановление и реконструкция, логистические возможности, стратегические транспортные проекты

Summary

Hatamli I.I., Guliyev T.C.

Program for the Restoration and Development of the Transport Infrastructure of Karabakh

The development of road infrastructure in the Karabakh region holds great significance for the region's economic revival and social integration. Construction of highways, tunnels, and bridges in the

liberated territories is progressing rapidly. These projects not only ensure the comfortable movement of the population but also expand logistical capabilities. At the same time, strategically important road links strengthen the connection between the region and other economic zones, accelerating the integration process into the national transport system. Road infrastructure facilitates the delivery of agricultural products to markets. The use of modern technologies improves the quality of road construction. Infrastructure development also creates opportunities for realizing the region's tourism potential. New roads enhance access to residential areas. This lays the foundation for the sustainable development of Karabakh.

Key words: Karabakh infrastructure, transportation network, highways, regional development, restoration and reconstruction, logistical capabilities, strategic transportation projects

AZƏRBAYCANIN TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRLƏ ƏMƏKDAŞLIĞINDA NƏQLİYYAT-LOGİSTİK DƏHLİZLƏRİN ROLU

Hüseynova Mələhət Soltan qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

malahat.huseynova@sdu.edu.az

Xülasə: Nəqliyyat-logistika dəhlizləri global iqtisadi integrasiyanın əsas sahəsi və hərəkətverici qüvvəsidir. Bu, Azərbaycan iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun hərtərəfli inkişafı üzrə əsas strateji istiqamətlərdən biridir. Hazırda Azərbaycanın qarşısında ən ümdə vəzifə türkdilli dövlətlərlə əməkdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsidir. Ölkəmizin türkdilli dövlətlərlə əməkdaşlığı müxtəlif istiqamətlərdə gedir ki, burada həmin ölkələrin ərazisindən keçən beynəlxalq nəqliyyat-logistika dəhlizlərinin rolu xüsusilə böyük önəm daşıyır. Odur ki, bu istiqamətdə araşdırmaların aparılması baxımından məqalənin mövzusunun nə qədər aktual olduğunu görə bilərik.

Açar sözlər: nəqliyyat, logistika, nəqliyyat-logistika dəhlizləri, yükdaşıma, türkdilli dövlətlər

Müasir bazar münasibətləri şəraitində məhsulların istehsalı və satışı ilə bağlı xərclərin minimuma endirilməsi zərurəti nəqliyyat-logistika dəhlizlərinin yaradılmasını ön plana çıxarmışdır. Nəqliyyat dünya ölkələrində istehsal olunan malların məkanda hərəkətinin əsas funksiyasını öz üzərinə götürür. Nəqliyyat vasitələrinin və hərəkət marşrutlarının mürəkkəb məcmuəsi kimi, nəqliyyat çox vaxt dünyanın əks regionlarında yerləşən istehsal prosesinin müxtəlif iştirakçılarının integrasiyaedici rolunu öz üzərinə götürərək global dəyər zəncirlərini təşkil edir. Qlobal iqtisadiyyatın bir qolu kimi nəqliyyatın inkişafı yüklərin daşınma strukturu və istiqaməti baxımından ən optimal, iqtisadi səmərəlilik baxımından təsirli, beynəlxalq nəqliyyat-logistika dəhlizləri formasında məkanda hərəkətinin ən optimal formalarının inkişafına kömək etmişdir. Onlar bir neçə ölkənin ərazisindən keçir və mövcud nəqliyyat-logistika infrastrukturunu obyektləri əsasında dövlətlərin beynəlxalq ticarət kommunikasiyaları sahəsində integrasiya layihələri hesab edilə bilər. Onlar nəqliyyat sistemlərinin quruda və dənizdə vahid axınlarda birləşdirilməsi əsasında ölkələr arasında operativ və dayanıqlı xarici ticarət əlaqələrinin təmin edilməsində önəmli rol oynayır. Nəqliyyat dəhlizi üzrə yük daşımalarının integrasiya olunmuş texnologiyasından istifadə etməklə, əsasən daşınma məntəqələrində avtonəqliyyat vasitələrinin səmərəsiz dayanma vaxtlarını azaltmaq və fasiləsiz daşınma prosesi üçün şərait yaratmaq mümkündür. Belə bir sxem yükdaşıma prosesinin bütün iştirakçılarından müəyyən səylər tələb edir, çünki logistika axınlarını yaradan və idarə edən paylama mərkəzinin lokallaşdırılmasını optimallaşdırmaq, müxtəlif nəqliyyat vasitələrinin tələb olunan həcmi, maliyyə, insan, maddi və idarəetmə resursları xərclərini müəyyənləşdirmək, daşınma prosesində müxtəlif texnologiyaların işləməsi üçün aydın sxem qurmaq lazımdır.

Nəqliyyat-logistika dəhlizləri müəyyən miqdarda yükün optimal marşrutla müəyyən vaxtda və minimum xərclə tələb olunan təyinat yerinə daşınması məqsədilə yaradılır [4, s.83]. Nəqliyyat-logistika

dəhlizlərində iştirak edən ölkələr həmin dəhlizlər çərçivəsində xarici iqtisadi əlaqələrin təmin edilməsi, bununla da iqtisadi əməkdaşlığın stimullaşdırılması üçün bir qayda olaraq xüsusi iqtisadi-hüquqi rejim təmin edir və yaradırlar. Xarici iqtisadi fəaliyyətin belə güzəştli rejimi ölkələr arasında təmasları asanlaşdırır, həmin fəaliyyət iştirakçıları üçün nəqliyyat-logistika xidmətlərinin yüksək keyfiyyətini və müxtəlifliyini təmin edir, həmçinin ən qısa müddətdə ən optimal marşrutlarla yüklərin daşınması yolu ilə bağlanmış ticarət müqavilələrinin reallaşdırılmasının təkmilləşdirilməsinə və səmərəliliyinə birbaşa təsir göstərir.

Bu gün Azərbaycan tranzit ölkə kimi imkanlarını daha da genişləndirir. Nəqliyyat infrastrukturunu müasir səviyyədə quran ölkəmiz regionda nəqliyyat-logistika mərkəzinə çevrilir. İrəmiqyaslı layihələrin təşəbbüskarı və icraçısı olan Azərbaycan türkdilli dövlətlərlə bütün sahələrdə olduğu kimi, nəqliyyat-logistika sahəsində də birgə əməkdaşlığa xüsusi önəm verir. Qeyd edək ki, türk dövlətlərinin fəaliyyəti üçün vahid strategiyanın hazırlanmasının zəruriliyi hər zaman vurğulanıb. Bu baxımdan Nursultan Nazarbayevin “Türk dünyasının gələcəyi – 2040” Strategiyasının hazırlanması təklifi böyük önəm daşıyır. Buna əsaslanaraq türkdilli dövlət başçıları tərəfindən 2021-ci ilin noyabrın 12-də Türk Dövlətləri Təşkilatının (TDT) VIII Zirvə Görüşündə qəbul edilən “Türk dünyasının gələcəyi-2040” sənədi həmin ölkələrin logistika sahəsində əlaqələrinin gücləndirilməsinə imkan verəcəkdir.

2009-cu ildə yaradılmış TDT türk dövlətlərinin əməkdaşlıq və qarşılıqlı fəaliyyət platformasıdır. Birgə səylər vasitəsilə həmin təşkilata üzv ölkələr ümumi məqsədlərə nail olmaqda öz statuslarını və effektivliyini artırma biləcəkdir. TDT türkdilli dövlətlər arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirmək, regionda və bütün dünyada təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinə töhfə vermək məqsədi daşıyır. Yəni üzv dövlətlərin fəaliyyəti hərtərəfli əməkdaşlığa, o cümlədən mehriban qonşuluq münasibətlərinə, etimada, təhlükəsizliyin təminatına, beynəlxalq terrorizmə, separatizmə, ekstremizmə, qeyri-qanuni fəaliyyətlə mübarizəyə, ticarət, siyasi, hərbi, ekoloji, mədəni, energetika və digər sahələrdə qarşılıqlı fəaliyyətə yönəlib. Türk dövlətləri arasında iqtisadi, siyasi, mədəni sahələrdə əməkdaşlıq əlaqələrinin sürətli inkişafı üçün bütün hüquqi əsaslar və idarəetmə mexanizmləri aydın şəkildə qurulmuş, iqtisadi və mədəni sahələrdə önəmli nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Ümumiyyətlə, türk dövlətləri arasında qurulan səmərəli əməkdaşlıq beynəlxalq münasibətlərin dinc və sabit inkişafına önəmli töhfədir. Bu ölkələr arasında iqtisadi əməkdaşlıq həmin ölkələrin xalqlarının sosial vəziyyətinin inkişafına, dünya iqtisadiyyatının, dünya bazarının güclənməsinə, ölkələrin iqtisadi inkişafının yüksək səviyyədə olmasına töhfə verir. Həmin təşkilatın yaradılması türk mədəniyyətinin inkişafına, dünya mədəniyyətinə sanballı töhfədir və dünya sivilizasiyasının inkişafına müsbət təsir göstərir. Türk dövlətləri arasında əməkdaşlıq qlobal təhlükələrə qarşı güclü maneədir, regional və qlobal təhlükəsizliyin təminatıdır [3, s.289-290]. Beləliklə, türkdilli dövlətlər arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, möhkəmləndirilməsi, gələcəkdə daha yüksək səviyyəyə çatdırılması bütün türk dövlətləri üçün ortaq məqsəd olmalıdır. Türk dünyasında qarşılıqlı sülhün və dostluq münasibətlərinin yüksək səviyyədə inkişafı, şübhəsiz ki, dünya sivilizasiyasının hərtərəfli inkişafına, yer üzündə sülhün qorunub saxlanmasına, qlobal təhlükəsizliyin təmin olunmasına böyük töhfədir.

Azərbaycanın türkdilli dövlətlərlə əməkdaşlığında önəmli rollardan birini Orta Dəhliz layihəsi oynayır. Bu dəhliz əsasən Azərbaycan və Qazaxıstan arasında əməkdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsi baxımından böyük önəm daşıyır. Orta Dəhliz Çin və Qazaxıstan sərhədindən başlamaqla Mərkəzi Asiya ölkələri və Xəzər dənizi ilə, daha sonra Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyədən keçərək Avropaya uzanır. Bu, Avropa ilə Asiyanı birləşdirən ən əlverişli və qısa marşrutdur. Təkcə bir faktı qeyd edək ki, 2024-cü ildə Orta dəhliz vasitəsilə 4,5 milyon ton yük daşınıb ki, bu da 2023-cü illə müqayisədə 65,6% çoxdur. 2023-cü ildə Orta dəhliz vasitəsilə 2,7 milyon ton həcmində yük daşınıb ki, bu göstərici 2022-ci ilə görə 86,0% çoxdur. 2030-cu ilə qədər həmin dəhliz vasitəsilə daşınan yüklərin həcmnin 10 milyon tona çatdırılması planlaşdırılır.

Orta Dəhlizin potensialını yüksək qiymətləndirən Azərbaycan onun infrastrukturunun inkişafına önəmli töhfə verir. Bu, Azərbaycanın ərazisindən keçən beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin tranzit yükdaşımalarının və tranzit potensialının artırılmasının stimullaşdırılmasını nəzərdə tutan və 2024-2026-cı

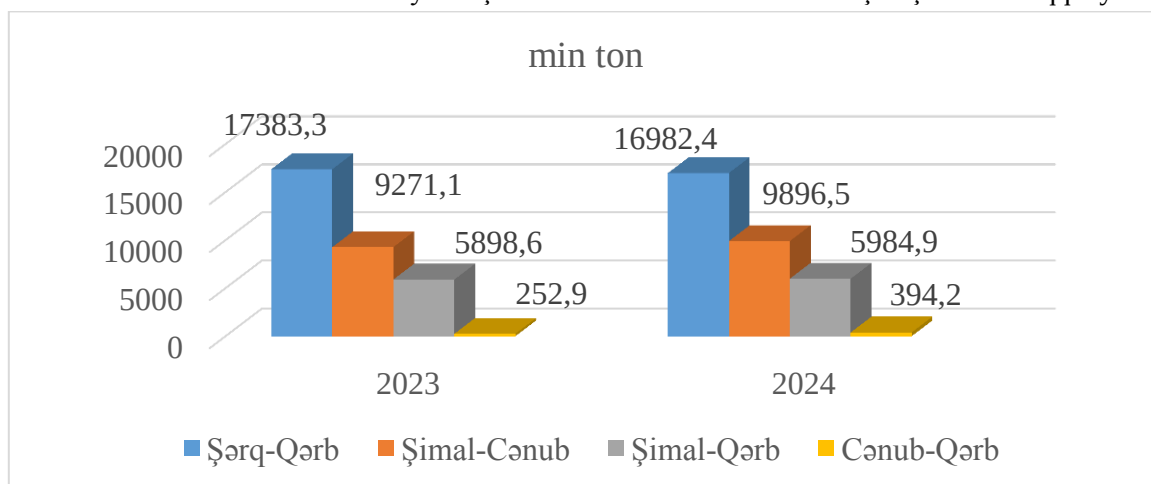
illəri əhatə edən Tədbirlər Planı”nda əksini tapıb. Ölkəmizin müvafiq strukturları artıq bu dəhliz üzrə tranzit daşımaların rəqəmsallaşdırılması və vahid tranzit portalının yaradılması üzrə tədbirlərin reallaşdırılmasına başlayıb. Bütün bunlar yaxın gələcəkdə dəhlizin potensialından daha səmərəli istifadə edilməsinə, daşımaların həcmnin və tranzit daşımalardan əldə edilən gəlirlərin artmasına zəmin yaratmışdır [1].

Ümumiyyətlə, türk dünyası həmişə müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqə platforması olub. Məhz türklərin yaşadıkları ərazilərdən vaxtilə ən önəmli iqtisadi-ticarəti yollar keçmişdir və bu gün də, uzun əsrlər keçməsinə baxmayaraq türk dövlətlərinin kommunikativ rolu çox önəmli olmaqda davam edir. Bunun sübutunu Yeni İpək Yolu layihəsinin inkişafı və türk dövlətlərinin ərazilərindən keçən müxtəlif multimodal dəhlizləri göstərmək olar ki, bunlar, ilk öncə, Şimal-Cənub, Şərq-Qərb və digər dəhlizlərdir. Bütün bu önəmli nəqliyyat-logistika layihələri türk dövlətlərinin fəal köməyi və iştirakı ilə reallaşdırılır. Onilliklər əvvəl əsas qoyulan həmin TRASEKA layihəsinə də əsasən türk dövlətləri daxildir.

Bu gün türk dövlətləri qarşısında öz iqtisadi potensialını fəal şəkildə inkişaf etdirmək və cəmiyyətlərinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına töhfə verməkdən ibarət yeni çağırışlar və yeni perspektivlər dayanır. Türk ölkələrinin cəmiyyətləri də fəal inkişaf edir, onlar yeni texnologiyalara yiyələnməklə öz regionlarında iqtisadi inkişafın aparıcı qüvvəsinə çevrilirlər. Bu mənada qarşılıqlı fəaliyyətimizin intensivləşməsi həmin ölkələrə imkan verir ki, iqtisadi potensialını artırsın, cəmiyyətlərin rifahının yüksəlməsinə kömək etsin [5].

Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti Azərbaycanın Qərb və Şərq ölkələri arasında yük daşımalarında tranzit ölkə kimi əhəmiyyətini artırmışdır. Qərb və Şərq ölkələrini birləşdirən ən qısa marşrutla ildə 30 milyon tondan çox yük daşınması mümkündür. Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi (TRACECA) bu gün Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz ölkələrinin tranzit potensialının inkişafı baxımından da böyük önəm daşıyır. Prezident İlham Əliyev tərəfindən 2021-ci ildə əsas qoyulan və yüksək əlavə dəyərli və ixtisaylı məhsulların istehsalını təmin etmək məqsədilə yaradılan Ələt Azad İqtisadi Zonası böyük dividendlər gətirməklə ölkəmizin Cənubi Qafqazda mövqeyini daha da möhkəmləndirir. Bundan əlavə Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı inkişafına və rəqəbat qabiliyyətinin artırılmasına, nəqliyyat infrastrukturunun fəaliyyətinin şaxələndirilməsini təmin etməklə ölkəmizin ticarət dövryyəsinin önəmli dərəcədə artmasına Ələt kəndində yeni Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının ərazisini əhatə edən xüsusi iqtisadi zonanın yaradılması töhfə verəcəkdir.

Azərbaycan ərazisindən keçən və onu bir sıra türkdilli dövlətlərlə birləşdirən bəzi nəqliyyat dəhlizlərindən 2023-2024-cü illər ərzində yükdaşımaların həcmi təhlil etmək üçün şəkil 1-ə diqqət yetirək.

Mənbə: [6;7]

Şəkil 1. Azərbaycanın ərazisindən keçən nəqliyyat dəhlizlərindən 2023-2024-cü illər ərzində yükdaşımaların həcmi

2024-cü ildə Azərbaycandan nəqliyyat dəhlizləri üzrə yükdaşımaların həcmi 33258,0 min ton olub ki, bu da 2023-cü illə müqayisədə 452,1 min ton və ya 1,4% çoxdur. Şimal-Cənub, Şimal-Qərb və Cənub-

Qərb dəhlizləri üzrə yükdaşımalарın həcmi artdığı halda, Şərq-Qərb dəhlizi üzrə azalma müşahidə olunub. 2024-cü ildə Şərq-Qərb dəhlizi üzrə daşıyan yükün 8322,3 min tonu və ya 49,0%-i Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizinin payına düşür. 2024-cü ildə nəqliyyat dəhlizləri ilə ümumi yükdaşımalарın 18840,1 min tonu və ya 56,6%-i tranzit yükdaşımalарın payına düşür.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan ərazisindən keçən ən qısa nəqliyyat marşrutu Şərq-Qərb dəhlizidir ki, həmin dəhliz Avropa ilə Asiyayı birləşdirməklə Avropa ilə Çin-Qazaxıstan sərhədi boyunca yükdaşımalarda böyük önəm daşıyır. Bu dəhliz yüklərin daşınma vaxtına, eləcə də yükdaşıma xərclərinə qənaət etməyə imkan verir [2, s.34].

Bu gün Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Türkmənistandan ibarət ümumtürk birliyinin yaradılması türkdilli dövlətlər arasında mövcud əlaqələrin daha da şaxələndirilməsi və inkişafına geniş imkanlar yaradır. Ortaq köklər, dil, din, oxşar mədəniyyət və ənənələr bu münasibətlərin formalaşmasında önəmli amillərdəndir.

Qədim Azərbaycan torpağı olan Zəngəzur dəhlizi vaxtilə türk dünyasını birləşdirmək baxımından böyük önəm daşıyıb. Zəngəzurdan keçən kommunikasiya, nəqliyyat, infrastruktur layihələri bütün türk dünyasını birləşdirmək, habelə digər ölkələr üçün əlavə imkanlar yaratmaq baxımından önəmlidir. Bu gün türk ölkələri fəal şəkildə inkişaf edən dövlətlərdir ki, bunu da həmin ölkələrdə iqtisadi artım, siyasi institutların güclənməsi deməyə əsas verir. Bu, həm türk dünyası ölkələri ilə əməkdaşlıq etmək niyyətində olan dost ölkələrə, həm də bu prosesləri qəbul etməyən ölkələrə aydın görünür.

Türk dövlətləri arasında qarşılıqlı yardım bu gün də hiss olunur. Türk dünyasının birləşməsində Azərbaycanın İkinci Qarabağ müharibəsində qələbəsi önəmli rol oynayır. Cənubi Qafqazda reallaşdırılan irimiqyaslı regional və beynəlxalq layihələr türkdilli dövlətlər arasında birliyə və müttəfiqliyə öz töhfəsini verir. Türk dünyasını birləşdirməklə yanaşı, bu birliyin daha da gücləndirilməsində və sarsılmaz edilməsində Zəngəzur dəhlizinin açılması önəmli addım olacaqdır. Tarixi torpağımız Zəngəzur ədalətsiz ərazi bölgüsü nəticəsində Azərbaycan ərazisindən kənarda qalıb. İndi isə kommunikasiya yollarının açılmasının yeni şərtlərində Zəngəzur yenidən türk dünyası məkanında önəmli vasitə kimi çıxış edə biləcəkdir. Türk dövlətlərinin Azərbaycanı öz ərazi bütövlüyünün bərpası uğrunda apardığı ədalətli mübarizədə qeyd-şərtsiz dəstəkləməsi də diqqətəlayiqdir. O da sevindirici haldır ki, türk dövlətlərinin müasir tarixində bu misilsiz Qələbə işığında onlar dağıdılmış ərazilərin bərpasında Azərbaycana kömək edir və hər zaman bunu davam etdirməyə də hazır olduqlarını bildiriblər.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda müasir hava limanlarının, Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı kompleksinin, beynəlxalq avtomobil yollarının tikintisi, Şimal-Cənub və Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizləri boyunca dəmir yolu xətlərinin yenilənməsi nəticəsində xarici iqtisadi əlaqələr daha da inkişaf etdirilir. Hazırda Azərbaycanda ölkə ərazisindən keçən hissəsində beynəlxalq nəqliyyat-logistika sistemlərinin işinin təkmilləşdirilməsi əsas prioritetlərdən hesab olunur. Bu, nəqliyyat-logistika sektorunda iş həcmi artırmaqla və dövlətin iqtisadi fəaliyyətinin digər sahələrində multiplikator effekti hesabına ölkənin ÜDM-nin artımı baxımından önəmlidir. Məhz milli nəqliyyat qovşaqlarının beynəlxalq daşımalardan və yüklərin tranzitindən əldə etdiyi mənfəət maliyyə daxilolmalarının əsas tərkib hissəsinə çevriləcək.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasının ərazisindən keçən beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin tranzit potensialının artırılmasına və tranzit yükdaşımalарın təşviqinə dair 2024–2026-cı illər üçün Fəaliyyət Planı”. Bakı 23 noyabr 2023//<https://president.az/az/articles/view/62315>

2. Xəlilzadə A. Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi siyasəti (2003-2020). Qədim Diyar Beynəlxalq Elmi Jurnal. 2024 / Cild: 6 Sayı: 11 / 31-36

3. Иембекова М. О. Түркі елдері ынтымақтастығы: даму тенденциясы және қазіргі жағдайы / М. О. Иембекова // Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Серия: Политические науки. Регионоведение. Востоковедение. Тюркология. – 2023. – No. 1(142). – P. 281-292

4. Плиева, А. В. Экономическое обоснование формирования МТК / А. В. Плиева, А. А. Касаев // Актуальные вопросы современной экономики. – 2022. – № 1. – С. 81-85
5. <https://1news.az/news/20210401034646944-Tyurkskii-proekt-Azerbaidzhan-otkryvaet-novye-vozmozhnosti-dlya-splocheniya-tyurkoyazychnykh-stran>
6. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?lang=az&id=6183>
7. https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/transport_2024.pdf

Резюме

Гусейнова М.С.

Роль транспортно-логистических коридоров в сотрудничестве Азербайджана с тюркоязычными странами

Транспортно-логистические коридоры являются ключевой сферой и движущей силой глобальной экономической интеграции. Это одно из основных стратегических направлений комплексного развития ненефтяного сектора экономики Азербайджана. В настоящее время важнейшей задачей, стоящей перед Азербайджаном, является расширение отношений сотрудничества с тюркоязычными государствами. Сотрудничество нашей страны с тюркоязычными государствами осуществляется по различным направлениям, где особую роль играют международные транспортно-логистические коридоры, проходящие через территорию этих стран. Таким образом, мы видим, насколько актуальна тема статьи с точки зрения проведения исследований в этом направлении.

Ключевые слова: транспорт, логистика, транспортно-логистические коридоры, грузовые перевозки, тюркоязычные государства

Summary

Guseynova M.S.

The Role of Transport and Logistics Corridors in Cooperation Between Azerbaijan and Turkic-Speaking Countries

Transport and logistics corridors are a key area and driving force of global economic integration. This is one of the main strategic directions of the comprehensive development of the non-oil sector of the economy of Azerbaijan. Currently, the most important task facing Azerbaijan is to expand cooperation relations with Turkic-speaking states. Our country cooperates with Turkic-speaking states in various areas, where international transport and logistics corridors passing through the territory of these countries play a special role. Thus, we see how relevant the topic of the article is in terms of conducting research in this area.

Key words: transport, logistics, transport and logistics corridors, freight transportation, Turkic-speaking states

DAYANIQLI İNKİŞAF KONTEKSTİNDƏ SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNƏ DAİR BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ

Hüseynzadə Gülşən Qalib qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

Gulshan.huseynzade@sdu.edu.az

Xülasə: Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişaf mexanizmləri əsasında təşkili təbii sərvətlərin qorunmasına, ekoloji tarazlığın təmin edilməsinə və iqtisadi səmərəliliyin artırılmasına xidmət edir. Avropa İttifaqı, Yeni Zelandiya və Çin beynəlxalq standartları tətbiq etməklə həm keyfiyyət, həm də ətraf mühit göstəricilərini artırmışlar. Almaniyada sənaye müəssisələri Energiewende çərçivəsində hidrogen texnologiyası, enerji saxlama sistemləri və karbon tutma texnologiyaları inkişaf etdirirlər. Məqalədə təsvir olunan bu və digər təcrübələr göstərir ki, texnologiyaların tətbiqi, ekoloji standartlara uyğunluq, dövlət siyasətinin uyğunlaşdırılması dayanıqlı sənaye modellərinin

əsasını təşkil edir. Azərbaycan bu təcrübəni öyrənməklə ekoloji tarazlığı qorumaqla milli iqtisadiyyatı müasirləşdirir və global iqtisadiyyatda rəqabət qabiliyyətini artırma bilər.

Açar sözlər: *dayanıqlı inkişaf, texnoloji innovasiyalar, sənaye müəssisələri, ətraf mühit, təcrübə.*

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən deyə bilərik ki, sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafı üçün aşağıdakılar xüsusi olaraq qiymətləndirilməli və fəaliyyət proseslərində nəzərə alınmalıdır [1]: 1) artan istehlak tələbatını ödəmək üçün məhsuldarlığın artırılması, məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və modernləşdirilməsi; 2) təhlükəsiz əmək və istehsal fəaliyyəti üçün şərait yaradılması; 3) innovativ texnologiyaların tətbiqi yolu ilə ətraf mühitə mənfi təsirin azaldılması; 4) müəssisədə böhran idarəetmə konsepsiyasının tətbiqi, səmərələşdirmənin təşviqi; 5) müəssisələrin global iqtisadiyyatın mənfi təsirlərinə davamlılığının artırılması; 6) yalnız müəssisənin deyil, həm də maraqlı tərəflərin inkişafına töhfə verən qarşı tərəflərlə yüksək keyfiyyətli uzunmüddətli əməkdaşlıq və sabit münasibətlər yaratmaq. Bu istiqamətlər sənaye müəssisələrinin uzunmüddətli dayanıqlı inkişafına töhfə verəcək.

Sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin dayanıqlı inkişaf mexanizmləri əsasında təşkili, müəssisələrin yalnız iqtisadi fayda əldə etmək məqsədini güdməyib, həm də ətraf mühitin qorunması, sosial məsuliyyət və iqtisadi inkişafın uzunmüddətli baxımından balanslaşdırılmasını nəzərdə tutur. Sözügedən təşkilonuma dünya ölkələrində müxtəlif təcrübələrə əsaslanır. Bu təcrübələr beynəlxalq təşkilatların standartları, dövlət siyasətləri, texnoloji yeniliklər və ictimai-sosial məsuliyyət prinsipləri ilə vəhdət təşkil edir. Aşağıda bəzi əsas istiqamətləri və ölkələrin bu sahədəki təcrübəsini qeyd etmək olar [5]: 1. Beynəlxalq Standartların Tətbiqi; 2. Yaşıl Texnologiyaların İntegrasiyası; 3. Dövlət və Özəl Sektorun Əməkdaşlığı; 4. Rəqəmsal Texnologiyalar və Sənaye 4.0; 5. Dövlət Strategiyaları və Hədəfləri; 6. Sosial Məsuliyyət və Maarifləndirmə.

Beynəlxalq standartların tətbiqi, sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin dayanıqlı inkişafına töhfə verən mühüm amillərdən biridir. Bu standartlar müəssisələrə ekoloji, iqtisadi və sosial sahələrdə fəaliyyətlərini optimallaşdırmaq, məsuliyyətli istehsal və idarəetmə metodlarını tətbiq etmək imkanı yaradır. [2] Həmçinin sənaye müəssisələrinə fəaliyyətlərində keyfiyyət, təhlükəsizlik və dayanıqlılıq istiqamətində rəhbərlik edir. Əsas beynəlxalq standartlardan bəzilərinə misal olaraq “ISO 9001: Keyfiyyətin İdarəedilməsi Sistemi”, “ISO 14001: Ətraf Mühit İdarəetmə Sistemi”, “ISO 45001: İş Sağlamlığı və Təhlükəsizliyi”, “ISO 50001: Enerji İdarəetmə Sistemi”, “SA 8000: Sosial Məsuliyyət” standartlarını göstərə bilərik. Sadalanan standartların tətbiqi ilə müəssisələr emissiyaları və tullantıları azaldır, bərpa olunan enerji mənbələrinə keçid edir, resurslardan səmərəli istifadə etməklə ətraf mühitin qorunmasına töhfə verir. Eyni zamanda, müəssisələrə istehsal proseslərini optimallaşdıraraq xərcləri azaltmağa kömək edir. Yenilikçi texnologiyaların tətbiqi ilə isə bazarda rəqabət qabiliyyəti artmış olur. Etik və sosial məsuliyyət standartlarına əməl olunaraq cəmiyyətlə daha sağlam əlaqələr qurulur, təhlükəsiz iş şəraiti yaradılır və işçilərin rifahı artırılır. Qeyd etmək lazımdır ki, standartlara uyğun məhsullar beynəlxalq bazarlarda daha asan qəbul edilir. Müşahidə olunan keyfiyyət və dayanıqlılıq tələbləri müəssisələrə yeni bazar imkanları açır.

Avropa İttifaqı ISO 14001-in tətbiqi ilə sənaye müəssisələri emissiyalarını izləyərək ETS tələblərinə uyğun fəaliyyət göstərir. Bu yanaşma həm tənzimləmə uyğunluğunu, həm də ekoloji performansını artırır. Yeni Zelandiyanın enerji intensiv sənaye müəssisələri ISO 50001 standartını tətbiq edərək enerji istehlakını əhəmiyyətli dərəcədə azaldıb və karbon emissiyalarını məhdudlaşdırıb. Çində isə müəssisələr, xüsusilə tekstil və elektronika sahələrində, ISO 9001 və ISO 14001 standartlarını tətbiq edərək həm keyfiyyət, həm də ekoloji performanslarını artırmışdır. Bütün bunlarla yanaşı, bu standartlar tətbiq olunan zaman bəzi problemlər ortaya çıxır. İlkin olaraq qeyd edə bilərik ki, standartların tətbiqi üçün yüksək ilkin investisiyalar tələb oluna bilər. Eyni zamanda, işçi heyətinin standartlara uyğun təlim və hazırlığı tələb olunur. Kiçik və orta ölçülü müəssisələr (KOB-lar) üçün maliyyə və resurs məhdudiyyətləri çətinlik yarada bilər. Ancaq dövlət və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən subsidiyalar və dəstək proqramlarının təşviqi, standartların tətbiqi üzrə təlimlərin və texniki dəstəyin artırılması, tətbiq prosesində mərhələli yanaşma və resursların optimal idarə olunması çıxış yolları kimi göstərilə bilər.

Digər istiqamətlərdən biri isə Yaşıl Texnologiyaların İnteqrasiyasıdır. Energiewende ("Enerji keçidi") Almaniya'da başlayan və enerji sistemlərinin daha davamlı, ekoloji təmiz və yenilənə bilən enerji mənbələrinə əsaslanan bir modelə keçidini ifadə edən strategiyadır. Bu təşəbbüs sənaye müəssisələrinin fəaliyyətində dayanıqlı inkişafı təşviq etmək üçün mühüm rol oynayır. Sənaye müəssisələri Energiewende strategiyasının əsas hədəf qruplarından biridir, çünki onlar karbon emissiyalarının böyük bir hissəsinə cavabdehdir. Bərpa olunan enerji mənbələrinə keçid ilə sənaye müəssisələri karbon emissiyalarını azaltmaqla iqlim dəyişikliyinə təsirlərini azaldır. Onlar ETS (Emissiya Ticarət Sistemi) kimi mexanizmlər vasitəsilə tənzimlənir, bu da müəssisələri ekoloji yanaşmaya təşviq edir. Energiewende təşəbbüsü enerji səmərəliliyinin artırılmasını dəstəkləyən təşviqlər və subsidiya proqramları təklif edir: İstehsalat proseslərində enerjidən daha səmərəli istifadə edilməsi; Enerji itkilərinin azaldılması üçün qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi və "Enerji intensiv" sənayelərin (məsələn, kimya, metallurgiya) aşağı enerjili texnologiyalara keçidi. Bununla yanaşı Energiewende çərçivəsində sənaye müəssisələri hidrogen texnologiyası, enerji saxlama sistemləri və karbon tutma texnologiyalarını inkişaf etdirir. Bu texnologiyalar həm enerji istehlakını optimallaşdırır, həm də iqlimə təsirləri azaldır [4].

Energiewende və Dayanıqlılıq Arasındakı Çətinliklər ondan ibarətdir ki, Bərpa olunan enerji texnologiyaları üçün yeni şəbəkə infrastrukturunu tələb olunur və bu da zaman və maliyyə resursu tələb edir. Günəş və külək enerjisinin təchizatı təbiətə bağlıdır, nəticədə enerji təchizatında qeyri-stəbllilik yaranı bilər. Enerji saxlama texnologiyaları ilə bu problemin həlli üzərində iş aparılır. Dünya təcrübəsinə diqqət yetirsək, Almaniyanın Polad Sənayesində Hidrogen əsaslı istehsal texnologiyalarına keçidin karbon emissiyalarını əhəmiyyətli dərəcədə azaltmışını görürük. "ThyssenKrupp" kimi şirkətlər yaşıl hidrogenlə polad istehsalını həyata keçirir. Başqa bir nümunə isə BASF kimi böyük kimya şirkətləri bərpa olunan enerji mənbələri ilə elektrifikasiya proseslərinə keçid edir.

Dövlət tədqiqat və inkişaf layihələrinə qrantlar ayrılmasına, universitetlər və tədqiqat institutları vasitəsilə davamlı texnologiyaların araşdırılmasına dəstək göstərsə, özəl sektor əldə edilən biliklərin kommersialaşdırılması və tətbiqi, özəl tədqiqat laboratoriyaları və startaplar vasitəsilə innovativ həllərin təqdim edilməsi kimi proseslərə töhfə verir. Rəqəmsal texnologiyalar və Sənaye 4.0 istehsal proseslərinin daha səmərəli idarə edilməsini təmin edir. IoT və Big Data texnologiyaları vasitəsilə enerji istehlakı izlənilir və real vaxtda optimallaşdırılır [3]. Bu, enerjidən qənaət etməyə və karbon emissiyalarını azaltmağa kömək edir. Avtomatlaşdırılmış sistemlər və süni zəka vasitəsilə istehsalat prosesləri səmərəli idarə olunur, resurs israfı minimuma endirilir. Sənaye 4.0 texnologiyaları ilə BMW fabriki daha az xammalla daha çox məhsul istehsal etməyə başlayıb. Robotlar və avtomatlaşdırılmış istehsal sistemləri istifadə edərək istehsal xəttində emal prosesləri sürətlənmiş və keyfiyyət artırılmışdır.

GE, sənaye obyektləri üçün IoT və Big Data alətlərindən istifadə edərək enerji istehlakını optimallaşdırmış və məhsuldarlığı artırmışdır. Şirkət həmçinin enerji səmərəliliyi və karbon emissiyalarını azaldan texnologiyalar tətbiq edir. Siemens rəqəmsal texnologiyaları istifadə edərək öz istehsalat zavodlarında əməliyyatları optimallaşdırmış, həm də məhsulların ekoloji təsirini azaltmışdır. Rəqəmsal ikili (Digital Twin) texnologiyası ilə məhsul dizaynı və istehsal prosesləri daha əvvəlcədən optimallaşdırılmışdır.

Sənaye müəssisələri daha təmiz istehsal üsullarına keçdikdə, bu, ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatında yaşıl iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirir. Yeni iş yerləri yaranır, xüsusən təmiz texnologiyaların tətbiqi ilə bağlı iş sahələri genişlənir. Yaşıl texnologiyalar sahəsində bacarıqlı işçilərə olan tələbat artır. Beynəlxalq ticarət və investisiya cəlb etmək üçün ölkələr, təmiz inkişaf strategiyalarını qəbul etməklə daha cəzibədar hala gəlir.

Avropa İttifaqı, "Green Deal" strategiyası çərçivəsində sənaye müəssisələrini daha təmiz və davamlı istehsalat təşviq edir. Aİ-nin emissiya ticarəti sistemi (ETS) sənaye müəssisələrinə karbon emissiyalarını azaltmaq üçün iqtisadi təşviq təqdim edir. Kanadanın Clean Growth Strategy-si, sənaye sektoru üçün innovasiya və təmiz enerji təşviq edən proqramlar təqdim edir. Bu, xüsusilə neft və qaz sənayesi kimi enerji istehsal edən sahələrdə inkişaf edir. Çin, təmiz inkişaf strategiyasını sənaye sektorunda tətbiq edərək, təmiz

enerji mənbələrinin istehsalını və istifadəsini artırmağa çalışır. Bərpa olunan enerjinin payını artırmaq və sənaye proseslərini daha səmərəli hala gətirmək üçün müxtəlif təşviq proqramları həyata keçirir.

Sosial məsuliyyət və maarifləndirmənin sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişafına təsirinə gəldikdə isə qeyd edə bilərik ki, işçi sağlamlığı və təhlükəsizliyi dayanıqlı inkişafın əsas tərkib hissəsidir. Sosial məsuliyyət çərçivəsində sənaye müəssisələri işçilərinin hüquqlarını qorumaqla yanaşı, onların iş şəraitini də yaxşılaşdırır. Bu, işçilərin motivasiyasını artırır və müəssisə daxili əməyin daha məhsuldar və təhlükəsiz olmasına kömək edir. Müəssisələr, sağlam iş mühiti təmin etməklə həm işçilərinin rifahını təmin edir, həm də iş yerlərində accident risklərini azaldır. Əmək hüquqları (düzgün əmək haqqı, tətil hüquqları, bərabərlik) və işçi mülkiyyət hüquqları daxil olmaqla işçilərin sosial təhlükəsizlik şəbəkəsinin təmin edilməsi müəssisənin sosial məsuliyyətinin əsas elementləridir. Sosial məsuliyyət müəssisələrin yalnız öz işçiləri ilə deyil, həm də cəmiyyətlə əlaqələrini möhkəmləndirməyə kömək edir. Müəssisələr sosial layihələrdə iştirak edərək, cəmiyyətin inkişafına töhfə verirlər. Məsələn, təmiz su təminatı, təhsil dəstəyi və sağlamlıq təşəbbüsləri kimi sahələrdə fəallıq göstərən müəssisələr, yalnız iqtisadi sahədə deyil, sosial sahədə də məsuliyyətli yanaşmalarını nümayiş etdirirlər. Sosial məsuliyyət cəmiyyətin ehtiyaclarına cavab verərək, müştəri və investorlar arasında etibarın artırılmasına və müəssisənin marka dəyərinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Emissiya Ticarət Sistemi bazarında hökumət gəlirinin 2025-ci ildə 21,49 milyard ABŞ dollarına çatacağı proqnozlaşdırılır.

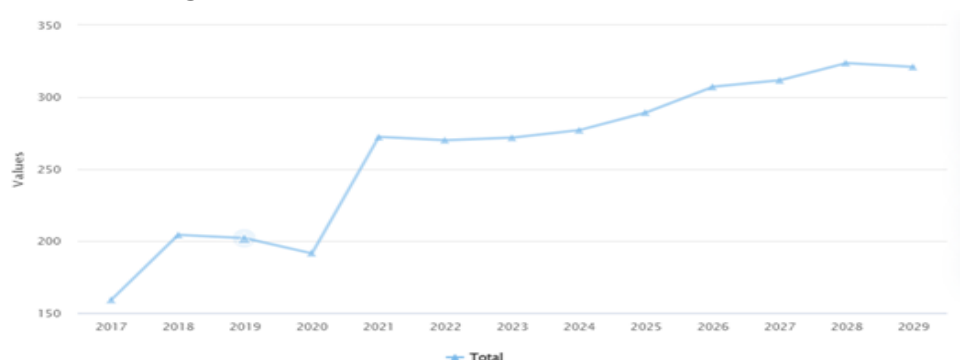
İllik artım tempinin (CAGR 2025-2029) 1,97% göstərəcəyi gözlənilir ki, nəticədə 2029-cu ilə qədər proqnozlaşdırılan ümumi məbləğ 23,23 milyard ABŞ dolları təşkil edəcək.

Qlobal müqayisə nöqtəyi-nəzərindən göstərilir ki, hökumətin ən yüksək gəliri Almaniya da əldə edilir (2025-ci ildə 13,190,00 milyon ABŞ dolları).

Emissiya Ticarət Sistemi bazarında 2029-cu ilə qədər müqavilələrin sayının 107 olacağı gözlənilir.

Şəkil 1. Dövlət gəlirləri

Şəkil 2. CO2 emissiyaları üzrə ticarət müqavilələri

Emissiya Ticarət Sistemi bazarı qlobal miqyasda əhəmiyyətli inkişaf və tendensiyalar yaşayır [6].

Müştəri seçimləri: Müxtəlif ölkələrdə müştərilər getdikcə ekoloji cəhətdən təmiz investisiyalara üstünlük verir və dayanıqlılığı dəstəkləyən təşəbbüslərdə iştirak etmək üçün imkanlar axtarırlar. Seçimlərdəki bu dəyişiklik karbon emissiyalarını azaltmaq və iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə yolu kimi Emissiya Ticarət Sistemlərinə marağın artmasına səbəb olmuşdur.

Bazar tendensiyaları: Avropada Emissiya Ticarət Sistemi bazarı istixana qazı emissiyalarının azaldılmasına yönəlmiş sərt qaydalar və siyasətlər sayəsində durmadan böyüyür. Almaniya və Böyük Britaniya kimi ölkələr karbon ticarətində fəal iştirak edirlər ki, bu da bazar aktivliyinin və ticarət həcminin artmasına səbəb olur. Bundan əlavə, yeni maliyyə məhsullarının və alətlərinin tətbiqi bu regionda bazar artımını daha da artırmışdır.

Yerli xüsusiyyətlər: Asiyada, xüsusən də Çin və Cənubi Koreya kimi ölkələrdə Emissiya Ticarət Sistemi bazarı hələ inkişafın ilkin mərhələsindədir. Bu ölkələr çirklənmənin qarşısını almaq və beynəlxalq iqlim hədəflərinə çatmaq üçün səylərinin bir hissəsi kimi Emissiya Ticarət Sistemlərini tədricən tətbiq edirlər. Asiyada bazar dinamikaı unikaldir, hökumətin təşəbbüsləri bazarın böyüməsi və strukturunun formalaşmasında həlledici rol oynayır.

Əsas makroiqtisadi amillər: Qlobal Emissiya Ticarət Sistemi bazarının böyüməsinə qlobal iqtisadi şərait, tənzimləmə mühiti və texnoloji irəliləyişlər kimi makroiqtisadi amillər də təsir göstərir. Ölkələr karbon neytrallığına nail olmaq və karbon izlərini azaltmaq üçün səy göstərdikcə, karbon kreditlərinə və emissiya ehtiyatlarına tələbatın artacağı gözlənilir. Bu, öz növbəsində, qlobal miqyasda Emissiya Ticarət Sistemi bazarının böyüməsinə təkan verəcəkdir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, sənaye müəssisələrinin dayanıqlı inkişaf mexanizmləri əsasında təşkili üçün dövlət siyasətləri, texnoloji innovasiyalar və ictimai maraqların integrasiyası vacibdir. Azərbaycanın bu təcrübələrdən faydalanaraq milli strategiyalarını formalaşdırması dayanıqlı sənaye inkişafını dəstəkləyə bilər. Bu yanaşma həm cəmiyyətə, həm iqtisadiyyata, həm də müştərilərə fayda gətirir.

Ədəbiyyat

1. Əliəddin Abbasov, Ə. və başqaları. Cəmiyyət və Təbiətin Qarşılıqlı Əlaqəsində Ekologiya və Ətraf Mühit. Bakı: Elm, 2020.
2. Sachs, J. D. (2015). The Age of Sustainable Development. Columbia University Press.
3. Əhmədova, Ş. (2022). "ISO standartlarının sənaye müəssisələrində tətbiqinin səmərəliliyi." Azərbaycan Elmi-Tədqiqat İqtisadiyyat Jurnalı, №4, səh. 58–66.
4. Schmidt, O., Melchior, S., Hawkes, A., & Staffell, I. (2019). "Power-to-X: The crucial business case for green hydrogen in Europe." Energy & Environmental Science, 12(5), 1760-1772.
5. Hauff, M. & Wilderer, P. (2008). Sustainable Development in the Industry: A Global Perspective. Wiley-VCH.
6. Emission Trading System – Worldwide. <https://www.statista.com/outlook/fmo/commodities/emission-trading-system/worldwide#volume>.

Резюме

Гусейнзаде Г.Г.

Международный опыт деятельности промышленных предприятий в контексте устойчивого развития

Опыт стран мира показывает, что организация промышленных предприятий на основе механизмов устойчивого развития способствует сохранению природных ресурсов, обеспечению экологического равновесия и повышению экономической эффективности. Европейский союз, Новая Зеландия и Китай улучшили как качество, так и экологические показатели, внедрив международные стандарты. В Германии промышленные предприятия разрабатывают водородные технологии, системы хранения энергии и технологии улавливания углерода в рамках программы Energiewende.

Эти и другие примеры опыта, описанные в статье, показывают, что применение технологий, соблюдение экологических стандартов и согласование государственной политики являются основой устойчивых промышленных моделей. Извлекая уроки из этого опыта, Азербайджан может модернизировать национальную экономику и повысить свою конкурентоспособность в мировой экономике, сохраняя при этом экологический баланс.

Ключевые слова: устойчивое развитие, технологические инновации, промышленные предприятия, окружающая среда, опыт.

Summary

Huseynzade G.G.

International Experience on the Operation of Industrial Enterprises in the Context of Sustainable Development

The experience of countries around the world shows that the organization of industrial enterprises based on sustainable development mechanisms serves to protect natural resources, ensure ecological balance and increase economic efficiency. The European Union, New Zealand, and China have increased both their quality and environmental performance by applying international standards. In Germany, industrial enterprises are developing hydrogen technology, energy storage systems, and carbon capture technologies within the framework of the Energiewende. These and other experiences described in the article show that the application of technologies, compliance with environmental standards, and the adaptation of state policy form the basis of sustainable industrial models. By learning from this experience, Azerbaijan can modernize the national economy and increase its competitiveness in the global economy while maintaining ecological balance.

Key words: sustainable development, technological innovations, industrial enterprises, environment, experience.

AZƏRBAYCANDA “KOMMUNAL XİDMƏTLƏRİN VAHİD İNFORMASIYA SİSTEMİ”NİN YARADILMASINI SƏCİYYƏLƏNDİRƏN ƏSAS TEZİSLƏR

İbadov Çingiz Şəfi oğlu

“Azərişiq” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin Tədris və İnnovasiyalar Mərkəzi, Bakı, Azərbaycan
chingiz.ibadov@mail.ru

Xülasə: Azərbaycan Respublikasında elektroenergetika sektorunda iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi və enerji effektivliyinin təmin edilməsi məqsədilə elektrik enerjisinin istehsalından pərakəndə satışına qədər dəyər zəncirinin bütün həlqələrinin, yəni istehsal, ötürmə, paylama və satış sahələrinin idarəçilik, maliyyə və hüquqi nöqtəyi nəzərindən bir-birindən ayrılması prioritet məsələ kimi hal-hazırda nəzərdən keçirilir. “Elektroenergetika haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda bu prosesin 2028-ci ilədək başa çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Konkret olaraq, 2026-cı ildən elektrik enerjisinin satışı ilə məşğul olacaq strukturun funksional və maliyyə cəhətdən “Azərişiq” ASC-dən ayrılması prosesi başlayacaqdır. Bu işdə ən əsas məsələ yeni informasiya proqram təminatının hazırlanmasıdır. Hal-hazırda “Azərişiq” ASC-də 2003-cü ildən “ORACLE” proqram təminatından istifadə edilir ki, bu da texniki cəhətdən köhnəlmişdir və indiki çağırışlara cavab vermir. Yeni yazılacaq proqram təminatı müasir çağırışlara cavab verməklə yanaşı abonentlərin şəxsi kabinetlərində bütün kommunal sektorun (qaz, su, istilik, elektrik və s.) iştirakçılarının xidmət dövrüyyəsi ayrı-ayrılıqda, həmçinin hesabatın bütöv halda işlənilməsi mümkün olacaqdır. Beləliklə, elektrik, qaz, su, istilik, hətta məişət tullantılarının toplanması və digər kommunal xidmətlər üzrə satış operatorlarına xidmət edəcək vahid informasiya sisteminin yaradılması və bir şirkət tərəfindən idarə edilməsi mümkün olacaqdır. “Azərişiq” ASC-nin informasiya bazasında elektrik enerjisi ilə yanaşı, qaz, su, istilik və digər satış xidmətlərinin vahid informasiya sistemində, bir platformada

birləşdirilməsi iqtisadi cəhətdən bir sıra üstünlüklərə malik olmaqla yanaşı, həm də texniki, idarəetmə, maliyyə, təhlükəsizlik, sosial və qanunvericilik baxımından mümkündür.

Açar sözlər: vahid informasiya sistemi, kommunal xidmətlər, iqtisadi səmərəlilik, SMART sayğaclar, xidmət keyfiyyəti, elektron xidmətlər

Giriş

Müasir dövrdə kommunal xidmətlərin idarə olunması və bu sahədə iqtisadi cəhətdən səmərəli təşkilati strukturun qurulması, dövlətlərin iqtisadi və sosial inkişaf strategiyalarında mühüm yer tutur. Kommunal xidmətlər vətəndaşların gündəlik həyatına birbaşa təsir etməklə yanaşı, həmçinin ölkə iqtisadiyyatlarının dayanıqlı inkişafı və ekoloji davamlılıq məqsədlərinə çatması üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. “Kommunal xidmətlərin Vahid İnformasiya Sistemi” sektorda mövcud çağırışların həlli üçün elmi əsaslandırılmış strateji çərçivə təqdim edir. Bu “Azərişiq” ASC-nin bazasına integrasiya edilmiş Respublikanın bütün ərazisində kommunal idarəetmə sisteminin yaradılmasına imkan verəcəkdir. Beləliklə, elektrik enerjisi, su, qaz, istilik, gələcəkdə hətta digər kommunal xidmətlərin operativliyini artırmaq, məişət və qeyri-əhali abonentlərinə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətini yüksəltmək, nəticədə əməliyyat məsrəflərini və irkiləri azaltmaqla iqtisadi səmərəliliyi təmin etmək mümkün olacaqdır.

Əsas mətn

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında kommunal xidmətlər sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələr aşağıdakılardır: 1) **“Azərişiq” ASC** Respublika ərazisində elektrik enerjisinin paylanması və satışını həyata keçirir. Son illərdə cəmiyyət tərəfindən Rəqəmsal idarəetmə mərkəzlərinin yaradılması və SCADA sisteminin tətbiqi kimi layihələr həyata keçirilmişdir. Qurumun rəsmi internet saytı və “ASAN Kommunal” mərkəzləri vasitəsilə abonentlərə elektron xidmətlər və elektrik enerjisinin haqqının ödəniş imkanları təqdim olunmaqdadır. “Azərişiq” ASC-nin paylama və satış funksiyaları bir-birindən hüquqi cəhətdən ayrıldıqdan sonra satış şirkətinin kommunal xidmət kimi “Vahid İnformasiya Sistemi”nə qoşulması təklif edilir. 2) **“Azəriqaz” İB** Respublikada təbii qazın paylanmasını və satışını həyata keçirir. SOCAR-ın təbəçiliyində olmaqla istehsalat birliyi qaz təchizatının etibarlılığını, təhlükəsizliyini təmin etmək, qaz sızmalarının (itkilərinin) qarşısının alınmasında və əsasən ucqar kənd yerlərinin qazlaşması üzrə müasir texnologiyaların tətbiqinə xüsusi önəm verir. Qurum rəsmi internet saytı vasitəsi ilə abonentlər üçün müxtəlif məlumatlar və xidmətlər təqdim edir. Kommunal xidmətlərin “Vahid İnformasiya Sistemi”nin yaradılması üçün “Azəriqaz” İB-nin satış strukturunu ondan ayıraraq, ilk növbədə “Azərişiq” ASC-nin satışları ilə birləşdirilməsi məqsədə müvafiqdir. 3) **Iri şəhərlərin birləşmiş su təchizatı xidməti (keçmiş, “Azərsu” ASC)** – hal-hazırda Azərbaycan Respublikası su ehtiyatları agentliyinin təbəçiliyində fəaliyyət göstərir. Xidmət istehlakçıları mərkəzləşdirilmiş qaydada içməli su ilə təchiz edən və onlara kanalizasiya xidmətləri göstərən qurumdur, suyun mənbələrdən götürülməsi, emalı, nəqli, satışını və tullantı sularının təmizlənməsini həyata keçirir. Sütəmizləyici qurğuların, anbarların, nasos stansiyalarının, su kəmərlərinin, kanalizasiya kollektorlarının layihələndirilməsi, inşası, istismarı ilə məşğul olur, onlara texniki xidmət göstərir. Kommunal xidmətlərin “Vahid İnformasiya Sistemi”nin yaradılması məqsədilə İŞBSTX-nin tərkibindən suyun satışları ilə bağlı strukturların çıxarılması və ikinci növbədə (“Azəriqaz” ASC-dən sonra) “Azərişiq” ASC-nin satış şirkətinə birləşdirilməsi həyata keçirilməlidir. 4) **“Azəristilik-təchizat” ASC**-nin vəzifəsi istilik enerjisinin istehsalı, ötürülməsi, paylanması, satışları və servis xidmətinin yerinə yetirilməsi funksiyalarını həyata keçirməklə Bakı şəhərində və respublikanın regionlarında yaşayış evlərinin və binaların, təhsil, səhiyyə müəssisələrinin və digər sosial təyinatlı obyektlərin istilik təchizatını təmin etməkdir. Kommunal xidmətlərin “Vahid İnformasiya Sistemi”nin yaradılması məqsədilə “Azəristilik-təchizat” ASC-dən satış strukturunu ayıraraq, üçüncü növbədə “Azərişiq” ASC-nin satış şirkətinə birləşdirmək tələb olunur. 5) **Bakı şəhəri Mənzil-Kommunal Təsərrüfatı Departamenti**, həmçinin ölkənin digər şəhərlərində və rayon mərkəzlərində icra hakimiyyətlərinin tabeliyində fəaliyyət göstərən (müxtəlif adlarla) mənzil-kommunal xidmətləri bir çox funksiyaları, o cümlədən məişət tullantılarının (zibil) toplanması və daşınması, çoxmənzilli binaların pilləkən meydançalarının təmizliyi, lift xidməti və s. işləri

həyata keçirirlər. Hal-hazırda bu xidmətlərin həyata keçirilməsi üçün müqavilələrin bağlanması və bu işlərə görə haqqın ödənilməsi işini mənzil istismar sahələri (JEK) həyata keçirir. Azərbaycan Respublikası Mənzil məəcəlləsində (2009-cu il 30 iyun tarixli 845-IIIQ nömrəli AR qanunu ilə təsdiq edilmişdir) mənzil-istismar idarələrinin fəaliyyəti nəzərdə tutulmamışdır. Təklif edilir ki, ilk növbədə Bakı şəhəri, sonra isə digər şəhər və rayonların mənzil-kommunal təsərrüfatlarının yuxarıda göstərilən xidmətlər üzrə müqavilə bağlanması, vəsaitlərin ödənilməsinə nəzarət sistemi yeni yaradılacaq kommunal xidmətlərin “Vahid İnformasiya Sistemi”-nə daxil edilsin. Gələcəkdə icbari sığorta üzrə müqavilənin bağlanması və ödənişlərə nəzarətin də “Vahid İnformasiya Sistemi”-nə qoşulması mümkündür.

Beləliklə, ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən “Azərişiq” ASC, “Azəriqaz” İB, İŞBSTX, “Azəristiliktəchizat” ASC-nin və Respublika üzrə mənzil-kommunal təsərrüfatı idarələrinin satış strukturları növbəli şəkildə “Azərişiq” ASC-nin satış şirkətinə, həmçinin onun informasiya sisteminə qoşulmaqla, bütün dövlət şirkətlərinin kommunal xidmətlərini özündə birləşdirəcəkdir. Elektrik enerjisinin, su, istilik və qazın satışı – kommunal xidmət kimi formalaşacaq, satış xidmətinə elektrik enerjisi, qaz, su, istilik və zibil pulu yığılması kimi baxışlara son qoyulacaqdır. Bilavasitə, işlərin görülməsi, paylama xidmətlərin göstərilməsi isə dövlət qurumlarının özü həyata keçirəcəklər, satış xidməti isə kommunal xidmətlərin “Vahid İnformasiya Sistemi”-ni idarə edən şirkət həyata keçirəcəkdir. Satış xidməti -müqavilələrin bağlanması, sayğacların oxunması (sayğac olmadığı halda metodiki hesabatlarla), bildirişlərin, xəbərdarlıqların, hesab-fakturaların təqdim edilməsini və ödənişlərə nəzarət sisteminin təmin edilməsini, xidmətin dayandırılması haqqında qərar qəbul edilməsini və sair özündə ehtiva edir.

Hüquqi tənzimləmə: Ümumilikdə, ölkədə fəaliyyətdə olan kommunal xidmətlər göstərən təşkilatlar, satışla bağlı işlərin göstərilməsindən, pul vəsaitlərinin toplanmasından azad olduqda, ötürmə, paylama və digər ixtisaslaşdırılmış işlərinə, yəni, bilavasitə xidmətlərin göstərilməsinə diqqəti artıracaq, maliyyələşməni isə “Vahid İnformasiya Sistemi”-ni idarə edən şirkətdən müqavilələr əsasında alacaqlar. Bu isə həm hüquqi və həm də maliyyə nəzarətini artıracaqdır. Bununla yanaşı, aşağıdakı aspektlər hüquqi tənzimləmə çərçivəsində mühüm əhəmiyyət daşıyacaqdır:

- Müasir texnologiyaların geniş tətbiqi və ağıllı sayğacların istifadəsinin genişləndirilməsi;
- Kommunal xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması və elektron idarəetmə sisteminin inkişaf etdirilməsi;
- Qanunvericilikdə daha çevik və effektiv tənzimləmə mexanizmlərinin yaradılması;
- Dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi, innovativ yanaşmaların tətbiq edilməsi;
- Gələcəkdə kommunal xidmətlərin “Vahid İnformasiya Sistemi” şirkəti ölkə səviyyəsində kommunal xidmətlər üzrə dövlətin mərkəzi icra orqanı kimi formalaşa bilməsi.

Əsas faydalar: - “Vahid kommunal informasiya sistemi” nin yaradılması bu

sahədə bütün satış xidmətlərini birləşdirəcək, verilən məlumatların mərkəzləşdirilməsini təmin edəcəkdir. Bu yanaşma sayəsində məlumatlar, bütün istifadəçilər üçün eyni platformada toplanacaq və real vaxtda idarə ediləcəkdir. Başqa sözlə desək, istifadəçilər hər ay, eyni vaxtda, online şəkildə bütün xidmətlər üzrə bir bildiriş-faktura alacaqlar (xidmətlər üzrə hesablar ayrı-ayrılıqda göstərilməklə);

✓ Respublikada bütün kommunal xidmətlər üzrə sayğaclar, Smart sistemə keçiriləcək, online qaydada oxunma təmin ediləcək, daha şəffaf və keyfiyyətli xidmət göstərilməsi təmin ediləcəkdir. Bu sayğaclarla real vaxt rejimində dəqiq məlumatların toplanması, məlumatların analitik alətlərlə təhlil olunması və düzgün qərarların qəbul edilməsi mümkün olacaqdır;

✓ Əl ilə, nəzarətçi mühəndislər tərəfindən oxunma işləri üçün tələb olunan işçi qüvvəsinə və nəqliyyat xərclərinə qənaət ediləcəkdir. Qeyri-qanuni istifadə və itkilərin aşkarlanması sürətlənəcək, elektrik, qaz, su oğurluqları azalacaqdır;

✓ Real vaxt məlumatlarının balanslaşdırmanı, bu haqda informasiya mübadiləsi və şəbəkə yüklənmələrini daha effektiv idarə etməyə kömək edəcək, şəbəkələrdə nasazlıq və itkilər daha tez aşkarlanaraq operativ müdaxilə imkanı yaradacaqdır. Beləliklə, şəbəkə idarəetməsi itkilərin və əməliyyat

xərclərinin azaldılmasına, maliyyə vəsaitlərinin şəbəkə investisiyalarına yönəldilməsinə xidmət etməklə getdikcə təkmilləşəcəkdir;

✓ Gələcəkdə kommunal xidmətlərin “Vahid İnformasiya Sistemi” ilə “ASAN Kommunal”-ın bir təşkilatda birləşdirilməsi mümkün olacaqdır;

Bu platformanın tətbiqi kommunal xidmətlərdə itki və oğurluqların qarşısının

alınmasını təmin edəcəkdir. İnformasiya mübadiləsi oğurluq və qeyri-effektiv istifadə hallarını müəyyən etməyi asanlaşdıracaq və texniki göstəricilərə görə təyin etməyə imkan yaradacaqdır. Şəbəkələrdəki qeyri-qanuni qoşulmaları aşkarlamaq üçün AMR, SCADA, AMİ sistemləri ilə integrasiya edilməsi asanlaşacaq, enerjinin dinamik qiymətləndirilməsi və optimallaşdırılması təmin ediləcəkdir.

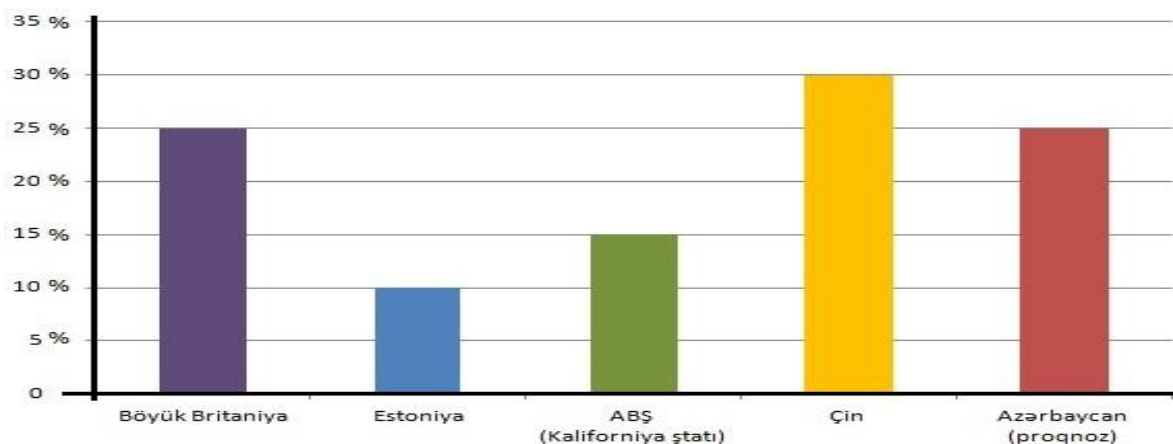
Kommunal xidmətlərdə bürokratik maneələr tədricən aradan qaldırılacaq, pul

vəsaitlərinin ödənilməsi prosesi daha da asanlaşacaqdır. Kommunal xidmətlərin “Vahid İnformasiya Sistemi” tətbiqi nəticəsində sənədlərin işlənmə sürəti 5-10 dəfə sürətlənəcək, kağız-sənəd dövriyyəsi və fiziki imzaya ehtiyac aradan qaldırılacaqdır. Sistemin tətbiqi nəticəsində kağız, çap və çatdırılma xərclərinin orta hesabla 50% azalması gözlənilir. Rəqəmsal imzalar saxtakarlıqdan və icazəsiz girişdən qoruduğu üçün təhlükəsizlik təmin ediləcəkdir. “ASAN İmza” və “SİMA”-nın tətbiqi nəticəsində dövlət qurumlarının kağız sənədlərlə xərclərini 40% qədər azalacaqdır. Avropa ölkələrində elektron imzalara keçən şirkətlərdə müqavilələrin hazırlanma və təsdiqlənmə prosesinin 80% sürətlənməsi mümkün olmuşdur. Ölkənin aparıcı bankları, məsələn, ABB və Kapital Bank, vətəndaşların məlumatlarını və elektron imzasını avtomatik olaraq müqaviləyə daxil etməklə əmək haqqı kartlarını rəsmiləşdirə, hətta müqavilələrə uyğun olaraq istifadəçilərin, könüllü müraciəti əsasında, onların əmək haqqından, pensiyalarından və başqa daxilolmalardan tutmaqla kommunal xidmətlərə görə ödənişləri həyata keçirə bilirlər.

İqtisadi səmərəlilik analizi: Bütün ölkələr üçün kommunal xidmətlər sektorunda innovativ həllərin tətbiqi müasir dövrdə mühüm strateji addım hesab edilir. Azərbaycanda kommunal xidmətlərin “Vahid İnformasiya Sistemi”-nin yaradılması elektrik, qaz, su, istilik sayğaclarının və digər ödənişlərin və məlumatların integrasiyası və mərkəzi bazaya ötürülməsi bu sahədə çevik və iqtisadi cəhətdən effektiv idarəetməni təmin edə bilər. Bu modelin “Azərişiq” ASC və ya “Azəriqaz” İB bazasında qurulması həm texniki, həm də mövcud infrastruktur və maliyyə baxımından məqsədəuyğundur. Belə bir əhəmiyyətli platformanın ölkə üçün tətbiqi texniki, iqtisadi, sosial və ekoloji əsaslandırma və beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmasını tələb edir.

Aşağıdakı şəkildə bəzi ölkələrdə kommunal xidmətlərin bu və ya digər şəkildə vahid konsepsiyada birləşdirilməsindən əldə edilən qənaət faizlə göstərilmişdir.

Şəkil 1.

Mənbə: <https://nk.gov.az/uploads/doc/docs/6687a64cc6187>

Azərbaycanda “Azərişiq” ASC artıq rəqəmsal idarəetməyə keçid etmişdir və geniş məlumat bazasına malikdir. Ağıllı (Smart Meters) sayğaclar üçün infrastruktur qurulub. Bakı şəhəri Nəsimi rayonunda eksperiment olaraq 72.000 abonentə ağıllı sayğaclar quraşdırılıb və rəqəmsal idarəetmə mərkəzinə inteqrasiya edilmişdir. Bu rayonda artıq nəzarətçi-mühəndislərə ehtiyac qalmamışdır. Sayğaclar online qaydada oxunur və emal edilir, abonentlərə bildiriş-xəbərdarlıqlar elektron qaydada təqdim edilir. Bu model tədricən bütün Bakı şəhərinə, sonra isə respublikamızın rayonlarına da tətbiq ediləcək, “Vahid İnformasiya Sistemi”nin yaradılacağı təqdirdə su, qaz, istilik və digər xidmətlərin də bu sistemə qoşulmasına zəmin yaradacaqdır. Elektrik sayğaclarının real vaxt rejimində məlumat ötürülməsi üçün LoRaWAN, NB-IOT və 5G texnologiyaları kimi həllər artıq mövcuddur. Qaz və su sayğaclarının da eyni prinsiplə işləməsi böyük həcmli məlumatların mərkəzi bazaya toplanması və analitik təhlillərin aparılması mümkündür.

Bu sistemin tətbiqi nəticəsində – elektrik, qaz, su və s. paylama şirkətlərin işini asanlaşdıracaq, professionalığı artıracaq, konkret olaraq itkilərin azaldılmasına və xidmət keyfiyyətinin artırılmasına fokuslandıracaqdır. Kommunal xidmətlərin isə bir mərkəzdən idarə edilməsi xərcləri əhəmiyyətli dərəcədə azaldacaq, abonentlər üçün tarifləri optimallaşdıracaqdır. “Vahid İnformasiya Sistemi” sayəsində resursların bölgüsü daha səmərəli həyata keçiriləcəkdir. Şəbəkələrdə olan oğurluq hallarının, qeyri-qanuni qoşulmaların azaldılması, mərkəzi nəzarət sisteminin real vaxt məlumatlarını istifadə etməsi ilə mümkün olacaqdır.

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, belə vahid sistemə keçid illik idarəetmə xərclərini 20-30% azalda bilər. Məsələn: Böyük Britaniyada “Smart Energy GB” layihəsinin tətbiqi kommunal idarəetmə xərclərini 25%, Estoniyada “E-Estoniya” modelinin tətbiqi elektrik, qaz tariflərində 9%-ə qədər azalmanı, ABŞ-nin Kaliforniya ştatında PG&E (Pacific Gas and Electric Company) sisteminin tətbiqi nəticəsində sayğacların oxunması və əməliyyat xərclərində 40%-ə qədər, ümumilikdə isə 15% qənaət edilməsi mümkün olmuşdur. (Şəkil. 1)

Azərbaycanda isə təxmini potensial qənaət aşağıdakı kimi ola bilər:

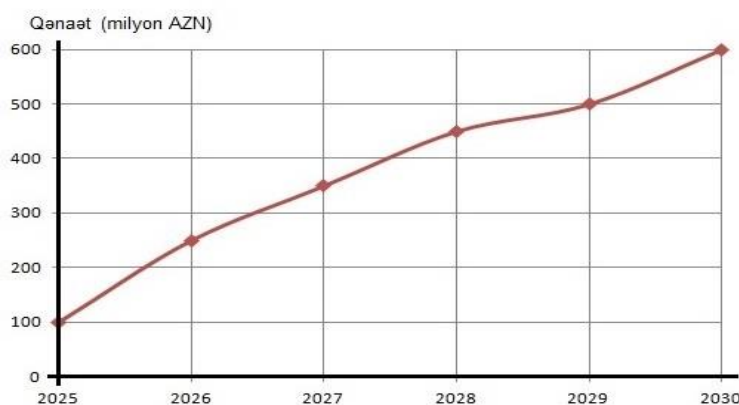
- Elektrik enerjisində 3% qənaət- təxminən 100÷120 mln. manat illik;
- Qazda 3% qənaət-təxminən 60÷80mln. manat illik;
- Su itkisi 5% azaldıqda –təxminən 40÷50 mln. manat illik.

Ümumilikdə, bu üç sektorda illik 200÷250 mln. manat qənaət təmin oluna bilər.

Yekun nəticədə Azərbaycanda kommunal xidmətlər “Vahid İnformasiya Sistemi”nin tətbiqi nəticəsində illik qənaət göstəriciləri aşağıdakı kimi ola bilər:

- İdarəetmə xərclərində azalma 100÷150 mln. manat;
- Tarif optimallaşdırılması və abonentlər üçün qənaət 50÷80 mln. manat;
- Ağıllı sayğacların tətbiqi nəticəsində əməliyyat xərclərinin azalması 80÷120 mln.manat;
- Qeyri-qanuni istifadələrin və şəbəkə itkilərinin azaldılması 200÷250 mln. manat;
- Ümumi potensial qənaət 430÷600 mln. manat.

Şəkil 2.

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ümumi iqtisadi səmərəlilik və qənaət hesablamaları:

- Net Present Value (NPN), yəni investisiyaların gəlirliliyinin hesablanması aşağıdakı düsturla həyata keçirilə bilər:

$$NPV = \sum (R_t / (1+r)^t) - C_0$$

- Burada: R_t – t müddətində əldə edilən gəlirlər,

C_0 – Başlanğıc investisiya xərcləri,

r – Diskont dərəcəsi,

t – Zaman periodu.

- Internal Rate of Return (IRR) – yəni layihənin daxili gəlirlilik norması (faizlə):

$$\sum (R_t / (1+IRR)^t) - C_0 = 0$$

- Payback Period (PP) – yəni özünü ödəmənin müddət analizi: $PP = C_0 / \text{Annual Cash Flow (ACF)}$

- Burada: C_0 – başlanğıc investisiyaya xərci, ACF – illik nəgd pul axını.

Mənbə:

1. İMF və Dünya Bankı – infrastruktur layihələrin maliyyə analizləri üçün tətbiq olunan metodikalar.

2. Me Kinsey & Company və Deloitte – kommunal xidmətlərin səmərəlilik və qənaət göstəricilərin hesablanması üzrə modellər.

Nəticə

Beləliklə, “Azərişiq” ASC və ya “Azəriqaz” İB-nin satış strukturunu paylamadan ayıraraq, onun material-texniki, infrastruktur və resurs bazasında kommunal xidmətlərin “Vahid İnformasiya Sistemi”ni (proqram təminatı) quraraq, sonradan ona digər xidmətlərin də (su, qaz, istilik, Bakı şəhəri və rayonların kommunal xidmətlərin satışını) mərhələli şəkildə integrasiya edilməsi idarəetmənin asanlaşdırılması, abonentlərə xidmət keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və iqtisadi səmərəlilik baxımından böyük potensiala malikdir. Lakin, bu təşəbbüsün həyata keçirilməsi üçün müasir texnologiyaların tətbiqi, güclü kibertəhlükəsizlik tədbirləri, idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması və istehlakçıların hüquqlarının qorunması təmin edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. İbadov C. S., Energy efficiency is the main factor of effective management of energy systems, “Electroenergetics, electrotechnics, electromechanics+control”, Baku – 2022, volume 12, No.1, pages 54-66;

2. İbadov C. S., Balance of electrical energy in electrical networks and commercial loss analysis, “Deutsche internationale Zeitschrift für zeitgenössische Wissenschaft”, Germany – 2023, No.64, pages 8-17;

3. www.asan.gov.az – ASAN Xidmət (kommunal) rəsmi internet saytı;

4. www.azerishiq.az – “Azərişiq” ASC-nin rəsmi internet saytı;

5. www.azeriqaz.az – “Azəriqaz” İB-nin rəsmi internet saytı;

6. www.azersu.az - İri Şəhərlərin Birləşmiş Su Təchizatı Xidmətinin rəsmi saytı;

7. www.baku-ih.gov.az – Bakı şəhəri icra hakimiyyətinin rəsmi internet saytı;

8. www.e-qanun.az – Azərbaycan respublikasının qanunları və normativ hüquqi aktlarının yayımlandığı rəsmi portal;

9. www.e-gov.az – Azərbaycan Respublikası Dövlət xidmətləri portalı;

10. www.imf.org – Beynəlxalq maliyyə fondunun saytı;

11. www.nk.gov.az – Milli kommunal Şəbəkə üzrə sənədlər və məlumatlar.

12. www.worldbank.org – Dünya bankının rəsmi saytı;

Резюме
Ибадов Ч.Ш.

Основные тезисы, характеризующие создание «единой информационной системы коммунальных услуг» в Азербайджане

В целях повышения экономической эффективности и обеспечения энергоэффективности в электроэнергетическом секторе Азербайджанской Республики в настоящее время в качестве приоритетного вопроса рассматривается разделение всех звеньев цепочки от производства электроэнергии до розничной продажи, т.е. производства, передачи, распределения и продажи, с управленческой, финансовой и юридической точек зрения. Закон Азербайджанской Республики «Об электроэнергетике» предусматривает, что этот процесс будет завершен к 2028 году. В частности, с 2026 года начнется процесс функционального и финансового отделения структуры которая будет заниматься реализацией электроэнергии от ОАО «Азеришиг». Важнейшим вопросом в этой работе является разработка нового информационного обеспечения. В настоящее время в ОАО «Азеришиг» с 2003 года используется программное обеспечение «ORACLE», которое технически устарело и не отвечает современным требованиям. Новое программное обеспечение не только будет отвечать современным вызовам, но и позволит абонентам в личном кабинете вести учет оборота услуг всех участников коммунального сектора (газ, вода, отопление, электроэнергия и т.д.) как в отдельности, так и отчет в целом. Таким образом, предполагается создать единую информационную систему, которая будет обслуживать операторов по продажам электроэнергии, газа, воды, отопления, даже вывоза бытовых отходов и других коммунальных услуг, и управляться единой компанией. Точнее, в Азербайджане на базе данных ОАО «Азеришиг», наряду с электроэнергией, газом, водой, отоплением и другими услугами, отделенными от акционерных обществ, которым они подчинены, и объединенными в единую информационную платформу, не только имеет ряд преимуществ в экономическом плане, но и возможна в плане технических, управленческих, финансовых, безопасности, социальных и законодательных аспектов.

Ключевые слова: *единая информационная система, коммунальные услуги, экономическая эффективность, SMART-счетчики, качество обслуживания, электронные сервисы*

Summary
Ibadov Ch.Sh.

Main theses Characterizing the Creation of the “Uniformed Information System of Municipal Services” in Azerbaijan

In order to increase the economic efficiency and ensure energy efficiency in the electric power sector of the Republic of Azerbaijan, the separation of all links of the value chain from production to retail sale of electric power, i.e., the areas of production, transmission, distribution and sales, from a managerial, financial and legal point of view, is currently being considered as a priority issue. The Law of the Republic of Azerbaijan “On Electric Power” stipulates that this process will be completed by 2028. Specifically, from 2026, the process of functionally and financially separating the structure that will be engaged in the sale of electric power from “Azerishiq” OJSC will begin. The most important issue in this matter is the development of new information software. Currently, “ORACLE” software has been used in “Azerishiq” OJSC since 2003, which is technically outdated and does not meet current challenges. The newly written software will meet modern challenges, and in addition to providing subscribers with a number of advantages, it will be possible to process the service turnover of all participants of the utility sector (gas, water, heating, electricity, etc.) separately in their personal cabinets, as well as the report as a whole. Thus, it is planned to create a single information system that will serve electricity, gas, water, heating, even household waste collection and other utility service sales operators and manage it by one company. More precisely, in Azerbaijan, the computer information base of “Azerishiq” OJSC, along with electricity, will separate gas, water, heating and other services from the joint-stock companies they are subordinate to and combine them

in a single information system and platform, which will not only have a number of advantages in economic terms, but also in technical, management, financial, security, social and legislative terms.

Key words: unified information system, public utilities, economic efficiency, SMART meters, service quality, electronic services

SUMQAYIT ŞƏHƏRİNDƏ SOSIAL RİFAHIN YÜKSƏLDİLMƏSİ SİYASƏTİ

(2003–2004-cü illər)

İbrahimli Mehın Bayram qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

mehin.ibrahimli@sdu.edu.az

Xülasə: Məqalədə 2003-2004-cü illərdə Sumqayıt şəhərində əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər təhlil edilir. Bu dövrdə şəhərin infrastrukturunun yenilənməsi, yolların və yaşayış binalarının təmiri, lift sistemlərinin bərpası istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Yeni iş yerlərinin açılması, əmək haqlarının artırılması, məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsi əhalinin sosial vəziyyətinə müsbət təsir göstərmişdir. Eyni zamanda, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət sahələrində çalışan işçilərin əmək şəraiti yaxşılaşdırılmışdır. Su, enerji, qaz təchizatında mövcud problemlərin həlli istiqamətində də mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Açar sözlər: Sumqayıt şəhəri, sosial rifah, əhali, yeni iş yerləri, əmək haqqı, mənzil təminatı

Azərbaycan Respublikasında 2003-cü ildən başlayaraq həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar ölkənin regionlarında, xüsusilə də sənaye potensialına malik şəhərlərdə mühüm inkişaf mərhələsinin başlanğıcını qoymuşdur. Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunun davamı olaraq dövlətin sosial yönümlü siyasəti daha da gücləndirilmiş, əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi əsas prioritetlərdən biri kimi müəyyən olunmuşdur. Sumqayıt şəhəri bu baxımdan xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmış, geniş quruculuq və abadlıq tədbirləri, sosial təminat layihələri və kommunal xidmətlərin modernləşdirilməsi istiqamətində ardıcıl addımlar atılmışdır.

2003–2004-cü illər Sumqayıtın sosial-iqtisadi həyatında dönüş mərhələsi kimi səciyyələndirilə bilər. Bu dövrdə şəhərdə uzun müddət mövcud olan infrastruktur problemlərinin aradan qaldırılması, mənzil-kommunal sahəsində islahatların həyata keçirilməsi, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması və əmək haqlarının yüksəldilməsi istiqamətində mühüm nəticələr əldə olunmuşdur. Eyni zamanda, qaçqın və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması, təhsil və səhiyyə müəssisələrinin vəziyyətinin stabilləşdirilməsi də hökumət siyasətinin tərkib hissəsi olmuşdur.

Sumqayıt şəhərində 2003-cü il ərzində, xüsusilə də aprel ayından başlayaraq bir çox iri miqyaslı işlər görülmüş və ictimai-mənəvi iqlimin sağlamlaşdırılması istiqamətində xeyli işlər aparılmışdır. Bu işlər, ilk növbədə şəhər əhalisinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir. Şəhərdə 170 min kvadrat metrə yaxın sahədə asfalt örtüyü qoyulmuşdur. Minə qədər mənzilin dam örtükləri ruberoid, şifer və qismən də mastika materialı tətbiq etməklə təmir olunmuşdur. İl ərzində uzun müddət işləməyən 180 liftdən 165-i bərpa olunaraq sakinlərin istifadəsinə verilmiş, 45 liftdə cari təmir işləri aparılmış, 48-ci məhəllədə iki ədəd yeni lift quraşdırılaraq istifadəyə verilmişdir [8, s.4].

Şəhərin xidmət və ticarət obyektləri müasir üslubda yenidən qurulmuş, iri sənaye müəssisələrinin yenidən qurulması istiqamətində işlər davam etdirilmiş, ümumilikdə 3500-dən çox yeni iş yeri açılmışdır. Bu da şəhər əhalisinin işlə təmin olunmasında dönüş yaratmışdır. Ötən dövr ərzində digər işlərlə yanaşı şəhərin sənaye sahələrinin bərpası istiqamətində irimiqyaslı işlərə başlanılmışdır [9, s.2].

Tədqiq olunan dövrdə işləyən və işsiz əhalini əhatə edən iqtisadi fəal əhali 145,0 min nəfər təşkil etmişdir. Rəsmi işsiz statusu verilmiş işsizlərin xüsusi çəkisi 0,2 faiz olmuşdur. 576 nəfər işsizlik statusu

almışdır. Məşğul əhalinin sayı 129,0 min nəfərə çatmışdır. Şəhərdə məşğul əhalinin tərkibində qeyri-dövlət bölməsində çalışan işçilərin sayı artmışdır. Muzdla çalışan işçilərin sayı 39828 nəfər təşkil etmişdir. Ötən ilə nisbətən muzdla çalışan işçilərin sayı 0,7 faiz artmışdır. Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsini səciyyələndirən orta aylıq nominal əmək haqqı 285,5 manat olmuşdur. Ötən ilə nisbətən (2003-cü il) bu rəqəm 28,4 faiz çoxdur. Hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən yeni açılmış iş yerlərinin sayı 9155 nəfər təşkil etmişdir. Təhsil sahəsində çalışan işçilərin orta sayı 11043 nəfər, orta aylıq əmək haqqları isə 221,1 manat təşkil etmişdir. Səhiyyə müəssisələrində 50099 nəfər işçi çalışmış, onların orta aylıq əmək haqqları isə 110,7 manat olmuşdur. Mədəniyyət sahəsində işçilərin sayı 1513 nəfər, orta aylıq əmək haqqı 194,8 manat, kommunal, sosial və fərdi xidmət müəssisələrində çalışan işçilərin orta sayı 1893 nəfər, orta aylıq əmək haqqı 66,3 manat təşkil etmişdir [2, s.2]. 2004-cü il yanvar ayının 1-i vəziyyətinə Sumqayıt şəhərinin əhalisi 291,3 min nəfər olmuşdur ki, (o cümlədən, Sumqayıt şəhəri 264,0 min nəfər, H.Z.Tağıyev qəsəbəsi 18,8 min nəfər, Corat qəsəbəsi 8,5 min nəfər) bu da ötən illə müqayisədə 1600 nəfər və ya 0,6 faiz artım deməkdir. Əhalinin 49 faizini kişilər, 51 faizini qadınlar təşkil etmişdir. Şəhər ərazisində 55 min nəfərə yaxın qaçqın və məcburi köçkün məskunlaşmışdır.

İl ərzində ümumi artım 1595 nəfər, təbii artım 1712 nəfər, doğulanların sayı 3415 nəfər, o cümlədən bir yaşa qədər ölən uşaqların sayı 50 nəfər olmuşdur, habelə 1725 nigah bağlanmış, 375 boşanma qeydə alınmışdır. Sumqayıt şəhərinə gələnlərin sayı 703 nəfər, gedənlərin sayı isə 920 nəfər olmuşdur. Miqrasiya əmsalı 217 nəfər təşkil etmişdir. Şəhərdə 14 xəstəxana, 26 ambulator-poliklinika müəssisələri fəaliyyət göstərmiş və onlarda 1167 nəfər həkim və 2730 orta tibb işçisi çalışmışdır. Şəhər əhalisinin hər 10000 nəfərinə 40,3 həkim, 94,2 orta tibb heyəti, 84,6 xəstəxana çarpayıları düşür [3, s.2].

Sumqayıt əhalisini narahat edən bir çox problemlər şəhər rəhbərliyinin yaxından köməkliyi, təsərrüfat işçilərinin gərgin əməyi nəticəsində öz müsbət həllini tapmışdır. Uzun illərdən bəri tikintisi yarımçıq qalmış 32 xeyir-şər evi əsaslı təmir olunaraq sakinlərin ixtiyarına verilmişdir. Əhalinin haqlı narazılığına səbəb olan mənzil-kommunal-məişət xarakterli problemlər də öz həllini tapmışdır. Büdcədən ayrılmış vəsait hesabına 22 yaşayış binasında əsaslı təmir işləri aparılmış, bir çox yaşayış evlərinin yaşayış hissəsində qapı-pəncərələr carı təmir olunmuş, pəncərələr şüşələnmişdir. 240 yaşayış binasının aşağı şəbəkə üzrə su və çirkab su xətləri əsaslı təmir olunaraq zirzəmisə qurudulmuşdur [12, s.2].

“Azərbaycan Alüminiumu ASC”-nin Hollandiyanın “Fonder Metall” şirkətinə uzunmüddətli idarəetməyə verilməsi Sumqayıt Alüminium zavodunun yenidən fəaliyyətə başlamasına zəmin yaratmışdır. Ötən dövr ərzində bu müəssisəyə 26 mln ABŞ dolları həcmində investisiya qoyulmuşdur. İnvestisiya müqabilində zavodun iki iri kompleksi işə salınmış, nəticədə 630 nəfər işlə təmin edilmiş, bütün borclar tamamilə ödənilmişdir. Digər korpusların yenidən qurulması və fəaliyyətə başlaması üçün 26 mln. ABŞ dolları həcmində vəsait qoyulması planlaşdırılmış ki, bu da əlavə 350 yeni iş yerinin açılmasına şərait yaratmışdır [4, s.2].

Sumqayıtın iri yaşayış məskənlərindən biri olan Hacı Zeynalabdin Tağıyev və Corat qəsəbələrinin mədəni-məişət, sosial-iqtisadi həyatının yaxşılaşdırılması istiqamətində az işlər görülməyib. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 2003-cü il aprelin 3-də Sumqayıtda keçirdiyi tarixi müşavirədən sonra Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Vəqif Əliyevin təşəbbüsü, diqqəti və qayğısı ilə başlanmış geniş quruculuq, yenidənqurma və abadlaşdırma işləri prosesində bu qəsəbələrin problemlərinin həllinə də münasibət son dərəcə yaxşılaşmışdır [5, s.1]. Sumqayıt şəhərində fəaliyyət göstərən 370 dövlət müəssisəsi mövcud olmuşdur ki, burada işləyənlərin sayı 32500 nəfər, 900 sahibkarlıq subyekti təşkil edən çalışanları sayı 6500 nəfər olmuşdur. Şəhərdə 3438 fiziki şəxs sahibkarlıq fəaliyyəti göstərmiş və 7272 nəfərin daimi işlə məşğulluğu təmin edilmişdir [7, s.2].

Muzdla işləyən işçilərin 34,2 faizi sənayedə, 27,5 faizi təhsildə, 13,0 faizi səhiyyədə və sosial xidmətlərdə, 4,1 faizi tikintidə, 3,9 faizi icarə və kommersiya fəaliyyətində, 3,3 faizi nəqliyyat və rabitədə, 3,3 faizi pərakəndə ticarətdə, 1,6 faizi dövlət idarəetmə və məcburi sosial təminatda, 1 faizi isə digər fəaliyyət sahələrində olmuşdur. Faktiki muzdla çalışan işçilərin sayı 39095 nəfər təşkil etmişdir. Əhalinin həyat səviyyəsini səciyyələndirən orta aylıq nominal əmək haqqı 347,7 manat olmuşdur. Ötən ilə nisbətəndə bu

göstərici 24,2 % artmışdır. Orta aylıq əmək haqqı qeyri-dövlət sahəsində isə 281,1 manat təşkil etmiş və ötən illə müqayisədə 35,6 % artmışdır. Ən yüksək orta aylıq nominal əmək haqqı elektrik, qaz, su təchizatında, sənayedə və tikintidə olmuşdur [6, s.1-2].

Su, enerji və qaz təchizatı ilə bağlı artıq ciddi narahatlıq doğuran problemlər də həll edilmişdir. Yaşayış yerlərinin dam örtüklərinin təmiri, zirzəmilərin qurudulması, məhəllə və mikrorayonlarda abadlaşdırma və yenidənqurma işlərinin aparılması ən ağırlı sahə olan lift təsərrüfatının fəaliyyətinin bərpası ilə bağlı az iş görülməmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin tapşırığı ilə Nazirlər Kabineti lift təsərrüfatının problemlərinin aradan qaldırılması məqsədilə 800 milyon manat məbləğində vəsait ayrılması barədə qərar qəbul etmişdir [10, s.2].

İlkin məlumatlara əsasən əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsini səciyyələndirən orta aylıq nominal əmək haqqı 2005-ci ildə 380 manat təşkil etmiş və 2004-cü ilin səviyyəsini 16,4 % üstələmişdir. Ən yüksək orta aylıq əmək haqqı elektrik enerjisi, qaz və su təchizatında, rabitədə, emal sənayesində və tikintidə olmuşdur. İşləyən və işsiz əhalini əhatə edən iqtisadi fəal əhali 145 min nəfər olmuş və şəhər əhalisinin 50,2 %-ni təşkil etmişdir. İqtisadi fəal əhalinin 295 nəfəri məşğulluq xidmətlərində işsiz statusu almışdır. Məşğulluq xidmətlərinə işlə təminat ilə bağlı 1705 nəfər müraciət etmiş və bundan 997 nəfər peşəsinə və ixtisasına uyğun işlə təmin edilmiş, 18 nəfər peşə hazırlığına göndərilmiş və 50 nəfər ictimai işlərə cəlb edilmişdir [1, s.3].

Uzun illərin təsərrüfatsızlığının nəticəsi olan problemlərlə yanaşı yeni işlər də qarşıya çıxır. Mənzillərə suyun normal çatdırılması üçün yaşayış massivlərində vaxtilə tikilmiş nasosxanaların əsaslı təmir edilməsi ilə yanaşı yenilərinin tikilməsi kimi çox vacib məsələlər də gündəmə çıxır. Deməli “Su Kanal TSC”-nin xidmət səviyyəsini yüksəltmək üçün hələ çox işlər görülməlidir. İndiki halda isə insanların narahatlığına və haqlı narazılığına əsas verən həlli mümkün olan məsələlərə xüsusi diqqət yetirmək global xarakterli problemlərin həlli istiqamətində də lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi işi davam etdirilməlidir. [11, s.2].

2003–2004-cü illərdə Sumqayıt şəhərində əhalinin sosial rifah halının yüksəldilməsi məqsədilə həyata keçirilən kompleks tədbirlər şəhərin sosial-iqtisadi həyatında mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. İnfrastrukturun yenilənməsi, yeni iş yerlərinin açılması, əmək haqlarının artması və xidmət sahələrinin inkişafı əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına müsbət təsir göstərmişdir. Mənzil-kommunal problemlərinin həlli, lift təsərrüfatının bərpası, su və enerji təchizatındakı çatışmazlıqların aradan qaldırılması kimi sahələrdə görülən işlər şəhər sakinlərinin gündəlik həyat şəraitini nəzərəcarpacaq dərəcədə yaxşılaşdırmışdır. Qaçqın və məcburi köçkünlərin yerləşdirilməsi və sosial müdafiəsi istiqamətində də mühüm addımlar atılmışdır. Ümumilikdə, həyata keçirilən bu tədbirlər Sumqayıt şəhərinin əhalisinin sosial rifahının yüksəlməsinə, iqtisadi fəallığın artmasına və şəhər sakinlərinin dövlət siyasətinə inamının möhkəmlənməsinə səbəb olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikası Regionların Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər)” Sumqayıt şəhəri üzrə yerinə yetirilməsi ilə bağlı Şəhər İcra Hakimiyyəti Başçısının Sərəncamı ilə yaradılmış komissiyanın hesabatı. Sumqayıt qəzeti, 18 yanvar 2006-cı il, s.3
2. 9 ayı necə başa vurmuşuq (Sumqayıtın sosial-iqtisadi inkişafı haqqında Sumqayıt Şəhər Statistika idarəsinin məlumatı), Sumqayıt qəzeti, 3 noyabr 2004-cü il, s.2
3. İli necə başa vurmuşuq (2003-cü il ərzində Sumqayıt Şəhərinin sosial-iqtisadi vəziyyəti haqqında şəhər statistika idarəsinin məlumatı), Sumqayıt Şəhər Statistika İdarəsi, Sumqayıt qəzeti, 21 yanvar 2004-cü il, s.2
4. Qafaroğlu S. Dövlət proqramı necə yerinə yetirilir, 7 fevral 2004-cü il, s.2
5. Sabahkı günlə yaşamağı bacarmadın. (ən sadə məsələləri belə vaxtında həll etmək çox çətinidir), Sumqayıt qəzeti, 14 fevral 2004-cü il, s.1
6. Sumqayıt şəhər Statistika İdarəsi. Birinci yarımili necə başa vurmuşuq (Sumqayıt şəhərinin sosial-iqtisadi vəziyyəti haqqında məlumat), 27 iyul 2005 –ci il, s.1-2

7. Sumqayıt şəhərinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi imkanları. (Elmi-praktiki konfrans), Sumqayıt qəzeti, 21 fevral 2004 –cü il, s. 2
8. Sumqayıtın taleyi sumqayıtlıların əlindədir, (Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Vaqif Əliyevin Hesabat məruzəsi), Sumqayıt qəzeti, 6 mart 2004-cü il, s.4
9. Üzeyir Hacıbəyov adına “Kimyaçı” Mədəniyyət sarayında şəhər fəallarının yığıncağında Sumqayıt Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Vaqif Əliyevin çıxışı, Sumqayıt qəzeti, 3 aprel 2004-cü il, s.2
10. Veysəlli K. Davamlı və uğurlu yeniləşmə prosesi şəhərin iqtisadi-mədəni potensialının tam hərəkətə gətiriləcəyinə təminat verir. Sumqayıt qəzeti, 12 oktyabr 2005-ci il, s. 2
11. Veysəlli K. Su təchizatı ilə bağlı problem yoxdur, Sumqayıt qəzeti, 24 iyun 2006-cı il, s.2
12. Veysəlli K. Vəd və konkret iş, Sumqayıt qəzeti, 28 yanvar 2004-cü il, s.2

Резюме

Ибрагимли М.Б.

Политика улучшения социального благополучия в городе Сумгаит (2003–2004)

В статье анализируются меры, предпринятые для повышения уровня социального благосостояния населения города Сумгаит в 2003–2004 годах. В указанный период были осуществлены значительные шаги по обновлению городской инфраструктуры, ремонту дорог и жилых зданий, восстановлению лифтового хозяйства. Создание новых рабочих мест, рост заработной платы и уровня занятости положительно повлияли на социальное положение населения. Одновременно были улучшены условия труда работников сферы образования, здравоохранения и культуры, а также предприняты важные шаги по решению социальных проблем беженцев и вынужденных переселенцев. Были реализованы меры по устранению существующих проблем в обеспечении водой, энергией и газом.

Ключевые слова: город Сумгаит, социальное обеспечение, население, новые рабочие места, зарплата, жилье

Summary

Ibragimli M.B.

Policy for Improving Social Welfare in Sumgait City (2003–2004)

The article analyzes the measures taken to improve the social welfare of the population in the city of Sumgait during the years 2003–2004. During this period, significant steps were taken to renovate the city's infrastructure, repair roads and residential buildings, and restore elevator systems. The creation of new jobs, increase in wages, and rise in employment levels positively impacted the social condition of the population. At the same time, the working conditions of employees in the fields of education, healthcare, and culture were improved, and significant efforts were made to address the social problems of refugees and internally displaced persons. Important measures were also implemented to resolve the existing problems in the supply of water, energy, and gas.

Key words: Sumgait city, social welfare, population, new jobs, salary, housing

AZƏRBAYCANIN BEYNƏLXALQ NƏQLİYYAT DƏHLİZLƏRİNDƏ İŞTİRAKININ ÜSTÜNLÜKLƏRİ

Qasimov Samiddin Həmzə oğlu

*Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində Sumqayıt Dövlət Texniki Kolleci, Sumqayıt, Azərbaycan
qsamiddin@mail.ru*

Xülasə: *Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin istənilən iştirakçı ölkənin inkişafına töhfəsi yeni iş yerlərinin yaradılması, yeni nəqliyyat-logistika xidmətləri növlərinin yaranması, nəqliyyat və logistika müəssisələrinin yeni bazarlara çıxışı, eləcə də iqtisadi inkişaf üçün bir sıra müsbət təsirlərlə, o cümlədən*

ölkəyə valyuta daxilolmaları, ÜDM-in artımı ilə müşayiət olunur. Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində iştirakın Azərbaycana verdiyi və bundan sonra da verə biləcəyi töhfələri nəzərə alaraq, bu istiqamətdə araşdırmaların aparılması önəmlidir ki, bu da seçilmiş məqalənin mövzusunun aktuallığını göstərir.

Açar sözlər: *beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri, nəqliyyat-logistika, infrastruktur, ölkə, integrasiya*

Dünya iqtisadiyyatının indiki inkişaf mərhələsində beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafı son dərəcə vacibdir. Çünki, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin müxtəlif xarici iştirakçıları arasında sabit nəqliyyat əlaqələrinin yaradılmasını və fəaliyyətini təmin edir. Ölkələrin iqtisadi potensialının genişlənməsi və inkişafı, integrasiya proseslərinin dərinləşməsi ilə nəqliyyat təminatı və ölkələrarası əlaqələrin saxlanılması, milli nəqliyyat sistemlərinin global nəqliyyat sisteminə integrasiyası sahəsində aparıcı rol oynayan nəqliyyat dəhlizlərinin fasiləsiz fəaliyyətinin əhəmiyyəti artır. Belə dəhlizlərin inkişafı və istifadə səviyyəsi təkcə malların davamlı mübadiləsinin təmin edilməsi zərurəti ilə müəyyənləşdirilmir, habelə, cəmiyyətin iqtisadi və siyasi sferasında baş verən dəyişikliklərlə birbaşa bağlıdır.

Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində iştirak ölkənin beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyinin gücləndirilməsində önəmli addımdır. Digər tərəfdən ölkə daxilində də rəqabətli nəqliyyat şəbəkəsinin formalaşdırılması əsas şərtədir. Belə ki, ölkənin nəqliyyat xidmətlərinin ixracını stimullaşdırmaq və ixracın şaxələndirilməsi üçün rəqabətli nəqliyyat şəbəkəsinin mövcudluğu əlverişli şərait yaradır [1, s.169]. Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri müasir dövrdə önəmli dəyər zəncirinə çevrilmişdir. Daşınma xərclərinə, hazır məhsulların qiymətinə önəmli təsir göstərərək yeni dəyər formalaşdırır. Həmin dəyərin formalaşmasında dəhlizlərin keçdiyi ölkələrin özünəməxsus rolu vardır və bu, insanların yaşam səviyyəsinə də ciddi təsir edir. Daşınma zamanı və məsafəsi xərclərlə birbaşa əlaqəli olduğundan, daha qısa və əlverişli ərazilərdən keçən dəhlizlər daha üstün hesab edilir. Həmçinin, məsafələrin qısaldılması mümkün olmasa da, üzv ölkələr daşınma zamanını qısaltmaq məqsədilə müxtəlif yollarla xərcləri azalda bilərlər. Daşınma zamanını azaldaraq sərhəd-gömrük prosedurlarını sadələşdirmək və sürətləndirmək mümkündür, amma bu, müasir və inkişaf etmiş infrastruktur tələb edir. Bu çərçivədə, rəqəmsallaşmanın və rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi də önəmli məsələlərdən biridir. Çünki bu, sərhəd-gömrük prosedurlarını daha çevik və sadə hala gətirə bilər. Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin verdiyi töhfələri nəzərə alaraq, Azərbaycanın da həmin dəhlizlərdə iştirakı aktual vəzifələrdən sayılır.

Müasir Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində iştirakı ilə bağlı problemləri həll etmək üçün beynəlxalq nəqliyyat şəbəkələrinin, qovşaqlarının və dəhlizlərinin yaradılması və inkişafı sahəsində əldə edilmiş yerli və beynəlxalq təcrübənin hərtərəfli təhlilini tətbiq etmək, xarici ticarətin, global kapitalın hərəkətinin hüquqi və iqtisadi əsaslarını dərinlənən araşdırmaq, yerli, regional və dövlət səviyyəsində iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün müxtəlif halların və ya ssenarilərin yaradılması zəruridir. Həmin dəhlizlərin inkişafının bir çox aspektlərinə ölkələr və regionlar arasında işgüzar əlaqələrin təmin edilməsini böyük ölçüdə müəyyənləşdirən geosiyasi mövqe daxildir. İnkişaf etmiş infraqurkura, dəniz və hava limanına, avtomobil və dəmir yollarına malik Azərbaycan beynəlxalq əhəmiyyətli yeni nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılmasında müəyyən üstünlüklərə və perspektivlərə malikdir. Azərbaycan Respublikası belə dəhlizlərin kəsişməsində yerləşən və bu sahədə aparıcı ölkələrdən biridir. Bu, ölkənin strateji coğrafi mövqeyindən və reallaşdırılan düzgün siyasətdən irəli gəlir. Uzun illər öncə qəbul edilmiş sistemli və davamlı qərarlar nəticəsində Azərbaycanın nəqliyyat infraqurkurunun təkmilləşdirilməsi, ölkədə hər növ daşınmanı reallaşdırmağa imkan verir.

Tarixi İpək Yolunun keçdiyi Azərbaycan ərazisi həmişə Avropa ilə Asiyayı, hətta çox uzaq ölkələri birləşdirən strateji iqtisadi-ticarət dəhlizi kimi tanınıb. Respublikanın əlverişli coğrafi mövqeyi, reallaşdırılan irimiqyaslı layihələr, tranzit və yükdaşıma potensialından daha səmərəli istifadə bu sahədən gələn gəlirlərin həcmninə durmadan artmasına yaxşı imkanlar yaradır.

Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin ölkəmizə verdiyi töhfələrə əsaslanaraq, müasir dövrdə Azərbaycanın qarşısında beynəlxalq ticarət axınında və yükdaşımalarda öz mövqeyini daha da

gücləndirmək vəzifəsi dayanır. Bu məqsədi reallaşdırmaq üçün nəqliyyat-logistika sahəsinin inkişafı önəmlidir. Beynəlxalq təcrübədən aydın olur ki, ölkədə nəqliyyat-logistika sahəsinin inkişaf etdirilməsi, yalnız məhsulların son qiymətindəki logistik xərcləri azaltmağa deyil, habelə nəqliyyat potensialını artırmağa xidmət edir. Çünki nəqliyyat bir ölkənin beynəlxalq səviyyədəki nüfuzunun möhkəmlənməsi üçün önəmli bir vasitədir [2, s.363].

Müasir Azərbaycan bir sıra beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin mühüm üzvüdür və onun iştirakı olmadan regionda istənilən bir layihəni uğurlu şəkildə reallaşdırmaq mümkünsüzdür. Hələ təxminən 32 il il əvvəl Ulu Öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti və müasir dövrdə Prezident İlham Əliyevin ölkənin davamlı inkişaf sahəsində yürütdüyü siyasət nəticəsində formalaşan və yeni infrastruktur, şəffaf və çevik idarəetmə ölkənin daxili və beynəlxalq mövqeyini gücləndirir.

Azərbaycanın müasir nəqliyyat infrastrukturunu ölkə daxilində və regional miqyasda önəmli rol oynayır. Ölkəmiz Şərq-Qərb və Şimal-Cənub kimi önəmli dəhlizlərin kəsişməsində yerləşməklə regionun tranzit imkanlarının diversifikasiyalaşdırılmasında həlledici rol oynayır və onun ən önəmli nəqliyyat-logistik mərkəzinə çevrilir. Son illər ərzində həmin dəhlizlərin genişləndirilməsi istiqamətində atılan addımlar artıq öz müsbət nəticələrini göstərir. Bu, biznes sahələri üçün böyük önəm daşıyır və çox ciddi faydalar təqdim edir. Belə ki, nəqliyyat infrastrukturunu mövcud olmayan yerdə biznesin inkişafı mümkün deyil.

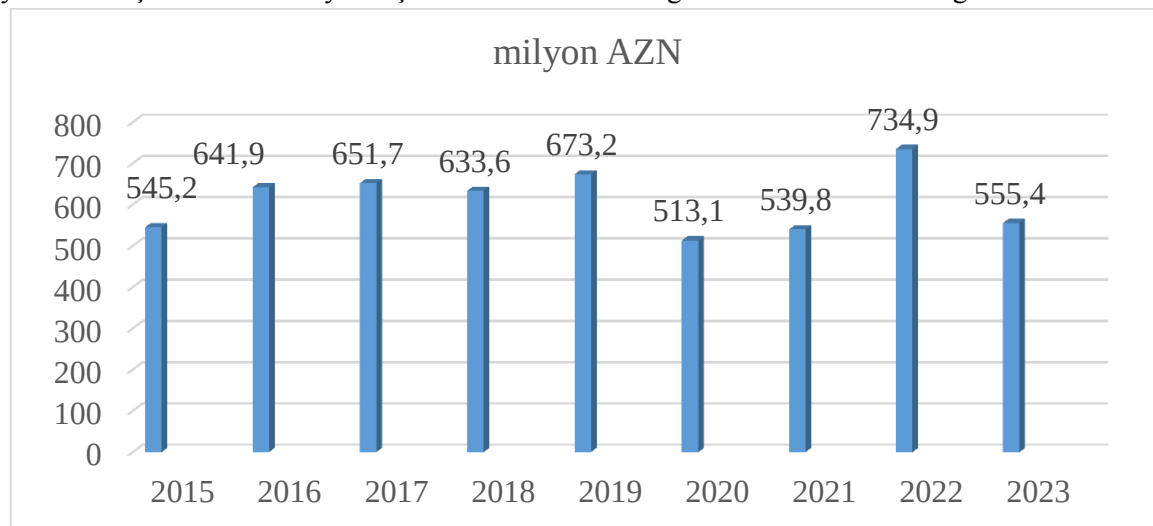
Azərbaycan 2005-ci ildən etibarən Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinə qoşulub. Bu dəhliz Hindistandan və İran Körfəzi regionundan olan yüklərin müxtəlif ölkələrə, o cümlədən, Rusiya, Qərbi Avropa, Baltıyanı və Skandinaviya ölkələrinə çatdırılmasını təmin edir. Digər marşrutlarla müqayisədə bu dəhlizin əsas üstünlüyü tranzit məsafəsinin və vaxtının bir neçə dəfə qısa olmasıdır. Məsələn, dəniz yolu ilə daşımlar İran Körfəzi, Hind Okeanı, Süveyş kanalı, Aralıq Dənizi və Baltik Dənizi vasitəsilə Avropaya çatdırıldıqda bu, 45-60 günə başa gəlir. Lakin, Şimal-Cənub dəhlizi vasitəsilə Azərbaycan üzərindən aparılan daşımlar 20-25 gün ərzində tamamlanır ki, bu da daşımlarla bağlı xərcləri milyonlarla manat azaldır [4]. Digər bir dəhliz olan Şərq-Qərb dəhlizinin Azərbaycan üçün üstünlüklərini də unutmaq lazımdır. Şərq-Qərb dəhlizlərinin perspektivli marşrutlarından biri olaraq bilinən "Orta Dəhliz" Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutudur. Azərbaycan və Mərkəzi Asiya ölkələrindən olan Özbəkistan, Qazaxıstan və Türkmənistan Orta dəhlizdə yerləşərək strateji rol oynayır. Bu marşrut, Çini Avropa ilə birləşdirən dəmir yolu, yük və bərə sistemindən ibarətdir. Coğrafi baxımdan bu marşrut Qərbi Çin ilə Avropa arasındakı ən qısa əlaqə yoludur, nəqliyyat və transsərhəd ticarət üçün böyük önəm daşıyır. Həmçinin, bu dəhliz inklüziv və davamlı inkişafın önəmli təkanvericisi kimi böyük potensiala sahibdir. Bu potensialdan daha effektiv istifadə etmək məqsədilə Orta Dəhliz üzvü ölkələr arasında gömrük ittifaqı, birgə tariflər və ya transmilli rəqəmsal integrasiya sahələrində daimi əməkdaşlıq təşviq olunmalıdır.

Regionda yaranan əlverişli geosiyasi şərait Orta dəhlizə olan marağı artırıb və bu marşrut Çindən yola çıxan yükləri Qazaxıstandan keçirməklə, Xəzər dənizinə, Azərbaycana, daha sonra isə Gürcüstan və Türkiyə vasitəsilə Avropadakı son məntəqələrə çatmasına imkan verir. Bu kontekstdə Orta dəhlizin və həmin dəhlizin önəmli hissəsi olan Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolunun rolu xüsusilə əhəmiyyətlidir. Orta dəhliz boyunca fəaliyyət göstərən xidmət təminatçıları və tənzimləyici orqanlar arasında çevik əlaqələndirmənin qurulması və informasiya mübadiləsinin sürətləndirilməsi vacibdir. Bu cür tədbirlər müxtəlif ölkələrin dəmir yolu operatorlarının sərhəd-keçid məntəqələrində qarşılaşdıqları gecikmələri aradan qaldırmağa kömək edər və nəticədə Orta Dəhlizin daha cəlbedici olmasına şərait yaradar. Bu sahədə Azərbaycanın Dövlət Gömrük Komitəsi (DGK) yeni bir platforma yaratmışdır.

Azərbaycan Orta Dəhlizin potensial imkanlarından daha effektiv şəkildə istifadə etmək üçün davamlı olaraq müxtəlif addımlar atır. Bu tədbirlər, ölkənin beynəlxalq yükdaşımalardan daha yüksək gəlir əldə etməsinə şərait yaradır. Azərbaycanın DGK-sının Orta Dəhliz boyunca tranzit daşımlarının rəqəmsallaşdırılması və ümumi tranzit portalının yaradılması istiqamətində atdığı addımlar da təqdirəlayiqdir. Qeyd edək ki, iştirakçı ölkələrin gömrük xidməti rəhbərləri tərəfindən 2023-cü ilin 14 mart tarixində imzalanan "Transxəzər Beynəlxalq Şərq-Qərb Orta Dəhlizi üzrə "Bir pəncərə" prinsipi əsasında sadələşdirilmiş tranzit qaydalarının tətbiqi üzrə Fəaliyyət Planı" və Orta Dəhliz boyunca ölkələrin gömrük

orqanları üçün qurulan vahid tranzit portalının üstünlüklərini də unutmaq lazımdır. Bütün bu təşəbbüslər yaxın gələcəkdə Orta Dəhlizin potensialından daha səmərəli istifadə olunmasına, daşınma həcmnin artmasına və tranzit daşımalarından əldə edilən gəlirin artmasına imkan yaradacaqdır. Orta Dəhlizin uğurunun təmin olunmasında Azərbaycan və Qazaxıstan arasındakı sıx ikitərəfli əlaqələr də önəmli rol oynayır. Həmin dəhliz bu iki ölkə vasitəsilə Qafqazı Mərkəzi Asiya ilə birləşdirir və bu əlaqələr dəhlizin effektivliyini təmin etmək üçün əhəmiyyətlidir.

Müxtəlif beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin ölkəmizə verdiyi iqtisadi töhfələri onların Azərbaycandan keçən hissəsindən yükdaşımalardan əldə edilən gəlirlərin həcmindən də görə bilərik.

Mənbə: [5]

Şəkil 1. 2015-2023-cü illərdə beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri vasitəsilə Azərbaycan hissəsindən yükdaşımalardan əldə edilən gəlirlərin həcmi

Şəkil 1-dən görürük ki, beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri vasitəsilə yükdaşımalardan ölkəmiz ən yüksək gəliri 2022-ci ildə əldə etmişdir ki, bu da 2023-cü illə müqayisədə 179,5 milyon AZN və ya 32,3% çoxdur. 2023-cü ildə yükdaşımaların natura formasında həcmi 32805,9 min ton olub ki, bunun 17383,3 min tonu və ya 53,0%-i Şərq-Qərb, 9271,1 min tonu və ya 28,3%-i Şimal-Cənub, 5898,6 min tonu və ya 18,0%-i Şimal-Qərb, 252,9 min tonu və ya 0,7%-i isə Cənub-Şərq dəhlizi ilə daşınmışdır.

Bu gün Mərkəzi Asiyadan, Xəzər dənizindən və daha sonra Qafqazdan keçən nəqliyyat marşrutları Azərbaycan üçün xüsusilə aktuallaşır. Getdikcə daha çox ölkə, xüsusən də Şərq ölkələri BTQ vasitəsilə daşımalara maraq göstərməyə başlayıb. BTQ qitələrarası nəqliyyat üçün geniş imkanlar açır. BTQ Çinin elan etdiyi və digər ölkələrlə yanaşı Azərbaycanın da dəstəklədiyi “Bir kəmə - bir yol” strategiyası kontekstində nəzərdən keçirilir. Əsas məqsədi Avropaya Çindən, habelə Cənub-Şərqi Asiyanın müxtəlif ölkələrindən yüklərin daşınması olan BTQ-ni İpək Yolu kəmərinin tərkib hissəsi kimi nəzərə alsaq əminliklə deyə bilərik ki, həmin dəmir yolu qitələr arasında yükdaşımalar baxımından geniş imkanlar açır.

Avropa ölkələri ilə Çin arasında ən qısa marşrut olan BTQ-nin təmin etdiyi əlverişli şərait, xüsusilə bir çox ölkənin diqqətini cəlb edir. Bu yeni dəmir yolu xətti Avropa və Asiyanın dəmir yolu şəbəkələri arasında ən qısa əlaqəni təmin edir və təkcə Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan arasında deyil, həmçinin, Asiya və Avropa arasında ən qısa marşrut olmaqla yüklərin daşınmasına sərf olunan vaxtı yarıdan çox azaldır. Həmin dəmir yolu Mərkəzi Asiya ölkələrindən olan Qazaxıstan, Türkmənistan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Tacikistan və Əfqanıstanın müxtəlif dünya bazarlarına çıxışını asanlaşdırır [3, s.1268].

Zəngəzur beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinin açılması, Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin inkişafına önəmli töhfə verə bilər. Bu proses yerli, regional və qlobal səviyyədə böyük maraq doğurur. Zəngəzur dəhlizi bir sıra region ölkələri, o cümlədən, Xəzər regionu, Azərbaycan, və Türkiyəni, habelə Mərkəzi Asiyanı birləşdirən strateji və geosiyasi xüsusiyyətlərə malikdir. Zəngəzur dəhlizinin

reallaşdırılması məqsədilə Azərbaycan və Türkiyə birgə fəaliyyətlər reallaşdırır, xüsusən də Azərbaycan ilə Ermənistan arasında dəmiryolu əlaqələrinin bərpası ilə bağlı razılıq əldə edilməsi bu layihənin reallaşma şanslarının yüksək olduğunu göstərir.

Zəngəzur dəhlizi açılmaqla bölgədə sülhün iqtisadi təminatına çevriləcəkdir. Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan prezidentlərinin 10 noyabr 2020-ci il tarixində imzaladıqları bəyanatda da Naxçıvanla Azərbaycanın əsas ərazisi arasında torpaq əlaqələrinin qurulması məsələsi öz əksini tapıb ki, bu əlaqənin təminatı da Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə mümkün olacaqdır. Hazırda Azərbaycanın bu dəhlizi açmaq üçün ciddi addımlar atdığı göz qabağındadır.

Zəngəzur dəhlizinin reallaşması bölgə və türkdilli ölkələrin iqtisadiyyatına müsbət təsir edəcək, həmçinin Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin önəmliliyinin artmasına münbit şərait yaradacaqdır ki, bu da ticarətin artmasına və əhalinin yaşam səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxaracaqdır. İqtisadi baxımdan Zəngəzur dəhlizi Azərbaycanın strateji rolunu daha da gücləndirəcək və türk dövlətlərinin beynəlxalq və regional siyasi proseslərdəki iştirakını daha təsirli edəcəkdir. Bununla yanaşı, bu layihə türk dövlətləri və digər region ölkələri arasında integrasiya proseslərini daha da möhkəmləndirəcək. Zəngəzur dəhlizinin açılması nəticəsində Azərbaycan, bölgədə mühüm nəqliyyat qovşağına çevriləcək. Bu dəhliz sayəsində Orta dəhlizin dəmir və avtomobil yolu ilə yükdaşıma qabiliyyəti artacaq ki, bu da Şərq-Qərb istiqamətində ticarətin genişlənməsinə müsbət təsir göstərəcəkdir. Həmçinin, Zəngəzur dəhlizinin açılması Şimal-Cənub Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi ilə yükdaşımaların sürətini artıracaq və Çin, Rusiya, ABŞ və Avropa İttifaqı kimi böyük iqtisadi güclərin enerji təchizatı şəbəkələrinin əhəmiyyətini yüksəldəcək və regionun tranzit potensialını daha da artıracaqdır.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində iştirakından böyük fayda əldə etməsi üçün bu sahədə infrastrukturların genişləndirilməsi, etibarlı və təhlükəsiz nəqliyyat sisteminin işləməsi və multimodal logistika sistemlərinin təkmilləşdirilməsi zəruri şərtidir ki, bu, həm də ölkəmizin ərazisindən keçən həmin dəhlizlərin inkişafı üçün vacibdir. Çünki, nəqliyyat-logistika sistemlərinin inkişafı sayəsində daşımaların həcmi bir neçə dəfə artırmaq mümkündür. Bu isə məşğulluğun artmasına, xarici valyutanın daxil olmasına və ölkənin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artmasına töhfə verə bilər.

Ədəbiyyat

1. Əliyev A. Azərbaycan üçün beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin əhəmiyyəti. Baku Engineering University, 24-25 May 2024, s.167-171
2. Osmanov İ.O., Osmanova N.İ. Ölkənin tranzit potensialı və onun formalaşması amilləri. "Azərbaycanın tranzit potensialının iqtisadi inkişafda rolu" mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları. Sumqayıt Dövlət Universiteti, 22-23 oktyabr 2020, s.360-363
3. Хасратов Р.Ш., Негево Г.Б. Перспективы развития международных транспортных коридоров в Азербайджане. Форум молодых ученых, 6(34) 2019, стр.1266-1272
4. <https://crossmedia.az/az/article/9987>
5. https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/transport_2024.pdf

Резюме

Касымов С. Х.

Преимущества участия Азербайджана в международных транспортных коридорах

Вклад международных транспортных коридоров в развитие любой страны-участницы сопровождается созданием новых рабочих мест, появлением новых видов транспортно-логистических услуг, выходом транспортно-логистических предприятий на новые рынки, а также рядом положительных эффектов для экономического развития, включая приток иностранной валюты в страну и рост ВВП. Учитывая тот вклад, который участие в международных транспортных коридорах внесло и может продолжать вносить для Азербайджана, важно

проведение исследований в этом направлении, что показывает актуальность темы выбранной статьи.

Ключевые слова: международные транспортные коридоры, транспорт-логистика, инфраструктура, страна, интеграция

Summary
Gasimov S.H.

Benefits of Azerbaijan's Participation in International Transport Corridors

The contribution of international transport corridors to the development of any participating country is accompanied by the creation of new jobs, the emergence of new types of transport and logistics services, the entry of transport and logistics enterprises into new markets, as well as a number of positive effects on economic development, including the inflow of foreign currency into the country and GDP growth. Given the contribution that participation in international transport corridors has made and can continue to make for Azerbaijan, it is important to conduct research in this area, which shows the relevance of the topic of the selected article.

Key words: international transport corridors, transport-logistics, infrastructure, country, integration

**NƏQLİYYAT-LOGİSTİKA SİSTEMİNİN TƏŞKİLATİ-İQTİSADİ MEXANİZMLƏRİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ**

Quliyeva Cəmilə Elçin qızı

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Bakı, Azərbaycan

calalzadecamila@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi problemləri araşdırılmışdır. Nəqliyyat-logistika sisteminin müasir qlobal problemləri baxılmışdır. Nəqliyyat-logistika sistemlərinin daha səmərəli təşkilinin vacibliyi əsaslandırılmışdır. Nəqliyyat xərclərinin azaldılması və logistika məsrəflərinin optimallaşdırılması məsələləri təhlil olunmuşdur. Nəqliyyat sektorunun digər iqtisadiyyat sahələrinə təsirinə diqqət yetirilmişdir. Azərbaycanda nəqliyyat-logistika sisteminin imkanlarının genişləndirilməsi problemləri baxılmışdır. Nəqliyyat-logistika sisteminin müasir qlobal transformasiyalar dövründə daha da təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi üzrə təkliflər verilmişdir.*

Açar sözlər: *nəqliyyat, logistika, nəqliyyat-logistika sistemi, təşkilati-iqtisadi mexanizmlər, nəqliyyat-logistika sisteminin təkmilləşdirilməsi*

Nəqliyyat-logistika sistemi mövcud resurs məhdudiyyətləri daxilində məqbul səviyyədə etibarlılıq və xidmətlərin keyfiyyəti ilə maksimum iqtisadi effekt əldə etməyə imkan verən bir sistemdir. Sistemin bütün göstəricilərinin effektiv və idarə olunan artımı hesabına inkişafı mümkündür. Nəqliyyat-logistika sistemi çox parametrlı obyektədir və nəqliyyat və logistika funksiyalarını yerinə yetirən (nəqliyyat sahəsində dövlət nəzarəti orqanları, müstəqil müəssisələr - təchizat zəncirinin üzvləri) və müxtəlif mülkiyyət hüquqları altında nəqliyyat və logistika infrastrukturuna sahib olan subyektləri əhatə edir [5, s.32]. Nəqliyyat-logistika sisteminin inkişafı təkcə ölkə iqtisadiyyatının, habelə qlobal nəqliyyat-logistika sisteminin inkişafında strateji zəruri şərtədir, investisiya qoyuluşu və iqtisadi artım konsepsiyasıdır. Effektiv nəqliyyat-logistika sisteminin yaradılması ölkə iqtisadiyyatının cəlbediciliyini və rəqabət qabiliyyətini artırmaq, yeniliyin təkamülünü təşviq etmək qabiliyyətinə malikdir.

Dünya iqtisadiyyatının postindustrial inkişaf mərhələsinə keçidi nəqliyyat-logistika sistemləri qarşısında yeni vəzifələr qoyur. Xidmətlərin sürət, qiymət, sabitlik kimi keyfiyyət amilləri ön plana çıxır ki, onlar milli nəqliyyat sistemlərinin rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsini müəyyən edir. Dünya təcrübəsində

yükdaşıma və çatdırılma istiqamətləri üzrə daşıma prosesinin ixtisaslaşmasının dərinləşməsi müşahidə olunur. Nəqliyyat kompleksinin elementləri və logistika infrastrukturunu qarşılıqlı əlaqədə nəqliyyat-logistika sistemini təşkil edir [7]. Logistika zənciri malların istehlakçılara çatdırılması prosesində, o cümlədən düzgün nəqliyyat, idarəetmə, yükləmə-boşaltma əməliyyatları da daxil olmaqla, maddi və maliyyə axınlarının hərəkət ardıcılığıdır. Logistika zəncirinə yüklərin hərəkət marşrutu və yerli logistik əməliyyatları və ya funksiyaları yerinə yetirən əlaqələr daxildir. Logistika zəncirinin həlqələri nəqliyyat müəssisələri, iri nəqliyyat korporasiyalarının bölmələri və ya nəqliyyat agentləri, o cümlədən xaricdəkilər, öz hərəkət vaqonlarına sahib olan əməliyyat şirkətləri, gömrük brokerləri, terminallar, dəniz və çay limanları, xarici logistika mərkəzləridir. Beləliklə, tam logistika zənciri, axınların göndəricidən malların alıcısına keçdiyi sifarişli əlaqələr toplusudur. Çatdırılma prosesini təchizat zənciri kimi nəzərdən keçirmək istehsal, daşıma və paylama ilə bağlı prosesləri mürəkkəb makroiqtisadi sistemə integrasiya edir. Bu yanaşma müəyyən integrasiyanı və fəaliyyət çərçivəsində əldə edilən fərdi təsirlərin cəmindən fərqli nəticə əldə etmək imkanını təmin edir.

Sosial-iqtisadi sistemin ümumi infrastrukturunun bir hissəsi kimi nəqliyyat-logistika sisteminin fəaliyyəti aşağıdakılara yönəldilmişdir: sinergik (sənişinlərin və yüklərin daşınması və digər xidmətlərin həcmnin keyfiyyətə artımından ibarət) və multiplikativ (artım əlaqəli sənaye və alt sektorlarda yeni iş yerləri) artım hesabına nəqliyyat-logistika sisteminin elementləri arasında tərəfdaşlıq qarşılıqlı əlaqəsi əsasında ölkənin inkişafına töhfə vermək; ölkənin sosial-iqtisadi sisteminin sənaye və yarım sahələrinin, digər təsərrüfat subyektlərinin nəqliyyat-logistika sistemləri tərəfindən göstərilən xidmətlərə artan tələbatını tam və vaxtında ödəmək; ölkənin inkişafını təmin edən mühüm amil kimi çıxış edən əhalinin məkan və əmək mobilliyi proseslərinin stimullaşdırılmasına köməklik göstərmək; iqtisadi, mədəni və turizm əhəmiyyətli obyekt kimi regionun cəlbediciliyinin artmasına kömək etmək; milli və beynəlxalq bazarlarda malların (əlavə dəyəri texniki avadanlıqların səmərəli istifadəsi ilə stimullaşdırılan) və texniki avadanlıqla göstərilən xidmətlərin rəqabət qabiliyyətinin artımını təmin etmək.

Ümumiyyətlə, ölkədə müxtəlif fəaliyyət sahələrini əhatə edən logistika-logistika sisteminin düzgün idarə edilməsi iqtisadi artımın əldə edilməsi üçün ən mühüm amildir. Müasir bazar şəraitində malların hərəkətinin logistik idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi prosesi obyektiv olaraq malların daşınması ilə məşğul olan təşkilatların integrasiyasının artmasına gətirib çıxarır. Təchizat zəncirinin səmərəliliyi malların hərəkətində iştirak edənlərin iqtisadi münasibətlərinin təşkilati rəsmiləşdirilməsi səviyyəsi ilə müəyyən edildiyi halda, malların hərəkətinin bütün sisteminin tənzimlənməsinə ehtiyac var. Beləliklə, əmtəə və xidmət axınının səmərəli idarə edilməsi zərurəti qlobal iqtisadiyyatda nəqliyyat-logistika sistemlərinin iqtisadi əhəmiyyətinin artmasına səbəb olmuşdur.

Nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati mexanizminin təkmilləşdirilməsi onun yerləşdiyi yerin seçilməsi meyarlarına uyğun olmalıdır. Həmin meyarlara daxildir: qovşaqlarda kifayət qədər potensial ehtiyatların olması; mühəndis şəbəkələrinin və nəqliyyat kommunikasiyalarının tutumunun olması; əsas yollara və dəniz limanlarına maksimum yaxınlıq; şəhər aqlomerasiyasına maksimum yaxınlıq; dəmir yolu infrastrukturunun potensial ehtiyatlarının mövcudluğu; bitişik ərazidə texniki-iqtisadi inkişaf zonalarının, sənaye parklarının, azad iqtisadi zonaların təşkili imkanları; nəqliyyat-logistika mərkəzlərinin işçiləri üçün yaşayış sahəsinin təşkili imkanları [6, s.237].

Müasir iqtisadiyyat köklü dəyişikliklərə məruz qalır ki, bu da əvvəlki fəaliyyət formalarının səmərəliliyinin azalmasına səbəb olur. Nəqliyyat-logistika sistemi bütövlükdə iqtisadiyyatın tərkib hissəsi olmaqla həm də idarəetmə ideologiyasının transformasiyasını yaşayır ki, bu da nəqliyyat-logistika fəaliyyətinin təşkilati formalarında özünü göstərir. Nəqliyyat-logistika funksiyalarının reallaşdırılması vəzifələri onun biznesin təşkili şərtlərinə daim uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Biznesin inkişafı aydın makroiqtisadi tendensiyalar fonunda baş verir, onun ümumi istiqaməti fəaliyyət miqyasının artması, mühəndislik və texnologiyada fəvqəladə dəyişikliklərlə bağlıdır. Nəqliyyat-logistika sistemi biliyin intensiv artmasına, iqtisadiyyatın virtuallaşmasına, əmək, kapital, informasiya kimi istehsal, amillərinin yüksək dərəcədə mobilliyinə, habelə elmi və innovativ fəaliyyətin istehsal proseslərinə təsirinin güclənməsinə gətirib

çıxarır. Nəqliyyat-logistika sisteminin iqtisadi mexanizmi təkmilləşdirilməsinə gəlincə, bu, ilk öncə, büdcə gəlirlərinin artırılması, maliyyə-kredit mexanizminin işinin yaxşılaşdırılması ilə bağlıdır. Büdcələrin formalaşmasında nəqliyyat-logistika sistemlərinin rolu böyükdür.

Məlumdur ki, nəqliyyat-logistika sisteminin inkişafı iki əsas komponent olmadan mümkün deyil. Birincisi, dövlətin diqqətinin artırılması, nəqliyyat-logistika layihələri çərçivəsində beynəlxalq əməkdaşlıq platformalarının yaradılması və biznesin, xüsusən də iri layihələrin aktivləşdirilməsi. İkincisi, nəqliyyat-logistika sisteminin texnoloji cəhətdən yenidən təchiz edilməsidir. Bütün bunlar maliyyə resursları olmadan mümkün deyil. Odur ki, nəqliyyat-logistika sisteminin maliyyə təminatının təkmilləşdirilməsi zəruridir. Nəqliyyat-logistika sistemləri yaradılarkən gömrük və fiskal orqanları, yükdaşıyan şirkətlər və logistik prosesləri təmin edən digər iştirakçılarla təşkilati və informasiya qarşılıqlı fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Beləliklə, əgər nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati-iqtisadi mexanizmi düzgün təşkil olunarsa və daim təkmilləşdirilsə, bu, istənilən ölkənin, o cümlədən Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafına təkan verə bilər.

Azərbaycanın nəqliyyat-logistika sistemi strateji önəmliliyi və üstün xüsusiyyətləri diqqət mərkəzindədir. Belə ki, ölkəmizdə nəqliyyat kompleksinin əksər növlərinin səmərəli şəkildə təşkili və logistik mərkəzlərin yaradılması baxımından əlverişli şərait yaradılmışdır [2, s. 7]. Aydın ki, Azərbaycanda strateji yol xəritələri çərçivəsində iqtisadiyyatın gücləndirilməsi və milli iqtisadiyyatın perspektivli sahələri üzrə strateji hədəflər müəyyən edilib [1, s. 108]. Bu baxımdan, Azərbaycanın global çağırışlara uyğun iqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılmasını, ölkəmizin nəqliyyat tranzitivliyi və bir çox beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat marşrutlarının kəsişməsində yerləşməsi faktını nəzərə almaq lazımdır [3, s.128-129]. Azərbaycan beynəlxalq müqavilələrdə nəqliyyat-logistika sahəsində aşağıdakı üstünlükləri təmin edir: digər nəqliyyat dəhlizləri ilə müqayisədə yükdaşımaların məsafəsinin qısa olması; ticarət dövriyyəsinin artması; iqtisadiyyata maliyyə qoyuluşlarının sürətləndirilməsi; nəqliyyatda səmərəliliyin təmin edilməsi; nəqliyyat infrastrukturunun yaxşılaşdırılması və onun təkmilləşdirilməsi üçün investisiya layihələrinin daim reallaşdırılması; nəqliyyat-logistik daşımaların rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi; daşınan yüklərin həcmnin artırılması imkanlarının təhlili və s. [4, s.45].

Yaxın perspektivdə nəqliyyat-logistika sistemlərinin təşkilati-iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi problemlərini həll edilərkən bir sıra amillərin və prinsiplərin nəzərə alınması vacibdir:

- nəqliyyat-logistika sisteminin formalaşdırılmasının və onun idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılmasının iqtisadi məqsədəuyğunluğu müəyyənəlməli və təmin olunmalıdır;
- bütün növ nəqliyyat növlərinə dövlət nəzarəti orqanları tərəfindən daimi monitorinqin aparılması imkanından rəşional istifadə edilməlidir;
- dövlət və ixtisaslaşmış nəqliyyat-logistika mərkəzləri arasında münasibətlərin pariteti qorunmalıdır;
- nəqliyyat-logistika xidmətləri bazarının tənzimlənməsi tələb olunandır;
- nəqliyyat prosesinin və logistika infrastrukturunun ekoloji və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi tədbirlərinə ehtiyac vardır;
- nəqliyyat və liman infrastrukturunda xərclərin tənzimlənməsi vacibdir və s.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, Ş.T. Müasir dövrdə Azərbaycanın nəqliyyat sektorunun inkişafının strateji aspektləri /Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı il dönümünə həsr olunmuş Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişaf perspektivləri Respublika Elmi Konfransının materialları. SDU, 25-26 aprel 2019.-s.105-111.
<https://sdu.edu.az/userfiles/file/conferences/II%20q%20konfrans%202019.pdf>.
2. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanın nəqliyyat sektorunun müasir vəziyyəti və inkişaf potensialı //Elmi əsərlər jurnalı, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, 2018, №2, s.5-11.
http://economics.com.az/images/fotos/elmi_eserler_pdf/2018_2/1%20Aliyev%20Sh.pdf.

3. Hüseynova M.S. Azərbaycanca iqtisadi islahatlar şəraitində nəqliyyat-logistika sisteminin səmərəlilik məsələləri. Geostrategiya jurnalı, yanvar - fevral 2020, № 01 (55), s.128-132.
4. Амиров, И.Б. Перспективы развития транспортно-логистических связей Азербайджана / И.Б. Амиров, Б.А. Оруджалиева, З. М. Касимова // Логистические системы в глобальной экономике. – 2021. – № 11. – С. 44-51.
5. Люханова, С.В. Качество функционирования транспортно-логистической системы / С.В. Люханова // Маркетинг и логистика. – 2023. – № 1(45). – С. 30-42
6. Резер, А.В. Транспортно-логистическая система как фактор повышения эффективности транспортного производства / А.В. Резер // Транспортное дело России. – 2015. – № 6. – С. 236-239.
7. Aliyev, S.(2025). Strategic Aspects of the Zangazur Transport Corridor in the Context of Sustainable Development. International Conference on Next-Generation Innovations and Sustainability 2025. Futurity Research Publishing. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15098373>.

Резюме

Гулиева Дж.Э.

Проблемы совершенствования организационно-экономических механизмов транспортно-логистической системы

В статье рассматриваются проблемы совершенствования организационно-экономических механизмов транспортно-логистической системы. Рассмотрены современные глобальные проблемы транспортно-логистической системы. Обоснована важность более эффективной организации транспортно-логистических систем. Проанализированы вопросы снижения транспортных расходов и оптимизации логистических затрат. Было уделено внимание влиянию транспортного сектора на другие секторы экономики. Рассмотрены проблемы расширения возможностей транспортно-логистической системы Азербайджана. Были выдвинуты предложения по дальнейшему совершенствованию и развитию транспортно-логистической системы в эпоху современных глобальных трансформаций.

Ключевые слова: транспорт, логистика, транспортно-логистическая система, организационно-экономические механизмы, совершенствование транспортно-логистической системы

Summary

Guliyeva J.E.

Problems of Improving the Organizational and Economic Mechanisms of the Transport-Logistics System

The article examines the problems of improving the organizational and economic mechanisms of the transport and logistics system. Modern global problems of the transport and logistics system are considered. The importance of more efficient organization of transport and logistics systems is substantiated. The issues of reducing transport costs and optimizing logistics costs are analyzed. Attention is paid to the impact of the transport sector on other economic sectors. The problems of expanding the capabilities of the transport and logistics system in Azerbaijan are considered. Proposals are made for further improvement and development of the transport and logistics system in the era of modern global transformations.

Key words: transport, logistics, transport and logistics system, organizational and economic mechanisms, improvement of the transport and logistics system

TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏR ARASINDA LOGİSTİK İMKANLARDAN İSTİFADƏ

Qurbanov Təriyel Məsəllim oğlu

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

tariyel188@mail.ru

Xülasə. *Məqalədə qeyd edilir ki, Türk dövlətləri arasında logistik imkanların artırılması, regional ticarətin və iqtisadi integrasiyanın inkişafı üçün çox vacibdir. Bu məqsədlə bir neçə əsas addım atılmalıdır. Əvvəlcə, nəqliyyat infrastrukturunun, xüsusən də dəmir yolları, avtomobil yolları və limanların inkişafı və optimallaşdırılması lazımdır. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti və Xəzər dənizinin ətrafında yerləşən limanların inkişafı, bölgə ölkələri arasında ticarət axınının sürətləndirə bilər. Eyni zamanda, xüsusi olaraq vurğulanır ki, türk dövlətləri arasında birgə logistika mərkəzləri və qovşaq nöqtələrinin qurulması, ticarət mallarının sürətli yerdəyişməsinə təmin edəcəkdir.*

Açar sözlər: *türkdilli dövlətlər, logistika, dəhliz, imkanlar, nəqliyyat, qovşaq və s.*

Türk dili ailəsinə mənsub olan dövlətlər arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi və iqtisadi integrasiyanın artırılması üçün logistik imkanların inkişafı olduqca vacibdir. Bu imkanların artırılması, ticarət mübadiləsinin və regional əməkdaşlığın sürətlənməsinə kömək edir. Türk dünyası, coğrafi mövqeyi və strateji yerləşməsi ilə global logistika sistemində mühüm rol oynaya bilər [3]. Bu səbəbdən, bölgədəki ölkələr arasında əlaqələrin daha da gücləndirilməsi və ticarətin asanlaşdırılması məqsədilə logistik infrastrukturun inkişafı vacibdir.

Türk dilini danışan ölkələr, geniş torpaqlar və fərqli iqtisadi potensiala malikdirlər. Onların arasında daha effektiv logistika əlaqələrinin qurulması, ticarət imkanlarını genişləndirəcək və iqtisadiyyatları daha da inkişaf etdirəcəkdir. Bu dövlətlər, bərabər coğrafi ərazilərdə yerləşmələri və çoxsaylı nəqliyyat dəhlizlərinə sahib olmaları ilə beynəlxalq ticarət üçün əlverişli bir məkandır.

Türk dünyası, Rusiya, Çin və Avropa ilə yaxın ticarət əlaqələrinə sahibdir. Buna görə, bu ölkələrin arasında effektiv logistika əlaqələri qurulması, ticarət və investisiya axınının artırılmasına imkan verəcəkdir. Bu logistik inkişaf həmçinin, regional təhlükəsizlik və sabitliyin təmin edilməsində də mühüm rol oynaya bilər. Logistika infrastrukturunun inkişafı ilə ticarət marşrutları optimallaşdırılacaq, yük daşıma xərcləri azaldılacaq və zaman itkiləri minimallaşdırılacaqdır.

Bununla yanaşı, Türk dövlətlərinin bir-biri ilə əlaqələrinin gücləndirilməsi, yalnız ticarət deyil, həm də mədəni və siyasi əməkdaşlıq üçün də faydalıdır. Bu əlaqələrin inkişafı, bütün türk dünyasında sosial və iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə gətirib çıxara bilər. Eyni zamanda, bu ölkələr arasında ortaq logistika layihələrinin həyata keçirilməsi, beynəlxalq nəqliyyat şəbəkələrinin genişlənməsinə təmin edəcəkdir [1].

Türk dünyasında təbii sərvətlərin və istehsal potensialının həcmi artdıqca, bu ölkələr arasında logistik əlaqələrin inkişafı həm də iqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə xidmət edəcəkdir. Ənənəvi nəqliyyat vasitələrinin təkmilləşdirilməsi, yeni nəqliyyat dəhlizlərinin açılması və texnologiyaların inkişafı bu prosesdə mühüm əhəmiyyət daşıyır. Türk dövlətləri arasında integrasiya olmuş və müasir logistika şəbəkələrinin qurulması, daha səmərəli ticarət axınlarını təmin edəcək və rəqabət qabiliyyətini artıracaqdır [4].

Türk dünyasında logistik infrastrukturun inkişafı yalnız iqtisadi deyil, həm də mədəniyyətlərarası əlaqələri möhkəmləndirəcək. Bu, regionda ortaq dəyərlərin paylaşılmasına və bir-birinin təcrübəsindən faydalanmağa şərait yaradacaqdır. Türk dövlətləri arasında logistika sahəsində əməkdaşlıq, regional və beynəlxalq arenada bu dövlətlərin mövqeyini gücləndirəcək və daha təsirli bir güc mərkəzi formalaşdıracaqdır. Türk dünyasında logistik imkanların artırılması üçün həm də innovasiyaların tətbiqi, təcrübə mübadiləsi və müasir texnologiyaların istifadəsi zəruridir. Bu sahədəki inkişaflar həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır. Dövlətlər arası əlaqələrin dərinləşməsi, bu ölkələrin beynəlxalq ticarət və iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Logistik dəhliz imkanlarının qiymətləndirilməsi. Türk dili ailəsinə mənsub olan ölkələr arasında logistik dəhliz imkanlarının qiymətləndirilməsi, bu dövlətlərin ticarət əlaqələrinin inkişafı və iqtisadi integrasiyanın artırılması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Regionun coğrafi mövqeyi və müasir nəqliyyat infrastrukturalarının inkişafı, logistik dəhlizlərin genişlənməsinə və optimallaşdırılmasına imkan verir [1].

Türk dövlətləri arasında mövcud olan ən mühüm logistik dəhlizlərdən biri, Mərkəzi Asiya ilə Qafqaz və Avropanı birləşdirən “Yeni İpək Yolu” layihəsidir. Bu dəhliz, əksər Türk dövlətlərini birləşdirərək, Çin, Rusiya və Avropa bazarlarına çıxış imkanı yaradır [4]. Bu dəhlizin genişlənməsi, yük daşımalarının sürətini artıracaq və xərcləri azaldacaqdır.

Qazaxıstan, Azərbaycan və Türkiyə arasında mövcud olan Qərbi Asiya və Şərqi Avropa arasındakı ticarət dəhlizi xüsusilə önəmlidir. Bu dəhliz, Xəzər dənizi və Gürcüstan üzərindən keçərək, əsasən yük daşımalarını optimallaşdırır. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti bu logistik dəhlizin əsas hissəsini təşkil edir və Asiya ilə Avropa arasında əlaqələri gücləndirir.

Digər mühüm logistik dəhliz isə Qazaxıstan və Azərbaycan vasitəsilə Rusiya və Türkiyə ilə əlaqələr yaratmaqdır. Bu dəhliz, xüsusilə Rusiya ilə olan ticarət əlaqələrini artırır və yük daşımalarını daha da asanlaşdırır. Eyni zamanda, bu dəhliz, Rusiya ilə olan əlaqələrin sıxlaşması ilə Türk dünyasının ticarət bazarlarını daha da genişləndirə bilər.

Türkiyə, Orta Asiya ölkələri və Çin arasındakı ticarət əlaqələrinin genişlənməsi, həm də “Türk Quru Dəhlizi”nin inkişafına gətirib çıxarır. Bu dəhliz, Türk dövlətləri arasında tranzit yük daşımalarının artmasına və ticarət mübadiləsinin sürətlənməsinə imkan verir. Eyni zamanda, bu dəhliz, logistik xərclərin azalmasına və nəqliyyat marşrutlarının optimallaşdırılmasına şərait yaradır.

Türk dünyasında logistik dəhliz imkanlarının inkişafı, həm də daha müasir nəqliyyat vasitələrinin tətbiqi ilə gücləndirilə bilər. Həm də yeni rəqəmsal texnologiyalar və İKT infrastrukturunun inkişafı, bu dəhlizlərin daha effektiv idarə olunmasına kömək edəcəkdir. Bu baxımdan, Türk dövlətlərinin ortaq layihələr çərçivəsində birgə investisiyalar etməsi, lojistika sahəsində daha güclü bir integrasiya və əməkdaşlıq yaradacaqdır.

Bütün bu logistik dəhlizlər, Türk dünyasında iqtisadi sabitliyin və ticarət əlaqələrinin inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir. Bu dəhlizlər həmçinin regional və beynəlxalq səviyyədə Türk dövlətlərinin strateji mövqeyini gücləndirərək, onların iqtisadi və siyasi təsir gücünü artıracaqdır.

Xəzər dənizinin imkanlarının qiymətləndirilməsi. Xəzər dənizi, dünya miqyasında ən böyük daxili su hövzəsi olaraq, Türk dövlətləri və ümumilikdə region üçün mühüm strateji və iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Bu dəniz, həm geosiyasi, həm də iqtisadi baxımdan zəngin potensiala malikdir və onun imkanlarının qiymətləndirilməsi, bölgənin gələcək inkişafı üçün çox əhəmiyyətlidir.

1. Ticarət və nəqliyyat: Xəzər dənizi, Asiya və Avropa arasındakı ticarət əlaqələrini gücləndirən əsas nəqliyyat marşrutlarından biridir. Xəzər üzərindən daşınan məhsullar, xüsusilə enerji resursları (neft və qaz) həm Türk dünyası, həm də dünya bazarları üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir [2]. Xəzər dənizinin ətrafında yerləşən ölkələr arasında mövcud olan nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı, bölgə ölkələri üçün əhəmiyyətli ticarət əlaqələrinin güclənməsinə səbəb olur.

2. Enerji resursları: Xəzər dənizinin enerji ehtiyatları, xüsusilə neft və qaz sahəsində zənginliyini qoruyur. Xəzər regionu, dünya enerji bazarına mühüm təchizatçı olaraq çıxır və enerji resurslarının nəql edilməsi üçün müxtəlif boru kəmərləri və logistika marşrutları mövcuddur. Xəzər dənizinin bu sahədəki potensialı, region ölkələrinin iqtisadi inkişafını təmin edir və enerji təhlükəsizliyini gücləndirir.

3. **Logistik dəhlizlər:** Xəzər dənizi, həm də beynəlxalq ticarət üçün əhəmiyyətli bir logistika mərkəzi rolunu oynayır. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu və digər nəqliyyat dəhlizləri vasitəsilə Xəzər dənizi, Asiya və Avropa arasındakı ticarət marşrutlarını birləşdirir. Bu dəhlizlər, yük daşımalarının səmərəli və tez olmasına imkan verir, bununla da regionun ticarət imkanlarını artırır.

4. **Balıqçılıq və akvakultura:** Xəzər dənizi, zəngin bioloji müxtəlifliyə malikdir və balıqçılıq sahəsində böyük imkanlar təqdim edir. Xəzər balığı, xüsusən beluga və digər qiymətli növlər, region ölkələri

üçün iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, akvakultura və su kənd təsərrüfatı inkişaf etdirildikcə, bu sahə həm iqtisadi, həm də ətraf mühitin qorunması baxımından faydalı olur.

5. **Turizm potensialı:** Xəzər dənizinin sahilində yerləşən ölkələr üçün turizm sektoru da böyük bir inkişaf potensialına malikdir. Xəzərin təbii gözəllikləri, çimərlik turizmi və səyahət marşrutları region ölkələri üçün əlavə gəlir mənbəyi yaratmaq potensialına malikdir [2]. Sahil əraziləri, həm yerli, həm də xarici turistlər üçün cəlbedici məkanlar təklif edir.

6. **Ətraf mühit və ekoloji təsirlər:** Xəzər dənizinin ekosistemi, eyni zamanda regionda ekoloji tarazlığın qorunması baxımından böyük önəm daşıyır. Dənizin çirklənməsi və bioloji müxtəlifliyin azalması, uzunmüddətli perspektivdə bölgə iqtisadiyyatına və ətraf mühitə ciddi təsir edə bilər. Buna görə də, Xəzər dənizinin mühafizəsi və təmizliyinin təmin edilməsi üçün ölkələr arasında koordinasiyalı fəaliyyətlər vacibdir.

7. **Geosiyasi əhəmiyyət:** Xəzər dənizinin strateji əhəmiyyəti, xüsusilə onun ətrafında yerləşən ölkələrin enerji ehtiyatlarının idarə olunmasında və beynəlxalq siyasətdəki mövqelərinin gücləndirilməsində özünü göstərir. Xəzər dənizi, həmçinin, Asiya və Avropanın qovuşduğu nöqtə kimi, dünya ticarət marşrutlarını əhəmiyyətli dərəcədə təsir edə bilər.

Xəzər dənizinin imkanları, bu resursların düzgün istifadə edilməsi və regional əməkdaşlıq yolu ilə daha da artırıla bilər. Bölgə ölkələrinin birgə fəaliyyəti və investisiyalar, Xəzər dənizinin iqtisadi və strateji potensialını daha da gücləndirə bilər.

Nəticə və təkliflər. Türk dövlətləri arasında logistik imkanları artırmaq və əməkdaşlığı gücləndirmək üçün aşağıdakı təklifləri irəli sürə bilərik:

- *Birgə nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı:* Türk dövlətləri arasında müasir nəqliyyat infrastrukturunun qurulması üçün ortaq layihələr həyata keçirilməlidir. Bu, yollar, dəmiryolları, limanlar və hava yolları kimi sahələri əhatə edə bilər. Xüsusilə, Qazaxıstan, Azərbaycan, Türkiyə və digər ölkələr arasında dəmir yolu və şəbəkələrinin əlaqələndirilməsi ticarət axınını asanlaşdıracaqdır.

- *Xəzər dənizi üzərindən dəhlizlərin açılması:* Xəzər dənizinin strateji əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, bu dəniz üzərindən keçən ticarət dəhlizlərinin inkişafı sürətləndirilməlidir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti və digər su marşrutları üzrə investisiyaların artırılması, yük daşımalarını daha sürətli və ucuz hala gətirəcəkdir.

- *Lojistik mərkəzlərinin qurulması:* Türk dünyasında logistika mərkəzləri və qovşaq nöqtələri qurulmalıdır. Bu mərkəzlər, ticarət mallarının daha sürətli yerdəyişməsi və təkrar emalı üçün ideal şərait yaradacaqdır. Məsələn, Azərbaycan və Qazaxıstan ərazisində beynəlxalq logistika mərkəzlərinin yaradılması, bu ölkələrdən və regiondan keçən ticarət marşrutlarını optimallaşdıracaqdır.

- *Elektron nəqliyyat idarəetmə sistemləri:* Türk dövlətləri arasında daşımaların daha səmərəli idarə edilməsi üçün rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi vacibdir. Elektron sənədləşmə, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və nəqliyyat axınlarının izlənməsi üçün ortaq platformaların yaradılması, logistika sektorunda sürət və şəffaflığı artıracaqdır.

- *Birgə logistika şirkətlərinin yaradılması:* Türk dövlətləri arasında nəqliyyat və logistika sahəsində birgə şirkətlərin qurulması, bu sahənin inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir. Bu şirkətlər, müştərək investisiyalarla yüksək texnologiyalı avadanlıqlar və logistik həllər təqdim edərək, ticarət əlaqələrini daha da möhkəmləndirə bilər.

- *Vergi güzəştləri və ticarət əngəllərinin azaldılması:* Dövlətlər, ticarətin daha rahat və səmərəli olması üçün gömrük prosedurlarını sadələşdirməli, vergi və digər bürokratik maneələri aradan qaldırmalıdır. Ortaq ticarət və nəqliyyat qanunları, ölkələr arasında logistika xidmətlərini asanlaşdıracaqdır.

- *Müasir texnologiyaların tətbiqi:* Türk dövlətləri arasında avtomatlaşdırılmış anbar sistemləri, ağıllı nəqliyyat həlləri və robot texnologiyalarının tətbiqi ilə logistika proseslərinin səmərəliliyi artırılmalıdır. Bu texnologiyalar, yüklərin daşınması və təchizatı sahəsində sürəti artıracaq, əməliyyat xərclərini azaldacaqdır.

- *Təlim və təcrübə mübadiləsi*: Türk dövlətlərinin logistika sahəsindəki mütəxəssislərinin bir-biri ilə təcrübə mübadiləsi etməsi və birgə təlimlər təşkil etməsi vacibdir [4]. Bu, sahədəki bilik və bacarıqların artırılmasına, eyni zamanda əməkdaşlığın dərinləşməsinə kömək edəcəkdir.

- *Beynəlxalq ticarət sazişlərinin gücləndirilməsi*: Türk dövlətləri, beynəlxalq ticarət sazişlərini və razılaşmaları yeniləməli və möhkəmləndirməlidir. Bu sazişlər, xüsusilə əmtəə ticarətinin inkişafına şərait yaradacaq və lojistik imkanların genişlənməsini təmin edəcəkdir.

- *Davamlı nəqliyyat qovşaqları*: Türk dövlətləri, yaşıl nəqliyyat qovşaqlarının tətbiqinə üstünlük verməli [4], ətraf mühitin qorunması baxımından ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaları tətbiq etməlidir. Elektriklə işləyən yük maşınları və bərpa olunan enerji mənbələri ilə işləyən logistika sistemləri bu məqsədlərə xidmət edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Əliyev H. (2020). Azərbaycanın nəqliyyat və logistika sektorunun inkişafı. Bakı: Nəşriyyat, s. 45-67.
2. Quliyev E. (2022). Xəzər dənizinin strateji əhəmiyyəti və logistika potensialı. Bakı: Azərkitab, s. 89-102.
3. Məmmədov İ. (2018). Türk dövlətləri arasında ticarət əlaqələrinin inkişafı. İstanbul: Türk Dünyası Araşdırmaları İnstitutu, s. 120-135.
4. Yılmaz M. (2019). Türk dünyasında logistika və nəqliyyat şəbəkələrinin gələcəyi. Ankara: Akademik Yayınlar, s. 210-225.

Резюме

Гурбанов Т.М

Использование логистических возможностей между туркоязычными государствами

В статье отмечается, что расширение логистических возможностей между тюркскими государствами имеет большое значение для развития региональной торговли и экономической интеграции. Для этого необходимо предпринять несколько ключевых шагов. Во-первых, необходимо развивать и оптимизировать транспортную инфраструктуру, особенно железные дороги, автомобильные дороги и порты. Развитие железнодорожной линии Баку-Тбилиси-Карс и портов вокруг Каспийского моря могло бы ускорить торговые потоки между странами региона. При этом особо подчеркивается, что создание совместных логистических центров и узловых пунктов между тюркскими государствами обеспечит быстрое перемещение торговых грузов.

Ключевые слова: *тюркоязычные государства, логистика, коридор, возможности, транспорт, узел и т. д.*

Summary

Gurbanov T.M.

Use of Logistics Capabilities Between Turkish-Speaking States

It is obvious that intensive exploitation of natural resources ultimately leads to the destruction of nature. This is the fundamental basis of the agricultural sector of the economy. Technical progress, penetrating the agricultural sector, on the one hand, increases the productivity of livestock and arable land, but on the other hand, leads to a violation of the ecological balance. The transition to organic methods of agricultural production is one of the steps towards a green economy. Therefore, from the point of view of the development of a green economy, the study of the problems of organic agriculture development and ways to solve them is of great importance.

Key words: *Turkic-speaking states, logistics, corridor, opportunities, transport, junction, etc.*

TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏR ARASI TİCARƏT MÜNASİBƏTLƏRİ VƏ ONLARIN İQTİSADİ ƏHƏMİYYƏTİ

Məhərrəmov Samir Qasım oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

maharramov.samir@sdu.edu.az

Xülasə: Türkdilli dövlətlər arasında ticarət münasibətləri, bu ölkələr arasında iqtisadi əməkdaşlığın güclənməsinə və regionda strateji əhəmiyyətli əlaqələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Ticarət, enerji, kənd təsərrüfatı və texnologiya sahələrində olan mübadilə, bu dövlətlərin iqtisadiyyatlarını dəstəkləmiş və yeni bazarlara çıxış imkanları yaratmışdır. Türk Dövlətləri Təşkilatının təsis edilməsi ticarət və gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsinə, infrastruktur layihələri və ortaq investisiya fondu kimi təşəbbüslərin formalaşmasına, gələcəkdə əlaqələrin daha da inkişaf etməsinə zəmin yaratmışdır.

Açar sözlər: iqtisadi inkişaf, dövlət, ticarət əlaqələri, mədəni, texnologiya

Türkdilli dövlətləri arasında son illərdə ticarət münasibətlərinin getdikcə daha da vacib bir məsələyə çevrilməsi iqtisadi integrasiyanın güclənməsində mühüm rol oynamışdır. Türk dövlətləri arasındakı bu münasibətlər iqtisadi inkişafın təmin olunmasına və siyasi əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə təkan vermişdir. Türkdilli dövlətlər, tarix boyu müxtəlif dövrlərdə və mədəniyyətlərdə ticarət əlaqələri qurmuş və qarşılıqlı iqtisadi faydalar əldə etmişlər. Bu əlaqələr, xüsusilə Mərkəzi Asiya və Anadolu bölgələri arasında inkişaf etmişdir. Həmçinin, Osmanlı İmperiyasının hakimiyyəti dövründə və ondan sonra da türkdilli dövlətlər arasında iqtisadi və ticarət münasibətləri mövcud olmuşdur. Bu əlaqələrin gücləndirilməsi, eyni zamanda hər bir dövlətin milli maraqlarını qorumağa xidmət edən vacib bir amil olmuşdur.

Son illər ərzində türkdilli dövlətlər arasında iqtisadi əməkdaşlıq və ticarət əlaqələri əhəmiyyətli bir inkişaf mərhələsinə çatmışdır. Türk Dövlətləri Təşkilatının (TDT) qurulması və bu çərçivədə müntəzəm olaraq keçirilən iqtisadi zirvə toplantıları, bu münasibətlərin daha da intensivləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Təşkilatın fəaliyyətində qarşılıqlı sərbəst ticarət və investisiya mübadiləsinin təşviq edilməsi, eləcə də bir çox konkret müqavilələrin imzalanması önəmli yer tutmuşdur. Türkdilli ölkələr arasında ən çox ticarət edilən sahələr arasında enerji, infrastruktur layihələri, kənd təsərrüfatı məhsulları və sənaye məhsulları ön plana çıxır. Bu sahələrdə birgə layihələrin həyata keçirilməsi və qarşılıqlı ehtiyacların qarşılınması imkanları artmaqdadır. Məsələn, qaz və neft məhsullarının ticarəti, bu dövlətlər arasında iqtisadi əlaqələrin əsas hissəsini təşkil edir [3].

Türkdilli dövlətlər arasında ticarət əlaqələrinin daha da inkişaf etməsi hər bir ölkənin iqtisadiyyatına müxtəlif formada müsbət təsir göstərmişdir. Bunlardan birincisini, bölgə iqtisadiyyatının güclənməsi təşkil edir. Bölgə iqtisadiyyatının güclənməsi ticarət əlaqələrinin inkişafına, bölgədəki iqtisadi müstəqilliyin artmasına və global bazarlara çıxış imkanlarının asanlaşdırılmasına səbəb olmuşdur. İqtisadiyyatın bu növünün inkişafı, xüsusilə kiçik və orta ölçülü iqtisadiyyatları olan ölkələr üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İkincini isə investisiya həcmının artması təşkil edir. İnvestisiyaların qarşılıqlı olaraq sövq edilməsi, türkdilli dövlətlərə yeni texnologiyaların və kapital axınlarının cəlb edilməsinə səbəb olmuşdur. Türkdilli dövlətlərə yeni texnologiyaların və kapital axınlarının cəlb edilməsi həm yerli sənaye sahələrinin, həm də infrastruktur layihələrinin inkişafına kömək etmişdir. Türkdilli dövlətlər arasında ticarət əlaqələrinin daha da inkişafı işsizliyin azalması və sosial sabitliyə səbəb olmuşdur. Ticarət münasibətlərinin genişlənməsi yeni iş imkanları yaratmış, bu da işsizlik səviyyəsinin aşağı enməsinə səbəb olmuşdur. Həmçinin, iqtisadi sabitliyin mövcudluğu sosial rifahın yüksəlməsinə gətirib çıxaran əsas amillərdəndir. Beynəlxalq ticarət əlaqələrinin qüvvətlənməsi türk dövlətlərinin birgə hərəkət edərək beynəlxalq bazarda daha rəqəbətlı olmasına səbəb olmuşdur. Beynəlxalq ticarət əlaqələrinin qüvvətlənməsi ticarət sərhədlərini genişləndirərək regional integrasiyanın dərinləşməsinə səbəb olmuşdur [2].

Türkdilli dövlətlər arasında ticarət münasibətlərinin gələcəkdə daha da inkişaf etdirilməsi mühüm məsələlərdəndir. Əsas məqsəd, regional iqtisadi integrasiyanı daha da irəlilətmək və hər bir ölkənin iqtisadi gücünü artırmaqdan ibarətdir. Bununla yanaşı, yeni iqtisadi və ticarət sazişləri, ticarət-infrastruktur layihələri və texnoloji əməkdaşlıq bu münasibətləri gücləndirəcək əsas amillərdən biri olacaqdır.

Türkdilli dövlətlər, bölgədəki sabitlik və sülhün qorunması, ölkələrin ərazi bütövlüyünün beynəlxalq aləmdə tanınması məsələlərinə xüsusi önəm verirlər. BMT-nin qəbul etdiyi qətnamələrdən irəli gələn məsələlər, Türk dövlətləri arasında qarşılıqlı hörmət və yekdilliklə qəbul edilir. Dövlətlərin qarşısında duran əsas məqsədlərdən biri də yalnız bir-biriləri ilə deyil, digər ölkələrlə də dostluq və qarşılıqlı anlaşma prinsiplərinin qorunub saxlanmasıdır. Bunun nəticəsi olaraq Türk Şurası və TÜRKPİ kimi beynəlxalq təşkilatlar üzv olmayan ölkələr və təşkilatların da üzv olması üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Dövlət başçılarımız bir neçə dəfə bildirmişdilər ki, bizimlə qarşılıqlı əlaqə qurmaq istəyən bütün təşkilat və ölkələr bu strukturlara qoşula bilər və bundan sonra üzv ölkələrin hər birinin ortaq maraqlarına xidmət edən bu təşkilat daha da inkişaf edəcəkdir. Özbəkistan, Türkmənistan və Macarıstan bu əməkdaşlıq prosesinə qoşulmuş dövlətlərdəndir və bu dövlətlərin dəstəyi ilə gələcəkdə daha geniş inkişaf gözlənilir. Türkdilli dövlətlər arasında siyasi əlaqələr ilə yanaşı, iqtisadi münasibətlər də güclü bir bağlılığın yaranmasına səbəb olmuşdur. Hər il bu ölkələr arasında ticarət əlaqələri inkişaf edir və iqtisadi əməkdaşlıq genişlənir. Məsələn, 2017-ci ildə Azərbaycanın Türk Şurası ölkələri ilə ticarət dövriyyəsi 11,4% artmış, 2018-ci ilin 8 ayında isə bu artım 16%-ə çatmışdır [1]. Həmçinin, dövlətlər arasında qarşılıqlı sərmayə yatırımları da müsbət istiqamətdə inkişaf etməkdədir. Azərbaycan Türk Şurası ölkələrinə 14 milyard ABŞ dollarından çox sərmayə yatırmış, eyni zamanda Türk Şurası ölkələri də Azərbaycana 12 milyard dolların üzərində investisiya qoymuşdular. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti və digər türkdilli ölkələrin qoşula biləcəyi TANAP qaz kəməri kimi mühüm layihələrin mövcudluğu iqtisadi əlaqələrin daha da möhkəmlənməsinə səbəb olmuşdur. Həmçinin, birlik ölkələri arasında investisiya axını və onlayn ticarətin genişlənməsi, iqtisadi əlaqələrin gələcəkdə daha da inkişaf etməsi üçün böyük imkanlar yaratmaqdadır.

Azərbaycanın Türk Şurası dövlətləri ilə iqtisadi, sosial və ticarət cəhətdən əlaqələri bu günümüzdə də yüksək formada davam etməkdədir. Bildiyimiz kimi 30 il müddətdə Azərbaycan torpaqlarının 20 faizə qədəri mənfur qonşumuz Ermənistan Respublikasının işğalı altında olmuşdur. 2020-ci il sentyabr ayının 27-də düşmən hücumlarının qarşısını almaq məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ali baş komandan İlham Əliyev tərəfindən tapşırıq verilmiş və şanlı Azərbaycan ordusu 44 günlük müharibə nəticəsində işğalda olan torpaqlarını düşmən əsarətindən azad etmişdir. Bu qələbənin yekunu olaraq Azərbaycan torpaqlarında quruculuq işlərinin həyata keçirilməsində Türk Dövlətləri Birliyinə daxil olan dövlətlərin cəlb edilməsi qarşıda dayanan əsas vəzifələrdən biri kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv ölkələrlə əlaqələrin bütün sahələrdə möhkəmləndirilməsinin Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas prioritetlərindən biri olduğunu qeyd etmişdir. Azərbaycanın ev sahibliyi etdiyi Türk dövlətlərinin Zirvə toplantısındakı çıxışında cənab Prezident İlham Əliyev Türk dünyasının böyük bir ailə olduğunu siyasi, iqtisadi, ticarət, mədəni, energetika, kənd təsərrüfatı, turizm ilə yanaşı, təhlükəsizlik, müdafiə, müdafiə sənayesi kimi sahələrdə də daha fəal vəziyyətdə həyata keçirməli olduqlarını da bildirmişdir. Zirvə toplantısındakı çıxışında həmçinin cənab Prezident İlham Əliyev Qarabağ bölgəsində həyata keçirilən quruculuq işlərinin aparılmasında Türkiyə şirkətlərinin əvəzolunmaz dəstəyini də xüsusi olaraq qeyd etmişdir [4]. Sonda qeyd etmək istərdim ki, Türk Dövlətləri Birliyinin davamlı olaraq qarşılıqlı əlaqələri bu birliyin gələcəkdə daha da inkişaf etməsinə səbəb olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2019_733.htm
2. <https://xalqgazeti.az/az/siyaset/147286-turk-dovletleri-arasinda-iqtisadi-munasibetler>
3. <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/turk-dovletlerini-birlesdiren-guclu-siyasi-iqtisadi-platforma-1728081490/340154>

4. <https://azerbaijan-news.az/az/posts/detail/qarabag-zeferi-regionda-turk-dovletleri-ucun-yeni-iqtisadi-imkanlar-yaradib-1668550859>

Резюме

Магеррамов С.Г.

Торговые отношения между тюркоязычными государствами и их экономическое значение

Торговые отношения между тюркскими государствами способствовали укреплению экономического сотрудничества этих стран и созданию стратегически важных связей в регионе. Обмен в таких областях, как торговля, энергия, сельское хозяйство и технологии, поддерживал экономики этих стран и создавал возможности для выхода на новые рынки. Создание Туркменского государства положило начало упрощению торговых и таможенных процедур, формированию инфраструктурных проектов и инициатив, таких как общий инвестиционный фонд, что создало основу для дальнейшего развития связей в будущем.

Ключевые слова: экономическое развитие, государство, торговые отношения, культура, технологии

Summary

Trade relations between Turkic-speaking states and their economic significance

Maharramov S.G.

Trade relations between Turkic-speaking countries have led to the strengthening of economic cooperation among these nations and the emergence of strategically significant connections in the region. Exchanges in trade, energy, agriculture, and technology have supported the economies of these countries and created opportunities for access to new markets. The establishment of the Turkic Council has paved the way for the simplification of trade and customs procedures, the formation of initiatives such as infrastructure projects and a common investment fund, and has laid the foundation for further development of future relations.

Key words: economic development, state, trade relations, cultural, technology

QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADİ RAYONLARINDA BƏRPAOLUNAN ENERJİ İNVESTİSİYALARININ STİMULLAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Məmmədov Misir İlham oğlu

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Bakı, Azərbaycan

misirmammadli@gmail.com

Xülasə: Azərbaycanın təmiz enerjiyə keçid siyasətində Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yaşıl enerji resurs potensialı ciddi qiymətləndirilir. Bu çərçivədə bölgə yaşıl enerji zonası elan edilmiş, həmçinin yaxın illərdə bu ərazilərin özünü tamamilə bərpaolunan enerji ilə təmin edəcəyi və ölkənin enerji infrastrukturun təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayacağı proqnozlaşdırılır. Həmçinin təmiz texnologiya əsaslı istehsal və xidmət sahələrinin yaradılması və dəstəklənməsi bölgənin enerji keçidi siyasətinin mühüm elementləri olacaqdır. Bütün bunlarla yanaşı, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bərpaolunan enerji stansiyalarının qurulması, şəbəkəyə integrasiyası və artıq qalan enerjinin ölkənin digər regionlarına ötürülməsi böyük maliyyə resursları tələb edir. Hazırda bu ərazilərdəki bərpaolunan enerji quruculuğu əsasən dövlət büdcəsi vəsaitləri hesabına həyata keçirilsə də, orta və uzun perspektivdə özəl sektorun, xüsusilə xarici investisiyaların bu layihələrə cəlb edilməsi istiqamətində mühüm iş aparılır. Başqa sözlə, yaxın illərdə dövlət-özəl tərəfdaşlığının və xarici investisiyaların Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə

nəzərdə tutulan bərpaolunan enerji layihələrinin başlıca maliyyələşmə mexanizmi kimi çıxış edəcəyi gözlənilir.

Açar sözlər: *Qarabağ və Şərqi Zəngəzur, bərpaolunan enerji, xarici investisiyalar, enerji keçid siyasəti, yaşıl enerji zonası*

Azərbaycan Respublikası son on illikdə enerji təhlükəsizliyi, dekarbonizasiya və yaşıl iqtisadiyyata keçid istiqamətində ciddi strateji məqsəd və hədəflər müəyyənləşdirmişdir. Sözügedən hədəflər əsasən ölkə miqyasında yaşıl enerji və texnologiyaların tətbiqini, o cümlədən enerji səmərəliliyinin artırılmasını nəzərdə tutur [7, s. 658]. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədində yaşıl artım və təmiz ətraf mühit başlıca prioritetlər kimi xüsusi diqqət çəkir. Bundan əlavə, Milli Prioritetlər çərçivəsində yaşıl enerji məkanının yaradılması əsas strateji məqsədlərdən biridir. Bərpaolunan enerji siyasəti çərçivəsində xüsusi əhəmiyyətə malik digər sənəd “Azərbaycanın 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”dır. Strategiya yaşıl enerjiyə keçidin istiqamətlərini müəyyənləşdirib ki, bunlara təbii resurslardan dayanıqlı istifadə və enerji sektorunun liberallaşdırılması sahəsində mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi daxildir. Bundan əlavə, Azərbaycan hökuməti enerji sektoruna ayrılan subsidiyaları mərhələli şəkildə dayandırmağı, eləcə də maliyyə yükünü azaltmağı planlaşdırır. Bu məqsədlə 2030-cu ilə qədər enerji istehsalında bərpa olunan enerji resurslarının payının 30%-a çatdırılması hədəfi ölkənin bərpaolunan enerji siyasətinin mühüm istiqamətidir [2].

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının zəngin günəş və külək enerjisi potensialı, həmçinin ölkənin mövcud su ehtiyatlarının təqribən 25%-nin bu ərazilərin payına düşməsi bölgədə nəzərdə tutulan bərpaolunan enerji layihələrinin reallaşdırılması üçün ilkin təbii və iqtisadi şərtləri təmin edir [3, s.69]. Bu kontekstdə, bölgənin bərpaolunan enerji potensialının reallaşdırılması istiqamətində atılan ən mühüm addımlardan biri BP şirkətilə birgə həyata keçirilən 240 MVt gücündə günəş elektrik stansiyası layihəsidir. Bundan əlavə, Laçın və Kəlbəcər rayonları ərazisində 400 MVt gücündə külək elektrik stansiyasının inşası planlaşdırılır. Qeyd edilən hər iki təmiz enerji layihəsi xarici investisiyalar cəlb edilməklə reallaşdırılacaq.

Son dövrlərdə bölgədə həyata keçirilən real bərpaolunan enerji layihələrinə mövcud su elektrik stansiyalarının bərpası və istifadəyə verilməsi ilə yanaşı, yeni kiçik su elektrik stansiyalarının tikintisi və istismarı daxildir. Qəbul edilmiş tədbirlər planlarına müvafiq olaraq, 23 su elektrik stansiyasının bərpası və 37 yeni stansiyanın tikintisi nəzərdə tutulmuşdur. Yekunda, 2030-cu ilə qədər Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə ümumilikdə 72 kiçik su elektrik stansiyasının fəaliyyət göstərməsi planlaşdırılır. Bu layihələr əsasən dövlət investisiyaları hesabına həyata keçirilir, lakin yaxın gələcəkdə bu layihələrə də özəl sərmayələrin cəlb olunması planlaşdırılır. Artıq xarici investisiyalar hesabına bir neçə kiçik su elektrik stansiyası layihəsi həyata keçirilməkdədir [5, s.3].

Qarabağ və Zəngəzur regionunun enerji ehtiyacı hal-hazırda əsasən alternativ mənbələr hesabına ödənilir və 2040-cı ilə qədər 1100 MVt gücündə elektrik enerjisi istehsalı proqnozlaşdırılır. Gələcəkdə isə bölgənin elektrik enerjisi tələbatının təxminən 1000 MVt olacağı proqnozlaşdırılır ki, bu da "sıfır emissiyalı" enerji bölgəsinə çevrilmək üçün real imkanlar yaradır. Lakin son illərdə su elektrik stansiyalarından əldə olunan enerji həcmının azalması və su ehtiyatlarının tükənməsi hidroenerji sahəsində iqlim dəyişikliyinə mənfi təsirlərinə diqqət yetirilməsini tələb edir. Buna görə də Qarabağ və Zəngəzurdə günəş və külək enerjisi kimi daha etibarlı və dayanıqlı alternativlərə üstünlük verilməsi məqsədəuyğun olardı. Qlobal tendensiyalar da bu istiqaməti dəstəkləyir; 2013–2021-ci illərdə dünya üzrə bərpa olunan enerji investisiyalarının 88%-i məhz günəş və külək enerjisində yönəlmişdir [8, s.2].

Beləliklə, mövcud təhlillər göstərir ki, yaxın və orta perspektivdə su elektrik stansiyaları Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının bərpa olunan enerji istehsalında və yaşıl enerji zonasına çevrilməsində əsas paya sahib olacaqdır. Həmçinin planlaşdırılan günəş və külək elektrik layihələri də bölgənin enerji keçidində mühüm əhəmiyyətli yer tutacaqdır [6]. Lakin, artıq qeyd edildiyi kimi, bu layihələrə xarici investisiyaların cəlb edilməsi bərpaolunan enerji keçidinə dair dövlət siyasətinin başlıca hədəflərindən

biridir. Araşdırmalar göstərir ki, ölkənin 100 faizlik təmiz enerjiyə keçidini təmin etmək üçün 30 milyard dollar vəsaitə ehtiyac vardır.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan bərpa olunan enerji layihələrinin ümumi maliyyə tələbatı dəqiq açıqlanmasa da, bəzi layihələrin dəyəri məlumdur. Məsələn, BP-nin Cəbrayıl da inşa edəcəyi 240 MVt gücündə günəş elektrik stansiyası təxminən 200 milyon ABŞ dolları dəyərində qiymətləndirilir. Həmçinin, bölgədə 18 enerji stansiyasının tikintisi üçün 300 milyon dollardan artıq vəsait tələb olunduğu bildirilmişdir [4, s.1]. Rəsmi sənədlərdə qeyd olunur ki, 400 MVt-lıq külək stansiyası və hidroelektrik stansiyaların qurulması və bərpası üçün xarici investisiyaların cəlb olunması ön plandadır. Bu vəsaitin xarici mənbələrdən cəlb edilməsi ölkənin energetika sektorunda bir sıra islahatların həyata keçirilməsini, o cümlədən investisiya mühitinin liberallaşdırılmasını tələb edir.

Tədqiqatlar göstərir ki, proqnozlaşdırıla bilən enerji bazarı, şəffaf tender və satınalma mexanizmləri, vergi və maliyyə güzəştləri, eləcə də əlverişli kredit imkanları xarici investorları bu sahəyə cəlb edə bilər. 2021-ci ildə keçirilmiş Avropa İttifaqının Biznes Mühiti Sorğusuna əsasən, Avropa şirkətlərinin əhəmiyyətli hissəsi – 54%-i Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə investisiya imkanları ilə maraqlansa da, yalnız 14%-i konkret addımlar atıb, 40%-i isə daha yaxşı şəraitin yaranmasını gözləyir. Bu bölgələrdə alternativ enerji və yaşıllayihələr, mülki tikintidən sonra ikinci ən cəlbəedici sahə hesab olunur və respondentlərin 36%-i bu istiqamətdə investisiya yatırmaq niyyətindədir [1, s.2].

Bununla yanaşı, avropalı investorlar əsas maneə kimi məlumat çatışmazlığını qeyd edirlər və bu hal layihələrin həyata keçirilməsini ləngidə bilər. Sorğuda iştirak edən şirkətlər həmçinin yaşıllayihələrə yerli dəstəyin gücləndirilməsini mühüm islahat istiqaməti kimi vurğulamışlar. Onlar yaşıllayihələrin stimullaşdırmaq üçün ən vacib addımlar sırasında maliyyə dəstəyi tədbirlərini (vergi güzəştləri, xüsusi tariflər, qrantlar və s.), ekoloji normativləri və yaşıllayihələrə artan tələbatı ön plana çəkiblər.

Bütün bunlarla yanaşı, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgəsində həyata keçiriləcək bərpa olunan enerji layihələrinin yalnız investisiya cəlbəedici deyil, həm də səmərəli və dayanıqlı icrası önəmlidir. Sənaye təcrübəsi göstərir ki, alternativ enerji sahəsində daha şəffaf və sabit idarəetmə modelinə ehtiyac vardır. Azərbaycanda bu sahəyə investorların cəlbini asanlaşdırmaq üçün energetika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi əsas amillərdən biridir. Mövcud infrastrukturun zəifliyi texniki riskləri artırır və bu da ümumilikdə investisiya mühitini mənfi təsirləyir. Bundan əlavə, enerji ötürülməsi zamanı yaranan itkilər və qeyri-kafi şəbəkə imkanları da səmərəliliyin azalmasına səbəb olur. Bu səbəbdən, şəbəkə idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi, texniki standartların formalaşdırılması və Şəbəkə Məcəlləsinin hazırlanması istiqamətində işlər aparılır.

Milli səviyyədə təmiz enerji siyasəti bu resurslardan səmərəli istifadəyə və günəş-külək texnologiyalarına daha çox sərmayə cəlbinə yönəlməlidir. Xüsusilə su resurslarının mühafizəsi və hidroelektrik layihələrin ekoloji təsirlərinin minimuma endirilməsi də bu siyasətdə yer almalıdır. Əlavə olaraq, yaşıllayihə sahəsində özəl sektorun rolu artırılmalı, dövlət isə investisiya risklərini azaltmalı və təşviq mexanizmləri yaratmalıdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dövlət investisiyaları hələ də önəmlidir, bununla yanaşı, bu sahədə hökumətin maliyyə yükünü azaltmaq və özəl sərmayələri stimullaşdırmaq məqsədəuyğun olardı.

Beləliklə, dövlət-özəl tərəfdaşlığı və elektroenergetika sektorunda islahatların həyata keçirilməsi həm ölkə miqyasında, həm də Qarabağ və Zəngəzurdə bərpa olunan enerji keçidində mühüm rol oynaya bilər. Həmçinin elektrik enerjisi bazarının tənzimləmə mühitinin liberallaşdırılması, dövlət inhisarının tədricən aradan qaldırılması və hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi bu prosesi sürətləndirə bilər. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaşıllayihədən istifadə edən sahibkarlara güzəştli maliyyə dəstəkləri, xüsusi fondların yaradılması, qrant və kredit imkanlarının artırılması da investisiya mühitini canlandırma bilər. Nəhayət, prosedurların sadələşdirilməsi, "bir pəncərə" sisteminin tətbiqi və hərrac mexanizmlərinin qurulması şəffaf və rəqabətə açıq enerji bazarının formalaşması baxımından əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat

1. Avropa İttifaqı (Aİ). Biznes Mühiti Hesabatı – Azərbaycan 2021. 6-cı buraxılış. <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/A%C4%B0%20Biznes%20M%C3%BChiti%20Hesabat%C4%B1%20Az%C9%99rbycan%202021.pdf>
2. Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası. 22.07.2022. <https://e-qanun.az/framework/50013>
3. Əliyev, Ş. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yaradılmasının strateji aspektləri. Geostrategiya jurnalı, – sentyabr-oktyabr 2020. № 05/06 (59/60), – s.67-72.
4. NHMT. (2022). Dünyada və Azərbaycanda “yaşıl enerji” üçün investisiyalar: mövcud durumun və perspektiv imkanların analizi. https://www.nhmt-az.org/frontend/pages/human-rights-inner.php?id=188#_ftnref9
5. Şahbazov, P. (2024). *Azərbaycan energetikasında yaşıl era*. “Azərbaycan” qəzeti. <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/azerbaycan-energetikasinda-yasil-era-1729199647/341323>
6. Aliyev, S. (2025). Strategic Importance of the Green Energy Zone in The Sustainable Development of the Karabakh Economic Region. International Conference on Next-Generation Innovations and Sustainability 2025. Futurity Research Publishing. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15199941>
7. Aliyev, S., Gulaliyev, M., Purhani, S., Mehdiyeva, G., & Mustafayev, E. (2024). Comparative Assessment of Energy Security Level: The Case of the South Caucasus Countries. International Journal of Energy Economics and Policy, 14(1), 651–662. <https://doi.org/10.32479/ijeep.14984>.
8. World Bank. (2023). *Enabling foreign direct investment in the renewable energy sector: reducing regulatory risks and preventing Investor-State conflicts*. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099701404112329298/pdf/IDU0c75e7e5c03eef04e9808a010465c21da0408.pdf>.

Резюме

Мамедов М.И.

Стимулирование инвестиций в возобновляемую энергетику в Карабахский и Восточного Зангезурских экономических районах

В политике перехода Азербайджана к чистой энергии потенциал возобновляемых энергетических ресурсов Карабахский и Восточного Зангезурских экономических районов оценивается как весьма значительный. В этом контексте регион был объявлен зоной зелёной энергетики, и прогнозируется, что в ближайшие годы, данные территории будут полностью обеспечены энергией из возобновляемых источников, а также сыграют важную роль в совершенствовании энергетической инфраструктуры страны. Создание и поддержка производственных и сервисных отраслей, основанных на чистых технологиях, также станет важным элементом политики энергетического перехода региона. Вместе с тем, строительство станций возобновляемой энергетики на освобождённых от оккупации территориях, их интеграция в сеть и передача избыточной энергии в другие регионы страны требуют значительных финансовых ресурсов. В настоящее время развитие возобновляемой энергетики на этих территориях в основном осуществляется за счёт государственного бюджета, однако в среднесрочной и долгосрочной перспективе предпринимаются важные шаги по привлечению частного сектора, особенно иностранных инвестиций, к этим проектам. Иными словами, ожидается, что в ближайшие годы государственно-частное партнёрство и иностранные инвестиции станут основным механизмом финансирования планируемых проектов в области возобновляемой энергетики в Карабахе и Восточном Зангезуре.

Ключевые слова: Карабах и Восточный Зангезур, возобновляемая энергия, иностранные инвестиции, политика энергетического перехода, зона зелёной энергетики

Summary

Mammadov M.I.

Stimulating Renewable Energy Investments in the Economic Regions of Karabakh and Eastern Zangezur

In Azerbaijan's clean energy transition policy, the green energy resource potential of the Karabakh and Eastern Zangezur economic regions is being seriously evaluated. Within this framework, the region has been declared a green energy zone, and it is forecasted that in the coming years, these areas will be fully supplied with renewable energy and will play an important role in improving the country's energy infrastructure. Additionally, the creation and support of clean technology-based production and service sectors will be key elements of the region's energy transition policy. At the same time, building renewable energy plants in the liberated territories, integrating them into the grid, and transferring surplus energy to other regions of the country require significant financial resources. Although the construction of renewable energy infrastructure in these areas is currently being carried out mainly with funds from the state budget, significant efforts are being made to attract the private sector—especially foreign investment—to these projects in the medium and long term. In other words, in the near future, public-private partnerships and foreign investments are expected to become the primary financing mechanisms for renewable energy projects planned in Karabakh and Eastern Zangezur.

Key words: Karabakh and Eastern Zangezur, renewable energy, foreign investment, energy transition policy, green energy zone

AZƏRBAYCANIN AQRAR SEKTORUNDA YAŞIL İQTİSADİYYAT VƏ XARİCİ İQTİSADİ ƏLAQƏLƏRİN STRATEJİ İNTEQRASIYASI: TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRLƏ ƏMƏKDAŞLIQ İMKANLARI

Məmmədov Mülkəddin Rövşən oğlu

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

mulk1996@mail.ru

Xülasə: Məqalədə Azərbaycanın aqrar sektorunda yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi və bu kontekstdə türkdilli dövlətlərlə iqtisadi əməkdaşlıq imkanları təhlil edilir. Yaşıl iqtisadiyyat modeli ekoloji dayanıqlılığın təmin olunması ilə yanaşı, xarici iqtisadi əlaqələrdə rəqabətqabiliyyətli və səmərəli istehsal mexanizmlərinin formalaşdırılmasına zəmin yaradır. Azərbaycan yaşıl texnologiyaların tətbiqi, ekoloji təmiz məhsul istehsalı və ixrac potensialının artırılması sahəsində mühüm addımlar atmaqdadır. Tədqiqatda Azərbaycanın “Made in Azerbaijan” strategiyası çərçivəsində yaşıl yanaşmanın xarici bazarlara integrasiyası və türkdilli ölkələrlə birgə layihələrin formalaşdırılması imkanları xüsusi olaraq vurğulanır. Aqrar məhsullar üzrə yaşıl sertifikatlaşdırma, rəqəmsal texnologiyalar və aqroparklar vasitəsilə əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi məqsəduyğun hesab olunur. Azərbaycanın aqrar sektorunun yaşıl iqtisadiyyat çərçivəsində inkişafı və bu prosesin türkdilli dövlətlərlə strateji integrasiyası həm ekoloji, həm də iqtisadi baxımdan qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq mühitinin yaradılmasına xidmət edir.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, aqrar sektor, türkdilli dövlətlər, xarici iqtisadi əlaqələr, strateji integrasiya

Qlobal iqlim böhranı və resursların səmərəsiz şəkildə istifadəsi fonunda yaşıl iqtisadiyyat məhfumu müasir dövrün əsas iqtisadi inkişaf strategiyalarından biri olmuşdur. Ekoloji davamlılıq, sosial rifah və iqtisadi artımın təmin olunması kimi önəmli məsələlər bu modeldə öz əksini tapır. Aqrar sektor Azərbaycan iqtisadiyyatının önəmli tərkib hissələrindən biri olub yaşıl iqtisadi model ilə təkmil vəhdət olması, ölkənin

iqtisadi səmərəliliyin yüksəlməsi və xarici iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi cəhətdən olduqca vacib əhəmiyyət daşıyır [1].

Xüsusi olaraq türkdilli dövlətlər kontekstində aqrar sahədə əməkdaşlıq və yaşıl texnologiyaların tətbiq edilməsi, həm regional iqtisadi integrasiyanın gücləndirilməsi, həm də uzunmüddətli sabitlik və strateji dayanıqlılığın təmin olunması baxımından zəruridir. Bu tezisdə Azərbaycanın aqrar sektorunda yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi, xarici iqtisadi əlaqələrdə bu modelin rolu və türkdilli ölkələrlə əməkdaşlıq imkanları tədqiq olunur.

Yaşıl iqtisadiyyatın mahiyyəti və aqrar sektora təsiri. BMT-nin Ətraf Mühit Proqramına (UNEP) görə, yaşıl iqtisadiyyat insan rifahını artıran, sosial bərabərliyi təmin edən və ətraf mühit risklərini əhəmiyyətli dərəcədə azaldan iqtisadiyyat növüdür [1]. Bu model məxsusi şəkildə aqrar sahədə resursların məqsədyönlü istifadəsini, ekoloji təsirlərin azaldılmasını və uzunmüddətli davamlı istehsal proseslərini ehtiva edir. Azərbaycanın kənd təsərrüfatında bu istiqamətdə bir sıra təşəbbüslər həyata keçirilir: suvarma sistemlərinin yenilənməsi, üzvi gübrələrin təşviqi, biotexnoloji üsullarla məhsuldarlığın artırılması və aqroparkların yaradılması yaşıl yanaşmanın əsas təzahürlərindəndir [2]. Bununla yanaşı yaşıl sertifikatlaşdırma, məhsulun mənşəsinin və dövriyyəsinin izlənməsi və ekoloji etiketləmə kimi mexanizmləri vasitəsilə ixrac yönümlü istehsal gücləndirilir. Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyat modelinə keçid kənd təsərrüfatı sektorunda su resurslarının effektiv istifadəsi, torpaqların münbitliyinin qorunması və ekoloji təmiz məhsul istehsalının təşviqi ilə birbaşa əlaqələndirilir [6. s. 64].

Xarici iqtisadi əlaqələr və yaşıl yanaşmanın sintezi. Aqrar məhsullar Azərbaycanın xarici ticarət strategiyasında başlıca əhəmiyyət daşıyır. “Made in Azerbaijan” brendi altında xarici bazarlara çıxarılan məhsullar arasında ekoloji təmiz məhsullara üstünlük verilməsi müşahidə olunur [3]. Bu, yaşıl iqtisadiyyatın ixrac siyasətinə sistemli şəkildə qoşulma olunduğunun göstəricisidir. Eyni zamanda, Avropa və Asiya bazarlarına çıxış imkanları olan Azərbaycan üçün yaşıl standartlara uyğun məhsulların istehsalı strateji prioritetlər arasında yer alır. Bu məhsulların yüksək əlavə dəyər yaratması, rəqabətə davamlı olması və ekoloji normalara uyğunluğu xarici iqtisadi əlaqələrin dərinləşməsi üçün zəruri amildir [4]. Bu xüsusda karbon emissiyalarının azaldılması, enerji səmərəliliyi və resursların təkrar istifadəsi kimi amillər də nəzərə alınmalıdır.

Türkdilli dövlətlərlə əməkdaşlıq imkanları və institusional dəstək. Türkdilli ölkələr – Türkiyə, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistan – ilə aqrar sahədə əməkdaşlıq ənənəvi bağlar və bənzər iqlim-coğrafi amillərlə bağlıdır. Bu ölkələr arasında iqtisadi, texnoloji və institusional əməkdaşlıq çərçivəsində yaşıl iqtisadiyyatın integrasiyası mütərəqqi nəticələr doğura və müsbət nəticələrə səbəb ola bilər. Türk Dövlətləri Təşkilatı bu əməkdaşlıq üçün mövcud platforma kimi çıxış edə bilər. Üzv ölkələr arasında:

- Aqrar məhsullar üzrə yaşıl sertifikatlaşdırma sistemlərinin uyğun hala gətirilməsi;
- Ortaq ekoloji laboratoriyaların yaradılması;
- Birgə aqropark və bioferma layihələrinin reallaşdırılması;
- Süni intellekt və rəqəmsal texnologiyalarla yaşıl idarəetmə modellərinin qurulması kimi innovativ çıxış yolları təklif oluna bilər [5].

Bu əməkdaşlıq həm regional ərzaq təhlükəsizliyinə töhfə verər, həm də ekoloji çağırışlara cavab verən davamlı inkişaf modelinin formalaşdırılmasına şərait yaradar.

Yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinin aqrar inkişaf strategiyalarına integrasiyası ərzaq təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi, kənd əhalisinin rifahının dəstəklənməsi və ekoloji sertifikatlı məhsullar üçün yeni bazarların açılması baxımından mühüm rol oynayır [7].

Nəticə və tövsiyələr. Azərbaycanın aqrar sektorunda yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi və bu kontekstdə xarici iqtisadi əlaqələrin strateji şəkildə formalaşdırılması, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi və beynəlxalq rəqabətə davamlılığı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Türkdilli dövlətlərlə əməkdaşlıq bu prosesin daha sistemli və qarşılıqlı faydalı şəkildə həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Təvsiyələr:

- Aqrar məhsullar üzrə yaşıl ixrac strategiyası hazırlanmalıdır.

- Türkdilli ölkələrlə birgə sertifikatlaşdırma və standartlaşdırma qurumları yaradılmalıdır.
- Rəqəmsal və süni intellekt texnologiyaları ilə idarə olunan yaşıl aqroparklar təşviq olunmalıdır.
- Elmi-tədqiqat institutları arasında yaşıl texnologiyalar üzrə layihə mübadiləsi təşviq edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. <https://www.greenpolicyplatform.org/sites/default/files/downloads/resource/UNEP>
2. <https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC176989/>
3. <https://economy.gov.az/az/page/iqtisadiyyat/esas-iqtisadi-gostericiler/2020>
4. www.oecd.org
5. <https://e-qanun.az/framework/19038>
6. Əliyev İ. A. (2019). Azərbaycan iqtisadiyyatında davamlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat modelləri.

Bakı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.

7. www.unescap.org/sites/default/d8files/knowledge-products/Agriculture.pdf (United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP). (2012). Low Carbon Green Growth Roadmap for Asia and the Pacific: Agriculture Sector Module. Bangkok: United Nations.

Резюме

Мамедов М.Р.

Стратегическая интеграция зеленой экономики и внешнеэкономических связей в аграрном секторе Азербайджана: Возможности сотрудничества с тюркоязычными странами

В статье анализируется использование зеленой экономики в аграрном секторе Азербайджана и возможности экономического сотрудничества с тюркоязычными странами в этом контексте. Модель «зелёной экономики» создаёт основу для формирования конкурентоспособных и эффективных механизмов противодействия во внешнеэкономических отношениях, а также обеспечения экологической устойчивости. Азербайджан предпринимает важные шаги по внедрению зелёных технологий, экологически чистой продукции и повышению экспортного потенциала. В исследовании подчёркивается способность Азербайджана интегрировать «зелёный» подход на зарубежные рынки в стратегию «Сделано в Азербайджане» и формировать совместные проекты с тюркоязычными странами. Целесообразно углублять сотрудничество по направлениям зеленой сертификации, цифровых технологий и агропарков. Развитие азербайджанского аграрного сектора в рамках зелёной экономики и стратегическая интеграция этого процесса с тюркоязычными странами служит созданию экологической среды взаимовыгодного экономического сотрудничества и охраны окружающей среды.

Ключевые слова: зеленая экономика, аграрный сектор, тюркоязычные государства, внешнеэкономические связи, стратегическая интеграция

Summary

Mammadov M. R.

Strategic Integration of Green Economy and Foreign Economic Relations in the Agricultural Sector of Azerbaijan: Opportunities for Cooperation With Turkic-Speaking Countries

The article analyzes the use of a green economy in the agricultural sector of Azerbaijan and the opportunities for economic cooperation with Turkic-speaking countries in this context. The Green Economic Model creates a basis for the formation of competitive and effective rejection mechanisms in external economic relations, along with environmental sustainability. Azerbaijan is taking important steps to introduce green technologies, environmentally friendly products and increasing export potential. The study emphasizes Azerbaijan's ability to integrate green approach to foreign markets in the Made in Azerbaijan

strategy and forming joint projects with Turkic-speaking countries. It is expedient to deepen cooperation through green certification, digital technologies and agroparks. The development of the Azerbaijani agricultural sector within the green economy and the strategic integration of this process with Turkic-speaking countries serves to create an environmental environment of mutually economic cooperation both environmentally friendly.

Key words: green economy, agricultural sector, Turkic-speaking states, foreign economic relations, strategic integration

İSTEHLAKA ƏSASLANAN İQTİSADİYYATDAN İNNOVASIYA MƏRKƏZLƏRİNƏ: TÜRK ÖLKƏLƏRİ ÜÇÜN YARADICI ALYANS ÇƏRÇİVƏSİ

Məmmədov Saleh Məmmədəli oğlu

UNEC, Bakı Mühəndislik Universiteti, Bakı, Azərbaycan

samammadov@beu.edu.az

Bağirov Dəmət Abbas oğlu

Bakı Mühəndislik Universiteti, Bakı, Azərbaycan

dbagirov@beu.edu.az

Həsənov Əbdül-Səməd Həsənağa oğlu

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

sam_5az@yahoo.com

Xülasə: *Məqalədə yalnız müstəqil dövlətlərin iştirakı ilə qurulması nəzərdə tutulan Türk birliyinin formalaşması prinsipləri, xüsusiyyətləri, süni intellekt və texnoloji innovasiyalar əsasında yeni iqtisadi fəlsəfəsi araşdırılmışdır. Burada birliyin start vəziyyəti geniş təhlil edilmiş, zəif və güclü amilləri baxılmış, dünya liderliyi uğrunda mübarizə üsulları qeyd edilmişdir. Tədqiqatda daha çox spesifik iqtisadi inkişaf fəlsəfəsinin müvafiq modelləri öyrənilmiş, Avropa birliyinin quruculuq prinsiplərinə uyğun olaraq bir birlik iqtisadiyyatının qurulması əsaslandırılmışdır. İttifaqın qurulması bazasını süni intellekt, elmi texnoloji sıçrayış, dövlət inhisarının və dövlət müdaxiləsinin minimuma endirilməsi prinsipləri təşkil edir.*

Açar sözlər: *Türk birliyi, yaradıcı cəmiyyət, iqtisadi fəlsəfə, resurs rentası, innovasiya, istehlakçı toplum*

Giriş. 21-ci əsrdə global iqtisadi paradigma geri dönməz şəkildə innovasiya əsaslı artım istiqamətində dəyişmişdir, burada elmi tərəqqi, texnoloji suverenlik və süni intellekt (Sİ) qabiliyyətləri milli rəqəbatqabiliyyətliliyi müəyyən edir. Lakin bir çox resurs zəngin ölkələr insan kapitalına və innovasiya ekosistemlərinə investisiya etmək əvəzinə sonlu təbii sərvətlərə güvənən istehlak əsaslı modellərdə qalmaqdadır. Bu asılılıq iqlim böhranları, geosiyasi qeyri-sabitlik və sürətli texnoloji dəyişikliklərlə xarakterizə olunan bir dövrdə mövcudluq üçün təhlükə yaradır. Türk dövlətləri - Azərbaycan, Qazaxstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkiyə və Türkmənistan - bu problemə nümunədir. Mədəni birliyə və strateji coğrafi mövqeyə baxmayaraq, bu ölkələr tarixən resurs çıxarılmasına və istehlaka əsaslanan inkişaf modelinə üstünlük verərək, özlərini xarici təsirlərə qarşı zəif və yüksək dəyərli sektorlarda geridə qoymuşlar. Hazırda bu ölkələrdə bəzi pozitiv addımlar atılsa da (məsələn, Türkiyə, Azərbaycan və Qazaxstanda süni intellektin inkişafı, proqram qəbul olunması, hərbi sənayedə bir sıra irəliləyişlər), hələ də tələb olunan səviyyədən və dünya ölkələrindəki uğurlardan olduqca geri qalır. Türk ölkələrinin demək olar ki, hamısı, ayrı ayrılıqda inkişafın sürətləndirilməsi üçün böyük proqramlar qoymuşdur, hədəf inkişaf etmiş ölkəyə çevrilmək, dünya düzənində aparıcı rola sahib olmaqdır [1,2]. Bu global proqramların yerinə yetirilməsi birlikdə daha tez və daha səmərəli ola bilər. Həm də bu elm-texnologiyaya söykənən, süni intellektin bütün sferalarda geniş istifadəsi ilə mümkündür. Hazırda isə bütün ölkələr ayrı-ayrılıqda və bütöv bir orqanizm kimi bütün inkişaf

etmiş ölkələrdən xeyli geri qalır. Amma potensial imkanlar böyükdür, sonsuzdur. Tarixi siyasi arenada tutduğu mövqe isə imkan verir ki, bu birlik və ayrılıq üzvlər qlobal tənzimləmədə dünya liderləri ölkə və ölkə qrupları ilə rəqabət gücünə malikdir.

Bu tədqiqat işi, bu iqtisadiyyatları passiv istehlakçılardan qlobal innovasiya liderlərinə çevirmək üçün elmi əməkdaşlıq, texnoloji integrasiya və süni intellekt əsaslı innovasiyalara söykənən yaradıcı Alyans çərçivəsini təklif edir. Belə ittifaq haqqında hələ 1992-ci ildə geniş tədqiqat aparmışdıq [3].

Birliyin iqtisadi inkişaf fəlsəfəsi

Türk dünyasının və xüsusilə Azərbaycanın iqtisadi inkişaf fəlsəfəsi tərəfimizdən üç qanunauyğunluq əsasında müəyyən olunmuşdur [5] :

Birinci qanunauyğunluq insan resursları ilə təbii resurslar arasında tərs mütənasib asılılıq: İnsan təbiətdən nə qədər çox xoş rəftar görürsə, bir o qədər insanın müqavimət gücü zəifləyir. Təbiətdən gələn sərt rəftar isə insanın müqavimət gücünü artırır, insanın müqavimət gücünü ciddi surətdə artırır. Təbii resursları bol olan ölkələrin hamısında insanın toplu müqavimət gücü zəif durumdadır və bu resursların həcmi genişləndikcə insanın məcmu gücü daha sürətlə zəifləyir. Resurs çatışmazlığı isə insan gücünə, müvafiq olaraq elm və texnologiyanın inkişafına arxalanaraq iqtisadi inkişafı qurmağa, arxalanmağa bir növ məcbur edir.

Bütün Türk qrupu ölkələrində iqtisadiyyatın əsasən resurs bazasında inkişaf etdiyi görünür (bax Cədvəl 1). Bir yalnız Türkiyədə resurs rentasının payı 1%-in altındadır. Amma təbii ki, Türkiyədə də yaradıcılıq əmsali inkişaf etmiş ölkələrdən qat-qat aşağıdır. Orta göstərici isə 17.17 % təşkil edir ki, bu da passiv istehlakçı ölkələrin göstəricilərinə uyğundur.

Cədvəl 1

Türk dövlətləri ittifaqının ümumi xarakteristikası (2023)

Ölkələr	Azərbaycan	Qazaxstan	Özbəkistan	Qırğızistan	Türkiyə	Türkmənistan	Cəm və ya orta
Ərazi.min kv km	86600	2724900	447400	199951	783562	488100	4730513
Əhali, min nəfər	10153.96	20330.1	35652.31	7099.75	85325.96	7364.44	165926.5
Milli sərvət, milyard dollar	200	600	250	50	2300	100	3500
ÜDM, ad.başına, dollar	7012	12919	2850	1977	12814	8233	7634.167
ÜDM,milyard dollar	72	262	102	14	1118	60	1628
Əsas kapitala investisiyalar, milyard dollar	10745.24	69435.74	32723.81	2970.93	356237.8	11106.29	483219.8
İxrac, milyard dollar	35487.35	90360.13	24066.92	5477.87	356899.8	13110.7	525402.8
Resurs rentası, ÜDM-də%	29.9	26.8	20.5	11.5	0.8	13.5	17.16667
Yüksək texnol.ixracı, cəmdən %	3	34	3	19	5	0	10.66667
İnnov.indeksi	21.3	26.68	24.71	20.16	38.61	34.1	27.59333
Korrups.qarşı mübar.indeksi	22	40	32	25	34	17	28.33333
Hökumət səmərəlilik indeksi	-0.03	0.15	-0.25	-0.89	-0.25	-1.21	-0.41333

Demokratiya indeksi	4.49	4.52	2.12	5.22	5.79	2.67	4.135
İqtisadi azadlıq indeksi	61	69.1	55.9	55.5	64.4	46.5	58.73333
Elm və ink.x.- ÜDM,%.	0.18	0.12	0.12	0.06	1.32	0.14	0.323333

Mənbə: Dünya bankının məlumatları [6].

İkinci qanunauyğunluq dövlət maraqları ilə fərdi mənafe arasında həmişə ciddi bir ziddiyyət mövcuddur. Çünki dövlətin maraqlarını təmsil edən mülkiyyət marağı olmayan bir qrupdur, məmur qrupudur. Məmur maraqlandıran dövlət maraqlarından daha çox öz şəxsi marağıdır. Fərdi maraqlar dövlətlə şəxsi mənafe arasında tərəddüdə imkan vermir. Buradan ciddi bir asılılıq meydana çıxır. Fərdin əlində qalan pul dövlətin (məmurların) əlində olan puldan qat-qat güclüdür və son nəticəyə görə daha səmərəlidir. Bütün inkişaf etmiş ölkələrdə bu qanunauyğunluq yüksək səviyyədə dəyərləndirilir, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi maksimum məhdudlaşdırılır. Belə yanaşma bu ölkələrə azad demokratik iqtisadiyyat qurmağa imkan vermiş, bu minvalla onlar inkişaf etmiş ölkəyə çevrilmişdir. Amma Türk ittifaqına daxil olan bütün ölkələrdə bu prosesin əksi gedir.

Üçüncü bir vacib qanunauyğunluq biznesdə iştirak əhatəsi ilə biznesin nəticələri arasında düz mütənasib asılılığın olmasıdır. Biznesdə nə qədər çox insan iştirak etsə nəticə bir o qədər yüksək olacaq. Çünki, iştirakçı çoxluğu ideya, yeniliklər çoxluğu deməkdir. Bu özü də daha bir qanunauyğunluq doğurur. Azadlıq səviyyəsi ilə iqtisadi inkişaf arasında düz mütənasib asılılıq mövcuddur. Azad olmayan insan yaradıcı ola bilməz. Azad insan elm, texnoloji inqilablar, təhsil, innovasiyalar mənbəyidir. Türk dövlətlərinin bu sahədə də ciddi problemləri var. Tədqiqat göstərir ki, bütün Türk dövlətlərində fərdlərin idarəetmə sisteminə və biznesə cəlb olunması inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsinə çatmır, buradan da müvafiq olaraq iqtisadi azadlığın məhdudlaşdırılması, rəqabətin zəifləməsi, inkişafın zəifləməsi baş verir. Orta iqtisadi azadlıq indeksi (bax Cədvəl 1), demokratiya indeksi, lider ölkə və qrupları ilə müqayisədə xeyli aşağı, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi, dövlət və oliqarx inhisarının təzyiqi xeyli güclüdür. Bunun nəticəsidir ki, hökumətlərin işinin orta səmərəlilik indeksi minusun üstünə qalxa bilmir, azacıq yaxınlaşma yalnız Qazaxstan və Azərbaycanda müşahidə olunur (bu index -2.5- ən aşağı və +2.5 -ən yaxşı arasında dövr edir).

Türk ittifaqının dünya liderliyi perspektivləri

Yaxın və orta gələcək üçün dünya liderliyinə namizəd ölkələr və ya ölkələr qrupu arasında (hazırda 20-yə yaxın böyük ölkə və ölkələr qrupu vardır) ən çox şansı olan Türk birliyidir. Çünki Türk birliyinin həm tarixi təcrübəsi (xüsusilə Türkiyənin), həm müasir vəziyyəti, həm də millətin təbii potensial gücü buna imkan verir [4]. İkinci dünya müharibəsindən sonra ciddi liderliyə çatma bilməsə də, hər hansı global problem Türkiyəsiz həll olunmamışdır (Uzaq Şərq, Koreya, kommunizmin çökməsi, SSRİ-nin parçalanması, Küveyt, İraq, Liviya, Suriya, Ukrayna problemləri və s.). Türkiyə aktiv iştirak etmişdir. Sovet sisteminin parçalanması ilə Türk dünyası daha beş müstəqil dövlətlə genişlənməmiş, Qarabağ müharibəsində qələbə ilə Türk dünyası Azərbaycanın təmsilində bütün dünyaya özünü isbatlaya bilmişdir. İttifaqın formalaşması prosesi 2009-cu ildə başlamış, hazırda Türk dövlətləri birliyi kimi fəaliyyətini davam etdirir.

Türk dünyası, gənc əhalisi, istifadə edilməmiş intellektual potensialı və artan rəqəmləşmə infrastrukturunu ilə kritik bir dövrün astanasındadır. Neft-qaz, mineral və kənd təsərrüfatı ixracatı qısamüddətli artımı təmin etsə də, belə modellər aşağı düşən xammal qiymətləri və global dekarbonizasiya tələbləri şəraitində davamlı deyil. Üstəlik, Dördüncü Sənaye İnqilabı çeviklik tələb edir-resurslardan asılı olan sistemlər tərəfindən boğulan keyfiyyətlər dəyişməlidir. Dünya Bankının 2023-cü il hesabatı vurğulayır ki, bilik iqtisadiyyatına keçid uğursuzluğa uğrayan ölkələr durğunluq, bərabərsizlik və zəifləmiş geosiyasi nüfuza məruz qalır. Ümumi ÜDM-i 1,6 trilyon (bax cədvəl 1) dollardan çox olan Türk dövlətləri üçün kollektiv hərəkət bir baş xəttidir. Resurslarını birləşdirərək, siyasətlərini uyğunlaşdıraraq və innovasiyanı inkişaf etdirərək, bu ölkələr dil, tarix və mədəni əlaqələrindən istifadə edərək davamlı, gələcəyə uyğun bir

blok yarada bilərlər. Bu proses ölkələrin istehlakçı cəmiyyətdən yaradıcı ittifaqa çevrilməsi istiqamətinə yönəlməlidir. Türk dünyasında məhz bu transformasiyaya böyük ehtiyac var.

Bu zaman Türk Yaradıcı Alyansının üç əsas sütun üzərində cəmlənməli olduğuna diqqət yetirmək lazımdır:

1. Süni intellekt, yenilənə bilən enerji və biotexnologiya üzrə birgə tədqiqat və inkişaf (Tİ) mərkəzləri;

2. STEM bacarıqları və rəqəmsal savadlılıq üçün təhsil islahatları

3. Startapları və texnoloji investisiyaları stimullaşdıran siyasi qərarlara ehtiyac var. Türkiyənin artan texnologiya sektoru, Qazaxstanın süni intellekt ambisiyaları və Azərbaycanın ağıllı şəhər təşəbbüsləri sinerji gözləyən potensial nümunələrdir. Lakin parçalanmış bazarlar, bürokratik ətalət və kifayət qədər maliyyələşdirilməyən tədqiqat və inkişaf (elmin inkişafı) kimi struktur maneələr dərhal həll tələb edir. Bütün Türk birliyi dövlətlərinin toplam elm xərcləri bir İsrailin elm xərclərindən 2.2 dəfə azdır. Uyğunlaşdırılmış strategiya ilə alyans, Avropa İttifaqının "Horizon Avropa" və ya ASEAN-in rəqəmsal integrasiyası kimi regional blokların uğurunu təqlid edə bilər, bu təcrübədən yararlanma bilər, eyni zamanda Avrasiyanın innovasiya nüvəsi kimi fərqli bir kimlik yarada bilər. Təklif olunan çərçivə təkcə iqtisadi zəiflikləri həll etməklə kifayətlənmir, həm də Türk dövlətlərini global elmi tərəqqiyə töhfə verən, beyin axınının qarşısını alan və inklüziv artımı təşviq edən alyansa çevirir. Bu tədqiqat, belə bir keçidin mümkünlüyünü, mexanizmlərini və sosial-iqtisadi təsirlərini araşdıraraq, siyasətçilər və maraqlı tərəflər üçün tətbiq oluna bilər tövsiyələr təqdim edir. İnnovasiyanın gücü müəyyən etdiyi bir dövrdə Türk dünyasının istehlakçılardan yaradıcılara keçidi sadəcə arzu olunan deyil-bu bir zərurətdir.

Nəticə

Tarix boyu Türk xalqları arasında ittifaqlaşma və bu yolla yüksək inkişaf əldə etmək üçün heç vaxt bu günkü qədər şans yaranmamışdır. İttifaqın qurulması bazasını süni intellekt, elmi texnoloji sıçrayış, dövlət inhisarının və dövlət müdaxiləsinin minimuma endirilməsi prinsipləri təşkil edir. Bu proses nə qədər tez gedərsə, nəinki Türk xalqları, həmçinin bütün dünyanın təhlükəsizliyi və tərəqqisi üçün bir o qədər faydalı olar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası (2025) https://static.president.az/upload/Files/2025/03/19/5a0fb1886a7316cb1b95458f366c1bd6_3415396.pdf
2. National artificial intelligence strategy (2021-2025) Türkiye (2021) https://wp.oecd.ai/app/uploads/2021/12/Turkey_National_Artificial_Intelligence_Strategy_2021-2025.pdf
3. İlhan Uludag və Saleh Məmmədov (1992) Sovyetlər birliyi sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyyətləri və Türk gruplarının sosyo-ekonomik analizi, Türkiye ile ilişkileri. İstanbul – 544 s.
4. Nurlan Abbasov (2025) Türk dövlətləri arasında iqtisadi əlaqələrin inkişaf istiqamətləri. <https://geostrategiya.az/documents/2025/01/Meqal-1736250470.pdf>
5. Saleh Məmmədov (2000) Azərbaycan: iqtisadi inkişaf proqramı, Bakı-2000, səh. 14
6. Dünya bankının məlumat bazası. <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD>.

Резюме

Мамедов С.М., Багиров Д.А., Гасанов А.Х.

От экономики, основанной на потреблении, к инновационным центрам: структура творческого альянса для турецких стран

В статье исследуются принципы и особенности формирования Турецкого союза, предполагаемого исключительно с участием независимых государств. Рассматривается новая экономическая философия, основанная на искусственном интеллекте и инновациях. Проведен подробный анализ стартовой ситуации союза, отмечены сильные и слабые стороны, а также методы борьбы за мировое лидерство. Исследование сосредоточено на специфических моделях экономического развития, и обосновывается необходимость построения экономического союза по

аналогии с принципами создания Европейского союза. В качестве основы будущего союза выступают искусственный интеллект, научно-технологический прорыв и принципы минимизации государственного монополизма и вмешательства.

Ключевые слова: Турецкий союз, креативное общество, экономическая философия, рента ресурсов, инновации, потребительское общество

Summary

Mammadov S.M., Bagirov D.A., Hasanov A.H.

From Consumption-Based Economy to Innovation Centers: A Creative Alliance Framework for Turkish Countries

The article explores the principles and characteristics behind the formation of a Turkish union envisioned solely through the participation of independent states. It investigates the economic philosophy grounded in artificial intelligence and technological innovations. The paper provides an in-depth analysis of the initial state of the union, highlighting both its strengths and weaknesses, and discusses the methods of competing for global leadership. The research primarily focuses on models of economic development philosophy, and justifies the establishment of a union economy based on principles similar to those used in the construction of the European Union. The foundation of the proposed union rests on artificial intelligence, scientific and technological breakthroughs, and the minimization of state monopoly and government intervention.

Key words: Turkish union, creative society, economic philosophy, resource rent, innovation, consumer society

NAXÇIVAN REGIONUNDA DAYANIQLI TURİZMİN İNKİŞAFININ TƏMİN OLUNMASI

Məmmədov Tural Vətən oğlu

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
tural.memmedov81@mail.ru

Xülasə: Dünya iqtisadiyyatında istehsal sahələri ilə yanaşı xidmət sektoru da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu xidmət sahələrindən ən önəmlisi turizm hesab olunur. Turizmin dünyada belə geniş yayılması bu sahəyə olan marağın artmasına gətirib çıxarır. Turizm insanlar arasında iqtisadi əlaqə ilə yanaşı sosial və kulturoloji əlaqələri də formalaşdırır. Turizmin inkişafı əlaqəli sahələrin inkişafına da müsbət təsir edir. Turizm dünyada neft və maşınqayırmadan sonra üçüncü gəlirli sahə hesab edilir. Gəlirli sahə olması turizmin inkişafı üçün dövlətin strateji addımlar atmasına səvəq edir.

Açar sözlər: turizm müəssisəsi, turizm məhsulu, turizm resursları, turizm firması, turizm şəraiti, turizm gəlirləri

Naxçıvan regionunun sosial-iqtisadi inkişafında xidmət sektoru önəmli yer tutur və onun əsas qolu turizm sahəsinin inkişafı daha çox diqqət mərkəzindədir. Bunun üçün yeni ərazilərin turizm potensialı qiymətləndirilir və turizm müəssisəsi yaradılır. Turizmin təbii ehtiyatları, onlardan turizmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə istifadəsi, bu zaman turizm müəssisələrinin gəlirli olub olmamasının qiymətləndirilməsi turizm müəssisələrinin yaranması zamanı fikir verilən ünsürlərdən hesab edilir. Bu sahədə əvvəl coğrafi xüsusiyyətlərə görə qiymətləndirmə aparılsa da, sonralar demoqrafik, ekoloji, iqtisadi və sosioloji ünsürləri nəzərə almaqla təhlil aparılır. Bunun da nəticəsində təbii ekosistem turizmin inkişafına təkan verir. Naxçıvanda isə potensialın bol olduğunu nəzərə alaraq, istənilən ərazidə turizm müəssisəsi yaratmaq olar.

Region turizmi Azərbaycan Respublikası müstəqilliyindən sonra inkişafa başladı. Çünki Naxçıvan MR-nın əsasən İranla, Türkiyə ilə həmsərhəd olması və müstəqillikdən sonra bu ölkələrlə iqtisadi əlaqələr qurması turizmə öz təsirini göstərdi. Azərbaycan Respublikasında aparılan sosial-iqtisadi layihələr regionun inkişafına münbit şərait yaratdı. I Qarabağ müharibəsi dövründə regionun sosial-iqtisadi vəziyyəti çox acınacaqlı idi. Həmin dövrdə Azərbaycan başqa regionları ilə əlaqələr çox zəifləmişdi, bu dövrdə İran və Türkiyənin Naxçıvan şəhərində açılan konsulluqları bu ölkələrlə ümumi formada qurulan diplomatik əlaqələrə, bunun da nəticəsində yaradılan iqtisadi əlaqələr əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinə müsbət təsir göstərmiş, region əhəlisinin həyat şəraitini yaxşılaşdırmağa başlamışdır. Bu iqtisadi əlaqələr bütün sahələrdə olduğu kimi, turizmin inkişafına da müsbət təsir etmişdir. İran və Türkiyə ilə qurulan iqtisadi əlaqələr bu ölkələrin əhalisini regiona səfərlərinin təşkilinə gətirib çıxardı. Bu turizmin bütün növlərinə, xüsusilə də dini və müalicəvi turizmə öz təsirini açıq şəkildə göstərməyə başladı. Turizm Azərbaycan üçün xüsusilə də Naxçıvan MR üçün əsas gəlir gətirən xidmət sahələrindən biridir. Region turizminə təsir göstərən “gəlmə turizm” hesab olunur. Bu həm daxili turizm, həm də xarici turizm ola bilər. Xarici turizm bu sektorun inkişafına daha çox təsir göstərir, çünki ölkəyə və regiona xarici valyuta axınına səbəb olur. Turizmin inkişafında əsas faktor turizm resurslarından səmərəli istifadə etməklə gəlirlərin artmasına yönəlik.

Naxçıvan MR-da turizmin inkişafı əsasən mövsümi xarakter daşıyır və bu regiona səfər edən turistlər müəyyən vaxt çərçivəsində turizm xidmətlərindən istifadə etməyə meyl edirlər. Bu dövr ərzində səfər zamanı turistləri ən çox maraqlandıran regionun turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin yaxşı olub olmaması hesab olunur. Onlar ən çox turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin turistləri qane etməsini öyrənir, buna əsasən turizm məhsulunu alırlar. Ona görə də, turizm müəssisələrinin rəhbərləri xidmət keyfiyyətinin artırılması üçün tədbirlər görürlər. Naxçıvanda olan turizm müəssisələrinin rəhbərləri Naxçıvan Turizm Departamenti və Naxçıvan Turizm İnformasiya Mərkəzi ilə birgə əməkdaşlıq edir, mütəxəssislərin peşəkarlığının artırılması istiqamətində fəaliyyət göstərirlər. Xidmət sektorunun inkişafı üçün mütəmadi seminarlar təşkil olunur, yeni iş fəaliyyətinə başlayanlar üçün stimullaşdırılır.

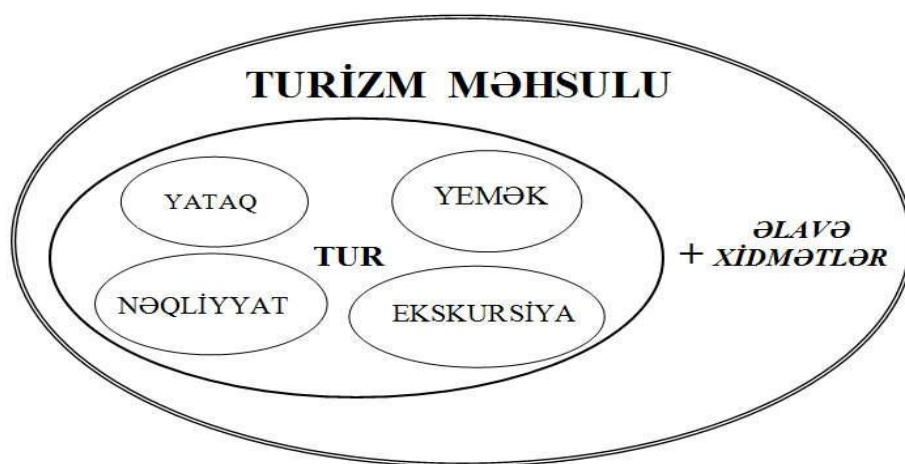
Naxçıvan MR-da olan turizm şəraiti bu sahəni elə bir vəziyyətə çatdırmağa imkan verir. Çünki bu potensiala müəyyən və dəqiq toxunuşlar etməklə turizmi yaxşı inkişaf etdirmək olar. Regionun turizm potensialı heç də başqa yerlərdən geri qalmır. Sadəcə həmin yerlərdə olan turizm potensialından düzgün istifadə inkişafa gətirib çıxarmışdır. Naxçıvan regionunda mövcud turizm potensialından yaxşı istifadə nəticəsində turizm gəlirləri çoxala bilər. Naxçıvan regionunda yeni iş yerlərinin açılması və bu sahədə turizmin çəkisinin 30-40 % təşkil etməsi turizmin regionda artan nüfuzundan xəbər verir. Burada yeni yaradılan iş yerlərində turizmin payı ildən-ilə artır ki, bu da turizm sektorunun regionun sosial-iqtisadi inkişafında rolunun daha da artmasına gətirib çıxarmışdır. Bu da regionda turizmin dayanıqlı inkişafına şərait yaradır. Turizmin dayanıqlı inkişafı regionun sosial-iqtisadi inkişafına öz təsirini göstərir.

Turizmin inkişaf etməsinin regionun sosial-iqtisadi inkişafına təsiri:

- turizmin regionda inkişafı yerli əhalinin məşğulluq problemini həll etməklə bərabər bu sahənin ÜDM-da cəkisinin artmasına şərait yaradır.
- turizm infrastrukturunun inkişafı əlaqəli sahələrin də kompleks inkişafını sürətləndirir.
- əhalinin mədəni irsinin inkişafına müsbət təsir edir. Təhsil və mədəni mübadilələr insanların sosial fəaliyyətinin genişlənməsinə gətirib çıxarır.
- ətraf mühitin (fauna və floranın qorunub saxlanması) mühafizəsi, eyni zamanda mədəni və tarixi abidələrin mühafizəsi turizmin kulturoloji əhəmiyyətini artırır.

Bütün bunları nəzərə alaraq belə demək olar ki, turizmin regionda inkişafı makroiqtisadi vəziyyətin yaxşılaşmasına, əhalinin maddi rifah halının yüksəlməsinə səbəb olur. Turizmin inkişafının dayanıqlığının təmin edilməsində əsas faktor turpiketlərin hazırlanması və turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması hesab edilir. Turpiketlərin hazırlanmasında turistik yerlərin cəlbediciliyi və gözəl olması önəmlidir. Naxçıvan MR-da belə yerlərin çox olması turistlərin belə yerlərə daha çox axın etməsinə şərait yaradır. Turpiketdə nəqliyyat xidməti turun hərəkət istiqaməti turun təyinatına görə dəyişir və turun qiymətinə təsir edir. Turun qiymətlərinin mövsümi endirimləri (müəyyən kompaniyalar çərçivəsində) turistlərin həmin müddətdə daha

çox o xidmətlərdən istifadə etməsinə və turizm şirkətlərinin daha çox gəlir götürməsinə şərait yaradır. Turizm məhsulunun tərkibi aşağıdakı sxemdə göstərilmişdir.

Şəkil 1. Turizm məhsulunun quruluşu

Naxçıvan regionun turizminin inkişafında turizm məhsulunun hazırlanması, onun satışının təşkili önəmli faktor hesab edilir. Çünki region turizminin inkişafının dayanıqlılığının artırılması istiqamətində görülən tədbirlər bilavasitə turizm məhsulunun düzgün hazırlanmasından, orada olan xidmətlərin qiymətinin münasib olmasından və insanların bu xidmətlərdən faydalanması üçün görülən tədbirlərdən asılıdır.

Turizm məhsulunun hazırlanmasına təsir edən faktorlar:

- cəlbedicilik. Turistin bir yeri digər yerlərdən üstün hesab etməsinə təsir edən əsas faktordur. Bu 4 qrupa bölünür. 1. Təbii cəlbedicilik. 2. Sosial mədəni cəlbedicilik. 3. İqtisadi cəlbedicilik. 4. Psixoloji cəlbedicilik

- hadisələr. Turizm məhsulunu formalaşdıran əlamətlərdən biridir. Buna festival, bayram, şənlik, karnaval, konfrans, idman və s. tədbirləri aid etmək olar.

- əlçatanlıq. Turistik bölgələrə yaxın olması, nəqliyyat infrastrukturunun yaxşı səviyyədə olması, insanların rahat hərəkət edə biləcəyi və s. bu kimi faktorları özündə əks etdirir.

- turizm müəssisələri. Turistlərin yerləşdirilməsi, iaşə və nəqliyyat xidmətlərinin göstərilməsini özündə əks etdirir. Bu müəssisələr olmadan turizm məhsulunun hazırlanması və istifadəsi qeyri-mümkündür. Turizm agentlikləri və turoperatorlarla yanaşı suvenirlər istehsal edən fiziki və hüquqi şəxslər, yarmarka və sərgiləri təşkil edən şirkətlər və s. bu kimi fəaliyyət istiqamətində olan firmalar da bu qrupa aiddir.

- vizyon (görünüş). Turizm növlərinin insanlarda yaratdığı təsir. Müəyyən turistik yerlərin hansısa bir turizm növü ilə məşhur olması əsas götürülür.

Naxçıvanda turizm məhsulu hazırlanan zaman bu prinsiplərə əsaslanır. Naxçıvan MR-da 4 turizm firması (Gəmiqaya, Natig travel, Şəms turizm və Qafqaz turizm) ölkədaxili turla yanaşı, xarici ölkələrdə də turizm firmaları ilə müqavilə bağlayaraq turistlərin qəbulu və xarici ölkələrə göndərilməsini təşkil edirlər. Turun uğurla həyata keçirilməsi turoperator və turagentin düzgün fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur və turun keyfiyyəti, turistlərin fikirlərinin öyrənilməsi keyfiyyətə nəzarət vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Naxçıvan MR-da olan turizm ehtiyatları yetərinə təqdim edilmir. Bura həm ölkədaxili təbliğatlar, həm də ölkədənkənar turizm təbliğatları daxildir. Turizmlə bağlı məlumatlar beynəlxalq turizm sərgilərində nümayiş etdirilməsi qənaətbəxş deyil. Buna regionun turizm müəssisələrinin maddi cəhətdən problemlərin olduğunu və yaxud da bu məsələyə düzgün yanaşılmaması təsir göstərə bilər. Çünki beynəlxalq turizm sərgilərində turizm resurslarının nümayişi üçün çoxlu maliyyə vəsaiti tələb olunur. Bura eyni zamanda turizm resurslarının müxtəlif informasiya kommunikasiya vasitələrində, KİV-lərdə reklam videoçarxları da aiddir. Reklam videoçarxlarının çəkilməsi və yayımlanması üçün maliyyə vəsaitinin ayrılması turizmin inkişafına mənfi təsir göstərir. Çünki region turizmindən və turizm resurslarından xəbəri olmayan insanların turist kimi bu yerlərə səyahət etmələri mümkün deyil. Ən azından belə turizm məkanlarını tanıtmalı və

insanlarda regiona səyahət etməyin şövqünü yaratmalıdır. Belə bir təqdim etmə xidmət keyfiyyətinin yüksək olması ilə birgə paralel həyata keçirilməlidir. Çünki xidmət keyfiyyətinin standartlara cavab verməməsi reklam video çarxlarına qoyulan investisiyanı səmərəsiz edir. Yəni region turizmi ilə bağlı “mənfi imic”-in formalaşması maliyyə vəsaitinin çox xərclənməsindən asılı olmayaraq turistlərin səfər etməməyinə və bu səbəbdən gəlirin əldə olunmasına mənfi təsir göstərir. Region turizminin “imic”-i bu turizm obyektlərindən istifadə edənlərin yaxın əvərlərində olan insanlara verdikləri məlumatdan qaynaqlanır. Bu məlumat mübadiləsi son zamanlar reklamdan daha effektiv hesab olunur. Buna səbəb reklamın elə də inandırıcı olmamasıdır. Ancaq yaxın (tanıdığın) adamın sənə söylədikləri yaddaşa daha çox və daha tez təsir edir, bu eyni zamanda qalıcı olur. Bu (Word of Mouth-WOM) reklamdan daha güclü vasitədir və beynəlxalq aləmdə daha çox istifadə olunur. Burada əsas məsələlərdən biri də reklamdan fərqli olaraq əlavə xərcin tələb olunmamasıdır. Ancaq WOM-un effektivliyi üçün turizmin inkişafının qənaətbəxş olması və turistlərin xidmətlərdən razı qalması əsas şərtidir.

Ədəbiyyat

1. Cabbarov Ə.X. “Naxçıvan Muxtar Respublikasında beynəlxalq turizmin inkişafında müasir informasiya texnologiyalarının rolu”. “İqtisadiyyat və həyat” № 6, 2006
2. Əlirzayev Ə.Q. “Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi” Bakı. “İqtisad universiteti” nəşriyyatı, 2010. 529 s
3. Məmmədov C.A., Bilalov B.Ə. “Azərbaycanda gəlmə turizm və onun inkişaf yolları”. Bakı. “Mütərcim” nəşriyyatı. 2004. 212 s.
4. Soltanova H.B “Azərbaycan Respublikasında turizm və onun inkişafı”. Bakı. “AzTU” 2015, 475 s
5. Yeganlı S.T., Hacıyev E.M. “Turizm” Bakı. “ABU” nəşriyyatı. 2006. 324 s.

Резюме

Мамедов Т.В.

Обеспечение устойчивого развития туризма в Нахчыванском регионе

В мировой экономике наряду с производственными секторами большое значение имеет также сфера услуг. Наиболее важной из этих сфер услуг является туризм. Широкое распространение туризма по всему миру привело к росту интереса к этой сфере. Туризм формирует не только экономические связи между людьми, но также социальные и культурные связи. Развитие туризма также оказывает положительное влияние на развитие смежных отраслей. Туризм считается третьей по прибыльности отраслью в мире после нефти и машиностроения. Тот факт, что это прибыльный сектор, побуждает государство предпринимать стратегические шаги по развитию туризма.

Ключевые слова: туристическое предприятие, туристический продукт, туристические ресурсы, туристическая фирма, условия туризма, доходы от туризма

Mammadov T.V.

Ensuring Sustainable Tourism Development in Nakhchivan Region

Resume

In addition to production sectors, the service sector is also of great importance in the world economy. The most important of these service sectors is tourism. Such a wide spread of tourism in the world leads to an increase in interest in this sector. Tourism forms social and cultural relations between people, as well as economic relations. The development of tourism also has a positive impact on the development of related sectors. Tourism is considered the third most profitable sector in the world after oil and mechanical engineering. Being a profitable sector encourages the state to take strategic steps for the development of tourism.

Key words: *tourism enterprise, tourism product, tourism resources, tourism firm, tourism conditions, tourism revenues*

QLOBAL ENERJİ BAZARINDA TÜRK DÜNYASININ YERİ

Məmmədova Səidə Rəhim qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

saida.mammadova@sdu.edu.az

Məmmədova Şəlalə Rəhim qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

shalala.mammadova@sdu.edu.az

Xülasə: *Ayındır ki, dünya iqtisadiyyatında enerji ehtiyatları təhlükəsizlik, iqtisadi inkişaf, siyasi sabillik və digər amillərlə sıx bağlı olmaqla bərabər çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Məqalədə Türk dövlətlərinin enerji imkanları araşdırılmış, hazırda bu istiqamətdə həyata keçirilən əməkdaşlıq formatlarının əsas prinsipləri və əhəmiyyəti açıqlanmışdır. Eyni zamanda global enerji bazarına türk dünyasının necə təsir etməsi və bu sahədə mövcud olan çətinliklər məqalədə əsaslandırılmışdır.*

Açar sözlər: *Türk dünyası, enerji bazarı, təhlükəsizlik, əməkdaşlıq, yaşıl enerji, global enerji sabitliyi*

Global enerji gərginliyi və enerji qiymətlərinin artması fonunda Avrasiyanın geosiyasi əhəmiyyəti artır. Türkdilli dövlətlər arasında, o cümlədən enerji sektorunda əməkdaşlığın rolu getdikcə artmaqdadır. Enerji sahəsində əməkdaşlıq edən türk ölkələri etnik cəhətdən deyil, daha çox coğrafi komponent əsasında bir-birilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər. Türk dövlətləri arasında əməkdaşlıq təkcə ölkələrin özlərinin deyil, bütövlükdə regionların maraqlarına cavab verir. Bu dövlətlər həm birbaşa, həm də dolayı formada enerji sahəsində birgə əməkdaşlıq etməkdədir.

Türk dünyası ölkələri böyük enerji potensialına malikdir. Azərbaycanın Xəzər dənizi sahilində böyük neft və qaz yataqları vardır. Azərbaycan qazının Avropanın enerji təhlükəsizliyində strateji rolu hamıya məlumdur.

Qazaxıstanın müxtəlif regionlarında 289 yataqda neft hasil edilir. Bu yataqlardakı neft ehtiyatları 4,38 milyard ton həcmində qiymətləndirilir. Neft ehtiyatlarının böyük bir hissəsi qərb rayonlarında yerləşən yataqlarda (Atırau və Mangistau vilayətində) yerləşir. Atırau vilayətində “qara qızıl” ehtiyatları 3,2 milyard ton təşkil edir. Bu, Qazaxıstanın bütün neft ehtiyatlarının 73%-ni təşkil edir. Hazırda xarici investorlarla birgə Tengiz və Kaşaqan kimi böyük yataqlar işlənir. Aktobe və Qızılorda vilayətində də karbohidrogen xammalı ehtiyatı vardır. Qaz ehtiyatlarına gəlincə, qazın 85%-dən çoxu ölkənin qərbindəki üç yataqda hasil edilir. İki yataq Atırau vilayətində, biri Qərbi Qazaxıstanda yerləşir. “KazMunaiQaz”ın yeni strategiyası Tengiz, Qaraçaqanak və Kaşaqan yataqlarının işlənməsini nəzərə alaraq, 2030-cu ilə qədər illik təbii qaz hasilatını 6,7 milyard kubmetrə çatdırmağı nəzərdə tutur. 2027-ci ildə Zapadnaya Prorva və Kalamkas yataqları istismara veriləcək. Proqnozlara görə, qaz hasilatının həcmi ildə 1,1 milyard kubmetrə çatacaq. Böyük qaz ehtiyatlarına malik yataqlardan “Rojkov” və “Anabay”ı qeyd etmək olar [1].

Tengiz yatağından Qara dəniz sahilinə karbohidrogen xammalı Tengiz-Novorossiysk kəməri vasitəsilə nəql edilir. Qazaxıstan neftinin nəqli üçün alternativ yollar öyrənilir. Qazaxıstan neftinin dünya bazarına çıxarılması üçün digər sərfəli marşrut kimi Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutunu da qeyd etmək yerinə düşər. Bu marşrutla neftin tədarükü üçün “KazMunayQaz” SC ilə SOCAR şirkəti arasında müqavilə bağlanmışdır. Əsas məqsəd Qazaxıstan neftinin Azərbaycan Respublikası ərazisindən tranzitinin həcmi artırmaqdır.

Özbəkistan təbii qaz ehtiyatlarına və hasilata görə dünyada səkkizinci yerdədir. Özbəkistanın neft ehtiyatları olmasına baxmayaraq 2006-2016-cı illərdə Özbəkistanda neft hasilatı yarıdan çox azalmışdır.

Özbəkistan əhalisinin 100%-nin elektrifikasişdırılmasına baxmayaraq, ölkədə elektrik enerjisinə çıxışın davamlılığından danışmaq mümkün deyil. Özbəkistanın enerji sisteminin əsasını respublikada istehsal olunan elektrik enerjisinin demək olar ki, 86%-ni istehsal edən istilik elektrik stansiyaları təşkil edir. Elektrik enerjisinin yalnız 14%-i su elektrik stansiyaları tərəfindən istehsal olunur. İstilik elektrik stansiyaları ilkin yanacaq kimi əsasən təbii qazdan (94%) və kömürdən (5%) istifadə edir. Bu gün Özbəkistanda elektrik enerjisi istehsalı son dərəcə dəyişkəndir. Coğrafi mövqeyinə və iqlim şəraitinə görə Özbəkistan əhəmiyyətli günəş və külək enerjisi ehtiyatlarına malikdir. Ölkənin müxtəlif bölgələri üçün günəşli günlərin müddəti ildə 2650-3050 saat arasında dəyişir. Günəş radiasiyasının ümumi potensialı 525 milyard kVt/saat həcmində qiymətləndirilir [2].

Özbəkistan uran ehtiyatlarına malik ölkələr sırasındadır. Müxtəlif hesablamalara görə, Özbəkistan dünya uran ehtiyatlarının təxminən 4%-nə malikdir. Uran istehsalının mineral ehtiyat bazası 20 yataqdan və 10 perspektivli sahədən ibarətdir. Bununla əlaqədar 2017-ci il dekabrın 29-da Özbəkistan və Rusiya hökumətləri arasında atom enerjisindən dinc məqsədlərlə istifadə sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş imzalanıb. Həm Qırğızıstanda, həm də Tacikistanda uran yataqları var. Uran sənayesinə Rusiyadan başqa, Çin və Yaponiya da maraq göstərir.

Qırğızıstanın və Tacikistanın hidroenerji imkanlarına nəzərə salsaq, qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Asiya su-energetika kompleksi, məlum olduğu kimi, böyük enerji potensialına malikdir, lakin su ehtiyatları regionda son dərəcə qeyri-bərabər paylanır. Məhz, regionun hidroenergetika ehtiyatlarının 80%-dən çoxu iki ölkədə, Qırğızıstan və Tacikistanda cəmlənib. Orta Asiyada su ehtiyatlarının qeyri-bərabər paylanmasının səbəbi Tacikistan və Qırğızıstanın Amudərya və Sırdəryanın axın əmələgəlmə zonasında yerləşməsidir.

Bütün bunlara baxmayaraq, BMT-nin Mərkəzi Asiya iqtisadiyyatları üçün proqramına görə, Mərkəzi Asiya ölkələrinin böyük hidroenergetika potensialından cəmi 6% istifadə olunur. Qırğızıstanda elektrik enerjisi istehsalının əsas mənbəyi su elektrik stansiyalarıdır. Bununla belə, respublikanın hidroenergetika sahəsində potensialı çox zəif həyata keçirilir. MDB ölkələri arasında öz hidroelektrik potensialına görə Qırğızıstan Rusiya və Tacikistandan sonra ikinci yerdədir. Eyni zamanda, respublika mövcud potensialının yalnız 10%-dən istifadə edir. Belə aşağı rəqəmlərin səbəbləri mürəkkəb hidrotexniki qurğuların tikintisinə çəkilən yüksək xərclərlə, həmçinin su anbarlarının yaradılması zamanı regionun digər ölkələri ilə münasibətlərdə yarana biləcək gərginliklə bağlıdır. Üstəlik, hətta ölkənin mövcud su elektrik enerjisi gücü də yaxşı vəziyyətdə deyil və modernləşdirmə tələb edir. Hazırda Qırğızıstanın ölkədə bir neçə perspektivli su elektrik stansiyası layihələri, o cümlədən Kambarata SES-1, Yuxarı Narın SES kaskadı və bir çox kiçik SES-lər var.

Tacikistan dünyanın ən çox hidroenergetika ehtiyatlarına malik ölkələrindən biridir, mütləq generasiya potensialına görə 8-ci yerdədir. Respublikanın su elektrik ehtiyatlarının ümumi həcmi 527 milyard kilovatsaat həcmində qiymətləndirilir. Ölkədə 13 iri və çoxlu kiçik su elektrik stansiyası fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda, respublika öz elektrik enerjisini ən yaxın qonşuları olan Özbəkistan, Əfqanıstan və Qırğızıstana da ixrac edir [3].

Elektrik enerjisi ixracı bu ölkə üçün mühüm gəlir mənbəyidir. Qlobal layihələr arasında Tacikistanda nəhəng Roqun Su Elektrik Stansiyası fəal şəkildə tikilir, 2029-cu ilədək başa çatdırılması planlaşdırılır. Tikinti başa çatdıqdan sonra respublika istehsal olunan elektrik enerjisini Pakistana tədarük etməyi planlaşdırır.

Türkiyə enerji sektorunda həyata keçirilən bir sıra uğurlu enerji layihələrində iştirak edir. Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri və Trans-Anadolu boru kəməri (TANAP) buna bariz nümunədir. Türkiyə həm də digərləri ilə yanaşı, Azərbaycanın erməni işğalından azad edilmiş ərazilərində “Yaşıl Enerji”nin inkişafı layihələrində iştirak edir. Türkiyə Türkmənistanda enerjinin inkişafı, o cümlədən alternativ enerji sahəsində layihələri də dəstəkləyir. Eyni zamanda, Türkiyə Özbəkistan və Qırğızıstanın dağ-mədən sənayesinin inkişafına öz töhfəsini verir. Bütün bu təşəbbüslər qarşılıqlı fayda prinsiplərinə əsaslanır [4].

Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv olan ölkələrin bir çoxu bu və ya digər şəkildə enerji resursları ilə zəngin olan Xəzər regionu çərçivəsində birləşmişdir. Türk Dövlətləri Təşkilatına (TDT) üzv ölkələrin energetika nazirlərinin ilk iclasında tərəflər digər məsələlərlə yanaşı, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və enerji səmərəliliyinin təmin edilməsi sahəsində təcrübə mübadiləsinin aparılması üçün əməkdaşlıq imkanlarını müzakirə etmişlər.

Bu region üçün vacib layihələrdən biri Türkmənistan qazının Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ərazisindən keçməklə Avropaya çatdırılması üçün nəzərdə tutulan Transxəzər qaz kəməridir. Gələcəkdə Qazaxıstan da bu layihəyə qoşula bilər. Qazaxıstanın Tengiz yatağından Türkmənbaşına boru kəmərinin Transxəzərə birləşdirilməsi və “mavi yanacağın” dəniz dibi ilə daha sonra Azərbaycana nəqli variantları TDT-nin iclaslarında nəzərdən keçirilmişdir. Bilirdiyimiz kimi əsasən Tengiz nefti CPC boru kəməri ilə Novorossiysk limanına daşınır.

Bir faktı da nəzərə almaq lazımdır ki, ölkələr son vaxtlar nəqliyyat və logistika sahəsində əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdədir, qismən icrası nəzərə alınmaqla quru, dəniz və dəmir yolu nəqliyyatının infrastrukturunu artırıb yaradıb. Şərq-Qərb istiqamətində Transxəzər avtomobil yolu ilə yükləmələrin səmərəliliyini artırmaq üçün birgə gəmiçilik şirkətinin yaradılması ideyasını dəfələrlə şura üzvləri ifadə ediblər. Nəqliyyat və logistika sektorunda əməkdaşlığın inkişafı Xəzəryanı ölkələr arasında enerji əməkdaşlığına da müsbət təsir göstərəcək.

Beləliklə, Türkmənistandan və digər Mərkəzi Asiya ölkələrindən hazır mayeləşdirilmiş təbii qazın Xəzər dənizi vasitəsilə Azərbaycana nəqli və daha sonra dəmir yolu ilə Avropaya nəqli layihəsinin icrasına başlanacağı gözlənilir. Əvvəllər də analoji layihələrə baxılıb, lakin o vaxt dəmir yolu əlaqəsi yox idi. Lakin Bakı-Tbilisi-Qars marşrutunun işə salınması, eləcə də Azərbaycanla Naxçıvan arasında nəqliyyat dəhlizinin açılması belə bir layihənin gedişatını sürətləndirə bilər [5].

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Türkmənistan təbii qazının Türkiyəyə tədarüku ilə bağlı neçə vaxtdır ki, layihə müzakirə olunur. Belə ki, Xəzər dənizinin altı ilə Türkmən qazını Azərbaycana gətirib, oradan da SCP və TANAP-la Türkiyəyə daşınması nəzərdə tutulur. Bu, iki ölkə arasında iqtisadi və strateji münasibətlərdə yeni mərhələ olub global enerji bazarına təsir göstərə bilər. Həm də bu, təkcə iqtisadi əməkdaşlığa deyil, eyni zamanda regional enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsinə də töhfə verə bilər [6]. Bu addımla Türkiyənin enerji təhlükəsizliyini və qazın Avropaya tranzitində rolunu əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirmək mümkün ola bilər. Türkmənistan dünyanın ən böyük təbii qaz ehtiyatlarına malikdir və bu imkanların Türkiyənin enerji şəbəkəsinə inteqrasiyası bütün türk dünyasının strateji iqtisadi təməlini gücləndirə bilər.

Türk Dövlətləri Təşkilatının “yaşıl texnologiyalar” sahəsində əməkdaşlığını xüsusilə vurğulmaq lazımdır. 2021-ci ilin noyabrında İstanbulda “Rəqəmsal dövrdə yaşıl texnologiyalar və ağıllı şəhərlər” devizi altında keçirilən sammitdə bu sahədə əməkdaşlıq prioritet mövzuya çevrilmişdir. Bu məsələlər haqqında Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasına üzv ölkələri iki mühüm sənəd imzalayıb: İstanbul Bəyannaməsi və Türk Dünyasının 2040-cı il baxışı.

“Türk Dünyasına Baxış 2040” xüsusilə rəqəmsal, “yaşıl”, “ağıllı” iqtisadiyyata və “ağıllı” şəhərlərə keçidi dəstəkləmək üçün müxtəlif sahələrdə rəqəmsal texnologiyaların və süni intellektin istifadəsinin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyindən bəhs edir. Enerji sahəsində tərəflər üzv dövlətlər arasında enerjinin şaxələndirilməsi sahəsində, xüsusilə günəş, bio və külək kimi bərpa olunan enerji mənbələri sahəsində, eləcə də nüvə enerjisi sahəsində birgə investisiyalar, bilik, təcrübə və texnologiya mübadiləsi yolu ilə əməkdaşlığın təmin edilməsi barədə razılığa gəlirlər.

Bundan başqa həm də ətraf mühitin mühafizəsi üçün yaşıl rəqəmsal texnologiyalardan istifadənin sürətləndirilməsi və resurslardan istifadənin səmərəliliyini optimallaşdırmaqla birləşən yaşıl rəqəmsal həllərin tətbiqinə dəstək verilməsinin zəruriliyi də əsas məsələlər kimi nəzərdə tutulmuşdur. Bu sahədə Türk Dövlətləri təşkilatının üzv ölkələrinin ayrılıqda həyata keçirdiyi fəaliyyət planına nəzər salmaq. Özbəkistanda 2019-cu ilin may ayında bərpa olunan enerji layihələrinin həyata keçirilməsinin sürətləndirilməsi üçün normativ hüquqi baza yaradan “Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında” və “Dövlət-özəl sektor

tərəfdaşlığı haqqında” qanunlar qəbul edilmiş, hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin stimullaşdırılması çərçivəsində vergi güzəştləri və üstünlüklər verilmişdir.

“Yeni Özbəkistanın 2022-2026-cı illər üçün İnkişaf Strategiyası” Bərpa olunan enerji texnologiyalarının cəmiyyətin bütün sahələrində fəal tətbiqi və iqtisadiyyatın enerji səmərəliliyinin artırılması üzrə vəzifələr müəyyən edilib. Beləliklə, 2026-cı ilə qədər bərpa olunan enerji mənbələrinin payının 25%-ə çatdırılması planlaşdırılır. Qeyd edək ki, xarici kapital bərpa olunan enerji sektoruna fəal şəkildə cəlb olunur [7].

“Türkiyə Enerji və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin 2019-2023-cü illər üçün Strateji Planı”na əsasən, ölkə su elektrik stansiyaları da nəzərə alınmaqla 2023-cü ilə qədər bütün elektrik enerjisinin 65%-ni bərpa olunan enerji mənbələrindən istehsal etməyi planlaşdırır. Qeyd edək ki, Türkiyə təbii qazın xalis idxalçısıdır və 2020-ci ildə onun idxaldakı payı 99%-ə, neft idxalının payı isə 90%-ə çatıb. Beləliklə, ölkə demək olar ki, tamamilə enerji təchizatından asılıdır və ölkənin enerji istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrinin payını artırmaq imkanlarını fəal şəkildə axtarır. Hazırda ölkədə günəş enerjisinin bərpa olunan enerji mənbələrində payı cəmi 7 faiz, illik elektrik enerjisi istehsalında isə cəmi 0,1 faiz təşkil edir. Türkiyə Energetika Nazirliyinin Külək Enerjisi Potensial Atlasına (REPA) görə, külək enerjisi potensialı 48 min MVt olaraq qiymətləndirilir. Türkiyənin Milli Bərpa Olunan Enerji Fəaliyyət Planında 2023-cü il üçün quraşdırılmış külək enerjisi gücü 20.000 MVt olaraq müəyyən edilib.

Qazaxıstanda bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafına hazırkı dövlət dəstəyi sistemi 2009-cu ildən ölkənin qanunvericiliyində təsbit edilmişdir. 2013-cü ildə bərpa olunan enerji sektorunun inkişafı üçün konkret məqsədlər formalaşdırılmış və nəticədə bərpa olunan enerji bazarının həcmi və bərpa olunan enerjiden istixana qazlarının azaldılması potensialı müəyyən edilmişdir. “Qazaxıstanın Yaşıl İqtisadiyyata Keçid Konsepsiyası” və “Qazaxıstan-2050 Strategiyası”nda alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin ölkənin enerji balansında payının 2030-cu ildə 15%-ə (2022-ci ildə 3,7%) və 2050-ci il üçün təkrar enerji istehsalına uyğun olaraq 50%-ə çatdırılması hədəfləri müəyyən edilib.

Qırğızıstanda 2008-ci ildə bərpa olunan enerji mənbələri sahəsində məqsədləri, tənzimləmə obyektlərini, əsas şərtləri, iqtisadi və təşkilati-hüquqi mexanizmləri müəyyən edən “Bərpa olunan enerji mənbələri haqqında” Qanun qəbul edilmişdir. Bu qanuna əsasən, bərpa olunan enerji mənbələri əsasında fəaliyyət göstərən texniki avadanlıq və cihazları istehsal edən və ya konvertasiya edən fiziki və hüquqi şəxslər və bu enerjinin istehlakçıları üstünlüklərə malikdirlər. Bundan əlavə, “Qırğızıstan Respublikasının 2018-2040-cı illər üçün Milli İnkişaf Strategiyası”nda bərpa olunan enerji mənbələrinin payının genişləndirilməsi vəzifəsi göstərilib.

Azərbaycanda növbəti on il ərzində ölkə alternativ enerji sektorunda 1500 MVt-dan çox generasiya gücünü işə salmağı planlaşdırır. Azərbaycanda həmçinin 2022-2026-cı illər üçün bərpa olunan enerji sahəsində milli strategiya hazırlanıb ki, bu da növbəti 4 il ərzində karbon emissiyalarının əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmasına və elektrik enerjisi istehsalında alternativ enerjinin payının artırılmasına imkan verəcək. Strategiya 2030-cu ilədək elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrinin payının 30%-ə (hazırda 17,1%) artırılması və istixana qazlarının emissiyalarının 35%-ə qədər azaldılmasını hədəfləyir. 2022-ci ildən başlayaraq Xızı-Abşeron, Qaradağ Günəş Elektrik Stansiyalarını bərpa olunan enerji layihələri kimi qeyd etmək olar.

2018-ci ildə Türkmənistan “2018-2024-cü illər üçün enerjiyə qənaət üzrə Dövlət Proqramı”nı qəbul edib. 2020-ci ildə “Bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı üzrə 2030-cu ilə qədər Milli Strategiya” qəbul edilib. Onun məqsədi ətraf mühitə atılan istixana qazlarının miqdarını azaldacaq bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı və səmərəli istifadəsidir. Strategiya elektrik enerjisi sənayesinin strukturunun təkmilləşdirilməsinə, Türkmənistanın enerji resurslarının şaxələndirilməsinə, enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə və enerji ixracının artırılması imkanlarının yaradılmasına yönəlib. Bundan əlavə, 2021-ci ildə ölkədə “Bərpa olunan enerji mənbələri haqqında” və “Enerji səmərəliliyi və enerjiyə qənaət haqqında” qanunlar qəbul edilib. Ümumiyyətlə, Türkmənistanda qaz elektrik stansiyalarının inkişaf etmiş sistemi, eləcə də mövcud enerji ehtiyatları səbəbindən bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafına təcili ehtiyac yoxdur.

Bununla belə, enerji mənbələrinin şaxələndirilməsi planları çərçivəsində Türkmənistan bərpa olunan enerji sektoruna xarici investorları cəlb etməyə başlayır [7].

Tacikistanın hidroenergetika sahəsində mövcud potensialın uğurlu və düşünülmüş şəkildə inkişaf etdirilməsi və investisiyaların uğurlu cəlb edilməsi şərti ilə təmiz hidroenergetika resurslarının böyük tədarükü hesabına böyük gələcək təmin edə bilər. Eyni zamanda, əhəmiyyətli üstünlük hidroenergetikanın ekoloji cəhətdən təmiz olmasıdır və regionun digər ölkələri ilə əməkdaşlıq ətraf mühitin ekoloji cəhətdən yaxşılaşdırılması prosesinə start verə bilər.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Türk dünyasının rolunun dünya enerji bazarında getdikcə artması ilə bu dövlətlərin yeni texnologiyalara kapital qoyuluşu və digər strateji əməkdaşlıq yollarının yaradılması da vacib amillərdən birinə çevrilməkdədir. Bu sahədə mövcud olan problemlərdən ən əsası kimi bu ölkələrin enerji infrastrukturunun hələ də tam integrasiya oluna bilməməsini söyləmək olar. Eyni zamanda böyük güc dövlətlərin maraqları və regionun siyasi sabitliyi daim diqqət mərkəzində olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. <https://www.newscentralasia.net/2024/09/03/skolko-nefti-i-gaza-soderzhitsya-v-mestorozhdeniyakh-kazakhstana/>
2. <https://www.caa-network.org/archives/13297>
3. https://region.kg/article/o_gidroenergeticheskoy_potencziye_i_2918
4. <https://turkic.world/ru/articles/energy/36101>
5. <https://az.sputniknews.ru/20210224/turkskiy-sovet-energetika-426313349.html>
6. <https://orient.tm/ru/post/82116/turkmenskij-gaz-v-turciyu-mozhet-izmenit-mirovye-energeticheskie-rynki-ekspert>
7. <https://kun.uz/ru/24859251>
8. Xeyrəbəyli M. “Yaşıl iqtisadiyyat” davamlı inkişafın təmin olunması vasitəsi kimi. “İqtisadi islahatlar” elmi-analitik jurnal, № 4(9), 2023, s.79-88

Резюме

Мамедова С.Р., Мамедова Ш.Р.

Место тюркского мира на мировом энергетическом рынке

Очевидно, что энергетические ресурсы имеют огромное значение в мировой экономике, тесно связаны с безопасностью, экономическим развитием, политической стабильностью и другими факторами. В статье рассматривается энергетический потенциал тюркских государств, а также объясняются основные принципы и значение форматов сотрудничества, реализуемых в настоящее время в этом направлении. В то же время в статье обосновывается влияние тюркского мира на мировой энергетический рынок и трудности, существующие в этой сфере.

Ключевые слова: тюркский мир, энергетический рынок, безопасность, сотрудничество, зеленая энергетика, глобальная энергетическая стабильность.

Summary

Mammadova S. R., Mammadova Sh.R.

The Place of the Turkic World in the Global Energy Market

It is clear that energy resources in the world economy are of great importance, being closely related to security, economic development, political stability and other factors. The article examines the energy potential of the Turkic states, explains the main principles and importance of the cooperation formats currently implemented in this direction. At the same time, the article substantiates how the Turkic world affects the global energy market and the difficulties that exist in this area.

Key words: Turkic world, energy market, security, cooperation, green energy, global energy stability

ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİNİNDƏ ALTERNATİV ENERJİ MƏNBƏLƏRİNİN ROLU

Mikayılova Sevda Məmməd qızı

*Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
huseynpanahov56@gmail.com*

Xülasə: *Məqalədə dövlətin yeritdiyi struktur siyasəti nəticəsində iqtisadiyyatın bütün sahələrində elmi-texniki, investisiya və innovasiyaya əsaslanan “Yeni iqtisadiyyatın” formalaşmasından bəhs olunur. Strateji əhəmiyyətli enerji və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün ölkədə alternativ enerji mənbələrindən istifadə etmək məqsədi ilə təkliflər verilir.*

Açar sözlər: *enerji təhlükəsizliyi, innovasiyalı iqtisadiyyat, enerji təhlükəsizliyi, alternativ enerji mənbələri, biotermal, geotermal, hidroenerji, günəş və külək enerjisi*

Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi ilə əsas qoyulan, bu gün isə Möhtərəm Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın qurulması və yüksəlişi istiqamətində önəmli nəticələr verməkdədir. Bunun nəticəsidir ki, müasir dövrdə sənaye baxımından qabaqcıl dövlətlər kimi ölkəmizdə də innovasiyaların güclənməsi ilə iqtisadi artımın keyfiyyəti yeni səviyyəyə keçməkdədir. Bu, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində elmi biliklərin daha çox tətbiq olunması, texnoloji yeniliklərin istehsalata daha sürətli integrasiyası, elmi-tədqiqatların praktik yönünün artması və bütövlükdə milli iqtisadiyyatın təkrar istehsal sistemində sahələrarası qarşılıqlı asılılığın dərinləşməsi ilə müşahidə olunur ki, belə bir inkişaf modeli “Yeni iqtisadiyyat” adlanır. Qloballaşmanın təsiri altında gələcək iqtisadi strategiyalar müəyyən olunarkən, bu inkişaf meyilləri mütləq nəzərə alınmalıdır. Ölkəmizdə son dövrlərdə aparılmış makroiqtisadi təhlillər göstərir ki, dayanıqlı iqtisadi artıma nail olmaq üçün innovasiya yönümlü iqtisadi strukturun qurulması və səmərəli makroiqtisadi siyasətin hazırlanaraq reallaşdırılması əsas vəzifələrdəndir.

Məlumdur ki, ərzaq və enerji təhlükəsizliyi mövzusu hər zaman dünyanın tanınmış alimlərinin diqqət mərkəzində olmuşdur. 1968-ci ildə yaradılan Roma klubunda bu mövzularla bağlı müzakirələr aparılmış, müxtəlif təkliflər irəli sürülmüşdür. Həmin klub tərkibinə siyasətçilər, görkəmli tədqiqatçıları, sənaye rəhbərləri və hətta kral ailələrinin nümayəndələrini daxil edən bir “beyin mərkəzi” kimi fəaliyyət göstərmişdir. Daha sonralar Roma klubu beş qitəni əhatə edən otuzdan çox ölkənin nümayəndələrinin bir araya gəldiyi nüfuzlu bir təşkilata çevrilmişdir. Təşkilatın əsas məqsədi insanlığı təhdid edən global böhran — ərzaq və enerji təhlükəsizliyi sahəsindəki narahatlıqları cəmiyyətə çatdırmaq idi. Klub üzvləri bildirirdilər ki, yeni minillikdə ərzaq çatışmazlığı məsələsi içməli su və enerji resursları ilə bağlı problemləri geridə qoyaraq ön vacib təhlükəyə çevriləcək.

Dünya ölkələrinin təcrübəsindən aydın olur ki, bir çox dövlətlər uzun müddət tam iqtisadi açıqlıq prinsipi əsasında, lakin dövlətin güclü nəzarəti ilə hərəkət etmişlər. Buna baxmayaraq, sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr, o cümlədən, ABŞ, Yaponiya, İsveç və Fransa hələ də xarici sərmayələr üçün qapalı olan müəyyən istehsal və xidmət sahələrini qanunvericiliklə müəyyənləşdirmişlər. Xüsusilə, Yaponiyada rabitə, müdafiə və bəzi digər sahələrdə xarici investorların şirkətlərin səhmlərini əldə etməsinə ciddi qadağalar qoyulmuşdur və bu istiqamətdə sərt hüquqi rejim mövcuddur [1].

Məlumdur ki, I Qarabağ müharibəsi dövründə ərəzələrinin böyük bir hissəsi Ermənistanın təcavüzü nəticəsində işğal olunmuş və bununla əlaqədar olaraq külli miqdarda maddi nemətlərin istehsal potensialını itirmiş Azərbaycan iqtisadiyyatının dərin böhran yaşamasına baxmayaraq, dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra milli iqtisadi inkişaf strategiyasını formalaşdırmağı əsas məqsəd kimi müəyyənləşdirmişdir. Respublikamızın zəngin təbii ehtiyatları, əvvəlki nəsillərin yaratdığı güclü istehsal bazası, formalaşmış elmi-texniki və intellektual potensialı, müasir dövrün global iqtisadi çağırışlarına cavab verə biləcək davamlı və etibarlı həll yollarının qurulmasına imkan yaradır. Azərbaycan bu imkanlardan tam istifadə etmək üçün

beynəlxalq təşkilatlarla fəal əməkdaşlıq münasibətləri qurur. Lakin ərazilərimizin təxminən 30%-nin erməni vandalları tərəfindən işğal edilməsi nəticəsində həmin torpaqlar müxtəlif vasitələrlə çirkləndirilmiş, o cümlədən minalar basdırılmış və hazırda həmin ərazilərin bərpası üçün böyük maliyyə resursları tələb edilir.

2020-ci ilin sentyabrın 27-də Ali Baş Komandan İ.Əliyev cənablarının başçılığı ilə qüdrətli ordumuzun sayəsində 44 gün ərzində işğal olunan ərazilərimizin azad edilməsi və 2023-cü ilin 19 sentyabrında 23 saat içərisində torpaqlarımızın terrorçular və mənfur düşmənlərdən təmizlənməsi, dövlətimizin bütövlüyünün Tarixi Qələbəsi olmuşdur.

Hazırda dövlətimizin qarşısında duran ən vacib məsələ 30 il ərzində mənfur düşmənlərimizin cəmiyyətimizə, iqtisadiyyatımıza, mədəniyyətimizə vurduğu ziyanı aradan qaldırmaq, işğal olunmuş ərazilərdə iqtisadiyyatı yenidən qurmaq, məcburi köçkünlərin təhlükəsiz şəkildə öz doğma yurdlarına qayıtmasını və yaşayışını təmin etməkdir. Hazırda bu istiqamətdə güclü quruculuq işləri həyata keçirilir. İşğaldan azad ərazilərin bərpasına və yenidənqurulmasına 2021-ci ildə 2.2 mlrd. manat, 2022-ci ildə 4.3 mlrd. manat vəsait yönəldilmişdir. “Ağıllı” şəhər və kəndlərin tikintisinə başlanmış, bəzi yerlərdə həmvətənlərimizin öz doğma yurd – yuvalarına qayıtması üçün şərait yaradılmışdır. 2023-cü ildə bu ərazilərin yenidən qurulması və bərpası işlərinə 4.8 mlrd. manat vəsait yönəldilmişdir. İşğaldan azad olan ərazilərdə sənayenin, aqrar sahənin və turizmin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradılır və ciddi bərpa işləri reallaşdırılır [3]. Habelə, həmin ərazilərin alternativ enerji potensialından istifadə ilə bağlı tədbirlər genişləndirilir ki, bu da ölkənin enerji təhlükəsizliyi baxımından önəmli addımdır.

Aydındır ki, sünyada son dövrlərdə baş verən maliyyə böhranı enerjidaşıyıcılarına ciddi təsir göstərsə də, bu gün milli təhlükəsizliyin vacib tərkib hissələrindən biri kimi enerji təhlükəsizliyi formalaşır. Hazırda Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığı enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması istiqamətində də reallaşdırılır və bu əməkdaşlıq milli iqtisadi inkişaf modelinin əhəmiyyətli bir komponentinə çevrilmişdir. Bu kontekstdə qeyd edək ki, Azərbaycan yalnız region üçün deyil, habelə Avropanın enerji təhlükəsizliyində də artan rol oynamaqdadır.

Son dövrlərdə ölkənin elektrik enerjisinə tələbatının bərpa olunan enerji mənbələri ilə ödənilməsi perspektivləri tədqiqatçılar tərəfindən tətqiq olunur. Belə ki, ayrı – ayrı enerji mənbələri üzrə (günəş, külək, hidroenerji, geotermal, biotermal) mümkün olan enerji istehsalının qiyməti hesablanmışdır. Ölkədə yaranan istehsal və istehlak tullantılarından bioenerji üzrə miqdarı təqribən öyrənilmişdir. Biokütlə kimi istifadəsi mümkün olan meyvə, tərəvəz, dənli bitkilər, çay, tütünün hazırlanması və emalında yaranmış tullantılardan istifadə etməklə elektrik enerjisi istehsalının mümkünlüyü nəzərə çatdırılır. Respublikada hidroenerjidən istifadə məqsədi ilə müxtəlif çayların, kanalların, su anbarları üzərində elektrik stansiyalarının tikintisi mümkündür. İşğaldan azad edilmiş rayonlarda elektrik stansiyalarının tikilməsi ölkənin enerjiyə tələbatının ödənilməsində çox vacibdir.

Alternativ enerji mənbələrinin qurulması üçün Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq dövlət dəstəyi vacibdir. Belə ki, aşağı faizli kreditlərin verilməsi belə layihələrin həyata keçirilməsinə səbəb olar.

Azərbaycan dünyada külək enerjisi potensialı yüksək olan ölkələrdən biridir. Energetika Nazirliyinin apardığı qiymətləndirmələrə əsasən, ölkəmizdə iqtisadi baxımdan sərfəli və texniki cəhətdən reallaşdırılması mümkün olan alternativ enerji mənbələrinin ümumi gücü 27 min MVt səviyyəsindədir. Bu potensialın tərkibində külək enerjisinin payı 3 min MVt, günəş enerjisinin 23 min MVt, bioenerji mənbələrinin 380 MVt, dağ çaylarının isə 520 MVt təşkil etdiyi göstərilir.

Günəş radiasiyasının yer səthinə daha çox düşdüyü bölgələr əsasən Qarabağın cənub düzənlik hissəsinə - Cəbrayıl, Füzuli və Zəngilan rayonlarına təsadüf edir. Bu ərazilərdə 1 m² üfqi səthə il ərzində 1600-1700 kVt saat həcmində günəş radiasiyası düşür. Həmin ərazilərin ümumi günəş enerjisi potensialı təxminən 3000-4000 MVt civarında dəyərləndirilir.

Bundan əlavə, Laçın, Kəlbəcər, Zəngilan, Qubadlı, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarında yerləşən, ümumi sahəsi 14427 hektar olan və yüksək günəş enerjisi potensialına malik 8 perspektivli ərazi mövcuddur. Mütəxəssislərin fikrincə, bu sahələrdə günəş enerjisindən istifadə etməklə əldə edilə biləcək enerji gücü 7,2

min MVt-dan artıq ola bilər.

Post-konflikt ərazilərin iqlim şəraitinin təhlili bu ərazilərin yaşıl enerji, kənd təsərrüfatı (heyvandarlıq və bitkiçilik), turizm, sağlamlıq və s. sahələrin inkişafı üçün əlverişli olduğunu göstərir. Bu ərazilərin böyük hissəsinin mülayim-isti, dağlıq, düzənlik və alçaq dağlıq olması qeyd olunan sahələrin müqayisəli üstünlüyə çevrilməsinə imkan yaradır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin təbii iqlim şəraiti alternativ enerji istehsalı - günəş külək və su - üçün də əhəmiyyətli imkanlar açır.

Respublikanın digər ərazilərində Quba, Zaqatala, Oğuz və Şəki rayonlarında kiçik çaylar üzərində SES-in qurulmasına şərait vardır.

Günəş enerjisindən istifadə məqsədi ilə Abşeronda panellərin qurulması daha məqsədəuyğundur. Quba – Xaçmaz yolunda külək kollektorlar qurulmuşdur.

Abşeronda il ərzində küləkli günlərin sayı 200-dən çoxdur.

Naxçıvanda küləkli zonalar Ordubad, Şahbuz, Şərur, Sədərək və Kəngərli rayonlardır. Bu zonalarda Külək Elektik Stansiyasının (KES) qurulması vacibdir [4].

Ümumiyyətlə, reallaşdırılan uğurlu daxili və xarici siyasət nəticəsində respublikamızın sosial-mədəni həyatında mövcud olmuş bir sıra çatışmazlıqlar aradan qaldırılıb. Hazırda ölkəmiz iqtisadi inkişaf sürətinə görə dünya ölkələri arasında ön sıralarda qərarlaşıb, işsizlik problemi mərhələli şəkildə həll olunur, həmçinin korrupsiya, narkomaniya və digər neqativ hallarla mütəmadi və effektiv mübarizə aparılır.

2020-ci ildə ölkəmiz inkişaf etməkdə olan 40 ölkə arasında daha çox dövlət resursları hesabına iqtisadiyyatın dəstəklənməsinə görə birinci yerdə olmuşdur. Belə qənaətə gəlmək olar ki, ölkəmizin sənaye müəssisələrinin və qeyri sənaye müəssisələrinin rəqəmsal iqtisadiyyat modelinə daha intensiv inteqrasiya olunmasına və bu istiqamətdə müvafiq strategiyanın formalaşdırılmasına ehtiyac duyulur. Statistik məlumata əsasən 2022-ci ildə sənayedə istehsal olunan məhsulun 88,5%-i qeyri – dövlət sektorunun payına düşmüşdür. Rəqəmsal ekosistemin formalaşması, infrastrukturunun yaradılması iqtisadi artıma şərait yaradır.

Ədəbiyyat

1. Meybullayev M. X., Mikayılova S.M. İqtisadi təhlükəsizlik nəzəriyyəsi. Dərslik, Bakı, 2015, 372 s.
2. Mikayılova S.M. “İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının makroiqtisadi problemləri”. İqtisad Universiteti, Bakı, Gənclik, 2009, 398 s.
3. Mikayılova S.M. Davamlı iqtisadi inkişaf və onun həlli istiqamətləri. Azərbaycan xalqının Ümummilli lider H. Əliyev cənablarının anadan olmasının 101-ci il dönmünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev müasir Azərbaycan xalqının xilaskarı və qurucusudur” Respublika elmi konfransının materialları. 3-4 may 2024-cü il, Mingəçevir Dövlət Universiteti.
4. İmamverdiyev N.S. “Azərbaycanın bərpa olunan enerji resurslarının coğrafi tədqiqi informasiya bazasının yaradılması”. Avtoreferat, Bakı, 2024.

Резюме

Микайлова С.М.

Роль альтернативных источников энергии в обеспечении энергетической безопасности

В статье говорится о формировании «Новой экономики», основанной на научно-технической, инвестиционной и инновационной деятельности во всех сферах экономики в результате структурной политики, проводимой государством. В целях обеспечения стратегически важной энергетической безопасности вносятся предложения по использованию альтернативных источников энергии в стране.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, инновационная экономика, альтернативные источники энергии, биотермическая, геотермальная, гидроэнергетика, солнечная и ветровая энергия

Summary
Mikayilova S.M.

The Role of Alternative Energy Sources in Ensuring Energy Security

The article talks about the formation of the "New Economy" based on scientific and technical, investment and innovation in all areas of the economy as a result of the structural policy introduced by the state. In order to ensure strategically important energy security, proposals are made to use alternative energy sources in the country.

Key words: energy security, innovative economy, alternative energy sources, biothermal, geothermal, hydropower, solar and wind energy

**REGIONDA ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN OLUNMASINDA AZƏRBAYCANIN
ROLUNUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**

Mirzəbəyova Jalə Saməddin qızı

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
jale.2003@mail.ru

Xülasə: *Bu məqalədə Azərbaycanın regionda enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasındakı rolu geniş şəkildə təhlil və qiymətləndirilir. Azərbaycanın zəngin enerji ehtiyatları, strateji coğrafi mövqeyi və beynəlxalq əhəmiyyətə malik infrastruktur layihələri ölkənin bu sahədəki mövqeyini möhkəmləndirir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Cənub Qaz Dəhlizi kimi layihələr, enerji resurslarının dünya bazarına təhlükəsiz və şaxələndirilmiş şəkildə çatdırılmasına xidmət edir. Eyni zamanda, Azərbaycanın alternativ və bərpa olunan enerji sahəsində atdığı addımlar, enerji diplomatiyası və regional əməkdaşlıq təşəbbüsləri də enerji təhlükəsizliyinə əhəmiyyətli töhfələr verir. Məqalədə həmçinin gələcək üçün konkret təkliflər də irəli sürülür.*

Açar sözlər: *region, Azərbaycan, enerji, təhlükəsizlik, strateji ehtiyatlar, qloballaşma*

Enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması zəruriliyi. Enerji təhlükəsizliyi müasir dövrdə milli təhlükəsizliyin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Enerji resurslarına dayanıqlı və fasiləsiz çıxış ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafını təmin edən əsas amillərdən biridir. Bu səbəbdən, enerji təhlükəsizliyi məsələsi təkcə enerji hasil edən ölkələr üçün deyil, həm də enerji idxal edən ölkələr üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Qlobal miqyasda enerji resurslarına artan tələbat, alternativ mənbələrin hələ kifayət qədər inkişaf etməməsi ilə birlikdə enerji təhlükəsizliyinə yönəlik çağırışları gücləndirir. Enerji bazarlarında baş verən qiymət dəyişkənliyi, geosiyasi gərginliklər və nəqliyyat marşrutlarındakı risklər enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasını daha da vacib edir.

Dünyada enerji istehsalının və istehlakının qeyri-bərabər bölgüsü ölkələr arasında qarşılıqlı asılılıq yaradır. Bu asılılıq isə enerji siyasətində daha səmərəli və çevik mexanizmlərin tətbiqini tələb edir. Xüsusilə Avropa və Asiya kimi regionlarda enerji tədarükünün etibarlılığı enerji təhlükəsizliyinin əsas göstəricilərindən biri hesab olunur. Enerji ehtiyatlarının qeyri-bərabər paylanması və nəqliyyat marşrutlarının məhdudluğu bu məsələni daha da çətinləşdirir. Enerji təhlükəsizliyi yalnız hasilat və istehlakla bağlı deyil, həm də tranzit və infrastruktur məsələləri ilə sıx bağlıdır.

Beynəlxalq təşkilatlar və ölkələr enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün strateji ehtiyatların yaradılması, alternativ enerji mənbələrinin inkişafı və enerji səmərəliliyinin artırılması istiqamətində tədbirlər görürlər. Bu tədbirlər ölkələrin enerji sahəsində daha az riskə məruz qalmasını və iqtisadi dayanıqlılığını təmin edir. Ətraf mühitin qorunması və enerji sektorunun dayanıqlılığı da bu məsələdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Enerji təhlükəsizliyi yalnız iqtisadi deyil, həm də ekoloji və sosial aspektləri ilə dəyərləndirilməlidir. Qlobal iqlim dəyişikliyi və karbon emissiyalarının azaldılması ehtiyacı da enerji siyasətinə birbaşa təsir göstərir.

Bu baxımdan, bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişaf etdirilməsi enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm vasitələrdən biri kimi çıxış edir. Eyni zamanda, enerji resurslarının şaxələndirilməsi və ixracat yollarının genişləndirilməsi enerji təchizatında mümkün risklərin qarşısını almağa yönəlmiş addımlardır. Bu səbəbdən enerji siyasəti yalnız iqtisadi maraqlarla deyil, həm də milli təhlükəsizlik strategiyaları ilə uzlaşdırılmalıdır. Enerji sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi də enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından zəruridir.

Enerji resurslarının ədalətli və şəffaf bölüşdürülməsi regional sabitliyin qorunmasında da əhəmiyyətlidir. İstənilən enerji layihəsi həm tədarükçü, həm tranzit, həm də istehlakçı ölkələrin maraqlarını nəzərə almalıdır. Bu yanaşma qarşılıqlı etimad və uzunmüddətli əməkdaşlığı təmin edə bilər. Nəticədə, enerji təhlükəsizliyi global və regional əməkdaşlıq vasitəsilə təmin edilə biləcək bir prioritet sahədir. Bütün bu aspektlər enerji təhlükəsizliyinin regionda sabitliyin və inkişafın əsas dayaqlarından biri olduğunu göstərir.

Mövcud vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi. Azərbaycan zəngin enerji ehtiyatlarına malik bir ölkə olaraq regionun enerji təhlükəsizliyində mühüm rol oynayır. Ölkənin neft və qaz ehtiyatları, strateji coğrafi mövqeyi və inkişaf etmiş nəqliyyat infrastrukturunu bu rolu daha da gücləndirir. Xəzər hövzəsində yerləşən Azərbaycan öz enerji siyasətində balanslı yanaşma sərgiləyir. Azərbaycanın enerji strategiyası həm daxili tələbatın ödənilməsi, həm də xarici bazarlara çıxışın təmin olunması məqsədini daşıyır.

“Əsrin müqaviləsi” kimi tanınan 1994-cü il razılaşması Azərbaycanın enerji sektorunda beynəlxalq əməkdaşlığa açıq olduğunu sübut etdi. Bu müqavilə ilə Azərbaycan dünya enerji xəritəsində önəmli bir oyunçuya çevrildi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəməri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTE) qaz kəməri regionun enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu layihələr vasitəsilə Azərbaycan enerji resurslarını dünya bazarına çıxarmaqda uğur qazanmışdır.

Azərbaycanın təşəbbüsü ilə reallaşan Cənub Qaz Dəhlizi (CQD) layihəsi Avropanın enerji təhlükəsizliyinə töhfə verən vacib bir infrastruktur layihəsidir. Bu dəhliz vasitəsilə Azərbaycan qazı Gürcüstan, Türkiyə və Avropa ölkələrinə çatdırılır. CQD layihəsi Avropanın enerji şaxələndirmə strategiyasına uyğun olaraq Rusiya qazından asılılığını azaltmaq məqsədi daşıyır. Azərbaycanın enerji diplomatiyası region ölkələri ilə əməkdaşlığı gücləndirmək və enerji tranzitinin dayanıqlığını təmin etmək məqsədini güdür.

Azərbaycan həm də alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişaf etdirilməsinə diqqət yetirir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən layihələr ölkənin enerji təchizatını diversifikasiya etməyə yönəlib. Azərbaycanın yaşıl enerji sahəsində potensialı, xüsusilə Kəlbəcər-Laçın zonası və Xəzər dənizində külək enerjisi sahəsindəki imkanlar nəzərəcarpacaq dərəcədədir. Bu resursların reallaşdırılması regionda ekoloji və enerji baxımından davamlı inkişafı təmin edə bilər.

Ölkənin enerji sektorunda şəffaflıq və rəqabət mühiti də enerji təhlükəsizliyinin davamlılığında mühüm rol oynayır. Azərbaycan beynəlxalq enerji bazarlarında etibarlı tərəfdaş kimi tanınır. Ölkə siyasi sabitliyi və proqnozlaşdırıla bilən investisiya mühiti ilə xarici investorlar üçün cəlbedici məkandır. Enerji sektorunda hüquqi çərçivənin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması bu sahədə inkişafı sürətləndirir.

Azərbaycanın enerji siyasəti həm də regionda sülh və sabitliyin qorunmasına yönəlmişdir. Enerji əməkdaşlığı vasitəsilə region ölkələri arasında dialoq və qarşılıqlı anlaşma güclənməkdədir. Bu əməkdaşlıq bölgədə iqtisadi inteqrasiyanın dərinləşməsinə, nəqliyyat və kommunikasiya infrastrukturunun inkişafına təkan verir. Azərbaycanın enerji siyasəti uzunmüddətli strateji planlara əsaslanır və bu planlar vasitəsilə ölkə öz mövqeyini daha da möhkəmləndirir.

Zəngəzur dəhlizinin perspektivləri də Azərbaycanın tranzit imkanlarını daha da artıracaq. Bu dəhliz enerji resurslarının daha qısa və təhlükəsiz yollarla dünya bazarına çıxarılmasına şərait yaradacaq. Azərbaycanın bu sahədə təşəbbüskar olması onun regional liderliyini təsdiqləyir. Mövcud vəziyyət onu göstərir ki, Azərbaycan təkcə enerji ixracatçısı deyil, həm də enerji təhlükəsizliyinin təminatçısıdır. Bu baxımdan, ölkənin rolu təkcə iqtisadi deyil, həm də siyasi və geosiyasi mənə daşıyır.

Nəticə və təkliflər. Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi sahəsində oynadığı rol regional və global miqyasda əhəmiyyətlidir. Ölkə dayanıqlı enerji təchizatı, sabit tranzit imkanları və beynəlxalq əməkdaşlığa açıq siyasəti ilə mühüm tərəfdaş kimi çıxış edir. Azərbaycanın təşəbbüskar mövqeyi və strateji layihələri regional enerji xəritəsinin formalaşmasına təsir göstərir. Cənub Qaz Dəhlizi kimi layihələr Azərbaycanın enerji siyasətinin uğurlu nümunəsidir.

Gələcəkdə Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi sahəsindəki rolunun daha da gücləndirilməsi üçün bir sıra addımlar atılmalıdır. İlk növbədə, bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafına prioritet verilməlidir. Bu, həm enerji təchizatının diversifikasiyası, həm də ekoloji davamlılıq baxımından əhəmiyyətlidir. İkinci olaraq, enerji infrastrukturunun modernləşdirilməsi və rəqəmsallaşdırılması prosesləri sürətləndirilməlidir.

Həmçinin, regional əməkdaşlıq platformalarında Azərbaycanın fəallığı artırılmalıdır. Bu platformalar vasitəsilə enerji sahəsində təcrübə mübadiləsi və birgə layihələrin reallaşdırılması mümkündür. Azərbaycanın enerji diplomatiyası daha da çevik və proaktiv olmalıdır. Bu, geosiyasi dəyişikliklər fonunda enerji maraqlarını daha effektiv qorumağa imkan verəcək.

Təhlükəsizlik risklərinin azaldılması üçün infrastrukturun müdafiəsi və kibertəhlükəsizlik məsələləri də diqqətdə saxlanmalıdır. Eyni zamanda, enerji sektorunda insan kapitalının inkişafı və ixtisaslı kadr hazırlığı prioritet sahələrdən biri olmalıdır. Enerji sahəsindəki tədqiqat və innovasiya fəaliyyətləri dəstəklənməli və stimullaşdırılmalıdır. Bu, yeni texnologiyaların tətbiqini və səmərəliliyin artırılmasını təmin edəcək.

Nəticə etibarilə, Azərbaycan regionun enerji təhlükəsizliyində aparıcı ölkə olaraq strateji rolunu daha da möhkəmləndirə bilər. Bunun üçün dövlət, özəl sektor və beynəlxalq tərəfdaşlar arasında səmərəli əməkdaşlıq davam etməlidir. Uzunmüddətli baxış və çevik siyasət Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi sahəsində dayanıqlı liderliyini təmin edəcəkdir.

Резюме

Мирзабекова Д. С.

Оценка роли Азербайджана в обеспечении энергетической безопасности в регионе

В этой статье подробно анализируется и оценивается роль Азербайджана в обеспечении энергетической безопасности в регионе. Богатые энергетические ресурсы Азербайджана, стратегическое географическое положение и инфраструктурные проекты международного значения укрепляют позиции страны в этой сфере. Такие проекты, как Баку-Тбилиси-Джейхан, Южный газовый коридор, служат для безопасной и диверсифицированной доставки энергоресурсов на мировой рынок. В то же время шаги, предпринятые Азербайджаном в области альтернативных и возобновляемых источников энергии, инициативы энергетической дипломатии и регионального сотрудничества также вносят значительный вклад в энергетическую безопасность. В статье также предлагаются конкретные предложения на будущее.

Ключевые слова: регион, Азербайджан, энергия, безопасность, стратегические ресурсы, глобализация

Summary

Mirzabayova J. S.

Assessment of Azerbaijan's Role in Ensuring Energy Security in the Region

This article analyzes and evaluates the role of Azerbaijan in ensuring energy security in the region. Azerbaijan's rich energy resources, strategic geographical location and infrastructure projects of international importance strengthen the country's position in this area. Projects such as Baku-Tbilisi-Ceyhan and the Southern Gas Corridor serve to deliver energy resources to the world market in a safe and diversified manner. At the same time, Azerbaijan's steps in the field of alternative and renewable energy, energy diplomacy and regional cooperation initiatives are also making significant contributions to energy security. The article also puts forward specific proposals for the future.

Key words: region, Azerbaijan, energy, security, strategic resources, globalization

ZƏNGƏZUR DƏHLİZİ: YENİ İMKANLAR VƏ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ BAXIMINDAN PERSPEKTİVLƏR

Mirzəyeva Kəmalə Kamal qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti. Sumqayıt, Azərbaycan

Kamala.mirzayeva@sdu.edu.az

Xülasə: *Məqalədə Zəngəzur dəhlizinin regional əməkdaşlıq, enerji təhlükəsizliyi və nəqliyyat logistikası baxımından strateji əhəmiyyəti təhlil edilir. Dəhlizin Mərkəzi Asiya ilə Avropa arasında iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsinə, türkdilli dövlətlər arasında integrasiyanın dərinləşməsinə və Azərbaycanın tranzit və enerji qovşağı kimi mövqeyinin möhkəmlənməsinə təsiri vurğulanır. Layihənin yaşıl enerji, rəqəmsal iqtisadiyyat və beynəlxalq tərəfdaşlıqlarla integrasiya kontekstində təklif etdiyi imkanlar da araşdırılır.*

Açar sözlər: *Zəngəzur dəhlizi, Türkdilli Dövlətlər Təşkilatı, Azərbaycan, iqtisadiyyat, inkişaf*

Müasir dövrdə enerji təhlükəsizliyi və nəqliyyat logistikası dünya siyasətində əsas strateji prioritetlərdən birinə çevrilmişdir. Bu mənada, Avrasiya məkanında geosiyasi və geoiqtisadi baxımdan əhəmiyyətli bölgələrdən biri olan Cənubi Qafqazda baş verən proseslər, o cümlədən Zəngəzur dəhlizi layihəsi global diqqət mərkəzindədir. Zəngəzur dəhlizi yalnız regional deyil, eyni zamanda beynəlxalq miqyasda enerji resurslarının daşınması, nəqliyyat dəhlizlərinin şaxələndirilməsi və türkdilli dövlətlər arasında iqtisadi integrasiyanın gücləndirilməsi baxımından mühüm rol oynayır.

Zəngəzur dəhlizinin coğrafi mövqeyi bu layihənin strateji mahiyyətini daha da artırır. Layihənin həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycan ərazisindən keçməklə Türkiyə ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında birbaşa dəmir yolu və avtomobil magistralı əlaqəsi bərpa ediləcəkdir. Bu isə, nəinki Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və suverenliyi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir, eyni zamanda Orta Asiya ölkələri ilə Avropa bazarları arasında yeni və təhlükəsiz nəqliyyat marşrutu yaradacaqdır. [4, s.74]

Bütün bunlar Türkdilli Dövlətlər Təşkilatının daxilində strateji qarşılıqlı əlaqələrin yeni mərhələyə keçidini təmin edəcəkdir. Bu kontekstdə Zəngəzur dəhlizi təkcə tranzit imkanlarını genişləndirmək deyil, həm də regional sabitlik, iqtisadi əməkdaşlıq və enerji resurslarının şaxələndirilməsi məqsədi daşıyan genişmiqyaslı bir platformaya çevrilə bilər.

Məlumdur ki, hal-hazırda Azərbaycan enerji sahəsində regional lider kimi çıxış edir. Cənub Qaz Dəhlizi vasitəsilə Azərbaycan qazı Gürcüstan və Türkiyə üzərindən Avropa bazarlarına çatdırılır. Statistik göstəricilərə əsasən, 2023-cü ildə Azərbaycan Avropaya təxminən 12 milyard kubmetr qaz ixrac etmişdir ki, bu da əvvəlki illərlə müqayisədə təxminən 18% artım deməkdir [2, s. 78]. Belə bir şəraitdə Zəngəzur dəhlizi yeni ixrac alternativləri yaratmaqla enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynaya bilər.

Transxəzər qaz kəməri layihəsi kontekstində bu dəhlizin rolu xüsusilə nəzərəçarpacıdır. Türkmənistanın zəngin qaz ehtiyatlarının Xəzər dənizinin dibi ilə Azərbaycana, oradan isə Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə Türkiyə və Avropa bazarlarına ötürülməsi bu layihənin strateji və iqtisadi dəyərini daha da artırır [1, s.66]. Bu, həm də Avropanın enerji resurslarında Rusiyadan asılılığını azaltmaqla enerji təhlükəsizliyinə töhfə verə bilər.

Zəngəzur dəhlizi həmçinin Çinin "Bir Kəmə, Bir Yol" təşəbbüsü çərçivəsində Orta Dəhlizlə əlaqələndirilə bilər. Bu dəhliz, Çin və Avropa arasında ən qısa quru yolunu təmin edir və Azərbaycan bu marşrutun əsas tranzit ölkələrindən biridir. Beləliklə, Zəngəzur dəhlizi Azərbaycanın mövcud nəqliyyat və enerji dəhlizləri – Bakı-Tbilisi-Qars, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Cənub Qaz Dəhlizi ilə integrasiya olunaraq çoxşaxəli logistik şəbəkə formalaşdıracaqdır [5, s.124].

Türkdilli dövlətlər arasında iqtisadi və siyasi əməkdaşlıq son illərdə keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməkdədir. Zəngəzur dəhlizi bu integrasiya prosesinin həm rəmzi, həm də funksional simvoluna çevrilə bilər. Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində strateji nəqliyyat əlaqələrinin qurulması ilə yanaşı, enerji,

rəqəmsal iqtisadiyyat və gömrük idarəçiliyi sahələrində də birgə təşəbbüslər təşviq olunur. Dəhliz üzərindən keçən marşrutlar vasitəsilə Qazaxıstan, Özbəkistan və Qırğızıstan kimi dövlətlərin Avropa ilə birbaşa ticarət əlaqələri sadələşdiriləcək, ixrac-idxal xərcləri azalacaq və nəqliyyat müddəti qısalacaq. Eyni zamanda, bu dəhliz Qafqaz və Orta Asiya ölkələrinin Çin, Hindistan və Avropa arasında yerləşən mühüm tranzit mərkəzlərə çevrilməsini sürətləndirə bilər. Azərbaycanın burada oynadığı koordinator rolu təkcə tranzit ölkə olmaqdan daha çox, prosesin siyasi və iqtisadi lideri kimi çıxış etməsini təmin edir. Beləliklə, Bakı regionun geoiqtisadi xəritəsində "logistik və enerji qovşağı" rolunu daha da gücləndirmiş olur.

Dəhlizin gerçəkləşməsi beynəlxalq güclərin maraqlarının toqquşduğu bir müstəviyə təsadüf edir. İran və Hindistan kimi regional aktorlar, bu dəhlizin öz maraqlarına zidd ola biləcəyini düşünərək alternativ marşrutlar irəli sürürlər – məsələn, “Şimal-Cənub” dəhlizinin bir qolu kimi İran-Ermənistan-Gürcüstan xətti və Hindistan-İran-Ermənistan marşrutu. Bu layihələr hər nə qədər alternativ kimi təqdim olunsada, iqtisadi baxımdan daha uzun, daha bahalı və infrastruktur baxımından hazır olmayan marşrutlardır. Azərbaycan bu geopolitik şərtlər daxilində çevik diplomatiya yürüdərək Zəngəzur dəhlizinin iqtisadi faydalarını önə çıxarır. Təkcə region ölkələri ilə deyil, həmçinin Avropa İttifaqı, Çin və Türkiyə ilə də əlaqələrini balanslaşdıraraq dəhlizin beynəlxalq leqitimasıyasını təmin etməyə çalışır. Bu isə təkcə iqtisadi yox, həm də diplomatik baxımdan layihənin davamlılığını təmin edən əsas faktordur.

Azərbaycan Zəngəzur dəhlizi çərçivəsində infrastruktur layihələrinə xüsusi önəm verir. Horadiz-Ağbənd dəmir yolunun sürətlə tikilməsi və müasir magistral yolların inşası təkcə ölkədaxili əlaqələri bərpa etmir, həm də regional ticarətin səmərəliliyini artırır. Bu yollara paralel olaraq logistik mərkəzlər, gömrük məntəqələri və yükləmə-boşaltma zonalarının yaradılması da planlaşdırılır ki, bu da tranzit proseslərinin sürətlənməsinə imkan verəcəkdir.

Eyni zamanda, dövlət tərəfindən təşviq edilən azad iqtisadi zonalar və sənaye parkları xarici sərmayədarları cəlb etmək üçün əlverişli hüquqi və vergi mühitləri təklif edir. Bu cür təşəbbüslər investisiya axını gücləndirməklə yanaşı, bölgədə yeni iş yerlərinin açılmasına və yerli istehsal potensialının artmasına da şərait yaradacaqdır. Xüsusilə, Zəngilan, Qabadlı və Laçın bölgələrində sənaye infrastrukturlarının inkişafı Zəngəzur dəhlizinə strateji dəstək rolunu oynayır. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2022-ci ildə nəqliyyat sektoruna 1,4 milyard manat investisiya yatırılmışdır ki, bu da 2020-ci illə müqayisədə 31% artım deməkdir [3]. Zəngəzur dəhlizi yalnız nəqliyyat və enerji daşınması üçün deyil, həm də ekoloji baxımdan dayanıqlı inkişaf modelinə keçidin mühüm vasitələrindən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Layihə çərçivəsində marşrut boyu külək və günəş enerjisi stansiyalarının qurulması, həm də elektriklə işləyən dəmir yolu sistemlərinin təşviqi ekoloji baxımdan əhəmiyyətlidir. Bu, nəqliyyatda karbon emissiyalarını azaldacaq və Azərbaycanın “yaşıl keçid” strategiyasına uyğun addım olacaqdır [6].

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları yaşıl enerji istehsalı üçün böyük potensiala malikdir. Bu ərazilərdə artıq bir sıra pilot layihələr həyata keçirilməkdədir – məsələn, Laçında günəş elektrik stansiyası və Kəlbəcərdə hidroelektrik potensialın araşdırılması. Bu enerji potensialı gələcəkdə Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə digər regionlara ixrac edilə bilər ki, bu da Azərbaycanın təkcə neft və qazla deyil, bərpa olunan enerji ilə də regional enerji bazarlarında mövqeyini möhkəmləndirəcəkdir.

Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində "yaşıl enerji alyansı" kimi təşəbbüslərin irəli sürülməsi və Zəngəzur dəhlizi boyunca enerji integrasiyası bu kontekstdə həm simvolik, həm də praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Bu, uzunmüddətli dövrdə Avrasiya regionunda dayanıqlı enerji əməkdaşlığının əsas sütunlarından biri ola bilər. Zəngəzur dəhlizi yalnız bir nəqliyyat və enerji layihəsi deyil, həm də geoiqtisadi güc balanslarının yenidən formalaşmasında mühüm rolə malik strateji platformadır. Bu layihə vasitəsilə Azərbaycan təkcə region daxilində deyil, daha geniş Avrasiya məkanında da strateji aktora çevrilmək istiqamətində mühüm addımlar atır. Enerji təhlükəsizliyi, nəqliyyat logistikası, yaşıl enerji və regional sabitlik kimi sahələrdə Zəngəzur dəhlizi çoxşaxəli əməkdaşlıq imkanları təqdim edir [7]. Layihənin uğurla həyata keçirilməsi üçün regional konsensusun əldə olunması, beynəlxalq dəstəyin davamlı təmin olunması və diplomatik koordinasiyanın gücləndirilməsi əsas şərtlər sırasındadır. Türk Dövlətləri Təşkilatının və digər beynəlxalq

tərəfdaşların birgə səyləri bu baxımdan əhəmiyyətli olacaqdır. Azərbaycanın təşəbbüskarlığı və strateji baxışı bu prosesi uğurla yönləndirməyə imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Babayeva, G. Enerji təhlükəsizliyi və regional əməkdaşlıq: Azərbaycan modeli, 2021 Energetika və İnkişaf, №2, s. 63–69.
2. Bayramov, V. Cənub Qaz Dəhlizi və Azərbaycanın enerji siyasəti. 2022. İqtisadi Forum, №3, s. 77–83.
3. Dövlət Statistika Komitəsi (DSK). (2023). Azərbaycan Respublikasının 2022-ci il üzrə nəqliyyat sektoru üzrə göstəriciləri. Bakı: DSK. <https://www.stat.gov.az/source/transport/>
4. Əliyev, T. Qafqazda nəqliyyat dəhlizləri və Azərbaycanın strateji mövqeyi. Bakı: Qanun Nəşriyyatı.- 2022, - 670 s.
5. İsmayilov, V. Orta Dəhliz: Avrasiya Nəqliyyat Modeli. Bakı: Elm və Təhsil. - 2020. – 232 s.
6. Rüstəmli, E. Zəngəzur dəhlizi və logistik imkanların genişlənməsi. Azərbaycanın Geoiqtisadi Perspektivləri, №1, 2020, s. 104–111.
7. Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT). (2023). Türk Dövlətləri Təşkilatının enerji əməkdaşlığı üzrə strategiyası. Türk Dövlətləri Təşkilatının Rəsmi Hesabatı.

Summary

Mirzayeva K.K.

Zangazur Corridor: New Opportunities and Energy Security Prospects

The article analyzes the strategic importance of the Zangezur corridor in terms of regional cooperation, energy security and transport logistics. The impact of the corridor on strengthening economic ties between Central Asia and Europe, deepening integration between Turkic-speaking states and strengthening Azerbaijan's position as a transit and energy hub is emphasized. The opportunities offered by the project in the context of green energy, the digital economy and integration with international partnerships are also examined

Key words: Zangezur corridor, Organization of Turkic-Speaking States, Azerbaijan, economy, development

Резюме

Мирзаева К.К.

Зангазурский коридор: новые возможности и перспективы энергетической безопасности

В статье анализируется стратегическое значение Зангазурского коридора с точки зрения регионального сотрудничества, энергетической безопасности и транспортной логистики. Подчеркивается влияние коридора на укрепление экономических связей между Центральной Азией и Европой, углубление интеграции между тюркоязычными государствами, усиление позиций Азербайджана как транзитного и энергетического узла. Также изучаются возможности, которые проект предлагает в контексте зеленой энергетики, цифровой экономики и интеграции с международными партнерствами.

Ключевые слова: Зангазурский коридор, Организация тюркоязычных государств, Азербайджан, экономика, развитие

AZƏRBAYCANDA ALTERNATİV ENERJİ MƏNBƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ ÖLKƏNİN ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİNATÇISI KİMİ

Osmanov İlqar Osman oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

ilqar.osmanov@sdu.edu.az

Osmanova Nübar İlqar qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

n.osmanova21@mail.ru

Xülasə: *Hazırda inkişafın dayanıqlılığının təmin edilməsi baxımından enerji təhlükəsizliyi problemi getdikcə aktuallaşır. Enerji təhlükəsizliyi baxımından alternativ enerji mənbələrindən (AEM) istifadə imkanlarının öyrənilməsi dünyada, o cümlədən Azərbaycanda ən aktual mövzulardan biridir. Dünyanın karbohidrogen ehtiyatlarının ixracatçılarından biri olmasına baxmayaraq, alternativ enerji potensialı yüksək qiymətləndirilən Azərbaycan üçün bu mövzunun öyrənilməsi böyük önəm daşıyır. Məqalənin mövzusu da AEM-lərdən istifadənin ölkənin enerji təhlükəsizliyində oynadığı rola həsr olunmuşdur.*

Açar sözlər: *alternativ enerji mənbələri (AEM), enerji təhlükəsizliyi, elektrik enerjisi, istehsal, inkişaf*

Qloballaşan dünyada enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi əsas prioritetlərdən birinə çevrilib. Elmi ədəbiyyatda enerji təhlükəsizliyi siyasəti iqlim dəyişikliyi, ətraf mühitin çirklənməsi və onların beynəlxalq iqtisadiyyata təsiri kontekstində nəzərdən keçirilir. Ona görə beynəlxalq səviyyədə və ayrı-ayrı ölkələrdə bu istiqamətdə yeni strateji layihələr reallaşdırılır. Qlobal enerji istehlakında AEM-lərin payı artır və bu resurslardan istifadəni mümkün edən texnologiyaların çeşidi genişlənməkdə davam edir. Müasir dünyada dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi problemi bütün sahələrdə, o cümlədən energetika sektorunda aktualdır. Enerji müasir sivilizasiyamızın qorunması üçün əsas ehtiyaclardan biridir. Buna görə onun təchizatı tam və təhlükəsiz olmalıdır. Elektrik enerjisi XXI əsrdə xüsusilə sənayeləşmiş ölkələrin inkişafında önəmli rol oynayır. Bununla belə, enerjiyə daim artan tələbat və karbohidrogen ehtiyatlarının geniş şəkildə istismarı mövcud ehtiyatları sürətlə tükəndirir.

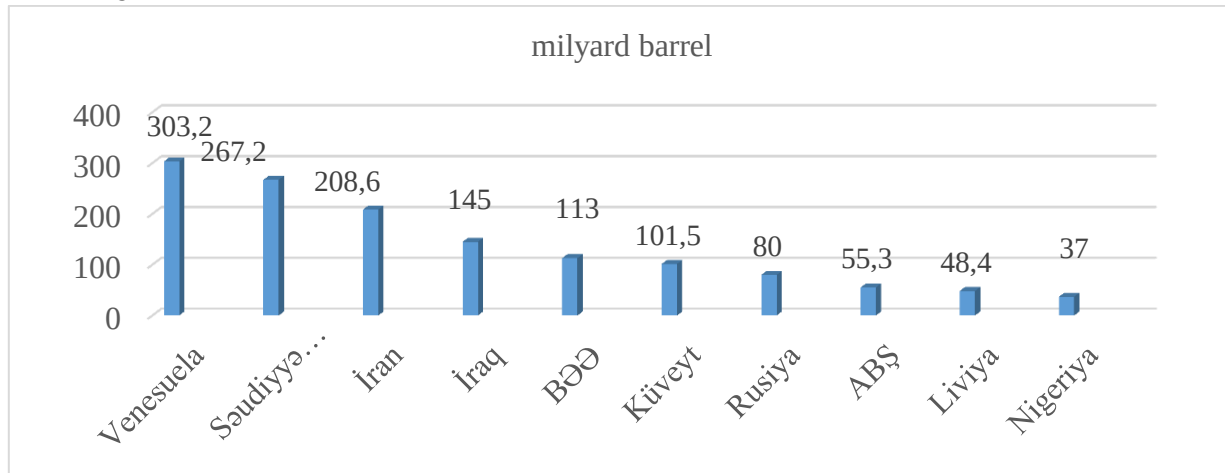
Aydındır ki, enerji xərcləri əsas enerji tutumlu sənayelərin, o cümlədən kimya, neft-kimya, metallurgiya sənayesi kimi sahələrin istehsal xərclərinin strukturunda əsas maddələrdən biridir. Sənaye müəssisələri enerjinin ən böyük istehlakçılarıdır, onların payına enerji istehlakının təqribən 50%-ə qədəri düşür. Alternativ enerjiden istifadə Braziliya, Çin və Hindistan kimi sürətlə inkişaf edən ölkələrdə aktualıq qazanır. İqtisadi inkişaf enerji istehlakının artması ilə birbaşa bağlıdır. Enerjiyə artan tələbat və neft, qaz və kömür kimi ənənəvi enerji resurslarının tükənməsi enerji təhlükəsizliyini və inkişafın davamlılığını təmin etmək məqsədilə yeni yollar tələb edir ki, bu kontekstdə alternativ enerji mənbələrinin (AEM) önəmliliyi getdikcə artır. AEM-lərdən istifadənin genişləndirilməsi idxal olunan ənənəvi enerji mənbələrindən asılılığın azaldılmasına kömək edir ki, bu da ölkənin enerji təhlükəsizliyini artırır.

AEM-lər XXI əsrin əvvəllərindən elmi tədqiqatların əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Bir sıra ölkələrdə, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə etibarlı və qabaqcıl alternativ enerji texnologiyalarının inkişafına baxmayaraq, karbohidrogen enerjisindən alternativ mənbələrə keçid çox ləng gedir. Bununla belə, bu ölkələrin əksəriyyəti günəş və külək enerjisi ilə geniş əraziləri əhatə edən alternativ enerji potensialına malikdir. Bundan əlavə, əhalinin sürətli artımı və enerjiyə yüksək tələbat enerji böhranına gətirib çıxarır ki, bu da insanları ənənəvi enerji mənbələrindən asılı vəziyyətə salır [2, s.40]. Ənənəvi enerji ehtiyatlarının tükənməsi və onların ətraf mühitə mənfi təsiri enerji istehlakında alternativ resursların payının artırılmasını zəruri edir.

Dünyada ənənəvi enerji mənbələrindən olan neft ehtiyatlarının həcmi 1 trilyon 564,4 milyard barrel, təbii qaz ehtiyatlarının həcmi isə 210 trilyon kub metr təşkil edir. Bu barədə məlumat OPEC-in 2025-ci ilin

əvəlində açıqladığı sonuncu hesabatda qeyd olunub. Bildirilir ki, ümumi neft ehtiyatlarının böyük hissəsi – 1 trilyon 243,5 milyard barreli və ya 79,5%-i OPEC-ə daxil olan dövlətlərin payına düşür. İlk yerdə 303,2 milyard barrel və ya ümumi ehtiyatın 19,4%-lik həcmi ilə Venesuela, ikinci yerdə 267,2 milyard barrel və ya 17,1%-lik həcmə Səudiyyə Ərəbistanı, üçüncü yerdə isə 208,6 milyard barrel və ya 13,3%-lik həcmə İran qərarlaşıb [5].

2025-ci ilin 1 yanvar tarixinə dünyada ən çox təsdiqlənən neft ehtiyatı olan ilk onluqdakı ölkələri şəkil 1 vasitəsilə göstərə bilərik.

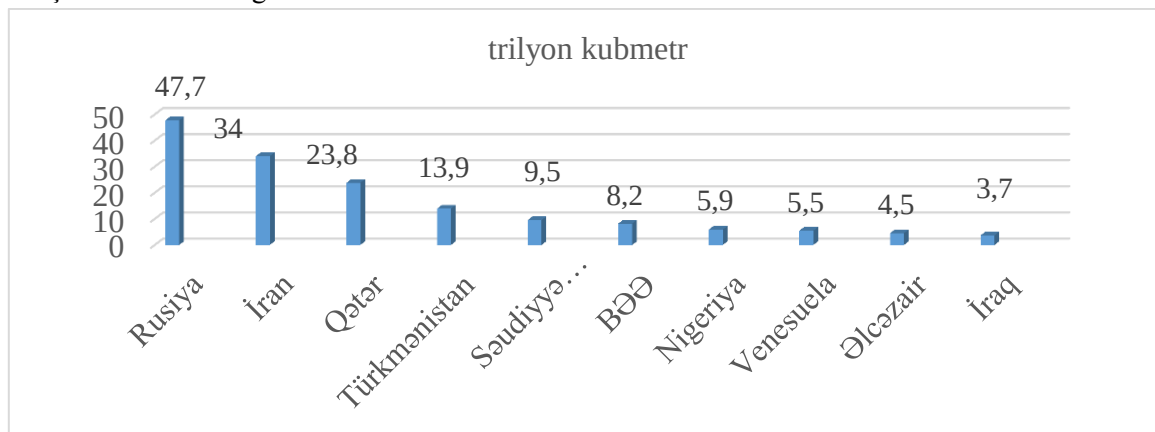

Mənbə: [5]

Şəkil 1. 2025-ci ilin 1 yanvar tarixinə dünyada ən çox təsdiqlənən neft ehtiyatı olan ilk onluqdakı ölkələr

2025-ci ilin yanvarın 1-ə Azərbaycanın təsdiq edilmiş neft ehtiyatları 7 milyard barrel, təbii qaz ehtiyatları isə 2 trilyon kubmetr qiymətləndirilib. OPEC-in açıqladığı məlumata əsasən, 2025-ci ilin yanvar ayının 1-nə Mərkəzi Asiya ölkələrindən olan Qazaxıstanın təsdiqlənmiş neft ehtiyatları 30 milyard, Türkmənistanın 600 milyon, Özbəkistanın isə 594 milyon barrel həcmində qiymətləndirilib. Qazaxıstanın dünya ölkələri arasında sıralamada 11-ci yerdə qərarlaşıb. 2023-cü ildə Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan və Özbəkistanın qlobal enerji istehsalına töhfəsi 3%, qlobal enerji istehlakına isə 1% olub [6].

2025-ci ilin 1 yanvar tarixinə dünyada ən çox təsdiqlənən təbii qaz ehtiyatı olan ilk onluqdakı ölkələri isə şəkil 2 vasitəsilə göstərə bilərik.

Mənbə: [5]

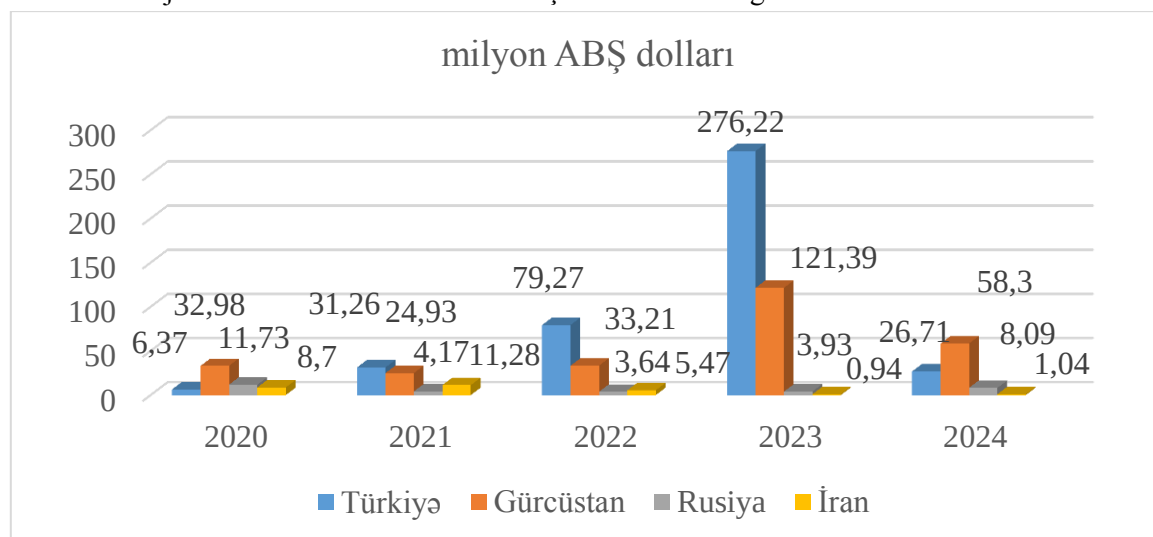
Şəkil 2. 2025-ci ilin 1 yanvar tarixinə dünyada ən çox təsdiqlənən təbii qaz ehtiyatı olan ilk onluqdakı ölkələr

Şəkil 2-dən görürük ki, ən çox təsdiqlənən təbii qaz ehtiyatı olan ilk onluqdakı ölkələr sırasında Mərkəzi Asiya ölkələrindən olan Türkmənistan da yer almışdır (13,9 trilyon kubmetrlə 4-cü yer).

Ənənəvi enerji mənbələrinin getdikcə tükənmə və həmin mənbələrdən istifadə zamanı ətraf mühitə böyük ziyan vurduğunu nəzərə alsaq, günəş və külək enerjisi, kiçik su elektrik stansiyaları, termal su, bioenerji kimi ekoloji cəhətdən təmiz AEM-lər mövcuddur. Bütün digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanın gələcəyi də böyük ölçüdə AEM-lərdən asılıdır. Ölüverişli təbii şəraitə malik Azərbaycan AEM-lər üçün kifayət qədər potensiala malikdir. Lakin bu potensialdan tam gücü ilə hələ də istifadə olunmayıb. Odur ki, beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə ölkədə mövcud olan AEM-lərdən istifadə etməklə yeni enerji mənbələrinin yaradılmasını təmin etmək lazımdır. Resurs, enerji və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi zərurəti ölkəni AEM-lərin inkişafı ilə məşğul olmağa məcbur edən hərəkətverici qüvvələrdir.

Enerji mənbələrinin şaxələndirilməsi ilə yanaşı, dünyanın enerji tələbatının ətraf mühitə zərər vermədən ödənilməsi aktual məsələlərdən biridir və bu mənada AEM-lərdən istifadə etməklə atmosfərə karbon qazı emissiyalarının azaldılması ətraf mühitə verilən əvəzsiz töhfədir. Elektrik enerjisi sənayesi karbon dioksid emissiyalarını yaradan əsas sahələrdən və planetdəki iqlim dəyişikliyinə əsas töhfə verənlərdən biridir [3, s.21].

XX əsrin sonlarında Azərbaycan elektrik enerjisinə olan tələbatının bir hissəsini idxal hesabına ödəyirdi. Hazırda dörd ölkəyə - Türkiyə, İran, Cürüstən və Rusiyaya elektrik enerjisi ixrac edir. Həmin ölkələrə elektrik enerjisi ixracının artım dinamikasını şəkil 3 vasitəsilə göstərə bilərik.

Mənbə: [7;8]

Şəkil 3. Azərbaycanın ölkələr üzrə elektrik enerjisi ixracı

Qeyd edək ki, Azərbaycan elektrik enerjisi ixrac etdiyi ölkələrdən həmin məhsulu idxal da edir (Türkiyə istisna olmaqla). Lakin bu rəqəm ixraca nisbətən çox kiçik rəqəmdir. Əgər 2023-cü ildə Azərbaycan 402,4 milyon ABŞ dolları həcmində elektrik enerjisi ixrac edibsə, 6,7 milyon ABŞ dolları həcmində idxal edib. Ticarət saldosu +395,7 milyon ABŞ dolları təşkil edib.

Azərbaycanda elektrik enerjisi istehsalında AEM-lərin payının artırılması karbohidrogen emissiyalarını önəmli dərəcədə azaldacaq ki, bu da Paris Sazişindən irəli gələn öhdəliklərə uyğundur. 2016-cı ildə Paris Sazişini imzalamaqla Azərbaycan qlobal temperatur artımını 2 dərəcə selsi üzrə saxlamağı öhdəsinə götürüb və həmin sazişə uyğun olaraq 2030-cu ilə qədər istixana qazı emissiyalarını 35% azaltmağı planlaşdırır. Azərbaycan, ölkəmizdə keçirilmiş COP-29 konfransı çərçivəsində də bu sahədə bir sıra öhdəliklər götürmüşdür. Azərbaycanda AEM-lərin inkişafı ölkədə sənayenin və yerli iqtisadiyyatın digər sahələrinin, o cümlədən işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdən olan Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər ərazilərinin inkişafına təkan verəcək. Azərbaycan artıq AEM-lərdən və günəş panellərindən istifadə etməklə kiçik elektrik stansiyaları üçün avadanlıq istehsal edir.

Son illərdə Azərbaycan AEM-lərdən istifadəni genişləndirmək üçün səylərini gücləndirmişdir. Yaxın 10-15 ildə gözlənilən global enerji keçidi fonunda ölkə xarici bazarlara enerji təchizatı strukturunu diversifikasiya etməyi planlaşdırır.

Müstəqillik illərində Azərbaycan öz enerji təhlükəsizliyinə sərmayə qoyub, daxili bazarının tələbatını tam ödəyib və getdikcə daha çox ölkənin enerji təhlükəsizliyində önəmli rol oynamağa çalışır. Azərbaycan enerji təhlükəsizliyi sahəsində qlobal bazarda yerini möhkəmləndirməkdə davam edir [4, s.18].

“Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafın Milli Prioritetləri” sənədində beş prioritetdən biri ölkəmizin təmiz ətraf mühitə malik ölkəyə çevrilməsidir [1]. Həqiqətən də, son illər Azərbaycan bu sahədə fəaliyyətini genişləndirir və AEM-lərdən enerji istehsalı ölkənin enerji strategiyasının mühüm, gələcəyə hesablanmış istiqamətinə çevrilir. Azərbaycan 2030-cu ilədək elektrik enerjisi istehsalının ümumi həcmində alternativ enerjinin payını 30%-ə çatdırmağı planlaşdırır. Azərbaycan 2027-ci ilədək 3 GVt külək və 1,0 QVt günəş enerjisi istehsal etməyi planlaşdırır ki, bunun da 80%-i ixrac üçün nəzərdə tutulub. 2037-ci ilə qədər isə ən azı 6 GVt əlavə gücün yaradılması planlaşdırılır. Alternativ enerjinin artan payını integrasiya etmək üçün güclü elektrik birləşdiriciləri lazımdır. Məhz buna görə “yaşıl dəhliz” elektrik verilişi xəttinin yaradılması və genişləndirilməsi böyük önəm daşıyır.

Əminliklə demək olar ki, AEM-lərin mövcudluğu və onlara fasiləsiz çıxışın təmin edilməsi iqtisadi və enerji təhlükəsizliyin təmin edilməsi deməkdir. Bu, həm də ölkənin dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi deməkdir. Beləliklə, enerji təhlükəsizliyi qlobal miqyasda böyük önəm daşıyır və ənənəvi ehtiyatların tükənməsi alternativ mənbələrdən istifadənin genişləndirilməsini aktuallaşdırır. Bu baxımdan təbii ehtiyatlar və bu sahədə uğurlu dövlət siyasəti Azərbaycana alternativ enerji sahəsində böyük perspektivlər vəd edir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair milli prioritetlər”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 2 fevral 2021
2. Гадирли, У. М. Возобновляемые энергетические ресурсы и новые перспективы для Азербайджана / У. М. Гадирли // Глобальные проблемы модернизации национальной экономики: Материалы XI Международной научно-практической конференции, Тамбов, 18 мая 2022 года. – Тамбов: Издательский дом «Державинский», 2022. – С. 39-45
3. Гаджизаде, Ф. М. Состояние и перспективы использования экологически чистой энергии в Азербайджане / Ф. М. Гаджизаде, М. И. Магепрамов // Вестник МАНЭБ. – 2024. – Т. 29, № 3. – С. 15-21
4. Гасумов, Э. Р. Перспективы развития «зеленой энергетики» в Азербайджане / Э. Р. Гасумов // Булатовские чтения. – 2023. – Т. 2. – С. 17-22
5. https://azfakt.com/d_nyada_en_ox_nefti_ve_qaz_olan_lkeler_-_siyah_-170647-xeber.html
6. <https://marja.az/124617/azerbaycanda-tesdiq-edilmis-neft-ehtiyatlari-7-milyard-barel-qiymetlendirilir>
7. <https://www.stat.gov.az/source/trade/>
8. <https://report.az/energetika/gurcistan-oten-il-azerbaycandan-elektrik-enerjisinin-idxali-uzre-lider-olub/>

Резюме

Османов И.О., Османова Н.И.

Использование альтернативных источников энергии в Азербайджане как гарант энергетической безопасности страны

В настоящее время проблема энергетической безопасности становится все более актуальной с точки зрения обеспечения устойчивого развития. С точки зрения энергетической безопасности изучение возможностей использования альтернативных источников энергии (АИЭ) является одной из самых актуальных тем в мире, в том числе и в Азербайджане. Несмотря на то, что Азербайджан является одним из мировых экспортеров углеводородных ресурсов, изучение этой темы имеет большое значение для Азербайджана, альтернативный энергетический потенциал которого высоко ценится. Тема статьи также посвящена роли, которую использование АИЭ играет в обеспечении энергетической безопасности страны.

Ключевые слова: альтернативные источники энергии (АИЭ), энергетическая безопасность, электроэнергия, производство, развитие

Summary

Osmanov İ.O., Osmanova N.İ.

Use of Alternative Energy Sources in Azerbaijan as a Guarantor of the Country's Energy Security

Currently, the problem of energy security is becoming increasingly important in terms of ensuring sustainable development. In terms of energy security, the study of the possibilities of using alternative energy sources (AES) is one of the most pressing topics in the world, including in Azerbaijan. Despite the fact that Azerbaijan is one of the world's exporters of hydrocarbon resources, the study of this topic is of great importance for Azerbaijan, whose alternative energy potential is highly valued. The topic of the article is also devoted to the role that the use of AES plays in ensuring the country's energy security.

Key words: alternative energy sources (AES), energy security, electricity, production, development

TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRDƏ TURİZMİN İNKİŞAF POTENSİALI

Rüstəmov Gülbəs Rəsul qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

gulbas.rustamova@sdu.edu.az

Rüstəmov Ayaz Rüfət oğlu

Bakı Mühəndislik Universiteti, Bakı, Azərbaycan

ayaz.rstmov@mail.ru

Xülasə: Türk dünyası ölkələri arasında hazırda turizm münasibətlərinin formalaşması, əlaqələrin daha da genişləndirilməsi, çox sayda turistlərin bu ölkələrə cəlb edilməsi və yeni effektiv turizm layihələrinə üstünlüyün verilməsi, ölkələr arasında bu sahəyə investisiyaların qarşılıqlı olaraq yönəldilməsi, turizm şirkətlərinin fəaliyyətinin optimal təşkili və bütün bunlar üçün münasib şəraitin yaradılması üzrə hədəflər diqqət mərkəzindədir. Məqalədə türk dövlətləri olan Türkiyə, Özbəkistan, Qırğızıstan, Türkmənistan və Azərbaycanın turizm potensialı araşdırılmış, beynəlxalq turizm bazarında onların rolu müəyyənləşdirilmiş və bu dövlətlərdə beynəlxalq turizmin inkişaf perspektivləri nəzərdən keçirilmişdir.

Açar sözlər: Türk dövlətləri, turizm, turizm infrastruktur, turizm potensialı, turizm bazarı

Hamıya məlumdur ki, dünyada türk xalqları Uzaq Şərqdən Qara dəniz sahillərinə qədər bir çox ərazilərdə məskunlaşmışlar. Türk dünyasının relyefinə nəzər salsaq, onun çox mürəkkəb quruluşa malik olduğunu görmək olur. Bu ölkələrin ərazisində çay və göllərin sayı çoxluq təşkil edir. Relyefin müxtəlifliyi bu ölkələrdə turizmin inkişafına təkan vermişdir. Bu ölkələrin demək olar ki, çoxunda güclü turizm potensialı mövcuddur. Bir sıra türk dövlətlərinin (Türkiyə, Özbəkistan, Qırğızıstan) milli gəlirlərində turizmin müstəsna rolu vardır. Dənizlərlə əhatələnən Türkiyədə çimərlik-dəniz turizmi inkişaf etmiş, qədim zəngin tarixə malik Özbəkistan isə tarixi turizm baxımından fərqlənir. Azərbaycan da zəngin turizm-rekreasiya potensialına malik ölkələrdəndir.

Son illərdə dünyada baş verən transformasiyalar sırasında Türk dünyası üçün vacib hadisələrdən olan Türkdilli dövlətlərin integrasiyasının genişlənməsi və Türk coğrafiyasının birləşdirilməsi uğrunda böyük addımların atılması müşahidə edilir. 2009-cu ildə yaradılan Türk Dövlətləri Təşkilatı Türkiyə, Azərbaycan, Qırğızıstan və Qazaxıstan ölkələri arasında iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsində böyük rol oynayır. Özbəkistan 2019-cu ildə bu təşkilata daxil olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Türk dünyası birliyinin yaranması iqtisadi, siyasi, mədəni, təhlükəsizlik, sosial, beynəlxalq layihələr və s. baxımdan vacib

əhəmiyyətə malikdir. Aydın məsələdir ki, Türk dövlətlərinin integrasiyasının dərinləşməsi ilə uzun illər ərzində Türk dünyasının birliyinə mane olan bir çox amillər aradan qaldırıla bilər. 2020-ci il 44 gün davam edən Böyük Qarabağ Zəfərindən sonra regionda yeni obyektiv reallıqlar yaranmışdır. 2021-ci il 15 iyun tarixində Şuşada Türkiyə və Azərbaycan arasında qəbul olunan “Şuşa bəyannaməsi”ni bütün Türk dünyasının coğrafiyasının birləşdirilməsində önəmli addımlardan biri kimi dəyərləndirmək olar.

2022-ci ilin may ayında Şamaxıda Türk Dövlətləri Təşkilatının turizm üzrə işçi qrupunun 17-ci iclası keçirilmiş və əsas məqsəd kimi bu dövlətlər daxilində birbaşa uçuş sayının yüksəldilməsi, İpək yolu turizm potensialından səmərəli istifadənin təmin edilməsi və turizm sahəsində bilik və təcrübə mübadiləsinin aparılması nəzərdə tutulmuşdur.

İndi isə bu dövlətlərin turizm potensialına nəzər yetirək.

Türkiyə dünyanın önəmli turizm ölkələrindən biri kimi ilboyu müxtəlif turizm xidmətlərinin dünyanın bir sıra ölkələrindən gələn turistlərə təqdim edilməsində çox zəngin tarixi təcrübəyə malikdir. Xüsusilə istirahət turizmi Türkiyədə geniş yayılmışdır. Türkiyənin əsas gəlir mənbələrindən biri elə beynəlxalq turizmdir. Dünya İqtisadi Forumunun Səyahət və Turizmin İnkişafı İndeksi tərəfindən aparılan 2023-cü il nəticələrində turizm sektorunda rekordlar qıran, qlobal turizmin böyüməsi və Türkiyədə turist hərəkətliyi qeydə alınmışdır. Türkiyənin beynəlxalq rəqabət və davamlı turizm siyasətlərindəki artımının müsbət nəticələri görünməkdə davam edir.

2024-cü ilin sonunda Türkiyədə illik turizm gəlirləri 61,1 milyard dollara çatmışdır. Bu, 2023-cü illə müqayisədə 8,3% çoxdur, o dövrdə bu rəqəm 56,4 milyard dollar qiymətləndirilmişdi. Bu məlumatlar 31 yanvar 2025-ci ildə yerli Statistika İnstitutu (TÜİK) tərəfindən dərc edilib [1].

Qədim İpək Yolunun əsas marşrutlarından biri olan - Özbəkistanda da kifayət qədər tarixi yerlərin olması, bir çox məşhur sərkərdə və hökmdarların burada abidələrinin mövcudluğu, tarixi binalar, incəsənət nümunələri, Türkdilli dövlətlərdə turizmin inkişafında yeni cəlbədicə marşrutların formalaşdırılmasına imkan verir. Özbəkistanın turizm sənayesində böyük potensialı vardır. Ölkədə YUNESKO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilmiş 7000-ə yaxın tarixi yeri vardır [2].

Özbəkistan Prezidenti Şavkat Mirziyev 2025-ci il aprel ayında çıxışında qeyd etmişdir ki, turizm xidmətlərinin ixracı son illərdə 1,6 dəfə artaraq 3 milyard 500 milyon dollara çatıb. Bu sahədə iki mindən çox yeni sahibkar fəaliyyətə başlayıb. Ötən il xarici turistlərin sayı ilk dəfə olaraq 10 milyon nəfəri keçib. Regionlarda turizm və xidmət infrastrukturunu sürətlə inkişaf edir. Son 8 ildə sənayeyə 6,5 milyard dollar sərmayə qoyulub, 130 min mehmanxana çarpayısı yaradılıb. Ölkədə 20 turizm kəndi var. Parkent rayonundakı Oltına Bel zirvəsində yeni beynəlxalq xizək zonası yaradılır. O qeyd edir ki, əslində, ölkənin tarixi, mədəni və təbii sərvətlərini nəzərə alsaq, turistlərin sayını daha 2-3 dəfə artırmaq olar. Bununla belə, bəzi bölgələrdə yolların və nəqliyyat əlaqələrinin əlverişsiz olması, əyləncə məkanlarının olmaması və maraqlı turizm proqramları kimi çatışmazlıqlar var. Ölkə başçısı bu imkanlardan istifadə edərək perspektivli bazarlardan turistlərin cəlb edilməsi və birbaşa aviareyslərin yaradılması ilə bağlı tapşırıqlar vermişdir. Turizm üzrə Milli Vahid Platforma hazırda hazırlanır. Buraya elektron vizaların işlənməsi və biletlərin alınması xidmətləri daxil olacaq. Bütün tarixi abidələrə çıxışı təmin edən vahid turist kartının tətbiqi də nəzərdə tutulur [3]. Qeyd edilənləri ümumiləşdirsək, görünən odur ki, Özbəkistanda turizmin inkişaf potensialından səmərəli istifadə etməklə daha uğurlu nəticələrin əldə edilməsi real görünür.

Qırğızıstanda da çox ciddi turizm resursları vardır, xüsusilə dağ turizmi, müxtəlif turizm-rekreasiya imkanları kifayət qədər genişdir. Qırğızıstan Avrasiya qitəsinin mərkəzində, şərqlə qərb arasında yerləşir. Qırğızıstanın nisbətən kiçik ölkə olmasına baxmayaraq, orda hündürlüyü 7000 metrədən çox olan üç dağ zirvəsi var. Bundan başqa, ölkə ərazisinin 94%-i dəniz səviyyəsindən 1000 metrədən çox yüksəklikdə yerləşir, ölkə ərazisinin 80%-i isə Tyan-Şan dağ silsiləsi ilə əhatə olunub. Qırğızıstanın müxtəlif iqlim zonaları ilə tanış olmağın ən yaxşı yolu şam meşələri, tundra bitkiləri, ucqar otlar və möhkəm dağ zirvələrindən keçən cığırılar boyunca gəzinti etməkdir. Tyan-Şan dağlarında məskunlaşan xalqların islamdan əvvəlki həyat tərzinə dair nadir fikirlər verən Çolpon-Ata petroqliflərinə baş çəkməklə ən qədim tarixə nəzər salmaq olar. Eksponatların köçərilərin həyatından bəhs etdiyi muzeyləri ziyarət etmək və ya orta əsrlər Uzgen və

Balasagun şəhərlərinin qalıqlarını ziyarət etmək turistlər üçün olduqca maraqlıdır. Taş-Rabat karvansarası, Bişkek, Karakol və Qırğızistanın digər şəhərlərinin müasir tarixi ilə tanış olmaq turistlər üçün əlçatandır. Dağ idmanını sevənlər üçün Qırğızstanda aktiv turizm ideal bir macəradır. Ölkənin dağ çayları son vaxtlar raftinq həvəskarları arasında məşhurlaşmışdır. Gəzinti və qayayadırmanma qurulmuş turizm marşrutları və Qırğızistanın bütün ilboyu təmiz təbiət ərazilərini qoruyub saxlaması sayəsində məşhur olmuşdur. Qışda xizək və snoubord, yayda isə dağ velosipedi populyardır.

Qırğızistanın ən məşhur təbii cazibəsi dünyanın ikinci ən böyük yüksək dağ gölü olan İssık-Kul gölüdür. Buzlu zirvələrlə əhatə olunmuş İssık-Kul qışın dərinliklərində belə donmaması ilə məşhurdur. Təbiət qoynunda asudə istirahətə üstünlük verənlər Qırğızistanın əlamətdarlığına çevrilmiş dağ genişliyindən həzz ala bilirlər. Qırğızstanda təbiət turizmi sürətlə inkişaf edir [4].

Türkmənistan son illərdə Xəzər dənizinin sahilində böyük turizm kompleksi yaratmışdır və orda çox rahat bir infrastruktur formalaşdırmışdır.

Türkmənstanda 1971-ci ildən bəri fasiləsiz yanan təbii qaz ehtiyatı olan Darvaza Qaz Kraterləri (başqa cür Cəhənnəmin Qapıları kimi tanınır) bənzəri olmayan bir təcrübə kimi turistlər üçün böyük maraq kəsb edir. Turistlər Kov-Ata yeraltı gölünün isti, kükürlü sularında üzmək üçün yerdən 60 metr aşağıya qalxır. Sovet dövründə bu sular müalicəvi xüsusiyyətləri ilə regional tətıl məkanları kimi məşhur olmuşdur. Koytentağ dağlarındakı Dinozavr Yaylası, dağlıq Noxur bölgəsindəki kəndlərin birində gizlənmiş Noxur qəbiristanlığı turistlər üçün əfsanəvi yerlərdir. Türkmən mədəniyyəti onların dünyaca məşhur xalça qobelenləri kimi canlı və rəngarəngdir. Türkmənistanın sərt atmosferi macəra tətili üçün mükəmməl fon yaratdığı kimi, Türkmənistan xalqının mədəniyyəti də turist səfərlərinə rəngarəng zənginlik qatır. Türkmən mətbəxinin ləzzətli kababları, şorbalar, çörəklər, doqrammalar (doğrama (doğranmış çörək, bulyon ilə təqdim edilən ət və soğan) və ətli piroqlar turistlərə böyük həzz verir. Turistlər səhrada dəvə və ya at belində ekskursiyaya çıxmaq imkanına sahibdir. Türkmənistanın Axal-Təkə atları ölkənin qürur və şöhrəti sayılır. Bu cins dünyanın ən qədim, sürətli və tanınmış cinslərindən biri kimi tanınır [5].

Türkdilli dövlətlərdə turizmin inkişaf potensialının gücləndirilməsi baxımından, son illərdə Azərbaycanda məqsədli və düşünülmüş addımlar atılmaqdadır. Ölkəmizin əksər regionlarında beynəlxalq standartlara cavab verən turizm infrastrukturunu formalaşmaqdadır. Azərbaycanda turizmin inkişafı üçün, demək olar ki, ölkəmizin bütün regionlarında geniş imkan vardır.

Şimal, Cənub və Qərb zonalarında bir çox dünya səviyyəli brend otel kompleksləri tikilmiş və ölkə regionlarında Olimpiya kompleksləri istismara verilmişdir. Regionlarda turist firmaları və sağlamlıq kompleksləri fəaliyyət göstərirlər. Postkonflikt ərazilər də turizm regionu kimi səciyyələndirilə bilər. Vaxtilə həmin şəhərlərin çoxuna turist axınları mövcud olmuşdur ki, buna səbəb kimi orda iqlim amilləri və füsunkar təbiət guşələrin olması, relyefin müxtəlifliyi, meşə massivləri, nadir bitki və ağaclar, müalicəvi suların olması, təmiz hava və digər əlverişli resursların olmasını qeyd edə bilərik. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında çoxlu mineral su mənbələri, kiçik çay, göllər, fauna, flora təbiət guşələri vardır. Bu sadalanan resurslardan səmərəli istifadə edərək yaxın gələcəkdə turizm komplekslərinin formalaşdırılması və ərazi-turizm klasterlərinin yaradılması da mümkündür.

Zəngəzur beynəlxalq nəqliyyat-logistika dəhlizinin açılması ilə Türk dünyasının coğrafiyasının birləşməsi proseslərini başa çatdırmaq mümkün olacaqdır. Nəticədə Türkdili dövlətlər, Türkiyə başda olmaqla Azərbaycan, Türkmənistan, Qırğızistan, Özbəkistan və Qazaxıstan daha sıx şəkildə integrativ əlaqələrini genişləndirməyə, o cümlədən turizm sahəsində resurslardan səmərəli istifadə etməyə imkan əldə edəcəklər. Hesab edirik, bu istiqamətdə müəyyən addımların atılması bundan sonra da davam edəcək və Türkdilli dövlətlərin hər birində mövcud olan turizm imkanları düzgün dəyərləndiriləcəkdir. Türkdilli dövlətlərin turizminin inkişafında Türkiyə təcrübəsindən istifadə edilməsi nəticəsində bu sahədə çox yüksək sıçrayışa nail olmaq mümkündür.

Ədəbiyyat

1. <https://www.tadviser.ru/index>.

2. Саидов, А. А. Индустрия туризма в Узбекистане: проблемы и тенденции развития / А. А. Саидов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 23 (261). — С. 302-304. — URL: <https://moluch.ru/archive/261/60392/> (дата обращения: 10.04.2025).

3. <https://president.uz/ru/lists/view/8049>

4. <https://www.advantour.com/rus/kyrgyzstan/tourism.htm>

5. <https://www.orexca.com/turkmenistan/tourism.htm>

Резюме

Рустамова Г. Р., Рустамов А.Р.

Потенциал развития туризма в тюркоязычных странах

В настоящее время в центре внимания находятся вопросы формирования туристических связей между странами тюркского мира, дальнейшего расширения связей, привлечения большого количества туристов в эти страны и приоритетного направления новых эффективных туристических проектов, взаимного направления инвестиций в эту сферу между странами, оптимальной организации деятельности туристических компаний, создания для всего этого благоприятных условий. В статье рассматривается туристический потенциал тюркоязычных государств Турции, Узбекистана, Кыргызстана, Туркменистана и Азербайджана, определяется их роль на международном туристическом рынке, рассматриваются перспективы развития международного туризма в этих государствах.

Ключевые слова: тюркские государства, туризм, туристическая инфраструктура, туристический потенциал, туристический рынок

Summary

Rustamova G.R., Rustamov A.R.

The Development Potential of Tourism in Turkic-Speaking States

The current focus of attention is on the formation of tourism relations between the countries of the Turkic world, further expansion of relations, attracting a large number of tourists to these countries and giving priority to new effective tourism projects, mutual investment in this area between countries, optimal organization of the activities of tourism companies and the creation of favorable conditions for all this. The article examines the tourism potential of the Turkic states of Turkey, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Azerbaijan, determines their role in the international tourism market, and considers the prospects for the development of international tourism in these states.

Key words: Turkic states, tourism, tourism infrastructure, tourism potential, tourism market

XƏZƏR DƏNİZİNİN AZƏRBAYCAN AKVATORİYASINDA VƏ SAHİLLƏRİNDƏ ALTERNATİV VƏ BƏRPA OLUNAN ENERJİ MƏNBƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN POTENSİAL İMKANLARI

Süleymanlı Dilşad Qürbət qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

dilshad.suleymanli@sdu.edu.az

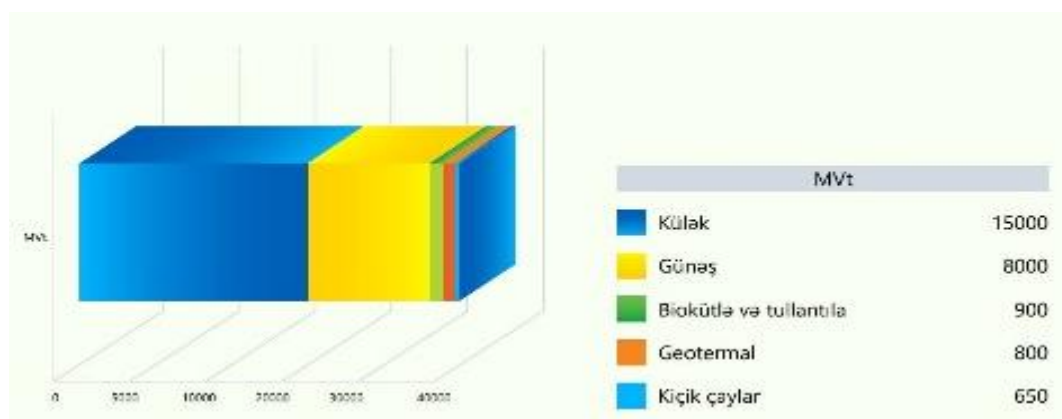
Xülasə: Məqalədə Xəzərin Azərbaycan akvatoriyasında və sahillərində perspektivli alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişaf sahələrinə dair məlumatlar, inkişaf imkanları araşdırılmışdır. Xəzər regionu yüksək günəş və külək enerjisi ehtiyatları ilə xarakterizə olunur. Dənizdə və sahil zonasında dalğa enerjisinin paylanması da vacib amillərdəndir. Bərpa olunan enerji mənbələri ekoloji cəhətdən təmiz, iqtisadi cəhətdən səmərəli və davamlı inkişaf üçün vacibdir. Neft və qaz ehtiyatlarından asılılığın əhəmiyyətli

dərəcədə azalması, alternativ enerji mənbələrinin intensiv inkişafı ilə bağlı oxşar vəziyyət dünyanın bütün inkişaf etmiş ölkələrində müşahidə olunur.

Açar sözlər: Xəzər dənizi, külək və günəş enerjisi, yaşıl iqtisadiyyat, davamlı inkişaf, alternativ enerji, bərpa olunan enerji ehtiyatı.

Abşeron yarımadası və Azərbaycanın mərkəzi rayonları Naxçıvandan sonra ikinci günəşli bölgə hesab olunur. Abşeron yarımadasında yazın sonu, yay və payızın əvvəli hava şəraiti, ümumiyyətlə buludsuz və günəşli olur. İqlim şəraiti nəticəsində Bakı və Abşeron-Xızı iqtisadi rayonlarında hər sm^2 -ə düşən illik günəş enerjisi 130-135 kkal arasındadır. Bu kəmiyyət Azərbaycan üçün orta səviyyədə bir qədər aşağı hesab olunur və bu regionlar 28,57%-dən 42,85%-ə qədər günəş enerjisi səmərəliliyinə malik olaraq təsnif edilir [2, 4]. 2022-ci ildə dövlət başçısının “Yaşıl enerji” haqqında sərəncamına əsasən, Azərbaycan hökuməti Abşeron rayonunda 240 MVt gücündə günəş elektrik stansiyasının tikintisini elan edib.

Abşeron yarımadası Azərbaycanın ən küləkli əraziləri hesab olunur. Azərbaycan üçün küləyin orta sürəti 5,4 m/s-dən 5,8 m/s-ə qədər hesab olunur. Lakin Abşeron yarımadasında küləyin orta illik sürəti 8 m/s-dən çox olur. Bu, Xəzər dənizindən əsən güclü küləklə bağlıdır. Buna görə də külək stansiyalarının əksəriyyəti bu rayonlarda yerləşir [1,3,5,6]. Hazırda Azərbaycanda 2-si küləyin sürətinin maksimal həddə çatdığı Xızı və Abşeron rayonları arasındakı ərazidə yerləşən 3 külək elektrik stansiyası fəaliyyət göstərir. Külək enerjisinin istehsalı burada böyük potensiala malikdir. Bununla Azərbaycan hökuməti Səudiyyə Ərəbistanının “ACWA Power” şirkəti ilə Azərbaycanda və Qafqaz regionunda ən güclü külək elektrik stansiyasının tikintisi üçün işə başlayıb. Bu külək elektrik stansiyası “Xızı-Abşeron” Külək Elektrik Stansiyası adlanır və Pirəkəşkül külək stansiyasını (fəaliyyət göstərməyən külək stansiyası) və Sitalçay qəsəbəsini əhatə edir. Bu külək stansiyasından alınan enerjinin 240 MVt olduğu hesablanıb ki, bu da regionun bugünkü külək enerjisi istehsalından təxminən 5 dəfə çoxdur. Stansiya 220 milyon m^3 təbii qaza qənaət etməyə kömək edəcək və bununla da, karbon emissiyalarını təxminən 400.000 ton azaldacaq. İllik enerji hasilatı 1milyard kVt/saat civarında hesablanır və 300.000 ev üçün kifayət qədər elektrik enerjisi verə bilər.

Şəkil 1. Azərbaycan Respublikasında ABOEM-in potensialı.

Dəniz əsaslı külək stansiyaları da Azərbaycanın yaşıl enerji planına daxil edilib və vaxtilə Pirallahı və Çilov adalarında bu tip elektrik stansiyasının tikintisi təşəbbüsləri olub. Bununla belə, həm quruda, həm də dənizdə neft quyularının yüksək konsentrasiyası, boru kəmərləri və ağır dəniz nəqliyyatı bu ərazilərdə külək stansiyalarının tikintisi üçün əsas problem olaraq qalır. Bu tip elektrik stansiyasını Pirallahı adasının nisbi şimal-qərb hissəsində, dəniz nəqliyyatının tamamilə olmadığı və suyun dərinliyinin orta hesabla 10 metr olduğu ərazidə tikmək olar. Həmçinin, bu ərazi neft qazma avadanlıqlarından azaddır və burada il boyu güclü küləklər əsir. Energetika Departamenti həmçinin, ACWA Power şirkəti ilə dənizdə külək stansiyalarının tikintisinə dair müqavilə imzalayıb [5,6,7]. Xəzər dənizinə doğru ensiz zolaqla uzanan Abşeron yarımadasında və Abşeron dəniz akvatoriyasında bu effekt maksimuma çatır. Dövlət

Agentliyi tərəfindən aparılmış araşdırmalara görə burada il ərzində küləyin orta sürəti Yer səthindən 80 metr hündürlükdə 7,0–8,5 m/s təşkil edir ki, bu da beynəlxalq Bərpa olunan Enerji Agentliyinin (İRENA) təsnifatına görə "yüksək dərəcədə əlverişli" enerji potensialı sinfinə aid edilir [9].

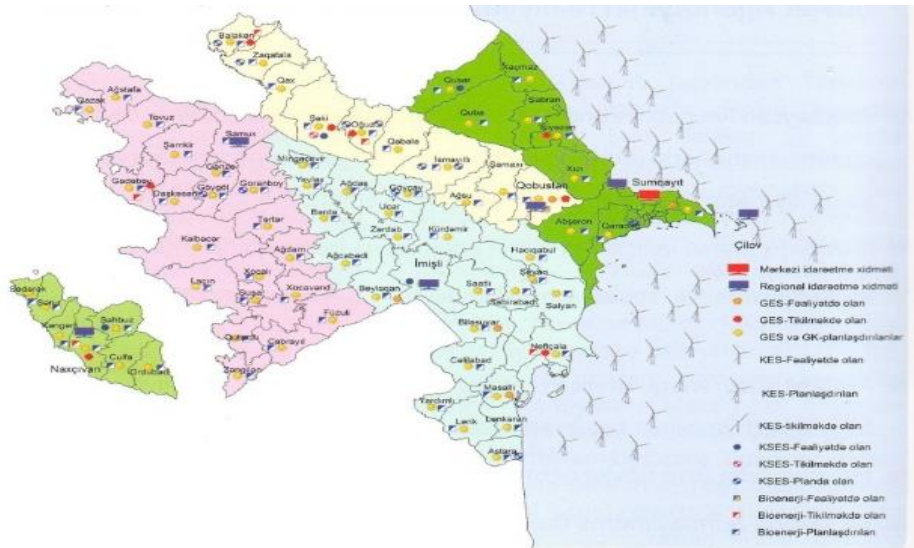
Xəzər dənizinin qapalı hövzə olduğu və dünya okeanının bir hissəsi olmadığı üçün qabarma və çəkilmə qüvvələri çox azdır. Dalğa enerjisi isə bu bölgələrdə, xüsusən də Abşeron yarımadasının şimal sahillərində və ən şərq adalarında böyük potensiala malikdir. Qasırğalı küləklər, xüsusən də şimal küləkləri dənizin mərkəzi hissəsində hündürlüyü təxminən 5-10 metr olan dalğalar yaradır.

Azərbaycan dəniz sektoru daxilində Xəzər dənizinin mərkəzi hissələrində yüksək dalğalar Pirallahı, Çilov adalarında, Neft Daşları və Azəri-Çıraq-Günəşli neft yataqlarında, eləcə də Şahdəniz qaz yatağında yerləşən neft platformalarında potensial dalğa elektrik stansiyalarının yaradılmasını mümkün edir. Bu tip sahələr dalğalı elektrik generatorunun qurulması üçün əlverişlidir. Bu alət dalğalar qalxıb enərkən borunun içindəki havanı sıxaraq güc yaradır. Bu səbəbdən bu dalğa turbin qeyd olunan ərazilər üçün uyğundur. Abşeronun şimal sahil əraziləri isə aşağı dalğa hündürlüyünə malikdir, lakin dərinliyin sürətli dəyişməsi səbəbindən onların ümumi gücü yüksəkdir. Cihazların bir ucu adətən konstruksiyaya və ya dəniz dibinə bərkidilir, digəri isə sərbəst hərəkət edir. Enerji sabit nöqtə ilə müqayisədə cismin nisbi hərəkətindən toplanır. Buna görə də Abşeron yarımadasında yerləşən sahilə yaxın ərazilər elektrik generatorları üçün ən yaxşı seçimdir. Bununla belə, şimal sahillərində yüksək istirahət və turizm konsentrasiyası səbəbindən bu tip generatorlar turizm mövsümlərində səmərəli olmaya bilər [1,3,4]. Pirallahı qəsəbəsində ağıllı kənd səviyyəsinə çatmaq üçün artıq müəyyən infrastruktur mövcuddur. İllik gücü 2,8 MVt olan günəş elektrik stansiyaları mövcuddur. Lakin bu, onun yaşayış məntəqəsini tam əhatə etməsi üçün kifayət etmir, çünki illik istehlak 16,12 MVt təşkil edir. Çilov adası qəsəbəsi Abşeron yarımadasının sahillərindən təxminən 55 km şərqdə yerləşən Azərbaycanın ən ucqar yaşayış məntəqəsi hesab olunur. Bu qəsəbə neft sənayesinin bir hissəsi kimi yaradılmışdır və əsas sakinləri neft-qaz sektorunun işçiləridir. Həmçinin Pirallahı adasından fərqli olaraq dəniz suyunun neft məhsulları hesabına yüksək səviyyədə çirkənməsi adada balıq təsərrüfatlarının yaradılmasını mümkünsüz edir. Ağıllı kəndin yaradılmasının əsas aspekti ada enerjisi üçün özünün davamlılığını qorumaqdır. Adanın günəş, külək və dalğa enerjisi bu ucqar icma üçün əsas yaşıl enerji mənbələri hesab olunur.

Potensial enerji mənbələrindən biri məhdud geotermal enerjidir. Bu ərazidə il boyu aktiv olan çoxlu palçıq vulkanları var. Bu cür "ekzotik" istilik enerjisi palçıq vulkanlarından istehsal olunur və enerji əldə etmək üçün istifadə edilə bilər. Onların istilik tutumu indeksi yüksəkdir və yalnız yaxın kəndlərdə enerji saxlamaq, onların ümumi iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq olar.

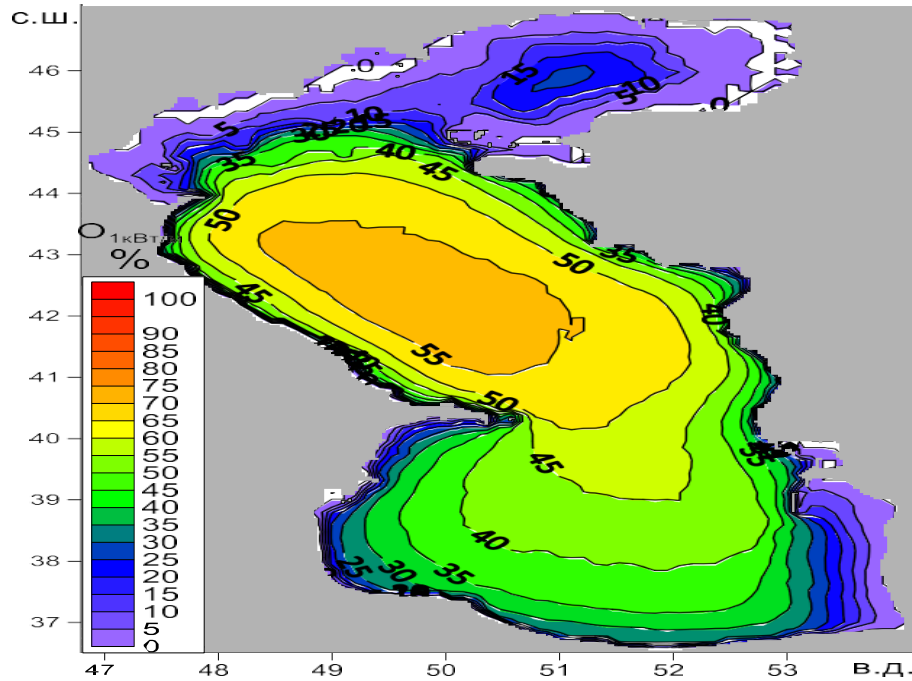
2011-ci ilin iyun ayında Azərbaycanda ilk dəfə olaraq enerji sənayesinin nailiyyətlərinin nümayişi sahəsində Xəzər regionunda yeganə ixtisaslaşmış tədbir olan "Enerji və Alternativ Enerji" Xəzər Beynəlxalq Sərgisi - Caspian Power təşkil olundu. Tədbir Böyük Britaniyanın "ITE Group PLC" şirkəti və onun Qafqazdakı tərəfdaşı, Bakıda mütəmadi olaraq ixtisaslaşmış iqtisadi sərgilər keçirən "Iteca Caspian" şirkəti tərəfindən təsis edilib.

Dünyanın bəzi inkişaf etmiş ölkələri son illərdə fotovoltaiq proqramları (PVP - günəş enerjisini elektrik enerjisinə çevirmək üçün fotohəssas elementlərdən istifadə etməklə elektrik enerjisi əldə etmək üsulu) geniş şəkildə həyata keçirməyə başlayıblar. Məlumdur ki, günəş qurğularının səmərəliliyi iqlim şəraitindən və ölkənin coğrafi yerindən asılıdır. Azərbaycanda günəş enerjisinin illik radiasiyası 1500-2000 kVt/m² (ABŞ-da - 1500-2000 kVt/m², Rusiyada - 800-1600 kVt/m², Fransada - 1200-1400 kVt/m², Çində - 1800-200 kVt/m²) təşkil edir. Üfüqi və normal düz səthlərdə günəş radiasiyasının intensivliyinin maksimal dəyərləri yayda əldə edilir və respublikanın müxtəlif bölgələrində Pirallahı adasında (Abşeron yarımadası yaxınlığında), Mingəçevirdə (şimal-şərqdə) və Naxçıvan anklavında bir qədər fərqlənir. Qiymətinə, ekoloji cəhətdən təmizliyinə və ehtiyatlarının tükənməzliyinə görə külək enerjisi günəş, su, geotermal enerji və biokütlədən istifadədən üstündür. Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanın bir çox regionları külək turbinlərindən istifadə üçün böyük potensiala malikdir [1, 2].

Şəkil 2. Azərbaycan Respublikasında ABOEM üzrə inkişaf xəritəsi

Son zamanlar Dünya Okeanının müxtəlif ərazilərində külək enerjisi və dalğa enerjisinin potensialının qiymətləndirilməsinə maraq artmışdır. Dalğa enerjisi elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrindən biridir. Dənizdə və sahil zonasında dalğa enerjisinin paylanması vacib amillərdən biri kimi nəzərə alınır. Xəzər regionu yüksək günəş və külək enerjisi ehtiyatları ilə xarakterizə olunur. Beləliklə, üfüqi səthə daxil olan ümumi günəş enerjisi 3,5 - 3,9 kVt/m²/gün təşkil edir (il üzrə orta gündəlik həcm); yayda 5,8 - 6,3 kVt/m²/günə qədər artır. Xəzərin Dərbənd rayonunda küləyin orta illik sürəti 50 m yüksəklikdə 7,0 m/s-ə çatır, eyni hündürlükdə küləyin axınının xüsusi enerji sıxlığı isə 424 Vt/m² təşkil edir. Əhəmiyyətli külək sürətləri dalğa enerji axınının əhəmiyyətli spesifik (vahid dalğa cəbhəsi üçün) dəyərlərini də müəyyən edir. Beləliklə, dalğa enerjisinin miqyasının qiymətləndirilməsinə maraq təkcə okeanologiya problemləri ilə deyil, həm də bərpa olunan enerji ehtiyacları ilə müəyyən edilir. Xəzər dənizində dalğa enerjisi ilə bağlı tədqiqatlara maraq bir sıra tədqiqatlarda reallaşmışdır. Bu tədqiqat 1979-cu ildən 2020-ci ilə qədər olan dövr üçün Xəzər dənizində külək dalğasının modelləşdirilməsinin uzun seriyası nəticələrini təhlil edir.

Şəkil 3. Xəzər dənizində gücü 1 kVt/m-dən çox olan orta çoxillik dalğa enerjisi təminatlı əraziləri

Dalğa enerjisinin kosmosda paylanması, onun mövsümi dəyişkənliyi və mövcudluğu nəzərdən keçirilir. Xəzər dənizində külək dalğalarının xüsusiyyətlərini hesablamaq üçün üçüncü nəsil spektral dalğa modeli WAVEWATCH III versiyasından istifadə edilmişdir. Bu dalğa modeli qapalı və dayaz su sahələri üçün xarakterik olan üç dalğanın qeyri-xətti qarşılıqlı təsirini, dayaz dərinliklərdə dalğaların qırılması və difraksiyasının təsirlərini və dəniz buzunun təsirini nəzərə alır.

Müəyyən edilmişdir ki, dalğa enerjisinin yayılması dalğaların faza və qrup sürətlərinin nisbətindən, həmçinin nöqtədəki dərinlikdən asılı olaraq parametrlənir. Hesablamalar nəticəsində 1979-cu ildən 2020-ci ilə qədər (cəmi 42 il) hər 3 saatda hesablama şəbəkəsinin hər qovşağı üçün külək dalğalarının aşağıdakı xüsusiyyətləri əldə edilmişdir: - əhəmiyyətli dalğaların hündürlüyü H_s (dalğa spektrində ən yüksək dalğaların 1/3-dən yüksəkliklərin orta dəyəri və ya 13% ehtimal), - orta dalğa dövrü, - orta dalğa uzunluğu, - dalğa cəbhəsinin hər metrinə kVt-da dalğa enerjisi axını. Dalğa enerji axını məlumatlarına əsasən, uzunmüddətli illik orta dəyərlər, həmçinin dənizin müxtəlif hissələrində üç nöqtə üçün ayrı-ayrı aylar üzrə uzunmüddətli orta dəyərlər və aylıq ortalamalar hesablanmışdır. Xəzər dənizinin şimal hissəsində dəniz buzu qışda tez-tez olur.

Dalğa enerjisinin təchizatı məkana görə dəyişir və hesablama şəbəkəsinin hər bir qovşağı üçün hesablanır. Bütün nümunələr üçün hesablamalar aparılmışdır. Tədqiqatın birinci mərhələsində hesablama şəbəkəsinin hər bir qovşağı üçün dalğa enerji axınının uzunmüddətli orta dəyərləri hesablanmışdır. Maksimum dəyərlər təxminən 5-5,3 kVt/m-dir. Maksimum isə dənizin mərkəzi hissəsində yerləşir. Şimal hissəsində dərinliklər dayazdır və qışda buzun olması səbəbindən enerji axını dalğa cəbhəsinin 0,6 kVt/m-dən çox olmur. Mövsümi dəyişkənliyi qiymətləndirmək üçün ayrı-ayrı aylar üzrə uzunmüddətli orta dalğa enerjisi axını da hesablanmışdır. Yanvar ayında dalğa enerji axınının maksimum dəyərləri dənizin mərkəzi hissəsindədir və 8 kVt/m-dən artıq olur. Avqustda maksimum dənizin cənub hissəsinə və Abşeron yarımadasına keçir və 3 kVt/m-ə qədər olur. Müəyyən bir su sahəsinin ehtiyatlarını və enerji potensialını qiymətləndirərkən yalnız orta göstəriciləri deyil, həm də dalğa generatorunun iş vaxtını hesablamağa imkan verən dalğa enerjisinin mövcudluğunu nəzərə almaq çox vacibdir. Xəzər dənizinin mərkəzi hissəsində dalğa enerjisi axınının təqribən 50-55%-də 1 kVt/m-dən çox olması müşahidə olunur. Dənizin şimal hissəsində bu göstərici 20%-i, cənub hissəsində isə 30-45%-ə qədər olur. Xəzər dənizinin müxtəlif hissələrində yerləşən üç nöqtə üçün enerji axınının mövsümi dəyişkənliyinin təhlili aparılmışdır. Qış aylarında dənizin şimal hissəsində dəniz buzunun olması səbəbindən ya sıfır, ya da çox az dalğa enerji axını müşahidə olunur. Ancaq təxminən 2000-ci ildən bəri buz getdikcə azalır və sıfır dəyərlər hər il müşahidə edilmir. Dənizin mərkəzi hissəsində maksimum dalğa enerjisi axını 18,4 kVt/m təşkil edir və o, 2010-cu ilin fevralında müşahidə olunub. 2-ci nöqtədə enerji axınında mövsümi dəyişikliklər çox açıq şəkildə ifadə edilir: yay aylarında enerji axını dalğa cəbhəsinin 2-5 kVt/m-ə, qışda isə 7-10 kVt/m-ə qədər artır. 2010-cu ildən 2016-cı ilə qədər qış aylarında orta aylıq enerji axınında 15 kVt/m və daha çox artım müşahidə olunur. Dənizin cənub hissəsində (3-cü nöqtə) orta enerji axını mərkəzi hissəyə nisbətən azdır və nadir hallarda 7-8 kVt/m-dən çox olur. Burada mövsümi dəyişkənlik o qədər də nəzərə çarpmır; qış aylarında enerji axını artır, lakin yayda 3-5 kVt/m dəyərlər də rast gəlinir. Maksimum dalğa enerjisi Xəzər dənizinin mərkəzi hissəsində müşahidə olunur. Qış aylarında dənizin orta və cənub hissələrində enerji axınının artması müşahidə olunur.

Ümumiyyətlə, Xəzər dənizi, məsələn, Barents və hətta Baltik dənizləri ilə müqayisədə çox böyük dalğa enerjisi potensialına malik deyil. Bununla belə, Abşeron yarımadası ərazisində 50% enerji təchizatının 1 kVt/m-lik xətti sahələ kifayət qədər yaxındır ki, bu da yaxşı göstəricidir. Ekspertlərin hesablamalarına görə, Azərbaycanda bərpa olunan enerji mənbələrinin potensialı 25,3 min MVt-dan artıqdır ki, bu da ildə 62,8 milyard kVt/saat elektrik enerjisi istehsal etməyə imkan verəcək. Azərbaycanın xüsusən sahilə yaxın ərazilərində külək enerjisi potensialı da kifayət qədər yüksəkdir və 4500 MVt qədər qiymətləndirilir. Azərbaycanın uzunmüddətli strateji planları 2030-cu ilə qədər bərpa olunan enerji mənbələrinin enerji balansında payını 30%-ə çatdırmağa yönəlib.

Ədəbiyyat

1. Cəlilov M.F. Alternativ regenerativ enerji sistemləri. Dərsli., Bakı, NPM «Təhsil», 2009.- 406 səh.
2. Məmmədov Q.S., Xəlilov M.Y. Ekologiya, ətraf mühit və insan, Bakı, Elm, 2006.- 608s.
3. Использование волновой энергии: Учеб. пособие/ В.И.Виссарионов, В.В.Волшаник, Л.А.Золотов и др.; Под. ред. В.И.Виссарионова-М.:Издательство МЭИ, 2002. 144с.
4. Мысленков С.А. Киселова С.В. Анализ волновой энергии в Каспийском море. Журнал «Окружающая среда и энергетика» (ОСЭ) №2(2022)
5. Алиев Р.А., Исмаилова Г.Ф. Интернет-журнал «Науковедение» Том 7, №6 (2015) <http://naukovedenie.ru/PDF/107EVN615.pdf>
6. Azerbaijan Telegraph Agency. Pirallahı və Çilov adaları arasında külək elektrik stansiyaları quraşdırılacaq. Bakı: AzerTac, 2015. <https://www.researchgate.net/publication/334130367>
7. Əliyev Ə.S., Süleymanlı D.H. Xəzər dənizinin şimal-qərb sahili ərazilərinin iqlim resursları (Azərbaycan Respublikası sektorunda). AR Müdafiə Sənayesi Nazirliyi Milli Aerokosmik Agentliyinin Xəbərləri, №2 2023. s. 42-45.
8. Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa olunan Enerji mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi, Bakı, 2017, səh. 4-39

Резюме

Сулейманлы Д. К.

Потенциальные возможности использования источников энергии (энергии ветра, солнечной и волновой) в кварталах Азербайджана и побережьях Каспийского моря

В статье рассмотрена информация о направлениях развития перспективных альтернативных и возобновляемых источников энергии на Каспии и на побережьях Азербайджана, а также возможностях развития. Каспийский регион характеризуется высокими ресурсами солнечной и ветровой энергии. Распределение волновой энергии в море и прибрежной зоне также считается одним из важных факторов. Возобновляемые источники энергии важны для экологически чистого, экономически эффективного и устойчивого развития. Следует отметить, что аналогичная ситуация по значительному снижению зависимости от нефтегазовых ресурсов и интенсивному развитию альтернативных источников энергии наблюдается во всех развитых странах мира.

Ключевые слова: Каспийское море, ветровая и солнечная энергетика, зеленая экономика, устойчивое развитие, альтернативная энергетика, резерв возобновляемых источников энергии

Summary

Suleymanli D.K.

Potential Opportunities for Using Energy Sources (wind, solar and wave energy) in the Quarters of Azerbaijan and the Coast of the Caspian Sea

The article considers information on the directions of development of promising alternative and renewable energy sources in the Caspian Sea and on the coasts of Azerbaijan, as well as development opportunities. The Caspian region is characterized by high resources of solar and wind energy. The distribution of wave energy in the sea and coastal zone is also considered one of the important factors. Renewable energy sources are important for environmentally friendly, cost-effective and sustainable development. It should be noted that a similar situation of significant reduction in dependence on oil and gas resources and intensive development of alternative energy sources is observed in all developed countries of the world.

Key words: Caspian sea, wind and solar energy, green economy, sustainable development, alternative energy, reserve of renewable energy sources.

TÜRK DÖVLƏTLƏR BİRLİYİNƏ ÜZV DÖVLƏTLƏRİN NƏQLİYYAT VƏ LOGİSTİKA İNFRASTRUKTURUNUN MODERNLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ TRANZİT POTENSİALININ REALLAŞDIRILMASI

Tanrıverdi Paşa Əhməd oğlu

*Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
tpasha_50@mail.ru*

Xülasə. *Məqalədə Türk Dövlətləri Birliyi çərçivəsində üzv dövlətlər arasında iqtisadi əlaqələrin dərinləşdirilməsi, ticarətin və tranzitin asanlaşdırılması məqsədilə “Zəngəzur” beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinin rəqabət üstünlüklərinin və tranzit potensialının reallaşdırılması, rəqəmsal gömrük sistemlərinin tətbiqinin əhəmiyyəti araşdırılır, gömrük, nəqliyyat və logistika infrastrukturunun modernləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilir, bu sahələrdə həyata keçirilməli olan islahatlar, Azərbaycanın tranzit imkanları qiymətləndirilməklə beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafına töhfə verə biləcək tədbirlər sadalanır.*

Açar sözlər: *Türk Dövlətləri Birliyi, beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi, nəqliyyat infrastruktur, logistik infrastruktur, xarici ticarət, yük axınları, tranzit dəhliz*

Giriş. Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin formalaşmasında fəal iştirakının milli əhəmiyyəti onunla müəyyən edilir ki, beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən və nəqliyyat xidmətlərinin ixracı üçün əlverişli olan ölkənin coğrafi mövqeyindən maksimum istifadə cari vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına əhəmiyyətli töhfə verə bilər. Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi bilavasitə bölgəyə investisiya qoyuluşuna, eləcə də iş yerlərinin sayına təsir göstərdiyindən, həm regionun balanslaşdırılmış və daha dayanıqlı iqtisadi inkişafına, həm də dəhliz ətrafı regionlarda insanların rifahının yaxşılaşdırılmasına səbəb ola bilər. “Türk Dövlətlər Birliyi (TDB) çərçivəsində üzv dövlətlər arasında iqtisadi əlaqələrin dərinləşdirilməsi, ticarət və tranzitin asanlaşdırılması məqsədilə nəqliyyat və logistika infrastrukturunun modernləşdirilməsi və rəqəmsal gömrük sistemlərinin tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Zəngəzur beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinin tranzit potensialı. Asiya ilə Avropanı birləşdirən Şərq-Qərb dəhlizinin tərkib hissəsi olacaq “Zəngəzur nəqliyyat dəhlizi”nin reallaşması üçün ciddi səylər göstərilir. Bu layihənin gerçəkləşdirilməsi ilə regionda əməkdaşlığa xidmət edən integrasiya prosesi güclənəcək. Bu dəhliz, eyni zamanda, ölkəmizin Avrasiyanın nəqliyyat və logistika mərkəzi kimi geostrateji mövqeyini möhkəmləndirəcək, tranzit imkanlarını genişləndirəcəkdir. “Zəngəzur” beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi, Türk Dövlətlər Birliyinin üzv ölkələrinin tranzit potensialının artırılması baxımından da böyük strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu dəhliz, Azərbaycan, Türkiyə və digər TDB üzv dövlətləri arasında yüklərin sürətli və təhlükəsiz daşınmasını təmin edərək, Avrasiya ilə Asiya arasında müasir ticarət marşrutlarını inkişaf etdirəcəkdir. Bu layihənin reallaşdırılması, yalnız iqtisadi inkişafı deyil, həm də beynəlxalq ticarət əlaqələrinin möhkəmlənməsini təşviq edəcəkdir [1].

Zəngəzur dəhlizi yalnız Şərqi Zəngəzur və Qafqaz üçün deyil, daha geniş anlamda region üçün strateji əhəmiyyətə malik olacaq: dəhliz Beynəlxalq Valyuta Fondunun 2022-ci il AQP üzrə qiymətləndirməsinə görə 4,644 trln. dollardan çox Ümumi Daxili Məhsulə malik (dünya üzrə ÜDM-in 2,84%-i) olan Türk Dövlətlərini strateji və iqtisadi baxımdan birləşdirəcək. Belə ki, Türkiyə 3353 mlrd. dollar (dünya üzrə ÜDM-in 2,05%), Qazaxıstan 603 mlrd. dollar (0,37%-i), Özbəkistan 340 mlrd. dollar (0,21%-i), Azərbaycan 119 mlrd. dollar (0,07%-i), Türkmənistan 181 mlrd. dollar (0,11%-i) və Qırğızıstan 41,6 mlrd. dollar (0,03%-i) ÜDM-ə malikdirlər. Bu isə ondan xəbər verir ki, Zəngəzur dəhlizi kifayət qədər böyük iqtisadi potensiala və təbii resurslara malik olan regionu əhatə edəcək [6].

Zəngəzur dəhlizinin inkişafı, dəniz yolu daşıyıcıları ilə rəqabət edə biləcək iri beynəlxalq operator şirkətlərinin yaradılmasını tələb edir. Bu, yalnız iqtisadi baxımdan deyil, təşkilati və texniki cəhətdən də ciddi tədbirlər həyata keçirilməsini vacib edir. Belə ki, tranzit daşımalarının asanlaşdırılması üçün

beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin müasir gömrük və logistika çərçivələrinin inkişafı zəruridir. Bu, həmçinin yük axınlarını artırmaq və TDB üzv ölkələrinin sərhəd keçid məntəqələrində təkmilləşdirilmiş infrastruktur yaratmaq məqsədini güdür.

Zəngəzur dəhlizinin istifadəyə verilməsi, eyni zamanda, Azərbaycanı regionun nəqliyyat qovşaqlarının habına çevirəcək: Azərbaycan Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin formalaşmasında yaxından iştirak edir, birbaşa həmin nəqliyyat dəhlizlərinin regional hissəsinin inkişafına həm də maliyyə dəstəyi nümayiş etdirir. Bu, Naxçıvanın Azərbaycanın əsas ərazisi vasitəsilə həmin nəqliyyat dəhlizlərinə çıxışını təmin edəcək. Xüsusən də, Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizinə Naxçıvandan olan iş adamlarının çıxışının təmini baxımından əhəmiyyətli olacaq. Dəhliz Naxçıvan Muxtar Respublikası və Türkiyə ilə əlaqələri də gücləndirəcək, ölkəmizin geoiqtisadi əhəmiyyətini daha da artıracaq, ən əsası, Türk dünyası uzun illərdən sonra Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə birləşəcək [4].

Bu baxımdan, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı və onun ikinci fazasının inşası da Azərbaycanın tranzit potensialını artıracaq mühüm layihələrdəndir. Bu liman, xüsusilə Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafı üçün əhəmiyyətli olacaqdır. Liman vasitəsilə yük daşımaları asanlaşacaq və Xəzər regionunda, xüsusilə Çin və Avropa arasında tranzit daşımalarının artması gözlənilir. Burada görülən işlər, dəmir yolu infrastrukturunun şaxələndirilməsi, beynəlxalq avtomagistralların tikintisi və yenidən qurulması üçün ayrılan vəsaitlər göstərir ki, Azərbaycan nəqliyyat habına çevrilmək istiqamətində ardıcıl addımlar atır, qətiyyətli iradə ortaya qoyur [2].

Azərbaycan, Xəzər dənizinin ən böyük ticarət donanmasına sahibdir, bu da ölkəyə regionda dəniz yolu ilə yüklərin daşınmasında əlavə üstünlük verir. Limanın genişlənməsi həmçinin Xəzəryanı ölkələr ilə ticari əlaqələri gücləndirəcəkdir. Bütün bu infrastruktur layihələri işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi potensialının reallaşdırılmasına, dayanıqlı məskunlaşmanın təmin edilməsinə və regionun beynəlxalq ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsinə xidmət edir. Dünyanın bir çox ekspertləri, Çin və Avropa arasında yükdaşımalarda Şərq-Qərb marşrutundan və onun tərkib hissəsi olan Azərbaycanın nəqliyyat-tranzit potensialından istifadə edilməsinin vaxt və maliyyə baxımından daha sərfəli olduğunu bəyan edirlər. Məhz buna görə də Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutunun yaradılması ölkəmizin gələcəkdə mühüm tranzit marşrutlarından birinə çevriləcəyinə böyük ümidlər doğurur [2; 3]. Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin müasir gömrük və logistika çərçivəsinin inkişafı xarici ticarət daşımalarının artırılması və tranzit yük axınlarının cəlb edilməsi üçün zəruri şərtidir [7; 8, s.492].

Azərbaycanın Türkiyə, İran, Qafqaz və Orta Asiya ölkələri, Rusiya və Çinin dəmir yolu sistemlərinin iqtisadi və texnoloji potensialının inteqrasiyasına əsaslanan Avropa və Asiya arasında dəmir yolu nəqliyyatı, hüquqi normaların uyğunlaşdırılması baxımından qarşılıqlı əlaqələrinin optimallaşdırılması və beynəlxalq daşımaların texnoloji bazasının formalaşdırılması strateji əhəmiyyət kəsb edir.

TDB-yə üzv dövlətlərin xarici sərhədində malların daşınma yerlərində yerləşən gömrük infrastrukturunun modernləşdirilməsi. Bu əsas sahələrin həyata keçirilməsi üçün gömrük rəsmiləşdirilməsinin unifikasiyası və uyğunlaşdırılması məqsədilə TDB-yə üzv dövlətlərin xarici sərhədində malların daşınma yerlərində yerləşən gömrük infrastrukturunun elementlərinin təkmilləşdirilməsi və mühəndis təminatına sistemli yanaşma zəruri şərtidir. Gömrük nəqliyyat və logistika infrastrukturunun modernləşdirilməsinə sistemli yanaşma TDB-nin gömrük sərhədindən keçid məntəqələrində aşağıdakı əsas istiqamətlərdə dövlət nəzarətinin təşkilinə kömək edəcək:

- TDB gömrük sərhədindən malların keçirilməsi zamanı tədarük zəncirlərinin təhlükəsizliyinə riayət olunmasının təmin edilməsi;

- TDB üzv dövlətləri arasında azad, qarşılıqlı faydalı transsərhəd ticarətin qurulması;

- TDB-nin gömrük sərhədindən malların keçirildiyi yerlərdə nəqliyyat vasitələrinin açılmasına və ya boşaldılmasına ehtiyac olmadan, yükə baxış keçirməyə imkan verən müasir texniki avadanlıq və avadanlıq sistemlərindən istifadə;

- TDB-nin gömrük sərhədindən keçirilən mallarla bağlı qadağa və məhdudiyyətlərə əməl olunmasını təmin etmək üçün üzv ölkələr arasında bağlanmış beynəlxalq müqavilə və sazişlərin qayda və normalara

ciddi riayət edilməsi.

Türk Dövlətləri Birliyi çərçivəsində yaradılmış Vahid İqtisadi Məkan onun ərazisindəki bütün marşrutlar üçün rəqabət üstünlüklərinin yaradılmasına töhfə verə bilər, çünki vahid gömrük qaydaları malların tranziti zamanı gömrük əməliyyatlarını sürətləndirər və sadələşdirər, çatdırılma müddətlərini azaldar. Bununla belə, TDB-nin nəqliyyat sistemində ölkələr arasında ümumi, birləşdirici əsas dəhlizlərin olmaması ilə bağlı bir çox problemlər mövcuddur. Bu, daha çox nəqliyyat və gömrük siyasətində zəruri struktur dəyişikliklərinə dəstək verəcək nəqliyyat və gömrük infrastrukturunun mövcud vəziyyəti ilə bağlıdır.

Bu baxımdan, beynəlxalq yükdaşımalarda iştirak edən iştirakçılar optimal logistika zəncirlərinin qurulması üçün mövcud potensial və resurslardan tam istifadə edə bilmirlər. Vahid kommunikasiya dəhlizlərinin boşluğu və olmaması çox vaxt ayrı-ayrı TDB dövlətlərinin nəqliyyat təcridinə səbəb olur. Nəqliyyat dəhlizləri arasında təcridin və qarşılıqlı əlaqənin olmamasının aradan qaldırılması üçün TDB-nin tranzit potensialının reallaşdırılmasında ümumi maraqları təşviq etmək üçün beynəlxalq platformalarda əlaqələndirilmiş mövqe hazırlamaq lazımdır.

Bu əsas istiqamətlərin həyata keçirilməsi üçün gömrük rəsmiləşdirilməsinin unifikasiyası və uyğunlaşdırılması məqsədilə TDB-yə üzv dövlətlərin xarici sərhədində malların daşınma yerlərində yerləşən gömrük infrastrukturunun elementlərinin təkmilləşdirilməsi və mühəndis təminatına sistemli yanaşma zəruri şərtidir.

Gömrük, nəqliyyat və logistika infrastrukturunun modernləşdirilməsi üçün TDB üzv dövlətlərinin sərhəd keçid məntəqələrindəki infrastrukturun təkmilləşdirilməsi mühüm prioritetdir. Bu məqsədlə aşağıdakı əsas addımlar atılmalıdır:

- Təhlükəsizlik və sürət: Gömrük əməliyyatlarının sürətləndirilməsi, sərhəd keçidlərində yükə baxış keçirmək üçün müasir texniki avadanlıqların istifadəsi vacibdir. Bu, tədarük zəncirlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və tranzit yük axınlarının asanlaşdırılması baxımından mühüm rol oynayacaqdır.

- Azad və qarşılıqlı faydalı ticarət: TDB üzv ölkələri arasında azad və qarşılıqlı faydalı transsərhəd ticarətin təşviq edilməsi, ticarət əməliyyatlarını sadələşdirəcək və səmərəliliyini artıracaqdır.

- Beynəlxalq müqavilə və sazişlərə riayət: Gömrük sərhədindən keçirilən mallarla bağlı qadağalara və məhdudiyyətlərə əməl olunması üçün beynəlxalq müqavilələr və sazişlərə ciddi riayət edilməlidir.

İnteqrasiya proseslərinin inkişafı şəraitində milli iqtisadiyyatların yaxınlaşması prosesi gedir. Odur ki, onların gömrük xidmətlərinin səmərəli fəaliyyət göstərməsi və qarşılıqlı fəaliyyəti üçün gömrük sərhədindən malların keçirilməsinin səmərəliliyini artırma biləcək rəqəmsal magistral dəhlizlərin formalaşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Rəqəmsal gömrüklərin inkişafı vaxt və maliyyə xərclərinin azalmasına gətirib çıxarır və gömrük orqanları arasında məlumat mübadiləsinin sürətini artırır.

Bu baxımdan, TDB çərçivəsində ümumi tranzit dəhlizlərinin yaradılması məsələlərinin həlli TDB üzv dövlətlərinin gömrük, logistika və nəqliyyat infrastrukturunun inkişafında düşünülmüş siyasət tələb edir. Logistika zəncirlərinin və rəqəmsal nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı və daha da təkmilləşdirilməsi gömrük əməliyyatlarının və malların gömrük sərhədindən keçirilməsinin sürətləndirilməsinə imkan verən prinsipial olaraq yeni transkontinental əmtəə və logistika marşrutlarının formalaşması kontekstində keyfiyyətə yeni xarakter alır. Bunun fonunda, rəqəmsal nəqliyyat dəhlizləri nəqliyyat xidmətlərinin ümumi bazarının və TDB-nin vahid nəqliyyat məkanının təşkilinə, tranzit potensialının tətbiqinə, nəqliyyatda nəzarət funksiyalarının təkmilləşdirilməsinə, inzibati maneələrin minimuma endirilməsinə və nəqliyyat xidmətlərinin təhlükəsizliyinin səmərəliliyinin artırılmasına səbəb olacaqdır.

Rəqəmsal nəqliyyat dəhlizləri və ticarət inteqrasiyası. Gömrük və nəqliyyat infrastrukturunun səmərəliliyinin daha da yüksəldilməsi üçün ən mühüm vəzifələrdən biri rəqəmsal nəqliyyat dəhlizlərinin səmərəli fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktların hazırlanmasında keyfiyyət dəyişikliklərinin edilməsini tələb edən dövlət-özəl tərəfdaşlıq sistemidir. Gömrük, logistika və nəqliyyat infrastrukturuları arasında səmərəli qarşılıqlı əlaqə problemləri ticarət məkanında mal axınlarının sərbəst hərəkətini asanlaşdıran optimal şəraitin yaradılması zərurətindən doğur. TDB inteqrasiya birliyi müvafiq inkişaf etmiş gömrük və nəqliyyat infrastrukturunu olmadan mövcud ola bilməz. Ona görə də müasir informasiya gömrük

texnologiyalarını, nəqliyyat və gömrük-logistika infrastrukturunu daim inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək lazımdır.

Gömrük əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi, həmçinin rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi ilə bağlıdır. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı, nəqliyyat və gömrük əməliyyatlarının sürətini artıracaq, məlumat mübadiləsini asanlaşdıracaq və xərcləri azaldacaqdır.

Rəqəmsal nəqliyyat dəhlizləri, müasir dövrün tələb etdiyi infrastrukturun tərkib hissəsidir və TDB üzv dövlətləri arasında ticarət və daşımaların sürətini artırmaq üçün vacibdir. Rəqəmsal gömrük sistemləri, eyni zamanda, zaman və maliyyə xərclərinin azaldılmasına kömək edir. Bu sistemlər, sərhəd keçidlərində müvafiq məlumatların sürətli mübadiləsi və elektron sənəd dövriyyəsi vasitəsilə logistika əməliyyatlarını asanlaşdıracaqdır.

Rəqəmsal nəqliyyat dəhlizləri ilə bağlı atılacaq addımlar, həm də TDB üzv dövlətləri arasında ümumi kommunikasiya dəhlizlərinin qurulmasını təşviq edəcək. Bu dəhlizlər, bütün regionda nəqliyyat xidmətlərinin daha təhlükəsiz və səmərəli fəaliyyətini təmin edəcəkdir. Nəticədə, tranzit potensialının artırılması və gömrük əməliyyatlarının optimallaşdırılması mümkün olacaqdır.

Normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi, xüsusən də gömrük və nəqliyyat sahəsində ticarət maneələrinin azaldılması və gömrük əməliyyatlarının sadələşdirilməsi üçün vacibdir. Bu, eyni zamanda, regionda iqtisadi integrasiyanın daha da dərinləşməsinə təmin edəcəkdir.

Nəticə. Türk Dövlətlər Birliyi çərçivəsində gömrük, nəqliyyat və logistika infrastrukturunun modernləşdirilməsi və tranzit potensialının reallaşdırılması, TDB üzv dövlətləri arasında ticarətin və iqtisadi integrasiyanın inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir. İnfrastrukturun təkmilləşdirilməsi, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi və dövlət-özəl tərəfdaşlıq sistemlərinin gücləndirilməsi ilə TDB regionu, global ticarət və nəqliyyat bazarında mühüm mövqe qazanacaqdır. Bu proseslər, ticarət əməliyyatlarını sadələşdirəcək, xərcləri azaldacaq və iqtisadi artımı sürətləndirəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasının ərazisindən keçən beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin tranzit potensialının artırılmasına və tranzit yükdaşımaların təşviqinə dair 2024–2026-cı illər üçün Fəaliyyət Planı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı: <https://president.az/az/articles/view/62314>

2. Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı (2023). Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu: Azərbaycanın Tranzit Potensialı: <https://www.portofbaku.com>

3. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti Avrasiya məkanı üçün yeni yüksəliş layihəsidir: https://azertag.az/xeber/baki_tbilisi_qars_demir_yolu_xetti_avrasiya_mekani_uchun_yeni_yukselis_layihesi_dir-1097738;

4. Zəngəzur dəhlizi Azərbaycanın tranzit imkanlarını daha da genişləndirəcək: <https://yenixeber.az/zengezur-dehlizi-azerbaycanin-tranzit-imkanlarini-daha-da-genislendirecek-64394>

5. UNESCAP. (2019). Transport and Logistics Connectivity in Asia and the Pacific: Bridging the Gaps. United Nations. /<https://www.iasgyan.in/daily-current-affairs/sustainable-finance-bridging-the-gap-in-asia-and-the-pacific>; World Customs Organization. (2020). Coordinated Border Management: A concept paper. Retrieved from: <https://www.wcoomd.org>

6. ВВП стран мира в 1990–2022 гг. (Всемирный банк; ППС, млрд долл.)/ <https://svspb.net/danmark/vvp-stran-wb.php>;

7. Внукова О.С., Никифоров В.А. Международные транспортные коридоры/ <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnye-transportnye-koridory/viewer>

8. Цветков В.А., Зоидов К.Х., Медков А.А. Формирование эволюционной модели транспортно-транзитной системы России в условиях интеграции и глобализации. М., 2014. s.492

Резюме

Танрыверди П.А.

Модернизация транспортно-логистической инфраструктуры государств-членов Союза Тюркских Государств и реализация транзитного потенциала

В статье рассматривается значение реализации конкурентных преимуществ и транзитного потенциала международного транспортного коридора «Зангезур», внедрения цифровых таможенных систем, в целях углубления экономических отношений между государствами-членами в рамках Тюркского союза, упрощения торговли и транзита, определены направления модернизации и совершенствования таможенной, транспортной и логистической инфраструктуры, а также на основе оценки транзитных возможностей Азербайджана которые могут способствовать развитию международных транспортных коридоров перечислены меры и реформы, которые необходимо осуществить в этих сферах.

Ключевые слова: Союз Тюркских Государств, международный транспортный коридор, транспортная инфраструктура, логистическая инфраструктура, внешняя торговля, грузопотоки, транзитный коридор

Summary

Tanriverdi P.A.

Modernization of Transport and Logistics Infrastructure of Member States of the Union of Turkic States and Realization of Transit Potential

The article discusses the importance of realizing the competitive advantages and transit potential of the Zangezur international transport corridor, introducing digital customs systems, in order to deepen economic relations between member states within the Turkic Union, simplifying trade and transit, identifying areas for modernization and improvement of customs, transport and logistics infrastructure, and listing measures and reforms that need to be implemented in these areas based on an assessment of Azerbaijan's transit capabilities that can contribute to the development of international transport corridors.

Key words: Union of Turkic States, international transport corridor, transport infrastructure, logistics infrastructure, foreign trade, cargo flows, transit corridor

RENEWABLE ENERGY ADVANCEMENT IN AZERBAIJAN AND EUROPE: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Abbasov Namig Rasul

*The Institute of Economics of the Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan,
Baku, Azerbaijan*

namig.abbasov@gmail.com

Summary: This paper compares renewable energy development in Azerbaijan and Europe, focusing on opportunities, challenges, and efforts in both regions. Azerbaijan, traditionally reliant on fossil fuels, is diversifying its energy mix through solar, wind, and green hydrogen projects. Europe leads globally in renewable energy, driven by EU climate policies and technological advancements. Both regions have made progress but face challenges like infrastructure, regulatory reforms, and international cooperation. The paper examines these themes through case studies, data, and policy frameworks.

Key words: Renewable Energy, Solar Energy, Wind Power, Green Hydrogen, Energy Transition, Energy Security, Sustainable Development

1. Introduction

Azerbaijan, while traditionally known for its abundant oil and gas reserves, has gradually recognized the importance of renewable energy as part of its long-term strategy for energy diversification and climate change mitigation. With the global energy transition gaining momentum, Azerbaijan aims to increase the share of renewable energy in its energy mix to 30% by 2030. The country has considerable potential in wind, solar, and hydropower, which, if harnessed effectively, could substantially contribute to its energy security and environmental sustainability. Similarly, Europe has been a leader in renewable energy adoption, with several countries implementing robust policies and achieving notable advancements in solar, wind, and biomass energy.

This paper seeks to provide a comparative analysis of renewable energy developments in Azerbaijan and Europe, examining their respective progress, opportunities, challenges, and policy frameworks. Through this analysis, the study highlights both the achievements and common obstacles encountered by both regions in their pursuit of a sustainable energy future.

2. Literature Review

The concept of the green economy, introduced by the United Nations Environment Programme (UNEP) in 2011, has emerged as a vital strategy for sustainable development, aiming to balance economic growth with environmental preservation. It focuses on reducing environmental impacts while fostering inclusive economic development. The green economy addresses global challenges like climate change, resource depletion, and biodiversity loss (UNEP, 2011). Its core principles emphasize low-carbon development, resource efficiency, and social inclusivity, ultimately aiming to decouple economic growth from environmental degradation.

At its core, the green economy advocates a shift from traditional models based on fossil fuels to sustainable, renewable energy sources. UNEP (2011) stresses the importance of policies supporting low-carbon development, energy efficiency, and a circular economy. Unlike conventional growth models, which link economic progress to resource consumption, the green economy promotes "decoupling" growth from environmental harm (Hertin et al., 2008) [2]. By integrating environmental considerations into economic decision-making, the green economy supports ecosystem protection and sustainable production practices (World Bank, 2019).

Transitioning to a green economy offers substantial economic benefits. Investments in clean technologies, renewable energy, and green infrastructure stimulate growth and create jobs (OECD, 2020). The International Labour Organization (ILO, 2020) highlights the potential for job creation in sectors such as renewable energy, environmental consulting, and sustainable agriculture [4]. For instance, the renewable energy sector has rapidly expanded, generating millions of jobs in solar and wind industries (IRENA, 2020) [5]. Moreover, green technologies reduce dependence on imported fossil fuels, thereby enhancing energy security and lowering long-term energy costs (IEA, 2021).

Investments in green technologies also improve resource efficiency, leading to cost savings and enhanced competitiveness. Promoting energy efficiency and better resource management can lower operational costs and stabilize national economies by reducing vulnerability to global commodity price fluctuations (OECD, 2020) [8]. Additionally, the green economy opens new markets for eco-friendly products, driving innovation and fostering sustainable growth (European Commission, 2022).

Countries embracing green economy principles have made notable strides in mitigating climate change. The International Energy Agency (IEA, 2021) [3] reports that renewable energy transitions contribute significantly to reducing carbon emissions and achieving global climate targets. The European Union's expansion of renewable energy capacity has notably reduced carbon emissions (European Commission, 2022) [1]. Green policies and clean technologies are also vital to achieving the Paris Agreement's climate goals, such as limiting global temperature rise and achieving carbon neutrality (UNDP, 2021) [10].

Azerbaijan's renewable energy potential, particularly in solar, wind, and hydropower, has attracted significant attention in recent research. The Caspian Sea offers substantial offshore wind energy potential, while Azerbaijan's location is ideal for solar energy generation. However, challenges such as insufficient infrastructure, a lack of foreign investment, and an incomplete policy framework hinder renewable energy development.

3. Methodology

This study employs a comparative research methodology, incorporating both quantitative and qualitative analyses. Data related to renewable energy capacities and projects in Azerbaijan and Europe were collected from official sources, including the Ministry of Energy of Azerbaijan, the International Energy Agency (IEA), and the European Commission. The quantitative analysis focuses on assessing the renewable energy capacity in both regions, while the qualitative aspect examines policy frameworks, technological advancements, and challenges faced by each region. Additionally, case studies of key renewable energy projects in Azerbaijan and Europe are presented to illustrate successful models and common obstacles in implementation.

4. Results and Discussion

Azerbaijan has made notable progress in expanding its renewable energy capacity. As of 2023, the total installed capacity from renewable energy sources in the country stands at 1,687.8 MW, representing 20.3% of the total installed electricity generation capacity. The breakdown of renewable energy sources shown in table 1.

Table 1. Renewable energy sources in Azerbaijan

Energy Source	Capacity (MW)	Percentage of Total
Hydropower	1,301.8	15.6%
Wind Power	66.4	0.8%
Solar Power	281.9	3.4%
Bioenergy	37.7	0.5%
Total	1,687.8	20.3%

Source: The Ministry of Energy of the Republic of Azerbaijan[8].

Key projects in Azerbaijan include:

- ✓ The Garadagh Solar Power Plant (230 MW), which is the largest solar facility in the Caspian region.
- ✓ The Khizi-Absheron Wind Power Plant (240 MW), a major project aimed at tapping into Azerbaijan's wind energy potential [6].
- ✓ Ongoing developments in offshore wind energy in the Caspian Sea, with an estimated potential capacity of up to 157 GW.

Azerbaijan has also expressed interest in establishing a Green Energy Zone in its liberated territories, further emphasizing its commitment to renewable energy development. The country is additionally exploring the potential for green hydrogen production as part of its energy diversification strategy.

Renewable Energy Capacity in Europe (2023)

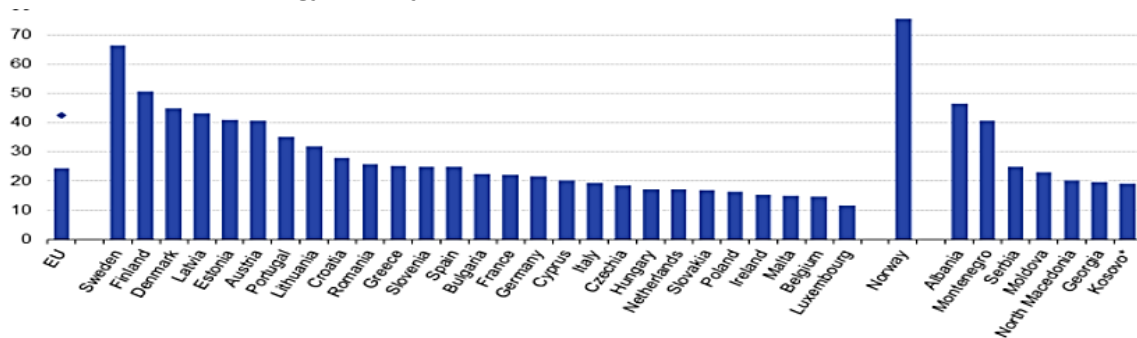
Europe has made substantial progress in the renewable energy sector, driven largely by the EU's ambitious climate and energy policies. As of 2023, Europe's total renewable energy capacity has reached approximately 1,000 GW, with wind and solar power representing the largest shares (see Table 2).

Table 2. Renewable energy sources in Europe

ENERGY SOURCE	CAPACITY (GW)	PERCENTAGE OF TOTAL
WIND POWER	240	24%
SOLAR POWER	350	35%
HYDROPOWER	250	25%
BIOMASS	50	5%
TOTAL	1,000	100%

Source: Eurostat (2023)

Countries such as Germany, Spain, and Denmark have been leaders in both onshore and offshore wind energy, with the United Kingdom, Netherlands, and Denmark at the forefront of offshore wind energy development. The EU has also committed to scaling up green hydrogen production, aiming to decarbonize industries and enhance energy security.

Source: Eurostat ([nrg_ind ren](#))

Figure 1. The share of renewable energy in gross final energy consumption(%) in 2023.

In 2023, the European Union (EU) achieved a 24.5% share of renewable energy in its gross final energy consumption. This represents an increase of approximately 1.5 percentage points compared to 2022 and nearly triples the share recorded in 2004, which was 9.6%. The EU Directive 2023/2413, aimed at promoting the use of renewable energy sources, has raised the EU's renewable energy target for 2030 from 32% to 42.5%, with a further goal of reaching 45%. As a result, EU member states are required to significantly accelerate their efforts to meet the updated target for 2030, necessitating an almost 20-percentage point increase in the share of renewable energy sources in the gross final energy consumption of EU (see Figure 1) [9].

Common Challenges and Opportunities

Both Azerbaijan and Europe face several common challenges in renewable energy development, including:

- ✓ **Grid Integration:** Integrating variable renewable energy sources into existing power grids presents significant technical and infrastructural challenges, particularly with regard to energy storage and balancing supply and demand.
- ✓ **Regulatory and Policy Frameworks:** Both regions require further development of regulatory frameworks that support renewable energy investments and facilitate the transition to a low-carbon energy system.
- ✓ **Technological Innovation:** Advances in renewable energy technologies, including energy storage, offshore wind, and green hydrogen, are crucial to overcoming the challenges posed by intermittency and ensuring reliable energy supply.

Despite these challenges, both regions also present significant opportunities for growth, particularly in offshore wind energy and green hydrogen. There is potential for enhanced international cooperation, particularly in areas such as cross-border electricity trading, joint research initiatives, and sharing best practices in renewable energy deployment.

5. Conclusion

The green economy represents a transformative approach to sustainable development, integrating economic growth with environmental conservation and social equity. By prioritizing renewable energy, resource efficiency, and low-carbon technologies, it offers a viable solution to global challenges such as climate change, resource depletion, and pollution.

Azerbaijan and Europe have made significant strides in renewable energy development, each reflecting their unique challenges, opportunities, and policy landscapes. Azerbaijan, although still in the early stages of its renewable energy transition, has considerable potential in wind, solar, and hydropower, with ambitious plans to increase the share of renewables in its energy mix by 2030. Europe, on the other hand, is

already a global leader in renewable energy, with advanced infrastructure and policies supporting further growth. Both regions face common obstacles, such as grid integration and the need for regulatory reforms, but also share opportunities for collaboration, particularly in offshore wind energy and green hydrogen development. By leveraging their respective strengths and working together, Azerbaijan and Europe can accelerate their transitions to sustainable energy systems, contributing to global efforts to combat climate change.

References

1. European Commission. (2022). *The European Green Deal: Delivering on Europe's Climate Goals*. European Commission. Available at: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
2. Hertin, J., Nilsson, M., & Reger, G. (2008). The Green Economy: A New Opportunity for Environmental Governance? *Environmental Science & Policy*, 11(8), 808-821.
3. International Energy Agency (IEA). (2021). *World Energy Investment 2021*. International Energy Agency. Available at: <https://www.iea.org/reports/world-energy-investment-2021>
4. International Labour Organization (ILO). (2020). *World Employment and Social Outlook: Trends 2020*. International Labour Organization.
5. International Renewable Energy Agency (IRENA). (2020). *Renewable Energy and Jobs – Annual Review 2020*. International Renewable Energy Agency.
6. Khizi-Absheron Wind Power Project. Available at: <https://www.area.gov.az/en/page/layiheler/cari-layiheler/230-mvt-gunes-elektrik-stansiyasi>
7. Ministry of Energy of the Republic of Azerbaijan. (2023). *Renewable Energy Projects and Achievements*. Ministry of Energy of the Republic of Azerbaijan. Available at: <https://www.minenergy.gov.az/>
8. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2020). *The Green Growth Strategy: Tackling Climate Change*. Organisation for Economic Co-operation and Development. Available at: <https://www.oecd.org/greengrowth/>
9. Renewable energy statistics in Europe. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Renewable_energy_statistics
10. United Nations Development Programme (UNDP). (2021). *The Paris Agreement and Its Implications for Developing Countries*.

Xülasə

Abbasov N.R.

Azərbaycanda və Avropada bərpa olunan enerjinin inkişafı: problemlər və imkanlar

Bu məqalə Azərbaycanda və Avropada bərpa olunan enerji inkişafını müqayisə edir, hər iki regiondakı imkanlar, çətinliklər və səylər üzərində fokuslanır. Neft və qazdan asılı olan Azərbaycan, enerji sahəsini günəş, külək və yaşıl hidrogen layihələri ilə diversifikasiya edir. Avropa isə, AI-nin iqlim siyasətləri və texnoloji inkişafdan irəli gələrək bərpa olunan enerji sahəsində liderlik edir. Hər iki region infrastruktur, tənzimləmə islahatları və beynəlxalq əməkdaşlıq kimi problemlərlə üzləşir. Bu məsələlər nümunələr, məlumatlar və siyasət çərçivələri ilə təhlil olunur.

Açar sözlər: Bərpa olunan enerji, Günəş enerjisi, Külək enerjisi, Yaşıl hidrogen, Enerji keçidi, Enerji təhlükəsizliyi, Davamlı inkişaf

Резюме

Аббасов Н.Р.

Развитие возобновляемых источников энергии в Азербайджане и Европе: проблемы и возможности

Статья сравнивает развитие возобновляемых источников энергии в Азербайджане и Европе, с акцентом на возможности, проблемы и усилия в обеих регионах. Азербайджан, традиционно зависимый от ископаемых видов топлива, диверсифицирует энергобаланс через солнечные, ветряные

и «зеленые» водородные проекты. Европа лидирует в возобновляемой энергетике благодаря политике ЕС и технологическим достижениям. Оба региона столкнулись с проблемами инфраструктуры, нормативных реформ и международного сотрудничества. Эти вопросы рассматриваются через примеры, данные и политические рамки.

Ключевые слова: Возобновляемые источники энергии, Солнечная энергия, Ветроэнергетика, Зеленый водород, Энергетический переход, Энергетическая безопасность, Устойчивое развитие

GEOPOLITICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF THE MIDDLE CORRIDOR IN ADVANCING INTEGRATION AMONG TURKIC STATES

Ismayilli Anvar Rashid

*The Institute of Economics of the Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan,
Baku, Azerbaijan*

anvarrashidoglu@gmail.com

Summary: *The Middle Corridor, or Trans-Caspian International Transport Route, has gained strategic importance amid rising geopolitical tensions and shifting global alignments. Positioned as a secure East-West link bypassing Russia and Iran, it fosters Turkic integration by enhancing political, economic, and logistical cooperation among member states. Backed by infrastructure investment and multilateral frameworks, the Corridor strengthens regional autonomy and reshapes Eurasian dynamics through alternative trade and transport routes.*

Key words: *Middle Corridor, Turkic states, regional integration, Eurasia, geopolitical transformation*

Introduction

As geopolitical processes develop unprecedentedly in the world, including on the Eurasian continent, worldwide trends are pushing countries to enhance their political, economic, technological capabilities and international transport corridors play far from negligible role. Against the backdrop of intensifying conflicts in key parts of the world (such as Eastern Europe and the Middle East) where traditional corridors run, great powers try to initiate new roots, which are more secure and effective. The idea for realizing the Middle Corridor, also known as the Trans-Caspian International Transport Route began to gain momentum namely with the increasing geopolitical tensions among powerful actors of the international system [8]. Indeed, playing the role of bridge between East and West, particularly China and Europe and passing through Central Asia and the Caucasus, the Middle Corridor became an additional catalyst for the revival of integration among Turkic states.

Geopolitical aspects of the Middle Corridor

The formation of the Turkic integration core in the Eurasian geopolitical space represents a strategic consolidation of political, economic, and cultural ties among Turkic states, aimed at enhancing regional cooperation and asserting greater autonomy within the international system. The Turkic states, situated along this corridor, are leveraging their geographic and cultural proximity to transform the region into a cohesive economic and logistical unit. This not only enhances their strategic significance but also fosters a more balanced multipolar order in Eurasia, which became even more visible in light of particular political events. Within this paradigm, Turkic world can perform as a bridge between East and West, insulated from major geopolitical fault lines. Taking into account the fact that the Middle Corridor was intended as a bypassing Russia and Iran, one should keep in mind interrelation of interests among Russia, Iran and China, especially under the latest conditions of geopolitical turbulence leading to the East-West division. At present, Russia enjoys close cooperation with China both in bilateral and multilateral basis. Being members of Shanghai

Cooperation Organization and BRICS, both parties show particular enthusiasm in developing political and economic relationship. On the other side, it is noteworthy that Russia supports relations with Central Asian Turkic states within the framework of Eurasian Economic Union. Hence, a reconciliation of interests of two great powers over the Central Asia occurs, where institutional ties contributes to the formation of concrete balance in the region. Regarding Iran-China bilateral relations, it can be said that despite the lack of the political partnership of the same level as it is in case of Russia-China, still Tehran and Beijing enhance their cooperation in multiple directions, the most important of which is considered an economic dimension. Both states officially signed a 25-year agreement in March 2021, based on the document Iran and China agreed on partnership in 20 different spheres, including political, economic and cultural areas [7]. Also, one of the important terms of agreement is that stimulation of Chinese investments to Iranian economy amounting to 400 mlrd USD is taken into consideration.

The rise of Turkic integration, specifically through the Middle Corridor initiative, introduces a new dynamic into the Eurasian geopolitical landscape, which has been recently dominated by the Russia-China-Iran axis. As Turkic states – Türkiye, Azerbaijan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kazakhstan and Kyrgyz Republic deepen their political, economic, and cultural ties, they aim to strengthen regional autonomy and reduce dependency on traditional power centers. This growing cohesion among Turkic nations coincides with intensified cooperation between Russia, China, and Iran, who seek to maintain influence across Central Asia amidst shifting global alignments. While Russia and China coordinate closely through organizations like the SCO and BRICS, and Iran and China build economic ties through long-term agreements, the Turkic bloc carves out its own space, offering alternative routes and partnerships. In this context, the Middle Corridor challenges traditional power projections by offering a secure East-West connection that bypasses Russian and Iranian territory. Thus, Turkic integration not only fosters regional solidarity but also reshapes the balance of influence in Eurasia at a time of increasing geopolitical polarization.

Economic aspects of the Middle Corridor

Speaking about regional integration, based on the experience of most regional unions, we can say with confidence that, namely economic convergence among actors of international system serves as a strong prerequisite for further political and cultural unification. It is enough to recall the history of the formation of the European Union, when Germany and France decided to forget political contradictions through making a huge emphasis on economic collaboration, and this laid the foundation for deeper integration, ultimately leading to the creation of supranational entity.

Participation in realizing the Middle Corridor is beneficial for all six states, however the major role is assigned to Türkiye, Azerbaijan and Kazakhstan. Key strategic documents - “Turkic World Vision” and the “OTS Strategy for 2022-2026”, which provides a necessary framework for deeper cooperation in a wide range of fields, including transport partnership forms a concrete scope of mechanisms: regular meetings at the Ministerial level, Transport Coordination Committee, Working Group on Transport Development and Sub-Working Group on Digitalization [4]. Additionally, multilateral cooperation in transport field is regulated according to the several official documents: “Agreement on International Combined Freight Transport among the Governments of the Member States of the Organization of Turkic States”, “Transport Connectivity Program of the Organization of Turkic States”, Joint Action Plan (“Roadmap”) on the Implementation of the Transport Connectivity Program of the Organization of Turkic States for 2023-2027”, “Memorandum of Understanding among the Member States of the Organization of Turkic States Regarding Cooperation and Use of Electronic Permit (e-Permit) in International Road Transport Operations”. Above-mentioned documents were signed in Samarkand, Astana and Shusha, respectively [4].

Let us look at the statistics of the Middle Corridor: In 2023, the volume of cargo transportation amounted 2,8 mln. tons, while in 2024, it reached to approximately 4,5 million tons. Container transport via the Middle Corridor increased 2.6 times compared to a year ago, reaching 50.5 thousand TEU [3]. One of the key points of the World Bank's “Middle Trade and Transport Corridor – Policies and Investments to Triple Freight Volumes and Halve Travel Time by 2030” report is an emphasis on the importance of the

transformation of the Middle Corridor from a transport corridor into a fully-fledged economic corridor [8]. For this purpose, according to the report, the substantial precondition is the establishment of an institutional mechanism with a cross-border mandate. It is known that according to various parameters of the Logistics Performance Index (LPI), Turkic states demonstrate heterogeneous performance, with each country exhibiting distinct strengths and weaknesses across different dimensions of the index: Customs score, infrastructure score, international shipments score, logistics competence and quality score, timeliness score, tracking and tracing score. In this regard, it is obvious that, modernization and development of each dimension mainly depends upon the special investments as well. In 2024, the World Bank and Asian Infrastructure Investment Bank allocated 650 million dollars to Kazakhstan with the aim of reconstructing Jezkazgan-Karagandy part of the Middle Corridor [7]. Generally, in 2008-2023, Kazakhstan invested to the development of its transport infrastructure almost 35 billion dollars [6]. When it comes to Azerbaijan, it is noteworthy that after carrying out planned works, Baku International Sea Trade Port currently possess the capacity to handle up to 15 million tons of cargo [3]. Also, in 2020-2023, the railway transport sector in Azerbaijan was a leading area in terms of investments (1.8 billion dollars). Azerbaijan's strategic geographical position at the crossroads of Europe and Asia has been instrumental in its emergence as a pivotal logistics hub within the Middle Corridor. Azerbaijan has actively invested in the modernization of the Baku-Tbilisi-Kars railway to enhance its efficiency and capacity. Notably, a \$100 million investment has been allocated for the Georgian section of the railway, aiming to boost its capacity to 5 million tonnes annually. In 2023, Ministry of Digital Development and Transport of the Republic of Azerbaijan and Ministry of Industry and Infrastructure Development of Kazakhstan signed a Memorandum of Cooperation to expand cooperation in the field of transport and digitalize the Middle Corridor [2]. Moreover, in the same year, Azerbaijani Railroads, Georgian Railway, and KTZ signed an agreement to form a unified logistics company to simplify TITR cargo handling and transport processes. Also of no small importance is the fact that, Azerbaijan is among countries, which aim at developing “Green Corridor” or Black Sea Submarine Cable Project as an export of renewable energy to Europe through the South Caucasus has become increasingly relevant from geopolitical and geoeconomics point of view. It should be also underlined that the EU introduced Development Strategy for the Azerbaijan, implying to construct “Smart Ports” by 2035 [1].

Conclusion

The Trans-Caspian International Transport Route, also referred as a Middle Corridor gained a significant attention due to radical transformation of geopolitical processes in Eurasian continent. Within this paradigm, the interests of several influential actors are intertwined- EU and China are actively promoting this route, while for Russia and Iran successful functioning of the Middle Corridor seen as undesirable. Under these circumstances, Turkic states set their own foreign policy goals, trying to act as a balancer in the region. Furthermore, Turkic integration opens new perspective for member states to enhance their economic and transport-logistics capabilities, which in turn, will create bright perspectives for the region to fulfill its geoeconomic functions in regional and global scales.

Bibliography

1. Bakı Limanının 2035-ci ilədək inkişaf strategiyası açıqlanıb: [Electronic resource] / trendaz. – December 7, 2021. URL: <https://az.trend.az/business/economy/3523243.html>
2. Azerbaijan, Kazakhstan to cooperate on digitalization of Middle Corridor:[Electronic resource] / Azərbaycan 24.-June 22, 2023. URL: <https://www.azerbaycan24.com/en/azerbaijan-kazakhstan-to-cooperate-on-digitalization-of-middle-corridor/>
3. Bayramova, A. Expert: New business opportunities emerge in Azerbaijani part of Middle Corridor [Electronic resource]/Reportaz. – February 14, 2025. URL: <https://report.az/en/amp/infrastructure/expert-new-business-opportunities-emerge-in-azerbaijani-part-of-middle-corridor/>

4. Organization of Turkic States: [Electronic resource] URL: <https://www.turkicstates.org/en/areas-of-cooperation-detail/4-transport-cooperation>
5. 5.Realising the Potential of the Middle Corridor: [Electronic resource] / OECD - 2023. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/12/realising-the-potential-of-the-middle-corridor_c458041c/635ad854-en.pdf
6. Satulbaldina, A. Cargo Transportation Along Middle Corridor Soars 88%, Reaches 2 Million Tons in 2023: [Electronic resource] / The Astana Times. - December 28, 2023. URL: <https://astanatimes.com/2023/12/cargo-transportation-along-middle-corridor-soars-88-reaches-2-million-tons-in-2023/>
7. 7.World Bank Approves New Project to Enhance Middle Corridor Development and Transport Connectivity in Kazakhstan: [Electronic resource] / world bank – 2024. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/11/15/transport-resilience-and-connectivity-enhancement-project-in-kazakhstan>
8. Иран и Китай достигли новых соглашений в рамках 25-летнего партнерства: [Electronic resource] / Российское Информационное Агентство – 2023. URL: https://iran.ru/news/economics/124228/Iran_i_Kitay_dostigli_novyh_soglasheniy_v_ramkah_25_letnego_partnerstva
9. Средний Торгово - Транспортный Коридор. Необходимые Стратегические Решения и Инвестиции,Чтобы к 2030 году В Три Раза Увеличить Объем Грузоперевозок и Вдвое Сократить Время В Пути: [Electronic resource] / Всемирный Банк - 2023. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/6db8357f7577756fc20492968d8bc0ca-0080062023/original/Middle-Trade-and-Transport-Corridor-Executive-Summary-RUS.pdf>

Xülasə

İsmayılı Ə.R.

Türk Dövlətlərinin İnteqrasiyasının Təşviqində Orta Dəhlizinin Geosiyasi və İqtisadi Aspektləri

Orta Dəhliz və ya Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu artan geosiyasi gərginlik və dəyişən global şərait şəraitində strateji əhəmiyyət kəsb edib. Rusiya və İrandan yan keçərək təhlükəsiz Şərq-Qərb əlaqəsi kimi yerləşərək üzv dövlətlər arasında siyasi, iqtisadi və logistika əməkdaşlığı gücləndirərək türklərin inteqrasiyasını təşviq edir. İnfrastruktur investisiyaları və çoxtərəfli çərçivə ilə dəstəklənən dəhliz regional muxtariyyəti gücləndirir və alternativ ticarət və nəqliyyat marşrutları vasitəsilə Avrasiya dinamikasını dəyişir.

Açar sözlər: Orta dəhliz, türk dövlətləri, regional inteqrasiya, Avrasiya, geosiyasi transformasiya

Резюме

Исмаиллы А.Р.

Геополитические и экономические аспекты Среднего коридора в продвижении интеграции тюркских государств

Средний коридор, или Транскаспийский международный транспортный маршрут, приобрел стратегическое значение на фоне растущей геополитической напряженности и меняющихся глобальных раскладов. Позиционируемый как безопасное соединение Восток-Запад в обход России и Ирана, он способствует тюркской интеграции путем укрепления политического, экономического и логистического сотрудничества между государствами-членами. Подкрепленный инвестициями в инфраструктуру и многосторонними рамками, коридор укрепляет региональную автономию и меняет евразийскую динамику посредством альтернативных торговых и транспортных маршрутов.

Ключевые слова: Средний коридор, тюркские государства, региональная интеграция, Евразия, геополитическая трансформация

АЗЕРБАЙДЖАН КАК СТРАНА, ПРИНИМАЮЩАЯ ДЕНЕЖНЫЕ ПЕРЕВОДЫ: ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Агаярова Акифа Акиф

Институт Экономики Министерства Науки и Образования Азербайджанской Республики,
Баку, Азербайджан
akifaaqayarova1980@gmail.com

Резюме: Денежные переводы играют важную роль в экономике Азербайджана, особенно в контексте поддержки домохозяйств, повышения уровня потребления и обеспечения валютных поступлений. Азербайджан, как страна, принимающая значительный объем переводов от своих граждан, работающих за рубежом, сталкивается с рядом особенностей в области регулирования, технологического обеспечения и финансовой прозрачности. В данной работе рассматриваются основные источники денежных переводов, их влияние на макроэкономику страны, а также перспективы дальнейшего развития данного сектора.

Ключевые слова: трудовая миграция, платежные технологии, финансовая интеграция, платежные системы, экономика Азербайджана

В шестом издании «Руководства по платежному балансу и международной инвестиционной позиции» МВФ представлена методология измерения денежных переводов на основе данных платежного баланса. Для этой цели был разработан специальный показатель — «личные денежные переводы». Согласно пункту 12.27, «личные денежные переводы» включают текущие и капитальные трансферты между домохозяйствами-резидентами и домохозяйствами-нерезидентами, осуществляемые в денежной или натуральной форме. Кроме того, в этот показатель входят налоги и социальные взносы, выплачиваемые работниками-нерезидентами в странах их трудоустройства, за вычетом транспортных и путевых расходов, связанных с работой за границей.

Проще говоря, данный показатель охватывает все трансферты между домохозяйствами, а также чистый доход работников-нерезидентов. [1].

Главной задачей каждого государства является повышение уровня социального благополучия общества. Для достижения этой цели применяются различные механизмы, направленные на усиление социально-экономического роста и устойчивого развития. Одним из ключевых факторов, влияющих на экономику Азербайджана, являются денежные переводы трудовых мигрантов. Они способствуют увеличению доходов домохозяйств, стимулируют потребление, инвестиции и могут оказывать значительное влияние на макроэкономические показатели страны. В связи с этим важно провести всесторонний теоретический и эмпирический анализ влияния денежных переводов трудовых мигрантов на экономический рост Азербайджана, что позволит выработать эффективные стратегии для их оптимального использования в экономической политике государства.

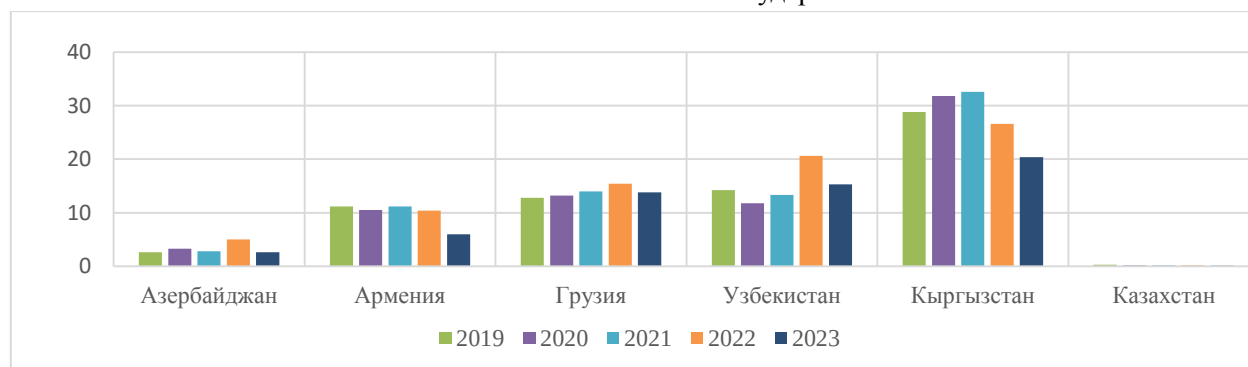

Диаграмма 2. Доля денежных переводов в ВВП (в процентах) отдельных стран (2019-2023 гг.). Источник:[2] Составлено автором на основе <https://data.worldbank.org/>.

Согласно оценкам Всемирного банка, объем денежных переводов в Азербайджане составил 1 миллиард долларов США в 2019 и 2020 годах, что соответствовало 2,6% и 3,3% ВВП соответственно. В 2021 году международные денежные переводы в страну увеличились до 1,1 миллиарда долларов США (2,8% ВВП). В 2022 году объем переводов значительно вырос — на 0,8 миллиарда долларов по сравнению с предыдущим годом, достигнув 3,6 миллиарда долларов США, что составило 5% ВВП. Однако в 2023 году объем международных денежных переводов сократился до 1,6 миллиарда долларов США, что составило 2,6% ВВП.

Эти показатели свидетельствуют о том, что экономика Азербайджана не так сильно зависит от денежных переводов, как некоторые страны Центральной Азии. Например, в Таджикистане их доля в ВВП составила 28% в 2019 году, 26,9% в 2020 году, 32,7% в 2021 году, 49,9% в 2022 году и 38,4% в 2023 году. В Кыргызстане аналогичные показатели были 28,8% в 2019 году, 31,8% в 2020 году, 32,6% в 2021 году, 26,6% в 2022 году и 20,4% в 2023 году.

Основным источником денежных переводов в Азербайджан является Россия. В 2021 году из этой страны поступило около 780 миллионов долларов США, что составило примерно 60% всех переводов. Однако стагнация российской экономики, вызванная войной, привела к сокращению объемов переводов. В первом квартале 2022 года общий объем денежных переводов из России уменьшился на 17% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года, составив 99,7 миллиона долларов США. Кроме того, ослабление российского рубля по отношению к доллару США также оказало негативное влияние на объем поступающих средств.

Согласно данным Центрального банка Азербайджана (ЦБА), в январе-сентябре 2024 года общий объем денежных переводов физических лиц в страну составил 848,5 миллиона долларов США. Примерно 65% этой суммы (или 411 миллионов долларов США) поступило из Российской Федерации. Среди других крупных источников денежных переводов были:

Турция – 130 миллионов долларов США, США – 48 миллионов долларов США, Грузия – 27 миллионов долларов США, Великобритания – 26 миллионов долларов США.

Во многих странах денежные переводы, отправляемые мигрантами, играют ключевую роль в сокращении бедности. Исследования показывают, что увеличение объемов денежных переводов на 10% приводит к снижению уровня бедности на 3,5%, что делает их важным инструментом социально-экономического развития.

Литературы

1. <https://azerbaijan.iom.int/sites/g/files/tmzbd11581/files/documents/2023-04/ASSESSMENT%20REPORT%20%28AZE%29.pdf>
2. <https://data.worldbank.org/>
3. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations>.

Xülasə

Ağayarova A.A.

Azərbaycan pul köçürmələri qəbul edən ölkə kimi: xüsusiyyətlər və perspektivlər

Pul köçürmələri Azərbaycan iqtisadiyyatında xüsusilə ev təsərrüfatlarının dəstəklənməsi, istehlak səviyyəsinin artırılması və valyuta gəlirlərinin təmin edilməsi baxımından mühüm rol oynayır. Xaricdə işləyən vətəndaşlarından əhəmiyyətli həcmdə pul köçürmələri alan ölkə kimi Azərbaycan tənzimləmə, texnologiya dəstəyi və maliyyə şəffaflığı sahələrində bir sıra problemlərlə üzləşir. Bu yazıda pul köçürmələrinin əsas mənbələri, onların ölkənin makroiqtisadiyyatına təsiri və bu sektorun gələcək inkişaf perspektivləri araşdırılır.

Açar sözlər: əmək miqrasiyası, ödəniş texnologiyaları, maliyyə integrasiyası, ödəniş sistemləri, Azərbaycan iqtisadiyyatı

Summary

Agayarova A.A.

Azerbaijan as a Country Receiving Remittances: Features and Prospects

Remittances play an important role in the economy of Azerbaijan, especially in terms of supporting households, increasing consumption and generating foreign exchange earnings. As a country that receives significant remittances from its citizens working abroad, Azerbaijan faces a number of challenges in terms of regulation, technology and financial transparency. This paper examines the main sources of remittances, their impact on the country's macroeconomy and the prospects for further development of this sector.

Key words: labor migration, payment technologies, financial integration, payment systems, economy of Azerbaijan

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ВЕКТОР СОТРУДНИЧЕСТВА ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ ГОСУДАРСТВ В СФЕРЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Рзаева Нигяр Зал кызы

Бакинский Славянский Университет, Баку, Азербайджан

z.rzayeva.nigar@gmail.com

Резюме: В статье рассматривается экологический аспект взаимодействия тюркоязычных государств в контексте энергетической безопасности. Анализируются инициативы и стратегии, направленные на устойчивое развитие, «зелёный» энергетический переход и снижение техногенной нагрузки на окружающую среду. Особое внимание уделяется институциональным механизмам, институциональному сотрудничеству, реализации совместных проектов в сфере возобновляемых источников энергии и вызовам экологической дипломатии в рамках Организации тюркских государств.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, тюркоязычные государства, устойчивое развитие, зелёная энергетика, международное сотрудничество.

В XXI веке вопросы энергетической безопасности становятся всё более актуальными, особенно в контексте глобальных вызовов, связанных с изменением климата. Для тюркоязычных государств, обладающих богатыми энергетическими ресурсами и разнообразными экосистемами, приоритетным направлением внешнеполитического и экономического курса становится переход к устойчивым и экологически безопасным формам энергопроизводства и энергопотребления. Тюркоязычные страны, обладая богатым природным потенциалом и общим культурно-историческим наследием, формируют уникальное пространство для развития экологически ориентированного сотрудничества в энергетической сфере.

К числу тюркоязычных государств традиционно относят Азербайджан, Казахстан, Турцию, Узбекистан, Туркменистан, Кыргызстан и некоторые другие. Эти страны обладают значительными запасами нефти, газа, угля и урана. Однако активная эксплуатация ископаемых ресурсов сопровождается экологическими рисками: деградацией земель, загрязнением воздуха и водных ресурсов, выбросами парниковых газов.

Сегодня, тюркские государства, такие как Азербайджан, Казахстан, Туркменистан, Узбекистан, Турция и Кыргызстан, обладают разнообразной энергетической структурой: от крупных запасов нефти и газа до потенциала возобновляемых источников энергии.

Таблица 1.

Основные показатели энергоресурсов тюркоязычных стран (2024 г.)

Страна	Добыча нефти (млн т)	Добыча газа (млрд м³)	Доля ВИЭ (%)	Участие в зелёных инициативах
Азербайджан	31	38	6	COP29, BP-совместные проекты
Казахстан	85	55	5	Green Bridge Partnership
Турция	3	0,4	12	Zorlu Energy, EU Climate Plan
Узбекистан	3,2	56	3	Программа "Yashil Energiya"
Туркменистан	10,5	84	1,5	TAPI-проект с экологическим контролем
Кыргызстан	-	-	93 (ГЭС)	Центральноазиатская ЭкоХартия

Современные энергетические стратегии всё чаще включают в себя экологические компоненты. В частности, стратегия «Зелёного роста» Казахстана до 2050 года и цели Азербайджана в рамках COP29 демонстрируют растущую роль экологической дипломатии.

«Азербайджан стремится стать энергетическим хабом не только нефти и газа, но и устойчивых технологий» – Ильхам Алиев, 2023 [1]. Современные вызовы требуют от стран региона переосмысления энергетической политики с акцентом на устойчивость, диверсификацию и внедрение «зелёных» технологий. Здесь возникает необходимость объединения усилий в экологической сфере как части общей стратегии энергетической безопасности.

Согласно Международному энергетическому агентству, устойчивость энергетической политики включает три ключевых компонента: доступность, надёжность и экологичность энергетических ресурсов [2]. В странах Организации тюркских государств (ОТГ) наблюдается растущий интерес к интеграции экологического вектора в энергетическое планирование. Казахстан, Азербайджан и Узбекистан, например, уже утвердили национальные стратегии по развитию «зелёной» энергетики.

На платформе ОТГ формируются механизмы для координации в области экологии и энергетики. Одним из значимых шагов стало создание Совета по вопросам энергетики при ОТГ, задачами которого являются обмен опытом, поддержка совместных проектов, в том числе в сфере возобновляемой энергетики, и реализация трансграничных инициатив по охране окружающей среды [3].

Казахстанская инициатива «Зелёный мост» и участие Азербайджана в конференциях COP (в частности, проведение COP29 в Баку) являются важными индикаторами стремления тюркских государств стать частью глобальной экологической повестки [7].

Развитие солнечной и ветровой энергетики в Центральной Азии и на Кавказе открывает возможности для создания единого энергетического пространства, основанного на экологически чистых технологиях. Примером может служить проект по строительству солнечной электростанции в Узбекистане с участием компаний из Турции и Казахстана [6].

Кроме того, значительный потенциал представляет развитие водородной энергетики, которое может стать одним из перспективных направлений в сотрудничестве тюркоязычных стран.

Организация тюркских государств (ОТГ) всё активнее продвигает экологические инициативы, включая:

- Тюркскую экологическую платформу (2022);
- Совместный фонд зелёного развития (в стадии формирования);

- Инициативу «Зелёный пояс Великого шёлкового пути».

Таблица 2.

Сравнение экологических инициатив в рамках ОТГ

Инициатива	Участники	Цель	Статус
Зелёный пояс ВШП	Все страны ОТГ	Сокращение выбросов, ВИЭ	в разработке
Экохартия Центральной Азии	Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан	Экосотрудничество в области воды и климата	активна
Тюркская климатическая конференция	Турция, Азербайджан, Казахстан	Обмен лучшими практиками	планируется на 2025 г.

Формирование экологического вектора сотрудничества включает решение определенных задач и выполнение координированной работы тюркоязычных стран. Так, в рамках Организации тюркских государств (ОТГ) уже ведётся работа по сближению позиций в сфере устойчивого развития и экологии. Примером может служить инициатива создания общего энергетического рынка, в котором всё больше внимания уделяется возобновляемым источникам энергии (ВИЭ).

Наблюдается тенденция обмена технологиями и знаниями между странами. Турция активно развивает солнечную и ветровую энергетику, Казахстан — водородные технологии, Узбекистан и Азербайджан инвестируют в крупные проекты по солнечным электростанциям. Совместные исследовательские центры и образовательные программы могут стать основой для обмена лучшими практиками и внедрения инновационных решений.

Наряду с вышеуказанными пунктами странами интенсивно проводится экологическая дипломатия и формируется климатическая повестка для своевременного обнаружения и ликвидации угроз. Азербайджан как принимающая сторона 29-й Конференции сторон Рамочной конвенции ООН по изменению климата (COP29) в 2024 году получил возможность заявить о себе как о лидере климатической дипломатии в регионе. Это создаёт благоприятную платформу для выработки общего подхода тюркоязычных стран к вопросам снижения выбросов и адаптации к климатическим изменениям.

Среди перспектив — создание регионального экологического фонда, совместная разработка программ по развитию ВИЭ, «зелёные» инвестиции, трансграничные экологические проекты.

Однако, несмотря на активизацию сотрудничества, путь к устойчивому сотрудничеству сопряжён с рядом проблем и препятствий:

- Различия в уровнях развития экологических стандартов;
- технологическая несбалансированность
- Недостаточное финансирование ВИЭ-проектов;
- недостаточная координация политики.
- Геополитические риски.

Тем не менее, потенциал коллаборации в рамках энергетической экобезопасности высок, особенно с учётом глобального тренда на декарбонизацию.

Таким образом, сотрудничество тюркоязычных государств в энергетической сфере приобретает новые очертания в условиях необходимости экологической устойчивости. Формирование единого экологического вектора внутри ОТГ является стратегически важной задачей, от успешного решения которой зависит региональная и глобальная энергетическая стабильность. Экологический вектор сотрудничества тюркоязычных государств способен стать не только инструментом укрепления энергетической безопасности, но и шагом к формированию более устойчивой, ответственной и конкурентоспособной региональной модели развития. Гармоничное сочетание экологических и

энергетических интересов требует политической воли, стратегического видения и практической реализации инициатив, основанных на принципах взаимной выгоды и экологической ответственности. Экологический вектор в энергетическом сотрудничестве тюркоязычных государств представляет собой не только инструмент устойчивого развития, но и основу для углубления региональной интеграции. В условиях глобальной климатической трансформации такие инициативы способствуют укреплению энергетической независимости и международного авторитета стран ОТГ.

Литературы

1. Алиев И. Выступление на открытии подготовки к COP29. – Баку: Официальный сайт Президента, 2023. – URL: <https://president.az/>
2. Международное энергетическое агентство. World Energy Outlook 2023. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023> (дата обращения: 08.04.2025).
3. Организация тюркских государств. Официальный сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.turkkon.org> (дата обращения: 08.04.2025).
4. Green Energy in Turkic World: Trends and Challenges. – Istanbul: TEPAV, 2023.
5. OECD. Renewable Energy Policy in Central Asia. – Paris: OECD Publishing, 2023.
6. Renewable Energy in Central Asia. ADB Reports, 2022. – Asian Development Bank. – URL: <https://www.adb.org/publications/renewable-energy-central-asia> (дата обращения: 08.04.2025).
7. United Nations Climate Change. COP29 Azerbaijan. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://unfccc.int/cop29> (дата обращения: 08.04.2025).

Xülasə

Rzayeva N.Z.

Türkdilli dövlətlərin enerji təhlükəsizliyi sahəsində əməkdaşlığının ekoloji vektoru

Məqalədə enerji təhlükəsizliyi kontekstində türkdilli dövlətlər arasında əməkdaşlığın ekoloji aspektləri araşdırılır. Davamlı inkişaf, “yaşıl” enerji keçidi və ətraf mühitə texnogen təsirin azaldılması istiqamətində təşəbbüs və strategiyalar təhlil olunur. Xüsusi diqqət institusional mexanizmlərə, institusional əməkdaşlığa, bərpa olunan enerji mənbələri sahəsində birgə layihələrin həyata keçirilməsinə və Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində ekoloji diplomatiyanın çağırışlarına yönəldilir.

Açar sözlər: enerji təhlükəsizliyi, türk dilli dövlətlər, davamlı inkişaf, yaşıl enerji, beynəlxalq əməkdaşlıq.

Summary

Rzayeva N.Z.

The Ecological Vector of Cooperation Among Turkic-Speaking States in the Field of Energy Security

The article examines the environmental aspect of cooperation among Turkic-speaking states in the context of energy security. It analyzes initiatives and strategies aimed at sustainable development, the green energy transition, and the reduction of man-made environmental impact. Special attention is paid to institutional mechanisms, institutional cooperation, the implementation of joint projects in the field of renewable energy sources, and the challenges of environmental diplomacy within the framework of the Organization of Turkic States.

Key words: energy security, Turkic-speaking states, sustainable development, green energy, international cooperation

**TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN DAYANIQLI
İNKİŞAF STRATEGİYALARI**

**TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELERİN DOĞAL KAYNAKLARININ KULLANIMINA
YÖNELİK SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA STRATEJİLERİ**

**ТУРК ТИЛДҮҮ ӨЛКӨЛӨРДӨ ЖАРАТЫЛЫШ РЕСУРСТАРЫН ПАЙДАЛАНУУНУ
ТУРУКТУУ ӨНҮКТҮРҮҮ СТРАТЕГИЯЛАРЫ**

**СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНЫХ
РЕСУРСОВ ТЮРКОЯЗЫЧНЫХ СТРАН**

**SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGIES FOR THE USE OF NATURAL
RESOURCES OF TURKIC-SPEAKING COUNTRIES**

AZƏRBAYCANDA TƏBİİ SƏRVƏTLƏRDƏN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ UÇOTU

Abdullayev Loğman İmran oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

Loqman.2005@mail.ru

Xülasə: Təbii sərvətlərin müəyyən edilməsi, onlardan səmərəli istifadə olunma ölkəmizin gələcək inkişafının əsas təməl xüsusiyyətlərindəndir. Burada türkdilli dövlətlərlə əməkdaşlığın olması, beynəlxalq təcrübələrə əsasən təbii sərvətlərdən istifadə əhalinin maddi rifah halını yüksəldir. Qeyd olunan göstəricilərin əldə edilməsi dəqiq uçot aparma qaydalarına əsaslanmalıdır. Nəticədə müasir texnologiyanın və beynəlxalq standartların tətbiq edilməsi, təbii sərvətlərin tanınması, qiymətləndirilməsi və istifadə olunması aktivliyini yüksəldir.

Açar sözlər: təbi sərvət, müasir texnologiya, beynəlxalq standart, tanınma, xərc, ilkin dəyər, maliyyə

Təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə olunma hər bir dövlətin iqtisadi, siyasi və sosial sahələrinin inkişafında mühüm rol oynayır. İqtisadi mənbələrə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, xüsusən Türkdilli dövlətlər zəngin təbii ehtiyatlara (neft, qaz, kömür, uran, su ehtiyatları, torpaq və faydalı qazıntıları) malikdilər və onlardan səmərəli istifadə olunma zərurəti mütləqdi. Hal hazırda Türkdilli dövlətlərin malik olduqları təbii sərvətlərin idarə olunması qarşılıqlı əməkdaşlığa əsaslanır. Burada Türk Dövlətləri Təşkilatının mühüm əhəmiyyəti vardır. Məlumdur ki, təbii sərvətlər hər bir ölkənin milli sərvətidir və ondan səmərəli istifadə olunma mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mövcud təbii sərvətlərin idarə edilməsi bir sıra strateji sahələrin inkişaf etdirilməsində əhəmiyyətlidir. Neft, qaz, metallurgiya sahəsində sənaye potensialının artırılması mövcud təbii ehtiyatlardan düzgün istifadə əsasında təmin edilir. Ölkə iqtisadiyyatı güclənir, vergi və rüsumların daxil edilməsi əsasında büdcə gəlirləri artır. Ölkədə enerji resurslarının olması, bu sahədə xarici asılılığı ləğv edir. Təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə eyni zamanda ətraf mühitin tarazlılığını təmin edir. Torpaq və su ehtiyatları kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafını sürətləndirir. Ümumən mədən, enerji və

sənaye sahələrində yeni iş yerləri yaranır və əhalinin sosial rifah halı yüksəlir. Təbii sərvətlər hər bir dövlətin sadəcə iqtisadi gəlir mənbəyi deyil, eyni zamanda siyasi və strateji güc vasitəsidir. Azərbaycanda təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə olunma, aşağıda göstərilənlərin formalaşmasına səbəb olur:

- Ölkədə dayanıqlı inkişaf təmin edilir;
- Regional əməkdaşlıq güclənir;
- Qlobal enerji bazarında dövlətin rolu möhkəmlənir.
- Əhalinin sosial rifah halı artır.

Müasir dövr təbii sərvətlərin aşkar edilməsi, onlardan istifadə olunma, yeni müasir texnologiyaların tətbiqini tələb edir. Ölkəmiz türkdilli dövlətlərlə əməkdaşlıq əsasında, yaşıl texnologiyalar və enerji effektivliyinin artırılması istiqamətində yüksək nəticələr əldə etmişdir. Qeyd olunan istiqamətlərdə alternativ enerji mənbələrindən (günəş, külək, hidroenerji) səmərəli istifadə olunma xüsusi ilə əhəmiyyətlidir. Təbii sərvətlərin idarə edilməsində uçotun təşkili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təbii sərvətlərdən düzgün istifadə və onların dəqiq uçotu hər bir dövlətin dayanıqlı inkişaf strategiyasının əsas tərkib hissəsidir. Bu sahədə maarifləndirmə, texnoloji yanaşmalar və hüquqi tənzimləmələr sayəsində təbii sərvətlərin həm indiki, həm də gələcək nəsillər üçün qorunması mümkündür. Uçotun təşkilində əsas məqsədlər aşağıdakılardır:

- Sərvətlərin həcmnin və keyfiyyətinin müəyyən edilməsi;
- İstismar dərəcəsinin izlənilməsi və tükənmənin qarşısının alınması;
- İstifadə hüququnun şəffaflıqla verilməsi;
- İqtisadi və ekoloji balansın qorunması.

Bu istiqamətdə beynəlxalq təcrübəyə əsaslanmada bir sıra nümunələri misal göstərmək olar.

Norveç modeli-Norveç neft və qaz ehtiyatlarından əldə edilən gəlirləri Neft Fondu vasitəsilə idarə edir və bu vəsaitlərin böyük hissəsi gələcək nəsillər üçün saxlanılır. Həmçinin, şəffaflıq və ictimai hesabatlılıq bu modelin əsas xüsusiyyətlərindəndir.

Kanada təcrübəsi-Kanada meşə və su ehtiyatlarının uçotunu və idarəsini CİS texnologiyaları vasitəsilə həyata keçirir və ictimaiyyətə açıq məlumat platformaları ilə dəstəkləyir.

Avstraliya və Yeni Zelandiya təcrübəsi-Bu ölkələrdə "təbii kapitalın dəyəri" milli hesablar sistemində daxil edilir. Bu o deməkdir ki, təbii sərvətlərin istifadəsi nəticəsində baş verən dəyişikliklər iqtisadi statistikada da əks olunur.

BMT-nin "SEEA" sistemi (System of Environmental-Economic Accounting)-Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bu yanaşması ekoloji və iqtisadi göstəricilərin inteqrasiyasını nəzərdə tutur. Azərbaycanın bu sistemə uyğun uçot mexanizmlərinin qurulması tövsiyə olunur.

Müasir dövrdə təbii sərvətlərin uçotu yalnız statistik məlumatların toplanması ilə məhdudlaşmır. Yeni texnologiyaların tətbiqi bu prosesi daha dəqiq və çevik edir. Bu sahədə aşağıdakı müasir yanaşmalardan geniş istifadə olunur:

- Coğrafi İnformasiya Sistemləri (CİS)-Yer təki, torpaq, su, meşə və digər resursların yerləşmə və miqyas baxımından xəritələndirilməsi üçün istifadə olunur. CİS vasitəsilə real vaxt rejimində dəyişiklikləri izləmək mümkündür.

- Uzaqdan zondlama texnologiyaları-Peyklər və dronlar vasitəsilə böyük ərazilərdə monitoring aparmaq və resursların vəziyyətini qiymətləndirmək olur. Məsələn, meşə qırıntılarının və ya su hövzələrinin azalmasının avtomatik şəkildə müəyyən olunması mümkündür.

- Rəqəmsal məlumat bazaları-Təbii sərvətlərin qeydiyyatı, istifadəsi və qorunması ilə bağlı məlumatlar elektron sistemlərdə saxlanılır. Bu, idarəetməni sürətləndirir və şəffaflığı artırır.

- Dayanıqlı inkişaf indikatorları-Təbii sərvətlərə dair qərarların təsirini qiymətləndirmək üçün ekoloji, iqtisadi və sosial göstəricilər hazırlanır. Bu indikatorlar təbii sərvətlərin tükənməməsi və istifadənin davamlı olması üçün əsas göstəricilərdir.

Təbii sərvətlərdən istifadəni əhatə edəcək fəaliyyət istiqamətinə uyğun olaraq uçtun aparılması Maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartları əsasında onların tanınmasını təmin edir. Tanınma əsasında

xərclərə uyğun olaraq ilkin dəyər müəyyən olunur. Burada təbii sərvətlərin dəyəri və tükənməsi uçota alınır. İlkin xərclərə kəşfiyyat aparma, geoloji, geokimyəvi və geofiziki araşdırmalar, qazma işləri, təbii ehtiyat yataqlarının işlənməsi daxil edilir. Tükənmə ehtimalı əsasında ehtiyatların azalması hesablanır. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuş yeni hesablar planına uyğun olaraq, təbii sərvətlərin uçotu hesablar planında 141-Təbii sərvətlər- dəyər hesabı və 142-Təbii sərvətlər-Tükənməsi hesabı əsasında uçota alınır. Ölkəmizdə təbii sərvətlər uzunmüddətli inkişafı və ətraf mühitin qorunması üçün həyati əhəmiyyət daşıyır. Onların düzgün uçotu, idarə olunması və istifadəsi, həm iqtisadi rifah və həm də ekoloji tarazlıq üçün vacibdir. Dövlətin, cəmiyyətin və biznesin bu sahədə birgə fəaliyyəti ilə təbii sərvətlərdən daha səmərəli və davamlı istifadə etmək mümkündür. Təbii sərvətlər istənilən dövlətin iqtisadi müstəqilliyini və rifahını təmin edən başlıca amillərdəndir. Onlardan qeyri-səmərəli istifadə və ya uçotun aparılmaması yalnız iqtisadi zərərə deyil, həm də ekoloji və sosial böhranlara səbəb ola bilər. Azərbaycanın təbii ehtiyatlarının zənginliyi bu resursların daha effektiv və davamlı idarə olunmasını zəruri edir. Bunun üçün genişmiqyaslı rəqəmsal uçot sistemləri qurulmalı, təbii sərvətlərə dair məlumatlar ictimaiyyətə açıq olmalı, qanunvericilik müasir çağırışlara uyğunlaşdırılmalı, beynəlxalq təcrübələr tətbiq edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Sultanov F, Həsənov E, İbadov E. Maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartları (MHBS), Bakı-2022, 424 s.
2. Səbzəliyev S.M. Maliyyə hesabatı. Dərs vəsaiti, "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, Bakı-2018-311 s.
3. Abdullayev L.İ. Maliyyə uçotu. Dərs vəsait .SDU nəşriyyatı, Sumqayıt -2017, 221 s.
4. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İllik Hesabatları.

Резюме

Абдуллаев Л.И

Важность и учет использования природных ресурсов в Азербайджане

Выявление природных ресурсов и их эффективное использование имеют основополагающее значение для будущего развития нашей страны. Здесь сотрудничество с тюркоязычными государствами и использование природных ресурсов на основе международной практики повышают материальное благосостояние населения. Получение указанных показателей должно основываться на четких правилах бухгалтерского учета. В результате применение современных технологий и международных стандартов повышает активность по признанию, оценке и использованию природных ресурсов.

Ключевые слова: природные ресурсы, современные технологии, международные стандарты, признание, стоимость, первоначальная стоимость, финансы

Summary

Abdullaev L.I

Importance and Consideration of the use of Natural Resources in Azerbaijan

Identification of natural resources and their efficient use are of fundamental importance for the future development of our country. Here, cooperation with Turkic-speaking states and the use of natural resources based on international practice increase the material well-being of the population. Obtaining these indicators should be based on clear accounting rules. As a result, the use of modern technologies and international standards increases the activity of recognizing, assessing and using natural resources.

Key words: natural resources, modern technologies, international standards, recognition, cost, initial cost, finance

ÖZBƏKİSTANIN TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN DAYANIQLI İNKİŞAF STRATEGİYALARI

Abdullayeva Zoya Hamlet qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

abdullayeva_fuad_2018@mail.ru

Verdiyeva Qumru Muradxan qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

qumru.verdiyeva@sdu.edu.az

Xülasə: Mərkəzi Asiya ölkələri içərisində Özbəkistan zəngin təbii sərvətləri ilə seçilir. Ölkənin iqtisadi inkişafında neft, təbii qaz, uran, qızıl və müxtəlif nadir metal resursları ilə bərabər, ölkənin geniş torpaq və su ehtiyatları da əhəmiyyətli rol oynayır. Bu sərvətlərin davamlı və səmərəli istifadəsi üçün dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan strategiyalar işlənməlidir. Məqalədə ölkənin təbii sərvətlərindən istifadənin dayanıqlı inkişaf strategiyalarını müəyyən etmək üçün mövcud problemlər təhlil olunur və əsas istiqamətlər müəyyən edilir.

Açar sözlər: Özbəkistan, təbii resurslar, dayanıqlı inkişaf, strategiyalar, hasilat

Türk dünyası ölkələri içərisində Özbəkistan Türkiyədən sonra önəmli yer tutur. Əhalisinin sayına, çoxsaylı tarixi abidələrinə, rəngarəng təbiətinə, zəngin təbii resurslarına görə Mərkəzi Asiya respublikaları arasında mərkəzi mövqeyə malikdir. Ölkənin iqtisadi inkişafında onun təbii resursları mühüm rol oynayır. Lakin təbii sərvətlərdən plansız istifadə, kəskin ekoloji problemlər və regionda artan əhali təzyiqi dayanıqlı inkişaf yanaşmalarını zəruri edir.

Özbəkistan yanacaq-energetika, mineral və kimyəvi xammalla zəngin bir ölkədir. Təbii qaz yataqları Qərbi Özbəkistanda yerləşir. Mübarək, Qazlı, Urtabulaq ən böyük yataqlardır. Dünyada təbii qaz ehtiyatlarına görə ilk 20 ölkə sırasında Özbəkistan da yer alır. Təbii qazın təxminən 1,8 trilyon kub metr ehtiyatları müəyyən olunmuşdur. Son illər illik hasilat (2023) 46 milyard kub metrə çatmışdır. Özbəkistan təbii qazı əsasən Çin və Mərkəzi Asiya ölkələrinə ixrac edir. Təbii qaz ölkənin enerji balansının 80%-dən çoxunu əhatə edir [3].

Neft yataqları Fərqanə və Buxara-Xiva regionlarında aşkar olunmuşdur. Neft təxminən 600 milyon barrel ehtiyata malikdir. İllik hasilat (2023) 30 milyon barrele bərabərdir. Yanacaq xammal ehtiyatlarından olan kömür ölkə ərazisində Angren və Şərgiy Qanlikul yataqlarından çıxarılır. Kömürün ehtiyatı təxminən 1,9 milyard ton müəyyən edilmişdir. Ərazidə illik haslat (2023) 4 milyon tondur [3].

Özbəkistanda bərpa olunan enerji ehtiyatları böyükdür. 2024-cü il planlaşdırılmasında tikilməkdə olan günəş panelləri 2000 MVt-dan artıq enerji vermək gücünə malik olacaq. 2024-cü ilin sonuna qədər külək enerjisi layihələri əsasında 1000 MVt enerji alınması hədəflənir. Ümumiyyətlə 2030-cu ilə qədər bərpa olunan enerji üzrə ümumi hədəf enerji istehsalının 25%-i nəzərdə tutulur [3].

Ölkənin 2023-cü ildə elektrik enerjisi istehsalının ümumi gücü təxminən 15-17 QVt bərabər olmuşdur. Bunun 80 %-i təbii qazla işləyən elektrik stansiyalarının, 10 %-i su elektrik stansiyalarının, digər 10%-i isə kömür və bərpa olunan enerji mənbələrinin payına düşür.

Özbəkistan əlvan metal filiz yataqları ilə zəngindir. Bu ehtiyatlar əsasən ölkənin şimal hissəsində yerləşir. Ölkədə 150-dən çox qızıl yatağı müəyyən edilmişdir. Muruntau yatağı dünyanın ən böyük qızıl yataqlarındandır. Ölkənin qızıl ehtiyatları 1.800 ton müəyyən edilmişdir. Burada illik hasilat təxminən 100 tonadur. 2023-cü ildə qızıl ixracından gələn gəlir 8 milyard ABŞ dollarına bərabər olmuşdur. Ölkə dünyada illik qızıl hasilatına görə 10-cu, ehtiyatına görə isə 4-cü yerdə qərarlaşmışdır [3].

Özbəkistan zəngin uran ehtiyatına malikdir. Bu ehtiyatlar təqribən 185.000 tona bərabər olub, illik hasilat 2023-cü ildə 3.500 – 3.800 ton təşkil etmişdir. Uran ehtiyatları Navol vilayəti, Qızılkum çölü ətrafı ərazilərdə yerləşir. Ölkə uran hasilatına görə dünyada 5-ci yeri tutur.

Özbəkistan mis ehtiyatlarına də malikdir. Mis ehtiyatları 20 milyon ton təşkil edir və illik hasilat 140.000 (2023) tona bərabərdir. Olmalıq Mədən-Metallurgiya Kombinatı (OMMK) əsas istehsal müəssəsidir. Çin, Türkiyə, Rusiya misin əsas idxalçılarıdır.

Ölkənin Almalyk və Angren bölgələrindən sink və qurğuşun çıxarılır. İldə təxminən 20.000 ton sink, 10.000 ton qurğuşun hasil edilir. Burada gümüş ehtiyatları 10.000 ton həcmində müəyyən edilmişdir. İllik 60-70 ton həcmində gümmüş hasil edilir. Qeyd etməliyik ki, gümüş qızıl ilə birgə çıxarılan filizlərdən əldə olunur [3].

Ümumiyyətlə metal faydalı qazıntıları ölkə iqtisadiyyatında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Beləki, ölkənin ÜDM-nin təqribən 15%-i, ixracat gəlirlərinin isə 30–40%-i metal filizləri təşkil edir.

Özbəkistan respublikasında kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaqlar azdır və ölkə ərazisinin təqribən 10%-i təşkil edir. Bununla yanaşı torpağın şoranlaşması və su qıtlığı problemləri də mövcuddur. Transsərhəd çaylar ölkə su ehtiyatlarının əsasını təşkil edir. Ərazinin iqlimi kənd təsərrüfatının suvarma əsasında fəaliyyətinə imkan verir.

Ölkənin təbii sərvətlərindən istifadənin dayanıqlı inkişaf strategiyalarını müəyyən etmək üçün mövcud problemləri nəzərdən keçirək. İlkin olaraq ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan təbii resursların qeyri-səmərəli istismarı dayanıqlı inkişafa öz mənfi təsirini göstərir. Belə ki, idarəetmədə yaranan çatışmazlıqlar, köhnəlmiş texnologiyalar böyük itkilərə səbəb olur.

Ölkədə enerji sahələrinin və sənayenin fəaliyyəti ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olur. Bu torpaq və su ehtiyatlarına daha çox təsir edir. Burada iqlim dəyişikliyi quraqlığın yaranması ilə müşahidə olunur. Nəticədə suvarma əkinçiliyinə əsaslanan kənd təsərrüfatı və içməli su təminatı çətinliklərə məruz qalır.

Özbəkistan Mərkəzi Asiya respublikaları içərisində əhalisinin sayına və sıxlığına görə ön sıralarda dayanır. Əhali urbanizasiyası və artımı təbii resurslara təzyiqi artırır. Özbəkistanın təbii sərvətlərindən istifadənin dayanıqlı inkişaf strategiyalarını müəyyən etmək məqsədilə ilkin olaraq qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi zəruri hesab olunur. Təbii sərvətlərlə zəngin olan ölkədə bu sərvətlərin səmərəli və davamlı şəkildə idarə olunması məqsədilə hüquqi çərçivənin daima yenilənməsi məqsəduyğundur.

Ölkədə dövlət ekoloji siyasəti strategiyaları, "Yer təkisi haqqında", "Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında", "Su mənbələrinin qorunması haqqında" qanunlar əsas qanunverici sənədlərdir. Lakin təkmilləşdirilməyə ehtiyacı olan sahələrdə mövcuddur. Məsələn qanunvericilikdə sosial məsuliyyət və ekoloji dayanıqlılıq prinsipləri aydın formada öz əksini tapmalı, yəni davamlı inkişaf prinsiplərinin integrasiyası nəzərə alınmalıdır [4].

Vətəndaş cəmiyyətinin və ekspertlərin qanunlar və qərarların qəbulunda iştirakına daha geniş imkanlar yaradılmalı, ictimai iştirak və şəffaflıq təmin olunmalıdır. Rəqəmsal formatda təbii sərvətlərin istifadəsi ilə bağlı məlumatların toplanması və ictimaiyyətə açıq olması üçün geniş imkanlar yaradılmalıdır. Bu baxımdan rəqəmsallaşma və monitorinq sistemləri aktiv olmalıdır.

Ölkədə təbii sərvətlərin hasilatı haqqında lisenziya işləri düzgün həyata keçirməlidir. Lisenziyalama və nəzarət şəffaf və rəqabətli əsasda qurulmalıdır. Ətraf mühitin qorunması və ona dəyən ziyanı görə cərimə və kompensasiya mexanizmləri gücləndirilməlidir. Çirklənməyə görə məsuliyyət gücləndirilməlidir.

Özbəkistanın təbii sərvətlərindən istifadənin dayanıqlı inkişaf strategiyalarını həyata keçirmək üçün aşağıdakı islahatların aparılması önəmlidir [7].:

- İlkin olaraq "Təbii sərvətlərin idarə olunması haqqında" yeni vahid qanunun verilməsi
- İcbari və müstəqil formada ekoloji təsir qiymətləndirilməsinin aparılması
- Dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşlıqların hüquqi əsaslarının genişləndirilməsi
- Fərqli idarəetmə modellərinin regionlar üzrə tətbiqi
- Bərpa olunan resurslardan istifadəyə üstünlük verilməsi və bununla bağlı hüquqi təşviq

mexanizmlərinin tətbiqi.

Hazırda Özbəkistan bu sahədə beynəlxalq təşkilatlarla - BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı (UNEP), Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı ilə əməkdaşlıq edir. Bu qurumların təcrübələrindən istifadə edərək, resursların idarəsində beynəlxalq standartlara yaxınlaşmaq ölkənin əsas prioritetidir.

Özbəkistan təbii sərvətlərindən istifadənin dayanıqlı inkişaf strategiyalarını həyata keçirmək məqsədi ilə texnoloji modernləşməni də tətbiq etməlidir. Bu məqsədlə enerji səmərəliliyini artıran texnologiyaların tətbiqi, suvarma və kənd təsərrüfatı sistemlərinin modernləşdirilməsi, təbii sərvətlərin hasilatı və istifadəsində ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqi zəruri addımlardan biridir.

Ölkənin altaernativ enerji mənbələrinin - günəş və külək enerjisi potensialının qiymətləndirilməsi və layihələrin dəstəklənməsi, enerji istehsalında təbii qaz asılılığının azaldılması əsas hədəflərdəndir.

Məktəb və universitetlərdə ekoloji təhsilin genişləndirilməsi, yerli icmaların resursların qorunmasına cəlb edilməsi təhsil və ictimai maarifləndirmə qarşısında qoyulan əsas istiqamətlərdəndir.

Beynəlxalq tərəfdaşlıq, regional əməkdaşlıq bu sahədə ölkə üçün zəruri addımlardan biridir. Belə ki, BMT, Dünya Bankı və digər qurumlarla birgə layihələrin həyata keçirilməsi, Mərkəzi Asiya ölkələri ilə transsərhəd su ehtiyatlarının idarə olunmasında əməkdaşlıq davamlı inkişafı təmin edən əsas addımlardandır [7].

Özbəkistan təbii sərvətlərindən istifadənin dayanıqlı inkişaf strategiyalarını həyata keçirmək üçün hüquqi, texnoloji, sosial və regional aspektlərdən yanaşmalar bir-birini tamamlamalıdır. Belə olan halda təbii sərvətlər ölkənin gələcək rifahını təmin edər, ətraf mühitin qorunması və sosial ədalət həllini tapar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurası. (2021). *Dayanıqlı inkişaf məqsədləri üzrə milli hesabat*. Bakı.
2. United Nations Development Programme (UNDP). (2022). *Uzbekistan: Sustainable Development Goals Progress Report*. Tashkent: UNDP Uzbekistan.
3. World Bank. (2023). *Natural Resources Management in Central Asia: Policy Challenges and Opportunities*. Washington, D.C.
4. Quliyev, Ə. (2020). *Təbii sərvətlər və onların səmərəli idarə olunması*. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
5. OECD. (2021). *Environmental Performance Reviews: Uzbekistan 2021*. OECD Publishing.
6. Yusupov, M. (2019). "Natural resource potential and sustainable development strategy in Uzbekistan." *Central Asian Journal of Environmental Science*, 7(3), 145-158.
7. Məmmədov, R. (2022). "Mərkəzi Asiyada dayanıqlı inkişaf strategiyaları və regional əməkdaşlıq." *Geosiyasət və Ətraf Mühit* jurnalı, 2(1), 33–42

Резюме

Абдуллаева З.Х., Вердиева Г.М.

Стратегии устойчивого развития использования природных ресурсов Узбекистана

Среди стран Центральной Азии Узбекистан выбирают за его богатые природные ресурсы. В дополнение к нефти, природному газу, урану, золоту и различным ресурсам редких металлов, обширные земельные и водные ресурсы страны играют важную роль в экономическом развитии страны. Для устойчивого и эффективного использования этих активов необходимо применять стратегии, основанные на принципах устойчивого развития. В статье проанализированы существующие проблемы и определены ключевые направления определения стратегий устойчивого развития в области использования природных ресурсов страны.

Ключевые слова: Узбекистан, природные ресурсы, устойчивое развитие, стратегии, сбор урожая

Summary

Abdullayeva Z.H., Verdиеva G.M.

Sustainable Development Strategies for the use of Uzbekistan's Natural Resources

Among Central Asian countries, Uzbekistan is chosen for its rich natural resources. In addition to oil, natural gas, uranium, gold and various rare metal resources, the country's vast land and water

resources play an important role in the country's economic development. Strategies based on sustainable development principles must be employed for the sustainable and efficient use of these assets. The article analyzes existing problems and identifies key directions to identify sustainable development strategies for the use of the country's natural resources.

Key words: Uzbekistan, natural resources, sustainable development, strategies, harvesting

MİLLİ İQTİSADİYYATIN RƏQABƏT QABİLİYYƏTİNİN ÖLKƏNİN İQTİSADI SUVERENLİYİNİN TƏMİN OLUNMASINDA ROLU

Aslanov Həbil Hüseyn oğlu

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

dosent1966@mail.ru

Aslanova Nahad Həbil qızı

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

dosent1966@mail.ru

Xülasə: Azərbaycan Cənubi Qafqazın ən böyük dövlətlərindən biridir. Onun iqtisadiyyatının inkişafı sənaye və kənd təsərrüfatı ilə yanaşı, həm də ticarətin inkişafından asılıdır. Ümumiyyətlə, beynəlxalq ticarət ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynayır.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq ticarətinin inkişafında həm keyfiyyət, həm də kəmiyyətə müsbət irəliləyişlər var. Əgər müstəqilliyin ilk illərində ölkənin xarici ticarət dövrində Türkiyə, İran və MDB dövlətləri üstünlük təşkil edirdisə, son dövrlərdə inkişaf etmiş dövlətlərin xüsusi çəkisi artmaqdadır. İldən-ilə ticarət aparılan ölkələrin sayı artır. Bu isə istehsalın təkmilləşdirilməsinə stimül verir.

Milli iqtisadiyyatda həyata keçirilən islahatlar xarici iştirakçıların genişlənməsinə təsir göstərir: İndi həm hüquqi, həm də fiziki şəxslər lisenziya əldə edərək dünya bazarına çıxı bilər. Beynəlxalq ticarət hal-hazırda iki istiqamətdə gedir: İxrac əməliyyatlarının kvotalaşdırılması və lisenziyalasdırılması; ixrac rüsumlarının ləğv edilməsi və idxal rüsumlarının tətbiq edilməsi. Azərbaycan Respublikası ölkəyə valyuta gətirmək üçün xammal ixrac etməyə məcburdur, lakin xammalların qiyməti dünya bazarında tərəddüdlərlə üzləşir. Ənənəvi xammal ixracını hazır məhsul ixracı ilə əvəz etmək üçün isə sənayeni, kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək lazımdır. Bu respublikanın resurs bazasının genişlənməsi və onun optimal istifadəsi əsasında mümkündür.

Açar sözlər: milli iqtisadiyyat, xarici ticarət, rəqabətqabiliyyətlik, iqtisadi təhlükəsizlik, ixrac yönüli siyasət, idxaləvəzləyici siyasət

Ölkəmizdə son illər aparılan köklü iqtisadi islahatlara uyğun xarici ticarətin liberallaşdırılması nəticəsində çoxlu sayda müəssisələr kifayət qədər modernləşir, xammal, avadanlıqlar və s. satın almaq imkanına malik olurlar. Lakin bu kifayət qədər deyildir.

Dünya bazarına çıxmaq istəyən firma onun şərtlərini bilməlidir. Eyni zamanda beynəlxalq bazarda mal satmaq istehsalın inkişafı ilə əlaqədar bütün problemlərin mərkəzində durur. Bu səbəbdən satış yollarını düzgün qiymətləndirmək, ixracı stimullaşdırmaq lazımdır [1, s.96]. Ölkənin müasir dünya iqtisadiyyatında mövqeyini möhkəmləndirən əsas amillərdən biri dünya ticarətində onun xüsusi çəkisidir. Lakin ölkəmizin dünya bazarı sistemində irəliləməsi yolunda hələ çoxlu maneələr mövcuddur. Hər şeydən əvvəl ölkədə geniş iqtisadi islahatların keçirilməsi və bazar münasibətlərinin tam formalaşması vacibdir. Respublika qarşısında eyni zamanda bir neçə mürəkkəb məsələlər durur ki, sahibkarlığın inkişafı üzrə iqtisadiyyatın inhisarsızlaşdırılması və s. kimi məsələlər öz həllini gözləyir. Bazar münasibətlərinin inkişafının ayrılmaz hissəsi normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsidir. Ölkədə köklü iqtisadi dəyişikliklər hələ 1993-cü ildən başlamışdır. Hələ o zaman “Sahibkarlığın fəaliyyəti haqqında” qanun, “Antiindenpiq fəaliyyəti haqqında”

qanun (04.03.93), “Müəssisələr haqqında” qanun (01.06.94), “Səhmdarlar cəmiyyəti haqqında” qanun (24.11.94) qəbul olunmuşdur.

İxrac yönümlü siyasətin həyata keçirilməsi emal sahələrinin inkişafı üçün hələ möhkəm zəmin yarada bilməmişdir. Bununla belə, ölkə bu mərhələni keçməlidir. Respublikamızın inkişafı elmi texnikanın nailiyyətlərinin ixrac məhsullarının istehsalına tətbiq edilməsindən asılıdır. Malların rəqabət qabiliyyətinin artması istehsal xərclərinin xüsusi çəkisindən də çox asılıdır. Məhsulun keyfiyyətinin və xərclərin xüsusi çəkisini rəqabət səviyyəsinə çatdırmaq ixrac potensiallarının genişlənməsi, yerli müəssisələrdə istehsal səmərəliliyinin artırılması və dünya iqtisadiyatına integrasiyasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün əlverişli şərait yaradır [7, s.132].

Rəqabəti stimullaşdırmaq üçün, ixtisaslaşdırılmış müəssisələrin miqdarını çoxaltmaq üçün xüsusi proqramın işlənib hazırlanması prinsipial vacibdir. Qeyri-rentabelli orta nəhəng müəssisələrə həmişə diqqət yetirmək lazımdır ki, kredit və ehtiyatları daha səmərəli və perspektivli istehsal sahələrinə yönəltmək mümkün olsun. Xarici ölkələrdə olduğu kimi kreditin verilməsini müəssisələrin ixrac nailiyyətləri ilə uzlaşdırmaq daha səmərəli olardı. Ancaq qeyd edək ki, beynəlxalq əmək bölgüsündə aktiv iştirak iqtisadi artımın danılmaz şərtidir. Buna misal yeni sənaye ölkələrini göstərmək olar. İxracın genişləndirilməsi sahəsindəki problemlərə baxmayaraq, onlar kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından elm tutumlu məhsulların istehsalına qədər inkişaf edirlər.

Bu ölkələrin ixracında dəri məhsullarının, paltarların, idman mallarının, oyuncaqların, zinət əşyalarının, eyni zamanda elektrotexnikanın xüsusi çəkisi yüksəkdir. Qərb bazarlarında bu cür ixracatçı ölkələr qrupunun meydana çıxması rəqabətin güclənməsinə səbəb oldu. Yeni sənaye ölkələrinin məhsullarının çox hissəsini transmilli şirkətlərin filialları istehsal edir. Yeni sənaye ölkələrinin malları həm keyfiyyətlərinə, həm də qiymətlərinə görə qərb firmalarından heç də geri qalmır. Əksinə, ucuz işçi qüvvələri bu ölkələrin mallarını daha rəqabətqabiliyyətli edir. Yüksək dərəcədə avtomatlaşdırılmış istehsal, robototexnikaya və enerji qənaətedici texnologiyalara malik Qərb ölkələri, yeni sənaye ölkələrinin ucuz işçi qüvvəsinin təsirini zəiflətmək üçün çalışır. Qərb bazarlarında rəqabətlə qarşılaşan həmin ölkələr MDB ölkələrinin nəhəng bazarlarını zəbt edir. Bu bazarlarda böyük tələb var, rəqiblər isə çox da güclü deyildir.

Azərbaycan üçün keyfiyyət problemi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkə iqtisadiyyatı əsasən ixrac sferasında neft ixracına yönümlüdür. Bu isə gələcəkdə büdcə gəlirlərinin azalması və ya qiymətlərin dəyişilməsi hesabına azala biləcəyini göstərir. Bunun səbəbi müxtəlif ola bilər. Belə ki, OPEK tərəfindən neft hasilatının artırılması, neft idxal edən ölkələrin birində böhranın olması, neft ixracından asılı olan ölkələrin büdcə gəlirlərinin formalaşmasında problem yarada bilər. Ona görə də, iqtisadiyyatın qeyri-neft bölməsini inkişaf etdirmək, istehsal olunan məhsulun keyfiyyətini yüksəltmək və onun ixracını çoxaltmaq olduqca zəruridir. Bu problemin həlli isə yeni texnologiya əsasında mümkündür.

İnkişaf strategiyası. Emal müəssisələrinin xüsusi çəkisinin artması, həmçinin ixracın inkişaf strategiyasının xüsusi çəkisinin artırılması məqsədilə ixracın inkişaf strategiyasının işlənib hazırlanması vacib məsələdir. Məsələn: İpək barəmə şəklində deyil, xam ipək kimi ixrac edilməsi daha çox gəlir gətirə bilər. Xammal nə qədər dərin emal olunarsa, dünya bazarında bir o qədər yüksək qiymətə satılar.

Bununla yanaşı malların sertifikatlaşdırılması ölkələr arasında qarşılıqlı mal müdafiəsinin həcmnin artırılmasına kömək edə bilər. Buna görə də respublikada malların, xüsusilə də ixrac olunan malların sertifikatlaşdırılmasına xüsusi diqqət vermək lazımdır. Azərbaycan Respublikasının “Gömrük tarifi haqqında” qanununa əsasən mənşə sertifikatının verilməsi qaydası müəyyənləşdirilmişdir. Həmin qanunun 29-cu maddəsində deyilir ki, mənşə sertifikatı dövlət təşkilatı tərəfindən verilməlidir.

Məhsul ixracının artmasında ştrixkod sistemindən istifadənin böyük əhəmiyyəti vardır. Qeyd edək ki, müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi sərbəst sahibkarlığa yardım edilməsini zəruri edir [8, s.157]. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, sahibkarlığa yardım üzrə prosesi tənzimləyən respublika səviyyəli proqramın işlənib hazırlanması zəruridir. Bu isə İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən idarə olunmalıdır. Nazirlik tərəfindən ixracı stimullaşdıran və ixracatçılara güzəştlər verilməsi məsələsinin əsaslı surətdə nəzərdən keçirilməsi məqsəduyğun olardı.

Azərbaycanın beynəlxalq ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi. Bütün ölkələr bu və ya digər dərəcədə iqtisadi imkanlardan asılı olaraq xarici ticarət dövryyəsinin inkişafı və tədiyənin balanslaşdırılması üçün şərait yaradır ki, bu da idxal-ixrac əməliyyatlarının iqtisadi tənzimlənməsi və ona nəzarəti həyata keçirir. Əsas diqqət xarici ticarətin inkişafı və milli valyuta sabitliyinin möhkəmləndirilməsi baxımından ixracın stimullaşdırılmasına, bunun müxtəlif formalarından və metodikasından istifadə edilməsinə yönəldilməlidir. Hazırkı şəraitdə Azərbaycan elə məhsullar üzrə ixtisaslaşdırılmalıdır ki, onları daha səmərəli istehsal etmək imkanına malik olsun və bu məhsulları istehsal etməklə yanaşı onların rəqabətə davamlılığını yüksəldə bilsin. Bu respublikaya müəyyən fayda verə bilər. Bütövlükdə ölkənin ən gəlirli sahəsi ixrac əməliyyatından əldə edilən vəsaitdir. Burada ticarət əməliyyatının əsas hissəsini dövrli valyuta ilə həyata keçirilən hər hansı bir təchizat tutur. İqtisadi yüksəliş şəraitində ixrac əməliyyatından əldə edilən vəsait iqtisadiyyatın sabitləşməsində müəyyən rol oynayır ki, bu sabitliyə nail olmaq, iqtisadiyyatı dayanıqlı vəziyyətə çatdırmaq deməkdir. Bu problemin həlli isə ümumdaxili məhsulun artırması yolu ilə, həmçinin istehsal edilmiş məhsulun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, bazarda pul və mal kütlələrinin tarazlığı hesabına mümkündür. Göstərilən tədbirlər səviyyəsinə nail olmaq isə ixrac və idxal əməliyyatlarının inkişaf dərəcəsindən asılıdır.

İdxal zamanı mallara gömrük tariflərinin tətbiqi büdcəyə gömrük daxilolmalarını artırır. Qeyd edək ki, 2024-cü ildə gömrük daxilolmaları 7253 milyard manata çatmışdır. Ölkədə istehsal həcmində də əhəmiyyətli artım baş vermişdir. Yeni differensial gömrük tariflərinin son illərdən etibarən tətbiq edilməsi milli istehsala xeyli təkan verdi.

Lakin gələcəkdə Azərbaycan proteksionist gömrük siyasətindən imtina etməlidir. Bu beynəlxalq təşkilatlarla danışıqlara uyğun həyata keçirilməlidir. Bu tədbir Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olmasının sürətləndirilməsi ilə əlaqədardır. Qarşıdakı illər ərzində kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin geniş inkişaf etməsi nəzərdə tutulur. Bu isə kiçik biznes sahəsində ixracatçılara və idxalçılara münasibətdə gömrük siyasətini yumşaldaraq yardım göstərməsinin təkmilləşdirilməsini tələb edir [9, s.214].

Valyuta vəsaitlərinin daxilolma mərhələlərindən biri də xarici firmalarla kontraktların imzalanmasıdır. Azərbaycan mallarının satılmasından gələn gəlir böyük xarici bankların müxbir hesablarına daxil olur. Bu vəsaitlər ölkədə səmərəli idarə olunma faizləri hesabına gəlir gətirə bilər.

Valyutaların yığılmasının digər mühüm mənbəyi ölkənin neft fondudur. Neftin satışından gələn gəlir qeyri-neft sahəsinin inkişafına da istiqamətləndirilməlidir ki, bu da sahənin daha geniş inkişafı üçün mühüm məsələdir. Bununla yanaşı milli maraqlar naminə valyuta gəliri olan birgə müəssisələrin, assosiasiyaların və digər təşkilatların, müəssisələrin mərkəzləşdirilmiş valyuta yığını fondu yarada bilər. Bu valyuta vəsaitləri beynəlxalq maliyyə-bank əməliyyatlarında əlavə valyuta gəliri əldə etmək üçün istifadə edilə bilər. Respublikada valyuta yığımına xarici kapital da cəlb etmək olar. Bu valyuta yığımından istehsal kooperasiyasının inkişafında, komission xarici ticarət əməliyyatlarının keçirilməsində istifadə etmək olar. Bu zaman idxal-ixrac əməliyyatlarının aparılması, öz adından sövdələşmənin həyata keçirməsi xarici ölkələrin xarici ticarət operatorlarına həvalə olunur.

Hal-hazırda ticarət əməliyyatlarına çoxlu sayda müəssisələr cəlb olunmuşdur. Əgər xarici ticarətdə iştirak edən müəssisələrdən gələn valyuta vəsaitləri müntəzəm xarakter daşısa, bu respublika sənayesinin modernləşməsinə köməklik edəcəkdir. Bu əsasda milli məhsulun keyfiyyətini yüksəltməklə ixrac problemlərini həll etmək mümkün olar [10, s.117].

Azərbaycanın ixrac əməliyyatlarında ixracın ümumi həcmnin 85%-dən çoxu enerji resurslarının payına düşür. Bu məhsulların qiyməti dünya bazarının tələbindən asılı olaraq dəyişir. Bu baxımdan neft fondunun vəsaitlərinin idarə edilməsini təkmilləşdirmək olduqca vacibdir.

Qeyd edək ki, bütün dünyada ixracı ixtisaslaşmış təşkilatlar məşğul olurlar. ABŞ-da belə təşkilatlar daxili bazarda malları xaricdə satmaqla məşğul olurlar. Onlar kontrakt əsasında işləyir və s. Yaponiyada ticarət kampaniyaları bank və ya sənaye qruplarının tərkib hissəsidir. Əgər bazar kifayət qədər böyükdürsə, texnologiya və mürəkkəb marketinqə verilən tələblər səciyyəvi xarakter daşıyır. Belə olan halda, müəssisələr ticarət şirkətlərinin xidmətindən imtina edirlər. Malların bu cür satış qaydası, qiymət qoyma mexanizmi

üzərindən səmərəli valyuta nəzarətinin təmin olunması ilə mümkün olur. İstehsalın, gəlirin, yığımın və qiymətin bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə lazımi fəaliyyətini təmin etmək üçün milli valyuta olan manatın sabit məzənnəsini təmin etmək lazımdır. Respublikamızın valyuta rejimi “Valyuta tənzimi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə tənzimlənir. Qeyd edək ki, iqtisadi inkişafı yanaşı valyuta əməliyyatlarının rejimi getdikcə təkmilləşir, liberallaşır. Valyuta tənzimlənməsinin növbəti liberallaşması 1997-ci ilin iyulunda qüvvəyə minib. Bu sənəd valyuta hesabları ilə birbaşa əlaqədar olan müxtəlif növ əməliyyatların aparılmasını tənzimləyir. Yeni qaydaya uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının ərazisinə xarici valyutanın idxalı məhdudlaşdırılmışdır. Valyuta ilə konversiyon əməliyyatları Milli Bankın lisenziyasını almış banklar vasitəsilə həyata keçirilir. Xarici valyutaların konvertləşməsi əsasən Bakı Banklararası Valyuta Birjasında, səlahiyyətli banklar tərəfindən, banklararası valyuta bazarlarında və valyuta mübadiləsi məntəqələrində aparılır.

İdxal olunan və köçürülən valyuta sərvətləri və valyuta gəlirləri xarici valyutaya dəyişilə bilər və bütün vergilər ödənildikdən sonra ölkə qanunvericiliyinə uyğun olaraq ölkədən aparıla bilər. Azərbaycan Respublikasının “Valyuta nəzarəti haqqında” qanununa müvafiq olaraq, valyuta nəzarəti orqanı Milli Bank, Dövlət Gömrük Komitəsi və agent kimi işə müvəkkil banklar çıxış edirlər. Son 5-6 il ərzində möhkəm valyutaya müntəzəm olaraq tələbin azaldılması siyasəti yeridilir. Eyni zamanda onun təklifi kütləvi istehsal mallarının istehsalının artırılması hesabına yüksəlir [12, s.135]. Müvafiq olaraq idxal üçün nəzərdə tutulan valyutaya tələbat azalır. Möhkəm valyutaların daxilolma mənbələrinin genişlənməsi üçün şərait yaradılır. Neft və neft məhsullarının ixracı, xaricdə işləyən azərbaycanlıların pul köçürmələri getdikcə artır ki, bu da ölkəyə valyuta daxil edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə. Azərbaycanın xarici ticarətinin inkişaf strategiyası həm təbii iqtisadi şəraiti, həm də dünya dövlətləri ilə səmərəli, bərabərhüquqlu və qaydalı əlaqələrin güclənməsini hesaba almağı nəzərdə tutur.

Hazırkı dövrdə beynəlxalq ticarətin inkişafı iqtisadiyyatda qeyri-tarazlığın artdığı şəraitdə gedir. Belə şəraitdə xarici ticarətin elə inkişaf strategiyasını seçmək məqsədəuyğundur ki, o milli iqtisadiyyatın konkret problemlərinin xarakterlərini nəzərə alsın.

Azərbaycanda yeridilən iqtisadi siyasətin əsas məqsədi iqtisadi inkişafı sürətləndirmək və sürətli inkişafı təmin etməkdir. Bunun üçün respublikaya tarif və miqdar məhdudlaşdırmaları ilə gənc sənaye sahələri xarici rəqabətdən qorumaqla inkişaf etdirilməli, növbəti mərhələdə isə “Xaricə açıq qapı” siyasəti tətbiq etməklə əsas diqqət ixracatın inkişafına yönəldilməlidir. Lakin daxildə yüksək istehsal xərcləri ilə hazırlanan məhsulların dünya bazarında satılması zamanı ölkələr ciddi çətinliklərlə üzləşir. Ona görə də dövlət ixracatla məşğul olan firmalara ciddi yardım etməlidir [12, s.214]:

1. İxracatçılar müqafatlandırılmalıdırlar. Belə ki, məhsul istehsal edən firmalara və ixracatçılara dövlət tərəfindən birbaşa maliyyə yardımları verilməlidir.

2. İxracata vergi güzəştləri tətbiq edilməlidir. İxracat üçün istehsal olunan malların bəzilərinin istehsalında istehsal amili kimi idxalat malı istifadə olunur. Ölkədə tətbiq olunan gömrük vergisi həmin istehsal malının qiymətini yüksəldir ki, eyni vəziyyət daxili vergilərə aid olduqda da özünü göstərir. Ona görə də ixracatçıların qiymət baxımından dünya bazarında rəqabət apara bilmələri üçün bu ağır təsirlərdən azad olmaları vacib hesab edilir. Bunun üçün isə dövlətlər ixracatçılara vergidən tam azad olunması, verginin aşağı faiz dərəcəsi ilə ödənilməsi, istehsal prosesində ödənilmiş daxili vergilərin mal ixrac olunarkən geri qaytarılması kimi tədbirlər həyata keçirməlidir.

3. İstehsal amilləri sahəsində təşviqedicə tədbirlər görülməlidir. İlk növbədə, müəssisələrə kapital qoyuluşları və ixracat üçün kreditlərin verilməsi kimi tədbirlərdən istifadə edilməlidir. Belə ki, ixracat üçün ucuz kreditin böyük əhəmiyyəti vardır. Eyni zamanda ixracat sığortalanmalıdır. Bu zaman ixracat üçün verilən kreditlərin də sığortalanması məqsədəuyğun hesab edilir. Digər tərəfdən, ixracat müəssisələri ucuz xammalla təmin edilməli, nəqliyyat xərclərindən onlara güzəşt olunmalı və kadr hazırlığı sahəsində yardım göstərilməlidir.

4. İxracatçılara xarici bazarda mal satışı zamanı dövlət yardım göstərməlidir. Belə tədbirlərə xarici bazarlar haqqında məlumat toplanması, xaricdə xərclərin təşkil olunması, ixracatçı kadrların hazırlanması,

məhsulun qablaşdırılmasının dövlət təşkilatları tərəfindən ucuz qiymətlərlə təşkil olunması daxildir.

Azərbaycanın xarici ticarətinin inkişaf strategiyası həm təbii iqtisadi şəraiti, həm də dünya dövlətləri ilə rəqabətqabiliyyətli əlaqələrin güclənməsini hesaba almağı nəzərdə tutur.

Ədəbiyyat

1. Heydərov K. H.Əliyev və Azərbaycanda gömrük sisteminin təkamülü (İqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası üzrə), Bakı, 2000, 256 s.
2. “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, 2015.
3. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, 15 dekabr 2009-cu il.
4. “Xarici sərmayənin müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, 2006.
5. Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyi, Bakı, Qanun, 2000.
6. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. V, «Hüquq ədəbiyyatı», 2021.
7. Əliyev A. Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı, Bakı, 2003, 240 s.
8. Heydərov K. Azərbaycan gömrüyü sabit inkişaf yolunda. Bakı, 2005, 128 s.
9. Bərxudadov M., Məmmədov N. İqtisadi təhlükəsizlik. Bakı, 2007, 452 s.
10. Məmmədov N. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi. Bakı, 2005, 310 s.
11. Əliyev M. Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri. Bakı, 2001.
12. Heydərov K., İbrahimov T. Gömrük işi - iqtisadi suverenlik və təhlükəsizlik. Bakı, 1999, 184 s.
13. K.F. Heydərov K.F. Gömrük işinin əsasları. V, Azərbaycan dövlət nəşriyyatı, 1998-2001. I, IV hissələr, 496 s.
14. Əliyev A. Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri. Bakı, 2001.
15. Heydərov K.F. Gömrük işinin əsasları. 2-ci hissə, 1999, 392 s.

Резюме

Асланов Х.Г., Асланова Н.Х.

Роль конкурентоспособности национальной экономики в обеспечении экономического суверенитета страны

Азербайджан — одна из крупнейших экономик Южного Кавказа. Развитие его экономики зависит от развития торговли, а также промышленности и сельского хозяйства. В целом международная торговля играет важную роль в развитии экономики страны.

В настоящее время в развитии международной торговли в Азербайджанской Республике наблюдаются положительные сдвиги как в качественном, так и в количественном отношении. Если в первые годы независимости основную часть внешнеторгового оборота страны составляли Турция, Иран и страны СНГ, то в последнее время увеличивается удельный вес развитых стран. Число стран, с которыми ведется торговля, увеличивается с каждым годом. Это дает стимул к улучшению производства.

Реформы, проводимые в национальной экономике, сказываются на расширении присутствия иностранных участников: теперь на мировой рынок могут выходить как юридические, так и физические лица, получив лицензию. В настоящее время международная торговля развивается по двум направлениям: квотирование и лицензирование экспортных операций, отмена экспортных пошлин и введение импортных пошлин. Азербайджанская Республика вынуждена экспортировать сырье для получения иностранной валюты, однако цены на сырье подвержены колебаниям на мировом рынке. Чтобы заменить традиционный экспорт сырья экспортом готовой продукции, необходимо развивать промышленность и сельское хозяйство. Это возможно на основе расширения рынка ресурсов республики и его оптимального использования.

Ключевые слова: национальная экономика, внешняя торговля, конкурентоспособность, экономическая безопасность, экспортно-ориентированная политика, политика импортозамещения

Summary

Aslanov H.H., Aslanova N.H.

The Role of the Competitiveness of the National Economy in Ensuring the Economic Sovereignty of the Country

Azerbaijan is one of the countries with the largest economy in the South Caucasus. The development of its economy depends on the development of industry and agriculture, as well as trade. In general, international trade plays an important role in the development of the country's economy.

Currently, there are positive developments in the development of international trade of the Republic of Azerbaijan, both qualitatively and quantitatively. If in the first years of independence, Turkey, Iran and the CIS countries constituted the majority of the country's foreign trade turnover, in recent years the specific weight of developed countries has been increasing. The number of countries with which trade is carried out is increasing from year to year. This stimulates the improvement of production.

The reforms implemented in the national economy affect the expansion of foreign participants: Now both legal and physical entities can enter the world market by obtaining a license. International trade is currently moving in two directions: quotas and licensing of export operations, abolition of export duties and introduction of import duties. The Republic of Azerbaijan is forced to export raw materials to bring foreign exchange to the country, but the price of raw materials is facing fluctuations in the world market. In order to replace the traditional export of raw materials with the export of finished products, it is necessary to develop industry and agriculture. This is possible on the basis of expanding the resource market of the republic and its optimal use.

Key words: national economy, foreign trade, competitiveness, economic security, export-oriented policy, import-substitution policy

ENERJİ RESURLARINDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ: DAYANIQLI İNKİŞAF KONSEPSİYASINDA

Babayev Maqsud Rüstəm oğlu

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

magsudbabayev52@gmail.com

Məhərrəmovə Xatirə Cahangir qızı

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Bakı, Azərbaycan

xatira.maharramova65@gmail.com

Xülasə: Məqalədə Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının tələbləri və global iqlim dəyişikliklərinə təsir strategiyası daxilində ÜDM–un enerji tutumluluğu ilə onun dinamik inkişafı arasındakı əlaqə təhlil edilmişdir.

Təhlillər göstərmişdir ki, respublikada ÜDM –un adambaşına düşən həcmnin dinamikasında artım olmağına baxmayaraq, onun enerji tutumluluğu azalmaq əvəzinə artmaqdadır. Bundan başqa ancaq daxili imkanlar və təbiətə münasibətdə biznes baxışlarının dəyişdirilməsi amilləri hesabına Azərbaycan Respublikasında ÜDM resurs tutumluluğunu 2,5-3,5 dəfəyə qədər azaltmaq və dayanıqlı inkişaf indeksinin əvvəlcə stabilləşməsinə, sonrakı mərhələdə norma hədlərini təmin etmək mümkündür.

Açar sözlər : Enerji tutumluluğu, BOEM- bərpa olunan enerji mənbələri, ÜDM- ümumi daxili məhsul, AQP- alıcılıq qabiliyyəti pariteti, enerji səmərəliliyi, karbon məhsuldarlığı, karbonsuz enerji istehsalı, dayanıqlı inkişaf konsepsiyası.

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən uzunmüddətli iqtisadi inkişaf strategiyası ölkənin regionlarının davamlı inkişafının təmin olunmasını, o cümlədən yerlərdə dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat, yüksək standartlara cavab verən sosial rifah, təbii resursların səmərəli istifadəsini və ətraf mühitin etibarlı mühafizəsini təmin edən ekoloji təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılmasına imkan verən əlverişli mühit yaratmağa imkan vermişdir [3].

Respublikada dayanıqlı iqtisadi inkişafın tələblərinə cavab verən dinamik inkişaf meyilləri əldə olunmuş və iqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən davamlı inkişaf üçün Dünya Bankı tərəfindən qəbul edilmiş əsas zəruri indikator göstərici sayılan ÜDM-da və onun adambaşına düşən həcmində əhəmiyyətli dinamika müşahidə edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir dövlətdə dayanıqlı iqtisadi inkişaf potensialının qiymətləndirilməsində ÜDM-un dəyişmə dinamikası, onun adambaşına düşən həcmi, həmçinin ÜDM vahidinə sərf olunan təbii resurs həcmi, xüsusən qlobal iqlim dəyişmələri fonunda enerji sərfi əsas xarakterik göstərici kimi qəbul edilir. Statistik informasiya hazırda respublikada enerji balansının aşağıdakı şəkildə formalaşdığını göstərir. Respublikada 2022-ci ildə ümumi istehsal həcmi 75,5 milyon neft ekvivalenti tonu olan enerji məhsullarının 88,0 faizini ilkin enerji məhsulları, 8,3 faizini neft məhsulları, 3,7 faizini istilik və elektrik enerjisi təşkil etmişdir. Bütün ilkin enerji məhsullarının 50,5 faizini xam neft (qaz kondensatı da daxil olmaqla), 49,1 faizini təbii qaz, 0,4 faizini isə bərpa olunan enerji mənbələri üzrə istehsal olunmuş enerji məhsulları təşkil etmişdir. Göründüyü kimi, balansın əsas göstəricilərində bərpa olunmayan enerji resursları əsas yer tutur və bu özünü həm də istehlakda daha aydın şəkildə büruzə verir [6].

İqtisadi inkişafın davamlılığı makro səviyyədə, alıcılıq qabiliyyəti pariteti (AQP) nəzərə alınmaqla ÜDM-un enerji tutumluluğunun təhlili və dinamikasında baş verə biləcək tendensiya əsasında müəyyənləşdirilir. Bunu baxımdan respublikada ÜDM-un AQP nəzərə alınmaqla 2010-2022-ci illər arasındakı dövr ərzində dəyişmə tendensiyası təhlil edilmiş və müvafiq nəticələr aşağıdakı cədvəl materiallarında verilmişdir (cədvəl 1).

Qeyd olunan müddətlərdə 1000 ABŞ dolları dəyərində ÜDM istehsalına neft ekvivalenti ilə sərf olunan enerjinin həcmi 2010-cu ildəki 56,8 kq-dan 2015-ci ildə 63,6 kq-a, 2020-ci ildə 81,3 kq-a, 2022-ci ildə isə 86,9 kq-a qədər artmış və ya 2010-cu illə müqayisədə 2022-ci ildə 1,5 dəfə artmışdır. Bu göstərici 2022-ci ildə müşahidə olunan dünyanın orta göstəricisindən (98,6 kq) 11,7 kq, ABŞ-dan (94,8 kq) 7,9 kq, Rusiya Federasiyasından (169,0 kq) 86,1 kq, Kanadadan (166,6 kq) 79,7 kq, Çin Xalq Respublikasından (140,2 kq) 53,3 kq aşağı, Avropa İttifaqı dövlətlərinin orta göstəricisindən (67 kq) 19,9 kq, Yaponiyadan (76,6 kq) 10,3 kq, Almaniyadan (69,0 kq) 17,9 kq yüksək bir göstəricidir. Lakin bu heç də respublikada enerji səmərəliliyinin yüksək olmasına dəlalət etmir.

Cədvəl 1

**Azərbaycan Respublikasında ÜDM-un alıcılıq qabiliyyəti pariteti
nəzərə alınmaqla enerji tutumluluğunun dayanıqlı inkişaf
konsepsiyasında əsas göstəricilərinin 2010-2022-ci illər ərzində dəyişmə dinamikası**

Əsas göstəricilər	2010	2015	2020	2022
ÜDM-un 2017-ci ilin AQP-qiymətləri ilə istehsal dəyəri - mln ABŞ dolları	127505,3	143317,9	138545,9	153082,5
Ümumi enerji istehlakı – min NET-ekvivalenti	7247,16	9110,4	11264,1	13297,8
Bərpa olunan enerji mənbələrindən alınan elektrik enerjisinin ümumi elektrik enerjisində xüsusi çəkisi - %-lə	18,4	7,4	5,5	6,7
Bərpa olunan enerji mənbələrindən enerji təchizatının ümumi enerji təchizatında - %-lə payı	3,1	1,9	1,3	1,3
ÜDM-un enerji tutumluluğu kq.neft.ekv./min ABŞ-\$-dolları .	56,8	63,6	81,3	86,9
1kq ümumi daxili enerji istehlakında ÜDM-in dəyəri - 1 ABŞ dolları / kq. neft. ekvivalenti	10,1	9,2	8,3	8,2

ÜDM-un həcmnin (AQP nəzərə alınmaqla) artım dinamikası 2010-cu ilə nisbətən: 2015, 2020, 2022-ci illərdə %-lə	-	113,0	109,0	120,0
Ümumi enerji istehlakının(NET-ekvivalenti) artım dinamikası 2010-cu ilə nisbətən: 2015, 2020, 2022-ci illərdə %-lə	-	126,0	156,0	184,0

Qeyd: Cədvəl “The WORLD Bank” məlumatlarına əsasən müəlliflər tərəfindən tərtib olunmuşdur

Düzdür, 12 illik hesabat dövründə bu sahədə bir sıra irəliləyişlər əldə olunsada, hələlik bu istiqamətdə respublikanın potensial imkanlarından zəruri səviyyədə istifadə olunmur. Təkcə bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, bərpa olunan enerji mənbələrindən alınan elektrik enerjisinin ümumi elektrik enerjisində xüsusi çəkisi 2010-cu ildə 18,4% olmasına baxmayaraq 2022-ci ildə azalaraq 6,7%-ə enmiş, əksinə bu müddət ərzində elektrik enerji istehsalı 18709,2 mln kVt-dan, 29039,8 mln kVt çatmışdır, yəni enerji istehsalındakı dinamikanın bərpa olunmayan enerji mənbələrindən istifadə olunaraq artırılmasının təmin olunmuşdur[7].

Əks tendensiya ilə bunu təhlil etsək, 1kq neft ekvivalenti həcmində enerji sərfi nəticəsində istehsal olunan ÜDM-un dəyəri 2010-cu ildə 10,1 ABŞ dollarına bərabər olduğu halda, bu göstərici 2015-ci ildə 9,2 , 2020-ci ildə 8,3, 2022-ci ildə isə müvafiq olaraq 8,2 ABŞ dollarına bərabər olmuşdur və ya 2010-cu ilə müqayisədə 2022-ci ildə 1,9 ABŞ dollar, yəni 12 illik dövr ərzində orta hesabla 0,16 ABŞ dolları həcmində, 2020-ci ilə nisbətən 2022-ci ildə isə 0,1 ABŞ dolları həcmində azalmışdır [7]. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bu göstərici bir sıra neft-qaz ixrac edən ölkələrdən, xüsusən Rusiyadan (5,2), Türkmənistandan (2,9), Qazaxıstandan (5,3), Səudiyyə Ərəbistanından (7,2) yüksək olmasına baxmayaraq dinamik tendensiya baxımından yaşıl transformasiya tələblərinə uyğun olmadığını və ya qlobal iqlim dəyişmələrinə təsir xarakterinə görə respublikada enerji istehlakında səmərəlilik indeksinin aşağı olmasını bir daha sübut edir [8-9].

Aparılmış təhlillər nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, bütün dünyada qlobal enerji tutumluluğu əvvəlki illərə nisbətən 2022-ci ildə orta hesabla 1,2% aşağı düşmüşdür. Bu onu deməyə əsas verir ki, enerji tutumluluğunun bu sürətlə il ərzində aşağı düşməsi qlobal iqlim dəyişmələri fonunda COP-26 və COP-27 tələbləri ilə dünya ölkələrinin planet temperaturunda baş verən dəyişiklik həddinin 1,5°C – 2,0°C intervallarında təmin edilməsi üçün kifayət etmir. Bunun üçün ÜDM-un enerji tutumluluğunun il ərzində orta hesabla 3,5%-dən daha yüksək aşağı düşmə meylləri təmin olunmalıdır [10]. Respublika üzrə aparılan təhlildən göründüyü kimi ÜDM-un enerji tutumluluğunun 2020-ci ilə müqayisədə 2022- ci ildə cəmi 1,0% azalması müşahidə olunmuşdur. Əgər enerji tutumluluğunun azalmasında 3,5%-4,0% aşağı düşmə meylləri müşahidə olunarsa onda əminliklə demək olar ki, həmin dövətdə iqtisadiyyat dünya texnoloji inqilabının ən yüksək nəliyyətləri səviyyəsində, əhalinin həyat səviyyəsi isə durmadan yaxşılaşma dinamikasına malik olmuşdur və son nəticə əldə olunması reallığa çevrilməkdədir. XXI əsr Enerji Səmərəliliyi Mərkəzinin direktoru , iqtisad elmləri doktoru, Nobel Mükafatı Laureatı İ.A.Başmakovun fikrincə enerji səmərəliliyinin yüksəldilməsi planet sivilizasiyasının əsas iqtisadi qanunlarından biridir. Bu qanun sübut edir ki, əgər dövətdə ÜDM-un enerji , material tutumluluğunda aşağı düşmə meylləri və ya əvvəlki illərlə müqayisədə sabit qalma tendensiyası müşahidə olunarsa, onda həmin dövətdə iqtisadiyyatın dinamikasında, onun daxili və xarici bazarda məhsulunun rəqabət qabiliyyətinin artmasında inkişaf labüd faktora çevrilir[10-11].

Aydındır ki, eyni dəyərdə ÜDM istehsalı üçün daha az enerji sərfi məhsulun maya dəyərinə təsir göstərməklə onun beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyətini artırır. Milli Prioritetlər BMT-nin “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik”dən irəli gələn öhdəliklərin icrası istiqamətində də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin, enerji resursları ilə zəngin olmasına və dünyada enerji resurslarının ixracatçısı kimi tanınmasına baxmayaraq Azərbaycan Respublikasında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə hər zaman diqqət mərkəzində saxlanılmaqla həyata keçirilən enerji təhlükəsizliyi siyasətinin təməl hədəflərindən biri də ölkəmizdə bərpa olunan enerji mənbələrindən

istifadənin reallaşdırılması məqsədilə, bərpa olunan enerji mənbələri qiymətləndirilərək onun iqtisadi və texniki cəhətdən istifadəsinin mümkün olan həcmnin 27 000 MVt, o cümlədən, külək enerjisi üzrə 3 000 MVt, günəş enerjisi üzrə 23 000 MVt, bioenerji potensialı 380 MVt, dağ çaylarının potensialı 520 MVt, Xəzər dənizində isə 157 MVt həcmində külək-enerji potensialının olması müəyyən edilmişdir [1,2,3, 4, 5].

Mövcud vəziyyəti və respublikada BOEM istifadə sahəsində yaxın perspektivdə həyata keçirilən tədbirləri nəzərə alaraq regionun enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin optimallığının təmin olunması, eyni zamanda iqlim dəyişmələri fonunda qəbul olunmuş hədəflərin reallaşdırılması məqsədi ilə 2030-cu proqnoz dövrü üçün enerjiden istifadə strategiyasının başlıca hədəfləri müəyyənləşdirilmiş və onun gözlənilən proqnoz nəticələri tərəfimizdən hesablanmışdır. (cədvəl 2.).

Cədvəl 2.

Azərbaycan Respublikasının enerji strategiyasının global iqlim dəyişmələrinə təsirinin davamlı inkişaf konsepsiyası fonunda optimal istifadə istiqamətlərinin 2030-cu il üçün əsas proqnoz göstəriciləri (gözlənilən nəticələr)

Göstəricilər	Göstəricilərin 2022-ci il qiymətləri	Göstəricilərn 2030-cu il üçün hesablanmış proqnoz qiymətləri	2022-ci ilə nisbətdə proqnozlaşdırılan göstəriciləri
ÜDM adambaşına düşən həcmi ABŞ dollar /nəfər.	7797,8	11696,7	artım 1,5 dəfə
Bərpa olunan enerji mənbələrindən alınan elektrik enerjisinin ümumi elektrik enerjisində xüsusi çəkisi - %-lə	6,7	20,5	artım 3,1- dəfə
ÜDM-un enerji tutumluluğu kq.neft.ekv./min ABŞ-\$-dolları .	86,9	55,6	azalma 36,0 –faiz
1kq ümumi daxili enerji istehlakında ÜDM dəyəri - 1 ABŞ dolları / kq. neft. ekvivalenti	8,2	12,5	artım 1,5 – dəfə
Atmosfer havasına atılan ÜDM vahidinə düşən çirkləndiricilərin cəmi – kq / min manat	2,7	1,3	azalma 51,8 -%
Milyon ton CO ₂ - ekvivalentində atmosfer havasına atılan istilik effekti yaradan karbon qazı (CO ₂)	39,9	25,8	azalma 35,3-%
Bərpa olunan enerji mənbələrindən enerji təchizatının ümumi enerji təchizatında - %-lə payı	1,3	4,5	artım 3,5 –dəfə

Qeyd : Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin “Azərbaycanda Ətraf Mühit”ststatistika məcmusi Bakı-2022- baza məlumatları əsasında müəlliflər tərəfindən proqnozlaşdırılmış və tərtib olunmuşdur.

Yuxarıda qeyd olunan tədbirlərin yaxın perspektivdə həyata keçirilməsini nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasında enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadə və idarəetmənin səmərəliliyinin həlli , eyni zamanda “yaşıl transformasiya”ya keçidin təmin edilməsi məqsədi ilə aşağıdakıların qısa zaman müddətində həyata keçirilməsi əsas inkişaf istiqaməti və qarşıda duran başlıca vəzifə kimi müəyyənləşdirilməlidir:

✓ enerji istehsalında hazırda müşahidə olunan ənənəvi enerji mənbələrindən istifadənin xüsusi çəkisinin azaldılması və BOEM-dən istifadənin xüsusi çəkisinin artırılması və bu istiqamətdə mövcud potensialdan istifadənin genişləndirilməsi;

✓ respublikada ÜDM enerji tutumluluğunun azaldılması istiqamətində əməli tədbirlərin həyata keçirilməsi, bu istiqamətdə ən müasir metodların tətbiqi imkanlarından istifadənin minimum səviyyəsinin təmin olunması;

✓ sənaye kompleksində məhsul istehsalında təmiz ekoloji və karbonsuz enerji sərfinin xüsusi çəkisinin artırılması və məhsul istehsalının enerji tutumluluğunun azaldılması yolu ilə ətraf mühətdə istilik effekti yaradan qaz emissiyalarının “zero” həddi imkanlarından istifadə olunması ;

✓ Enerjiyə qənaət sahəsində həyata keçirilən və planlaşdırılması nəzərdə tutulan Regional Proqramlara sərf olunan maliyyə resurs həcmünün artırılması, onun illər üzrə dinamikasının təmin edilməsi ;

✓ Enerjiyə qənaət siyasətində iqtisadi, texnoloji, iqlim faktorlarının və enerji istehsal qurğularının faydalı iş əmsalı göstəricilərinin, onların təsir xarakterinin ayrı-ayrılıqda nəzərə alınması və qiymətləndirilməsi.

Qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan regionunda enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmasına, bu istiqamətdə idarəetmə probleminin həllinə və dayanıqlı enerji təchizatına nail olunması sahəsində həlledici irəliləyişin əldə olunmasına imkan verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycanda bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə “ Azərbaycan Energetika Nazirliyinin elektron internet məlumatları (ana səhifə) 21.04 . 2022-ci il

2. “Parçalanmış Dünyanın Bərpası” (Fixing The Fractured World) XI Qlobal Bakı Forumunda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin məruzəsi, Bakı, 2024, 14 mart

3. Azərbaycan Regionlarının 2019-2023-cü illərdə Sosial İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı Bakı, 2019

4. Azərbaycan Regionlarının 2004-2008-ci illərdə Sosial İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı Bakı, 2004

5. Azərbaycan Regionlarının 2009-2013-cü illərdə Sosial İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı Bakı, 2009

6. Azərbaycan Regionlarının 2014-2018-ci illərdə Sosial İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı Bakı, 2014

7. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin “Azərbaycanda Ətraf Mühit” statistik məcmuəsi, Bakı, 2022

8. Azərbaycan 2030 : sosial iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentin 02. Fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı , Bakı, 2021, 13 s.

9. Михаил Соколов «Энергетическая Политика» « Общественно деловой журнал № 7(185), июль 2023 (2004-2008, 2009-2013 və 2014-2018-ci illər üzrə)

10. Башмаков И. А. Зарубежный опыт энергоэффективности и рекомендации для России // Академия энергетики. – 2014. – № 1 (57). – С. 70–83.

11. Башмаков И. А. Что происходит с энергоемкостью ВВП России?// Экологический вестник России. – 2018. – № 7. – С. 1–8.

Резюме

Бабаев М.Р., Магеррамова Х.ДЖ.

Эффективное использование энергетических ресурсов: устойчивое в концепции устойчивого развития

В статье всесторонне проанализирована взаимосвязь энергоёмкости ВВП и его динамичного развития в рамках требований концепции устойчивого развития в Азербайджанской Республике и стратегии воздействия на глобальное изменение климата. В результате проведенного анализа установлено, что, несмотря на наблюдаемый рост динамики ВВП на душу населения в республике, его энергоёмкость, вместо снижения, превысила эту динамику и этот процесс продолжается в современных условиях.

Анализы показывают, что только за счет внутренних возможностей и изменения взглядов бизнеса на природу можно снизить ресурсоемкость ВВП Азербайджанской Республики в 2,5-3,5 раза и обеспечить стабилизацию индекса устойчивого развития и его нормальные пределы.

Summary

Babaev M.R., Magerramova Kh.C.

Efficient use of Energy Resources: in the Concept of Sustainable

In the article the author comprehensively analyzed the relationship between the energy intensity of GDP and its dynamic development within the framework of the requirements of the sustainable development concept in the Republic of Azerbaijan. As a result of the conducted analyses, it was determined that despite the observed increase in the dynamics of GDP per capita in the republic, its energy intensity, instead of decreasing, has exceeded this dynamics and this process continues in the current conditions.

Our analyses show that only through internal opportunities and changing business views on nature can we reduce the GDP resource intensity in the Republic of Azerbaijan by 2.5-3.5 times and ensure the stabilization of the sustainable development index in the first stage and the normal limits in the subsequent stage.

AZƏRBAYCANDA ALTERNATİV ENERJİ İNFRASTRUKTURUNUN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ PERSPEKTİVLƏRİ

Əbdürəhmanov Nicat Zaur oğlu

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Bakı, Azərbaycan

nicatabd@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə Azərbaycanda alternativ enerji infrastrukturunun genişləndirilməsi perspektivləri baxılmışdır. Dövlətin bu sahədə enerji siyasətinin əsas mahiyyəti verilmişdir. Elektroenergetika sektorunda islahatların aparılmasının vacibliyi əsaslandırılmışdır. Alternativ enerji infrastrukturunun yaradılması istiqamətində görülmən tədbirlər təhlil olunmuşdur. İşgaldan azad olunmuş ərazilərdə alternativ enerji imkanlarının reallaşdırılması istiqamətləri araşdırılmışdır. Yaşıl enerji mənbələrinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi potensialı verilmişdir. Yaxın və uzaq perspektivdə Azərbaycanda alternativ enerji infrastrukturunun gücləndirilməsi üzrə təkliflər irəli sürülmüşdür.*

Açar sözlər: *Azərbaycan, yaşıl enerji, alternativ enerji, alternativ enerji infrastrukturu, elektroenergetika sektoru*

Qeyd edək ki, milli enerji sektorunun strukturunun təkmilləşdirilməsi və onun liberal bazar modelinə keçməsi üçün müasir texnologiyalar əsaslı elektrik enerji müəssisələri şəbəkəsinin yaradılması və bu proseslərdə özəl subyektlərin fəallığının təmin olunması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir [6, s.653]. Məlumdur ki, ölkəmiz artıq alternativ və bərpa edilən enerji infrastrukturunun yaradılması baxımından müəyyən hədəflərə malikdir və geniş miqyaslı layihələr icra edilməkdədir. Ölkənin energetika sektorunun modernizasiya edilməsi və islahatların aparılması istiqamətində siyasi qərarlar verilmiş və iqtisadi əsaslar formalaşdırılmışdır. Ölkə Prezidentinin 29 may 2019-cu il tarixli “Azərbaycan Respublikasının energetika sektorunda islahatların sürətləndirilməsi haqqında” Sərəncamı bu baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, bu sənəddə müasir dövrdə ölkəmizin energetika sektorunun inkişaf istiqamətləri və əsas hədəfləri müəyyənləşdirilmiş və bu mühüm iqtisadiyyat sahəsində bazar iqtisadiyyatı şərtlərinə əsaslanan liberal bazar modelinə mərhələli şəkildə keçid məsələləri öz əksini tapmışdır. Bundan əlavə, elektroenergetika sahəsinin daha səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün özəl investisiyaların cəlb olunması prioritetlik səviyyəsinə qaldırılmışdır. Xüsusilə, bərpa olunan enerji resurslarından istifadənin daha çox təbliğ edilməsi, bu sahəyə

özəl sektor subyektlərinin cəlb olunmasının intensivləşdirilməsi və stimullaşdırılması məsələləri vacib hesab edilmişdir. Nəhayət, ölkəmizdə mövcud enerji təchizatı sistemlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və istehlakçıların tələblərinin dövrün çağırışlarına uyğun şəkildə yerinə yetirilməsi məsələləri ön plana çəkilmişdir [1]. Son illərdə bu qeyd olunanlarla bağlı görünən tədbirlər nəticəsində ölkəmizdə enerji istehsalı strukturunda mühüm dəyişikliklər baş vermişdir və bir sıra özəl xarici şirkətlər bərpa olunan elektrik enerjisi infrastrukturuna ciddi sərmayələr yatırımlar. Bunlar isə öz növbəsində milli enerji sektorunun imkanlarının artmasına və islahatların aparılmasına əsaslı zəmin yaratmaqdadır.

Hər bir dövlətin bazar iqtisadiyyatını dərinləşdirmək və bununla bərabər daha səmərəli fəaliyyət mühitini yaratmaq təcrübəsi və hədəfləri vardır. Bu baxımdan enerji sektorunun genişləndirilməsi, onun strukturunun təkmilləşdirilməsi və bu sektorun müasir global təhdidlərdən yaranan təhlükələrdən qorunması tədbirlərinə ehtiyac vardır. Belə ki, liberal enerji bazarında daxili və xarici amillərin təsirindən risklərin artması ehtimal olunandır və bu cür hallar qanunauyğun proses kimi baxılır. Digər tərəfdən, enerji təhlükəsizliyi həm fərdi dövlətlərin, həm də bütövlükdə dünya təhlükəsizliyinin vacib bir komponentidir. Enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün əlçatanlıq, yəni resursların mövcudluğu, müxtəliflik – bu halda isə mənbələrin və yanacaq növlərinin fərqli olması, çoxşaxəliliyi, texnoloji amillərin diqqətdə saxlanılması, başqa sözlə, yeni texnologiyaların daha fəal tətbiq edilməsi və enerji sisteminin səmərəliliyi xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır [5, s.121]. Enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında önəmli məsələlərdən biri ənənəvi, həm də tükənməkdə olan enerji resurslarından – neft və qaz xammallarının hasilatının tədricən azaldılması, əvəzində isə alternativ və bərpa olunan elektrik enerjisi istehsalı infrastrukturunun yaradılması, enerji resurslarının sabit mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi və onlardan səmərəli rejimdə istifadə olunması tədbirlərinə ciddi ehtiyac vardır. Bunlarla yanaşı, belə bir məsələ daha çox narahatlıq doğurur ki, müasir global təhlükələrin artdığı bir dövrdə enerji resurslarından istifadənin daha səmərəli fəaliyyət modelləri əsasında istifadəsinin maliyyələşdirilməsi və bu istiqamətlərdə islahatların aparılması gecikir. Əgər Azərbaycanın misalında baxsaq hələ də elektrik enerjisi infrastrukturunu və idarə edilməsi əsasən dövlət müəssisələrinə və dövlət strukturlarına aiddir. Yerli şirkətlər ümumiyyətlə elektrik enerjisinin istehsalında, nəqlində, bölüşdürülməsində və istehlakçılara çatdırılmasında iştirak etmirlər. Dövlət strukturları səhmdar cəmiyyətlər və ya məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər formasında fəaliyyət göstərsələr də, onların səhmləri enerji bazarlarında maraq doğurmur və bu baxımdan özəl investisiyalar yoxdur. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, yalnız son illərdə alternativ və bərpa olunan elektrik enerjisi istehsalı infrastrukturuna bir sıra xarici şirkətlər tərəfindən investisiyalar yatırılmış və yönəldilməkdədir. İşğaldan azad olunmuş Cəbrayıl rayonunda günəş enerjisi infrastrukturunun yaradılmasında BP şirkətinin sərmayəsi əsas rol oynayır. Xızıda isə külək enerjisi istehsalı üçün müəssisənin tikilməsində Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin “Masdar” şirkəti sərmayə yönəltmişdir. Fikrimizcə, bütün bunlar ölkəmizdə müxtəlif enerji növlərinin istehsalı üçün infrastrukturun formalaşdırılmasına və perspektivdə ölkənin enerji balansının strukturunun şaxələndirilməsinə münbit şərait yaradacaqdır. Lakin alternativ enerji mənbələrindən istifadənin müəyyən məhdudiyyətləri mövcuddur. Belə ki, ölkə kiçik hidro, günəş və külək enerjisindən istifadə sahəsində bir sıra irəliləyişlər əldə etsə də, müxtəlif alternativ enerji resurslarının geniş istifadəsini optimal səviyyədə təsdiqləmək üçün kifayət qədər dəlil yoxdur. Şübhəsiz, bu problemlər istiqamətində daha konseptual yanaşmalar ortaya qoyulmalı, geniş şəkildə stimullaşdırıcı dövlət dəstəyi mexanizmləri hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Eyni zamanda, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, idarəetmə mexanizmlərinin yenidən qurulmasına, azad bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə əsaslanmış rəqabət mühitinin yaradılmasına və rəqabət qabiliyyətli özəl energetika müəssisələrinin təşkilinə ehtiyac vardır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda dənizdə və quruda bərpa olunan elektrik enerjisi ehtiyatları artıq məlumdur və bununla bağlı qiymətləndirmələr aparılmışdır və dənizdə bu ehtiyatların həcmi 165 qiqavat səviyyəsindədir. Quruda isə 23 qiqavat səviyyəsində qiymətləndirilir və bunların əsasını əlbəttə günəş enerjisi təşkil edir. Artıq işğaldan azad edilmiş ərazilər yaşıl enerji zonası elan edilmişdir. Bu ərazilərdə yaşıl enerji istehsalını genişləndirmək üçün infrastrukturun yaradılması, yaşıl iqtisadiyyatın formalaşdırılması dövlət tərəfindən ciddi şəkildə ölkənin enerji siyasətinə daxil edilmişdir.

Sevindirici haldır ki, bu elektrik stansiyaları içərisində işğaldan azad olunmuş ərazilərdə bərpa olunan su elektrik stansiyalarının sayı artmaqdadır və bununla bağlı yeni layihələr işlənməkdədir [4, s.69]. Ümumilikdə, bu ərazilər 2022-2026-cı illərdə yaşıl enerji zonası elan olunmuşdur və artıq fəaliyyət strategiyası formalaşdırılmışdır [2]. 2022-2026-cı illərdə işğaldan azad edilmiş ərazilərin yaşıl enerji zonası elan edilməsi buna əyani sübutdur və bununla bağlı ölkə Prezidentinin sərəncamı mövcuddur. Eyni zamanda, postkonflikt ərazilərdə keçmiş məcburi köçkünlərin qaytarılması layihələrində və bununla bağlı ölkə Prezidentinin sərəncamı ilə təsdiq olunmuş I Dövlət Proqramında enerji infrastrukturunun bərpa olunan elektrik enerjisindən istifadə edilməsi hesabına formalaşdırılması, ərazinin əsasən yaşıl iqtisadiyyat və ekoloji baxımdan təmiz bir zonaya çevrilməsi hədəfləri də bu istiqamətlərin inkişafını şərtləndirir [3]. Yaşıl enerji zonasının genişləndirilməsi regionda olan su elektrik stansiyası imkanlarının yenidən dəyərləndirilməsi və çoxlu sayda çevik mobil su elektrik stansiyalarının tikilməsi imkanları ilə izah olunur. Artıq bunların bir hissəsi bərpa olunmuş və bu ərazilərdə 40-a yaxın kiçik su elektrik stansiyalarının fəaliyyəti bərpa edilmiş, yenilərinin tikilməsi üçün layihələr reallaşdırılır.

Beləliklə, yaxın perspektivdə Azərbaycanda alternativ və bərpa olunan elektrik enerjisi infrastrukturunun genişləndirilməsi üçün bir qrup məsələləri ümumiləşdirmişik:

- Azərbaycan Cənub ölkəsidir və çox mülayim iqlim qurşaqlarına malikdir, ilin bütün günlərində ölkəmizdə günəş enerjisi infrastrukturundan istifadə edilməsi mümkündür;
- Alternativ enerji infrastrukturalarının inkişaf etdirilməsi, Azərbaycanın effektiv ətraf mühit siyasətinin idarə edilməsinin həyata keçirilməsi ölkədə istər ənənəvi, istərsə də bərpa oluna bilinən enerji mənbələrindən istifadə üçün münbit şərait yarada bilər;
- Ölkədə yaşıl enerji infrastrukturunun daha intensiv yaradılması üçün dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının genişləndirilməsi və layihələrin həyata keçirilməsi vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Aliyev, Sh., Gulaliyev, M., Purhani, S., Mehdiyeva, G., & Mustafayev, E. Comparative Assessment of Energy Security Level: The Case of the South Caucasus Countries// International Journal of Energy Economics and Policy, 14(1), 2024, – p. 651–662. <https://doi.org/10.32479/ijeep.14984>.
2. Azərbaycan Respublikasının energetika sektorunda islahatların sürətləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 29 may 2019. <https://e-qanun.az/framework/42550/>.
3. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində “yaşıl enerji” zonasının yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 3 may 2021-ci il.
4. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı. AR Prezidentinin 16 noyabr 2022-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
5. Əliyev, Ş.T. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yaradılmasının strateji aspektləri. – Bakı: Geostrategiya jurnalı, – sentyabr, – 2021. №4(64), – s.67-72.
6. Fətəliyev, T., Mansurova, Ş. Enerji sektorunda kibertəhlükəsizliyin təmin olunması məsələləri haqqında / “İnformasiya təhlükəsizliyinin aktual multidissiplinar elmi-praktiki problemləri” IV respublika konfransı, 14 dekabr 2018-ci il. Bakı. – s.121-124.

Резюме

Абдурахманов Н.З.

Перспективы расширения инфраструктуры альтернативной энергетики в Азербайджане

В статье рассматриваются перспективы расширения инфраструктуры альтернативной энергетики в Азербайджане. Изложена основная суть энергетической политики государства в этой сфере. Обоснована важность реформ в электроэнергетическом секторе. Проанализированы меры,

принимаемые для создания альтернативной энергетической инфраструктуры. Исследованы направления реализации возможностей альтернативной энергетики на освобожденных территориях. Приведен потенциал формирования и развития источников зеленой энергии. Выдвинуты предложения по укреплению альтернативной энергетической инфраструктуры в Азербайджане в ближайшей и долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: Азербайджан, зеленая энергетика, альтернативная энергетика, альтернативная энергетическая инфраструктура, электроэнергетический сектор

Summary

Abdurahmanov N.Z.

Prospects for the Expansion of Alternative Energy Infrastructure in Azerbaijan

The article examines the prospects for expanding the alternative energy infrastructure in Azerbaijan. The main essence of the state energy policy in this area is outlined. The importance of reforms in the electric power sector is substantiated. The measures taken to create an alternative energy infrastructure are analyzed. The directions for implementing the possibilities of alternative energy in the liberated territories are studied. The potential for the formation and development of green energy sources is given. Proposals are put forward to strengthen the alternative energy infrastructure in Azerbaijan in the near and long term.

Key words: Azerbaijan, green energy, alternative energy, alternative energy infrastructure, electric power sector

SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN İNKİŞAFINI XARAKTERİZƏ EDƏN GÖSTƏRİCİLƏRİN MODELLEŞDİRİLMƏSİ

Əhmədova Əkimə Əmir qızı

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Bakı, Azərbaycan

akima199192@gmail.com

Əliyev Asim Mehman oğlu

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Bakı, Azərbaycan

asimliye02@gmail.com

Xülasə. Sahibkarlıq fəaliyyəti hər bir ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan əsas amillərdən biridir. Müasir dövrdə bazar münasibətlərinin genişlənməsi və globallaşma prosesi çərçivəsində sahibkarlığın əhəmiyyəti daha da artmışdır. Sahibkarlar təkcə məhsul və xidmət istehsal etməklə kifayətlənməyərək, həm də yeni iş yerləri yaradır, innovasiyaların yayılmasına və regionların inkişafına təkan verir. Bu məqalədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf səviyyəsini ölçmək və qiymətləndirmək məqsədilə modelləşdirilmə yanaşması təqdim olunur. Məqsəd sahibkarlığın dinamikasını daha effektiv idarə etmək və iqtisadi qərarların qəbulunda elmi əsaslar yaratmaqdır.

Açar sözlər: sahibkarlıq fəaliyyəti, iqtisadi göstəricilər, modelləşdirmə, inkişaf meylləri, yaşıl iqtisadiyyat

Sahibkarlıq fəaliyyəti bazar iqtisadiyyatının əsas aparıcı qüvvələrindən biridir. Müasir dövrdə iqtisadi inkişafın əsas prioritet istiqamətlərindən biri kimi sahibkarlığın dəstəklənməsi və inkişaf etdirilməsi çıxış edir.

. Dövlət tərəfindən tətbiq edilən institusional dəstək mexanizmləri, kreditlərə çıxış imkanları, vergi güzəştləri və innovasiya təşviqləri sahibkarlığın inkişafına müsbət təsir göstərir. Bununla belə, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf dinamikasını real şəkildə qiymətləndirmək üçün sistemli modelləşdirməyə ehtiyac vardır.

Sahibkarlıq iqtisadiyyatın hərəkətverici qüvvələrindən biri kimi çıxış edir. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri iqtisadi sistemin elastikliyinə təmin etməklə yanaşı, bazar tələblərinə daha sürətli uyğunlaşa bilər. Bundan əlavə, sahibkarlar qeyri-neft sektorunun inkişafına xidmət edərək iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində mühüm rol oynayırlar. Xüsusilə də Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun gücləndirilməsi istiqamətində atılan addımlar sahibkarlığın dəstəklənməsinə yönəlmişdir.

Sahibkarlığın inkişafını şərtləndirən bir sıra amillər vardır [1]:

- Qanunvericilik bazası: Sahibkarlığın hüquqi çərçivəsinin aydın və sabit olması biznes mühitinin şəffaflığını artırır.

- İnfrastruktur: Gözəl nəqliyyat və kommunikasiya infrastrukturu sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdırır.

- Maliyyə resurslarına çıxış: Kreditlərə və digər maliyyə alətlərinə asan çıxış sahibkarların inkişaf imkanlarını artırır.

Təhsil və ixtisaslaşdırma: Sahibkarların bilik və bacarıqları, xüsusilə idarəetmə və innovasiya sahəsində, onların uğur qazanmasında əsas rol oynayır.

Azərbaycan dövləti sahibkarlığın inkişafına xüsusi diqqət yetirir. Sahibkarlığın İnkişafı Fondu, ASAN xidmət, rəqəmsal hökumət təşəbbüsləri və vergi güzəştləri bu sahədə həyata keçirilən tədbirlərdəndir. Eyni zamanda regionlarda sahibkarlığın stimullaşdırılması üçün biznes inkubatorları və təlim proqramları fəaliyyət göstərir.

Sahibkarlığın inkişaf səviyyəsini xarakterizə edən əsas göstəricilər aşağıdakılardır [2]:

- Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı;
- Yeni yaradılan müəssisələrin illik artım tempi;
- Sahibkarların ÜDM-də payı;
- Sahibkarların cəmi investisiya qoyuluşlarında rolu;
- Sahibkarlar üçün yaradılan dəstək proqramlarının effektivliyi;
- İstehsal həcmi, dövriyyə və ixrac potensialı;
- Məşğulluğun təminində sahibkarlığın rolu.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafını qiymətləndirmək üçün çoxfaktorlu reqressiya modelindən istifadə edilir. Bu model aşağıdakı strukturda təqdim olunur:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + \varepsilon$$

Burada Y – sahibkarlığın inkişaf səviyyəsini əks etdirən əsas nəticə göstəricisidir. (məsələn, ÜDM-də sahibkarlığın payı); $X_1, X_2, \dots, X_n$ – sahibkarlıq mühitinə təsir edən amillərdir (vergi yükləri, kredit əlçatanlığı, innovasiya fəaliyyəti və s.); β – modelin parametrləridir; ε – təsadüfi səhv komponentidir.

Model statistik məlumatlar əsasında təhlil edilmiş, göstəricilər arasındakı korrelyasiya və təsir gücü analiz olunmuşdur. Təhlillər nəticəsində məlum olmuşdur ki, sahibkarlıq fəaliyyətinə ən çox təsir göstərən faktorlar aşağıdakılardır [3]:

- Kredit resurslarına çıxış;
- Dövlət dəstəyi proqramlarının mövcudluğu və əhatəliliyi;
- İnnovasiya və texnoloji yeniliklərə əlçatanlıq;
- Vergi və hüquqi mühitin sabitliyi.

Bu faktorların inkişaf etdirilməsi ilə sahibkarlıq fəaliyyəti daha yüksək tempə inkişaf edə bilər. Model nəticələri dövlət siyasətinin formalaşdırılması, subsidiyaların bölüşdürülməsi, təlim və dəstək proqramlarının planlaşdırılması zamanı tətbiq oluna bilər.

Sahibkarlığın inkişafı davamlı iqtisadi artım və sosial rifah üçün zəruridir. Qanunvericilik, infrastruktur, maliyyə və təhsil sahəsində davamlı islahatlar bu sahənin potensialının tam reallaşdırılmasına şərait yaradacaqdır. Azərbaycanda aparılan dövlət siyasəti göstərir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinə dəstək prioritet istiqamətlərdən biridir və bu dəstək ölkənin dayanıqlı inkişafına mühüm töhfə verir.

Müasir dövrdə sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayır. Xüsusilə də, davamlı və yaşıl iqtisadiyyatın qurulmasında sahibkarların rolu danılmazdır. Bu kontekstdə, sahibkarlıq

fəaliyyətinin inkişafını xarakterizə edən göstəricilərin modelləşdirilməsi, yaşıl iqtisadiyyata keçidin sürətləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda da bu sahədə atılan addımlar və aparılan islahatlar, ekoloji davamlılıq və iqtisadi rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəlmişdir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf səviyyəsini müəyyən etmək üçün müxtəlif göstəricilərdən istifadə olunur. Bu göstəricilər arasında müəssisələrin sayı, onların fəaliyyət sahələri, investisiya qoyuluşları, gəlir səviyyələri, innovasiya potensialı və məşğulluq səviyyəsi mühüm yer tutur. Bu cür göstəricilərin düzgün modelləşdirilməsi, dövlət siyasətinin formalaşdırılması və yaşıl iqtisadiyyatın dəstəklənməsi üçün əsaslı baza rolunu oynayır.

Yaşıl iqtisadiyyat, təbii resurslardan səmərəli istifadə, ekoloji tarazlığın qorunması və ətraf mühitə mənfi təsirlərin azaldılması kimi prinsipləri əsas tutur. Sahibkarlıq subyektlərinin bu prinsiplərə uyğun fəaliyyət göstərməsi isə həm ekoloji, həm də iqtisadi baxımdan müsbət nəticələr verir. Bu səbəbdən, sahibkarlıqla bağlı göstəricilərin yaşıl iqtisadiyyat kontekstində təhlili və modelləşdirilməsi zəruri hesab olunur [4].

Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı dövlət strategiyalarında əks olunmuşdur. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədində də bu istiqamətə xüsusi önəm verilir. Sahibkarların ekoloji standartlara uyğun fəaliyyəti üçün stimullaşdırıcı mexanizmlər, güzəştli kreditlər və ekoloji texnologiyaların tətbiqi üçün dəstək proqramları həyata keçirilir.

Göstəricilərin modelləşdirilməsi vasitəsilə yaşıl iqtisadiyyatın hansı sahələrdə daha sürətli inkişaf etdiyini təyin etmək mümkündür. Məsələn, bərpa olunan enerji, təkrar emal sənayesi və ekoturizm sahələrində sahibkarlığın inkişaf göstəriciləri yüksəkdirsə, bu sahələrə daha çox diqqət yetirmək olar. Eyni zamanda, zəif inkişaf etmiş sahələr müəyyən edilərək əlavə dəstək tədbirləri planlaşdırıla bilər.

Beləliklə, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafını xarakterizə edən göstəricilərin modelləşdirilməsi yaşıl iqtisadiyyatın möhkəmləndirilməsi və davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün əvəzsiz vasitədir. Bu yanaşma Azərbaycanda həm iqtisadi, həm də ekoloji dayanıqlığın gücləndirilməsinə töhfə verir və gələcək nəsillər üçün daha sağlam həyat mühiti formalaşdırır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev Ə.Ə. Sahibkarlığın iqtisadi əsasları. “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, Bakı, 2020, 312 səh.
2. Hüseynov M.M. İqtisadi inkişaf və sahibkarlıq fəaliyyəti: nəzəriyyə və təcrübə. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti nəşriyyatı, Bakı, 2021, 278 səh.
3. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. Sahibkarlığın inkişafı üzrə dövlət proqramı. Bakı, 2022, 64 səh.
4. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press. 1998, 592 səh.

Резюме

Ахмедова А.А., Алиев А.М.

Моделирование показателей, характеризующих развитие предпринимательской деятельности

Предпринимательство является одним из основных факторов, играющих важную роль в экономическом развитии каждой страны. В современную эпоху значение предпринимательства еще больше возросло в рамках расширения рыночных отношений и процесса глобализации. Предприниматели не только производят продукцию и услуги, но и создают новые рабочие места, способствуют распространению инноваций, стимулируют развитие регионов. В статье представлен модельный подход к измерению и оценке уровня развития предпринимательской активности. Цель — более эффективно управлять динамикой предпринимательства и создать научную основу для принятия экономических решений.

Ключевые слова: предпринимательская активность, экономические показатели, моделирование, тенденции развития, зеленая экономика

Summary

Akhmedova A.A., Aliyev A.M.

Modeling Indicators Characterizing the Development of Entrepreneurial Activities

Entrepreneurship is one of the main factors that plays an important role in the economic development of each country. In the modern era, the importance of entrepreneurship has increased even more in the context of the expansion of market relations and the process of globalization. Entrepreneurs not only produce products and services, but also create new jobs, promote the spread of innovations, and stimulate the development of regions. The article presents a model approach to measuring and assessing the level of development of entrepreneurial activity. The goal is to more effectively manage the dynamics of entrepreneurship and create a scientific basis for making economic decisions.

Key words: entrepreneurial activity, economic indicators, modeling, development trends, green economy

ORQANİK KƏND TƏSƏRRÜFATI YAŞIL İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFININ HƏRƏKƏTVERİCİ QÜVVƏSİ KİMİ

Əliyeva Sədaqət Yusif qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

sadaqat.aliyeva@sdu.edu.az

Xülasə: *Aydındır ki, təbii ehtiyatların intensiv istismarı son nəticədə təbiətin məhvina gətirib çıxarır. Bu isə iqtisadiyyatın kənd təsərrüfatı sektorunun fundamental əsasını təşkil edir. Kənd təsərrüfatı sahəsinə nüfuz edən texniki tərəqqi bir tərəfdən heyvanların və əkin sahələrinin məhsuldarlığını artırır, digər tərəfdən ekoloji tarazlığın pozulmasına gətirib çıxarır. Orqanik kənd təsərrüfatı istehsal üsullarına keçid yaşıl iqtisadiyyata doğru atılan addımlardan biridir. Odur ki, yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı baxımından orqanik kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi problemlərinin və onların həlli yollarının araşdırılması böyük önəm daşıyır.*

Açar sözlər: *orqanik kənd təsərrüfatı, orqanik məhsul, yaşıl iqtisadiyyat, ətraf mühit, sertifikatlaşdırma*

Kənd təsərrüfatı təbii ehtiyatlardan istifadə proseslərinin ətraf mühitin mühafizəsi tədbirləri ilə birləşdirildiyi təbiət və cəmiyyət arasında aktiv qarşılıqlı əlaqə sahəsidir. Kənd təsərrüfatı istehsalı baxımından ətraf mühitin mühafizəsi tələbləri təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəni və təbii mühitin mühafizəsini təmin edən üsul və texnologiyalar əsasında reallaşdırılmalıdır. Hazırda kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin yaşıl sahələrindən biri də yaşıl iqtisadiyyatın yaradılmasıdır. Aparıcı iqtisadçıların və ekspertlərin işlərinin təhlili göstərir ki, yaşıl iqtisadiyyat iqtisadi inkişafı stimullaşdırır və iş yerləri yaradır, habelə iqlim dəyişikliyi, ekosistem xidmətlərinin itirilməsi və su qıtlığı kimi qlobal təhlükələrin riskini azaldır. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı üçün vacib şərt olan orqanik kənd təsərrüfatı dünyanın müxtəlif ölkələrində fəal şəkildə inkişaf edir.

“Orqanik kənd təsərrüfatı” termini ilk dəfə ingilis alimi Ceyms Nortburn tərəfindən istifadə edilmişdir [7, s.60]. Hazırda orqanik istehsal yaşıl iqtisadiyyatın sosial və ekoloji cəhətdən mühüm sektoruna çevrilir. Bu mövzu ilə bağlı bir sıra tədqiqatçıların elmi əsərləri və məqalələri də nəşr olunub. Orqanik məhsul bitki və heyvan mənşəli xammaldan kənd təsərrüfatı istehsalının müəyyən sahələrində, o cümlədən arıçılıqda, balıqçılıqda və meşə təsərrüfatında istehsal olunan, normativ sənədlərə uyğun olaraq yetişdirilən, istehsal, emal edilən, keyfiyyəti yoxlanılan, etikətlənən, saxlanılan və satışı reallaşdırılan təbii məhsuldur.

Bu gün orqanik istehsal global brenddir, müasir kənd təsərrüfatı sektorunda nəzərə çarpan əsas tendensiyalardan biridir. Belə məhsulların istehsalı baxımından kənd təsərrüfatının inkişafının alternativini

yoxdur. Bu gün dünyanın 180-dən çox ölkəsi kənd təsərrüfatında orqanik məhsulların istehsalı ilə məşğuldur. Qlobal bazarda ən böyük orqanik məhsul istehsalçıları ABŞ-dadır, adambaşına istehlakına görə isə İsveç, İsveçrə, Danimarka, Lüksemburq kimi Avropa ölkələri liderdir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının bu sahəsinin inkişafı bizə bir sıra aktual problemləri həll etməyə imkan verir. Orqanik kənd təsərrüfatı insan sağlamlığının, torpağın keyfiyyətinin qorunmasına və ekosistemlərin davamlı vəziyyətdə saxlanmasına yönəlmiş istehsal sistemidir. O, bərpa olunmayan resurslardan istifadəni nəzərdə tutmur, lakin ekoloji proseslərə, biomüxtəlifliyin qorunmasına və kənd təsərrüfatı istehsalının yerli şəraitə uyğunlaşmasına əsaslanır. İqtisadiyyatın bu sektoru çox gəncdir və yavaş tempə inkişaf edir. Orqanik məhsulların istehsalının həcmi, çeşidi və onların yayılma miqyası hələ də kifayət qədər geniş deyil. Belə inkişafa maneə törədən amillərə daxildir:

- orqanik məhsulların istehsalı üzrə vahid təkmil konsepsiyanın olmaması;
- orqanik məhsul istehsalçılarına dövlət dəstəyinin və kənd təsərrüfatı infrastrukturunun inkişafına dəstəyin zəif inkişaf etməsi;
- əhalinin orqanik məhsullar üzrə alıcılıq qabiliyyətinin yetərli olmaması;
- bir çox hallarda istehsalçılar tərəfindən istehlakçılara məhsulları orqanik adı altında satılması yolu ilə aldadılması və s.

Orqanik kənd təsərrüfatı ilə bağlı əsas problem onun aşağı məhsuldarlığıdır. Lakin bu, orqanik məhsulların daha yüksək qiyməti ilə kompensasiya olunur. Bu sektor torpağın münbitliyinin itirilməsi ilə bağlı bir sıra ekoloji problemləri həll etməyə imkan verir, qapalı istehsal dövrünü, torpağın münbitliyinin qorunmasını təmin edir, kənd təsərrüfatında məşğulluğu artırır, torpağın strukturunu, qida məhsullarının dadını yaxşılaşdırır, biomüxtəlifliyi, insan və heyvan sağlamlığı üçün təhlükəsizliyi artırır [5, s.2391]. Beləliklə, yaşıl iqtisadiyyatın hərəkətverici qüvvəsi kimi orqanik kənd təsərrüfatı daha yaxşı ətraf mühitə və bütün insanlar üçün daha yüksək həyat keyfiyyətinə töhfə verir.

Orqanik kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi məqsədilə müasir texnologiyaların və idarəetmə metodlarının istehsalda tətbiqi vacibdir. Texnologiyanın sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə, orqanik istehsal səviyyəsinin qorunması keyfiyyətli və məqsədyönlü tədqiqatların aparılmasını tələb edir ki, bu da ümumi məhsuldarlığın artmasına şərait yaradır. Əmək xərclərinin azaldılması baxımından isə orqanik istehsal proseslərinin rəqəmsallaşdırılması əsas istiqamətlərdən biri hesab olunur. Aqrar sahədə rəqəmsal transformasiyaya əsaslanan innovativ texnologiyalar, idarəetmə metodları və robot texnikasının tətbiqi nəticəsində əmək resurslarına qənaət edilə bilər və yüksək keyfiyyətli orqanik məhsul istehsalının həcmi artırıla bilər [4, s.87-91].

Orqanik kənd təsərrüfatının inkişafında əsas problem bu sahəyə birbaşa xarici investisiyanın yatırılmamasıdır. Halbuki, müvafiq sahəyə investisiya qoyulması zəruridir, çünki orqanik istehsal adətən adi istehsaldan 1,5-2 dəfə baha başa gəlir. Bundan əlavə, hələ ki istehlakçılar arasında belə məhsullara qiymətlərinin baha olması səbəbindən kütləvi tələbat yoxdur. Bunun üçün aktiv marketing siyasətini reallaşdırmaq, alıcılarla maarifləndirici iş aparmaq lazımdır. Kənd təsərrüfatı torpaqlarının orqanik əkinçilik standartlarına uyğun sertifikatlaşdırılmasında da müəyyən çətinliklər var. Belə məhsulların istehsalında mineral gübrələrin, pestisidlərin, herbisidlərin, insan sağlamlığına və bütövlükdə təbiət üçün zərərli olan hər şeyin istifadəsinə məhdudiyyətlər qoyulur. Orqanik istehsalın müasir texnologiya və üsullarından tamamilə imtina etmək doğru deyil. Bu sektor hər il ekoloji sistemlərin degradasiyası ilə bağlı artan problemlərin həlli üçün ekoloji cəhətdən dəyərli hesab edilə bilər. Ekoloji komponent getdikcə aktuallaşır və ölkələrin və xalqların davamlı inkişafı yolunda təcili həllər tələb edir. Orqanik qida məhsulları istehsalının inkişafı bəşəriyyətin qlobal problemlərinin həllinin bir hissəsinə çevrilə bilər.

Orqanik kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əsas problem torpağın aqro-ekoloji vəziyyətinin pisləşməsi ilə əlaqələndirilir ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını ləngidir və kənd əhalisinin həyat keyfiyyətini pisləşdirir. Kənd təsərrüfatı torpaqlarının degradasiyası nəinki istehsalın azalmasına və kənd təsərrüfatı müəssisələrinin iqtisadi nəticələrinin azalmasına gətirib çıxarır, habelə ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olur. Həmin sahə istehsalının intensivləşdirilməsinə əsaslanan “yaşıl inqilab” istehsal potensialının,

kənd təsərrüfatı landşaftlarının vəziyyətinin pisləşməsinə, torpaqların degradasiyasına, təbii ehtiyatların tükənməsinə şərait yaradır. Orqanik istehsalda kimyəvi pestisidlərin istifadəsinə qadağa torpağın münbitliyinin bərpasına, ekosistemin yaxşılaşdırılmasına və təbii biomüxtəlifliyin artırılmasına kömək edir.

Orqanik kənd təsərrüfatının inkişafı aşağıdakı prinsiplərə əsaslanmalıdır:

1. Sağlamlıq prinsipi – orqanik kənd təsərrüfatı torpağın, bitkilərin, heyvanların, insanların və planetin sağlamlığını vahid və bölünməz olaraq bütövlükdə qoruyub saxlamalı və yaxşılaşdırmalıdır.

2. Ekoloji prinsipi – ekoloji idarəetmə təbii ekoloji sistemlərin və dövrlərin mövcudluğu, onlarla qarşılıqlı əlaqə, birgə yaşayış və dəstək prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

3. Ədalət prinsipi - ətraf mühitin idarə edilməsi ümumi mühit və həyat imkanları nəzərə alınmaqla ədaləti təmin edən münasibətlərə əsaslanmalıdır.

4. Qayğı prinsipi – orqanik istehsal sahəsi indiki və gələcək nəsillərin sağlamlığını və rifahını, eləcə də ətraf mühiti qorumaq üçün ehtiyatlı və məsuliyyətli olmalıdır [6, s.240].

Problemlərin olmasına baxmayaraq, ölkədə orqanik məhsul istehsalı üçün bütün ilkin şərtlər var ki, bunlara da münbit torpaqların olması, yaxşı su təchizatının, mülayim iqlimin, ərazinin əksər hissəsində əlverişli ekoloji vəziyyətin, kənd təsərrüfatı ənənələri və əhalinin zəngin əmək təcrübəsinin mövcudluğunu aid etmək olar. Beləliklə, orqanik məhsulların istehsalı üçün aşağıdakı şərtlər zəruridir:

- əhalinin rifahının artması və onun sağlamlıq və ekoloji problemlərdən məlumatlılığı, eləcə də marketing siyasəti ilə təmin edilən bu məhsullara tələbatın olması;
- istehsalın yaşıllaşdırılmasına yönəlmiş fəal dövlət siyasəti;
- orqanik məhsul istehsalçılarının fəaliyyətinə dövlət dəstəyi və stimullaşdırılması (güzdəstli kreditlər, güzəştli vergitutma, əlverişli lizinq şərtləri) və s.

Orqanik kənd təsərrüfatı təkcə süni gübrələrin, bitki mühafizə vasitələrinin, böyümə tənzimləyicilərinin, yem əlavələrinin, geni dəyişdirilmiş orqanizmlərin istifadəsinin şüurlu şəkildə minimuma endirilməsi deyil, habelə ətraf mühitə, bitkilərə, heyvanlara və insan sağlamlığına təhlükə yaratmayan elm və təcrübənin ən son nailiyyətlərindən geniş istifadəni nəzərdə tutur. Orqanik məhsulların istehsalı sağlam qidalanmanın və kənd təsərrüfatı istehsalının təşkilinə yeni yanaşmanı tələb edir.

Ümumiyyətlə, orqanik kənd təsərrüfatının inkişafı dövlət tərəfindən tənzimlənməlidir ki, belə tənzimləmə tədbirləri sisteminə daxil edilməlidir:

- sağlam həyat tərzinin təbliği ilə birlikdə kütləvi informasiya vasitələrində, elmi-populyar nəşrlərdə orqanik məhsullar haqqında məlumatların yayılması;
- sosial müəssisələr, uşaq və tibbi qidalanma üçün dövlət və bələdiyyə satınalmalarının təşkili;
- orqanik məhsulların brend, onlayn mağazaları vasitəsilə ticarət sisteminin təşkili və s.

Orqanik istehsal sahəsində sürətlə inkişaf edən tendensiyalardan biri də permakultura prinsipindən istifadə edərək məhsulların becərilməsidir. Belə texnologiya həm ənənəvi üsullardan, həm də müasir elmi nailiyyətlərdən və qabaqcıl təcrübədən istifadəni nəzərdə tutan kənd təsərrüfatı istehsalının öz-özünə işləyən qapalı sisteminin formalaşmasını nəzərdə tutur. Permakultura artıq bir çox ölkələrdə, o cümlədən Yeni Zelandiya, Avstraliya, Kanada, Böyük Britaniya, Meksika və Cənubi Amerika ölkələrində geniş yayılıb.

İstənilən ölkədə orqanik kənd təsərrüfatının inkişafı həmin ölkədəki sosial-iqtisadi şəraitə, yerli ənənələrə, etikaya əsaslanmalı, bu zaman yerli resurslar və müxtəlif ekosistemlər nəzərə alınmalıdır. İstənilən ölkənin milli orqanik kənd təsərrüfatı sistemi qlobal prinsiplər və standartlar çərçivəsində yaradılmalıdır [1, s.22]. Hazırda 100-dən çox ölkədə həmin sahənin inkişafı ilə bağlı qanunlar qəbul edilib. Azərbaycanda da belə qanunlardan biri 2008-ci ilin iyunun 13-də ölkə Prezidenti tərəfindən qəbul edilən “Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında” Qanundur. Həmin qanun əhalinin, suyun, torpağın, heyvan və bitkilərin sağlamlığını və təhlükəsizliyini təmin edən orqanik kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı, emalı və dövriyyəsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləmək baxımından böyük önəm daşıyır [2]. Azərbaycanda orqanik kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafı üçün böyük potensial imkanlar var. Torpaq ehtiyatlarının mövcudluğu, flora və faunanın bolluğu yaşıllaşdırma, ehtiyatların qorunması və torpağın münbitliyinin bərpasına önəmli təkan olan orqanik istehsalın inkişafına imkan yaradır.

Azərbaycanda orqanik istehsalda artımın baş verməsi həmin məhsulların ixracını və istehsalçıların gəlirliliyini artırır. Bu, orqanik məhsulların ənənəvi qaydada istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarından bir neçə dəfə baha olması ilə bağlıdır. Bu məhsulların istehsalına çəkilən xərclərin yüksək olmasına baxmayaraq onların satışından əldə olunan gəlir həmin xərcləri ödəməyə və istehsalçılar üçün lazımi səviyyədə rentabelliği təmin etməyə imkan verir [3, s.84].

Deməli, orqanik istehsal üzrə dünya təcrübəsi göstərir ki, fermer təsərrüfatları dövlətin dəstəyi ilə bu fəaliyyətlə fəal məşğul olurlar. Qanunvericilik səviyyəsində bu sahədə dövlət siyasətini müəyyənləşdirən standartlar, habelə həmin sahəyə və orqanik heyvandarlığa tələblər sistemi müəyyən edilməlidir. Orqanik məhsulların yetişdirilməsi üçün kənd təsərrüfatı torpaqlarının sertifikatlaşdırılması, habelə bu tipdə olan xammal və hazır məhsulların istehsalının sertifikatlaşdırılması mexanizminin müəyyənləşdirilməsi vacibdir. Həmin məhsulların istehsalına keçidlə ölkənin kənd təsərrüfatı müəssisələri qlobal aqro-ərzaq bazarına çıxmaq və kənd təsərrüfatı məhsulları, xammal və ərzaq məhsullarının ixracından əhəmiyyətli gəlir əldə etmək üçün real imkan əldə edə bilərlər. Orqanik məhsulların ixracının dünya bazarında uğurlu rəqabət üçün ən vacib meyarlardan biri olduğunu nəzərə alaraq Azərbaycanda orqanik kənd təsərrüfatının inkişafı qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, kənd təsərrüfatı istehsalının yaşıllaşdırılmasına və ekoloji problemlərin həllinə, kiçik və orta biznesin inkişafına, kənd sakinlərinin daimi işlə təmin olunmasına, kənd təsərrüfatının ixrac potensialının artırılmasına töhfə verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Aksoy U., Boz İ., Eynalov H., Quluyev Y. Azərbaycanca orqanik kənd təsərrüfatı. Hazırkı durum və gələcək inkişaf potensialı. Bakı, 2018, 106 s.
2. “Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 13 iyun 2008 // <https://e-qanun.az/framework/15321>
3. Xeyirbəyli M. “Yaşıl iqtisadiyyat” davamlı inkişafın təmin olunması vasitəsi kimi. “İqtisadi islahatlar” elmi-analitik jurnal, № 4(9), 2023, s.79-88
4. Osmanov İ.O. Aqrar müəssisələrdə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi istiqamətləri. Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Elmi xəbərlər” jurnalı. Sosial və humanitar elmlər bölməsi., 2024 cild 20, №3, s.87-91
5. Волкова, И. А. Органическое сельское хозяйство как драйвер развития зеленой экономики / И. А. Волкова, В. В. Леушкина, Е. А. Погребцова // Креативная экономика. – 2022. – Т. 16, № 6. – С. 2381-2394
6. Киреева, П. А. Органическое производство продукции в условиях «зеленой» экономики / П. А. Киреева // Современная наука: актуальные вопросы и достижения в эпоху трансформационных процессов : сборник статей по материалам 74-й Всероссийской (национальной) научно-практической конференции, Караваев, 26 января 2023. – С. 239-246
7. Полушкина, Т. М. Органическое сельское хозяйство: тенденции и перспективы развития / Т. М. Полушкина // Фундаментальные исследования. – 2019. – № 9. – С. 59-63

Резюме

Алиева С.Ю.

Органическое сельское хозяйство как движущая сила развития зеленой экономики

Очевидно, что интенсивная эксплуатация природных ресурсов в конечном итоге приводит к разрушению природы. Это составляет фундаментальную основу аграрного сектора экономики. Технический прогресс, проникая в аграрный сектор, с одной стороны, повышает продуктивность скота и пахотных земель, но с другой стороны, приводит к нарушению экологического равновесия. Переход к органическим методам сельскохозяйственного производства — один из шагов на пути к зеленой экономике. Поэтому с точки зрения развития зеленой экономики большое значение имеет исследование проблем развития органического сельского хозяйства и путей их решения.

Ключевые слова: органическое сельское хозяйство, органические продукты, зеленая экономика, окружающая среда, сертификация

Summary

Alieva S.Y.

Organic Agriculture as a Driving Force for the Development of a Green Economy

It is obvious that intensive exploitation of natural resources ultimately leads to the destruction of nature. This is the fundamental basis of the agricultural sector of the economy. Technical progress, penetrating the agricultural sector, on the one hand, increases the productivity of livestock and arable land, but on the other hand, leads to a violation of the ecological balance. The transition to organic methods of agricultural production is one of the steps towards a green economy. Therefore, from the point of view of the development of a green economy, the study of the problems of organic agriculture development and ways to solve them is of great importance.

Key words: organic agriculture, organic products, green economy, environment, certification

ƏQLİ MÜLKİYYƏT HÜQUQLARININ KƏND TƏSƏRRÜFATI İNNOVASIYALARINA TƏSİRİ

Əzizova Kəmalə Vəqif qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

kamala.azizova@sdu.edu.az

Xülasə: *Qloballaşan dünyada bilik və texnologiya iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevrilmişdir. Bu transformasiya kənd təsərrüfatı sektorunu da əhatə edərək, ənənəvi istehsal modellərindən innovativ texnologiyaların tətbiqinə doğru keçidi zəruri etmişdir. Bu kontekstdə əqli mülkiyyət hüquqları (ƏMH) - o cümlədən müəlliflik hüquqları, patentlər, ticarət nişanları, coğrafi göstəricilər və ticarət sirləri-kənd təsərrüfatında innovasiyaların qorunması və stimullaşdırılmasında mühüm rol oynayır. ƏMH-lərin tətbiqi nəticəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyəti artır, yeni texnologiyalar yayılır və istehsalçılar öz yeniliklərini qorumaqla yanaşı, iqtisadi üstünlük əldə edirlər [1, s. 6].*

Açar sözlər: *kənd təsərrüfatı innovasiyası, əqli mülkiyyət hüquqları, qloballaşma, bitki çeşidləri, qeyri-qida məhsulları*

ƏMH-lərin tətbiqi nəticəsində, xüsusilə patentlər və ticarət markaları kənd təsərrüfatı texnologiyalarının, toxum sortlarının, bitki və heyvan növlərinin, biotexnoloji proseslərin hüquqi müdafiəsini təmin edərək innovativ təşəbbüslərin geniş miqyasda tətbiqinə imkan yaradır. Kənd təsərrüfatının mahiyyətini və onun əqli mülkiyyət hüquqları ilə kəsişməsini araşdırmazdan əvvəl bu terminə aydınlıq gətirmək zəruridir. "Kənd təsərrüfatı" termini geniş yayılmış və ümumi şəkildə qəbul olunmuş anlayışdır. Ən ümumi mənada kənd təsərrüfatı qida və qeyri-qida məhsullarının istehsalı üçün bitkiçilik, heyvandarlıq, akvakultura və meşə təsərrüfatı fəaliyyətlərini əhatə edir. Tarix boyu kənd təsərrüfatı insan sivilizasiyasının formalaşması və inkişafında əsaslı rol oynamış, iqtisadi və sosial strukturun bünövrəsini təşkil etmişdir [2, s. 12].

Kənd təsərrüfatı innovasiyası isə Tropik Kənd Təsərrüfatı Platformasının (2016) tərifinə əsasən, fərdlərin və ya təşkilatların mövcud və ya yeni məhsullar, proseslər və təşkilati formalar vasitəsilə kənd təsərrüfatı sistemlərinin səmərəliliyini, rəqabət qabiliyyətini, çevikliyini və ekoloji dayanıqlılığını artırmaq məqsədilə həyata keçirdiyi dəyişiklikləri əhatə edən dinamik bir prosesdir. Bu innovasiyalar ərzaq və qida təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə və təbii resursların dayanıqlı idarə olunmasına töhfə verir.

Dünya Ticarət Təşkilatına (DTİ) görə, əqli mülkiyyət hüquqları (ƏMH) fərdlərin intellektual yaradıcılığı üzərində malik olduqları hüquqları ifadə edir. ƏMH həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə qorunan hüquqlardır və elmi, texnoloji və yaradıcı fəaliyyətlərin stimullaşdırılması baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Kənd təsərrüfatı sahəsində ƏMH müxtəlif mal və xidmətlərin qorunması üçün tətbiq edilir və əsasən aşağıdakı sahələri əhatə edir: patentlər, bitki seleksiyaçıların hüquqları, ticarət nişanları, coğrafi göstəricilər və ticarət sirləri.

Hindistan kontekstində kənd təsərrüfatında ƏMH rejiminin təkamülü 1970-ci il Patent Qanunu ilə başlamışdır. Həmin qanun kənd təsərrüfatı alətləri, maşınları və kimyəvi maddələrin inkişafı prosesləri üzrə patentlərin verilməsinə imkan yaratmışdır. Bununla belə, 2005-ci ilə qədər yalnız kimyəvi proseslər nəticəsində əldə olunan maddələr üzrə üsul ixtiraları patentləşdirilə bilirdi.

2001-ci ildə Hindistan hökuməti əqli mülkiyyət hüquqları sahəsində mühüm irəliləyişə imza ataraq Bitki Sortlarının Mühafizəsi və Fermerlərin Hüquqları Aktını qəbul etmişdir. Bu akt bitki sortlarına yönəlmiş dünyada ilk spesifik ƏMH qanunvericilik aktıdır və həm seleksiyaçıların, həm də ənənəvi torpaq irqlərini qoruyan fermerlərin hüquqlarını tanıyır və qoruyur. Qanunun icrasını təmin etmək məqsədilə 2005-ci ildə bu akt yaradılmışdır. Bu qanunvericilik çərçivəsi Hindistanda kənd təsərrüfatı innovasiyalarının hüquqi mühafizəsini təmin etməklə yanaşı, yerli və ənənəvi biliklərin qorunması, kənd təsərrüfatı sektorunun tədqiqat və inkişaf imkanlarının genişləndirilməsi və seleksiyaçı-fermer əməkdaşlığının təşviq edilməsi baxımından da mühüm funksiyaları yerinə yetirir. Qanunun müvafiq müddəalarına əsasən, fermerlər qorunan bitki sortlarının toxumlarını saxlamaq, istifadə etmək, əkmək, yenidən əkmək, mübadilə etmək, bölüşmək və ya satmaq hüququna malikdirlər, əgər bu fəaliyyətlər kommersiya məqsədilə markalaşdırma və ya qablaşdırma ilə müşayiət olunmursa. Digər tərəfdən, seleksiyaçıları qorunan sortların kommersiya məqsədilə istehsalı, satışı, marketinqi, yayılması və ixracı sahəsində müstəsna hüquqlara malikdirlər. Bu hüquqlar seleksiyaçılara innovasiya üzərində iqtisadi və hüquqi nəzarət imkanı verir və kənd təsərrüfatı sahəsində tədqiqat və inkişaf fəaliyyətlərinin stimullaşdırılmasında mühüm rol oynayır [3, s. 7].

Bundan əlavə, seleksiyaçıları və tədqiqatçıları qeydiyyatdan keçmiş bitki sortlarından elmi təcrübələr, tədqiqat və yeni sortların inkişafı məqsədilə genetik materialın ilkin mənbəyi kimi istifadə etmək hüququna malikdirlər. Bununla belə, bu hüquq müəyyən məhdudiyyətlərlə tənzimlənir: əgər qorunan sort kommersiya toxumlarının çoxaldılması üçün ana bitki kimi dəfələrlə istifadə olunursa, bu zaman ilkin seleksiyaçının və ya həmin sortun daşıyıcısı olan fermerin əvvəlcədən razılığı zəruridir. Qloballaşma, çoxşaxəli sosial, iqtisadi və texnoloji proseslərin vəhdəti olaraq, dünya iqtisadiyyatının daha sıx qarşılıqlı asılılıq və inteqrasiya vəziyyətinə gəlməsi ilə xarakterizə olunur. Bu proses yalnız iqtisadi sərhədləri deyil, eyni zamanda sosial və coğrafi maneələri də aşmağa yönəlmiş geniş miqyaslı strateji yanaşmaların məhsuludur. Qloballaşmanın əsas məqsədlərindən biri fərqli regionlar arasında əlaqələrin dərinləşdirilməsi və məsələn, dünyanın bir ucunda baş verən bir hadisənin dünyanın digər ucundakı hadisələrlə qarşılıqlı təsirdə olmasıdır. Qloballaşma xüsusilə aqrobiznes sektorunda əhəmiyyətli transformasiyalara səbəb olmuşdur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə, xüsusilə aşağı əmək haqqı ilə seçilən bölgələrdə bağçılıq və intensiv kənd təsərrüfatı istehsalı sürətlə artmaqda, ixrac yönümlü yüksək qiymətli məhsulların istehsalı isə mühüm gəlir mənbəyinə çevrilməkdədir. Bu proses kənd təsərrüfatı sahəsinin ərzaq təhlükəsizliyinə töhfə vermə potensialını artırır, çünki qeyri-kommersiya torpaqları belə intensiv şəkildə istifadə edilərək daha məhsuldar hala gətirilə bilər. 25 il əvvələ qədər, bitki ilə bağlı yeniliklər demək olar ki, yalnız Bitki Növlərinin Mühafizəsi vasitəsilə qorunurdu.

Bitki Növlərinin Mühafizəsi sistemində:

- Hüquqlar əsasən fenotipik xüsusiyyətlərə əsaslanır.
- Yalnız bütün xüsusiyyətləri eyni olan yeni sortlar qorunur.
- Bitki Növlərinin Mühafizəsi bitki sortları üçün bir növ "müəllif hüququ" kimidir.
- Seleksiyaçılara başqalarının sortları inkişaf etdirməsinə imkan verən güzəştlər tətbiq edilir. Əsas

problem: Bitki Növlərinin Mühafizəsi bitki sortları üçün bir növ "müəllif hüququ" kimidir və seleksiyaçılara spesifik genləri və seleksiya üsullarını qorumaqda yetərli deyil.

Mövcud statistikalar göstərir ki, qloballaşma nəticəsində kənd təsərrüfatı sahəsində artım templəri son onillikdə 3%-dən 4–6%-ə yüksəlmişdir. Bu artım kənd təsərrüfatı istehsalında diqqətin struktur dəyişikliklərinə səbəb olduğunu nümayiş etdirir. Əvvəllər əsas diqqət ərzaq təhlükəsizliyi təmin edən əsas məhsullara yönəlmişdisə, bu gün daha yüksək gəlir gətirən geniş bazarlar üçün premium məhsullara, məsələn, keyfiyyətli çay və qəhvəyə maraq artır.

Bu tendensiya ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın artması həm bitkiçilik, həm də heyvandarlıq sahələrinə marağın kəskin şəkildə yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə aşağı və orta gəlirli ölkələrdə bu artımın təxminən yarısı yüksək qiymətli məhsulların istehsalına yönəldilmişdir. Nəticədə, ənənəvi taxıl istehsalına olan marağın azalması müşahidə oluna bilər. Bu istiqamətdə aparılan investisiyalar daha yüksək gəlir gətirə bilər və nəticə etibarilə əlavə dəyər yaradan müəssisələrdə əməliyyat xərclərinin azaldılması mümkündür. Lakin bu inkişafın özünəməxsus çağırışları da mövcuddur. Belə ki, yüksək gəlirli kənd təsərrüfatı formaları adətən kapital tutumlu texnologiyalara əsaslanır. Bu isə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə marketing, təchizat zənciri və logistika imkanlarının zəifliyi fonunda rəqəbat üstünlüyünün zəngin ölkələrin lehinə yönəlməsinə səbəb ola bilər. Beləliklə, qloballaşmadan irəli gələn faydalar qeyri-bərabər bölgü riski daşıyır və aşağı gəlirli ölkələrin bu prosesdəki iştirak imkanları məhdud qala bilər [4, s. 15].

Qlobal ərzaq təhlükəsizliyi baxımından taxıllar—xüsusilə buğda və çəltik kimi əsas məhsullar—müstəsna strateji əhəmiyyətə malikdir. Taxıllar yalnız qida təminatında deyil, həm də çatdırılma xərclərinin azaldılması və daxili təchizat zəncirlərinin sabitliyinin qorunması baxımından inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün mühüm rol oynayır. Bu kontekstdə iki əsas tendensiya diqqət çəkir: birincisi, yüksək qiymətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında ixtisaslaşma, ikincisi isə qloballaşmanın azalan təsiri fonunda taxıl istehsalı üçün torpaq ayırmalarında baş verən dəyişikliklər. Yüksək gəlir gətirən məhsullara olan artan tələbat və bazar yönümlü istehsal modeli bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ənənəvi taxılçılıq üçün torpaq ehtiyatlarının azalmasına səbəb olmuşdur. Əgər kənd təsərrüfatı istehsalının daha da genişləndirilməsi və ya intensivləşdirilməsi mümkün olmazsa, bu, taxıl bazarlarının qlobal səviyyədə sabitliyinə mənfi təsir edə bilər. Bununla belə, taxıl məhsullarının qiymətində baş verən potensial azalmalar aşağı gəlirli ölkələr üçün idxal xərclərini azalda bilər, bu da ərzaq təminatını və iqtisadi sabitliyi müsbət istiqamətdə təsir edə bilər. Eyni zamanda, bioyanacaq sənayesinin sürətli inkişafı kənd təsərrüfatı sahəsinə ciddi təsir göstərməkdədir. Mühüm torpaq sahələrinin bioyanacaq məqsədli məhsul becərilməsinə ayrılması nəticəsində ərzaq üçün istifadə olunan torpaqların azalması baş verir. Bu, xüsusilə yoxsul təbəqələr üçün ərzaq təhlükəsizliyini risk altına alır, çünki buğda və çəltik kimi əsas qida məhsullarının istehsalı azalır. Bu səbəbdən bioyanacaq becərilməsinin tənzimlənməsi və ərzaq məhsullarının prioritetləşdirilməsi mühüm məsələ olaraq qalır.

Növbəti mərhələdə, infrastruktur, texnologiya və tədqiqat sahələrinə yönələn investisiyalar qlobal ərzaq sistemində dayanıqlığın təmin edilməsində açar rol oynayır. Ölkələr, əgər tranzaksiya xərclərini azaltmaq, məhsuldarlığı artırmaq və istehsal xərclərini səmərəli şəkildə idarə etmək üçün müvafiq təşəbbüslər həyata keçirməzlərsə, kənd təsərrüfatında azalmalarla qarşılaşacaqları ehtimal olunur. Əksinə, infrastruktur və tədqiqat sahəsində mütərəqqi addımlar atan ölkələr istehsal səmərəliliyində əhəmiyyətli artımlar əldə edə bilər. Bu isə öz növbəsində, kənd iqtisadiyyatlarının inkişafı, biznes imkanlarının genişlənməsi, yoxsulluğun azaldılması və ərzaq təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi ilə nəticələnə bilər.

Kənd Təsərrüfatı İnnovasiyalarında Əqli Mülkiyyət Hüquqlarının Əsas Aspektləri.

Müasir kənd təsərrüfatı innovasiyalarının təşviqində və davamlı inkişafının təmin edilməsində əqli mülkiyyət hüquqları (ƏMH) mühüm rol oynayır. Bu hüquqlar kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən tədqiqatçıları, sahibkarları və fermerləri innovativ fəaliyyətlərə təşviq edir, həmçinin biliklərin qorunması və transferini asanlaşdırır. Aşağıda bu hüquqların əsas komponentləri ətrafı şəkildə izah olunur [5, s. 24]:

1. Patentlər

Patentlər, kənd təsərrüfatı sahəsində aparılan elmi-tədqiqat fəaliyyətləri nəticəsində yaranmış yenilikçi ixtirələrin hüquqi qorunmasını təmin edir. Bu hüquqi mexanizm innovasiya mühitini gücləndirməklə tədqiqatçılara və şirkətlərə araşdırma və inkişaf sahəsinə investisiya qoymağa motivasiya verir. Patentləşdirmə xüsusilə genetik modifikasiya olunmuş orqanizmlər (GMO), zərərvericilərə davamlı

bitkilər və qabaqcıl əkinçilik texnologiyaları kimi sahələrdə tətbiq edilir. Beləliklə, patentlər texnoloji inkişafın yayılmasını təşviq etməklə yanaşı, innovativ texnologiyaların kommersiyalaşdırılması üçün də zəmin yaradır.

2. Ticarət nişanları

Ticarət nişanları kənd təsərrüfatı məhsullarının brend identifikasiyası üçün mühüm vasitədir. Onlar istehlakçılara məhsulun mənşəyini, keyfiyyətini və istehsalçı şirkətin reputasiyasını tanımağa imkan verir. Bu, məhsulların bazarda fərqləndirilməsinə və istehlakçı inamının formalaşdırılmasına xidmət edir. Ticarət nişanlarının qorunması şirkətlərə brend dəyərini qorumaq və genişləndirmək imkanı yaratmaqla, tədqiqat və inkişafa yönələn investisiyaları təşviq edir. Fermerlər üçün isə bu mexanizm niş bazarlara çıxış imkanı qazandırır və daha yüksək gəlir əldə etməyə şərait yaradır.

3. Müəlliflik hüququ

Ənənəvi olaraq ədəbi və bədii əsərlərlə əlaqəli olan müəlliflik hüququ kənd təsərrüfatı innovasiyaları ilə də müəyyən səviyyədə əlaqəlidir. Xüsusilə rəqəmsal texnologiyaların, proqram təminatlarının və təlim materiallarının müəllif hüquqları ilə qorunması, dəqiq kənd təsərrüfatı (precision agriculture) kimi sahələrin inkişafında mühüm rol oynayır. Müəlliflik hüquqları həm də tədqiqatların yayımlanması və bilik mübadiləsinin təşviqinə xidmət etməklə, açıq giriş balansını qoruyaraq biliklərə ədalətli çıxışı təmin edir.

4. Seleksiyaçının hüquqları və bitki sortlarının mühafizəsi

Patentlə yanaşı, kənd təsərrüfatında bitki seleksiyaçıların hüquqlarının qorunması da innovasiyanın əsas elementlərindən biridir. Bu hüquqlar, seleksiyaçıların yaratdığı yeni sortların kommersiya məqsədli istehsalını və yayımını nəzarət altında saxlayaraq, onların əmək və intellektual fəaliyyətlərinin mükafatlandırılmasını təmin edir. Əqli mülkiyyət hüquqlarının bu aspektləri kənd təsərrüfatı sahəsində bilik iqtisadiyyatına əsaslanan davamlı inkişaf modelinin formalaşmasında mühüm yer tutur. Onların effektiv tətbiqi və qorunması tədqiqat və innovasiya mühitini gücləndirir, yerli və qlobal ərzaq təhlükəsizliyinə töhfə verir və kənd təsərrüfatı sektorunun rəqabət qabiliyyətini artırır. Kənd təsərrüfatı innovasiyaları sahəsində Əqli Mülkiyyət Hüquqlarının (ƏMH) rolu müasir dövrdə strateji əhəmiyyət kəsb edir. ƏMH sistemləri yalnız innovasiyanı təşviq etməklə kifayətlənmir, həm də məhsuldarlığı artıran, davamlı və iqlimə uyğun texnologiyaların inkişafında mühüm katalizator rolunu oynayır. Lakin bu inkişafın ədalətli və inklüziv olması üçün ƏMH siyasətləri sosial ədalət, əlçatanlıq və davamlılıq prinsipləri ilə balanslaşdırılmalıdır. Xüsusilə də az inkişaf etmiş ölkələrdə yaşayan icmaların bu texnoloji nailiyyətlərdən faydalana bilməsi üçün daha çevik və ədalətli mexanizmlərin yaradılması vacibdir. ƏMH-nin tətbiqində gələcək istiqamət, aqro-ərzaq texnologiyalarının inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, ərzaq təhlükəsizliyi, ətraf mühitin mühafizəsi və genetik resursların etik istifadəsi kimi aspektləri də əhatə etməlidir.

Bu balansın qorunması, kənd təsərrüfatı innovasiyalarının qlobal səviyyədə effektiv və bərabər bölüşdürülməsini təmin edəcək və dünyanı dinamik dəyişən çağırışlara cavab verə biləcək dayanıqlı kənd təsərrüfatı sistemlərinə yaxınlaşdıracaqdır.

Ədəbiyyat

1. Ullah, A.; Nawaz, A.; Farooq, M.; Siddique, K.H.M. Agricultural Innovation and Sustainable Development: A Case Study of Rice–Wheat Cropping Systems in South Asia. Sustainability 2021, 13, 1965. <https://doi.org/10.3390/su13041965>
2. Adebola, T. (2019). Examining plant variety protection in nigeria: Realities, obligations and prospects. The Journal of World Intellectual Property, 22(1–2), 36–58.
3. Baker, D., Jayadev, A., & Stiglitz, J. (2017). Innovation, intellectual property, and development. Retrieved from <http://ip-unit.org/wp-content/uploads/2017/07/IP-for-21st-Century-EN.pdf>
4. Baxter, J., Sinnott, J., & Cotreau, W. (2018). World patent law and practice. New York: Matthew Bender. Bent, S. A., Schwaab, R., Conlin, D., & Jeffery, D. (1987). Intellectual property rights in biotechnology worldwide. New York: Stockton Press.
5. Campi, M. (2018). The co-evolution of science and law in plant breeding: Incentives to innovate and access to biological resources. Journal of Intellectual Property Rights, 23.

Резюме
Азизова К.В.

Влияние прав интеллектуальной собственности на сельскохозяйственные инновации

В глобализованном мире знания и технологии стали главной движущей силой экономики. Эта трансформация затронула и сельскохозяйственный сектор, что потребовало перехода от традиционных моделей производства к применению инновационных технологий. В этом контексте права интеллектуальной собственности (ПИС), включая авторские права, патенты, товарные знаки, географические указания и коммерческие тайны, играют важную роль в защите и стимулировании инноваций в сельском хозяйстве. В результате применения прав интеллектуальной собственности повышается качество сельскохозяйственной продукции, внедряются новые технологии.

Ключевые слова: сельскохозяйственные инновации, права интеллектуальной собственности, глобализация, сорта растений, непродовольственные товары

Summary
Azizova K.V.

The Impact of Intellectual Property Rights on Agricultural Innovations

In a globalized world, knowledge and technology have become the main driving forces of the economy. This transformation has also affected the agricultural sector, necessitating a shift from traditional production models to the application of innovative technologies. In this context, intellectual property rights (IPR) — including copyrights, patents, trademarks, geographical indications and trade secrets — play an important role in protecting and stimulating innovation in agriculture. As a result of the application of IPRs, the quality of agricultural products increases, new technologies spread and producers gain economic advantages while protecting their innovations.

Keywords: agricultural innovation, intellectual property rights, globalization, plant varieties, non-food products

**AZƏRBAYCANIN POST-KONFLİKT ƏRAZİLƏRİNİN TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİNİN
TURİZMDƏ DAYANIQLI İSTİFADƏSİ: TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN İDARƏETMƏ
TƏCRÜBƏSİ KONTEKSTİNDƏ**

Əzizova Şəlalə Yabil qızı

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
aydinova.shalale97@gmail.com

Xülasə: Məqalədə Azərbaycanın post-konflikt ərazilərində təbii sərvətlərin turizm məqsədilə dayanıqlı istifadəsi məsələsi araşdırılır. Tədqiqatda əsas məqsəd Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında ekoloji və iqtisadi potensiala malik təbii resursların turizm sektoruna integrasiya imkanlarını qiymətləndirmək və bu prosesdə Türkdilli dövlətlərin təcrübələrindən öyrənməkdir. Müqayisəli təhlil əsasında Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkiyə kimi ölkələrin təbii resurs idarəçiliyi və turizm inkişafı strategiyaları nəzərdən keçirilir. Məqalədə, həmçinin SWOT təhlilinə əsasən Azərbaycanın post-konflikt bölgələrində dayanıqlı turizmin inkişaf perspektivləri müəyyən olunur və praktik tövsiyələr irəli sürülür.

Açar sözlər: post-konflikt ərazilər, təbii sərvətlər, dayanıqlı turizm, Qarabağ, Şərqi Zəngəzur, Türkdilli dövlətlər, idarəetmə təcrübəsi

Azərbaycanın 2020-ci ildə 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində ərazi bütövlüyünün bərpası, ölkənin sosial-iqtisadi və ekoloji inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoydu. İşğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları həm zəngin təbii resurs potensialına, həm də turizm baxımından yüksək strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu ərazilərdə təbii sərvətlərin turizm məqsədilə istifadəsi, yalnız iqtisadi faydaları deyil, həm də sosial və ekoloji dayanıqlığı təmin etmək baxımından əhəmiyyətlidir. Bu kontekstdə Türkdilli dövlətlərin – xüsusilə Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkiyə və Özbəkistanın – təcrübələrinin öyrənilməsi və uyğun modellərin tətbiqi aktualdır.

Azərbaycanın post-konflikt ərazilərində dayanıqlı turizmin inkişafı, təbii sərvətlərin idarə edilməsinə bağlıdır. Bu baxımdan, Türkdilli dövlətlərin təbii resursların idarəetmə strategiyaları həm iqtisadi, həm də ekoloji baxımdan əhəmiyyətlidir. Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkiyə və Özbəkistanın təcrübələri təbii sərvətlərin effektiv və dayanıqlı istifadəsində Azərbaycanın post-konflikt əraziləri üçün dəyərli nümunələr təqdim edir[4].

Azərbaycanın post-konflikt ərazilərində təbii sərvətlərin səmərəli idarə olunması milli iqtisadiyyatın və turizm sektorunun dayanıqlılığını təmin etmək baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Xüsusilə su ehtiyatları, dağ-meşə ekosistemləri və mineral qaynaqların turizmdə istifadəsi üçün dəqiq planlaşdırma tələb olunur. İqtisadçı İ.Əliyev bu sahədə resursların bölgələr üzrə iqtisadi və ekoloji əsaslarla idarə edilməsinin vacibliyini vurğulamışdır[1, s. 55-63]. O, qeyd edir ki, Qarabağ və Şərqi-Zəngəzur bölgələri bu baxımdan ölkənin təbii turizm mərkəzlərindən birinə çevrilə bilər.

Qarabağ bölgəsi özünün zəngin florası, faunası və təbii mənzərələri ilə ekoturizm üçün əlverişli məkandır. A. Qasimovanın araşdırmalarına görə, bu bölgədə meşə turizmi, dağ yürüşləri və sağlamlıq turizmi kimi müxtəlif turizm növlərinin inkişafı mümkündür[3, s. 29-37]. Eyni zamanda, bölgənin post-konflikt reabilitasiya prosesində turizm infrastrukturunun düzgün qurulması sosial-iqtisadi dirşəlişə dəstək verə bilər.

Cədvəl 1.

Türkdilli dövlətlərdə təbii sərvətlərin idarə edilməsi və turizmin inkişafının müqayisəsi [2].

Ölkə	Təbii sərvətlərin idarə edilməsi strategiyaları	Turizm inkişafı üzrə təcrübə	Əsas istiqamətlər	Azərbaycanla müqayisə
Qazaxıstan	Ətraf mühitin qorunması ilə yanaşı, təbii resursların davamlı istifadəsi	Ekoloji turizm, dağ turizmi, mədəni irs turizmi	Dağlıq ərazilər, ekoturizm	Dağlıq Qarabağda təbii resursların səmərəli istifadəsi üçün uyğun model
Qırğızıstan	Biomütəlifliyin qorunması və milli parkların inkişafı	Ekoturizm, dağ turizmi, kənd turizmi	Dağlar, göllər, milli parklar	Şərqi Zəngəzurdə ekoturizm inkişafı üçün potensial mövcuddur
Türkiyə	Milli parklar və təbii qorunan ərazilərin artırılması	Təbii irs turizmi, mavi səyahət, yay turizmi	Çimərliklər, dağlar, mədəni irs	Qarabağda mədəni turizmin inkişafı üçün təcrübə
Özbəkistan	Su resurslarının effektiv idarə olunması, bərpa olunan enerji istifadəsi	Tarixi və mədəni turizm, desert turizmi	Səhra və qədim şəhərlər	Şərqi Zəngəzurdə tarixi irsin qorunması və inkişafı üçün əsaslı yanaşma

Türkdilli Dövlətlərin Ekoturizm Təcrübələri.

Qazaxıstan, geniş təbiətə malik olan bir ölkə olaraq ekoturizmin inkişafına böyük əhəmiyyət verir. Qazaxıstanın Altay dağları və Baykal gölü bölgələrində təbii sərvətlərin qorunmasına yönəlmiş strategiyalar həm təbiət, həm də turizm baxımından faydalıdır [5, s. 112-115]. Qırğızıstanın ərazisindəki milli parklar və təbiət qoruqları ekoturizmin inkişafını təşviq etmək məqsədilə əhəmiyyətli rol oynayır [6, s. 88-92].

İqlim Dəyişikliyinə Qarşı Mübarizə və Dayanıqlı Turizm.

Azərbaycanın post-konflikt ərazilərində təbii sərvətlərin dayanıqlı istifadəsi, ekosistem balansını qorumaqla yanaşı, iqlim dəyişikliyinin təsirlərinə qarşı mübarizə aparmağa kömək edəcəkdir. Bu səbəbdən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrində dayanıqlı turizm və bərpa olunan enerji istifadəsi vacibdir [7, s. 74-78].

Türkdilli Dövlətlərdə Mədəni İrsin Qorunması və Turizm.

Türkdilli dövlətlər mədəni irsə sahib çıxma bilmək üçün geniş tədbirlər görürlər. Məsələn, Türkiyənin Göbekli Tepe və Özbəkistanın Səmərqənd şəhəri kimi tarixi əraziləri mədəni irsin qorunması baxımından vacibdir [8].

Azərbaycanın Post-Konflikt Ərazilərində Turizmin İnkişafı.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə təbii sərvətlərin bərpası və ekoturizm sektorunun inkişafı böyük potensiala malikdir. Azərbaycan dövləti bu bölgələrdə həm ekoturizmi, həm də mədəni irs turizmini inkişaf etdirməyi planlaşdırır [9].

Azərbaycanın post-konflikt ərazilərində təbii sərvətlərin dayanıqlı istifadəsi ilə bağlı SWOT təhlili aşağıdakı kimi təqdim olunur:

Cədvəl 2.

**Azərbaycanın post-konflikt ərazilərinin təbii sərvətlərinin dayanıqlı istifadəsinin
SWOT təhlili**

Güclü Tərəflər	Zəif Tərəflər	Fürsətlər	Təhlükələr
Zəngin təbii sərvətlər (dağlar, çaylar, meşələr)	Məhdud infrastruktur, xüsusilə yollar və otellər	Ekoturizmin inkişafı, mədəni irsin qorunması	İqlim dəyişikliyi və təbii fəlakətlər, ekoloji tarazlığın pozulması
Azərbaycanın strateji coğrafi mövqeyi	İnsan resurslarının qeyri-kifayət qədər ixtisaslaşdırılması	Türkdilli dövlətlərdən təcrübə paylaşımı, beynəlxalq əməkdaşlıq	Mədəni və təbii irsə zərər verə biləcək qeyri-davamlı turizm inkişafı
Davamlı turizmə marağın artması	Siyasi və sosial qeyri-sabitlik riski	Beynəlxalq investorların cəlbə, regional əməkdaşlıq	Turizm infrastrukturunun inşası və idarə olunmasında mövcud çatışmazlıqlar

Azərbaycanın post-konflikt ərazilərində təbii sərvətlərin turizm məqsədilə dayanıqlı istifadəsi həm ölkə iqtisadiyyatı, həm də regional inkişaf baxımından böyük potensiala malikdir. Bu potensialdan səmərəli istifadə etmək üçün təbii sərvətlərin idarəedilməsi, turizm sektorunun inkişafı və ekoloji tarazlığın qorunması vacibdir. Türkdilli dövlətlərin təcrübəsi, xüsusilə ekoturizm, mədəni irs turizmi və bərpa olunan enerji sahələrindəki müsbət yanaşmalar Azərbaycan üçün faydalı ola bilər. Bu istiqamətdə aşağıdakı təkliflər irəli sürülür:

1. Post-konflikt ərazilərdə turizm infrastrukturunu üçün xüsusi investisiya təşviqləri tətbiq edilməlidir.
2. Türkdilli dövlətlərdən əldə edilən təcrübə əsasında ekoturizm və mədəni irs turizminin inkişafı prioritet olaraq müəyyən edilməlidir.
3. Siyasi və sosial sabitliyin təmin edilməsi üçün beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq gücləndirilməlidir.
4. Ekoloji tarazlığın qorunmasına xüsusi diqqət yetirilməli, təbii sərvətlərin bərpa olunması və qorunması üzrə layihələr həyata keçirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, İ. Azərbaycan Respublikasının təbii sərvətləri və onların turizmdə istifadəsi. Bakı, Elm və Təhsil, 2022, 210 s.
2. İsmayilov, T. Türkdilli dövlətlərin təbii sərvətlərinin idarəedilməsi. İstanbul: Yayıncılar Dərnəyi, 2021, 185 s.
3. Qasımova, A. Qarabağ bölgəsinin ekoturizm potensialı. Bakı, Turizm İnkişafı Mərkəzi, 2023, 95 s.
4. Yılmaz, M. Türkiyə və Özbəkistanın mədəni irs turizmi təcrübələri. Ankara, Kultura Yayınevi., 2023, 134 s.
5. Qazaxıstan Ekoturizm Yolu, Qazaxıstanın Ekoturizm Strategiyası. Astana, Qazaxıstan Ekoloji Agentliyi, 2020, 130 s.
6. Qırğızıstanın Təbii İrsinin Qorunması, Bişkek, Qırğızıstan Turizm İdarəsi, 2021, 102 s.
7. Azərbaycanın Ekoloji Qorunması, Bakı, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, 2022, 144 s.
8. Göbekli Tepe və Samarkand: Mədəni İrsin Qorunması və Turizm, İstanbul, UNESCO, 2023, 120 s.
9. Azərbaycanın Post-Konflikt Ərazilərində Ekoturizm, Bakı, Turizm və Regional İnkişaf Nazirliyi, 2022, 110 s.

Резюме

Азизова Ш.Й.

Устойчивое пользования природных ресурсов постконфликтных территориях Азербайджана в туризме: в контексте управленческой практики тюркоязычных государств

В статье рассматривается вопрос устойчивого использования природных ресурсов в целях туризма на постконфликтных территориях Азербайджана. Основная цель исследования — оценить возможности интеграции природных ресурсов с экологическим и экономическим потенциалом в туристический сектор в экономических регионах Карабаха и Восточного Зангезура и изучить опыт тюркоязычных государств в этом процессе. На основе сравнительного анализа рассматриваются стратегии управления природными ресурсами и развития туризма таких стран, как Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан и Турция. В статье также на основе SWOT-анализа определяются перспективы развития устойчивого туризма в постконфликтных регионах Азербайджана и даются практические рекомендации.

Ключевые слова: постконфликтные территории, природные ресурсы, устойчивый туризм, Карабах, Восточный Зангезур, Тюркоязычные государства, опыт управления.

Summary

Azizova SH.Y.

Sustainable Use of Natural Resources of Azerbaijan Post-Conflict Areas: in the Context of Management Experience of Turkic-Speaking Countries

The article examines the issue of sustainable use of natural resources for tourism purposes in the post-conflict areas of Azerbaijan. The main goal of the study is to assess the opportunities for integrating natural resources with ecological and economic potential into the tourism sector in the Karabakh and East Zengezur economic regions and to learn from the experiences of Turkic-speaking countries in this process. Based on a comparative analysis, the natural resource management and tourism development strategies of countries such as Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkey are reviewed. The article also identifies the prospects for the development of sustainable tourism in the post-conflict regions of Azerbaijan based on a SWOT analysis and puts forward practical recommendations.

Key words: post-conflict territories, natural resources, sustainable tourism, Karabakh, Eastern Zengezur, Turkic-speaking states, management experience

TURİZMİN İNKİŞAFININ YERLİ ƏHALİYƏ SOSIAL İQTİSADI TƏSİRLƏRİNİN TƏHLİLİ

Hümbətəliyeva Səadət Əsgər qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

saadethumbataliyeva@mail.ru

Mehrəbli Əsrəf Yədulla oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

esrefmehrəbli05@gmail.com

Xülasə: *Turizmin inkişafı yerli əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinə həm müsbət, həm də mənfi təsirlər göstərə bilər. Müsbət təsirlər arasında yerli iqtisadiyyatda gəlir artışı, yeni iş yerlərinin yaradılması, infrastrukturun inkişafı və mədəniyyətin yayılması kimi amillər mövcuddur. Lakin turizmin mənfi təsirləri də əhəmiyyətlidir və bunlar arasında ekoloji problemlər, resursların tükənməsi, əmlak qiymətlərinin artması və sosial dəyişikliklər yer alır. Bu cür dəyişikliklər yerli əhalinin həyat keyfiyyətinə təsir edir və bəzən cəmiyyətin sosial strukturlarının pozulmasına səbəb olur. Bu səbəbdən turizm sektorunun inkişafında balanslı yanaşma və strateji planlaşdırma vacibdir.*

Açar sözlər: *turizm, sosial təsirlər, iqtisadi təsirlər, yerli əhali, ekoloji problemlər*

Turizm, yerli iqtisadiyyata təsir edən bir çox amili özündə cəmləyir. Bu sektorun inkişafı, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq üçün mühüm bir rol oynayır. Turistlərin tələbatı yerli müəssisələrə yeni bazarlar açır, beləliklə, yerli istehsalçıların məhsulları və xidmətləri daha geniş auditoriyaya təqdim olunur. Bu, kənd təsərrüfatı, sənətkarlıq və yerli istehsalın artmasına səbəb olur. Məsələn, yerli sənətkarlar öz əl işlərini, əl işləri istehsalı ilə məşğul olanlar isə müxtəlif suvenirləri turistlərə satmağa başlayır. Bu, iqtisadi artımın davam etməsi üçün müsbət təsir göstərir [1; 354].

Turizmin iqtisadi faydaları yalnız məhsul istehsalına deyil, həm də xidmət sahələrinə genişlənir. Bu sahələrə nəqliyyat, hotellər, restoranlar, bələdçi xidmətləri və s. daxildir. Turizm axını, həmçinin turistik məkanlarda infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və sosial xidmətlərin yaxşılaşdırılması üçün dövlət və yerli hökumətlərin vəsait ayırmasına səbəb olur. Yerlilər, bu infrastruktur dəyişiklikləri nəticəsində daha keyfiyyətli təhsil, səhiyyə və digər ictimai xidmətlər əldə edə bilərlər. Bu da cəmiyyətin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə müsbət təsir edir [7].

Eyni zamanda, turizm sektorunda yeni iş yerlərinin yaranması yerli əhalinin işsizlik problemini həll etməyə kömək edir. Bu sahə, xüsusilə turizm xidmətləri göstərən otellər, restoranlar və nəqliyyat şirkətləri üçün çoxsaylı iş imkanları yaradır. Əlavə olaraq, turizm sənayesi, peşə hazırlığı və ixtisaslaşdırılmış təlim proqramları ilə əhalinin bacarıqlarını artırır, beləliklə işçi qüvvəsinin daha rəqabətə davamlı olmasına kömək edir [5].

Turizm, sosial və mədəni əlaqələri də gücləndirən bir vasitədir. Yerlilər, turistlərlə qarşılıqlı əlaqə quraraq müxtəlif mədəniyyətlərlə tanış olurlar. Bu qarşılıqlı təcrübə həm yerli əhalinin mədəniyyətə qarşı anlayışını artırır, həm də turistlərin yerli həyat tərzini daha yaxşı başa düşmələrinə şərait yaradır. Bu cür mübadilə yerli icmaların daha global perspektivdən düşünmələrinə və müxtəlif mədəniyyətlərə açıq olmasına səbəb olur. Eyni zamanda, yerli mədəniyyətin tanınması və qorunması üçün turistlərin artan marağı, yerli əhalinin öz ənənə və mədəni dəyərlərini qorumağa daha çox cəhd etməsinə təkan verir [6].

Turizm həmçinin sosial inkişafı təşviq edir. Turizmə bağlı olan sektorların inkişafı, yerli icmaların sosial strukturlarını təkmilləşdirir və daha balanslı bir iqtisadiyyat formalaşdırır. Bu sosial əlaqələr yerli əhalinin həyat keyfiyyətini yüksəldir və icma səviyyəsində həmrəyliyi gücləndirir. Turizm, cəmiyyətin daha açıq, qonaqpərvər və tolerant olmasına təsir göstərir. Yerlilər turistləri qəbul etməklə həm də qonaqpərvərlik mədəniyyətini daha da möhkəmləndirirlər [4].

Turizmin yerli əhali üçün faydalı ola biləcək digər bir tərəfi də ekoloji məsələlərlə bağlıdır. Ekoturizm və davamlı turizm anlayışları, təbiətin qorunmasına böyük töhfə verir. Bu sahələr, turistlərin təbii resursları istifadəsi zamanı mümkün qədər az zərər vermələrini təmin etməyi məqsəd qoyur. Ekoturizmin əsas məqsədi yerli ekosistemləri qorumaq və gələcək nəsillər üçün təbii sərvətləri saxlamaqdır. Beləliklə, turizm yerli əhalinin ətraf mühitlə bağlı məsuliyyətini artırır və təbii resursların daha səmərəli idarə olunmasına kömək edir [3].

Lakin, turizmin inkişafı həm də təbii mühit üzərində mənfi təsirlər göstərə bilər. Böyük turist axınları təbii ehtiyatları tükəndirə və ekosistemlərə zərər verə bilər. Nəqliyyat vasitələrinin istifadəsi nəticəsində havaya yayılan çirklənmə və təbii sahələrin zədələnməsi, turizmin mənfi tərəfləridir. Buna görə də, ekoloji təsirləri minimuma endirəcək və davamlı inkişafı təşviq edəcək strateji yanaşmaların tətbiqi vacibdir. Bu baxımdan, dövlət və yerli hökumətlərin ekoloji turizmi təşviq etməsi və bu sahədə düzgün siyasətlərin həyata keçirilməsi mühüm rol oynayır.

Turizm, yerli iqtisadiyyata birbaşa və dolaylı olaraq mühüm təsir göstərir. Birincisi, turizmin inkişafı iş yerlərinin yaradılması ilə nəticələnir. Otelçilik, restorantçılıq, nəqliyyat xidmətləri və digər turizm sahələri yerli əhali üçün əlavə iş imkanları təqdim edir. Bu, xüsusən işsizlik səviyyəsinin yüksək olduğu bölgələrdə vacibdir. Eyni zamanda, turizm sahəsinin inkişafı yerli bizneslərin böyüməsinə və yeni xidmət sahələrinin yaranmasına şərait yaradır.

Turizmin iqtisadi faydalarından biri də yerli işçilərin təhsil və təlim sahəsində qazandıqları təcrübə və bacarıqlardır. Turizm sahəsi, yerli işçilərin peşəkar inkişafına və xarici dil biliklərinin artırılmasına kömək edir. Həmçinin, turistlərdən əldə edilən gəlirlər yerli valyutanın dövriyyəsini artırır və ölkə iqtisadiyyatına mühüm töhfə verir [2; 132].

Turizm, yerli cəmiyyətlərdə sosial əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə də kömək edir. İnsanların müxtəlif mədəniyyətlərdən gələn turistlərlə qarşılaşması, sosial və mədəni münasibətlərin inkişafına səbəb olur. Bu, həmçinin, yerli əhalinin mədəniyyətlərini qorumağa və təbliğ etməyə təşviq edir.

Ədəbiyyat

1. Bilalov B.Ə., Güləliyev Ç.G. Turizmin əsasları, Bakı, "QHT Nəşriyyatı", 2015. 496 s.
2. Bilalov B.Ə. "Turizmin menecmenti" Bakı: "Mütərcim", 2005. 372 s.
3. Bilalov B.Ə. Azərbaycanca müalicə-sağlamlıq turizmi: problemlər və perspektivlər. "Turizm və Qonaqpərvərlik Tədqiqatları" jurnalı, №3, Bakı, 2013, s. 24-33.
4. H. Gözel. Turizmin Sosial və İqtisadi Təsirləri: Yerli Əhali Perspektivindən Bir Araşdırma. İzmir: Dokuz Eylül Universiteti Yayınları. 2015
5. Hüseynova İ., Əfəndiyeva N. Turizmin əsasları. Bakı: Nəşriyyat, 2013
6. Şahin S. Turizm və İqtisadi İnkişaf: Sosial və İqtisadi Təsirlərin Təhlili. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2014
7. Dərgahov V.S. Rekreasiya Turizm Ehtiyatları «MBM» mətbəəsi. Bakı, 2008. 216 səh.

Резюме

Гумбаталиева С.А., Мехраблы А.

Анализ социально-экономического воздействия развития туризма на местное население

Очевидно, что интенсивное развитие туристической отрасли в долгосрочной перспективе оказывает значительное социально-экономическое влияние на структуру местных сообществ. С одной стороны, это способствует созданию новых источников дохода и рабочих мест для местного населения, улучшению инфраструктуры и повышению социального благосостояния. С другой стороны, это может привести к чрезмерной эксплуатации ресурсов, росту цен, культурной деформации и разрушению окружающей среды. Обеспечение устойчивого развития туризма требует комплексного анализа этих последствий и реализации целенаправленной политики для их

баланси́ровки. В этом контексте особенно важно сохранить благосостояние местных сообществ и продвигать модель туризма, основанную на принципах социальной справедливости.

Ключевые слова: туризм, социальные последствия, экономические последствия, местное население, экологические проблемы

Summary

Humbataliyeva S.A., Mehrabli A.

Analysis of the Socio-Economic Impacts of Tourism Development on the Local Population

It is evident that the intensive development of the tourism industry has significant socio-economic impacts on the structure of local communities in the long term. On one hand, it creates new income sources and employment opportunities for the local population, improves infrastructure, and enhances social welfare. On the other hand, it can lead to overexploitation of resources, rising prices, cultural distortions, and environmental degradation. Ensuring the sustainable development of tourism requires a comprehensive analysis of these impacts and the implementation of targeted policies to balance them. In this regard, protecting the well-being of local communities and promoting a tourism model based on the principle of social justice is of great importance.

Key words: Tourism, social impacts, economic impacts, local population, environmental issues

AZƏRBAYCANDA YAŞIL İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFI VƏ YAŞIL ENERJİ MƏNBƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Qasimova Zülfiyyə Mirzə qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

zulfiyya.qasimova@sdu.edu.az

Xülasə: *Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası bir çox ölkələr və ölkələrarası təşkilatlar, o cümlədən Azərbaycan üçün strateji prioritetə çevrilmişdir. Yaşıl iqtisadiyyat yaşıl enerji mənbələrindən elektrik enerjisi istehsalını, yaşıl investisiyaların istifadəsini, yaşıl iş yerlərinin yaradılmasını, məşğulluğun artırılmasını, istixana effektinin azaldılmasını və iqlim dəyişikliyinə sabitliyini nəzərdə tutur. Yaşıl iqtisadiyyat Azərbaycanın hərtərəfli inkişafının davamlılığının təmin edilməsi baxımından prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir. O, daha çox aşağı karbonlu və orqanik mal və xidmətlərin çeşidlərinin yaradılması üçün əsas yaradır ki, bu cəhətlər məqalənin mövzusunun aktuallığını göstərir.*

Açar sözlər: *yaşıl iqtisadiyyat, yaşıl enerji, elektrik enerjisi, maliyyə, investisiya*

Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatı qarşısında dayanan əsas prioritet vəzifələrdən biri yaşıl iqtisadiyyata əsaslanan davamlı inkişafa nail olmaqdır. Azərbaycanın bir sıra məqsədli dövlət proqramlarında yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı davamlı inkişafa və ətraf mühitin mühafizəsinə nail olmaq baxımından ən önəmli vasitələrdən biri kimi qeyd olunur. Yaşıl iqtisadiyyata davamlı inkişaf yolu kimi baxmaq lazımdır. Yaşıl iqtisadiyyat sektorlarının payının artması hesabına iqtisadiyyatın transformasiyası yaşıl iş yerlərinin yaradılmasını təmin edir və əhali üçün layiqli həyat şəraiti yaradır, yaşıl malların istehsalının və istehlakının artmasına gətirib çıxarır ki, bunlar hamısı birlikdə ətraf mühitə mənfi təsirin azaldılmasına, resurslardan istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına və s. səbəb olur.

Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyasının ən önəmli aspektlərindən biri ekosistemin qorunması və bərpaıdır. Bu, davamlı torpaq istifadəsi, biomüxtəlifliyin və təbii yaşayış mühitinin qorunmasını əhatə edir. Biomüxtəlifliyin qorunması və insanların rifahının təmin edilməsi baxımından vacib olan məhz ekosistemlərin qorunması və bərpaıdır. Belə sistemlər müxtəlif heyvan və bitki növlərini dəstəkləyir və onların qorunması Yer planetdəki həyatın davamlılığı və uyğunlaşması baxımından vacib olan

biomüxtəlifliyin qorunmasına kömək edir. Ekosistemlər insan həyatını və iqtisadiyyatı təmiz su, hava, ərzaq kimi vacib resurslarla təmin edir. Sağlam ekosistemlər kənd təsərrüfatı və ərzaq istehsalı baxımından vacib olan qida maddələrinin dövrünü, torpağın strukturunu və məhsuldarlığını qorumağa kömək edir, insanlara mədəni, mənəvi və istirahətinə faydaları verir, onların həyatını zənginləşdirir və təbiətlə əlaqəsini gücləndirir. Ekosistemlərin qorunması daşqınlar, sürüşmələr və torpaq eroziyası kimi təbii fəlakətlər riskini azaltmağa kömək edə bilər. Beləliklə, ekosistemlər iqtisadiyyat sahələrinin inkişafını stimullaşdırmaqla iqtisadi artıma və iş yerlərinin yaradılmasına töhfə verir [1, s.19-20]. Bütün bu cəhətlər bir çox dünya ölkələrində, o cümlədən də Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın davamlı inkişaf amili kimi rolunun qiymətləndirilməsinin aktual problemlərdən biri olduğunu göstərir.

Müasir yaşıl iqtisadiyyatda yaşıl enerji mənbələri önəmli rol oynayır. Dünya qlobal istiləşmə problemi ilə üzləşdiyindən yaşıl enerjiden istifadə getdikcə populyarlaşır. Günəş, külək, hidro və geotermal enerji kimi yaşıl enerji mənbələri davamlı inkişaf üçün geniş imkanlar təklif edir. Onlar tükənməkdə olan mənbələrdən daha yaşıl, daha təhlükəsiz və daha əlverişli enerji mənbələridir. İstənilən ölkədə elektrik enerjisi və digər resurslara çıxışı təmin etmək üçün yaşıl enerji mənbələrindən istifadə oluna bilər. Bu gün daha çox insan davamlı inkişafı təmin etmək və ətraf mühiti qorumaq üçün yaşıl enerji mənbələrinə keçmək zərurətini dərk edir.

Yaşıl enerji istehsalının artması elektrik enerjisinin istehsalında qazdan istifadənin azalmasına səbəb olur ki, bu da iqtisadiyyatın digər sahələrində müsbət təsirlər yarada bilər. Məsələn, təbii qazın daha az istifadə olunması nəticəsində əldə edilən qənaət kimya sənayesində xammal olaraq istifadə edilə bilər və ya ixrac üçün yönləndirilə bilər [3, s.20].

Bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da yaşıl enerji mənbələrinə maraq artır. Çünki yaşıl enerji mənbələrindən istifadə enerji xərclərini, ətraf mühitə zərərli emissiyaları azalda və iqtisadi fəaliyyət sahələrinin davamlılığını yaxşılaşdırıla bilər. Azərbaycanda istifadə oluna bilən bir neçə perspektivli yaşıl enerji mənbələri vardır ki, onların əsaslarını tədqiq edək.

Yaşıl enerjinin ən çox yayılmış növləri günəş enerjisinin fotovoltaiik çevrilməsi və külək enerjisindən istifadədir. Günəş və ya külək mənbələrindən alınan enerji şlak, tüstü və ya digər tullantılar əmələ gətirmir ki, bu da insan sağlamlığına və ətraf mühitin mühafizəsinə müsbət təsir göstərir. Gələcəkdə neft və qaz qiymətlərinin davamlı olaraq artacağını gözləmək olar. Ən perspektivli potensial enerji mənbəyi beynəlxalq ekspertlərin təxminlərinə görə ən azı 6 milyard il davam edəcək günəş enerjisidir. Günəş enerjisi tükənməz resursdur, ən ucqar ərazilərdə belə asanlıqla əldə edilə bilər və sahələri enerji ilə təmin etmək üçün istifadə edilə bilər. Təsərrüfat binalarının damlarında günəş panelləri quraşdırıla bilər. Toplanan günəş işığı elektrik enerjisinə çevirir, ondan işıqlandırma, istilik və digər sənaye ehtiyaclarını təmin etmək üçün istifadə oluna bilər.

Külək enerjisi nisbətən ucuz enerji mənbəyidir. Külək enerjisindən istifadə neft, qaz və kömür kimi ənənəvi qalıq ehtiyatlarının istehlakını və istifadəsini azaldır ki, bu da enerji ehtiyatlarının qorunmasına və iqlimə təsirin azalmasına səbəb olur. Külək turbini quraşdırıldıqdan sonra külək tərəfindən yaradılan enerji böyük texniki xidmət və istismar xərcləri tələb etmir və bir sıra sahələrin, xüsusilə də kənd təsərrüfatı müəssisələrinin mərkəzləşdirilmiş enerji sistemlərindən və enerji təchizatçılarından müstəqil olmasına imkan verir ki, bu da elektrik enerjisində çıxışı olmayan ucqar ərazilər üçün xüsusilə vacibdir. Külək enerjisi ucqar kənd yerləri üçün perspektivli seçimdir. Külək turbinləri küləklərin güclü və sabit olduğu təpələrdə və ya açıq ərazilərdə quraşdırıla bilər. Külək turbinlərinin qanadlarını davamlı olaraq döndərən külək enerji yaradır və daha sonra elektrik enerjisində çevrilir. Bu, hətta mərkəzi enerji təchizatı olmadıqda belə müxtəlif sahələrin fasiləsiz və dayanıqlı enerji təchizatını təmin edə bilər. Sənaye sahələrində yaşıl enerji mənbələrindən istifadə iqtisadi səmərə ilə yanaşı, həm də zərərli maddələrin emissiyasının azaldılmasına və ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına kömək edir.

Yaşıl enerji mənbəyi kimi biokütlə enerji istehsal etmək üçün bitki və heyvan tullantıları kimi üzvi materialdan istifadəyə əsaslanır. Biokütlə digər yaşıl enerji mənbələrindən çoxfunksionalılığı və əlçatanlığı ilə

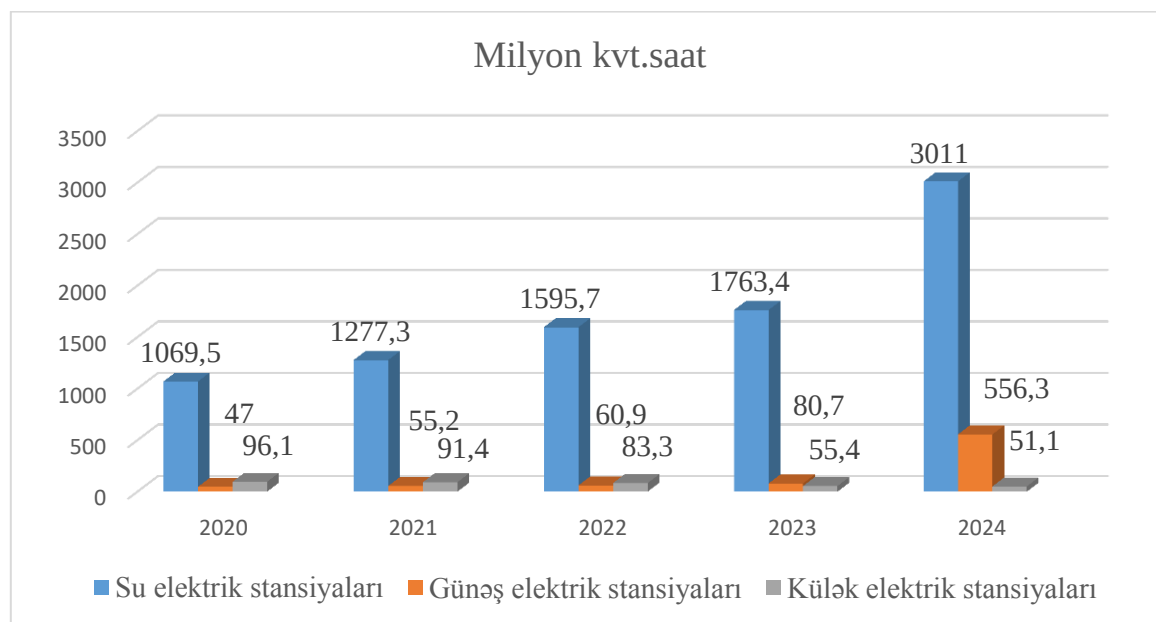
fərqlənir, çünki o, müxtəlif mənbələrdən, o cümlədən bitki, kənd təsərrüfatı qalıqları və qida sənayesinin üzvi tullantılarından əldə edilə bilər.

Geotermal enerji Yerin daxilində yığılan istilik enerjisindən istifadəyə əsaslanır. Geotermal enerji günəş və ya külək kimi xarici amillərdən asılı olmadığı üçün davamlılıq kimi üstünlüklərə malikdir. Bundan əlavə, onun istifadəsi faktiki olaraq heç bir istixana qazı emissiyasına və ya ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olmur.

Hidroenergetika, biokütlə və geotermal enerji kimi yaşıl enerji mənbələri qalıq yanacaqlardan asılılığı və istixana qazı emissiyalarını azalda bilər və bununla da iqlim dəyişikliyi ilə bağlı global problemlərin həllinə kömək edə bilər. Bu enerji mənbələri dayanıqlı və yaşıl gələcəyə keçidin əsas komponentləridir. Onlar qalıq yanacaqlardan asılılığı azaltmağa və ətraf mühitə mənfi təsirləri minimuma endirməyə çalışan müasir cəmiyyətlərdə əsas rol oynayır. Çaylar və bəndlər üzərində tikilmiş su elektrik stansiyaları hərəkət edən suyun kinetik enerjisini elektrik enerjisinə çevirir. O, təkcə təhlükəsiz və ekoloji cəhətdən təmiz enerji mənbəyi deyil, həm də yüksək məhsuldarlığa və səmərəliliyə malikdir.

Yaşıl enerji mənbələrinin danılmaz üstünlüyü onların tükənməzliyidir, amma həmin mənbələrdən istifadə ətraf mühitin qayğısına qalmaq demək deyil. Məsələn, günəş batareyasının səmərəliliyi 20% -dən çox deyil və qızdırıldıqda onların səmərəliliyi xeyli dərəcədə aşağı düşür.

Son illər Azərbaycanda yaşıl enerji mənbələrindən enerji istehsalının vəziyyətini qiymətləndirmək üçün şəkil 1-ə diqqət yetirək.

Mənbə: [4] ARDSK

Şəkil 1. Azərbaycanda 2020-2024-cü illər ərzində yaşıl mənbələrdən elektrik enerji istehsalının həcmi

Şəkil 1-dən görürük ki, təhlil etdiyimiz dövrlər ərzində yaşıl enerji mənbələri arasında su elektrik stansiyaları (SES) və günəş elektrik stansiyaları (GES) vasitəsilə əldə edilən elektrik enerjisinin istehsalı davamlı olaraq artmış, külək elektrik stansiyaları (KES) vasitəsilə əldə edilənlər isə azalmışdır. Əgər 2020-ci ildə SES-lərdə istehsal edilən elektrik enerji istehsalı 1069,5 milyon kvт.саат olmuşdursa, artıq 2024-cü ildə onların istehsal həcmi 1941,5 milyon kvт.саат və ya 2,8 dəfə artmışdır. GES üzrə artım isə müvafiq olaraq 509,3 milyon kvт.саат və ya 11,8 dəfə olmuşdur. 2020-ci ildə KES-lərdə isə istehsal edilən elektrik enerji istehsalı 96,1 milyon kvт.саат olmuşdursa, artıq 2024-cü ildə onların istehsal həcmi 45,0 milyon kvт.саат və ya 88,1% azalmışdır. Ümumiyyətlə, ölkə üzrə 2024-cü ildə elektrik enerji istehsalı 28394,1 milyard kvт.саат olmuşdur ki, bunun 10,6%-i SES-lərin, 2,0%-i GES-lərin, 0,2%-i isə KES-lərin payına düşür.

Azərbaycan yaxın gələcəkdə “yaşıl artım” ölkəsi və yaşıl enerji ixracatçısı olmağı hədəfləyir. Bu məqsədin gerçəkləşməsi üçün ölkəmizin böyük potensiala malik olduğunu deyə bilərik. Azərbaycanın yaşıl enerji mənbələrinin texniki potensialı quruda və dənizdə müvafiq olaraq 135 və 157 QVt, iqtisadi potensialı isə 27 QVt olaraq qiymətləndirilir. Bununla yanaşı, günəş enerjisinin potensialı 23000, külək enerjisi 3000, bioenerji 380 və dağ çaylarının enerji potensialı isə 520 MVt olaraq müəyyənləşdirilir və bu imkanlardan istifadə edərək yaşıl enerji istehsalını artırmaq mümkündür. Bu baxımdan, ölkənin enerji təhlükəsizliyi siyasətinin əsas hədəflərindən biri yaşıl enerji mənbələrinin istifadəsinin artırılmasıdır. Hazırda bu sahədə konkret addımlar atılır və ölkənin ərazilərinin, o cümlədən işğaldan azad edilmiş ərazilərin yaşıl enerji zonasına çevrilməsi məqsədilə müxtəlif işlər görülür.

Ölkə Prezidentinin 2021-ci ilin 3 may tarixində işğaldan qeyd edilən ərazilərdə yaşıl enerji zonasının yaradılması ilə bağlı imzalandığı Sərəncam da Azərbaycanın bu sahəyə nə qədər böyük önəm verdiyinin bariz nümunəsidir. Həmin Sərəncam çərçivəsində dövlət və özəl təşkilatlar tərəfindən yaşıl texnologiyaların və enerji səmərəliliyi tələblərinin yerinə yetirilməsi üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulur [1].

Azərbaycan, Cənubi Qafqaz regionunda yaşıl enerjinin inkişafına ən çox investisiya yönəldən ölkədir. Son illərdə bu sahəyə yönəldilən yaşıl investisiyaların ümumi həcmi 1 milyard dollardan çoxdur. 2030-cu ilə qədər, yaşıl enerji potensialını artıraraq, ölkənin enerji portfelində həmin enerjinin payını 30% səviyyəsinə çatdırmaq nəzərdə tutulur.

Beləliklə, Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyat aşağıdakı tendensiyalarla bağlıdır:

- yaşıl texnologiyalara və ekologiyaya investisiyaların artması;
- yeni iş yerlərinin yaradılması, habelə iqtisadiyyatın yaşıl sektorunda iş yerlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün imkanların yaradılması;
- istehsal vahidi üçün daha aşağı resurs və enerji intensivliyinə səy göstərilməsi;
- ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması;
- atmosfərə atılan zərərli maddələrin həcmnin azaldılması;
- yaşıl enerji mənbələrindən rəasional və səmərəli istifadə.

Lakin normativ-hüquqi baza, eləcə də yaşıl iqtisadiyyat və yaşıl investisiya prinsiplərinə keçidi stimullaşdıran səmərəli dövlət proqramları formalaşdırmadan yaşıl iqtisadiyyata uğurlu və səmərəli keçid mümkün deyil. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı baxımından həmin sahədəki layihələrin stimullaşdırılması və investisiya qoyuluşuna ehtiyac var. Respublikamızda yaşıl layihələrə investisiya qoyuluşunun əsas mənbələri dövlət fondlarının, kommersiya banklarının və beynəlxalq təşkilatların vəsaitləridir. Risklərin azaldılmasına və yaşıl investisiyaların cəlbediciliyinin artırılmasına yönəlmiş maliyyə infrastrukturunun inkişafı və institusional mühitin təkmilləşdirilməsi iqtisadiyyatın yaşıl sektorunun maliyyələşdirilməsi potensialını xeyli dərəcədə artıracaqdır.

Yaşıl investisiyalar ekoloji cəhətdən dayanıqlı iqtisadi strukturun formalaşması və onun səmərəli inkişafı üçün uzunmüddətli şəraitin yaradılması üçün əsasdır. Yaşıl maliyyələşdirmənin həcmnin artırılması və yaşıl sektorun investisiya cəlbediciliyinin artırılması bir sıra metodoloji və praktiki problemlərin həllini tələb edir. Bu problemlərin həlli üçün vergi və qeyri-vergi güzəştləri, ekoloji cəhətdən təmiz layihələrin güzəştli maliyyələşdirilməsi, dövlət qrantları, yaşıl kreditlər və s. kimi müxtəlif alətlər tətbiq etmək lazımdır. Fintech alət və vasitələrinin, xüsusən də əşyaların interneti və böyük məlumat analitikasının birləşməsi yaşıl iqtisadiyyatda maliyyə xidmətlərinə çıxışı genişləndirməyə, riskləri daha yaxşı idarə etməyə, məlumatın, hesabatların və tənzimləmənin keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa və kapital bazarlarına çıxışı asanlaşdırmağa kömək edə bilər. Fintech alət və vasitələri yaşıl maliyyənin inkişafını və dayanıqlı, aşağı karbonlu iqtisadiyyata keçidi dəstəkləmək, o cümlədən maliyyə xidmətlərinə çıxışın yaxşılaşdırılması üçün uğurla tətbiq oluna bilər. Azərbaycanda yuxarıda göstərilən tədbirlərin hamısının reallaşdırılması dayanıqlı iqtisadi artım potensialını təmin edərək, yaşıl iqtisadiyyatın inkişafına töhfə verə biləcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Hüseyn R. Azərbaycan Respublikasının yaşıl enerji potensialından istifadə məsələləri. "İqtisadi islahatlar" elmi-analitik jurnal, № 4(5), 2022, s.15-22
2. Hübətova S.R. Yaşıl iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi (Azərbaycan təmsalında). İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2024, 145 s.
1. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində "yaşıl enerji" zonasının yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 3 may 2021
4. https://www.stat.gov.az/source/balance_fuel/

Резюме

Гасымова З.М.

Оценка развития зеленой экономики и использования зеленых источников энергии в Азербайджане

Концепция зеленой экономики стала стратегическим приоритетом для многих стран и межправительственных организаций, в том числе и для Азербайджана. Зеленая экономика подразумевает производство электроэнергии из экологически чистых источников энергии, использование экологически чистых инвестиций, создание экологически чистых рабочих мест, увеличение занятости, снижение парникового эффекта и стабилизацию изменения климата. Зеленая экономика стала одним из приоритетных направлений с точки зрения обеспечения устойчивости всестороннего развития Азербайджана. Это создает основу для создания более широкого спектра низкоуглеродных и органических товаров и услуг, что свидетельствует об актуальности темы статьи.

Ключевые слова: зеленая экономика, зеленая энергия, электричество, финансы, инвестиции

Summary

Gasimova Z.M.

Assessment of the Development of Green Economy and the use of Green Energy Sources in Azerbaijan

The concept of green economy has become a strategic priority for many countries and intergovernmental organizations, including Azerbaijan. Green economy implies the production of electricity from clean energy sources, the use of green investments, the creation of green jobs, increasing employment, reducing the greenhouse effect and stabilizing climate change. Green economy has become one of the priority areas in terms of ensuring the sustainability of the comprehensive development of Azerbaijan. This creates the basis for the creation of a wider range of low-carbon and organic goods and services, which indicates the relevance of the topic of the article.

Key words: green economy, green energy, electricity, finance, investment

MALİYYƏ PLANLAŞDIRMASI TƏŞKİLATIN DAYANIQLI İNKİŞAFININ ƏSASI KİMİ

Qəmbərova Xəlidə Niyaz qızı

Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində

Sumqayıt Dövlət Texniki Kolleci, Sumqayıt, Azərbaycan

xalde661@gmail.com

Səlimova İləhiyə Sərdar qızı

Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində

Sumqayıt Dövlət Texniki Kolleci, Sumqayıt, Azərbaycan

ilahiyeselimova767@gmail.com

Xülasə: *İqtisadi mühitin dinamik inkişafı şəraitində maliyyə idarəetməsində maliyyə planlaşdırması mühüm rol oynayır. Planlaşdırma təkcə şirkətə dəyişən bazar şəraitinə uyğunlaşmağa kömək etmir, həm də uzunmüddətli perspektivdə təşkilatın dayanıqlı inkişaf strategiyalarının işlənilib hazırlanması prosesinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Məqalədə müasir iqtisadiyyat şəraitində maliyyə planlaşdırmasının nəzəri aspektləri və xüsusiyyətləri araşdırılır. Planlaşdırmanın vəzifə və mərhələlərinə, müxtəlif daxili və xarici amillərin planlaşdırma prosesinə təsirinə xüsusi diqqət yetirilir.*

Açar sözlər: *maliyyə planlaşdırması, büdcələşdirmə, planlaşdırma vəzifələri, planlaşdırma mərhələləri, xarici amillər, daxili amillər, təşkilatın maliyyə resursları.*

Müasir iqtisadiyyat mürəkkəb, dəyişən, daim müxtəlif amillərdən asılı olan bir mühit olduğundan, resursların səmərəli idarə edilməsi, gələcək maliyyə ehtiyaclarının proqnozlaşdırılması və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi üçün maliyyə planlaşdırması və proqnozlaşdırma üsullarından istifadə təşkilatın dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi üçün əhəmiyyət kəsb edir. Planlaşdırma prosesi “qarşıya qoyulmuş məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan həm xarici, həm də daxili mühitin, tələb olunan resursların (material, əmək, maliyyə və s.) təhlilini və proqnozlaşdırılmasını nəzərdə tutur” [1, s. 30].

Təşkilatın maliyyə resursları müəssisənin istehsal və ya digər fəaliyyətləri zamanı əldə etdiyi və öz mülahizəsinə uyğun istifadə edə biləcəyi vəsaitlərdir. Müvafiq olaraq, maliyyə planlaşdırması təşkilatın inkişafını təmin etmək üçün bütün gəlirlərin və vəsaitlərin xərclənməsi istiqamətlərinin planlaşdırılmasıdır [2, s. 11].

Maliyyə planlaşdırmasına müxtəlif nöqteyi-nəzərdən baxmaq olar, çünki onun üç səviyyəsi (planlaşdırma üfqləri) vardır:

1. Strateji (təşkilatın inkişaf strategiyası);
2. Taktiki (biznesin planlaşdırılması);
3. Operativ (pul vəsaitlərinin hərəkətini tarazlaşdırmağa imkan verən təşkilatın büdcə sistemi) [3, s.

49].

Maliyyə planlaşdırması vəzifələrinin konkretləşdirilməsi və prioritetliliyi planlaşdırma səviyyəsindən asılı olaraq dəyişə bilər, lakin ümumi olaraq aşağıdakılardan ibarətdir.

Maliyyə planlaşdırmasının vəzifələri:

- istehsal prosesinin maliyyələşmə mənbələri ilə təmin edilməsi;
- təşkilatın maliyyə sabitliyinin, ödəmə və kredit qabiliyyətlərinin qorunması;
- səhmdarların və digər investorların maraqlarının qorunması;
- büdcə, büdcədən kənar fondlar, banklar və kreditorlar qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə

təminat;

- rezervlərin müəyyən edilməsi, maliyyə, maddi və əmək resurslarının səfərbər edilməsi və səmərəli istifadəsi [2, s. 11-12].

Bu qeyd olunan vəzifələr resursların idarə edilməsi və şirkətin uzunmüddətli dayanıqlılığının təmin edilməsi vasitəsi kimi maliyyə planlaşdırma prosesinin uğurlu olmasını müəyyən edən əsas aspektlərdir.

Müasir təşkilatların fəaliyyət sistemində ayrılmaz bir element olan maliyyə planlaşdırması aşağıdakı məqsədləri daşıyır:

- maliyyə məlumatlarının standartlaşdırılması;
- təşkilatın gələcək maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılması;
- maliyyə resurslarının bölüşdürülməsinin optimallaşdırılması;
- faktiki plan nəticələrinin hazırlanması və s. [3, s. 46].

Maliyyə planlaşdırması bir neçə mərhələlərdən ibarətdir. Birincisi, hər hansı bir planlaşdırma kimi, təşkilatın fəaliyyətinin səmərəliliyini müəyyən etməyə imkan verəcək konkret məqsədləri – istiqamətləri müəyyən etməklə başlayır. Bunlar əldə edilməsi planlaşdırılan və ya əməl olunmalı konkret göstəricilər ola bilər, məsələn, mənfəət, rentabellik, xüsusi və borc kapitalının nisbəti və s.

Növbəti mərhələ təşkilatın maliyyə tələblərinin proqnozlaşdırılmasıdır. Bu mərhələdə cari vəziyyəti təhlil etmək, əvvəlki dövrlərin göstəriciləri nəzərə alınmaqla onun dəyişmə meyllərini müəyyən etmək, bunun əsasında biznesin inkişaf perspektivlərini və zəruri kapital qoyuluşlarının həcmi hesablamaları lazımdır.

Üçüncü mərhələ əməliyyat büdcələrinin hazırlanmasıdır. Bu proses müxtəlif maddələr üzrə xərclərin, o cümlədən istehsal xərcləri, əməyin ödənilməsi, marketing, innovasiya və s. üzrə xərclərin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Büdcə tərtibi xərclərin səmərəliliyini əsaslandırmağa, təşkilatın bölmələrinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini təmin etməyə və pul vəsaitlərinin axınıni balanslaşdırmağa imkan verir [4, s. 3].

İstənilən biznes fəaliyyəti risklərlə əlaqəlidir. Heç kim gələcəyi dəqiq proqnozlaşdırma bilməz, ona görə də maliyyə planlaşdırmasının hər mərhələsində daim yeni məlumatlar nəzərə alınmalıdır. Xarici şəraitin dəyişməsi maliyyə planlarına daim yenidən baxılmasını tələb edir. Beləliklə, maliyyə planlaşdırılmasının növbəti mərhələsi maliyyə risklərinin, məsələn, valyutanın dəyişməsi, faiz dərəcələri, kredit risklərinin qiymətləndirilməsi və onların qarşısının alınması və ya təsirinin minimuma endirilməsi üzrə tədbirlərin işlənilməsi hazırlanmasıdır.

Maliyyə planlaşdırılmasında investisiyanın səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi mühüm yer tutur. Bu mərhələ şirkətin strateji məqsədlərinə ən yaxşı cavab verən və onun böyüməsini təmin etməyə qadir olan layihələri müəyyən etmək üçün təklif olunan investisiya layihələrinin perspektivlərinin və ya aktivlərin gəlirliliyinin təhlilini əhatə edir.

Maliyyə planlaşdırılmasının yekun mərhələsi təşkilatın fəaliyyət göstəricilərinin monitorinqi və tənzimlənməsidir. Əldə edilmiş aralıq nəticələr ilkin planlaşdırma mərhələsində müəyyən edilmiş nəticələrdən fərqlənirsə, təşkilat vəziyyəti düzəltməyə və dövrün sonuna qədər planlaşdırılan nəticəni əldə etməyə imkan verəcək tədbirlər görməlidir. Planları xarici mühitdəki dəyişikliklərə, bazar şərtlərinə və şirkətin uzunmüddətli strateji məqsədlərinə uyğunlaşdırmaq üçün düzəlişlərin edilməsi məqsəduyğundur.

Təşkilatın fəaliyyətinin maliyyə planlaşdırılması prosesinə şirkətlər öz maliyyə strategiyalarını qurarkən nəzərə almağa məcbur olduqları müxtəlif xarici və daxili amillər təsir edir.

Xarici amillərə aşağıdakılar daxildir:

- dövlətin makroiqtisadi siyasəti;
- vergi sistemində dəyişikliklər;
- biznes kreditlərinin verilməsi şərtlərində dəyişikliklər;
- Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasəti;
- milli valyutanın məzənnəsinin dəyişməsi;
- geosiyasi hadisələr, sanksiyalar.

Maliyyə planlaşdırılmasına təsir edən daxili amillərə konkret makromühit kimi deyil, təşkilatın vergi və uçot siyasətinin formalaşması üçün əsas olması və planlaşdırma üçün unikal kontekst yaratması mənasında vergitutma və mühasibat uçotu üzrə qanunvericilik də aid edilə bilər. Digər mühüm amil maliyyə şəffaflığı və risk götürmə ilə bağlı şirkətin dəyərlərini formalaşdıran korporativ mədəniyyətdir. Təşkilatlara daha geniş imkanlar yaradan digər mühüm amil maliyyə resurslarının idarə edilməsində innovasiyalar, o cümlədən rəqəmsal alətlərdən istifadə və proseslərin avtomatlaşdırılmasıdır.

Bu gün dəyişən iqtisadi şəraitdə maliyyə planlaşdırma metodlarından istifadə uğurlu biznesin idarə edilməsinin və təşkilatın davamlı inkişafının ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Çünki xarici və daxili amillərin hərtərəfli təhlili və onların təsirinin proqnozlaşdırılması təşkilata strateji qərarlar qəbul etmək baxımından daha çox çeviklik və manevr qabiliyyəti nümayiş etdirməyə imkan verir. Bu vəziyyətdə təşkilatlara rəqəbat qabiliyyətini saxlamağa imkan verən planlaşdırmanın əsas elementi, bu və ya digər vəziyyətin inkişafı üçün müxtəlif variantları nəzərdə tutan ssenari təhlilinin istifadəsinə əsaslanan çevik strategiyaların hazırlanmasıdır.

Ədəbiyyat

1. Бессонов А.А. Стратегическое финансовое планирование на макроуровне в РФ. // Вестник научных конференций. – 2016. - №11-5 (15). – С. 29-33.
2. Книга А.С. Финансовое планирование и бюджетирование: учебное пособие / А.С. Книга, О.В. Чубур.; Алт. гос. техн. ун-т им. И.И. Ползунова. – Барнаул: Изд-во АлтГТУ, 2009. – 127 с.
3. Колесникова В.В., Гончаров В.Н. Организация финансового планирования на предприятии в современных условиях функционирования отечественного бизнеса. // Организатор производства. – 2023. – Т.31. - №2. – С. 45-55.
4. Миляев А.В. Система бюджетов предприятия. // Плановоэкономический отдел. – 2022. - №1 (133). – С. 3-19.
5. Фещенко И.В., Пархомец И.И. Современная система финансового планирования в организациях. // Молодой ученый. – 2021. – № 50 (392). – С. 485-488. – URL: <https://moluch.ru/archive/392/86475/> (дата обращения: 08.12.2023).

Резюме

Гамбарова Х.Н., Салимова И.С.

Финансовое планирование как основа устойчивого развития организации

Финансовое планирование играет важную роль в управлении финансами в условиях динамичного развития экономики. Планирование не только помогает компании адаптироваться к изменяющимся рыночным условиям, но и выступает неотъемлемой частью процесса разработки стратегий устойчивого развития организации в долгосрочной перспективе. В статье рассматриваются теоретические аспекты и особенности финансового планирования в современной экономике. Особое внимание уделено задачам и этапам планирования, а также влиянию различных внутренних и внешних факторов на процесс планирования.

Ключевые слова: финансовое планирование, бюджетирование, задачи планирования, этапы планирования, внешние факторы, внутренние факторы, финансовые ресурсы организации.

Summary

Gambarova K.N., Salimova I.S.

Financial Planning as the basis of the Sustainable Development of an Organization

Financial planning plays an important role in financial management in the context of dynamic economic development. Planning not only helps the company adapt to changing market conditions, but also acts as an integral part of the process of developing strategies for the sustainable development of the organization in the long term. The article examines the theoretical aspects and features of financial planning in the modern economy. Particular attention is paid to the tasks and stages of planning, as well as the influence of various internal and external factors on the planning process.

Key words: financial planning, budgeting, planning tasks, planning stages, external factors, internal factors, financial resources of the organization

KARBON NEQATIV ŞİRKƏTLƏR; QLOBAL TRENDLƏR VƏ TƏCRÜBƏLƏR

Qurbanov Ümid Xəlid oğlu

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

umid.gurbanov@hotmail.com

Xülasə: Karbon neqativ şirkətlər atmosfərə daha az karbon emissiyaları atan və maksimum tullantısız texnologiya ilə biznes fəaliyyəti göstərən müəsisələrdir. Bu sahədə global trendlərə korporativ öhdəliklər, dövlət tənzimləmələri, ESG (Environmental, social and governance) investisiyaları və karbon kredit bazarları daxildir. Ən yaxşı təcrübələrə isə karbon tutma texnologiyaları, bərpa olunan enerji istifadəsi və dairəvi iqtisadiyyat strategiyaları aiddir. Bu yanaşma iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə mühüm rol

oynayır. Müasir dövrdə ekoloji tarazlığın qorunması, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və ətraf mühitin çirklənmədən mühafizəsi global əhəmiyyət kəsb edən məsələdir. Demografik artım, istehlakın sürətlə yüksəlməsi, global istiləşmə və təbii ehtiyatların tükənməsi bu sahədə təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsini zəruri etmişdir. Ekoloji böhranın aradan qaldırılması üçün iqtisadi, ekoloji və sosial amillər arasında balanslı təmin edən davamlı inkişaf modeli mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə Avro standartlarının tətbiqi və alternativ enerji mənbələrindən (külək, günəş, bioenerji və s.) istifadənin genişləndirilməsi atmosfer çirklənməsinin azaldılmasına xidmət edir. Su, torpaq və bioloji müxtəlifliyin mühafizəsi global ekoloji siyasətin mərkəzində dayanır. Həmçinin, iqlim dəyişikliyinə mənfi təsirlərinin minimallaşdırılması və istixana qazlarının emissiyasının azaldılması beynəlxalq razılaşmalarla tənzimlənir. Plastik tullantıların təkrar emalı və bioloji parçalanan materiallardan istifadənin təşviqi ətraf mühitin qorunmasında mühüm mexanizmlərdir. Şəhərləşmə prosesində yaşıl sahələrin artırılması və ekoloji idarəetmə strategiyalarının tətbiqi davamlı inkişafın təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Açar sözlər: yaşıl enerji, alternativ enerji, sıfır emissiya, yaşıl iqtisadiyyat, karbon neqativ, net-zero

Müasir dövrdə iqlim dəyişikliyi global miqyasda ən ciddi ekoloji və sosial-iqtisadi problemlərdən biri kimi tanınmaqdadır. Sənayeləşmənin XVIII əsrdən başlaması və xüsusilə XX əsrin ortalarından etibarən sürətlənməsi ilə istixana effekti yaradan qazların atmosferdəki konsentrasiyası əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Hökumətlərarası Ekspertlər Qrupunun (IPCC) hesabatlarına əsasən, son əsrdə Yer kürəsinin orta temperaturu 0,8°C yüksəlmişdir ki, bu artım karbon dioksid (CO₂), metan (CH₄) və digər istixana qazlarının səviyyəsinin kəskin artması ilə birbaşa əlaqələndirilir [<https://eco.gov.az/az/ekoloji-siyaset/qlobale-etraf-muhit-problemleri>].

Azərbaycan Respublikasının coğrafi mövqeyi onu iqlim dəyişikliyinə mənfi təsirlərinə qarşı həssas edən amillərdən biridir. Ölkə ərazisində orta illik temperaturun 0,4-1,3°C artması daşqınlar, quraqlıqlar, torpaq degradasiyası və su ehtiyatlarının azalması kimi ekstremal təbiət hadisələrinin intensivləşməsinə səbəb olmuşdur. Bu proseslər qida təhlükəsizliyi, sosial-iqtisadi sabitlik və ictimai sağlamlıq üçün ciddi təhdidlər yaratmaqdadır. Azərbaycan Respublikası 1995-ci ildə BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasını ratifikasiya etmiş, 2000-ci ildə Kioto Protokoluna qoşulmuşdur. Paris Sazişini 2016-cı ildə təsdiqləyərək, 2030-cu ilə qədər istixana qazı emissiyalarını 35%, 2050-ci ilə qədər isə 40% azaltmağı öhdəsinə götürmüşdür [<https://eco.gov.az/az/hidrometeorologiya/iqlim-deyismeleri>]. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün ölkədə alternativ enerji mənbələrinin inkişafı, tullantıların idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi, təmiz enerji texnologiyalarının tətbiqi və meşə sahələrinin genişləndirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bununla yanaşı, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə "yaşıl enerji zonaları"nın yaradılması və "ağıllı şəhər-kənd" layihələrinin icrası ölkənin dayanıqlı inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindəndir. Azərbaycanın ekoloji siyasəti çərçivəsində kənd təsərrüfatı, su ehtiyatları və sahiləyən zonalar kimi iqlim dəyişikliyinə yüksək həssas sektorlarda adaptasiya və mitiqasiya tədbirləri mühüm yer tutur. Davamlı inkişaf məqsədlərinə uyğun olaraq "Az karbonlu inkişaf üzrə Milli Strategiya" və "Milli Adaptasiya Planı" kimi strateji sənədlər hazırlanmaqdadır. Bu yanaşmalar, Azərbaycanın iqlim dəyişmələrinə qarşı global səviyyədə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə xidmət edir.

Dünyanın ən böyük emissiya mənbəyi və enerji bazarına sahib olan Çin, 2060-cı ilə qədər karbon neytrallığına nail olmağı hədəfləmişdir. Bu məqsəd, global enerji bazarında ciddi dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Karbon neytrallığı karbon emissiyalarının minimuma endirilməsi və qalıqların kompensasiyasını nəzərdə tutur. Prezident Xi Jinping kömürdən bərpa olunan enerji mənbələrinə keçidi və emissiyaların tutulması texnologiyalarının inkişafını prioritet elan etmişdir. 2030-cu ilə qədər emissiyaların pik həddinə çatması və 2060-cı ilə qədər karbon neytrallığı məqsədi Çinin sürətli enerji transformasiyasına işarə edir. Hazırda kömür Çinin enerji strukturunda 57% paya malikdir. Bu göstəricinin 2025-ci ildə pik həddə: 4,2 milyard tona çatacağı, lakin 2060-cı ilə qədər 300-500 milyon tona qədər azalacağı proqnozlaşdırılır. Enerji sektorunda struktur dəyişiklikləri kimya sənayesinə məhdudiyyətlər və kömür əsaslı məhsulların qiymət

artımı ilə müşayiət olunur. Çinin bu strategiyası qlobal ekoloji siyasətə və aşağı karbonlu iqtisadiyyat quruculuğuna əhəmiyyətli təsir göstərəcəkdir [<https://www.zhulincarbon.com/az/application/activated-carbon/carbon-neutral-influence.html>].

Karbon neytrallığı, net sıfır və karbon mənfiliyi bu sahədə əsas konseptlərdir. Net sıfır, bir şirkətin fəaliyyətləri nəticəsində buraxdığı karbonu eyni miqdarda təmizləyərək balanslaşdırması deməkdir. Karbon neytrallığı, şirkətlərin buraxdıqları karbonu ölçərək kompensasiya və ya azalma yolu ilə tarazlaşdırmasını nəzərdə tutur. Karbon mənfiliyi isə atmosfərdən daha çox karbon çıxarmağa yönəlmiş strategiyadır və bu, qlobal istiləşmə ilə mübarizədə daha təsirli yanaşmalardan biridir. Şirkətlərin karbon izini azaltmaq və karbon neqativ xüsusiyyətli olmaq üçün müxtəlif strategiyaları var.

Case study - Microsoft: 2030-cu ilə qədər karbon neqativ olma hədəfi - Microsoft 2030-cu ilə qədər karbon mənfəi olmağı, 2050-ci ilə qədər isə 1975-ci ildən bəri istehsal etdiyi bütün karbon emissiyalarını atmosfərdən çıxarmağı planlaşdırır. Şirkət bu hədəflərə çatmaq üçün ətraflı bir fəaliyyət planı təqdim edir. Bu strategiyanın əsas məqamları aşağıdakılardır:

1. Elmi yanaşma və məsuliyyət - Microsoft öz fəaliyyətini ən son elmi biliklərə və dəqiq hesablamalara əsaslanaraq həyata keçirəcək. Bütün karbon emissiyalarına görə məsuliyyət daşımaqla 2030-cu ilə qədər bu göstəricini yarıya endirmək və il ərzində atmosfərdən daha çox karbon çıxarmağı hədəfləyir.

2. Karbon emissiyalarının azaldılması -2025-ci ilə qədər bütün enerji istehlakını bərpa olunan mənbələrdən təmin etmək. 2030-cu ilə qədər qlobal avtoparkını elektriklişdirmək. Binalarda karbon neytrallığı və LEED Platinum sertifikatlarına nail olmaq.

3. Daxili karbon vergisi - Microsoft daxili karbon vergisini genişləndirərək tədarük və dəyər zəncirinə tətbiq edəcək. Bu vergi emissiyaların azaldılması və karbon çıxarılması üçün maliyyələşməyə yönələcək.

4. Karbon çıxarma texnologiyalarına sərmayə - Microsoft yeni texnologiyaların inkişafını sürətləndirmək üçün 1 milyard dollar investisiya qoyacaq. Bu investisiya əsasən texnologiyanın miqyaslanması, ticarətə uyğunluğu və doğrulanması ilə bağlı meyarlarla seçiləcək.

5. Müştərilərin dəstəklənməsi - Microsoft müştərilərinə karbon izlərini azaltmağa kömək edəcək rəqəmsal texnologiyalar hazırlayacaq və təqdim edəcək. Yeni "Microsoft Sustainability Calculator" aləti ilə müştərilər bulud xidmətlərində karbon izlərini daha dəqiq izləyə biləcəklər.

6. İctimai siyasət dəstəyi - Şirkət karbon emissiyalarının azaldılması ilə bağlı tədqiqatların genişləndirilməsi, bazar mexanizmlərinin inkişafı və istehlakçı məlumatlarının şəffaflığı üçün qanunvericilik dəyişikliyi dəstəkləyəcək.

7. Şəffaflıq və hesabatlılıq - Hər il ətraf mühit dayanıqlığı ilə bağlı hesabat dərc olunacaq və Birləşmiş Millətlərin 1.5 dərəcə işgüzar təşəbbüs öhdəliyi imzalanacaq.

8. Əməkdaşların cəlb olunması - Microsoft əməkdaşlarını karbon azaldılması və çıxarılması təşəbbüslərinə qoşulmağa təşviq edəcək. Microsoft-un bu təşəbbüsü qlobal karbon emissiyalarının azaldılması üçün texnoloji yeniliklərə və beynəlxalq əməkdaşlığa təkan verməyi hədəfləyir. [<https://blogs.microsoft.com/blog/2020/01/16/microsoft-will-be-carbon-negative-by-2030/>]

IKEA: Dövri iqtisadiyyat və bərpa olunan enerji istifadəsi - IKEA dairəvi iqtisadiyyata keçidi dəstəkləyərək resurslardan səmərəli istifadəyə və tullantıların azaldılmasına yönəlmiş təşəbbüsləri həyata keçirir. Şirkət 2030-cu ilə qədər dairəvi biznes modelinə tam keçid etməyi hədəfləyir və bu istiqamətdə bir neçə strateji öhdəlik götürmüşdür:

- Müştərilərə məhsulların təmir, təkrar istifadə və satışına şərait yaratmaq;
- 100% dairəvi məhsullar istehsal etmək;
- Yalnız bərpa olunan və təkrar emal edilmiş materiallardan istifadə etmək;
- Dairəvi iqtisadiyyata töhfə verən tərəfdaşlıq və təşəbbüsləri dəstəkləmək.

IKEA dizayn prosesində qalıq və təkrar materiallardan istifadəni prioritetləşdirərək bəzi məhsullarını tamamilə təkrar emal olunmuş materiallarla istehsal edir. 2019-cu ildə 47 milyon məhsul yenidən istifadəyə verilib, 38 milyon məhsul isə "As-Is" bölməsində satılmışdır. Şirkət istehsal və əməliyyat proseslərini

optimallaşdıraraq enerji qənaəti və sıfır tullantı məqsədinə yönəlmişdir. Məhsulların təkrar istifadə, təmir və təkrar emalı üçün dizaynı əsas prinsiplərdən biridir. Dairəvi yanaşmanın təşviqi məqsədilə müxtəlif bazarlarda geri alma, yenidən satış və icarə xidmətləri test edilir. Məsələn, Niderland, İsveç və İsveçrədə mebel icarəsi sınaqdan keçirilir.[<https://www.ikea.com/us/en/this-is-ikea/sustainable-everyday/a-circular-ikea-making-the-things-we-love-last-longer-pub9750dd90/>]

Patagonia'nın İqlim Dəyişiklikləri ilə Mübarizə Strategiyası - Dünya Resursları İnstitutunun məlumatına görə, geyim sənayesi illik qlobal istixana qazı emissiyalarının təxminən 2%-ni təşkil edir. Geyimlərin təmizlənməsi və atılması (çox vaxt zibilliklərə göndərilməsi) bu təsiri artırır. Patagonia, həm daxili fəaliyyətləri, həm də təchizat zəncirində ekoloji təsirini azaltmağa çalışır.

Patagonia 100% bərpa olunan enerjiyə keçməyi hədəfləyir və məhsul daşınmasından yaranan karbon izini azaltmaq üçün birbaşa fabrikdən distribusiyaya mərkəzlərinə daşınma üsulunu artırır. Şirkət 2024-cü ildən sıfır emissiya dəniz yanacağı həllərinə sərmayə qoymağa başlayaraq Zero Emission Maritime Buyers Alliance (ZEMBA) ilə əməkdaşlıq edir. Materialların istehsalı şirkətin illik emissiyalarının təxminən 85%-ni təşkil edir. Patagonia 1996-cı ildən etibarən yalnız üzvi pambıq istifadə edir və tədarük zəncirində daha davamlı materiallardan istifadəyə üstünlük verir. 2025-ci ilin yazında məhsullarının 98%-i təkrar emal olunmuş və ya ekoloji faydalı materiallardan ibarət olacaq [<https://www.patagonia.com/our-responsibility-programs.html>].

Patagonia davamlı materiallar və proseslər üzrə beynəlxalq sertifikatları dəstəkləyir, müştərilərini mövcud məhsullarına daha yaxşı qulluq etməyə təşviq edir və sənayenin ekoloji transformasiyasına töhfə vermək üçün müxtəlif koalisiyalarda iştirak edir.

Son tədqiqatlar davamlı istehlak davranışlarının psixoloji amillərini müəyyən etməyə yönəlib və təşkilatlar üçün daha təsirli məhsul, xidmət və kommunikasiya strategiyaları yaratmaq imkanları təklif edir. Bu araşdırmada SHIFT çərçivəsi (Social influence, Habit, Individual self, Feelings and cognition, and Tangibility) istifadə edilir. Çərçivə davranış dəyişikliklərini beş psixoloji amil üzrə təsnifləşdirir: Sosial Təsir, Vərdis, Fərdi Mənlik, Hisslər və Qavrayış, Tangibillik (Əyanilik). Hər amilin davranış üzərində spesifik təsiri var, lakin meta-analiz göstərir ki, normlar (Sosial Təsir), mənfi emosiyalar (Hisslər və Qavrayış) və özünə güvən (Fərdi Mənlik) iqlim dostu davranış dəyişikliyinə ən güclü göstəriciləridir.

Nəticə: SHIFT Çərçivəsinin İstehlak Davranışına Tətbiqi - Başqalarının gözləntiləri və davranışları istehlakçıların qərarlarına güclü təsir edir. Sosial təsir ailə, cəmiyyət üzvləri, təşkilatçılar və ya sosial media təsirçiləri tərəfindən meydana çıxıb bilər. Məsələn, təsirçilərin ekoloji pestisidlərə dair tövsiyələri fermerlər arasında daha geniş istifadəyə səbəb olmuşdur. Vərdislər avtomatik, gündəlik davranışlardır. Davamlı vərdislərin formalaşdırılması, məsələn, daha az ət istehlakı və ya enerji istifadəsi ilə bağlı rəy bildirmək, əhəmiyyətli karbon qənaətinə səbəb ola bilər. İnsanlar özlərini müsbət görmək istəyir və bu motivasiya iqlim dostu məhsulların alınması ilə təmin edilə bilər. Məsələn, təkrar emal olunmuş məhsulların hekayələrini oxumaq istehlakçılarda özlərini daha xüsusi və dəyərli hiss etməyə səbəb olur. İstehlakçı qərarları həm intuitiv (sistem 1), həm də düşünülmüş (sistem 2) qavrayışlar əsasında formalaşır. Uğurlu müdaxilələr həm emosional, həm də rəşional aspektləri nəzərə almalıdır. İqlim dəyişikliyinə abstrakt olması insanları hərəkətdən çəkindirir. Fəaliyyətlərin nəticələrini konkret və gözlə görünən etmək davranış dəyişikliyinə artırır.

Ədəbiyyat

1. Reeves, Martin, et al. "The Risks and Benefits for Companies Going Net Zero." World Economic Forum, 28 Feb. 2022, www.weforum.org/stories/2022/02/net-zero-risks-benefits-climate/. (Reeves et al.)
2. Habib, Rishad, et al. "Shifting Consumer Behavior to Address Climate Change." Current Opinion in Psychology, vol. 42, May 2021, [www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2352250X21000543](https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.04.007), <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.04.007>. (Habib et al.)

3. Patagonia. "Environmental Responsibility Programs - Patagonia." Patagonia, 2025, www.patagonia.com/our-responsibility-programs.html. (Patagonia)
4. IKEA. "A Circular IKEA – Making the Things We Love Last Longer." Ikea.com, 2024, www.ikea.com/us/en/this-is-ikea/sustainable-everyday/a-circular-ikea-making-the-things-we-love-last-longer-pub9750dd90/. (IKEA)
5. Smith, Brad. "Microsoft Will Be Carbon Negative by 2030." Official Microsoft Blog, Microsoft, 16 Jan. 2020, blogs.microsoft.com/blog/2020/01/16/microsoft-will-be-carbon-negative-by-2030/. (Smith)
6. "Karbon Neytral Təsir, Aktivləşdirilmiş Karbon Qiyməti, Karbon Neytral Çin." Zhulincarbon.com, 2021, www.zhulincarbon.com/az/application/activated-carbon/carbon-neutral-influence.html. Accessed 12 Apr. 2025. ("Karbon Neytral Təsir, Aktivləşdirilmiş Karbon Qiyməti, Karbon Neytral Çin")
7. Eco.gov.az, 2015, eco.gov.az/az/hidrometeorologiya/iqlim-deyismeleri. Accessed 12 Apr. 2025.
8. Eco.gov.az, 2025, eco.gov.az/az/ekoloji-siyaset/qlobale-etraf-muhit-problemleri. Accessed 12 Apr. 2025.

Резюме

Гурбанов У.Х.

Компании с отрицательными выбросами углерода; глобальные тенденции и опыт

Углерод-отрицательные компании — это предприятия, которые выбрасывают меньше углерода в атмосферу и ведут бизнес с максимально безотходными технологиями. Глобальные тенденции в этой области включают корпоративные обязательства, государственное регулирование, инвестиции ESG (экологические, социальные и управленческие) и рынки углеродных кредитов. Лучшие практики включают технологии улавливания углерода, использование возобновляемых источников энергии и стратегии круговой экономики. Такой подход играет важную роль в борьбе с изменением климата. В наше время сохранение экологического баланса, эффективное использование природных ресурсов и защита окружающей среды от загрязнения являются вопросами мирового значения. Демографический рост, быстрый рост потребления, глобальное потепление и истощение природных ресурсов обусловили необходимость принятия срочных мер в этой области. Модель устойчивого развития, обеспечивающая баланс между экономическими, экологическими и социальными факторами, имеет большое значение для преодоления экологического кризиса. В этом направлении применение евростандартов и расширение использования альтернативных источников энергии (ветровой, солнечной, биоэнергии и т. д.) служат снижению загрязнения атмосферы. Защита воды, почвы и биоразнообразия лежит в основе глобальной экологической политики. Также минимизация негативных последствий изменения климата и сокращение выбросов парниковых газов регулируются международными соглашениями. Переработка пластиковых отходов и содействие использованию биоразлагаемых материалов являются важными механизмами защиты окружающей среды. Увеличение зеленых зон в процессе урбанизации и внедрение стратегий экологического управления играют важную роль в обеспечении устойчивого развития.

Ключевые слова: зеленая энергия, альтернативная энергия, нулевые выбросы, зеленая экономика, углеродный отрицательный, чистый ноль

Summary

Gurbanov U.Kh.

Carbon Negative Companies; Global Trends And Practices

Carbon negative companies are enterprises that emit less carbon emissions into the atmosphere and conduct business activities with maximum waste-free technology. Global trends in this area include

corporate obligations, government regulations, ESG (Environmental, social and governance) investments and carbon credit markets. Best practices include carbon capture technologies, renewable energy use and circular economy strategies. This approach plays an important role in combating climate change. In modern times, preserving ecological balance, efficient use of natural resources and protecting the environment from pollution are issues of global importance. Demographic growth, rapid increase in consumption, global warming and depletion of natural resources have necessitated urgent measures in this area. A sustainable development model that ensures a balance between economic, environmental and social factors is of great importance to overcome the ecological crisis. In this direction, the application of Euro standards and the expansion of the use of alternative energy sources (wind, solar, bioenergy, etc.) serve to reduce atmospheric pollution. The protection of water, soil and biodiversity is at the heart of global environmental policy. Also, minimizing the negative effects of climate change and reducing greenhouse gas emissions are regulated by international agreements. Recycling of plastic waste and promoting the use of biodegradable materials are important mechanisms for protecting the environment. Increasing green areas in the urbanization process and implementing ecological management strategies play an important role in ensuring sustainable development.

Key words: green energy, alternative energy, zero emissions, green economy, carbon negative, net zero

GƏNCLƏRİN MƏŞĞULLUĞUNUN TƏMİNİ DAYANIQLI İQTİSADİYYATIN ƏSASI KİMİ

Qurbanova İntizar Mirzəli qızı

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

q.intizar@mail.ru

Xülasə: məqalədə dünyada və Azərbaycanda işsizliyin aradan qaldırılması və məşğulluğun artırılması istiqamətində görülən işlərdən, həyata keçirilən proqram və layihələrdən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, əksər ölkələrdə gənclər arasında işsizlik səviyyəsi digər yaş qruplarından iki dəfə yüksəkdir. Bu baxımdan Dünya Bankının ölkəmizə göstərdiyi dəstək siyasətində Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilməkdə olan və beynəlxalq təcrübədə özünü doğrultmuş “Məşğulluğa Dəstək Layihəsi” gənclərin məşğulluq səviyyəsinin artırılması istiqamətində mühüm addımlardan biri kimi qiymətləndirilir. Lakin bu cür tədbirlərin davamlı və daha geniş əhatəli olmasının vacibliyi də burada qeyd edilir.

Açar sözlər: əmək bazarı, məşğulluq, gənclər, layihələr, işsizlik səviyyəsi, işçi qüvvəsi, işəgötürənlər

Giriş. Öz aktuallığını saxlayan, həm də global bir problem olduğuna görə gənclərin məşğulluğunun artırılması ilə bağlı məsələlər hər bir dövlətin və ictimaiyyətin daima diqqət mərkəzindədir. Bu istiqamətdə silsilə proqramlar hazırlanır, müxtəlif layihələr və tədbirlərin həyata keçirilməsi davam etdirilir. Rəsmi statistikada işsizlik səviyyəsi 5-6 faiz arasındadır. Lakin əksər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da gənclər arasında işsizlik yuxarı yaş qruplarına nisbətən daha yüksəkdir, xüsusilə də 15-24 yaş arasında işsizlik 25-29 yaş qrupundan iki dəfə çoxdur. Bütün işsizlərin isə 40 faizdən çoxunu gənclər təşkil edir. Gənclər 2023-cü ildə iqtisadi fəal əhalinin 25,1 faizini təşkil etdiyi halda, məşğul əhalinin 24,1 faizi, işsizlərin isə 43 faizi qədərdir. Buna görə də dövlətimizin işsizliyin azaldılması yönündə aparılan işlərin, reallaşdırılan layihələrinin tərkibində gənclərə xüsusi diqqət yetirilir.

Beynəlxalq təcrübə. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) yeni hesabatına əsasən 2023-cü ildə işsiz gənclərin sayı 64,9 milyon nəfər, işsizliyin səviyyəsi 13 faiz təşkil etmişdir. Bu rəqəmlər son 15 ilin ən aşağı göstəricisi hesab olunur. Başqa bir beynəlxalq narahatçılıq isə ondan ibarətdir ki, dünya gənclərinin 20 faizi

məşğulluqla və təhsillə əhatə olunmayıb və onların 3\2 hissəsini qadınlar təşkil edir [6]. Hesabatda qeyd olunur ki, məşğul gənclər üçün layiqli işlərin əldə edilməsində irəliləyiş yoxdur. Qlobal miqyasda məşğul gənclərin yarıdan çoxu qeyri-rəsmi işlərdə çalışırlar. Hazırda yalnız yüksək və yuxarı orta gəlirli iqtisadiyyatlı ölkələrdə gənc işçilərin əksəriyyəti müntəzəm, təhlükəsiz işlərdə məşğuldurlar. Aşağı gəlirli ölkələrdə isə demək olar ki, hər dörd gənc işçidən üçü yalnız özünüməşğuldur və ya müvəqqəti işdə çalışır.

Məşğulluğun dəstəklənməsi üçün 1990-cı ildən 2021-ci ilədək dünyanın müxtəlif ölkələrində Dünya Bankı və BƏT tərəfindən gənclərə yönəlik 220-dən çox aktiv əmək bazarı proqramları icra olunmuşdur. Bu proqramların reallaşdırılması sayəsində aşağı və orta gəlirli ölkələrdə gənclərin məşğulluğu və əməkhaqları nəzərə cəpəcaq qədər artmışdır [7].

Gənclərin məşğulluğunun yaxşılaşdırılması istiqamətində Avropa İttifaqına üzv dövlətlərdə də müxtəlif layihə və proqramlar icra olunur.

Qeyd edək ki, Gənclər arasında həm işsizliyin, həm də təhsildən kənarda qalma hallarının azaldılması Avropa İttifaqı (Aİ) üçün mühüm məqsədlərdən biridir. Sosial hüquqlar üzrə Avropa Fəaliyyət Planı məşğulluq perspektivlərini yaxşılaşdırmaqla həmin nisbətə 2019-cu ildəki 12,6 %-dən 2030-cu ilə qədər 9 %-ə endirmək məqsədini güdür. Son illərdə müşahidə olunan dalğalanmalardan da göründüyü kimi, gənclər arasında işsizlik səviyyəsi iqtisadi meyllərə həssasdır. İqtisadi böhran nəticəsində Aİ gənclərinin (15-25 yaş arası) işsizlik səviyyəsi 2013-cü ildə 24,4% olmaqla ən yüksək həddinə çatmışdı, görülən tədbirlər nəticəsində bu göstərici tədricən azalaraq 2024-cü ilin sonunda 15% təşkil etmişdir. Avropa Komissiyası üzv dövlətlərini gənclərin məşğulluğuna əsaslı sərmayə qoymağa çağırır. 2013-cü ildə yaradılmış və 2020-ci ildə gücləndirilmiş Gənclər Zəmanəti (The Youth Guarantee) proqramı gənclərin işsizliyi və fəaliyyətsizliyi ilə mübarizə üçün Aİ-nin istinad siyasəti çərçivəsini təşkil edir. Prioritet məqsəd gəncləri əmək bazarının tələb etdiyi peşə və bacarıqlar ilə təchiz etməklə onların ixtisas səviyyələrinin artırılması və məşğulluq və həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır. Bu çərçivə 15-29 yaşlı gənclərə dörd ay ərzində təhsil, şagirdlik və ya təcrübə qazanaraq iş təklifi almağa imkan yaradır. Qeyd edilir ki, 2013-cü ildə fəaliyyətə başladığı dövrdən indiyədək bu vasitə ilə 50 milyona yaxın gəncə kömək edilmişdir.

2020-ci ildə COVID-19 pandemiyası hər kəsə olduğu kimi gənclərə də iş tapmaqda problemlər yaratmışdır, onun göstərdiyi mənfi təsirləri azaltmaq üçün Avropa Komissiyası mühüm bir sənəd qəbul etmişdir. *Gənclərin Məşğulluğuna Dəstək layihəsi* gələcək nəsil üçün əmək bazarına səmərəli daxil olma və yaxud iş yerlərinə körpü funksiyasını təmin edən dörd istiqamət ətrafında qurulmuş bir paketdir:

- gücləndirilmiş Gənclik Zəmanəti;
- peşə təhsili və təlimi sistemlərinin daha müasir, cəlbəediciyi artırılması və rəqəmsal və yaşıl iqtisadiyyata uyğunlaşdırılması məqsədi daşıyan tövsiyələr. Bunlar müxtəlifliyə və inklüzivliyə dəstək verməklə yanaşı, həm də peşə təhsili və təlimini təşkil edənlərin peşəkar mükəmməllik mərkəzlərinə çevrilməsinə kömək edir.

- Şagirdlik proqramlarının təşkili. Bu, müxtəlif sektorları ixtisaslı işçi qüvvəsi ilə təmin etməklə həm işəgötürənlərə fayda verir, həm də gənclərin işə düzəlmə imkanlarını genişləndirir. Yenilənmiş Avropa Şagirdlik Alyansı milli koalisiyaları təşviq edir, KOM-ları dəstəkləyir və eyni zamanda da sosial tərəfdaşların şagirdlik hazırlığında əməkdaşlığa cəlb olunmasını gücləndirir.

- Gənclərin məşğulluğunu dəstəkləyən əlavə elementlər. Məsələn, Avropa Dövlət Məşğulluq Xidmətləri Şəbəkəsinin qarşılıqlı öyrənmə qabiliyyətinin təkmilləşdirilməsi, Sosial İqtisadiyyat üzrə Fəaliyyət Planı və gənclərin sosial müdafiəyə çıxış imkanlarına dair daha güclü dəstək bazası [5].

Dünya Bankı ekspertlərinin araşdırmalarına görə müəyyən olunmuşdur ki, gənclərin məşğulluğuna bacarıqların öyrədilməsi və sahibkarlıq qabiliyyətinin artırılması ilə bağlı tədbirlər daha effektiv təsir göstərir, nəinki, məşğulluq xidmətinə və subsidiyalaşdırılmış məşğulluğa yönəldilmiş investisiyalar. Maraqlıdır ki, *yüksək gəlirli ölkələrdə ixtisasartırma və əməkhaqlarının subsidiyalaşdırılması əhəmiyyətli təsirə malik olduğu halda, aşağı və orta gəlirli ölkələrdə sahibkarlığın və məşğulluğun dəstəklənməsi daha yaxşı təsirə malikdir*. Aşağı və orta gəlirli ölkələrdə təlimlərdə iştirak edərək yumuşaq bacarıqlarla bağlı sertifikat aldıqdan sonra gənclərin əmək bazarında vəziyyəti nisbətən yaxşıya doğru dəyişir. Bu da onu

göstərir ki, *qeyri-formal təhsilin və təlimin nüfuzu yüksəlir və işə düzəlmə zamanı orada alınmış sertifikatlar böyük rol oynayır.*

Azərbaycanda icra olunan məşğulluq layihələri. Gənclərin məşğulluğunun dəstəklənməsi istiqamətində son illərdə Azərbaycan hökuməti tərəfindən reallaşdırılan layihələrin də böyük əhəmiyyəti vardır. Bunlardan bəzilərini qeyd edək. Dünya Bankının ölkəmizə göstərdiyi dəstək sayəsində Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilməkdə olan “Məşğulluğa Dəstək Layihəsi” gənclərin məşğulluq səviyyəsinin artırılması istiqamətində mühüm addımlardan biridir. Layihənin həyata keçirilməsində əsas məqsəd özünüməşğulluq proqramı təşkil edərək gəncləri məşğulluğa cəlb etmək və sahibkarlıq subyektlərini yaratmalarına kömək etməkdir. Bu şəkildə müəyyən peşə təhsilinə malik olan gənclər avadanlıqlarla təmin edilərək kiçik biznes sahəsinə qoşulmalarına şərait yaradılır. Öz işlərini qurduqdan sonra onlar sahibkar kimi gələcəkdə yeni iş yerləri yaradaraq işaxtarandan işəgötürənə çevrilə bilirlər. Təbii ki, bunun üçün onlarda müəyyən qədər sahibkarlıq qabiliyyətinin də olması lazımdır. Buna görə də onların çox zaman təlimlərə cəlb edilməsi lazım gəlir.

Layihə çərçivəsində ilk növbədə xüsusi statusu olan şəxslərə və əhalinin həssas qruplarına üstünlük verilir. İlk növbədə şəhid ailəsinə mənsub işsiz şəxslərə, müharibə iştirakçılarına, müəyyən qrup əlilliyi olan şəxslərə, dövlətdən ünvanlı sosial yardımı alanlara, həmçinin də gənclərə müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq bu imkanlardan istifadə etməyə şərait yaradılır. Beləliklə də, özünüməşğulluq proqramına qoşulmaqla onlar əmək bazarında özlərinə layiqli yer tutmağa və karyera qurmağa nail ola bilirlər.

2020-2025-ci illəri əhatə edən bu layihə vasitəsilə ümumilikdə 22 000 şəxsin özünüməşğulluq fəaliyyətinə cəlb edilməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, bunun da artıq böyük hissəsi reallaşdırılmışdır [4].

Gənclərin əmək bazarına girişini asanlaşdırmaq üçün beynəlxalq təcrübələrə müvafiq olaraq ölkəmizdə öz əhəmiyyəti ilə seçilən digər proqramlar da tətbiq olunmaqdadır. Bunlardan biri kimi, Dövlət Məşğulluq Agentliyi və Gənclər fondu arasında sosial müdafiəyə ehtiyacı olan gənclərin məşğulluğuna dəstək göstərilməsi məqsədi ilə 2021-ci ilin yanvar ayında bağlanmış əməkdaşlıq memorandumuna əsasən hazırlanmış “Gənclərin Dayanıqlı Məşğulluğu Proqramı”nı qeyd etmək olar. Proqram çərçivəsində “Gənclərin Dayanıqlı Məşğulluğu” proqramı - “Biznesini Yarat Marafonu”, “İşəgötürənlər üçün Əməkhaqqı Subsidiyası” və “Peşəkar Gənclik” layihələrinin icrası nəzərdə tutulmuşdur [1].

Qeyd edilən layihələrdən birincisi, “*Biznesini Yarat Marafonu*” layihəsidir ki, onun da məqsədi işsiz və aktiv şəkildə iş axtarışında olan gənclərin məşğulluq imkanlarına yiyələnmələrinə, öz biznes ideyalarını reallaşdırmalarına özünüməşğulluq proqramı vasitəsilə dövlət dəstəyinin göstərilməsidir. Layihə çərçivəsində marafonun qalibi olan 300-ə qədər gənc əmək qüvvəsinə özünüməşğulluq proqramı vasitəsilə dəstək göstərilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Hətta peşə və ixtisas təhsili aldığı halda iş tapa bilməyən gənclərin sayının çox olduğunu nəzərə alsaq, bu cür tədbirlərin mütəmadi keçirilməsinə ehtiyac vardır.

Digər bir layihə “*İşəgötürənlər üçün Əməkhaqqı Subsidiyası*”nın verilməsidir. Layihənin icra olunmasında məqsəd işəgötürənləri gənc kadrları işə götürmələri üçün motivasiya etməkdir. Ona görə ki, işəgötürənlər çox zaman təcrübəli işçiləri axtarırlar, təcrübəsiz gəncləri işə götürməkdə maraqlı olmurlar, məhz buna görə də gənclər arasında işsizlik səviyyəsi digər yaş qruplarına nisbətən daha yüksək olur. Onlar ilk dəfə əmək bazarına daxil olarkən adətən daha çox çətinliklərlə üzləşirlər. Bu layihəyə qoşulmuş işəgötürənlərin əmək haqqı xərclərinin bir hissəsi dövlət tərəfindən qarşılır. Belə ki, gənc və təcrübəsiz işçilərin əməkhaqlarının müəyyən bir hissəsi Dövlət Məşğulluq Agentliyi və Gənclər Fondu tərəfindən birgə maliyyələşdirilir. Bu layihə yalnız 100 nəfər gənci əhatə etmişdir ki, onun da davamlı olması və daha çox şəxsi əhatə etməsi gənclər arasında işsizliyi xeyli azalda bilər.

Proqrama daxil olan layihələrdən biri də “*Peşəkar gənclik*” layihəsidir. Bu layihənin mahiyyəti gənclərin əmək bazarında ehtiyac olan peşə və ixtisaslara yiyələnməsi, öz bilik və bacarıqlarının artırılması və bununla da əmək bazarının tələblərinə uyğun kadrlar kimi formalaşaraq iş təminatının yaxşılaşdırılmasıdır. Layihə çərçivəsində əsasən Bakı, Abşeron rayonu və Sumqayıt şəhərində işsiz və işaxtaran gənclər üçün kursların təşkili nəzərdə tutulmuşdu ki, bu təlimlərə cəlb ediləcək şəxslərin sayı cəmi 200 nəfər olmuşdur. Qeyd edək ki, müxtəlif peşələr üzrə Məşğulluq Xidməti tərəfindən peşə təlimi,

ixtisasartırma, yenidən hazırlanma kursları təşkil olunur. Bu layihə isə məhz gənclərin işsizlik səviyyəsinin azaldılmasına yönəldilmişdir.

Onu da qeyd etmək ki, yuxarıda göstərilən layihələr ilə bağlı müraciətlər qəbul edilərkən aşağıdakı kateqoriyadan olan gənclərə üstünlük verilir:

- əmək qabiliyyətinə malik, lakin əlilliyi olan gənclər;
- risk qrupuna daxil olan gənclər;
- şəhid ailəsinə mənsub gənclər;
- vətən müharibəsinin iştirakçısı olmuş gənclər;
- məcburi köçkün qəsəbələri və işğaldan azad edilmiş bölgələrdən olan gənclər [3].

Belə layihələrin icra olunması çox təqdirə layiqdir, lakin cəmi 600 nəfər üçün nəzərdə tutulub, özünü doğrultan layihələrin davamlı və daha da geniş əhatəli olması lazımdır.

Azərbaycanda keçirilən Karyera İnkişaf Forumlarını da qeyd etməliyik, hansı ki, 2021-ci ildə “Gələcəyə hazır ol” layihəsi adı altında, dəyişən əmək bazarı barədə məlumatlılığı artırmaq, qlobal əmək bazarının tələb etdiyi peşə və bacarıqlarla tanış olmaq və əmək bazarının müvafiq tələblərinə cavab verən peşəkar kadrların yetişdirilməsi üçün hadisələri qabaqlamaq məqsədilə təşkil edilmişdir [2].

II Forum 2022-ci ildə “Gələcəyə hazır ol!” devizi ilə keçirilmişdir. Qeyd edilən forum əmək bazarında yaranan aktual problemlərin qarşısının alınması və həll edilməsi istiqamətində peşəkar müzakirələrin aparılması, dünyada özünü göstərən müasir meyillər və çağırışlarla bağlı məlumatlılığın artırılması, gənclərə düzgün karyera planlaması formalaşdırmaq yönündə köməklik göstərmək məqsədi daşıyırdı.

2023-cü ildə “Yenilikləri fürsətə çevir” adı altında III forum keçirilmişdir. Forumun təşkilində məqsəd elə bir ali təhsil sisteminin yaradılmasıdır ki, dünyada baş verən yeniliklərə uyğunlaşa bilsin, qlobal nailiyyətləri və uğurları tətbiq edərək rəqabətə qabil kadrlar yetişdirilsin ki, onlar da öz karyeralarını səmərəli şəkildə qura bilsinlər.

Nəticə. Qeyd etmək lazımdır ki, məşğulluq strategiyası, regional inkişaf proqramları, peşə hazırlığı kurslarının təşkili, əmək yarmarkaları, əmək birjalrı, özünüməşğulluq, “Məşğulluğa dəstək layihəsi”, “Əhalinin sosial cəhətdən həssas qrupları üçün inklüziv və layiqli iş yerlərinin yaradılması”, hal-hazırda reallaşdırılan “Qarabağ KOB-ları”, “Kəndlərdə sahibkarlığın və özünüməşğulluğun inkişafı” layihəsi və digər bu kimi yeni-yeni layihələrin həyata keçirilməsi mahiyyət etibarilə yaxşı düşünülmüş tədbirlərdir. Onların reallaşdırılması üçün kifayət qədər vəsait də sərf olunur. Əsas məsələ isə odur ki, bunlar davamlı, hər kəs üçün əlyetər və nəticəyönümlü olsunlar. Onların icrası və nəticələri ilə bağlı monitorinqlər keçirilib, qiymətləndirmə aparılırsa, hansının iqtisadiyyata və əhalinin həyat səviyyəsinə nə dərəcədə təsir etdiyini aydınlaşdırmaq və məhz həmin layihələrin daha da genişləndirilərək digər bölgələrdə tətbiqi imkanlarını artırmaq yaxşı olardı. Bunların daha çox hissəsinin məhz regionların inkişafına yönəldilməsi vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində Dövlət Məşğulluq Agentliyi və Gənclər Fondu arasında birgə əməkdaşlıq Memorandumu. <https://www.dma.gov.az/storage/G%C9%99ncil%C9%99r%20Fondu.pdf>
2. Azərbaycan Karyera İnkişaf Forumu. İcmal Sənədi. <https://dma.gov.az/storage/AK-F-cmal-s-n-di.pdf>
3. Gənclərin Dayanıqlı Məşğulluğu Proqramı. <https://dma.gov.az/layiheler/sosial-layiheler/genclerin-dayaniqli-mesgullugu-proqrami>
4. Məşğulluğa dəstək layihəsi. <https://dma.gov.az/layiheler/sosial-layiheler/mesgulluga-destek-layihesi>
5. European-employment-strategy/youth-employment-support. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-employment-strategy/youth-employment-support_en

6. Global Employment Trends for Youth 2024. https://www.ilo.org/sites/default/files/2024-09/GET_2024_EN%20web.pdf
7. Susana Puerto, Jonathan Stöterau, Michael Weber, and Chiara Curcio. Active Labour Market Programs Improve Employment and Earnings of Young People. 2024 May. <https://doi.org/10.54394/YRZF8613>
<https://www.ilo.org/publications/active-labour-market-programs-improve-employment-and-earnings-young-people> (müraciət olunub 22.06.2024)

Резюме
Курбанова И.М.

Обеспечение занятости молодежи как основа устойчивой экономики

В статье рассматриваются меры, принимаемые для ликвидации безработицы и повышения занятости в мире и в Азербайджане, а также реализуемые программы и проекты. Отмечено, что в большинстве стран уровень безработицы среди молодежи в два раза выше, чем среди других возрастных групп. В этой связи «Проект поддержки занятости», реализуемый Министерством труда и социальной защиты населения, благодаря поддержке, оказываемой нашей стране Всемирным банком, и зарекомендовавший себя в международной практике, считается одним из важных шагов на пути повышения уровня занятости молодежи. Однако здесь также отмечается важность того, чтобы такие меры были устойчивыми и более комплексными.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, молодежь, проекты, уровень безработицы, рабочая сила, работодатели

Summary
Gurbanova I.M.

Ensuring Youth Employment as the Basis of a Sustainable Economy

The article examines the measures taken to eliminate unemployment and increase employment in the world and in Azerbaijan, as well as the programs and projects being implemented. It is noted that in most countries, the unemployment rate among young people is twice as high as among other age groups. In this regard, the "Employment Support Project" implemented by the Ministry of Labor and Social Protection of the Population, thanks to the support provided to our country by the World Bank, and which has proven itself in international practice, is considered one of the important steps towards increasing the level of youth employment. However, it is also noted here that it is important that such measures be sustainable and more comprehensive.

Key words: labor market, employment, youth, projects, unemployment rate, labor force, employers

**AZƏRBAYCANDA BƏRPA OLUNAN ENERJİ POTENSİALI VƏ DAYANIQLI ENERJİ
İNKİŞAFININ PERSPEKTİVLƏRİ**

Qurbanova Röya Vilayət qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan
roya.qurbanova@sdu.edu.az

Xülasə: Məqalədə Azərbaycanın bərpa olunan enerji potensialı, enerji siyasətinin istiqamətləri və alternativ enerji mənbələrinin inkişaf perspektivləri təhlil olunur. Ənənəvi enerji resurslarının tükənməsi və onların qiymətlərinin artması fonunda, ölkənin alternativ enerji mənbələrinə keçidi daha aktual xarakter daşıyır. Azərbaycanın həm karbohidrogen ehtiyatlarına, həm də külək, günəş, hidro və geotermal enerji kimi bərpa olunan resurslara çıxışı enerji təhlükəsizliyinin təminində mühüm rol oynayır. Məqalədə həmçinin külək və günəş enerjisi layihələrinin real potensialı, dövlət siyasətində bu sahəyə verilən prioritetlər və bu istiqamətdəki infrastruktur və investisiya imkanları araşdırılır. Təhlillər göstərir ki, ölkədə bu sektorun

inkışafı üçün normativ-hüquqi baza formalaşsa da, praktiki tətbiqlərin genişləndirilməsi üçün hələ də ciddi addımlar atılmalıdır.

Açar sözləri: *bərpa olunan enerji, enerji siyasəti, alternativ enerji, külək enerjisi, turbin, iqtisadi və sosial sabitlik, ətraf mühitin mühafizəsi*

Dünyanın bir çox ölkəsində bərpa olunan enerji mənbələri elektrik enerjisi sənayesinin inkişafında strateji istiqamətə çevrilmişdir. Ənənəvi enerji resurslarının tükənməsi və qiymətlərinin artması kontekstində alternativ enerji mənbələrinə malik ölkələr bu sahəyə daha çox maraq göstərir və iri həcmli sərmayələr yatırırırlar. Bu tendensiya, enerji təhlükəsizliyi, ətraf mühitin mühafizəsi və dayanıqlı inkişaf baxımından bərpa olunan enerjinin əhəmiyyətini bir daha ön plana çıxarır.

Azərbaycan da bərpa olunan enerji sahəsində yüksək potensiala malik ölkələrdən biridir. Ölkənin texniki baxımdan qiymətləndirilmiş bərpa olunan enerji potensialı quruda 135 QVt, dənizdə isə 157 QVt təşkil edir. Neft və qaz ehtiyatları ilə zəngin olmasına və enerji resurslarının ixracatçısı kimi beynəlxalq arenada tanınmasına baxmayaraq, Azərbaycanda bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri olmuşdur. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən enerji təhlükəsizliyi siyasətində bu sahənin inkişafı əsas prioritetlərdən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Azərbaycanın enerji siyasəti uzunmüddətli dövr ərzində ölkənin enerji müstəqilliyini təmin etməyə yönəldilmişdir. Hazırda Azərbaycan xalis enerji ixracatçısıdır və ölkənin iqtisadiyyatı böyük ölçüdə xam neft və təbii qazın hasilatı və ixracı ilə formalaşır. Təbii qaz, ölkənin ümumi daxili enerji istehlakının təqribən üçdə ikisini təşkil edir, neft isə daha az bir hissəyi təmin edir.

Hər nə qədər ölkə alternativ enerji mənbələri baxımından böyük potensiala sahib olsa da, hazırda istehsal olunan enerjinin əksəriyyəti hələ də neft və qaz hasilatına əsaslanır. Bunu nəzərə alaraq, Azərbaycan yalnız bu mənbələrə bağlı qalmaqla iqtisadiyyatın tam inkişafını təmin edə bilməz. Buna görə də, bərpa olunan enerji mənbələrinə yönəlmək və bu sahəni inkişaf etdirmək vacibdir. Bu məqsədlə, coğrafi olaraq potensialı olan bölgələrdə enerji infrastrukturunu qurulmalı və müvafiq institusional islahatlar həyata keçirilməlidir.

Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə etmək, həm iqtisadi, həm də sosial sabitliyin təmin edilməsi üçün müsbət bir addım ola bilər. Azərbaycanın enerji resurslarının diversifikasiyası ölkənin enerji iqtisadiyyatını daha dayanıqlı edəcək və ümumilikdə iqtisadi inkişafı təşviq edəcəkdir. Bu, həm də ölkənin ətraf mühit siyasətini düzgün şəkildə idarə etməsi və alternativ enerji infrastrukturlarının inkişafı üçün bir fürsət yaradır. Bütün bunlar Azərbaycanın iqtisadiyyatını daha sabit və davamlı bir şəkildə inkişaf etdirməyə xidmət edəcəkdir.

Hökumət, bərpa olunan enerji sahəsindəki inkişafı prioritet olaraq müəyyən etmişdir. Bununla yanaşı, Azərbaycanın meşələrin bərpası, alternativ enerji mənbələrindən istifadənin artırılması, yanacaq-enerji sektorunun inkişafı və digər sahələr üzrə dövlət proqramları davam etdirilir. Lakin, ölkədə alternativ enerji mənbələrinin istifadəsi ilə bağlı hələ də mərkəzləşdirilmiş idarəetmə və inkişaf etmiş infrastruktur çatışmazlığı mövcuddur.

Hazırda Azərbaycanda elektrik enerjisi istehsalının çoxu, o cümlədən təbii qaz vasitəsilə əldə edilir. Eyni zamanda, neft və qaz ixracı, Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas sahələrindən birini təşkil edir və bu sahə dünya bazarlarında qiymət dəyişikliklərinə yüksək həssaslıq göstərir. 2018-2020-ci illər ərzində hökumət, külək, günəş və biokütlə enerjisindən elektrik istehsalını 420 megavat artırmağı məqsəd qoymuşdur. Enerji sahəsinin ölkə iqtisadiyyatında böyük yer tutduğunu nəzərə alaraq, bu dəyişikliklərin dərin analizə ehtiyacı vardır.

Hidrogen enerjisi təbiətdə sərbəst şəkildə mövcud olmadığı üçün, o, su və üzvi birləşmələr kimi maddələrlə əlaqələndirilir. Hidrogen, həm qalıq enerjisindən, həm də bərpa olunan mənbələrdən istehsal edilə bilər. Bu texnologiya olduqca bahalı olsa da, istehsal, saxlama, ötürmə və paylama kimi məsələlər həll olunsa, qalıq yanacaq texnologiyalarına nisbətən daha üstün ola bilər.

Təmiz hidrogenin tətbiqinin genişləndirilməsi və biokütlə ilə bərpa olunan enerji mənbələrindən davamlı istifadənin sürətləndirilməsi üçün gələcək addımlar bir neçə əsas strateji istiqamət üzrə həyata keçirilməlidir. Bu istiqamətlər üç əsas sahəyə — maliyyə dəstəyi, ətraf mühitin mühafizəsi və davamlılıq, eləcə də texnoloji integrasiyaya yönəlməlidir.

1. Maliyyə Dəstəyi

Bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı üçün maliyyələşmə siyasəti aşağıdakı üç səviyyəni əhatə etməlidir:

- Qlobal miqyasda dəstək: Sənayeləşmiş ölkələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrə karbonsuz enerji sistemlərinin qurulması üzrə texniki və maliyyə dəstəyi göstərməsi.
- Tədqiqat və innovasiya: Aşağı karbonlu texnologiyalar sahəsində tədqiqat və inkişaf layihələrinə məqsədyönlü və davamlı maliyyənin ayrılması.
- İcma səviyyəsində təşviqlər: Enerji icmaları və ev təsərrüfatlarında bərpa olunan enerjinin tətbiqinə yönəlmiş maliyyə təşviqləri və subsidiya mexanizmləri.

2. Ətraf Mühitin Mühafizəsi və Davamlılıq

Enerji keçidi yalnız texnoloji deyil, həm də ekoloji və sosial amilləri nəzərə almaqla həyata keçirilməlidir. Bu kontekstdə aşağıdakı məsələlər vacibdir:

- Qida təhlükəsizliyi və torpaq ehtiyatları: Biokütlə istehsalı ilə bağlı olaraq, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların qorunması və ərzaq təhlükəsizliyinə təsirin minimallaşdırılması.
- Sosial uyğunlaşma: Enerji keçidi prosesində yerli icmaların maraqları, sosial struktur və məşğulluq sahələri nəzərə alınmalıdır.

3. Texnoloji İntegrasiya və Enerji Səmərəliliyi

Texnologiyaların qarşılıqlı integrasiyası enerji sistemlərinin optimallaşdırılmasında əsas rol oynayır:

- Hidrogen texnologiyalarının tətbiqi: Hidrogen enerjisinin enerjisaxlama vasitəsi kimi bərpa olunan enerji ilə birləşdirilməsi onun dayanıqlı istifadəsini təmin edə bilər.
- Ağıllı şəbəkə sistemləri: Ultra-ağıllı enerji şəbəkələri vasitəsilə istehsal olunan artıq enerjinin səmərəli şəkildə paylanması və ixracı mümkündür.
- Səmərəli istifadə: Enerji optimallaşdırması enerjiden qənaətlə istifadəni təmin etməklə yanaşı, istixana qazı emissiyalarının azalmasına da töhfə verir.

Bütün bu addımlar ardıcıl və sistemli şəkildə həyata keçirildiyi təqdirdə, Paris İqlim Sazişinin əsas hədəflərinə çatmaq real və mümkün olacaqdır.

Digər bərpa olunan enerji mənbələri ilə müqayisədə külək enerjisi, Azərbaycanda istifadə üçün ən perspektivli və arzu olunan enerji mənbəyidir. Ölkənin coğrafi mövqeyi və iqtisadi infrastrukturu nəzərə alındıqda, Azərbaycanın illik 800 MVt gücündə külək enerjisi istehsalı potensialına malik olduğu məlumdur. Bu enerji potensialından istifadə edərək, təxminən 2,4 milyard kVt/saat elektrik enerjisi istehsal edilə bilər ki, bu da karbon qazının əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmasına və 1 milyon ton şərti yanacaq qənaətinə səbəb olar. Ən əlverişli külək enerjisi şəraiti Abşeron yarımadasında və Xəzər dənizinin şimal-qərb sahillərində, həmçinin bir neçə ada və Gəncə-Daşkəsən zonasının və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur-Culfa bölgəsinin sahələrində müşahidə olunur. Bu ərazilərdə küləyin illik orta sürəti təxminən saniyədə 3-5 metrdir və burada külək enerjisi qurğularının tətbiqi çox əlverişlidir.

Bir çox ölkələrdə külək enerjisi bərpa olunan enerji mənbələri arasında xüsusi çəkisi ilə seçilir. Bu üstünlük, əsasən, külək enerjisi qurğularının digər alternativ enerji texnologiyaları ilə müqayisədə daha az maliyyə ilə və qısa müddətdə quraşdırıla bilməsi ilə bağlıdır.

Müasir külək turbinləri texniki cəhətdən yüksək səmərəliliyə malik olmaqla, orta hesabla 3000 fərdi ev təsərrüfatını elektrik enerjisi ilə təmin edə biləcək gücdə istehsal edilir. Külək elektrik stansiyalarının gücü isə layihədən və yerləşmə şəraitindən asılı olaraq 5 kVt-dan 4500 kVt-a qədər dəyişə bilər. Bu göstəricilər külək enerjisinin təkcə kiçik miqyaslı deyil, həm də iri sənaye və regional enerji tələblərinin ödənilməsində effektiv şəkildə tətbiq olunmasını təmin edir.

Əlavə olaraq, müasir külək turbinləri artıq 4 m/s külək sürətində belə elektrik enerjisi hasil etməyə qadirdir. Bu, küləyin nisbətən zəif olduğu bölgələrdə belə bu texnologiyanın tətbiqinə geniş imkanlar yaradır və onun coğrafi tətbiq sahəsini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir.

Hal-hazırda külək enerjisi sektoru dünyanın 60-dan çox ölkəsində tətbiq olunur və bu sayın artması gözlənilir. Bu sahədə lider ölkələr sırasına Çin, Almaniya, İspaniya, Portuqaliya, ABŞ, Hindistan, Danimarka, Böyük Britaniya, Hollandiya və İtaliya daxildir. Bu ölkələrdə həm texnologiyanın təkmilləşdirilməsi, həm də bazarın genişlənməsi baxımından mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Xüsusilə Çin Xalq Respublikası, dünyada ən çox külək enerjisi istehsal edən ölkə kimi önə çıxır. Bu ölkədə quraşdırılmış külək turbinlərinin sayı 3000-dən artıqdır. Almaniya 2019-cu il üzrə külək enerjisindən əldə edilən gəlir 17,7 milyard avro təşkil etmişdir ki, bu da ölkənin ümumi ekoloji məhsullarından əldə edilən gəlirin 25%-nə bərabərdir. Digər nümunə kimi Şotlandiya göstərilə bilər – burada fəaliyyət göstərən külək elektrik stansiyaları təxminən 3,5 milyon mənzilin enerji tələbatını ödəyə bilmişdir.

Hazırda külək enerjisinin dünya elektrik enerjisi balansındakı payı təxminən 8,5%-dir, lakin bu sahədə artım tempi olduqca yüksəkdir. Beynəlxalq proqnozlara əsasən, 2050-ci ilə qədər global külək enerjisi gücü cari səviyyədən on dəfədən çox artacaq. Bu, külək enerjisini yalnız alternativ deyil, eyni zamanda strateji əsaslı enerji mənbəyinə çevirəcək.

Günəş enerjisi, bol və asanlıqla əldə edilə bilən, eyni zamanda davamlı enerji istehsalının etibarlı formalarından biridir. Coğrafi mövqeyi nəzərə alaraq, Azərbaycan Günəş enerjisi potensialı ilə əhəmiyyətli üstünlüyə malik ölkələrdən biridir. Ölkənin iqlimi, Günəş enerjisindən istifadə edərək elektrik və istilik enerjisinin istehsalı üçün geniş imkanlar təqdim edir. Azərbaycanın bu sahədəki potensialını qiymətləndirərkən, burada Günəş işığının illik 2400-3200 saat arasında olmasına diqqət yetirmək lazımdır. Bu göstərici, ABŞ və Orta Asiyada isə 2500-3000 saat arasında dəyişən illik Günəş işığı ilə müqayisədə Azərbaycanın Günəş enerjisi potensialının yüksək olduğunu göstərir. Bundan əlavə, Azərbaycanın Fotovoltaik Proqramına (PVP) qatılması, ölkənin enerji təminatını yaxşılaşdırmaq və problemlərini qismən həll etmək istiqamətində mühüm bir addım sayılır.

Bərpa olunan enerji sektorunda mövcud maneələr — o cümlədən texnoloji infrastrukturun yetərsizliyi, investisiya çatışmazlığı və özəl sektorun məhdud iştirakı — aradan qaldırılmalıdır. Geosiyasi mövqe və təbii resurs zənginliyi kontekstində Azərbaycan yalnız karbohidrogen ixracatçısı deyil, həm də bərpa olunan enerji istehsalçısı kimi regional enerji bazarında mövqeyini gücləndirə bilər. Bu məqsədlə enerjinin effektiv idarə olunması, çevik siyasət alətlərinin tətbiqi və texnoloji yeniliklərə açıq yanaşma zəruridir.

Alternativ enerji resurslarının inkişafı Azərbaycanın iqtisadi inkişaf trayektoriyasına müsbət təsir göstərmək potensialına malikdir. Bu təsirlər bir neçə əsas istiqamətdə özünü göstərəcək:

- Sermayə axınının artması: Bərpa olunan enerji layihələri həm yerli, həm də xarici investorlar üçün cəlbedici sahədir. Texnoloji yeniliklərə əsaslanan bu layihələr uzunmüddətli və davamlı gəlir imkanları yaradır.
- Yeni iş yerlərinin yaradılması: Alternativ enerji sektoru yüksəkixtisaslı əmək qüvvəsinə olan tələbatı artırır, bu da əmək bazarının inkişafına və işsizlik səviyyəsinin azalmasına səbəb ola bilər.
- Enerji sisteminin şaxələndirilməsi: Bərpa olunan enerji mənbələrinin enerji balansına daxil edilməsi ölkənin enerji təchizatını daha dayanıqlı və risklərə qarşı daha davamlı hala gətirir.
- Enerji ixracının diversifikasiyası: İxrac portfelinə təmiz və dayanıqlı enerji daxil edilməsi Azərbaycanın beynəlxalq enerji bazarlarında rəqabət qabiliyyətini artırır.

Bu təsirlərin reallaşması həm də istixana qazı emissiyalarının azaldılması və ekoloji cəhətdən daha təmiz istehsal modelinə keçidlə müşayiət olunur ki, bu da Azərbaycanı iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə daha güclü tərəfdaş kimi mövqeləndirir.

Alternativ enerji mənbələrinin inkişafı yalnız makroiqtisadi səviyyədə deyil, həm də mikroiqtisadi, yəni biznes və müəssisə səviyyəsində də əhəmiyyətli üstünlüklər təmin edir:

- Enerji xərclərinin azaldılması: Bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi müəssisələrin enerji təminatında asılılığını azaldır və uzunmüddətli dövrdə xərclərin optimallaşdırılmasına şərait yaradır.

- Brend imicinin gücləndirilməsi: Ətraf mühitə dost texnologiyaların tətbiqi və ekoloji məsuliyyətli yanaşma şirkətlərin sosial nüfuzunu artırır və müasir bazar tələblərinə uyğunlaşmasını təmin edir.

- Enerji müstəqilliyi və sabitliyi: Müəssisələr enerji bazarındakı qiymət dalğalanmalarına qarşı daha davamlı olur, bu da istehsal prosesində sabitliyi qorumağa imkan verir.

- Ekoloji innovasiyaların təşviqi: Alternativ enerji istifadəsi şirkətləri daha geniş innovasiya ekosistemlərinə daxil edir və yeni texnologiyaların tətbiqinə imkan yaradır.

Beləliklə, alternativ enerji resursları biznes sektoru üçün yalnız texnoloji və ekoloji deyil, həm də iqtisadi səmərəlilik baxımından mühüm üstünlüklər təqdim edir.

Ədəbiyyat

1.BP, "Dünya Enerji 2022 statistik icmal"//<https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf>.

2.Neft və Qaz Jurnalı, "Dünya miqyasında Ehtiyatlara və İstehsal Baxışı"// <https://www.ogj.com/ogj-survey-downloads/worldwide-production/document/17299725/worldwide-production>.

3."Investing in Renewable Energy in Azerbaijan: A Valuation of Three Alternative Investment Scenarios", http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2019/05/CESD_Paper_Renewable-Energy.pdf,

4. Ə.İ.Kərimli, A.M.Ağayev Azərbaycanın enerji sektorunun iqtisadi aspektləri və əhəmiyyəti.//<https://vergijurnali.az/2021/09/15/az%C9%99rbaycanda-enerji-sektorunun-iqtisadi-aspekt%C9%99ri-v%C9%99-%C9%99h%C9%99miyy%C9%99ti/>

Резюме

Курбанова Р.В.

Потенциал возобновляемых источников энергии и перспективы развития устойчивой энергетики в Азербайджане

В статье анализируется потенциал возобновляемой энергетики Азербайджана, направления энергетической политики и перспективы развития альтернативных источников энергии. На фоне истощения традиционных энергоресурсов и роста цен на них переход страны на альтернативные источники энергии становится все более актуальным. Доступ Азербайджана как к запасам углеводородов, так и к возобновляемым ресурсам, таким как ветровая, солнечная, гидро- и геотермальная энергия, играет важную роль в обеспечении энергетической безопасности. В статье также рассматривается реальный потенциал проектов ветровой и солнечной энергетики, приоритеты, отдаваемые этому направлению в государственной политике, а также инфраструктурные и инвестиционные возможности в этом направлении.

Ключевые слова: возобновляемая энергия, энергетическая политика, альтернативная энергетика, ветроэнергетика, турбина, экономическая и социальная стабильность, защита окружающей среды

Summary

Gurbanova R.V.

Renewable Energy Potential and Prospects for Sustainable Energy Development in Azerbaijan

The article analyzes Azerbaijan's renewable energy potential, energy policy directions, and development prospects for alternative energy sources. Against the backdrop of the depletion of traditional energy resources and the increase in their prices, the country's transition to alternative energy sources is more urgent. Azerbaijan's access to both hydrocarbon resources and renewable resources such as wind, solar, hydro and geothermal energy plays an important role in ensuring energy security. The article also examines the real potential of wind and solar energy projects, the priorities given to this area in state policy, and infrastructure and investment opportunities in this direction. The analysis shows that although the regulatory and legal framework for the development of this sector has been formed in the country, serious steps still need to be taken to expand practical applications.

Key words: renewable energy, energy policy, alternative energy, wind energy, turbine, economic and social stability, environmental protection

SƏNAYE SAHƏLƏRİNDƏ MÜASİR MARKETING ALƏTLƏRİNİN ROLUNUN EFFEKTİVLİYİNİN ÖLÇÜLMƏSİ YOLLARI

Qurbanzadə Nigar Vüqar qızı

Azərbaycan Texniki Universiteti, Bakı, Azərbaycan
nigar.gurbanzade@aztu.edu.az

Məciddi Toğrul Əhməd oğlu

Azərbaycan Texniki Universiteti, Bakı, Azərbaycan
togrul.macidli7@gmail.com

Zülfəliyev Cəlal Aydın oğlu

Azərbaycan Texniki Universiteti, Bakı, Azərbaycan
celalzulfeliyev21@gmail.com

Nuri Nuran Başır oğlu

Azərbaycan Texniki Universiteti, Bakı, Azərbaycan
nurinuran018@gmail.com

Mehdiyev Dəyanət Ədalət oğlu

Azərbaycan Texniki Universiteti, Bakı, Azərbaycan
deyanetmehdiyev5@gmail.com

Xülasə: Sənaye sahələrində müasir marketing alətlərinin effektivliyinin ölçülməsi, investisiya gəliri (ROI), müştəri əldə etmə xərci, konversiya dərəcələri və brendin cəlbediciliyi kimi əsas göstəricilərin təhlilini əhatə edir. Təkmil analitik vasitələr, müştəri rəyləri və Google Analytics kimi rəqəmsal izləmə alətləri kampaniyaların uğurunu qiymətləndirməyə kömək edir. Sorğular və bazar payının təhlili də təsir barədə məlumat verərək strateji qərarların qəbuluna və marketing fəaliyyətlərinin daha səmərəli və rəqəbatqabiliyyətli şəkildə optimallaşdırılmasına imkan yaradır.

Açar sözlər: sənaye, marketing, marketing alətləri, alətlərin effektivliyi, metriklər

Müştərilərin əldə edilməsi dəyəri (CAC) sənaye sektorlarında marketing söylərinin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün əsas göstəricidir. O, müxtəlif marketing kanalları vasitəsilə yeni müştəri əldə etməklə bağlı ümumi xərcləri ölçür. Buraya potensial müştərini cəlb etmək və ödənişli müştəriyə çevirmək üçün tələb olunan marketing kampaniyaları, satış söyləri, reklam və tanıtım fəaliyyətləri ilə bağlı bütün xərclər daxildir. CAC-ı tədqiq etməklə şirkətlər marketing strategiyalarının maliyyə dayanıqlılığı və müştərilərin əldə edilməsində ümumi performansları haqqında fikirlər əldə edirlər.

Daha aşağı CAC, marketing vasitələrindən səmərəli istifadə edildiyini, müştəri həcmi saxlayarkən və ya artırarkən yeni müştərilərin əldə edilməsi xərclərini minimuma endirdiyini göstərir. Əksinə, daha yüksək CAC marketing prosesində zəif hədəflənmiş kampaniyalar, səmərəsiz satış strategiyaları və ya yüksək əməliyyat xərcləri kimi səmərəsizliyi göstərir [3]. Məhsulların tez-tez daha uzun satış dövrləri və daha yüksək əməliyyat dəyərlərinə malik olduğu sənaye sektorlarında əlabatan CAC-ın saxlanması davamlı gəlirliliyi təmin etmək üçün çox vacibdir.

Bu metrik təkcə marketing alətlərinin effektivliyini əks etdirmir, həm də resurs bölgüsü üçün bələdçi rolunu oynayır. CAC-ı izləməklə, müəssisələr hansı marketing kanallarının və ya kampaniyaların müştəri cəlb etmək baxımından ən yüksək investisiya gəlirini təmin etdiyini müəyyən edə bilər. Məsələn, axtarış motorunun optimallaşdırılması (SEO) və ya sosial media kampaniyaları kimi rəqəmsal marketing alətləri birbaşa poçt və ya ticarət şouları kimi ənənəvi üsullarla müqayisədə daha aşağı CAC göstərə bilər.

Bundan əlavə, CAC və müştərinin həyat boyu dəyəri (CLV) arasındakı əlaqə marketing effektivliyinin qiymətləndirilməsinin ayrılmaz hissəsidir. CLV-ni artırarkən CAC-ı uğurla aşağı saxlayan şirkət gəlirli və davamlı müştəri bazası yarada bilər. Buna görə də, CAC təhlili təşkilatlara marketing strategiyalarını dəqiqləşdirməyə, büdcələrini optimallaşdırmağa və ən sərfəli müştəri cəlbini təmin edən kanallara diqqət yetirməyə kömək edir. CAC sənaye sektorlarındakı bizneslərə öz marketing strategiyalarının səmərəliliyini qiymətləndirməyə imkan verən əsas fəaliyyət göstəricisi kimi xidmət edir, resursların ağıllı və effektiv şəkildə investisiya edilməsini təmin edir.

İnvestisiya gəliri (ROI) sənaye sektorlarında marketing söylərinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün kritik bir metrikdir. Bu metrik marketing fəaliyyətləri nəticəsində əldə edilən gəliri bu fəaliyyətlərin icrasına çəkilən xərclərlə müqayisə edir və marketing investisiyalarından əldə edilən maliyyə gəlirinin aydın göstəricisini təmin edir. Müsbət ROI göstərir ki, marketing strategiyaları gəliri effektiv şəkildə artırır, mənfi ROI isə səmərəsizliyi və ya çəkilən xərclərə nisbətən kifayət qədər gəlir əldə edə bilmədiyini göstərir.

Marketing kampaniyalarının tez-tez əhəmiyyətli maliyyə resursları və genişmiqyaslı söyləri əhatə etdiyi sənaye sektorlarında marketing alətlərinin ROI-ni başa düşmək bu söylərin uğurunu və dəyərini müəyyən etmək üçün vacibdir. Bu sektorlardakı marketing vasitələrinə rəqəmsal reklam, ticarət şouları, birbaşa satış və məzmun marketingi daxil ola bilər ki, bunların hər biri fərqli xərclərə səbəb olur. ROI-nin qiymətləndirilməsi bizneslərə gəlir əldə etmək üçün hansı vasitələrin ən təsirli olduğunu və hansıların düzəliş və ya dayandırılmasını tələb etdiyini qiymətləndirməyə kömək edir [1].

ROI resurs bölgüsü səmərəliliyinin ölçüsü kimi xidmət edir. Əgər marketing fəaliyyəti müsbət nəticə vermirsə, müəssisələr öz strategiyalarını yenidən nəzərdən keçirməli, büdcələrini optimallaşdırmalı və hədəf bazarlara çatmaqda daha effektiv üsullara diqqət yetirməlidirlər. ROI-ni izləmək və təhlil etmək bacarığı təşkilatlara marketing xərclərinin daha geniş biznes məqsədlərinə uyğun olmasını təmin edərək, məlumatlara əsaslanan qərarlar qəbul etməyə imkan verir.

Sənaye sektorlarında ROI həmçinin marketing söylərinin uzunmüddətli təsiri haqqında fikir formalaşdırır. Bəzi marketing fəaliyyətləri dərhal gəlir gətirməsə də, onlar marka məlumatlılığına, müştəri sədaqətinə və uzunmüddətli bazar mövqeyinə töhfə verə bilər ki, bunların hamısı zamanla daha yüksək gəlirlərə səbəb ola bilər. Beləliklə, ROI təhlili həm qısamüddətli maliyyə nəticələrini, həm də uzunmüddətli strateji hədəfləri nəzərə almalıdır. ROI sənaye sektorlarında marketing alətlərinin effektivliyini ölçmək üçün mühüm vasitədir. O, bizneslərə marketing söylərini optimallaşdırmağa, resursları səmərəli şəkildə bölüşdürməyə və marketing strategiyalarının davamlı böyüməyə və gəlirliliyə töhfə verməsini təmin etməyə kömək edən təsirli məlumatlar təqdim edir.

Müştərinin həyat boyu dəyəri (CLV) sənaye sektorlarında marketing söylərinin uzunmüddətli təsirini qiymətləndirmək üçün mühüm ölçüdür. Bu, şirkətin bizneslə bütün əlaqələri boyunca müştəridən əldə etməyi gözlədiyi ümumi gəliri təmsil edir. Qısamüddətli ölçülərdən fərqli olaraq, CLV təkrar alışlar, müştəri loyallığı və müştəri bazasının ümumi gəlirliliyi kimi amilləri nəzərə alaraq, müştərilərin zamanla gətirdiyi dəyərin daha əhatəli görünüşünü təklif edir.

Müştəri münasibətlərinin çox vaxt uzunmüddətli olduğu və əhəmiyyətli əməliyyatları əhatə etdiyi sənaye sektorlarında CLV-ni başa düşmək marketing alətlərinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün vacibdir. CLV-ni ölçməklə şirkətlər marketing strategiyalarının uzunmüddətli gəlir artımına töhfə verən yüksək dəyərli müştəriləri cəlb edib-etmədiyini qiymətləndirə bilərlər. Yüksək CLV onu göstərir ki, marketing alətləri yalnız ilkin alış-veriş edən, həm də təkrar biznes, çarpaz satış və satış imkanları vasitəsilə davamlı gəlir əldə edən müştəriləri uğurla hədəfləyir.

Müştərilərin əldə etmə xərcləri (CAC) ilə müqayisə edildikdə, CLV marketing fəaliyyətlərinin ümumi gəlirliliyinin aydın mənzərəsini təqdim edir. Əgər CLV CAC-ı əhəmiyyətli dərəcədə üstələyirsə, bu, marketing alətlərinə qoyulan investisiyaları əsaslandıraraq, dəyərli müştərilərin əldə edilməsində marketing söylərinin effektiv olduğunu göstərir. Əksinə, əgər CAC CLV-ə nisbətən qeyri-mütənasib yüksəkdirsə, şirkətin marketing strategiyaları gəlirli müştəriləri cəlb etməkdə təsirsiz ola bilər və bu, marketing yanaşmalarının və müştəri hədəflənməsinin yenidən qiymətləndirilməsinə səbəb ola bilər.

CLV biznesləri müştərilərin saxlanması və münasibətlərin qurulması strategiyalarına diqqət yetirməyə təşviq edir. Müştəri əldə etmə xərclərinin əhəmiyyətli ola biləcəyi sənaye sektorlarında uzunmüddətli münasibətlərin inkişafı prioritet məsələyə çevrilir. CLV-ni başa düşməklə, şirkətlər sədaqəti və müştəri məmnuniyyətini artırmaq üçün öz marketing alətlərini uyğunlaşdırırlar ki, bu da zamanla davamlı gəlir axınına səbəb olur. CLV sənaye sektorlarında müasir marketing alətlərinin effektivliyini ölçmək üçün mühüm ölçüdür. Bu, bizneslərə müştəri münasibətlərinin uzunmüddətli gəlirliliyini qiymətləndirməyə imkan verir, marketing söylərinin təkcə müştəriləri cəlb etməsini deyil, həm də bütün müştəri həyat dövrü ərzində davamlı gəlir əldə etməsini təmin edir.

Bazar payının artması sənaye sektorlarında marketing alətlərinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün əsas göstəricidir. Müəyyən bir müddət ərzində rəqiblərinə nisbətən şirkətin bazar hissəsindəki dəyişiklikləri ölçür. Artan bazar payı bilavasitə şirkətin müştəriləri cəlb etmək və saxlamaq, rəqibləri üstələmək və sənayedəki mövqeyini möhkəmləndirmək qabiliyyətini əks etdirir. Bu göstərici rəqabətin tez-tez şiddətli olduğu sənaye sektorlarında xüsusilə aktualdır və şirkətlər bazardakı mövqelərini qorumaq və ya yaxşılaşdırmaq üçün daim öz strategiyalarını uyğunlaşdırmalıdırlar.

Yeni marketing alətlərinin tətbiqindən sonra bazar payının artımını təhlil edərək, şirkətlər bu vasitələrin onların rəqabət mövqeyinə birbaşa təsir edib-etmədiyini müəyyən edə bilirlər. Məsələn, bir şirkət qabaqcıl rəqəmsal marketing strategiyaları və ya innovativ məhsul promosyonları təqdim edirsə və bazar payında əhəmiyyətli artım yaşayırsa, bu, bu vasitələrin bazarın genişlənməsinə və müştəri qazanmasına təsirli töhfə verdiyini göstərir [2]. Bunun əksinə olaraq, yeni marketing alətlərinin tətbiqinə baxmayaraq durğun və ya azalan bazar payı strategiyaların istənilən nəticəni əldə etmədiyini və ya onların uğuruna xarici amillərin mane ola biləcəyini göstərir.

Bazar payının böyüməsi şirkətin yeni müştəriləri cəlb etmək, mövcud müştəriləri saxlamaq və rəqiblər üzərində rəqabət üstünlükləri əldə etmək qabiliyyətinə dair dəyərli fikirlər təqdim edir. Məhsul fərqinin minimal ola biləcəyi və qiymət həssaslığının yüksək olduğu sənaye sektorlarında effektiv marketing vasitələri unikal satış təkliflərini vurğulamağı və hədəf müştəri segmentlərini cəlb etməyi bacarmalıdır. Bazar payının böyüməsindəki uğur, şirkətin güclü brend tanınması, müştəri loyallığını yaxşılaşdırmaq və rəqibləri üstələmək üçün bu vasitələrdən səmərəli istifadə etdiyini göstərir. Bazar payının artımı sənaye sektorlarında marketing effektivliyinin kritik ölçüsüdür. Bu, marketing alətlərinin şirkətin rəqabətli mövqe tutmasına və ümumi bazar uğuruna nə qədər yaxşı töhfə verdiyinin birbaşa əksi kimi xidmət edir. Bu metrikanı izləməklə şirkətlər marketing strategiyalarının təsirini qiymətləndirə və gələcək marketing söylərini optimallaşdırmaq üçün əsaslandırılmış qərarlar qəbul edə bilirlər.

Satış artımı sənaye sektorlarında müasir marketing alətlərinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün əsas göstəricidir. O, gəliri artırmaqda marketing söylərinin uğurunun birbaşa ölçüsünü təmin edən müəyyən dövr ərzində satışların artımını təmsil edir. Marketing fəaliyyətləri ilə satış rəqəmləri arasındakı əlaqəni təhlil edərək, şirkətlər marketing strategiyalarının ümumi satış performansına nə dərəcədə töhfə verdiyini müəyyən edə bilirlər.

Satış dövrlərinin uzun və mürəkkəb ola biləcəyi sənaye sektorlarında marketing fəaliyyəti ilə satış artımı arasında aydın əlaqənin yaradılması marketingin effektivliyini qiymətləndirmək üçün vacibdir. Rəqəmsal reklam, məzmun marketingi və məqsədyönlü promosyonlar kimi müasir marketing alətləri müştərilərin davranışlarına təsir etmək və satınalma qərarlarına təkan vermək üçün nəzərdə tutulub. Bu alətlərin tətbiqindən əvvəl və sonra satış artımını izləməklə, müəssisələr marketing strategiyalarının satış rəqəmlərində nəzərəcarpacaq təkmilləşmələrə səbəb olub-olmadığını qiymətləndirə bilirlər.

Marketing fəaliyyəti ilə satış artımı arasında güclü korrelyasiya marketing strategiyalarının uğurla hədəf auditoriyaya çatdığını və onları çevirdiyini göstərir ki, bu da məhsul və ya xidmətlərə tələbatın artmasına gətirib çıxarır. Bunun əksinə olaraq, zəif və ya mövcud olmayan korrelyasiya marketing söylərinin satışa effektiv şəkildə çevrilmədiyini göstərir ki, bu da zəif hədəfləmə, səmərəsiz mesajlaşma və ya qeyri-adekvat təqib kimi amillərlə nəticələnə bilər.

Satış artımı həmçinin marketing söylərinin uzunmüddətli davamlılığı haqqında fikir formalaşdırır. Müasir marketing alətlərinin tətbiqindən sonra satışların zamanla davamlı artması göstərir ki, marketing fəaliyyətləri təkcə qısamüddətli qazanc əldə etmək üçün effektiv deyil, həm də biznesin davamlı böyüməsinə töhfə verir. Bu, şirkətlərin uzunmüddətli rəqabət üstünlükləri əldə etmək üçün tez-tez marketingə əhəmiyyətli resurslar yatırdığı sənaye sektorlarında xüsusilə vacibdir. Satış artımı sənaye sektorlarında müasir marketing vasitələrinin effektivliyinin həlledici ölçüsü kimi xidmət edir. Bu metrikanı təhlil etməklə şirkətlər marketing strategiyalarının gəlir əldə etməyə necə təsir etdiyini qiymətləndirə, marketing söylərini optimallaşdırma və fəaliyyətlərini daha geniş biznes məqsədlərinə uyğunlaşdırma bilərlər.

Rəqəmsal analitika sənaye sektorlarında müasir marketing alətlərinin effektivliyinin ölçülməsində həlledici rol oynayır. Google Analytics, sosial media analitikası və Müştəri Münasibətlərinin İdarə Edilməsi (CRM) sistemləri kimi vasitələrdən istifadə etməklə şirkətlər veb-sayt trafiki, müştəri cəlbi və dönüşüm nisbətləri kimi müxtəlif performans göstəriciləri haqqında real vaxtda fikirlər əldə edirlər. Bu alətlər marketing fəaliyyətlərinin nə qədər yaxşı yerinə yetirildiyinə dair ətraflı görünüş təqdim edir və müəssisələrə hədəf auditoriyasının xüsusi hərəkətlərini və davranışlarını izləməyə imkan verir.

Rəqəmsal analitikanın əsas üstünlüklərindən biri müəssisələrə marketing söylərinin dərhal təsirini qiymətləndirməyə imkan verən performansla davamlı olaraq nəzarət etmək qabiliyyətidir. Məsələn, Google Analytics ödənişli reklamlar, üzvi axtarış və ya sosial media kimi müxtəlif kanallardan nə qədər ziyarətçinin gəldiyini göstərən veb sayt trafiki haqqında ətraflı məlumat təqdim edir [4]. Bu, bizneslərə hansı marketing alətlərinin və kanallarının ən çox trafik çəkdiyini qiymətləndirməyə imkan verir və resursları daha effektiv şəkildə bölüşdürməyə kömək edir.

Ədəbiyyat

1. Richards S. "Content Design", London, "Content Design London", 2017, 216 p.
2. Ries A. "Positioning: The Battle for Your Mind", New York, "McGraw-Hill", 2016, 224 p.
3. Rodriguez M. "Brand Storytelling: Put Customers at the Heart of Your Brand Story", London, "Kogan Page", 2022, 264 p.
4. Sakas K. "The In-Demand Marketing Agency: How to Grow Your Team", Raleigh, "Agency Management Institute", 2021, 230 p.

Резюме

Курбанзада Н.В., Меджидли Т.А., Зюльфалиев Дж.А., Нури Н.Б., Мехдиев Д.Э.

Пути измерения эффективности роли современных маркетинговых инструментов в промышленных отраслях

Измерение эффективности современных маркетинговых инструментов в отраслях включает анализ ключевых показателей эффективности, таких как окупаемость инвестиций (ROI), стоимость привлечения клиентов, коэффициенты конверсии и показатели вовлеченности бренда. Расширенная аналитика, отзывы клиентов и цифровые инструменты отслеживания, такие как Google Analytics, помогают оценить успешность кампании. Опросы и анализ доли рынка также дают представление о влиянии, направляя стратегические решения и оптимизируя маркетинговые усилия для лучшей производительности и конкурентного преимущества.

Ключевые слова: промышленность, маркетинг, маркетинговые инструменты, эффективность инструментов, метрики

Summary

Qurbanzade N.V., Majidli T.A., Zulfaliyev J.A., Nuri N.B., Mehdiyev D.A.

Ways to Measure the Effectiveness of the Role of Modern Marketing Tools in Industrial Sectors

Measuring the effectiveness of modern marketing tools in industries involves analyzing key performance indicators such as return on investment (ROI), customer acquisition cost, conversion rates, and

brand engagement metrics. Advanced analytics, customer feedback, and digital tracking tools like Google Analytics help evaluate campaign success. Surveys and market share analysis also offer insights into impact, guiding strategic decisions and optimizing marketing efforts for better performance and competitive advantage.

Key words: industry, marketing, marketing tools, tool effectiveness, metrics

AZƏRBAYCANIN TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİ VƏ ÖLKƏNİN DİNAMİK İNKİŞAFINDA ONLARIN ROLU

Mehdizadə Mehriban Mehdi qızı

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Bakı, Azərbaycan
m.mehdizade1964@gmail.com*

Xülasə: *Məqalədə ölkəmizin təbii resurs potensialı və onların inkişaf strategiyaları barədə məlumat verilmişdir. Məqalədə, Azərbaycanın təbii sərvətlərinin növləri, onların mövcud vəziyyəti və istifadəsi, eyni zamanda bu sərvətlərin dayanıqlı inkişafını təmin edən strategiyalar təhlil edilmişdir. Müasir dövrün ekoloji, iqtisadi və texnoloji tələbləri bu sahədə yeni yanaşmaların və strateji qərarların qəbulunu zəruri edir. Hal hazırda neft-qaz sektoru Azərbaycanın beynəlxalq enerji bazarlarında mövqeyini gücləndirir. Lakin, bu sektordan əldə olunan gəlirləri ölkənin iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi məqsədilə qeyri-neft sektorlarının inkişafına yönəldilməsi prioritet məsələlərdəndir.*

Açar sözlər: *təbii sərvətlər, mineral resurslar, neft-qaz, iqtisadi səmərəlilik, sənaye, ekoloji tarazlıq*

Giriş

Bu gün türk dövlətlərinin dünya iqtisadiyyatda rolundan danışarkən Azərbaycan Respublikasının zəngin təbii sərvətləri onun iqtisadi inkişafının və regional əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Ölkəmiz coğrafi baxımdan istehsal sahələrinin inkişafı üçün zəngin təbii resurslara malikdir. Azərbaycanın təbii ehtiyatları çoxşaxəli və strateji əhəmiyyətə malikdir. Neft və qaz ehtiyatları ölkənin maliyyə dayanıqlığını təmin etsə də, digər resurslar – faydalı qazıntılar, su, torpaq, meşə və turizm potensialı ölkənin uzunmüddətli və dayanıqlı inkişafında mühüm rol oynayır. Bu resursların rəşional istifadəsi, qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün elmi yanaşma, ekoloji məsuliyyət və səmərəli idarəetmə əsas şərtlərdəndir.

Azərbaycanın təbii sərvətləri və onların iqtisadi əhəmiyyəti

Azərbaycan Respublikasının coğrafi mövqeyi və təbii-coğrafi şəraiti onu zəngin təbii sərvətlərə malik ölkələr sırasında önə çıxarır. Bu təbii ehtiyatlar yalnız ölkənin daxili tələbatını ödəməklə kifayətlənmir, həm də beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə onun rolunu və təsir imkanlarını genişləndirir. Tarixən Azərbaycanın neftlə bağlı zənginliyi onun sənaye potensialının əsasını təşkil etmişdir. XX əsrin əvvəllərində Bakı dünya üzrə ən iri neft mərkəzlərindən biri kimi tanınırdı. Bu ənənə bu gün də davam etməkdədir və Azərbaycanın enerji resursları regional və qlobal enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycanın enerji ehtiyatları, xüsusilə neft və qaz, ölkə iqtisadiyyatının əsas dayağı hesab olunur. Lakin təbii ehtiyatlar təkə neft və qazla məhdudlaşmır. Azərbaycanın faydalı qazıntı ehtiyatları, su və torpaq resursları, meşə fondları, rekreasiya və iqlim ehtiyatları da ölkənin iqtisadi potensialının formalaşmasında və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində mühüm yer tutur. Bu baxımdan, mövcud ehtiyatların səmərəli və davamlı şəkildə idarə olunması ölkənin sosial-iqtisadi strategiyasının mühüm komponentlərindən biri hesab olunur.

XX əsrin sonlarında Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə yeni neft strategiyası uğurla həyata keçirildi və “Əsrin müqaviləsi” kimi önəmli bir layihəyə start verildi. Yeni müstəqil olmuş və hələ çətin dövrlərdən keçən bir ölkə üçün bu çox uğurlu bir addım idi. Beynəlxalq arenada söz sahibi olan neft-qaz şirkətləri ilə bağlanan bu müqavilə sayəsində Azərbaycan nefti Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutu ilə Avropa

ölkələrinə ixrac olunmağa başladı. Bundan əlavə Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTE), TANAP və TAP boru kəmərləri vasitəsilə Azərbaycan öz neft və qazını Avropa və dünya bazarlarına çıxarmışdır. Enerji layihələri Azərbaycanın enerji ixracatçısı kimi mövqeyini möhkəmləndirmişdir. [2] Neft gəlirlərinin səmərəli idarə edilməsi və sosial-iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsi üçün 1999-cu il 29 dekabr tarixində Heydər Əliyevin imzaladığı fərman ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu yaradıldı. Bununla da İqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi və sosial problemlərin həll olunmasında neft və qaz hasilatından əldə olunan gəlirlərin səmərəli və şəffaf şəkildə idarə etməsinin böyük rolu vardır. Enerji sektorunun inkişafı ölkənin ÜDM-də və büdcə gəlirlərində böyük paya malikdir. Lakin bu sahənin neftdən asılılığı risklər yaratdığı üçün son illərdə qeyri-neft sektorunun inkişafına və enerji sərvətlərindən əldə edilən gəlirlərin saxələndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Enerji ehtiyatlarından əlavə, Azərbaycanın qeyri-neft sahəsində də zəngin təbii sərvətləri vardır. Son onilliklərdə neft və qaz sektorunun inkişafı iqtisadiyyatın əsas dayağı olsa da, qeyri-neft sərvətlərinin, xüsusilə faydalı qazıntıların, tikinti materiallarının, metallurgiya xammalının, mineralların və su ehtiyatlarının düzgün idarə olunması ölkənin sosial-iqtisadi potensialını daha da gücləndirə bilər. Azərbaycan ərazisində yerləşən mis, molibden, alunit, qızıl, gümüş, dəmir filizi, duz yataqları, həmçinin mərmər, travertin, gil və əhəngdaşı kimi sərvətlər qeyri-neft sektorunun əsas komponentlərindəndir. Bu resurslar yalnız daxili tələbatın ödənilməsi üçün deyil, eyni zamanda ixrac yönümlü məhsul istehsalı və sənayenin inkişafı baxımından da böyük imkanlar yaradır. [4]

Azərbaycan ərazisinin geniş geoloji araşdırılması XX əsrin ortalarından başlanmış və sənaye əhəmiyyətli dəmir, kobalt, molibden, polimetall yataqları aşkar edilmişdir. Böyük Vətən Müharibəsi illərində keçmiş SSRİ-də hasil edilən kobaltın 60%-i Daşkəsən kobalt yatağının payına düşmüşdür. Daşkəsən dəmir filizi yatağı Qafqazda sənaye ehtiyatları 300 mln.ton həcmində qiymətləndirilən yeganə dəmir filizi yatağıdır.

Ölkəmizin iqtisadi potensialının yüksəldilməsi və müxtəlif faydalı qazıntı yataqlarından səmərəli istifadə olunması, dağ-mədən və emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlıdır. Azərbaycanda dağ-mədən sənayesinin əsası Daşkəsən dəmir filizi və Zəylik alunit yatağının istismara cəlb edilməsi ilə qoyuldu. Alüminium filizinin ən böyük yatağı Daşkəsən rayonundadır. Zəylik alunit yatağı 1960-cı ildən istismar edilir. Bu yataq həmçinin Avropada ən böyük yataqdır. Gəncə Alüminium Zavodunda bu filizdən alüminium-oksidlə bərabər kalium kübrəsi, soda və s. alınır. [3] Dağlıq və düzənlik ərazilərdə filiz və qeyri-filiz yataqları çox böyük sənaye əhəmiyyətinə malikdir. Xüsusi ilə Qarabağ regionu çox zəngin yataqlara sahibdir. Mənfur düşmən işğal altında olan sərvətlərimizi talan edərək təbii resurslarımızı qanunsuz şəkildə istifadə etmişdir. Buna Zəngilan rayonunda yerləşən Vejnəli qızıl yatağı, Kəlbəcər rayonunda yerləşən Söyüdlü – Zod qızıl yatağı, Ağdərə rayonu ərazisində yerləşən Qızıl bulaq mis-qızıl kolçedan yatağını və s. misal çəkmək olar. Kəlbəcər və Laçın zonasında civə filizi yataqları geniş yayılmışdır. Hal hazırda işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızda bütün infrastrukturun yenidən qurulması və bərbası üçün ciddi işlər aparılır.

Azərbaycanın təbii sərvətləri ölkənin sənaye potensialının inkişafında, xüsusən də metallurgiya və tikinti sahələrində mühüm rol oynayır. Azərbaycanın dağlıq ərazilərində və geoloji baxımdan mürəkkəb struktura malik zonalarında yerləşən bu sərvətlər əsrlər boyu insanların iqtisadi fəaliyyətinə xidmət etmişdir. Metallurgiya sənayesində əhəmiyyətli olan alüminium istehsalında mühüm rolunu alunit xammalı tutur. Alunit sənayesində xammal kimi istifadə edilən boksit yataqları da önəmli sahələrdən olub və Naxçıvan MR-in Sədərək bölgəsində yerləşir. Bundan əlavə Naxçıvan daş-duz yataqları sənaye sektorunda böyük rolə malikdir. Yatağın ümumi ehtiyatı 2,5-3 milyard ton müəyyən olunmuşdur. Respublikanın Abşeron yarımadasında yerləşən Masazır və Böyükşor duz yataqlarının da sənaye əhəmiyyəti rolu böyükdür.

Azərbaycanda qızıl yataqları əsasən Kiçik Qafqaz ərazisində yayılmışdır.: Çovdar, Veynəli, Söyüdü, Qızıl bulaq, Dağ Kəsəmən, , Gədəbəy və s. əraziləri buna misal göstərmək olar. Azərbaycanın ən iri qızıl mədənlərinə Çovdar qızıl yatağı və Gədəbəy qızıl yatağın göstərmək olar. Daşkəsən rayonunun şimal hissəsində yerləşən “Çovdar” qızıl yatağında hasilat işləri 2017-ci ildən etibarən aparılır. Yatağın ümumi qızıl resursları 1 661 000 unsiya təşkil edir. Gədəbəy yatağı Mısdag dağı ətrafında yerləşir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasının bir sıra qızıl yataqlarının kəşfiyyatı və işlənməsi barədə» 1996-cı il 5 fevral tarixli sərəncamı ilə qızılçıxarma sənayəsi yaradılmışdır. Bu sərəncama uyğun olaraq 1997-ci il 20 avqustda Azərbaycan Respublikasının «Azərqızıl» Dövlət Şirkəti ilə R.V. INVESTMENT GROUP SERVICES, LLC USA arasında Gədəbəy, Qoşa, Ordubad qrupu (Piyazbaşı, Ağyurd, Şəkərdərə, Kələki), Söyüdlü, Qızılbulaq və Vejnəli perspektiv qızıl filiz yataqlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında Saziş imzalanmışdır. Lakin Söyüdlü, Qızılbulaq və Vejnəli yataqları işğal altında olduğuna görə, o ərazilərdə işlərin aparılması mümkün olmamışdır. [7]

Təbii sərvətlərdən vacibliyi ilə seçilən resurslardan biri də tikinti materiallarıdır. Tikinti materialları dağlıq ərazilərdə və çaylarda geniş yayılmış, tikintiyə olan tələbatın ödənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmizdə əsas tikinti materiallarından bentonit gili, gips, əhəng daşları, qum-çınqıl, mərmər və s. misal göstərmək olar. Tikinti yataqları ölkə iqtisadiyyatının mühüm sektorlarından biri olan inşaat sənayesinin xammal bazasını təmin edir. İnfrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi, müxtəlif mülki və sənaye tikililərin inşası bu yataqlardan çıxarılan materiallar hesabına mümkün olur. Bununla yanaşı, yerli tikinti materiallarının istifadəsi idxaldan asılılığı azaldır və regional inkişafı təşviq edir. Azərbaycan hökuməti tikinti materiallarının hasilatı və emalı üçün müasir texnologiyaların tətbiqinə xüsusi önəm verir. Yerli və xarici şirkətlər tərəfindən yeni zavodlar və emal müəssisələri yaradılır ki, bu da məhsuldarlığın artmasına və tikinti materiallarının keyfiyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Tikinti yataqlarının istismarı ətraf mühitə təsir göstərə bilər. Torpaq eroziyası, biomüxtəlifliyin azalması və su hövzələrinin çirklənməsi kimi problemlərin qarşısını almaq üçün ekoloji nəzarət tədbirləri həyata keçirilir. Azərbaycanda bu sahədə fəaliyyət "Yer təkisi haqqında" qanunvericiliklə tənzimlənir. Tikinti yataqlarının istismarı zamanı aşağıdakı ekoloji tədbirlər görülməlidir:

- Rekultivasiya planları hazırlanması və həyata keçirilməsi.
- Su və torpaq ehtiyatlarının qorunması.
- İstehsal tullantılarının düzgün idarə olunması.

Azərbaycanın vacib sərvətlərindən biri də mineral su yataqlarıdır. Bu resursların səmərəli idarə olunması, ixracının genişləndirilməsi həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır. Mineral sular Azərbaycanın bir çox bölgələrində geniş yayılmışdır. Bu sulara Naxçıvan MR ərazisində yerləşən "Badamlı", "Sirab", "Vayxır", Kəlbəcər rayonunda yerləşən "İstisu", Dəvəçidə "Qalaaltı", Lənkəranda yerləşən "Meşəsu" və "İbadsu", Şuşada "Turşsu", "Şırlan", və s. misal göstərmək olar.

Bundan əlavə sənaye əhəmiyyətli sular da iqtisadiyyatımıza öz tövhiyələrini vermişdir. Belə ki, sənaye ehtiyatları təsdiq edilmiş yodlu-bromlu su yataqları uzun illər ərzində istismar edilərək respublika iqtisadiyyatında önəmli rol oynamışdır. Bu yataqların istismar edilməsi üçün ekoloji tələblərə cavab verən texnologiyaların tətbiq edilməsinə böyük ehtiyac vardır. Radiasiyaya məruz qalmış insanları müalicə etmək üçün ən təsirli vasitələrdən biri yoddur. Əvvəlki illərdə olduğu kimi yeraltı sulardan bor, kalium, stronsium, litium elementlərinin sənaye tullantısı kimi atılmasına yol verilməməli və bu elementlərin tam və kompleks şəkildə çıxarılması təmin olunmalıdır. [2]

Bütün dünya ölkələri kimi Azərbaycan da su qıtlığı problemi ilə üz-üzədir. Ona görə də ölkədə su problemlərinin həlli üçün vacib addımlar atılmalıdır. Buna şirin sudan səmərəli istifadə, Xəzərin suyunun şirənləşdirilməsi, yeraltı sulardan səmərəli istifadə və suvarma kanallarının təkmilləşdirilməsi və s. aiddir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik inkişafı bilavasitə təbii sərvətlərin səmərəli istifadəsinə bağlıdır. Xüsusilə müstəqillikdən sonra neft strategiyası və bu istiqamətdə görülən islahatlar ölkənin beynəlxalq nüfuzunu artırmış, iqtisadi artıma təkan vermişdir. Neft və qazdan əldə edilən gəlirlər büdcənin əsas gəlir mənbəyidir. Bu gəlirlər Dövlət Neft Fondu vasitəsilə strateji layihələrin maliyyələşməsinə yönəldilmiş və kimya sənayesi, metallurgiya, tikinti materialları və energetika sahələri də inkişaf etmişdir. Neft və qaz ixracını təmin edən boru kəmərləri regionda Azərbaycanın tranzit ölkə kimi rolunu möhkəmləndirmişdir.

Bundan əlavə işğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə yataqların istifadəsi Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına töhfəsini verəcək. Regionda müxtəlif sənaye məhsulları istehsalı ölkəmizin ixrac imkanlarını artırmaqla yanaşı, əhəlinin məşğulluğunu da təmin edəcək.

Azərbaycan hökuməti Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə təbii sərvətlərin iqtisadi inkişafa töhfəsini artırmaq və gələcək nəsillərə də bu sərvətlərin faydasını çatdırmaq məqsədilə bir sıra strategiyalar həyata keçirir.[5] Ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların tətbiqi, ekoturizmin təşviqi və biomüxtəlifliyin qorunması dinamik inkişafın əsas tərkib hissələrinə çevrilməkdədir. Bundan əlavə Bərpa olunan enerji layihələrinə ciddi şəkildə vəsait ayrılır. Günəş, külək və hidroenerji kimi alternativ mənbələrin inkişafı ilə həm enerji təhlükəsizliyi, həm də ekoloji davamlılıq təmin edilir.

Azərbaycanın təbii sərvətləri onun iqtisadi inkişafında həlledici rol oynayır. Lakin bu sərvətlərin yalnız hasilatı deyil, onların davamlı və səmərəli istifadəsi, ekoloji və sosial məsuliyyətlə idarə olunması da vacibdir. Hazırda ölkə qarşısında duran əsas vəzifə təbii ehtiyatların verdiyi imkanları dəyərləndirməklə yanaşı, qeyri-neft sektorlarını inkişaf etdirmək, təbii sərvətləri gələcək nəsillərə qoruyaraq ötürmək və dinamik iqtisadiyyatı təmin etməkdir.

Nəticə

Azərbaycan Respublikası təbii sərvətlərinin səmərəli və strateji şəkildə idarə olunması sayəsində iqtisadi inkişaf yolunda mühüm nailiyyətlər qazanmışdır. Bu istiqamətdə xüsusilə neft-qaz sektorunun yenidən qurulması və transmilli layihələrin icrası ölkənin iqtisadi strukturunun möhkəmlənməsinə, milli gəlirin artmasına, beynəlxalq əmək bölgüsündə fəal iştirakına və regional nüfuzunun güclənməsinə şərait yaratmışdır. Neft, qaz, metallurgiya filizləri, mineral sular, münbit torpaqlar, meşələr və su ehtiyatları Azərbaycanın həm daxili iqtisadi sabitliyini, həm də beynəlxalq bazarındakı strateji mövqeyini müəyyənləşdirir. Hazırkı mərhələdə ölkənin qarşısında duran əsas vəzifə ekoloji tarazlığın qorunması, resursların səmərəli istifadəsi, təkrar emal imkanlarının genişləndirilməsi və alternativ enerji mənbələrinin inkişaf etdirilməsi

Ədəbiyyat

1. Əsgərov A.Ə. Ətraf mühitin qorunması və təbii sərvətlərdən istifadə. Bakı, 1989.
2. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
3. Məmmədov Z.S. Naxçıvanın təbii sərvətləri. Bakı, 1993
4. Sadıqov M.O., Novruzov C. Naxçıvan MR-də turizmin inkişafına təsir edən təbiət abidələri və mineral-termal suların rolu. Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası, №1, səh.1 15-125
5. Abbasov İ.M., Əliyev T.N. Qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı. Dərslik. Bakı, 2018
6. Qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətləri. İqbal Məmmədov, Bakı 2012
7. Nuriyev Ə. Qarabağın bərpa və inkişaf layihələri regionun tarixi ənənələrinə və gələcək tələbatına əsaslanmalıdır.

Özet

Mehdizade M.M.

Azərbaycan'ın doğəl kaynakları ve ölkənin dinamik kalkınmasındaki rolü

Makalede ölkemizin doğəl kaynak potansiyeli ve bunların geliştirilmesine yönelik stratejiler hakkında bilgi verilmektedir. Makalede Azerbaycan'ın doğəl kaynaklarının çeşitleri, mevcut durumu ve kullanımı, ayrıca bu kaynakların sürdürülebilir gelişimini sağlamaya yönelik stratejiler analiz edilmektedir. Modern çağın getirdiği çevresel, ekonomik ve teknolojik talepler bu alanda yeni yaklaşımların ve stratejik kararların benimsenmesini zorunlu kılmaktadır. Günümüzde petrol ve doğəlgaz sektörü Azerbaycan'ın uluslararası enerji piyasalarındaki konumunu güçlendiriyor. Ancak ölkə ekonomisinin çeşitlendirilmesi amacıyla bu sektörden elde edilen gelirlerin petrol dışı sektörlerin geliştirilmesine yönlendirilmesi önceliklidir.

Anahtar kelimeler: doğəl kaynaklar, mineral kaynaklar, petrol ve gaz, ekonomik verimlilik, sanayi, ekolojik denge

Summary
Mehdizade M.M.

Azerbaijan's Natural Resources and their role in the Country's Dynamic Development

The article provides information about the natural resource potential of our country and the strategies for their development. It analyzes the types of natural resources in Azerbaijan, their current state and usage, as well as the strategies that ensure their sustainable development. The ecological, economic, and technological demands of the modern era necessitate new approaches and strategic decisions in this field. Currently, the oil and gas sector strengthens Azerbaijan's position in international energy markets. However, directing the revenues generated from this sector toward the development of non-oil industries, with the aim of diversifying the national economy, remains a key priority.

Key words: *natural resources, mineral resources, oil and gas, economic efficiency, industry, ecological balance*

**TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİNDƏN
İSTİFADƏNİN İNKİŞAF STRATEGİYALARI**

Məmmədova Sevinc Aslan qızı

Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

sevincslavyan@gmail.com

Xülasə: *Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Özbəkistan və Qırğızıstan zəngin təbii sərvətlərə malikdir və bu sərvətlər onların iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir. Bu ölkələr dayanıqlı inkişafı təmin etmək məqsədilə təbii sərvətlərin səmərəli istifadəsi, ekoloji problemlərin həlli və sosial bərabərliyin qorunması üzərində işləyir. Türkdilli dövlətlər bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafını, ekoloji dayanıqlı proqramların tətbiqini və sosial bərabərliyin təmin edilməsini əsas prioritetlərdən sayır. Gələcəkdə bu ölkələrin təbii sərvətlərdən daha səmərəli istifadə etmələri və beynəlxalq əməkdaşlığı artırmaları onların uzunmüddətli inkişafını dəstəkləyəcəkdir.*

Açar sözlər: *türkdilli dövlətlər, təbii sərvətlər, istifadə strategiyaları, enerji resursları, iqtisadi əməkdaşlıq*

Türkdilli dövlətlər: Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Özbəkistan və s. zəngin təbii sərvətləri ilə tanınır və bu sərvətlər onların iqtisadiyyatında əsas rol oynayır. Təbii ehtiyatlar: neft, qaz, qiymətli metallar, su və torpaq bu ölkələrin inkişafının təməlini təşkil edir. Lakin müasir dövrdə yalnız sərvətlərin hasilatı ilə iqtisadi inkişafı təmin etmək mümkünsüzdür. Qlobal miqyasda təbii sərvətlərin istifadəsi ilə bağlı ekoloji və sosial problemlər gündəmə gəlir. Ətraf mühitin qorunması, resursların səmərəli istifadəsi və gələcək nəsillərin rifahının təmin edilməsi zərurəti ilə yanaşı, dayanıqlı inkişaf anlayışı daha da önəmli hala gəlir.

Bu məqalənin məqsədi türkdilli dövlətlərin təbii sərvətlərdən istifadədə dayanıqlı inkişaf strategiyalarını araşdırmaq, qarşılaşdıqları problemləri dəyərləndirmək və gələcək üçün təkliflər təqdim etməkdir. Məqalə həm də bu ölkələrin resurslarının idarə edilməsində yeni yanaşmaların təhlilini və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi üçün təkliflər verməyi hədəfləyir.

Azərbaycan, əsasən, neft və təbii qaz ehtiyatları ilə tanınır. Xəzər dənizindəki neft və qaz yataqları ölkənin ən mühüm təbii sərvətidir. Son illərdə neftin qiymətinin artması Azərbaycanın iqtisadiyyatına böyük təsir göstərmiş, ölkə enerji sahəsində regionun liderinə çevrilmişdir [2]. Azərbaycan həmçinin mis, alunit, qızıl və digər mineral resurslarla zəngindir.

Qazaxıstan dünyada ən böyük uran istehsalçısıdır və həmçinin böyük miqdarda neft və qaz ehtiyatlarına sahibdir. Dövlətin qaz və neft sektoru iqtisadiyyatın əsasını təşkil edir. Qazaxıstan həmçinin

dəmir filizi, mis, alüminium və digər metalların istehsalında da böyük yer tutur. Bu sərvətlər Qazaxıstanı dünya bazarlarında mühüm oyunçuya çevirir [3, s. 49].

Türkmənistan dünyanın ən böyük təbii qaz ehtiyatlarına malikdir. Bu ölkə təbii qaz ixracını əsas gəlir mənbəyi olaraq istifadə edir. Türkmənistan həm də pambıq istehsalında dünya üzrə mühüm ölkələrdən biridir. Lakin bu sərvətlərin hasilatı bəzən ekoloji problemlərə səbəb olur.

Özbəkistan qızıl istehsalı ilə tanınır və bu ölkə qızıl hasilatında dünyada birinci beşliyə daxildir. Özbəkistan həmçinin təbii qaz və pambıq istehsalında mühüm mövqeyə sahibdir. Lakin pambıq sahəsindəki intensiv istehsal ətraf mühitə təsir edir.

Qırğızıstan, əsasən, qızıl ehtiyatları ilə tanınır. Qızıl mədənləri ölkənin iqtisadiyyatının vacib hissəsidir. Ölkə həmçinin su ehtiyatları ilə zəngindir və su resurslarının düzgün idarə olunması ilə bağlı xüsusi diqqət yetirilir.

Təbii sərvətlərin istifadəsi ilə bağlı ən böyük problem ətraf mühitin çirklənməsi və ekosistemlərin pozulmasıdır. Neft, qaz və digər mineral sərvətlərin çıxarılması, ətraf mühitə ciddi təsir göstərir. Azərbaycanın Xəzər dənizindəki neft hasilatı, Qazaxıstanın uran çıxarılması və Türkmənistanın təbii qaz sərvətlərinin istifadəsi ətraf mühitin çirklənməsinə yol açır. Türkdilli dövlətlər bu məsələləri həll etmək üçün müxtəlif strategiyalar həyata keçirir. Məsələn, Azərbaycanda neft və qaz çıxarılmasının ətraf mühitə təsirini azaltmaq məqsədilə yüksək ekoloji standartlar tətbiq olunur. Qazaxıstan isə uran istehsalının ekoloji risklərini azaltmaq üçün yaşıl texnologiyalara sərmayə qoyur. Türkdilli dövlətlər enerji istehsalını yalnız təbii sərvətlərdən deyil, həm də bərpa olunan enerji mənbələrindən asılı etmək istəyir. Qazaxıstan və Özbəkistan külək və günəş enerjisi layihələrini inkişaf etdirirlər. Azərbaycanın, Türkmənistanın və digər ölkələrin yaşıl enerji sektoruna yatırımlarını artırması dayanıqlı inkişafın əsas hədəflərindən biridir.

Dayanıqlı inkişaf yalnız iqtisadi artımın təmin olunması deyil, həm də sosial bərabərliyin qorunmasını tələb edir. Türkdilli dövlətlərdə təbii sərvətlərin qeyri-bərabər bölgüsü sosial gərginliyə səbəb ola bilər. Məsələn, Azərbaycanın bəzi rayonlarında iqtisadi inkişaf daha sürətlidir, digər bölgələrdə isə bu sahədə geriləmələr var. Bu problemlərin həlli üçün dövlətlər resursların daha ədalətli paylanması, regionlararası inkişafın təşviqi və sosial infrastrukturların gücləndirilməsi istiqamətində işlər aparır. Qazaxıstanın, Özbəkistanın və Qırğızıstanın kənd təsərrüfatı və təhsil sahələrindəki inkişaf strategiyaları sosial bərabərliyi təmin etmək məqsədi daşıyır. Türkdilli dövlətlər dayanıqlı inkişaf üçün təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə etmək üçün bir neçə strategiya tətbiq edir. Bu strategiyalar arasında ən mühümü resursların daimi olaraq yenilənməsi, texnoloji inkişaf və sərvətlərin azalmasına yol verməməkdir. Qazaxıstan 2050-ci ilə qədər bərpa olunan enerji mənbələrinin payını artırmağı planlaşdırır [4]. Türkmənistan isə təbii qaz ehtiyatlarını daha effektiv istifadə etməyə çalışır. Azərbaycanda enerji səmərəliliyini artırmaq üçün yeni enerji texnologiyalarına sərmayələr edilir.

Türkdilli dövlətlər müasir ekoloji dayanıqlı proqramlar həyata keçirir. Bu proqramlar ekosistemlərin qorunmasını, su ehtiyatlarının daha səmərəli istifadəsini və atmosfərə atılan zərərli tullantıların azaldılmasını nəzərdə tutur. Qazaxıstan və Azərbaycan bu sahələrdə beynəlxalq əməkdaşlığa da önəm verir və ekoloji problemlərin həlli üçün global layihələrə qatılır.

Türkdilli dövlətlər yalnız milli səviyyədə deyil, həm də beynəlxalq səviyyədə əməkdaşlıq edir. Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) çərçivəsində resursların idarə edilməsi, ətraf mühitin qorunması və yaşıl iqtisadiyyat layihələrində birgə fəaliyyət göstərir [1].

Beləliklə, Türkdilli dövlətlər təbii sərvətlər baxımından zəngin olsalar da, bu sərvətlərdən dayanıqlı şəkildə istifadə etmək vacibdir:

- Ətraf mühitin qorunması, resursların səmərəli istifadəsi və sosial ədalətin təmin olunması məqsədilə dövlətlər müxtəlif strateji addımlar atıb;
- Bu addımlar həm ölkələrin iqtisadi inkişafını, həm də gələcək nəsillərin rifahını təmin etməyə yönəlib;
- Dayanıqlı inkişafın təmin olunması üçün birgə əməkdaşlıq və müasir texnologiyaların tətbiqi daha da vacibdir;

- Türkdilli dövlətlərin təbii sərvətlərdən istifadəsi ətrafında daha geniş əməkdaşlıq və integrasiya bu ölkələrin uzunmüddətli inkişafını təmin edəcəkdir və s.

Ədəbiyyat

1. Türk Dövlətləri Təşkilatı. (2023). Türk Dövlətləri Təşkilatının strateji əməkdaşlıq sənədləri. Bakı: TDT Katibliyi.
2. Əliyev, İ. (2022). Türk dövlətləri arasında enerji resurslarının istifadəsi və əməkdaşlıq perspektivləri. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
3. Əliyev, S. (2021). Türkdilli dövlətlərin təbii sərvətlərdən istifadədə integrasiya imkanları. "Azərbaycan İqtisadiyyat Jurnalı", 4, s. 45-53.
4. Bayramov, V. (2018). Orta Asiya ölkələrinin enerji resurslarının idarə olunması. Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı.

Резюме

Мамедова С.А.

Стратегии развития использования природных ресурсов тюркоязычных государств

Тюркоязычные государства: Азербайджан, Казахстан, Туркменистан, Узбекистан и Кыргызстан обладают богатыми природными ресурсами, которые составляют основу их экономики. Эти страны работают над эффективным использованием природных ресурсов, решением экологических проблем и сохранением социальной справедливости для обеспечения устойчивого развития. Тюркоязычные государства считают важным развитие возобновляемых источников энергии, реализацию экологически устойчивых программ и обеспечение социальной справедливости. В будущем эффективное использование природных ресурсов и усиление международного сотрудничества этих стран поддержат их долгосрочное развитие.

Ключевые слова: тюркоязычные государства, природные ресурсы, стратегии использования, энергетические ресурсы, экономическое сотрудничество

Summary

Mammadova S.A.

Strategies for the Development of Natural Resources in Turkic-Speaking States

Turkic-speaking countries: Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan and Kyrgyzstan have rich natural resources which form the basis of their economies. These countries work to efficiently use natural resources, solve environmental problems and maintain social justice to ensure sustainable development. Turkic-speaking countries consider it important to develop renewable energy sources, implement environmentally sustainable programs and ensure social justice. In the future, efficient use of natural resources and increased international cooperation of these countries will support their long-term development.

Key words: turkic-speaking states, natural resources, utilization strategies, energy resources, economic cooperation

MÜƏSSİSƏLƏRDƏ YAŞIL BACARIQLARIN FORMALAŞMASI İMKANLARI

Məmmədova Səxavət Tofiq qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

saxavat.mammadova@sdu.edu.az

Xülasə: Dövrün tələbi dəyişdikcə bilik, vərdiş və bacarıqlar inkişaf edərək yeni istiqamət alır. Dayanıqlı iqtisadiyyat yeni texnika və texnologiyaların inkişafı və dəyişikliyə çevik reaksiya verə biləcək

bilik, bacarıqların hesabına formalaşır. Dünyada baş verən ictimai-siyasi, istehsal-texnoloji, iqtisadi proseslər ciddi ekoloji problemlər yaradır, son nəticədə isə iqlim dəyişikliyinə səbəb olur. Bu isə gələcək nəsillərə sağlam həyat vəd etmir. Ona görə də dünya ölkələri yaşıl iqtisadiyyat naminə həmrəy olaraq müxtəlif layihələrə qoşulurlar. Belə layihələrin reallaşdırılmasında yaşıl bacarıqların öyrənilməsinə, inkişafına, tətbiqini zərurət kimi qəbul etmək lazımdır. Təqdim olunan məqalədə müəssisələrdə yaşıl bacarıqların potensial imkanları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *yaşıl iqtisadiyyat, yaşıl bacarıqlar, yaşıl iş yerləri, ekologiya, kadr potensialı, ekoloji maarifləndirmə*

Müasir dövrün ən aktual və vacib məsələlərindən olan sağlam gələcəyi, dayanıqlı inkişafı təmin edən biləcək iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi sahə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir müəssisə qarşısında böyük öhdəliklər yaradır. Dünya əhalisinin durmadan artan və sürətlə dəyişən tələbatının ödənilməsi üçün müxtəlif təyinatlı innovativ müəssisələrin yaradılması ölkələrin iqtisadi artımına, sosial inkişafına səbəb olmaqla bərabər ciddi ekoloji problemlərin yaranmasına da gətirib çıxarır. Dünyada iqlim dəyişikliyi baş verir, ətraf mühit çöklənir, təbii ehtiyatlar tükənməyə doğru gedir. Təbii resursların tükənməsinin qarşısının alınması, gələcək nəsillə ötürülməsi məsələləri global müzakirələrə səbəb olur. Ona görə də uzun illərin iqtisadi inkişafın təbii resurslardan asılılığı ənənəsi artıq geridə qalır və tədqiqatçıları yeni istehsal üsulları, istehsal vasitələri yaratmaq, reallaşdırmaq məsələləri düşündürür. Bunun üçün də dünya ölkələri dayanıqlı inkişaf və sağlam gələcək imkanlarını paralel olaraq qoruyub saxlamaq üçün “yaşıl iqtisadiyyat” modellərini işləyib hazırlayırlar.

Fikrimizcə, “Yaşıl iqtisadiyyat”ı ekoloji dayanıqlılıq və iqtisadi artım arasında tarazlıq balansını qoruyub saxlayan proses kimi qiymətləndirmək olar. Bu baxımdan da dünya ölkələri sağlam gələcək naminə müxtəlif səpkili tədbirlər həyata keçirirlər. Yaşıl iqtisadiyyata keçid heç də asan proses deyildir, çünki iqtisadi inkişafın əsas mənbəyi olan təbii iresuslardan asılılığın, ərzaq təhlükəsizliyinin aradan qaldırılması üçün kifayət qədər güclü tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir. Düzdür, bəzi inkişaf etmiş ölkələr insan kapitalı, informasiya biznesi vasitəsi ilə bu asılılığın aradan qaldırılmasına müəyyən dərəcədə nail ola bilmişlər. Bu istiqamətdə ölkəmizdə də müxtəlif səpkili addımlar atılmışdır və davam etməkdədir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilən “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də göstərilmişdir ki [1]:

“Növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair aşağıdakı beş Milli Prioritet reallaşdırılmalıdır:

1. Dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat;
2. Dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət;
3. Rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı;
4. İşğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış;
5. Təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi.

Təsədüfi deyil ki, BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasına 2024-cü ilin 11-22 noyabr tarixlərində Azərbaycan ev sahibliyi etmişdir. Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasında 2024-cü il “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edildi [3]

“Yaşıl iqtisadiyyat”ı iqtisadi, sosial, ekoloji olaraq üç sahə üzrə kadr potensialı baxımından təhlil etsək yaşıl bacarıqlar modelini dəyərləndirmək daha məqsədə uyğun olardı. Bu üç sahənin bir-birinə integrasiyası və koordinasiyası müəyyən yeni bacarıqların formalaşmasına gətirib çıxara bilər. Yaranmış innovativ bacarıqlar istər biznes sahəsində, istərsə də ekoloji sahədə dayanıqlılığın qorunmasına kömək edə bilər. Yaşıl bacarıqları iqtisadiyyat və ekologiya cütliyünün qarşılıqlı fəaliyyət mexanizminin təhlili, planlaşdırılması, həyata keçirilməsi, tənzimlənməsi və idarə edilməsi istiqamətində bütün tədbirlər kompleksini əhatə edən bacarıqlar kimi nəzərdən keçirsək, bu qənaətə gəlmək olar ki, iqtisadi proseslərdə kifayət qədər yaşıl bacarıqlar mövcuddur. Məsələn:

- Ekoloji sahədə riskləri təhlili və qiymətləndirilməsi bacarığı;
- Yaşıl çağırışlara dəstəkləyən yeni strategiyaların yaradılması və idarə edilməsi bacarığı;
- Aşağı karbon texnologiyalarının təhlili, innovativ layihələrin yaradılması və bu sahədəki imkanlarından yararlanən sahibkarlıq bacarıqları;
- Ekoloji təmiz məhsul və xidmətləri təşviq edən marketinq bacarıqları;
- Ekoloji problemlərin həllində işgüzar danışıqların aparılması və ünsiyyət bacarıqları;
- Ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınması ilə yanaşı iqtisadi səmərə gətirə biləcək biznes layihələrin yaradılması və idarə edilməsi bacarığı;
- Yaşıl texnologiyaları öyrənmək və tətbiq etmək etmək bacarığı;
- Yaşıl iş yerlərinin təşkili və idarə edilməsi bacarığı və s.

Ötən yüzillik ərzində məhsul istehsalı adaptasiya və uzunmüddətli texnologiyalara əsaslandığı halda, XXI əsr iqtisadi mühiti sürətlə dəyişən proseslərə, tələbata çevik reaksiya verə biləcək bilik və innovativ bacarıqlara söykənir. Yeni yaradılan hər bir texnoloji prosesdə ekoloji məsələlər diqqət mərkəzinə saxlanılmalı yaşıl bacarıqlar inkişaf etdirilməlidir. Bu isə istər təhsildə, təlimdə, istərsə də öyənmə metodlarında əsas bazasının dəyişdirilməsini tələb edir. Yəni, informasiya cəmiyyətinə keçid istehsal proseslərinin köklü surətdə dəyişməsinə səbəb olur ki, bu da kadr hazırlığı üzrə yeni metodların tətbiqinə gətirib çıxarır.

İqtisadiyyatın informasiyalaşdırılması kadr hazırlığı sisteminin qarşısında yeni vəzifələr qoyur. Bu vəzifələrin ən əsasları aşağıdakılardır:

- istehsalın material vasitələrindən istifadə edilməsi vərdislərindən, yeni – istehsalın informasiya vasitələrindən istifadə edilməsi vərdislərinə keçmək;
- informasiya əmtəələrindən istifadə etmək vərdislərini öyrətmək;
- informasiyalı ekolojiyanın əsaslarını öyrətmək.

Təşkilati-hüquqi formasından, fəaliyyət istiqamətindən asılı olmayaraq bütün sahələr ekoloji, sosial və iqtisadi amilləri qarşılıqlı şəkildə qiymətləndirməli, mütəmadi monitorinqlər aparmalı, yaranacaq risklərin qarşısını almaq üçün müştərək tədbirlər həyata keçirməlidir. Həyata keçiriləcək hər bir layihənin reallaşdırılmasında yaşıl bacarıqlardan istifadə edilməsi prioritet istiqamət kimi nəzərə alınmalıdır. Həm biznes, həm də idarəetmə sahəsində yaşıl iqtisadiyyat məsələlərinin aktuallığı bu sahədə milli kadr siyasətinin həyata keçirilməsini qaçılmaz edir. Bu baxımdan da dəyişiklərə, dinamik inkişaf tendensiyalarına cavab verə biləcək kadr hazırlığı istər peşə, istərsə də ali təhsil sistemində yaşıl bacarıqlarla bağlı yeni ixtisasların olması zərurəti yaradır.

Bütün təhlilləri ümumiləşdirərək bu nəticələrə gəlmək olar:

- Yaşıl iqtisadiyyat müasir dövrün ən vacib tələbidir.
- Sahəsindən asılı olmayaraq bütün təsərrüfat subyektləri yaşıl iqtisadiyyat və onun reallaşdırılması istiqamətində köklü dəyişikliklərə istiqamətlənməlidir.
- Yaşıl iqtisadiyyatda insan resurslarının fundamental bilik və bacarıqları daim inkişaf etdirməlidir.
- Yaşıl iş yerləri yaşıl bacarıqlar tələb etdiyindən kadr hazırlığı sistemində universitetlər və təsərrüfat subyektləri əmək bazarında qarşılıqlı fəaliyyət göstərməlidirlər.
- Yaşıl iş yerlərinin inkişaf etdirilməsi və yaşıl bacarıqların tətbiqi günümüzün ən əsas tələbinə çevrilməlidir.
- Hər bir yeni texnologiyanın tətbiqi zamanı yaşıl iş yerlərinin yaradılması da nəzərdə saxlanılmalıdır.

Fikrimizcə, yaşıl iş yerlərinin fəaliyyətinin təmin edilməsi, ekoloji dəyişikliklərə çevik reaksiya vermək məqsədi ilə müxtəlif bacarıqlar tətbiq edilməlidir ki bunları da yaşıl bacarıqlar kimi qəbul etmək olar:

- yaşıl çağırışlara cavab verən və onu dəstəkləyən müəyyən strategiyaların, innovativ layihələrin hazırlanması bacarıqları;
- ekoloji maarifləndirmə üzrə bütün tədbirlərin təşkili;

- sistemli ekoloji-iqtisadi təhlil bacarıqları;
- ekoloji problemləri araşdıraraq qiymətləndirmə bacarıqları;
- problemlərin qarşısını ala biləcək layihələri hazırlama bacarıqları;
- təmiz istesal və texnologiyaları tətbiq etmək bacarıqları;
- ekoloji, iqtisadi, sosial məsələlərin qarşılıqlı integrasiyası əsasında fənn proqramlarının hazırlanması bacarıqları;
- yaşıl bacarıqların öyrədilməsi və inkişaf etdirilməsi bacarıqları;
- ekoloji risklərin qarşısını almaq üçün qurğuların tətbiqi bacarıqları;
- ekoloji problemlərin həllinə yönəldilmiş konsaltinq, liderlik, kouç və mentorluq bacarıqları;
- ekoloji təmiz məhsulların tanınması, reklamı, kommunikasiyası və marketinqi üzrə fundamental bacarıqlar və s.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ilin “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. - Bakı - 2023
2. Əliyev, T.Q. İnformasiya iqtisadiyyatı. Dərs vəsaiti. / T.Q. Əliyev – Bakı: Elm – 2008. – 220 s.
3. <https://president.az/az/articles/view/50474>

Резюме

Мамедова С.Т.

Возможности формирования зеленых навыков на предприятиях

По мере того, как меняются требования времени, знания, привычки и навыки развиваются и приобретают новые направления. Устойчивая экономика формируется за счет развития новых методов и технологий, а также знаний и навыков, которое позволяющих быстро реагировать на изменения. Социально-политические, производственно-технологические экономические процессы, происходящие в мире, создают серьезные экологические проблемы и в конечном итоге приводят к изменению климата. Это не обещает здоровой жизни будущим поколениям. Поэтому страны по всему миру присоединяются к различным проектам в знак солидарности ради зеленой экономики. При реализации таких проектов необходимо рассматривать изучение, развитие и применение экологических навыков как необходимость. В представленной статье рассматриваются потенциальные возможности зеленых навыков на предприятиях.

Ключевые слова: зеленая экономика, зеленые навыки, зеленые рабочие места, экология, потенциал человеческих ресурсов, экологическая осведомленность

Summary

Mammadova S.T.

Opportunities for Developing Green Skills in Enterprises

As the demands of the times change, knowledge, habits and skills develop and acquire new directions. A sustainable economy is formed through the development of new methods and technologies, as well as knowledge and skills that allow you to quickly respond to changes. The socio-political, production and technological economic processes taking place in the world create serious environmental problems and ultimately lead to climate change. This does not promise a healthy life for future generations. Therefore, countries around the world are joining various projects in solidarity for the sake of a green economy. When implementing such projects, it is necessary to consider the study, development and application of environmental skills as a necessity. The presented article examines the potential of green skills in enterprises.

Key words: green economy, green skills, green jobs, ecology, human resource potential, environmental awareness

RESURS İQTİSADİYYATI, MİLLİ SƏRVƏT VƏ DAVAMLİ İNKİŞAFIN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Məmmədova Şəfiqə Səfər qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan
shafiga_mammadova@mail.ru

Xülasə: Ölkənin təbii sərvətlərə, xüsusilə neft-qaz ehtiyatlarına əsaslanan resurs iqtisadiyyatının uğurlu inkişaf mexanizminin yaradılması və onun müasir dövrün tələblərinə uyğun modernləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Bu zərurət birbaşa ölkənin milli sərvətinin yaradılması və artırılmasına təsir edən amildir. Bu, eyni zamanda ölkədə davamlı inkişafın təmin olunmasına və resurs yönümlü milli iqtisadiyyatının biliklər iqtisadiyyatlı ölkəyə transformasiyasına əlverişli şərait yaradır. Məqalədə həmçinin, milli sərvətlə davamlı inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi ətrafı araşdırılaraq, ölkənin davamlı inkişafının onun milli sərvətinin yaradılması və artırılmasına əsaslandığı qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: resurs iqtisadiyyatı, milli sərvət, davamlı inkişaf, transformasiya, konsepsiya

Davamlı inkişaf konsepsiyasının məqsədlərinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının resurs iqtisadiyyatının effektiv inkişafı və daha optimal modernləşdirilməsinin üç mərhələli modelini vermək mümkündür. I mərhələdə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün mövcud resurs sahələrinin inkişafının artıq baş verdiyini qeyd etmək mümkündür. Sadəcə, bu sahələrdə investisiya strategiyasının və biliklərin təkmilləşdirilməsi innovasiya və infrastrukturların köməyiylə yeni biliklərin yaradılması zəruridir. Çünki bu, dünya təcrübəsində resurs iqtisadiyyatının uğurlu inkişafı mexanizminin üç istiqamətindən birilə bağlıdır:

1. Resurs sahələrində biliklərin və investisiya strategiyasının təkmilləşdirilməsi;
2. Getdikcə zəifləşən istehsal zəncirlərinə və sahələrinə resurs təkanlarının nüfuz etməsi;
3. İnnovasiya infrastrukturlarının köməyiylə biliklərin yaradılması.

Məhz bu üç istiqamətdə ölkə resurs sahələrinin tam inkişafı təmin edilməlidir. II mərhələdə resurs sahələrinin iqtisadiyyatın digər qeyri-resurs, emal, xidmət və təminədiçi sahələrilə qarşılıqlı əlaqə formalaşdırılmalıdır. Resurs sahələri özlüyündə maliyyə, nəqliyyat, marketinq daxil olmaqla biznes xidmətlərini stimullaşdıraraq iri həcmli nəqliyyat xidmətlərinə böyük tələbin həmçinin, qlobal resurs bazarlarını mürəkkəb marketinq strategiyasının yaranmasını zəruri edir. Bu mərhələdə, ölkədə emal və digər qeyri-resurs, xidmət sferalarının resurs sahələrilə qarşılıqlı əlaqəsi və uzlaşdırılması daimi olaraq təmin edilməlidir [2].

Qeyd etmək lazımdır ki, faydalı qazıntıların hasilatı iri miqyaslı dəniz, torpaq resurslarının və investisiya əmtəələrinin istifadəsini və nəticədə isə böyük maliyyə qoyuluşlarını tələb edir. Bu zaman məhz, əsas inkişaf amili kimi resurs sahələrinin iqtisadiyyatın digər sektorları ilə sıx əlaqəsinə xüsusi fikir verilməlidir. II mərhələdə iqtisadiyyatın resurs sahələrinin rolunun tədricən azaldılaraq emal və xidmət sferaları ilə əvəz edilməsi proseslərinin formalaşması prioritet istiqamətlərdən biri kimi qəbul edilməlidir. Nəticədə (III mərhələdə) yeni resurs sahələri, yeni bərpa olunan enerji sektorları və s. yaranaraq inkişaf etməyə başlamışdır. Bu halda resurs sahələri digər sahələrdə biliklərin inkişafının bir növ mühərriki, təkanverici rolunda çıxış edərək, yeni texnika və texnologiyaların iqtisadiyyatın digər sahələrinə də nüfuz etməsinə şərait yaradır.

Beləliklə, milli iqtisadiyyatın resurs sahələri və elm tutumlu sektorlarının qarşılıqlı əlaqələri ölkənin resurs iqtisadiyyatının, uyğun olaraq iqtisadi inkişafın mövcud problemlərinin aradan qaldırılmasına səmərəli təsir göstərərək, uyğun institusional strukturların yaranmasına, ölkədə davamlı iqtisadi inkişafın təmin olunmasına və xammal yönümlü milli iqtisadiyyatı olan Azərbaycanın təbii resurslar əsasında biliklər iqtisadiyyatlı ölkəyə transformasiyasına əlverişli şərait yaratmasını inamla qeyd etmək mümkündür.

Məlum olduğu kimi, davamlı inkişaf konsepsiyasında üç istiqamətli yanaşma, üç tərkib hissəsi əsas götürülür: iqtisadi artım, sosial məsuliyyət və ekoloji tarazlıq. Bu yanaşmaların və konsepsiyaların əsas

mahiyyəti indiki nəsillərin fəaliyyətinin gələcək nəsillərə və digər yerlərdə hansı problemlərə gətirib çıxara bilməsi ilə bağlıdır [3]. Bu üçlü yanaşmanın mahiyyəti aşağıdakılarla bağlıdır:

1) İqtisadi yanaşma məhdud resurslardan və ekoloji-təbii imkanlardan səmərəli və optimal istifadə etməklə, məcmu kapitalın (fiziki-insan-təbii) saxlanması, qorunması şərtlə məcmu gəlirlərin axınının təmin edilməsilə bağlıdır.

2) Sosial aspekt insanlara istiqamətlənməklə, sosial və mədəni sistemin stabilliyini və müdafiəsini nəzərdə tutur.

3) Ekoloji aspekt bioloji-fiziki-təbii sistemin qorunması və bütövlüyünün saxlanması ilə bağlıdır.

Davamlı - dayanıqlı inkişaf bu üç konsepsiyanın vahid birliyinə və inkişafına əsaslanır. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan 6-8 sentyabr 2000-ci il BMT-nin Nyu-Yorkda keçirilən və 2000-2015-ci illəri əhatə edən “Minilliyin Sammiti”ndə təsdiqlənmiş Minilliyin İnkişafı Məqsədlərinə (MİM) qoşulmuşdur. Ölkəmiz daha sonra BMT-nin üzvü olan dövlətlərin 2015-ci ilin 25-27 sentyabr tarixində keçirilən Davamlı İnkişaf Sammitində 2015-2030-cu illər üçün təsdiqlənmiş Davamlı İnkişaf Məqsədlərinə (DİM) qoşulmuşdur [7],[8],[1]. DİM-də qarşıya qoyulmuş məqsəd və hədəflər davamlı inkişafın iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərini əhatə etməklə, MİM-ə əsaslanır və qeyd edilən dövrlər üçün növbəti inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirir. MİM-dən [6] DİM-ə keçid dünyanın transformasiyası, iqtisadi inkişafın zərurəti ilə bağlı davamlı inkişafın məqsədləri, hədəfləri və göstəricilərinin sayını da artırmışdır. Belə ki, DİM-də MİM-ə nisbətən göstəricilərin sayı 60-dan 244-ə, hədəflərin sayı 21-dən 169-a və qarşıya qoyulan məqsədlər isə 8-dən 17-ə yüksəlmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, qlobal tələblərə uyğun davamlı inkişaf konsepsiyası yeni çağırışlarla dəyişməkdə davam etməkdədir. Belə ki, müasir dövrdə davamlı inkişaf konsepsiyasının məşhurluğuna baxmayaraq, meydana gəlidiy kecən əsrin sonlarından bu günə qədər bu prosesin izahına vahid yanaşma yoxdur. Davamlı inkişaf 50-dən artıq müxtəlif interpretasiyaya malikdir [4].

Nisbətən son dövrlərdə bir sıra müəlliflər davamlı inkişaf yanaşmasını dəqiq və miqdar hesablamalarının istifadəsilə çətin təsəvvür edilən ideal modelə və ya sadəcə bir sıra prinsipləri ümumiləşdirən kateqoriya və anlayışlara aid edirlər [4, s.10]. Davamlı inkişaf konsepsiyasına vahid yanaşmanın olmaması ilk növbədə müxtəlif inkişaf aspektlərini özündə birləşdirməklə, onun mürəkkəbliyi, əhatəli, ümumi olması və kompleksliyi ilə əlaqədardır. Digər tərəfdən, davamlı inkişaf probleminə istər elmi dairələr, istərsə də biznes strukturları və siyasi elit tərəfindən çox fərqli baxışların mövcudluğu müasir dövrdə də davam etməkdədir. Bütün bunlarla əlaqədar olaraq fikrimizcə, davamlı inkişafa daha dəqiq və tam formada milli sərvət modeli kimi yanaşdıqda qeyd edilən fərqli baxışların aradan qaldırılması ilə bərabər, onun kəmiyyət və keyfiyyət baxımından müəyyən problemlər olsa da, qiymətləndirilməsinə imkan yaranır.

Qeyd etmək lazımdır ki, sosial – təbii istiqamətdə və ölçmədə cəmiyyətin davamlı inkişafa keçidinin əsas strateji məqsədini tamamilə yeni sivilizasiyalı modelin formalaşdırılması zərurəti və ya inkişaf istiqaməti təşkil edir [5, s.36]. Bu strateji məqsəd isə birbaşa milli sərvətin yaradılması və inkişafı modeli ilə bağlıdır. Davamlı inkişafın aşağıdakı dörd başlıca və qlobal prinsiplərində:

1. İnkişafın indiki nəslin tələbatlarına cavab verəcək və gələcək nəsilləri öz tələbatlarını ödəmək imkanlarından məhrum etməməklə davamlı və uzun müddətli olması;

2. Təbii resursların istifadəsi sahəsindəki məhdudiyyətlərin nisbiliyinin texnologiya və sosial mühitin təşkilinin müasir səviyyəsi, həmçinin biosferanın insan fəaliyyətinin nəticələrinin öhdəsindən gəlmək qabiliyyətlərilə əlaqədar olması;

3. Davamlı və uzun müddətli inkişafın, bütün insanlara elementar tələbatlarını ödəmək və hamıya daha firavan həyat ümidlərin reallaşdırmaq imkanının yaradılması ilə mümkünlüyü;

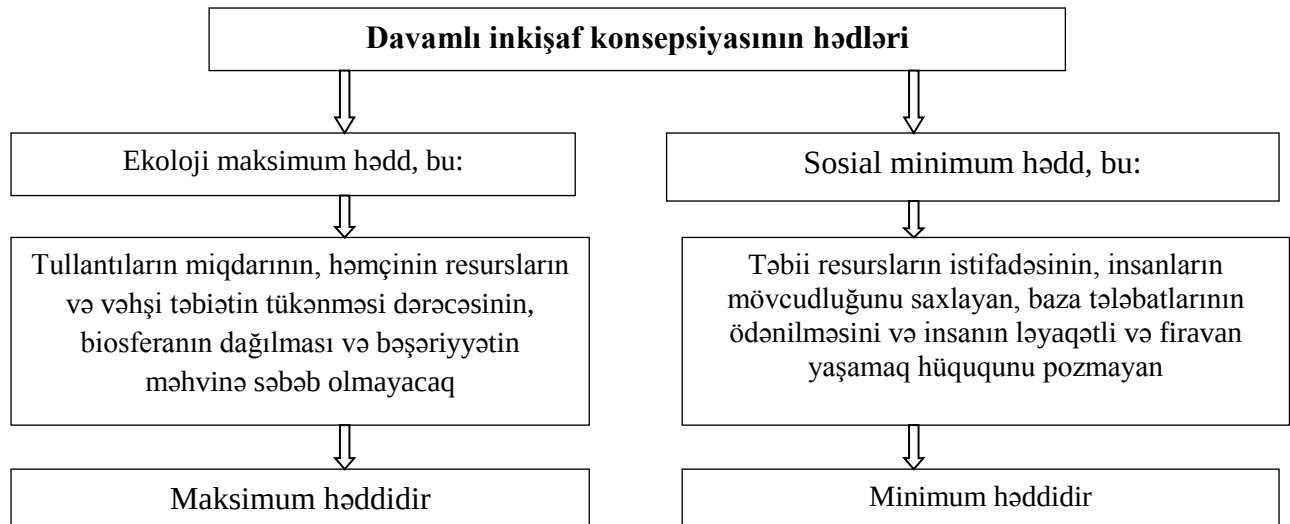
4. Əhəlinin artım səviyyəsi və artım tempinin Yer kürəsinin qlobal ekosisteminin dəyişən məhsuldarlıq potensialı ilə uyğunlaşdırılmasında, məhz milli sərvətin yaradılması və artırılmasının aspektlərini də çox aydın şəkildə görmək mümkündür: məsələn, davamlı inkişafın özünün təmin edilməsində böyük rol oynayan milli sərvətin tarixi inkişaf dövründə nəsillərin topladığı maddi, sosial-mənəvi nemətlərin

məcmusu kimi çıxış etməsi, onun daim artırılmasının və uzun müddətli olmasının zəruriliyi, ictimai rifahın mənbəyi olmaqla, cəmiyyətin davamlı istehlak tələbatının ödənilməsinə uyğunlaşdırılması və s.

Davamlı inkişaf konsepsiyasının yaranması davamlı istehlak anlayışını da önə çəkmişdir. Belə ki, 1994-cü ildə Osloda davamlı istehlak üzrə keçirilən konfransda davamlı istehlakın istifadə olunan mal və xidmətlərin insanların əsas tələbatlarına cavab verməsi, həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırması ilə yanaşı, təbii nemətlərdən və ziyanlı maddələrdən istifadəni, tullantı və çirklənməni azaltmaqla, gələcək nəsilləri təhlükədə qoymayan bir istehlak olduğu vurğulanmışdır. Milli sərvət məhz özü cəmiyyətin yüksək həyat keyfiyyətinin, davamlı istehlakın təminatçısı kimi çıxış edir.

Təbiət tərəfdən insanların istifadəsinə verilən bütün növ nemətlərin məhdudluğu onlardan istifadənin həddinin, səmərəliliyinin, qənaətinin, gələcək nəsillər naminə indiki nəsillər tərəfindən qorunub saxlanmasını zəruri edir. Bu mənada davamlı inkişaf yanaşması özündə həyata keçirilməsi çox zəruri olan iki həddin müəyyən edilməsini və hər zaman uçotunun nəzərə alınmasını əks etdirir:

- a) biosferanın dağılması və bəşəriyyətin məhvinə səbəb olmayacaq tullantıların miqdarının, həmçinin resursların və vəhşi təbiətin tükənməsi dərəcəsinin maksimum həddini göstərən ekoloji maksimum hədd;
- b) insanların mövcudluğunu saxlayan baza tələbatlarının ödənilməsinə və insanın ləyaqətli və firavan yaşamaq hüququnu pozmayan təbii resursların istifadəsinin minimum həddini göstərən sosial minimum hədd (şəkil)

Şəkil. Davamlı inkişaf konsepsiyasının hədləri və onun tələbləri

Davamlı inkişaf konsepsiyasının bu iki həddi milli sərvətin məhz iki əsas tərkib amili ilə: ekoloji-təbii (ekoloji rifah) və insan - sosial institusional kapital (sosial rifah) ilə birbaşa bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrün əsas əhəmətləri sırasında və bəşəriyyətin qarşılaşdığı bir çox problemlər arasında davamlı inkişafın bu iki həddilə bağlı olan ekoloji və sosial deqredasiya insanlığın ən ciddi problemləridir. Əlbəttə, bu əhəmətin planetin əhalisinin sayının artması ilə daha da kəskinləşməsinə gözləmək olar. Belə ki, demoqrafiya sahəsindəki ekspertlərin fikrinə görə (Savitz, Weber, 2013), planetin əhalisinin 2050-ci ildə hal-hazırkı səviyyədən (7,8 mlyrd.nəfər) 9,3 mlyrd.nəfərə artması gözlənilir. Bu artımın əsas hissəsi təbii resursları tükənmə səviyyəsində olan və infrastrukturları bu artıma hazır olmayan daha kasıb ölkələrin payına düşəcək [1].

Əlbəttə, əhalinin belə artımı nəticəsində ekoloji problemlərin: havanın və suyun çirklənməsi, ağac emalı istehsalı üçün meşədəki ağacların kəsilməsi, kənd təsərrüfatı məqsədli torpaqların sahəsinin artması, əhali artımına uyğun ərazilərin tikinti məqsədləri üçün təmizlənməsi, torpaq sahələrinin deqradasiyası və

sairənin daha da kəskinləşməsi qaçılmazdır. Bu mənada hər bir ölkə, o cümlədən Azərbaycan milli sərvətin və davamlı iqtisadi inkişafın, ekoloji və sosial rifahın təmini üçün adı çəkilən həddləri təmin etməli və bu vacib iki kapitalın qorunması və artırılması qayğısına qalmalıdır. Qeyd edilənlərlə bağlı davamlı inkişafı fikrimizcə, konkret olaraq, daha çox ekoloji və sosial davamlı inkişafa istiqamətləndirmək və bunun əsasında da, daha doğrusu, bu iki rifaha uyğun milli sərvətin digər iki tərkibinin: əsas kapital və maliyyə kapitalının toplanması və artırılmasını həyata keçirmək lazımdır. Çünki, ölkədə əsas və maliyyə kapitalının kifayət qədər mövcudluğu həm təbii - ekoloji, həm də insan - sosial institusional kapitalın inkişafına investisiyaların yatırılmasına və səmərəliliyinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

Beləliklə, davamlı inkişaf konsepsiyasında üç vahid yanaşmadan - üç dayaq modelindən: ekoloji, sosial və iqtisadi artımdan istifadə olunsada, bu yanaşmanın fikrimizcə, milli sərvətin dörd əsas tərkib hissədən (təbii-ekoloji, əsas, insan və maliyyə kapitalı) ibarət modelinə transformasiyası daha məqsədli hesab edilməlidir. Bununla da, həm milli sərvət, həm təbii-ekoloji və həm də davamlı iqtisadi inkişaf modelinin uyğunluğu və qarşılıqlı əlaqəsi təmin olunur. Davamlı inkişaf modelindəki üçlükdən ekoloji və sosial inkişaf: iqtisadi mühit və uyğun kapital növləri məhz milli sərvət modelinin və davamlı iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas məqsədlərinə və tərkib hissələrinə uyğundur. Davamlı inkişafın üçüncü tərkib hissəsi kimi verilən iqtisadi artım və inkişafa gəldikdə, onun məqsədinin dəqiqləşdirilməsi tələb olunur. Məlum olduğu kimi, iqtisadiyyatın həll etməli olduğu əsas vəzifə və ya baş paradoksu insanların tələbatlarının ödənilməsinin qeyri-məhdudluğu və əksinə bu tələbatların ödənilməsi resursların isə məhdudluğu, tükənən olması ilə bağlıdır. Məhz iqtisadiyyatın bu baş məsələsinin həlli davamlı inkişaf konsepsiyasının əvvəldə qeyd edilən ekoloji maksimum və sosial minimum həddlərinin gözlənilməsi və bir-birinə uyğunlaşdırılması ilə birbaşa əlaqədardır. Bu həm indiki nəsillərin və eyni zamanda gələcək nəsillərin tələbatlarının ödənilməsinə xidmət edir. İqtisadiyyatın baş paradoksunun - məhdud və tükənən resurslar şərtində insanların daim artan tələbatlarının maksimum və səmərəli ödənilməsi təbii - ekoloji kapitalın resurslarından səmərəli istifadə etməklə istehsal məhsulunun yaradılması, deməli əsas kapitalın və maddi dövlətyə dəyərlərinin formalaşması ilə birbaşa bağlıdır. Artıq ümumi yanaşma kimi davamlı inkişaf konsepsiyasından daha konkret olaraq transformasiya olunmuş davamlı iqtisadi inkişaf modelinə - milli sərvətin inkişaf modelinə keçmək və bu modelin tərkib hissələrinin davamlı inkişafına nail olmağın, hər bir ölkənin əsas strateji məqsədləri kimi qəbul olunması həm indiki və həm də gələcək nəsillərin mənafələrinə uyğun gəlməsini inamla qeyd etmək mümkündür. Beləliklə, fikrimizcə, təbii- ekoloji resurslar, milli sərvət və davamlı iqtisadi inkişaf modellərinin qarşılıqlı əlaqəsi və uyğunluğu davamlı iqtisadi inkişaf strategiyasında və ölkəmizin iqtisadi siyasətdə nəzərə alınması çox önəmli məsələlərdən hesab edilməlidir.

Azərbaycanda hal-hazırda milli gəlir və davamlı inkişaf strategiyasının formalaşmasında neft-qaz sənayesinin böyük rolu vardır və bu ənənə XX əsrin əvvəllərindən indiyə qədər davam etməkdədir. Hələ gələcəkdə də neft-qaz sektorunun Azərbaycan Respublikasının davamlı inkişafında əhəmiyyətinin azalmayacağını çətinlik olmadan proqnozlaşdırmaq olar. Əsas vəzifə milli gəlirin artırılması və ölkənin davamlı inkişafının təminində neft və qaz sektorundan gələn gəlirin istifadəsinin səmərəli istiqamətlərinin optimal idarə edilməsini müəyyən edərək, onları ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini artırmağa yönəltmək lazımdır. Bu gəlirlərin ölkədə insan kapitalının inkişafına yönəldilməsi davamlı inkişafın strateji bazası kimi dəyərləndirilməlidir. Azərbaycan Respublikasının davamlı iqtisadi inkişafının vacib faktoru kimi neft-qaz kompleksinin resurs potensialından istifadə zamanı istehsal və istehlak dinamikasının nisbətinin gözlənilməsi, bu resursların gələcək nəsillərə qorunub saxlanması və iqtisadiyyatın ekoloji - iqtisadi inkişafının səmərəli modelinin tətbiq olunması həyata keçirilməlidir.

Beləliklə, davamlı inkişafın transformasiya olunmuş model kimi məhz milli sərvətin yaradılması və inkişafı modeli olduğunu inamla qeyd etmək mümkündür. Bu mənada hər bir ölkənin davamlı inkişafı onun milli sərvətinin yaradılması və artırılmasına əsaslanır.

Ədəbiyyat

1. Дробот, Е.В. Концептуальные основы устойчивого развития в XXI веке: принцип триединства и подходы к оценке воздействия бизнеса / Е.В.Дробот, И.Н.Макаров, И.А.Почепаяев, // Лидерство и менеджмент, - 2020.-том 7. - №4. - с. 643-658.
2. Məmmədova, Ş.S. Resurs bolluğu və Azərbaycanın resurs iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi məsələləri // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Sumqayıt Dövlət Universiteti, Azərbaycan və Türkiyənin iqtisadi əməkdaşlığının strateji istiqamətləri, Beynəlxalq Konfrans, 26-27 iyun 2022-ci il, s.416-419
3. Məmmədova, Ş.S. Milli sərvətin yaradılması və artırılması davamlı inkişaf strategiyasının əsası kimi / Qərbi Kaspi Universiteti, Elmi Xəbərlər (İctimai və Texniki elmlər seriyası), WCU, Bakı, 2023, № 01(13), Səh. 251-257
4. Старикова, Е.А. Современные подходы к трактовке концепции устойчивого развития // Вестник РУДН, Серия Экономика, - Москва: - 2017. Т25. N1, - с. 7-17.
5. Урсул, А.Д. Становление устойчивой цивилизации: новые глобальные цели // Философия и общество N1, 2016, с. 29-56.
6. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. Third Edition. United Nations. // New-York: - 2007. - 94p.
7. United Nations Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development //: s.dgs.un.org:2030 agenda.
8. [URL:http:// www.worldbank. org / depweb / beyond / wrru / wnr_17pdf](http://www.worldbank.org/depweb/beyond/wrru/wnr_17pdf).

Резюме

Маммадова Ш.С.

Взаимосвязь ресурсной экономики, национального богатства и устойчивого развития

Существует острая необходимость создания успешного механизма развития ресурсной экономики страны на основе природных ресурсов, особенно ресурсов нефти и газа, и его модернизации в соответствии с требованиями современной эпохи. Эта необходимость является фактором, непосредственно влияющим на создание и приумножение национального богатства страны. В то же время это создает благоприятные условия для обеспечения устойчивого развития страны и трансформации ресурсоориентированной национальной экономики в экономику, основанную на знаниях. В статье подробно исследовано взаимодействие национального богатства и устойчивого развития, а также отмечено, что устойчивое развитие страны основано на создании и приумножении ее национального богатства.

Ключевые слова: ресурсная экономика, национальное богатство, устойчивое развитие, трансформация, концепция

Summary

Mammadova Sh.S.

The Relationship Between Resource Conservation, National Wealth and Sustainable Development

There is an urgent need to create a successful mechanism for the development of the country's resource economy based on natural resources, especially oil and gas resources, and to modernize it in accordance with the requirements of the modern era. This need is a factor that directly affects the creation and increase of the country's national wealth. At the same time, this creates favorable conditions for ensuring sustainable development of the country and the transformation of the resource-oriented national economy into a knowledge-based economy. The article examines in detail the interaction of national wealth and sustainable development, and also notes that the sustainable development of the country is based on the creation and increase of its national wealth.

Key words: resource economy, national wealth, sustainable development, transformation, concept

EKOLOJİ TƏMİZ KƏND TƏSƏRRÜFATI YAŞIL İQTİSADİYYATIN MÜHÜM TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ

Muradov Nicat Həmzə oğlu

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
muradovnijat35@gmail.com

Xülasə: Məqalədə yaşıl iqtisadiyyat, davamlı inkişaf və ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məsələlərinə kompleks yanaşılmışdır. Burada həmçinin, yaşıl iqtisadiyyatın xarakterik cəhətləri izah edilmiş, davamlı inkişafda yaşıl iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi təhlil olunmuşdur. Məqalədə eyni zamanda, yaşıl iqtisadiyyatın formalaşmasına təsir edən amillər göstərilmiş, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı zəruriliyi qeyd edilmiş və ekoloji təmiz məhsul istehsalının səciyyəvi xüsusiyyətləri sadalınmışdır. Müəllif ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına yaşıl iqtisadiyyatın mühüm tərkibi və başlıca tələblərindən biri kimi yanaşmışdır.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı, ekoloji təmiz məhsul, davamlı inkişaf, təbii resurslar, torpaq, su və s.

XXI əsrdə dünya əhalisinin sürətli artımı, sənayeləşmə və təbii resurslardan sui-istifadə nəticəsində ətraf mühitə mənfi təsirlər artmaqdadır. Bu vəziyyət ənənəvi iqtisadi inkişaf modellərinin davamlı olmadığını göstərmiş və yeni yanaşmaların tətbiqini zəruri etmişdir. Bu kontekstdə yaşıl iqtisadiyyat anlayışı meydana çıxmış və o, iqtisadi artımla bərabər ekoloji balansın qorunması və sosial rifahın təmin olunmasını özündə birləşdirən bir model kimi diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Yaşıl iqtisadiyyatın mühüm istiqamətlərindən biri ekoloji təmiz kənd təsərrüfatıdır.

Yaşıl iqtisadiyyat – təbii resursların davamlı istifadəsi, aşağı karbon emissiyaları, ekosistemlərin qorunması və sosial bərabərliyin təmin olunmasını özündə birləşdirən iqtisadi sistemdir. Yaşıl iqtisadiyyatın əsas məqsədləri bunlardır [3,s.24-42]:

- Ətraf mühitin mühafizəsi;
- Təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə;
- Sosial rifah və yeni məşğulluq imkanlarının yaradılması;
- İqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizə.

Bu kontekstdə kənd təsərrüfatı sektoru yaşıl iqtisadiyyat üçün həm risk, həm də fürsət mənbəyidir. Ənənəvi kənd təsərrüfatı bəzən torpaq degradasiyası, su çirkliliyi və bioloji müxtəlifliyin azalması kimi problemlərə səbəb olur. Lakin ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı bu mənfi təsirləri azaldaraq yaşıl iqtisadiyyata mühüm töhfələr verir.

Əslində isə, yaşıl iqtisadiyyat davamlı inkişaf konsepsiyasından irəli gələn bir zərurətdir. Hər iki konsepsiya ətraf mühit amillərini dəqiqliklə nəzərə almağa çağırış edir, resurslardan qənaətlə istifadəni tövsiyə edir. Yaşıl iqtisadiyyat davamlı inkişafın həyata keçirilməsi üçün əsas mexanizmlərdən biridir. Bu iki anlayış bir-biri ilə sıx bağlıdır Bu mənada yaşıl iqtisadiyyat və davamlı inkişaf arasında çox oxşarlıqlar mövcuddur ki, bunu aşağıdakı cədvəldən də görmək mümkündür [6; 11; 15]:

Yaşıl iqtisadiyyat və davamlı inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi

Yaşıl İqtisadiyyat	Davamlı İnkişaf
Ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqi	Ekoloji davamlılıq
Yaşıl enerji və resurs effektivliyi	Enerji təhlükəsizliyi və resursların qorunması
Yaşıl iş yerlərinin yaradılması	Sosial rifah və bərabərlik
Dayanıqlı kənd təsərrüfatı	Ərzaq təhlükəsizliyi
Dairəvi iqtisadiyyat	İstehsal və istehlakın optimallaşdırılması

Mənbə: Araşdırmalar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib

Bütün bu qeyd edilənlərdən də göründüyü kimi, yaşıl iqtisadiyyat davamlı inkişafın “əməli aləti” və “praktiki tətbiq mexanizmi” kimi çıxış edir.

Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı – kimyəvi gübrə və pestisidlərdən istifadə etmədən təbii resursların qorunması və bərpası prinsipləri əsasında həyata keçirilən kənd təsərrüfatı fəaliyyətidir. Bu yanaşma torpaq, su, hava və canlıların sağlamlığına zərər vurmada məhsul istehsalına yönəlib. Məhz bu səbəbdən ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı yaşıl iqtisadiyyatın əsas sütunlarından biri sayılır [2; 9].

Qeyd edildiyi kimi, yaşıl iqtisadiyyat — ekoloji dayanıqlığı, sosial bərabərliyi və iqtisadi artımı təmin edən bir modeldir. Bu modeldə təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsi, karbon emissiyalarının azaldılması və ətraf mühitin qorunması əsas məqsədlərdəndir. Kənd təsərrüfatı isə bu sahədə böyük rol oynayır, çünki [7; 9; 14]:

- Təbii ehtiyatlardan (su, torpaq, hava) birbaşa asılıdır;
- Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında vacib rol oynayır;
- Kənd yerlərində məşğulluğun əsas mənbəyidir.

Bütün bunlarla yanaşı, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı kimyəvi maddələrdən istifadənin azaldılmasını tövsiyə edir ki, nəticədə təbii mühitin, su və torpaq çirkliliyinin qarşısı alınır. Bu da ekosistemin, biomüxtəlifliyin qorunması baxımından çox vacibdir. Digər tərəfdən, ekoloji kənd təsərrüfatı karbon izini azaldır, torpaqda karbonun saxlanması kömək edir və daha az enerji sərf edir ki, bu da yaşıl iqtisadiyyatın tələblərindən biri kimi xüsusi qeyd edilməlidir. Araşdırmalar göstərir ki, kiçik və orta fermerlərin dəstəklənməsi ilə ekoloji kənd təsərrüfatı istehsalı daha da artırıla bilər ki, bununla da kənd yerlərində sosial rifah artır, yerli icmalar güclənir. Eyni zamanda, ekoloji üsulla yetişdirilən məhsullar daha sağlam və təhlükəsiz olur, bu da əhalinin sağlamlığının qorunmasına töhfə verir. Ekoloji təmiz məhsul istehsalının təşviqi məqsədilə ekoturizm və innovativ texnologiyaların tətbiqi kənd təsərrüfatında yeni iqtisadi imkanlar yaradır.

Beləliklə də, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı həm təbiəti qoruyan, həm də dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edən mühüm alət kimi çıxış edir. Yaşıl iqtisadiyyatın qurulmasında bu sahənin rolu danılmazdır. Azərbaycanın bu sahədə atdığı addımlara – ekoloji kənd təsərrüfatının təşviqi, sertifikatlaşdırma sisteminin yaradılması, fermerlərə dəstək mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi – ölkənin dayanıqlı inkişaf yolunda olduğunu göstərir. Azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrində “Yaşıl enerji zonaları”nın yaradılması, alternativ və bərpa olunan enerji layihələri, günəş və külək stansiyalarının inşası (məsələn, “Masdar” və “ACWA Power” layihələri), təmiz şəhər və yaşıl infrastruktur layihələri, Bakı və regionlarda ekoloji nəqliyyat, tullantıların idarə olunması və yaşıllaşdırma istiqamətində görülən işlər yaşıl iqtisadiyyata, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı üçün mühüm stimullaşdırıcı baza rolunu oynayır.

Təsadüfi deyildir ki, “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” və digər inkişaf strategiyalarında yaşıl iqtisadiyyata keçid açıq şəkildə göstərilir. Bu isə, öz növbə-sində ekoloji kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını zəruri edir [1].

Ekoloji kənd təsərrüfatı təbiətlə harmoniya içində fəaliyyət göstərən, ətraf mühitə zərər vurmada məhsul istehsalına əsaslanan dayanıqlı təsərrüfat modelidir. Bu yanaşma torpaq, su və hava kimi təbii ehtiyatların qorunmasına, eyni zamanda insanların sağlam və təhlükəsiz qida ilə təmin olunmasına xidmət edir. Kimyəvi gübrələr və pestisidlərdən imtina etməklə, ekoloji sistemlərin balansı pozulmur və biomüxtəliflik qorunur. Ekoloji kənd təsərrüfatı kənd yerlərində sosial rifahın yüksəldilməsinə, məşğulluğun artırılmasına və yerli icmaların iqtisadi cəhətdən güclənməsinə töhfə verir. Eyni zamanda bu sahə ekoturizmin inkişafı və yeni, yaşıl texnologiyaların tətbiqi üçün geniş imkanlar açır. İqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizədə də bu yanaşmanın rolu böyükdür, çünki o, karbon emissiyalarını azaldır və torpaqda karbonun saxlanması şərait yaradır. Dünya miqyasında artan maraq göstərir ki, ekoloji kənd təsərrüfatı gələcəyin aqrar modelidir. Azərbaycanın bu istiqamətdə atdığı addımlar ölkənin yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesinə mühüm dəstək verir. Bu sahənin daha da inkişaf etdirilməsi üçün fermerlərin maarifləndirilməsi, dövlət dəstəyi və bazar əlaqələrinin gücləndirilməsi zəruridir. Ümumiyyətlə, ekoloji kənd təsərrüfatı həm təbiətə, həm insana, həm də iqtisadi inkişafa xidmət edən strateji bir seçimdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. <https://economy.gov.az>
2. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının təşviqi barədə hesabat, 2023
3. Qasımlı V. Ə., Hüseyn R. Z., və başqaları. Yaşıl iqtisadiyyat, Bakı, “Azprint” nəşriyyatı, 2002, 280 səh.
4. Altieri M. A., Agroecology: The Science of Sustainable Agriculture. CRC Press, 1995
5. Dünya Bankı, Azerbaijan Country Environmental Analysis: Towards a Greener Economy, 2002
6. European Environment Agency (EEA) (2020). Sustainability transitions: policy and practice. <https://www.eea.europa.eu>
7. FAO (2018). The 10 Elements of Agroecology: Guiding the Transition to Sustainable Food and Agricultural Systems. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
8. Hani, F., Stämpfli, A., Gerber, T., Porsche, H., Thalmann, C. RISE – a tool for holistic sustainability assessment at the farm level. IAASTD Report, 2003
9. IFOAM – Organics International, The World of Organic Agriculture: Statistics and Emerging Trends. <https://www.ifoam.bio>, 2021
10. Lal R. (2020). Regenerative agriculture for food and climate. Journal of Soil and Water Conservation, 75(5), 123A-124A.
11. OECD, Green Growth and Sustainable Development. Organisation for Economic Co-operation and Development, 2021
12. Pretty, J. (2008). Agricultural sustainability: concepts, principles and evidence. Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences, 363(1491), 447–465.
13. Scherr S.J., & McNeely J.A. Biodiversity conservation and agricultural sustainability: towards a new paradigm of “ecoagriculture”. Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences, 2008
14. Tilman, D., Cassman, K. G., Matson, P. A., Naylor, R., & Polasky, S. Agricultural sustainability and intensive production practices. Nature, 418(6898), 2022, 671–677.
15. UNEP, Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. United Nations Environment Programme. <https://www.unep.org>, 2011

Резюме

Мурадов Н.Г.

Экологически чистое сельское хозяйство как важная составляющая часть зеленой экономики

В статье комплексно рассматриваются вопросы зеленой экономики, устойчивого развития и экологически чистого сельского хозяйства. Были разъяснены характеристики зеленой экономики и проанализирована взаимосвязь между устойчивым развитием и зеленой экономикой. В статье рассматриваются факторы, влияющие на формирование зеленой экономики. Отмечена необходимость производства экологически чистой сельскохозяйственной продукции. Перечислены характерные особенности производства экологически чистой продукции. Автор подошел к производству экологически чистой сельскохозяйственной продукции как к важной составляющей и одному из основных требований зеленой экономики.

Ключевые слова: зеленая экономика, экологически чистое сельское хозяйство, экологически чистая продукция, устойчивое развитие, природные ресурсы, земля, вода и т.д.

Summary

Muradov N.H.

Ecologically Clean Agriculture as an Important Component of the Green Economy

The article comprehensively approaches the issues of green economy, sustainable development and ecologically clean agriculture. The characteristic features of the green economy are explained, the interaction between sustainable development and the green economy is analyzed. The article shows the factors influencing the formation of the green economy. The necessity of producing ecologically clean agricultural products is noted. The characteristic features of ecologically clean product production are listed. The author approaches the production of ecologically clean agricultural products as an important component and one of the main requirements of the green economy.

Key words: green economy, ecologically clean agriculture, ecologically clean products, sustainable development, natural resources, land, water, etc.

İŞGALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ İNVESTİSİYA-MALİYYƏ İNFRASTRUKTURUNUN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ YOLLARI

Musayeva Fatimə Məcid qızı

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Bakı, Azərbaycan

fatima.musayevam@gmail.com

Xülasə: Məqalədə işğaldan azad olunmuş ərazilərdə investisiya-maliyyə infrastrukturunun gücləndirilməsi yolları araşdırılmışdır. Postkonflikt ərazilərin bərpa edilməsində investisiya-maliyyə resurslarının vacibliyi açıqlanmışdır. Quruculuq layihələrinin həyata keçirilməsində investisiyaların rolu əsaslandırılmışdır. İnvestisiya layihələrinin səmərəli reallaşdırılması problemlərinə baxılmış və praktiki baxımdan daha səmərəli mexanizmlərin hazırlanması vacib hesab edilmişdir. Maliyyə mexanizmlərinin həlledici rolu verilmişdir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının dirçəldilməsində investisiya-maliyyə infrastrukturunun yaradılması və gücləndirilməsi yolları üzrə təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, işğaldan azad olunmuş ərazilər, maliyyə resursları, investisiyalar, infrastruktur, investisiya-maliyyə infrastruktur

Qeyd edək ki, bütün infrastruktur və onların hər bir komponenti ayrı-ayrılıqda regionların sosial-iqtisadi inkişafının önəmli amili hesab oluna bilər. Maliyyə-investisiya infrastruktur ümumi infrastrukturun əsas tərkib hissəsi, regionların iqtisadi fəaliyyətinin bünövrəsi və əsasıdır. İqtisadiyyat həyatın bütün sahələrində, xüsusən də maliyyə sahəsində ixtisaslaşmanın artmasına səbəb olur. Bu da maliyyə mühitində ayrı-ayrı maliyyə əməliyyatları və xidmətlərin növləri üzrə ixtisaslaşan və bazar iqtisadiyyatının maliyyə-investisiya infrastrukturunu formalaşdıran müxtəlif orqan, qurum və institutların yaranmasına gətirib çıxarır. Bazar münasibətlərinin inkişaf etməsi, əhəlinin rifah səviyyəsinin yüksək olması və maliyyə-investisiya infrastrukturunun özünün kifayət qədər inkişaf etməsi əmanətlərin yüksək səviyyədə yığılmasına, maliyyə institutlarının işində böhranların aradan qaldırılmasına, tibbi sığortanın, pensiya sistemlərinin, ipoteka kreditləşdirilməsinin səmərəli işləməsinə, maliyyə ehtiyaclarının ödənilməsi səviyyəsində regional fərqlərin azaldılmasında önəmli amillərdir.

Azərbaycanın postkonflikt ərazilərinin inkişafı üçün maliyyə-investisiya strategiyasının müasir modeli yalnız prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi və investisiya proqramlarının formalaşdırılması proseslərini deyil, habelə bu proqramların reallaşdırılması məqsədilə zəruri olan resursların cəlb edilməsi mexanizmini və nəticədə, potensial investorların maliyyə resurslarını toplamaq üçün nəzərdə tutulmuş infrastruktur və inzibati institutları da əhatə edir [3, s. 279]. Regional səviyyədə maliyyə-investisiya infrastrukturunun

inkişafının zəruriliyi və əhəmiyyəti məsələlərinə son zamanlar bir sıra yerli və xarici tədqiqatçıların əsərlərində rast gəlmək olur. Maliyyə-investisiya sistemi institutlarının fəaliyyətinin əsas məqsədi onların sonradan iqtisadiyyatın real sektoruna, infrastruktur layihələrinə, qiymətli kağızlara investisiyaları üçün müvəqqəti olaraq sərbəst vəsaitlərin toplanmasıdır.

Maliyyə-investisiya infrastrukturunun əsas funksiyası investisiya proseslərinin inkişafına şərait yaratmaq üçün məqsədyönlü fəaliyyətdir. Bu proseslərin aktivləşdirilməsi aşağıdakıları əhatə edir:

- regional büdcənin, kommersiya banklarının, investisiya şirkətlərinin, sığorta və pay fondlarının imkanlarının regional investisiya proqramlarının reallaşdırılması istiqamətində birləşdirilməsi. Bu, fərdi investorların risklərini azaldacaq və investisiyaların diversifikasiyasına imkan verəcək;

- marketinq və informasiya mərkəzlərinin, reklam agentliklərinin cəlb edilməsi ilə investisiya mərkəzinin yaradılması;

- konsaltinq firmaları, elmi-texniki mərkəzlər, vençur kapitalı şəbəkəsinin formalaşdırılmasına və ya təkmilləşdirilməsinə, lizinq əməliyyatlarının inkişafına yönəlmiş regionda institusional transformasiyaların reallaşdırılması və s.

Maliyyə-investisiya sistemini təşkil edən əsas elementlərə aşağıdakılar daxildir:

- funksiyası regional investisiya prosesinin səmərəliliyini artırmaqdan ibarət olan vasitəçilik xarakterli maliyyə-investisiya infrastrukturalarının məcmusu;

- sahibkarlıq subyektlərinin investisiya münasibətlərini tənzimləyən və onlara investisiya qoymaq üçün bərabər imkanlar yaradan və investisiya prosesinin bütün iştirakçılarının maraqlarını nəzərə alan normativ-hüquqi baza;

- maliyyə infrastrukturunun məqsədlərinə nail olmağa yönəlmiş tədbirlər kompleksi;

- təsərrüfat subyektlərinin investisiya fəaliyyəti üçün şərait yaradan və investisiya prosesinin səmərəliliyinin artırılmasına töhfə verən infrastrukturun fəaliyyət mexanizmi.

Maliyyə-investisiya infrastrukturuna institutlarına ənənəvi olaraq aşağıdakılar daxildir:

1. Kommersiya bankları: universal; ixtisaslaşdırılmış (investisiya, ipoteka, innovasiya və s.).

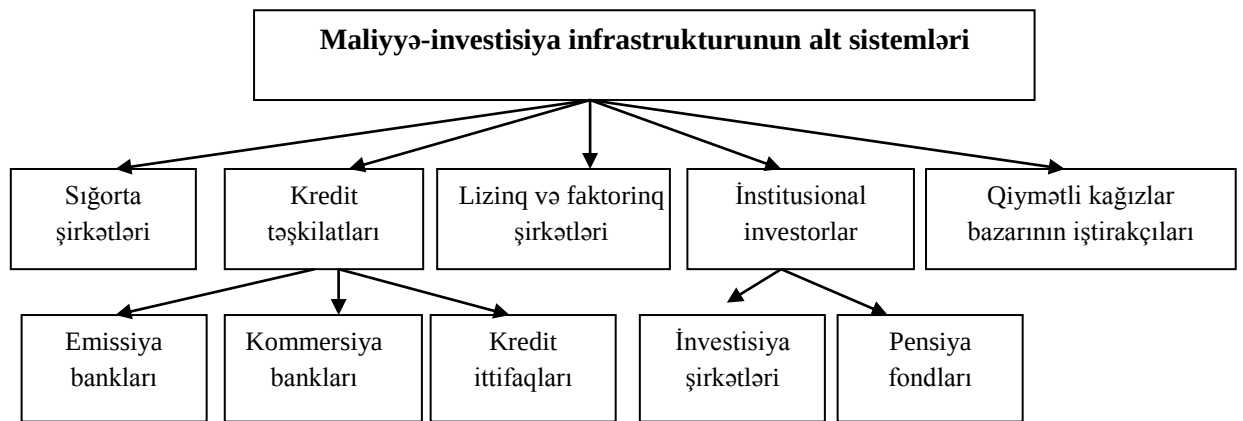
2. Bank olmayan kredit və maliyyə institutları: kredit ittifaqları, kredit tərəfdaşlıqları, kredit kooperativləri, qarşılıqlı kredit cəmiyyətləri, sığorta şirkətləri, maliyyə şirkətləri, qeyri-dövlət pensiya fondları.

3. İnvestisiya institutları (investisiya şirkətləri və fondları, investisiya məsləhətçiləri, birjalar, dilerlər, maliyyə brokerləri və s.).

Deməli, maliyyə-investisiya infrastrukturuna aşağıdakı elementlər daxildir: kredit təşkilatları (əsasənə bank və bank olmayan kredit təşkilatları), ixtisaslaşmış maliyyə-kredit, sığorta, mikromaliyyə təşkilatları, investisiya, pensiya fondları, investisiya fondları, regional və çoxsaylı yerli büdcələr. Bütün müvəqqəti maliyyə resursları regionların maliyyə-investisiya infrastrukturaları vasitəsilə yenidən bölüşdürülür [6, s. 101].

Bütün bu institusional investor qruplarının ümumi cəhətləri ondan ibarətdir ki, onlar hüquqi və fiziki şəxslərin, dövlətin müvəqqəti sərbəst vəsaitlərini sonradan iqtisadiyyata investisiya qoymaq məqsədi ilə toplayırlar. Bununla belə, qrupların hər birinin müəyyən funksiyaların yerinə yetirilməsi, maliyyə-investisiya resurslarının toplanması və sonradan yerləşdirilməsi mexanizmi ilə əlaqəli olan öz xüsusiyyətləri var.

Maliyyə-investisiya infrastrukturunun bir sıra alt sistemləri vardır ki, bunları şəkil 1-dəki kimi göstərə bilərik.

Şəkil 1. Maliyyə-investisiya infrastrukturunun alt sistemləri (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Banklar regionların investisiya cəlbədiciliyinin yüksəldilməsini təmin edir. Onların əsas rolu rolunu nağdsız ödənişlər üçün şərait yaratmaq, vətəndaşların vəsaitlərini cəlb etmək və səmərəli yerləşdirməkdən ibarətdir. Uzunmüddətli əməkdaşlıq nəticəsində müştərilərlə şəxsi tanışlıq banka müştərinin kredit qabiliyyətini daha dəqiq müəyyənləşdirməyə və ya tələb olunan bank xidmətini göstərməyə imkan verir. Həmçinin, bankın üstünlüyü müştəri ehtiyaclarına operativ cavab vermək və yerli səviyyədə potensial problemləri həll etmək qabiliyyətidir.

Azərbaycanın postkonflikt ərazilərinin inkişafında bank sektorunun rolunu müəyyənləşdirmək üçün, ilk öncə, həmin sektor üzrə ölkə iqtisadiyyatına kredit qoyuluşlarının həcmi təhlil edək. İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının əsas hissəsi özəl bankların hesabına olmuşdur. Məsələn, 2023-cü ildə ölkə iqtisadiyyatına 23979,1 milyon AZN kredit qoyulmuşdur ki, bunun 73,8%-i özəl bankların, 22,9%-i dövlət banklarının, 3,3%-i isə bank olmayan kredit təşkilatlarının payına düşmüşdür. Bank təşkilatları ilə yanaşı, bank olmayan kredit təşkilatları tərəfindən ölkə iqtisadiyyatına kredit qoyuluşlarının da həcmində davamlı artım olmuşdur. Belə ki, bank olmayan kredit təşkilatları tərəfindən ölkə iqtisadiyyatına 2020-ci ildə 373,4 milyon kredit qoyulmuşdursa, artıq 2023-cü ildə onların həcmi 422,8 milyon AZN və ya 2,1 dəfə artaraq 796,2 milyon AZN olmuşdur.

Mərkəzi Bankın statistikasına əsasən postkonflikt ərazilərdən olan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinə yönəlik kredit qoyuluşlarının nəzərdən keçirək. Qarabağın azad olunmasından sonra həmin bölgəyə yönəldilən kredit qoyuluşlarının həcmi davamlı artdığını görürük. Bu artım 2023-ci ildə 2021-ci ilə görə 60,4%, 2022-ci ilə görə isə 20,6% olmuşdur. Gələcək illərdə Təkcə Qarabağ bölgəsinə deyil, Şərqi Zəngəzur bölgəsinə də kredit qoyuluşlarının cəlb edilməsi və artırılması əsas prioritetlərdən olacaqdır. Bu məqsədlə maliyyə-investisiya infrastrukturalarının fəaliyyətini gücləndirilməsi və bunun üçün onlara əlverişli şəraitin yaradılması əsas prioritetlərdəndir. Maliyyə-kredit xidmətlərinin mövcudluğu nəzərə alınmaqla, ölkənin regional bank sisteminin təşkili və inkişafı üçün güclü və səmərəli infrastruktur yaradılmalı, regional bankların və ümumilikdə bank strukturunun ermənilərin 30 illik işğalı zamanı talan edilmiş və tamamilə dağıdılmış Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrində aparılan bərpa işlərində rolunu, regional bank qurumlarının fəaliyyəti, iqtisadiyyatın real sektorlarına aktiv investisiya qoyuluşunda onların müstəqilliyi gücləndirilməli və həmin ərazilərin intensiv inkişafı təmin edilməlidir [4, s.25].

Postkonflikt ərazilərdə maliyyə xidmətlərinin səmərəli təşkili əsas prioritetlərdən olmalıdır. Postkonflikt ərazilərdə dövlət və özəl kommersiya banklarının birgə iştirakı ilə maliyyə xidmətlərinin təşkili daha effektiv ola bilər. Belə ərazilərdə bank-maliyyə infrastrukturunun bərpası prosesində digər iqtisadi alətlərlə yanaşı, əhaliyə güzəştli istehlak kreditlərinin, kənd təsərrüfatının inkişafı üçün məqsədli kreditlərin verilməsindən, habelə kənd təsərrüfatı istehsalı və xidmətləri sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlara bir kredit xətti üzrə maliyyələşdirmə mexanizmindən istifadə də önəmli ola bilər [2, s.228].

Postkonflikt ərazilərin inkişafı üçün bank investisiya resurslarından əlavə bank olmayan kredit təşkilatlarının və sığorta şirkətlərinin vəsaitlərindən istifadə etmək məqsədəuyğundur. Postkonflikt ərazilərdə sığorta təşkilatlarının yaradılması da önəmli ola bilər. Postkonflikt ərazilərdə maliyyə-investisiya infrastrukturunun digər vacib elementi olan, torpaq, biznes, daşınmaz əmlakın qiymətləndirilməsini həyata keçirən və ya investisiya məsələləri üzrə məsləhətlər verən konsaltinq və qiymətləndirmə şirkətlərinin yaradılması da önəmli addımlardan biri ola bilər [5, s. 41].

Postkonflikt ərazilərdə maliyyə-investisiya sisteminin əsas komponentlərindən biri olan qiymətli kağızlarla əməliyyatlar reallaşdıran maliyyə-investisiya şirkətlərinin yaradılması da əhəmiyyətli ola bilər. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrində kifayət qədər təbii ehtiyatların mövcud olduğunu nəzərə alsaq, burada lizinq şirkətlərinin fəaliyyəti yüksək səmərə verə bilər.

Postkonflikt ərazilərin maliyyə-investisiya infrastrukturalarının fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri ola bilər: istehsalat maliyyə xidmətləri; sosial-iqtisadi proqramların və investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi; layihənin maliyyələşdirilməsində iştirakın genişləndirilməsi; sindikatlaşdırılmış kreditləşmənin təşkili; maliyyə-investisiya axınlarının tənzimlənməsi; kapitalın ərazilərin maraqlarına uyğun konsentrasiyası; effektiv maliyyə bazarının formalaşdırılması. “Qarabağ İnvestisiya Fondu”nun yaradılması postkonflikt ərazilərdə alternativ investisiyalara daha sürətli və sərfəli çıxışı təmin edə bilər. Bu fondun yaradılması, təşkili və inkişafı üzrə fəaliyyətlərin əsas istiqamətləri müəyyənəşdirilməlidir. Onun fəaliyyətə başlaması postkonflikt ərazilərdə işləmək istəyən şirkət və firmaların, innovasiya və texnologiya mərkəzlərinin marağını cəlb edə bilər [1, s.34].

Maliyyə-investisiya infrastrukturaları təsərrüfat subyektləri arasında sadəcə vasitəçi kimi çıxış etmir, həm də maliyyə-investisiya resurslarının hərəkətinin reallaşdırılmasında, investisiyaların, innovasiyaların və sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında həlledici rol oynayır. Güclü maliyyə axınları yarada biləcək, xammal yönümlü iqtisadiyyata malik postkonflikt ərazilərdə maliyyə-investisiya institutlarının inkişafının gücləndirilməsi ilə bağlı müəyyən nəticələrə gəlmək olar. Postkonflikt ərazilərdə maliyyə-investisiya sistemində institusional islahatlar aparılmalı və bu islahatlar iki istiqamət üzrə reallaşdırılmalıdır: real investisiyalar sferasında vasitəçilər institutunun formalaşdırılması; inkişaf etmiş və səmərəli fəaliyyət göstərən maliyyə-investisiya infrastrukturunun formalaşdırılması.

Hesab edirik ki, postkonflikt ərazilərdə maliyyə-investisiya infrastrukturalarının gücləndirilməsi sahəsində tədbirlər növbəti prinsiplər əsasında aparıla bilər:

- maliyyə bazarının qısamüddətli əməliyyatların maliyyələşdirilməsindən investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə istiqamətləndirilməsi;
- kommersiya banklarının borc öhdəliklərinin uzunmüddətli qiymətli kağızlarla əvəz edilməsi, təkrar bazarlarda satılması və likvid vəsaitlərin əldə edilməsi üçün maliyyə bazarında müasir texnologiyaların tətbiqi;
- təminat əməliyyatları sisteminin inkişafı və xüsusi qiymətli kağızların alınması yolu ilə büdcədənkənar fondlardan və müxtəlif səviyyəli büdcələrdən müvəqqəti olaraq sərbəst vəsaitlərin maliyyə bazarına cəlb edilməsi;
- maliyyə bazarının regional səviyyəsinin inkişafı;
- regional və mərkəzi maliyyə bazarları arasında qarşılıqlı fayda və maliyyə resurslarına bərabər çıxış əsasında qarşılıqlı əlaqənin inkişafı;
- kredit sisteminin inkişafı üzrə regional proqramların formalaşdırılması və reallaşdırılması və s.

Ədəbiyyat

1. Məmmədova E.B. Azərbaycanda investisiya mühitinin formalaşması və səmərəlilik problemləri. İqtisad elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Gəncə, 2022, 47 s.

2. Müzəffərli N., İsmayılov E. Azərbaycanın post-konflikt ərazilərinin bərpası: konseptual əsaslar Bakı, “Qafqaz” nəşriyyat evi, 2010. – 270 s.

3. Алиев, Ш.Т. Актуальные проблемы и объективные реалии мирового опыта в восстановлении освобожденных от оккупации территорий / Ш.Т. Алиев, Л.А. Меликова // Развитие науки и практики в глобально меняющемся мире в условиях рисков: сборник материалов IX Международной научно-практической конференции, – Москва, – 28 марта 2022, – с. 277-286.

4. Алиев, Ш.Т., Азимова, А.Р., Гурбанова, Р.В. Стратегические аспекты развития банковской инфраструктуры в Карабахском и Восточно-Зангезурском экономических районах Азербайджана / III International Scientific and Practical Conference Recent Scientific Investigation held in Oslo, Norway. InterConf, (74), September 16-18, 2021. – p.18-27.

5. Алиев, Ш.Т., Наджафов, Н.А., Ахмедова, Т.М. Роль инвестиционных ресурсов в возрождении постконфликтных территорий в контексте международного опыта/ VI международная научно-практическая конференция Recent Scientific Investigation. – Осло, Норвегия. 26-28 июля 2023, – с. 39-48.

6. Кравцова, И.В. Роль финансовой инфраструктуры в контексте регионального экономического развития / И.В. Кравцова // Менеджер. – 2018. № 4(86), – с. 98-105.

Резюме

Мусаева Ф.М.

Пути усиления инвестиционной и финансовой инфраструктуры на освобожденных территориях

В статье рассматриваются пути укрепления инвестиционной и финансовой инфраструктуры на освобожденных территориях. Была разъяснена важность инвестиций и финансовых ресурсов в восстановлении постконфликтных территорий. Обоснована роль инвестиций в реализации строительных проектов. Рассмотрены проблемы эффективной реализации инвестиционных проектов и признана важной разработка более эффективных с практической точки зрения механизмов. Отмечено решающая роль финансовым механизмам. Даны предложения по созданию и укреплению инвестиционной и финансовой инфраструктуры в возрождении Карабахского и Восточно-Зангезурского экономических районов.

Ключевые слова: Азербайджан, освобожденные территории, финансовые ресурсы, инвестиции, инфраструктура, инвестиционно-финансовая инфраструктура

Summary

Musayeva F. M.

Ways to Strengthen Investment and Financial Infrastructure in the Liberated Territories

The article examines ways to strengthen the investment and financial infrastructure in the liberated territories. The importance of investments and financial resources in the restoration of post-conflict territories was explained. The role of investments in the implementation of construction projects was substantiated. The problems of effective implementation of investment projects were considered and the development of more effective mechanisms from a practical point of view was recognized as important. A decisive role was given to financial mechanisms. Proposals were put forward on ways to create and strengthen investment and financial infrastructure in the revival of the Karabakh and East Zangezur economic regions.

Key words: Azerbaijan, liberated territories, financial resources, investments, infrastructure, investment and financial infrastructure

QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA YAŞIL ENERJİ İNFRASTRUKTURUNUN YARADILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Nəsimova Zümrüd Cümşüd qızı

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Bakı, Azərbaycan

nasibova.zumrud22@gmail.com

Xülasə: Məqalədə Qarabağ iqtisadi rayonunda yaşıl enerji infrastrukturunun yaradılması istiqamətləri araşdırılmışdır. Qlobal iqtisadi transformasiyalar şəraitində yaşıl iqtisadiyyatın formalaşmasında yaşıl enerjinin əhəmiyyəti açıqlanmışdır. Alternativ enerji mənbələrinin yaradılması və infrastrukturun inkişaf etdirilməsi potensialı qiymətləndirilmişdir. Qarabağda alternativ enerji mənbələrinin imkanları təhlil olunmuş və bu istiqamətdə görülən işlər açıqlanmışdır. Yeni çağırışlar şəraitində Qarabağ iqtisadi rayonunda alternativ enerji növlərinin istehsalı üzrə infrastrukturun inkişaf etdirilməsinə dair ümumiləşdirmələr aparılmış və təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qarabağ, yaşıl enerji, yaşıl iqtisadiyyat, yaşıl enerji infrastrukturu

Müasir şəraitdə qlobal iqtisadiyyatın uğurlu fəaliyyət göstərməsi və böyüməsi üçün yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərini hazırda mövcud islahatlara tətbiq etmək lazımdır. “Yaşıl iqtisadiyyat” konsepsiyası innovativ “yaşıl” texnologiyaların inkişafı və praktiki tətbiqi yolu ilə iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının vektorudur. Bu gün yaşıl iqtisadiyyatın prinsiplərini struktur islahatlara daxil etməyin 4 yolu var ki, bu da ÜDM-in və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətinin yaxşılaşmasına gətirib çıxaracaq. Birinci yol ondan ibarətdir ki, yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərindən istifadə edilərkən maddi və insan resurslarının kəmiyyət və keyfiyyəti artırıla bilər. Bu, təbii kapitalın keyfiyyətlə idarə olunmasına kömək edəcək ki, bu da təbii ehtiyatların məhsuldarlığının artmasına və saxlanmasına gətirib çıxaracaq. O, həmçinin insanların sağlamlığını və toxunulmazlığını yaxşılaşdırmağa kömək edəcək ki, bu da onların şəxsi keyfiyyətlərini yaxşılaşdıracaq. İkinci üsul o deməkdir ki, yaşıl iqtisadiyyat sisteminə keçid zamanı müsbət struktur dəyişikliklərinə riayət etmək lazımdır. Bu, həm də enerji, tikinti, sənaye, mənzil-kommunal təsərrüfatı kimi sektorlara daha çox investisiya qoyuluşunu asanlaşdırmalıdır ki, bu da onların təkmilləşdirilməsinə yönəldiləcək. Nəticədə iqtisadiyyatın bir çox sahələrinin vəziyyəti xeyli yaxşılaşacaq. Üçüncü yol isə ölkənin iqtisadi artımında önəmli rol oynayan investisiyalardır. Onların sayəsində su təchizatı və kanalizasiya sistemi yaxşılaşdırıla bilər, ictimai nəqliyyat zərərsiz yanacaq mənbələrinə keçə bilər və s., bu da tezliklə iş yerlərinin sayının artmasına, işsizliyin azalmasına səbəb olacaq. Sonuncu odur ki, yaşıl iqtisadiyyata keçid innovasiyaların inkişafına təkan verir. Dövlət də öz növbəsində əlverişli rəqabət mühitinin yaradılmasına, o cümlədən innovasiya fəaliyyətini tənzimləyən müəyyən qanunvericiliyin yaradılmasına öz töhfəsini verməlidir. Yaşıl iqtisadiyyata keçiddə müasir infrastrukturun yaradılması önəmli rol oynayır. Bu, ölkənin davamlı inkişafına töhfə verir və struktur islahatlarının vacib elementidir [4, s.152].

Qeyd edək ki, yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası dayanıqlı inkişaf konsepsiyası ilə eyni üç əsas komponenti ehtiva edir: iqtisadi artım, sosial inkişaf və ətraf mühitin mühafizəsi. Beləliklə, ətraf mühitin qorunması yaşıl iqtisadiyyatın əsas xüsusiyyəti olsa da, onun yeganə xüsusiyyəti deyil. Dünya ölkələrinin və ərazilərinin iqtisadi artımını və sosial inkişafını təmin etmək məqsədilə şəraitin yaradılması da az önəm daşımır. Məhz bu baxımdan yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyasında inklüzivlik məsələlərinə ciddi diqqət yetirilir. Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası çərçivəsində aşağıdakı prioritetlər reallaşdırılır: təbii ehtiyatlardan, o cümlədən minerallar və enerji xammallarından səmərəli istifadə; təbii kapitalın həcmının artırılması və onun çirklənməsinin azaldılması; bioloji müxtəlifliyin itirilməsinin qarşısının alınması; gəlir və məşğulluğun artırılması və s.

Azərbaycanda son illərdə yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi istiqamətində bir sıra tədbirlər görülməyə başlanmışdır. Hazırda dayanıqlı inkişafın önəmli tərkib hissəsi kimi yaşıl iqtisadiyyat siyasəti uğurla reallaşdırılır və qarşıdakı dövrdə görülən işlərin getdikcə sürətlənəcəyini gözləmək olar. Yaşıl

iqtisadiyyatın inkişafı “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri”ni əks etdirən sənəddə prioritet istiqamət kimi qarşıya qoyulub [2]. Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi proseslərinin sürətləndirilməsinə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrində yaşıl enerji zonasının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi yolu ilə nail olmaq mümkündür.

Son illər global enerji siyasətində strateji istiqamətlərdən biri yaşıl enerjiyə keçiddir. Yaşıl enerjiyə keçid ən müasir və innovativ texnologiyalardan istifadə etməklə ənənəvi enerji resurslarının bərpa olunan mənbələrlə əvəzlənməsini nəzərdə tutur. Bərpa olunan enerji texnologiyalarında sürətli inkişaf və ölkələr üçün müəyyən edilmiş iqlim hədəfləri yaşıl enerjiyə keçidi sürətləndirir. 2020-ci ildə yayılan COVID-19 böhranının yaratdığı mənfi təsirlərə baxmayaraq, həmin ildə dünya üzrə 260 GVt-dan çox bərpa olunan enerji stansiyaları istismara verilib ki, bu da 2019-cu ilin rekordundan təxminən 50% artım deməkdir. Beynəlxalq Bərpa Olunan Enerji Agentliyinin hesabatı göstərir ki, 2021-ci ildə quraşdırılan yeni elektrik enerjisi istehsal gücünün 80%-dən çoxu bərpa olunan enerjiden, həmin enerjinin 91%-i isə günəş və külək enerjisindədir.

Yaşıl enerji mənbələrinin təmiz olması, ətrafdakılara zərər verməməsi onların əsas üstünlüyüdür. Başqa cür desək, belə stansiyaların istismarı zamanı ətraf mühitə heç bir zərərli emissiya baş vermir. Qarabağın dirçəldilməsi, ərazilərində yüksək texnologiyalar - “ağıllı” texnologiyalar əsasında müasir kənd və şəhərlərin salınması, bu bölgələrin inkişafı ilə bərabər, onların ölkədə və dünyada dinamik inkişaf edən ölkəyə çevrilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Hazırda həmin bölgələrdə yaşıl enerji zonasının yaradılması prioritet məsələdir və orada alternativ enerji avadanlıqları və qurğularının tətbiqi hesabına inkişafın dayanıqlılığına nail olmaq olar [1, s.67]. Artıq bu bölgələrdə “yaşıl enerji” zonasının yaradılması üzrə baş plan üzərində intensiv işlər aparılır, bərpa olunan enerji mənbələri (külək, günəş, geotermal, hidro və bioenerji), enerjiyə qənaət edən innovativ və ağıllı texnologiyalar, eləcə də enerjini idarəetmə prosesinə müasir yanaşmalar nəzərdən keçirilir. Qarabağ iqtisadi rayonunda aparılan tikinti işlərində yaşıl enerjiden istifadəni nəzərdə tutan layihələrə üstünlük verilir. Ümumilikdə, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə günəş enerjisi potensialı 4000 MVt-a, külək enerjisi isə 500 MVt-a çatır [3, s. 68].

Fikrimizcə, dünyada ekoloji cəhətdən təmiz “yaşıl enerji”yə keçidi sürətləndirən bir çox amillər var ki, onlardan biri də texnologiyaların inkişafı və onların maya dəyərinin aşağı salınmasıdır. Ümumiyyətlə, Qarabağ iqtisadi rayonunda yaşıl enerji infrastrukturunun inkişafı ilə bağlı bir qrup amilləri qeyd etmək istərdik:

- İlk növbədə yaşıl enerji infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi regionun davamlı inkişafına əlavə potensial yaradacaqdır;
- Bərpa olunan enerji mənbələrindən məqsədyönlü istifadənin genişləndirilməsi yaşıl enerjiyə keçidin mühüm sütunlarından biridir və onun inkişafı sürətləndirilməlidir;
- Regionun enerji balansında alternativ enerji mənbələrin daha yüksək payı iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ilə yanaşı, bir çox başqa faydalar da gətirə bilər;
- Qarabağ iqtisadi rayonunda günəş enerjisindən daha geniş istifadə edilməsi üzrə iri investisiya-innovasiya layihələrinə zərurət yaranmışdır.

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyeva, A.Y. Qarabağın “Yaşıl enerji” zonasının yaradılması aktual problemlərdən biri kimi. “Qarabağda yeni iqtisadiyyat quruculuğu: Ağdamdan inkişaf impulsı”. I Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Ağdam-Bakı – 16-17.09.2021, s.63-67.
2. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. AR Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 2 fevral 2021.
3. Əliyev, Ş.T. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yaradılmasının strateji aspektləri. // Geostrategiya jurnalı, – 2021. № 04 (64), – s.67-72.
4. Каргина, Ю.И. "Зеленая экономика": Опыт реализации Южной Кореи / Ю.И. Каргина, А.Д. Куракова, С.В. Грицунова // Поколение Будущего: Взгляд молодых ученых-2019: Сборник научных

статей 8-й Международной молодежной научной конференции, в 6-х томах, Курск, 13–14 ноября 2019. – с. 150-153.

Резюме

Насибова З.Дж.

Направления создания инфраструктуры зеленой энергетики в Карабахском экономическом регионе

В статье рассматриваются направления создания инфраструктуры зеленой энергетики в Карабахском экономическом регионе. Отмечены важности зеленой энергетики в формировании зеленой экономики в условиях глобальных экономических преобразований. Оценен потенциал создания альтернативных источников энергии и развития инфраструктуры. Проанализированы возможности альтернативных источников энергии в Карабахе. В контексте новых вызовов сделаны обобщения и даны предложения по развитию инфраструктуры для производства альтернативных видов энергии в Карабахском экономическом регионе.

Ключевые слова: Азербайджан, Карабах, зеленая энергетика, зеленая экономика, зеленая энергетическая инфраструктура

Summary

Nasibova Z.J.

Directions of Creation of Green Energy Infrastructure in the Karabakh Economic Region

The article discusses the directions of creating green energy infrastructure in the Karabakh economic region. The importance of green energy in the formation of a green economy in the context of global economic transformations is explained. The potential for creating alternative energy sources and developing infrastructure is assessed. The possibilities of alternative energy sources in Karabakh were analyzed and the work carried out in this direction was explained. In the context of new challenges, generalizations were made and proposals were put forward for the development of infrastructure for the production of alternative energy in the Karabakh economic region.

Key words: Azerbaijan, Karabakh, green energy, green economy, green energy infrastructure

MÜASİR DÖVRDƏ KƏND TƏSƏRRÜFATININ SOSIAL-İQTİSADI ƏHƏMİYYƏTİ VƏ PRIORİTET ROLU

Nəsirova Ofelya Adil qızı

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Bakı, Azərbaycan

z.ofelya74@gmail.com

Xülasə: Məqalədə Azərbaycanda kənd sektorunun sosial-iqtisadi əhəmiyyəti və prioritet rolu, eləcə də 2016-cı ildə qəbul edilmiş Strateji Yol Xəritələrində bu sahəyə xüsusi diqqət yetirildiyi, iqlim dəyişikliyinə, əhalinin artımı və urbanizasiya meyillərinin torpaqların mühafizəsinə təsiri vurğulanır. Məqalədə texnoloji yeniliklər, texnoparklar və dövlət dəstəyi mexanizmlərinin inkişaf yolları da araşdırılır. Müvafiq sahənin təkcə iqtisadi deyil, həm də sosial funksiyaları yerinə yetirdiyi, bu sahəyə innovativ və insan kapitalı yönümlü yanaşmaların gələcəkdə böyük əhəmiyyət kəsb edəcəyi vurğulanıb.

Açar sözlər: iqtisadi inkişaf, iqlim, yol xəritəsi, kənd təsərrüfatı, iqtisadi sabitlik

Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelində kənd təsərrüfatı sahəsi hələ də mühüm strateji mövqeyini qoruyub saxlayır. 2016-cı ildə təsdiqlənmiş Strateji Yol Xəritələri vasitəsilə ölkənin iqtisadi gələcəyi üçün konkret hədəflər müəyyən edilmiş, 2025-ci ilədək və ondan sonrakı dövr üçün inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu yanaşmalar kənd təsərrüfatı sektorunun sosial rifah, məşğulluq və ərzaq təhlükəsizliyi baxımından əhəmiyyətini bir daha ortaya qoyur[1].

2020-ci illərin ortalarından başlayaraq Azərbaycanın kənd təsərrüfatı sektorunda həm daxili, həm də global faktorların təsiri ilə yeni tendensiyalar müşahidə olunmaqdadır. İqlim dəyişikliklərinin təsiri, rəqəmsallaşmanın təsərrüfatçılığa tətbiqi və kənd əhalisinin urbanizasiya meylləri bu sahədə yeni yanaşmalar tələb edir. Bu səbəbdən kənd təsərrüfatı yalnız ərzaq istehsalçısı kimi deyil, həm də sosial və iqtisadi sabitliyin qorunmasında mühüm rol oynayan sahə kimi yenidən dəyərləndirilməlidir.

Əsasən regionlarda məşğulluq imkanlarının məhdudluğu fonunda aqrar sektor həm məşğulluğun təmin olunmasında böyük rol oynayır, həm də gəlir mənbəyi kimi çıxış edir. Lakin burada əsas problem aqrar sahədə çalışan əhalinin böyük hissəsinin “özüməşğul” statusunda olması və mütəmadi gəlirə malik olmamasıdır. Bu, onların sosial müdafiə sistemlərinə çıxışını çətinləşdirir və kənd həyatında sabitliyi zəiflədir. Statistik göstəricilər 2025-ci ilə qədər kənd təsərrüfatında muzzla işləyənlərin sayında nisbətən artım olduğunu göstərsə də, bu artım əmək haqqı səviyyəsinə mütənasib deyil. Aqrar sektorda çalışanların orta əmək haqqı hələ də digər sahələrdən geri qalır. Bu isə gənc əhalinin kənd təsərrüfatı sahəsinə marağının azalmasına səbəb olur və nəticə etibarilə, bu sahədə yaşlanma problemi yaranaraq innovativ yanaşmaların tətbiqi məhdudlaşır.

Mövcud vəziyyəti dəyişmək üçün kənd təsərrüfatında müasir texnologiyaların tətbiqi və rəqəmsallaşma vacib şərtlərdəndir. 2023-cü ildən etibarən ölkədə kənd təsərrüfatı texnoparklarının yaradılması, aqroservis xidmətlərinin təşkili və süni intellektə əsaslanan monitoring sistemlərinin tətbiqi bu istiqamətdə mühüm addımlar hesab olunur. Eyni zamanda, dövlət dəstəyi alətləri - subsidiyalar, güzəştli kreditlər və aqrar sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi kənd təsərrüfatını daha dayanıqlı və cazibədar edir.

Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatı yalnız iqtisadi deyil, həm də sosial funksiyaları yerinə yetirən bir sektordur. Əhalinin gəlirlərinin artırılması, regionların inkişafı, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması və ekoloji tarazlığın qorunması kimi çoxsaylı vəzifələrin yerinə yetirilməsi baxımından aqrar sektorun strateji əhəmiyyəti bundan sonra da qorunmalıdır. 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün bu sahəyə innovasiya və insan kapitalı yönümlü yanaşmaların tətbiqi əsas prioritetlərdən biri olmalıdır.

Cədvəl 1.

2015-2025-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasında iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə orta aylıq nominal əmək haqqı (manatla)

İqtisadi fəaliyyət növləri	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
İqtisadiyyat üzrə - cəmi	466,9	499,7	528,4	580,2	645,2	703,0	765,0	888,0	955,0	1015,0	1090,0
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	245,8	263,0	280,5	310,7	365,4	421,1	455,3	523,6	548,9	584,0	625,0
Fərq (dəfə)	1,9	1,9	1,9	1,9	1,8	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7

***Mənbə:** ARDSK-nin məlumatlarına əsasən tərtib edilib*

Cədvəl 1. –dən görünür ki, 2015-ci ildə orta aylıq nominal əmək müavinəti 466,9 manat olsa da, 2025-ci ilə qədər bu rəqəmin 1090 manata yüksələcəyi proqnozlaşdırılır. Bu, 10 ildə 2,3 dəfədən çox artım deməkdir. Bu artım əmək bazarındakı dəyişikliklər, inflyasiyanın səviyyəsi, sosial islahatlar və dövlət siyasətinin əmək haqları fonduna təsiri ilə bağlıdır.

Əgər 2015-ci ildə meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahəsində orta əmək haqqı 245,8 manat təşkil edirdisə, 2025-ci ildə bu göstərici 625 manat səviyyəsində olacağı proqnozlaşdırılır. Bu təqribən 2,5 dəfə artımı ifadə edir və dövlət dəstəyi hesabına kənd təsərrüfatının güclənməsinin və məhsuldarlığın artmasının nəticəsidir.

2015-ci ildən sonra iqtisadiyyat və kənd təsərrüfatı sahələri arasında əmək haqları fərqi 1,9 dəfədən 1,7 dəfəyə qədər azalmış və bu nisbət 2020-ci ildən etibarən stabil qalmışdır[2].

Nəzərə alınsa ki, bu, ancaq aqrar sektorda muzzdlu işçilərin məvacibidir və “özüməşğul” əhalini əhatə etmir, onda “özüməşğul” əhalinin aylıq gəlirlərinin qeyri-sabit olduğu aydın olur. Bu qrup işçilər özlərinə məxsus olan torpaq sahəsində işləyərək lazım olan və ya ehtiyacları olan ərzaqla və qeyri-ərzaqla özlərini təmin etməli olurlar.

Azərbaycanın iqtisadi inkişaf səviyyəsini, əhalinin ənənəvi fəaliyyət sahələrini, regionlarda insan kapitalının inkişafını, regionlarda investisiya yatırmaq imkanlarını və s. nəzərə alsaq, belə nəticəyə gələ bilərik ki, əhalinin gəlirlərinin artırılmasında kənd təsərrüfatının rolu vacib faktorlardan biridir [3].

Beləliklə, dövlətimizin iqtisadi siyasətində vətəndaşlarımızın yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində görülən tədbirlər, iqtisadiyyat sahələrinin imkanlarının üzə çıxarılmasına dair aparılan sistemli və ardıcıl işlər dövlətlə cəmiyyət, həm də hökumət qurumları ilə iqtisadi subyektlər arasında qarşılıqlı etimad mühiti yaradıb. İqtisadiyyatın neft-qaz sektorundan asılılığının azaldılması üçün qeyri-neft-qaz sahələrinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində davamlı addımlar atılıb və xüsusilə, qeyri-neft ixracının çeşidinin genişləndirilməsi, həcmnin artırılması istiqamətində tədbirlər görülmüşdür [4].

Ədəbiyyat

1. <https://static.president.az/pdf/38542.pdf>
2. <https://www.stat.gov.az/>
3. <https://respublika-news.az/az/news/azerbaycanin-iqtisadi-inkisaf-modeli#:~:text=>
4. <https://ereforms.gov.az/az/media/xeberler/strateji-yol-xeritesi-bu-il-qebul-edilecek-252>

Резюме

Насирова О.А.

Социально-экономическое значение и приоритетная роль сельского хозяйства в современную эпоху

В статье подчеркивается социально-экономическое значение и приоритетная роль сельского сектора Азербайджана, а также особое внимание, уделяемое этой сфере в Стратегических дорожных картах, принятых в 2016 году. В то же время в статье подчеркивается влияние изменения климата, роста населения и тенденций урбанизации на сохранение земель. Однако в статье также рассматриваются пути развития технологических инноваций, технопарков и механизмы государственной поддержки. Изменения, происходящие в этой области, отражаются и в статистических данных. Подчеркнуто, что данная сфера выполняет не только экономические, но и социальные функции, и что инновационные и ориентированные на человеческий капитал подходы к этой сфере имеют важное значение в будущем.

Ключевые слова: экономическое развитие, климат, дорожная карта, сельское хозяйство, экономическая стабильность

Summary

Nasirova O.A.

Socio-Economic Importance and Priority Role of Agriculture in the Modern Era

This article highlights the socio-economic importance and priority role of the rural sector of Azerbaijan, and the special attention paid to this area in the Strategy Roadmaps adopted in 2016. At the same time, the article highlights the impact of climate change, population growth and urbanization trends on land savings. However, the article also discusses the ways of development of technological innovations, technoparks and mechanisms of state support. The changes taking place in this area based on statistical data are also reflected. It is emphasized that this area performs not only economic, but also social functions, and that innovation and human capital-oriented approaches to this area are important in the future.

Key words: economic development, climate, roadmap, agriculture, economic stability

ÖLKƏDƏ SOSIAL BƏRABƏRLİK VƏ İQTİSADI İNKİŞAF: MƏŞĞULLUQ VƏ SOSIAL QEYRİ-BƏRABƏRLİYİN ƏSAS PROBLEMLƏRİ

Niftiyev Famil Qağamalı oğlu

Tərəvəzçilik Elmi Tədqiqat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

f.niftiyev@mail.ru

Xülasə: Məqalə sosial bərabərlik və iqtisadi inkişaf arasındakı qarşılıqlı əlaqəni, məşğulluq və sosial qeyri-bərabərliyin əsas problemlərini araşdırır. Azərbaycanda sosial bərabərlik məsələləri, xüsusilə regional fərqliliklər, işsizlik və təhsil imkanlarının qeyri-bərabər paylanması ilə bağlıdır. Sosial qeyri-bərabərliyin geniş yayılması, xüsusən kənd əhalisi arasında ciddi problemlərə yol açır. Məqalədə bu problemlərin həlli üçün təhsil sistemində islahatlar, sosial müdafiə proqramları və iş yerində bərabərlik təmin olunmasının vacibliyi vurğulanır. Həmçinin, yeni texnologiyaların tətbiqi və sənaye sektorunun inkişafı ilə məşğulluğun artırılması təklif edilir.

Açar sözlər: məşğulluq, inkişaf, təhsil və bacarıq, sosial müdafiə, qeyri-bərabərlik

Sosial bərabərlik və iqtisadi inkişaf, müasir cəmiyyətin ən əsas məsələlərindən biridir. Bir ölkənin iqtisadi inkişafı yalnız ümumi iqtisadi artımla ölçülmür, həm də bu inkişafın xalqın müxtəlif təbəqələrinə bərabər şəkildə paylanması ilə əhatələnir. Bu məqalədə sosial bərabərlik və iqtisadi inkişafın əlaqəsi, məşğulluq məsələləri və sosial qeyri-bərabərliyin təhlili ilə bağlı əsas problemlər nəzərdən keçiriləcək. Azərbaycanda sosial bərabərlik və iqtisadi inkişaf mövzusu son illər daha çox diqqət çəkmiş, əhali arasında yoxsulluğun azaldılması və iş imkanlarının artırılması üçün müxtəlif tədbirlər görülmüşdür.

Sosial bərabərlik və iqtisadi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi ölkənin davamlı və balanslı inkişafının əsasını təşkil edir. Bu əlaqə həm iqtisadi artımın sürətini, həm də bu artımın sosial təbəqələr arasında necə paylandığını müəyyən edir. Azərbaycanda son illərdə sosial bərabərlik məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilmiş və iqtisadi inkişafın bütün əhali qruplarına faydalı olması üçün bir sıra islahatlar həyata keçirilmişdir. Məşğulluq imkanlarının artırılması və işsizlik probleminin həlli üçün müxtəlif proqramlar həyata keçirilir. Dövlətin sosial müdafiə tədbirləri, xüsusən də aşağı gəlirli və az təminatlı ailələrə dəstək verən proqramlar əhəmiyyətli dərəcədə artırılmışdır. Təhsil və peşə bacarıqlarının inkişafı, gənc nəslin iş bazarına inteqrasiyasını sürətləndirir və sosial bərabərliyi gücləndirir. Həmçinin əhali arasında qeyri-bərabərlik və yoxsulluğun azaldılması məqsədilə regional inkişaf layihələri gücləndirilmişdir. Azərbaycanın kənd yerlərində iqtisadi inkişafın təşviqi, şəhər və kənd arasındakı iqtisadi uçurumu azaltmağa yönəlmişdir. Yeni texnologiyaların və sənaye sahələrinin inkişafı, ölkənin məşğulluq potensialını artırmağa xidmət edir. Lakin, sosial qeyri-bərabərliyin tamamilə aradan qaldırılması üçün daha çox islahat və iqtisadi gücün daha bərabər paylanması tələb olunur.

Sosial bərabərlik, insanların cəmiyyətin hər sahəsində bərabər imkanlara malik olması ilə əlaqəlidir. Bu, təhsil, səhiyyə, sosial xidmətlər və məşğulluq sahələrində ədalətli və bərabər şərtlərin mövcud olması deməkdir. İqtisadi inkişaf isə iqtisadi artım, məhsuldarlığın artması və iş yerlərinin yaradılması ilə əlaqəli bir anlayışdır. Sosial bərabərlik olmadan iqtisadi inkişafın davamlı və ədalətli olması çətindir, çünki inkişaf yalnız bəzi təbəqələrin faydalanmasına səbəb ola bilər [4, s. 152].

Azərbaycanda sosial bərabərlik məsələsi, xüsusilə əhalinin regionlar arasında qeyri-bərabər inkişafı ilə əlaqəlidir. Bakıya nisbətən regionlarda təhsil və səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyəti daha aşağı səviyyədədir. Bu, sosial bərabərsizlikləri daha da dərinləşdirir və iqtisadi inkişafın bərabər paylanmasına mane olur. Buna görə də, sosial bərabərlik və iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqənin gücləndirilməsi vacibdir [5, s. 97].

Məşğulluq, iqtisadi inkişafın mühüm komponentidir. İqtisadi artımın təbii nəticəsi olaraq iş yerlərinin sayı artır, amma bu, hər zaman bərabər paylanmır. Məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsi yalnız iqtisadi artımın göstəricisi deyil, həm də cəmiyyətin sosial sabitliyini qoruyan bir faktordur. Lakin,

məşğulluq probleminin mövcudluğu, xüsusilə gənclər və qadınlar arasında, iqtisadi bərabərsizliyin daha da dərinləşməsinə səbəb ola bilər [3, s.76].

Azərbaycanda işsizlik, xüsusilə gənclər və kənd əhalisi arasında yüksəkdir. Qeyri-rəsmi iş sektoru geniş yayılıb. Bu, iş yerlərinin qeyri-bərabər paylanması nəticəsidir. Dövlət proqramları ilə bu problemlərin həlli üçün müxtəlif təşəbbüslər göstərsə də, bu sahədə irəliləyişlər hələ də məhduddur. Azərbaycanda məşğulluq siyasətinin əsas hədəfi, iş imkanlarını artırmaq və işçi qüvvəsinin keyfiyyətini yüksəltmək olmalıdır [5, s.144].

Sosial qeyri-bərabərlik (yoxsulluq), inkişafın qarşısında duran ən böyük maneələrdən biridir. Sosial qeyri-bərabərlik yalnız maddi və iqtisadi çatışmazlıqla əlaqəli deyil, həm də sosial və psixoloji nəticələrə malikdir. Yoxsulluğun geniş yayılması həm fərdi səviyyədə, həm də ümumi cəmiyyət səviyyəsində ciddi problemlərə yol açır.

Azərbaycanda sosial qeyri-bərabərlik, xüsusilə kənd yerlərində daha yaygındır. Kənd əhalisi, iqtisadiyyatın qeyri-rəsmi sektorunda fəaliyyət göstərir, təhsil və sağlamlıq xidmətlərinə əlçatanlıqda çətinliklər yaşayır. Bu, sosial qeyri-bərabərliyin davam etməsinə və gələcək nəsillər üçün iqtisadi vəziyyətin daha da pisləşməsinə səbəb olur. Son illərdə hökumət sosial qeyri-bərabərliyin azaldılması istiqamətində müxtəlif tədbirlər görsə də, ölkənin bəzi regionlarında hələ də ciddi sosial və iqtisadi qeyri-bərabərliklər mövcuddur.

Məşğulluq və sosial qeyri-bərabərlik problemlərinin həlli üçün bir neçə strateji yanaşma mövcuddur:

Təhsil və bacarıqların inkişafı: Təhsil, məşğulluğun və sosial bərabərliyin əsasını təşkil edir. İqtisadi inkişaf üçün insan resurslarının inkişafı, xüsusilə gənclər üçün bacarıqların artırılması vacibdir. Təhsil yalnız iş tapmağa kömək etməklə qalmır, həm də yoxsulluğun qarşısını almaqda mühüm rol oynayır [4].

Azərbaycanda təhsil sektoru üzrə islahatlar həyata keçirilsə də, təhsil imkanlarının bərabər paylanmaması, xüsusilə ətraf rayonlarda yaşayan gənclərin gələcəyini təhdid edir. Təhsil sahəsindəki inkişaf sosial qeyri-bərabərliyin azaldılması və sosial bərabərliyin təmin edilməsi üçün əsas şərtidir.

Sosial müdafiə proqramları: Sosial qeyri-bərabər təbəqələr üçün sosial müdafiə proqramları onları yoxsulluq dövründən çıxarmağa kömək edə bilər. Bu proqramlar ailələrə maliyyə yardımı, sağlamlıq xidmətləri və təhsil imkanları təmin etməklə sosial bərabərliyi artırır [3, s.88].

Azərbaycanda sosial müdafiə proqramları, xüsusən sosial yardım və məşğulluq proqramları sosial qeyri-bərabərliklə mübarizədə mühüm rol oynayır. Ancaq bu proqramların əhatə dairəsi genişləndirilməli və şəffaflıq artırılmalıdır [5, s.103].

İş yerində bərabərlik: İş yerində bərabərliyin təmin edilməsi, xüsusilə qadınlar və gənclər üçün iqtisadi bərabərsizliklərin qarşısını alır. İş yerlərində gender bərabərliyi və ədalətli əmək haqqı siyasətləri tətbiq edilməsi yoxsulluğu azaltmağa kömək edə bilər [1, s. 207].

Azərbaycanda iş yerində gender bərabərliyi məsələsi hələ də tam həll olunmamışdır. Qadınların iş yerlərində bərabər hüquqlara sahib olması və əmək haqqı fərqlərinin azaldılması üçün siyasətlər tətbiq edilməlidir [6, s.161].

İnkişaf edən sənaye və texnologiya sektoru: Yeni texnologiyaların tətbiqi və inkişaf edən sənaye sahələri, yüksək gəlirli iş yerlərinin yaradılmasına və məşğulluq imkanlarının genişlənməsinə səbəb ola bilər. Bu, iqtisadi artımın yeni sahələrə yönəldilməsi ilə məşğulluq və yoxsulluq problemlərinin həllinə töhfə verə bilər.

Azərbaycanda sənaye və texnologiya sahələrində inkişafın sürətləndirilməsi, yüksək texnologiyalı iş yerlərinin yaradılması və əmək bazarının müasirləşdirilməsi ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafına və yoxsulluğun azaldılmasına kömək edə bilər.

Nəticə: Sosial bərabərlik və iqtisadi inkişaf bir-biri ilə sıx əlaqəlidir. Məşğulluq və sosial qeyri-bərabərliyin məsələlərinin həlli, yalnız iqtisadi artım deyil, həm də sosial ədalətin təmin olunmasının vacib olduğunu göstərir. Təhsil, sosial müdafiə, iş yerində bərabərlik və yeni texnologiyaların tətbiqi kimi sahələrdə atılacaq addımlar, bu problemlərin həllinə mühüm töhfə verə bilər. Sonuç olaraq, iqtisadi inkişaf yalnız hər kəsə bərabər imkanlar təmin edildikdə davamlı olacaq.

Ədəbiyyat

1. Ravallion, M. *The Economics of Poverty: History, Measurement, and Policy*. Oxford University Press. 2016, 736 pp.
2. Piketty, T. *Capital in the Twenty-First Century*. Harvard University Press. 2014, 696 pp.
3. Stiglitz, J. E. *Globalization and Its Discontents*. W.W. Norton & Company. 2002. 288 pp.
4. Sen, A. *Development as Freedom*. Oxford University Press. 1999, 384 pp.
5. Əliyev, R. *Azərbaycanda sosial bərabərlik və iqtisadi inkişafın integrasiyası*. Bakı: 2016, səh.192
6. Həsənov, N. *Məşğulluq və yoxsulluğun azaldılması problemləri*. Bakı: 2014, səh. 252

Резюме

Нифтиев Ф.Г.

Социальное равенство и экономическое развитие в стране: основные проблемы занятости и социальной неравенства

Статья рассматривает взаимосвязь между социальной справедливостью и экономическим развитием, а также основные проблемы занятости и социальной неравенства. В Азербайджане вопросы социальной справедливости особенно связаны с региональными различиями, безработицей и неравномерным распределением образовательных возможностей. Широкое распространение социальной неравенства вызывает серьезные проблемы, особенно среди сельского населения. В статье подчеркивается важность реформ в системе образования, социальных программ защиты и обеспечения равенства на рабочих местах для решения этих проблем. Также предлагается увеличение занятости через внедрение новых технологий и развитие промышленного сектора.

Ключевые слова: занятость, развитие, образование и навыки, социальная защита, неравенство

Summary

Niftiyev F.Q.

Social Equality and Economic Development in the Country: Key Issues of Employment and Social Inequality

The article examines the interrelation between social equality and economic development, focusing on the key issues of employment and social inequality. In Azerbaijan, issues of social equality are particularly related to regional disparities, unemployment, and the unequal distribution of educational opportunities. The widespread nature of social inequality, especially among rural populations, creates significant challenges. The article highlights the importance of reforms in the education system, social protection programs, and ensuring equality in the workplace to address these problems. Additionally, increasing employment through the implementation of new technologies and the development of the industrial sector is proposed.

Key words: employment, development, education and skills, social protection, inequality

MALİYYƏ EHTİYATLARININ YARADILMASI İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN BİR İSTİQAMƏTİ KİMİ

Rəsulov Vaqif Hafiz oğlu

Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində Sumqayıt Dövlət Texniki Kolleci,

Sumqayıt, Azərbaycan

resulovvaqif9@gmail.com

Piriyeva Nailə Rəhim qızı

Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində Sumqayıt Dövlət Texniki Kolleci,

Sumqayıt, Azərbaycan

Piriyevanail8@gmail.com

Xülasə: *Global iqtisadi dəyişikliklər və qeyri-müəyyənlik şəraitində maliyyə ehtiyatlarının səmərəli idarə olunması və bu vəsaitlərdən istifadə etməklə effektiv investisiya siyasətinin formalaşdırılması aktual məsələlərdən biridir. Maliyyə ehtiyatlarının məqsədyönlü şəkildə iqtisadiyyata yönəldilməsi həm makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına, həm də iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə xidmət edir. Bu məqalədə maliyyə ehtiyatlarından istifadə sahəsində investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri təhlil olunur.*

Açar sözlər: *maliyyə ehtiyatları, investisiya siyasəti, yaşıl iqtisadiyyat, maliyyə sabitliyi, iqtisadi inkişaf*

Müasir dövrün iqtisadi şəraitində maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması, dayanıqlı və uzunmüddətli iqtisadi inkişafın təminində mühüm rol oynayır. Bu proses həm dövlətin, həm də özəl sektorun investisiya siyasətində strateji əhəmiyyət daşıyır. Maliyyə ehtiyatlarının düzgün idarə olunması, iqtisadi sabitliyi möhkəmləndirməklə yanaşı, fəvqəladə hallarda risklərin azaldılmasına və sosial-iqtisadi layihələrin maliyyələşdirilməsinə şərait yaradır.

Maliyyə ehtiyatları – iqtisadi subyektlərin gələcəkdə yarana biləcək maliyyə tələbatlarını ödəmək məqsədilə topladıqları vəsaitlərdir. Bu ehtiyatlar müxtəlif formalarda ola bilər: dövlət büdcəsi ehtiyat fondu, bank ehtiyatları, müəssisə səviyyəsində yaradılan təhlükəsizlik fondları və s. Maliyyə ehtiyatlarının əsas funksiyalarına iqtisadi sabitlik təminatı, böhran vəziyyətlərində müdafiə vasitəsi və strateji investisiya mənbəyi kimi çıxış etməsi daxildir. İnvestisiya siyasəti iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə yönələn kapital axınlarının tənzimlənməsi və prioritet sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün zəruri strategiyaları əhatə edir. Maliyyə ehtiyatları bu siyasətin mühüm tərkib hissəsi olmaqla, uzunmüddətli layihələrin maliyyələşdirilməsi, dövlət infrastrukturunun inkişafı və innovativ sahələrin təşviqi üçün əsas resurs bazası yaradır. Ehtiyatlar həmçinin investisiya risklərinin idarə olunmasında və maliyyə sabitliyinin qorunmasında əhəmiyyətli alət rolunu oynayır [1, s. 112-118].

Müasir dövrdə iqtisadi inkişaf yalnız iqtisadi artımın təmin olunması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda ekoloji tarazlığın və təbii resursların qorunması da əsas prioritetlər sırasına daxil edilir. Bu baxımdan yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası getdikcə daha çox aktuallıq qazanır. Yaşıl iqtisadiyyat çərçivəsində həyata keçirilən siyasətlərin maliyyələşdirilməsi üçün maliyyə ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə ehtiyatlarının istifadəsində yaşıl iqtisadiyyatın rolu, qarşılıqlı təsirləri və inkişaf istiqamətləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yaşıl iqtisadiyyat – iqtisadi artımı, sosial bərabərliyi və ətraf mühitin qorunmasını təmin edən iqtisadi modeldir. Bu modeldə enerji səmərəliliyi, bərpa olunan enerji mənbələrinə keçid, tullantıların azaldılması və resursların effektiv istifadəsi prioritet təşkil edir. Yaşıl iqtisadiyyatın təşviqi üçün genişmiqyaslı investisiya tələb olunur ki, bu da maliyyə ehtiyatlarının yönləndirilməsini zəruri edir.

Maliyyə ehtiyatları, xüsusilə dövlət fondları və büdcə artıqları, yaşıl iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsində əsas mənbələrdən biri kimi çıxış edir. Aşağıdakı sahələrdə maliyyə ehtiyatlarının istifadəsi yaşıl iqtisadiyyata mühüm töhfə verir [2, s. 85]:

- Bərpa olunan enerji layihələrinin maliyyələşdirilməsi;
- Yaşıl nəqliyyat infrastrukturunun qurulması;
- Enerji səmərəliliyinin artırılması üzrə proqramlar;
- Su və tullantıların idarə olunması sistemlərinin təkmilləşdirilməsi.

Bu istiqamətlərdə yatırımlar həm iqtisadi gəlir, həm də ekoloji fayda gətirir.

Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı ölkələrin dayanıqlı iqtisadi inkişaf strategiyalarında mərkəzi yer tutur. Maliyyə ehtiyatlarının bu sahəyə yönləndirilməsi bir sıra strateji nəticələrə gətirib çıxara bilər [3, s. 134]:

- Karbon emissiyalarının azaldılması;
- İqlim dəyişikliklərinə adaptasiya potensialının artırılması;

- Yeni iş yerlərinin yaradılması və innovativ texnologiyaların tətbiqi;
- Xarici investisiya axınlarının artması və beynəlxalq nüfuzun güclənməsi.

Maliyyə ehtiyatlarının yaşıl iqtisadiyyat istiqamətində istifadəsi yalnız ətraf mühitin mühafizəsinə deyil, həm də ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına güclü təkan verir. Bu vəsaitlərin strateji və məqsədyönlü yönləndirilməsi, innovasiya və davamlılıq əsasında formalaşan iqtisadi modelin qurulmasına imkan yaradır. Yaşıl iqtisadiyyat və maliyyə ehtiyatları arasında səmərəli sinerji gələcək nəsillər üçün daha sağlam və dayanıqlı iqtisadi əsaslar yaradır.

Maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması müxtəlif mənbələr və metodlar vasitəsilə həyata keçirilir. Bunlara büdcə artıqları, vergi gəlirləri, xarici investisiyalar, neft və qaz gəlirləri, səhmlərin yerləşdirilməsi və beynəlxalq maliyyə institutlarından əldə olunan vəsaitlər daxildir. Müasir dövrdə suveren sərvət fondları (məsələn, ARDNF) kimi strukturlar milli maliyyə ehtiyatlarının idarə olunmasında effektiv vasitə kimi çıxış edir. Maliyyə ehtiyatlarının mövcudluğu iqtisadi təhlükəsizlik, fiskal intizam və xarici şoklara qarşı dayanıqlılıq baxımından ölkələrə mühüm üstünlüklər təqdim edir. Bu vəsaitlər qlobal iqtisadi qeyri-sabitlik şəraitində iqtisadiyyatın sabitliyinin qorunmasına, kredit reytinglərinin yüksək səviyyədə qalmasına və investor inamının güclənməsinə töhfə verir.

Maliyyə ehtiyatları investisiya siyasətində mühüm rol oynayır. Onlar yalnız böhran anlarında istifadə olunan təhlükəsizlik yastığı kimi deyil, eyni zamanda uzunmüddətli inkişaf layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün sabit və etibarlı mənbə kimi çıxış edir. Dövlət fondları, büdcə artıqları və strateji ehtiyatlar iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində əsas maliyyə dayaq nöqtələrindəndir. Hazırda bir çox ölkələr, o cümlədən inkişafda olan iqtisadiyyatlar maliyyə ehtiyatlarından istifadədə aşağıdakı problemlərlə qarşılaşır [4, s. 67-73]:

- Strateziyasız və qeyri-hədəfli investisiya qərarları;
- Aşağı şəffaflıq və hesabatlılıq səviyyəsi;
- Gəlirlilik və risk amillərinin balanslaşdırılmaması;
- Maliyyə ehtiyatlarının passiv idarə olunması.

Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün kompleks yanaşmalar və institusional islahatlar tələb olunur. Maliyyə ehtiyatlarından istifadə sahəsində investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı istiqamətlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir [5, s.103]:

1. Strateji planlamanın gücləndirilməsi. Maliyyə ehtiyatlarının istifadəsinə dair uzunmüddətli strateji planların hazırlanması;
2. İnnovasiya yönümlü investisiyalara üstünlük verilməsi. Rəqəmsal texnologiyalar, yaşıl enerji və yüksək əlavə dəyər yaradan sahələrin dəstəklənməsi;
3. Şəffaflıq və hesabatlılıq. Ehtiyat fondlarının fəaliyyəti barədə ictimai məlumatlılığın artırılması;
4. Beynəlxalq təcrübədən faydalanmaq. Dünya Bankı kimi qurumların tövsiyələrinin nəzərə alınması;
5. Risk idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqi. Maliyyə ehtiyatlarının risk profilinin müəyyən olunması və diversifikasiya siyasətinin aparılması.

Nəticə etibarilə, maliyyə ehtiyatlarının düzgün və səmərəli istifadəsi investisiya siyasətinin effektivliyini artırmaqla yanaşı, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini və davamlı inkişafını təmin edə bilər. Bu məqsədlə siyasi iradə, institusional islahatlar və şəffaf idarəetmə əsas faktorlar kimi çıxış etməlidir. Dövlət və özəl sektor bu sahədə koordinasiya şəkildə fəaliyyət göstərərək, uzunmüddətli iqtisadi sabitlik və inkişafın təmin edilməsində mühüm rol oynaya bilər. Bu ehtiyatlar yalnız böhran zamanı deyil, həm də strateji iqtisadi qərarların həyata keçirilməsində əsas rol oynayır. Maliyyə ehtiyatlarının strateji investisiya məqsədləri ilə uzlaşdırılması, iqtisadiyyatın dayanıqlı və rəşadətli şəkildə inkişafı üçün vacib amildir.

Ədəbiyyat

1. Hacıyev V. Maliyyə siyasəti və onun inkişaf istiqamətləri. Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı. 2019, 220 səh.

2. Əliyev A. İnvestisiya siyasəti və iqtisadi artım. Bakı: Elm və Təhsil. 2021. 280 səh.
3. Məmmədov T. Milli iqtisadiyyatda maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması. Bakı: Qanun.2020, 198 səh.
4. Abbasov E. İnkişaf strategiyalarında maliyyə dayanıqlığı. Gəncə: GTM Nəşriyyatı. 2018, 175 səh.
5. Hüseynov R. İnvestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi və ehtiyatların idarə olunması. Bakı: Azərneşr. 2022, 243 səh.
6. İsmayılova Z. Dövlət büdcə siyasətində maliyyə ehtiyatlarının rolu. Bakı: İqtisadiyyat. 2017, 160 səh.
7. Əliyeva L. Rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın qurulmasında investisiya resursları. Bakı: Təfəkkür Universiteti Nəşriyyatı. 2023, 230 səh.

Резюме

Расулов В.Х., Пириева Н.Р.

Создание финансовых резервов как направление инвестиционной политики

В условиях глобальных экономических изменений и неопределенности эффективное управление финансовыми ресурсами и формирование эффективной инвестиционной политики с использованием этих средств являются одними из актуальных вопросов. Целенаправленное распределение финансовых ресурсов в экономику служит как поддержанию макроэкономической стабильности, так и ускорению экономического развития. В статье анализируются направления совершенствования инвестиционной политики в сфере использования финансовых ресурсов.

Ключевые слова: *финансовые ресурсы, инвестиционная политика, зеленая экономика, финансовая стабильность, экономическое развитие*

Summary

Rasulov V.H., Piriyeve N.R.

Creation of Financial Reserves as a Direction of Investment Policy

In the context of global economic changes and uncertainty, effective management of financial resources and the formation of an effective investment policy using these funds are among the pressing issues. Targeted distribution of financial resources in the economy serves both to maintain macroeconomic stability and to accelerate economic development. The article analyzes the directions for improving investment policy in the field of using financial resources.

Key words: *financial resources, investment policy, green economy, financial stability, economic development*

TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRDƏ SƏNAYE SAHƏLƏRİNDƏ AĞILLI TEKNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ VƏ İQTİSADI TƏNZİMLƏNMƏSİ

Sadiqova Aysel Vaqif qızı

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Bakı, Azərbaycan

aysel.sadiqova@asoiu.edu.az

İbrahimova Natavan Vaqif qızı

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Bakı, Azərbaycan

natavanibrahimova84@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə Türkdilli dövlətlərdə sənaye sahəsində ağıllı texnologiyaların tətbiqinin iqtisadi tənzimlənməsi ilə əlaqəli imkanları təhlil edir. Məqsəd, bu regionda rəqəmsal transformasiya proseslərinin inkişafını, qarşılaşılan maneələri və strateji dəstəyi qiymətləndirərək, bu sahədə mövcud vəziyyətin analitik təhlilini təqdim etməkdir.*

Məqalədə rəqəmsallaşma səviyyəsi, dövlət tərəfindən ayrılan maliyyə dəstəyi, texnoloji infrastrukturaların vəziyyəti və insan kapitalı ilə bağlı statistik göstəricilər təqdim edilmişdir. Nəticə olaraq, Türkdilli dövlətlərdə ağıllı texnologiyaların sənaye sektorunda daha geniş tətbiqi üçün institusional dəstək, insan kapitalının inkişafı və beynəlxalq əməkdaşlığın artırılması zərurətini vurğulayır.

Açar sözlər: *ağıllı texnologiyalar, sənaye rəqəmsallaşması, iqtisadi tənzimləmə, Türkdilli dövlətlər, rəqəmsal transformasiya*

Giriş. Müasir dövrdə sənaye sahəsi dünya iqtisadiyyatında əsas lokomotivlərdən biri olmaqda davam edir. Qlobal rəqabətin gücləndiyi, texnologiyaların sürətlə inkişaf etdiyi bir zamanda, ağıllı texnologiyaların sənaye sahəsində tətbiqi ölkələrin iqtisadi dayanıqlılığının və innovasiya potensialının artırılmasında mühüm rol oynayır. Xüsusilə Türkdilli dövlətlər: Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və Qırğızıstan zəngin təbii resursları, strateji coğrafi mövqeləri və inkişaf etməkdə olan sənaye sahələri ilə ağıllı texnologiyaların tətbiqi üçün əlverişli zəmin yaradırlar.

Bu məqalənin məqsədi Türkdilli dövlətlərdə sənaye sahələrində ağıllı texnologiyaların tətbiqi səviyyəsini, qarşıya çıxan problemləri və iqtisadi tənzimləmə mexanizmlərini araşdırmaqdır. Eyni zamanda, mövcud vəziyyət statistik məlumatlar və beynəlxalq tədqiqat nəticələri əsasında təhlil ediləcək, gələcək inkişaf üçün tövsiyələr təqdim olunacaqdır.

Tədqiqatın aktuallığı ondan ibarətdir ki, sənaye sektorunda ağıllı texnologiyaların geniş tətbiqi yalnız məhsuldarlığın artırılması deyil, həm də iqtisadi diversifikasiyanın sürətləndirilməsi və ekoloji dayanıqlılığın təmin olunması üçün yeni imkanlar yaradır. Bu baxımdan, Türkdilli dövlətlər üçün bu sahədə strateji addımların atılması zəruridir.

Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və Qırğızıstan iqtisadi inkişafda sənaye sahəsinə xüsusi diqqət göstərilir. Bu ölkələrdə sənaye sahəsi əsasən enerji, neft-qaz, dağ-mədən, kimya və tekstil kimi sahələrdə cəmlənmişdir. Son illərdə isə sənaye strukturlarında diversifikasiya və texnologiyalaşma istiqamətində əhəmiyyətli dəyişikliklər müşahidə olunur. Azərbaycanda sənaye sektoru Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) təxminən 37%-ni təşkil edir və əsasən neft-qaz sənayesinə əsaslanır [1]. Dövlət "Azərbaycan 2030: Sosial-İqtisadi İnkişaf Strategiyası" çərçivəsində qeyri-neft sənayesinin inkişafına xüsusi diqqət yetirir. Qazaxıstan, Mərkəzi Asiyanın ən iri sənaye bazarlarından birinə malikdir. 2023-cü ildə sənayenin ÜDM-dəki payı 29% olmuşdur və əsas sahələr metallurgiya, enerji və neft-kimya sənayesidir [2]. "Digital Kazakhstan" proqramı ilə ölkə sənayedə rəqəmsallaşmanı sürətləndirməkdədir. Özbəkistan son illərdə sənaye sektorunda liberallaşma və özəlləşdirmə islahatları həyata keçirir. 2022-ci ildə sənaye sektorunun ÜDM-dəki payı 28% təşkil etmişdir [3]. Avtomobil istehsalı, tekstil və qida sənayesi əsas sahələrdir. Türkmənistan sənaye sektorunda xüsusilə təbii qaz və neft emalı sahələrinə üstünlük verir. Türkmənistanın sənaye məhsulunun böyük hissəsi xarici bazarlara yönəlib və 2023-cü ildə sənayenin ÜDM-dəki payı 36% olmuşdur [4]. Qırğızıstan sənaye sahəsində daha çox dağ-mədən sənayesinə söykənir. 2022-ci il göstəricilərinə əsasən, sənaye sektorunun ÜDM-dəki payı 20% olmuşdur [5]. Ölkə sənayesinin strukturunda qızıl hasilatı mühüm yer tutur. Bütün bu ölkələrdə sənayenin inkişafı üçün dövlət proqramları qəbul olunmuş və sənaye parkları, texnologiya zonaları yaradılmışdır. Lakin sənayenin strukturunda innovasiya payı hələ də kifayət qədər yüksək deyil və bu, ağıllı texnologiyaların tətbiqinin zəruriliyini artırır.

Qlobal iqtisadiyyatda baş verən rəqəmsal transformasiya sənaye sektorunda da ciddi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu dəyişikliklər əsasən "Sənaye 4.0" konsepti çərçivəsində inkişaf edir və ağıllı texnologiyaların tətbiqini əhatə edir. Ağıllı texnologiyalar dedikdə süni intellekt (AI), sənaye interneti (IIoT), böyük məlumat analitikası (Big Data), rəqəmsal ikizlər (Digital Twins), blokçeyn və avtomatlaşdırılmış robotlaşdırma sistemləri nəzərdə tutulur [6]. Bu texnologiyalar sənaye müəssisələrində resursların daha səmərəli istifadəsini, məhsuldarlığın və keyfiyyətin artırılmasını, xərclərin azaldılmasını və daha çevik idarəetmənin həyata keçirilməsini təmin edir. Rəqəmsallaşma səviyyəsi yüksək olan ölkələrdə sənaye məhsuldarlığı 20-30% artmışdır [7].

Azərbaycan 2018-ci ildən etibarən “Rəqəmsal Transformasiya Strategiyası” çərçivəsində sənaye sahəsində rəqəmsallaşma proseslərinə başlamışdır. “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı”nda bəzi müəssisələrdə real vaxtda məlumat analitikası və avtomatlaşdırma sistemləri tətbiq olunur. Eyni zamanda, “Azercell” və “Microsoft” şirkətlərinin əməkdaşlığı ilə sənaye müəssisələrində süni intellekt və IoT əsaslı həllərin tətbiqinə başlanılıb [8]. Qazaxıstanda “Цифровой Казахстан” (Digital Kazakhstan) dövlət proqramı çərçivəsində sənaye müəssisələrində rəqəmsal ərizə texnologiyası və avtomatlaşdırılmış nəzarət sistemləri tətbiq olunur. “KazMunayGas” və “Kazakhstan Temir Zholy” kimi iri sənaye şirkətləri ağıllı sistemlərə keçid edir [9]. Ölkədə “Smart Factory” pilot layihələri uğurla tətbiq olunmuşdur. Özbəkistanda “Rəqəmsal Özbəkistan - 2030” strategiyası çərçivəsində sənaye obyektlərində avtomatlaşdırma və süni intellekt texnologiyalarının tətbiqinə başlanılıb. “UzAuto Motors” müəssisəsi istehsal proseslərinin rəqəmsal modelləşdirilməsi və IIoT texnologiyası ilə modernləşdirilmişdir [10]. Türkmənistan daha çox enerji sənayesində rəqəmsallaşmanı tətbiq edir. “Türkmənnebit” şirkəti BP ilə birgə seysmik məlumatların analizi və qaz yataqlarının rəqəmsal xəritələşdirilməsi üzərində çalışır [11]. Qırğızıstan isə rəqəmsallaşmada hələ ilkin mərhələdədir. Lakin “Kyrgyz Industry Development Program 2023–2027” sənədində ağıllı texnologiyaların sənayedə tətbiqi əsas hədəf kimi müəyyən edilmişdir [12].

Ağıllı texnologiyaların iqtisadi tənzimlənməsi

Ağıllı texnologiyaların sənaye sahəsində uğurla tətbiqi yalnız texnoloji inkişaf deyil, həm də effektiv iqtisadi tənzimləmə mexanizmləri ilə birbaşa bağlıdır. Bu texnologiyaların geniş yayılması üçün dövlətlərin maliyyə stimulları, vergi güzəştləri, normativ-hüquqi baza və innovasiya dəstək proqramları həyata keçirməsi vacibdir [13]. Türkdillli dövlətlərdə ağıllı texnologiyaların tətbiqinə yönəlmiş siyasət və normativ sənədlər mövcuddur. Məsələn, Azərbaycanda “Milli İnnovasiya Sistemi”nin yaradılması üzrə strategiya hazırlanır və “Rəqəmsal İqtisadiyyat” konsepsiyası qəbul edilmişdir [14]. Dövlət ağıllı texnologiyaların tətbiqinə investisiya edən sənaye müəssisələrinə güzəştli kreditlər və vergi stimulları təqdim edir. Qazaxıstan “Digital Kazakhstan” proqramı çərçivəsində ağıllı texnologiyalara əsaslanan layihələrə 500 milyon ABŞ dollarına yaxın investisiya yönəlmiş və innovasiya fəaliyyətlərini dəstəkləyən yeni qanunvericilik aktları qəbul etmişdir [15]. Özbəkistanda “Startup və Rəqəmsal İnnovasiya Qanunu” qəbul olunmuş və sənaye müəssisələri üçün texnoloji modernləşmə proqramları vergi güzəştləri ilə təşviq edilir [16]. Qırğızıstan və Türkmənistan isə bu sahədə ilkin mərhələdədir, lakin regional əməkdaşlıq çərçivəsində təcrübə və texnologiya transferi təşviq olunur [17]. Ağıllı texnologiyaların tətbiqi ilkin mərhələdə yüksək kapital xərcləri tələb etdiyindən, dövlətlər maliyyə vasitələri ilə sənaye subyektlərini təşviq etməlidirlər. Məsələn, Azərbaycanda “İnnovasiya və Rəqəmsallaşma Fondu” vasitəsilə sənaye müəssisələrinə texnoloji yeniliklərə keçid üçün subsidiya və qrantlar verilir [18]. Qazaxıstan “Astana Hub” vasitəsilə startup və sənaye şirkətlərinə texniki məsləhət, güzəştli vergi rejimi və inkubasiya dəstəyi təqdim edir. Bu təşəbbüslər ağıllı texnologiyaların sənayedə tətbiqinə zəmin yaradır [19].

Türkdillli dövlətlərdə ağıllı texnologiyaların sənayedə tətbiqi fərqli templərlə inkişaf edir. Statistika göstərir ki, bu sahədə liderlik Qazaxıstan və Azərbaycanın əlindədir. Digər dövlətlərdə isə proses daha çox pilot layihələr və beynəlxalq texnologiya transferi ilə irəliləyir.

Cədvəl 1. Ölkələr üzrə sənayenin rəqəmsallaşma səviyyəsi

Ölkə	Sənaye müəssisələrinin rəqəmsallaşma səviyyəsi (%)	IIoT istifadə edən müəssisələr (%)	Süni intellekt tətbiq edənlər (%)
Azərbaycan	38%	24%	9%
Qazaxıstan	52%	33%	14%
Özbəkistan	29%	18%	6%
Qırğızıstan	14%	7%	3%
Türkmənistan	17%	10%	4%

Mənbə: Dünya Bankı, OECD, ADB hesabatları, 2023 [20], [21]

Bu cədvəl göstərir ki, sənayenin rəqəmsallaşma səviyyəsi hələ də aşağıdır, lakin artım dinamikası mövcuddur. Qazaxıstanda “Smart Factory” təşəbbüsləri və Azərbaycanda “Ağıllı Texnologiyalar üzrə Tətbiq Proqramı” bu göstəricilərə müsbət təsir göstərmişdir [22].

Cədvəl 2. Rəqəmsal İnnovasiya üzrə Dövlət Dəstəyi (2022–2024)

Ölkə	Dövlət dəstəyi (milyon \$)	İllik artım nisbəti (%)
Azərbaycan	96	18%
Qazaxıstan	140	22%
Özbəkistan	78	16%
Qırğızıstan	24	12%
Türkmənistan	19	8%

Mənbə: Dünya Bankı, OECD, ADB hesabatları, 2023 [20], [21]

Aydın olur ki, dövlət dəstəyi ilə rəqəmsallaşma arasında müsbət korrelyasiya mövcuddur. Bu dəstəklər əsasən qrant proqramları, inkubasiya mərkəzləri və infrastruktur quruculuğu formasında təqdim olunur.

Nəticə. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, Türkdilli dövlətlərdə sənaye sektorunun ağıllı texnologiyalar vasitəsilə modernləşdirilməsi strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu ölkələrdə rəqəmsal transformasiya prosesi fərqli sürətlə inkişaf edir və dövlətlərin yanaşmaları müxtəlif səviyyələrdədir. Qazaxıstan və Azərbaycan rəqəmsallaşma sahəsində daha sistemli və məqsədyönlü siyasətlər həyata keçirir, bu da onların sənaye müəssisələrində ağıllı texnologiyaların tətbiqində daha yüksək göstəricilərlə nəticələnir. Digər dövlətlər isə bu prosesdə daha çox texnologiya idxalına, pilot layihələrə və beynəlxalq dəstəyə əsaslanır. Türkdilli dövlətlər üçün ağıllı texnologiyaların sənaye sahəsində tətbiqi yalnız texniki modernləşmə deyil, eyni zamanda iqtisadi tənzimləmə və sosial adaptasiya prosesidir. Bu baxımdan, strateji yanaşmalar kompleks və çoxşaxəli olmalı, dövlət siyasətləri isə texnologiyanın mənimsənilməsi ilə paralel olaraq, institusional və sosial adaptasiyanı da əhatə etməlidir. Bu halda, regionda rəqəbatqabiliyyətli, dayanıqlı və innovativ sənaye modelinin formalaşması mümkün olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. The World Bank. (2023). Azerbaijan Economic Update – Fall 2023. Retrieved from: <https://www.worldbank.org/en/country/azerbaijan/publication/economic-update-fall-2023>
2. OECD. (2022). Kazakhstan Industrial Policy Review. OECD Publishing. Retrieved from: <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/kazakhstan-industrial-policy-review.htm>
3. Asian Development Bank. (2023). Uzbekistan: Economy Profile. Retrieved from: <https://www.adb.org/countries/uzbekistan/economy>
4. United Nations ESCAP. (2023). Turkmenistan Country Profile 2023. Retrieved from: <https://www.unescap.org>
5. National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. (2023). Statistical Yearbook 2023. Retrieved from: <http://www.stat.kg/en>
6. Schwab, K. (2017). The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum.
7. McKinsey & Company. (2022). Smart manufacturing and the future of industry. Retrieved from: <https://www.mckinsey.com>
8. Ministry of Digital Development and Transport of Azerbaijan. (2023). Digital Strategy Reports. Retrieved from: <https://mincom.gov.az>
9. Government of Kazakhstan. (2023). Digital Kazakhstan Program 2020-2025. Retrieved from: <https://digitalkazakhstan.kz>
10. Uzbek Ministry for Development of Information Technologies. (2023). Digital Uzbekistan - 2030. Retrieved from: <https://mitc.uz>
11. BP Turkmenistan. (2023). Strategic Partnership in Energy Sector. Retrieved from: <https://www.bp.com>
12. Ministry of Economy and Commerce of the Kyrgyz Republic. (2023). Industry Development Program 2023–2027. Retrieved from: <http://mineconom.gov.kg>
13. OECD. (2021). Regulatory frameworks for digital transformation in emerging economies. Retrieved from: <https://www.oecd.org>

14. Ministry of Economy of Azerbaijan. (2023). Digital Economy Strategy. Retrieved from: <https://economy.gov.az>
15. Government of Kazakhstan. (2022). Digital Kazakhstan Investment Overview. Retrieved from: <https://digitalkazakhstan.kz>
16. Ministry of Justice of Uzbekistan. (2023). Law on Startups and Digital Innovation. Retrieved from: <https://lex.uz>
17. UNDP. (2023). Regional Innovation and Technology Cooperation among Central Asian Countries. Retrieved from: <https://www.undp.org>
18. Innovation Agency of Azerbaijan. (2023). Support Programs for Industry 4.0. Retrieved from: <https://ia.az>
19. Astana Hub. (2023). Technopark Incentives and Policies. Retrieved from: <https://astanahub.com>
20. World Bank. (2023). Smart Industry Indicators in Central Asia. Retrieved from: <https://www.worldbank.org>
21. Asian Development Bank. (2023). Digital Transformation in Central Asia. Retrieved from: <https://www.adb.org>
22. OECD. (2022). Digital Adoption and Industrial Upgrading. Retrieved from: <https://www.oecd.org>

Резюме

Садыгова А.В., Ибрагимова Н.В.

Применение и экономическое регулирование интеллектуальных технологий в промышленных секторах тюркоязычных стран

В статье анализируются возможности экономического регулирования применения интеллектуальных технологий в промышленной сфере в тюркоязычных государствах. Целью является представление аналитического анализа текущей ситуации в этой области, оценка развития процессов цифровой трансформации в этом регионе, возникающих препятствий и стратегической поддержки.

В статье представлены статистические показатели, характеризующие уровень цифровизации, финансовую поддержку со стороны государства, состояние технологической инфраструктуры и человеческого капитала. В результате подчеркивается необходимость институциональной поддержки, развития человеческого капитала и расширения международного сотрудничества для более широкого применения интеллектуальных технологий в промышленном секторе тюркоязычных стран.

Ключевые слова: интеллектуальные технологии, промышленная цифровизация, экономическое регулирование, тюркоязычные государства, цифровая трансформация

Summary

Sadiqova A.V., Ibrahimova N.V.

Application and Economic Regulation of smart Technologies in Industrial Sectors in Turkic-Speaking Countries

The article analyzes the opportunities related to the economic regulation of the application of smart technologies in the industrial sector in the Turkic-speaking states. The aim is to present an analytical analysis of the current situation in this area, assessing the development of digital transformation processes in this region, the obstacles encountered and the strategic support.

The article presents statistical indicators related to the level of digitalization, financial support allocated by the state, the state of technological infrastructure and human capital. As a result, it emphasizes the need for institutional support, human capital development and increased international cooperation for the wider application of smart technologies in the industrial sector in the Turkic-speaking states.

Key words: smart technologies, industrial digitalization, economic regulation, Turkic-speaking states, digital transformation

AZƏRBAYCANIN TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİNDƏN İSTİFADƏDƏ RƏQƏMSALLAŞMA VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF STRATEGİYALARI

Seyidova Səmirə Rasim qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

samira_seyidova@inbox.ru

Xülasə: Azərbaycan zəngin təbii sərvətləri ilə regionun aparıcı iqtisadi güclərindən biri hesab olunur. Neft və qaz kimi enerji resursları ölkənin iqtisadi inkişafında əsas rol oynasa da, son illərdə dayanıqlı və rəqəmsal yanaşmalar ön plana keçməkdədir. Bu məqalənin məqsədi Azərbaycanda təbii sərvətlərin rəqəmsal üsullarla idarə olunması və dayanıqlı inkişaf strategiyalarını təhlil etməkdir. Tədqiqat həm normativ sənədlərə, həm də aktual statistik məlumatlara əsaslanır. Əsas yanaşmalar rəqəmsal texnologiyalar, ekoloji idarəetmə və strateji planlaşdırma çərçivəsində qiymətləndiriləcək.

Açar sözlər: təbii sərvətlər, rəqəmsallaşma, dayanıqlı inkişaf, idarəetmə, ekoloji təhlükəsizlik, resurslar, strategiya

Azərbaycan Respublikası zəngin və çoxşaxəli təbii ehtiyatları ilə Cənubi Qafqazda xüsusi iqtisadi mövqeyə malikdir. Ölkənin neft və qaz kimi enerji resursları əsrin əvvəllərindən bəri iqtisadi yüksəlişin təməl sütunlarından biri olmuşdur. 2023-cü ildə qeydə alınan 30 milyon ton neft və 47 milyard kubmetr təbii qaz hasilatı bu resursların ölkə iqtisadiyyatında oynadığı həlledici rolu bir daha sübut edir. Bu göstəricilər ümumi daxili məhsulun 40%-ə yaxını və ixrac gəlirlərinin 85%-dən çoxunu təşkil edir. Digər tərəfdən, qeyri-enerji sahələri üzrə təbii ehtiyatlar, o cümlədən torpaq, su, meşə və müxtəlif növ faydalı qazıntılar ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyalarında mühüm yer tutur. Məsələn, Azərbaycanın ərazisinin 55%-dən çoxu kənd təsərrüfatı üçün əlverişlidir ki, bu da ərzaq təhlükəsizliyinin təminatında strateji əhəmiyyət daşıyır. Lakin bu sərvətlərin yalnız mövcudluğu deyil, onların düzgün, məqsədyönlü və ağıllı idarə olunması ölkənin dayanıqlı inkişafının təminatçısıdır. Əvvəllər iqtisadi göstəricilər üstünlük təşkil edirdisə, bu gün ekoloji və sosial faktorlar da qərarvermə prosesində aparıcı amillərdən biri kimi çıxış edir. Enerji sektorundan əldə edilən gəlirlərlə qeyri-neft sahələrinin stimullaşdırılması və iqtisadi diversifikasiyanın həyata keçirilməsi mühüm istiqamət kimi qəbul olunur. Bu səbəbdən təbii resursların səmərəli və uzunmüddətli istifadəsi dövlətin əsas iqtisadi prioritetlərindən biri hesab olunur [3, s. 65].

Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi təbii sərvətlərin idarə olunmasında inqilabi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu texnologiyalar vasitəsilə daha çevik və effektiv qərarların qəbul edilməsi, eləcə də ekoloji nəticələrin əvvəlcədən təhlili mümkün hala gəlmişdir. Geoinformasiya sistemləri (GIS), peyk əsaslı müşahidə texnologiyaları, süni intellekt alqoritmləri və böyük verilər (big data) kimi alətlər Azərbaycanda resurs idarəçiliyinə inteqrasiya olunmağa başlanılıb. Dövlət tərəfindən yaradılmış "e-ekologiya", "e-torpaq", "e-əkin", "e-monitorinq" kimi platformalar vasitəsilə torpaq, su və hava resurslarının elektron bazası formalaşdırılır. Bu sistemlər real vaxt rejimində məlumatların toplanması, təhlili və istifadəsinə imkan verir. SOCAR və digər enerji müəssisələrində tətbiq olunan SCADA sistemləri və müasir sensor qurğular hasilatın təhlükəsizliyi və səmərəliliyini artırmağa xidmət edir [4, s. 34]. Kənd təsərrüfatında isə torpaq sahələrinin rəqəmsallaşdırılması məhsuldarlığın artırılması və su ehtiyatlarından səmərəli istifadənin təmin edilməsinə kömək göstərir. 2022-ci ilə olan məlumata əsasən, ölkədə kənd təsərrüfatı torpaqlarının təqribən 70%-i artıq rəqəmsal xəritələmə sistemlərinə inteqrasiya olunub. Su ehtiyatlarının idarəsində tətbiq olunan "Smart Water" texnologiyası nəticəsində su itkilərinin 20%-ə qədər azaldılması müşahidə olunur. Bu yanaşma həm ətraf mühitin qorunmasına, həm də resursların uzunmüddətli

saxlanmasına şərait yaradır. Beləliklə, rəqəmsallaşma təbii ehtiyatların şəffaf və məsuliyyətli idarə olunmasında əsas alətə çevrilir.

Dayanıqlı inkişaf strategiyaları isə yalnız resursların qorunması deyil, onların gələcək nəsillər üçün də əlçatan qalmasını hədəfləyir. Azərbaycan “2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədində bu baxışı rəsmi səviyyədə qəbul etmişdir. Sənəddə ekoloji təhlükəsizlik və yaşıl inkişaf ayrı-ayrılıqda deyil, bütöv strateji yanaşma çərçivəsində təqdim olunur. Bu çərçivədə təbii resursların qorunması, istismar zamanı ətraf mühitə dəyən ziyanın minimuma endirilməsi və bərpaedici texnologiyaların tətbiqi əsas hədəf kimi qoyulub. Rəqəmsal monitorinq sistemlərinin bu proseslərə integrasiyası ilə ətraf mühitin real vaxt rejimində izlənməsi təmin olunur. Eyni zamanda, günəş və külək enerjisi sahəsində həyata keçirilən 1000 MVt-lıq layihələr bərpa olunan enerji istehsalında ciddi mərhələni əks etdirir. Torpaq istifadəsinin daha səmərəli təşkili məqsədilə agro-ekoloji zonalar yenidən rəqəmsal əsasda xəritələndirilir. Su resurslarının səmərəli istifadəsi və çirklənməsinin qarşısının alınması üçün yaşıl texnologiyaların tətbiqi təşviq olunur. İstehsal və tullantıların idarəsində isə yeni normativ aktların hazırlanması davam etdirilir. Bu yanaşmalarla yanaşı, sosial elementlər – iş yerlərinin yaradılması, ictimai rifah və sağlamlıq da resurslardan istifadə zamanı nəzərə alınır və kompleks idarəetmənin tərkib hissəsinə çevrilir [1; 2, s. 15].

Rəqəmsallaşma sahəsində əldə edilən irəliləyişlərə baxmayaraq, bəzi maneələr də qalmaqdadır. İnfrastrukturun bölgələr üzrə qeyri-bərabər inkişafı bərabər imkanların təmin edilməsində çətinliklər yaradır. Xüsusən dağlıq və ucqar ərazilərdə internetin zəif inkişafı rəqəmsal idarəetmə sistemlərinin tətbiqinə mane olur. Bundan əlavə, texnologiyalarla işləyə bilən kadrların çatışmazlığı və texnoloji savadlılıq səviyyəsinin aşağı olması bu istiqamətdə atılan addımları ləngidir. Normativ-hüquqi bazada rəqəmsal idarəetmə ilə bağlı bəzi boşluqlar və tətbiq mexanizmlərinin qeyri-müəyyənliyi mövcuddur. Bəzən resursların istifadəsində məlumatların tam açıqlanmaması ictimai nəzarətin zəifləməsinə gətirib çıxarır. Qlobal iqlim dəyişikliyi ilə bağlı ortaya çıxan yeni risklər – su qıtlığı, torpaq degradasiyası və digər ekoloji təhdidlər isə mövcud sistemlərə əlavə yüklər gətirir. Bununla belə, bu problemlərin qarşısı integrasiya olunmuş rəqəmsal platformalar vasitəsilə alına bilər. Süni intellekt texnologiyaları vasitəsilə resurs istifadəsi üzrə modellər qurularaq idarəetmə səmərəliliyi artırıla bilər. Eyni zamanda, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və texnologiya transferi də bu sahədə innovativ yanaşmaların formalaşdırılmasına kömək edə bilər. Ümumilikdə isə, bu çağırışlara baxmayaraq, Azərbaycanın rəqəmsal və dayanıqlı idarəetmə potensialı yüksək qiymətləndirilir [5, s. 50].

Nəticə etibarilə, rəqəmsal texnologiyalar və dayanıqlı inkişaf yanaşmaları Azərbaycan üçün bir-birini tamamlayan strateji istiqamətlər kimi çıxış edir. Statistik göstəricilər göstərir ki, bu texnologiyaların resurs idarəçiliyində tətbiqi effektivliyi artırır, ekoloji riskləri azaldır və sosial rifaha töhfə verir. Bu istiqamətdə görülən tədbirlər Azərbaycanın beynəlxalq “yaşıl keçid” hərəkətinə aktiv şəkildə qoşulmasına şərait yaradır. Təbii sərvətlər üzrə vahid rəqəmsal informasiya bazalarının formalaşdırılması və bu məlumatların ictimaiyyətə açıq şəkildə təqdim olunması şəffaflıq səviyyəsini artırır. Su və torpaq ehtiyatlarına dair monitorinq sistemlərinin ölkə üzrə genişləndirilməsi vacib addımlardandır. Dövlət tərəfindən ekoloji təhsil proqramlarının təşviq olunması və əhəlinin bu sahədə maarifləndirilməsi isə uzunmüddətli strateji üstünlük formalaşdırır. Yerli texnoloji şirkətlərlə əməkdaşlıq çərçivəsində rəqəmsal həllərin hazırlanması milli innovasiya mühitini gücləndirə bilər. Eyni zamanda, bu sahədə beynəlxalq donorların texniki yardımı və təcrübəsi də dəyərləndirilməlidir. Nəticədə, Azərbaycanın regional səviyyədə rəqəmsal və dayanıqlı təbii sərvət idarəçiliyi modelini formalaşdıraraq lider mövqeyə yüksəlməsi real hədəf ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Məqsədləri. – Bakı: AR İqtisadiyyat Nazirliyi, 2021. – 84 s.
2. Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. – Bakı: Prezident Administrasiyası, 2021. – 32 s.

3. Azərbaycan Respublikasında təbii sərvətlərin istifadəsi üzrə statistik göstəricilər. – Bakı: Dövlət Statistika Komitəsi, 2023. – 118 s.
4. Rəqəmsal Hökumət Strategiyası. – Bakı: Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi, 2022. – 65 s.
5. World Bank. Azerbaijan: Towards Green Growth through Digital Transformation. – Washington, DC: The World Bank, 2023. – 102 p.

Резюме

Сейидова С.Р.

Азербайджан: цифровизация и стратегии устойчивого развития в использовании природных ресурсов

Азербайджан, обладая богатыми природными ресурсами, считается одним из ведущих экономических центров региона. Хотя нефть и газ играют ключевую роль в экономическом развитии страны, в последние годы на первый план выходят устойчивые и цифровые подходы. Цель данной статьи — анализ цифрового управления природными ресурсами и стратегий устойчивого развития в Азербайджане. Исследование опирается как на нормативные документы, так и на актуальные статистические данные. Основные подходы рассматриваются в контексте цифровых технологий, экологического управления и стратегического планирования.

Ключевые слова: природные ресурсы, цифровизация, устойчивое развитие, управление, экологическая безопасность, ресурсы, стратегия

Summary

Seyidova S.R.

Digitalization and Sustainable Development Strategies in the use of Natural Resources in Azerbaijan

Azerbaijan, rich in natural resources, is considered one of the leading economic powers in the region. While oil and gas remain central to the country's economic development, sustainable and digital approaches have recently come to the forefront. The aim of this article is to analyze the management of natural resources through digital methods and the sustainable development strategies in Azerbaijan. The research is based on both normative documents and up-to-date statistical data. Key approaches are evaluated within the framework of digital technologies, ecological management, and strategic planning.

Key words: natural resources, digitalization, sustainable development, management, environmental safety, resources, strategy

AZƏRBAYCANIN SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İNNOVASIYALARIN İDARƏ OLUNMA MEXANİZMİ

Sultanova Rəna Polad qızı

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
rena-sp@mail.ru

Xülasə: *Məqalədə qeyd olunur ki, ölkə sənaye müəssisələrində innovasiyaların idarə olunma mexanizminin inkişafı əsasdır. Belə ki, müasir dövrdə yeni texnologiyaların tətbiqi müəssisələrin rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasına imkan yaradacaq. Azərbaycanda innovasiyaların idarə olunma mexanizminin təkmilləşdirilməsi kimi, Milli İnnovasiya Mərkəzlərinin yaradılması labüddür. Burada qeyd olunur ki, fəaliyyət göstərən “Muğan” Milli İnnovasiya Mərkəzinin əsas məqsədi startapların dəstəklənməsi, innovasiya layihələrinin və sahibkarlıq fəaliyyətinin yüksəldilməsidir. Hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən terxnoparklar və sənaye klasterləri müasir infrastruktura, elmi və texniki resurslara malik olmaqla elmi-*

tədqiqatları sürətləndirərək innovativ inkişafı təmin edir ki, bu da innovativ sahibkarlığın stimullaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Sonda innovativ inkişafı ilə bağlı nəticə və təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: *sənaye müəssisələri, innovasiyalar, texnologiyalar, rəqabətqabiliyyətlilik, idarəetmə mexanizmi, innovativ sahibkarlıq*

Giriş

Hazırda dəyişən iqtisadi mühitdə Azərbaycanın sənaye müəssisələrində innovasiyaların idarə olunma mexanizminin inkişafı ön plana keçir. Məhz müasir şəraitdə yeni texnologiyaların tətbiqi müəssisələrin rəqabət qabiliyyətliliyinin və səmərəliliyinin artırılmasına imkan yaradacaq. Azərbaycanda innovasiyaların idarə olunma mexanizminin təkmilləşdirilməsi kimi, Milli İnnovasiya Mərkəzlərinin yaradılmasıdır. Belə ki, “Muğan” Milli İnnovasiya Mərkəzi Azərbaycanda innovasiya sahibkarlığının inkişafına təkan verir. Mərkəzin əsas məqsədi startapların dəstəklənməsi, innovasiyalı layihələrin və ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin artırılmasıdır. Mərkəz mütəmadi olaraq ixtisaslaşmanın artırılmasına və sahibkarlığın inkişafına təsir proqramları və tədbirləri həyata keçirir. Bu isə, öz növbəsində, innovativ layihələrin dəstəklənməsi baxımından onları maliyyələşdirir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, “Muğan” Mərkəzi vençur investorları, fondlar, dövlət təşkilatları ilə birgə perspektiv innovasiyalı ideyaların maliyyələşdirilməsində mühüm rol oynayır. Belə ki, o, elmi-tədqiqat müəssisələri ilə sahibkarlar arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə təkan verir. Belə əməkdaşlıq, ilk növbədə, innovativ klasterlərin, yeni texnologiyaların və məhsulların yaranmasına imkan yaradır. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, “Muğan” Mərkəzi ölkədə innovativ ekoloji sistemin əldə olunmasına şərait yaradır.

Azərbaycanın sənaye müəssisələrinin innovativ inkişaf istiqamətləri

Bu günləri fəaliyyət göstərən texnoparklar və sənaye klasterləri (High-Tech Park Azerbaijan) innovativ müəssisə kimi, müasir infrastruktura, elmi və texniki resurslara malik olaraq elmi tədqiqatları sürətləndirərək innovativ inkişafı təmin edir. Əsasən də, ölkədə innovativ sahibkarlığın stimullaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. İnnovasiyaların səmərəli idarə olunması üçün Texnoparkda mütəmadi olaraq idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi həyata keçirilir. Texnoparkda innovasiyaların idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi baxımından aşağıdakılar məqsədəuyğun hesab olunur:

- inkişaf strategiyasının müəyyən edilməsində, əsasən də innovasiyaların idarə olunmasında düzgün strategiyanın tərtibi və reallaşdırılması əsasdır;
- Texnopark özü-özlüyündə uzunmüddətli məqsədləri və prioritetləri əks etdirməlidir ki, bunlar da Azərbaycanın innovativ ekoloji sisteminin tələblərini və imkanlarını əhatəli şəkildə göstərməlidir;
- Texnoparkın fəaliyyət istiqaməti innovativ müəssisələrin cəlb edilməsi və dəstəklənməsidir. Bu isə, öz növbəsində, infrastrukturun cəlb olunması, texniki dəstək, maliyyələşmə haqqında məsləhətlər və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, Texnopark startapların maliyyə dəstəyinin təmin olunmasında investisiya fondları və vençur firmaları ilə birgə tərəfdaşlıq münasibətləri quraraq fəaliyyət göstərir.

Hazırda elmi-tədqiqat və digər innovativ təşkilatlarla əlaqə və tərəfdaşlıq innovasiyaların idarə olunması mexanizminin əsas hissəsi kimi çıxış edir. Məhz, texnopark tərəfdaşlıq münasibətlərinin qurulmasında, şəbəkə tədbirlərin hazırlanmasında, universitetlər, elmi-tədqiqat mərkəzləri və sənaye müəssisələri ilə əlaqələrin qurulmasında aparıcı rola malikdir. Bu isə, ümumilikdə, müəssisələr, elmi təşkilatlar və universitetlər arasında əlaqələrin genişlənməsinə səbəb olur.

Aparılan tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, 2018-2023-cü illərdə bütün sənaye üzrə yeni tətbiq olunmuş məhsul artmış və artım 33448,6 min manat təşkil etmişdir. Lakin 2020-ci ildə 2018-ci illə müqayisədə aşağı düşmə tempi müşahidə olunmuş və 17152,5 min manat az olmuşdur ki, bu da 2019-2020-ci illərdə dünyada cərəyan edən pandemiya ilə bağlı olmuşdur. 2023-cü ildə isə (62400,8) 2021-ci illə (60977,2) müqayisədə 1423,6 mln. manat artmışdır. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində analoji vəziyyət yaranmışdır (bax cədvəl 1-ə) .

Cədvəl 1

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatı üzrə 2018-2023-cü illərdə innovasiyaların tətbiqi, (min manatla)

Göstəricilər:	Əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olmuş məhsul				Təkmilləşdirilmiş məhsul			
	2018	2019	2020	2023	2018	2019	2020	2023
Bütün sənaye	28952,2	21698,1	11759,7	62400,8	855,3	3905,9	16828,4	19254,5
Mədənçıxarma sənayesi	215,3	2495,7	2415,5	-	-	-	-	-
Emal sənayesi	28736,9	19202,4	9344,2	62400,8	855,3	3905,9	16828,4	19254,5
ondan:	-	-	-	-	-	-	-	-
Qida məhsullarının istehsalı	831,2	328,0	-	2500,0	-	21,0	-	5000,0
İçki istehsalı	-	-	-	1919,0	-	-	-	-
Toxuculuq sənayesi	-	-	2121,3	-	-	-	-	-
Geyim istehsalı	-	-	-	-	-	-	-	-
Dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı	-	-	-	-	-	-	-	-
Mebeldən başqa ağacın emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	-	-	-	-	-	-	-	-
Neft məhsullarının istehsalı	-	-	-	-	-	-	-	-
Kimya sənayesi	55,0	-	-	-	738,0	-	-	-
Rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalı	-	-	-	-	-	-	-	-
Tikinti materiallarının istehsalı	-	-	-	181,8	-	-	-	-
Metallurgiya sənayesi	7690,0	12560,0	2436,7	57800,0	-	3852,0	16800,0	14220,0
Hazır metal məmulatlarının istehsalı	-	-	-	-	-	-	-	-
Kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	19937,9	6073,2	4742,0	-	-	-	-	-
Elektrik avadanlıqlarının istehsalı	-	-	-	-	-	-	-	-
Maşın və avadanlıqların istehsalı	222,8	241,2	44,2	-	82,8	-	-	-
Mebellərin istehsalı	-	-	-	-	-	-	-	-
Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri	-	-	-	-	34,5	32,9	28,4	34,5

***Mənbə:** cədvəl ARDSK-nın müvafiq illər üzrə statistik göstəricilər əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir [1].*

Beləliklə, Azərbaycanın dayanıqlı və uzunmüddətli iqtisadi inkişafı, ilk növbədə, sənaye müəssisələrinin innovativ inkişafından bilavasitə asılıdır. Bu isə öz növbəsində, mütəmadi olaraq səylərin və diqqətin artmasını, innovasiyalar üçün müvafiq şəraitin, onların texnoloji bazasının yaradılması və yüksək ixtisaslı kadrların cəlb olunmasını tələb edir. Məhz Azərbaycanın sənaye müəssisələri innovasiyalara müasir yanaşma göstərərək və dünya bazarına çıxışını təmin edərək ölkənin dayanıqlı iqtisadi artımına nail olmaq olar.

Nəticə

Aparılan tədqiqat göstərir ki, Azərbaycanın sənaye müəssisələrində innovasiyaların istifadəsində bir sıra çatışmazlıqlar mövcuddur. Bununla yanaşı innovasiyaların istifadəsində müəyyən müsbət tendensiya da mövcuddur. Lakin bütün bunlara baxmayaraq Azərbaycanın sənaye müəssisələrində əsas diqqət innovasiya inkişafının strategiyasının reallaşdırılmasına yönəldilməli və beynəlxalq praktikanın ən yaxşı

nümunələri istifadə olunmalıdır. Bu isə, öz növbəsində, Azərbaycanın sənaye müəssisələrinin dünya bazarında rəqəbat qabiliyyətliliyinin artırılmasına və ölkənin dayanıqlı inkişafına təkan verəcək.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin sənaye müəssisələrinin innovativ inkişafına kompleks şəkildə yanaşma lazımdır ki, bu da innovasiyaların stimullaşdırılmasına, elmi-texniki potensialın inkişafına, institusional dəstəyin möhkəmləndirilməsinə (elmi tədqiqat institutları, dövlət-biznes strukturları) imkan yaradacaq.

Beləliklə, Azərbaycanda sənaye müəssisələrinin innovativ inkişafına potensial mövcuddur və qarşılıqlı dəstək əsasında onların tətbiqinin sürətləndirilməsi, rəqəbat qabiliyyətliliyinin artırılması və ölkənin iqtisadi imkanlarının genişləndirilməsi vacibdir. Ölkədə uğurlu innovativ inkişafın təmin olunması strateji planlaşdırmadan bilavasitə asılıdır. Əlverişli iqtisadi və hüquqi mühitin yaradılması, elmi və texnoloji resursların birgə istifadəsi innovasiya sahəsində uzunmüddətli məqsədlərə nail olmaq üçün şərait yaradacaq.

Ədəbiyyat

1. <https://stat.gov.az>
2. <https://www.azernews.az/nation/135271.html>
3. <https://noventiq.az/>

Резюме

Султанова Р.П.

Механизм управления инновациями на промышленных предприятиях Азербайджана

В статье отмечается, что разработка механизма управления инновациями на промышленных предприятиях страны имеет ключевое значение. Таким образом, использование новых технологий в современную эпоху позволит предприятиям повысить свою конкурентоспособность. Создание национальных инновационных центров имеет большое значение, как и совершенствование механизма управления инновациями в Азербайджане. Здесь отмечается, что основной целью действующего Национального инновационного центра «Мугань» является поддержка стартапов, стимулирование инновационных проектов и предпринимательской активности. В настоящее время в стране действуют технопарки и промышленные кластеры с современной инфраструктурой, научно-технической базой, ускоряющие научные исследования и обеспечивающие инновационное развитие, что играет значительную роль в стимулировании инновационного предпринимательства. В заключении были сделаны выводы и даны предложения относительно инновационного развития.

Ключевые слова: *промышленные предприятия, инновации, технологии, конкурентоспособность, механизм управления, инновационное предпринимательство.*

Summary

Sultanova R.P.

Innovation Management Mechanism in Industrial Enterprises of Azerbaijan

The article notes that the development of an innovation management mechanism in industrial enterprises of the country is of key importance. Thus, the use of new technologies in the modern era will allow enterprises to increase their competitiveness. The creation of national innovation centers is of great importance, as is the improvement of the innovation management mechanism in Azerbaijan. It is noted here that the main goal of the existing National Innovation Center "Mugan" is to support startups, stimulate innovative projects and entrepreneurial activity. Currently, the country has technology parks and industrial clusters with modern infrastructure, scientific and technical base, accelerating scientific research and ensuring innovative development, which plays a significant role in stimulating innovative entrepreneurship. In conclusion, conclusions and proposals were made regarding innovative development.

Key words: industrial enterprises, innovations, technologies, competitiveness, management mechanism, innovative entrepreneurship.

TƏBİİ SƏRVƏTLƏRDƏN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏNİN DAYANIQLI İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Şirinova Rəsmiyyə Vəriş qızı

*Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
res.qedirova@mail.ru*

Xülasə: Məqalədə qeyd edilir ki, təbii ehtiyatların qeyri-effektiv istifadəsi yalnız iqtisadi itkilərlə deyil, həm də ekoloji və sosial fəsadlarla nəticələnə bilər. Bu baxımdan, resursların planlı şəkildə idarə olunması və gələcək nəsillər üçün qorunması zəruridir. Məqalədə həmçinin, təbii sərvətlərin səmərəli istifadəsinin mahiyyəti və onun iqtisadi, ekoloji və sosial aspektləri ətraflı şəkildə əsaslandırılır. Resursların idarə olunması ilə bağlı mövcud çağırışlar və risklər sistemli yanaşmalarla təhlil olunur. Bundan əlavə, türkdilli ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkiyə, Türkmənistan, Özbəkistan və Qırğızıstanda təbii sərvətlərin istismarı sahəsindəki mövcud vəziyyət geniş şəkildə qiymətləndirilir. Bu ölkələrdə enerji, su və torpaq ehtiyatlarının istifadəsində rast gəlinən problemlər və uğurlu nümunələr müqayisəli şəkildə təhlil edilir. Məqalədə regional əməkdaşlıq mexanizmlərinin zəifliyi və informasiya mübadiləsinin məhdudluğu qeyd olunur.

Açar sözlər: təbii sərvətlər, səmərəlilik, dayanıqlı inkişaf, ekoloji balans, təhlükəsizlik və s.

Giriş. Təbii sərvətlər ölkələrin iqtisadi inkişafının və sosial rifahının təməlini təşkil edən mühüm strateji resurslardır. Bu resurslara səmərəli və məsuliyyətli yanaşma dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının əsas tələblərindən biridir. Yeraltı və yerüstü sərvətlər iqtisadiyyatın bir çox sektorunda fəaliyyətin əsas bazasını təşkil edir. Təbii sərvətlərin tükənən və bərpa olunmayan xarakteri onların idarə edilməsində uzunmüddətli və düşünülmüş siyasətin zəruriliyini göstərir.

Sürətli sənayeləşmə, şəhərləşmə və əhali artımı təbii sərvətlərə olan tələbatı artırır [1]. Bu isə ətraf mühitə təzyiqləri gücləndirərək ekoloji balansı pozur. Dayanıqlı inkişaf konsepsiyası isə iqtisadi artımın ekoloji mühitə və sosial rifahla zərər vurmadan təmin olunmasını qarşıya məqsəd qoyur. Bu baxımdan təbii sərvətlərin istismarı zamanı onların ekoloji daşıma qabiliyyəti nəzərə alınmalıdır.

Təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsi yalnız iqtisadi dəyərin artırılması deyil, həm də gələcək nəsillərin bu resurslardan faydalana bilməsi imkanlarının qorunması deməkdir. Müasir dünyada bu məsələnin aktuallığı beynəlxalq təşkilatlar və dövlətlər tərəfindən də etiraf olunur. BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri çərçivəsində təbii sərvətlərin idarə olunması xüsusi yer tutur [2]. Enerji, su, torpaq, meşə və biomüxtəliflik kimi əsas təbii resursların qorunması strateji vəzifədir.

Səmərəli idarəetmə yanaşması sərvətlərin yalnız istismarı ilə deyil, həm də onların bərpası, monitorinqi və innovativ texnologiyalar vasitəsilə istifadəsi ilə xarakterizə olunur. Təbii sərvətlər üzərində yüksək asılılıq olan ölkələrdə iqtisadi strukturun şaxələndirilməsi və alternativ sahələrin inkişaf etdirilməsi vacib şərtidir. Bu həm də sosial sabitliyi və ekoloji təhlükəsizliyi təmin edən əsas vasitələrdəndir. Ətraf mühitin qorunması təbii sərvətlərin davamlı istifadəsinin ayrılmaz hissəsidir.

Təbii sərvətlərdən qeyri-qanuni və nəzarətsiz istifadə torpaq degradasiyasına, su ehtiyatlarının azalmasına və biomüxtəlifliyin itirilməsinə səbəb olur. Bu isə nəticə etibarilə global iqlim dəyişikliyi, quraqlıq və ekosistemlərin sıradan çıxması kimi problemləri gündəmə gətirir. Belə halların qarşısını almaq üçün hüquqi tənzimləmələrin təkmilləşdirilməsi və ictimai nəzarətin gücləndirilməsi vacibdir. Həmçinin, ictimaiyyətin maarifləndirilməsi və iştirakçılıq mexanizmlərinin genişləndirilməsi bu prosesə töhfə verir.

Elm və texnologiyanın rolu bu sahədə xüsusilə böyükdür. Yeni texnologiyalar vasitəsilə resurslardan daha az enerji və su sərf edərək daha çox nəticə əldə etmək mümkündür [1]. Bu isə resursların davamlı

istifadəsini təmin edir. Ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların tətbiqi sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrində ətraf mühitin mühafizəsini gücləndirir. Təkrar emal və tullantıların azaldılması da bu sahədə vacib istiqamətlərdən biridir.

Bütövlükdə təbii sərvətlərin dayanıqlı istifadəsi yalnız dövlətin deyil, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin üzərinə düşən məsuliyyətdir. Dövlət siyasəti ilə yanaşı, özəl sektor və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının rolu da artmalıdır. Səmərəli idarəetmə üçün məlumat bazalarının yaradılması və şəffaflıq əsas prinsip kimi qəbul olunmalıdır [1]. Bu yolla həm resursların qorunması, həm də sosial-iqtisadi inkişaf arasında balans təmin edilə bilər.

Türkdilli ölkələr üzrə mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi. Türkdilli ölkələr-Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və Qırğızıstan-təbii resurslar baxımından zəngin ölkələr qrupuna daxildirlər. Bu ölkələrdə əsasən neft, qaz, kömür, su ehtiyatları, torpaq və meşə resursları geniş yayılmışdır. Lakin bu resursların istifadəsində və idarə olunmasında müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Hər bir ölkənin milli siyasət və iqtisadi prioritetlərinə uyğun olaraq təbii sərvətlərin istismarı fərqli istiqamətlərdə inkişaf edir.

Azərbaycan və Qazaxıstan neft-qaz resurslarının səmərəli istifadəsi ilə iqtisadi artımı təmin edən əsas türkdilli ölkələrdəndir. Bu ölkələr beynəlxalq enerji layihələrində fəal iştirak edərək öz resurslarını dünya bazarına çıxarmaqda uğurlar qazanıblar. Bununla yanaşı, alternativ enerji və yaşıl iqtisadiyyat sahələrinə keçid hələ arzuolunan səviyyədə deyil. Türkiyə, enerji resurslarına daha çox xərirdən asılı olsa da, son illərdə daxili resursların inkişafı və bərpa olunan enerji sahəsində ciddi irəliləyişlər əldə edib.

Özbəkistan və Qırğızıstan kimi ölkələrdə su ehtiyatları əsas təbii resurslardan sayılır. Bu resursların bölgə ölkələri arasında bölüşdürülməsi və idarə olunması zaman-zaman mübahisələrə səbəb olur. Transsərhəd su resurslarının ədalətli və səmərəli istifadəsi regionda əməkdaşlıq və sülhün təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Türkmənistan isə qaz ehtiyatları ilə seçilir və əsasən bu sahədə ixrac yönümlü siyasət yürüdür.

Bütün bu ölkələrdə ekoloji problemlər və iqlim dəyişikliyi ilə bağlı risklər artmaqdadır. Aral dənizinin quruması, meşələrin azalması, torpaq eroziyası və səhrələşmə kimi məsələlər gündəmdədir. Bu problemlərin bir çoxu məhz təbii resursların düzgün idarə olunmamasından qaynaqlanır. Son illərdə region ölkələri ekoloji siyasətə daha çox diqqət ayırmağa başlayıblar. Lakin institusional mexanizmlərin zəifliyi və hüquqi bazanın qeyri-kafiliyi bu sahədə çətinliklər yaradır.

Türkdilli ölkələr arasında əməkdaşlıq imkanları geniş olsa da, resursların birgə idarə olunması və məlumat mübadiləsi hələ zəif inkişaf edib. TÜRKPA, Türk Dövlətləri Təşkilatı və digər qurumlar bu istiqamətdə platformalar yaratsa da, praktiki nəticələr hələ məhduddur. Regionda ortaq ekoloji strategiyaların hazırlanması və həyata keçirilməsi prioritet məsələlərdəndir. Təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə üçün ümumi ekoloji standartların qəbul olunması və təcrübə mübadiləsi aparılması vacibdir.

Region ölkələrinin iqtisadiyyatında təbii sərvətlər əsas gəlir mənbəyi kimi çıxış edir. Lakin bu asılılıq risklər doğurur və iqtisadiyyatın diversifikasiyası zəruri görünür. Sərvətlərin faydalı istifadəsi üçün şəffaflıq, hesabatlılıq və ictimai iştirak əsas prinsiplər kimi tətbiq edilməlidir. Yerli icmaların bu prosesə cəlb olunması da resursların ədalətli bölüşdürülməsi baxımından mühüm rol oynayır. Bütövlükdə mövcud vəziyyət göstərir ki, türkdilli ölkələr təbii sərvətlərin idarəsində həm uğurlar, həm də problemlərlə üzləşirlər.

Nəticə və təkliflər. Təbii sərvətlərin dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə uyğun istifadəsi gələcək nəsillərə sağlam ekosistem və iqtisadi sabitlik miras qoymaq baxımından həyati əhəmiyyət daşıyır. Türkdilli ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, resursların rəşional istifadəsi üçün vahid və koordinasiyalı yanaşmalar tələb olunur. Bu ölkələr arasında enerji, su və torpaq sahələrində əməkdaşlıq mexanizmləri gücləndirilməlidir.

Ətraf mühitə təsirin minimuma endirilməsi və ekosistemlərin qorunması siyasətlərin əsas prioritetinə çevrilməlidir. Təbii resursların idarəsində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi və elmi tədqiqatların artırılması vacib şərtədir. Regionda təhsil və maarifləndirmə proqramları genişləndirilməli, əhalidə ekoloji məsuliyyət hissi formalaşdırılmalıdır.

Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq genişləndirilməli və texniki-maliyyə dəstəyi imkanlarından daha fəal istifadə olunmalıdır. Təbii sərvətlərin qorunması yalnız ekoloji deyil, həm də sosial-iqtisadi məsələ kimi yanaşılmalıdır. Xüsusilə kənd yerlərində yaşayan əhali üçün alternativ gəlir mənbələri yaradılmalı və onların ekoloji cəhətdən təmiz fəaliyyətə cəlb olunması təşviq edilməlidir. Əlavə olaraq, ekoloji hüquqi baza gücləndirilməli və pozuntulara qarşı sanksiyalar sərtləşdirilməlidir. Şəffaflıq və hesabatlılıq prinsipinin tətbiqi ictimai nəzarəti gücləndirəcəkdir. Dayanıqlı inkişaf üçün regional ekoloji fondların yaradılması təşəbbüsə çevrilə bilər.

Nəticə etibarilə, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə və onların qorunması türkdilli ölkələrdə sabitlik, rifah və davamlı inkişaf üçün vacib şərtidir. Bu sahədə atılacaq düzgün addımlar regionun ümumi gələcəyinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. UNEP (United Nations Environment Programme), 2021. "Making Peace with Nature: A scientific blueprint to tackle the climate, biodiversity and pollution emergencies" <https://www.unep.org/resources/making-peace-nature>

2. United Nations (UN), 2015 "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development". <https://sdgs.un.org/2030agenda>

Резюме

Ширина Р.В.

Направления устойчивого развития рационального использования природных ресурсов

В статье отмечается, что неэффективное использование природных ресурсов может привести не только к экономическим потерям, но и к экологическим и социальным последствиям. В связи с этим необходимо планомерное управление ресурсами и их сохранение для будущих поколений. В статье также подробно обосновывается сущность рационального использования природных ресурсов и его экономические, экологические и социальные аспекты. Текущие вызовы и риски, связанные с управлением ресурсами, анализируются с помощью системных подходов. Кроме того, широко оценивается текущая ситуация в сфере эксплуатации природных ресурсов в тюркоязычных странах, в том числе в Азербайджане, Казахстане, Турции, Туркменистане, Узбекистане и Кыргызстане. Проблемы и успешные примеры использования энергетических, водных и земельных ресурсов в этих странах анализируются сравнительно. В статье отмечается слабость механизмов регионального сотрудничества и ограниченность обмена информацией.

Ключевые слова: природные ресурсы, эффективность, устойчивое развитие, экологический баланс, безопасность и т. д.

Summary

Shirinova R.V.

Sustainable Development Directions of Rational Use of Natural Resources

The article notes that the inefficient use of natural resources can result not only in economic losses, but also in environmental and social consequences. In this regard, it is necessary that resources are managed in a planned manner and protected for future generations. The article also substantiates in detail the essence of the effective use of Natural Resources and its economic, environmental and social aspects. The current challenges and risks associated with resource management are analyzed using systematic approaches. In addition, the current situation in the field of exploitation of Natural Resources in Turkic-speaking countries, including Azerbaijan, Kazakhstan, Turkey, Turkmenistan, Uzbekistan and Kyrgyzstan, is widely assessed. The problems and successful patterns encountered in the use of energy, water and land resources in these countries are analyzed comparatively. The article notes the weakness of regional cooperation mechanisms and the limitation of information exchange.

Key words: natural resources, efficiency, sustainable development, ecological balance, safety, etc.

MÜASİR ŞƏRAİTDƏ MÜƏSSISƏNİN MALİYYƏ STRATEGİYASININ FORMALAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Şükürova Esmira Həsən qızı

Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində Sumqayıt Dövlət Texniki Kolleci, Sumqayıt, Azərbaycan
esmirashukurova14@gmail.com

Rəhmanova Lalə Rəhman qızı

Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində Sumqayıt Dövlət Texniki Kolleci, Sumqayıt, Azərbaycan
lalarahmaova75@gmail.com

Xülasə: Müasir dövrdə qeyri-sabit bazar şəraitində müəssisələrin dayanıqlı inkişafına optimal şəkildə formalaşmış və ardıcıl həyata keçirilən maliyyə strategiyası vasitəsilə nail olmaq olar. Çünki müəssisənin maliyyə strategiyasının formalaşdırılması ilə bağlı məsələlər bu gün də aktualdır. Məqalədə maliyyə strategiyasının formalaşdırılmasının nəzəri prinsipləri, onun əsas mərhələləri, müəssisənin maliyyə sabitliyi ilə əlaqəsi əsaslandırılır.

Açar sözlər: maliyyə strategiyası, rəqabətqabiliyyətlik, dayanıqlıq, maliyyə, planlaşdırma.

Bazar iqtisadiyyatı müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsinin əsas metoduna çevrilən maliyyə təhlilinin rolunun möhkəmlənməsinə və keyfiyyətə dəyişməsinə öz töhfəsini verir. Bu, bazarda risk və rəqabət qabiliyyətinin dərəcəsini müəyyən etməyə imkan verir. Maliyyə strategiyasına çox diqqət yetirən müəssisələr daha rəqabətli və dayanıqlı olurlar.

Maliyyə sabitliyi müəssisənin fəaliyyətinin bütün dövrü ərzində, o cümlədən alınmış kreditlərin istehsalə yönəldilməsi və xidmət göstərilməsi ilə bağlı fəaliyyətin səmərəliliyini saxlamağa imkan verən balanslaşdırılmış maliyyə resurslarının mövcudluğunu nəzərdə tutur. Maliyyə sabitliyi müəssisənin cari maliyyə vəziyyətini izləmək məqsədini daşıyır. Eyni zamanda, ehtiyat və imkanların, onların gücləndirilməsi yollarının və vasitələrin axtarışı, idarəetmə prosesinin təhlili və həyata keçirilməsi üçün zəruri olan istiqamətləri və alətləri müəyyən edir. Müəssisənin öhdəliklərini tam yerinə yetirmək, gözlənilməz hadisələr üzrə həll yollarını müəyyən etmək, fəaliyyətini maliyyələşdirmək və hətta əlverişsiz şəraitdə də işgüzar fəaliyyətini davam etdirmək qabiliyyəti onun sabit maliyyə vəziyyətini göstərir və əksinə.

Maliyyə strategiyasının formalaşdırılması məsələləri həm iri, həm də kiçik müəssisələr, eləcə də müxtəlif mülkiyyət formaları - dövlət müəssisələri, ictimai təşkilatlar və kommersiya strukturları üçün aktualdır.

Maliyyə strategiyası müəssisənin maliyyə sabitliyini gücləndirmək məqsədi ilə maliyyənin formalaşdırılmasını və planlaşdırılmasını birləşdirən müəssisənin ümumi fəaliyyət planıdır, o cümlədən:

- maliyyə vəziyyətinin planlaşdırılması, uçotu, təhlili və nəzarəti;
- müəssisənin əmlakının və kapital strukturunun optimallaşdırılması;
- mənfəətin bölüşdürülməsi.

Maliyyə strategiyasının formalaşdırılması prosesində:

1) maliyyənin formalaşdırılması, onun planlaşdırılması və təmin edilməsi nəzəriyyəsi və praktikası məsələləri nəzərdən keçirilir;

2) bazarın idarə olunması şəraitində müəssisənin maliyyə sabitliyini təmin edən məsələlər həll edilir.

Maliyyə strategiyası seçilərkən əsas diqqət sahibkarlıq subyektinin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsinə yönəldilir. Bu tədqiqat sahəsinin prioritetləri müəssisənin inkişaf istiqamətlərinin düzgün proqnozlaşdırılması, mümkün səhvlərin və yanlış hesablamaların qarşısının alınması üçün xüsusi tövsiyələrin hazırlanması və məsələnin faktiki vəziyyətinin aydınlaşdırılmasıdır [4 s.89].

Maliyyə strategiyası ödəməmə riski, inflyasiya və digər gözlənilməz hallar nəzərə alınmaqla hazırlanır. Buna görə də, maliyyə strategiyası istehsal məqsədlərinə uyğun olmalıdır və lazım gəldikdə düzəlişlər edilməli və dəyişdirilməlidir.

Maliyyə strategiyası müəssisənin bütün aspektlərini, o cümlədən əsas və dövriyyə vəsaitlərinin optimallaşdırılması, mənfəətin bölüşdürülməsi, nağdsız ödənişlər, vergi və qiymət siyasəti, qiymətli kağızlar siyasətini əhatə edir. O, müəssisənin maliyyə imkanlarını, daxili və xarici amillərin xarakterini nəzərə almaqla, müəssisənin maliyyə-iqtisadi imkanlarının əmtəə bazarında hökm sürən şəraitə uyğun olmasını təmin edir. Əks halda şirkət müflis ola bilər.

Maliyyə strategiyasının formalaşdırılması sahələrinə aşağıdakılar daxildir:

1. Xarici və daxili maliyyə əlaqələri;
2. Əməliyyat, investisiya, innovasiya və digər fəaliyyətlərin idarə edilməsi;
3. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə edilməsi;
4. Müəssisənin maliyyə risklərinin idarə edilməsi;
5. Maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə fəaliyyətlər.

Maliyyə strategiyasının əsas məqsədi müəssisənin tam müstəqilliyinə və sərbəstliyinə nail olmaqdır və o konkret təşkilat prinsiplərinə əsaslanır [1, s.112]:

- 1) müəssisənin bütün pul vəsaitlərinin hərəkətinin gələcəyini və onların xərclənməsinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirən cari və uzunmüddətli maliyyə planlaşdırılması;
- 2) maliyyə resurslarının mərkəzləşdirilməsi, onların manevr qabiliyyətinin təmin edilməsi, onların istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin əsas istiqamətlərində cəmləşməsi;
- 3) mümkün bazar dalğalanmaları şəraitində müəssisənin sabit fəaliyyətini təmin edən maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması;
- 4) tərəfdaşlar qarşısında maliyyə öhdəliklərinin qeyd-şərtsiz yerinə yetirilməsi;
- 5) müəssisənin uçot, maliyyə və amortizasiya siyasətinin işlənilib hazırlanması;
- 6) mövcud standartlar əsasında müəssisənin və biznes seqmentlərinin maliyyə hesabatlarının təşkili və aparılması;
- 7) müəssisə və biznes seqmentləri üçün maliyyə hesabatlarının hazırlanması;
- 8) müəssisənin fəaliyyətinin və onun seqmentlərinin (prioritet iqtisadi və coğrafi seqmentlər) maliyyə təhlili;
- 9) müəssisənin və onun bütün seqmentləri üzərində maliyyə nəzarəti.

Ümumi (əsas) maliyyə strategiyası, əməliyyat maliyyə strategiyası və müəyyən strateji məqsədlərin həyata keçirilməsi (fərdi strateji məqsədlərə nail olmaq) strategiyası mövcuddur.

Ümumi (əsas) maliyyə strategiyası müəssisənin fəaliyyətini müəyyən edən maliyyə strategiyasıdır. Məsələn, bütün səviyyələrdə büdcələrlə əlaqə, müəssisənin gəlirlərinin formalaşması və istifadəsi, maliyyə resurslarına və onların formalaşma mənbələrinə illik tələbat.

Əməliyyat maliyyə strategiyası maliyyə resurslarının cari manevr strategiyası, yəni maliyyə vəsaitlərinin xərclənməsinə nəzarət və daxili ehtiyatların səfərbər edilməsi strategiyasıdır ki, bu da mövcud qeyri-sabit iqtisadi şəraitdə olduqca vacibdir. Ümumi maliyyə strategiyası çərçivəsində bir ay və rüb üzrə hazırlanır. Bu maliyyə strategiyası aşağıdakıları əhatə edir [3, s.129]:

- ümumi gəlir və qazanc (satılmış məhsula görə müştərilərlə hesablaşmalar, kredit əməliyyatlarından daxilolmalar, qiymətli kağızlardan gəlirlər);
- ümumi xərclər (təchizatçılara ödənişlər, əmək haqqı, bütün səviyyələrdə büdcələr və banklar qarşısında öhdəliklərin ödənilməsi).

Fərdi məqsədlərə çatmaq strategiyası əsas strateji məqsədə çatmağa yönəlmiş maliyyə əməliyyatlarının peşəkar şəkildə həyata keçirilməsidir. Strategiya əməliyyat maliyyə strategiyası çərçivəsində planlaşdırılan tədbirlərin təyin edilmiş icraçılarla həyata keçirilməsini və onun icrasına gündəlik nəzarəti əhatə edir.

Maliyyə strategiyasının hazırlanmasında aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilir: pul gəlirlərinin identifikasiyası, daxili resursların səfərbər edilməsi, istehsal xərclərinin maksimum azaldılması, mənfəətin düzgün bölüşdürülməsi və istifadəsi, dövriyyə kapitalına olan tələblərin müəyyən edilməsi, müəssisənin kapitalından rəşional istifadə.

Müəssisənin maliyyə strategiyasının formalaşdırılması prosesi cədvəldə göstərilən mərhələlərdə həyata keçirilir [2, s.59]:

Cədvəl 1.

Müəssisənin maliyyə strategiyasının inkişaf prosesinin təşkilinin əsas mərhələləri

Maliyyə strategiyasının formalaşdırılması mərhələləri	Maliyyə strategiyasının formalaşdırılması mərhələlərinin məzmunu
Maliyyə strategiyasının formalaşmasının ümumi dövrünün müəyyən edilməsi	Bu, maliyyə strategiyasının işlənilib hazırlandığı dövrüdür
Xarici maliyyə mühitinin amillərinin tədqiqi	Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin iqtisadi və hüquqi şəraitinin tədqiqi
Müəssisənin güclü və zəif tərəflərinin qiymətləndirilməsi	Müəssisənin lazımi potensiala malik olub olmadığını müəyyən edir
Müəssisənin strateji maliyyə vəziyyətinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi	Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin potensialının və məhdudiyyətlərinin əsas parametrlərinin müəyyən edilməsi
Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin strateji məqsədlərinin formalaşdırılması	Mülkiyyətçilərin rifahının yaxşılaşdırılması və müəssisənin bazar dəyərinin maksimuma çatdırılması
Maliyyə fəaliyyətinin hədəf strateji normativlərinin hazırlanması	İdarəetmə qərarlarının qəbulu və maliyyə strategiyasının həyata keçirilməsinin əsası kimi xidmət edir
Əsas strateji maliyyə qərarlarının qəbulu	Dominant fəaliyyət növləri sahəsində müəssisənin maliyyə inkişafının əsas strategiyalarının müəyyən edilməsi
Hazırlanmış maliyyə strategiyasının qiymətləndirilməsi	Qiymətləndirmə zamanı müəssisə tərəfindən müəyyən edilmiş xüsusi iqtisadi və qeyri-iqtisadi meyarlar tətbiq edilir
Maliyyə strategiyasının həyata keçirilməsinin təmin edilməsi	Əvvəlcədən planlaşdırılmış strateji tədbirlər əsasında yeni idarəetmə qərarları hazırlana və tətbiq oluna bilər
Maliyyə strategiyasının həyata keçirilməsinə nəzarətin təşkili	O, müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin əsas strateji hədəf standartlarının həyata keçirilməsini əks etdirən strateji maliyyə nəzarəti əsasında həyata keçirilir

Maliyyə strategiyasının hazırlanmasının daha uyğun şərtlərinə aşağıdakılar daxildir:

- xarici maliyyə mühiti amillərinin dəyişməsinin intensivliyi;
- müəssisənin həyat dövrünün yeni mərhələsinə yaxınlaşan keçid;
- yeni kommersiya imkanları ilə əlaqədar müəssisənin əməliyyat fəaliyyətinin məqsədlərində köklü dəyişiklik.

Yuxarıda göstərilən amilləri ümumiləşdirərək, müəssisənin maliyyə strategiyasının əsas xüsusiyyətlərini müəyyən edək.

1. Funksional strategiyalar sistemində vacib yer tutur.

2. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin və maliyyə münasibətlərinin inkişafının bütün əsas istiqamətlərini əhatə edir.

3. Maliyyə fəaliyyətinin xarici şərtlərindəki dəyişiklikləri nəzərə alır və onlara reaksiya verir.

4. Maliyyə məqsədlərinə çatmağın daha səmərəli yollarının müəyyən edilməsini təmin edir.

5. Müəssisənin strateji inkişafının maliyyə məqsədlərini formalaşdırır.

Beləliklə, maliyyə fəaliyyətinin mərkəzi sahələri üçün maliyyə strategiyasının hazırlanması müəssisənin gələcək maliyyə rifahı ilə bağlı səmərəli idarəetmə qərarları qəbul etməyə imkan verir. Maliyyə strategiyası obyektiv iqtisadi qanunları öyrənir və yeni iqtisadi şəraitdə yaşamağın və inkişaf etməyin forma və üsullarını işləyib hazırlayır.

Ədəbiyyat

1. Финансовый менеджмент: учебник / под ред. В.С. Золотарева, В.Ю. Барашьян. – М.: КНОРУС, 2015. – 520 с.
2. Финансовый менеджмент: учебник / Л.А. Латышева, Ю.М. Склярова, И.Ю. Скляров и др.; под общ. редакцией Л.А. Латышевой. – М.: МИРАКЛБ, 2016. – 340 с.
3. Финансовый анализ: учебник и практикум / Н.А. Казакова. – М.: Юрайт, 2015. – 539 с.
4. Финансовый анализ: учебник и практикум для прикладного бакалавриата / А.Н. Жилкина. – М.: Юрайт, 2016. – 285 с.

Резюме

Шукурова Э.Х., Рахманова Л.Р.

Направления формирования финансовой стратегии предприятия в современных условиях

В современных нестабильных рыночных условиях устойчивое развитие предприятий может быть достигнуто за счет оптимально сформулированной и последовательно реализуемой финансовой стратегии. Потому что вопросы, связанные с формированием финансовой стратегии предприятия, актуальны и сегодня. В статье обоснованы теоретические положения формирования финансовой стратегии, ее основные этапы и ее взаимосвязь с финансовой устойчивостью предприятия.

Ключевые слова: финансовая стратегия, конкурентоспособность, устойчивость, финансы, планирование.

Summary

Shukurova E.H., Rahmanova L.R.

Directions of Formation of the Financial Strategy of the Enterprise in Modern Conditions

In today's unstable market conditions, sustainable development of enterprises can be achieved through an optimally formulated and consistently implemented financial strategy. Because issues related to the formation of an enterprise's financial strategy are relevant today. The article substantiates the theoretical provisions for the formation of a financial strategy, its main stages and its relationship with the financial stability of an enterprise.

Key words: financial strategy, competitiveness, sustainability, finance, planning.

CURRENT STATUS AND GENERAL FRAMEWORK OF SUPPLY CHAIN IMPLEMENTATION IN AZERBAIJANI COMPANIES

Efendiyev Fedai Ehtiram

Azerbaijan State University of Economics, Baku, Azerbaijan

Khasiyeva Maftuna Rashid

Azerbaijan Technical University, Baku, Azerbaijan

Meftune_xasiyeva@mail.ru

Summary: Supply chain management (SCM) in Azerbaijan is still developing and is mainly seen in large companies. Economic challenges, especially after the manat's devaluation, affected both local and foreign businesses, leading to layoffs and exits. As the economy stabilized, SCM practices became more efficient. SOCAR focuses on international projects, such as TANAP and STAR, and carries out reforms to increase transparency at Azerkimya and Azergaz. PAŞA Holding emphasizes internal efficiency, improved IT and risk management, and at the same time it enhances its operations in Turkey and Georgia.

Key words: Supply Chain Management, Azerbaijan Economy, Economic Stabilization, Currency Devaluation, Strategic Expansion

Introduction

In today's competitive business environment, efficient supply chain management (SCM) is a crucial factor for gaining and maintaining a competitive edge. With the influence of a global economic trends and technological advancements, the strategies applied in this field directly affect the sustainable development and market position of enterprises.

In Azerbaijan, supply chain management is a relatively emerging practice, primarily observed in large and well-established companies. Economic shifts in the country—particularly the devaluation of the national currency and the heavy dependence on the oil sector—have significantly impacted the efficiency and structure of SCM system.

Currently, many companies face challenges in managing their supply chains strategically and flexibly, leaving them vulnerable to economic fluctuations. However, in recent years, economic stabilization and the implementation of large-scale projects—especially those led by major entities like SOCAR and PAŞA Holding—have contributed to notable improvements and positive developments in this field.

Main part

In Azerbaijan, supply chain management practices have only recently begun to be implemented and are currently found primarily within strong, well-established enterprises. These practices are still in the process of being refined and developed to suit the specific needs of the local business environment [1, s. 70-82].

Considering the realities of Azerbaijan, it is important to note that both corporate management and supply chain governance within companies are significantly influenced by national and global economic indicators. Therefore, when assessing the current state and overall framework of supply chain management in Azerbaijani companies, it is essential to first examine the country's present economic conditions.

Over the past decade, various economic shifts have had tangible positive and negative impacts on the supply chain management systems of both domestic and foreign companies operating within the country. These effects underscore the interdependence between macroeconomic developments and effective supply chain governance.

Azerbaijan's economy, predominantly shaped by the oil sector, has experienced significant fluctuations in response to recent global economic developments. One of the most impactful events was the depreciation of the national currency, which introduced a range of challenges for both local and foreign companies in terms of supply chain and corporate management. These challenges manifested across multiple dimensions—from workforce reductions to the withdrawal from existing markets [2, s. 89-99].

Following the devaluation period, the economy began to stabilize and gradually improve. This shift positively influenced the landscape of supply chain management within companies, leading to progressive enhancements in operational efficiency and strategic alignment.

Given Azerbaijan's heavy dependence on oil and gas production, the stabilization and development of the domestic economy can be largely attributed to the country's long-term supply chain planning initiatives. These programs have played a pivotal role in enabling structural resilience and growth across various sectors.

The following chart illustrates the key economic factors that have influenced changes in the supply chain management practices of companies operating in Azerbaijan.

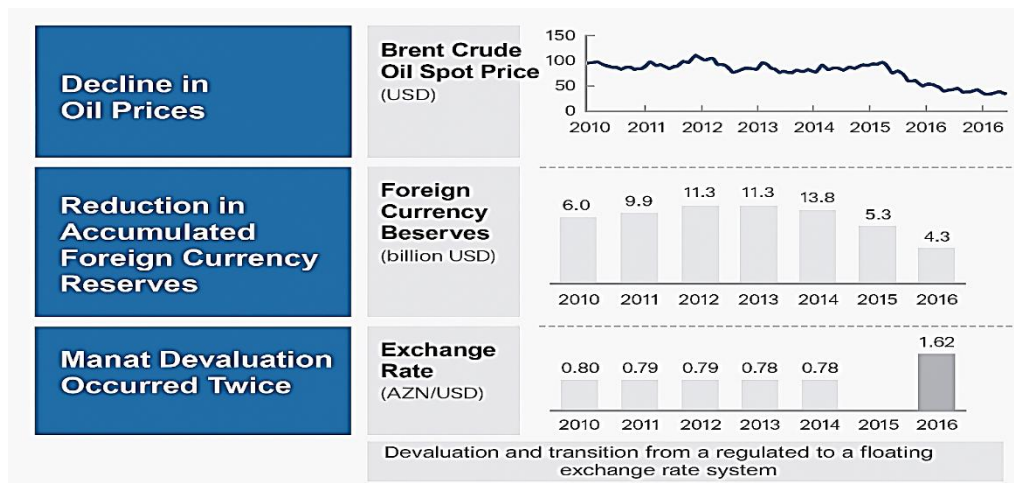

Figure 1.
Factors causing the depreciation of the Azerbaijani national currency

Evaluation of Supply Chain Management Practices in Azerbaijani Companies: When evaluating the current state and overall framework of supply chain management within companies in Azerbaijan, several notable firms can be analyzed, such as Paşa Holding, SOCAR, and Milli Bank, among others.

SOCAR's Supply Chain Management Philosophy: Since its establishment, SOCAR (State Oil Company of Azerbaijan Republic) has carved out a significant position in the country's economy. If we examine SOCAR's supply chain management philosophy, it is evident that the company has embraced a strategy of expanding both within Azerbaijan and internationally, aiming to establish new enterprises as part of its mission [3, s. 55-62].

For instance, SOCAR's international expansion includes the establishment of SOCAR Energy Georgia LLC abroad. Furthermore, in an effort to increase oil and gas production, the company has initiated major projects like TANAP (Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline), the Southern Gas Corridor, and the STAR Refinery project in Turkey. These strategic ventures reflect SOCAR's ambition to expand its global reach and significantly impact on the energy sector.

The influence of SOCAR on Azerbaijan's economy can be illustrated through the following chart.

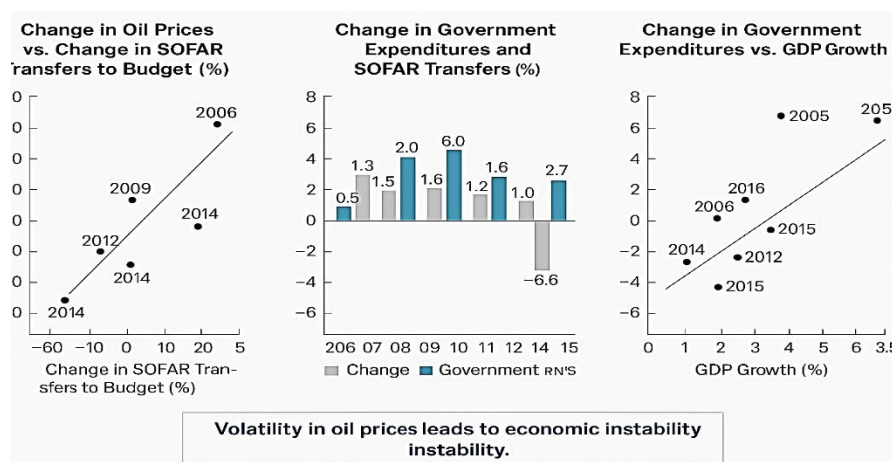

Figure 2.

Impact of oil price volatility and SOFAR transfers on the Azerbaijani economy

Future Supply Chain Management Strategies of SOCAR: Looking ahead, SOCAR's strategic supply chain management plans for the coming years focus on the following key objectives [4, s. 183-198]:

- Development of unified medium- and long-term growth strategies to guide the company's

direction.

- Mitigation of SOCAR's monopolistic status to prevent it from becoming a "too big to fail" entity and to foster a competitive market environment.

- Limitation of the company's horizontal expansion strategy. In this context, transforming "Azerkimya" Production Union into an independent enterprise separate from SOCAR would be a rational step.

- Restriction of vertical integration policies. To ensure improved transparency and regulatory oversight between the production and sales sectors, it would be appropriate to separate "Azerigaz" Production Union, currently responsible for domestic gas sales—from SOCAR and establish it as an independent entity.

PAŞA Holding's Approach to Supply Chain Management: Recognized for its competitiveness in the Azerbaijani market, PAŞA Holding has developed its distinctive philosophy toward supply chain management. The company's core principles include [5, s. 15-38]:

1. Ensuring and enhancing capital efficiency across its investment portfolio
2. Managing the interplay of revenues and expenditures through a more systematic approach
3. Strengthening core capabilities, including Risk Management, Information Technology, Human Resources, and Executive Leadership
4. Additional components of the company's supply chain management vision involve:
5. Continuous improvement of operational systems and increasing revenues in the retail banking sector
6. Enhancing profitability in the wholesale banking domain
7. Reducing the loss ratio (LR) in the insurance sector while maintaining market share
8. Improving quality assurance and regulatory oversight in the life insurance segment
9. Establishing strong financial institutions in Turkey and Georgia, particularly within the banking industry

Conclusion

This research highlights the evolving nature of supply chain management in Azerbaijan, emphasizing its increasing relevance in enhancing business resilience and operational efficiency. While SCM practices are still in a developmental stage in many companies, notable progress has been observed among leading organizations such as SOCAR and PAŞA Holding, which have adopted strategic approaches aligned with both national needs and global standards.

Economic fluctuations, such as currency devaluation and dependence on the oil sector, have revealed critical vulnerabilities in local supply chains. However, these challenges have also served as catalysts for structural improvements, long-term planning, and institutional reform in supply chain governance.

The findings underscore the need for broader implementation of SCM frameworks across various sectors in Azerbaijan. By fostering transparency, decentralization, and strategic integration, Azerbaijani enterprises can better adapt to changing market dynamics and position themselves for sustainable growth.

Future efforts should focus on capacity building, policy support, and cross-sector collaboration to ensure that supply chain strategies become a core component of the country's economic development agenda.

References

1. İsmayilov .B.V (2018) "Təchizat zənciri ilə Menecmet : İqtisad yönümlü Ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti" Bakı, "Təhsil"-296 səh.
2. Ahmad, R., Bin Mohammad, H., & Nordin, S. B. (2019). Moderating effect of board characteristics in the relationship of structural capital and business performance: An evidence on Pakistan textile sector. *Journal of Studies in Social Sciences and Humanities*, 5(3), 89-99.
3. Akhir, R. M., Ahmad, S. N. B., Ahmad, H., & Hashim, N. A. (2018). Staying or Leaving? The Influence of Employees' Engagement towards Turnover Decision Among Employees of A Semi-Government Organization in Malaysia. *Humanities*, 3(1), 55-62. <https://doi.org/10.20448/801.31.55.62>.
4. Alvarado, U. Y., & Kotzab, H. (2001). Supply chain management: the integration of logistics in marketing. *Industrial Marketing Management*, 30(2), 183-198. <https://doi.org/10.1016/S0019->

5. Ashrafi, R., & Mueller, J. (2015). Delineating IT resources and capabilities to obtain competitive advantage and improve firm performance. *Information Systems Management*, 32(1), 15-38. <https://doi.org/10.1080/10580530.2015.983016>.

Xülasə

Əfəndiyev F.E., Xasıyeva M.R.

Azərbaycan şirkətlərində təchizat zəncirinin tətbiqinin cari vəziyyəti və ümumi çərçivəsi

Azərbaycanda təchizat zəncirinin idarə olunması (SCM) yeni inkişaf edir və əsasən iri şirkətlərdə tətbiq olunur. Manatın devalvasiyası nəticəsində bir sıra şirkətlər bazarı tərk edib və işçi ixtisarlara baş verib. Lakin iqtisadi sabitlik SCM proseslərinin effektivliyini artırıb. SOCAR beynəlxalq layihələrə – TANAP, STAR – fokuslanır, eyni zamanda Azərkimya və Azəriqaz-ın şəffaflığını artırmaq üçün islahatlar aparır. PAŞA Holding daxili idarəetmə, risklərin idarə olunması və İT sistemlərinin təkmilləşdirilməsinə üstünlük verir, eyni zamanda Türkiyə və Gürcüstanda fəaliyyətini gücləndirir.

Açar sözlər: *Təchizat Zəncirinin İdarə Edilməsi, Azərbaycan İqtisadiyyatı, İqtisadi Sabitləşmə, Valyuta Devalvasiyası, Strateji Genişlənmə.*

Резюме

Эфендиев Ф.Э., Хасиева М.Р.

Текущее состояние и общие основы внедрения цепей поставок в Азербайджанских компаниях

В Азербайджане управление цепочками поставок (SCM) находится на стадии развития и применяется в основном в крупных компаниях. Девальвация маната вызвала уход компаний с рынка и сокращения. Стабилизация экономики улучшила эффективность SCM. SOCAR акцентирует внимание на международных проектах – TANAP, STAR и проводит реформы для повышения прозрачности Azerkimya и Azerigaz. PAŞA Holding делает ставку на внутреннее управление, риск-менеджмент и ИТ, а также укрепляет позиции в Турции и Грузии.

Ключевые слова: *Управление цепочками поставок, экономика Азербайджана, экономическая стабилизация, девальвация валюты, стратегическое расширение*

RISK ANALYSIS IN THE FIELD OF NATURAL MONOPOLIES

Huseynov Galib Siraj oglu

Sumgayit State University, Sumgayit, Azerbaijan

qalib.huseynov@sdu.edu.az

Huseynzade Gulshan Galib gizi

Sumgayit State University, Sumgayit, Azerbaijan

Gulshan.Huseynzade@sdu.edu.az

Summary: *It is clear that intensive exploitation of natural resources ultimately leads to the destruction of nature. This is the fundamental basis of the agricultural sector of the economy. Technical progress penetrating the agricultural sector, on the one hand, increases the productivity of animals and arable land, and on the other hand, leads to a violation of the ecological balance. The transition to organic agricultural production methods is one of the steps taken towards a green economy. Therefore, in terms of the development of a green economy, the study of the problems of developing organic agriculture and ways to solve them is of great importance.*

Key words: *organic agriculture, organic products, green economy, environment, certification*

In recent decades, the process of integration of private capital into the sphere of natural monopolies has been underway. Partnership relations are formed due to the interaction of the state and business in this area. Let us consider what risks accompany the process of transferring some functions of the state to business in the field of natural monopolies.

First of all, let us note that natural monopoly is understood as a manufacturing industry that occupies a leading position in the market due to its exclusive possession of the material and technical base, reserves and high value of the products it produces. Natural monopolies include companies with labor-intensive and expensive infrastructure. The creation of a natural monopoly is possible only when enterprises that generate income in the long term, covering the entire market, operate. Natural monopoly is characterized by significant costs at the initial stage. [3, p. 96].

Fundamental changes in economic relations during the period of liberalization and globalization have led to radical changes in the mechanism of management of natural monopolies. During the Soviet period, these areas were in the hands of the state from the moment of their creation until the early 1990s. In the 1990s, in connection with the transition to liberal-conservative doctrines of economic development, in more and more countries, natural monopoly objects gradually began to be partially transferred to the management of private companies. At the same time, the right to dispose of them was retained by the state, and the rights of ownership and use were transferred to the private sector.

When implementing partnerships in the sphere of natural monopolies, significant risks arise that must be effectively managed. When transferring priority management rights, the state transfers the risks associated with management, business management, investment and operation to enterprises. However, natural monopoly enterprises acquire the right to appropriate excess profits as compensation for high risk and the opportunity to establish administrative and economic management at the enterprise at their discretion. At the same time, in post-Soviet countries, the state retains the right to set tariffs for manufactured goods and services and regulate prices. It should be noted that by involving the private sector to create a natural monopoly, the state assumes the risks associated with the loss of efficiency in managing the system within a single complex. Another worrying factor is the fragmentation of natural monopolies into many small enterprises, which leads to an increase in transaction costs. In addition, the state faces a number of difficulties that increase the risks in their activities by involving the private sector in the management of natural monopolies. The main problem is the potential loss of the system effect inherent in the activities of these sectors in the context of a single integrated complex. Another negative factor in the economic activity of private companies in the field of production infrastructure is that a fragmented system risks being less attractive to users than a single system. In addition, when a monopoly is divided into many economic entities, operating costs increase and lead to an increase in the cost of services provided, which for many countries often becomes an obstacle to the complete fragmentation of production infrastructure sectors and natural monopolies.

For many years, in Azerbaijan, the process of transferring some functions of the state to business has been underway in a number of natural monopoly areas, but this is not systematic, it is accompanied by significant costs and increased risks for both business and society. In this regard, it is necessary to keep in mind the forms in which the business sector is involved in the sphere of natural monopoly in global practice, how new markets are formed, what tools and mechanisms are used to reduce the risks of project implementation. [2, p. 77].

In many cases, the high risks of concessions and other forms of indirect privatization of natural monopolies often lead to the suspension of project implementation or a significant change in their terms.

Risk sharing in natural monopoly areas in the context of the denationalization of socially important sectors of the economy, including natural monopolies, the problem of effective risk management occupies one of the central places in economic policy. Its study involves not only the solution of current economic and management operational tasks of a short-term nature, but also the development of a concept of a long-term

strategy aimed at ensuring the sustainable development of production infrastructure and the economy as a whole. This requires a unified risk management concept that should take into account the comprehensive nature of the policy in this area. The main element of such a strategy is the methods of risk reduction and diversification.

The problem of risk sharing in natural monopoly areas is complex and little studied from a theoretical and, especially, practical point of view. Let us take into account that in the individual countries where we conducted our research, many projects were suspended or not implemented due to excessively high risks. The sharing of risk between participants in a concession project is, in almost all cases, a contractual process determined by the specific characteristics of the country. [4, pp. 50–56].

It should also be noted that the analysis of risks in this area and their distribution among the subjects of joint private-public projects is of great importance, since it affects economic development as a whole. Certain types of risks should be borne by the organizations best suited to their assessment, control and management. Depending on the type and source of the risk, various countries and international organizations (World Bank, EU) have developed standard recommendations for its reduction in concession contracts. [1, p.1].

The concept of risk sharing in joint public-private projects is that the risk is borne by the partner who is better able to do so. If the government tries to convince the private company to take on some of the risks that it cannot manage, this will only prolong the negotiations and increase the level of compensation that the company requires. If the private company takes responsibility for technical, commercial or financial risks and tries to shift them to the government, then either the usefulness of the project or the competence of the company should be questioned.

Risk sharing faces many difficulties in practice. It is not always easy to determine to what extent the private company can manage specific risks. Experience shows that the private sector manages commercial risks better and should not bear the costs of external risks (those over which it has no real control). However, there is one rule of risk management that applies to large projects: their success largely depends on the degree to which risks are diversified among all participants.

Literature

1. Council Directive 91/440/EEC of 29 July 1991 on the development of the Community's railways // Official Journal of the European Communities. L 75, 15.03.2001
2. Huseynov Q.S. Priorities of reforms in the electricity market of Azerbaijan // Journal of Baku Engineering University. Economics and administration. Volume 7 Number 1, 2023), file:///C:/Users/Admin/Downloads/Economy_2023_1_TAM.pdf
3. Кочура, И. А. Риски, возникающих в процессе деятельности субъектов естественной монополии / И. А. Кочура, П. И. Щелкунова, И. М. Зайченко // Управление социально-экономическими системами: теория, методология, практика: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции, Грозный, 23 октября 2021 года. – Грозный: Чеченский государственный педагогический университет, 2021. – EDN ROJQEZ.
4. Сурков В. Управление рисками в сфере естественных монополий / Владимир Сурков // Пробл. теории и практики упр. – 2003. – № 6.

Xülasə

Hüseynov Q.S., Hüseynzadə G.Q.

Təbii inhisarlar sahəsində risklərin təhlili

XX əsrin II yarısından etibarən təbii inhisar sahəsində dövlətin bəzi funksiyalarının biznesə ötürülməsi prosesi gedir, lakin bu proses həm biznes, həm də cəmiyyət üçün əhəmiyyətli xərclər və artan risklərlə müşayiət olunur. Dövlət təbii inhisarların inkişafında strateji istiqamətləri və iştirak formalarını dəyişir, ancaq nəzarət və tənzimləmə funksiyalarını, xüsusən də təbii inhisar müəssisələrinin məhsul və

xidmətləri üçün tarif və qiymətlərin müəyyən edilməsi imkanlarını öz əlində saxlayır. Tezisdə eləcə də təbii inhisar sahələrində risklərin bölüşdürülməsi, dövlət-özəl layihələrdə riskin bölüşdürülməsi konsepsiyasına diqqət ayrılmışdır.

Açar sözlər: *təbii inhisar, risk, biznes, konsessiya, özəl-dövlət layihələri*

Резюме

Гусейнов Г.С., Гусейнзаде Г.Г.

Анализ рисков в сфере естественных монополий

Со второй половины XX века происходит передача некоторых функций государства в сфере естественных монополий бизнесу. Однако этот процесс сопровождается значительными затратами и растущими рисками как для бизнеса, так и для общества. Государство изменяет стратегические направления развития и формы участия в управлении естественными монополиями, но сохраняет за собой функции контроля и регулирования, особенно в части установления тарифов и цен на продукцию и услуги предприятий естественных монополий. В диссертации также уделено внимание вопросам распределения рисков в сфере естественных монополий и концепции распределения рисков в рамках государственно-частных проектов.

Ключевые слова: *естественная монополия, риск, бизнес, концессия, государственно-частные проекты.*

INFORMATION TECHNOLOGY PROBLEMS IN SUPPLY CHAIN MANAGEMENT SYSTEM

Talibov Jeyhun Shahmar

Azerbaijan Technical University, Baku, Azerbaijan

Huseynova Khayala Zahid

Azerbaijan Technical University, Baku, Azerbaijan

khayalahuseynova16@gmail.com

Summary: *Information technology (IT) problems in supply chain management often stem from system incompatibility, data inaccuracies, and cybersecurity threats. Inefficient IT integration can hinder real-time data sharing, disrupt coordination, and delay decision-making. Legacy systems and lack of standardization between partners further complicate communication. Additionally, poor data management can lead to forecasting errors and inventory issues. These challenges reduce overall efficiency, increase costs, and weaken responsiveness, making effective IT infrastructure and digital alignment crucial for supply chain success.*

Key words: *Supply chain, management system, information, information technology, problems*

The lack of system integration among stakeholders in the supply chain—specifically suppliers, manufacturers, distributors, and retailers—constitutes a critical technological issue that undermines operational efficiency. Disconnected or incompatible information systems hinder the seamless flow of data across organizational boundaries [3]. As a result, key supply chain functions such as order processing, inventory tracking, and demand forecasting are executed with reduced accuracy and timeliness. One of the most immediate consequences of system disintegration is the delay in information transmission. When systems are not interconnected, data must be manually transferred between platforms or communicated through inefficient channels, such as email or spreadsheets. This increases processing time and introduces opportunities for human error. For example, orders that are input manually across multiple systems are

susceptible to data entry inaccuracies, which can lead to the wrong items being shipped or incorrect quantities being stocked.

In addition to delays, the duplication of effort becomes a persistent challenge. Without integrated systems, each participant in the supply chain must independently collect, store, and manage information. This redundancy not only wastes resources but also generates inconsistencies in data records. Conflicting data sets hinder decision-making and reduce the reliability of forecasting models, leading to mismatches between supply and demand. Furthermore, errors in inventory management frequently arise from a lack of real-time visibility into stock levels across the supply chain. Distributors and retailers may operate based on outdated or incomplete inventory data, resulting in either stockouts or overstocking. These inventory imbalances disrupt customer service levels and increase holding costs.

The integration of information technology in supply chain management systems is one of the fundamental foundations of operational efficiency and strategic decision-making processes. However, one of the important problems encountered in the use of information technology is the inaccuracy and inconsistency of information. This problem usually arises from factors such as manual data entry errors, the use of incompatible information systems, and databases that are not updated. These factors seriously weaken the accuracy and reliability of the information transferred throughout the supply chain.

Manual data entry is a process open to human error. When employees enter critical information such as stock amount, product code, or delivery date incorrectly, inventory records do not reflect the real situation. As a result, incorrect planning occurs, such as over- or under-ordering of some products. Similarly, the use of different software systems by different supply chain partners causes format and content incompatibilities in data sharing. For example, the unit size difference between the system used by the supplier and the size difference in the manufacturer system leads to incorrect orders [1]. This situation not only increases costs, but also negatively affects customer satisfaction.

Outdated databases cause information from the past to be used repeatedly. Despite rapidly changing conditions in the supply chain, making decisions based on old data leads to forecasting errors and operational risks. Incorrect and inconsistent data weakens the accuracy of demand forecasting models, causes deviations in production planning and causes delivery times to be extended. As a result, decision-making processes are based on faulty foundations, which reduces the competitiveness of companies. In order for information technology to be used effectively, data accuracy, integrity and up-to-dateness should be among the main priorities. In this context, it is mandatory to spread automatic data collection systems, establish integrated software infrastructures and perform regular data updates. Otherwise, information-based decision-making processes turn into a structure where systematic errors are repeated.

The effective use of information technology in supply chain management plays a critical role in businesses gaining competitive advantage. However, the implementation and sustainability of these technologies pose a significant problem, especially due to their high implementation and maintenance costs. Advanced information technology solutions such as Enterprise Resource Planning (ERP), Transportation Management System (TMS) and Warehouse Management System (WMS) impose serious financial burdens on businesses with high hardware and software investments, license fees, training expenses and the need for continuous technical support.

While these cost elements may be manageable for large-scale businesses, they pose a serious obstacle for small and medium-sized enterprises (SMEs). SMEs have difficulty integrating these systems and ensuring their long-term maintenance due to their limited budgets. This slows down the digitalization processes of SMEs and causes them to be dependent on manual methods in supply chain processes. Manual systems, on the other hand, exhibit low performance compared to modern information technologies in terms of data security, transaction speed and decision-making accuracy.

In addition, not only the initial installation cost of information technology systems, but also the ongoing maintenance and update processes impose additional financial burdens on businesses. Periodic renewal of software licenses, updating systems in line with technology, and maintaining cybersecurity

infrastructure require continuous investment. Such cost items pose a risk factor, especially for SMEs operating in sectors directly affected by economic fluctuations. Although the integration of information technology into supply chain management provides efficiency and competitiveness in the long term, it emerges as a fundamental problem that limits its applicability, especially for SMEs, due to high implementation and maintenance costs. In this context, state support, appropriate financing models, and low-cost software solutions are of strategic importance in increasing SMEs' access to information technology.

The effective use of information technologies in supply chain management is vital for the integration, acceleration and optimization of processes. However, one of the important problems encountered in the process of integrating these technologies into the organizational structure is resistance to change and lack of information technology (IT) skills [2]. This prevents the effective adoption and use of the system at both the level of employees and supply chain partners.

Resistance to change is usually fueled by employees' unwillingness to break away from their usual ways of doing business, anxiety stemming from uncertainty and distrust of technology. In particular, personnel who have been in the same position for a long time may perceive new IT systems as a threat and show active or passive resistance. This resistance prevents the formation of the necessary cooperation during the system installation process, reduces the effectiveness of training programs and increases usage errors. As a result, the operational advantages that technology will provide cannot be fully achieved.

In addition, employees and business partners need to have certain technical knowledge and skills in order to use IT systems effectively. However, such equipment is insufficient in many businesses. In order for systems such as ERP, TMS or WMS to be used efficiently, users must correctly understand the system logic, basic process steps and data analysis processes. Lack of IT skills leads to incorrect or incomplete use of systems, increases error rates and negatively affects decision-making processes.

This problem reduces not only individual performance but also the quality and speed of the entire information flow throughout the supply chain. Considering that technological investments are costly, failure of these investments to provide the desired benefits leads to waste of resources for businesses. Therefore, continuous training activities should be planned to develop change management strategies and increase the technical capacities of users in order to increase the effectiveness of IT systems. System transitions that are not supported by training cause technological transformation processes to fail.

References

1. Chopra S. Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation. Upper Saddle River, "Pearson", 2018. 528 p.
2. Hugos M. Essentials of Supply Chain Management. Hoboken, "John Wiley & Sons", 2018. 352 p.
3. Stanton D. Supply Chain Management For Dummies. Hoboken, "John Wiley & Sons", 2020. 352 p.

Özet

Talıbov C.Ş. Hüseynova X.Z.

Tedarik zinciri yönetim sisteminde bilgi teknolojisi sorunları

Tedarik zinciri yönetimindeki bilgi teknolojisi (BT) sorunları genellikle sistem uyumsuzluğundan, veri yanlışlıklarından ve siber güvenlik tehditlerinden kaynaklanmaktadır. Verimsiz BT entegrasyonu gerçek zamanlı veri paylaşımını engelleyebilir, koordinasyonu bozabilir ve karar vermeyi geciktirebilir. Eski sistemler ve ortaklar arasındaki standardizasyon eksikliği iletişimi daha da zorlaştırmaktadır. Ek olarak, zayıf veri yönetimi tahmin hatalarına ve envanter sorunlarına yol açabilir. Bu zorluklar genel verimliliği azaltır, maliyetleri artırır ve yanıt vermeyi zayıflatır, etkili BT altyapısı ve dijital hizalamayı tedarik zinciri başarısı için çok önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Tedarik zinciri, yönetim sistemi, bilgi, bilgi teknolojileri, sorunlar*

Резюме

Талыбов Ж.Ш. Гусейнова Х. З.

Проблемы информационных технологий в системе управления цепочкой поставок

Проблемы с информационной технологией (ИТ) в управлении цепочками поставок часто возникают из-за несовместимости систем, неточности данных и угроз кибербезопасности. Неэффективная интеграция ИТ может препятствовать обмену данными в режиме реального времени, нарушать координацию и задерживать принятие решений. Устаревшие системы и отсутствие стандартизации между партнерами еще более усложняют коммуникацию. Кроме того, плохое управление данными может привести к ошибкам в прогнозировании и проблемам инвентарного учета. Эти проблемы снижают общую эффективность, увеличивают затраты и ослабляют быстрое действие, что делает эффективную ИТ-инфраструктуру и цифровое согласование решающими для успеха цепочки поставок.

Ключевые слова: Цепочка поставок, система управления, информация, информационные технологии, проблемы

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В НАХИЧЕВАНЕ

Амиров Имран Баламирза оглы

Сумгаитский Государственный Университет, Сумгаит, Азербайджан

imran_amirov@mail.ru

Резюме: Основная цель статьи — исследовать потенциал возобновляемой энергии в Нахчыванском регионе Азербайджана с целью снижения глобального потепления в период усиливающейся экономической интеграции. В ходе проведенных исследований была изучена доля электроэнергетического сектора в общей стоимости промышленной продукции нашей страны, высокий экспортный потенциал Нахчывана, а также сокращение выбросов углерода в атмосферу. Здесь также обсуждались вопросы деятельности солнечных и ветряных электростанций в Нахчыване и реализация проектных работ с ведущими компаниями.

Ключевые слова: энергия, электростанция, поставка, ветер, производство, энергетический потенциал

За последнее время мировое производство альтернативной и возобновляемой энергии выросло более чем вдвое. В условиях, когда актуальность использования “зеленой энергетики” возрастает, поставлены конкретные цели по развитию этой сферы в Азербайджанской Республике. Так, в подписанном главой государства документе “Азербайджан 2030”: Национальные приоритеты социально-экономического развития придается важное значение расширению производства “зеленой энергии” в нашей республике. Целью общего объема производства энергии в нашей стране является увеличение доли возобновляемых источников энергии до 24% в 2025 году и 30% в 2030 году.

Среди экономических регионов Азербайджанской Республики, наряду с Карабахом и Восточным Зангезуром, Нахичевань также обладает богатыми альтернативными и возобновляемыми энергетическими ресурсами. Поскольку благоприятное географическое положение и климатические условия автономной республики создают возможности для широкого использования экологически чистых и возобновляемых альтернативных источников энергии. В то же время возможности использования солнечной энергии все больше выходят на первый план. Согласно расчетам, среднегодовое количество солнечных часов на территории Нахичевана составляет 2600-2800, а

интенсивность солнечной энергии на квадратный метр - 0,8-1,2 киловатт-часа. Это создает возможности использования солнечной энергии даже в холодное время года [1].

Анализ производства электроэнергии в Азербайджане показывает, что за последние 5 лет наблюдается устойчивый рост производства вышеуказанной продукции (таблица 1). По сравнению с 2023 годом производство электроэнергии в Азербайджане на гидроэлектростанциях увеличилось на 1247,8 млн кВт/ч, а на солнечных электростанциях — на 476,9 млн кВт/ч. В этот период доля возобновляемых источников энергии в производстве электроэнергии составила около 14,36% (Диаграмма 1).

Число работающих в стране электроэнергетических компаний также существенно увеличивается и достигнет 277 в 2023 году (из них 237 государственных и 40 негосударственных). Доля сектора в общем объеме промышленной продукции, произведенной в стране, в 2023 году достигнет 4,7%, что больше, чем в предыдущие 2 года.

Статистический анализ данных таблицы показывает непрерывный рост объемов выработки электроэнергии на солнечных электростанциях в нашей стране, и в 2024 году было произведено на 475,6 млн. кВт.ч (556,3-80,7) больше электроэнергии, чем в предыдущем году. На ветровых электростанциях, напротив, нет стабильного роста производства, что нарушает динамику. В прошлом году на заводе по Сжиганию Твердых Бытовых Отходов было произведено 232,5 млн. кВтч электроэнергии.

Если рассматривать показатели электроэнергии в Азербайджанской Республике за январь-декабрь 2024 года, то удельный вес экспорта и импорта в произведенной энергии в прошлом году составил соответственно 1397,5 и 170,5 тыс. кВт.ч. и это соответствует 4,9 и 0,6% от вырабатываемой в республике электроэнергии [3].

Таблица 1

Производство основных видов электроэнергетической продукции в Азербайджанской Республике (млн. кВт.ч.)

№	Показатели	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	Электричество	26072,9	25839,1	27887,8	29039,8	29305,9	28394,1
2	В том числе водяная электростанции	1564,8	1069,5	1277,3	1595,7	1763,4	3011
3	Производство тепловых электростанций	24358,5	24626,5	26463,9	27299,9	27406,4	24543,2
4	Ветряные электростанции	105,4	96,1	91,4	83,3	55,4	51,1
5	Солнечные фотоэлектрические электростанции	44,2	47	55,2	60,9	80,7	556,3

Источник: [2].

Потенциал возобновляемой энергетики Нахчывана определяется на основе площадей, отведенных здесь под “зеленую энергетику”. Правда, хотя Нахчыванский регион не считается ветреным, Джульфа в этом отношении выделяется. По данным наблюдений на станциях максимальная скорость ветра достигает 17 км/ч, однако здесь также часто появляется солнце. В Нахичеване также наблюдается годовой максимум солнечных часов. В связи с этим на территории района построена и введена в эксплуатацию гибридная электростанция. Вырабатываемая на станциях энергия передается на Джульфинскую электростанцию, играющую важную роль в энергоснабжении региона [4].

В соответствии с указом президента И.Алиева об объявлении 2024 года “Годом солидарности за зеленый мир” наряду с Карабахом и Восточным Зангезуром Нахичеванская Автономная Республика также объявлена зоной “зеленой энергетики”. Помимо высокого альтернативного энергетического потенциала Нахичевана, граница региона с Турцией также увеличивает роль Азербайджана в энергетической безопасности Запада за счет экспорта энергии на европейский рынок.

В настоящее время в Нахчыване из источников “зеленой энергии” можно получить 244,8 МВтч энергии. Однако в ближайшее время к этой мощности может быть добавлено 1500 МВтч в рамках государственно-частного партнерства, что позволит увеличить выработку энергии в 5 раз. Производимая возобновляемая энергия не только полностью обеспечит автономную республику, но и создаст условия для ее экспорта в зарубежные страны. Это еще раз подтверждает, что Нахчыван имеет высокий экспортный потенциал.

Для реализации проектов “зеленой энергетики” в Нахичеване выделено 7992 гектара необрабатываемых земель. Инвестиционный процесс уже начался. Проведены переговоры с соответствующими консалтинговыми компаниями для выполнения проектных работ. Помимо местных компаний, интерес к созданию возобновляемых источников энергии в Нахичеване проявляют также компании из Турции, Чехии, Объединенных Арабских Эмиратов и Германии. Состоялись встречи и обсуждения с представителями ряда из них. Также ожидается, что в ближайшее время будет подписано эксплуатационное соглашение между TEIAS (Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi) и энергетической службой относительно экспорта электроэнергии из Нахчывана в Турцию.

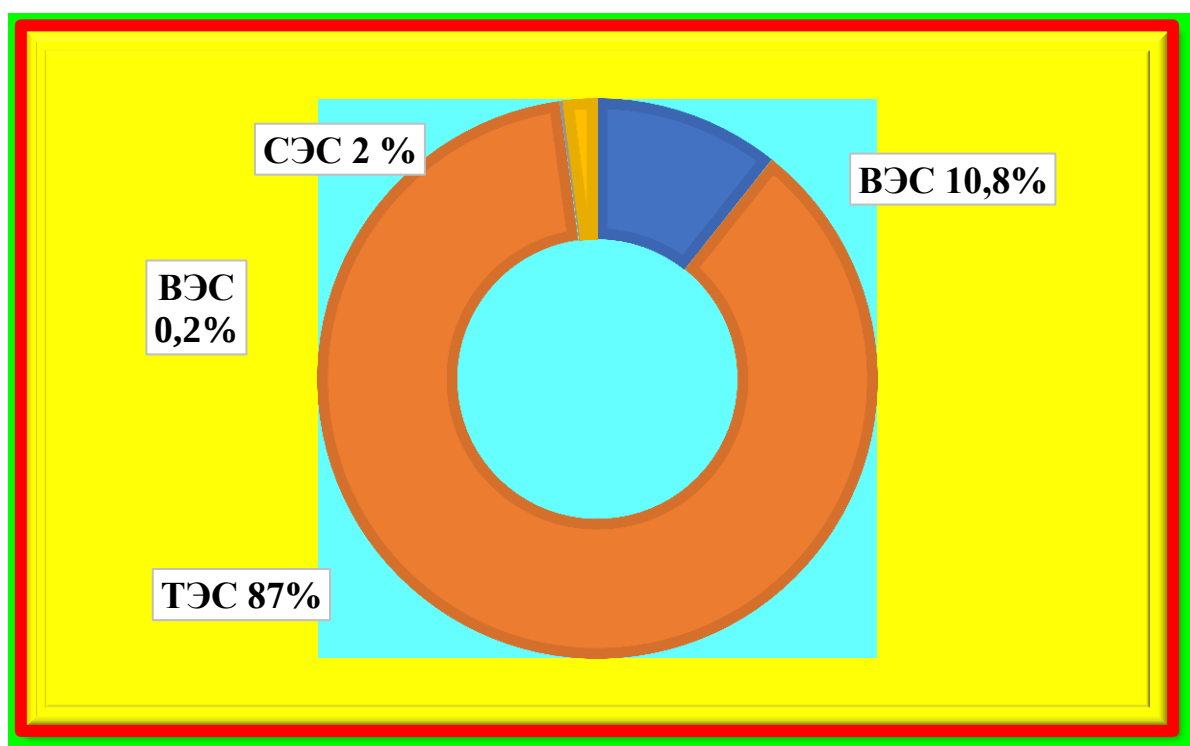

Диаграмма 1. Производство основных видов электроэнергии в Азербайджане в 2024 г. (в процентах)

В этом году гибридная электростанция выработала 1 миллион 384 тысячи кВтч электроэнергии. Гибридная ветро-солнечная электростанция в Нахчыванском регионе имеет мощность 1,1 мегаватт. Можно управлять станциями в районе из одного центра, и в то же время можно выявить неисправность в системе в случае возникновения какой-либо проблемы. Гибридной силовой установкой также можно управлять дистанционно с помощью программного обеспечения и телефона.

Ветреный характер Джульфы увеличивает потенциал производства здесь ветроэнергии. Станция, которая будет введена в эксплуатацию в 2021 году, занимает площадь 3,3 га. Станция имеет 12 ветровых турбин мощностью 10 кВт и передает электроэнергию в сеть Джульфы по воздушной линии. Кроме того, имеется 12 инверторов.

Здесь также имеются благоприятные погодные условия для получения энергии солнца. Таким образом, на станции установлено 3520 солнечных панелей мощностью 280 Вт и 20 инверторов мощностью 50 кВт.

В прошлом году гибридная установка выработала 1 млн 600 тыс. кВт.ч. электроэнергии, а за 9 месяцев текущего года — 1 млн 384 тыс. кВт.ч. Следует отметить, что согласно статистическим данным, собранным по ветроэнергетике в районе расположения Джульфинской гибридной ветро-солнечной электростанции, при установке в этом районе ветрогенератора мощностью 3 МВт можно получать около 6,5 млн кВт/ч электроэнергии в год.

В Джульфе для реализации проектов “зеленой энергетики” выделено 667 гектаров земель, в целом непригодных для возделывания. На этих территориях планируется построить ветряные электростанции. Кроме того, для строительства ветряных электростанций выделено 2196 га земли в Бабеке и 64 га в Шахбузе. В настоящее время работа в этом направлении ведется. Так, датская компания намерена построить новую ветряную электростанцию в Нахичеване. По данному вопросу проведены совещания и в настоящее время изучаются технико-экономические показатели проекта.

Джульфинская ветряная электростанция общей мощностью 0,3 МВт была построена в 2022 году турецкой компанией ANE и местными специалистами. На станции установлено 10 ветровых турбин мощностью 30 кВт и инвертор мощностью 30 кВт. За 9 месяцев текущего года на Джульфинской КЭС выработано 446 тыс. кВт.ч. электроэнергии.

55% энергоснабжения Нахичевана обеспечивается за счет возобновляемых источников энергии. Анализы показывают, что Нахичевань, который был объявлен зоной “зеленой энергетики” в рамках “Года солидарности за зеленый мир”, имеет высокий потенциал возобновляемой энергии. Особенно в последние годы расширение альтернативных источников энергии, а также определение увеличения производства и экспорта электроэнергии в качестве приоритетного направления государственной программы свидетельствуют о том, что в ближайшем будущем Нахичевань будет и дальше развиваться в этой сфере. В автономной республике, где доля “зеленой энергетики” увеличивается из года в год, за 9 месяцев прошлого года производство возобновляемой энергии составило 35,1%, тогда как за аналогичный период текущего года этот показатель вырос до 53%. В настоящее время 55% всей электроэнергии в Нахичеване обеспечивается за счет возобновляемых источников энергии.

Исходя из одной из главных целей Азербайджана — сократить выбросы углерода в атмосферу на 40% к 2050 году, выбросы углерода в Нахичеване были сокращены до нуля на один день. Конечно, одним из способов сокращения выбросов парниковых газов сегодня является максимальное использование альтернативной энергии. Для этого ежедневная потребность Нахичевана в 947508 кВт/ч электроэнергии была удовлетворена за счет “зеленой энергии”. Это позволило сэкономить 130000 м³ природного газа по сравнению с другими днями.

Таким образом, использование возобновляемых энергетических ресурсов Нахичеванского региона и имеющегося там потенциала еще больше укрепит энергетическую безопасность нашей республики. Учитывая растущий в настоящее время в мире интерес к “зеленой энергетике”, работа, которую предстоит провести Азербайджанской Республике, являющейся одним из инициаторов мегапроектов в этой сфере и стремящейся стать “зеленой страной”, позволит вывести нашу страну в лидеры в сфере альтернативной энергетики. Особую роль в этом направлении будут играть Карабах, Восточный Зангезур и Нахичеван, которые объявлены зонами “зеленой энергетики”.

Литература

1. Сабухи Г. 32 процента энергии в Нахичеване поступает из возобновляемых источников Г/т Халг 27.02.24
2. Промышленность Азербайджана Industry of Azerbaijan официальная публикация Статистический бюллетень Баку 2024. - 288 с.

3. [Электронный ресурс].- Режим доступа: <https://banker.az/az%C9%99rbaycanda-ot%C9%99n-il-istehsal-olunan-elektrik-enerjisinin-h%C9%99cmi-aciqlanib-2/> (дата обращения 28.04.2025).

4. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://banker.az/az%C9%99rbaycanda-ot%C9%99n-il-istehsal-olunan-elektrik-enerjisinin-h%C9%99cmi-aciqlanib-2/> (дата обращения 28.04.2025).

Xülasə

Əmirov İ.B.

Naxçıvanda bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə imkanları

Hazırlanan məqalədə əsas məqsəd iqtisadi integrasiyanın gücləndiyi bir dövəmdə global istiləşmənin azaldılması istiqamətində Azərbaycanın Naxçıvan ərazisində bərpa olunan enerji potensialını araşdırmaqdan ibarətdir. Aparılan araşdırmalarda ölkəmizin sənaye məhsulunun ümumi dəyərində elektrik enerjisi sahəsinin payı, Naxçıvanın ixrac potensialının yüksək olması və atmosfərə buraxılan karbon emissiyalarının azaldılması məsələləri tədqiq edilmişdir. Burada həmçinin Naxçıvandakı günəş və küləklə işləyən elektrik stansiyalarının fəaliyyəti, qabaqcıl şirkətlərlə layihələndirmə işlərinin aparılması məsələlərinə də baxılmışdır.

Açar sözlər: enerji, elektrik stansiyası, təminat, külək, istehsal, enerji potensialı

Summary

Amirov I.B.

Possibilities of Using Alternative Energy Sources in Nakhchivan

The main objective of the article is to explore the potential of renewable energy in the Nakhchivan region of Azerbaijan to reduce global warming in the period of increasing economic integration. During the studies, the share of the electricity sector in the total value of industrial production of our country, the high export potential of Nakhchivan, as well as the reduction of carbon emissions into the atmosphere were studied. The activities of solar and wind power plants in Nakhchivan and the implementation of project work with leading companies were also discussed.

Key words: energy, power plant, supply, wind, production, energy potential

ФОРМЫ И ВИДЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

Гасымов Сади Вугар

Университет Одлар Юрду, Баку, Азербайджан

sediqasimov8@gmail.com

Караев Натик Энвер

Университет Одлар Юрду, Баку, Азербайджан

natig_qarayev@rambler.ru

Резюме: Государственный финансовый контроль обеспечивает законное и эффективное использование государственных средств. Он принимает различные формы, включая предварительный (до расходования), текущий (во время расходования) и последующий контроль (после расходования). Виды государственного финансового контроля включают внутренний контроль, осуществляемый государственными органами в учреждениях, и внешний контроль, осуществляемый независимыми аудиторскими учреждениями или высшими аудиторскими службами. Эти механизмы направлены на повышение прозрачности, подотчетности и эффективности управления государственными ресурсами.

Ключевые слова: государство, финансы, финансовый контроль, формы, виды

Предварительный контроль в государственном финансовом надзоре относится к процессам и мерам, реализуемым до выполнения финансовых операций для обеспечения соответствия установленным политикам, предотвращения нерационального распределения ресурсов и избежания финансовой неэффективности. Этот механизм контроля направлен на защиту государственных средств путем решения потенциальных проблем на этапе планирования и составления бюджета, тем самым снижая риски, связанные с ненадлежащим финансовым управлением. Предварительный контроль является по сути превентивным и фокусируется на проверке законности и точности финансовых планов и бюджетных предложений до их утверждения для реализации. Одним из ключевых примеров предварительного контроля является утверждение ассигнований государственного бюджета. Этот процесс включает в себя тщательное изучение предлагаемого бюджета для обеспечения соответствия расходов правовым рамкам, государственным приоритетам и имеющимся ресурсам. Оценивая предлагаемые финансовые ассигнования, органы власти могут выявлять несоответствия, устранять ненужные расходы и корректировать распределение ресурсов для оптимизации эффективности государственных расходов [5]. Кроме того, предварительный контроль охватывает другие виды деятельности, такие как проверка контрактов, тендерных процессов и финансовых прогнозов. Эти процедуры призваны гарантировать, что любые запланированные финансовые операции соответствуют прозрачности, справедливости и правовым стандартам, тем самым защищая общественные интересы. Важность этой формы контроля заключается в ее способности выявлять потенциальные проблемы на ранней стадии, гарантируя, что выполнение финансовых операций строго соответствует установленным правилам и стратегическим целям. Предварительный контроль служит важнейшим механизмом обеспечения эффективного и подотчетного управления государственными финансовыми ресурсами.

Текущий (постоянный) контроль в государственном финансовом управлении относится к постоянному мониторингу и надзору за финансовыми операциями в ходе их выполнения для обеспечения распределения и использования государственных средств в соответствии с установленными законами, политикой и финансовыми целями. Эта форма контроля направлена на выявление и устранение любых нарушений, неэффективности или ненадлежащего управления государственными ресурсами во время проведения финансовых операций, тем самым снижая риск растрат, мошенничества или злоупотреблений. Текущий контроль включает в себя активный надзор за финансовой деятельностью, включая оценку расходов, выплат и транзакций в режиме реального времени. Ярким примером постоянного контроля является мониторинг процессов государственных закупок. Это включает в себя отслеживание этапов закупок — от торгов и подписания контракта до оплаты и доставки — для обеспечения соответствия требованиям законодательства, стандартам прозрачности и принципу справедливости [4]. Благодаря детальному мониторингу органы власти могут выявлять отклонения от утвержденных процессов, предотвращать потенциальные конфликты интересов и обеспечивать эффективное расходование государственных средств. Кроме того, текущий контроль включает периодические аудиты, проверки и обзоры, проводимые надзорными органами, такими как государственные учреждения или внешние аудиторы. Эти оценки оценивают, соответствуют ли финансовые операции бюджету, операционным целям и целям государственной политики. Устраняя любые несоответствия по мере их возникновения, текущий контроль служит защитой в режиме реального времени, гарантируя, что государственное финансовое управление остается прозрачным, эффективным и подотчетным на протяжении всего выполнения государственных финансовых транзакций. Постоянный контроль играет решающую роль в поддержании целостности финансовых операций и обеспечении эффективного управления государственными ресурсами в соответствии с правительственными приоритетами.

Последующий контроль в государственном финансовом управлении — это форма надзора, проводимая после завершения финансовых транзакций для оценки их соответствия правовым рамкам, финансовым правилам и установленным политикам. Этот тип контроля фокусируется на оценке того, были ли средства использованы надлежащим образом и в соответствии с утвержденными бюджетами и целями. Он также служит механизмом для выявления ненадлежащего управления, неэффективности или мошенничества и обеспечивает привлечение ответственных лиц к ответственности за любые отклонения или нарушения. Ключевым примером последующего контроля является аудит завершенных государственных проектов. Этот процесс включает в себя тщательный анализ финансовых записей, контрактов и выплат, связанных с проектом. Аудиторы проверяют, были ли выделенные на проект средства потрачены в соответствии с утвержденными условиями, гарантируя, что результаты соответствуют первоначальным целям и ожиданиям общественности [2]. Любые несоответствия или несоблюдение правил документируются и расследуются, при необходимости рекомендуются или реализуются корректирующие действия. Помимо аудита, последующий контроль включает оценку итоговых отчетов, оценку эффективности и оценку результатов проекта. Эти обзоры предоставляют глубокий анализ эффективности и результативности финансовых операций, выявляя области, где ресурсы были неправильно использованы или распределены. Последующий контроль играет решающую роль в содействии прозрачности и подотчетности в управлении государственными финансами. Он не только служит корректирующей мерой, но и выступает в качестве сдерживающего фактора против потенциального нецелевого использования средств в будущих финансовых операциях, привлекая к ответственности виновных в неправомерном поведении за свои действия.

Бюджетный контроль является важнейшей формой государственного финансового контроля, которая обеспечивает соответствие доходов и расходов государственного бюджета установленным фискальным законам, политике и нормативным рамкам. Этот тип контроля систематически отслеживает и оценивает соответствие финансовой деятельности утвержденному бюджету, гарантируя, что средства распределяются и расходуются в соответствии с фискальными целями правительства и правовыми требованиями. Основная цель бюджетного контроля — предотвратить отклонения от запланированных финансовых целей, гарантируя, что как доходы, так и расходы управляются эффективно. Это включает в себя постоянную оценку формирования доходов, таких как сбор налогов и других источников дохода, а также мониторинг государственных расходов, чтобы гарантировать, что они остаются в пределах, установленных бюджетом. Любые перерасходы или недофинансирование выявляются на ранней стадии, и принимаются корректирующие меры для восстановления финансового баланса [5]. Кроме того, бюджетный контроль помогает оценить, выделяются ли государственные средства на приоритетные сектора и проекты в соответствии с национальными целями развития и задачами экономической стабильности. Благодаря регулярным проверкам эта форма контроля помогает избежать фискального неумелого управления и обеспечивает эффективное использование государственных ресурсов для удовлетворения потребностей общества. Он также служит основой для укрепления фискальной дисциплины, прозрачности и подотчетности в управлении государственными финансами.

Налоговый контроль — это специализированная форма государственного финансового контроля, осуществляемого налоговыми органами для обеспечения соблюдения налогового законодательства и предотвращения уклонения от уплаты налогов. Этот контроль включает в себя комплексную систему мониторинга, аудита и проверки финансовой деятельности налогоплательщиков, гарантируя, что все физические и юридические лица выполняют свои юридические обязательства по уплате налогов. Основная цель налогового контроля — гарантировать, что налоги будут отчитываться точно и платиться вовремя в соответствии с установленными правилами. Налоговые органы используют различные инструменты, включая аудит, перекрестную проверку финансовой отчетности и анализ данных, для выявления расхождений или занижения

доходов. Эти методы помогают выявлять случаи уклонения от уплаты налогов, такие как фальсифицированные записи или неотчетные транзакции, и облегчают наложение штрафов или принятие правовых мер в случае обнаружения нарушений. Помимо предотвращения уклонения, налоговый контроль играет решающую роль в обеспечении справедливости и равноправия в налоговой системе. Контролируя соблюдение требований, налоговые органы поддерживают равные условия, в которых все налогоплательщики вносят свою справедливую долю в доходы государства. Такой контроль также укрепляет доверие общественности к налоговой системе, укрепляя легитимность государственного финансового управления и гарантируя наличие ресурсов для финансирования государственных услуг и инфраструктуры.

Аудиторский контроль является важнейшей формой государственного финансового контроля, осуществляемого высшими аудиторскими учреждениями, такими как национальные аудиторские управления, для оценки эффективности, законности и результативности использования государственных средств. Этот тип контроля включает в себя комплексную, систематическую оценку финансовой деятельности правительства, гарантируя, что государственные ресурсы управляются в соответствии с правовыми требованиями и организационными целями [3]. Основная функция аудиторского контроля заключается в оценке того, используются ли государственные средства эффективно и результативно для достижения государственных целей. Аудиторы оценивают финансовые отчеты, проверяют расходы и оценивают внутренний контроль, чтобы определить, были ли средства потрачены в соответствии с бюджетными ассигнованиями и в соответствии с государственной политикой. Этот процесс включает как финансовый аудит, который фокусируется на точности финансовых записей, так и аудит эффективности, который проверяет, достигают ли государственные программы и проекты предполагаемых результатов по наиболее оптимальной стоимости. Аудиторский контроль также играет важную роль в повышении прозрачности и подотчетности в управлении государственными финансами. Предоставляя независимые оценки, аудиторы предлагают объективную информацию об управлении государственными средствами, выявляя неэффективность, растраты или нецелевое использование ресурсов. Результаты аудиторского контроля часто приводят к рекомендациям по улучшению финансовой практики, гарантируя ответственное использование государственных средств на благо общества.

Монетарное регулирование является ключевой формой государственного финансового контроля, осуществляемого центральными банками для регулирования и надзора за денежно-кредитной политикой, стабильностью валюты и инфляцией. Целью этого регулирования является обеспечение эффективного функционирования национальной экономики путем поддержания стабильности цен, контроля уровня инфляции и сохранения стоимости национальной валюты. Центральные банки используют различные инструменты для осуществления денежно-кредитного регулирования, включая установление процентных ставок, регулирование денежной массы и проведение операций на открытом рынке [2]. Регулируя процентные ставки, центральные банки влияют на поведение заимствований и расходов, что, в свою очередь, влияет на инфляцию и экономический рост. Кроме того, посредством операций на открытом рынке центральные банки покупают или продают государственные ценные бумаги для контроля ликвидности в финансовой системе и влияния на краткосрочные процентные ставки. Одной из основных целей денежно-кредитного регулирования является поддержание валютной стабильности, которая гарантирует, что национальная валюта сохраняет свою стоимость как на внутреннем, так и на международном рынках. Эта стабильность имеет важное значение для повышения доверия инвесторов, поддержки международной торговли и предотвращения чрезмерной волатильности обменных курсов. Более того, денежно-кредитное регулирование имеет решающее значение для предотвращения инфляционного или дефляционного давления, которое может дестабилизировать экономику. Центральные банки постоянно отслеживают экономические показатели, чтобы корректировать политику по мере необходимости, гарантируя, что инфляция останется в пределах целевых уровней, а экономический

рост останется устойчивым. Благодаря этим механизмам денежно-кредитный контроль играет жизненно важную роль в содействии долгосрочной экономической стабильности и росту.

Таможенный контроль является важной формой государственного финансового контроля, которая регулирует финансовые аспекты международной торговли, уделяя особое внимание соблюдению тарифов, пошлин и других правил импорта-экспорта. Этот контроль гарантирует, что все товары, ввозимые в страну или вывозимые из нее, соответствуют установленным таможенным законам, которые регулируют оценку и сбор пошлин и налогов. Таможенные органы используют ряд методов, включая досмотр грузов, проверку документации и аудит, чтобы гарантировать, что импортеры и экспортеры соблюдают тарифные сетки и другие правовые требования. Основная цель таможенного контроля — защита отечественной промышленности, обеспечение надлежащего получения доходов от международной торговли и предотвращение незаконной деятельности, такой как контрабанда и неправильная классификация товаров [1]. Обеспечивая соблюдение этих правил, таможенный контроль помогает поддерживать экономическую стабильность, поддерживает национальную безопасность и гарантирует, что торговля вносит справедливый вклад в государственные финансы. Внутренний контроль относится к системе сдержек и противовесов, проводимой в государственных учреждениях для предотвращения финансовых злоупотреблений, мошенничества и коррупции. Эта структура контроля включает в себя установление четких процедур, политик и систем мониторинга для обеспечения прозрачного и эффективного управления государственными средствами. Механизмы внутреннего контроля включают регулярные аудиты, обучение персонала, разделение обязанностей и внутренние системы отчетности, которые позволяют государственным органам выявлять и устранять потенциальные финансовые злоупотребления или неэтичные практики. Основная цель внутреннего контроля — поддерживать целостность финансовых операций в государственных учреждениях путем предотвращения ошибок, неправомерного присвоения или злоупотребления властью. Эффективный внутренний контроль также способствует укреплению общественного доверия и обеспечению ответственного использования государственных ресурсов.

Литературы

5. Broadbent J. Public Sector Management and Financial Control. London, “Sage Publications”, 2010. 290 p.
6. Christensen T. The Public Sector in an Era of Change. London, “Palgrave Macmillan”, 2012. 280 p.
7. Clarke J. Managing Public Money: A Guide to Financial Control. London, “Routledge”, 2014. 280 p.
8. Ferguson M. Governance and Financial Control in Public Services. London, “Palgrave Macmillan”, 2018. 360 p.
9. Gerson M. Controlling Public Sector Budgets. Los Angeles, “Sage Publications”, 2017. 380 p.

Xülasə

Qasimov S.V., Qarayev N.E.

Dövlət maliyyə nəzarətinin forma və növləri

Dövlət maliyyə nəzarəti dövlət vəsaitlərinin qanuni və səmərəli istifadəsini təmin edir. O, müxtəlif formalarda olur; o cümlədən, xərcləmədən əvvəl (xərcləmədən əvvəl), davam edən (xərcləmə zamanı) və xərcləmədən sonrakı (xərcləmədən sonra) nəzarətlər. Dövlət maliyyə nəzarətinin növlərinə dövlət orqanları tərəfindən müəssisələrdə həyata keçirilən daxili nəzarət və müstəqil audit qurumları və ya ali audit xidmətləri tərəfindən həyata keçirilən kənar nəzarət daxildir. Bu mexanizmlər dövlət resurslarının idarə edilməsində şəffaflığın, hesabatlılığın və səmərəliliyin artırılmasına yönəlib.

Açar sözlər: dövlət, maliyyə, maliyyə nəzarəti, formaları, növləri

Summary

Gasimov S.V., Karayev N.E.

Forms and Types of State Financial Control

Public financial control ensures the legal and efficient use of public funds. It takes various forms, including ex-ante (before spending), current (during spending) and ex-post (after spending) control. Types of public financial control include internal control, carried out by government bodies in institutions, and external control, carried out by independent audit institutions or supreme audit services. These mechanisms aim to improve transparency, accountability and efficiency in the management of public resources.

Key words: *state, finance, financial control, forms, types*

YAŞIL İQTİSADİYYATIN STRATEJİ DAYANIQLIĞA İNTEQRASIYASI

YEŞİL EKONOMİNİN STRATEJİK İSTİKRARA ENTEGRASYONU

**ЖАШЫЛ ЭКОНОМИКАНЫ СТРАТЕГИЯЛЫК ТУРУКТУУЛУККА
ИНТЕГРАЦИЯЛОО**

ИНТЕГРАЦИЯ ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКИ В СТРАТЕГИЧЕСКУЮ СТАБИЛЬНОСТЬ

INTEGRATION OF GREEN ECONOMY INTO STRATEGIC STABILITY

**YAŞIL İQTİSADİYYAT MODELİNƏ KEÇİD KONTEKSTİNDƏ YAŞIL MALİYYƏNİN
TƏSİRİNİN DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ**

Abdullayev Rəmzi Elbrus oğlu

*Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
ramziabdullayev1985@gmail.com*

***Xülasə:** Məqalədə yaşıl iqtisadiyyatın mahiyyəti, yaşıl maliyyə ilə bağlı hədəflər göstərilmişdir. Eyni zamanda təqdim edilən məqalədə yaşıl iqtisadiyyata keçidin bəşəriyyət üçün faydaları əks olunmuşdur. Davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün ətraf mühit və sosial faktorların da nəzərə alınmasının vacibliyi vurğulanmışdır. Yaşıl iqtisadiyyat geniş anlayış olduğundan o təkcə ekoloji dayanıqlılığı deyil, eyni zamanda ədalətli iqtisadi və sosial rifahı da əhatə edir. Bu baxımdan yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı üçün yaşıl maliyyə təminatının yaradılması vacib şərtidir.*

***Açar sözlər:** yaşıl maliyyə, yaşıl iqtisadiyyat, yaşıl istiqrazlar, yaşıl kredit, yaşıl sığorta, təbii ehtiyatlar, ekoloji mühit*

XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəlləri qlobal cəmiyyətə təbii resurslardan istifadə ilə iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqənin balanslaşdırılmasının zəruri olduğu aydın şəkildə müəyyən olunmuşdur. Bu fikir onunla bağlıdır ki, bərpa olunmayan təbii resurslardan həddən artıq və səmərəsiz istifadə ilk növbədə ətraf mühitin çirklənməsinə, təbiətin ahəngdarlığının pozulmasına səbəb olmuşdur ki, bu da əhalinin sağlamlığına ciddi təhdidlər göstərir. Başqa sözlə, ekoloji sistemlə insan cəmiyyəti arasında tarazlığın artan temple pozulması qlobal cəmiyyətin sonunun yaxınlaşmasına səbəb ola bilər. Buna görə də ətraf mühitin qorunmasının əhəmiyyəti ildən- ilə artır.

Ümumiyyətlə, qlobal cəmiyyətin yaşıl iqtisadiyyatla ilk tanışlığı XX əsrin 70-ci illərinə təsadüf edir. Belə ki, ABŞ iqtisadçısı D.Meadouz 1972-ci ildə dünyada resursların məhdud olduğunu və onların gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanmasını, eyni zamanda yeni iqtisadi modelə keçidin yaranmasının zəruri olduğunu göstərirdi[1,s.78-79].

Yaşıl iqtisadiyyat terminini ilk dəfə Böyük Britaniya iqtisadçısı D.Pirsin 1989-cu ildə çap olunmuş “Yaşıl İqtisadiyyat” adlı hesabatında görmək mümkündür. Müəllif əsərində iqtisadi artımla yanaşı, ətraf

mühitə təsirləri, təbii ehtiyatlarda itkinin səviyyəsini və yaradılan ekoloji problemlərin dəyərinin də nəzərə alınaraq iqtisadiyyatın qiymətləndirilməsi fikrini irəli sürmüşdür[2,s.63-64].

Rus iqtisadçılarından M.E.Kuznetsov göstərir ki, yaşıl iqtisadiyyata keçid aşağıdakı prinsiplər əsasında formalaşmalıdır[3,s.8-9]:

- davamlı inkişaf və ətraf mühitə sağlam yanaşma,
- təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və bərpa olunan enerji daşıyıcılarına keçid,
- tullantıların təkrar istehsal dövriyyəsinə cəlbə və emalının təmin edilməsi,
- ekoloji baxımdan təmiz texnologiya və innovasiyalara keçidin təmin edilməsi,
- sosial ədalətin təmin edilməsi.

Qlobal aləmdə baş verən iqtisadi-siyasi və qlobal vəziyyətlər əksər hallarda inkişaf etmiş ölkələrin və BMT-in sammit və hesabatlarında geniş müzakirə edilir. Belə ki, 2016-cı ildə G20 sammitində təbii sərvəti olan 140 ölkədən 116-da təbii sərvətlər tükənən tempə keçib və ya hər il azalır. Digər bir məsələ isə havanın çirklənməsi nəticəsinin insanların ölüm hallarının artmasına səbəb olmasıdır[4,s.23].

2018-ci ildə Nobel mükafatı almış V. Nordhaus hələ 1977-ci ildə çap olunmuş əsərində qlobal aləmdə baş verən iqlim və ətraf mühitdə baş verən dəyişikliklərin iqtisadi inkişafa və iqtisadi artıma ciddi təsir etdiyini vurğulamışdır. V.Nordhaus apardığı araşdırmalara əsaslanaraq göstərmişdir ki, təbii sərvətlərdən istifadənin ümumi həcmi havanın orta temperaturuna təsir edir və belə hal isə ətraf mühitdə müəyyən təbii zərərə səbəb olur[5,s.344].

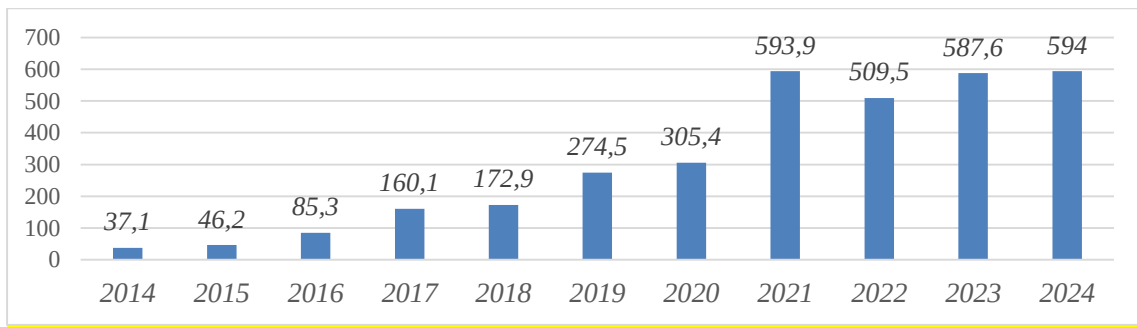
Ümumiyyətlə, yaşıl maliyyə yaşıl iqtisadi inkişafın əsasıdır. Təbii və iqlim dəyişikliklərinin sürətlə artdığı bir dövrdə yaşıl iqtisadi proseslərə uyğunlaşmaq üçün yaşıl texnologiyalara sərmayə qoymaq zərurəti yaranır. Dünyanın 42 ölkəsində maliyyə və bank xidmətləri təqdim edən ABŞ-ın “Morgan Stanley” bankı öz hesablamalarında 2051-ci ilə qədər dünya üzrə “sıfır tullantı”ya nail olmaq üçün həmin dövrə qədər 52 trilyon ABŞ dolları xərclənməli olduğunu bildirir[6].

Fikrimcə, yaşıl maliyyələşdirmə davamlı olmalı və ekoloji təmizliyi dəstəkləyən istehsal proseslərinin maliyyələşdirilməsinə əsaslanmalıdır. Bura əsasən alternativ enerji istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr, biomüxtəlifliyin qorunması, gigiyena, su, kanalizasiya və tullantılardan səmərəli istifadəyə əsaslanan geniş bir sahələri nəzərdə tutur. Buna görə də yaşıl maliyyələşdirmənin davamlılığı təmin olunmalı, alternativ enerji və hidroenerji mənbələrindən istifadə ilə bağlı layihələr təşviq edilməlidir. Bununla bağlı Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) iddia edir ki, zamanla yaşıl iqtisadiyyata keçid və yaşıl maliyyələşdirmə 2032-cü ilə qədər dünyada 25 milyon yeni iş yerinin yaranmasına səbəb ola bilər[7].

Qlobal miqyasda son dövrdə yaşıl iqtisadiyyata bu və ya digər formada diqqətin artması yaşıl maliyyələşdirmə imkanlarını da artırır. Yaşıl iqtisadiyyat yolu ilə inkişafa yaşıl maliyyə alətlərini inkişaf etdirmək və təkmilləşdirməklə, eləcə də yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı bütün iqtisadi prosesi dəstəkləməklə nail olmaq olar. Yaşıl iqtisadiyyata keçid yaşıl maliyyələşdirməni tələb edir. Lakin yaşıl maliyyələşdirmə alətləri ilə bağlı dünya ölkələri və iqtisadçılarda vahid konsensus yoxdur. Ümumiyyətlə, 2010-cu ildən 2023-cü ilə qədər 194 ölkədə istixana qazlarının azaldılması və iqlim dəyişikliyi ilə bağlı proseslərə maliyyə dəstəyi göstərmək üçün müəyyən işlər görülmüşdür[8,s.225-226].

Yaşıl iqtisadiyyat və yaşıl maliyyələşmədə mərkəzi rolu dövlət oynayır. Məhz dövlətin səyləri nəticəsində yaşıl maliyyə alətləri inkişaf edə bilər və dövlət sektoru ilə yanaşı özəl sektor da bu işdə aktiv rol oynaya bilər. Digər tərəfdən dövlətlər qəbul etdikləri qanun və stimullaşdırıcı tədbirlərlə yaşıl maliyyələşdirmə prosesinin davamlılığını təmin edə bilər.

Müasir dövrdə yaşıl maliyyə alətinin əsası kimi yaşıl istiqrazlar çıxış edir. Bu baxımdan 2014-cü ildən 2024-cü ilə qədər dünya iqtisadiyyatında mövcud olan yaşıl istiqrazların dəyərinə nəzər salaq.

Mənbə: [9]

Şəkil 1. Dünya üzrə buraxılmış yaşıl istiqrazların dəyəri (milyard ABŞ dolları)

Onu da bildirək ki, yaşıl istiqrazların bütün istiqrazlar üzrə bazar payı elə də böyük deyildir. Bu istiqamətdə tədqiqat aparan mütəxəssislərin hesablamalarına görə hətta ən inkişaf etmiş və daha çox yaşıl istiqrazın buraxılması üçün müraciət edən ölkələrdə belə bu göstərici 10-14% arasındadır. Onu da bildirək ki, ölkəmizdə də yaşıl maliyyə ilə bağlı müəyyən işlər görülür. Xüsusilə yaşıl istiqrazlarla bağlı hüquqi mexanizmlərin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Mərkəzi Bankı qiymətli kağızlarla bağlı müəyyən işlər görmüş, Mülki Məcəlləyə bəzi dəyişikliklər edilmiş və bununla əlaqədar müəyyən qanuni layihə formas hazırlanmışdır. Bu istiqamətdə konkret müzakirələr də aparılmışdır.

Yaşıl maliyyə alətləri içərisində yaşıl banklar və yaşıl kreditlər xüsusi önəm kəsb edir. Yaşıl kreditlər fiziki və hüquqi şəxslərə ekoloji baxımdan faydalılığı təmin edən layihələrə təqdim edilə bilər.

Yaşıl kreditlər kimi ekoloji cəhətdən faydalı və ya zərərsiz məhsul və xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı banklar tərəfindən təklif edilən güzəştli kreditlər nəzərdə tutulduğundan buraya evlərin alınması ilə bağlı ipoteka kreditləri, elektrikli işləyən avtomobil kreditləri, ekoloji baxımdan uyğun tikinti kreditləri və müəssisələrin davamlı istehsalının təmini üçün avadanlıqların lizinə də daxil edilir.

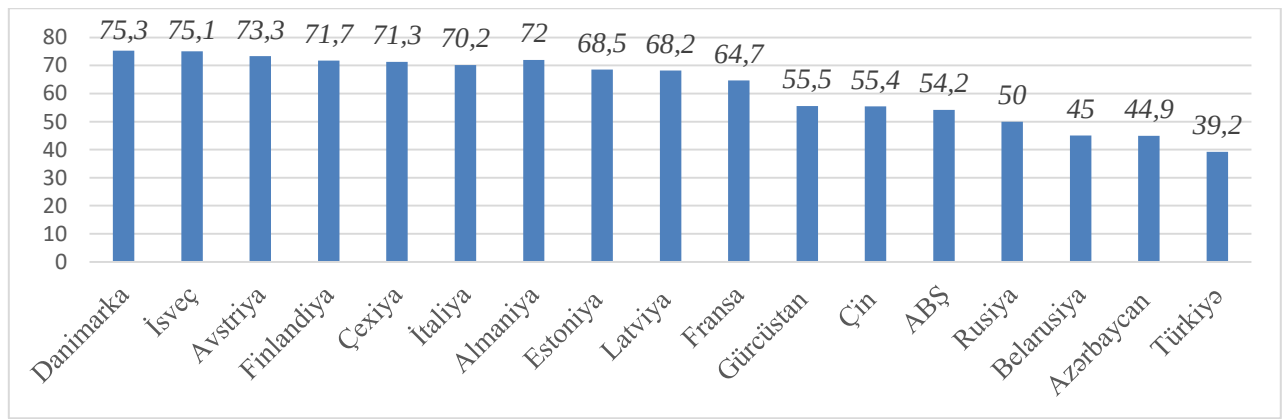
Lakin bütün bu qeyd edilənlərə baxmayaraq global miqyasda belə yaşıl kreditlərin fəaliyyət prinsipləri, yerinə yetirilmə şərtləri və işləmə mexanizmi ilə bağlı heç bir hüquqi sənəd və ya kredit bazarı üzrə konkret standartlar mövcud deyildir.

Yaşıl maliyyələşdirmə alətlərindən biri də yaşıl sığortadır. Bununla bağlı beynəlxalq təcrübə təsdiqləyir ki, yaşıl sığortanın ilkin tətbiqi avtomobillərin sığortası ilə bağlı ola bilər. Xüsusən də, burada avtomobillərin elektrik əsaslı mühərriklərə sahib olması və havanın təmizliyi baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bir çox Avropa ölkəsində nəqliyyat sığortası ilə bağlı konkret yanaşmalar mövcuddur.

Ümumiyyətlə, yaşıl iqtisadiyyat şəraitində riskləri minimumlaşdırmaq üçün sığortalamaq zəruridir. Yaşıl iqtisadiyyat şəraitində yaşıl sığorta yalnız avtomobil sahəsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda onun ekoloji dəyəri olan kreditlər və digər mühüm istiqamətləri də əhatə etməsi gələcək üçün önəmli olacaqdır.

Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı şəraitində yaşıl qrantlardan istifadə olunması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, iqlim dəyişikliyi, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və ətraf mühitin qorunması imkanlarının genişlənməsinə təşviq edən layihələrin maliyyələşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq miqyasda ölkələrin ekoloji baxımdan təmiz və iqlim dəyişkənliyi ilə bağlı davamlı inkişafa nə dərəcədə yanaşdıqlarını öyrənmək üçün beynəlxalq miqyasda global yaşıl iqtisadiyyat indeksindən (GGEI) istifadə edilir. 2024-cü ildə GGEI indeksinə görə ölkələrin reytingini aşağıdakı kimi göstərmək olar.

Mənbə: [10]

Şəkil 2. 2024-cü ildə GGEI indeksinə görə ölkələrin reytingi

Fikrimcə, yaşıl maliyyə alətlərinin genişləndirilməsi baxımından bütün maraqlı tərəflər arasında konstruktiv iş aparılmalıdır. Belə ki, ilk növbədə ekoloji baxımdan faydalı və təmiz texnologiyaların tətbiqi, eləcə də investisiyalar üçün qanunvericilik bazaları formalaşdırılmalı, iqtisadi stimullar göstərilməli və yaşıl infrastrukturun qurulması üçün şərait yaradılmalıdır. Yaşıl maliyyə alətləri üzrə təşkilati və ideoloji əlaqələndirmə olmalı və əhalinin bütün təbəqələri arasında ekoloji savadlılığın artırılması istiqamətində ciddi müzakirələr aparılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Meadows D. H. The limits to growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind. New York, Books; 1972, 211 p.
2. Pearce D. W., Barbier E. R. "Blueprint for a green economy". London: Publications Ltd.; 1989. 192 p.
3. Кузнецов М. Е. Возможности и риски развития зеленой экономики. Мир новой экономики. 2023;17(3):6-17.
4. G20 Green Finance Synthesis Report. /2016/09/ Report_Full_EN.pdf p.44
5. Nordhaus, W. D. (1977). «Economic growth and climate: The case of carbon dioxide». *The American Economic Review*. No 67(1), p. 341-346.
6. www.morganstanley.com
7. www.ilo.org
8. Mustafa Mete, Aytaç Toptaş İktisadi ve İdari Bilimlerde Güncel Araştırmalar Mart 2022 Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt. No: 22
9. <https://www.statista.com/statistics/1289406/green-bonds-issued-worldwide/>
10. <https://greengrowthindex.gggi.org/scores-and-ranks-for-green-growth-index/>

Резюме

Абдуллаев Р.Е.

Оценка влияния зеленого финансирования в контексте перехода к модели зеленой экономики

В статье излагается суть зеленой экономики и цели, связанные с зеленым финансированием. В то же время в представленной статье показаны преимущества перехода к зеленой экономике для человечества. Была подчеркнута важность учета экологических и социальных факторов для достижения качественного экономического развития. Поскольку зеленая экономика — это широкое понятие, она охватывает не только экологическую устойчивость, но и справедливое экономическое и социальное благосостояние. В этой связи создание зеленой финансовой безопасности является важнейшим условием развития зеленой экономики.

Ключевые слова: зеленые финансы, зеленая экономика, зеленые облигации, зеленый кредит, зеленое страхование, природные ресурсы, экологическая среда

Summary

Abdullaev R.E.

Assesing the Impact of Green Finance in the Context of the Transition to a Green Economy model

The article presents the essence of the green economy and the goals related to green finance. At the same time, the presented article shows the benefits of the transition to a green economy for humanity. The importance of considering environmental and social factors in order to achieve sustainable economic development was emphasized. Since the green economy is a broad concept, it encompasses not only environmental sustainability, but also fair economic and social welfare. In this regard, the creation of green financial support is an essential condition for the development of a green economy.

Key words: green finance, green economy, green bonds, green credit, green insurance, natural resources, ecological environment

AZƏRBAYCANDA YAŞIL İQTİSADİYYAT QURUCULUĞUNDA ORQANİK KƏND TƏSƏRRÜFATININ STRATEJİ ƏHƏMİYYƏTİ

Allahverdiyev Elnur Qara oğlu

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Bakı, Azərbaycan

allahverdiyev.elnur33@mail.ru

Xülasə: Məqalədə Azərbaycanla yaşıl iqtisadiyyat quruculuğunda orqanik kənd təsərrüfatının strateji əhəmiyyəti araşdırılmışdır. Yaşıl iqtisadiyyatın formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi problemləri baxılmışdır. Yaşıl iqtisadiyyatın üstün cəhətləri və faydası sistemləşdirilmişdir. Kənd təsərrüfatının ölkə iqtisadiyyatında mühüm rolu verilmişdir. Orqanik kənd təsərrüfatının yaradılmasının prioritetliyi əsaslandırılmışdır. Milli iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasında orqanik kənd təsərrüfatı modelinin yaradılmasının strateji əhəmiyyəti verilmişdir. Qlobal transformasiyalar şəraitində ölkədə yaşıl iqtisadiyyatın strukturunun formalaşdırılmasında orqanik kənd təsərrüfatının rolu üzrə təkliflər hazırlanmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, yaşıl iqtisadiyyat, orqanik kənd təsərrüfatı, yaşıl iqtisadiyyatın strukturu, orqanik kənd təsərrüfatının strateji əhəmiyyəti

Yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi ildən-ilə intensivləşməkdədir. Bu baxımdan bir sıra iqtisadiyyat sahələrinin prioritetliyi diqqət cəkir. Məlumdur ki, kənd təsərrüfatının inkişafı yaşıl iqtisadiyyatın genişləndirilməsi üçün güclü baza funksiyasını yerinə yetirmək iqtidarındadır. Belə ki, kənd təsərrüfatı dünyanın bir çox ölkələrinin iqtisadiyyatının əsas sahələrindən biridir və əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə kömək edir. Məhz bu istiqamət istənilən ölkə vətəndaşının gündəlik varlığını təmin etmək üçün həyati önəm daşıyan əsas məhsullarla, o cümlədən taxıl, ət, süd, tərəvəz, meyvə və digər ərzaq məhsulları ilə təmin edir. Aqrar-sənaye kompleksi olmasaydı, bütün planeti ərzaqla təmin etmək mümkün olmazdı və bir çox insanlar aclığın qurbanına çevrilərdi. Kənd təsərrüfatı bir çox malların böyük bir siyahısının istehsalı üçün əsasdır: toxuculuq məhsulları, kosmetika və s. - onların əksəriyyəti kənd təsərrüfatında əldə edilən bitki xammalı əsasında istehsal olunur.

Kənd təsərrüfatının inkişafı Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı baxımından önəmli rola malikdir. Hazırda Azərbaycanın qarşısında əsas prioritet vəzifə ölkə iqtisadiyyatının neft-qaz sektorundan asılılığın azaldılması, qeyri neft-qaz sektorlarının, o cümlədən kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsidir. Son dövrlərdə

Azərbaycanda iqtisadi inkişafın prioritetləri baxımından yeni şərait yaranmış, sosial-iqtisadi islahatların genişlənməyə başlamışdır ki, bu da, yeni maliyyə mənbələrinin və gəlirlərinin formalaşmasını tələb edir. Ölkəmizdə reallaşdırılan sosial-iqtisadi islahatların yeni dalğası son illərdə qeyri-neft sektorunda əldə edilmiş iqtisadi artım və gəlirlər hesabına həyata keçirilir, bu proseslərin daha da sürətləndirilməsi strateji məqsəd kimi qarşıya qoyulub. Əsas vəzifə qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlverişli şəraitdən, sahibkarlıq və biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına dövlət tərəfindən dəstəyin göstərilməsindən, iqtisadiyyatımızın neft-qaz sektorundan asılılığının azaldılmasından maksimum səmərəli istifadə etməkdir [1, s.65].

Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafı dövlətin ərzaq siyasətinin necə reallaşdırılması səviyyəsindən asılıdır. Dövlətin ərzaq siyasəti kənd təsərrüfatı məhsulunun ümumi həcmnin artırılmasında önəmli rol oynaya bilər. Kənd təsərrüfatında ərzaq siyasətinin səmərəli reallaşdırılmasını təmin etmək üçün dövlətin fəaliyyəti aşağıdakı prioritet istiqamətlərə yönəldilir: ölkənin kənd təsərrüfatının struktur tərkibinin təkmilləşdirilməsi; ölkənin ərzaq təminatının sabitliyinin qorunması; daxili ərzaq bazarlarının bütövlüyünün təmin edilməsi; səmərəli struktur və xarici iqtisadi siyasətin aparılması; aqrar sektor üzrə kənd təsərrüfatının reallaşdırılması; sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin monitorinqi; kənd əhalisinin sosial təminatının vahid standartlarının hazırlanması və reallaşdırılması; sahələrarası iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi [2, s.195].

Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün həmin sahə istehsalçılarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması təxirəsalınmaz vəzifələrdən biridir. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin rəqabət üstünlüklərini artırmaq və dövlətin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün bu aspekt gücləndirilməlidir. Bu problem ancaq yerli istehsalçıların malik olduğu üstünlüklər hesabına həll edilə bilər. Bunlar, birincisi, iri fermer təsərrüfatıdır, torpaqlar bir çox hallarda orqanik məhsul istehsalı üçün əlverişlidir. Bu üstünlük kənd təsərrüfatını daxili iqtisadiyyatın rəqabətə davamlı, bərpa olunan məhsullar istehsal etməyə qadir sektoruna çevirir. İkincisi, yüksək keyfiyyətli və ucuz məhsul istehsal etməyə imkan verən nisbətən ucuz işçi qüvvəsi vardır. Hazırda Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sənayeni inkişaf etdirməyə və yerli istehsal məhsullarına tələbatı artırmağa imkan verən bir sıra üstünlüklərə malikdir. Belə üstünlüklərə, ilk növbədə, təbii sərvətlər, məhsulun keyfiyyəti və material ehtiyatları, habelə kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafında dövlət yardımının mövcudluğu daxildir. Analoji dövlət dəstəyi mexanizmləri ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafına müsbət təsir göstərir [5, s. 423].

Hazırda Azərbaycanda kənd təsərrüfatı müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması strategiyası işlənib hazırlanmışdır ki, bu da sənayenin xüsusiyyətlərini və orada mövcud olan problemləri nəzərə alır. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının əsas missiyası idarəetmə qərarlarının satışın həcmnin, bazar payının, gəlirliliyin və rentabelliyn artmasına təsiri baxımından qiymətləndirilməsi metodologiyasının yaradılmasından ibarətdir. Həmin sahə müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması üzrə tədbirlərin seçilməsi sahələrin, müəssisələrin, iş şəraitinin spesifik xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq reallaşdırılmalıdır.

Rəqabət qabiliyyətinin və səmərəliliyinin artması təkcə kənd təsərrüfatı müəssisəsinin daxili potensialından deyil, habelə kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının inkişaf dərəcəsiindən asılıdır. Bu gün kənd təsərrüfatı məhsulları bazarı ərzağın fiziki və iqtisadi əlçatanlığı, məhsullarla doyması, habelə, iştirakçılar arasında iqtisadi münasibətlərin qeyri-kamilliyi, qiymət bərabərsizliyi, pərakəndə satış şəbəkələrinin inhisarçılığı ilə xarakterizə olunur. Fikrimizcə, kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı idarəetmə üsullarının tətbiqi vacibdir: bazar subyektləri arasında bərabərhüquqlu iqtisadi münasibətlərin formalaşdırılması; kənd yerlərinin infrastrukturunun yaxşılaşdırılması; yerli istehsalçıların məhsullarının dəstəklənməsi və təşviq edilməsi; informasiya və konsaltinq xidmətlərinin, informasiya və marketinq agentliklərinin yaradılması və s.

Beləliklə, təklif olunan tədbirlərin tətbiqi və reallaşdırılması kənd təsərrüfatı müəssisələrinin inkişafı, iqtisadi səmərəliliyinin artırılması, rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün əlverişli mühit yaradacaq, daxili və xarici bazarlara çıxış imkanlarını artıracaq və nəticədə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin qorunub saxlanılmasına və təmin olunmasına töhfə verəcək. İnnovasiyalar kənd təsərrüfatının rəqabət qabiliyyətinin

artırılmasında həlledici rol oynadığına heç kim şübhə edə bilməz. Tədqiqat və inkişafa sərmayə qoymaq və yeni texnologiyalar və təcrübələri mənimsəməklə, bu müəssisələr daim dəyişən bazar mühitində rəqabətdən öndə olmaqla yanaşı, məhsuldarlığını artırır, xərcləri azaldır, istehlakçı tələblərini daha effektiv şəkildə qarşılaya bilirlər. Hazırda kənd təsərrüfatı müəssisələri arasında ən populyarı mənfəət şərtlərinə, o cümlədən iqlim şəraitinin təsirini azaltmağa kömək edən və orqanik kənd təsərrüfatı məhsullarını, yəni kimyəvi gübrələrdən istifadə etmədən əldə etməyə imkan verən innovativ texnologiyalardır. Bununla belə, bu cür məhsullar maya dəyərində görə analoqlarından daha yüksəkdir, çünki kimyəvi gübrələrdən istifadə etmədən bu məhsulların məhsuldarlıq göstəriciləri əhəmiyyətli dərəcədə azalır. Lakin bu cür məhsullara yüksək tələbat kənd təsərrüfatı müəssisələrinə onlara qiymətləri daha yüksək təyin etməyə imkan verir [4, s.88]. Xammalın emal dərinliyini artırmaq və ikinci dərəcəli resursları təsərrüfat dövryyəsinə cəlb etmək lazımdır. Bu, emal olunmuş xammal vahidinə düşən hazır məhsulun məhsuldarlığını artıracaqdır. Müasir texnologiyaların, o cümlədən bio və nanotexnologiyaların istifadəsi müəyyən edilmiş keyfiyyət xüsusiyyətlərinə malik yeni nəsil məhsulların istehsalını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirəcəkdir [3, s. 331].

Beləliklə qeyd edə bilərik ki, yaxın perspektivdə Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın strukturunun formalaşmasında kənd təsərrüfatının inkişafı və orqanik kənd təsərrüfatı modelinin yaradılması müsbət təsir göstərəcək və bu proseslərdə bir qrup amillər nəzərə alınmalıdır:

- kənd təsərrüfatı istehsalının maddi-texniki bazasının yenilənməsi tədbirlərinə ehtiyac vardır və ilk növbədə yaşıl texnologiyalara üstünlük verilməlidir;
- kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının tənzimlənməsi və orqanik məhsullara üstünlük verilməsi prioritetlik təşkil edilməlidir;
- investisiyaların kənd təsərrüfatı sektorlarına yönəldilməsinin stimullaşdırılması tədbirləri görülməlidir;
- kənd təsərrüfatı istehsalçılarının emal və xidmət müəssisələrinin daha sıx inteqrasiyasına zərurət qalmaqdadır və s.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və ixrac potensialının artırılması istiqamətləri. Audit jurnalı, № 04, 2019. - s.61-73.
2. Osmanov, İ.O. Regionlarda aqrar sahibkarlığın inkişaf istiqamətləri. “Qlobal iqtisadi çağırışlar: Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində sosial-iqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materiaları. Bakı: Bakı Biznes Universiteti, 6-7 may 2021, s.192-196.
3. Минаков, И.А. Состояние и перспективы развития переработки сельскохозяйственной продукции / И.А. Минаков // Актуальные вопросы экономики и агробизнеса: Сборник Трудов, Брянск, 23–24 марта, 2023. – с. 328-333.
4. Сабодах, И.В. Инновационные технологии, повышающие эффективность сельскохозяйственного производства / И. В. Сабодах // Научно-практические аспекты развития АПК: Материалы национальной научной конференции, Красноярск, 18 ноября 2023. – С. 86-88.
5. Aliyev, Sh. Priorities for strengthening Azerbaijan's economic security and sovereignty in the context of sustainable development //Sci. Educ. Innov. Context Mod. Probl. Issue 2, Vol. 8, 2025, IMCRA, pp. 420-446. DOI: 10.56334/sei/8.2.29 - https://imcra-az.org/uploads/public_files/2025-04/aliyev-shafa.pdf.

Резюме

Аллахвердев Э.Г.

Стратегическое значение органического сельского хозяйства в формировании зеленой экономики в Азербайджане

В статье рассматривается стратегическое значение органического сельского хозяйства в формированию зеленой экономики в Азербайджане. Рассмотрены проблемы развития зеленой экономики. Систематизированы преимущества и выгоды зеленой экономики. Сельское хозяйство играет важную роль в экономике страны, поэтому приоритет создания органического сельского хозяйства оправдан. Подчеркнуто стратегическое значение создания модели органического сельского хозяйства в экологизации национальной экономики. Разработаны предложения о роли

органического сельского хозяйства в формировании структуры зеленой экономики страны в условиях глобальных трансформаций.

Ключевые слова: Азербайджан, зеленая экономика, органическое сельское хозяйство, структура зеленой экономики, стратегическое значение органического сельского хозяйства

Summary

Allahverdiev E.G.

Strategic Importance of Organic Agriculture in Building a Green Economy in Azerbaijan

The article examines the strategic importance of organic agriculture in building a green economy in Azerbaijan. The problems of forming and developing a green economy are considered. The advantages and benefits of the green economy are systematized. The important role of agriculture in the country's economy is given. The priority of creating organic agriculture is justified. The strategic importance of creating an organic agriculture model in greening the national economy is given. Proposals are made on the role of organic agriculture in forming the structure of the green economy in the country in the conditions of global transformations.

Key words: Azerbaijan, green economy, organic agriculture, structure of the green economy, strategic importance of organic agriculture

YAŞIL İQTISADIYYATIN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Aslanzadə İlham Alıcı oğlu

Azərbaycan Texniki Universiteti, Bakı, Azərbaycan

aslanzade.ilham@aztu.edu.az

Soltanova Havaxanım Bala-ağa qızı

Azərbaycan Texniki Universiteti, Bakı, Azərbaycan

havaxanim.soltanova@aztu.edu.az

Hadıyeva Aydan İlham qızı

Azərbaycan Texniki Universiteti, Bakı, Azərbaycan

aslanzade_ilham@mail.ru

Xülasə: Yaşıl iqtisadiyyat ekoloji tarazlığı qorumaqla yanaşı iqtisadi artımı və sosial rifahı təmin edən yeni iqtisadi modeldir. Bu modeldə biotexnologiya və nanotexnologiyaların tətbiqi ətraf mühitin mühafizəsinə, alternativ enerji mənbələrinin inkişafına və resursların daha effektiv istifadəsinə əsaslanır. Mövcud sənaye strukturlarının innovativ və davamlı texnologiyalarla əvəz olunması yaşıl iqtisadiyyata keçidin əsas məqsədlərindəndir. Məqalədə yaşıl iqtisadiyyatın formalaşmasında innovasiya menecmentinin rolu, investisiya layihələrinin idarə olunması və dövlət siyasətlərinin əhəmiyyəti təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: biotexnologiya, nanotexnologiya, yaşıl iqtisadiyyat, ekoloji, kapital, inkişaf, innovasiya

İqlim dəyişikliyi, təbii resursların tükənməsi və ətraf mühitin çirklənməsi ilə bağlı qlobal çağırışlar yeni iqtisadi modellərin zəruriliyini ortaya qoyur. Bu modellərdən ən aktualı yaşıl iqtisadiyyatdır. Yaşıl iqtisadiyyat ekoloji tarazlığı qorumaqla yanaşı iqtisadi artımı və sosial rifahı təmin edən yeni iqtisadi modeldir. Bu modeldə biotexnologiya və nanotexnologiyaların tətbiqi ətraf mühitin mühafizəsinə, alternativ enerji mənbələrinin inkişafına və resursların daha effektiv istifadəsinə əsaslanır. Mövcud sənaye strukturlarının innovativ və davamlı texnologiyalarla əvəz olunması yaşıl iqtisadiyyata keçidin əsas məqsədlərindəndir [5, s. 344]. Məqalədə yaşıl iqtisadiyyatın formalaşmasında innovasiya menecmentinin rolu, investisiya layihələrinin idarə olunması və dövlət siyasətlərinin əhəmiyyəti təhlil olunmuşdur [3].

Yaşıl iqtisadiyyat ekoloji baxımdan dayanıqlı və sosial baxımdan ədalətli iqtisadi modeldir. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında innovasiya menecmenti həlledici rol oynayır [1, s.654]. Dünyanın bir sıra ölkələrində biotexnologiya kənd təsərrüfatının və meşə emalı sənayesinin bitki mənşəli tullantılarının utilləşdirilməsi hesabına ekoloji cəhətdən təmiz energetika problemlərini artıq indidən həll edir. Bu halda metan və texniki etil spirti kimi enerji daşıyıcıları alınır. Təbiətin və bəşəriyyətin dinc və qarşılıqlı faydalı şəraitdə birgə mövcud olması probleminin həlli müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu fakt nəzərə alınmaqla, dünyanın bütün aparıcı ölkələrində dövlət və özəl kapital tərəfindən maliyyələşdirilən milli biotexnologiya proqramları işlənilib hazırlanmışdır və həmin proqramlar həyata keçirilməkdədir.

Biotexnologiya insan üçün çox zəruri olan çoxsaylı məhsullar istehsal etməyə imkan verir. Bu halda xammal kimi bir qayda olaraq kənd təsərrüfatının və müxtəlif yeyinti sənayesi müəssisələrinin tullantılarından (taxıl tullantıları, spirt cecəsi, süd zərdəbi, şəkər zavodlarının tullantıları) istifadə edilir. Bu halda həm alınan biopreparatların, həm də texnologiyaların özünün ekoloji təmizliyi təmin edilir.

Kimyəvi proseslərdən fərqli olaraq biosintez prosesləri yüksək təzyiq və temperaturdan istifadə edilmədən həyata keçirilir, bu halda ətraf mühitə zərərli tullantılar düşmür. Müvafiq məhsulların maya dəyəri orta hesabla 2-3 dəfə azalır və eyni zamanda həmin istehsalatların ətraf mühiti çirkəndirməsi problemi aradan qalxır. Biopreparatların maya dəyərinin azalması əlavə mənfəət alınmasını təmin edir. Bu vəsait ekoloji problemlərin həllinə yönəldilə bilər.

Kimyəvi proseslərdən fərqli olaraq biosintez prosesləri yüksək təzyiq və temperaturdan istifadə edilmədən həyata keçirilir, bu halda ətraf mühitə zərərli tullantılar düşmür. Müvafiq məhsulların maya dəyəri orta hesabla 2-3 dəfə azalır və eyni zamanda həmin istehsalatların ətraf mühiti çirkəndirməsi problemi aradan qalxır. Biopreparatların maya dəyərinin azalması əlavə mənfəət alınmasını təmin edir. Bu vəsait ekoloji problemlərin həllinə yönəldilə bilər.

Bəşəriyyət bu imkanları biotexnologiya və ənənəvi hidroliz proseslərinin əlaqələndirilməsi sayəsində əldə edir. Bitki tullantılarının emal edilərək bioqaza və texnoloji spirtə çevrilməsi həm çoxlu enerji almaq, həm də ekoloji məsələləri həll etmək istiqamətində inkişaf yolu açmış olur.

Daxiliyanma mühərriklərində yanacaq kimi istifadə edilən etanol havanın tərkibində karbon oksidi və karbon-dioksid konsentrasiyasını əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa şərait yaradır. Bu, atmosfer havasının çirklənməsinin 60 - 90 faizə qədər avtomobil nəqliyyatının payına düşdüyü iri sənaye şəhərləri üçün xüsusilə vacibdir.

Iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə əvvəllər tətbiq edilən, lakin indi artıq köhnəlmiş, külli miqdarda tullantılar yaradan texnologiyaların təkmilləşdirilməsi üçün bu istiqamətdə maraqlı tədqiqatlar aparılır. Yanacağının 95 faizi etanoldan ibarət olan mühərriklə işləyən avtomobillərin sınaqları uğurlu olmuşdur. Bu yanacağın bir litri 5 kilometr məsafə qət etmək üçün kifayətdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bir litr benzinlə 7,5 kilometr məsafə qət etmək olur. Lakin etanoldan alınan yanacaq ekoloji cəhətdən çox təmizdir, çünki etanoldan istifadə edilərkən yaranan işlənmiş qazların tərkibində olan karbon oksidin miqdarı benzindən istifadə edilməsi ilə müqayisədə 60 dəfə azdır.

Nanotexnologiya anlayışına dəqiq tərif vermək çətinidir, çünki o, fizika və kimyada bir sıra elmi istiqamətlərin inkişafı və qovuşması nəticəsində bir neçə onillik ərzində tədricən yaranmışdır. Lakin nanotexnologiya anlayışına tərif verilməsi ilə bağlı problemlərə baxmayaraq, nanotexnologiyalar artıq mövcuddur və indi bir sıra ölkələrin alimləri bu sahədə bir-biri ilə yarışır, daim yeni mühüm və maraqlı nəticələr alırlar. Deyə bilərik ki, nanotexnologiya uzun müddət ərzində əldə edilmiş və yalnız indi yeni texnologiyaların əsasına çevrilmiş fundamental elmin bir sıra nailiyyətlərinin mənimsənilməsi və praktikada tətbiq edilməsi nəticəsində yaranmışdır.

Nanotexnologiyanın inkişafı təkcə konkret elmi nəticələr almaqdan və ya yeni texnologiyaları tətbiq etməkdən ibarət deyil. Əslində o, bir sıra əlavə iqtisadi və sosial məsələlərin həllini əhatə edir, yəni bu məsələyə bütöv halda, sistemli şəkildə yanaşma tələb olunur. Lakin yeni texnologiyalardan istifadə edilməsinin iqtisadi və sosial problemləri demək olar ki, zəif araşdırılır və bu sahədə inkişafın dövlətlər səviyyəsində strategiyası hələ ki, yoxdur.

Son dövrlərdə «nanotexnologiya» termini çox populyarlaşmışdır. O, müxtəlif təsəvvürləri və yanaşmaları, eləcə də maddəyə təsir göstərməyin müxtəlif metodlarını özündə birləşdirir.

Nanotexnologiya bilavasitə atom və molekullarla əlaqədar olan bütün texniki prosesləri bir növ birləşdirir. Məhz buna görə də nanotexnologiya yeni konstruksiya materiallarının, yarımkəçirici cihazların, informasiyanı yazmaq üçün qurğuların, qiymətli əczaçılıq preparatlarının və başqa məhsulların alınması üçün çox perspektivlidir.

Hazırda nanotexnologiya sahəsində yapon tədqiqatlarının səviyyəsi dünyada ən yüksək yerlərdən birini tutur, lakin XXI əsrdə bu sahədə texniki liderlik uğrunda mübarizə davam edəcəkdir. Informasiya texnologiyaları və bioloji elmlər bu tədqiqatların aparıcı istiqamətləri olacaqdır [2, s.68].

Nanotexnologiya inkişafı və tətbiqi müxtəlif qruplar və ayrı-ayrı tədqiqatçılar arasında elmi informasiyanın intensiv mübadiləsinə tələb edir, çünki məhz elmin və texnikanın müxtəlif sahələrində yüksək səviyyəli nailiyyətləri əlaqələndirə bilməmək çox vaxt yeni sənaye istehsalatlarının inkişafına və təşkilinə mane olur.

Nanotexnologiya sahəsində tədqiqatlarda liderliyi təmin etmək üçün bu problemin həlli metodları tapılmalı və müxtəlif ixtisaslı alimlər arasında informasiya mübadiləsinin səmərəli olması təmin edilməli, yəni fənlərarası tədqiqatlar hərtərəfli inkişaf etdirilməlidir. Nanotexnologiya ətraf mühit və energetika problemləri ilə çox sıx bağlı olmaqla bərabər, bu cür mürəkkəb problemlərin yeni həllərinə gətirib çıxara bilər [4, s. 139]

Planetimizin atmosferinin orta temperaturunun uzun müddət artması ən mühüm ekoloji problemlərdən birinə çevrilmişdir. 1960-2000-ci illərdə bu kəmiyyət təxminən 0,5 dərəcə artmışdır. Ötən əsrin 80-ci illərində bu artım daha davamlı xarakter kəsb edirdi. Alimlər əmindirlər ki, temperaturun bu cür artmasına səbəb sənaye qurğularında, avtomobillərdə işlədilən yanacağın (daş kömür, neft və s.) miqdarının get-gedə artmasıdır. Məhz yanma məhsulları (karbon 2-oksidi, metan və sair) və günəş şüalanması ilə bu məhsulların qarşılıqlı təsiri atmosferin temperaturunun artmasının (istixana effekti) əsas amilləridir.

Buna görə də neftin və kömürün istehlak səviyyəsinin azaldılması çoxdan bəri ekologiya üçün əsas problemlərinə çevrilmişdir. Bu halda atmosfərə tullanan karbon oksidinin və digər yanma məhsullarının həcmi də azaldılmalıdır. Buna görə də alternativ enerji mənbələrinin axtarışı və enerjinin saxlanması və ötürülməsi üçün effektiv metodların işlənilib hazırlanması (məsələn günəş batareyalarının və yeni tipli yanacaq elementlərinin) yaradılması mühüm elmi-texniki vəzifəyə çevrilmişdir.

Yer səthindən təqribən 20 kilometr yüksəklikdə yerləşən və planetimizin səthinin Günəşin ultrabənövşəyi şüalanmadan qorunmasında müstəsna mühüm rol oynayan atmosferin ozon təbəqəsinin qorunub saxlanması da mühüm ekoloji problemlərdən biridir. Məlumdur ki, son illərdə məişətdə və sənayedə istifadə edilən bir sıra kimyəvi reagentlərin təsiri altında ozon təbəqəsi dağılır. Bu prosesdə “təbii” deyil, süni məhsullar olan və kimya sənayesində müxtəlif məqsədlər üçün istehsal edilən freonlar (aerozollar, soyuducu agentlər, hava təmizləyici qurğular və sair) mühüm rol oynayır.

Yaşıl iqtisadiyyat qlobal miqyasda insan rifahını və ətraf mühitin qorunmasını təmin edən mühüm bir model kimi ortaya çıxır.

Ədəbiyyat

1. Aliyev, S., Gulaliyev, M., Purhani, S., Mehdiyeva, G., & Mustafayev, E. (2024). Comparative Assessment of Energy Security Level: The Case of the South Caucasus Countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 14(1), 651–662. <https://doi.org/10.32479/ijeep.14984>.
2. Aslanzadə İ.A “İnnovasiyanın idarə edilməsi” Bakı 1998 Çaşıoğlu 120 s.
3. Aslanzadə İ.A “İnventisiya layihələrinin təşkili və idarə olunması” Bakı 2000.
4. Aslanzadə İ.A. “İnnovasiya menecmenti” Bakı 2017 II hissə, 381 s.
5. Алиев Ш.Т. Моделирование инноватизации национальной экономики в современных условиях // Научное обозрение, 2014, №06, С. 342-346. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14230404>.

Резюме

Асланзаде И.А., Солтанова Х.Б., Хадиева А.И.

Перспективы развития зеленой экономики

Зеленая экономика — это новая экономическая модель, которая обеспечивает экономический рост и социальное благополучие при сохранении экологического равновесия. В этой модели применение биотехнологий и нанотехнологий основано на защите окружающей среды, развитии альтернативных источников энергии и более эффективном использовании ресурсов. Замена существующих промышленных структур инновационными и устойчивыми технологиями является одной из основных целей перехода к зеленой экономике. В статье анализируется роль инновационного менеджмента, управления инвестиционными проектами, а также значение государственной политики в формировании зеленой экономики.

Ключевые слова: биотехнологии, нанотехнологии, зеленая экономика, экология, капитал, развитие, инновации

Summary

Aslanzade I.A., Soltanova H.B., Hadiyeva A.I.

Development Prospects of the Green Economy

Green economy is a new economic model that ensures economic growth and social well-being while maintaining ecological balance. In this model, the application of biotechnology and nanotechnology is based on environmental protection, the development of alternative energy sources and more efficient use of resources. Replacing existing industrial structures with innovative and sustainable technologies is one of the main goals of the transition to a green economy. The article analyzes the role of innovation management, the management of investment projects and the importance of state policies in the formation of a green economy.

Key words: biotechnology, nanotechnology, green economy, ecology, capital, development, innovation

RƏQƏMSAL İQTİSADİYYATIN KORPORATİV MALİYYƏ ELEMENTLƏRİNƏ TƏSİRİ

Bağirova Nuranə Camaləddin qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

rzayeva-nurana@mail.ru

Xülasə: Rəqəmsallaşma prioritetləri dəyişir və biznesin inkişafı üçün yeni problemlər yaradır. Məqalədə rəqəmsal iqtisadiyyatda biznes ekosisteminin formalaşmasında maliyyə idarəçiliyinin transformasiyasının xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Maliyyə idarəetməsini təkmilləşdirmək və şirkətin dəyərini artırmaq üçün rəqəmsal iqtisadiyyatın korporativ maliyyə elementlərinə təsiri nəzərə alınmalıdır. Tədqiqat nəticəsində perspektivli biznesin inkişafı modeli kimi ekosistemin xüsusiyyətləri müəyyənəndirilib, rəqəmsallaşmanın təsiri altında şirkət kapitalının və aktivlərinin idarə edilməsində baş verən dəyişikliklər, risklərin idarə edilməsində yeni aspektlər və şirkətin transformasiya xüsusiyyətləri müəyyən edilib. dəyər yaratma prosesi. Rəqəmsallaşma bütün sahələri və prosesləri, o cümlədən korporativ maliyyəni əhatə edir. Bu, təkcə biznes proseslərinin rəqəmsallaşdırılması ilə deyil, həm də dəyər faktorlarının dəyişməsi və müəssisənin inkişafının perspektiv aspektləri ilə bağlıdır. Ənənəvi maliyyə idarəetmə modelləri və prinsipləri, ilk növbədə, xarici amillərin təsiri altında, ikincisi, rəqəmsal texnologiyaların genişləndirilməsi nəzərə alınmaqla, yeni biznes modelinə uyğun olaraq və biznesin inkişafı hədəfləri ilə transformasiya olunur.

Açar sözlər: maliyyə menecmenti, korporativ maliyyə, rəqəmsal iqtisadiyyat, qeyri-maddi aktivlər, risklər, ekosistem.

Dünya iqtisadiyyatında baş verən mühüm dəyişikliklərlə əlaqədar bir çox mövcud institutların əhəmiyyətli transformasiyası baş vermişdir. Təsərrüfat subyektlərinin idarə edilməsinin bütün sahələrində və əsasən korporativ maliyyənin idarə edilməsi sahəsində dəyişikliklər baş vermişdir. Nəticə etibarilə, son vaxtlar korporativ maliyyə idarəciliyində bəzi tendensiyalar yaranmışdır. Korporativ maliyyə menecmentinin agentlik modelinin canlanmasıdan başlayaq. Bu vəziyyət korporasiyaların iqtisadi agentlərin etimadını bərpa etmək istəyi ilə əlaqələndirilir. Dünya iqtisadiyyatında iqtisadi problemlərlə əlaqədar olaraq iri korporasiya sahiblərinin biznesin idarə edilməsinə qayıdışı ilə xarakterizə olunan proses baş verdi ki, bu da agentlik problemini aradan qaldırdı və daxili idarəetmə nəzarət mexanizmlərindən istifadəni lüzumsuz etdi. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, o dövrdə hökm sürən unitar idarəetmə modeli bu günə qədər qeyri-ictimai korporasiyalarda qalmaqdadır. Agentlik modeli maliyyə idarəetmə funksiyalarını muzzdlu menecerlərə həvalə edən korporasiyalar üçün xarakterik olur. İkinci tendensiya maliyyə risklərinin idarə edilməsi prosesinə artan diqqətlə əlaqələndirilə bilər. Bu, xarici şərtlərin qeyri-müəyyənliyinin artması ilə əlaqədardır, buna aşağıdakıları aid etmək olar: pul vəsaitlərinin axınının ofşorlaşması, dünya bazarında valyutaların qeyri-sabitliyi və s. Korporasiyaların maliyyə risklərini minimuma endirməyə çalışması tamamilə təbiiyə. Risklərin idarə edilməsi sahəsində fəaliyyəti təsadüfi hadisələr çərçivəsində məhdudlaşdıran yanaşma əvəzinə, maliyyə menecmentinin riskə əsaslanan modeli meydana gəldi. Bu modelin xüsusiyyətləri aşağıdakılardır: risklərin idarə edilməsi prosesinin davamlı monitorinqi ilə fasiləsiz rejimdə həyata keçirilməsi, həmçinin bütün risklərin və onların mümkün məcmusunu nəzərə alınması. Üçüncü tendensiya səhmdar cəmiyyətlərinin və digər kommersiya korporasiyalarının fəaliyyəti üçün institusional mühitin təkmilləşdirilməsi ilə xarakterizə olunur. Korporativ institutlara diqqətin artması qanunvericilik fəaliyyətinin fəallaşması ilə əlaqədardır. Bu sahədə əsas innovasiyalar aşağıdakılardır:

- transfer qiymətlərinin müəyyən edilməsi prosedurunun islahatı, habelə transfer qiymətlərinə vergi nəzarəti mexanizminin tətbiqi;
- konsolidə edilmiş vergi ödəyiciləri qrupu üzrə təşkilatın vahid gəlir vergisini ödəmək hüququ;
- Səhmdar cəmiyyətlərin bütün iştirakçılarına dividendlərin elan edilməsi və ödənilməsi prosedurlarının modernləşdirilməsi;
- Səhmdar cəmiyyətlərin mülkiyyət strukturu haqqında məlumatların şəffaflığının artırılması.

Dördüncü tendensiya artan korporativ saxtakarlığın nəticəsi olan korporativ idarəetmə böhranıdır. Bu yaranmış vəziyyətin zərərliyi dünyada iqtisadi problemlərin nəticələrindən heç də az təhlükəli deyil. Səhmdarların və bütövlükdə cəmiyyətin gözündə korporativ idarəetmənin nüfuzunun azalması maliyyə hesabatlarının tez-tez saxtalaşdırılması halları ilə əlaqələndirilir. Öz növbəsində tez-tez kənar auditorlar tərəfindən ört-basdır edilən bu cür məlumatlar təşkilatların öz maliyyə nəticələrini açıq-aydın yüksək qiymətləndirməyə yönəlib. Bu proses səhmlərin qiymətinin artması və top-menecerlərə əlavə bonusların ödənilməsi üçün süni şərait yaratmaq məqsədilə həyata keçirilir. Bu hadisələrin qarşısını almaq üçün bu gün əksər yerli və xarici korporasiyalar öz təşkilatlarında Sarbeyns-Oksli qanununun tələblərinə əsaslanan keyfiyyət menecmenti standartlarını tətbiq edirlər. Bu qanun aşağıdakı tədbirlərlə xarakterizə olunur:

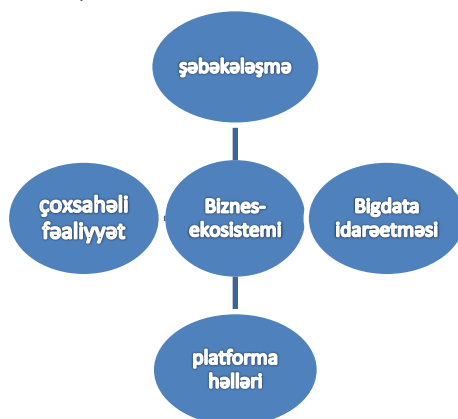
- müstəqil auditə nəzarət komitəsinin yaradılması;
- səmərəli daxili nəzarət sisteminin formalaşdırılması;
- detallı hesabat əsasında maliyyə axınlarının idarə edilməsi və s.

Yuxarıda göstərilən tədbirlər vasitəsilə təmin edilən səhmdarların maraqlarının müdafiəsi son nəticədə korporasiyaların işgüzar imicini yaxşılaşdırır. Bu tendensiyalar fəal şəkildə tətbiq edilir və korporativ maliyyənin idarə edilməsində mürəkkəb strateji və taktiki məsələlərin hərtərəfli həllinə köməklik edir.

Rəqəmsal iqtisadiyyatda şəbəkə effektləri və qeyri-maddi aktivlər dəyərin əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevrilir. Biznesin rəqəmsal mühitə keçidi ilə aktivlərin əksəriyyəti maddi formasını itirir. Həm böyük, həm də kiçik biznes öz fəaliyyət sahələrini şaxələndirir, rəqəmsal platformalardan istifadə edir və mövcudluq ərazilərini, o cümlədən işçilərin uzaqdan işləməsi hesabına genişləndirirlər. Şirkət müştərinin cari ehtiyaclarını ödəmək üçün çoxfunksiyalı mühit formalaşdırdıqda biznesin təşkilinin ekosistem modeli

yayılır. Biznes ekosisteminin formalaşmasının başlanğıc prinsipi bir çox tələb olunan xidmətləri bir yerdə (əksər hallarda rəqəmsal platformada) birləşdirərək, onları vahid integrasiya olunmuş proses kimi müştərilərə təqdim etməkdir [1, 2]. Rəqəmsal iqtisadiyyatda biznes ekosisteminin əsas xüsusiyyətləri şəkildə göstərilmişdir (şəkil 1).

Ekosistem həm mövcud şəbəkə qarşılıqlı əlaqəsi əsasında özünün yeni xidmətlərini artırmaqla, həm də digər şirkətlərlə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıqla yaranılır. Integrasiya və sinergiya korporativ idarəetmənin əsas qaydalarına çevrilir. Nəzərə alsaq ki, işçilərin oflayn qarşılıqlı əlaqəsi azaldıqca rəqəmsal idarəetmə kanalı genişlənir, ofis binalarının böyük ərazilərinə bağlılıq aradan qalxır, şirkət aktivlərinin strukturunda əsas vəsaitlərin payı azalır, iş yerinin hərəkətliyi və texnoloji avadanlığı yüksək qiymətləndirilir. Şirkətin aktivləri daha likvid olur ki, bu da bütövlükdə bütün biznesin likvidliyini artırır.

Şəkil. 1. Rəqəmsal iqtisadiyyatda müasir biznes ekosisteminin əsas xüsusiyyətləri

Bu şərtlərdə iştirakçılar arasında müxtəlif ünsiyyətin dəyəri həm şirkət daxilində, həm də xarici mühitlə, ilk növbədə müştərilərlə qarşılıqlı əlaqədə artır [3].

Şirkətin onlayn idarəetmə formatlarının tətbiqi menecmentin ən yüksək səviyyəsi ilə ən aşağı səviyyə arasında birbaşa qarşılıqlı əlaqə yaratmağa imkan verir. Aralıq vasitəçilik hərəkətləri azalır, bu da inzibati və əməliyyat xərclərinə qənaət etməyə imkan verir. Ekosistem şəbəkəsi effektləri artan miqyasla mənfəətin sürətli artımını təmin edir [4].

İnformasiyanın dəyəri artır və böyük verilənlər dəyərin xüsusi drayveri kimi çıxış edir. İnformasiyanın axtarışı, təhlili, emalı, böyük verilənlərlə işləmə prosesləri maliyyə fəaliyyətinin təşkilində və ümumilikdə korporativ idarəetmədə prioritet istiqamətə çevrilir [5]. İnformasiya axınının və onunla bağlı əməliyyatların icrası sürəti artır.

Rəqəmsallaşma maliyyə menecmenti sisteminə birbaşa aşağıdakı istiqamətlərdə təsir göstərir:

1. Aktivlərin idarə edilməsi. Aktivlərin idarə edilməsi sahəsində qeyri-maddi aktivlərin əhəmiyyəti və dəyəri artır. Bu şirkətin işgüzar nüfuzunun (qudvilinin) və rəqəmsal aktivlərinin qiymətləndirilməsini, uçotunu və idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsini zəruri edir. İstehsal prosesləri rəqəmsal texnologiyaların, robotlaşma və qənaətli istehsalın tətbiqi ilə optimallaşdırılır. Eyni zamanda, şirkətin əmlakının strukturunda əsas qeyri-istehsal fondlarının payı və istehsal ehtiyatları azalır. Kontragentlərlə iş və kredit siyasətinin həyata keçirilməsi verilənlər bazası və rəqəmsal qarşılıqlı əlaqə kanallarından istifadə etməklə asanlaşır.

2. Kapitalın idarə edilməsi. Rəqəmsal iqtisadiyyatda maliyyələşdirmənin yeni formaları, o cümlədən kraudinvestinq yolu ilə rəqəmsal platformalar vasitəsilə inkişaf edir. Fond bazarına çıxış imkanları genişlənir, aktivlərin sekuritizasiya səviyyəsi yüksəlir, qiymətli kağızların yeni növləri yaranır. Rəqəmsal aktivlərdən, tokenlərdən nizamnamə kapitalına töhfə kimi istifadə etmək mümkün olur ki, bu da onların qiymətləndirilməsi üçün normativ sənədlərin işlənilməsi və hazırlanmasını zəruri edir.

3. Mənfəətin idarə edilməsi. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi şirkətlərə biznes üçün həm tranzaksiya, həm də transformasiya xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa imkan verir. Mənfəət artımı məhsul vahidinə düşən xərcləri azaltmaqla deyil, məhsulları fərdiləşdirmək, kustomizasiya etmək, müştərilərə məhsulların (xidmətlərin) təqdim edilməsi sürətini artırmaqla təmin edilir. Biznes ekosistemində dəyərin

formalaşması prosesi əməliyyat dövrünün hər bir mərhələsində xərclərin azaldılması ilə deyil, rəqəmsal platforma əsasında formalaşan şəbəkə daxilində mümkün qədər çox sayda iqtisadi agentlərin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi ilə əlaqələndirilir [4].

4. Risklərin idarə edilməsi. Rəqəmsal iqtisadiyyatda risklərin idarə edilməsi süni intellektin funksiyasına çevrilir və şirkətin informasiya təhlükəsizliyinə təhdidlər artır. Diskont dərəcəsi müəyyən edilərkən yeni risklər (süni intellektdən istifadə riskləri, robotlaşdırma), informasiya təhlükəsizliyi riskləri və kibertəhlükələr nəzərə alınmalıdır. Ənənəvi risklərin idarə edilməsi üsullarının səmərəliliyi azalır və rəqəmsal qarşılıqlı əlaqə risklərin sığortası alətlərindən istifadəyə ehtiyac yaranır.

Beləliklə, hazırkı mərhələdə maliyyə menecmenti sistemi biznes modelinin rəqəmsal transformasiyasını nəzərə almalı və biznes ekosisteminin ayrıca elementi kimi inkişaf etməlidir. Korporativ maliyyənin idarə edilməsində yeniliklər şirkətin aktivlərinin və maliyyə mənbələrinin struktur diversifikasiyası kontekstində yeni dəyər drayverləri və risklərlə əlaqələndirilir.

İqtisadiyyatın informasiyalaşdırılması nəticəsində formalaşan informasiya iqtisadiyyatı kompüter-şəbəkə texnikası, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və sistemləri əsasında texniki təchizat vasitələrinin tamamilə yenilənməsi informasiyanın birinci dərəcəli əhəmiyyətə malik iqtisadi resursa çevrilməsini nəzərdə tutur. İnformasiya iqtisadiyyatı mahiyyətinə görə, həm də bazar iqtisadiyyatıdır. O digər bazar sistemləri kimi istehlakçının müstəqilliyi ilə, azad innovativ müəssisənin olması ilə, müstəqil tipli bazarla, rəqabətlə, dövlətin onun işlərinə tam qarışmaması, sosial-iqtisadi tənzimlənməsi vasitələrinin tətbiqi ilə, növbəti sənaye inqilablarının komponentlərinin tətbiqi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla xarakterizə olunur. Müasir iqtisadi sistemin formalaşmasında əsas rol oynayan institusional mühit iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin təşkili formalarının və onların qarşılıqlı əlaqələrinin tənzimlənməsi normalarının, mexanizmlərinin toplusudur. İntellektual kapital təhsil, elm sferasında formalaşdırılsa da, istehsal-sənaye sferasında, sahibkarlıqda, səhiyyə sahəsində daha çox istifadə olunur.

İntellektual iqtisadiyyata keçmək üçün bəzi yollar təklif oluna bilər. İnstitusional istifadə mühiti daha çox intellektual resurslardan istifadəyə doğru yönəlməlidir. Əsas maraqlar əlavə dəyərin yaradılmasına fokuslanmalıdır. Regionlarda innovasiyalı inkişafa ciddi diqqət yetirilməlidir. Təbii resurslardan qənaətlə və məhdud istifadəyə görə normativ-hüquqi təminat təkmilləşdirilməlidir. İqtisadi vəziyyəti daimi izləmək üçün monitoring sistemi işlənilməlidir. İntellektual sahibkarlıq tamamilə dəstəklənməli və sahibkarlığın intellektuallaşması prosesi dərinləşdirilməlidir. Bilikdən istifadənin iqtisadi, sosial, ekoloji effektləri onun ölkə miqyasında əhəmiyyətinin artmasına gətirib çıxarmalıdır.

İnsanların intellektual potensialından istifadə səviyyəsi genişləndikcə iqtisadiyyat intellektuallaşır və yeni iqtisadi uklad formalaşır. Burada iqtisadi münasibətlər ənənəvi formatdan kənarlaşaraq insanların rifah halının daha da yaxşılaşmasına, maddi istehsalın, energetik resursların, ətraf mühitdən istifadənin ağıllı məhdudlaşdırılmasına, varlı və kasıb insan qrupları arasındakı uçurum fərqlərinin aradan qaldırılmasına yönəlməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Ataşov B., Novruzov N., İbrahimov E. (2014), Maliyyə nəzəriyyəsi (dərslük), Bakı, “Kooperasiya Universiteti” nəşriyyatı
2. Sadıqov M., Hüseynov A., Zeynalov V. (2007) Korporativ Maliyyə (dərslük). Bakı:, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2007, 502 s.
3. Кузнецова С. А., Маркова В. Д. (2018) Проблемы формирования бизнес-экосистемы на основе цифровой платформы: на примере платформы компании 1С // Инновации.
4. Кочетков Е. П. (2019) Цифровая трансформация экономики и технологические революции: вызовы для текущей парадигмы менеджмента и антикризисного управления // Стратегич. решения и риск-менеджмент.
5. Фролова В. Б. (2019) Основные направления развития финансового менеджмента корпораций в условиях цифровой трансформации // Россия: тенденции и перспективы развития : ежегодник. М.,

Резюме

Багирова Н.Дж.

Влияние цифровой экономики на элементы корпоративных финансов

Цифровизация меняет приоритеты и создает новые вызовы для развития бизнеса. В статье рассматриваются особенности трансформации финансового менеджмента при формировании экосистемы бизнеса в условиях цифровой экономики. Для улучшения финансового управления и повышения стоимости компании следует учитывать влияние цифровой экономики на элементы корпоративных финансов. В результате исследования были определены характеристики экосистемы как перспективной модели развития бизнеса, определены изменения в управлении капиталом и активами компании под влиянием цифровизации, новые аспекты в управлении рисками и особенности трансформации компании. процесс создания стоимости. Цифровизация охватывает все сферы и процессы, включая корпоративные финансы. Это связано не только с цифровизацией бизнес-процессов, но и с изменением ценностных факторов и перспективных аспектов развития предприятий. Традиционные модели и принципы управления финансами трансформируются, во-первых, под влиянием внешних факторов, а во-вторых, в соответствии с новой бизнес-моделью и поставленными целями развития бизнеса с учетом расширения цифровых технологий.

Ключевые слова: финансовый менеджмент, корпоративные финансы, цифровая экономика, нематериальные активы, риски, экосистема

Summary

Bagirova N.J.

The Effect of Digital Economy on Corporate Financial Facilities

Digitization is changing priorities and creating new challenges for business development. The article discusses the features of the transformation of financial management in the formation of the business ecosystem in the digital economy. In order to improve financial management and increase company value, the impact of the digital economy on corporate finance elements should be taken into account. As a result of the research, the characteristics of the ecosystem as a promising business development model were determined, the changes in the management of company capital and assets under the influence of digitalization, new aspects in risk management and the transformation characteristics of the company were determined. value creation process. Digitization covers all areas and processes, including corporate finance. This is due not only to the digitization of business processes, but also to changes in value factors and perspective aspects of enterprise development. Traditional financial management models and principles are being transformed, firstly under the influence of external factors, and secondly, in line with the new business model and set business development goals, taking into account the expansion of digital technologies.

Key words: financial management, corporate finance, digital economy, intangible assets, risks, ecosystem

YAŞIL İQTİSADİYYAT KONTEKSTİNDƏ AQRAR SEKTORUN DAYANIQLI İNKİŞAF İMKANLARI

Balayeva Xəyalə İxtiyar qızı

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

m.xayala@bk.ru

Xülasə: Məqalədə aqrar sektorun dayanıqlı inkişaf imkanları təhlil olunur. Burada torpaq və su ehtiyatlarından səmərəli istifadə, ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqi, orqanik kənd təsərrüfatının təşviqi və kənd yerlərində ekososial balansın qorunması yaşıl iqtisadiyyatın əsas tələbləri kimi qeyd olunur. Məqalədə nəticə olaraq belə qənaətə gəlinir ki, yaşıl iqtisadiyyat prinsipləri əsasında aqrar sektorun inkişafı həm ərzaq

təhlükəsizliyinin təmininə, həm də ekoloji davamlılığa töhfə verə bilər. Bu yanaşma uzunmüddətli perspektivdə kənd təsərrüfatında məhsuldarlığı artırmaqla yanaşı, kənd yerlərində sosial rifahın yüksəlməsinə də şərait yaradır.

Açar sözlər: *aqrar sahə, yaşıl iqtisadiyyat, dayanıqlı inkişaf, təbii resurslar*

Müasir dövrdə iqtisadi inkişafın ekoloji dayanıqlılıqla uzlaşdırılması qlobal siyasətin əsas prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. İqlim dəyişikliyi, təbii ehtiyatların tükənməsi, torpaq və su resurslarının degradasiyası kimi problemlər xüsusilə aqrar sektoruna ciddi təsir altına alır. Bu səbəbdən, yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası təkcə sənaye və enerji sahələrində deyil, həm də kənd təsərrüfatında alternativ və ekoloji baxımdan effektiv yanaşmaların formalaşmasına zəmin yaradır.

Yaşıl iqtisadiyyat — iqtisadi artımı təmin etməklə yanaşı, ekosistemlərin qorunmasını, resurslardan səmərəli istifadəni və sosial rifahı təmin edən iqtisadi model kimi qəbul edilir. Bu model çərçivəsində kənd təsərrüfatında orqanik istehsal texnologiyalarının tətbiqi, suya qənaətli suvarma sistemlərinin genişləndirilməsi, karbon emissiyalarının azaldılması və təkrar istifadə texnologiyalarının stimullaşdırılması başlıca istiqamətlərdəndir. Aqrar sektorda bu yanaşmaların tətbiqi yalnız ətraf mühitin mühafizəsi deyil, həm də ərzaq təhlükəsizliyi və kənd əhalisinin rifahı baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. [3 s.22.-50]

Azərbaycanda aqrar sahə iqtisadiyyatının mühüm istiqamətlərindən biri olmaqla yanaşı, kənd yerlərində əhalinin məşğulluğunun əsas mənbəyidir. Lakin son illər bu sahədə müşahidə olunan su ehtiyatlarının azlığı, torpaqların şoranlaşması və kimyəvi maddələrin həddindən artıq istifadəsi kimi hallar sektoru dayanıqlı inkişaf trayektoriyasından uzaqlaşdırır. Bu baxımdan yaşıl iqtisadiyyat çərçivəsində aqrar sahənin transformasiyası aktuallıq kəsb edir. [3 s.60]

Hazırda Azərbaycanda bəzi yaşıl təşəbbüslər müşahidə olunsada, bu təşəbbüslərin sistemli strategiyaya çevrilməsi vacibdir. Aqrar istehsal proseslərinə alternativ enerji mənbələrinin cəlb edilməsi, aqroekoloji texnologiyaların tətbiqi və fermerlərə yaşıl texnologiyalarla bağlı təlim və maliyyə dəstəyinin göstərilməsi bu istiqamətdə atıla biləcək əsas addımlardandır. Həmçinin, dövlət səviyyəsində “yaşıl aqrar subsidiyalar” siyasətinin hazırlanması, orqanik məhsul istehsalçılarına vergi güzəştlərinin tətbiqi və daxili bazarda bu məhsulların rəqəbat qabiliyyətinin artırılması üçün mexanizmlər yaradılmalıdır. [6 s1-5]

Beynəlxalq təcrübələr də göstərir ki, yaşıl iqtisadiyyat çərçivəsində aqrar sektorun transformasiyası yalnız texnoloji deyil, həm də institusional və sosial dəyişiklikləri tələb edir. Məsələn, Avropa İttifaqı ölkələrində kənd təsərrüfatı sahəsində yaşıl keçidə uyğun proqramlar çərçivəsində fermerlərə həm ekoloji, həm də iqtisadi göstəricilər üzrə nəticəyönümlü dəstək mexanizmləri tətbiq olunur. Bu təcrübənin elementləri Azərbaycanın kənd təsərrüfatı siyasətinə də inteqrasiya edilə bilər. [1], [2].

Beləliklə, yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası aqrar sektor üçün təkcə ətraf mühitlə barışıq deyil, həm də iqtisadi səmərəliliyin yeni mərhələsidir. Azərbaycan bu istiqamətdə davamlı siyasət həyata keçirməklə təkcə kənd təsərrüfatını modernləşdirə bilməz, həm də regionda yaşıl transformasiya prosesinə liderlik edə bilər. Dayanıqlı kənd təsərrüfatı modeli həm milli ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı, həm də iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə əhəmiyyətli alətə çevrilə bilər. Əhalinin artması, şəhərləşmə proseslərinin intensivləşməsi və təbii resurslara düşən təzyiqlərin artması fonunda yaşıl iqtisadiyyata keçid yalnız ətraf mühitin qorunması baxımından deyil, həm də aqrar istehsalın uzunmüddətli davamlılığının təminatı baxımından həyati zərurətə çevrilir. Bu xüsusda, kənd təsərrüfatında resurslara qənaətli, ekoloji cəhətdən zərərsiz və sosial cəhətdən inklüziv istehsal modellərinin inkişaf etdirilməsi prioritet istiqamət kimi çıxış edir [3].

Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı bir sıra sənədlər mövcuddur. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2 fevral, 2021-ci ildə imzalanmış “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sərəncamına əsasən ekoloji cəhətdən təmiz kənd təsərrüfatı texnologiyalarının tətbiqi xüsusi vurğulanır. Xüsusilə, işğaldan azad edilmiş ərazilərin ölkənin ümumi iqtisadiyyatına reinteqrasiyasının iqtisadiyyata əhəmiyyətli təkan verəcəyi qeyd olunur. Bununla yanaşı,

“Aqrar sahədə rəqəmsal transformasiya proqramı”, “Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac potensialının artırılması strategiyası” kimi istiqamətlər də bilavasitə yaşıl yanaşmalarla üst-üstə düşən elementlərə malikdir. Lakin bu sənədlər arasında integrasiya və sistemli koordinasiya hələ də zəifdir. Bu səbəbdən, yaşıl aqrar siyasətin yalnız strateji istiqamət deyil, həm də institusional idarəetmə modeli kimi təşkili aktualıq kəsb edir.[5 s.1-10], [6 s. 1-8].

Resursların səmərəli istifadəsi istiqamətində su məsələsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Hal-hazırda Azərbaycanda suvarma üçün istifadə olunan sistemlərin əksəriyyəti su itkiləri ilə müşayiət olunur. Bu da əkin sahələrinin məhsuldarlığına və torpaq eroziyasına mənfi təsir göstərir. Gələcək üçün damcı suvarma, yağışlandırma sistemləri və su ehtiyatlarının yenidən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi yaşıl transformasiya üçün əsas texniki prioritetlər sırasındadır. Bu texnologiyaların tətbiqi, eyni zamanda fermerlərin enerji xərclərini azaltmaqla onların iqtisadi dayanıqlığını da gücləndirə bilər.

Digər bir vacib aspekt təhsil və maarifləndirmə ilə bağlıdır. Yaşıl texnologiyaların, orqanik kənd təsərrüfatının və resurs qənaətli yanaşmaların geniş tətbiqi üçün fermerlərin müvafiq bilik və bacarıqlara yiyələnməsi zəruridir. Bu məqsədlə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi nəzdində aqrar təlim mərkəzlərinin və regional konsultasiya xidmətlərinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi vacib hesab olunur[4] . Gənc fermerlər, qadın sahibkarlar və kənd təsərrüfatı kooperativlərinin bu prosesə cəlb edilməsi sosial inklüzivlik baxımından da əhəmiyyətliyə. Bundan əlavə, yaşıl iqtisadiyyata keçid zamanı maliyyə alətləri və stimullaşdırıcı mexanizmlər mühüm rol oynayır. Yaşıl aqrar kreditlər, yaşıl sığorta mexanizmləri, ekosubsidiyalar və yaşıl investisiya fondları bu prosesin iqtisadi bazasını təşkil edə bilər. Xüsusilə, kiçik və orta fermer təsərrüfatları üçün bu cür dəstək mexanizmləri onların yaşıl keçid prosesinə integrasiyasını asanlaşdıracaqdır.

Nəhayət, bu sahədə regional və beynəlxalq əməkdaşlıq imkanları da nəzərdən qaçırılmamalıdır. FAO, UNDP, World Bank və digər beynəlxalq qurumların yaşıl kənd təsərrüfatı layihələrinə cəlb olunması, texniki yardım və pilot layihələrin sayının artırılması həm təcrübə mübadiləsini, həm də innovasiyaların lokal şəraitə uyğunlaşdırılmasını təmin edə bilər. Azərbaycanın iqlim, torpaq və sosial-iqtisadi şəraitinə uyğun hibrid modellərin hazırlanması yaşıl iqtisadiyyatın uğurla tətbiqi üçün əsas şərtlərdən biridir [1], [2].

Nəticə etibarilə, yaşıl iqtisadiyyatın aqrar sahəyə integrasiyası yalnız bir iqtisadi islahat deyil, həm də yeni düşüncə tərzinin formalaşmasıdır. Bu düşüncə tərzini kənd təsərrüfatına sadəcə məhsul istehsalı deyil, həm də ekosistemlərin qorunması və gələcək nəsillərə sağlam təbii mühitin ötürülməsi baxımından yanaşmanı tələb edir. Azərbaycanın bu sahədə ilk addımları ümidverici olsa da, real dəyişiklik üçün daha genişmiqyaslı, koordinasiyalı və kompleks yanaşmalara ehtiyac vardır.

Ədəbiyyat

1. UNEP, Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. United Nations Environment Programme, 2011
2. OECD, Green Growth in Agriculture: Policy Frameworks and Practices, 2021
3. Əhmədov G.Ə, “Azərbaycanın aqrar sahəsində innovasiyanın mənimsənilməsi sisteminin yaradılması”, 2006, s.55-60
4. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Aqrar sahədə dayanıqlı inkişaf strategiyası. Bakı, 2023
5. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” – 2016, s11-14
6. Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” 2 fevral, 2021

Резюме
Балаева Х.И.
Возможности устойчивого развития аграрного сектора
в контексте зеленой экономики

В статье анализируются возможности устойчивого развития аграрного сектора. Зеленая экономика — это подход, направленный на согласование экономического роста с охраной окружающей среды и эффективным использованием природных ресурсов. Аграрный сектор, напрямую зависящий от природных ресурсов, занимает центральное место в данной концепции. В резюме подчеркивается, что рациональное использование земельных и водных ресурсов, внедрение экологически чистых технологий, поощрение органического сельского хозяйства и сохранение экосоциального баланса в сельской местности являются ключевыми требованиями зеленой экономики. В статье делается вывод, что развитие аграрного сектора на основе принципов зеленой экономики может способствовать как продовольственной безопасности, так и экологической устойчивости.

Ключевые слова: аграрный сектор, зелёная экономика, устойчивое развитие, природные ресурсы

Summary
Balaeva X.I.
Sustainable Development Opportunities of the Agricultural Sector in the Context
of the Green Economy

This paper analyzes the opportunities for sustainable development of the agricultural sector within the framework of the green economy. The agricultural sector, being directly dependent on natural resources, lies at the core of this concept. The abstract highlights that efficient use of land and water resources, implementation of eco-friendly technologies, promotion of organic farming, and maintaining the eco-social balance in rural areas are among the key requirements of the green economy. In addition, government policies, agricultural subsidies, and training programs can accelerate farmers' transition to green technologies. The paper concludes that the development of the agricultural sector based on green economy principles can contribute both to food security and environmental sustainability. This approach not only increases productivity in the long run but also enhances social well-being in rural areas.

Key words: agricultural sector, green economy, sustainable development, natural resources

AZƏRBAYCANDA YAŞIL İQTİSADİYYATIN FORMALAŞDIRILMASINDA
REGIONLARDA İNSAN KAPİTALININ POTENSİALININ GÜCLƏNDİRİLMƏSİ YOLLARI

Bədalzadə Aysel İlqar qızı
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Bakı, Azərbaycan
ayselbedelzade9@gmail.com

Xülasə: Məqalədə Azərbaycanla yaşıl iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında regionlarda insan kapitalının potensialının gücləndirilməsi yolları araşdırılmışdır. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında insan kapitalının həlledici rolu təhlil olunmuşdur. Regionlarda əmək resurslarından məhsuldar istifadə olunmasında insan kapitalının inkişaf etdirilməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır. Regionlarda intellektual resursların formalaşdırılması problemləri baxılmışdır. İnnovasiyaların mənimsənilməsi və tətbiqi problemləri baxımından insan kapitalının rolu açıqlanmışdır. Yeni çağırışlar şəraitində Azərbaycanın regionlarında yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında insan kapitalının potensialının artırılması üzrə təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, regionlar, yaşıl iqtisadiyyat, yaşıl iqtisadiyyatın strukturu, insan kapitalı, insan kapitalı potensialı

Qeyd edək ki, insan kapitalı investisiyalar nəticəsində formalaşan və ya inkişaf etdirilən və insanlar tərəfindən toplanan, iqtisadiyyatın müəyyən bir sahəsində məqsədyönlü şəkildə istifadə olunan motivasiya, bilik, bacarıq, sağlamlıq və digər məhsuldar keyfiyyətlərin müəyyən fondudur. Bu tərifdən irəli gələn bir neçə əsas məqama diqqət yetirmək lazımdır: - insan kapitalı sadəcə olaraq müəyyənləşdirilmiş xüsusiyyətlərin məcmusu deyil, daha çox sağlamlıq, bilik, bacarıq və motivasiya kimi formalaşan və ya inkişaf etdirilən müəyyən ehtiyatdır; faydalı nəticə əldə etmək və əmək məhsuldarlığının artmasına töhfə vermək məqsədilə lazımi şəkildə istifadə olunan motivasiya, bilik, bacarıq, sağlamlıq ehtiyatıdır [8, s.177].

Regionun insan kapitalını elə insan resurslarının məcmusu kimi nəzərdən keçirilməsi məqsədəuyğundur ki, onlar müəyyən ərazidə toplanmış bilik və bacarıqlara, peşə vərdislərinə, mədəniyyət səviyyəsinə, sağlamlıq vəziyyətinə və gözlənilən ömür uzunluğuna malikdir [9, s.122]. Regionların inkişafı onların rəqabətqabiliyyətli insan kapitalının səviyyəsindən asılıdır. Qlobal miqyasda hər hansı bir iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini şərtləndirən amil olan insan kapitalına davamlı investisiyalar olmadan cəmiyyətin tərəqqisi mümkün deyil. İnsan kapitalının rəqabət qabiliyyəti bizə iqtisadi qloballaşma şəraitində mürəkkəb, çoxşaxəli iqtisadi kateqoriya və bazar münasibətləri subyektlərinin fəaliyyət forması kimi görünür. Ən ümumi mənada insan kapitalının rəqabət qabiliyyəti onun qlobal bazarda səmərəli fəaliyyət göstərmə qabiliyyəti kimi nəzərdən keçirilə bilər [5, s. 29]. Hazırda Azərbaycanda əhalinin savadlılıq səviyyəsinin yüksəldilməsində rəqəmsal texnologiyalar önəmli rol oynayır. Müasir dünyada rəqəmsallaşma insan kapitalının inkişafı üçün imkanlar yaradır, əmək bazarında rəqabəti gücləndirən amil kimi çıxış edir [3, s. 75].

Məlumdur ki, insan kapitalının inkişafı yeni rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafından ayrılmazdır. İnsan kapitalının rəqabətqabiliyyətliliyi xeyli dərəcədə onların rəqəmsal texnologiyalardan istifadə bacarıqları ilə də müəyyənləşdirilir. İnsanlar hazırda rəqəmsal bacarıqlarını internetə çıxış imkanlarını genişləndirməklə təkmilləşdirirlər. Azərbaycanda internetə çıxış imkanları ilə bağlı regionlar, şəhər və kəndlər arasında fərqlər var. Bu fərqlərin əsas səbəbi sabit şəbəkə infrastrukturunun olmaması və kənd yerlərində rəqəmsal savadlılıq səviyyəsinin şəhərə nisbətə aşağı səviyyədə olmasıdır [6, s. 232].

AR Prezidenti tərəfindən 2021-ci ilin fevralın 2-də təsdiq edilmiş və 2030-cu ilə qədər olan dövrü əhatə edən milli prioritetlərin əsas istiqamətlərindən biri məhz ölkədə yüksək rəqabət qabiliyyətli insan kapitalını inkişaf etdirməkdir. Bunun əsas şərtləri innovasiyaları təşviq edən əlverişli şəraitin, müasir təhsil sisteminin olması və insan sağlamlığının təmin edilməsidir. Bu prioritet istiqamətlərin uğurla reallaşdırılması üçün ölkədə və onun bütün regionlarında XXI əsrin tələblərinə cavab verən təhsil sistemini, innovativ və yaradıcı cəmiyyət formalaşdırmaq və əhali üçün sağlam həyat tərzinə münbit şərait yaratmaq kimi məqsədlərə nail olunması əsas şərtlər kimi qəbul edilir Azərbaycanın 2030-cu ilə qədər olan dövr üçün milli prioritetlər üzrə dövlət siyasətinin strateji məqsədlərindən biri ölkə əhalisinin layiqli həyat keyfiyyətinin və rifahının yüksək standartlarını təmin etməkdir [1]. Regionlarda texnoloji və fiziki infrastrukturun təkmilləşdirilməsi insan kapitalının rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasında önəmli rol oynayır. Elm və təhsil sahəsində infrastrukturun təkmilləşdirilməsi həmin sahələrin daha səmərəli fəaliyyət göstərmələrinə təsir göstərə, həmin kapitalın səmərəli şəkildə formalaşdırılması və istifadəsini artırır, innovativ inkişafı təmin edə bilər [2, s.16]. Hesab edirik ki, bir ölkənin, regionun və ya təsərrüfat subyektinin digərləri ilə müqayisədə rəqabətqabiliyyətliliyinin amili kimi insan kapitalının çevik tənzimlənməsi insanın müəyyən keyfiyyətlərinə münasibətdə müxtəlif iqtisadi səviyyələrdə rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün adekvat alətlər tələb edir. İnsan kapitalının formalaşması və inkişafı məqsədilə motivasiya amilləri nəzərə alınmaqla intellektual potensiala malik olmaq lazımdır. İnsan potensialının inkişafına davamlı investisiya qoyuluşu mühüm şərtidir [7, s. 42]. Yüksək ixtisaslı idarəetmə ilə insan kapitalına sərmayə qoyuluşundan əldə edilən mənfəətin miqdarı texniki sahəyə investisiyadan əldə edilən gəlirdən orta hesabla üç dəfə çoxdur.

Buna görə dövlət, müəssisə rəhbərləri və işçilər arasında münasibətlərin müəyyən simbiozunun olması vacibdir. Bu məsələlər həm də regionun demoqrafik inkişafına müəyyən təsir göstərə bilər [4, s. 46].

Müasir dövrdə yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində ölkə regionlarının rolu xüsusi qiymətləndirilməlidir. Bu proseslərdə insan kapitalından səmərəli istifadə olunması üçün bir qrup məsələlər ön plana çıxarılmalıdır.

- Regionun intellektual resurslarının səmərəli istifadəsi üzrə məqsədli fəaliyyət proqramları və strukturlar olmalıdır;
- İnsan kapitalının rəqabət qabiliyyətinin əsas amili kimi başa düşülməsi və seçilməsi regionların iqtisadi inkişafı strategiyasının hazırlanması zamanı kompleks yanaşmanı diktə edir;
- Nəzərə almaq lazımdır ki, insan kapitalından səmərəli istifadə etmək bacarığı təkcə regionun inkişafına kömək etmir, həm də ölkənin iqtisadi gücünü və rifahını müəyyənləşdirir və s.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 2 fevral 2021.
2. Əhmədov, İ. Azərbaycan Respublikasında insan kapitalının inkişafı təhsil strategiyasının əsas hədəfidir. Azərbaycan məktəbi. 2018. №2 (683), s.11-18.
3. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanda əmək bazarının vəziyyətinə təsir edən amillər və onun qiymətləndirilməsi məsələləri // “Əmək və sosial problemlər elmi əsərlər toplusu”. Bakı, 2012, № 02(10), s. 73-80.
4. Əliyev, Ş.T. Qlobal çağırışlar şəraitində Azərbaycanda demoqrafik inkişaf prosesləri və məşğulluq məsələləri // “Audit” jurnalı, Bakı, 2018, №03. – s.42-57. <https://audit-journal.az/files/items/21.pdf>.
5. Əliyev, Ş.T. Sumqayıt şəhərində mövcud əmək ehtiyatlarından və sənaye kompleksinin potensialından effektivli istifadə məsələləri // “Maliyyə və uçot jurnalı”, Bakı, 2008, № 5 (189), s. 27-33.
6. Qasımlı, V., Talibova, M., Quliyeva, G., Müseyibov, A., Mirzəyev, F., Qədəşov, A., Əhmədova, G. Rəqəmsal iqtisadiyyat. Bakı: “Azprint” nəşriyyatı, 2023, 262 s.
7. Алиев, Ш.Т., Наджафов, Н.А., Ахмедова, Т.М. Роль инвестиционных ресурсов в возрождении постконфликтных территорий в контексте международного опыта/ VI международная научно-практическая конференция Recent Scientific Investigation. – Осло, Норвегия. 26-28 июля 2023, – с. 39-48.
8. Гончаров, В.Н. Эффективность использования человеческого капитала и проблемы его формирования / В.Н. Гончаров, О.А. Кривуля // Сборник научных работ серии “Экономика”. 2021. – № 22. – С. 175-182.
9. Михалева, У.Н. Человеческий капитал как одно из приоритетных направлений политики развития регионов / У. Н. Михалева // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2018. – Т. 8, № 6А. – С. 121-131.

Резюме

Бадалзаде А.И.

Пути усиления потенциала человеческого капитала регионов в формировании зеленой экономики в Азербайджане

В статье рассматриваются пути усиления потенциала человеческого капитала регионов в формировании зеленой экономики в Азербайджане. Проанализирована решающая роль человеческого капитала в развитии зеленой экономики. Обоснована значимость развития человеческого капитала в продуктивном использовании трудовых ресурсов регионов. Рассмотрены проблемы формирования интеллектуальных ресурсов в регионах. Объяснена роль человеческого капитала в проблемах принятия и внедрения инноваций. В условиях новых вызовов выдвинуты предложения по повышению потенциала человеческого капитала в развитии зеленой экономики в регионах Азербайджана.

Ключевые слова: *Азербайджан, регионы, зеленая экономика, структура зеленой экономики, человеческий капитал, потенциал человеческого капитала*

Summary
Badalzade A.İ.

Ways to Strengthen the Potential of Human Capital in the Regions in the Formation of a Green Economy in Azerbaijan

The article examines ways to strengthen the potential of human capital in the regions in the formation of a green economy in Azerbaijan. The decisive role of human capital in the development of a green economy is analyzed. The importance of developing human capital in the productive use of labor resources in the regions is substantiated. The problems of forming intellectual resources in the regions are considered. The role of human capital is explained in terms of the problems of adopting and applying innovations. Proposals are made to increase the potential of human capital in the development of a green economy in the regions of Azerbaijan in the context of new challenges.

Key words: *Azerbaijan, regions, green economy, structure of the green economy, human capital, human capital potential*

YAŞIL İQTISADİYYATIN STRATEJİ ƏHƏMIYYƏTİ VƏ İNŞAATDA EKOLOJİ DAVAMLILIQ

Binnətov Yusif Cavad oğlu

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Bakı, Azərbaycan
yusif020678@mail.ru

Xülasə: *Azərbaycanın iqtisadi inkişafında ekoloji dayanıqlılığın təmin olunması üçün yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu model ekoloji riskləri minimuma endirərək, resurslardan səmərəli istifadəyə və sosial bərabərliyin gücləndirilməsinə yönəlib. Tikinti sektoru ətraf mühitə ən çox təsir göstərən sahələrdən biri olaraq, karbon emissiyalarının azaldılması, bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi və təkrar emal olunan materiallardan yararlanma yolu ilə ekoloji dayanıqlığa töhfə verə bilər. Yaşıl investisiyalar və innovativ texnologiyalar davamlı inkişafa zəmin yaradır. Ekoloji maarifləndirmə və enerji səmərəliliyi isə bu prosesin uğurla həyata keçirilməsində vacib amillərdir.*

Aşar söz: *yaşıl iqtisadiyyat, ekoloji dayanıqlılıq, tikinti sahəsi, enerji səmərəliliyi, bərpa olunan enerji mənbələri, yaşıl investisiyalar, davamlı inkişaf prinsipləri*

Azərbaycanın iqtisadi inkişafında ekoloji dayanıqlılığın təmin olunması üçün əsas parametrlər müəyyənləşdirilmiş, ölkədə “yaşıl iqtisadiyyat”a keçidlə bağlı mövcud maneələr və imkanlar ətraflı şəkildə təhlil edilmişdir. İnküziv “yaşıl iqtisadiyyat” modelinin tətbiqi, əhalinin rifah səviyyəsini yüksəltməklə yanaşı, ekoloji risklərin azaldılmasını və sosial bərabərliyin gücləndirilməsini hədəfləyən bir yanaşmadır.

“Yaşıl iqtisadiyyat” anlayışı əmtəə və xidmətlərin istehsalı, bölgüsü və istehlakını əhatə edən iqtisadi fəaliyyətlərin elə bir sistemini ifadə edir ki, burada ekoloji risklər və resurs çatışmazlıqları minimuma endirilərək, gələcək nəsillər üçün uzunmüddətli rifah və davamlı iqtisadi inkişaf təmin edilir. Eyni zamanda, bu yanaşma ekoloji iqtisadiyyat və davamlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan bir iqtisadi model kimi çıxış edir.

Son illərdə Azərbaycanda “yaşıl iqtisadiyyat”ın inkişafı istiqamətində müxtəlif təşəbbüslər uğurla icra edilmişdir. Hazırda dayanıqlı inkişaf strategiyasının ayrılmaz hissəsi kimi “yaşıl iqtisadiyyat”ın formalaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmaqdadır və bu sahədə görülmə işlərin yaxın gələcəkdə daha da intensivləşməsi gözlənilir. Xüsusilə, "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" sənədində “yaşıl iqtisadiyyat”ın inkişafı əsas hədəflərdən biri kimi müəyyən edilmişdir[1].

Milli Prioritetlər çərçivəsində növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı beş əsas istiqamət üzrə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

1. Dayanıqlı və rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın inkişafı;
2. Dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyətin qurulması;
3. Rəqabətədavamlı insan kapitalının və innovasiya mühitinin gücləndirilməsi;
4. İşğaldan azad edilmiş ərazilərə böyük qayıdışın təmin edilməsi;
5. Təmiz ətraf mühit və "yaşıl artım" ölkəsi konsepsiyasının həyata keçirilməsi.

Bu prioritetlərə uyğun olaraq, "Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası" hazırlanmış və 2022-ci il 22 iyul tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə təsdiqlənmişdir. Sözügedən strategiya çərçivəsində yaşıl texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi və ekoloji cəhətdən dayanıqlı iqtisadi sistemin qurulması əsas istiqamətlərdən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Tikinti sektoru qlobal miqyasda ətraf mühitə ən böyük təsir göstərən sahələrdən biridir. Həm inşaat prosesi, həm də tikinti obyektlərinin istismar mərhələsində ekoloji təsirlər olduqca əhəmiyyətlidir. Ətraf mühitin mühafizəsi üçün vacib tədbirlər görülməlidir. Tikinti sənayesi təbii ehtiyatlardan geniş şəkildə istifadə edir. Bu resurslar arasında qum, çınqıl, daş, ağac, metal və müxtəlif minerallar mövcuddur. Onların kütləvi istifadəsi ekosistemlərin balansına uyğun gəlmir və uzun müddət ərzində ehtiyatların tükənməsinə səbəb ola bilər. Tikinti sənayesi həm materialların istehsalı, həm də tikinti prosesində böyük həcmdə karbon qazı (CO₂) emissiyasına səbəb olur. Beton, polad və digər inşaat materiallarının hazırlanması, eləcə də tikinti texnikalarının fəaliyyəti yüksək enerji sərfiyyatı tələb edir ki, bu da karbon emissiyalarını artırır. Xüsusilə beton istehsalı enerji baxımından intensiv proses olub, böyük miqdarda karbon qazı yayır. Ümumilikdə, tikinti sektoru qlobal karbon qazı emissiyalarının təxminən 39%-ni təşkil edir və bu göstəriciyə tikinti obyektlərinin bütün həyat dövrü daxildir.

Tikinti sektoru enerji istifadəsi baxımından böyük bir istehlakçıdır. Həm materialların istehsalı, həm də inşaat avadanlıqlarının işlədilməsi böyük enerji tələb edir. Binaların tikintisi üçün istifadə olunan materialların enerjisi, tikinti sahəsindəki enerji xərcləri əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir.

Yaşıl iqtisadiyyatın tikinti sənayesinə integrasiyası ekoloji balansın qorunmasına, resurslardan daha səmərəli istifadəyə və karbon emissiyalarının azalmasına mühüm təsir göstərir. Bu yanaşma, təbii ehtiyatların davamlı və effektiv istifadəsini təşviq edərək, ekoloji fəsadların qarşısını almağa kömək edir. Alternativ tikinti materiallarının – təkrar emal olunmuş betonun, ekoloji cəhətdən təmiz ağacın və biokompozitlərin tətbiqi ətraf mühitə mənfi təsirləri azalda bilər. Yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi sayəsində aşağı karbonlu inşaat materiallarına üstünlük verilməsi, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə və enerji effektiv binaların inşası karbon izinin azalmasına töhfə verir. Binaların enerji səmərəliliyinin artırılması yaşıl iqtisadiyyatın əsas prinsiplərindən biridir. Günəş panellərinin, külək turbinlərinin və geotermal enerji sistemlərinin tətbiqi yalnız enerji tələbatını azaltmaqla kifayətlənmir, həm də ekoloji tarazlığın qorunmasına xidmət edir. Bununla yanaşı, "ağıllı" tikinti texnologiyalarının istifadəsi enerjidən daha qənaətlı və effektiv yararlanmağa imkan yaradır. Tikinti tullantılarının həcmi azaldılması və materialların təkrar istifadəsi dairəvi iqtisadiyyatın əsas prinsiplərinə uyğun gəlir. Metal, beton və ağac kimi materialların təkrar emal edilməsi tullantıların ətraf mühitə mənfi təsirini minimuma endirir və eyni zamanda iqtisadi səmərəliliyi artırır. Yaşıl tikinti texnologiyalarına investisiya qoyuluşu ekoloji cəhətdən təmiz və innovativ həllərin inkişafını sürətləndirir. Modul tikinti, 3D çap texnologiyaları və biomateriallardan istifadə həm tikinti xərclərini azaldır, həm də ətraf mühitə minimal təsir göstərir.

İqlim dəyişikliyi və ekoloji təhlükələr qlobal miqyasda mühüm çağırışlar yaradır. Dayanıqlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinin tətbiqi ekoloji risklərin azaldılması və iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşmanı təmin etmək üçün vacibdir. Ənənəvi tikinti materialları həm karbon qazı emissiyalarına səbəb olur, həm də təbii resursların sürətlə tükənməsinə gətirib çıxarır. Bunun əksinə olaraq, ekoloji cəhətdən dayanıqlı və təkrar emal edilə bilən materiallardan istifadə ətraf mühitə mənfi təsirləri əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər. İqlim dəyişikliyinə uyğunlaşmanın mühüm istiqamətlərindən biri binaların enerji səmərəliliyinin artırılmasıdır. Bu

yanaşma yalnız ekoloji dayanıqlığı təmin etmir, eyni zamanda uzunmüddətli dövrdə iqtisadi xərcləri də azaldır.

Ağıllı şəhər texnologiyalarının tətbiqi iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizədə strateji əhəmiyyət daşıyır. Şəhərsalma prosesində iqlim amillərinin nəzərə alınması, su və enerji resurslarının səmərəli idarə edilməsi, yaşıl zonaların genişləndirilməsi və ekoloji nəqliyyat sistemlərinin inkişaf etdirilməsi şəhərləri iqlim dəyişikliyinə təsirlərinə qarşı daha dözümlü hala gətirə bilər.

İqlim dəyişikliyi global miqyasda su ehtiyatlarının azalmasına və ekosistemlərə mənfi təsirlərə səbəb olur. Tikinti sahəsində su resurslarından daha rəşional istifadə, yağış sularının toplanması və təkrar emal edilməsi ekoloji risklərin qarşısını almağa kömək edə bilər. Bundan əlavə, biomühəndislik həlləri və yaşıl dam sistemləri şəhər ekosistemlərinin davamlılığını artıraraq iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşmanı gücləndirir.

Tikinti sektorunda ekoloji risklərin minimuma endirilməsi üçün karbon emissiyalarının məhdudlaşdırılması və atmosfərə buraxılan istixana qazlarının həcmnin azaldılması prioritet məsələlərdən biridir. Bununla yanaşı, şəhərlərdə yaşıl zonaların genişləndirilməsi, parkların və meşəlik ərazilərin artırılması karbon qazının udulmasını dəstəkləyərək şəhərlərin iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşmasına mühüm töhfə verir.

Yaşıl investisiyalar tikinti sektorunda ekoloji dayanıqlılığını artırmaqla yanaşı, iqtisadi baxımdan da səmərəli və uzunmüddətli perspektivdə daha gəlirli layihələrin həyata keçirilməsini təmin edir. Davamlı inşaat materialları, bərpa olunan enerji texnologiyaları və ağıllı tikinti həllərinə yatırılan maliyyə resursları həm ətraf mühitin qorunmasına, həm də gələcək nəsillərin rifahına töhfə verir. Bu səbəbdən yaşıl investisiyaların təşviqi və genişləndirilməsi müasir tikinti sektorunun əsas prioritetlərindən biri olmalıdır. Yaşıl tikinti texnologiyalarına və enerji effektivliyinə yönəlmiş investisiyalar hələ də kifayət qədər geniş yayılmayıb. Bir çox inşaat layihələri qısamüddətli iqtisadi maraqlara əsaslandığı üçün ekoloji aspektlər nəzərə alınmır. Onun bir nəçə istiqamətdə həll yolları ola bilər.

- Yaşıl investisiyalar təşviq edilməli və dövlət tərəfindən ekoloji cəhətdən təmiz layihələrə vergi güzəştləri tətbiq olunmalıdır.
- Banklar və maliyyə institutları yaşıl tikinti layihələrinə güzəştli kreditlər ayırmalıdır.
- Dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşlıq gücləndirilməli, innovativ və ekoloji layihələrə birgə investisiyalar edilməlidir.

Bu istiqamətdə həyata keçirilən islahatlar ekoloji tarazlığı qorumaqla yanaşı, iqtisadi səmərəliliyin də artırılmasına şərait yaradacaqdır.

“Yaşıl iqtisadiyyat”ın inkişafına malik şəhərlərin qurulmasında dekarbonizasiya xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Qlobal iqlim dəyişikliklərinin əsas səbəblərindən biri atmosfərə nəzarətsiz şəkildə buraxılan istixana qazları, xüsusilə də karbon qazıdır və bu proses hələ də davam etməkdədir. Beynəlxalq Enerji Agentliyinin məlumatlarına əsasən, bina-tikinti sektoru qlobal enerji istehlakının üçdə birindən çoxunu təşkil edir və istixana qazları emissiyasının təxminən 40%-nə cavabdehdir (bura həm birbaşa, həm də dolaylı emissiyalar daxildir). Bina-tikinti sektoru ictimai, yaşayış, sənaye, istehsal və kommərsiya binalarını əhatə edən geniş bir sahədir və bu obyektlər istilik, soyutma və işıqlandırma kimi fərqli tələblərə malikdir.

Binaların enerji səmərəliliyini artırmaq üçün onların istilik itkisinin minimuma endirilməsi vacibdir. Pəncərə, qapı, divar, tavan və döşəmə istiliyi itirən əsas elementlərdir və bu səbəbdən tikinti zamanı istilik itkisini azaldacaq texnologiyalardan istifadə olunmalıdır. Enerji effektivliyi nəzərə alınmadan inşa edilən binalarda istilik itkisi təxminən 15% pəncərələrdən, 35% xarici divarlardan, 12-13% tavandan və eyni miqdarda döşəmədən baş verir. Çoxmərtəbəli binalarda istilik itkiləri əsasən şaquli konstruksiyalar, qapı-pəncərə və divarlar vasitəsilə, azmərtəbəli binalarda isə döşəmə və tavan üzərindən baş verir. Araşdırmalar göstərir ki, Xruşşov tipli binaların bloklarına qapı qoymaq və sınıq pəncərələri yeniləri ilə, məsələn, plastik pəncərələrlə əvəz etmək, həmin binanın bütün mərtəbələrində enerjiyə 25%-ə qədər qənaət etməyə imkan verir. Bu isə göstərir ki, bloklarında qapı və pəncərə olmayan binalarda enerjinin dördüdə biri itkiyə gedir. Halbuki, bu cür dəyişikliklər ciddi maliyyə vəsaiti tələb etmir[2].

Davamlı inkişaf prinsiplərinə uyğun tikilən binalarda əsas diqqət xidmətlərə, fiziki struktur quruluşuna və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəyə yönəlməlidir. Bina xidmətləri işıqlandırma, isitmə, soyutma, ventilyasiya, lift və digər sistemləri əhatə edir. Enerji səmərəliliyini artırmaq üçün enerjiyə qənaət edən lampalar, gün işığı və hərəkət sensorları, ağıllı işıqlandırma nəzarət sistemləri tətbiq edilməlidir. İstismə sistemlərində mərkəzləşdirilmiş blok isitmə texnologiyalarına, enerjiyə qənaət edən induksiya sobalarına, enerjinin effektiv paylanması təmin edən transmissiya şəbəkələrinə və ağıllı istilik idarəetmə sistemlərinə üstünlük verilməlidir. Ventilyasiya, soyutma və lift sistemlərinin innovativ texnologiyalarla modernləşdirilməsi şəhərlərdə davamlı məskunlaşmaya töhfə verə bilər.

Binaların struktur quruluşuna gəldikdə, onların dam, divar, pəncərə və izolyasiya elementləri ekoloji və enerji effektivliyi baxımından diqqətlə seçilməlidir. Xarici səthlərin inşasında optimal temperaturun saxlanması təmin edən materiallardan istifadə edilməlidir. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə isə bina xidmətlərinin enerji təminatını ekoloji cəhətdən dayanıqlı hala gətirir. Bu sahədə günəş, bioenerji və külək enerjisindən isitmə üçün istifadə edilməsi, həmçinin gündüz istiliyi udaraq gecə bu enerjiden istifadəni təmin edən ağıllı tikinti materiallarının tətbiqi mühüm addımlardır.

Bütün bu texnoloji və struktur dəyişikliklərlə yanaşı, əhəlinin enerji və digər təbii resurslardan səmərəli istifadəyə alışması və bu sahədə maarifləndirmə işlərinin aparılması da olduqca vacibdir. İnsanların enerjiyə qənaət vərdislərinin formalaşdırılması və ekoloji məsuliyyətin artırılması, həyata keçirilən tədbirlərin effektivliyini daha da yüksəldə bilər.

Ədəbiyyat

1. Qasımlı V. Yaşıl iqtisadiyyat. Bakı, 2022
2. http://www.anl.az/download/meqale/kaspi_az/2013/aprel/306639.htm

Summary

Binnatov Y.J.

The Strategic Importance of the Green Economy and Environmental Sustainability in Construction

The implementation of a green economy is of great importance for ensuring environmental sustainability in the economic development of Azerbaijan. This model is aimed at minimizing environmental risks, efficiently using resources, and strengthening social equality. The construction sector, as one of the sectors with the greatest impact on the environment, can contribute to environmental sustainability by reducing carbon emissions, using renewable energy sources, and utilizing recycled materials. Green investments and innovative technologies create the basis for sustainable development. Environmental education and energy efficiency are important factors in the successful implementation of this process.

Key words: green economy, environmental sustainability, construction sector, energy efficiency, renewable energy sources, green investments, sustainable development principles

Özet

Binnatov Y.C.

İnşaatta yeşil ekonominin ve çevresel sürdürülebilirliğin stratejik önemi

Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasında çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması için yeşil ekonominin uygulanması büyük önem taşımaktadır. Bu model, kaynakların verimli kullanılmasını ve çevresel risklerin en aza indirilerek toplumsal eşitliğin güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Çevre üzerinde en fazla etkiye sahip sektörlerden biri olan inşaat sektörü, karbon emisyonlarını azaltarak, yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak ve geri dönüştürülmüş malzemeleri kullanarak çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunabilir. Yeşil yatırımlar ve yenilikçi teknolojiler sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturuyor. Bu sürecin başarıyla uygulanmasında çevre bilinci ve enerji verimliliği önemli faktörlerdir.

Anahtar Kelimələr: *yeşil ekonomi, çevresel sürdürülebilirlik, inşaat sektörü, enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kaynakları, yeşil yatırımlar, sürdürülebilir kalkınma ilkeleri*

RƏQƏMSAL VƏ YAŞIL İQTİSADİYYATLARIN İNTEQRASIYASININ DAYANIQLI İNKİŞAF BAXIMINDAN FAYDALARI

Cəmilzadə Şəhla Vəkil qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

Shahla.Camilzade@sdu.edu.az

Xülasə: *Ayındır ki, müasir dövrdə rəqəmsallaşma bir çox sənayelərdə innovasiyaları və inkişafı sürətləndirən əhəmiyyətli bir güc çevrilib. Bu kontekstdə yaşıl iqtisadiyyat və rəqəmsallaşma arasında əlaqə getdikcə önəm daşıyır, çünki rəqəmsal texnologiyalar davamlı inkişafın təşviqində və yaşıl təşəbbüslərin effektivliyinin artırılmasında həlledici rol oynaya bilər. Rəqəmsal və yaşıl iqtisadiyyatların integrasiyasının üstünlüklərinə və verə biləcəyi faydaları əsas götürərək, deyə bilərik ki, məqalənin mövzusu aktualdır.*

Açar sözlər: *rəqəmsal iqtisadiyyat, rəqəmsallaşma, rəqəmsal texnologiyalar, yaşıl iqtisadiyyat, integrasiya, enerji, innovasiya*

Rəqəmsallaşma yeni məhsul və xidmətlər yaratmaq, məhsuldarlığı artırmaq və əməliyyatları optimallaşdırmaq üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadəni nəzərdə tutur. Rəqəmsallaşma biznes, hökumət və şəxsi fəaliyyətlər də daxil olmaqla həyatımızın bütün sahələrində rəqəmsal texnologiyalardan istifadənin artmasıdır. Rəqəmsallaşma cəmiyyəti və biznes modellərini dəyişdirməyə kömək edə bilər və daha sağlam, təhlükəsiz, təmiz və ədalətli gələcək qurmaq baxımından önəmli vasitədir.

Rəqəmsal iqtisadiyyat dövründə rəqəmsal texnologiyaların real iqtisadiyyatla dərin integrasiyası yeni məhsul və xidmətlərin yayılmasına gətirib çıxarır və bununla da iqtisadi inkişafa təkan verir. Mövcud tədqiqatlar göstərir ki, rəqəmsal transformasiya biznes fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırma bilər. Rəqəmsallaşma innovasiyası vasitəsilə müəssisələr müştərilər üçün yeni məhsullar yaradır və məhsuldarlığı artırır ki, bu da istehlakçı tələbi haqqında məlumatların sürətlə toplanmasında, məlumatların toplanması xərclərinin azalmasında və bazar mövqeyinin yaxşılaşdırılmasında özünü göstərir:

1. Rəqəmsal texnologiyaların istifadəsi müəssisələrə bazar dəyişikliklərini daha tez ələ keçirməyə və reaksiya verməyə imkan verir, bununla da məhsulun davamlı optimallaşdırılmasını reallaşdırır.
2. Rəqəmsal transformasiya həm də xərcləri azaltmağa imkan verir. Məsələn, müəyyən edilmişdir ki, informasiya texnologiyaları müəssisələrin axtarış xərclərini azaldır və daha effektiv həllər yaradır.
3. Rəqəmsal transformasiya biznesin səmərəliliyini artırır və bazar mövqeyini yaxşılaşdırır.

Rəqəmsal texnologiyalara kompüterlər, smartfonlar, internet, sosial media və süni intellekt kimi çoxlu alət və sistemlər daxildir. Rəqəmsal texnologiyalar enerji səmərəliliyini artırma, bərpa olunan enerjidən istifadəni təmin etmə, dayanıqlı kənd təsərrüfatını təşviq etmə və dairəvi iqtisadiyyata keçidi asanlaşdırma bilər. Bununla belə, rəqəmsal uçurum və rəqəmsal texnologiyaların ətraf mühitə potensial təsiri kimi həll edilməli olan məsələlər də var. Buna görə rəqəmsal texnologiyaların hamı üçün əlçatan olmasını və onların davamlı və məsuliyyətli şəkildə hazırlanmasını və istifadəsini təmin etmək üçün səylər göstərilməlidir.

Rəqəmsal texnologiyalar firmalar, müəssisələr, kooperativlər, ölkələr və ölkə birlikləri arasında mövcud əlaqələri tamamilə yenidən qurmağa, bu münasibətlərin səmərəliliyini yüksəltməyə, həmin subyektlər arasında effektiv və etibarlı rəqəmsal sistemlər və fəaliyyət mexanizmləri formalaşdırmağa, eləcə də iqtisadiyyatın sürətli inkişafına maneə olan amilləri aradan qaldırmağa şərait yaradır [1, s.42]. Rəqəmsal texnologiyaların istifadəsi resursların dəqiq idarə edilməsinə və optimal paylanmasına imkan verir, bununla da tullantıların miqdarını və ətraf mühitə olan yükü azaldır. Böyük verilənlərin analitikası, ağıllı istehsal və təchizat zəncirinin idarə edilməsi vasitəsilə müəssisələr bazar tələbini daha dəqiq proqnozlaşdırma, inventar və enerji xərclərini azalda bilər. Rəqəmsal texnologiyalar rəqabət üstünlüklərini qorumaq və müştərilər üçün

yeni məhsullar yaratmaq üçün əsasdır. Rəqəmsal texnologiyalar nəinki innovasiyaların, tədqiqatların və təkmilləşdirmələrin səmərəliliyini artırır və transsərhəd inteqrasiya imkanlarını genişləndirir, həm də istehsal üsullarını dəyişir, şirkətlərə ətraf mühitdəki dəyişikliklərə daha çevik reaksiya verməyə və bununla da daha yüksək fəaliyyət göstəricilərinə nail olmağa imkan verir. Son illərdə rəqəmsallaşmanın ekoloji davamlılığa təsiri artıb. Məsələn, Sənaye 4.0-da rəqəmsal texnologiyalar istehsalın ekoloji dayanıqlığına töhfə verir. Rəqəmsal transformasiya açıq innovasiya vasitəsilə yeni innovasiya ekosistemi yaradır. Resurs istehlakının monitorinqi və optimallaşdırılması ilə rəqəmsallaşma istehsal proseslərinin ekoloji dayanıqlığını təmin edir [2, s.281].

Rəqəmsallaşma maraqlı tərəflərlə ünsiyyətin yeni formalarını, əməkdaşlıq və innovasiyaları təmin etməklə, iqtisadi artım və iş yerlərinin yaradılması üçün yeni imkanlar yaratmaqla bir çox sənayeni transformasiya edir. Rəqəmsallaşma və yaşıl iqtisadiyyatın kəsişməsi getdikcə daha çox önəm daşıyır, çünki rəqəmsal texnologiyalar davamlı inkişafın təşviqində və yaşıl təşəbbüslərin effektivliyinin artırılmasında həlledici rol oynaya bilər.

Ətraf mühit iqtisadiyyatda əsas rol oynayır və yaşıl iqtisadiyyatın fəaliyyəti əsasən onun ayrılmaz hissəsi olan ətraf mühitin vəziyyəti ilə müəyyənləşdirilir. Yaşıl iqtisadiyyat real dünyanın iqtisadiyyatıdır, burada söhbət pul və ya maddi dəyərlərin yığılmasından deyil, fərdlərin, icmaların və ekosistemlərin regenerasiyasından gedir. Yaşıl iqtisadiyyatın bir çox cəhətdən təbii ehtiyatlara ölçülə bilən iqtisadi dəyər kimi yanaşması və davamlılıq və ədalətə diqqət yetirməsi baxımından ətraf mühitin iqtisadiyyatı ilə sıx bağlıdır [3, s.150].

Rəqəmsallaşma və yaşıl iqtisadiyyatın kəsişməsi davamlı inkişafı və iqtisadi artımı təşviq etmək üçün bir çox imkanlar təklif edir. Rəqəmsallaşma və yaşıl iqtisadiyyatın kəsişdiyi bəzi yollar bunlardır:

1. Enerji səmərəliliyinin artırılması. Rəqəmsal texnologiyalar binaların, nəqliyyatın və sənaye proseslərinin enerji səmərəliliyini yaxşılaşdırmağa kömək edə bilər. Məsələn, ağıllı bina sistemləri enerji istifadəsini optimallaşdırmaq və tullantıları azaltmaq üçün sensorlar və analitikadan istifadə edə bilər və elektrik avtomobilləri şəbəkəyə qoşula və optimal doldurma və enerji istifadəsini təmin etmək üçün rəqəmsal sistemlərdən istifadə etməklə idarə oluna bilər. Eynilə, rəqəmsal sistemlər istehsal səviyyələrini real vaxt rejimində izləmək və tənzimləməklə sənaye proseslərini optimallaşdırmağa və enerji istehlakını azaltmağa kömək edə bilər.

2. Bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi. Rəqəmsal texnologiyalar günəş və külək enerjisi kimi bərpa olunan enerji mənbələrinin geniş istifadəsini asanlaşdırır. Məsələn, rəqəmsal sistemlər hava şəraitinə nəzarət edə və enerji istehsalını optimallaşdırmaq üçün bərpa olunan enerji istehsalı səviyyələrini tənzimləyə bilər, ağıllı şəbəkələr isə müxtəlif mənbələrdən və yerlərdən enerji təchizatı və tələbini balanslaşdırır.

3. Davamlı kənd təsərrüfatının təşviqi. Rəqəmsal platformalar gələcək innovativ texnoloji həlləri yaxınlaşdırmağa kömək edən şəbəkələrə, resurslara, maliyyələşdirməyə və digər amillərə asan çıxışı təmin edir. Rəqəmsal texnologiyalar da davamlı kənd təsərrüfatı təcrübələrinin təşviqində önəmli rol oynaya bilər. Məsələn, dəqiq əkinçilik sistemləri məhsuldarlığı optimallaşdırmaq və pestisidlərin və gübrələrin istifadəsini azaltmaq üçün sensorlar və analitikadan istifadə edə bilər, rəqəmsal platformalar isə fermerləri istehlakçılarla birləşdirir və yerli və orqanik məhsulların istifadəsini təşviq edə bilər. Bundan əlavə, rəqəmsal texnologiyalar torpaqdan davamlı və məsuliyyətli istifadə təcrübələrini təmin etmək üçün torpağın keyfiyyəti və suyun mövcudluğu kimi təbii resursların monitorinqinə və idarə olunmasına kömək edə bilər.

4. Dairəvi iqtisadiyyatın təşviqi. Rəqəmsal texnologiyalar həmçinin tullantıları azaltmaq və resursların təkrar istifadəsini və təkrar emalını təşviq etmək məqsədi daşıyan dairəvi iqtisadiyyatı təşviq edə bilər. Məsələn, rəqəmsal platformalar fərdlər və müəssisələr arasında nəqliyyat vasitələri və alətlər kimi resursların paylaşılmasını təmin edə, məlumat analitikası isə tullantıların utilizasiyası və təkrar emalı proseslərini optimallaşdırmağa kömək edə bilər. Bundan əlavə, blokçeyn texnologiyası tədarük zəncirinin izlənməsində şəffaflıq və təkmilləşdirmə təmin edə bilər ki, bu da resurslardan məsuliyyətli və davamlı istifadəni təmin etməyə kömək edir.

Rəqəmsal iqtisadiyyat və yaşıllıq iqtisadiyyatının integrasiyasının birinci və əsas dəyəri resurslardan istifadənin səmərəliliyini artırmaqdır. Rəqəmsal və yaşıllıq iqtisadiyyatların integrasiyası korporativ sosial məsuliyyətin artırılmasına töhfə verir. Müəssisələr rəqəmsal transformasiyadan keçdikcə, onlar davamlı idarəetmə və ekosistemin qorunmasına daha çox diqqət yetirirlər. Rəqəmsal iqtisadiyyat həm də müəssisələrə sosial və ekoloji cəhətdən daha aktiv olmağa imkan verir. Şəffaf, rəqəmsallaşdırılmış məlumatlar fəaliyyətləri daha ölçülə və izlənilə bilən edir. Rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etməklə, resurslardan davamlı istifadəyə nail olmaq və ətraf mühitə olan yükü azaltmaq üçün iqtisadi artım yaşıllıq konsepsiyalarla daha yaxşı integrasiya oluna bilər. Rəqəmsal və yaşıllıq iqtisadiyyatların integrasiyası həm də iqtisadiyyata yeni artım amilləri gətirir. Yaşıllıq sənayenin inkişafı təkcə yeni iş yerləri deyil, həm də yeni bazarlar və biznes imkanları yaradır. Rəqəmsal texnologiyaların inkişafı bu imkanları daha zəngin və innovativ edir, iqtisadi strukturun modernləşdirilməsini və davamlı inkişafı stimullaşdırır [5, s.129].

Rəqəmsal və yaşıllıq iqtisadiyyatların kompleks inkişafı müxtəlif fəaliyyət növlərinin və sahələrinin yerləşdirilməsi üçün prioritetlərin və meyarların dəyişməsinə gətirib çıxarır. Rəqəmsallaşma dövründə rəqəmsal və yaşıllıq iqtisadiyyatların yüksək keyfiyyətli integrasiyası iqtisadi rifah və ekoloji davamlılıq üçün ilkin şərtidir. Gələcəkdə hökumətlər, biznes qurumları və cəmiyyətin bütün sektorları innovasiyalar və əməkdaşlıq vasitəsilə rəqəmsal və yaşıllıq iqtisadiyyatların qüsursuz integrasiyasına nail olmaq üçün birlikdə işləməli və gələcək nəsil üçün daha yaxşı və təmiz inkişaf mühiti və məkan yaratmağı öhdəsinə götürməlidir.

Yaşıllıq texnologiyalar və rəqəmsallaşmanın birləşməsi əhəmiyyətli ekoloji və iqtisadi fayda gətirə bilər. Məsələn, bərpa olunan enerji və enerjiyə qənaət edən binaların istifadəsi istixana qazı emissiyalarını azalda, enerji təhlükəsizliyini yaxşılaşdırır və davamlı inkişafı təşviq edə bilər. Bu texnologiyaların səmərəliliyini və məhsuldarlığını artırmaq üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadə xərcləri azalda bilər [4, s.265].

Rəqəmsal və yaşıllıq iqtisadiyyatların integrasiyası yaşıllıq enerjinin inkişafın öz töhfəsini verə bilər. Rəqəmsallaşmanın yaşıllıq enerjinin inkişafına təsirinin əsas aspektlərini nəzərdən keçirək:

1. Monitoring və idarəetmə. Rəqəmsal texnologiyalar enerji istehsalının və paylanması operativ monitoringinə və idarə olunmasına, proseslərin optimallaşdırılmasına və itkilərin azaldılmasına imkan verir. Avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri resurslardan səmərəli istifadəni və enerji xərclərinin azaldılmasını təmin edir.

2. Enerjiyə qənaət və optimallaşdırma. Rəqəmsal texnologiyalardan istifadə edərək məlumatların toplanması və təhlili ilə enerji istehlakını optimallaşdırmaq və yükləri real vaxt rejimində idarə etmək mümkündür. Proqnozlaşdırılmış analitika enerji sistemindəki dəyişiklikləri qabaqcadan görməyə və müvafiq tədbirlər görməyə imkan verir.

3. Ağıllı şəbəkə və ağıllı şəhər: Ağıllı şəbəkə və ağıllı şəhər konsepsiyalarının tətbiqi enerji istehlakının, enerji paylanması və resursların uçotunun daha səmərəli idarə olunmasına imkan verir. Rəqəmsal texnologiyalar enerji istehlakçı və istehsalçıların bir-biri ilə və sistemlə daha ağıllı qarşılıqlı əlaqədə olduğu bir şəbəkə yaratmağa imkan verir.

4. Innovativ həllər və inkişaf: Rəqəmsallaşma enerji saxlama, elektrik nəqliyyat vasitələri, gələcəyin enerji şəbəkələri və s. kimi yaşıllıq enerjiddə yeni texnologiyalar və innovasiyalara təkan verir.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın yaşıllıq iqtisadiyyatla integrasiyası bir sıra çətinliklərlə üzləşir. Enerji istehlakı, elektron tullantılar və rəqəmsallaşma ilə bağlı məxfilik məsələləri effektiv şəkildə həll edilməlidir. Deməli, rəqəmsallaşma və yaşıllıq iqtisadiyyatın kəsişməsi davamlı inkişafı təşviq etmək üçün bir çox imkanlar təqdim etsə də, bu sahədə həll edilməli olan problemlər də var. Əsas problemlərdən biri rəqəmsal texnologiyalara çıxışı olanlarla olmayanlar arasındakı uçurumu ifadə edən rəqəmsal uçurumdur. Rəqəmsal uçurum sosial bərabərsizlikləri gücləndirə bilər, ona görə rəqəmsal inklüzivliyi təmin etmək üçün addımlar atılmalıdır. Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə rəqəmsal texnologiyalara çıxış məhduddur ki, bu da onların yaşıllıq iqtisadiyyatın təkliflərindən istifadə etmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Buna görə rəqəmsal texnologiyaların hər kəs, xüsusən də aztəminatlı və kənd yerlərində yaşayanlar üçün əlçatan olmasını təmin etmək üçün say göstərməlidir. Digər narahatlıq rəqəmsal texnologiyaların ətraf mühitə potensial təsiridir.

Rəqəmsal texnologiyalar iqtisadi fəaliyyətin ətraf mühitə təsirini azaltmağa kömək edə bilsə də, istehsal və istismar üçün əhəmiyyətli miqdarda enerji və material tələb edir. Buna görə rəqəmsal texnologiyaların davamlı və məsuliyyətli şəkildə hazırlanmasını və istifadəsini və rəqəmsallaşmanın faydalarının onun potensial mənfəətləri ilə tarazlaşdırılmasını təmin etmək üçün səylər göstərilməlidir.

Beləliklə, çətinliklərə baxmayaraq, rəqəmsallaşma və yaşıl iqtisadiyyatın kəsişməsi davamlı inkişafı və iqtisadi artımı təşviq etmək üçün bir çox imkanlar təklif edir ki, həmin imkanların əsaslarına daxildir:

1. Yeni iş yerlərinin və sənaye sahələrinin yaradılması. Yaşıl iqtisadiyyata keçid bərpa olunan enerji, təmiz texnologiyalar və davamlı istehsal və istehlak nümunələrinə əhəmiyyətli investisiya tələb edir. Bu investisiyalar, xüsusən də bərpa olunan enerji, enerji səmərəliliyi və davamlı kənd təsərrüfatı kimi sahələrdə iş yerlərinin yaradılması və iqtisadi artım üçün yeni imkanlar yarada bilər. Rəqəmsal texnologiyalar istehsal proseslərini optimallaşdırmaq, resursları idarə etmək və istehsalçıları istehlakçılarla əlaqələndirmək üçün alətlər və sistemlər təqdim etməklə bu yeni sənayelərin inkişafında önəmli rol oynaya bilər.

2. Yeni əməkdaşlıq formalarının yaradılması. Rəqəmsal texnologiyalar biznes subyektləri, hökumətlər və vətəndaş cəmiyyətləri kimi yaşıl iqtisadiyyatın maraqlı tərəfləri arasında yeni əməkdaşlıq formalarına imkan verə bilər. Rəqəmsal platformalar məlumat, ideya və ən yaxşı təcrübələri bölüşmək üçün məkan təmin edər, məlumat analitikası isə əməkdaşlıq və innovasiya imkanlarını müəyyənləşdirməyə kömək edə bilər. Bundan əlavə, rəqəmsal texnologiyalar vətəndaşların cəlb edilməsi və əks əlaqə üçün alətlər təqdim etməklə daha çox iştirakçı və demokratik qərarların qəbulunu asanlaşdırır.

3. Resurs səmərəliliyinin artırılması. Rəqəmsal texnologiyalar iqtisadi fəaliyyətin bütün aspektlərində resurs səmərəliliyinin artırılmasına kömək edə bilər. Resurs istifadəsinin real vaxt rejimində monitorinqini və təhlilini təmin etməklə, rəqəmsal sistemlər tullantıları azaltmaq və resurslardan istifadəni optimallaşdırmaq imkanlarını müəyyənləşdirə bilər. Bundan əlavə, rəqəmsal platformalar fərdlər və müəssisələr arasında resursların mübadiləsini asanlaşdırır ki, bu da yeni resursların çıxarılması və istehsalı ehtiyacını azalda bilər.

Ədəbiyyat

1. Səbzəliyev M.M., Məmmədova A.İ., Hacızadə S.M. Rəqəmsal texnologiyaların cəmiyyətin və iqtisadiyyatın inkişafında həlledici rolu. Audit, 2023, 1 (39), s. 38-48

2. Зюзюкина, О. В. Влияние цифровых технологий на «зеленые» инновации / О. В. Зюзюкина // Цифровая экономика и финансы : Материалы Международной научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 16–17 марта 2023. – С. 280-284

3. Карбекова, А. Б. "Зеленая" экономика, как модель социально-экономического развития общества / А. Б. Карбекова, М. Ж. Карбекова // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2024. – № 1-1(107). – С. 149-151

4. Марчевский, И. В. Взаимосвязь «зеленых» технологий и цифровизации / И. В. Марчевский, Ю. С. Бабкина, М. В. Смирнов // Тенденции и технологии управления процессами и системами в современной экономике : Материалы II Всероссийской конференции, Орёл, 30 марта 2023. – С. 260-269

5. Цао, Х. Качественное комплексное развитие цифровой экономики и зеленой экономики / Х. Цао // Актуальные вопросы современной экономики. – 2024. – № 3. – С. 125-130

Резюме

Джамилзаде Ш.В.

Преимущества интеграции цифровой и зеленой экономики с точки зрения устойчивого развития

Очевидно, что в наше время цифровизация стала значимой силой, ускоряющей инновации и развитие во многих отраслях. В этом контексте связь между зеленой экономикой и цифровизацией становится все более важной, поскольку цифровые технологии могут играть решающую роль в

содействии устойчивому развитию и повышении эффективности зеленых инициатив. Исходя из преимуществ и выгод интеграции цифровой и зеленой экономик, можно сказать, что тема статьи актуальна.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация, цифровые технологии, зеленая экономика, интеграция, энергетика, инновации

Summary

Jamilzade Sh.V.

The Benefits of Integrating Digital and Green Economy from a Sustainable Development Perspective

It is obvious that digitalization has become a significant force in our time, accelerating innovation and development in many industries. In this context, the relationship between the green economy and digitalization is becoming increasingly important, as digital technologies can play a decisive role in promoting sustainable development and increasing the effectiveness of green initiatives. Based on the advantages and benefits of integrating digital and green economies, it can be said that the topic of the article is relevant.

Key words: digital economy, digitalization, digital technologies, green economy, integration, energy, innovation

İNVESTİSİYALARIN XÜSUSİYYƏTİ VƏ İQTİSADİ İNKİŞAFDA ONLARIN ROLU

Əhmədova Əkimə Əmir qızı

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Bakı, Azərbaycan

akima199192@gmail.com

Kərimova Fidan Hafiz qızı

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Bakı, Azərbaycan

asimliye02@gmail.com

Xülasə: Ölkəyə investisiyaların cəlb edilməsi iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərən iqtisadi proseslərdən biri hesab olunur. İqtisadi inkişaf prosesində təsərrüfat subyektlərinin sayı artdıqca investisiya mühiti daha cəlbedici olur, xarici investisiya subyektləri üçün investisiya mühitinin sağlamlığının və cəlbediciliyinin artırılmasına şərait yaradır. İnvestisiya mühitinin cəlbediciliyini artırmaq üçün yerli və xarici pul vəsaitlərinin hərəkətinin optimal idarə edilməsi postneft dövrünün tələblərinə uyğun inkişaf etmədikdə investisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinə ehtiyac artır. Məqalənin əsas məqsədi xarici investisiyaların nəzəri əsaslarını, iqtisadi fəallığın artırılması yollarını və onun inkişafının zəruriliyini əsaslandırmaq, xarici investisiyaların artırılması yollarını müəyyən etmək, milli iqtisadiyyatın inkişafına yönəlmiş investisiyaların iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirmək və təhlil etməkdir.

Açar sözlər: investisiyalar, iqtisadiyyat, sənaye, mülkiyyət, iqtisadi inkişaf

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda “investisiya” anlayışına yanaşmalar birmənalı deyildir. Deməli, investisiya latın sözü olub (“investio”), “geyinmək”, “örtmək” deməkdir. İngilis dilində bu terminin bir neçə mənası var, bunlardan biri (“invest”) “sərmayə qoymaq”dır. Terminoloji izahatlar bu sözün mənasını qismən də olsa aydınlaşdırır. Təbii ki, investisiya anlayışı mənfəət əldə etməyə və ya sosial məqsədlərə çatmağa yönəlmiş kapital qoyuluşlarını nəzərdə tutur. Odur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiya qoyuluşunun mahiyyətini başa düşmək üçün əsas fondların yaradılmasına çəkilən xərclərlə yanaşı, dövrü vəsaitlərinin yaradılmasına yönəlmiş zəruri investisiyaları da nəzərə almaq lazımdır [1, s.96].

İqtisadi və elmi numerologiyada “investisiya” latın sözüdür, “investire” isə “əhatə dairəsinin” ilkin hərfi mənasıdır, ölkə daxilində və xaricində iqtisadiyyatın müəyyən sahələrinə və müxtəlifməqsədləri gələcəkdə gəlir əldə etmək olan layihələrin həyata keçirilməsinə vəsaitlərin qoyulması aktına aiddir. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə investisiya qoyuluşu istənilən ölkədəki investisiya mühitindən asılıdır. İnvestisiya mühiti siyasi, sosial, iqtisadi, hüquqi və digər amillərdən asılıdır. İnvestisiya mühitində əsas və aparıcı amil kimi gözlənilən gəlirlilik səviyyəsi və risklər nəzərə alınmalıdır. Bu səbəbdən xarici investorlar ölkədə mövcud olan faktorları diqqətlə təhlil edib təhlil etdikdən sonra investisiya qoyacaqlar. haqqında qərar verirlər. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycanda ilk iqtisadi sahəni əhatə edən qanunlardan biri olan “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” qanun 1992-ci ildə qəbul edilib. Belə ki, ölkədə investisiya mühitinin formalaşdırılması və inkişafı üçün vergi və gömrük qanunvericiliyinə çoxlu sayda yeniliklər tətbiq edilib ki, bu da öz növbəsində xarici investorların ölkəmizə gəlməsinə yaxşı təminat verir. Bu gün ölkədə kifayət qədər cəlbəedici investisiya mühiti yaradılıb. Artıq qeyd edildiyi kimi, investisiyalar qiymətli kağızlar, pul vəsaitləri, mülkiyyət hüquqları, habelə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar gəlir əldə etmək üçün istifadə olunan real və portfel investisiyalarından ibarətdir. İki növ investisiya var: Real və maliyyə investisiyaları. Real investisiyalar maddi və qeyri-maddi sahələrə real aktivlərə qoyulan vəsaitlərdən ibarətdir. İstehsalın qeyri-maddi sahələrinə qoyulan vəsaitlər bəzən “kapital qoyuluşları” adlanır. Real investisiyalar müəssisə və ya obyektin əsas və dövrüyyə kapitalını formalaşdırmaq üçün istifadə olunur. Real və maliyyə investisiyaları arasında dəqiq sərhəd çəkmək mümkün deyil. Odur ki, investor birinci qiymətli kağızlar bazarında səhm almaqla investisiya layihəsini maliyyələşdirsə, o, yeni müəssisə yaratmaq və ya mövcud obyektlərin modernləşdirilməsi yolu ilə onun sahibkarlarından birinə çevrilə bilər. Əgər investor və ya investorun öz vəsaitini geri almaq istəsə, öz payını təkrar bazarda sataraq başqa investora sahibkar olmaq imkanı verir. Portfel və ya maliyyə investisiyaları müxtəlif maliyyə aktivlərinə yatırılan vəsaitlərdir. Portfel investisiyaları səhmlərə, istiqrazlara və digər qiymətli kağızlara, digər müəssisələrin aktivlərinə edilə bilər. Eyni zamanda, maliyyə investisiyaları vasitəsilə investor öz maliyyə kapitalını artıraraq qiymətli kağızlar üzrə dividendlər alır. İnvestisiya fəaliyyəti fiziki və hüquqi şəxslərin, habelə dövlətin investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üzrə praktiki fəaliyyətlərin məcmusudur.

Milli iqtisadiyyatda investisiya fəallığına təsir edən amillər

Araşdırmalardan məlumdur ki, müasir dövrdə investisiya anlayışı çox geniş məzmun və struktura malikdir. Beləliklə, məlumdur ki, makroiqtisadiyyata qoyulan investisiyalar ümumi (ümumi) xərclərin tərkib hissələrindən biridir.

Hazırkı mərhələdə innovasiyalar ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Bu nəticəni Dünya İqtisadi Forumunun (WEF) ekspertləri də təsdiqləyiblər. WEF tərəfindən 2000-ci ildən hesablanan potensial rəqabətqabiliyyətlik indeksi tərtib edilərkən, ölkənin ortamüddətli perspektivdə dayanıqlı inkişaf perspektivlərini əks etdirən üç səviyyə nəzərə alınıb [2, s.110]:

- texnologiya indeksi;
- ictimai təşkilatların indeksi;
- Makroiqtisadi mühit göstəricisi.

Innovasiya səviyyəsi yüksək olan ölkələrdə texnologiya payın 50%-ni təşkil edir və hər biri İctimai Sahibkarlıq İndeksi və Makroiqtisadi Mühit İndeksinin 25%-ni təşkil edir. Bütün göstəricilərə innovativ ölkələrə yardımın payının 1/3 hissəsi daxildir.

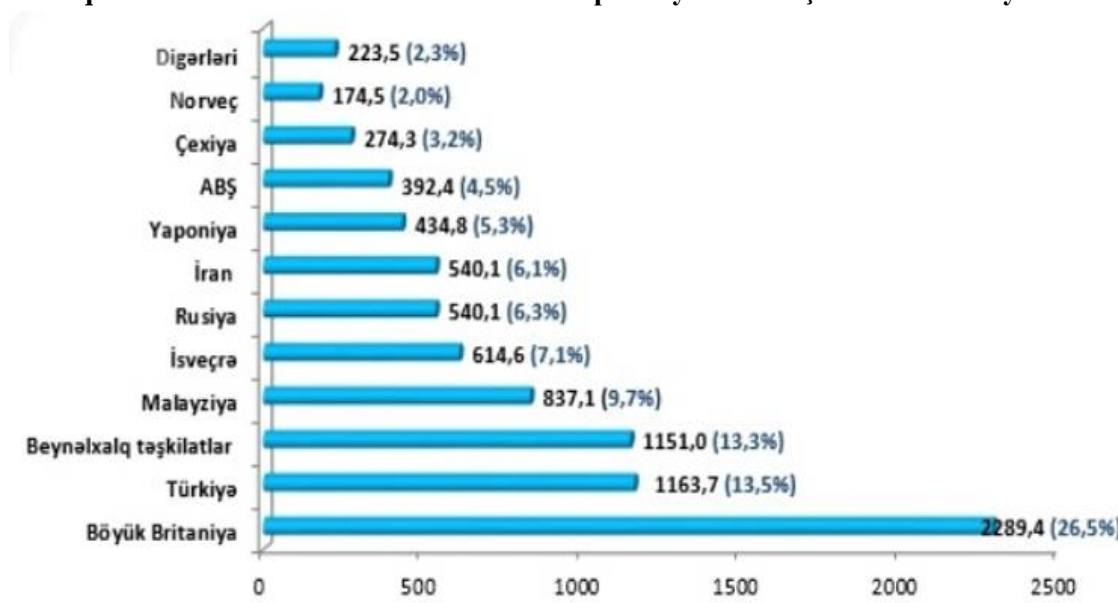
Bu, texnoloji dəyişiklik, məhsulun inkişafı, yeni marketinq metodları, istehsal və ya satış sonrası xidmət üçün yeni imkanlar yarada bilər. Texnoloji dəyişikliklər yeni sənayenin yaranmasından əvvəl baş verir. Bir qayda olaraq, köhnə liderlər dəyişən müştəri tələblərini başa düşmədikdə və beləliklə, yeni dəyər zənciri yaratmağa vaxt tapmadıqda yerindən tərpənir. Yeni segmentin yaranması köhnə dəyər zəncirini tez və əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirə bilməyən köhnə liderləri təəccübləndirə bilər və digər rəqiblər bundan yararlanırlar. Enerji, xammal, nəqliyyat, rabitə və avadanlıqların qiymətlərinin dəyişməsi köhnə liderlərin rəqabət qabiliyyətini itirməsinə, yeni liderlərin isə rəqabət üstünlüyü əldə etməsinə səbəb ola bilər. Hazırkı bazar liderləri müəyyən tənzimləmə qaydalarına tabedirlər və həmişə tənzimləmə dəyişikliklərinə cavab

verməyə vaxtları olmur. Yeni ekoloji siyasət, ticarət məhdudiyyətləri və yeni sənayelər üçün tələblər innovasiya şirkətlərinin yeni rəqabət üstünlükləri əldə etməsinə səbəb ola bilər.

Məlumdur ki, bazardan yeniliklər alaraq bazardan ala bilərsiniz. Bununla belə, bu yol guya ovçuluğun inkişafına məhkum idi, çünki, bir qayda olaraq, ən qabaqcıl yeniliklər kommersiya dövrüdə görünür. Ən son texnologiyanın alıcısı bir sıra seçimlər əldə edir: o, kəşflərin inkişafına pul xərcləmir, iqtisadi riski aradan qaldırır və istehsalda ixtiranın istehsal müddətini azaldır. Eyni zamanda, yuxarıda göstəriləndi kimi, bu yanaşma rəqabət qabiliyyətini azaldır və yüksək mənfəət yaradır. Şirkətlər (tədqiqat institutları, universitetlərlə müqavilələr) öz daxili inkişaflarını maliyyələşdirməyə və ya şirkətdən kənar inkişafa nəzarət etməyə üstünlük verirlər [3].

Innovasiya siyasətini inkişaf etdirən müəssisələr hərəkət etməlidirlər, çünki innovasiyalar kütləvi istehsaldan əvvəl elmi nailiyyətlər kimi inkişaf etmir. Bu, elmi təhlil məqsədi ilə müəssisənin innovativ fəaliyyətidir. Innovasiyanın maliyyələşdirilməsi innovasiyaya zəmanət vermir. Nağd pul daha çox qoruyucu tədbirdir. İqtisadi ədəbiyyatda güclü bazar mövqeyinə malik, elmi və texnoloji rəqabətdə müdafiə perspektivinə malik tanınmış şirkətlərin çoxlu nümunələri var. Aktiv elmi və texnoloji siyasətin bir hissəsi çox təvazökar maliyyə xərcləri olan şirkətlər tərəfindən həyata keçirilir. Innovasiyaların təşviqində yüksək rəqabət yeni rəqibləri müəyyən edilmiş rəqiblərdən fərqləndirir, çünki onlar üçün bu cür fəaliyyət bazara daxil olmaq, rəqabət imkanları yaratmaq və saxlamaq üçün yeganə yoldur.

Diagram 1. Ölkələr üzrə 2023-cü ildə əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyaların həcmi

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi www.economy.gov.az

Aşağı aktivliyin əsas məqsədi yenilik riskidir. Amerikalı tədqiqatçıların fikrincə, təklif olunan yeni məhsulların 40%-i istehlak malları bazarında, 20%-i sənaye məhsulları bazarında, 18%-i xidmətlər bazarında tapılır [4, s.10].

Ölkə iqtisadiyyatında makroiqtisadi sabitliyin və bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin həlli üçün əlverişli şəraitin və investisiya mühitinin yaradılması əsas şərtlərdəndir. Buna görə də investisiya imkanlarının, xüsusən də innovasiya yönümlü investisiyaların artması istehsal strukturunun dəyişən bazar vəziyyətinə uyğun olmasını təmin edir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən investisiya mühiti investorların hüquq və mənafeələrinin müdafiəsi, onların əmlakının toxunulmazlığı, habelə yerli və xarici sahibkarlar üçün bərabər şəraitin yaradılması, habelə Apellyasiya Şuralarının təşkili, “Xarici investisiyaların müdafiəsi haqqında”, “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında”, “Sahibkarlıq haqqında”, “Yoxlamaların dayandırılması

haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları və bir sıra normativ hüquqi aktlar və sənədlərlə tənzimlənir.

Şəkil 1. Azərbaycan Doing Business - 2023

Mənbə: BMT-nin Ticarət və İnkişaf Konfransı

“Azərbaycan - 2020: gələcəyə baxış” sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası və struktur problemləri müəyyənləşdirilmiş, ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin inkişafı ölkənin inkişafının iki əsas istiqamətindən birinə çevrilmişdir.

Nəticə

Ölkə iqtisadiyyatında makroiqtisadi sabitliyin və bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin həlli üçün əlverişli şəraitin və investisiya mühitinin yaradılması əsas şərtlərdəndir. Lakin məhdud investisiyalar iqtisadiyyatın texnoloji bazasının yenilənməsinə və müasir tələblərə cavab verməyə imkan vermir ki, bu da iqtisadi tənəzzülə gətirib çıxarır. Artan investisiya imkanları, xüsusilə innovasiya yönümlü investisiyalar istehsal strukturunun dəyişən bazar şərtlərinə uyğun olmasını təmin edir.

İnvestisiya mühiti regionda investisiya qoyuluşları ilə bağlı əlverişli vəziyyətlə xarakterizə olunur. Potensial investor iddia edir ki, investisiyanın təhlükəsizliyi və gəlir əldə etmək tərs mütənəsidir.

İnvestisiya artımını təmin etmək üçün bazar infrastrukturunun genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi vacibdir. Regionlarda sənayenin inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə əlverişli investisiya mühitindən asılıdır. İnvestisiya riski yüksək olan bölgəyə investisiya cəlb etmək çətinləşir. Belə ki, yüksək investisiya riski şəraitində gözlənilən gəlir dərəcəsi səviyyəsinin də yüksək olması planlaşdırılır. Gözlənilən gəlir dərəcəsi investisiya riski və faiz dərəcəsindən asılı olduğu halda, əldə edilə bilən gəlir dərəcəsi infrastrukturun inkişafından, kadrların ixtisasından və s. Bu baxımdan regionda investisiya fəallığının təmin edilməsi üçün gəlirlilik dərəcəsinə təsir edən amillərin nəzərə alınması, eləcə də investisiya riskinin azaldılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Alıyev İ.H., Məmmədov Y.Ə. (2014), “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının tətbiqi Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sənayesinin inkişaf proqramı Bakı, “Avropa” 134 səh.
2. Aslanlı K., İsmayıl Z., Ağayev R., Mehtiyev A. (2013), İqtisadiyyatın və ixracın diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi. Gəlirləri İzləmə İnstitutunun (ABŞ) dəstəyi ilə. Azad İqtisadiyyata Yardım İB. Bakı, “Elm” 258 səh.

3. Atakişiyev M.C. (2012), Azərbaycan 2020: milli iqtisadi inkişaf və səmərəli yüksəlişin problemləri // Azərbaycanın vergi jurnalı, № 4, "Səda" 259 səh.
4. Əliyev Ü.Q. Milli inkişaf modelinin formalaşmasında iqtisadi prinsiplərin rolu. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri, İl 3, Cild 3, Yanvar-Mart, 2015, S. 4-13.
5. İbrahimov İ., İbrahimov E. (2014). "Sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi və hüquqi mexanizmi". Bakı. "Elm və Təhsil", 193 səh.
6. İsmayıl, Z., Mehtiyev, A., Ağayev, R., & Aslanlı, K. (2013). İqtisadiyyatın və ixracın diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi. Azad İqtisadiyyata Yardım İctimai Birliyi.
7. Şəkəraliyev A.Ş. (2017), "Dövlətin iqtisadi siyasəti: dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi", Bakı, "İqtisadi Universiteti" 542 səh.

Резюме

Ахмедова АА., Керимова Ф.Х.

Характеристика инвестиций и их роли в экономическом развитии

Привлечение инвестиций в страну считается одним из экономических процессов, оказывающих положительное влияние на экономическое развитие. По мере увеличения числа хозяйствующих субъектов в процессе экономического развития инвестиционная среда становится более привлекательной, что создает условия для повышения оздоровления и привлекательности инвестиционной среды для субъектов иностранного инвестирования. Необходимость правового регулирования инвестиционной деятельности возрастает, когда оптимальное управление внутренними и внешними денежными потоками не развивается в соответствии с требованиями постнефтяной эпохи по повышению привлекательности инвестиционной среды. Основной целью статьи является обоснование теоретических основ иностранных инвестиций, путей повышения экономической активности и необходимости ее развития, выявление путей увеличения иностранных инвестиций, а также оценка и анализ экономической эффективности инвестиций, направленных на развитие национальной экономики.

Ключевые слова: инвестиции, экономика, промышленность, недвижимость, экономическое развитие

Summary

Akhmedova A.A., Kerimova F.H.

Characteristics of Investments and their Role in Economic Development

Attracting investment to the country is considered one of the economic processes that have a positive impact on economic development. As the number of economic entities increases in the process of economic development, the investment environment becomes more attractive, which creates conditions for improving the health and attractiveness of the investment environment for foreign investment entities. The need for legal regulation of investment activities increases when optimal management of internal and external cash flows does not develop in accordance with the requirements of the post-oil era to increase the attractiveness of the investment environment. The main objective of the article is to substantiate the theoretical foundations of foreign investment, ways to increase economic activity and the need for its development, identify ways to increase foreign investment, as well as assess and analyze the economic efficiency of investments aimed at developing the national economy.

Key words: investment, economy, industry, real estate, economic development

RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARIN YAŞIL İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINA TƏSİRLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Əhmədova Təranə Mütəllim qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

tarana.ahmadova@sdu.edu.az

Bağırova Şəfa Vəqif qızı

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

shefa.baqirova@mail.ru

Xülasə: Rəqəmsal və yaşıl iqtisadiyyatların yaxınlaşması davamlı inkişaf, resursların səmərəliliyi və ətraf mühitin mühafizəsi kimi ümumi məqsədlərə nail olmağa kömək edir. Rəqəmsal texnologiyalar yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında böyük rol oynayır, inkişaf üçün bir sıra üstünlüklər və imkanlar yaradır. Rəqəmsal texnologiyaların yaşıl iqtisadiyyatda tətbiqi səmərəliliyi artırır, karbon emissiyalarını azaldır və yeni biznes imkanları yarada bilər. Bundan əlavə, rəqəmsal texnologiyalar yaşıl maliyyə və davamlı investisiyalar üçün innovativ vasitələr təqdim edir. Rəqəmsal texnologiyaların yaşıl iqtisadiyyatın inkişafına verə biləcəyi töhfələrə əsaslanaraq, bu istiqamətdə araşdırmaların aparılması böyük önəm daşıyır.

Açar sözlər: rəqəmsal iqtisadiyyat, rəqəmsallaşma, rəqəmsal texnologiyalar, yaşıl iqtisadiyyat, ətraf mühit, alternativ enerji mənbələri (AEM)

Son illərdə davamlı inkişafı təşviq edən və iqlim dəyişikliyi ilə mübarizəyə kömək edən yaşıl iqtisadiyyata keçidin əhəmiyyətinə diqqət artır. Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası müasir sosial inkişaf üçün xüsusi önəm daşıyır. Yaşıl iqtisadiyyat iqtisadi artım və ətraf mühitin qorunması arasında tarazlığa diqqət yetirərək davamlı inkişafa təkan verir. Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası bərpa olunan enerji mənbələri (AEM), ətraf mühitin mühafizəsi texnologiyaları və ekoturizm kimi yaşıl ərazilərdə yeni sənaye sahələrinin və məşğulluq imkanlarının inkişafına kömək edir, cəmiyyət üçün yeni iqtisadi artım nöqtələri yaradır ki, bu da ənənəvi yüksək karbonlu sənayelərin ətraf mühitə mənfi təsirini azaltmağa kömək etməklə yanaşı, həm də cəmiyyət üçün daha çox yaşıl iş yerləri təmin edir və davamlı məşğulluğun artımını təşviq edir. Ekoloji siyasəti reallaşdırmaqla və yaşıl texnoloji yenilikləri tətbiq etməklə ölkələr nəinki öz ətraf mühitinin keyfiyyətini yaxşılaşdırır, həm də global rəqabətdə seçilə və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində lider mövqə tuta bilərlər. Ümumiyyətlə, yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası müasir sosial inkişafda önəmli strateji mövqə tutur ki, bu da təkcə ekoloji problemlərin həllinə kömək etmir, həm də iqtisadiyyata yeni artım amilləri və dayanıqlı inkişaf yolları gətirir, iqtisadiyyat, cəmiyyət və ətraf mühit üçün uğurlu vəziyyətə nail olmağa töhfə verir.

Yaşıl iqtisadiyyat iqtisadi fəaliyyətin ətraf mühitə mənfi təsirini azaltmaqla davamlı inkişafın təmin edilməsinə yönəlmiş iqtisadi modeldir. O, davamlılıq, sosial ədalət və ətraf mühitin mühafizəsi prinsiplərinə əsaslanır və AEM-lərə, təmiz texnologiyalara və davamlı istehsal və istehlak nümunələrinə innovasiya və investisiyanın vacibliyini zərurətə çevirir. Yaşıl iqtisadiyyat tez-tez iqtisadi artımın və iş yerlərinin yaradılmasının əsas sürücüsü kimi qəbul edilir, çünki o, AEM-lər, enerji səmərəliliyi və davamlı kənd təsərrüfatı kimi sahələrdə yeni imkanlar yarada bilər [3, s.190].

Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı və iqtisadiyyatın rəqəmsallaşmış strukturunun formalaşdırılması möhkəm və etibarlı infrastrukturun qurulması ilə birbaşa əlaqəlidir. Çünki informasiya texnologiyalarından istifadəni nəzərdə tutan iqtisadi münasibətlərin rəqəmsallaşması, eləcə də rəqəmsal texnologiyalara əsaslanan məhsulların hazırlanması və istehsalını əhatə edən rəqəmsal iqtisadiyyatın yaradılması yalnız dayanıqlı və təhlükəsiz infrastruktur mövcud olduqda reallaşsın bilər. Bu baxımdan, müasir texnoloji infrastruktur rəqəmsal iqtisadiyyatın və rəqəmsallaşmanın əsas təməl daşını təşkil edir [1, s.43].

Rəqəmsal iqtisadiyyat bazarların və məhsulların mahiyyətini, onların necə istehsal olunacağını, çatdırılacağını və ödəniləcəyini, həmçinin global kapital axınlarının miqyasını və insan kapitalına tələbatı

köklü şəkildə dəyişir. O, eyni zamanda məhsuldarlığın artmasına səbəb olur, şirkətlərə yeni ideya, texnologiya, idarəetmə və biznes modelləri, eləcə də yeni bazarlara çıxış imkanı yaradır. Bütün bu dəyişikliklər isə nisbətən aşağı xərclərlə baş verir [4, s.657].

Rəqəmsal iqtisadiyyatda texnoloji innovasiyaların yaşıl iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirəcəyi gözlənilir. Süni intellekt, böyük verilənlərin analitikası və əşyaların interneti kimi texnologiyaların istifadəsi enerji istifadəsini optimallaşdırır və kənd təsərrüfatı məhsuldarlığını artırır, bununla da resurs israfını və ətraf mühitə təsirləri azalda bilər. Rəqəmsal idarəetmə və şəhər infrastrukturunun monitorinqi vasitəsilə ağıllı şəhərlərin qurulması enerji istehlakını azalda, nəqliyyatı yaxşılaşdırır və şəhərlərin yaşıl transformasiyasını təmin edə bilər. Rəqəmsal iqtisadiyyat yaşıl enerjinin inkişafına kömək edir. Ağıllı şəbəkələrdə, alternativ enerji idarəetmə sistemlərində yeniliklər AEM-lərin elektrik şəbəkələrinə inteqrasiyasını asanlaşdırır. Rəqəmsal monitorinq və nəzarət ilə enerji təchizatçıları elektrik enerjisinin paylanmasını daha səmərəli idarə edə, enerji israfını azalda və təmiz enerjinin geniş istifadəsini təşviq edə bilər. Rəqəmsal iqtisadiyyat həm də ətraf mühitin qorunması və karbon neytrallığı üçün yeni imkanlar təklif edir.

İqtisadiyyatın davamlı inkişafını təmin etmək, enerji effektivliyini yüksəltmək və ətraf mühitə zərəri minimuma endirmək məqsədilə yaşıl iqtisadiyyatda rəqəmsallaşma sahəsində bir sıra yenilikçi həllər və rəqəmsal texnologiyalar tətbiq olunur. Belə texnologiyalardan bəzilərinə nəzər yetirək.

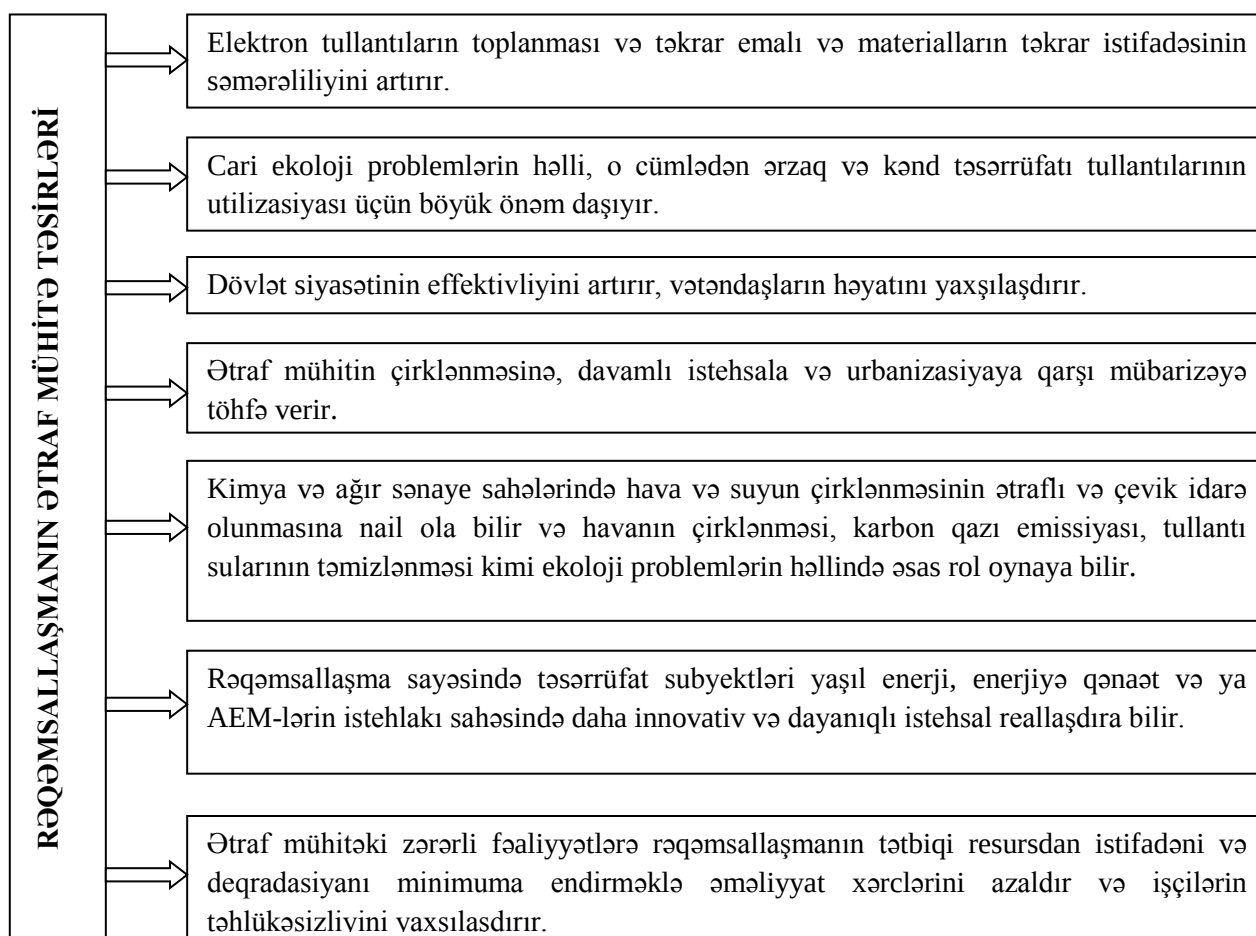
1. Əşyaların interneti texnologiyalarından istifadə etməklə enerji və digər resursların istifadəsini daha səmərəli şəkildə tənzimləmək, həmçinin havanın keyfiyyətinə nəzarəti reallaşdırmaq mümkündür.

2. Blokçeyn texnologiyası sayəsində şəffaf və etibarlı resurs idarəetmə sistemləri qurmaq mümkündür ki, bu da yaşıl iqtisadiyyatın davamlı inkişafına və səmərəli fəaliyyətinə mühüm töhfə verir [2, s.37-38]. Blokçeyn texnologiyası istehsal prosesinin ekoloji standartlara cavab verməsini təmin etmək üçün məhsulların tədarük zəncirini izləməyə imkan verir.

3. Böyük verilənlərin analitikası. Yaşıl enerjinin sürətli inkişafı proseslərini optimallaşdırmaq üçün böyük həcmdə məlumatları effektiv şəkildə idarə edə və təhlil edə bilən müasir texnologiyalar tələb edilir ki, böyük verilənlərin analitikası belə texnologiyalardandır. Böyük verilənlərin analitikası investorlara müəssisələrin ekoloji, sosial və idarəetmə fəaliyyətini daha dolğun qiymətləndirməyə və onlara daha davamlı investisiya qərarları qəbul etməyə imkan verir. Rəqəmsal valyutalar və blokçeyn texnologiyaları da davamlı maliyyə sistemlərinin yaradılması üçün yeni imkanlar açır.

Rəqəmsal texnologiyalar iqtisadi inkişafın trayektoriyasını əsaslı şəkildə dəyişmiş və onların geniş tətbiqi məhsuldarlığın əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, avtomatlaşdırma, böyük verilənlərin analitikası və süni intellekt kimi texnologiyaların tətbiqi müəssisələrə resursları daha səmərəli idarə etməyə, əməliyyat proseslərini sadələşdirməyə və məhsuldarlığı önəmli dərəcədə artırmağa imkan verib ki, bu da iqtisadi artıma töhfə verib. Rəqəmsal texnologiyalar həm də biznes modelləri və bazar strukturlarında inqilab edib. İnternetin yayılması ənənəvi sənayeləri rəqəmsal transformasiyadan keçməyə məcbur etmiş və elektron ticarət, onlayn xidmətlər kimi rəqəmsal iqtisadiyyatın yeni sahələrinin sürətli inkişafı iqtisadi artıma yeni təkan vermiş və müəssisələrə bazar dəyişikliklərinə daha çevik reaksiya verməyə imkan vermişdir. İnformasiya texnologiyalarının davamlı inkişafı yeni məhsulların, xidmətlərin və sənaye sahələrinin yaranmasına, innovasiyaların stimullaşdırılmasına təkan verməklə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırmaqla yanaşı, cəmiyyət üçün yüksək əlavə dəyərə malik əlavə iş yerləri və sənaye sahələrinin yaradılmasına, iqtisadi strukturun optimallaşdırılmasına və müasirləşdirilməsinə töhfə verir. Beləliklə, rəqəmsal texnologiyalar məhsuldarlığı artırmaq, biznes mühitini dəyişdirmək və innovasiyaları stimullaşdırmaqla davamlı iqtisadi inkişafa yeni təkan verib. Bu texnologiyalar yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı, resurslardan daha davamlı və səmərəli istifadənin təmin edilməsi, istixana qazlarının emissiyasının və enerji istehlakının azaldılması, innovativ və ekoloji cəhətdən təmiz məhsul və xidmətlərin yaradılması üçün yeni imkanlar açır. Rəqəmsal texnologiyalar yaşıl enerjinin inkişafına mühüm təsir göstərir, enerji səmərəliliyinin artırılmasına, AEM-lərin payının artırılmasına və enerji proseslərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə kömək edən innovativ həllər və texnologiyalar təqdim edir.

Rəqəmsallaşma ətraf mühitə müxtəlif mexanizmlər vasitəsilə təsir edir ki, bunların əsasları şəkil 1-də əks olunub.

Mənbə: müəllif yanaşması

Şəkil 1. Rəqəmsallaşmanın ətraf mühitə təsir mexanizmləri

Rəqəmsal texnologiyaların yaşıl iqtisadiyyata keçidə təsirini qiymətləndirərkən onların güclü və zəif tərəflərini, habelə, imkan və təhdidlərini müəyyənləşdirə bilən SWOT təhlilinin aparılması məqsəduyğundur. Güclü tərəflərə rəqəmsal texnologiyaların yaşıl iqtisadiyyata müsbət təsirləri daxildir. Buraya ətraf mühitə nəzarət etmək, enerjiyə qənaət edən ağıllı elektrik şəbəkələri yaratmaq, resurs istifadəsini azaltmaq və ənənəvi malları virtual olanlarla əvəz etmək imkanı daxildir. Rəqəmsal texnologiyalardan istifadə ətraf mühitin inkişafının planlaşdırılmasına da imkan verir. Zəif cəhətlərə rəqəmsal texnologiyaların yüksək enerji sərfiyyatı, elektron tullantılar və zərərli emissiyalar daxildir. Bu baxımdan hazırda rəqəmsal texnologiyaların ətraf mühitə birbaşa təsirinin azaldılmasına və onlarla əlaqəli zərərli maddələrin təkrar emalına böyük diqqət yetirilir. İmkanlar, yəni bazarda üstünlüklər yaradan xarici mühit amilləri rəqəmsal texnologiyalara dövlət dəstəyini əhatə edir.

Dövlət maliyyələşdirməsi müəssisələrə yaşıl iqtisadiyyata keçidi asanlaşdıran rəqəmsal texnologiyalara doğru hərəkət etmək üçün əlavə imkan yaradır, çünki bu proses ayrı-ayrı müəssisələr üçün çox baha başa gəlir. Nəhayət, bu texnologiyalardan istifadəyə keçidi potensial olaraq pisləşdirə biləcək təhlükələr də var. Birincisi, bütün müəssisələrin müvafiq texnologiyaya və lazımı infraqurşa çıxışı yoxdur. Bəzi müəssisələr informasiya təhlükəsizliyi, bu texnologiyalara keçidin dəyəri və elektron tullantıların təkrar emalı ehtiyacı ilə bağlı narahatlıqlar səbəbindən rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etmirlər.

Bütün cəmiyyət üçün ekoloji və sosial davamlılığı sürətləndirən rəqəmsal texnologiyaları inkişaf etdirmək üçün maliyyə və resurslar səfərbər edilməli və təşviq edilməlidir. Buna misal olaraq rəqəmsal

məhsul pasportları, dayanıqlı rəqəmsal e-ticarət, ekoloji cəhətdən davamlı kənd təsərrüfatı və s. daxildir [5, s.58].

Ümumiyyətlə, rəqəmsal texnologiyalar, yaşıl iqtisadiyyatın və enerji sektorunun inkişafında önəmli rol oynayır. Onlar proseslərin səmərəli idarə olunmasına, enerji istifadəsinin optimallaşdırılmasına və ətraf mühitə təsirlərin minimuma endirilməsinə şərait yaradır. Bu texnologiyaların əhəmiyyəti bir neçə əsas istiqamətdə özünü göstərir:

- Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi vasitəsilə proseslərin avtomatlaşdırılması mümkün olur ki, bu da resursların daha məqsədyönlü istifadəsini, məlumatların daha dəqiq toplanmasını və qərarların qısa müddətdə qəbulunu təmin edir. Nəticədə məhsuldarlıq və ümumi səmərəlilik əhəmiyyətli dərəcədə artır;

- İstehlakçılar barədə toplanan ətraflı məlumatlar əsasında məhsul və xidmətlərin keyfiyyəti yüksəldilir, fərdiləşdirilmiş təkliflər hazırlanır və müştəri ilə effektiv ünsiyyət qurulur. Beləliklə, rəqəmsal texnologiyalar keyfiyyətin yaxşılaşdırılmasına töhfə verir;

- Süni intellekt, böyük verilənlər, əşyaların interneti kimi rəqəmsal vasitələr innovativ yanaşmaların formalaşmasına səbəb olur və bu da enerji və biznes sahələrində yeni məhsul və xidmətlərin ortaya çıxmasına imkan yaradır;

- AEM-lər sahəsində bu texnologiyalardan istifadə etməklə istehsal və xərclər üzərində dəqiq nəzarət reallaşdırıla bilər ki, bu da enerji səmərəliliyinin artırılmasına xidmət edir;

- Biznes və enerji sistemlərinin idarə edilməsində rəqəmsal alətlər vasitəsilə avadanlıqların və proseslərin daimi monitorinqi aparılır, mümkün nasazlıqlar öncədən proqnozlaşdırılır və onlara operativ şəkildə müdaxilə olunur.

Bu imkanlardan maksimum faydalanmaq üçün rəqəmsal infrastrukturun müasirləşdirilməsi, kibertəhlükəsizliyin gücləndirilməsi və innovasiyaların hər kəs üçün əlçatan olması vacibdir. Əgər bu şərtlər yerinə yetirilərsə, rəqəmsal texnologiyalar qeyri-müəyyənliklərin mövcud olduğu şəraitdə belə yaşıl iqtisadiyyat və enerji sektorunun effektivliyini artıraraq ekoloji sabitliyə töhfə verə bilər.

Ədəbiyyat

1. Səbzəliyev M.M., Məmmədova A.İ., Hacıadə S.M. Rəqəmsal texnologiyaların cəmiyyətin və iqtisadiyyatın inkişafında həlledici rolu. Audit, 2023, 1 (39), s. 38-48

2. Акабиров Д.Н., Исламов Ф.Р. Роль и значение цифровых технологий в развитии зелёной экономики. International scientific and practical conference “environmental protection and scientific foundations of the “green” economy”, APRIL 4-5, 2025, с.33-40

3. Иванова, С. В. «Зелёная» экономика в контексте цифровизации / С. В. Иванова // Актуальные аспекты развития науки и общества в эпоху цифровой трансформации: Сборник материалов VI Международной научно-практической конференции, Москва, 27 марта 2023. – С. 189-193

4. Османов И.О., Шайбакова Э.Р. Преимущества цифровой экономики. “İnformasiya cəmiyyətində iqtisadiyyatın davamlı inkişaf problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Sumqayıt Dövlət Universiteti, 16-17 dekabr 2021, cild 10, s.657-661

5. Рыженков, А. Я. Цифровизация «зеленой» экономики: правовой аспект / А. Я. Рыженков, Д. Е. Матыцин // Право и цифровая экономика. – 2023. – № 1(19). – С. 53-59

Резюме

Ахмедова Т.М., Багирова Ш.В.

Оценка влияния цифровых технологий на развитие зеленой экономики

Конвергенция цифровой и зеленой экономики помогает достичь общих целей, таких как устойчивое развитие, эффективность использования ресурсов и защита окружающей среды. Цифровые технологии играют важную роль в развитии зеленой экономики, создавая ряд преимуществ и возможностей для развития. Применение цифровых технологий в зеленой экономике

может повысить эффективность, сократить выбросы углерода и создать новые возможности для бизнеса. Кроме того, цифровые технологии предоставляют инновационные инструменты для зеленого финансирования и устойчивых инвестиций. Учитывая вклад, который цифровые технологии могут внести в развитие зеленой экономики, исследования в этом направлении имеют большое значение.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация, цифровые технологии, зеленая экономика, окружающая среда, альтернативные источники энергии (АИЭ)

Summary

Akhmedova T.M., Bagirova Sh.V.

Assessing the Impact of Digital Technologies on Green Economy Development

The convergence of digital and green economy helps to achieve common goals such as sustainable development, resource efficiency and environmental protection. Digital technologies play an important role in the development of a green economy, creating a number of benefits and opportunities for development. The application of digital technologies in the green economy can improve efficiency, reduce carbon emissions and create new business opportunities. In addition, digital technologies provide innovative tools for green financing and sustainable investment. Given the contribution that digital technologies can make to the development of the green economy, research in this area is of great importance.

Key words: digital economy, digitalization, digital technologies, green economy, environment, alternative energy sources (AEM)

YAŞIL İQTİSADİYYAT QURUCULUĞUNDA SƏNAYE SAHƏLƏRİNİN İNNOVASIYALAŞDIRILMASININ STRATEJİ ƏHƏMİYYƏTİ

Əlizadə Ümid Çingiz oğlu

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Bakı, Azərbaycan

umidalizada9@gmail.com

Xülasə: Məqalədə yaşıl iqtisadiyyat quruculuğunda sənaye sahələrinin innovasiyalaşdırılmasının strateji əhəmiyyəti baxılmışdır. Yaşıl iqtisadiyyatın əsas prinsipləri sırasında innovasiyaların rolu qeyd edilmişdir. Sənaye sahələrinin modernləşdirilməsində innovativ yanaşmaların və innovasiyaların strateji rolu təhlil olunmuşdur. Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinin formalaşdırılmasında və inkişaf etdirilməsində innovasiyaların rolunun artırılmasının vacibliyi əsaslandırılmışdır. İnnovasiya əsaslı yeni texnologiyaların tətbiqinin intensivləşdirilməsi mühüm məsələlər kimi qiymətləndirilmişdir. Yeni çağırışlar şəraitində ölkədə sənaye sahələrinin innovativ inkişafının təmin edilməsi üzrə təkliflər hazırlanmışdır.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, innovasiyalar, innovativ inkişaf, sənaye sahələri, sənaye sahələrinin innovasiyalaşdırılması

Qeyd edək ki, innovasiyaların səmərəli tətbiqi ölkədə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsində önəmli rola malikdir. Azərbaycanda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində əsas məqsəd innovativ məhsul və xidmətlər istehsalı hesabına ÜDM-in artırılması, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, yüksək texnologiyalı məhsulların yerli və dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə innovativ texnologiyaların yaradılması, qabaqcıl texnologiyaların cəlb edilməsi, bilik tutumlu sənaye sahələrinin genişləndirilməsidir [3, s.139]. Müasir iqtisadiyyatda təkcə bazar mexanizmləri deyil, habelə dövlətin məqsədyönlü innovasiya siyasəti bütün səviyyələrdə və bütün sektorlarda innovasiya proseslərinin hərəkətverici qüvvəsidir. Bu sahədə dövlətin tənzimləyici rolu xüsusi keyfiyyət qazanır.

Innovasiya prosesinin iştirakçıları müxtəlif sənaye və fəaliyyət sahələrini təmsil etdikləri üçün onların fəaliyyətinə demək olar ki, bütün dövlət nazirlikləri və idarələri tərəfindən qəbul edilə bilən qərarlar təsir edir. Qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, müstəsna hallarda innovasiya sistemini tənzimləmək üçün xüsusi nazirlik, komitə və ya agentlik yaradılır. Bu vəzifə tez-tez fərqli şəkildə həll olunur, yəni innovativ inkişaf üçün milli məqsəd və vəzifələri əks etdirən strategiya və ya ümumi fəaliyyət planı hazırlanır və sonra hər bir nazirliyin siyasətində bu milli məqsədlərə nail olmaq üçün müxtəlif mexanizmlər qurulur. Beləliklə, dövlətin innovasiya siyasətinin əsas vəzifəsi innovativ müəssisələrin təşviqi və ya onların fəaliyyətinə maneələrin azaldılması baxımından milli innovasiya sisteminə müsbət təsirləri artırmaqdır.

Müəssisənin innovasiya strategiyasına müxtəlif amillər təsir edir ki, onlar həmin strategiyanın tətbiqini məhdudlaşdırır və ya asanlaşdırır bilər. Innovasiyaların tətbiqini asanlaşdıran amillərə müəssisənin istehsal-texniki potensialı və maliyyə imkanları, vergi güzəştləri, subsidiyalar və qrantlar şəklində dövlət dəstəyi daxildir [5, s. 343].

Qeyd edək ki, yaşıl iqtisadiyyatın formalaşdırılması və innovasiyaların zəif tətbiqi problemlərinə investisiyaların, ehtiyat potensialının olmaması, kadrların dəyişikliklərə daxili müqaviməti və strategiyanın reallaşdırılmasının yüksək qiyməti daxildir. Innovasiya strategiyasının formalaşmasına təsir edən amillərin nəzərə alınması bir tərəfdən müəssisənin mövcud fəaliyyətinə gözlənilən təhlükələri, digər tərəfdən isə yeni imkanları müəyyənləşdirməyə şərait yaradır [6, s.68].

Innovasiya strategiyasının seçilməsi və reallaşdırılması innovasiya potensialının vəziyyətindən asılıdır, onun formalaşması müəssisənin daxili mühitinə komponentləri və elementləri vasitəsilə reallaşdırıla bilər [9, s. 379]. Məlumdur ki, müəssisənin malik olduğu resursların məcmusu onun innovativ potensialını formalaşdırır və sistemli innovativ inkişafa hazırlığını xarakterizə edir və buna görə innovasiya strategiyasının strukturuna və istiqamətinə təsir göstərir. Müəssisənin innovativ potensialının hərtərəfli strukturunun formalaşdırılması bu istiqamətdə gələcək inkişafın perspektivləri hesab oluna bilər.

Azərbaycanda sənaye müəssisələrinin innovasiya strategiyasının reallaşdırılmasını təmin etmək məqsədilə, ilk öncə, müəssisələrin texnologiya transferi bazarına daxil olmasına, iri investisiya və innovasiya layihələrində iştirakına şərait yaratmaq lazımdır. Yeni innovativ məhsulların hazırlanması və inkişafı üçün daha məhsuldar mexanizmlərin fəal şəkildə tətbiqi və müəssisənin innovativ inkişafına dəstək vermək üçün vergi güzəştləri tətbiq etmək lazımdır [8, s.89].

Azərbaycanın innovasiya fəaliyyətinin inkişafı məqsədilə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin, informasiya texnologiyalarının səmərəli istifadəsinin, innovasiya infrastrukturunun fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması, innovativ texnologiyalar şəbəkəsinin tətbiqinin genişləndirilməsi, milli innovasiya konsepsiyasının hazırlanması və reallaşdırılması, sahibkarlıq subyektlərinin innovativ aktivliyinin artırılması, elmi potensialın reallaşdırılmasına imkan verən texnoparklar şəbəkəsinin səmərəli əsaslarla təşkili əsas vəzifələr kimi qarşıya qoyulmalıdır [2, s.308-309].

Müxtəlif növ innovasiyaların integrasiyası və onların regional səviyyədə istifadəsini sürətləndirmək üçün regional və bələdiyyə səviyyələrində investorları, sənaye nümayəndəliklərini, dövlət orqanlarını birləşdirən, özünü-tənzimləyən təşkilatlar şəklində fəaliyyət göstərən mərkəzlərin yaradılması da məqsəduyğundur. İstehsal sektoru ilə elm və təhsil strukturları arasında əlaqəni təmin etmək, innovativ layihələrin maliyyə problemlərini həll etmək və vəsaitlərin xərclənməsinə nəzarəti təmin etmək, innovativ fəaliyyətin stimullaşdırılması metodlarını hazırlamaq belə mərkəzlərin əsas funksiyalarına daxil edilə bilər [1, s.11].

Innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması dedikdə, məhsulların rəqabət qabiliyyətini artırmaq məqsədilə sahibkarlıq subyektlərinin innovasiyaların tətbiqinə həvəsləndirilməsi forma və üsullarının məcmusu başa düşülür [4, s. 47]. Daha səmərəli iqtisadi siyasətin formalaşdırılması, investisiya və innovasiya fəallığının artırılması, ölkənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, habelə istehsal və sosial sahənin inkişafı ən mühüm şərtlərdən biridir [7, s.50].

Yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinin daha intensiv həyata keçirilməsi üçün innovasiya amilindən səmərəli istifadə edilməsi vacibdir və bunun üçün bir sıra strateji yanaşmalar xüsusilə dəyərləndirilməlidir:

- Hər bir ölkənin özünün inkişaf xüsusiyyətlərinə uyğun yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası və innovasiya siyasəti olmalıdır;
- Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyat strategiyasının reallaşdırılmasında innovasiyaların rolu ön plana çəkilməli və milli innovasiya sisteminin yaradılması başa çatdırılmalıdır;
- Ölkədə sənaye sahələrinin daha intensiv innovasiyalaşdırılması yaşıl iqtisadiyyat quruculuğuna keçidi sürətləndirə bilər və s.

Ədəbiyyat

1. Babayev, F. Azərbaycanın qida sənayesinin innovasiyalı inkişafı: imkanlar və məhdudiyyətlər. *İpək yolu*, №2, 2020, s.5-12.
2. Əliyev, Ş.T. Azad iqtisadi zonaların inkişafının aktual aspektləri. Monoqrafiya. Sumqayıt. SDU-nun redaksiya və nəşr işləri şöbəsi, 2022, 422 s.
3. Hüseynova, A.D. Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin inkişaf yolu. *Azərbaycanın Vergi jurnalı*, 4(124)/2015, s.129-144.
4. Алиев, Ш.Т. Важность перехода к инновационной экономике промышленности Азербайджана в условиях экономического кризиса // Материалы II Всероссийской науч.-практ. конференции «Инновационное развитие и промышленная политика». Биробиджан, Россия. 18–29 мая 2009. - с. 45-50.
5. Алиев, Ш.Т. Моделирование инноватизации национальной экономики в современных условиях // Научное обозрение, 2014, № 06, С. 342-346.
6. Бездудная, А.Г. Разработка инновационной стратегии развития предприятия / А.Г. Бездудная, Е. Ханьлинь // Форум молодых ученых. – 2020. – № 1(41). – С. 66-70.
7. Орозалиева, А.С. Сущность инновационной деятельности и ее значение в государстве / А.С. Орозалиева, С.Ш. Омуралиева // Ежеквартальный научно-информационный журнал "Экономический вестник". – 2019. – № 2. – С. 47-50.
8. Рахмани, Ф.П. Механизмы применения инновационной стратегии в развитии промышленных предприятий Азербайджана. *Audit* 2020, 4 (30), s. 81-94.
9. Alguliyev, R.M., Aliyev, A.G., Aliyev, Sh.T., Shahverdiyeva, R.O. Development of information support systems for management of innovative structures / The 8th IEEE International Conference on Application of Information and Communication Technologies (AICT2014), Astana, 2014. – 378-382.

Резюме

Ализаде У.Ч.

Стратегическое значение промышленных инноваций в формировании зеленой экономики

В статье рассматривается стратегическое значение промышленных инноваций в формировании зеленой экономики. Среди основных принципов зеленой экономики отмечена роль инноваций. Проанализирована стратегическая роль инновационных подходов и инноваций в модернизации отраслей промышленности. Обоснована важность повышения роли инноваций в формировании и развитии принципов зеленой экономики в Азербайджане. Важным вопросом считалась интенсификация применения новых инновационных технологий. Подготовлены предложения по обеспечению инновационного развития отраслей промышленности страны в условиях новых вызовов.

Ключевые слова: *зеленая экономика, инновации, инновационное развитие, отрасли, инновации отраслей*

Summary
Alizade U.Ch.

The Strategic Importance of Industrial innovation in Building a Green Economy

The article considers the strategic importance of innovation in industrial sectors in building a green economy. The role of innovations is noted among the main principles of the green economy. The strategic role of innovative approaches and innovations in the modernization of industrial sectors is analyzed. The importance of increasing the role of innovations in the formation and development of green economy principles in Azerbaijan is substantiated. Intensification of the application of innovation-based new technologies is assessed as an important issue. Proposals have been developed to ensure the innovative development of industrial sectors in the country in the face of new challenges.

Key words: green economy, innovations, innovative development, industrial sectors, innovation of industrial sectors

**YAŞIL İQTİSADIYYAT VƏ YAŞIL TİKİNTİ: DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN
EDİLMƏSİ YOLU**

Əlizadə Şəhla İbrahim qızı

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Bakı, Azərbaycan
shahla.alizada@azmiu.edu.az

Xülasə: *Yaşıl iqtisadiyyat həm ekoloji dayanıqlılıq, həm də sosial-iqtisadi rifah arasında balansın qorunmasına xidmət edən fundamental mexanizmdir. Yeni tikinti layihələri ekoloji cəhətdən dayanıqlı və uzunmüddətli davamlılıq üçün nəzərdə tutulur. Tikinti sektorunda da yaşıl iqtisadiyyatın inkişafına dəstək olaraq, yaşıl texnologiyalar və infrastrukturla əlaqəli layihələr yerinə yetirilir. Məqalədə yaşıl tikintinin üstünlükləri, xüsusiyyətləri və yaşıl iqtisadiyyatla əlaqəsi göstərilmişdir.*

Açar sözlər: *yaşıl iqtisadiyyat, tikinti, dayanıqlı inkişaf, ekosistem, resurslar*

Son illərdə karbon emissiyasını və ekoloji çirklənməni azaldan, enerji və təbii resurslardan istifadənin səmərəliliyini artıran, eyni zamanda bioloji müxtəlifliyin və ekosistemin qorunmasını təmin edən fəaliyyət sahələrinə və infrastruktur layihələrinə sərmayələrin həcmi artmaqda davam edir. Yaşıl iqtisadiyyat, aşağı karbon emissiyası, resurslardan səmərəli istifadə və sosial inklüzivlik kimi prinsipləri özündə birləşdirən müasir iqtisadi modeldir. Bu iqtisadi yanaşmada iqtisadi artım, xüsusilə də, məşğulluğun və gəlirlərin yüksəlməsi, ətraf mühitin mühafizəsinə yönəlmiş dövlət və özəl sektor investisiyaları vasitəsilə təmin edilir.

Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafını təmin edən investisiyaların reallaşması üçün məqsədli dövlət xərcləri, vergi və tənzimləmə sistemində islahatlar, eləcə də uyğunlaşdırılmış siyasət tədbirləri ilə institusional dəstəyin göstərilməsi zəruridir. Qeyd edilməlidir ki, yaşıl iqtisadiyyat anlayışı davamlı inkişafın alternatividir; əksinə, iqtisadiyyat, kapital qoyuluşları, infrastrukturun qurulması, insan resurslarının inkişafı və sosial-ekoloji nəticələrin yaxşılaşdırılması istiqamətində diqqəti cəkməkdə daha konkret və ölçülə bilən yanaşmanı təklif edir.

Davamlı inkişafın təmin olunmasında yaşıl iqtisadiyyat, davamlı istehlak və istehsal modelləri, eləcə də resurs səmərəliliyi mühüm strateji elementlər kimi çıxış edir. Davamlı istehlak və istehsal konsepsiyası istehsal proseslərinin və istehlak davranışlarının transformasiyasını hədəfləyərək, məhsul və xidmətlərin tam həyat dövrü boyunca resursların istifadəsinin, tullantıların yaranmasının minimuma endirilməsini nəzərdə tutur. Bu kontekstdə, resurs səmərəliliyi anlayışı daha az resurs istifadəsi ilə daha çox sosial və iqtisadi dəyərin yaradılmasına, eyni zamanda hər bir məhsul və ya xidmət üçün düşən tullantı və karbon emissiyasının azaldılmasına yönəlmiş yanaşmanı əks etdirir. Yaşıl iqtisadiyyat isə makroiqtisadi səviyyədə

dayanıqlı inkişafı təşviq edən bir model olaraq, əsas diqqəti investisiyaların stimullaşdırılmasına, məşğulluğun artırılmasına və əmək bazarında zəruri bacarıqların inkişafına yönəldir.

Əsas xüsusiyyətləri	Üstünlükləri	Yaşıl iqtisadiyyatla qarşılıqlı əlaqəsi
Enerji səmərəliliyi: Yaşıl binalar günəş enerjisi, külək enerjisi və digər alternativ enerji mənbələrindən istifadə etməklə enerji istehlakını azaldır.	Əməliyyat xərclərinin azalması	Sosial faydalar: Yaşıl tikinti, yaşıl iqtisadiyyatın təmin etdiyi sosial bərabərliyi və inklüzivliyi dəstəkləyir. İnsanlar daha sağlam və ekoloji dostu mühitdə yaşamaqla, həmçinin sosial rifahı artırır.
Resursların effektiv istifadəsi: Tikinti materiallarının təkrar istifadəsi, suya qənaət edən texnologiyalar və ağıllı sistemlərin tətbiqi resurs israfının qarşısını alır.	Binaların bazar dəyərinin artması	İqtisadi faydalar: Yaşıl tikinti sektoru, resursların səmərəli istifadəsi və enerji qənaəti ilə xərcləri azaldır, bu da uzun müddətli iqtisadi artım və dayanıqlılığa gətirib çıxarır.
Ətraf mühitə təsirin azaldılması: Karbon emissiyasının və tullantıların miqdarının minimuma endirilməsi əsas prioritetlərdəndir.	İnsanların rifah və məhsuldarlığının yüksəlməsi	Ekoloji faydalar: Yaşıl tikinti, yaşıl iqtisadiyyatın əsas məqsədlərindən biri olan ətraf mühitin qorunması ilə əlaqədar olaraq, karbon emissiyalarının azaldılması və ekosistemlərin qorunması sahəsində mühüm rol oynayır.
İnsan sağlamlığı və komfortu: Təbii işıqlandırma, təmiz hava axını və zərərsiz tikinti materialları istifadə edilərək istifadəçilərin sağlamlığı və rifahı nəzərə alınır.	Təbii sərvətlərin qorunması	
Davamlı tikinti və istismar: Binalar uzunmüddətli dövrdə istismar üçün nəzərdə tutulur və onların texniki xidmətləri də ekoloji yanaşmalar əsasında təşkil olunur.	Karbon emissiyasının azaldılması	

Yaşıl tikinti müasir dövrdə ətraf mühitin qorunması, enerji və resursların səmərəli istifadəsi, eyni zamanda insanların sağlam yaşayış şəraiti ilə təmin olunması məqsədi daşıyan tikinti yanaşmasıdır. Bu konsepsiya sadəcə enerji qənaətindən ibarət deyil; o, həm də binaların layihələndirilməsi, inşası, istismarı və hətta sökülməsi mərhələlərində ekoloji dayanıqlılığın təmin edilməsini əhatə edir.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində, xüsusilə ABŞ, Almaniya, Yaponiya və Skandinaviya ölkələrində yaşıl tikinti üzrə standartlar (məsələn, LEED, BREEAM) tətbiq olunur. Azərbaycanda da bu sahəyə maraq son illərdə artmaqdadır və bəzi yeni tikinti layihələrində ekoloji meyarlara uyğunluq ön planda tutulur.

Yaşıl iqtisadiyyat, ümumilikdə resursların daha səmərəli istifadəsini nəzərdə tutur. Yaşıl tikinti də bu prinsipi tətbiq edir, çünki bu sahədə məqsəd, tikinti materiallarının təkrar istifadəsi, enerji səmərəliliyinin artırılması və tullantıların azaldılmasıdır. Yaşıl binalarda təbii resursların istifadəsi minimuma endirilir, enerji israfı azaldılır və resurslar uzunmüddətli dövrdə davamlı şəkildə istifadə olunur.

Ağıllı enerji sistemləri, təmiz enerji mənbələri (günəş, külək) və yüksək səmərəli izolyasiya kimi xüsusiyyətlər, tikinti sahəsində karbon izinin azaldılmasına kömək edir. Bu, həm tikintinin, həm də binanın istismar dövrünün ətraf mühitə olan təsirini minimuma endirir.

Yaşıl tikinti sektoru, xüsusilə yeni texnologiyaların tətbiqi və ekoloji meyarlara uyğun layihələrin həyata keçirilməsi ilə bağlı çoxlu iş imkanları yaradır. Bu, iş bazarında yaşıl iqtisadiyyatın məqsədinə uyğun olaraq yeni bacarıqların inkişafını və ekoloji iş gücünün artırılmasını təmin edir.

Yaşıl iqtisadiyyatın əsas prinsiplərindən biri ətraf mühitin qorunmasıdır və bununla yanaşı, sosial inklüzivlik və insanların həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır. Yaşıl tikinti bu yanaşmanı dəstəkləyir, çünki sağlam və dayanıqlı binalar insanların rifahını artırır və ətraf mühitə müsbət təsir göstərir. Məsələn,

yaşıl tikinti, təbii işıqlandırma, təmiz hava və enerji qənaət edən texnologiyalarla insanların daha sağlam və komfortlu yaşam şəraitini təmin edir.

Nəticə

Yaşıl tikinti, yaşıl iqtisadiyyatın təməl daşlarından biridir və onun inkişafını sürətləndirir. Yaşıl iqtisadiyyatın məqsədlərinə çatmaq üçün yaşıl tikinti yanaşmalarının tətbiqi, yalnız ətraf mühitə deyil, eyni zamanda cəmiyyətin və iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafına müsbət təsir göstərir.

Tikinti sənayesində enerji sərfiyyatı ilə bağlı artmaqda olan ekoloji problemlərin aktuallığı fonunda, yaşıl tikinti konsepsiyasının inkişafı resurslara qənaət edən və ətraf mühitlə “dost” cəmiyyətin formalaşdırılması, eyni zamanda iqtisadi və ekoloji baxımdan davamlı inkişafın təmin edilməsi baxımından zəruri bir tendensiyağa çevrilmişdir.

Ədəbiyyat

1. BREEAM (2024) - *Building Research Establishment Environmental Assessment Method: Sustainable Building Standards*
2. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2021) - *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*
3. Jones, P., & Comfort, D. (2021) - *Green Economy and Sustainability in Practice: A Global Perspective*
4. Kibert, C. J. (2016) - *Sustainable Construction: Green Building Design and Delivery*
5. LEED (2023) - *Leadership in Energy and Environmental Design: Green Building Rating System*
6. Reid, H. (2017) - *Resource Efficiency in Construction: Towards a Circular Economy*
7. Stern, N. (2007) - *The Economics of Climate Change: The Stern Review*
8. UN Environment Programme (2020) - *Green Economy: The Path to Sustainable Development*
9. United Nations (2015) - *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*
10. World Bank (2022) - *Green Growth: A Path to Sustainable Development*
11. Zhang, L., & Li, H. (2022) - *Green Building and Sustainability: Challenges and Opportunities in the Construction Industry*

Резюме

Ализаде Ш.И.

Зелёная экономика и зелёное строительство: путь к обеспечению устойчивого развития

Зеленая экономика — это основополагающий механизм, который служит для поддержания баланса между экологической устойчивостью и социально-экономическим благополучием. Новые строительные проекты разрабатываются с учетом требований экологической устойчивости и долгосрочной устойчивости. В строительном секторе реализуются проекты, связанные с зелеными технологиями и инфраструктурой, в целях поддержки развития зеленой экономики. В статье излагаются преимущества, характеристики и связь зеленого строительства с зеленой экономикой.

Ключевые слова: зеленая экономика, строительство, устойчивое развитие, экосистема, ресурсы

Summary

Alizade Sh.I.

Green Economy and Green Construction: a Way to Ensure Sustainable Development

Green economy is a fundamental mechanism that serves to maintain a balance between both environmental sustainability and socio-economic well-being. New construction projects are designed for environmental sustainability and long-term sustainability. In the construction sector, projects related to green technologies and infrastructure are implemented to support the development of a green economy. The article shows the advantages, characteristics, and relationship of green construction with a green economy.

Key words: green economy, construction, sustainable development, ecosystem, resources

YAŞIL İNVESTİSİYALAR VƏ ONLARIN TƏTBİQ SAHƏLƏRİ

Əliyev Elnur Məhəmməd oğlu

Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

elnur.aliyev@ereform.gov.az

Xülasə: Yaşıl investisiya geniş miqyasda dayanıqlı global iqtisadi artımın, habelə sosial-iqtisadi inkişafın önəmli amili hesab olunur, çünki o, ətraf mühitin qorunmasına, insanların rifahının yaxşılaşdırılmasına və iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına xidmət edir. Yaşıl investisiyalar ölkələrin və regionların iqtisadi artım modellərinin dəyişdirilməsinə, təbii mühitin qorunmasına, əhalinin sağlam həyat tərzinin təmin edilməsinə və davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təşviqinə müsbət təsir göstərir. Yaşıl investisiyaların bu və ya digər üstünlüklərini nəzərə alaraq onların tətbiq sahələrinin müəyyənləşdirilməsi aktual məsələlərdən biridir.

Açar sözlər: yaşıl maliyyələşdirmə, yaşıl investisiya, ətraf mühit, müəssisə, texnologiya

Son illərdə bir çox ölkələr getdikcə daha çox yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyasını seçir və yaşıl iqtisadi artım yolunu tutur. Bu, milli iqtisadiyyatların inkişafı üçün strateji modelin əsasına çevrilir. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı yaşıl maliyyələşdirmənin səviyyəsindən xeyli dərəcədə asılıdır. Yaşıl maliyyə sistemində iki əsas iştirakçı qrupu var. Birincisi, yaşıl layihələr üçün maliyyələşdirməni təmin edən investorlardır. İkincisi, ekoloji layihələrin reallaşdırılması üçün bu maliyyə resurslarına ehtiyacı olan istehlakçılardır. Investorlar dövlət qurumları, maliyyə institutları, ev təsərrüfatları ola bilər. Maliyyə resurslarının istehlakçıları ekoloji cəhətdən təmiz məhsul və texnologiyalardan istifadə edən müəssisələr və ev təsərrüfatları ola bilər.

Yaşıl maliyyələşdirmənin müxtəlif növləri vardır ki, bunların bəzilərinə nəzər salaq. Yaşıl istiqrazlar ətraf mühitin mühafizəsi layihələrini maliyyələşdirmək üçün buraxılan qiymətli kağız növüdür. Bu istiqrazlardan toplanan vəsaitlər ekoloji layihələrin reallaşdırılmasına sərf olunur. Güzəştli yaşıl kreditləşmə yaşıl layihələr üçün xüsusi güzəştli şərtlərlə kredit almaq imkanındır. Bu layihələr mütləq ekoloji cəhətdən təmiz və enerjiyə qənaət edən həllərlə əlaqələndirilməlidir. Güzəştli şərtlər aşağı faiz dərəcələri, uzadılmış kredit şərtləri və ya digər güzəştlərdir. Yaşıl ipoteka yaşıl binalar üçün müəyyən ekoloji meyarlara cavab verən daşınmaz əmlakın tikintisi və ya alınması üçün banklar tərəfindən verilən ipoteka krediti növüdür. Bir qayda olaraq, belə ipoteka daha sərfəli şərtlərlə verilir ki, bu da tərtibatçılar və alıcılar üçün cəlbedicidir. Belə şərtlərə aşağı faiz dərəcələri, vergi güzəştləri və digər güzəştlər daxil ola bilər. Yaşıl layihələr üçün subsidiyalar yaşıl maliyyə alətləri bazarının inkişafına yönəlmiş stimullaşdırıcı tədbirdir. Adətən bunlar yaşıl istiqrazlar üzrə kupon ödənişləri və yaşıl kreditlər üzrə faizlərin qismən ödənilməsi şəklində ödənilən dövlət subsidiyalarıdır [2, s.290].

Yaşıl maliyyələşdirmənin əsas növlərindən biri yaşıl investisiyalardır. Son onilliklər ərzində dünyada baş verən əhəmiyyətli iqlim və ekoloji dəyişikliklər səbəbindən investorların resursların səmərəliliyinə və ətraf mühit məsələlərinə marağı xeyli dərəcədə artmışdır. Dünya əhalisinin artması və sənayeləşmənin sürətlənməsi ilə resursların istehlakı getdikcə daha sürətli olur və ətraf mühitin çirklənməsi insanların yaşayış mühiti üçün getdikcə daha ciddi olur. Hazırda ətraf mühitin global ekoloji böhranı dünya və insan inkişafı prosesində maneəyə çevrilmişdir. Bu səbəbdən yaşıl investisiyaların tətbiqi önəmli vəzifələrdən birinə çevrilmişdir.

Yaşıl investisiyaların məqsədi əhalinin sosial ehtiyaclarını ödəmək, sosial rifahı yaxşılaşdırmaq, resurslardan səmərəli istifadəni və bölüşdürülməsini təmin etmək, ekoloji riskləri azaltmaq, habelə, sosial-iqtisadi inkişafa təkan verməkdir. Bu, həm də bütövlükdə dünya əhalisinin və ayrı-ayrı ölkələrin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün böyük önəm daşıyır [4, s.176]. Yaşıl investisiyalar yaşıl iqtisadi artımda

önəmli rol oynayır. Yaşıl investisiya sənaye strukturunun tənzimlənməsi, regional iqtisadi inkişaf, ailə gəlirlərinin və sosial təminatın artırılması üçün faydalıdır.

Yaşıl investisiyaları təşviq etməklə müəssisələr təkcə enerji istehlakını və karbon qazı və digər istixana qazlarının emissiyalarını azaltmaqla yanaşı, görülən işlərin səmərəliliyinin artırılması və yeni imkanlardan maksimum istifadə hesabına maliyyə göstəricilərini yaxşılaşdırır. Davamlı inkişafı təşviq edən və ekoloji problemləri həll edən yaşıl investisiyalar istehlakçıların davranışında dəyişikliklərə səbəb olur, çünki daha çox insan ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyalardan istifadə edərək istehsal edilmiş orqanik məhsulları almağı seçir [3, s.45]. Müxtəlif ölkə tədqiqatçıları yaşıl investisiyaların mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsinə, onların müəssisələrin davamlı inkişafına və səmərəliliyinə gətirdiyi faydalara, onlara təsir edən amillərə xüsusi diqqət yetirmişlər.

Yaşıl investisiyaların tətbiqinə müxtəlif amillər təsir göstərir ki, bunlar cədvəl 1-də öz əksini tapıb.

Cədvəl 1.

Yaşıl investisiyalara təsir edən amillər

Daxili amillər		Xarici amillər	
Amillərin növləri	Təsir dərəcəsi	Amillərin növləri	Təsir dərəcəsi
İnvestorların üstünlükləri	Ətraf mühitə dəyən zərər investorlar üçün narahatlıq doğurur və firmalar ətraf mühitin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması prosesində bu problemi həll etməlidirlər. Hazırda investorlar ənənəvi investisiyalarla yaşıl investisiyalar arasında seçim edirlər. Yaşıl investisiyaların maliyyələşdirilməsində spesifik risklər var və buna görə investorlar arasında kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə əsaslanan minimum investisiya təminatına ehtiyac vardır.	İstehlakçıların və maraqlı tərəflərin davranışı	İstehlakçıları aldıkları məhsulların təsirlərindən narahat olduqlarından onları qiymətləndirməyə səy göstərirlər. Maraqlı tərəflərin (istehlakçıları, investorları, səhmdarları və s.) yaşıl texnologiyaların tətbiqi ilə bağlı təzyiqlərinə baxmayaraq, müəssisələr yüksək xərclər və əlaqəli risklər səbəbindən belə texnologiyalara investisiya qoymaqda tərəddüd edir.
Təşkilati mədəniyyət .	Sahibkarlar öz şəxsi dəyərlərinə və ya keyfiyyətlərinə əsaslanaraq daha məsuliyyətli hərəkət etmək istəklərini ifadə etməyə meyllidirlər. Təşkilatın iqlimə daha davamlı olmaq şansını artırmaq üçün müəssisə daxilindəki şöbələr və bölmələr arasında integrasiya üçün səylər göstərməlidir.	İqlim dəyişikliyi	Yaşıl investisiyalar həmişə iqlim dəyişiklikləri ilə bağlıdır. Ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyalar ətraf mühitin çirklənməsini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır, çirklənmənin azaldılması xərcləri isə ekoloji standartlara və qaydalara uyğun olmalıdır. Ətraf mühitə mənfi təsir müəssisələri çirklənməni azaltmaq məqsədilə innovativ yaşıl ideyaları reallaşdırmağa sövq edir.
Səmərəliliyin artırılması	Müəssisələrin davamlı inkişafı fəaliyyətində mühüm məsələ olmuşdur, çünki öz gələcəkləri üçün onlar xərclərə qənaət, müştəri tələbi, risklərin azaldılması, vergi güzəştləri və rəqəbatli bazarlarda resurslardan səmərəli istifadə kimi rəqəbat	Qanunvericilik və normativ-hüquqi baza	Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində dövlət siyasəti ekoloji tənzimləmə səviyyəsinin yüksəldilməsində önəmli rol oynayır. Qanunvericilik bazası müəssisələrin fəaliyyətinə birbaşa təsir göstərir, bəzən bu təsir vergilərin və ödənişlərin artması

	üstünlüklərini təmin etmək istəyirlər. Dəyərin birgə yaradılması üçün əlverişli əməkdaşlıq rejimi tərəfdaşlara yaşıl texnologiyalara investisiya qoymağa və faydaları bölüşməyə kömək edə bilər.		şəklində dövriyyə xərclərinin artmasına səbəb olur.
Maliyyə vasitələri	Məsuliyyətli strategiya və idarəetmə vasitəsilə müəssisələr əməliyyatlarını optimallaşdırmaq, əsas maliyyə nəticələrini itirmədən davamlılığı artırmaq, uzunmüddətli perspektivdə daha gəlirli və daha davamlı olmaq üçün müxtəlif maliyyə alətlərindən istifadə edə bilərlər.	Məqsədli bazarlar	Davamlı bazar dəyişikliklərinə uyğunlaşma yaşıl investisiyaların reallaşdırılmasında əsas amildir. Hazırlanmış məhsul və xidmətlərin bazar tələblərinə cavab verməməsi halları həmişə mövcuddur və belə hallar nəticəsində müəssisələr zərərlə üzləşə bilər.
		Dövlətin maliyyələşdirmə və stimullaşdırma vasitələri.	Dövlət maliyyə investisiyaları vasitəsilə kapitala çıxışını artırmaq, risklərin azaldılması və bölüşdürülməsini asanlaşdırmaq, bazar iştirakçılarının imkanlarını artırmaq və daha geniş bazar təcrübələrini və şərtlərini formalaşdırmaq ənənəvi və innovativ yanaşmalardan istifadə edə bilər.

Mənbə: müəllif yanaşması

Müasir dövrdə getdikcə daha çox müəssisə yeni tendensiyaya uyğunlaşmaq üçün yaşıl texnologiyalara, təmiz məhsullara, sosial və ekoloji layihələrə investisiya qoymağa başlayıb. Bundan əlavə, qlobal istiləşmə və çirklənmənin yaratdığı ekoloji riskləri azaltmaq üçün ekoloji standartlar müəyyənləşdirilmiş, bir çox ölkələr özəl müəssisələrin bu məsələdə iştirakını stimullaşdırmaq məqsədilə təşviq və üstünlüklər sahəsində iqtisadi siyasət reallaşdırırlar. Məqsədli bazarlar baxımından, yaşıl investisiyaların əsas müsbət təsiri müəssisələrin yaşıl texnologiyalardan istifadə edərək və yaşıl məhsullar istehsal etməklə bazarda əldə etdikləri rəqabət üstünlüyüdür. Bu yolla müəssisələr özlərini rəqiblərindən fərqləndirirlər.

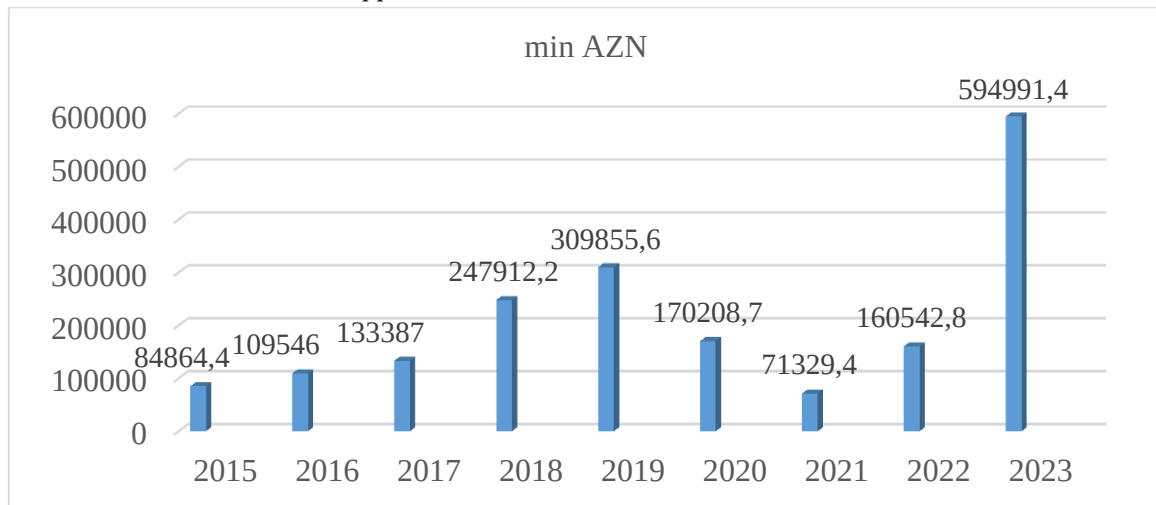
Yaşıl investisiyalar iqtisadi qərar qəbul edən tərəflərin maliyyə və istehsal sahəsindəki davranışlarını dəyişməyə sövq edir. Müəssisələr ekoloji baxımdan effektiv layihələr reallaşdırdıqda və bu sahədəki yeni investisiya alətlərindən yararlanmağa can atdıqda, onların maliyyə yanaşmaları qlobal tendensiyalarla uzlaşmağa başlayır [1, s.127]. Yaşıl investisiyaların artırılmasının mümkün təsirlərindən biri ətraf mühitin mühafizəsi sahənin inkişafı və bununla bağlı fondların yaradılması ola bilər. Yaşıl investisiyaların maliyyələşdirmə mənbələri kimi, ilk öncə, fondlar, idarəetmə şirkətləri, investisiya bankları, sığorta təşkilatları, pensiya fondları, kredit ittifaqları və s. ola bilər. Bu qurumlar tərəfindən yaşıl investisiya üçün motivasiya aşağıdakıları əhatə edə bilər:

- davamlı inkişafda lider olan müəssisələrin seçilməsi;
- ətraf mühitə zərər verməyən müəssisələrin axtarışı;
- istehsalda yaşıl texnologiyaların inkişafı.

Yaşıl investisiyanın ən təsirli alətləri adətən paylı investisiya fondları ilə təmsil olunan yaşıl fondlardır ki, onlar yalnız öz biznes fəaliyyətlərini həyata keçirərkən yaşıl aktivlərdən istifadə edərək sosial məsuliyyətin inkişafına birbaşa töhfə verən müəssisələrə sərmayə qoyurlar. İsveçrə, Böyük Britaniya və

Fransa kimi bir sıra xarici ölkələrdə səhm və ya istiqrazlardan ibarət oxşar fondlar geniş yayılmışdır [5, s.120-121].

Azərbaycanda yaşıl investisiyaların əsas maliyyələşdirmə mənbəyi dövlət büdcəsidir. Son illər ölkəmizdə yaşıl investisiyalar kimi ətraf mühitin mühafizəsinə, habelə təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəyə yönəlik əsas vəsaitlərin həcminə diqqət edək.

Mənbə: [6]

Şəkil 1. Azərbaycanda dövlət büdcəsindən ətraf mühitin mühafizəsinə və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəyə yönəlik əsas vəsaitlərin həcmi

Yaşıl investisiyaların ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına və iqtisadi faydalarına yaxşı təsir göstərməsinə baxmayaraq, faktiki tətbiqi prosesində müəyyən çətinliklər mövcuddur:

- yaşıl investisiyaların kiçik miqyası;
- yaşıl investisiyaların geri qaytarılma müddətinin uzun olması;
- aşağı investisiya səmərəliliyi;
- ətraf mühitin mühafizəsi üzrə milli siyasətin və nəzarət tədbirlərinin təkmilləşdirilməməsi;
- investor inamının olmaması.

Ətraf mühitin keyfiyyəti insanların sağlamlığına birbaşa təsir göstərir. İqtisadi inkişaf əhəlinin sağlamlığı və həyatı bahasına olmamalıdır. Yuxarıda göstərilən problemlərin həlli üçün yaşıl investisiyaların stimullaşdırılması üçün aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

- bütövlükdə hökumət müəssisələrin yaşıl investisiyaların artırılmasına istiqamət vermək üçün ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində sənaye siyasətinin formalaşdırılması;
- yaşıl investisiyalara dair qanun və qaydaların hazırlanmasının gücləndirilməsi;
- yaşıl kreditlər və yaşıl istiqrazlar kimi yaşıl maliyyələşdirmə fəaliyyətlərinin fəal şəkildə təşviq edilməsi, investisiya və maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;
- ekoloji ehtiyatlardan istifadəyə görə vergi güzəştlərinin tətbiqi;
- qərarların qəbulu sistemində və ətraf mühitin monitorinqində əhəlinin mütəşəkkil iştirakının təşviq edilməsi;
- istehlakçıları yaşıl istehlaka doğru istiqamətləndirmək üçün yaşıl ideyaların hökumət tərəfindən idarə olunması.

Ümumiyyətlə, ətraf mühitə zərər vurmadan və təbii sərvətləri tükəndirmədən davamlı iqtisadi artım yaşıl investisiyalaslandırmanın effektiv sistemini yaratmadan mümkün deyil. Belə bir sistemin əsas istiqamətləri ola bilər:

1. İstehsal və istehlak tullantılarının ətraf mühitə mənfi təsirini azaltmaq məqsədilə onların emalı üçün istehsal müəssisələrinin yaradılması və modernləşdirilməsi.

2. Ekoloji cəhətdən təmiz materiallardan və texnologiyalardan istifadə etməklə ətraf mühitə minimal və ya heç bir təsir göstərməyən məhsulların istehsalı.
3. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə etməklə enerji istehsal etmək üçün obyektlərin tikilməsi və ya təkmilləşdirilməsi və qalıq resurslardan asılılığı azaltmaq və istixana qazı emissiyalarını azaltmaq üçün aşağı karbonlu yanacaqlardan istifadə edilməsi.
4. Ekoloji cəhətdən təmiz nəqliyyatın istehsalı və istismarı, habelə ehtiyatların davamlı istifadəsi və ətraf mühitin mühafizəsi ilə bilavasitə bağlı olan yaşıl maliyyələşdirmənin digər sahələrinin inkişafı.
5. Enerji səmərəliliyinin artırılması ilə yaşıl bina və tikililərin tikintisi.

Ədəbiyyat

1. Qasımlı V.Ə., Hüseyn R.Z., Hüseynov R.F., Həsənov R.B., Cəfərov C.R., Bayramova A.B. Yaşıl iqtisadiyyat. Bakı: "Azprint" nəşriyyatı, 2022, 280 s.
2. Кулешова, Т. В. Политика стимулирования «зеленого» инвестирования / Т. В. Кулешова, И. М. Гусева, Р. Т. Хажмұльдинова // Актуальные вопросы учета и управления в условиях информационной экономики. – 2023. – № 5. – С. 288-292
3. Муминов, Н. Г. Особенности и факторы развития “зелёных” инвестиций / Н. Г. Муминов, А. А. Кадыров // Экономика и финансы (Узбекистан). – 2023. – № 2. – С. 42-49
4. Нин, Ц. “Зеленые” инвестиции как фактор повышения качества жизни / Ц. Нин, Ц. Шао // Экономическая наука сегодня. – 2023. – № 18. – С. 169-182
5. Цареградская, Ю. К. “Зеленые” инвестиции в контексте устойчивого развития: особенности правового регулирования / Ю. К. Цареградская // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). – 2022. – № 8(96). – С. 116-123
6. <https://www.stat.gov.az/source/environment/>

Резюме

Алиев Э.М.

Зеленые инвестиции и области их применения

Зеленые инвестиции широко рассматриваются как важный фактор устойчивого мирового экономического роста, а также социально-экономического развития, поскольку они служат защите окружающей среды, улучшению благосостояния людей и стимулированию экономического роста. Зеленые инвестиции оказывают положительное влияние на изменение моделей экономического роста стран и регионов, защиту окружающей среды, обеспечение здорового образа жизни населения и содействие устойчивому социально-экономическому развитию. Учитывая те или иные преимущества зеленых инвестиций, определение сфер их применения является одним из актуальных вопросов.

Ключевые слова: зеленое финансирование, зеленые инвестиции, окружающая среда, предприятие, технология

Summary

Aliyev E.M.

Green Investments and Their Applications

Green investments are widely considered as an important factor in sustainable global economic growth and socio-economic development, as they serve to protect the environment, improve human well-being and stimulate economic growth. Green investments have a positive impact on changing the economic growth patterns of countries and regions, protecting the environment, ensuring a healthy lifestyle for the population and promoting sustainable socio-economic development. Given the various advantages of green investments, determining the areas of their application is one of the pressing issues.

Key words: green financing, green investments, environment, enterprise, technology

BEYNƏLXALQ ŞİRKƏTLƏRDƏ MALİYYƏ VƏ İNVESTİSİYA RESURLARININ TƏRKİBİ VƏ STRUKTURUNUN ANALİZİ

Əliyeva Şöhrət İzzət qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Shohrat.aliyeva@sdu.edu.az

Xülasə: Maliyyə strukturu şirkətin kapitalının tərkibini müəyyən edir, onun biznesini idarə etmək və genişləndirmək üçün istifadə olunan müxtəlif maliyyə mənbələrinin məcmusunu özündə birləşdirir. Maliyyə strukturu biznes üçün müxtəlif kapital mənbələridir. Buraya qısamüddətli öhdəliklər, qısamüddətli borclar, uzunmüddətli borclar və kapital daxildir. Şirkət uzunmüddətli və qısamüddətli dövrəyə kapitalı tələblərini maliyyələşdirmək üçün bu alətlərin hər hansı və ya hamısından unikal nisbətdə istifadə edə bilər.

Açar sözlər: investisiya resursu, dividend siyasəti, bölüşdürülməmiş mənfəət, dövrəyə kapitalı, maliyyə strategiyası, konversiya nisbəti

Beynəlxalq şirkətlərdə maliyyə və investisiya resurslarının tərkibinin və strukturunun təhlili bir neçə əsas komponentin ətrafı araşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu təhlil bu şirkətlərin öz resurslarını necə bölüşdürdüklerini, riskləri idarə etmələrini və maliyyə göstəricilərini optimallaşdırdıqlarını anlamağa kömək edə bilər [3, s. 89].

1. Səhmlərin maliyyələşdirilməsi investorlara səhm satmaqla biznes üçün kapitalın artırılmasını nəzərdə tutur. İnvestorlar şirkətin aktivlərinə proporsional sahiblik əldə edirlər və onun qazancından bir pay almaq hüququna malikdirlər.	
Tərkibi:	Struktur:
Adi Səhm: Şirkətdəki mülkiyyəti təmsil edir. Adi səhmdarlar səsvermə hüququna malikdirlər və dividend ala bilərlər.	Bazar kapitallaşması: Şirkətin dövrəyədə olan səhmlərinin ümumi dəyəri.
İmtiyazlı Səhm: Həm kapital, həm də borc xüsusiyyətlərinə malikdir. İmtiyazlı səhmdarların adətən səsvermə hüququ yoxdur, lakin adi səhmdarlara nisbətən aktivlər və qazanclar üzrə daha yüksək tələbləri var.	Dividend Siyasəti: Şirkətin mənfəəti səhmdarlar arasında bölüşdürməyə yanaşması nəzərdə tutulur.
Bölüşdürülməmiş mənfəət: Dividend kimi bölüşdürülməyən, lakin biznesə yenidən investisiya edilən mənfəət nəzərdə tutulur.	Səhmlərin geri alınması: Şirkətin bazardan öz səhmlərini geri alması, dövrəyədə olan səhmlərin sayını azaltması prosesidir.
2. Borc maliyyələşdirməsi , borc götürməklə və onu faizlə qaytarmaqla biznes üçün kapitalın artırılmasını nəzərdə tutur.	
İstiqrazlar: Şirkət tərəfindən buraxılmış uzunmüddətli borc qiymətli kağızları olub korporativ, konvertasiya edilə bilən və ya sıfır kuponlu istiqrazlar ola bilər.	Borc ödəmə müddəti: borcun ödənilməsi üçün vaxt qrafikidir.
Kreditlər: Banklardan və ya digər maliyyə institutlarından götürülmüş vəsaitlərdir.	Faiz dərəcələri: Sabit və ya dəyişən ola bilən borclanma dəyəridir.
Lizinqlər: Avadanlıq və ya əmlak üçün uzunmüddətli icarə müqavilələridir.	Paktlar: Kreditorlar tərəfindən öz maraqlarını qorumaq üçün qoyulan şərtlərdir.
3. Hibrid Maliyyələşdirmə	
Konvertasiya edilə bilən istiqrazlar: Şirkətin əvvəlcədən müəyyən edilmiş sayda səhmlərinə çevrilə bilən istiqrazlardır.	Konversiya nisbəti: Konvertasiya edilə bilən istiqrazın konvertasiyası zamanı alınan səhmlərin sayını nəzərdə tutur.

Varrantlar: Müddəti bitməzdən əvvəl müəyyən bir qiymətə səhm almaq və ya satmaq hüququnu təmin edən, lakin öhdəliyi olmayan törəmə alətlərdir.	İş Qiyməti: Varrantın icra oluna biləcəyi qiymətdir.
4. Daxili Maliyyələşdirmə	
Bölüşdürülməmiş mənfəət: Şirkətə yenidən investisiya edilmiş mənfəətdir.	Yenidən İnvestisiya Dərəcəsi: Biznesə yenidən investisiya edilmiş mənfəətin nisbətidir.
Amortizasiya: Kapital qoyuluşu üçün istifadə oluna bilən nağdsız xərclərdir.	Daxili gəlir dərəcəsi (IRR): Daxili investisiyalar üzrə gözlənilən gəlir dərəcəsidir.
5. İnvestisiya Resursları	
Əsaslı Xərclər (CapEx): Əmlak, sənaye binaları və ya avadanlıq kimi fiziki aktivlərin əldə edilməsi və ya təkmilləşdirilməsi üçün istifadə olunan vəsaitlərdir.	Bölüşdürmə: Resursların müxtəlif layihələr və ya şöbələr arasında necə bölüşdürülməsidir.
Tədqiqat və İnkişaf (R&D): Yeni məhsulun inkişafı və ya prosesin təkmilləşdirilməsinə investisiyaları nəzərdə tutur.	İnvestisiya gəliri (ROI): İnvestisiyaların gəlirliliyinin ölçülməsini nəzərdə tutur.
Dövriyyə kapitalı: Gündəlik əməliyyatlarda istifadə olunan qısamüddətli aktivlər və öhdəliklərdir.	Risqlərin idarə edilməsi: Riskləri müəyyən etmək, qiymətləndirmək və prioritetləşdirmək üçün proseslərdir.
6. Beynəlxalq Müləhizələr	
Birbaşa Xarici İnvestisiya (BXİ): Xarici törəmə və ya birgə müəssisələrə investisiyadır.	Valyuta Riski: Dəyişən valyuta məzənnələrinə görə itki riskidir.
Qlobal Nağd İdarəetmə: Bir çox valyuta və ölkədə pul vəsaitlərinin hərəkətini idarə etmək nəzərdə tutulur.	Vergitutma: Müxtəlif ölkələrdə fərqli vergi qanunları və dərəcələrini nəzərdə tutur.
	Tənzimləmə Uyğunluğu: Beynəlxalq maliyyə qaydalarına və standartlarına riayət etməkdir.

Əsas Metriklər və Nisbətlər

Maliyyə nisbətləri [4, s. 589]:

Borc-kapital nisbəti: Borcun kapitalla nisbətini göstərir.

Cari nisbət: Cari aktivləri cari öhdəliklərlə müqayisə edərək likvidliyi ölçür.

Kapitalın gəlirliliyi (ROE): Səhmdarların sərmayə qoyduğu pulla şirkətin nə qədər mənfəət əldə etdiyini göstərməklə gəlirliliyi ölçür.

İnvestisiya Metrikləri:

Net Present Value (NPV): Zamanla pul vəsaitlərinin hərəkətinin dəyərinin, onların cari dəyərinə diskont edilmiş dəyəridir.

Geri ödəmə müddəti: İnvestisiya dəyərinə bərabər gəlir və ya nağd pul əldə etmək üçün investisiya üçün tələb olunan vaxtdır.

Strateji Müləhizələr

Maliyyə Strategiyası:

Kapital strukturunun optimallaşdırılması: kapitalın dəyərini minimuma endirmək üçün borc və kapitalın balanslaşdırılmasıdır.

Dividend Siyasəti: Şirkətə yenidən investisiya qoymaqla müqayisədə səhmdarlara nə qədər mənfəətin qaytarılacağına qərar verməkdir.

İnvestisiya Strategiyası:

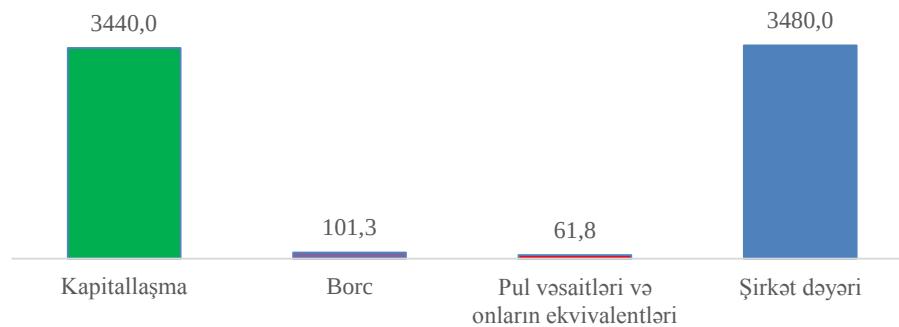
Diversifikasiya: Riski azaltmaq üçün müxtəlif aktivlərə investisiyaların yayılmasıdır.

Birləşmələr və Satınalmalar (M&A): Böyümək və ya şaxələndirmək üçün digər şirkətlərlə birləşmə nəzərdə tutulur.

Dövriyyə kapitalının idarə edilməsi, səmərəli gündəlik əməliyyatları təmin etmək üçün şirkətin əməliyyat likvidliyini və qısamüddətli maliyyə fəaliyyətlərini izləmək üçün biznes strategiyasıdır.

Bu komponentləri təhlil edərək, beynəlxalq şirkətlər maliyyə sağlamlıqlarını artırmaq, gəlirləri artırmaq və riskləri azaltmaq üçün əsaslandırılmış qərarlar qəbul edə bilərlər.

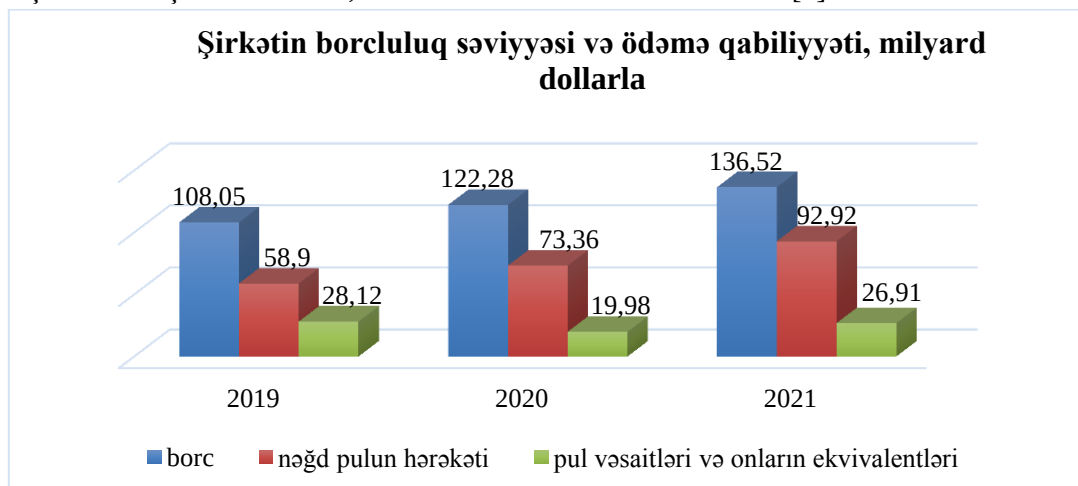
Apple şirkətində kapitalın strukturu, milyard dollarla

Texnologiya nəhəngi Apple şirkəti maliyyə strukturunu 2023-cü ilə 3 trilyon dollara çatdırmaq üçün bazar kapitallaşmasını etibarlı şəkildə idarə etmişdir. 2021-ci ildə Apple 9,67 faiz sağlam çəkili orta kapital dəyərinə (WACC) sahib idi. Borcun kapitalla nisbəti 2016-cı ildəki 56 faizdən beş il ərzində 148 faizə yüksəlmişdir. 2021-ci il maliyyə hesabatına görə, Apple nağd pulla 172,6 milyard dollara sahib idi. Apple-ın dünya bazarlarında əldə etdiyi uğur onun maliyyə dəstəyinə davamlı gəlir axını təmin edir. 2021-ci ilin birinci rübündə satışlar illik müqayisədə 21 faiz, xalis mənfəət isə 29 faiz artmışdır. Gəlirlilik dərəcəsi 19,1 faiz təşkil etmişdir [2].

2021-ci maliyyə ilinin birinci rübündə Apple-ın satışları illik müqayisədə 21 faiz artaraq 111,44 milyard dollar olmuşdur. Bir il ərzində xalis mənfəət 29 faiz artaraq, 28,755 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir. iPhone şirkətin satışlarının 58,8 faizini, Mac 7,8 faizini, geyilə bilən cihazlar və aksesuarlar 11,6 faizini, xidmət gəlirləri isə 14,2 faizini təşkil edir. iPhone Apple-ın satışlarının beşdə üç hissəsindən ibarətdir.

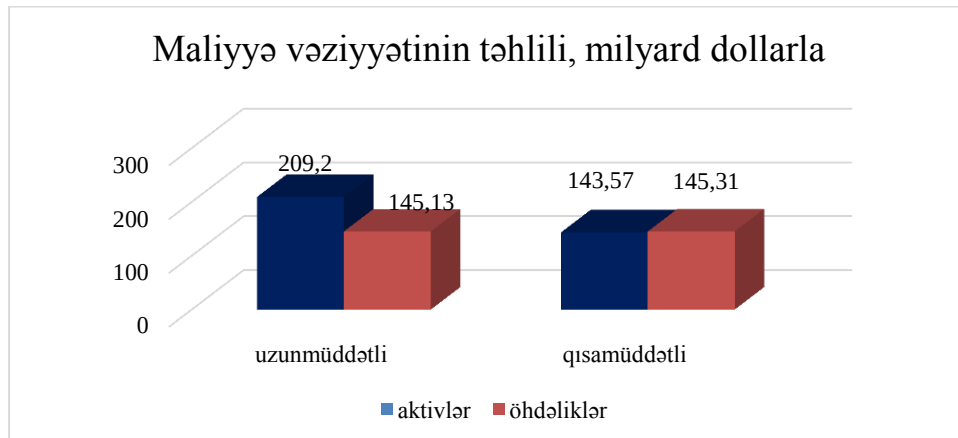
Apple öz kapitalı üçün ikili səviyyəli strukturdan istifadə edir. Səhmdarın ümumi kapitalı 71,93 milyard dollardır. Apple-ın dövriyyədə olan 16 milyard səhmi var. Eynilə, Apple layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün həm dövlət, həm də özəl borclardan istifadə edir [5].

Göründüyü kimi, Apple daha çox borc maliyyələşdirməsindən asılıdır. Müqayisə üçün sənaye standartı borcun kapitalla nisbəti 4,35-dir [7]. Bu Apple-ın borcdan daha çox asılı olduğunu nümayiş etdirir.

Bununla belə, Apple 43,28 faiz əhatə dairəsinə malikdir. Bundan əlavə, şirkətin 2021-ci maliyyə ilinin sonunda 63,913 milyard nağd pulu olmuşdur [1, s. 179]. Bu analiz şirkətin rəqabət qabiliyyətinin

yüksək olduğunu təsdiq edir. Apple müstəqil yenilik və araşdırmalardan istifadə edərək satışını artırır, nəticədə öz borcunu ödəyə bilir və yaxşı vəziyyətdədir. Şirkətin ruh və korporativ mədəniyyəti innovasiya üzərində qurulur. Bu baxımdan Apple şirkəti bir trilyon dollardan çox bazar dəyəri olan ən böyük kompüter avadanlıqları istehsalçılarından biridir [6].

Maliyyə nəticələrinə baxsaq, Apple-ın maliyyə vəziyyəti onun aktivləri ilə düz mütənəsbidir. Şirkət öz öhdəlik və borclarını ödəyə biləcəyi vəziyyətdədir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, Samsung, Huawei və digər iri şirkətlərin hədəfi Apple-a çatmaqdır. Apple-ın sağlam balans hesabatları onun əhəmiyyətli dərəcədə investisiya cəlbediciliyini artırır və şirkət yaxşı gəlirli aşağı riskli investisiya kimi investorları cəlb etməyə davam edir.

Ədəbiyyat

1. A. Lockamy III (2017) An examination of external risk factors in Apple Inc.'s supply chain, Supply Chain Forum: An International Journal, 18:3, 177-188, DOI: 10.1080/16258312.2017.1328252
2. K. Johnson, Y. Li, H. Phan, J. Singer, & H. Trinh,(2012). The Innovative Success that is Apple, Inc.
3. Myers S., Capital Structure, Journal of Economic Perspectives, Vol. 15, No. 2, 2001, p. 81-102
4. Madura J., Fox R., International Financial management, 1st ed., Cengage Learning Business Pr, 2007, p. 581-647
5. <https://www.statista.com/statistics/267728/apples-net-income-since-2005/>
6. <https://ru.tradingview.com/symbols/NASDAQ-AAPL/financials-overview/>
7. <https://www.investopedia.com/how-apple-makes-money-4798689>

Резюме

Алиева Ш.И.

Анализ состава и структуры финансовых и инвестиционных ресурсов в международных компаниях

Финансовая структура определяет состав капитала компании и включает в себя совокупность различных источников финансирования, используемых для управления и расширения бизнеса. Финансовая структура — это различные источники капитала для бизнеса. К ним относятся краткосрочные обязательства, краткосрочные займы, долгосрочные займы и собственный капитал. Компания может использовать любые или все эти инструменты в уникальной пропорции для финансирования своих долгосрочных и краткосрочных потребностей в оборотном капитале.

Ключевые слова: инвестиционный ресурс, политика дивидендов, нераспределенная прибыль, оборотный капитал, финансовая стратегия, коэффициент конверсии

Summary
Aliyeva Sh.I.

Analysis of the Composition and Structure of Financial and Investment Resources in International Companies

The financial structure defines the composition of a company's capital and encompasses the combination of various financial sources used to manage and expand its business. The financial structure refers to the different sources of capital for a business. These include short-term liabilities, short-term loans, long-term loans, and equity. A company may use any or all of these instruments in a unique proportion to finance its long-term and short-term working capital needs.

Key words: investment resource, dividend policy, retained earnings, working capital, financial strategy, conversion ratio

YAŞIL İQTİSADİYYAT KONTEKSTİNDƏ AZƏRBAYCANDA KİMYA VƏ NEFTKİMYA KOMPLEKSİNDƏN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ EDİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ

Əzizzadə Müqəddəs Fəxri oğlu

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Bakı, Azərbaycan
muqeddes.azizzade080@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə yaşıl iqtisadiyyat kontekstində Azərbaycan kimya və neftkimya kompleksindən səmərəli istifadə edilməsi problemləri araşdırılmışdır. Davamlı inkişaf prinsiplərinə uyğun şəkildə kimya və neftkimya kompleksinin yüksək texnologiyalar əsasında modernizasiya edilməsinin vacibliyi verilmişdir. Tullantısız texnologiyaların tətbiqinə əsaslanan rəqabət qabiliyyətli kimya və neftkimya müəssisələri şəbəkəsinin yaradılması imkanları təhlil olunmuşdur. Ətraf mühitin qorunması problemlərinin azaldılmasına imkan verən texnologiyaların tətbiqi vacib hesab edilmişdir. Kimya və neftkimya kompleksinin potensialından səmərəli istifadə edilməsi üzrə təkliflər verilmişdir.*

Açar sözlər: *Azərbaycan, yaşıl iqtisadiyyat, kimya və neftkimya kompleks, yüksək texnologiyalar, ətraf mühit problemləri*

Qeyd edək ki, müasir şəraitdə dünya səviyyəsində iqtisadiyyat sahələrinin yaşıl texnologiyalar əsasında inkişaf etdirilməsi tendensiyası intensivləşməkdədir. Azərbaycanda elə güclü potensiala malik sənaye sahələri vardır ki, bu sahələrin yaşıl texnologiyalar əsasında yenilənməsi vacibdir. Buna misal olaraq kimya və neftkimya kompleksini göstərmək olar.

Azərbaycanda hər bir iri sənaye sahəsinin də özünəməxsus istehsal-ixrac potensialı vardır ki, belə sahələrdən biri kimya və neft-kimya sahəsidir. Hazırda Azərbaycan qlobal təsirlər kontekstində ölkənin iqtisadi inkişaf modelini təkmilləşdirir. Azərbaycan iqtisadiyyatı da qlobal təhlükələrə və müasir çağırışların tələblərinə qarşı dayanıqlılıq nümayiş etdirir. Bundan əlavə, pandemiya sonrakı dövrdə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun, o cümlədən kimya və neftkimya sahəsinin şaxələndirilməsinin genişləndirilməsi, habelə həmin sahənin rəqabət qabiliyyətinin artırılması ilə bağlı qarşıda duran vəzifələrin reallaşdırılması və problemlərin həlli zəruridir.

Azərbaycanda kimya və neft-kimya sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələr tərəfindən yüksək keyfiyyətli və geniş çeşidli ixracatçı məhsullar istehsal edilir. Belə məhsullara propilen, yüksək sıxlıqlı polietilen, polietilen, etilen, texniki və mütləq izopropil spirti, müxtəlif fraksiyaları, piroliz qatranları və s. göstərmək olar [2, s.93]. Kimya və neft-kimya sektoru bu və ya məhsulların satışından kifayət qədər gəlir gətirir və buna görə xarici investorlar bu sahəyə pul yatırmağa hazırdırlar. Azərbaycanın kimya və neft-kimya sahəsinin istehsal-ixrac potensialının tədqiqi və şaxələndirilməsi əsas prioritetlərdəndir [4, s. 46].

Həmin sahənin istehsal-ixrac potensialını tədqiqi üçün, ilk öncə, bu potensialların hər birinin mahiyyətini ayrı-ayrılıqda ortaya qoymaq lazımdır. Eyni zamanda, müasir dövrdə bu sahələrin rəqəmsal texnologiyalar əsasında inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir [8, s. 587].

Qeyd edək ki, kimya və neftkimya sahəsinin əsas fondları onların tərkib hissəsi, əsas gəlir və mənfəət mənbəyidir. Həmin sahənin rəqabət qabiliyyəti əsas fondların yaxşı və keyfiyyətli vəziyyətindən asılıdır [5, s. 216]. Bu fondlar düzgün saxlandığında və lazımi komponentlər vaxtında yeniləndikdə çoxlu sayda istehsal dövrlərində iştirak etmək qabiliyyətinə malikdir. Bu halda sahənin əsas fondları uzun müddət xidmət göstərəcək və öz təbii formasını saxlayacaqdır. Əsas fondların vəziyyəti və səmərəli istifadəsi fəal kimya və neft-kimya sahəsinin son maliyyə-təsərrüfat nəticəsinə birbaşa təsir göstərir [6, s.21].

Azərbaycanda kimya və neft-kimya sənayesinin inkişafı ilə bağlı məsələlər “Azərbaycan Respublikasının neft-qaz sənayesinin (o cümlədən kimya məhsullarının) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə daha geniş şəkildə öz əksini tapmışdır və həmin strategiya reallaşdırılır. Əsas diqqət müasir texnologiyalarla təchiz edilmiş ixrac yönümlü kimya və neft-kimya müəssisələrinin genişləndirilməsinə yönəlib. Strateji yol xəritəsi çərçivəsində yüksək texnologiyaların ölkəmizin həmin sahəsinə transferi baxımından daha əlverişli şərait yaradılır [1]. Ümumilikdə, Azərbaycanın kimya və neft-kimya kompleksinin ixrac imkanları yüksək qiymətləndirilir və bu sahənin inkişafını genişləndirməklə ölkəmizə əlavə valyuta daxilolmalarının artmasında uğurlar əldə etmək olar. Digər tərəfdən, Azərbaycanın kimya və neft-kimya sahələrinin modernləşdirilməsi və yüksək texnologiyalara əsaslanan sənaye komplekslərinin ixrac potensialının artırılması üçün yeni və məhsuldar mənbələrin formalaşdırılması perspektivləri böyükdür [3, s.63]. Lakin bu potensialların səmərəli şəkildə istifadəsi üçün böyük səylər tələb olunur.

Hesab edirik ki, kimya və neft-kimya sahəsinin istehsal və ixrac potensiallarının birgə istifadəsi yüksək effekt verə bilər. Elmi ədəbiyyatda müəssisənin istehsal-ixrac potensialının formalaşmasına və istifadəsinə təsir edən bir sıra amillər nəzərdən keçirilir. Bu amillər müxtəlif olduğundan onların təsnifatında müxtəlif yanaşmalardan istifadə olunur. Bütün amillər istehsal-ixrac potensialının vəziyyətinə və ondan istifadəyə müsbət və mənfi təsir göstərə bilər. Kimya və neft-kimya sahəsinin fəaliyyətinə təsir edən amillərin mühüm qrupu istehsal potensialının və ixracın inkişaf etdirilməsi imkanlarını müəyyənləşdirən texnoloji amillərdir [7, s. 432]. Həmin sahənin rəqabət üstünlükləri də istehsal olunan məhsulların yeniliyindən çox asılıdır. Buna görə kimya və neft-kimya sahəsində yeni növ xammal və materialların istifadəsi, təşkilati və texnoloji proseslərin inkişafı və təkmilləşdirilməsi yolu ilə istehsal-ixrac potensialı sisteməlik şəkildə artırılır.

Qeyd edək ki, 2015-2023-cü illər ərzində Azərbaycanda kimya və neft emalı müəssisələri üzrə dəyər həcmində məhsul buraxılışının ümumi sənaye məhsulunda xüsusi çəkisinin 7,0 – 10,7% aralığında dəyişdiyini görürük. Bu göstərici ən az 2018-ci ildə olmaqla 7,0%, ən çox isə 2015-ci ildə olmaqla 10,7% təşkil etmişdir. 2023-cü ildə isə bu göstərici 9,1% təşkil edib. 2023-cü ilə “SOCAR” Azərbaycanın tərkibində fəaliyyət göstərən bəzi kimya və neft emalı müəssisələri üzrə ən çox məhsul satışını reallaşdıran “Azərikimya” İB-dir. Həmin ildə “Azərikimya” İB tərəfindən 591,4 min ton məhsul satışa çıxarılmışdır ki, bunun 348,9 min tonu və ya 59,0%-i ixrac olunmuş, digər hissəsi isə daxili bazara yönəldilmişdir. Lakin ən çox məhsul ixrac edən müəssisə “SOCAR” metanol müəssisəsi olmuşdur. Həmin müəssisənin satışa çıxardığı məhsulun 502,0 min tonu və ya 97,0%-i ixrac olunmuşdur. Aparılan təhlillər onu deməyə əsas verir ki, kimya və neft-kimya sənayesi Azərbaycan iqtisadiyyatında önəmli yer tutur, ümumi sənaye məhsulunda, ÜDM-də əhəmiyyətli pay yaradır və çoxlu sayda iş yerləri yaradır. Kimya və neft-kimya sahəsinin səmərəliliyi bilavasitə xammal ehtiyatlarından, istehsal vasitələrindən, kadr potensialından, maliyyə, investisiya və digər növ resurslardan istifadənin səmərəliliyindən asılıdır ki, bunlar da bütövlükdə həmin sahənin istehsal-ixrac potensialının artırılmasına təsir göstərir. Lakin bu sahənin dayanıqlı inkişaf etdirilməsi üçün müasir dövrün tələbləri nəzərə alınmalı və yaşıl iqtisadiyyat texnologiyalarına keçid təmin edilməlidir.

Yaxın perspektivdə kimya və neft-kimya sahəsinin istehsal-ixrac potensialının səmərəliliyini artırmaq üçün yaşıl iqtisadiyyat prinsipli yanaşmalar ortaya qoyulmalı və tullantısız texnologiyalara üstünlük verilməlidir:

- Ölkənin kimya və neftkimya kompleksinin yeni inkişaf konsepsiyası yaşıl texnologiyalar əsasında hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir;
- Müasir yüksək texnologiyalar əsaslı yeni texnoloji qurğular yüksək keyfiyyətə malik məhsulların istehsalına və son nəticədə ölkənin kimya və neftkimya kompleksinin rəqabətqabiliyyətli istehsal-ixrac potensialının formalaşdırılmasına imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının neft-qaz sənayesinin (o cümlədən kimya məhsullarının) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 6 dekabr 2016.
2. Bəxtiyarova, A.Z. Neft-qaz xammalından məhsuldar istifadənin təşkilində neft-kimya emal müəssisələrinin strateji rolu. Geostrategiya jurnalı. Noyabr -dekabr 2023 № 06 (78), s.93-97.
3. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanla strateji yol xəritələrinin gerçəkləşdirilməsində ixrac potensialının artırılması yolları. Audit № 1, 2017, s.60-66.
4. Алиев, Ш.Т. Вопросы усиления роли Сумгаитского промышленного комплекса в привлечении валютных ресурсов в страну. Аудит № 4, 2016, с. 45-51.
5. Алиев, Ш.Т. Стратегическая важность города Сумгайыта в социально-экономическом развитии Азербайджана. Монография. Сумгайыт, Изд-во «Азери», 2019, 368 с.
6. Флакс, Д.Б. Потенциал технологического развития нефтехимического комплекса / Д.Б. Флакс // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2023. – Т. 25, № 1(111). – С. 17-22.
7. Aliyev, Sh.T. Strategic role of Sumgayit in the development of petrochemical industry of Azerbaijan / The International Conference on Actual Problems of Chemical Engineering - APCE 2020. - Azerbaijan State of Oil and Industry University. 24-25 december 2020. – p. 430-435.
8. Mamedov, Z.F. Aliyev Shefa. Digitalization of the economy: analysis of influence on the banking sphere in Azerbaijan in the context of world experience// 55th International Scientific Conference on Economic and Social Development, Baku, Azerbaijan.: 25 June 2020, Book of Proceedings Vol. 2/4. P 584-591.

Резюме

Азиззаде М.Ф.

Проблемы эффективного использования химического и нефтехимического комплекса Азербайджана в контексте зеленой экономики

В статье рассматриваются проблемы эффективного использования химического и нефтехимического комплекса Азербайджана в контексте зеленой экономики. Подчеркнута важность модернизации химического и нефтехимического комплекса на основе высоких технологий в соответствии с принципами устойчивого развития. Проанализированы возможности создания сети конкурентоспособных химических и нефтехимических предприятий на основе применения безотходных технологий. Важным было признано применение технологий, позволяющих снизить проблемы охраны окружающей среды. Были выдвинуты предложения по эффективному использованию потенциала химического и нефтехимического комплекса.

Ключевые слова: Азербайджан, зеленая экономика, химический и нефтехимический комплекс, высокие технологии, экологические проблемы

Summary

Azizzade M.F.

Problems of Efficient use of Chemical and Petrochemical Complex of Azerbaijan in the Context of Green Economy

The article examines the problems of efficient use of the chemical and petrochemical complex in Azerbaijan in the context of a green economy. The importance of modernizing the chemical and

petrochemical complex on the basis of high technologies in accordance with the principles of sustainable development is emphasized. The possibilities of creating a network of competitive chemical and petrochemical enterprises based on the application of waste-free technologies are analyzed. The application of technologies that allow reducing environmental protection problems is considered important. Proposals are made for the efficient use of the potential of the chemical and petrochemical complex.

Key words: Azerbaijan, green economy, chemical and petrochemical complex, high technologies, environmental problems

RƏQƏMSAL İQTİSADİYYAT EKO-İNNOVASIYALARIN İNKİŞAFININ ALƏTİ KİMİ

Əmiraslanova Dilarə Əmiraslan qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

dilara.amiraslanova@sdu.edu.az

Xülasə: Müasir dövrdə rəqəmsallaşma prosesləri insan fəaliyyətinin demək olar ki, bütün sahələrinin, o cümlədən iqtisadi fəaliyyətin ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş və bunun nəticəsində rəqəmsal iqtisadiyyat meydana çıxmışdır. Məqalədə rəqəmsal iqtisadiyyatın ekoloji aspektləri, o cümlədən insanın iqtisadi fəaliyyətinin rəqəmsallaşmasının cəmiyyətin dayanıqlı inkişafına təsiri araşdırılır. Bu gün “Yaşıl” iqtisadiyyatın formalaşmasında və inkişafında rəqəmsal iqtisadiyyatın rolu nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: rəqəmsal iqtisadiyyat, yaşıl iqtisadiyyat, dayanıqlı inkişaf, innovasiyalar, integrasiya

Müasir mərhələdə rəqəmsal iqtisadiyyat kompüter texnologiyalarına əsaslanan iqtisadiyyatın, o cümlədən İnternet, mobil və sensor şəbəkələr kimi informasiya-kommunikasiya texnologiyaları vasitəsilə həyata keçirilən iqtisadi və sosial fəaliyyətlərin global şəbəkəsinin mühüm tərkib hissəsidir [1, s.27]. Rəqəmsal iqtisadiyyatın əsas ideyası ondan ibarətdir ki, məhsulların, xidmətlərin istehsalı bazarın qloballaşması və dayanıqlı inkişafı müasir texnologiyaların kompüterləşdirilmiş ötürülməsi və emalı ilə mümkün olur. Dayanıqlı inkişaf bilavasitə texnoloji və sosial sferanın planetin bioloji və təbii kapitalı ilə birbaşa əlaqəsinin qorunub saxlanması zərurəti ilə bağlıdır. Lakin real həyatda iqtisadi və rəqəmsal inkişafın ekoloji aspektlərinə heç də həmişə lazımı diqqət yetirilmir və çox vaxt tamamilə diqqətdən kənarda qalır.

Son illərdə ölkələrin iqtisadiyyatlarının formalaşması anlayışında, xüsusən də ekoloji komponentin gücləndirilməsi zərurətində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. Məhz rəqəmsal iqtisadiyyat inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi siyasətlərində baş verən dəyişikliklərə təsir edən əsas mexanizmlərdən birinə çevrilmişdir. Bu, öz növbəsində, rəqəmsal iqtisadiyyatın proqnozlaşdırılan gələcəkdə Yer planetinin ekosisteminin dayanıqlılığının qorunub saxlanmasını təmin etməyə imkan verməsi ilə izah edilə bilər. Rəqəmsal iqtisadiyyat həm də yaşıl iqtisadiyyata keçidi təmin etmək, eləcə də, məsələn, yaşıl “böyük verilənlər”in monitorinqi, o cümlədən profil göstəricilərinin bütün spektrinin onlayn skrininq yolu ilə bu sahədə məhv edilmiş zonaları bərpa etmək vasitəsidir. Planetar sərhədlər bəşəriyyətin inkişaf edə biləcəyi biofiziki sərhədləri müəyyən edir. Ən mühüm amil odur ki, planetin biofiziki imkanları məhduddur və bu, dövlətlər tərəfindən iqtisadi planlaşdırma zamanı nəzərə alınmalıdır.

Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının alternatividir deyil, lakin dayanıqlılığa nail olmaq bilavasitə müasir dünyanın tələblərinə cavab verən səmərəli iqtisadiyyatın yaradılmasından asılıdır. Çıkrandırıcı resurs və enerji tutumlu iqtisadiyyat modelindən istifadə etməklə yeni iqtisadi sərvətlərin yaradıldığı son onilliklərdə cəmiyyət sosial təbəqələşmə və resursların tükənməsi kimi problemləri həll etməyib və biz hələ də dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə nail olmaqdan uzaq qalmışıq.

İnsanın inkişafının dayanıqlılığı uzunmüddətli perspektivdə cəmiyyətin əsas məqsədi olaraq qalır, lakin buna nail olmaq üçün iqtisadiyyatı “yaşıl” etmək üçün dəyişdirmək lazımdır. Bu mövzu həm elmi, həm siyasi, həm də sənaye cəmiyyətinin böyük marağına səbəb olur. Bu maraq texnosferin ekolojiləşdirilməsi ilə

bağlı geniş spektrli ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların emalı və istifadəsi məsələlərində iqtisadiyyatın tamamilə yeni inkişaf səviyyəsinə çatması imkanları ilə bağlıdır.

Rəqəmsal texnologiyaların üstünlüyü ondan ibarətdir ki, verilənlərdən istifadə zamanı onun kəmiyyəti azalmır, əksinə, sürətlə artır ki, bu da təbii xammalın tam əksidir. Bu hadisə iqtisadi fəaliyyət üçün tamamilə yenidir və rəqəmsal iqtisadiyyat üçün əsasdır. Verilənlərin emalı texnologiyalarının yaradılması yeni texnologiyalara artan tələbi yaradır [2, s.190].

İqtisadi və sosial nəticələrlə yanaşı, cəmiyyətin dayanıqlı inkişafında vacib rolunu oynayan rəqəmsal iqtisadiyyatın ekoloji aspekti xüsusi diqqətə layiqdir. Köməkçi elementi rəqəmsal iqtisadiyyat olan yaşıl iqtisadiyyat tamamilə yeni iqtisadiyyat deyil, onun inkişafının daha ekoloji cəhətdən təmiz və təbii müxtəlifliyin qorunmasına yönəlmiş yeni bir qoludur. Lakin bu prosesdə mövcud iqtisadi sistemlərdə bəşəriyyətin tələbinə cavab verən əsaslı dəyişikliklər olmalıdır. Yeni iqtisadiyyatın konsepsiyası yeni rəqəmsallaşmış dayanıqlı iqtisadi biliklər yaratmaq üçün insanları və innovativ texnologiyaları birləşdirən ağıllı istehlakdan ibarətdir. Bu konsepsiya həm də eko-innovasiyaların və mövcud innovasiya resurslarından səmərəli istifadənin stimullaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurətini ehtiva edir.

Dünya iqtisadiyyatının və cəmiyyətin indiki inkişaf mərhələsində əsas problemlər informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) potensialında və ekoloji dayanıqlıqdır. Bu baxımdan, hökumətlərə bərpa olunan enerji mənbələri (külək, günəş) ilə işləyən səmərəli verilənlər mərkəzlərin yaradılması və istifadəsi tövsiyə olunur. Bununla əlaqədar olaraq, bəşəriyyətin dayanıqlı inkişafının əsas məqsədləri əhalinin bütün təbəqələrinin (xüsusilə aztəminatlıların) ehtiyaclarını ödəmək və ətraf mühitin cari və gələcək ehtiyaclarını ödəmək qabiliyyətini texnologiyalar və sosial təşkilatlar vasitəsilə şüurlu şəkildə məhdudlaşdırmaqdır. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün bütün yer kürəsinin əhalisinin layiqli həyat səviyyəsini təmin edən resursları yaratmaq və sonra bölüşdürmək lazımdır.

Bu nəticəni yalnız iqtisadi artım və sosial inkişafı ekoloji komponentlə balanslaşdıran uzunmüddətli strategiyaların həyata keçirilməsi ilə əldə etmək olar. Texnologiya insan inkişafı ilə ətraf mühit arasında lazımi balansın əldə edilməsində həlledici rol oynayır. Texnologiya və kommunikasiya iqtisadiyyatı sahəsində köklü dəyişikliklər rəqəmsal iqtisadiyyatın kapitalı deyil, bilavasitə bilik və şəbəkələrin daha mühüm rol oynadığı post-sənaye iqtisadiyyatına keçidindən xəbər verir.

Yuxarıda deyilənlərə baxmayaraq, dünya ictimaiyyəti texnologiyanın iqtisadi və sosial münasibətlərə həm müsbət, həm də mənfi, lakin daha çox ətraf mühitə təsir göstərə biləcəyini hesab edir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, dayanıqlı inkişaf qlobal kommunikasiyalar olmadan müasir dünyada arta bilməz. Bu kontekstdə İKT və İnternet inkişaf məhdudiyyətlərini aradan qaldırmaq üçün imkanlar və dayanıqlı inkişafa təhdid kimi qiymətləndirilir.

2008-2009-cu illərin maliyyə-iqtisadi böhranları ilə əlaqədar beynəlxalq gündəmə “yaşıl məhsullar”, “yaşıl investisiyalar”, “yaşıl enerji”, “yaşıl iqtisadiyyat”, “yaşıl inkişaf” və “yaşıl cəmiyyət” anlayışları daxil olmuşdur. Yaşıl iqtisadiyyat iqlim dəyişikliyinə və digər ekoloji dayanıqlıq subyektlərinə reaksiya olaraq iqtisadi inkişafın bərpasının əsası kimi ortaya çıxmışdır [3, s.79]. Bununla belə, qeyd etmək olar ki, bəşəriyyət planetin dominant hissəsi olaraq qalmaqla özü üçün əlverişli gələcək təmin edə bilər, lakin bunun üçün Yer kürəsini məhv etməyi dayandırılmalıdır. Çünki maliyyə sistemləri və strukturlarının təsiri altında iqtisadiyyat resursları və gəlirlər arasında uçurumları genişləndirməyə meyllidir.

Bu baxımdan, mövcud iqtisadiyyatın əsas vəzifəsi rəqəmsal iqtisadiyyatın alətlərinin ətraf mühitə təsirinin zəruriliyidir. Çünki rəqəmsal iqtisadiyyat insanlar, təbiət və obyektlər arasındakı əlaqəni dəyişir. İnsanın iqtisadi fəaliyyəti ilə ətraf mühit arasında qarşılıqlı əlaqə probleminin əsas həll yollarından biri “dayanıqlı rəqəmsal iqtisadiyyat” konsepsiyası ola bilər. Buna misal kimi inkişaf etmiş ölkələrdə mümkün olan rəqəmsal iqtisadiyyat və yaşıl iqtisadiyyat strategiyaları arasında qarşılıqlı əlaqəni gətirmək olar. Əksər hallarda insanın iqtisadi fəaliyyətinin inkişafı və ətraf mühit məsələləri sahəsində siyasətlər bir-birindən ayrı nəzərdən keçirilirdi. Bununla belə, son illərdə dayanıqlı inkişaf perspektivləri və ekoloji problemlər daha geniş vüsət almışdır.

Son onillikdə rəqəmsal iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən İKT-nin yaşıl iqtisadiyyatın inkişafına üç əsas yolla töhfə verə biləcəyi müəyyən edilmişdir:

1. İstehsal proseslərinin ətraf mühitə birbaşa təsirini, mövcud enerji və materialların istifadəsində səmərəliliyin artırılması yolu ilə İKT-nin istismarı və istifadəsi ilə müşayiət olunan paylamaları azaltmaqla; daha çox bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə imkanlarını nəzərə almaqla; həmçinin zərərli materialların istifadəsini minimuma endirməklə və həyat üçün təhlükəli olan İKT-ni utilizasiya etməklə.

2. Məhsul və xidmətlərin istehsalı, bölüşdürülməsi və istehlakının səmərəliliyin artırılması yolu ilə yaşıl iqtisadiyyatın inkişafına İKT-dən istifadənin faydalı təsirlərini artırmaqla. Həm də bərpa olunmayan resurslara tələbi tam və ya qismən bərpa olunanlarla əvəz etməklə, o cümlədən, mümkün olduqda, fiziki məhsul və xidmətləri onların virtual ekvivalentləri ilə əvəz etməklə.

Beləliklə, İKT-nin təsiri, ehtimal ki, digər sektorlarda enerji səmərəliliyinin artırılmasına səbəb olacaqdır. Elektrik şəbəkələrinin daha yaxşı monitorinqi və idarə edilməsi sayəsində dünya üzrə 30%-ə qədər enerji qənaəti mümkündür [4].

3. İnsanların vətəndaş və istehlakçı kimi davranışında, dəyərlərində və münasibətlərində dəyişikliklərə, iqtisadi və mədəni strukturların və proseslərin transformasiyasına təsir edə bilən sistemli mexanizmlər vasitəsilə. Rəqəmsal informasiya texnologiyaları sənayesi digər sektorlarla əməkdaşlıq edərək indi cəmiyyətin təsirinin görünməsində və bu təsirin azaldılması üçün yeni üsullara tələbin nümayiş etdirilməsində əsas rol oynayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, İqlim Qrupu və Dayanıqlı İnkişaf üzrə Qlobal Təşəbbüs tərəfindən İKT sektorları üzrə aparılan qiymətləndirmələrdə də vurğulanır ki, dünya indiki inkişaf mərhələsində artıq “yaşıl” iqtisadiyyat ideya və konsepsiyalarını həyata keçirə və İKT-nin əsas rol oynayacağı (standartlaşdırma, alınan enerjinin monitorinqi, hesabatların artırılması) minimum mümkün karbon izini buraxacaq iqtisadiyyata keçə bilər. İnsanın planetdəki bütün fəaliyyətinin yenidən nəzərdən keçirilməsi, bu məlumatların nəzərə alınması və bunun əsasında mövcud əlavə dəyər zəncirlərinin transformasiyası və iqtisadiyyatın bütün sektorları üzrə proseslərin və infrastruktur sistemlərinin integrasiyası həm də planet üçün əlverişli iqtisadiyyatın yaranmasına kömək edəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Evangelista Rinaldo, Guerrieri Paolo, Meliciani Valentina. The economic impact of digital technologies in Europe// Paper prepared for the SIE meeting, October 2014. Trento, Italy, 2014.

2. Горшкова, Д. С. Проблемы взаимодействия экологии и экономики // Молодой ученый. 2019. № 47 (285). С. 189-191.

3. Папенов К. В., Яковлев А. А. Экономика и экология: современные вызовы и перспективы // Вестник экономики, права и социологии. 2012. №3. С. 78-82.

4. Ernst Ulrich Von Weizsaecker. Anders Wijkman. Come On! A Report to the Club of Rome. Springer Science, 2018: https://batrachos.com/sites/default/files/pictures/Books/Weizsacker_Wijkman_2018_Come%20on.pdf (дата обращения 23.04.2025)

Резюме

Амирасланова Д.А.

Цифровая экономика как инструмент развития эконоинноваций

В современное время процессы цифровизации стали неотъемлемой частью практически всех сфер человеческой деятельности, в том числе и экономической, в результате чего возникла цифровая экономика. В статье рассматриваются экологические аспекты цифровой экономики, в том числе влияние цифровизации хозяйственной деятельности человека на устойчивое развитие общества. Сегодня рассматривается роль цифровой экономики в формировании и развитии «зеленой» экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, зеленая экономика, устойчивое развитие, инновации, интеграция

Summary

Amiraslanov D.A.

Digital Economy as a tool for the Development of Eco-Innovation

In modern times, digitalization processes have become an integral part of almost all spheres of human activity, including economic activity, resulting in the emergence of a digital economy. The article examines the environmental aspects of the digital economy, including the impact of digitalization of human economic activity on the sustainable development of society. Today, the role of the digital economy in the formation and development of the "green" economy is considered.

Key words: digital economy, green economy, sustainable development, innovation, integration

REGIONLARDA YAŞIL İQTİSADİYYAT QURUCULUĞUNDA SAHİBKARLIĞIN GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ TƏŞKİLATİ-İQTİSADİ VƏ MALİYYƏ MEXANİZMLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ

Əvəzov Yunis Əvəz oğlu

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Bakı, Azərbaycan

avazovy@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə regionlarda yaşıl iqtisadiyyat quruculuğunda sahibkarlığın gücləndirilməsində təşkilati-iqtisadi və maliyyə mexanizmlərinin tənzimlənməsi məsələləri araşdırılmışdır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin müasir problemləri açıqlanmış və mövcud mexanizmlərin təkmilləşdirilməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır. Regionlarda yaşıl iqtisadiyyat sahələrinin inkişaf etməsində sahibkarlığın rolu təhlil olunmuşdur. Dövlət tərəfindən regional səviyyədə aparılan iqtisadi siyasətdə sahibkarlığın dəstəklənməsi mexanizmlərinin genişləndirilməsinin vacibliyi verilmişdir. Sahibkarlıq subyektlərinin səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün təşkilati-iqtisadi və maliyyə mexanizmlərinin tənzimlənməsi üzrə tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər irəli sürülmüşdür.*

Açar sözlər: *regionlar, yaşıl iqtisadiyyat, sahibkarlıq, sahibkarlığın təşkilati-iqtisadi mexanizmləri, sahibkarlığın maliyyə mexanizmləri*

Qeyd edək ki, regionlarda sahibkarlığın genişləndirilməsinin təşkilati-iqtisadi və maliyyə mexanizmlərinin tənzimlənməsi milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafına töhfə verir. Regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkilati-iqtisadi və maliyyə mexanizmlərinin tənzimlənməsi sahibkarlıq subyektlərinin və vətəndaşların mənafələrinə birbaşa təsir göstərir. Eyni zamanda, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyində regionların çoxfunksiyalı rolu nəzərə alınmalıdır [7, s. 427]. Bunlarla bərabər, sahibkarlıq fəaliyyəti aktiv həyat mövqeyini, sahibkarlıq ideyalarının dərk edilməsinə və formalaşdırılmasına yönəlmiş müəyyən düşüncə tərzini və onların sonradan reallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Sahibkarlıq fəaliyyəti müəyyən qanunlara tabedir, bunları nəzərə alsaq, dövlət sahibkarlığın inkişafı üçün optimal şəraiti təmin edə bilər [4, s. 144].

Regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkilati-iqtisadi və maliyyə mexanizmlərinin tənzimlənməsi üsul və formaları arasındakı əlaqəni nəzərdən keçirərkən, əksər formalar sahibkarlıq fəaliyyəti elementlərinin birləşməsində əks olunur. Bu üsullardan sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi forması olan antiinhisar tənzimlənməsinin reallaşdırılmasında istifadə olunur. Antiinhisar orqanı yerli özünüidarəetmə və icra hakimiyyəti orqanlarına rəqabətin inkişafına dair tövsiyələr göndərmək, kapitalın təmərküzləşməsinə yönəlmiş müəyyən hərəkətlərin reallaşdırılmasına ilkin razılıq vermək kimi funksiyaları yerinə yetirir.

Tənzimlənmə formalarına hüquq normalarının qoyulması və istifadəsi, habelə qanuni təşkilati hərəkətlərin reallaşdırılması, o cümlədən bu prosesin bir növü olan dövlət nəzarəti də daxildir. Dövlətin məcburiyyət tədbirlərinin istifadəsi regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının planlaşdırılması,

tənzimlənməsi və nəzarətinin müstəqil forması kimi müəyyənləşdirilə bilər. Sahibkarlıq fəaliyyəti maksimum səmərəli və işlək olmalıdır [8, s. 324]. Sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi və dəstəklənməsi zamanı sahibkarlıq hüququnun üç əsas prinsipini ayırd etmək olar, bunlar: sahibkarlıq fəaliyyətinin azadlığı, ədalətli rəqabət və qanunvericiliyin qanuniliyi. Sahibkarlıq fəaliyyətinin azadlığı prinsipinə əsasən hər kəsin qanunla qadağan olunmayan sahibkarlıq və digər iqtisadi fəaliyyətlər üçün öz qabiliyyətlərindən və əmlakından sərbəst istifadə etmək hüququ var. Rəqabətin qorunması və ədalətsiz rəqabətə yönəlmiş iqtisadi fəaliyyətin qarşısının alınması prinsipi rəqabətə və iqtisadi fəaliyyət azadlığına dəstək təmin edir. Qanunilik prinsipi sahibkarlıq fəaliyyətinin yalnız qanuna ciddi riayət olunmaqla reallaşdırılmalı olduğunu nəzərdə tutur.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi üsullarından istifadə sahibkarların qanuni davranışını təmin etmək məqsədilə hüquqi münasibətlər iştirakçılarına təsir göstərməkdən ibarətdir. Sahibkarlığın tənzimlənməsi vasitələri birbaşa və dolaylı olmaqla iki yerə bölünür. Birbaşa olanlara daxildir: subvensiyalar, subsidiyalar, güzəştlər. Dövlətin sahibkarlıq subyektlərinə dolaylı təsir üsullarına daxildir: pul siyasəti, vergi siyasəti, amortizasiya siyasəti. Sahibkarlığın tənzimlənməsinin inzibati üsulları ilə iqtisadi üsullar bir-biri ilə sıx bağlıdır. Məsələn, sahibkarlıq fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsindən danışırıqsa, bu mexanizm ilk öncə, ölkənin Vergi Məcəlləsinin normalarına əsaslanır. Sahibkarlığın tənzimlənməsində və inkişafında maliyyələşdirmə önəmli rol oynayır. Dövlət büdcə vəsaitlərinin bölüşdürülməsi yolu ilə sahibkarların məhdud kapitalı ilə bağlı problemləri həll edir: ümumən sahibkarlığın və xüsusilə ayrı-ayrı sahələrdə sahibkarlığın dəstəklənməsi üzrə dövlət proqramları çərçivəsində; müəyyən sənaye sahələrinə subsidiya verməklə; sahibkarlara büdcədən və büdcədən kənar fondlardan kreditlər verməklə.

Regionlarda sahibkarlığın genişləndirilməsi müəyyən maliyyələşdirmə prinsiplərinə əsaslanır. Müasir şəraitdə regionlarda sahibkarlığın genişləndirilməsinin maliyyələşdirilməsinin prinsipləri müəyyənləşdirilə və sistemləşdirilə bilər ki, bunlara özünümaliyyələşdirmə, məqsədyönlülük, güzəştli kreditləşmə, maliyyə resurslarından səmərəli istifadə, planlaşdırma və iqtisadi məsuliyyət, risk səviyyəsinin nəzərə alınması, hüquqi məsuliyyət, uyğunluq, idarəetmə qərarlarının əsaslılığı, ardıcılıq, kiçik və orta sahibkarlığın prioritetlərinin nəzərə alınması, sosial məsuliyyətin dövlət təminatı daxildir [5, s.115].

Qeyd edək ki, özünümaliyyələşdirmə prinsipi istehsal xərclərinin tam ödənilməsinə ifadə edir və məhsul satışı nəticəsində toplanmış öz vəsaiti və lazım gəldikdə bank kreditləri hesabına istehsalın inkişafına sərmayə qoymağı nəzərdə tutur. Büdcədən maliyyələşmə nəzərə alınmaqla sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas nəticəsi regionların və bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi olmalıdır. Ona görə regionlarda sahibkarlıq fəaliyyəti gələcəkdə ən az xərclə ən böyük effekti verməlidir. Bu isə öz növbəsində iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasına əlavə imkanlar yaradır [3, s. 24].

Regionlarda sahibkarlığın genişləndirilməsinin təşkilati-iqtisadi və maliyyə mexanizmlərinin tənzimlənməsi və dəstəklənməsi vəzifələri təkcə birbaşa dövlət orqanları tərəfindən həll edilmir. Baxılan sistemin səmərəliliyini artırmaq üçün sahibkarlığın inkişafı və dəstəklənməsi üzrə çoxsaylı qurumlar, assosiasiyalar və fondlar yaradılmalıdır. Belə qurumlar ticarət və sənaye palataları, biznes inkubatorlar, texnoparklar, innovasiya və texniki mərkəzlər və s. ola bilər. Sadalanan sahibkarlığı dəstəkləyən və inkişaf etdirən subyektlər, bir qayda olaraq, informasiya dəstəyi göstərir, sahibkarlarla dövlət arasında qarşılıqlı əlaqələrin səmərəliliyini artırır [6, s.148]. Sahibkarlıq regionda bazar islahatlarının sürətləndirilməsinin, eləcə də insanlar üçün layiqli həyat şəraitinin yaradılmasının açarıdır. Amma bütün bunlar dövlətin dəstəyi olmadan reallaşdırıla bilməz. Regionun iqtisadi rifahının təmin edilməsində sahibkarlığın rolu çox yüksəkdir, lakin onların inkişafı üçün səmərəli dövlət dəstəyi lazımdır. Regionlarda sahibkarlığın genişləndirilməsinin təşkilati-iqtisadi və maliyyə mexanizmlərinin tənzimlənməsi və dəstəklənməsi sisteminin məqsəd və vəzifələrinin reallaşdırılması səmərəli milli iqtisadi sistemin fəaliyyət göstərməsi üçün əvəzsiz şərtir [9, s. 832]. Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı atılan addımlar sırasında infrastrukturun, sahibkarlara lazımı texniki yardım informasiya, konsaltinq və s. xidmətlər göstərən strukturların formalaşdırılmasını, vergi yükünün azaldılması ilə üzrə dövlət səviyyəsində reallaşdırılan tədbirləri də göstərmək olar [1, s.161]. Hazırda sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi üzrə regional proqramların əsas istiqaməti sahibkarlıq fəaliyyətinin

dəstəklənməsi üçün infrastrukturun hərtərəfli inkişafına yönəlib. Bu, regionlarda ixtisaslaşmış infrastrukturun yaradılmasında özünü göstərir. Analoji imkanlar iqtisadiyyatın davamlı inkişafı üçün əsas şərtlərdəndir [2, s. 114].

Müasir dövrdə regionlarda yaşıl iqtisadiyyat quruculuğunun səmərəli təşkilində sahibkarlıq fəaliyyətini genişləndirmək məqsədilə təşkilati-iqtisadi və maliyyə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi tədbirlərinə ehtiyac vardır:

- regionlarda sahibkarlıq subyektlərinin rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi tədbirləri görülməlidir;
- regionlarda iqtisadi fəallığın artırılması, yaşıl iqtisadiyyat sahələrinin inkişaf etdirilməsində sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli olması üçün mövcud təşkilati-iqtisadi mexanizmlərin yenilənməsi tələb olunur;
- kiçik və orta biznesin inkişafına yönəlmiş normativ sənədlərin yenilənməsi və onların kredit-maliyyə resurslarına əlçatanlığının təmin olunması tədbirlərinə ciddi zərurət qalmaqdadır və s.

Ədəbiyyat

1. Tağıyev V.Q. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında dövlət siyasəti istiqamətləri. Audit 2020, 4 (30), s. 156-167.
2. Алиев, Ш.Т. Важнейшие детерминанты устойчивого развития экономики Азербайджана. Книга. Баку, «Элм», 2010. - 196 с.
3. Алиев, Ш.Т. Экономика Азербайджана. Сумгайыт, 2018 – 376 с.
4. Игнатова, И.В. Развитие предпринимательства в регионе: факторы и проблемы / И.В. Игнатова, Е.С. Игнатов // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2017. – Т. 10. – № 5. – С. 143-157.
5. Исаев, М.А. Основные принципы финансирования малого и среднего бизнеса / М. А. Исаев // Известия ВУЗов Кыргызстана. – 2022. – № 5. – С. 113-116.
6. Козырев, О.С. Механизмы государственного регулирования предпринимательской деятельности / О.С. Козырев // Актуальные вопросы права, экономики и управления: сборник статей IV Международной научно-практической конференции, Пенза, 12 октября 2016. – С. 147-149.
7. Aliyev, Sh. Priorities for strengthening Azerbaijan's economic security and sovereignty in the context of sustainable development //Sci. Educ. Innov. Context Mod. Probl. Issue 2, Vol. 8, 2025, IMCRA, pp. 420-446. DOI: 10.56334/sei/8.2.29 - https://imcra-az.org/uploads/public_files/2025-04/aliyev-shafa.pdf.
8. Aliyev, Sh.T. (2014). Economics of Azerbaijan: upgrading and implementation of effective instruments. Life Science Journal, 11, 321-326.
9. Aliyev, Sh.T., Babayev, F., Gafarli, G., Galandarova, U., Balajayeva, T. Economic security of regions: A prerequisite for diversifying the Azerbaijan economy// Journal of East European and Central Asian Research (JEECAR). 2023. September. Vol. 10 No. 5 (2023), p. 827-840.– <http://dx.doi.org/10.15549/jeecar.v10i5.1480>.

Резюме

Авазов Ю.А.

Регулирование организационно-экономических и финансовых механизмов усиления предпринимательства в формированию зеленой экономики в регионах

В статье рассматриваются вопросы регулирования организационно-экономических и финансовых механизмов усиления предпринимательства в формированию зеленой экономики в регионах. Были раскрыты современные проблемы предпринимательской деятельности и обоснована важность совершенствования существующих механизмов. Проанализирована роль предпринимательства в развитии секторов зеленой экономики в регионах. Подчеркивается важность расширения механизмов поддержки предпринимательства, в экономической политике реализуемой государством на региональном уровне. Подготовлены рекомендации и даны предложения по регулированию организационно-экономических и финансовых механизмов эффективной деятельности субъектов предпринимательства в регионах.

Ключевые слова: регионы, зеленая экономика, предпринимательство, организационно-экономические механизмы предпринимательства, финансовые механизмы предпринимательства

Summary

Avazov Y.A.

Regulation of Organizational, Economic and Financial Mechanisms in Strengthening Entrepreneurship in the Building of Green Economy in the Regions

The article examines the issues of regulating organizational-economic and financial mechanisms in strengthening entrepreneurship in the construction of a green economy in the regions. The modern problems of entrepreneurial activity are explained and the importance of improving existing mechanisms is justified. The role of entrepreneurship in the development of green economy sectors in the regions is analyzed. The importance of expanding mechanisms for supporting entrepreneurship in the economic policy carried out by the state at the regional level is given. Recommendations have been developed and proposals put forward on the regulation of organizational-economic and financial mechanisms for the effective operation of entrepreneurial entities.

Key words: regions, green economy, entrepreneurship, organizational-economic mechanisms of entrepreneurship, financial mechanisms of entrepreneurship

“YAŞIL” İQTİSADİYYATIN FORMALAŞDIRILMASI

Hacıyeva Leyla Elxan qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

leila.haciyeva@mail.com

Xülasə: “Yaşıl inkişaf” anlayışı davamlı inkişaf konsepsiyasının alt sahəsidir və onun əvəzlənməsi kimi qəbul edilə bilməz. Hazırda “yaşıl” iqtisadiyyat yeni vektor, dayanıqlı inkişafın mühərriki kimi tədqiq olunur, onun əsas alətləri innovativ “yaşıl” texnologiyalar hesab olunur. “Yaşıl” texnologiyalar enerji və resurs qənaətinə, karbon emissiyalarının azaldılmasına, təmiz nəqliyyata, alternativ enerji mənbələrinə, üzvi kənd təsərrüfatına, ekoloji inkişafa əsaslanır. Məqalədə “yaşıl” iqtisadiyyatın formalaşdırılması araşdırılır.

Açar sözlər: ekosistem, konsepsiya, davamlı inkişaf, “yaşıl” iqtisadiyyat, ekologiya

Davamlı inkişaf konsepsiyası ekoloji, sosial və iqtisadi məqsədlərə qarşılıqlı əlaqədə nail olmaq yolu ilə balanslaşdırılmış, özünü təmin edən inkişaf paradigmasıdır. Davamlı inkişaf həm indiki, həm də gələcək nəsillərin əsas həyatı tələbatlarının ödənilməsi üçün sosial inkişaf modelini əks etdirir.

Baxışların müxtəlifliyinə baxmayaraq, davamlı inkişaf problemi iki əsas istiqamətdə mövcuddur.

- Birinci istiqamət bütövlükdə sosial inkişafın məqsədlərinin müəyyən edilməsi və onlara nail olunmasını təmin edən şərtlərin müəyyən edilməsidir. Davamlı inkişafın təmin edilməsi məqsədləri iyerarxiyasına uyğun olaraq iqtisadi məqsədlər sosial inkişaf məqsədlərinə münasibətdə tabeli mövqedə yerləşdirilir, yəni bütövlükdə inkişafın davamlılığını təmin edən vasitə kimi qəbul edilir;

- İkinci istiqamət iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin edən şərait və amillərin öyrənilməsidir. Bu istiqamətdə dayanıqlı inkişafın parametrləri və amilləri müəyyən edilir, onun tarazlığı üçün şərait və optimallıq meyarları aşkarlanır, artım imkanları araşdırılır. Vurğulayaq ki, davamlı inkişaf daimi kəmiyyət artımı kimi birbaşa mənada sabitlik deyil, ekoloji və sosial komponentlər nəzərə alınmaqla “münaqişəsiz” inkişaf deməkdir.

Son zamanlar inklüziv davamlı inkişaf konsepsiyası dünyada daha geniş şəkildə tanınır. Onun əsas müddəaları, o cümlədən iqtisadi artım tempi ilə geniş sosial problemləri həll edir. Həmçinin əhalinin ən yoxsul təbəqələrinə xüsusi diqqət yetirilməklə cəmiyyətdə əldə edilən gəlirin daha ədalətli bölüşdürülməsi

arasında möhkəm əlaqəni təmin edir. Bu nəticə ilk dəfə 1980-ci illərdən alimlər tərəfindən işlənilib hazırlanmışdır.

Onlar da öz növbəsində iqtisadiyyatı təbiətə zərər vermədən inkişaf etdirməyə və dəstəkləməyə imkan verir. Əhalinin ekoloji rifahı, təbii kapitalın qorunması və artırılması, zəhərli və karbon emissiyalarının azaldılması, biomüxtəlifliyin genişləndirilməsi, gəlir və məşğulluğun artırılması yolu ilə istehsalın səmərəliliyinin artırır.

“Yaşıl” iqtisadiyyat üçün həm ilkin, həm də ikinci dərəcəli resurslardan ehtiyatlı və rəşional istifadə eyni dərəcədə vacibdir. Ənənəvi istehlak cəmiyyəti isə məsuliyyətli istehlak cəmiyyətinə çevrilir. “Yaşıl” iqtisadiyyat modeli insan fəaliyyəti ilə təbiət arasında qarşılıqlı əlaqəni normallaşdırır.

Bəzi ölkələrdə mövcud “qəhvəyi” iqtisadiyyat modeli bir çox cəhətdən qeyri-kamildir və cəmiyyətin ümumi rifah səviyyəsinin yüksəldilməsində müsbət nəticələrə baxmayaraq, gələcək nəsillər üçün çox mənfi nəticələrə malikdir. “Qəhvəyi” iqtisadiyyat enerji həmçinin resurs tutumlu istehsal üsullarına əsaslanan cari və ya ənənəvi XX əsr iqtisadi modelinə aiddir. Hesab olunur ki, “qəhvəyi” iqtisadiyyatın əsas mənfi nəticələri ekoloji problemlər, təbii kapitalın tükənməsi, şirin su çatışmazlığı, insanların və ölkələrin bərabərsizliyi, ərzaq və enerjinin geniş miqyaslı yoxsulluğudur [2].

XXI əsrin ikinci onilliyində yaşıl iqtisadiyyat və inklüziv artım strategiyası məsələlərinə dair bir çox beynəlxalq forumlar keçirilmişdir. Bununla belə, tədqiqatçıların haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, “onların həyata keçirilməsindən sonra istər bu forumlarda iştirak edən dövlətlərin siyasətində, istərsə də “təbiətə, ən əsası, insanın özünün təbiətinə zərər vurma” prinsipinin əsas rolu ideyasının həyata keçirilməsində heç bir mühüm dəyişiklik baş vermədi”. Bu, konsepsiyanın həm ekoloji, həm də sosial komponentlərinə aiddir.

Planetdə təbii potensialın artması və iqlim balansının inkişafı bir neçə milyard il çəkmişdir. Bir neçə minilliklər ərzində ekosistemlərin qismən məhv edilməsi baş vermiş və ən ciddi ziyan son yüz ildə olmuşdur. Ekosistemlərin tarazlığı və potensialını bərpa etmək üçün milyonlarla il lazım olacaq. Ona görə də müasir sivilizasiya üçün ən mühüm problem ekoloji problem hesab edilməlidir.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, təbiidir ki, “yaşıl iqtisadiyyat” konsepsiyası ilə tamamlanan davamlı inkişaf ideyası, iqtisadiyyatın bütün sahələrində həyata keçirilməsini tələb edən müasir strateji paradigma hesab edilə bilər. “Dayanıqlı” və “ekoloji cəhətdən məsuliyyətli” iqtisadi inkişaf yalnız həm elmi əsaslarda, həm də müasir biznes strategiyalarında dəyişiklik olduqda mümkündür.

Bundan əlavə, müasir sivilizasiyanın qarşısında duran əsas çağırışlar nöqtəyi-nəzərindən “müasir sosial-iqtisadi inkişafın adekvat modelləri”nin axtarışında inklüziv davamlı yaşıl inkişaf konsepsiyası məqbul sayıla bilər.

Dünya İqtisadi Forumunun “Qlobal Risklər” illik hesabatları 2008-2009-cu illərin maliyyə-iqtisadi böhranının “sürücüləri”nə yenidən baxılmasının qeyd-şərtsiz təsiri altında tərtib edilmiş aşağıdakı əsas imperativləri əks etdirir. Bu imperativlərə aşağıdakılar daxildir:

- fiskal böhranlar;
- yüksək struktur işsizliyi;
- getdikcə geniş yayılan ekstremal hava hadisələri;
- ərzaq böhranları;
- əsas maliyyə mexanizmlərinin (qurumlarının) uğursuzluqları;
- kiberhücumlar;
- su təchizatı böhranları;
- gəlir fərqlərinin artması;
- ənənəvi qlobal idarəetmənin uğursuzluğu.

Eyni zamanda, son 2-3 ildə qlobal iqtisadiyyatın qeyri-sabitlik amilləri təhlil edilərkən, əhalinin kütləvi etirazları və hökumət böhranları ilə ifadə olunan siyasi xarakterli risklər müəyyən edilmişdir ki, bu da sosial-iqtisadi inkişafın sabitliyinə təsir göstərir [3, s. 7]. Qlobal inkişafı şərtləndirən müasir tendensiya aşağıdakılardır:

- gəlirlərin və sərvətin bölgüsündə artan bərabərsizlik;

- iqlim dəyişikliyi;
- cəmiyyətin qütbləşməsinin artması;
- artan kiber asılılıq;
- qocalan əhali.

“Yaşıl” iqtisadiyyatın əlaməti hökumətin enerji resurslarından səmərəli istifadə sahəsində fəaliyyətə diqqət yetirməsidir. “Qəhvəyi” və “Yaşıl” iqtisadiyyat modellərinin müqayisəli təhlili aşağıdakı kimidir:

1. Prioritet sahələr: Təbii ehtiyatların bərpa edilmədən nəzarətsiz geniş istehlakına, aktiv emissiyalara və çirklənməyə malik istehsalat, sosial müstəsnağa əsaslanan iqtisadiyyat, istehlak və istehsalın rəşional modellərinə əsaslanan iqtisadiyyat, müəssisələrin və bazarların “yaşıllaşdırılması”, dayanıqlı infrastruktur, “yaşıl” vergi və büdcə islahatı, təbii kapitalla investisiyalar və ekoloji fəaliyyət göstəriciləri;

2. Qiymətlərin müəyyənəşdirilməsi: Proseslərin əksəriyyəti qeyri-qanuni şəkildə həyata keçirilir, ikili mühasibat uçotu tətbiq edilir, gəlirlərin, əmək haqqının, ödənilən vergilərin minimum mümkün göstəriciləri rəşmi dərc edilir. Effektiv olmayan subsidiyalardan imtina, təbii sərvətlərin pul ifadəsində qiymətləndirilməsi və ətraf mühitə zərər verənlərə görə vergilərin tətbiqi;

3. Vergi qanunvericiliyi: Narahatlıqları kompensasiya etmək üçün sosial ödənişlərin, ətraf mühitin degradasiyasına görə cərimələrin ödənilməsi zərurəti ilə əlaqədar istehsal rentabelliyyənin azalması diqqəti əmək vergilərindən çirkləndirici vergilərə çevirən “ekoloji” vergitutma sistemlərində islahatların aparılması;

4. İnvestisiya proqramı: Son illərdə məqsədyönlü investisiyalar təbii enerji resurslarının çıxarılmasına, daşınmaz əmlakla və fond bazarı spekulyasiyası ilə səciyyələnen maliyyə bazarına fəal dəstək verməyə yönəldilmişdir. Davamlı inkişaf prinsiplərinə cavab verən infraqstruktura (ictimai nəqliyyat, bərpa olunan enerji mənbələri, enerjiyə qənaət edən binaların tikintisi daxil olmaqla) və təbii kapitalla dövlət investisiyalarının investisiya edilməsi;

5. Sosial komponent məskunlaşma sistemində qlobal dəyişiklikləri və urbanizasiyanın nəzarətsiz artımını aktiv şəkildə stimullaşdırır. Həddindən artıq sıxlıq, çirklənmə, sosial və ictimai xidmətlərin keyfiyyətsizliyi sağlamlığa, həyat keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir Sosial məqsədlərlə mövcud və ya təklif olunan iqtisadi siyasətlər arasında uyğunluğu təmin etmək üçün sosial siyasətlər;

6. Dövlət dəstəyi “Yaşıl” layihələrin həyata keçirilməsində təcrübənin olmaması və mövcud iqtisadi reallıqlarda hansı alətlərin effektiv, hansının təsirsiz olacağını anlamaq səbəbindən “yaşıl” layihələrin maliyyələşdirilməsinə birbaşa büdcə vəsaitlərinin ayrılması ilə bağlı çətinliklər yarana bilər. Ekoloji təmiz texnologiyaların yaradılması ilə bağlı elmi-tədqiqat və təcrübə işlərinə ünvanlı dövlət dəstəyi, ekoloji təmiz məhsulların istehsalına dəstək.

Yenilənə bilən enerji mənbələrinə qoyulan investisiyalar texnoloji nailiyyətlər və bunun nəticəsində tələb olunan investisiya xərclərinin həcmənin aşağı düşməsi səbəbindən azalmaqdadır. 2014-cü ildən bəri bütün dünyada bərpa olunan enerji mənbələrinə qoyulan investisiyalarda yenidən artım müşahidə olunur.

AFR-dən sonra Avropada bərpa olunan enerji mənbələrinin dövlət tənzimlənməsi sisteminin inkişafının son tendensiyası bərpa olunan enerji mənbələrinə investisiyalar üçün əsasən büdcə subsidiyalarından onların inkişafını stimullaşdırmaq üçün bazar alətlərinə keçid olmuşdur. AFR yaşıl texnologiyalar üzrə bazar liderlərindən biri kimi ölkədə davamlı inkişaf üçün milli strategiyasında 21 müxtəlif sektora hədəflər müəyyən etmişdir.

Ölkə elektrik enerjisinə olan tələbatının böyük hissəsini günəş enerjisi hesabına ödəyir. Belə ki, 2024-cü ildə tədarük olunan elektrik enerjisinin demək olar ki, 17%-i bərpa olunan mənbələr hesabına əldə edilib ki, bu da qarşıya qoyulmuş planı 12,5% üstələyib.

Böyük Britaniyada Yaşıl İnvestisiya Bankı kommərşiya investorlarını cəlb etmək məqsədilə yüksək risk dərəcəsi olan və ya geri qaytarılma müddəti uzunmüddətli olan ekoloji cəhətdən təmiz, aşağı karbonlu layihələri maliyyələşdirmək üçün yaradılmışdır [1].

İş yerlərinin yaradılması və qorunub saxlanması, iqtisadiyyatın aktivləşdirilməsi, uzunmüddətli iqtisadi artımın əsasının qoyulması məqsədini güdən ABŞ Bərpa və Yenidən İnvestisiya Aktını həyata

keçirir. Federal hökumət yaşıl bizneslərdə innovasiya və inkişafı stimullaşdırmaq və “yaşıl” iş yerlərinin sayını artırmaq üçün 90 milyard dollar sərmayə qoymağa çağırır.

2009-cu ildə qəbul edilmiş Yaşıl İnkişaf Sazişində Danimarka özünün əsas prioritetlərini yaşıl kənd təsərrüfatının və qida sənayesinin inkişafı, eləcə də ətraf mühitin, təbiətin və iqlimin mühafizəsi səviyyəsinin artırılması olduğunu bəyan edib.

Ölverişsiz regional ekoloji vəziyyəti gərginləşdirən amillər kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- Birincisi, mənzil-kommunal sektorunda ətraf mühitin mühafizəsi tədbirləri üçün vəsait çatışmazlığı sənayeni su obyektlərinin və ətraf mühitin çirklənməsi baxımından liderə çevirmişdir;

- İkincisi, iqtisadiyyatın sənaye sektorunun üstünlük təşkil etməsi səbəbindən stasionar mənbələrdən emissiyalar artmışdır;

- Üçüncüsü, qəzalara və ekoloji problemlərin yaranma ehtimalına təsir edən əsas vəsaitlərin əhəmiyyətli dərəcədə köhnəlmişdir.

Yaşıl iqtisadiyyata sistemli keçidə və inklüziv artıma nail olmaq üçün müvafiq ekoloji davamlılıq hədəfləri strateji tənzimləyici çərçivəyə daxil edilməlidir. “Yaşıl” iqtisadi model iqtisadi fəaliyyətin bütün strukturunda əsaslı dəyişiklikləri və üç növ kapital (maliyyə, insan və təbii) arasında tarazlığın təmin edilməsini nəzərdə tutur. “Yaşıl” iqtisadiyyatın müasir modeli ölkənin yeni məhsul, xidmət və texnologiya bazarlarına çıxışını asanlaşdırmalıdır. “Yaşıl” və “inklüziv” iqtisadiyyat modelləri son qlobal çağırışlara operativ reaksiya verməklə nəinki sosial təbəqələşməni azalda və sosial rifahı yüksəldə, həm də ölkənin siyasi sabitliyini təmin edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Araz Məmmədov “Yaşıl” iqtisadiyyatın dünya təcrübəsi. Xalq qəzeti. B., 2024.

<https://xalqqazeti.az/az/ekologiya/189113-yasil-iqtisadiyyatin-dunya-tecrubesi>

2. Jalə Teymurlu. Yaşıl iqtisadiyyat nədir? B., 2024. <https://news.unec.edu.az/xeber/105-telebe/12063-yashil-igtisadiyyat-nedir>

3. Лясковская Елена Александровна. Формирование «зеленой» экономики и устойчивость развития страны и регионов. «Экономика и бизнес» - № 04. М., 2023. с. 7.

<https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-zelenoy-ekonomiki-i-ustoychivost-razvitiya-strany-i-regionov>

Резюме

Гаджиева Л.Э.

Формирование «зеленой» экономики

Концепция «зеленого развития» является подразделом концепции устойчивого развития и не может рассматриваться как ее замена. В настоящее время «зеленая» экономика изучается как новый вектор, двигатель устойчивого развития, а ее основными инструментами считаются инновационные «зеленые» технологии. «Зеленые» технологии основаны на энерго и ресурсосбережении, сокращении выбросов углерода, чистом транспорте, альтернативных источниках энергии, органическом сельском хозяйстве и экологическом развитии. В статье рассматривается формирование «зеленой» экономики.

Ключевые слова: экосистема, концепция, устойчивое развитие, «зеленая» экономика, экология

Summary

Haciyeva L.E.

Formation of the “Green” Economy

The concept of “green development” is a subfield of the concept of sustainable development and cannot be considered as its replacement. Currently, the “green” economy is being studied as a new vector, an engine of sustainable development, its main tools are considered to be innovative “green” technologies. “Green” technologies are based on energy and resource conservation, carbon emission reduction, clean

transport, alternative energy sources, organic agriculture, ecological development. The article examines the formation of a "green" economy.

Key words: ecosystem, concept, sustainable development, "green" economy, ecology

KƏND TƏSƏRRÜFATINDA İQLİM DƏYİŞİKLİKLƏRİNƏ QARŞI YAŞIL İQTİSADİYYAT YANAŞMALARI

Hacıyeva Zülfiyyə Elman qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

haciyeva-zulfiyye@inbox.ru

Xudiyeva Ülkər Faiq qızı

Bakı Biznes Universiteti, Bakı, Azərbaycan

xudiyeva3535@mail.ru

Xülasə: *İqlim dəyişiklikləri kənd təsərrüfatı sektoruna ciddi təsirlər göstərməkdədir. Bu sahədə davamlı və ekoloji tarazlığı qoruyan istehsal modellərinə keçid zərurəti yaşıl iqtisadiyyat yanaşmalarını ön plana çıxarır. Məqalədə Azərbaycanda kənd təsərrüfatının iqlim dəyişikliklərinə qarşı davamlılığını təmin etmək üçün istifadə olunan yaşıl texnologiyalar, təbii resursların qorunması, ekoloji məhsul istehsalı və dövlət təşviqləri kimi mexanizmlər araşdırılır. Müasir dövrdə su ehtiyatlarının səmərəli idarə olunması, torpaqların degradasiyasının qarşısının alınması və alternativ enerji mənbələrinin tətbiqi kənd təsərrüfatında yaşıl iqtisadiyyatın əsas komponentləri kimi təqdim olunur. Nəticədə, bu yanaşmalar iqlim risklərinin azaldılması və aqrar sektorun dayanıqlı inkişafına töhfə verir.*

Açar sözlər: *yaşıl iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı, ekoloji texnologiyalar, dayanıqlı inkişaf, bərpa olunan enerji, su idarəetməsi, ekoloji məhsullar, biomüxtəliflik*

Son illərdə iqlim dəyişikliyi dünya miqyasında təbii resursların tükənməsi, torpaqların degradasiyası, su çatışmazlığı və məhsuldarlığın azalması kimi ciddi nəticələrə səbəb olub. Bu problemlər kənd təsərrüfatı sahəsini daha həssas vəziyyətə salıb və ekosistemlərin tarazlığını pozub. Bu səbəbdən, kənd təsərrüfatında dayanıqlılığın təmin olunması məqsədilə yaşıl iqtisadiyyat yanaşmaları ön plana çıxır. Yaşıl iqtisadiyyat, ekoloji və iqtisadi davamlı inkişafı hədəfləyərək, təbii resurslardan səmərəli istifadəni və ətraf mühitin qorunmasını əsas alır.

İqlim dəyişikliyi əkin dövriyyəsinin pozulmasına, məhsul itkilərinə, torpaq eroziyası və su ehtiyatlarının tükənməsinə səbəb olur. Azərbaycanda bu problemlər əsasən Aran və Cənub bölgələrində müşahidə edilir. Yağıntılardan qeyri-bərabər paylanması və quraqlıq riski kənd təsərrüfatı istehsalına mənfi təsir edir. İqlim dəyişikliyi nəticəsində kənd təsərrüfatı bitkilərinin vegetasiya dövrü qısalır və məhsuldarlıq azalır. Həddindən artıq isti hava və gözlənilməz don vurması meyvəçilik və tərəvəzçilik sahələrində zərərli nəticələrə yol açır. Heyvandarlıq sahəsində də məhsuldarlıq düşür, çünki otlaq sahələrinin keyfiyyəti pisləşir və su çatışmazlığı heyvanların sağlamlığına mənfi təsir göstərir [1, s. 57]. Bu dəyişikliklər kənd əhalisinin sosial-iqtisadi rifahına da ziyan vurur, çünki əsas gəlir mənbəyi kənd təsərrüfatıdır. Buna görə də, iqlim dəyişikliyinə qarşı uyğunlaşmış və dayanıqlı kənd təsərrüfatı strategiyalarının hazırlanması və tətbiqi olduqca vacibdir.

Yaşıl iqtisadiyyat, iqtisadi artımın ətraf mühitin qorunması və sosial rifahla birgə inkişafını nəzərdə tutur. Bu model çirklənmənin qarşısını alan texnologiyaların tətbiqi, bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi, təkrar emal və zərərsiz gübrələrin istifadəsi kimi metodları əhatə edir. Yaşıl iqtisadiyyat resursların səmərəli istifadəsini və istehsal-təchizat zəncirinin ekoloji baxımdan optimallaşdırılmasını təşviq edir. Bu yanaşma kənd təsərrüfatında suya qənaət edən damcı suvarma sistemləri və torpağın münbitliyini qoruyan aqrotekniki üsulların tətbiqinə dəstək verir. Eyni zamanda, karbon emissiyalarını azaltmaq məqsədilə bioloji

əsaslı gübrələr və pestisidlərdən istifadə bu modelin tərkib hissəsidir. Yaşıl iqtisadiyyat həmçinin kənd yerlərində alternativ məşğulluq imkanlarının yaranmasına şərait yaradaraq sosial sabitliyə töhfə verir. Bu model kənd təsərrüfatının davamlı inkişafını təmin etməklə yanaşı, ekosistemlərin qorunmasına və iqlim dəyişikliklərinə uyğunlaşma imkanlarını artırır.

Kənd təsərrüfatında yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinin tətbiqi bir sıra praktiki və strateji yanaşmalar tələb edir. Bu yanaşmalar bunlardır:

- Aqroekoloji üsulların tətbiqi – Torpaqdan səmərəli istifadə, münbitliyin qorunması, kimyəvi gübrələrin əvəzinə üzvi maddələrin istifadəsi.

- Su resurslarının idarə olunması – Damlama və yağmurlama suvarma sistemləri ilə su itkisinin azaldılması və torpağın şoranlaşmasının qarşısının alınması.

- Bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi – Günəş panelləri, külək turbinləri və biokütlə texnologiyalarından kənd təsərrüfatında istifadə, enerji xərclərinin və karbon emissiyalarının azalmasına şərait yaradır.

- Ətraf mühitə az təsir edən texnologiyaların tətbiqi – Traktor və digər kənd təsərrüfatı texnikalarında alternativ yanacaq və ya elektrik enerjisindən istifadə [2, s.124].

Kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması və daşınması zamanı ekoloji baxımdan effektiv metodların seçilməsi yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqini dəstəkləyir. Əkin və biçin texnologiyalarının optimallaşdırılması enerji sərfiyyatını azaldaraq məhsuldarlığı artırır. Bioloji mübarizə üsullarının tətbiqi zərərvericilərlə mübarizədə kimyəvi pestisidlərə alternativ kimi çıxış edir. Torpaq analizlərinə əsaslanan gübrələmə sistemi torpağın ehtiyaclarına uyğun gübrələrin seçilməsini təmin edir və bu, həm məhsuldarlığı artırır, həm də torpaq çirklənməsinin qarşısını alır. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatında yaşıl sertifikatlaşdırma sistemlərinin tətbiqi məhsulların ekoloji etiketlə bazarda rəqabət qabiliyyətini artırmağa kömək edir.

Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyat prinsipləri dövlətin dayanıqlı inkişaf strategiyalarında mühüm yer tutur. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədində kənd təsərrüfatında yaşıl texnologiyaların tətbiqi xüsusi vurğulanır [3, s.64]. Aqrar sahədə müasir texnikaların tətbiqi, suvarma sistemlərinin modernləşdirilməsi, fermerlərə təlimlərin təşkili və subsidiyaların ekoloji meyarlara əsasən verilməsi bu istiqamətdə atılan mühüm addımlardandır. Bununla yanaşı, “Aqrar Sığorta Fondu”, “Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi” və “Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat Agentliyi” (DOST) kimi qurumlar vasitəsilə kənd təsərrüfatı sahəsində yaşıl iqtisadiyyata keçid təşviq olunur. Regionlarda pilot layihələr çərçivəsində ekoloji təmiz məhsul istehsalı və biomüxtəlifliyin qorunması təşviq edilir. Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı kənd təsərrüfatı sahəsində bir sıra təşəbbüslər həyata keçirilir. Kənd təsərrüfatı sahəsində ətraf mühitə uyğun təcrübələrin təşviq edilməsi məqsədilə yaşıl sertifikatlaşdırma və ekoloji etiketlərin tətbiqi genişlənir. Dövlət tərəfindən fermerlərə ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların istifadəsi üçün maliyyə dəstəyi göstərilir və bu da məhsuldarlığın artmasına səbəb olur. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətinin artırılması və bazara ekoloji təmiz məhsulların çıxarılması istiqamətində davamlı təlim və seminarlar təşkil olunur. Bütün bu tədbirlər, həmçinin, Azərbaycanın beynəlxalq ticarət bazarlarında yaşıl məhsul ixracını artırmağı hədəfləyir [4, s.98].

Bu sahənin inkişafı baxımından aşağıdakı tövsiyələrin verilməsi yerinə düşərdi:

1. Fermerlər arasında yaşıl kənd təsərrüfatı haqqında maarifləndirmə və təlimlərin keçirilməsi;
2. Yaşıl texnologiyaların alınmasına güzəştli kreditlərin verilməsi və vergi güzəştləri;
3. Bərpa olunan enerji qurğularının quraşdırılmasının dəstəklənməsi;
4. Yerli və regional səviyyədə iqlim risklərinə qarşı dayanıqlı təsərrüfat modellərinin hazırlanması;
5. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq və donor layihələrinin cəlb olunması.

Kənd təsərrüfatında iqlim dəyişikliklərinə qarşı mübarizədə yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinin tətbiqi yalnız ətraf mühitin qorunmasına deyil, həm də aqrar sektorun davamlı inkişafına töhfə verir. Azərbaycanda bu istiqamətdə atılan addımlar müsbət nəticələr verir, lakin prosesin sürətləndirilməsi və daha geniş miqyasda tətbiqi üçün institusional və maliyyə dəstəyinin artırılması vacibdir. Yaşıl kənd təsərrüfatı modeli həm global iqlim çağırışlarına cavab verir, həm də ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi və ixrac potensialını artırır.

Ədəbiyyat

1. Ağayev, İ. və Məmmədov, R. "Azərbaycanın kənd təsərrüfatı sektorunun iqlim dəyişikliyi ilə əlaqədar riskləri". – Bakı: Elm və Təhsil, 2020. – 200 s.
2. Səmədov, F. və Məmmədov, M. "İqlim dəyişikliyi və kənd təsərrüfatının gələcəyi: Azərbaycanda təsirlər və uyğunlaşma". – Bakı: Elm və Təhsil, 2018. – 180 s.
3. Məmmədov, R., və Həsənova, Z. "Yaşıl iqtisadiyyat və kənd təsərrüfatı: Azərbaycan təcrübəsi". – Bakı: İqtisadiyyat və İdarəetmə İnstitutu, 2019. – 180 s.
4. Quliyev, M., və Kərimov, T. "Kənd təsərrüfatı məhsullarının ekoloji sertifikatlaşdırılması və beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyəti". – Bakı: Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, 2021. – 150 s.

Резюме

Гаджиева З.Э., Худиева У.Ф.

Зелёные экономические подходы против изменений климата в сельском хозяйстве

Изменения климата оказывают серьезное воздействие на сельскохозяйственный сектор. Переход к устойчивым и экологически сбалансированным моделям производства ставит на повестку дня подходы зеленой экономики. В статье рассматриваются механизмы, используемые для обеспечения устойчивости сельского хозяйства Азербайджана к изменениям климата, такие как зеленые технологии, охрана природных ресурсов, производство экологически чистой продукции и государственная поддержка. В современную эпоху эффективное управление водными ресурсами, предотвращение деградации земель и применение альтернативных источников энергии представлены как основные компоненты зеленой экономики в сельском хозяйстве. В результате эти подходы способствуют снижению климатических рисков и устойчивому развитию аграрного сектора.

Ключевые слова: зеленая экономика, сельское хозяйство, экологические технологии, устойчивое развитие, возобновляемая энергия, управление водными ресурсами, экологически чистая продукция, биоразнообразие

Summary

Hajiyeva Z.E., Xudiyeva U.F.

Green Economic Approaches Against Climate Change in Agriculture

Climate change has a significant impact on the agricultural sector. The necessity to transition to sustainable and ecologically balanced production models highlights the importance of green economy approaches. This paper explores the mechanisms used to ensure the resilience of Azerbaijan's agriculture to climate change, such as green technologies, natural resource conservation, ecological product production, and government incentives. In the modern era, efficient water resource management, prevention of land degradation, and the application of alternative energy sources are presented as key components of green economy in agriculture. As a result, these approaches contribute to reducing climate risks and promoting sustainable development of the agricultural sector.

Key words: green economy, agriculture, ecological technologies, sustainable development, renewable energy, water management, ecological products, biodiversity

YAŞIL İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINDA RƏQABƏT QABİLİYYƏTLİ AQRAR SEKTORUN YARADILMASINDA SIĞORTANIN ROLU

Həmidov Hikmət Səid oğlu

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Bakı, Azərbaycan

hamidovhikmet@mail.ru

Xülasə: Məqalədə yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında rəqabət qabiliyyətli aqrar sektorun yaradılmasında sığortanın rolu araşdırılmışdır. Yaşıl iqtisadiyyatın dayanıqlı olmasında mühüm iqtisadiyyat

sahəsi kimi aqrar sektorun əhəmiyyəti verilmişdir. Aqrar sahənin davamlı inkişafda və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyində funksiyaları açıqlanmışdır. Aqrar sahənin rəqabət qabiliyyətli olmasında sığorta mexanizminin müstəsna rolu təhlil olunmuşdur. Aqrar sahədə dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının səmərəli təşkilində sığorta mexanizminin əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır. Qlobal çağırışlar kontekstində yaşıl iqtisadiyyatın strukturunun formalaşdırılmasında çoxfunksiyalı aqrar sektor modelinin yaradılmasında sığorta mexanizmləri üzrə təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: *yaşıl iqtisadiyyat, davamlı inkişaf, aqrar sektor, rəqabətqabiliyyətlilik, sığorta, sığorta mexanizmi*

Dövlət-özəl əməkdaşlıq mexanizmi dövlətlə özəl sektorun qarşılıqlı əlaqə formalarından biri kimi bütün ölkə üçün önəm daşıyan irimiqyaslı layihələrin reallaşdırılması yolu ilə arzu olunan səmərəlilik səviyyəsini əldə etmək üçün böyük imkanlar yaradır [6, s.299]. Dövlət-özəl əməkdaşlığı iki mənada nəzərdən keçirilə bilər: iqtisadi inkişaf və planlaşdırma mexanizmi kimi istifadə olunan dövlət və özəl şirkətlərin bir-biri ilə əlaqəli orqanları sistemi kimi və dövlət və biznes ictimaiyyətinin birgə reallaşdırdığı layihələr toplusu kimi. Bu gün bir çox dövlətlər iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, büdcədənəknar resursları və özəl investorları cəlb etməklə dövlət və sosial əhəmiyyətli layihələri reallaşdırmağa çalışırlar ki, bu da büdcənin yükünü azaltmağa imkan verir, layihənin keyfiyyətini və səmərəliliyini artırır [7, s. 41]. Dövlət-özəl əməkdaşlıq layihələri konsessiya müqavilələri, birgə fəaliyyətlər, məhsulun paylanması və s. köməyi ilə reallaşdırıla bilər. Belə layihələrin müddətində heç bir məhdudiyyət yoxdur, bir qayda olaraq dövlət və özəl tərəfdaşın, bəzi hallarda maliyyə institutlarının iştirakı ilə hüquqi şəxs formasında xüsusi struktur yaradılır. Bu birlik çərçivəsində müqavilələr bağlanır ki, bu da əməliyyatların maksimum strukturuna və şəffaflığına nail olmağa imkan verir [8, s. 425].

Qeyd edək ki, Azərbaycanda dövlət-özəl əməkdaşlıq çox böyük inkişaf potensialına malikdir. Bu əməkdaşlıq forması sənayenin davamlı inkişafını təmin edərək, məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırır və ölkənin ixrac potensialını artırır. Bununla bağlı ölkəmizdə 9 dekabr 2022-ci ilə tarixində “Dövlət-özəl tərəfdaşlığı haqqında” Qanun da imzalanıb. Həmin Qanunda dövlət-özəl əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi, əsas prinsipləri, tənzimlənməsi məsələləri, dövlətin bu proseslərdə iştirak səviyyəsi və s. kimi məsələlər öz əksini tapmışdır [1].

Aqrar sahədə dövlət-özəl əməkdaşlığının faydalarının olmasına baxmayaraq, bu sahədəki layihələrin reallaşdırılması həmişə müəyyən risklərlə müşayiət olunur. Investorlar üçün təhlükə yarada biləcək üç qrup potensial risklər mövcuddur ki, bunlara daildir: 1) siyasi risklər (mürəkkəb icazə prosedurları, dövlət idarəçiliyinin səmərəsizliyi və s.); 2) maliyyə riskləri (layihənin aşağı rentabelliyi səbəbindən investisiyaların qaytarılmaması riski, yerli hakimiyyət orqanlarının öhdəlikləri yerinə yetirilməməsi riski, kredit resurslarının yüksək qiyməti və s.); 3) qanunvericilikdə dəyişikliklərlə bağlı risklər [5, s.77].

Aqrar sahədə dövlət-özəl əməkdaşlıq mexanizmlərinin hazırlanması və tətbiqi investisiya proseslərinin intensivləşdirilməsi, investisiya mühitinin canlandırılması, regionun sənaye sahələrinin investisiya cəlb edilişinin artırılması üçün ən önəmli istiqamətdir. İqtisadi fəaliyyət risklərinin azaldılması imkanları sayəsində dövlət-özəl əməkdaşlıq iqtisadi münasibətlərin müxtəlif subyektlərinin maraqlarının tarazlığına nail olmaq və saxlamaqda bir sıra üstünlüklərə malikdir [2, – s. 29]. Aqrar sahənin inkişafı, onun dayanıqlı güclü sənayeyə çevrilməsi və investisiyaların cəlb edilməsi istiqamətində zəruri addımlardan biri də kənd təsərrüfatı risklərinin düzgün və effektiv idarə olunmasıdır. Bu məqsədə nail olunmasına mövcud aqrar sığorta mexanizminin yenidən qurulması və etibarlı sığorta modelinin yaradılması kömək edə bilər. Belə bir mexanizmin təkmilləşdirilməsi aqrar istehsalın struktur modernləşdirilməsini sürətləndirir, bu sahədə biznesin marağını artırır, istehsalın inkişaf səviyyəsini yüksəldərək, ərzaq müstəqilliyini təmin edə bilər [4, s.21]. Bunun üçün dövlət-özəl əməkdaşlığının inkişafı əsas prioritet vəzifə olmalıdır. Aqrar sığortanın əsas məqsədi istehsal və ya satış zamanı aqrar sahə istehsalçılarının qarşılaşa biləcəyi risklərin qismən və ya tam azaldılması üçün dəymiş zərərin ödənilməsidir. Bu sığorta növünün üstünlüklərindən biri sığorta hadisəsi

yarandıqda kənd təsərrüfatı istehsalçısı tərəfindən müqavilədə nəzərdə tutulmuş zərərin ödənilməsidir. Ancaq, aqrar sığortanın aktiv inkişafı dövlət dəstəyi olmadan mümkün deyil [3, s. 80].

Dünya təcrübəsində müasir aqrar sığorta sistemlərinin əksəriyyəti dövlət-özəl əməkdaşlıq əsasında qurulub. Bu, biznes və hökumət arasında qarşılıqlı əlaqənin xüsusi formasıdır. Dövlət-özəl əməkdaşlıq mexanizmi dünyanın bütün regionlarında və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində geniş yayılmışdır ki, bu da onu qarışıq iqtisadiyyatın xarakterik xüsusiyyəti hesab etməyə imkan verir. Əməkdaşlığın ənənəvi inzibati münasibətlərdən fərqi ondan ibarətdir ki, o, iştirakçıların bərabər hüquqlarına əsaslanır və özünün əsas maliyyələşdirmə modellərini və idarəetmə üsullarını yaradır.

Yeni şəraitdə aqrar sığortada dövlət-özəl əməkdaşlığının investisiya modeli, fikrimizcə, dövlətin siyasi iradəsinin təzahürüdür və bu bir sıra üstünlüklərə imkan verir:

- ilk növbədə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etməyə əlavə imkanlar yaranar;
- dövlət büdcəsini kənd təsərrüfatına birbaşa ödənişlərdən azad etməyə şərait formalaşdırar;
- milli iqtisadiyyatın yaşıl istiqamətlər hesabına gücləndirilməsinə əlavə stimullar verir;
- davamlı istehsal üçün kifayət qədər həcmdə sığorta ödənişləri ilə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların əmlak maraqlarının qorunmasını təmin edir;
- aqrar sahənin maddi-texniki və texnoloji bazasının müasirləşdirilməsini intensivləşdirir və s.

Ədəbiyyat

8. Dövlət-özəl tərəfdaşlığı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 9 dekabr 2022.

9. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi problemləri və maliyyə-kredit sisteminin inkişafının müasir aspektləri // Audit, – 2017. № 03, – s. 26-40.

10. Алиев, Ш.Т. Влияние финансового кризиса мира на экономические процессы Азербайджанской Республики // Журнал Финансы и кредит. № 8 (344). Москва, 2009. С. 78-82.

11. Гусейнов, М.Д. Роль страхования в модернизации производственной структуры аграрной сферы / М.Д. Гусейнов, Э.А. Салахов, Э.Н. Кулиев // Финансовый вестник. – 2018. – № 2(41). – С. 16-23.

12. Легостаева, Е.И. Государственно-частное партнерство в АПК: преимущества и недостатки / Е.И. Легостаева, П.И. Арташкина // Вестник молодежной науки Алтайского государственного аграрного университета. – 2023. – № 2. – С. 75-78.

13. Мужиливский, В.В. Государственно-частное партнерство в отрасли страхования / В. В. Мужиливский // Бизнес информ. – 2014. – № 6. – С. 298-302.

14. Aliyev, Sh.T. Problems Of Diversification Of Azerbaijani Economy In Modern Conditions / VIII International scientific and practical conference «Current problems of social and labor relations» (ISPC-CPSLR 2020), Makhachkala. 17-18 December 2020. – P.38-44.

15. Aliyev, Shafa. Priorities for strengthening Azerbaijan's economic security and sovereignty in the context of sustainable development //Sci. Educ. Innov. Context Mod. Probl. Issue 2, Vol. 8, 2025, IMCRA, pp. 420-446. DOI: 10.56334/sei/8.2.29 - https://imcra-az.org/uploads/public_files/2025-04/aliyev-shafa.pdf.

Резюме

Гамидов Х.С.

Роль страхования в создании конкурентоспособного аграрного сектора в развитии зеленой экономики

В статье рассматривается роль страхования в создании конкурентоспособного аграрного сектора в развитии зеленой экономики. Подчеркнута важность сельскохозяйственного сектора как важного сектора экономики для устойчивости зеленой экономики. Были разъяснены функции аграрного сектора в обеспечении устойчивого развития и продовольственной безопасности страны. Проанализирована исключительная роль механизма страхования в обеспечении

конкурентоспособности аграрного сектора. Обоснована значимость механизма страхования в эффективной организации государственно-частного сотрудничества в агропромышленном комплексе. Разработаны предложения по страховым механизмам создания многофункциональной модели аграрного сектора в условиях глобальных вызовов формирования структуры зеленой экономики.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, аграрный сектор, конкурентоспособность, страхование, механизм страхования

Summary

Hamidov H.S.

The role of Insurance in Creating a Competitive Agricultural Sector in the Development of a Green Economy

The article examines the role of insurance in creating a competitive agricultural sector in the development of a green economy. The importance of the agricultural sector as an important sector of the economy for the sustainability of the green economy is emphasized. The functions of the agricultural sector in ensuring sustainable development and food security of the country were explained. The exceptional role of the insurance mechanism in ensuring the competitiveness of the agricultural sector is analyzed. The importance of the insurance mechanism in the effective organization of public-private cooperation in the agro-industrial complex is substantiated. Proposals for insurance mechanisms for creating a multifunctional model of the agricultural sector in the context of global challenges in the formation of the structure of the green economy have been developed.

Key words: green economy, sustainable development, agricultural sector, competitiveness, insurance, insurance mechanism

YAŞIL İQTİSADİYYATDA RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALARIN ROLU

Həmidova Almas Məmmədağa qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

almashamidova@mail.ru

Xülasə: Rəqəmsal texnologiyaların yaşıl iqtisadiyyatın inkişafının aparıcı qüvvəsi olması hər kəsə aydındır. Məqalədə yaşıl iqtisadiyyata keçidin vacibliyi əsaslandırılmış, rəqəmsallaşmanın biznes və enerji sahəsində inkişafa verdiyi üsütlükləri açıqlanmışdır. Rəqəmsal texnologiyaların yaşıl iqtisadiyyatda rolu araşdırılaraq müəllif tərəfindən bir sıra nəticə və ümumiləşdirmələr əldə edilmişdir. Eyni zamanda son illərdə Azərbaycanda rəqəmsal transformasiya və yaşıl iqtisadiyyat istiqamətində görülən işlər məqalədə öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, innovasiya, rəqəmsallaşma, süni intellekt, əşyaların interneti, enerji səmərəliliyi, "ağıllı şəhər"

Yaşıl iqtisadiyyat davamlı inkişaf konsepsiyası olub, əsas ideyası ətraf mühitə olan yükü azaldaraq təbii kapitalın bərpasına kömək edəcək bir iqtisadi sistem qurmaqdır. Yaşıl enerji dedikdə bərpa olunan mənbələrdən enerji istehsalına və istifadəsinə yönəlmiş enerji sahəsi başa düşülür. Bərpa olunan enerji mənbələrinə günəş, külək, su və s. daxildir. Yaşıl enerjinin istifadəsi ətraf mühitin çirklənməsini azaltmaq və qalıq yanacaqlardan asılılığı azaltmaq cəhdi ilə idarə olunur. O, istixana qazı emissiyalarının azaldılması və iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə üzrə məqsədlərə nail olmaqda mühüm rol oynayır.

Rəqəmsallaşma müasir biznes və enerji sahəsində böyük əhəmiyyət kəsb edərək inkişaf üçün bir sıra imkanlar təmin edir. Rəqəmsallaşma enerji səmərəliliyinin artırılmasına, bərpa olunan enerji mənbələrinin

payının artırılmasına və enerji proseslərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə kömək edən innovativ həllər və texnologiyalar təqdim edərək yaşıl enerjinin inkişafına mühüm təsir göstərir. Rəqəmsal texnologiyalar həm gündəlik həyatda, həm də istehsalatda karbon emissiyalarını azaltmaqda böyük rola malikdir. Rəqəmsallaşmanın vacibliyi bir sıra aspektlərdə özünü göstərir:

- Artan səmərəlilik və məhsuldarlıq: Biznesdə və enerjide rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi bir çox prosesləri avtomatlaşdırmağa, resursların idarə edilməsini optimallaşdırmağa, məlumatların dəqiqliyini təkmilləşdirməyə və qərarların qəbulunu sürətləndirməyə imkan verir.

- Xidmət və məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi: Rəqəmsallaşma istehlakçıların ehtiyacları haqqında məlumatların daha dəqiq təhlilinə, təklif olunan məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, təkliflərin fərdiləşdirilməsi və müştərilərlə qarşılıqlı əlaqələrin təkmilləşdirilməsinə imkan verir.

- İnnovasiya və yeni texnologiyaların inkişafı: Rəqəmsallaşma biznes və enerji sahələrində yeni texnologiya və innovasiyaların inkişafına təkan verir. Big Data, süni intellekt, əşyaların interneti və digər rəqəmsal alətlərdən istifadə yeni məhsul və xidmətlərin yaradılması üçün yeni imkanlar açır.

- Təkmil idarəetmə və monitoring: Rəqəmsallaşma biznes və enerji sistemlərinin daha səmərəli idarə olunmasına, avadanlıq və proseslərin monitorinqinə, potensial problemlərin proqnozlaşdırılmasına və onlara operativ reaksiya verməyə imkan verir [1].

Göründüyü kimi, rəqəmsal texnologiyalar yaşıl iqtisadiyyata keçiddə həlledici rol oynayır. Onlar böyük həcmdə məlumat toplamaq, təhlil etmək və şərh etmək imkanı verir, məlumatlı qərar qəbul etməyi və resursların optimallaşdırılmasını asanlaşdırır. Məsələn, əşyaların interneti (IoT) enerji istehlakı, tullantıların utilizasiyası və sudan istifadəyə real vaxt rejimində monitorinq və nəzarət etməyə imkan verir və s. Bundan əlavə, süni intellekt (AI) və maşın öyrənmə alqoritmləri nümunələri müəyyən etmək və tendensiyaları proqnozlaşdırmaq üçün mürəkkəb məlumat dəstlərini təhlil edə bilər. Bu, şirkətlərə öz əməliyyatlarını optimallaşdırmağa, tullantıları azaltmağa və innovativ həllər hazırlamağa imkan verir. Məsələn, süni intellektlə işləyən alqoritmlər nəqliyyat marşrutlarını optimallaşdırır, yanacaq sərfiyyatını və emissiyaları azalda bilər və ya enerji tələbatını proqnozlaşdırır ki, bu da bərpa olunan enerji sistemlərinin müvafiq qaydada tənzimlənməsinə imkan verir.

Rəqəmsal yaşıl iqtisadiyyat davamlı inkişafa töhfə verən bir sıra üstünlüklər təklif edir ki, onları aşağıdakı kimi sıralaya bilərik.

Əvvəla, rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etməklə müəssisələr karbon izlərini və ətraf mühitə təsirlərini azalda bilərlər. Yaşıl enerji innovasiyaları bərpa olunan enerjinin xərcləri və istehsalına nəzarət edərkən enerji səmərəliliyini artırır. Məsələn, ağıllı şəbəkələr enerji paylanmasını optimallaşdırır, enerji israfını və qalıq yanacaqlardan asılılığı azalda bilər. Bundan əlavə, uzaqdan iş və telekonfrans texnologiyaları nəqliyyatla bağlı emissiyaları azaldaraq, işgüzar səfərlərə ehtiyacı azalda bilər.

İkincisi, rəqəmsal yaşıl iqtisadiyyat prosesləri optimallaşdırmaq və tullantıların əmələ gəlməsini azaltmaqla resurs səmərəliliyini təşviq edir. Analitika ilə şirkətlər yaxşılaşdırılması üçün sahələri müəyyən edə, enerji və su səmərəliliyini artırır və material tullantılarını minimuma endirə bilər. Bu, resursların davamlı şəkildə istifadə edildiyi və təkrar istifadə edildiyi dairəvi iqtisadiyyat yanasmasını (resurslardan davamlı şəkildə istifadə və təkrar emala əsaslanır) təşviq edir.

Üçüncüsü, rəqəmsal yaşıl iqtisadiyyat iqtisadi artım və iş yerlərinin yaradılması üçün əhəmiyyətli imkanlar təqdim edir. Bizneslər davamlı təcrübələri qəbul etdikcə yeni bazarlar və sənayelər yaranır. Bu, bərpa olunan enerji və yaşıl infrastrukturun inkişafı kimi sektorlarda iş yerlərinin yaradılmasına gətirib çıxarır.

Dördüncüsü, rəqəmsal yaşıl iqtisadiyyat iqlim dəyişikliyi və digər ekoloji problemlər qarşısında dayanıqlığı və uyğunlaşma qabiliyyətini artırır. Enerji mənbələrini şaxələndirmək və qeyri-mərkəzləşdirilmiş sistemləri qəbul etməklə, icmalar daha çox özünü təmin edə və pozulmalara daha az həssas ola bilər. Məsələn, bərpa olunan enerji mənbələrinin və mikroşəbəkələrin integrasiyası hətta təbii fəlakətlər zamanı da etibarlı elektrik təchizatını təmin edə bilər [2].

Yaşıl iqtisadiyyatda rəqəmsallaşmanın əsas tendensiyaları kimi iqtisadiyyatın dayanıqlılığı və enerji səmərəliliyinin artırılmasına, eləcə də ətraf mühitə mənfi təsirin azaldılmasına yönəlmiş bir sıra innovasiyalar və rəqəmsal texnologiyaların inkişafını daxil etmək olar. Yaşıl iqtisadiyyatda prosesləri izləmək və idarə etmək üçün sensorlar və IoT cihazlarının tətbiqi geniş yayılmışdır. Məsələn, sensorlardan istifadə edərək enerji istehlakını idarə etmək, havanın keyfiyyətinə nəzarət və resursları daha səmərəli idarə etmək mümkündür. Yaşıl enerjinin sürətli inkişafı prosesləri optimallaşdırmaq üçün böyük həcmdə məlumatları effektiv şəkildə idarə edə və təhlil edə bilən müasir texnologiyalar tələb edir. Blockchain texnologiyası yaşıl iqtisadiyyatın səmərəliliyinə və davamlılığına töhfə verən şəffaf və təhlükəsiz resurs uçotu və idarəetmə sistemlərinin yaradılmasına imkan verir. Enerji ticarəti və idarə edilməsi üçün rəqəmsal platformaların tətbiqi yeni bərpa olunan enerji mənbələrinin integrasiyasına, enerji təchizatı və təklifinin idarə olunmasına, xərclərin azaldılması və resurs səmərəliliyinin artırılmasına imkan verir.

Qeyd etdiyimiz tendensiyalar yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı, resurslardan daha davamlı və səmərəli istifadənin təmin edilməsi, istixana qazlarının emissiyasının və enerji istehlakının azaldılması, innovativ və ekoloji cəhətdən təmiz məhsul və xidmətlərin yaradılması üçün yeni imkanlar açır.

Rəqəmsallaşmanın yaşıl enerjinin inkişafına təsirinə əsas aspektlərini nəzərdən keçirək:

1. Monitoring və idarəetmə: Rəqəmsal texnologiyalar enerji istehsalı və paylanmasının operativ monitoringinə və idarə olunmasına, proseslərin optimallaşdırılmasına və itkilərin azaldılmasına imkan verir. Avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri resurslardan səmərəli istifadəni və enerji xərclərinin azaldılmasını təmin edir.

Ağıllı monitoring sistemləri, istehsalın optimallaşdırılması alətləri və bərpa olunan enerji həlləri kimi texnologiya tətbiqləri rəqəmsal texnologiyalar və davamlılıq məqsədlərinin effektiv birləşməsini nümayiş etdirən konkret nümunələrdir (Dr. Nguyen Quoc Viet) [3].

2. Enerjiyə qənaət və optimallaşdırma: Rəqəmsal texnologiyadan istifadə edərək məlumatların toplanması və təhlili ilə enerji istehlakını optimallaşdırmaq və yükləri real vaxt rejimində idarə etmək mümkündür. Proqnozlaşdırılmış analitika enerji sistemindəki dəyişiklikləri qabaqcadan görməyə və müvafiq tədbirlər görməyə imkan verir.

Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi davamlı təşəbbüslər vasitəsilə istehsal gücünü artırmaq, enerjiyə qənaət etmək və eyni zamanda yeni dəyər yaratmaq üçün effektiv həll yoludur (Dr Nguyen Hong Quan) [3].

3. Ağıllı şəbəkələr və Ağıllı şəhər: Ağıllı şəbəkələr və Ağıllı şəhər konsepsiyalarının tətbiqi enerji istehlakının, enerji paylanmasının və resursların uçotunun daha səmərəli idarə olunmasına imkan verir. Rəqəmsal texnologiyalar enerji istehlakçıların və istehsalçıların bir-biri ilə və sistemlə daha ağıllı qarşılıqlı əlaqədə olduğu bir şəbəkə yaratmağa imkan verir.

4. İnnovativ həllər və inkişaf: Rəqəmsallaşma enerjinin saxlanması, elektrik nəqliyyat vasitələri, gələcəyin enerji şəbəkələri və s. kimi yaşıl enerjiddə yeni texnologiyaların və innovasiyaların inkişafına təkan verir [1].

Rəqəmsal texnologiyalar yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı və davamlı artım üçün mühüm hərəkətverici qüvvə hesab olunur. Ekspertlər rəqəmsal texnologiyaların yaşıl iqtisadi modellərin, dairəvi iqtisadiyyatın və paylaşılan iqtisadiyyatın təşviqində fundamental rol oynadığını təsdiqləyiblər. Rəqəmsal texnologiyalar istehsal proseslərini optimallaşdırmağa, enerji istehlakını azaltmağa və istixana qazları emissiyalarını effektiv idarə etməyə kömək edir və bununla da şirkətlərə beynəlxalq bazarda getdikcə daha möhkəm ekoloji standartlara cavab verməyə gətirib çıxarır. Rəqəmsal texnologiyalar yaşıl iqtisadiyyatın inkişafının aparıcı qüvvəsinə çevriləcək. Tipik bir nümunə kimi damda günəş enerjisindən istifadəni qeyd etmək olar ki, bu, təkcə ekoloji cəhətdən təmiz enerji həlli yox, həm də artıq elektrik enerjisinin milli şəbəkəyə satılması hesabına iqtisadi faydadır. Rəqəmsal texnologiyalar istehsal olunan elektrik enerjisinin miqdarının dəqiq hesablanması və müvafiq məlumatların idarə olunmasında əsas rol oynayır, həm investorların, həm də istifadəçilərin həyatını asanlaşdırır.

Enerji sektoru ilə yanaşı, rəqəmsal texnologiyalar digər sənayelərdə də intellektual idarəetmə sistemlərinin yaradılmasına fəal dəstək verir. Rəqəmsal texnologiyalar davamlı kənd təsərrüfatı istehsalı və tullantıların səmərəli idarə olunmasından nəqliyyatda emissiyaları azaldan həllərə qədər global dəyər

zəncirində daha fəal iştirak etmək üçün yeni imkanlar açır. Texnologiyaya əlavə olaraq, yaşıl maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi yaşıl keçidin uğurunda həlledici rol oynayır [3].

Yuxarıda qeyd edilənləri ümümləşdirsək, rəqəmsal texnologiyaların yaşıl iqtisadiyyata təsiri əsasən bu istiqamətlərdə özünü göstərir: “Smart” texnologiyalar və enerji səmərəliliyi, data analitikası və süni intellekt (iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə), ətraf mühitin monitorinqində peyk texnologiyaları, su ehtiyatlarının idarə olunması (davamlı kənd təsərrüfatı).

Azərbaycanı davamlı inkişafda rəqəmsal transformasiyanı paralel aparan ölkələrdən biri kimi səciyyələndirmək olar.

Son illərdə Azərbaycanın rəqəmsal transformasiya və yaşıl iqtisadiyyat istiqamətində atdığı addımlar haqqında ilk növbədə erməni işğalından azad olunan Zəngilan rayonunun Ağalı kəndi ərazisində həyata keçirilən “ağıllı kənd” layihəsini qeyd etmək olar. Burada ilk pilot layihə tətbiq edilir ki, onun da əsas istifadə istiqaməti yaşıl enerji və rəqəmsal rabitəni əhatə edir. Günəş panelləri, ağıllı işıqlandırma və müasir suvarma sistemləri bu kənddə layihə çərçivəsində geniş tətbiq edilir. Bakıda da enerji sahəsində səmərəliliklə bağlı bir sıra yeni tədbirlər təşviq olunmaqdadır. Bunlardan enerji qənaəti üzrə yeni işıqlandırma sistemlərindən istifadə və istilik sistemlərinin müasirləşdirilməsi ilə bağlı tədbirləri nümunə göstərmək olar. Burada əsas məqsəd karbon emissiyalarının azaldılmasına nail olmaqdır.

“Azercosmos” bildiyimiz kimi, Azərbaycanın birinci peyk operatorudur ki, onun müşahidə sistemi vasitəsilə meşə, torpaq, habelə su ehtiyatlarının mövcud vəziyyəti daim izlənilir. İqlim dəyişikliyinə qarşı bu və ya digər tədbirlər planlaşdırılarkən əsasən bu məlumatlardan geniş şəkildə istifadə olunur.

Dövlət Ekoloji Təhlükəsizlik Xidməti tərəfindən su, hava və torpaq nümunələrinin təhlil edilməsində rəqəmsal texnologiyalardan geniş istifadə olunur ki, bu da öz növbəsində çirklənmə hallarının tez bir şəkildə aşkar olunmasına yardım edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Azercosmos” peyk operatoru ətraf mühiti monitorinq etmək istiqamətində Sentinel peykləri ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq edir. Bu əməkdaşlıq istiqamətində “Azercosmos” meşə qırılmalarının, ərazi örtüyünün və torpaq eroziyasının müşahidəsini həyata keçirir. Bu məlumatlar əsasında ətraf mühitin qorunması üzrə mühüm nəticələr ortaya çıxarılır [4].

Bakıda və ölkənin digər böyük şəhərlərində quraşdırılan hava monitorinq stansiyalarında IoT texnologiyalarından istifadə etməklə havada mövcud olan qaz, toz və digər çirkləndiricilərin səviyyəsini ölçmək mümkün olur. Bu, rəqəmsal texnologiyaların yaşıl iqtisadiyyatda əhəmiyyətini bir daha göstərir.

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin təşəbbüsü ilə Azərbaycanda Elektron kənd təsərrüfatı sistemi yaradılmışdır ki, bu platforma vasitəsilə fermerlərin qeydiyyatı aparılır, onlara verilən subsidiya müraciətləri və digər aqrar sahə ilə bağlı məlumatları rəqəmsallaşdırır [5].

Resurslardan səmərəli istifadədə bu sistemin rolu böyükdür.

Azərbaycanın bəzi rayonlarında məhsuldarlığı artırmaq və su qıtlığını azaltmaq məqsədilə avtomatik tənzimləmə və damlama suvarma kimi smart suvarma sistemlərindən istifadə olunmaqdadır.

Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş əraziləri yaşıl enerji zonası elan olunmuşdur ki, hökumət burada günəş və külək stansiyaları, eyni zamanda rəqəmsal kənd təsərrüfatı texnologiyalarının geniş şəkildə tətbiqini planlaşdırır.

Nəticə. Rəqəmsallaşma prosesləri optimallaşdırmaq, enerji səmərəliliyini artırmaq və ətraf mühitə mənfi təsirləri azaltmaq üçün imkanlar təqdim edərək yaşıl iqtisadiyyatın və enerjinin inkişafında əsas rol oynayır. Bununla belə, infrastrukturunu təkmilləşdirmək, kibertəhlükəsizlik tədbirlərini gücləndirmək və rəqəmsal innovasiyaların əlçatanlığını təmin etmək qarşıda duran əsas məsələlərdəndir. Yaşıl iqtisadiyyat və enerji sektorunda rəqəmsallaşma səmərəliliyin artırılmasında və resurslardan istifadənin optimallaşdırılmasında, ekoloji dayanıqlığın inkişaf etdirilməsində əvəzsiz rol oynayır.

Bundan əlavə, dövlət əsas sənaye sahələrində rəqəmsal texnologiyalardan istifadənin təşviqi və ətraf mühitə təsirin minimuma endirilməsi daxil olmaqla, konkret dəstək tədbirlərinin hazırlanmasında da fəal iştirak etməlidir. Dəstək həm texnoloji investisiyalar, maarifləndirmə və eyni zamanda da qanunvericilik səviyyəsində vacibdir. Rəqəmsal texnologiyalar yaşıl iqtisadiyyata keçidin əsas amilinə çevrilərək yaşıl

iqtisadiyyat, dairəvi iqtisadiyyat və paylaşma iqtisadiyyatı kimi yeni iqtisadi modellər üçün zəmin yaradır. Yaşıl maliyyə və müvafiq dəstək siyasətləri ilə birləşdirildikdə, rəqəmsal texnologiyalar təkcə iqlim dəyişikliyinə mənfi təsirlərini azaltmağa deyil, həm də davamlı iqtisadi artıma töhfə verə bilər.

Ədəbiyyat

1. <https://na-journal.ru/4-2024-ekonomika-menedzhment/10504-cifrovizaciya-biznesa-v-zelenoi-ekonomike-i-zelenoi-energetiki>
2. <https://medium.com/@greenthestrail/the-digital-green-economy-paving-the-way-for-a-sustainable-future-28619e975bc6>
3. <https://doanhnghiepv.vn/cong-nghe/cong-nghe-so-dong-luc-then-chot-cho-kinh-te-xanh/20241124053410889>
4. <https://azercosmos.az>
5. <https://www.agro.gov.az>

Резюме

Гамидова А. М.

Роль цифровых технологий в зеленой экономике

Всем очевидно, что движущей силой развития зеленой экономики являются цифровые технологии. В статье обосновывается важность перехода к зеленой экономике и объясняются преимущества, которые цифровизация приносит развитию бизнеса и энергетики. Автор исследовал роль цифровых технологий в зеленой экономике и пришел к ряду выводов и обобщений. В то же время в статье отражена работа, проделанная в Азербайджане за последние годы в направлении цифровой трансформации и зеленой экономики.

Ключевые слова: зеленая экономика, инновации, цифровизация, искусственный интеллект, интернет вещей, энергоэффективность, «умный город»

Summary

Hamidova A.M.

The Role of Digital Technologies in the Green Economy

It is clear to everyone that digital technologies are the driving force behind the development of a green economy. The article substantiates the importance of the transition to a green economy, explains the advantages of digitalization for development in the business and energy sectors. The author has studied the role of digital technologies in the green economy and reached a number of conclusions and generalizations. At the same time, the work done in Azerbaijan in recent years towards digital transformation and a green economy is reflected in the article.

Key words: green economy, innovation, digitalization, artificial intelligence, Internet of Things, energy efficiency, “smart city”

QLOBAI KONTEKSTDƏ YAŞIL İQTİSADİYYATIN FORMALAŞMASINDA AQRAR SAHƏNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN VƏ İXRAC POTENSİALININ ARTIRILMASI PROBLEMLƏRİ

Həsənli Yusif Əli oğlu

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Bakı, Azərbaycan

yusifhasanli300@gmail.com

Xülasə: Məqalədə qlobal kontekstdə yaşıl iqtisadiyyatın formalaşmasında aqrar sahənin səmərəliliyinin və ixrac potensialının artırılması problemləri tədqiq olunmuşdur. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf prioritetləri və istiqamətləri açıqlanmışdır. Yaşıl iqtisadiyyatın strukturunun yaradılmasında aqrar sahənin və onun ixrac potensialının imkanları təhlil olunmuşdur. Aqrar sahənin ixrac strukturunun genişləndirilməsi istiqamətləri araşdırılmışdır. Aqrar sahənin ölkənin dayanıqlı inkişafında və iqtisadi təhlükəsizliyinin

gücləndirilməsində rolu baxılmışdır. Müasir çağırışlar nəzərə alınmaqla, yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında aqrar sahənin və onun ixrac potensialının gücləndirilməsi üzrə təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: *global kontekst, yaşıl iqtisadiyyat, aqrar sahə, aqrar sahənin səmərəliliyi, aqrar sahənin ixrac potensialı*

Global kontekstdə baş verən transformasiyalar və yaşıl iqtisadiyyat çağırışları müxtəlif iqtisadiyyat sahələrinin mövcud mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini, ixrac potensialının artırılmasını şərtləndirir. Analoji fəaliyyət sahələri sırasında aqrar sektorun müstəsna əhəmiyyəti vardır. Belə ki, bir sıra dünya ölkələrində aqrar sahədə yerli istehsalın səmərəliliyinin təmin edilməsi və ixrac potensialının formalaşdırılması üçün aqrar sənaye komplekslərinin fəaliyyətinə dövlət dəstəyi tədbirləri aktiv şəkildə tətbiq edilir. Bütün bunlar həm də milli iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsində önəmli rol oynayır [7, s. 41].

Müasir dövrdə dünya ölkələrində aqrar sahə məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi fəal müzakirə obyektinə çevrilib. Aqrar sahə istehsalının dövlət tənzimlənməsi bu sahədə maliyyə və aqrar siyasətinin rıçaqlarından biridir. İnkişaf etmiş ölkələrin aqrar sahəyə dövlət dəstəyi sisteminə aşağıdakılar daxildir: büdcə vəsaiti hesabına kənd təsərrüfatı texnikasının və damazlıq heyvanların lizinqi, aqrar sahə müəssisələrinin büdcə borclarının restrukturizasiyası, investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi, güzəştli kreditləşdirilməsi və vergiyə cəlb edilməsi, aqrar sahə məhsullarının dövlət satın alınması, aqrar sahə elminə dəstək. Dövlət dəstəyinin miqdarı demək olar ki, ölkənin gəlir səviyyəsindən asılıdır [5, s.178].

Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin xarici təcrübəsi müxtəlif ölkələrdə müxtəlifdir və bir çox tədbirləri və alətləri əhatə edə bilər və bu fərqlər həm metodoloji və təşkilati xarakter daşıyır. Məsələn, Avropa ölkələrində və ABŞ-da kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi bir sıra qaydalar və proqramlar vasitəsilə reallaşdırılır. Avropa və ABŞ-da istehsalın səmərəliliyinin artırılması, kənd təsərrüfatı infrastrukturunun inkişafı, kiçik və orta fermer təsərrüfatlarının dəstəklənməsi, ətraf mühitin qorunması və digər məqsədlərə yönəlmiş müxtəlif aqrar sahənin inkişafı proqramları mövcuddur. Bu ölkələr sabit tələbatı təmin etmək və fermerlərə dəstək olmaq üçün aqrar sahə məhsulları üzrə daha səmərəli dövlət satınalma mexanizmlərindən də istifadə edirlər. Bu cür yanaşmalar sahənin ixrac potensialını gücləndirməyə və onun strukturunu təkmilləşdirməyə imkan verir [4, s. 43]. Digər tərəfdən, Aİ ölkələri və ABŞ tərəfindən aqrar sahəyə dəstək kənd təsərrüfatı sektorunun davamlı inkişafının təmin edilməsi, fermerlərin dəstəklənməsi və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi daşıyır.

Qeyd edək ki, Avropa ölkələrində güzəştli kreditləşmə aqrar sahəyə dövlət dəstəyi alətlərindən biridir. Xüsusi proqramlar və fondlar vasitəsilə fermerlərə güzəştli şərtlərlə, daha aşağı faizlə və ya geri ödəmə şərtləri ilə kreditlər verilir. Bu, aqrar sahə müəssisələrinə istehsalın inkişafı və modernləşdirilməsi, texnika və ya torpaq əldə etmək üçün lazımı maliyyə resursları əldə etməyə kömək edir. Avropa ölkələrində aqrar sahənin kreditləşdirilməsində xüsusi ixtisaslaşmış və korporativ banklar banklar fəal iştirak edirlər. Almaniyada aqrar sahəyə güzəştli kreditlər vermək məqsədilə yaradılmış banklara müəyyən vergi güzəştləri tətbiq edilir. Həmin bankların verdiyi kreditlər üzrə faiz dərəcələri 6,8-7,3% aralığında dəyişir. Fermerlər belə banklara müraciəti adətən orta və uzunmüddətli kreditlər üçün edirlər [1, s.17]. Dövlət dəstəyinin əsas prinsipi aqrar sahə məhsullarının dünya qiymətlərinin dinamikasının nəzərə alınmasıdır: dünya qiymətləri nə qədər yüksəkdirsə, dövlət dəstəyinin səviyyəsi də bir o qədər aşağı olur. Bu kimi tədbirlərin görülməsi ölkə iqtisadiyyatının, ayrı-ayrı iqtisadiyyat sahələrinin iqtisadi təhlükəsizliyini gücləndirməyə imkan verir [8, s. 431].

ABŞ-da aqrar sahəyə dövlət dəstəyi Federal Təsərrüfat Proqramı vasitəsilə reallaşdırılır ki, bu proqram fermerlərə birbaşa ödənişlər, məhsul sığortası subsidiyaları, kreditlər və digər dəstək formalarında maliyyə yardımı göstərir [6, s.16]. ABŞ-da aqrar sektorun dövlət tənzimlənməsi Kənd Təsərrüfatı Departamenti vasitəsilə reallaşdırılır. O, fermerlərə maliyyə dəstəyi verir, ərzaq təhlükəsizliyi proqramlarını hazırlayır və reallaşdırır, məhsulların keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə nəzarət edir, aqrar sahə üzrə tədqiqat

və inkişaf işləri aparır. Hesab edirik ki, bu cür yanaşmalar, Azərbaycanda iqtisadi inkişaf proseslərini tənzimləməkdə faydalı ola bilər [3, s. 74].

Çinin aqrar sektora dövlət dəstəyi kifayət qədər çoxşaxəlidir. Belə ki, aqrar sahə Çin iqtisadiyyatında, xüsusilə məşğulluq və ərzaq təhlükəsizliyində önəmli rol oynayır. Hökumət nəzarəti aqrar sahənin sabitliyini qorumağa, kifayət qədər aqrar sahə istehsalının təmin edilməsinə və ərzaq qiymətlərinin qeyri-sabitliyinin qarşısını almağa kömək edir. Hazırda Çin iqtisadiyyatı daha da islahatlar aparmağa və kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq və toxumçuluq, meşə və balıqçılıq sahələrində innovasiyaları dəstəkləməyə yönəlib [2, s.99].

Ümumiyyətlə, yaşıl iqtisadiyyatın strukturunun formalaşmasında önəmli funksiyaları yerinə yetirən aqrar sahənin səmərəliliyini və onun ixrac potensialının yüksəldilməsi üçün bir qrup tədbirlər xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır:

- kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmının artması və yerli aqrar sənaye müəssisələrin gəlirlərinin artmasının təmin edilməsi;
- aqrar sahə məhsullarının istehsalının, saxlanması və daşınmasının bütün mərhələlərində keyfiyyət standartlarının tətbiqi;
- aqrar sahə məhsullarının ixrac potensialının yüksəldilməsi və yerli istehsalın stimullaşdırılması;
- ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi üçün əlavə imkanların formalaşdırılması və s.

Ədəbiyyat

1. Heydərov, X.B. Aqrar sahədə sosial-iqtisadi idarəetmənin təkmilləşdirilməsi. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2016, 27 s.
2. Агузарова, Л.А. Бюджетные инструменты поддержки агропромышленного комплекса в Китае / Л.А. Агузарова, И.И. Дзудцова // Вестник Северо-Осетинского государственного университета имени К. Л. Хетагурова. – 2020. – № 2. – С. 94-101.
3. Алиев, Ш.Т. Актуальные проблемы и перспективы экономики Азербайджана на рубеже XXI века // Журнал «Финансовая экономика», Москва, РФ, 2021, №09. – с.71-76. <http://arhvak.minobrnauki.gov.ru/web/guest/87>.
4. Алиев, Ш.Т., Сазмани Н.Э. Проблемы диверсификации экспортного потенциала Азербайджана в современных условиях // International scientific review. 2017. № 2 (33). – С. 41-45.
5. Нарынбаева, А.С. Зарубежный опыт государственного регулирования агропромышленного комплекса / А.С. Нарынбаева // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. – 2014. – Т. 14, № 4. – С. 178-182
6. Серогодский, В.Э. Анализ зарубежного опыта государственного регулирования АПК / В.Э. Серогодский // Электронное сетевое издание «Международный правовой курьер». – 2022. – № 2. – С. 15-18.
7. Aliyev, Sh.T. Problems Of Diversification Of Azerbaijani Economy In Modern Conditions / VIII International scientific and practical conference «Current problems of social and labor relations» (ISPC-CPSLR 2020), Makhachkala. 17-18 December 2020. – P.38-44.
8. Aliyev, Shafa. Priorities for strengthening Azerbaijan's economic security and sovereignty in the context of sustainable development //Sci. Educ. Innov. Context Mod. Probl. Issue 2, Vol. 8, 2025, IMCRA, pp. 420-446 . DOI: 10.56334/sei/8.2.29 - https://imcra-az.org/uploads/public_files/2025-04/aliyev-shafa.pdf.

Резюме

Гасанлы Ю.А.

Проблемы повышения эффективности и экспортного потенциала аграрного сектора в условиях формирования зеленой экономики в глобальном контексте

В статье рассматриваются проблемы повышения эффективности и экспортного потенциала аграрного сектора в условиях формирования зеленой экономики в глобальном контексте.

Объявлены приоритеты и направления развития зеленой экономики. Проанализированы возможности аграрного сектора и его экспортный потенциал в создании структуры зеленой экономики. Исследованы направления расширения экспортной структуры аграрного сектора. Рассмотрена роль аграрного сектора в устойчивом развитии страны и укреплении ее экономической безопасности. С учетом современных вызовов разработаны предложения по укреплению аграрного сектора и его экспортного потенциала в условиях развития зеленой экономики.

Ключевые слова: глобальный контекст, зеленая экономика, аграрный сектор, эффективность аграрного сектора, экспортный потенциал аграрного сектора

Summary

Hasanli Y.A.

Problems of Increasing the Efficiency and Export Potential of the Agricultural Sector in the Formation of a Green economy in the Global Context

The article examines the problems of increasing the efficiency and export potential of the agricultural sector in the formation of a green economy in the global context. The development priorities and directions of the green economy are explained. The possibilities of the agricultural sector and its export potential in creating the structure of the green economy are analyzed. The directions of expanding the export structure of the agricultural sector are investigated. The role of the agricultural sector in the sustainable development of the country and strengthening its economic security are considered. Taking into account modern challenges, proposals are made to strengthen the agricultural sector and its export potential in the development of the green economy.

Key words: global context, green economy, agricultural sector, efficiency of the agricultural sector, export potential of the agricultural sector

YAŞIL TƏRƏFDAŞLIQ VƏ YAŞIL TRANSFORMASIYA SAHƏSİNDƏ İRƏLİLƏYİŞLƏR

İsgəndərova Könül Yaşar qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

konul.isgandarova@sdu.edu.az

Xülasə: Bugün davamlı inkişaf dedikdə biznesin, dövlətlərin və cəmiyyətin müxtəlif sahələrində cari və gələcək ehtiyacların balanslı təminatını yerinə yetirmək üçün artan məsuliyyət nəzərdə tutulur. Türk dövlətləri son illərdə milli və regional səviyyədə iqlim dəyişiklikləri ilə mübarizəyə məsuliyyətlə yanaşırlar. Bu məsuliyyətin əsası həm də ətraf mühit, sosial problemlər, yoxsulluq, gəlir bölgüsünün səmərəli istifadəsi və dünyada baş verən digər problemlərin həllinə yönəlmişdir. Yaşıl iqtisadiyyat –resursların əldə edilməsi və istifadəsinin yeni yolu olaraq, Dördüncü Sənaye İnqilabının məhsuludur və onun bir çox nailiyyətlərini özündə cəmləşdirir.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, inkişaf və davamlılıq, əməkdaşlıq, irəliləyiş, məsuliyyət

Ətraf mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması şərtlərinin davamlı iqtisadi artımla eyni vaxtda əldə edilməsi indi yaxşı başa düşülür. Lakin iqtisadi artımın ətraf mühitin qorunması ilə uyğun olması üçün nə tələb olunduğunu başa düşmək, onun praktikaya tətbiq edilə biləcəyi demək deyil. Türk Dövlətləri Təşkilatının yaşıl tərəfdaşlıq üzrə atdığı addımlar məhz davamlı inkişafı yaşıl iqtisadiyyatı inkişaf etdirməkdir. Bu təşkilatın yaradılmasında həmçinin ticarətin inkişafı da nəzərdə tutmuşdur.

Davamlı inkişaf iki ideyanı birləşdirməyə çalışır: inkişaf və davamlılıq. Birinci ideya son dörd onillikdə əhəmiyyətli dərəcədə sürətlənmişdir və əsasən iqtisadi inkişafı məşğul olmaq ideyasından, insan potensialının əldə edilməsi və insan həyatının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün imkanların yaradılması

istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Bu məqsədlə TDT ölkələri Yaşıl Maliyyə Şurasını təsis edərək, bura beynəlxalq investisiyaları cəlb etməyi, türk dövlətlərinin inkişafı və əməkdaşlıq münasibətlərinin gücləndirilməsini hədəfləyirlər.

Əlbəttə ki, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində baş verən dəyişikliklər: tullantıların təkrar emalı, emissiyasız enerji istehsalı, istixana qazlarının udulması, yaşıl urbanizm və post-mədəncilik kimi yeni sənaye sahələrinin yaranması danılmazdır. Bu dəyişikliklər məhsuldarlığın artmasına, əmək təhlükəsizliyinin inkişafına, içməli suyun istifadəsi, qida və enerjinin daha əlçatan olmasına yönələn addımlarda özünü büruzə verməkdədir [7.].

Brundtland Hesabatında qeyd edildiyi kimi, davamlı inkişaf "indiki nəsillərin ehtiyaclarını ödəyən, lakin gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını ödəmə qabiliyyətini təhlükə altına atmayan inkişafdır" [9]. Bu konsepsiyanın arxasında nəsillərarası ədaləti nəzərə alaraq iqtisadi inkişafı yenidən düşünmək ehtiyacı dayanırdı. Əvvəllər iqtisadi inkişaf dedikdə, ətraf mühiti nəzərə almadan iqtisadi artımın əsas göstəricilərinə diqqət yetirilirdi. Bu əsas göstəricilər ölkənin artım sürətinə təsir etməklə yanaşı, texnologiyaların irəliləyişləri, istehsalda və məhsuldarlıqda dəyişikliklər yaratmışdır. Gəlir bölgüsündə yaranan problemlər aşkarlanmaqla, həll yolları istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Hazırda, əsasən iqtisadiyyatda daha mürəkkəb riyazi metodların yayılması səbəbindən daha az ortodoks ideyalar iqtisadi modellərə daxil edilir [4, p.1-29].

Müasir nəzəriyyələr davamlı inkişaf paradigmasını təşkil edən və onlardan əldə olunan ən yaxşı təcrübələr, fərdi və ictimai ehtiyacların uyğunluğu, iqtisadi artım amilləri və ekosistemlərin qorunması prinsiplərinə əsaslanır. Belə ki, yaşıl iqtisadiyyatın genişlənməsi tendensiyası istiqamətində Türkdövlətləri arasında Yaşıl Texnologiyalar mərkəzinin yaradılması enerji sahəsində əməkdaşlığın inkişafını nəzərdə tutmuşdur. Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan və Türkiyə arasında yaşıl enerji dəhlizi layihələri həyata keçirilməklə, enerji potensialını Avropa bazarlarına daşımaq məqsədi aşılayır.

Davamlı inkişaf günbəgün müasir cəmiyyətin qarşısında duran bir çağırışdan elm və texnologiya sahəsində üstünlük təşkil edən bir sahəyə çevrilir. Elmi düşüncə getdikcə daha çox ətraf mühitə, iqlimə insan fəaliyyətinin təsirinin azaldılması həllinə yönəlir. Yaşıl iqtisadiyyat bugün "artım, sosial tərəqqi və ətraf mühitin qorunması"nı artıran iqtisadi tənzimləmə kimi başa düşülür. Qeyd olunanlar tamamlayıcı məqsədlər kimi tanınır və onların həyata keçirilməsi yolunda "aralarındakı münasibətlərin inkişaf edə biləcəyi" iddia edilir [1.].

Son illərdə ətraf mühit və inkişaf anlayışları dünya gündəmində o qədər geniş müzakirə edilir ki, bu anlayışları bir-birindən ayrı qiymətləndirmək mümkün deyil. Ətraf mühit və inkişaf anlayışları konseptual olaraq, insanlığın davamlılığını təmin etmək üçün vazkeçilməz elementləri ehtiva edən və bir-birini tamamlayan anlayışlar kimi qiymətləndirilir. Türkdövlətlərinin texnologiyaların və iqtisadi baxımdan rəqabət içində olması, ticarətin inkişaf edərək bütün dünya ölkələrinə yayılmasında təsirli olmuşdur. Sənayenin sürətlə inkişafı, şəhərləşmə, müasir kənd təsərrüfatı, texnologiya və iqtisadiyyat sahəsindəki inkişaf bir tərəfdən müsbət nəticələr göstərsə də, digər tərəfdən resurs və ehtiyac balansını pozmuş, insanların rifah səviyyələrini artırma səyləri demək olar ki, öz gələcəklərini təhdid etməyə başlamışdır [2,p.9]. Bu şəkildə iqtisadi baxımdan inkişaf və ətraf mühit dəyərlərini qoruma ziddiyyətini aradan qaldırma səyi davamlı inkişaf anlayışının inkişafını təmin etmişdir.

Keçmişdə yaşanan iqtisadi böhranlar, global iqlim dəyişikliyi kimi iqtisadi və ətraf mühit problemləri, davamlı inkişaf istiqamətində yaşıl böyümə, yaşıl iqtisadiyyat, davamlı istehsal və istehlak anlayışlarının ortaya çıxmasında təsirli olmuşdur [8,p.115]. Yaşıl davamlılığın davamı üçün ölkə iqtisadiyyatlarının yaşıl iqtisadiyyata keçməsi vacibdir. Türkiyə dövləti bu istiqamətdə "sıfır tullantı", "Togg" elektrik avtomobili kimi layihələri həyata keçirməklə yaşıl transformasiya sahəsində irəliləyişlər əldə edir. Yaşıl iqtisadiyyat anlayışı ilə Türkiyə Respublikasında mövcud resursların və nəticədə yaranan bütün tullantıların da səmərəli istifadəsi nəzərdə tutulur [6]. Davamlı inkişaf bir məqsəddirsə, yaşıl iqtisadiyyat bu məqsədə çatmaq üçün istifadə edilən bir vasitədir. [5, p29]. Yaşıl iqtisadiyyat ətraf mühitə yönəlmiş investisiyaları ön planda tutaraq iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün davamlılığı dəstəkləyir. Yaşıl böyümənin

əldə edilməsi üçün təqdim ediləcək strategiya və siyasi elementlər, bütün ölkələrin öz şərtlərinə və inkişaf göstəricisinə bağlı olaraq fərqlilik göstərir [3,p1011].

Azərbaycanda “Yaşıl Marafon” layihəsi və ağacəkmə kampaniyaları demək olar, bütün ictimai qurumlarda və təşkilatlarda davamlı şəkildə yerinə yetirilir. Təşəbbüsün əsas məqsədi biomüxtəlifliyi artırmaqla təbiəti qorumaq və mühafizə etməkdir. COP29 konfransının təşkili məhz Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyat və davamlılıq ideyalarının reallaşmasının, dünyaya çağırış etməsinin önəmli nümunəsidir.

Beləliklə, yaşıl iqtisadiyyat insan rifahını və cəmiyyətdəki ədaləti tənzimləyən, ətraf mühiti qoruyan, ekoloji problemləri azaldan model olaraq Türk dünyası dövlətlərini ən çox düşündürən ideyaya çevrilmişdir. Bu məqsədlə dövlətlər arasında mühüm sazişlər imzalanmış, iqtisadi səmərəlilik və sosial rifah istiqamətində birgə işlər görülməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Ban, K.-M. “Preface”, in UNDESA, World Economic and Social Survey 2011: The Great Green Technological Transformation, New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2011
2. Baykal, H. ve Baykal, T. Küreselleşen dünya'da çevre sorunları. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2008, 5(9), 257 s.
3. Bozlağan, R. Sürdürülebilir gelişme düşüncesinin tarihsel arka planı. In Journal of Social Policy Conferences , 2005, No. 50, p. 1011-1028.
4. Krugman, P. The Fall and Rise of development economics. in: Krugman, P. (org.) Development, Geography, and Economic Theory, Cambridge, Ma: Mit Press, 1995, p.1-29.
5. Kuşat, N. Yeşil sürdürülebilirlik için yeşil ekonomi: avantaj ve dezavantajları, Türkiye incelemesi. Journal of Yasar University (e-dergi), 2013, 29(8), s.4896 – 4916
6. Kübra, E. Oğuz, G. Çetin, M., Avrupa yeşil mutabakatı ve Türkiye ekonomisinin uyum politikaları İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi,2021, 2, s.125-144
7. Sergey Z., Michael C., Green Economy and Sustainable Development. MDPI, Switzerland, 2022,349p. (https://www.academia.edu/114425016/Green_Economy_and_Sustainable_Development)
8. Topçu, F. H. (2018). Düşük karbon ekonomisine geçme: iklim değişikliği ve enerji politikaları bağlamında bir bakış. Akdeniz İİBF Dergisi, 18(2018 Özel Sayısı), s.115-154.
9. World Commission on Environment and Development. Our Common Future. Oxford: Oxford university Press, 1987, 416 p.

Резюме

Искандерова К.Й.

Прогресс в области зеленого партнерства и зеленой трансформации

Сегодня устойчивое развитие подразумевает растущую ответственность бизнеса, государства и общества в целом за удовлетворение сбалансированных потребностей настоящего и будущего в различных секторах. В последние годы турецкие государства ответственно подходят к борьбе с изменением климата на национальном и региональном уровнях. В основе этой ответственности также лежит решение таких проблем, как окружающая среда, социальные проблемы, бедность, эффективное использование распределения доходов и других проблем, возникающих в мире. «Зеленая» экономика, как новейший способ получения и использования ресурсов, является продуктом Четвертой промышленной революции и вобрал в себя многие ее достижения.

Ключевые слова: *зеленая экономика, развитие и устойчивость, сотрудничество, прогресс, ответственность*

Summary

İskanderova K.Y.

Progress in the Field of Green Partnership and Green Transformation

Today, when we talk about sustainable development, we mean the growing responsibility of businesses, government, and society to meet current and future needs in various sectors. In recent years, Turkic states have approached climate change at national and regional levels with increasing responsibility.

This responsibility primarily encompasses environmental concerns, social problems, poverty, efficient income distribution, and the resolution of other global issues. The green economy represents a new way of extracting and using resources, a product of the Fourth Industrial Revolution and at the heart of its issues.

Key words: green economy, development and sustainability, collaboration, advancement, liability

YAŞIL İQTİSADİYYAT VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF

İsmaylova Lyudmila Famil qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

lyudmila.ismaylova@sdu.edu.az

Xülasə: Ekoloji problemlərin kəskinləşdiyi hazırkı dövrdə və iqlim dəyişiklikləri fonunda ölkələr artıq öz iqtisadiyyatlarını fərqli şəkildə inkişaf etdirməyə məcburdurlar. Bu isə dayanıqlı inkişaf, yaşıllıq iqtisadiyyat kimi anlayışların istifadəsini zəruri etmiş və onların səmərəli tətbiqi mexanizmlərinin işə salınması qaçılmaz olmuşdur. Bu baxımdan məqalədə dayanıqlı inkişafın mahiyyəti və kəsb etdiyi xüsusiyyətlər açıqlanmışdır. Burada habelə, yaşıllıq iqtisadiyyatın tətbiqinin səmərəlilik göstəriciləri haqqında məlumat verilmişdir. Məqalədə yaşıllıq iqtisadiyyatın ölkəmizdə tətbiqində bu sahədə təcrübəsi olan ölkələrin təcrübələrindən istifadə etmənin faydalı ola biləcəyi də qeyd edilmişdir.

Açar sözlər: yaşıllıq iqtisadiyyat, yaşıllıq innovasiyalar, dayanıqlı inkişaf, ekologiyalaşdırma, ətraf mühit

Müasir dövrdə ölkənin səmərəli inkişafı və rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinin əsas vasitəsi kimi dayanıqlı inkişaf qəbul edilir. Eyni zamanda bu dövr dünya üzrə ekoloji problemlərin kəskinləşdiyi bir dövrdür. Bu vəziyyət ekologiyalaşdırmanın işlək və səmərəli alətlərinin formalaşdırılmasını zəruri edir. Bu alətlərdən biri kimi yaşıllıq innovasiyaların tətbiqi çıxış edir. Yaşıllıq innovasiyalar əksər ekoloji problemləri səmərəli şəkildə həll etmək iqtidarındadır. Dövlətlər tərəfindən yürüdülməsinə siyasət əsasən sosial-iqtisadi problemlərin həllinə yönəldilir ki, bu da bir sıra hallarda ekologiyaya zişansız ötürşür. Bu baxımdan yaşıllıq innovasiyaların stimullaşdırılması mexanizmini formalaşdırmaq zəruridir.

İnsanın keyfiyyətli həyat tərzi dayanıqlı inkişafa nail olma səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Dayanıqlı inkişaf dedikdə, cəmiyyətin elə inkişaf səviyyəsi nəzərdə tutulur ki, o, insanların tələbatlarını keyfiyyətli şəkildə təmin etməyə imkan versin. Belə inkişaf sosial, iqtisadi və ekoloji baxımdan bir-birilə uyğunluq təşkil edən inkişafdır.

Dayanıqlı inkişafın əsas məqsədləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının konfranslarında müəyyənləşdirilmiş və prioritet kimi “yaşıllıq iqtisadiyyat”ın formalaşdırılması xüsusi qeyd edilmişdir. BMT-nin qətnamə layihəsi yaşıllıq iqtisadiyyatı cəmiyyətin dayanıqlı inkişafının əsas aləti kimi fərqləndirir[1]. Belə inkişaf ətraf mühitə ziyan vurmadan cəmiyyətin rifah halının yüksəldilməsinə imkan verən iqtisadiyyatın inkişafıdır. Yaşıllıq iqtisadiyyatın əsas prioriteti karbon emissiyalarının azaldılması və enerji səmərəliliyinin artırılmasıdır. Bu baxımdan yaşıllıq innovasiyalara ölkənin dayanıqlı inkişafa nail olmasının əsas amili kimi baxılması aktualdır. Əgər iqtisadiyyat xammal yönümlüdürsə, onda bu, ətraf mühiti mühafizə etməklə əhəlinin rifahının yüksəldilməsinə imkan verən innovasiyalı inkişafı uyğun gəlmir. Ona görə də dayanıqlı inkişaf və yaşıllıq iqtisadiyyat anlayışlarını tam mənası ilə anlamaq lazımdır. İnnovasiyalı inkişafda hər şeydən əvvəl, ekoloji təmiz məhsulların yaradılması nəzərdə tutulur.

BMT-nin Ətraf Mühitə üzrə proqramına görə yaşıllıq iqtisadiyyat elə bir iqtisadiyyatdır ki, o, ətraf mühitlə bağlı riskləri əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaqla əhəlinin rifahının uzun müddətə yüksəldilməsinə və sosial ədaləti təmin edir[4]. Qeyd olunan proqramda ekologiyalaşdırma istiqamətləri kimi aşağıdakılar göstərilir:

- energetika və nəqliyyatın ekologiyalaşdırılması;

- orqanik əkinçilik və kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı;
- su ehtiyatlarının mühafizəsi;
- “yaşıl” binaların tikintisi;
- meşələrin bərpası;
- təmiz su və sanitariya;
- bərk məişət tullantılarının yenidən emalı və ləğvi;
- ekosistemin qorunması və səmərəli idarə olunması və s.

Hazırda qeyd olunan bütün istiqamətlər üzrə Azərbaycanda struktur və dinamik təhlil, habelə digər ölkələrə nisbətən müqayisəli təhlil aparmaq üçün kifayət qədər ətraflı statistik informasiyalar olmasa da ölkəmizin yaşıl innovasiyaların inkişafı potensialı yüksəkdir. Malik olduğumuz təbii ehtiyatlar və innovasiya potensialı bunu deməyə əsas verir. Ölkəmizdə yaşıl innovasiyaların inkişafı və tətbiqində xarici ölkələrin təcrübəsindən də yararlanmaq mümkündür. Məsələn, bəzi ölkələrdə yaşıl innovasiyaların təşviqi məqsədilə ətraf mühiti daha çox çirkləndirən müəssisələrin yaşıl innovasiyadan istifadədə kreditləşmə siyasətinin yürüdülməsi tətbiq olunur. Bununla yanaşı, vergi subsidiyalarının da tətbiqi yaşıl innovasiyalara daha çox investisiyaların yönəldilməsini təşviq edə bilər. Yaşıl innovasiyalara üstünlük verməklə investisiyaların bir hissəsinin müvafiq innovasiyalara yönəldilməsi ətraf mühitin keyfiyyətinin və sosial rifahın yaxşılaşdırılmasına xidmət edə bilər.

S.N. Bobilevin fikrincə, sosial, iqtisadi və ekoloji baxımdan həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsindən danışarkən kəmiyyət göstəricilərinə deyil, keyfiyyət göstəricilərinə diqqət yetirmək lazımdır [5]. Digər bir məsələ isə ondan ibarətdir ki, yaşıl innovasiyaların tətbiqi zamanı xarici təcrübədən yararlanarkən milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətləri və onu səciyyələndirən göstəricilər də nəzərə alınmalıdır.

Avropanın EaP GREEN proqramına görə yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqinin səmərəliliyi iki kəmiyyətlə, yəni əlavə dəyər və enerji tutumluluğu ilə dəyərləndirilə bilər [2].

İ.L.Derevyaqoya görə yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi səmərəliliyi investisiyaların həcmi göstəricisi və onun ÜDM-ə nisbəti göstəricisi ilə ölçülə bilər [3]. Bu onunla bağlıdır ki, yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi texnoloji dəyişikliklərin olmasını tələb edir. Belə ki, məhz investisiyalar uzun müddətli perspektiv üçün iqtisadi artımın mənbəyi rolunda çıxış edir.

Sənaye Azərbaycan iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən biri olduğundan o, iqtisadiyyatın yaşıl inkişafının əsas istiqamətlərindən hesab oluna bilər. Sənayedə yaşıl iqtisadiyyatın prinsiplərinin tətbiq səmərəliliyinin müxtəlif göstəricilərlə səciyyələndirilməsi mümkündür. Bu göstəricilər iqtisadi və texniki-iqtisadi göstəricilər kimi iki qrupda birləşdirilə bilər. İqtisadi göstəricilər əsasən nisbi kəmiyyətlər olaraq çıxış edir. Bunlara əlavə dəyərin həcmnin əsas kapitalla nisbəti, investisiyaların həcmnin əsas kapitalla nisbəti, subyektin mənfəətinin investisiyaların həcminə nisbəti və subyektin dövryyəsinin həcmnin əsas fondların həcminə olan nisbəti kimi göstəriciləri şamil etmək olar.

Texniki-iqtisadi göstəricilər olaraq isə ÜDM-nin enerji tutumluluğu, bir məşğula düşən enerji istehlakı, istehsal olunmuş hər məhsul vahidinə düşən enerji məsrəfi, ətraf mühitin mühafizəsi üzrə investisiya həcmi, ekoloji innovasiyaların həcmi göstəriciləri nəzərdən keçirilə bilər. Yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi məsələlərinin statistik təhlili zamanı qeyd olunan göstəricilərin dinamikada təhlilinə ayrıca fikir verilməlidir. Çünki, belə təhlil zaman keçdikcə ölkədə yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqinə nail olma dərəcəsini qiymətləndirməyə imkan verə bilər. Bundan əlavə müvafiq iqtisadiyyatın tətbiqini sürətləndirmək məsələlərini, habelə müqayisəli təhlili aparmaq üçün xarici ölkələrin bu sahədə hansı göstəricilərdən istifadə etməsini də araşdırmaq çox önəmlidir.

Ədəbiyyat

1. Агаева Л.К. Зеленые инноваций как фактор устойчивого развития России //Л.К. Агаева// Экономика и предпринимательство. – 2022. – № 4 (141), - С. 145-149
2. Экологизация экономики в странах восточного партнерства ЕС. Программа EaP GREEN [электронный ресурс]. URL:https://www.oecd.org/environment/outreach/EaP_GREEN-Brochure-Russian-2014.pdf

3. Деревяго, И.П. Условия и возможности перехода экономики к зеленому росту [Текст] / И.П. Деревяго // Белорусский экономический журнал. – 2020. - № 4(93). – С. 20-35
4. Зеленая экономика // ООН: Программа по окружающей среде URL: [https:// www.unep.org/ru](https://www.unep.org/ru)
5. Зеленая экономика и цели устойчивого развития для России: коллективная монография / Под науч. ред. С.Н.Бобылева, П.А.Кирюшина, О.В.Кудрявцевой.- М.:Экономический факультет МГУ имени М.В.Ломоносова, 2019. - 284с

Резюме

Исмаилова Л.Ф.

Зеленая экономика и устойчивое развитие

В условиях обострения экологических проблем и на фоне изменения климата страны вынуждены развивать свои экономики по-новому. Это сделало необходимым использование таких понятий, как устойчивое развитие и зелёная экономика, а также внедрение эффективных механизмов их реализации. В данной статье раскрывается сущность устойчивого развития и его характерные особенности. Кроме того, представлена информация о показателях эффективности применения зелёной экономики. Также отмечается, что при внедрении зелёной экономики в нашей стране может быть полезен опыт стран, обладающих соответствующей практикой в данной сфере.

Ключевые слова: зеленая экономика, зеленая инновация, устойчивое развитие, экологизация, окружающая среда

Summary

Ismailova L.F.

Green Economy and Sustainable Development

In a period of aggravating environmental problems, the countries are already forced to develop their economies differently. This was necessary to use the concepts such as sustainable development and green economy and the lunch of their effective application was inevitable. In this regard, the essence of sustainable development in the article has been announced. Here, as well as the efficiency of the implementation of the green economy was reported. The article also noted that the use of the experience of the countries in this area in the application of the green economy in our country can be useful.

Key words: green economy, green innovation, sustainable development, ecology, environment

AZƏRBAYCAN KƏND TƏSƏRRÜFATINDA YAŞIL İQTİSADİYYATIN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ TƏBİİ RESURLARDAN İSTİFADƏ STRATEGİYALARI

Köçərli Hicran Rafiq qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan
kocerlih@gmail.com

Xülasə: Dayanıqlı inkişafın mühüm istiqamətlərindən biri olan yaşıl iqtisadiyyat, təbii resurslardan səmərəli və ətraf mühitə zərər vermədən istifadəni təşviq edir. Bu yanaşma xüsusilə kənd təsərrüfatı kimi resursasılı sahələr üçün aktualıq kəsb edir. Azərbaycan Respublikasında da kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı, həm iqtisadi artımın təmin edilməsi, həm də regionların sosial rifahının yüksəldilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu məqalədə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı sektorunda yaşıl iqtisadiyyatın təşəkkülü, tətbiq olunan strategiyalar və perspektiv inkişaf istiqamətləri araşdırılacaqdır.

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, yaşıl iqtisadiyyat, təbii resurslar, dayanıqlı inkişaf, ekoloji tarazlıq, torpaq istifadəsi, su ehtiyatları

Yaşıl iqtisadiyyat, təbii resurslardan səmərəli istifadə etməklə yanaşı, ətraf mühitin qorunmasına və ekoloji davamlılığa diqqət yetirən iqtisadi inkişaf modelidir. BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı (UNEP) yaşıl iqtisadiyyatı "insanların rifahını artıran, sosial ədaləti təmin edən və ekoloji böhranı ciddi şəkildə azaldan iqtisadi sistem" olaraq müəyyən edir. Kənd təsərrüfatı sektoru yaşıl iqtisadiyyatın prioritet sahələrindən biri hesab olunur. Çünki kənd təsərrüfatı həm torpaq, su, enerji kimi təbii ehtiyatlardan istifadə edir, həm də atmosfərə buraxılan zərərli qazlar və tullantıların miqdarını artırır. Yaşıl prinsiplər çərçivəsində qurulmuş kənd təsərrüfatı həm məhsuldarlığı artırır, həm də ekosistemləri qorumağa şərait yaradır.

Yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi kənd təsərrüfatında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən aşağıdakı sahələri əhatə edir[1, s. 120]:

- torpaq və su ehtiyatlarının davamlı idarə edilməsi;
- aqrotekniki metodların təkmilləşdirilməsi və təbii gübrələrin istifadəsi;
- bərpa olunan enerji mənbələrinin tətbiqi;
- suvarma sistemlərinin müasir və suya qənaətli texnologiyalar əsasında qurulması;
- biomüxtəlifliyin qorunması və ekoloji tarazlığın təmin edilməsi.

Bu yanaşmalar kənd təsərrüfatında həm iqtisadi səmərəliliyi, həm də ekoloji təhlükəsizliyi təmin etməyə imkan verir. Buna görə də, yaşıl iqtisadiyyat kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafında mühüm rol oynayır. Azərbaycan Respublikasında son illərdəki iqtisadi islahatlar çərçivəsində kənd təsərrüfatının yaşıl iqtisadiyyat prinsipləri ilə inkişaf etdirilməsi dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən biri halına gəlmişdir. Təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsi və ətraf mühitin qorunması məsələləri "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" kimi strateji sənədlərdə əks olunmuşdur.

Azərbaycan kənd təsərrüfatında yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı bir neçə əsas istiqamət üzrə həyata keçirilir:

Aqrar sektorda bioloji və orqanik gübrələrə üstünlük verilməsi, kimyəvi maddələrin və pestisidlərin azaldılması məqsədilə ardıcıl tədbirlər görülür. Ekoloji təmiz məhsulların istehsalına dəstək olaraq fermerlərə subsidiya və texniki yardım verilir. Su ehtiyatları məhdud olan ölkələrdən biri olan Azərbaycanda kənd təsərrüfatında suya qənaət edən damcılı suvarma texnologiyalarının tətbiqi artırılmaqdadır. Dövlət bu sistemlərə subsidiyalar ayırır və fermerləri təşviq edir.[2, s. 78]. Kənd təsərrüfatı təsərrüfatlarında günəş enerjisi panelləri və bioenerji texnologiyalarının istifadəsi təşviq edilir. Bu texnologiyalar kənd yerlərində enerji asılılığını azaldır və karbon izinin də kiçilməsinə kömək edir. Torpaq eroziyası və şoranlaşma ilə mübarizə tədbirləri, torpaq analizi və meliorasiya işləri yaşıl kənd təsərrüfatının əsas komponentlərindəndir. Dövlət vəsaiti ilə torpaqların münbitliyinin artırılması məqsədilə müxtəlif layihələr həyata keçirilir. Kənd təsərrüfatı tullantılarının təkrar emalı da ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını alır və əlavə iqtisadi dəyər yaradır.

Azərbaycan kənd təsərrüfatında yaşıl iqtisadiyyatın təşəkkülü hələ ilkin mərhələdə olsa da, bu sahədə atılan ardıcıl addımlar və tətbiq edilən müasir strategiyalar gələcəkdə daha davamlı, ekoloji baxımdan təhlükəsiz və iqtisadi cəhətdən səmərəli bir kənd təsərrüfatı modelinin formalaşmasına zəmin yaradacaq. Kənd təsərrüfatı sektorunun davamlı inkişafı təbii resursların — torpaq, su, günəş enerjisi və bioloji müxtəlifliyin səmərəli və düzgün idarə olunmasından birbaşa asılıdır. Bu səbəbdən, ekosistemin qorunması və gələcək nəsillər üçün resursların saxlanması məqsədilə konkret strategiyalar hazırlanmalı və tətbiq olunmalıdır. Bu strategiyalar əsasən aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir:

- ✓ Aqroekoloji planlaşdırmanın tətbiqi – torpaq və su ehtiyatlarının ekoloji əsaslarla bölgü və istifadəsi;
- ✓ Rəqəmsal kənd təsərrüfatı texnologiyalarının genişləndirilməsi – “ağıllı suvarma”, “e-kənd təsərrüfatı” və digər innovativ həllərin tətbiqi;
- ✓ Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin təşviqi – günəş və külək enerjisində əsaslanan kənd təsərrüfatı təsərrüfatlarının yaradılması;
- ✓ Orqanik və zərərsiz istehsal metodlarının dəstəklənməsi – kimyəvi gübrələrin və pestisidlərin məhdudlaşdırılması;

✓ Təhsil və maarifləndirmə tədbirlərinin gücləndirilməsi – fermerlərin ekoloji və yaşıl texnologiyalar barədə biliklərinin artırılması.

Bu istiqamətlər üzrə həyata keçirilən tədbirlər Azərbaycanın kənd təsərrüfatında ekoloji tarazlığı qorumağa, məhsuldarlığı artırmağa və uzunmüddətli iqtisadi dayanıqlığı təmin etməyə xidmət edir.

Təbii resursların coğrafi mövqeyi, keyfiyyəti və istifadəyə yararlılığı ilə bağlı elektron xəritələr və məlumat bazalarının yaradılması kənd təsərrüfatı sahəsində daha məqsədyönlü planlaşdırma və qərar qəbul etməyə imkan verir. Bu yanaşma, xüsusilə aqrar torpaqların və su ehtiyatlarının idarə olunmasında əhəmiyyətlidir[3, s. 109]. Müxtəlif aqroekoloji zonaların torpaq-iqlim şəraitinə uyğun bitkilərin əkilməsi və torpaq istifadəsinin tənzimlənməsi, torpaq degradasiyasının qarşısını alır və məhsuldarlığı artırır. Bu yanaşma, həmçinin kənd təsərrüfatının regional ixtisaslaşmasını təmin edir. Kənd təsərrüfatında su ehtiyatlarının idarə olunması istiqamətində strateji məqsədlər arasında suyun təkrar istifadəsi, bəndlərin və suvarma sistemlərinin modernləşdirilməsi və suya qənaət edən texnologiyaların tətbiqi vardır. Kənd təsərrüfatı istehsalında kimyəvi maddələrin istifadəsinin məhdudlaşdırılması, həmçinin suyun keyfiyyətinin qorunması vacib məsələlərdəndir.

Azərbaycan kənd təsərrüfatı iqlim dəyişikliklərindən ciddi təsirlənən sahələrdən biridir. Bu səbəbdən, kənd təsərrüfatı strategiyalarında su stressinə dözümlü bitki növlərinin yetişdirilməsi, ekosistem əsaslı yanaşmaların tətbiqi və aqro-meşə təsərrüfatı sistemlərinin təşviqi vacibdir. Milli genofondun qorunması, yerli növlərin seleksiyası və kənd təsərrüfatı bitki və heyvan növlərinin genetik ehtiyatlarının idarə edilməsi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün önəmli amillərdən biridir[4, s. 20].

Təbii resursların idarə olunması ilə bağlı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, monitoring sistemlərinin gücləndirilməsi və bu sahədə fəaliyyət göstərən qurumların koordinasiyası strateji idarəetməni effektiv hala gətirir. Dövlət proqramlarında yaşıl iqtisadiyyatın və təbii resurslardan səmərəli istifadənin təşviqinə dair konkret hədəflər müəyyən olunur. Azərbaycan kənd təsərrüfatında yaşıl iqtisadiyyatın təşəkkülü və təbii resurslardan istifadə strategiyaları, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı və ekoloji tarazlığın qorunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təbii resursların dayanıqlı və effektiv idarə olunması kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın artması, ətraf mühitin mühafizəsi və regionların balanslı inkişafı üçün əsas şərt kimi qalır.

Hazırda yaşıl texnologiyaların tətbiqi, iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma, torpaq və su resurslarının səmərəli istifadəsi, ekoloji balansın qorunması və hüquqi-normativ tənzimləmələrin təkmilləşdirilməsi istiqamətində atılan addımlar, gələcəkdə kənd təsərrüfatı sektorunun daha dayanıqlı və rəqabətqabiliyyətli olmasına imkan yaradacaq. Bu səbəbdən, kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsi və yaşıl iqtisadiyyat modelinə keçid Azərbaycanın inkişafı üçün prioritet məsələ olmalıdır və sistemli şəkildə dəstəklənməlidir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H. Kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafı problemləri. – Bakı: Elm və Təhsil, 2020. – 240 s.
2. Heydərov, R. Azərbaycan iqtisadiyyatında yaşıl inkişaf strategiyası. – Bakı: Təfəkkür, 2021. – 210 s.
3. Quliyev, F., Məmmədov, E., Hüseynov, A. Təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi. – Bakı: ADNA nəşriyyatı, 2019. – 198 s.
4. FAO. Sustainable Agricultural Development: Azerbaijan Country Report. – Roma: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2021. – 56 s.
5. UNEP. Green Economy and Sustainable Agriculture in Central Asia and the Caucasus. – Nairobi: United Nations Environment Programme, 2020. – 72 s.

Резюме
Кочарли Х.Р.

Развитие зеленой экономики в сельском хозяйстве Азербайджана и стратегии использования природных ресурсов

Устойчивое развитие является одним из важнейших направлений, и зеленая экономика способствует эффективному использованию природных ресурсов с минимальным воздействием на окружающую среду. Этот подход особенно актуален для таких ресурсозависимых отраслей, как сельское хозяйство. В Республике Азербайджан развитие сельскохозяйственного сектора имеет особое значение как для обеспечения экономического роста, так и для повышения социальной благосостояния регионов. В данной статье рассматривается развитие зеленой экономики в сельском хозяйстве Азербайджана, применяемые стратегии и перспективные направления развития.

Ключевые слова: сельское хозяйство, зеленая экономика, природные ресурсы, устойчивое развитие, экологический баланс, использование земли, водные ресурсы

Summary
Kocharli H.R.

The Development of Green Economy in Azerbaijan's Agriculture and Natural Resource Utilization Strategies

One of the key directions of sustainable development, green economy promotes the efficient use of natural resources without harming the environment. This approach is particularly relevant for resource-dependent sectors such as agriculture. In the Republic of Azerbaijan, the development of the agricultural sector is of special importance in terms of both ensuring economic growth and improving the social welfare of regions. This article will explore the development of green economy in Azerbaijan's agricultural sector, the strategies applied, and the prospective directions for development.

Key words: agriculture, green economy, natural resources, sustainable development, ecological balance, land use, water resources

YAŞIL İQTİSADİYYATIN STRATEJİ DAYANIQLIĞI VƏ İNTEQRASIYA MƏSƏLƏLƏRİ

Quliyeva Mətanət Gülbala qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

nermin.2006@mail.ru

Xülasə: *Məqalədə yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlığı məsələsi araşdırılır. Qlobal və regional integrasiya proseslərinin yaşıl iqtisadiyyata təsiri, strateji planlaşdırma və davamlı inkişaf kontekstində təhlil edilir. Yaşıl iqtisadiyyatın nəzəri əsasları, onun dayanıqlığını təmin edən amillər və bu istiqamətdə Azərbaycanın həyata keçirdiyi siyasətlər təqdim olunur. Məqalədə həmçinin texnologiya transferi, ekoloji standartlara uyğunlaşma və beynəlxalq əməkdaşlıq kimi integrasiyaya əsaslanan yanaşmalar vurğulanır.*

Açar sözlər: *yaşıl iqtisadiyyat, strateji dayanıqlıq, davamlı inkişaf, integrasiya, ekoloji siyasət*

Yaşıl iqtisadiyyat XXI əsrdə davamlı inkişafın əsas istiqamətlərindən biridir. Ətraf mühitin qorunması, resurslardan səmərəli istifadə və ekoloji tarazlığın təmin olunması kimi məqsədləri özündə birləşdirən bu iqtisadi model həm də sosial rifahın yüksəldilməsini hədəfləyir. Qlobal səviyyədə ekoloji çağırışların artması fonunda yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlığı daha da aktuallaşır.

Yaşıl iqtisadiyyat təbiətə minimum təsir göstərən, resurslardan səmərəli istifadə edən və eyni zamanda sosial və iqtisadi rifahı təmin edən modeldir. Dünya Bankı, BMT və digər beynəlxalq təşkilatlar bu konsepsiyanı iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə əsas mexanizmlərdən biri kimi dəyərləndirir. Strateji dayanıqlıq anlayışı iqtisadi sistemlərin uzunmüddətli sabitliyini və adaptasiya qabiliyyətini ifadə edir. Bu anlayış qeyri-müəyyənlik şəraitində çevik və davamlı iqtisadi model qurulmasını nəzərdə tutur.

Yaşıl iqtisadiyyatın strateji sabitliyini formalaşdıran əsas faktorlar sırasına siyasi qərarlılıq, maliyyə resurslarının mövcudluğu, texnoloji inkişaf, təhsil səviyyəsi və beynəlxalq tərəfdaşlıq daxildir. Bu amillərin hər biri sistemin davamlılığında mühüm rol oynayır. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı prosesində siyasi iradə əsas və həlledici rol oynayan ilkin amillərdən biri hesab olunur. Dövlətin bu istiqamətdə atdığı konkret addımlar, qəbul etdiyi strategiyalar, qanunvericilik bazasının yaradılması və müvafiq institutların formalaşdırılması yaşıl iqtisadiyyatın təməlini təşkil edir. Ekoloji təmiz enerji mənbələrinin inkişafı üçün dövlət tərəfindən vergi güzəştləri, subsidiya proqramları, yaşıl layihələrin prioritetləşdirilməsi və ictimai maarifləndirmə tədbirləri siyasi iradənin göstəricisidir. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı üçün kifayət qədər maliyyə resurslarının ayrılması və düzgün yönəldilməsi vacibdir. Bu sahəyə investisiya qoyuluşu, yaşıl fondların yaradılması, ekoloji layihələrə maliyyə dəstəyi və beynəlxalq maliyyə institutlarından kreditlərin cəlb edilməsi bu istiqamətdə mühüm rol oynayır. Məsələn, Yaşıl enerji layihələri, tullantıların təkrar emalı və ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqi üçün dövlət və özəl sektor tərəfindən maliyyələşdirilən layihələr.

Yeni və ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqi yaşıl iqtisadiyyatın texniki əsasını təşkil edir. Bu texnologiyalar enerjiden daha səmərəli istifadə etməyə, havaya buraxılan zərərli qazların azalmasına və təbii sərvətlərin daha ağıllı şəkildə istifadəsinə kömək edir. Eyni zamanda, rəqəmsal texnologiyaların və süni intellektin də yaşıl iqtisadiyyatın idarə olunmasında böyük rolu var. Məsələn, Günəş panelləri, külək turbinləri, ağıllı enerji sistemləri, tullantıların ayrılması və təkrar emalı texnologiyaları.

Təhsil və maarifləndirmə. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı üçün cəmiyyətdə ekoloji şüurun formalaşdırılması və yaşıl dəyərlərin təşviqi vacibdir. Məktəblərdə və universitetlərdə ekoloji mövzuların tədrisi, ixtisaslı kadrların hazırlanması, ekoloji savadlılığın artırılması bu istiqamətdə mühüm rol oynayır. Buna "Yaşıl məktəb" layihələrini, ekoloji təlimləri, universitetlərdə ətraf mühit üzrə ixtisasların genişləndirilməsini misal çəkə bilərik.

Ekoloji problemlər qlobal xarakter daşıdığı üçün beynəlxalq əməkdaşlıq zəruridir. Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün yaşıl iqtisadiyyatın irəliləyişinə beynəlxalq təcrübənin mənimsənilməsi, ekoloji innovasiyaların ölkəyə gətirilməsi, qlobal ekoloji təşəbbüslərdə iştirak və iqlim üzrə beynəlxalq razılaşmalara qoşulmaq mühüm dəstək rolunu oynayır. Məsələn, BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (DİM), Paris İqlim Sazişi, COP tədbirlərində iştirak və regional yaşıl enerji əməkdaşlıqları.

Azərbaycan yaşıl iqtisadiyyat istiqamətində strateji addımlar atır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur, eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikası yaşıl enerji zonası elan olunub. Bu qərar həmin ərazilərin bərpasında ekoloji prinsiplərin əsas götürüldüyünü göstərir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə bütün infrastruktur sıfırdan qurulduğu üçün, burada ən müasir, enerjiyə qənaət edən və ətraf mühitə minimum təsir göstərən texnologiyaların tətbiqi üçün unikal imkan yaranıb. Bu zonalarda günəş, külək və hidroenerji potensialı yüksəkdir və bu potensialın səmərəli istifadəsi həm daxili enerji təminatını gücləndirəcək, həm də yaşıl enerjinin ixracı üçün yeni imkanlar yaradacaq. Bu istiqamətdə nəzərdə tutulmuş strateji baxışlardan biri də bu ərazilərdə yaşıl enerji zonasının yaradılmasıdır. Hazırda həmin ərazilərdə infrastrukturun yenidən qurulması prosesi "yaşıl iqtisadiyyat" prinsipləri əsasında həyata keçirilir. Yeni inşa olunan şəhər, kənd və sənaye məkanlarında ekoloji standartlara riayət olunması əsas prioritet kimi müəyyən edilib.

Azərbaycanın gələcək inkişaf strategiyasında əsas istiqamətlərdən biri innovativ sənayeləşmə modelinin tətbiqidir. Bu kontekstdə, qeyri-neft sektorunun inkişafında enerjiyə və resurslara qənaət edən, ətraf mühitə zərər vurmayan texnologiyaların geniş tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə texnologiyalar istehsal prosesində həm ekoloji ziyanı minimuma endirir, həm də iqtisadi effektivliyi artıraraq davamlı inkişaf üçün yeni imkanlar yaradır. Yaşıl texnologiyaların tətbiqi nəticəsində karbon emissiyalarının azaldılması, su və enerji sərfiyyatının optimallaşdırılması, eləcə də tullantıların effektiv idarə olunması təmin

olunur. Bu, həm yerli ekosistemin qorunmasına, həm də beynəlxalq ekoloji standartlara uyğunlaşmağa şərait yaradır.

Hesab edilir ki, uzun illər ərzində yaranan ekoloji problemlərin kompleks həlli, yüksək səviyyəli ekoloji mühitin yaradılması resurslardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi gələcək illərdə iqtisadi inkişafa və sosial rifaha müsbət təsir edəcək.

Ekoloji təhsil və cəmiyyətin yaşıl iqtisadiyyat haqqında məlumatlandırılması çox vacibdir. Gələcək nəsillərin bu müasir iqtisadi model barədə məlumatlı olması və yaşıl iqtisadiyyatın əsas prinsiplərini dərk edib tətbiq edə bilməsi vacibdir. Yaşıl iqtisadiyyatın prinsiplərini öyrənən gənc nəsil, təkcə passiv izləyici deyil, həm də aktiv iştirakçı olmalıdır. Tullantıların təkrar emalı, ekoloji bina tikintisi və bərpa olunan enerji kimi yaşıl təşəbbüslər və layihələr cəmiyyətin fəal iştirakını stimullaşdıran əsas amillərdən biridir. Gənclər bu cür təşəbbüslərdə fəal iştirak etməklə həm özlərini inkişaf etdirə, həm də cəmiyyətdə pozitiv dəyişikliklər yarada bilərlər. Yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlığı onun milli və beynəlxalq səviyyədə effektiv planlaşdırılması və icrası ilə bağlıdır. Bu sahədə Azərbaycanın həyata keçirdiyi tədbirlər ölkənin regionda lider mövqeyini daha da möhkəmləndirir. Gələcək inkişaf üçün elmi əsaslara söykənən, resursların səmərəli istifadəsinə və beynəlxalq əməkdaşlığa əsaslanan siyasətlərin davam etdirilməsi zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər".
2. Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda Yaşıl Enerji Zonası Konsepsiyası. 2023
3. Dünya Ticarət Təşkilatı. Environmental Goods Agreement and Sustainable Trade. 2021
4. Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. Limits to Growth: The 30-Year Update. Chelsea Green Publishing. 2004
5. European Commission. A European Green Deal: Striving to be the first climate-neutral continent. 2020

Резюме

Кулиева М.Г.

Стратегическая устойчивость и вопросы интеграции зелёной экономики

В статье рассматривается вопрос стратегической устойчивости зелёной экономики. Анализируются влияние глобальных и региональных интеграционных процессов на развитие зелёной экономики в контексте стратегического планирования и устойчивого развития. Приведены теоретические основы концепции, факторы устойчивости и политику, проводимую Азербайджаном в этой сфере. Особое внимание уделено международному сотрудничеству, передаче технологий и экологическим стандартам как ключевым элементам интеграционного подхода.

Ключевые слова: *зелёная экономика, стратегическая устойчивость, устойчивое развитие, интеграция, экологическая политика*

Summary

Guliyeva M.G.

Strategic Resilience and Integration Issues of the Green Economy

This article examines the issue of strategic sustainability in the green economy. It analyzes the effects of global and regional integration processes on green economy development within the framework of strategic planning and sustainable development. The paper outlines the theoretical foundations of green economy, key factors affecting its sustainability, and Azerbaijan's policies in this area. Special emphasis is placed on international cooperation, technology transfer, and alignment with environmental standards as essential aspects of an integration-based approach.

Key words: *green economy, strategic resilience, sustainable development, integration, environmental policy*

POSTKONFLİKT ƏRAZİLƏRDƏ YAŞIL İQTİSADİYYATIN FORMALAŞMASINDA AQRAR SAHƏNİN MULTIPLİKATİV TƏSİRİ

Məhərrəmov Eldəniz Məzahir oğlu

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Bakı, Azərbaycan

emeherremov79@mail.ru

Xülasə: Məqalədə postkonflikt ərazilərdə yaşıl iqtisadiyyatın formalaşmasında aqrar sahənin multiplikativ təsiri araşdırılmışdır. Aqrar sahənin digər iqtisadiyyat sahələri ilə qarşılıqlı təsiri baxılmışdır. Aqrar sahənin yaşıl iqtisadiyyatın formalaşmasında və inkişaf etməsində rolu təhlil olunmuşdur. Azərbaycanın postkonflikt ərazilərində aqrar sahənin potensialı verilmişdir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə aqrar sahənin inkişafı hesabına yaşıl iqtisadiyyatın formalaşdırılması potensialı baxılmışdır. Müasir şəraitdə ölkənin postkonflikt ərazilərində yaşıl iqtisadiyyat quruculuğunda aqrar sahənin multiplikativ təsirinin artırılması üzrə təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, postkonflikt ərazilər, yaşıl iqtisadiyyat, aqrar sahə, aqrar sahənin multiplikativ təsiri

Müasir dövrdə global səviyyədə yaşıl iqtisadiyyat quruculuğu genişlənməkdədir. Elə iqtisadiyyat sahələri vardır ki, yaşıl iqtisadiyyatın formalaşmasında güclü potensiala malikdir. Belə sahələrdən biri də aqrar sektordur. Aqrar sahə bilavasitə kənd təsərrüfatından və kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü, emalı və istehlakçılara çatdırılmasını təmin edən sahələrdən ibarətdir. İstənilən ölkə üçün aqrar sahə son dərəcə vacib bir fəaliyyət sahəsidir. Aqrar sahə və onun əsas tərkib hissələrindən hesab olunan kənd təsərrüfatı vasitəsi ilə ölkə əhalisinin zəruri ərzaq məhsulları ilə təmin olunmaqla, ərzaq təhlükəsizliyində vacib amillərdəndir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı iqtisadiyyatın aqrar sektorunun ən mühüm məqsədidir. Aqrar sahənin özəlliyi ölkəni ərzaqla təmin etməklə bərabər, digər sənaye sahələrini istehsal üçün xammalla təmin etməkdir. Deməli, aqrar sahənin inkişafı ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün həlledici dərəcədə önəmlidir [6, s.160].

Azərbaycanın işğaldan azad olunan ərazilərinin kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələri məhsuldarlığına və keyfiyyət xüsusiyyətlərinə görə digər rayonlarla müqayisədə yüksək çəkiyə malikdir [4, s. 149]. Həmin ərazilərin torpaq-iqlim xüsusiyyətləri imkan verir ki, burada bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrini yüksək və səmərəli şəkildə inkişaf etdirmək mümkün olsun [2, s.91]. Artıq işğaldan azad edilmiş ərazilərdə, xüsusilə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu ərazisində - Laçın və Kəlbəcərdə əhalinin məskunlaşdırılması işləri aparılır və yerlərdə heyvandarlıq və arıçılığın inkişafı sahəsində kiçik və orta təsərrüfatlar üçün lazımı şərait yaradılıb. Oxşar perspektivləri Qubadlı rayonunda da görmək mümkündür. Burada müxtəlif növdə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı üzrə rəqabətqabiliyyətli müəssisələr şəbəkəsini, tərəvəz-meyvə, ipəkçilik, şərabçılıq və s. istehsalı sahələri üzrə sahibkarlığı inkişaf etdirmək imkanları mövcuddur.

Hələ sovetlər birliyi dövründə Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə rəqabətədavamlı aqrar sahə məhsulları, o cümlədən, toxuculuq sənayesi üçün əsas xammal növü olan yüz minlərlə ton pambıq istehsal olunurdu, əhalinin tələbatının əsas hissəsini ət və süd məhsulları ilə təmin edən heyvandarlıq kompleksləri fəaliyyət göstərirdi. İndi bu bölgələrdə sahibkarlığın inkişafına və potensial investorların cəlb edilməsinə imkan yaradan müasir nəqliyyat infrastrukturu inkişaf etdirilir [3, s.29].

Şərqi Zəngəzurun təbii şəraiti kənd təsərrüfatının inkişafı baxımından daha perspektivli sahə hesab olunan arıçılığın inkişafına imkan verir və həmin sahə çox qədim ənənələrə malikdir. Həmçinin, əlverişli iqlim şəraiti, yerli resurs bazası, ekoloji cəhətdən təmiz məhsulların istehsalı, böyük təcrübəyə malik yerli mütəxəssislərin olması və s. bu sahənin inkişafına təkan verən amillərdir. Bütün bunlar arıçılığın yaxın gələcəkdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında önəmli rol oynamasına geniş imkanlar yaradır. Qarabağ bölgəsinin təbii-iqlim şəraiti üzümçülüyn inkişafı üçün geniş imkanlara malikdir. Bu bölgələrin həm də

yaşıl enerji baxımından güclü potensialı vardır [7]. Regionda üzümçülüyn inkişafı, yüksək keyfiyyətli süfrə üzümünün müxtəlif sortlarının yetişdirilməsi, şərabçılıq bu sahədə istehsalın artırılmasına və digər emal müəssisələrinin kənd təsərrüfatı xammalına olan tələbatının daxili istehsal hesabına ödənilməsinə şərait yaradacaqdır. Bu da üzüm və şərab məhsullarının ixracının artmasına və sahə məhsullarının idxalının azalması ilə nəticələnəcəkdir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə mövcud su anbarlarından geniş istifadə olunması təkcə postkonflikt ərazilərdə deyil, həm də ölkənin müxtəlif regionlarında əkin sahələrinin su ilə təminatı probleminin müsbət həllinə zəmin yaradacaqdır. Tərtər rayonunun Suqovuşan rayonu ərazisində yerləşən Suqovuşan su anbarının tamamilə işğaldan azad edilməsi 20 min hektaradək ərazinin müntəzəm suvarılmasının təmin edilməsi deməkdir. İşğaldan azad edilən digər mühüm su anbarı Sərsəng su anbarıdır. Belə ki, ərazinin, o cümlədən Sərsəng su anbarının işğaldan azad edilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasının rayonlarında, o cümlədən Bərdə, Tərtər, Goranboy, Yevlax, Ağdam, və Ağcabədidə 100 min hektara yaxın ərazini suvarmaq mümkün olacaq. Bundan başqa, Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarında Xudafərin su anbarından istifadə 75 min hektar ərazinin suvarılması deməkdir. Su anbarlarının tam və rəşional istismarı bəzi ərazilərdə su çatışmazlığı probleminin müsbət həllinə, əkin sahələrinin genişləndirilməsinə və nəticədə məhsuldarlığın artmasına kömək edir [5, s.620].

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrobiznesin formalaşmasının zəruriliyi və əhəmiyyəti müvafiq dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinin görülməsi zərurətini aktuallaşdırır. Belə ki, aqrobiznes strukturlarının formalaşdırılması baxımından milli və xarici investisiya layihələrinin, eləcə də aqrar sahədə təsərrüfat subyektlərinin maliyyə dəstəyi mexanizminin təkmilləşdirilməsi xüsusilə önəmlidir. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyələşdirilməsi baxımından maliyyə-bank sektorunun rolu xüsusilə mühümdür

Azərbaycanda aqrar sektorun əsas sahələrindən sayılan kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı layihə və proqramların maliyyələşdirilməsində Kənd Təsərrüfatı Kredit və İnkişaf Agentliyi önəmli rol oynayır və həmin agentlik illik 7 və ya 12%-lik kreditlər təklif edir. Ölkəmizdə bir çox kredit təşkilatları kənd təsərrüfatı müəssisələrinə mikrokreditlər verir. “Aqrar Kredit” QSC kredit xidmətləri göstərməklə kənd yerlərinin inkişafına nail olmaq məqsədinə xidmət edən əsas qurumlardan biridir. Kreditləşmənin subyektləri müxtəlif təsərrüfatlar, habelə ailə təsərrüfatlarıdır. Əldə edilən maliyyə vəsaitləri kənd təsərrüfatı istehsalına, həmin sahə üçün maşın və avadanlıqlarının alınmasına, müxtəlif xidmətlərdən istifadəyə və bu sahədə məhsulların marketinq sisteminin təşkilinə sərf oluna bilər. Bundan əlavə, maliyyə resurslarının yeni mənbələri keçmiş məcburi köçkünlərin öz doğma torpaqlarına qayıtması proseslərini sürətləndirə bilər [1].

Ölkədə aqrar sənaye istehsalının inkişafında rəqabət qabiliyyətinin artırılması problemi həlledicidir. Rəqabət qabiliyyəti məhsulun bazarda uğurunu müəyyən edən istehlakçı və maya dəyəri xüsusiyyətlərinin kompleksi kimi başa düşülür. Şərqi Zəngəzurda və Qarabağda yaradılan aqrar sənaye müəssisələrinin inkişafı onların rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi hesabına təmin edilə bilər. Odur ki, həmin sahə müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi əsas prioritetlərdəndir.

Yaşıl iqtisadiyyatın formalaşmasında və Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının inkişafında aqrar sahənin multiplikativ təsirindən səmərəli istifadə etmək üçün bunlara daha çox diqqət yetirilməlidir:

- resurs potensialının inkişafı və səmərəli istifadəsi üçün yüksək texnologiyaların tətbiqi intensivləşdirilməlidir;
- aqrar sahədə bazar sferasının təkmilləşdirilməsi və istehsalçıların hazır məhsul və istehsal amilləri bazarlarına çıxışının asanlaşdırılması tədbirləri görülməlidir;
- aqrar-sənaye kompleksində iqtisadi fəal sahibkarlıq subyektlərinin formalaşdırılması, kənd təsərrüfatında istifadə olunan təbii ehtiyatların təkrar istehsalının yaxşılaşdırılması texnologiyaları tətbiq edilməlidir və s.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı. AR Prezidentinin 16 noyabr 2022-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

2. Əliyev, Ş.T. Ağdam və Füzuli rayonlarında postkonflikt ərazilərinin intensiv inkişafının Qarabağın dirçəldilməsində strateji əhəmiyyəti. Geostrategiya jurnalı, № 04 (70), s. 89-94.
3. Алиев, Ш., Маммадов, Э., Ахмедова, Т. (2022). Актуальные вопросы развития предпринимательства на освобождённых от оккупации землях Азербайджана. Scientific Collection «InterConf», (122), 26–32. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1183>.
4. Алиев, Ш.Т. Стратегическая важность возрождения Карабахского и Восточно-Зангезурского экономических районов Азербайджана// «Вопросы Истории» (Москва), № 6, 2022.– с.148-155.
5. Махмудов, Э.Г. Анализ ресурсного обеспечения агробизнеса в постконфликтной территории Азербайджана / Э.Г. Махмудов // Вестник Кыргызского национального аграрного университета им. К.И. Скрябина. – 2021. – № 2(56). – С. 617-622.
6. Потапов, А.П. Оценка перспектив формирования и использования ресурсного потенциала аграрного производства / А.П. Потапов // . – 2021. – № 1. – С. 160-163.
7. Aliyev, S. (2025). Strategic Importance of the Green Energy Zone in The Sustainable Development of the Karabakh Economic Region. International Conference on Next-Generation Innovations and Sustainability 2025. Futurity Research Publishing. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15199941>.

Резюме

Магеррамов Э.М.

Мультипликативное влияние аграрного сектора в формировании зеленой экономики на постконфликтных территориях

В статье рассматривается мультипликативный эффект аграрного сектора в формировании зеленой экономики на постконфликтных территориях. Рассмотрено взаимодействие аграрного сектора с другими отраслями экономики. Проанализирована роль аграрного сектора в формировании и развитии зеленой экономики. Приведен потенциал аграрного сектора на постконфликтных территориях Азербайджана. Рассмотрен потенциал формирования зеленой экономики за счет развития аграрного сектора на освобожденных территориях. В современных условиях выдвинуты предложения по повышению мультипликативного эффекта аграрного сектора в построении зеленой экономики на постконфликтных территориях страны.

Ключевые слова: *Азербайджан, постконфликтные территории, зеленая экономика, аграрный сектор, мультипликативный эффект аграрного сектора*

Summary

Maharramov E.M.

The Multiplicative Influence of the Agricultural Sector in the Formation of Green Economy in Post-Conflict Areas

The article examines the Multiplicative influence of the agricultural sector in the formation of a green economy in post-conflict areas. The interaction of the agricultural sector with other sectors of the economy is considered. The role of the agricultural sector in the formation and development of a green economy is analyzed. The potential of the agricultural sector in the post-conflict territories of Azerbaijan is presented. The potential for the formation of a green economy through the development of the agricultural sector in the liberated territories is considered. In modern conditions, proposals are put forward to increase the multiplier effect of the agricultural sector in building a green economy in the post-conflict territories of the country.

Key words: *Azerbaijan, post-conflict territories, green economy, agricultural sector, multiplier effect of the agricultural sector*

YAŞIL İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINDA RƏQƏMSAL MEXANİZMLƏRİN STRATEJİ ROLU

Məhərrəmov Emin Nazim oğlu

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti, Bakı, Azərbaycan

eminmag1999@gmail.com

Xülasə: Məqalədə yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında bir qrup dünya ölkələrində rəqəmsal mexanizmlərin strateji rolu tədqiq edilmişdir. Yaşıl iqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılmasının üstün cəhətləri və səmərəliliyi əsaslandırılmışdır. Rəqəmsal mexanizmlər əsasında iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin potensialından istifadənin modelləşdirilməsi məsələləri araşdırılmışdır. Xərclərin optimallaşdırılması və idarəetmə funksiyalarının təkmilləşdirilməsində rəqəmsal mexanizmlərin üstün cəhətləri verilmişdir. Müasir iqtisadi transformasiyalarda rəqəmsallaşmanın strateji əhəmiyyəti qeyd olunmuşdur. Yeni global çağırışlar kontekstində yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında rəqəmsal mexanizmlərin tətbiqi üzrə dünya ölkələrinin təcrübəsi ümumiləşdirilmişdir.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, dünya ölkələri, rəqəmsallaşma, rəqəmsal mexanizmlər, iqtisadiyyatın rəqəmsallaşdırılması

Qeyd edək ki, rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşdırılması əksər ölkələr - iqtisadi liderlər, o cümlədən ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniya, Çin, Sinqapur, Yaponiya və s. üçün prioritet sahələrdən biridir [3, s. 134]. XX əsrin 90-cı illərində bir sıra ölkələr artıq öz qanunvericiliklərində rəqəmsal terminlərdən fəal şəkildə istifadə etməyə başlayıblar. XXI əsrin əvvəllərində İKT-nin yayılması ilə bilavasitə əlaqəli olan qaydalar təsdiq edilməyə başlandı. İqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyası dövlətin meqatənzimləyici rolunun gücləndirilməsini nəzərdə tutan prosesdir [7, s. 380]. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı sahəsində xarici təcrübəni nəzərə alsaq, yeni rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi sahəsində ən böyük uğurları Sinqapur, Çin, İsveç, Norveç, ABŞ, Hollandiya, İsveçrə, Böyük Britaniya, Lüksemburq və Yaponiya kimi ölkələr əldə edib.

Bir məsələyə də diqqət yetirmək istərdik. ABŞ Ticarət Departamenti 12 departament tərəfindən hazırlanmış və 4 struktur bölmə tərəfindən reallaşdırılan rəqəmsallaşma proqramının həyata keçirilməsi üzrə aparıcı agentlikdir. Həmin struktur bölmələr Milli Telekommunikasiya və İnformasiya Agentliyi, Beynəlxalq Ticarət İdarəsi, ABŞ Patent İdarəsi, Milli Standartlar və Texnologiyalar İnstitutudur. ABŞ-da rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı baxımından fəaliyyət proqramı dörd əsas sahəni nəzərdə tutur: azad və açıq internet; şəbəkəyə inam və təhlükəsizlik; innovasiyalar və yeni texnologiyalar; giriş və peşəkar bacarıqlar. Danimarkada ev təsərrüfatlarının 95%-nin internetə çıxışı, hər bir vətəndaşın rəqəmsal pasportu var və bütün dövlət qurumları və bələdiyyələr vahid şəbəkəyə qoşulub ki, bu da bütün şöbələrə əlaqə qurmağa imkan verir. Internet vasitəsilə bütün əməliyyatları həyata keçirmək, çıxarışlar almaq, vergiləri ödəmək və hesabat göndərmək imkanına malikdir (sənədlərin elektron şəkildə göndərilməsi və qəbulu 5 dəqiqə çəkir).

Sinqapur regionda rəqəmsal xidmətlər ticarətində fəal iştirak edir, istehlakçılara rəqəmsal olaraq təqdim olunan müxtəlif xidmətlər ölkənin rəqəmsal iqtisadiyyatının mühüm hissəsini təşkil edir və rəqəmsal texnologiyaların sənayeyə nüfuzu artdıqca onların təsiri də artır [6, s. 346]. Bununla belə, rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı bütün iştirakçılar üçün yeni risklər yaradır və buna görə təhlükəsizliyin təmin edilməsinə yeni yanaşmalar tələb edir. İnstitusional nöqteyi-nəzərdən Sinqapurda dövlət orqanlarının rəqəmsal transformasiyası üzrə bütün iş spektrini əlaqələndirən xüsusi struktur yaradılmışdır. Ağıllı Millət və Rəqəmsal Hökumət Ofisi 2017-ci il mayın 1-də Baş Nazirlik Aparatının nəzdində yaradılmışdır və bu ofis əvvəllər mövcud olan bir sıra dövlət qurumlarının (Nazirlik yanında Rəqəmsal Hökumət İdarəsi, Maliyyə Nazirliyi, Rabitə və İnformasiya Nazirliyi və Baş Nazirlik Aparatında Ağıllı Millət Proqramı Ofisi) resurslarını və səlahiyyətlərini birləşdirmişdir.

Çində rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı əsasən elektron ticarət sisteminə önəmli təsir göstərüb [4, s. 42]. Məlumdur ki, COVID-19 pandemiyası Çinin iqtisadiyyatına böyük zərbə vurub. Buna baxmayaraq Çin

Ticarət Nazirliyinin məlumatına əsasən pandemiyanın geniş yayıldığı 2020-ci ildə ölkənin elektron ticarətinin inkişafı üç əsas istiqamətə əsaslanıb: elektron ticarətin transformasiyasının sürətləndirilməsi və istehlakın modernləşdirilməsi. Yeni sənayelər və onlayn ticarət modelləri sürətlə inkişaf etdi, distant təhsil üçün onlayn kursların satışı 140%, onlayn tibbi məsləhətləşmələrin sayı isə 73,4% artdı; transsərhəd elektron ticarətin sürətli inkişafının davam etdirilməsi. Ümumi transsərhəd elektron ticarətin həcmi 31,1% artımla 1,69 trilyon yuana çatdı; elektron ticarətin kənd yerlərinin inkişafı strategiyasının reallaşdırılmasına töhfəsi. 2020-ci ilin sonunda Çinin kənd yerlərində onlayn pərakəndə ticarətin həcmi 8,9% artaraq 1,79 trilyon yuan təşkil edib. Həmin ildə elektron ticarətin inkişafı kənd təsərrüfatının rəqəmsallaşdırılmasını və modernləşdirilməsini sürətləndirmiş, kənd əhalisinin rifahının yaxşılaşdırılmasına, kənd yerlərində innovasiyaların və sahibkarlığın inkişafına töhfə verir [1, s. 131].

Yaponiyada Hökumət səviyyəsində “Cəmiyyət 5.0” strategiyasının məqsədi texnoloji inkişafın istiqamətini müəyyənləşdirəcək və iri qeyri-dövlət şirkətlərini hamı üçün texnologiyalar yaratmağa həvəsləndirməkdir [5, s. 223]. Böyük şirkətlər üçün “Cəmiyyət 5.0” strategiyasının inkişafı insan potensialından maksimum istifadə etməyə imkan verir. Strategiyanın reallaşdırılması böyük maliyyə resursları tələb etməsinə baxmayaraq, cəmiyyətin həyatının yaxşılaşdırılmasında önəmli rola malikdir. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı və xüsusən də robot texnikasının tətbiqi sayəsində ucqar ərazilərdə işləyən avtonom avtobuslar artıq Yaponiyada sınaqdan keçirilib. Hökumət səviyyəsində “Cəmiyyət 5.0” strategiyasının məqsədi texnoloji inkişafın istiqamətini müəyyənləşdirmək və iri qeyri-dövlət şirkətlərini hamı üçün texnologiyalar yaratmağa həvəsləndirməkdir. Böyük şirkətlər üçün “Cəmiyyət 5.0” strategiyasının inkişafı insan potensialından maksimum istifadə etməyə imkan verəcək [10, s.588].

Böyük Britaniyada 2017-ci ilin aprel ayında “Rəqəmsal İqtisadiyyat Aktı” qəbul edilmişdir [11, s. 362]. Rəqəmsal Strategiyanın reallaşdırılmasında prioritetlik özəl biznesə verilir. Hökumətlə biznes arasında münasibətlər “açıq qapılar” prinsipi əsasında qurulur – hökumət biznesi sənaye sektorunun transformasiyası ilə bağlı öz baxışlarını ifadə etməyə dəvət edir, bunun əsasında dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı proqramı formalaşır. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafının sürətləndirilməsi problemlərinin birgə həlli üçün hökumət və rəqəmsal biznes nümayəndələrini birləşdirəcək milli platforma - Mədəniyyət, Media və İdman nazirinin rəhbərlik etdiyi forum da yaradılıb. Rəqəmsal strategiyada kadr problemlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu problemi həll etmək üçün rəqəmsal bacarıqların öyrədilməsi sahəsində sektorlararası dövlət-özəl əməkdaşlığı formalaşdırılıb ki, o, təhsilin bütün səviyyələrində təlim problemləri ilə məşğul olmağı və mövcud proqramları əlaqələndirməyi nəzərdə tutur. Kadr hazırlığı sahəsində hökumətin təşəbbüsləri həmçinin aşağıdakı sahələrdə rəqəmsal “boşluğun” aradan qaldırılmasına yönəldilir: əhalinin savadlılığının artırılması, məktəb müəllimlərinin hazırlığı və yenidən hazırlanması, qadınların texnologiya sektorlarına cəlb edilməsi və s. Böyük Britaniya genişmiqyaslı rəqəmsal və texnoloji optimallaşdırma proqramını həyata keçirir ki, bu da ölkəyə rəqəmsal liderlər arasında inamlı yer tutmağa imkan verib. İlk növbədə, elektron portalların inkişafını və dövlət qurumlarının vahid sistemdə birləşməsini özündə ehtiva edən IT transformasiyası həyata keçirilib.

Azərbaycanda da son illər yaşıl iqtisadiyyata keçid proseslərində rəqəmsal iqtisadiyyatın rolu artmaqdadır [2, s. 232]. Xüsusilə, Qarabağda və Şərqi Zəngəzurda yaşıl enerji zonaları yaradılmaqdadır [8]. Eyni zamanda ölkəmizdə davamlı inkişaf prinsiplərinin reallaşdırılmasında rəqəmsal mexanizmlərə üstünlük verilməkdədir [9, s. 428].

Yaxın perspektivdə global səviyyədə yaşıl iqtisadiyyat proseslərinin intensivləşdirilməsi gözlənilir və bu baxımdan rəqəmsal mexanizmin strateji rolu artacaqdır:

- Rəqəmsal mexanizmlər iqtisadiyyatın texnoloji baxımdan yenilənməsində əsas alətlərdən birinə çevrilməkdədir;
- İqtisadiyyatda səmərəliliyin artırılmasında rəqəmsal mexanizmlər və alətlər daha çox faydalıdır;
- Xərclərin optimallaşdırılmasında və iqtisadi mexanizmlərin daha məhsuldar tətbiqində rəqəmsal həllər yüksək səmərə verir və s.

Ədəbiyyat

1. Hacıyeva A.F. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişaf etmiş ölkələr arasında müqayisəsi. Gəncə: ADAU-nun Elmi əsərləri, 2024, s.129-134.
2. Qasımlı, V., Talibova, M., Quliyeva G., Müseyibov A., Mirzəyev F., Qədəşov A., Əhmədova G. Rəqəmsal iqtisadiyyat. Bakı: "Azprint" nəşriyyatı, 2023, 262 s.
3. Волков, К.А. Опыт построения цифровой экономики в США и Великобритании / К.А. Волков // РИСК: Ресурсы, Информация, Снабжение, Конкуренция. – 2019. – № 1. – С. 132-135.
4. Романова, Е.А. Цифровая экономика: опыт развития в Китае / Е.А. Романова // Контентус. – 2021. – № 2(103). – С. 39-47.
5. Скапенко, В.М. Цифровизация Японии: актуальные тенденции и перспективы развития / В.М. Скапенко, В.Д. Филиппова, С.В. Грицунова // Юность и знания - гарантия успеха - 2019. – С. 221-225.
6. Ставропольский, Ю.В. Цифровая экономика Сингапура / Ю. В. Ставропольский, А.Э. Муталимов // Социальная реальность виртуального пространства: материалы I Международной научно-практической конференции, Иркутск, 20–23 сентября 2019. – С. 345-347.
7. Alguliyev, R.M., Aliyev, A.G., Aliyev, Sh.T., Shahverdiyeva, R.O. Development of information support systems for management of innovative structures / The 8th IEEE International Conference on Application of Information and Communication Technologies (AICT2014), Astana, 2014. – 378-382.
8. Aliyev, S. (2025). Strategic Importance of the Green Energy Zone in The Sustainable Development of the Karabakh Economic Region. International Conference on Next-Generation Innovations and Sustainability 2025. Futurity Research Publishing. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15199941>.
9. Aliyev, Shafa. Priorities for strengthening Azerbaijan's economic security and sovereignty in the context of sustainable development //Sci. Educ. Innov. Context Mod. Probl. Issue 2, Vol. 8, 2025, IMCRA, pp. 420-446 . DOI: 10.56334/sei/8.2.29 - https://imcra-az.org/uploads/public_files/2025-04/aliyev-shafa.pdf.
10. Mamedov Z. F. Aliyev Shafa. Digitalization of the economy: analysis of influence on the banking sphere in Azerbaijan in the context of world experience// 55th International Scientific Conference on Economic and Social Development, Baku, Azerbaijan.: 25 June 2020, Book of Proceedings Vol. 2/4. P 584-591.
11. Megits, N., Aliyev, S., Pustovhar, S., Bielialov, T., & Prokopenko, O. (2022). The «Five-Helix» Model as an effective way to develop business in Industry 4.0 of selected countries. Journal of Eastern European and Central Asian Research, 9(2), 357-368. <https://doi.org/10.15549/jeecar.v9i2.920>.

Резюме

Магеррамов Э.Н.

Стратегическая роль цифровых механизмов в развитии зеленой экономики

В статье рассматривается стратегическая роль цифровых механизмов в развитии зеленой экономики в группе стран мира. Обоснованы преимущества и эффективность цифровизации зеленой экономики. Исследованы вопросы моделирования использования потенциала различных отраслей экономики на основе цифровых механизмов. Приведены преимущества цифровых механизмов в оптимизации затрат и улучшении функций управления. Отмечено стратегическое значение цифровизации в современных экономических преобразованиях. Обобщен опыт стран мира по применению цифровых механизмов в развитии зеленой экономики в условиях новых глобальных вызовов.

Ключевые слова: зеленая экономика, страны мира, цифровизация, цифровые механизмы, цифровизация экономики

Summary

Magerramov E.N.

The Strategic Role of Digital Mechanisms in the Development of the Green Economy

The article studies the strategic role of digital mechanisms in the development of the green economy in a group of countries around the world. The advantages and effectiveness of digitalization of the green economy are substantiated. The issues of modeling the use of the potential of various sectors of the economy based on digital mechanisms are investigated. The advantages of digital mechanisms in optimizing costs and improving management functions are given. The strategic importance of digitalization in modern economic transformations is noted. The experience of countries around the world on the application of digital mechanisms in the development of the green economy in the context of new global challenges is summarized.

Key words: green economy, countries of the world, digitalization, digital mechanisms, digitalization of the economy

YAŞIL TEKNOLOGİYALARIN TƏTBİQİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Məlikova Leyli Əfras qızı

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

malikova.leyli.afra@bsu.edu.az

Xülasə: Məqalədə yaşıl texnologiyaların tətbiqinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılmışdır. Qlobal transformasiyalar şəraitində yaşıl texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır. Yaşıl iqtisadiyyatın strukturunda yaşıl texnologiyaların önəmli rolu və əhəmiyyəti qeyd olunmuşdur. İstehsal və iqtisadiyyat sahələrinin modernləşdirilməsində yaşıl texnologiyaların müstəsna rolu verilmişdir. Ətraf mühitin qorunmasında və ekoloji dayanıqlığın gücləndirilməsində yaşıl texnologiyaların səmərəliliyi bildirilmişdir. Yeni çağırışlar dövründə yaşıl texnologiyaların üstün cəhətləri və rasionallığı üzrə ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, yaşıl texnologiyalar, yaşıl texnologiyaların tətbiqinin təkmilləşdirilməsi; yaşıl texnologiyaların səmərəliliyi, yaşıl texnologiyaların üstünlükləri

Yaşıl texnologiyalara tələbat daim artır, çünki bu, dayanıqlı inkişafa, ətraf mühitin çirklənməsinin minimuma endirilməsinə, tullantıların təkrar emalına, resurslara qənaət və resurs səmərəliliyinə, istehsalın modernləşdirilməsinə, yeni texnologiyaların tətbiqinə və ümumilikdə istehsalın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına ciddi töhfədir [5, s.427]. İstehsal sənayesində yaşıl texnologiyaların tətbiqi yaşıl ekologiya sahəsində innovasiyaların stimullaşdırılmasını və ekoloji pozuntulara görə cəzaların sərtləşdirilməsini nəzərdə tutan müvafiq dövlət siyasəti mexanizmlərinə əsaslanır. Qabaqcıl dünya ölkələri iqtisadiyyatın bütün sahələrində və məhsulun həyat dövrünün bütün mərhələlərində - məhsulların layihələndirilməsi və istehsal proseslərindən tutmuş onların emalı və son utilizasiyasına qədər yaşıl texnologiyalar tətbiq edirlər. Yaşıl texnologiyaların tətbiqi ilə resurs istehlakının azaldılmasında və istehsal proseslərinin təşkilindən yaranan əlavə məhsulların istifadəsinin genişləndirilməsində uğurlar əldə edilir. Məsələn, yeni minillikdə soyuducular XX əsrin 70-ci illərində istehsal edilmiş soyuducularla müqayisədə 75% az elektrik enerjisi istehlak edir, habelə, onların böyük gücü var.

Yaşıl texnologiyaların tətbiqi üçün ən vacib sahə bütün mövcud istehsala birbaşa təsir göstərən energetika sənayesidir. Bu sahədə əsas istiqamət yeni enerji mənbələrinin, ilk öncə bərpa olunan enerji mənbələrinin enerji səmərəliliyinin artırılmasıdır. Bu mənbələr tükenməz ehtiyatlardır və onların əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, tsiklik xarakter daşıyan təbii proseslərdən əldə edilir. Həmin təbii enerji mənbələrindən istifadə edərkən neftin, qazın, kömürün və onların emal məhsullarının yandırılmasından

alınan enerji ilə müqayisə olunan enerji əldə etmək mümkündür [3, s.289]. Ən sadə və effektiv texnologiyalar binaların istilik izolyasiyasını yaxşılaşdıran, nəqliyyat vasitələrində yüngül materiallardan istifadə edən, enerjiyə qənaət edən, kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanma üsullarını təkmilləşdirən texnologiyalardır. Ekoloji texnologiyaların inkişafını stimullaşdıran irimiqyaslı dövlət proqramları, habelə xüsusi tədqiqat mərkəzləri və fondlar vergilər, subsidiyalar və digər dövlət siyasəti tədbirləri, yaşıl texnologiyaların inkişafı üçün də stimül rolunu oynaya bilər [1, s.29]. Yaşıl texnologiyaların faydalarına aiddir: tullantıların təkrar emalı və utilizasiyasına kömək edir; ekoloji cəhətdən təmizdir, çünki ətraf mühitə sıfır və ya daha az zərərli materiallar buraxılır; yaşıl texnologiyaların saxlanması çox qənaətcildir; yaşıl məişət texnikası enerjiyə qənaət etməyə kömək edir; yaşıl texnologiyalar ekosistemin sağlamlığını bərpa etməyə kömək edir və s.

Yaşıl texnologiyalar təbii ehtiyatların istehlakını əhəmiyyətli dərəcədə azalda və əlavə məhsulların istifadəsini genişləndirə bilər. Məsələn, tullantısız istehsalın yaradılması bir sıra iqtisadi və texnoloji problemlərin həllinə təsir edəcək çox uzun prosesdir. Tamamilə tullantısız istehsalə nail olmaq demək olar ki, mümkün deyil, lakin qalıq material əhəmiyyətli dərəcədə minimuma endirilə bilər. Yaxşı qurulmuş tullantısız və az tullantılı istehsal logistikası sadələşdirəcək və xammal xərclərini azaldacaq. Bu, azaldılmış məsrəflər və artan mənfəət şəklində son məhsulun maya dəyərində əks olunacaq. Belə texnologiyalardan istifadə edərkən xammala tələbat artacaq [2, s.48]. Yaşıl texnologiyalar həmçinin kritik qalıq yanacaq ehtiyatlarını tükəndirməyən alternativ enerji mənbələri təmin etməyə çalışır [4]. Azot və karbon qazı kimi istixana qazlarının emissiyalarını azaltmaqla global istiləşmə ilə mübarizə aparmaq da vacibdir. Buna nail olmaq məqsədilə yaşıl texnologiyalar günəş enerjisi, yanacaq hüceyrələri, külək enerjisi və geotermal enerji kimi formaldan istifadə edir. Bu bərpa olunan enerji mənbələrinə əlavə olaraq, yaşıl texnologiyalar batareyanın saxlanması, yaşıl bina və metal köpüklər kimi yanşmalar da təklif edir.

Daynıqlı inkişaf baxımından yaşıl texnologiyalardan istifadənin səmərəliliyi ilə bağlı ümumiləşdirmələr aparmışıq:

- Layihənin təşəbbüskarı tərəfindən layihələndirmə mərhələsində və mövcud istehsalın inkişafı üçün yaşıl texnologiyaların seçilməsi, bu, ilk öncə, uzun müddətli müəssisə konsepsiyasının hazırlanmasında, rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsində mühüm addımdır;

- Yaşıl texnologiyalar ən son inkişaflara və müxtəlif innovasiyalara əsaslandığı üçün daha qənaətcil olur;

- Yaşıl texnologiyaların resurs və enerji səmərəliliyi gələcəkdə müəssisələrin əməliyyat xərclərini azaltmağa imkan verir və onların ekoloji cəhətdən təmiz olması ətraf mühitə mənfi təsirlərə görə ödənişləri azaldır;

- Yaşıl texnologiyaların ətraf mühitə uyğunluğu sənayelərin layihələndirilməsi, tikintisi və istismarı, davamlı inkişafın təmin edilməsi və layihələrin reallaşdırılması zamanı ekoloji riskləri də azaldır;

- Yaşıl texnologiyaların tətbiqi, bir qayda olaraq, əmək mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasını təmin edir ki, bunda ilk öncə müəssisələrin işçi heyəti maraqlıdır və s.

Ədəbiyyat

1. Бобылева, Д.К. Преимущества и недостатки "зеленых" технологий / Д.К.Бобылева, О.В.Вандрикова // Перспективы науки - 2017 : Материалы VI Международного заочного конкурса научно-исследовательских работ, Казань, 28.04.2017. – С. 28-31.

2. Владимиров, С.Н. "Зеленые технологии" как приоритет развития современной экономики / С.Н. Владимиров // Актуальные вопросы науки и практики XXI в. : материалы 5-ой международной научно-практической конференции, Нижневартовск, 05–08 апреля 2017 года. – Нижневартовск: Наука и практика, 2017. – С. 47-50.

3. Мусостов, З.Р. «зеленые» технологии в производстве / З.Р.Мусостов // Социально-экономические и финансовые аспекты развития Российской Федерации и ее регионов в современных

условиях: Материалы III Всероссийской научно-практической конференции, посвящённой 50-летию создания экономического факультета, Грозный, 27–28 мая 2022. – С. 289-294.

4. Aliyev, S. (2025). Strategic Importance of the Green Energy Zone in The Sustainable Development of the Karabakh Economic Region. International Conference on Next-Generation Innovations and Sustainability.. Futurity Research Publishing. April 1, 2025. –pp.1-8. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15199941>.

5. Aliyev, Sh. Priorities for strengthening Azerbaijan's economic security and sovereignty in the context of sustainable development //Sci. Educ. Innov. Context Mod. Probl. Issue 2, Vol. 8, 2025, IMCRA, pp. 420-446 . DOI: 10.56334/sei/8.2.29 - https://imcra-az.org/uploads/public_files/2025-04/aliyev-shafa.pdf.

Резюме

Меликова Л.А.

Направления по улучшению применения зеленых технологий

В статье рассматриваются направления совершенствования применения зеленых технологий. Обоснована важность расширения применения зеленых технологий в условиях глобальных трансформаций. Отмечена значимость зеленых технологий в структуре зеленой экономики, исключительная роль зеленых технологий в модернизации производств и отраслей экономики. Обоснованы эффективности зеленых технологий в защите окружающей среды и повышении экологической устойчивости. Были сделаны обобщения относительно преимуществ и рациональности зеленых технологий в контексте новых вызовов

Ключевые слова: зеленая экономика, зеленые технологии, улучшение внедрения зеленых технологий; эффективность зеленых технологий, преимущества зеленых технологий

Summary

Malikova L.A.

Directions for Improving the Application of Green Technologies

In the article, directions for improving the application of green technologies are considered. The importance of the extension of green technologies in the context of global transformations is substantiated. The importance of green technologies in the structure of the green economy, the exceptional role of green technologies in the modernization of production and economic sectors is noted. Evidence of the effectiveness of green technologies in environmental protection and environmental sustainability. Generalizations were made regarding the advantages and rationality of green technologies in the context of new challenges.

Key words: green economy, green technologies, improvement of implementation of green technologies; efficiency of green technologies, advantages of green technologies

AZƏRBAYCANDA YAŞIL İNVESTİSİYALARIN DAVAMLİ İNKİŞAF STRATEGİYALARINA İNTEQRASIYASI: ÇAĞIRIŞLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Məmmədov Firudin Mehdi oğlu

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

firudin.mammadov@au.edu.az

Xülasə: Müasir dövrdə iqlim dəyişikliyi və resursların məhdudluğu fonunda yaşıl iqtisadiyyat və yaşıl investisiyalar global prioritetə çevrilib. Bu investisiyalar ekoloji problemlərin həlli ilə yanaşı, iqtisadi artıma, yeni iş yerlərinin yaradılmasına və enerji təhlükəsizliyinə töhfə verir. Azərbaycan da bu tendensiyadan kənarda qalmayaraq, “Azərbaycan 2030” Milli Prioritetləri çərçivəsində yaşıl artımı hədəfləyib. Yaşıl investisiyaların cəlb edilməsi üçün vergi güzəştləri, subsidiyalar və yaşıl istiqrazlar kimi mexanizmlərin inkişafı vacibdir. Bu, ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsini sürətləndirərək, davamlı inkişafa və daha sağlam gələcəyə yol açacaq.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, yaşıl investisiyalar, maliyyə alətləri, davamlı inkişaf, iqtisadi integrasiya

Müasir dövrdə bəşəriyyət iqlim dəyişikliyi, ətraf mühitin pisləşməsi və enerji resurslarının tükənməsi kimi global çağırışlarla üz-üzədir. Bu problemlərin həlli istiqamətində dünya ölkələri davamlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan yeni iqtisadi modellərə keçidi prioritet hesab edirlər. Bu kontekstdə “yaşıl iqtisadiyyat” konsepsiyası və onun mühüm tərkib hissəsi olan yaşıl investisiyalar xüsusi aktuallıq kəsb edir. Yaşıl investisiyalar ətraf mühitə mənfi təsirləri minimuma endirən, resurslardan səmərəli istifadəni təşviq edən və bərpa olunan enerji mənbələrinin tətbiqini genişləndirən layihələrə yönəldilən maliyyə vəsaitləridir. Bu investisiyalar təkcə ekoloji problemlərin həllinə deyil, həm də uzunmüddətli iqtisadi artıma, yeni iş yerlərinin yaradılmasına və enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsinə mühüm töhfələr verir [8, s. 15].

Azərbaycan Respublikası da global trendlərdən kənarda qalmayaraq, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və davamlı inkişafın təmin edilməsi məqsədilə yaşıl iqtisadiyyata keçidi strateji hədəf kimi müəyyən etmişdir. Xüsusilə, ölkənin zəngin bərpa olunan enerji potensialı (günəş, külək) bu sahədə geniş imkanlar yaradır [1]. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədində təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi kimi hədəflərin müəyyən edilməsi [4], işğaldan azad edilmiş ərazilərin “yaşıl enerji zonası” elan olunması və bu ərazilərdə genişmiqyaslı bərpa olunan enerji layihələrinin icrasına başlanılması [5] dövlətin bu sahəyə verdiyi önəmi göstərir. Həmçinin, Azərbaycanın BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasına (COP29) ev sahibliyi etməsi ölkənin beynəlxalq səviyyədə yaşıl gündəliyə sadiqliyini bir daha təsdiqləyir və yaşıl investisiyaların cəlbi üçün əlavə stimül yaradır [2].

Yaşıl investisiyalar konsepsiyası, davamlı inkişaf məqsədlərinə çatmaq və global ekoloji çağırışlara cavab vermək üçün formalaşan müasir iqtisadi paradigmanın əsas elementlərindən biridir. Bu investisiyalar, iqtisadi fəaliyyətin ətraf mühitə mənfi təsirlərini azaldan, təbii resurslardan səmərəli istifadəni təmin edən və aşağı karbonlu inkişafa keçidi dəstəkləyən layihələrə yönəldilmiş maliyyə axınları kimi müəyyən edilir. Mahiyyət etibarilə, yaşıl investisiyalar təkcə maliyyə gəliri əldə etməyi deyil, həm də müsbət ekoloji və sosial nəticələr yaratmağı hədəfləyir [8, s. 45]. Bu investisiyaların təsnifatı olduqca genişdir və bərpa olunan enerji mənbələrinin (günəş, külək, hidro, geotermal) inkişafı, enerji səmərəliliyi tədbirləri, təmiz və dayanıqlı nəqliyyat sistemlərinin qurulması, tullantıların idarə olunması və təkrar emalı, su ehtiyatlarının davamlı idarə edilməsi, “yaşıl” kənd təsərrüfatı təcrübələrinin tətbiqi, ekosistemlərin qorunması və bərpası kimi sahələri əhatə edir [6]. Yaşıl investisiyaların əsas məqsədi iqtisadi artımla ətraf mühitin mühafizəsi arasında bir tarazlıq yaratmaq, “qəhvəyi” iqtisadiyyatdan “yaşıl” iqtisadiyyata keçidi sürətləndirməkdir.

Davamlı inkişaf strategiyaları və yaşıl iqtisadiyyat bir-biri ilə sıx bağlı anlayışlardır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2015-ci ildə qəbul etdiyi “2030-cu ilədək Dayanıqlı İnkişaf Gündəliyi” və onun 17 Dayanıqlı İnkişaf Məqsədi (SDGs) iqtisadi, sosial və ekoloji aspektləri əhatə edən hərtərəfli bir inkişaf çərçivəsi təqdim edir. Yaşıl iqtisadiyyat isə bu məqsədlərə çatmaq üçün mühüm bir vasitə kimi çıxış edir, çünki o, iqtisadi rifahın artırılmasını ətraf mühitin sağlamlığı və sosial ədalətlə uzlaşdırmağa çalışır. Yaşıl investisiyalar bu strategiyaların həyata keçirilməsində kritik rol oynayır. Onlar, xüsusilə SDG 7 (Əlçatan və Təmiz Enerji), SDG 9 (Sənaye, İnnovasiya və İnfrastruktur), SDG 11 (Dayanıqlı Şəhərlər və İcmalar), SDG 12 (Məsuliyyətli İstehlak və İstehsal), SDG 13 (İqlim Fəaliyyəti) və SDG 15 (Yerüstü Ekosistemlərin Mühafizəsi) kimi məqsədlərə birbaşa töhfə verir [8, s. 68]. Yaşıl investisiyalar olmadan yaşıl iqtisadiyyata keçid və davamlı inkişaf hədəflərinə nail olmaq praktiki olaraq mümkün deyildir.

Yaşıl investisiyaların davamlı inkişafa təsiri çoxşaxəlidir və hər üç əsas sütunu – ekoloji, iqtisadi və sosial sahələri əhatə edir. Ekoloji baxımdan, bu investisiyalar istixana qazı emissiyalarının azaldılmasına, hava və suyun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, biomüxtəlifliyin qorunmasına və təbii resursların tükənməsinin qarşısının alınmasına kömək edir. İqtisadi cəhətdən, yaşıl investisiyalar yeni sənaye sahələrinin və bazarların yaranmasını stimullaşdırır, innovasiyaları təşviq edir, enerji və resurs səmərəliliyini artıraraq

istehsal xərclərini azaldır və ölkələrin enerji idxalından asılılığını azaldaraq enerji təhlükəsizliyini gücləndirir. Sosial sahədə isə yaşıl investisiyalar “yaşıl” iş yerlərinin yaradılmasına, əhalinin sağlamlığının yaxşılaşdırılmasına (çirkənlənmənin azalması hesabına) və yoxsulluğun azaldılmasına (xüsusilə kənd yerlərində təmiz enerji əlçatanlığının artırılması ilə) töhfə verir [6]. Beləliklə, yaşıl investisiyalar iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırmaqla yanaşı, cəmiyyətin ümumi rifah halını da yüksəldir.

Dünya təcrübəsində hökumətlər yaşıl investisiyaları cəlb etmək və stimullaşdırmaq üçün müxtəlif mexanizmlərdən istifadə edirlər. Bu mexanizmlər arasında fiskal təşviqlər (vergi güzəştləri, vergi kreditləri), subsidiyalar və qrantlar, güzəştli kreditlər, zəmanət sxemləri mühüm yer tutur. Xüsusilə, bərpa olunan enerji layihələri üçün “feed-in tarif” (alış tarifi) və ya auksionlar vasitəsilə uzunmüddətli qiymət zəmanətlərinin verilməsi geniş yayılmışdır [3]. Yaşıl istiqrazlar kimi yeni maliyyə alətləri də yaşıl layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün əhəmiyyətli mənbəyə çevrilmişdir [7]. Bundan əlavə, dövlət-özəl tərəfdaşlığı modelləri böyük infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsində risklərin bölüşdürülməsi və maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi üçün effektiv vasitədir. Normativ-hüquqi tənzimləmə də mühüm rol oynayır; enerji səmərəliliyi standartlarının tətbiqi, emissiya ticarət sistemlərinin yaradılması və ətraf mühitə dair qanunvericiliyin sərtləşdirilməsi yaşıl investisiyalar üçün əlverişli mühit yaradır [8, s. 115]. Beynəlxalq əməkdaşlıq, texnologiya transferi və qabaqcıl təcrübə mübadiləsi də yaşıl investisiyaların təşviqində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikası özünün uzunmüddətli inkişaf perspektivlərini müəyyən edərkən davamlı inkişaf prinsiplərini və yaşıl iqtisadiyyata keçidi əsas prioritetlərdən biri kimi qəbul etmişdir. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair əsas strateji sənəd olan “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”də beş əsas istiqamətdən biri məhz “Təmiz ətraf mühit və”yaşıl artım” ölkəsi” kimi müəyyən edilmişdir [4]. Bu prioritet çərçivəsində ətraf mühitin sağlamlaşdırılması, yaşıllıqların bərpası və artırılması, su ehtiyatlarından və dayanıqlı enerji mənbələrindən səmərəli istifadənin təmin edilməsi hədəflənir. Xüsusilə, Azərbaycanın enerji siyasətində ənənəvi karbohidrogen ehtiyatlarından asılılığın azaldılması və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin payının artırılması mühüm yer tutur. İşğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının “yaşıl enerji zonası” elan edilməsi və bu ərazilərdə günəş və külək elektrik stansiyalarının tikintisi üzrə irimiqyaslı layihələrin icrasına başlanılması dövlətin bu sahədəki qətiyyətini nümayiş etdirir [5]. Bu strategiyalar yaşıl investisiyaların cəlb edilməsi və onların ölkənin davamlı inkişaf məqsədlərinə yönəldilməsi üçün əlverişli zəmin yaradır.

Ölkədə yaşıl investisiyaların cəlb edilməsi üçün müəyyən institusional və hüquqi baza formalaşdırılmışdır. “Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə haqqında” Qanun və digər normativ aktlar bu sahədə fəaliyyətin hüquqi əsaslarını təşkil edir. Azərbaycanın bərpa olunan enerji potensialı olduqca yüksək qiymətləndirilir; texniki cəhətdən əlverişli potensialın 27 QVt olduğu təxmin edilir ki, bunun da böyük hissəsi külək (3000 MVt) və günəş (23000 MVt) enerjisinin payına düşür [1]. Bu yüksək potensial beynəlxalq investorların marağını cəlb edir. Energetika Nazirliyi və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri Dövlət Agentliyi kimi qurumlar bu sahədə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinə məsuldur. İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində atılan addımlar, o cümlədən “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” yeni Qanunun qəbulu da yaşıl investisiyaların cəlbinə müsbət təsir göstərə bilər. Bununla yanaşı, yaşıl layihələrin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alan daha çevik və stimullaşdırıcı mexanizmlərin tətbiqinə ehtiyac duyulur.

Yaşıl investisiyaların Azərbaycan iqtisadiyyatına təsiri çoxşaxəlidir. İlk növbədə, bu investisiyalar iqtisadiyyatın, xüsusilə də enerji sektorunun şaxələndirilməsinə, neft və qazdan asılılığın azaldılmasına xidmət edir. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin artırılması ölkənin enerji təhlükəsizliyini gücləndirir və enerji ixracı üçün əlavə imkanlar yaradır [1]. Ekoloji baxımdan, yaşıl layihələr karbon emissiyalarının azaldılmasına, hava keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına və ümumilikdə ətraf mühitin mühafizəsinə müsbət təsir göstərir. Bundan əlavə, yeni texnologiyaların tətbiqi və yeni sənaye sahələrinin yaranması innovasiyaları stimullaşdırır və yeni, “yaşıl” iş yerlərinin açılmasına səbəb olur. Bu investisiyalar həmçinin Azərbaycanın beynəlxalq öhdəliklərinin (məsələn, Paris Sazişi çərçivəsində) yerinə yetirilməsinə və ölkənin beynəlxalq imicinin yaxşılaşmasına kömək edir.

Azərbaycanda yaşıl investisiyaların davamlı inkişaf strategiyalarına integrasiyası prosesi mühüm potensiala malikdir. Bununla belə bu prosesin daha səmərəli həyata keçirilməsi bir sıra amillərlə şərtlənir. Bu amillərdən ən əsası yaşıl layihələrin maliyyələşdirilməsi ilə bağlıdır. Yaşıl texnologiyalar çox vaxt yüksək ilkin investisiya tələb edir və onların geri ödəmə müddəti ənənəvi layihələrə nisbətən daha uzun ola bilər. Bu, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün ciddi maneə yaradır. Bank sektorunun yaşıl kreditləşməyə marağının hələ tam formalaşmaması, yaşıl istiqrazlar kimi alternativ maliyyələşmə alətlərinin bazarının zəif inkişafı da maliyyələşmə çətinliklərini artırır [3]. Digər mühüm amil texnoloji aspektlərlə bağlıdır. Ən müasir yaşıl texnologiyaların ölkəyə transferi, adaptasiyası və yerli şəraitdə tətbiqi müəyyən çətinliklər yarada bilər. Nəhayət, yaşıl texnologiyalar sahəsində ixtisaslı kadr potensialının inkişaf etdirilməsi və cəmiyyətdə yaşıl iqtisadiyyat və yaşıl investisiyalar barədə məlumatlılığın daha da artırılması integrasiya prosesinə müsbət təsir göstərəcək amillərdir.

Hazırkı şəraitdə yaşıl investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. İlk növbədə, yaşıl maliyyələşdirmə mexanizmlərinin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu, yaşıl kreditləşmə proqramlarının genişləndirilməsi, yaşıl istiqrazlar bazarının formalaşdırılması və dövlət zəmanəti ilə güzəştli kreditlərin təqdim edilməsi vasitəsilə həyata keçirilə bilər [7]. Vergi və gömrük güzəştlərinin tətbiqi, xüsusilə yaşıl texnologiyaların idxalı və tətbiqi üçün, investisiya cəlb ediciliyini artırma bilər [9]. İnvestisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması və investorlar üçün “bir pəncərə” prinsipinin yaşıl layihələrə də şamil edilməsi vacibdir. Beynəlxalq maliyyə institutları və donor təşkilatlarla əməkdaşlığın gücləndirilməsi də əlavə maliyyə və texniki dəstək mənbəyi ola bilər [8, s. 150]. Texnologiya transferini asanlaşdırmaq üçün beynəlxalq əməkdaşlıq və yerli elmi-tədqiqat potensialının gücləndirilməsi önəmlidir.

Dövlət siyasətinin və institusional mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi integrasiya prosesinin uğuru üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Yaşıl iqtisadiyyata keçid üzrə uzunmüddətli, aydın hədəfləri və konkret tədbirləri əks etdirən vahid dövlət strategiyasının və fəaliyyət planının olması vacibdir. Müvafiq dövlət qurumları (Energetika Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Mərkəzi Bank və s.) arasında effektiv koordinasiya və məlumat mübadiləsi mexanizmləri yaradılmalıdır. Qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara və ən yaxşı təcrübələrə uyğunlaşdırılması, xüsusilə enerji səmərəliliyi, tullantıların idarə olunması və emissiya limitləri sahəsində, davam etdirilməlidir. Yaşıl dövlət satınalmalarının tətbiqi də yaşıl məhsul və xidmətlər üçün bazarın formalaşmasına təkan verə bilər. Eyni zamanda, yaşıl iqtisadiyyat və investisiyalar sahəsində kadr hazırlığı proqramlarının həyata keçirilməsi və ictimai məlumatlandırma kampaniyalarının təşkili də institusional tədbirlər sırasına daxil edilməlidir.

Ümumiyyətlə yaşıl investisiyaların Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyalarına integrasiyasının gələcək perspektivləri olduqca ümidvericidir. Bu integrasiya ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsini sürətləndirəcək, qeyri-neft sektorunun, xüsusilə də bərpa olunan enerji və yaşıl texnologiyalar sahələrinin inkişafına təkan verəcəkdir. Bu, öz növbəsində, yeni, yüksək ixtisas tələb edən “yaşıl” iş yerlərinin yaradılmasına və əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin artmasına səbəb olacaqdır. Enerji ixracının şaxələndirilməsi və Azərbaycanın regional enerji mərkəzi kimi mövqeyinin güclənməsi də potensial faydalardandır [6]. Ən əsası isə, yaşıl investisiyalar ətraf mühitin uzunmüddətli qorunmasını təmin edəcək, iqlim dəyişikliyinə mənfi təsirlərini azaldacaq və gələcək nəsillər üçün daha sağlam və dayanıqlı bir mühit yaradacaqdır. Azərbaycanın COP29 kimi mötəbər beynəlxalq tədbirə ev sahibliyi etməsi bu perspektivlərin reallaşması üçün əlavə imkanlar açır və ölkənin yaşıl gündəliyə sadiqliyini bütün dünyaya nümayiş etdirir [2].

Ədəbiyyat

1. AİŞ 2020-2024: İqtisadi irəliləyişlər və “yaşıl” üfurlər // Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti. URL: <https://www.aic.az/az/news/1406/ais-2020-2024-iqtisadi-irelileyisler-ve-yasil-ufuqlar>
2. Azərbaycan “yaşıl” iqtisadiyyatı çiçəkləndirir // Xalq. – 2024, 1 iyun. URL: <https://xalqgazeti.az/az/iqtisadiyyat/181612-azerbaycan-yasil-iqtisadiyyati-ciceklendirir>

3. 5. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. № 2469. – 2021, 2 fevral. URL: <https://president.az/az/articles/view/50474>
4. Azərbaycanda bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə. - 2024, 6 mart. URL: <https://minenergy.gov.az/az/alternativ-ve-berpa-olunan-enerji/azerbaycanda-berpa-olunan-enerji-menbelerinden-istifade>
5. Azərbaycanda yaşıl investisiyaların və maliyyələşmənin artırılması. EAP Green. URL: https://www.green-economies-eap.org/resources/Azerbaijan_Scaling%20up%20Finance_AZERI%20VERSION_Reduced.pdf
6. Dünyada və Azərbaycanda “yaşıl enerji” üçün investisiyalar: mövcud durumun və perspektiv imkanların analizi. URL: <https://www.nhmt-az.org/frontend/pages/human-rights-inner.php?id=188>
7. Qasımlı V.Ə., Hüseyn R.Z., Hüseynov R.F., Həsənov R.B., Cəfərov C.R., Bayramova A.B. Yaşıl iqtisadiyyat. Bakı: Azprint, 2022. 280 s.
8. Salayev R.A. Azərbaycan Respublikasında “yaşıl” iqtisadiyyatın müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri // Rusiya Xalqlar Dostluğu Universitetinin Xəbərləri. Seriya: İqtisadiyyat. 2020. C. 28. № 4. S. 673-684. URL: <https://journals.eco-vector.com/0207-3676/article/view/673849/ru>
9. Yaşıl iqtisadiyyat perspektivləri // “İqtisadi İslahatlar” elmi-analitik jurnal. URL: <https://journal.ereforms.org/uploads/journal/pdf/8445c86610c715f0254909d52786a0e8.pdf>

Резюме

Фирудин М.М.

Интеграция зелёных инвестиций в стратегии устойчивого развития в Азербайджане: вызовы и перспективы

В современную эпоху, на фоне изменения климата и дефицита ресурсов, зелёная экономика и зелёные инвестиции стали глобальным приоритетом. Эти инвестиции способствуют не только решению экологических проблем, но и экономическому росту, созданию новых рабочих мест и энергетической безопасности. Азербайджан также следует этому тренду, нацеливаясь на зелёный рост в рамках Национальных приоритетов «Азербайджан 2030». Для привлечения зелёных инвестиций необходимо развивать такие механизмы, как налоговые льготы, субсидии и зелёные облигации. Это ускорит диверсификацию экономики страны, открывая путь к устойчивому развитию и более здоровому будущему.

Ключевые слова: зелёная экономика, зелёные инвестиции, финансовые инструменты, устойчивое развитие, экономическая интеграция

Summary

Mammadov F.M.

Integration of Green Investments into Sustainable Development Strategies in Azerbaijan: Challenges and Prospects

In the modern era, against the backdrop of climate change and resource scarcity, the green economy and green investments have become global priorities. These investments contribute not only to solving environmental problems but also to economic growth, job creation, and energy security. Azerbaijan has also aligned with this trend by targeting green growth within the framework of the "Azerbaijan 2030" National Priorities. To attract green investments, it is crucial to develop mechanisms such as tax incentives, subsidies, and green bonds. This will accelerate the diversification of the national economy, paving the way for sustainable development and a healthier future.

Key words: green economy, green investments, financial instruments, sustainable development, economic integration

DAVAMLI İQTİSADİYYAT VƏ SOSIAL RİFAHIN TƏMİN EDİLMƏSİ

Məmmədova Elnarə Şəmsi qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

elnara.mammadova1@sdu.edu.az

Muğamat Xəyalə

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

xayala.muqamat@sdu.edu.az

Xülasə: *Davamlı iqtisadiyyat ekoloji, iqtisadi və sosial aspektlər arasında balans yaradaraq, uzunmüddətli və inklüziv inkişafı təmin edən modeldir. Bu yanaşma iqtisadi artımla yanaşı, təbii resursların qorunması, sosial ədalət və rifahın gücləndirilməsini də əsas tutur. Davamlılıq prinsipləri bir-birini tamamlayaraq cəmiyyətin sabit və ədalətli inkişafına xidmət edir və gələcək nəsillər üçün əlverişli mühitin təminini hədəfləyir. Bu model, həmçinin müəssisələrin sosial məsuliyyətini artıraraq yerli icmaların inkişafına töhfə verir. Davamlı iqtisadiyyat çərçivəsində yürüdülmən siyasətlər həm ekoloji təhlükəsizliyi, həm də rəqabət qabiliyyətililiyi gücləndirməyə yönəlib.*

Açar sözlər: *davamlı iqtisadiyyat, sosial rifah, ekoloji davamlılıq, iqtisadi sabitlik, sosial ədalət*

Davamlı iqtisadiyyat iqtisadi artımı təmin etməklə yanaşı, təbii resurslardan məsuliyyətli istifadəni, sosial ədaləti və ekoloji sabitliyi birgə dəstəkləyən, gələcək nəsillərin ehtiyaclarını təhlükə altına qoymadan bu günkü cəmiyyətin rifahını təmin etməyə yönəlmiş uzunmüddətli inkişaf modelidir. Bu konsepsiya, müasir dövrdə global iqtisadiyyatın qarşılaşdığı ən çətin problemlərə cavab axtarmaq məqsədini güdür, belə ki, təbii resursların davamlı istifadəsi, ekosistemlərin qorunması və sosial bərabərliyin təmin edilməsi bu yanaşmanın əsasını təşkil edir.

Davamlı iqtisadiyyatın əsas məqsədi yalnız bugünkü nəsillərin rifahını yaxşılaşdırmaq deyil, eyni zamanda gələcək nəsillərə də bərabər imkanlar təqdim edərək onların ehtiyaclarını qarşılayacaq şəraitin yaradılmasına nail olmaqdır. Ekoloji balansın qorunması, sosial bərabərliyin və iqtisadi inkişafın davamlı şəkildə təmin olunması cəmiyyətin hər bir fərdinin həyatına müsbət təsir göstərir.

Sosial rifah isə insanların həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi, sosial ədalətin təşviq edilməsi və iqtisadi imkanların ədalətli paylanması məqsədini güdən müxtəlif tədbirləri əhatə edir. Bu anlayış cəmiyyətin bütün təbəqələrində iqtisadi və sosial bərabərliyin təmin edilməsini, xüsusilə də yoxsulluğun azaldılması, təhsilin və səhiyyənin inkişafı və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini nəzərdə tutur. Sosial rifahın inkişafı təkcə insanların fiziki və psixoloji sağlamlığını yaxşılaşdırmaqla qalmır, həm də cəmiyyətdəki sosial sabitliyi və harmoniyanı artıraraq daha ədalətli və güclü bir iqtisadiyyatın

Davamlı iqtisadiyyat və sosial rifah arasında mövcud olan əlaqə hər iki sahənin qarşılıqlı təsir və asılılıq prinsipləri üzərində qurulmuşdur. Sosial rifahın inkişafı yalnız iqtisadi artım və inkişaf deyil, həm də ətraf mühitin qorunması və ekosistemlərin davamlılığı ilə mümkündür. Məsələn, təbii resursların həddən artıq istifadəsi və ətraf mühitin çirklənməsi nəticəsində insanların sağlamlığı və rifahı əhəmiyyətli dərəcədə zərər görə bilər. Buna görə də, ekoloji davamlılıq və sosial rifahın təmin edilməsi bir-birini tamamlayan və qarşılıqlı şəkildə gücləndirən amillərdir. Bu məqalədə davamlı iqtisadiyyatın sosial rifahın təmin edilməsi ilə əlaqəsini, bu sahədəki mühüm inkişafı və strategiyaları nəzərdən keçirmək məqsədilə ekoloji, iqtisadi və sosial məqsədlər arasındakı qarşılıqlı təsir və balansın necə qurulması, həmçinin bərabər imkanların yaradılması və gələcək nəsillər üçün sosial rifahın təmin edilməsi istiqamətində atılacaq addımlar təhlil ediləcəkdir[5].

Davamlı iqtisadiyyat cəmiyyətin inkişafını təmin etmək məqsədilə üç əsas prinsipin birləşməsini tələb edir: ekoloji davamlılıq, iqtisadi davamlılıq və sosial davamlılıq. Bu prinsiplər global miqyasda uzunmüddətli iqtisadi və sosial tərəqqinin təmin olunması üçün qarşılıqlı şəkildə işləyir və hər biri fərqli baxış bucaqlarından iqtisadiyyatın inkişafını dəstəkləyir.

1. Ekoloji Davamlılıq

Ekoloji davamlılıq təbii mühitin və resursların qorunmasına yönələn əsas bir yanaşmadır. Bu prinsip cəmiyyətin iqtisadi inkişafını həyata keçirərkən ətraf mühitin və təbii sərvətlərin zədələnməsinin qarşısını almağı nəzərdə tutur. Ekosistemlərin mühafizəsi və təbii resurslardan müdrikcə istifadə olunması, ekoloji davamlılığın ən vacib komponentlərindəndir. Bu prinsipin əsas məqsədi təbiətə zərər vermədən insanların ehtiyaclarını ödəməkdir. Resursların qeyri-davamlı istifadəsi, məsələn, suyun və torpağın həddindən artıq istifadəsi, biomüxtəlifliyin azalması və iqlim dəyişiklikləri kimi ciddi ekoloji böhranlara səbəb ola bilər. Buna görə də, ekoloji davamlılıq, resursların tükənməsinin qarşısını almağa yönəlir, təbii sərvətlərin bərpa olunmasını təmin etmək məqsədilə idarə edilməsini və insanların istehlak vərdişlərinin dəyişdirilməsini təklif edir. Uzunmüddətli iqtisadi və sosial rifahın təmin olunması üçün ekosistemlərin davamlı şəkildə qorunması zəruridir.

2. İqtisadi Davamlılıq

İqtisadi davamlılıq bir ölkənin və ya cəmiyyətin iqtisadi fəaliyyətlərinin uzunmüddətli sabitliyini və davamlı inkişafını təmin etməyi nəzərdə tutur. Bu prinsip yalnız qısa müddətli qazanc əldə etməyi deyil, həm də daha geniş və daha dayanıqlı bir iqtisadi inkişaf modelini təşviq etməyə yönəlir. İqtisadi davamlılıq müasir dövrün qlobal iqtisadi şərtləri daxilində iqtisadi artımın təmin olunmasında balans yaratmağı tələb edir. Bu, diqqəti təbii resursların davamlı şəkildə istifadə edilməsinə, enerji səmərəliliyinə və istehsal proseslərinin optimallaşdırılmasına yönəldir. Eyni zamanda, iqtisadi davamlılıq sosial rifahın artmasına, yoxsulluğun azaldılmasına və iqtisadi sabitliyin qorunmasına kömək edir. Bu yanaşma iqtisadiyyatı yalnız bir neçə göstərici ilə ölçməyə deyil, həm də iqtisadi fəaliyyətlərin uzunmüddətli təsirlərini nəzərə alaraq qərarların qəbul edilməsini tələb edir. İqtisadi davamlılıq kapitalın dayanıqlı bir şəkildə istifadəsini, həmçinin iqtisadiyyatın xarici və daxili şoklara qarşı dayanıqlı olmasını təmin edir.

3. Sosial Davamlılıq

Sosial davamlılıq cəmiyyətdə sosial ədalətin, bərabər imkanların və rifahın artırılmasını təmin etməyə yönəlmiş bir prinsipdir. Bu prinsip cəmiyyətin hər bir üzvünün həyat keyfiyyətini yüksəltmək, bərabər imkanlar yaratmaq və sosial fərqləri aradan qaldırmaq məqsədini güdür. Sosial davamlılıq təkcə iqtisadi imkanların bərabər şəkildə paylanmasını deyil, həm də insanların hüquqlarının qorunmasını və sosial ədalətin təmin edilməsini nəzərdə tutur. Bu prinsip yoxsulluğun azaldılması, təhsil və səhiyyə xidmətlərinin əlçatanlığının artırılması və sosial müdafiə sistemlərinin gücləndirilməsi üzərində dayanır. Sosial davamlılıq həm də müasir cəmiyyətdə sosial bərabərliyin təmin olunmasına, etnik və gender əsaslı ayrı-seçkiliklərin aradan qaldırılmasına və insanların daha ədalətli bir sosial mühitdə yaşamasına imkan verir. Bu yanaşma sosial sabitliyi və cəmiyyətdəki harmoniyanı gücləndirərək iqtisadi inkişafın daha bərabər şəkildə bölüşdürülməsini təmin edir[2].

Davamlı iqtisadiyyatın əsas məqsədi yalnız ekosistemlərin qorunması və təbii sərvətlərin müdrik şəkildə idarə olunması deyil, həm də sosial rifahın təmin edilməsi ilə əlaqədardır. Bu yanaşma iqtisadi artım və inkişafın cəmiyyətin bütün üzvlərinin həyat keyfiyyətini yüksəltməklə paralel şəkildə həyata keçirilməsini tələb edir. Sosial rifah bir cəmiyyətdə insanların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, ədalətli imkanların yaradılması və sosial bərabərliyin təmin edilməsi məqsədini güdür. Bu, təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə və iqtisadi imkanların bərabər şəkildə paylanmasını əhatə edir.

Davamlı iqtisadiyyatın sosial rifahı təmin etməsi üçün ilk öncə, iqtisadi fəaliyyətlərin yalnız ümumi sərvətlərin artımına deyil, həm də bu sərvətlərin ədalətli şəkildə bölüşdürülməsinə yönəlməsi vacibdir. Sosial rifahın artırılması iqtisadi gəlirlərin və sərvətlərin ədalətli paylanmasında özünü göstərir və bu, bərabərsizliklərin azaldılması və yoxsulluğun aradan qaldırılması ilə nəticələnir.

Davamlı iqtisadiyyat resursların qorunması ilə yanaşı, sosial bərabərliyin də gücləndirilməsini təmin edir. Sosial rifahın təmin edilməsi, iqtisadiyyatın bütün təbəqələrinə fayda gətirən strategiyaların həyata keçirilməsini tələb edir. Məsələn, iqtisadi siyasətlər yoxsulluğun azaldılmasına, təhsil imkanlarının artırılmasına və səhiyyə xidmətlərinin genişləndirilməsinə yönəldilməlidir. Bu yanaşma həm də insanların

iqtisadi cəhətdən müstəqil olmalarını təmin etməyə, iş yerlərinin yaradılmasına və sosial müdafiə sistemlərinin gücləndirilməsinə imkan verir.

Bununla yanaşı, davamlı iqtisadiyyat təbii sərvətlərin istifadəsinin optimallaşdırılmasına diqqət yetirərək, ekoloji cəhətdən dayanıqlı və sosial cəhətdən ədalətli iqtisadi fəaliyyətlərin həyata keçirilməsini təşviq edir. Təbiətin qorunması, yalnız ekosistemlərin davamlılığını təmin etməklə kifayətlənmir, həm də sosial rifahın zəmanətidir. Çünki təbii mühitin zədələnməsi və təbii resursların tükənməsi nəticəsində yaranan ekoloji fəsadlar, ən çox az gəlirli və həssas sosial təbəqələrə təsir edir. Bu səbəbdən davamlı iqtisadiyyat həm ekoloji, həm də sosial cəhətdən balanslı bir yanaşmanı nəzərdə tutur.

Davamlı iqtisadiyyat və sosial rifah arasındakı əlaqə yalnız iqtisadi artımın təmin olunmasında deyil, həm də sosial və ekoloji şəraitin yaxşılaşdırılmasında özünü göstərir. Davamlı iqtisadiyyat cəmiyyətin inkişafını təbii sərvətlərin qorunması ilə paralel şəkildə sosial rifahın inkişafı ilə təmin edərək uzunmüddətli və ədalətli bir iqtisadi inkişaf modeli təklif edir.

Ətraf mühitin qorunması və sosial rifah arasındakı əlaqə davamlı inkişafın əsasını təşkil edən iki vacib elementi birləşdirir. Ekoloji sabitlik sosial rifahın təmin edilməsi üçün olduqca vacibdir. Ekosistemlərin sağlamlığı, cəmiyyətin həyat keyfiyyətini birbaşa təsir edən bir faktordur və təbii mühitin qorunması, yalnız ekoloji baxımdan deyil, həm də sosial və iqtisadi aspektlərdən də vacibdir. Çirklənmə, iqlim dəyişikliyi, təbii resursların tükənməsi və digər ekoloji problemlər yalnız təbiətə deyil, həm də cəmiyyətin rifahına ciddi şəkildə təsir edir. Bu problemlər, xüsusilə yoxsul və həssas təbəqələr üçün daha təhlükəli və zərərli ola bilər, çünki bu təbəqələr əksər hallarda ekoloji fəsadlardan daha çox təsirlənir.

Əgər ətraf mühitin qorunması təmin edilməsə, sosial rifah da təmin edilə bilməz. Ekosistemlərin zəifləməsi, əhalinin həyat şəraitini pisləşdirir və bərpa olunan və ya təbii resursların azalması nəticəsində iqtisadiyyat da mənfi təsirlərə məruz qalır. Eyni zamanda, ətraf mühitin dayanıqlı idarə olunmaması sosial ədalətsizliyi və bərabərsizlikləri dərinləşdirə bilər. Məsələn, təbii fəlakətlər və ekoloji pozuntular ən çox yoxsul və həssas qruplara təsir edir, çünki bu təbəqələr daha az resurslara və adaptasiya imkanlarına malikdirlər. Bu, ekoloji fəsadların sosial bərabərsizlikləri daha da artırdığını göstərir. Bundan əlavə, sosial rifahın təmini üçün təhsil, səhiyyə, iş imkanları və sosial xidmətlər kimi infrastrukturların inkişafı vacibdir. Lakin bu infrastrukturun dayanıqlı olması yalnız təbii resursların qorunmasına bağlıdır. Ekosistemlərə verilən ziyan, həm də sosial xidmətlərə olan tələbatı artırır, çünki ekoloji fəsadlar əhalinin həyat şəraitinə təsir edərək xəstəliklərə, yoxsulluğa və işsizlik kimi problemlərə səbəb olur. Ətraf mühitin sağlam qalması, sosial rifahın artırılmasında vacib bir rol oynayır, çünki sağlam təbii mühit insanların daha yaxşı həyat şəraiti və davamlı inkişaf üçün əsas təminatıdır [4].

Ətraf mühitin qorunması ilə sosial rifah arasında möhkəm bir əlaqə mövcuddur və bu əlaqə davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün mərkəzi yer tutur. Cəmiyyətin rifahını təmin etmək üçün ekosistemlərin qorunması və təbii resursların müdrik istifadə olunması zəruridir. Bununla yanaşı, ekoloji və sosial siyasətlərin uyğun şəkildə birləşdirilməsi davamlı və bərabər inkişafın əldə olunması üçün mühüm şərtidir. Sosial rifahın yüksəlməsi, ekoloji problemlərin həlli və təbii sərvətlərin qorunması ilə mümkündür və bu proseslər bir-birini tamamlayan, qarşılıqlı təsirə malik olan faktorlardır.

Davamlı iqtisadiyyat yalnız ekoloji balansın qorunması ilə məhdudlaşmır. O, eyni zamanda sosial bərabərliyin təmin edilməsi ilə də sıx əlaqəlidir. Cəmiyyətlərdə mövcud olan bərabərsizliklər, iqtisadi inkişafın və sosial rifahın qabağında ən böyük maneələrdən biridir. Bərabərsizliklər və yoxsulluq bir cəmiyyətin iqtisadi və sosial rifahını ciddi şəkildə təhdid edir və bununla da sosial narazılıq və gərginliklərə yol açır. Davamlı iqtisadiyyatın əsas məqsədlərindən biri bu cür bərabərsizliklərin aradan qaldırılması və həm fərdi, həm də cəmiyyət səviyyəsində sosial ədalətin təmin edilməsidir [3].

Bərabərsizlik yalnız iqtisadi resursların qeyri-bərabər paylanması ilə bağlı deyil, eyni zamanda təhsil, səhiyyə, iş imkanları və sosial xidmətlər sahəsində də mövcud olan ədalətsizliyə işarə edir. Bərabər imkanların yaradılması, cəmiyyətdəki bütün fərdlərə əsas insan hüquqları və sosial təminatlar vasitəsilə daha yaxşı həyat şəraiti təqdim etməyi hədəfləyir. Bu məqsədə çatmaq üçün sosial ədalət nəzəriyyələri və təcrübəsi yalnız qeyri-bərabərliyin azaldılması ilə deyil, həm də bütün təbəqələrin bərabər şərtlər altında

inkışaf etməsi ilə əlaqəlidir. Davamlı iqtisadiyyat bu yanaşmanı özündə birləşdirərək, sosial bərabərliyi gücləndirəcək tədbirləri tətbiq etməyi tələb edir.

İnkışaf etməkdə olan ölkələrdə sosial bərabərliyin təmin edilməsi üçün mühüm strateji addımlar atılmalıdır. Yoxsulluğun azaldılması bu tədbirlərin mərkəzi istiqamətidir. Yoxsulluq cəmiyyətin ən həssas təbəqələrinə ciddi şəkildə təsir edir və onların təhsil, səhiyyə, iş və digər sosial imkanlara çıxışını məhdudlaşdırır. Bu səbəbdən davamlı iqtisadiyyat yoxsulluğun köklü şəkildə aradan qaldırılması üçün iqtisadi siyasətlərin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Məsələn, davamlı kənd təsərrüfatı, bərpa olunan enerji sahələri və yerli sənayelərin inkışafı yoxsulluğun azaldılması və iş imkanlarının artırılması istiqamətində mühüm addımlar ola bilər. Bu addımlar iqtisadi fayda gətirməklə yanaşı, sosial ədalət və bərabərlik prinsiplərinə də xidmət edir.

Təhsil və səhiyyə sahəsindəki islahatlar da sosial bərabərliyin təmin olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Təhsil sahəsində bərabər imkanlar yaradılması, xüsusən inkışafda etməkdə olan ölkələrdə təhsilin əlçatanlığının artırılması, gələcək nəsillər üçün daha bərabər və ədalətli bir iqtisadi sistemin təməlini qoyur. Təhsil yalnız fərdi inkışafı deyil, həm də cəmiyyətin ümumi rifahını yaxşılaşdırmaq və sosial mobilliyi təmin etmək üçün vacib bir vasitədir. Sosial xidmətlər və səhiyyə sahələrində bərabərliyə nail olmaq, insanların sağlam həyat sürməsinə və sosial hüquqlarını təmin etməyi qarşısına məqsəd qoyur [1].

Sosial müdafiə sistemlərinin gücləndirilməsi də sosial bərabərliyin artırılması üçün vacib bir tədbirdir. İctimai sığorta, sosial yardım proqramları və digər sosial müdafiə tədbirləri zəif təbəqələrin həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq və onların rifahını təmin etmək üçün mühüm alətlərdir. Bu sistemlərin təkmilləşdirilməsi, iqtisadi şoklar və sosial böhranlar zamanı insanların təhlükəsizliyini təmin edir və onların əsas sosial xidmətlərə əlçatanlığını təmin edir. Davamlı iqtisadiyyat sosial müdafiənin bütün təbəqələri əhatə etməsinə və bu sistemin davamlılığını təmin etməyə yönəlidir.

Bununla yanaşı, sosial ədalətin təmin edilməsi, yalnız milli səviyyədə deyil, qlobal miqyasda da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qlobal bərabərsizliklərin azaldılması beynəlxalq əməkdaşlıq və iqtisadi integrasiya vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Məsələn, inkışaf etmiş və inkışafda olan ölkələr arasında iqtisadi əməkdaşlıq inkışafın bərabər şəkildə yayılmasını təmin edə bilər. Bu, ticarət, texnologiya mübadiləsi və bilik paylaşımı kimi mexanizmlər vasitəsilə mümkün olur. Qlobal miqyasda sosial ədalət yalnız iqtisadi inkışafın düzgün bölgüsü ilə deyil, həm də təhsil, səhiyyə və digər sosial xidmətlərin hər kəs üçün əlçatan olması ilə əlaqəlidir.

Davamlı iqtisadiyyatla bağlı sosial ədaləti təmin etmək üçün mövcud olan yanaşmalar yalnız iqtisadi bərabərliyi deyil, həm də insan haqqlarına, təhsil və səhiyyə kimi sosial xidmətlərin keyfiyyətinə, əmək və həyat şəraitinə dair əsas prinsipləri əhatə edir. Bu yanaşmalar cəmiyyətin sosial inklüzivliyini artırmaqla yanaşı, həm də ətraf mühitin və resursların qorunmasını hədəfləyir. Sosial ədalətin təmin edilməsi, hər kəsin layiqli bir həyat sürməsinə təmin etmək və gələcək nəsillərin də bərabər imkanlardan faydalanmasını təmin etmək məqsədini güdür. Bu istiqamətdə atılacaq addımlar, sosial rifahın artmasına və iqtisadi sabitliyin təmin olunmasına xidmət edir.

Davamlı iqtisadiyyat və sosial rifah bir-birini tamamlayan və gücləndirən iki vacib konsepsiyadır. Ekoloji davamlılıq və sosial bərabərlik arasındakı əlaqə hər bir fərdin rifahını artırmaqla yanaşı, qlobal miqyasda davamlı inkışafı təmin etməyə kömək edir. Bu yanaşmalar yalnız iqtisadi tərəqqini deyil, həm də sosial ədaləti və ətraf mühitin mühafizəsini nəzərə alaraq daha ədalətli və bərabər cəmiyyətlər yaratmağa imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Abbaszadə M. “İqtisadi artımın təmin olunmasının əsas xüsusiyyətləri” İpək yolu jurnalı, №3, 2019, s.14-21.
2. Atakişiyev M. C. (2012) “Azərbaycan 2020: milli iqtisadiyyatın inkışafı və səmərəli yüksəlişin problemləri” (monoqrafiya), Bakı, “Elm”.-430 səh.
3. Əliyev A.Ə., Qasimov N.Ə (2012) “Azərbaycanda əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin aktual problemləri” Bakı, “Elm və təhsil”.-530 səh.

4. Шумилов В.М. Международное экономическое право в эпоху 94 глобализации. - М.: Междунар. отношения, 2003.
5. Mau, Mark; Edmundson, Henry (2015). Groundbreakers: the Story of Oilfield Technology and the People Who Made It Happen. UK: FastPrint. ISBN 978-178456-187-1.

Резюме

Мамедова Э.Ш., Мугамат Х.

Обеспечение устойчивой экономики и социального благополучия

Устойчивая экономика — это модель, которая обеспечивает долгосрочное и инклюзивное развитие путем создания баланса между экологическими, экономическими и социальными аспектами. В основе этого подхода лежат экономический рост, а также защита природных ресурсов, социальная справедливость и укрепление благосостояния. Принципы устойчивого развития дополняют друг друга, служат стабильному и справедливому развитию общества и направлены на обеспечение пригодной для жизни среды для будущих поколений. Этот модель также повышает социальную ответственность предприятий и способствует развитию местных сообществ. Политика реализуемая в рамках устойчивой экономики, направлена как на экологическую безопасность, так и на повышение экономической конкурентоспособности.

Ключевые слова: устойчивая экономика, социальное благополучие, экологическая устойчивость, экономическая стабильность, социальная справедливость.

Summary

Mammadova E.Sh., Mugamat X.

Ensuring Sustainable Economy and Social Welfare

Sustainable economy is a model that ensures long-term and inclusive development by creating a balance between environmental, economic and social aspects. This approach, along with economic growth, is based on the protection of natural resources, strengthening social justice and well-being. The principles of sustainability complement each other, serve the stable and fair development of society and aim to provide a livable environment for future generations. This model also enhances corporate social responsibility and contributes to the development of local communities. Policies adopted within the framework of a sustainable economy aim to strengthen both environmental safety and economic competitiveness.

Key words: sustainable economy, social well-being, environmental sustainability, economic stability, social justice

YAŞIL TEXNOLOGİYALAR VƏ ONLARIN DAVAMLI İNKİŞAFDA ROLUNUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Mirzəbəyov Araz Əliosman oğlu

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

araz.mirzabayov@sdu.edu.az

Əliyeva Hədiyyə Rəhim qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti nəzdində Sumqayıt Dövlət Texniki Kolleci, Sumqayıt, Azərbaycan

hedyye.aliyeva@mail.ru

Xülasə: Yaşıl texnologiyalardan fəal istifadə global miqyasda bir sıra üstünlüklərə səbəb olur. Bunlara təbii ehtiyatlara qənaət, global istiləşmənin yavaşladılması, havanın, suyun və torpağın çirklənməsinin azaldılması, tullantıların səmərəli təkrar emalı yolu ilə azaldılması, enerjiyə qənaət və davamlı istehsal daxildir. Yaşıl texnologiyaların tətbiqinin davamlı inkişaf baxımından verdiyi töhfələri nəzərə alsaq, hazırlanmış məqalənin mövzusunun aktual olduğunu görə bilərik. Məqələdə yaşıl

texnologiyaların rolu, tətbiqinin məqsədləri şərh edilmiş, davamlı inkişaf baxımından ölkə, region, eləcə də sənaye müəssisələri üçün onlardan istifadənin effektivliyi tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: *yaşıl texnologiya, istehsal, ətraf mühit, davamlı inkişaf, müəssisə, enerji*

Davamlı inkişaf konsepsiyasının və ekoloji artım strategiyasının reallaşdırılması çərçivəsində bir çox ölkələr yaşıl texnologiyalardan istifadə edirlər. Müxtəlif dövlət siyasəti tədbirləri sayəsində şirkətlər üçün açılan yeni inkişaf perspektivləri bu cür fəaliyyət üçün mühüm stimuldur. Yaşıl texnologiyalar dedikdə, ekoloji cəhətdən təmiz, resurs istehlakı səviyyəsini azaltmağa və onlardan istifadənin səmərəliliyini artırmağa yönəlmiş, insanların rifahını yüksəltməyə və sosial ədaləti, sabitliyi təmin etməyə imkan verən, habelə ətraf mühit üçün riskləri və onun tənəzzül perspektivlərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa imkan verən texniki həlləri nəzərdə tutur.

Ətraf mühitin çirklənməsi və təbii ehtiyatların tükənməsi kimi məsələlər nəticəsində, ölkələr daha təmiz, dayanıqlı və iqtisadi baxımdan səmərəli texnologiyalara üstünlük verməyə başlayırlar. Bu dəyişiklik isə onları yaşıl iqtisadiyyata keçməyə təşviq edir. Yaşıl iqtisadiyyata keçid üçün ən vacib amillərdən biri yaşıl texnologiyadır ki, bu, ətraf mühitə zərər verməyən və təbii resursları qoruyan hər hansı bir texnologiyanı nəzərdə tutur [2, s.93].

Yaşıl texnologiyaların böyük potensialı var, innovativ inkişaf kontekstində onlar istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına və habelə, təhlükəli emissiyaların, tullantıların və s. səviyyəsini azaldılmasına imkan verir. Yaşıl texnologiyalardan istifadənin əsas məqsədi ətraf mühitə mənfi təsirləri, tullantıların və istehlak olunan resursların miqdarını azaltmaq, enerji səmərəliliyini artırmaqdır. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının təsnifatına əsasən, yaşıl texnologiyalara ətraf mühitin idarə edilməsi, yaşıl enerji istehsalı, iqlim dəyişikliyinə, atmosfərə mənfi emissiyaların azaldılması, binalarda və işıqlandırmada yanacaq və enerji səmərəliliyinin artırılması daxildir.

Yaşıl texnologiyaların əsas məqsədlərindən biri ətraf mühitin mühafizəsidir. Ətraf mühitin mühafizəsi ilə yanaşı, ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların köməyi ilə təbii sərvətlərin degradasiyası və tükənməsinin qarşısının alınması, ətraf mühitə dəyən zərərin minimuma endirilməsi və ya qarşısının alınmasına da öz töhfəsini verir. Yaşıl texnologiyaların cəmiyyətin müxtəlif sahələrində də məqsədləri var. Məsələn, yaşıl texnologiyaların kənd təsərrüfatı proseslərində tətbiqinin əsas məqsədi ətraf mühitin degradasiyasının qarşısının alınması, qidaların bütün qablaşdırma proseslərində zəhərli maddələrin və yaşıl qaz emissiyalarının və ətraf mühitin degradasiyasının aradan qaldırılması, istifadə olunan suyun ətraf mühitə zərər vermədən yaşıl proseslərlə geniş miqyasda süzülməsi, lazımi enerji istehsal etmək üçün potensial təbii enerji mənbələrini istehsal edəcək texnologiyaların inkişafı, istehlakçıların ətraf mühitə heç bir yan təsiri olmayan yeni məhsul növlərinin yaradılmasıdır [3, s.38].

Yaşıl texnologiyaların səmərəli tətbiqi ilə hazırda global iqtisadiyyatın qarşıya qoyduğu aşağıdakı məqsədlərə nail olmaq mümkündür:

- ətraf mühitin və təbii çirklənmənin minimuma endirilməsi, eləcə də müxtəlif sənaye sahələrində resurslardan ən səmərəli istifadə;
- əhəlinin rifahının keyfiyyətcə yüksəldilməsi üçün bioresurslardan səmərəli və məhsuldar istifadə;
- yaşıl enerjiyə və aşağı karbonlu son istifadə proseslərinə tədricən keçid;
- təbii sərvətlərin idarə edilməsi və istifadəsinin təkmilləşdirilməsi və s.

Yaşıl texnologiyaların əsas xüsusiyyətləri təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə, təbii kapitalın qorunması və artırılması, ətraf mühitin çirklənməsinin azaldılması, ekosistemlərin və biomüxtəlifliyin qorunması, əhəlinin gəlirlərinin və məşğulluğunun artırılmasıdır [5, s.693].

Yaşıl texnologiyalar aşağıdakı meyarlara cavab verməlidir:

1. Yaşıl texnologiyalar təbii ehtiyatların və ətraf mühit seqmentlərinin degradasiyasını azaltmağa qadir olmalıdır.

2. İstifadəsinin təhlükəsiz olması və bütün həyat üçün daha təmiz, daha sağlam ətraf mühitin yaradılmasına töhfə vermək üçün yaşıl texnologiya sıfır və ya çox aşağı səviyyədə istixana qazları buraxmalıdır.

3. Yaşıl texnologiyalar təbii ehtiyatların və enerjinin istehlakını azaltmağı bacarmalıdır.

4. Yaşıl texnologiyalar yaşıl resurslara kompleks yanaşmaya əsaslanmalıdır.

Beləliklə, yaşıl texnologiyaların ümumi məqsədi ekoloji cəhətdən təmiz, sosial-iqtisadi cəhətdən sağlam və hamı üçün asan əlçatan olan alternativ texnologiyaların inkişaf etdirilməsidir.

İstehsal həcmının daim artması global ekoloji böhranın güclənməsinə və dərinləşməsinə gətirib çıxarır ki, bu da yaşıl texnologiyaların inkişafını zəruri edir. Hazırda yaşıl texnologiyalar demək olar ki, bütün iqtisadi sahələri, o cümlədən sənaye, energetika, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, idarəetmə, istehsalın təşkili və xidmətlərin göstərilməsini əhatə edə bilər.

Yaşıl texnologiyalar idarəetmə, istehsal və təşkilati üsullar da daxil olmaqla bütün təşkilat zəncirində getdikcə daha çox tətbiq olunur, onlar vasitəsilə resurs istehlakını əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaq və əlavə məhsulların istifadəsini artırmaq olar. Yaşıl texnologiyaların istifadəsinin əsas sahələrindən biri enerji sektoru, yaşıl enerji mənbələrinin artırılması və inkişafı sahəsidir.

Enerji istehlakını azaltmağın və digər ekoloji problemlərin həllinin daha təsirli yollarına binaların istilik izolyasiyasını yaxşılaşdırmaq üçün texnologiyalardan istifadə etmək, su sızmalarını azaltmaq, daha yüngül nəqliyyat materiallarından istifadə etmək və kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanma üsullarını təkmilləşdirməkdir. Bu sahədə yaşıl texnologiyalardan istifadə uzunmüddətli perspektivdə enerji istehsalının davamlılığını təmin edəcək.

Texniki tərəqqinin inkişafı ekoloji çağırışlara və problemlərə vaxtında cavab verməyə vaxt tapmır. Bəzi sahələrdə irəliləyişlər ətraf mühitin çirklənməsinin səviyyəsini tədricən azaltmağa imkan verir, lakin texnoloji həllərin kommersiyalaşdırılması ekoloji problemlərin artımından xeyli geri qalır. Bu baxımdan ekoloji vəziyyəti yaxşılaşdırma biləcək innovativ texnologiyaların kəskin çatışmazlığı var. Onların fəal inkişafı və tətbiqinin vacibliyi beynəlxalq və milli səviyyədə tanınır.

Şirkətlərdə yaşıl texnologiyalardan istifadənin bir sıra üstünlüklərini qeyd etmək lazımdır. İş yerində yaşıl texnologiyaların mənimsənilməsinin ən bariz faydalarından biri enerji xərclərinin azaldılmasıdır. LED işıqlandırmadan istifadə kimi kiçik dəyişikliklər hər ay əməliyyat xərclərinə qənaət edə bilər, lakin daha əhəmiyyətli dəyişikliklər digər xərcləri də xeyli dərəcədə azaldacaq. Texnologiya iş yerində su istehlakını azaltmaq üçün də istifadə edilə bilər: elektron su ölçmə sistemlərinin quraşdırılması, su təchizatı sisteminin yaxşı vəziyyətdə saxlanması və s. aylıq su haqqını əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər [4, s.273].

Kağızsız işləmək iş yerində əhəmiyyətli miqdarda tullantıları aradan qaldırır. Qələmlər, markerlər, kartric mürəkkəbləri və daha çoxunun xərcləri rəqəmsal platformaya keçməklə azaldıla bilər. İş yerlərində yaşıl texnologiyaların faydalarından biri işçilərin sağlamlığının yaxşılaşdırılmasıdır. Havanın keyfiyyəti, mülayim iqlim və digər amillər işçilər arasında daha tez-tez xəstəliklərin yaranmasına səbəb ola bilər. Bulud xidmətlərinin tətbiqi yaşıl texnologiyaların ən perspektivli üsullarından biridir. Vacib sənədlər, əmək haqqı cədvəli, müştəri məlumatları və digər məlumatlar onlayn saxlanılır ki, bu da özlüyündə potensial olaraq avadanlıq xərclərinə, texniki dəstək işçilərinin əmək haqqı xərclərinə qənaət edə bilər.

Yaşıl texnologiyaların təşviqi regional davamlılığa, o cümlədən onun iqtisadi səmərəliliyinə nail olunmasını təmin edir ki, bütün bu amillər əhalinin sosial sabitliyinə müsbət təsir göstərir. Davamlı inkişaf baxımından regionlar, eləcə də sənaye müəssisələri üçün yaşıl texnologiyalardan istifadənin effektivliyinə aşağıdakılar daxildir:

1. Layihənin təşəbbüskarı tərəfindən layihələndirmə mərhələsində və mövcud istehsalın inkişafı üçün yaşıl texnologiyaların seçilməsi. Bu, biznesin uğurlu olmasını təmin edəcək strateji cəhətdən düzgün qərardır. Layihəni reallaşdırarkən onun təşəbbüskarı obyektin istismar müddətini ən azı 20-30 il müəyyənləşdirməli və başa düşülməlidir ki, bu müddətin sonunda istehsalın texnoloji parametrləri mövcud olacaq tələblərə cavab verməli, tələbatlı, gəlirli və rəqəbatlı olmalı, yalnız bundan sonra yeni tikintiyə investisiyalar geri qaytarıla bilən və səmərəli olacaqdır.

2. Yaşıl texnologiyalar ən son təkmilləşdirmələrə və müxtəlif innovasiyalara əsaslandığından, onlar daha qənaətcil və resursa qənaətlidir.

3. Yaşıl texnologiyaların resurs və enerji səmərəliliyi müəssisələrin əməliyyat xərclərini azaltmağa imkan verir.

4. Yaşıl texnologiyaların ekoloji cəhətdən təmiz olması istehsal müəssisələrinin layihələndirilməsi, tikintisi və istismarı zamanı ekoloji riskləri də azaldır. Sahibkarların obyektlərin tikintisi və ya yenidən qurulması zamanı yaşıl texnologiyalardan istifadə etməsi təkcə maliyyə itkisini deyil, habelə müəssisələr üçün meydana çıxacaq digər riskləri də azalda bilər.

5. Yaşıl texnologiyaların tətbiqi iş yerində ekologiyanın yaxşılaşdırılmasını təmin edir ki, bu da müəssisələrin işçi heyəti üçün əsas maraq kəsb edir. Bu məsələyə diqqət mütləq davamlı iqtisadi effekt verə bilər: xəstəlik vərəqlərinin sayının azalması, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, əmək ehtiyatlarının bərpasının optimallaşdırılması və nəticədə müəssisələrin istehsal xərclərinin azalması. Bu, bütövlükdə müəssisələrin və regionların davamlılığına və sabitliyinə təsir edən effektiv iqtisadi alət kimi qiymətləndirilə bilər.

Beləliklə, innovativ yanaşmaya əsaslanan və yaşıl texnologiyalardan istifadə edən səmərəli, ekoloji cəhətdən təmiz istehsal son nəticədə köhnə texnologiyalar üzərində iqtisadi cəhətdən qalib gəlir. Yaşıl layihələrə investisiyaların daha qısa geri qaytarılma dövrü sahibkarları istehsalın genişləndirilməsinə sərmayə qoymağa fəal şəkildə həvəsləndirir və bununla da ekoloji tələblərə cavab verən yeni iş yerlərinin sayını artırır. Yaşıl texnologiyalar həm də mövcud istehsal müəssisələrinin yaşıllaşdırılmasına, sənaye şəhərlərinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına imkan verir ki, bütün bunlar ekoloji aspektdə davamlı iqtisadi inkişafa gətirib çıxarır.

Beləliklə, ölkədə və onun regionlarında yaşıl texnologiyaların tətbiqi əhəmiyyətli sosial-iqtisadi effekt verə bilər, fəaliyyət göstərən müəssisələrdən büdcəyə vergi ayırmalarının daxil olmasına, əhalinin rifahının artmasına, yüksək keyfiyyətli iş yerlərinin bərpasına, yeni infrastrukturun yaradılmasına, ətraf mühitə dəymiş ziyanın aradan qaldırılmasına, bunlar da dövlət institutlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması və regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsinə imkan verə biləcəkdir. Oudur ki, yaşıl texnologiyaların bütün ölkə ərazisində tətbiqinə nail olunmalı və bunun üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır. Yaşıl texnologiyalardan istifadə üçün effektiv həll mövcud texnologiyaların yüksək səviyyədə əvəzlənməsini təmin etməklə mümkündür.

Son illərdə bir çox ölkələrdə yaşıl texnologiyaların inkişafı və yayılmasına yönəlmiş sənaye sahələrinə investisiya qoyuluşunda xeyli artım müşahidə edilmişdir. Bu istiqamətlərdə xərclərin həcminə görə mütləq liderlər Yaponiya və Yeni Zelandiyadır ki, bu ölkələrdə ağıllı şəbəkə texnologiyaları, işıqlandırma avadanlıqları, günəş enerjisinin inkişafı və bioyanacaq istehsalına investisiyalar sürətlə artır.

Ölkəmizdə yaşıl texnologiyalardan istifadənin genişlənməsi məsələləri milli prioritetlərə əsaslanaraq hazırlanmış və Prezident İ.Əliyev tərəfindən 2022-ci il 22 iyul tarixli Sərəncamla təsdiq edilmiş 2022-2026-cı illər üçün sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının layihəsində öz əksini tapmışdır. Burada əsas məqsədlərdən biri kimi yaşıl texnologiyalardan istifadənin genişləndirilməsi hesabına yaşıl enerji mənbələrinin istifadəsinin artırılması və enerji səmərəliliyinin təmin olunması qarşıya qoyulub [1].

COVID-19 pandemiyasından əvvəl qlobal tendensiyalardan biri innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsində özəl sektorun iştirakının yüksək payı idi, çünki bu, qlobal bazarlarda lider mövqelər uğrunda sərt mübarizədə onların rəqabət qabiliyyəti üçün mühüm amil idi. Lakin pandemiya zamanı investisiya artımında, xüsusən də beynəlxalq maliyyələşdirmə səviyyəsində əhəmiyyətli dərəcədə azalma oldu. Dünyada diqqətin yaşıl enerji istehsalına yönəldiyindən gələcəkdə yaşıl texnologiyaların tətbiqinə investisiyaların sürətinin gələcək illərdə artacağı gözlənilir.

Ümumiyyətlə, yaşıl texnologiyalar təbiəti qorumağa və insanların yeganə yaşayış mühitinə vurduğu zərərin qarşısını almağa yönəlib. Bəşəriyyətin bütün fəaliyyət sahələrində innovasiyalara, yaşıl texnologiyalara ehtiyacı var ki, bunlar təkcə biznesi inkişaf etdirməyə və qazanc əldə etməyə deyil, habelə ətraf mühitin qorunmasına xidmət etmək, ölkədə yaşıl iqtisadiyyatı və onun davamlı inkişafını təmin etməyə

imkan verəcəkdir. Yaşıl texnologiyaların davamlı inkişaf baxımından verdiyi faydalara əsaslanaraq onların tətbiqinin genişləndirilməsini zəruri hesab edirik. Bunun üçün həmin texnologiyalar yaradılmalı, cəlb edilməsi və tətbiqi üçün stimullar, bunun üçün investisiyalaşdırma mənbələri müəyyənləşdirilməlidir. Standartlar, vergilər, subsidiyalar və digər dövlət siyasəti tədbirləri yaşıl texnologiyaların inkişafı üçün əhəmiyyətli stimullar təmin edə bilər.

Ədəbiyyat

1. "Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 22 iyul 2022
2. Nuhiyev F., Mirzəyeva G. Yaşıl texnologiya, karbon menecmenti, alternativ və bərpa olunan enerji: Azərbaycan nümunəsində. PAHTEI-Proceedings of Azerbaijan High Technical Educational Institutions, June, 2022, 19(08), 93-104
3. Mine T.S. Yeşil Teknoloji. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 33, Sayı 1, Ocak 2024, s. 33-48
4. Зайцева, А. В. "Зеленые" технологии: преимущества и практика их применения / А. В. Зайцева // Наукосфера. – 2022. – № 7-1. – С. 270-274
5. Корнеева, Ю. В. Зеленые технологии - новые возможности развития регионов / Ю. В. Корнеева // Российские регионы в фокусе перемен: Сборник докладов XI Международной конференции. В 2-х томах, Екатеринбург, 17–19 ноября 2016 года. Том 2. – Екатеринбург: ООО "Издательство УМЦ УПИ", 2016. – С. 691-700

Резюме

Мирзабеков А.А., Алиева Х.Р

Зеленые технологии и оценка их роли в устойчивом развитии

Активное использование зеленых технологий приводит к ряду преимуществ в глобальном масштабе. К ним относятся сохранение природных ресурсов, замедление глобального потепления, снижение загрязнения воздуха, воды и почвы, сокращение отходов за счет эффективной переработки, энергосбережения и устойчивого производства. Рассматривая вклад применения зеленых технологий в устойчивое развитие, мы видим, что тема подготовленной статьи является актуальной. В статье раскрывается роль зеленых технологий, цели их применения, рассматривается эффективность их использования для страны, региона и промышленных предприятий с точки зрения устойчивого развития.

Ключевые слова: *зеленые технологии, производство, окружающая среда, устойчивое развитие, предприятие, энергия*

Summary

Mirzabekov A.A., Aliyeva H.R.

Green Technologies and Assessment of their Role in Sustainable Development

Active use of green technologies leads to a number of advantages on a global scale. These include conservation of natural resources, slowing down global warming, reducing air, water and soil pollution, reducing waste through efficient recycling, energy saving and sustainable production. Considering the contribution of green technologies to sustainable development, we see that the topic of the prepared article is relevant. The article reveals the role of green technologies, the purposes of their application, considers the effectiveness of their use for the country, region and industrial enterprises from the point of view of sustainable development.

Key words: *green technologies, production, environment, sustainable development, enterprise, energy*

İQTİSADI DAYANIQLILIĞIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ YAŞIL İQTİSADIYYATIN FORMALAŞMASININ ROLU

Mirzəyev Emil Mehrəli oğlu

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Emil.Mirzayev@au.edu.az

emil.mirzeyev.84@inbox.ru

Xülasə: *Tezisdə yaşıl iqtisadiyyatın, milli iqtisadiyyatın inkişafı, rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası məsələləri şərh edilir. Həmçinin ekoloji tarazlığın və təhlükəsizliyin təmin edilməsinin prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilir.*

Açar sözlər: *yaşıl iqtisadiyyat, iqtisadi ineqrasiya, karbon emissiyası, ekoloji təhlükəlilik*

Son illərdə dünya iqtisadiyyatı və təsərrüfat sistemində formalaşan qlobal proseslər iqtisadi dayanıqlılığa və rəqabətqabiliyyətliliyə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, tələbatların sonsuz-artan, iqtisadi resursların isə məhdud olduğu mühit təsərrüfat subyektlərindən proseslərə effektiv idarəetmə və təsir mexanizmlərinin formalaşdırılması və tətbiqini tələb edir. Həm iqtisadiyyatın inkişafı, həm də insanların məhsul və xidmətlərə olan tələbinin ödənilməsi, iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə ilə yanaşı, ekoloji təhlükəsizliyin də təmin edilməsi zərurətini aktuallaşdırır. Məlumdur ki, iqtisadi fəaliyyət növləri və sahələri atmosferi çirkləndirməklə yanaşı, insan sağlamlığına da ziyan vurur. Dünya iqtisadiyyatında ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi alternativ enerji mənbələrindən istifadə və yaşıl iqtisadiyyatın formalaşdırılmasından asılıdır. Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiyası, dünya dövlətləri üçün strateji partnyora çevrilməsi və qlobal trendlərə uyğunlaşmasını nəzərə alsaq, milli iqtisadiyyatın da inkişafı və dayanıqlılığının təmin edilməsində yaşıl iqtisadiyyatın formalaşdırılmasının vacibliyini xüsusi qeyd edə bilərik. Bu baxımdan ekoloji təhlükəsizlik və tarazlığın təmin edilməsi və onun iqtisadi dayanıqlılığa inteqrasiyası iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindən biri kimi formalaşmışdır. Bu proses özünü bir sıra normativ-hüquqi aktlarda və sənədlərdə əks etdirmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Azərbaycan 2030: sosial –iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlərə dair 2 fevral 2021- ci il tarixli sərəncamını , “Alternativ və bərpa olunan enerji üzrə dövlət proqramı”-nı, eləcə də 2024 -cü təqvim ilinin ölkədə “Yaşıl dünya naminə həmrəylik” ili elan edilməsi və 2024- cü ilin noyabr ayında Azərbaycanda baş tutmuş COP-29 tədbirini buna bariz nümunə kimi göstərə bilərik. Respublikamız demək olar ki, istənilən iqtisadi fəaliyyət növünün təşkili və inkişafı üçün kifayət qədər resurslarla zəngindir. Bol təbii sərvətlər, zəngin karbohidrogen ehtiyatları və alternativ enerji mənbələri milli iqtisadiyyatın inkişafı, onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası və sosial rifah halının təmin edilməsində vacib əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda alternativ enerji mənbələrinin inkişafı və yaşıl iqtisadiyyata keçid üçün kifayət qədər münbit şərait var. Statistik göstəricilərə əsaslanaraq, görürük ümumi olaraq bu göstərici 26940 Mvt- dır. O cümlədən bu göstərici günəş enerjisi üzrə 23040 Mvt, külək üzrə 3000 Mvt , hidro enerji üzrə 520 Mvt, bioenerji üzrə isə 380 Mvt- dır. Ənənəvi bərpaolunmayan enerji mənbələrindən bərpa olunan enerji mənbələrinə keçidin təmin edilməsi, istehsal və idarəetmə proseslərində yaşıl texnologiyaların tətbiqi ölkəmizdə yaşıl iqtisadiyyatın formalaşması və bərpa olunan enerji mənbələrinə keçidin əsas hədəfləri kimi qəbul edilir. Bildiyimiz kimi, atmosfer qazlar qarışıqından ibarət olub, müəyyən qaz tərkibinə malikdir. Atmosferdə qazların nisbəti aşağıdakı kimidir: 78% azot, 21 % oksigen, 0,03 % karbon qazı, 0,93% arqon və s.[1;155]. Burada əsas məqsəd müxtəlif iqtisadi fəaliyyət sahələrindən atmosfərə emissiya edilən zəhərli karbon-dioksid qazının və bütövlükdə istixana qazlarının təsirini azaltmaq, onları təbii enerji mənbələri və yaşıl resurslarla əvəz etməkdir. Respublikamızın bərpa olunan enerji üzrə hədəflərinə diqqət yetirsək, görürük ki, əsas strateji müddət kimi 2050- ci il qəbul edilmişdir. Lakin, bu hədəf və ona nail olma dərəcəsi ərazilər üzrə fərqlidir. Belə ki, göstərilən müddətə qədər yalnız Qarabağ və Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonlarında “ sıfır karbon emissiyası zonasının yaradılması, digər ərazilər üzrə karbon emissiyasının 40 % - ə qədər

azaldılması prioritet kimi qəbul edilmişdir. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, qəbul edilmiş prioritet və hədəflər Azərbaycanın 2021-ci ildə Şotlandiyada təşkil edilmiş COP-26 tədbirindəki xüsusi bəyanatıdır. Azərbaycanın alternativ enerji resursları ilə zəngin olan əraziləri əsasən Xəzər dənizi akvatoriyası, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarıdır. Belə ki, günəş enerjisi üzrə Cəbrayıl, Qubadlı, Laçın, Füzuli, Kəlbəcər, külək enerjisi üzrə Laçın və Kəlbəcər rayonları xüsusi potensiala malikdir. Məhz bu zonalarda iqtisadi aktivliyin təmin edilməsi və həmin ərazilərin potensialının ölkənin ümumi təsərrüfat dövryyəsinə cəlb edilməsi məsələsi iqtisadi inkişafda yaşıl və tullantısız texnologiyaların tətbiqini, yaşıl şəhər və yaşıl kənd layihələrinin reallaşdırılmasını gündəmə gətirir. Ölkəmiz alternativ enerji mənbələrinə olan tələbatın ödənilməsi üçün bir sıra dünya dövlətləri ilə əməkdaşlıq edir. Bu sahədə Türkiyə, Norveç, Səudiyyə Ərəbistanı, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Böyük Britaniya, İtaliya, Rusiya, Fransa və Yaponiya strateji partnyorlardır. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə yaşıl iqtisadiyyatın formalaşması məsələləri aşağıdakı sahələrdə mövcud layihələrin reallaşmasına istiqamətlənməlidir:

1. Yaşıl energetikanın təşkili;
2. Yaşıl şəhər və yaşıl kəndlərin təşkili;
3. Yaşıl aqrar iqtisadiyyatın inkişafı;
4. Yaşıl sənayenin təşkili;
5. Yaşıl nəqliyyatın təşkili;
6. Yaşıl turizmin təşkili.

Sonda deyilənləri ümumiləşdirərək, belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və dayanıqlılığının yaşıl iqtisadiyyat kontekstində təmin edilməsi onun dünya iqtisadiyyatında rəqəbatqabiliyyətliliyinin formalaşması ilə yanaşı, sosial rifah halına da əhəmiyyətli təsir göstərəcək.

Ədəbiyyat

1. Sultanov R., Sadıqova N., Ataşova Ü. "Ümumi ekologiya" Dərslik. Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2010, 384 səh.
2. <https://president.az/az/articles/view/60746>
3. <https://president.az/az/articles/view/60746>

Резюме

Мирзаев Э.М.

Роль формирования зелёной экономики в обеспечении экономической устойчивости

В тезисе рассматриваются вопросы, связанные с зелёной экономикой, развитием национальной экономики, повышением её конкурентоспособности и интеграцией в мировую экономику. Также определяются приоритетные направления обеспечения экологического баланса и экологической безопасности.

Ключевые слова: зелёная экономика, экономическая интеграция, выбросы углерода, экологическая безопасность

Summary

Mirzayev E.M.

The Role of Green Economy Formation in Ensuring Economic Sustainability

The thesis discusses issues related to the green economy, the development of the national economy, increasing competitiveness, and integration into the global economy. It also identifies priority areas for ensuring ecological balance and environmental security.

Key words: green economy, economic integration, carbon emissions, ecological security

YAŞIL İQTİSADİYYAT QURUCULUĞUNDA STRATEJİ HƏDƏFLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Mustafayev Asif Mirlazım oğlu

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

asif5252@rambler.ru

Xülasə: Məqalədə, Azərbaycanın enerji sektorunda bərpa olunan mənbələrin (günəş və külək enerjisi) inkişafı və ölkənin enerji istehsalında ekologiyaya uyğun texnologiyaların tətbiqi istiqamətində atılan addımlar müzakirə olunur. Eyni zamanda, karbon emissiyalarının azaldılması və nəqliyyat sektorunda elektrikli işləyən avtomobillərin təşviqi kimi təşəbbüslər də diqqətə çatdırılır. Dövlət tərəfindən tətbiq olunan vergi güzəştləri, subsidiyalar və investisiya stimulları, yaşıl iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirmək məqsədini güdür. Məqalədə həmçinin yaşıl iqtisadiyyatı xarakterizə edəcək son il üçün göstəricilərin də təhlili və qiymətləndirilməsi verilmişdir.

Açar sözlər: Yaşıl iqtisadiyyat, strateji hədəf, enerji, ekoloji, texnologiya, tullantı

Giriş. Yeni iqtisadiyyat quruculuğu – müasir dövrün texnoloji, sosial və ekoloji çağırışlarına cavab verən, rəqəmsallaşma, innovasiya və bilik əsaslı iqtisadi modellərə əsaslanan bir inkişaf istiqamətidir. Bu model ənənəvi iqtisadiyyatın sərt sərhədlərini aşaraq çevik, dayanıqlı və inklüziv sistemlərin formalaşdırılmasını hədəfləyir. Yeni iqtisadiyyatın əsas dayaqları rəqəmsal texnologiyalar, süni intellekt, böyük verilənlər (big data), yaşıl enerji və innovativ maliyyə mexanizmləridir [3]. Ənənəvi sənaye və xidmət sahələri artıq yerini texnoloji platformalara və innovativ startaplara verir. Yeni iqtisadiyyat çevik idarəetmə, sürətli qərarvermə və yüksək məhsuldarlıq kimi üstünlüklərə malikdir. Bu modeldə insan kapitalı əsas strateji resurs sayılır. Təhsilin keyfiyyətinin artırılması və yaradıcılığın təşviqi yeni iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafını təmin edir. Əmək bazarında peşə ixtisaslarının tələbləri dəyişir və yeni bacarıqlar ön plana çıxır. Rəqəmsal savadlılıq, proqramlaşdırma və analitik düşüncə əsas kompetensiyalardan sayılır. Yeni iqtisadiyyat coğrafi sərhədləri aşaraq qlobal əməkdaşlığı gücləndirir. Bu modeldə dövlətin rolu tənzimləyici və təşviqedici xarakter daşıyır. Dövlət siyasəti innovasiyaların təşviqinə və rəqəmsal transformasiyaya dəstək verməlidir. Kiçik və orta sahibkarlığın rolu artır, çünki onlar çevik və yenilikçi struktura malikdir. Yeni iqtisadiyyat sosial ədalət və ekoloji davamlılıq prinsiplərinə əsaslanır. Ətraf mühitin qorunması və yaşıl texnologiyaların tətbiqi ön plandadır. **2026-cı ildə Azərbaycan Respublikası Ümumdünya Ətraf Mühit Gününə ev sahibliyi edəcək [4].** İqtisadi artım təkcə maliyyə göstəriciləri ilə deyil, həm də insan rifahı və sosial bərabərliklə ölçülür. Bu yanaşma qeyri-neft sektorunun inkişafına da böyük təkan verir. Xüsusilə, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektoru strateji əhəmiyyət kəsb edir. Aqrar sahədə də rəqəmsallaşma və texnologiyaların tətbiqi məhsuldarlığı artırır. Yeni iqtisadiyyat həm də iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasına xidmət edir. Çünki çevik və yenilikçi iqtisadi sistemlər xarici şoklara daha davamlıdır. Bilik və informasiya əsaslı iqtisadiyyat yeni istehsal münasibətlərinin formalaşmasına gətirib çıxarır. Əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi əsas məqsədlərdən biridir. Eyni zamanda regionların balanslı inkişafı təmin olunur. Yeni iqtisadiyyat dəyərlərə əsaslanan inkişaf modelidir – bilik, əməkdaşlıq və məsuliyyət. Bu model gələcək nəsillər üçün dayanıqlı və rəqabətə davamlı iqtisadi sistemin təməlini qoyur.

Azərbaycan üçün yeni imkanlar. Azərbaycan üçün yaşıl iqtisadiyyatın qurulması böyük potensiala malik strateji bir istiqamətdir. Ölkənin təbii resurslarla zəngin olması, yaşıl iqtisadiyyat üçün ilkin baza yaradır. Xüsusilə günəş və külək enerjisi resursları alternativ enerji istehsalı üçün əlverişli imkanlar təqdim edir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları "yaşıl enerji zonası" elan olunmaqla bu sahədə yeni inkişaf perspektivləri açır. Bu bölgələrdə günəş və külək elektrik stansiyalarının tikintisi nəzərdə tutulur. Azərbaycanın iqlim şəraiti günəş enerjisi potensialını maksimum səviyyədə istifadə etməyə imkan verir. Eyni zamanda Xəzər dənizi sahilində külək enerjisi stansiyalarının qurulması texniki və iqtisadi baxımdan səmərəlidir. Bu istiqamətdə xarici investorlarla əməkdaşlıq da genişlənir. Yaşıl iqtisadiyyat ətraf mühitin

mühafizəsi və resurslardan səmərəli istifadəni təmin edir. Azərbaycanın Paris İqlim Sazişinə qoşulması ölkənin bu istiqamətdə beynəlxalq öhdəliklər götürdüyünü göstərir. 2030-cu ilə qədər istixana qazlarının emissiyasının azaldılması hədəfi müəyyən edilib [4]. Yaşıl iqtisadiyyat həm də yeni iş yerlərinin yaradılmasına şərait yaradır. Xüsusilə alternativ enerji, tullantıların idarə olunması və ekoturizm sahələrində məşğulluq imkanları artır. Azərbaycanın geniş kənd təsərrüfatı torpaqları ekoloji təmiz istehsal üçün uyğundur. Orqanik kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı üçün Avropa bazarına çıxış potensialı mövcuddur. Eyni zamanda, su resurslarından ağıllı istifadənin təşviq edilməsi vacibdir. Suvarma sistemlərinin modernləşdirilməsi suya qənaəti təmin edəcək. Yaşıl texnologiyaların tətbiqi sənaye sahələrində də enerji səmərəliliyini artıracaq. Bakı şəhərində nəqliyyat sektorunun ekoloji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi zəruridir. Elektrik nəqliyyat vasitələrinin təşviqi və ictimai nəqliyyatın inkişafı hava çirklənməsinin qarşısını alar. Tullantıların çeşidlənməsi və təkrar emalı sahəsində də irəliləyişlər mümkündür. Tullantılardan enerji istehsalı istiqamətində pilot layihələrin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur. Yaşıl iqtisadiyyat həm də ekoloji maarifləndirməni zəruri edir. Əhalinin bu sahədə bilik səviyyəsinin artırılması üçün təhsil proqramları tətbiq olunmalıdır. Qeyri-hökumət təşkilatları və cəmiyyətin aktiv iştirakı bu sahədə mühüm rol oynaya bilər. Dövlət siyasətində yaşıl iqtisadiyyatın prioritet kimi müəyyən edilməsi zəruridir. Maliyyə institutları tərəfindən ekoloji layihələrə güzəştli kreditlərin verilməsi təşviq edilməlidir. Yerli sahibkarlar yaşıl investisiyalara cəlb olunmalıdır. Xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə edərək texnologiya transferləri reallaşdırıla bilər. BMT və digər beynəlxalq təşkilatların dəstəyi ilə layihələr həyata keçirilə bilər. Nəticə etibarilə, yaşıl iqtisadiyyat Azərbaycanın uzunmüddətli inkişafında mühüm rol oynaya bilər. Bu model ekoloji tarazlığı qoruyaraq davamlı iqtisadi artıma nail olmağa imkan verir.

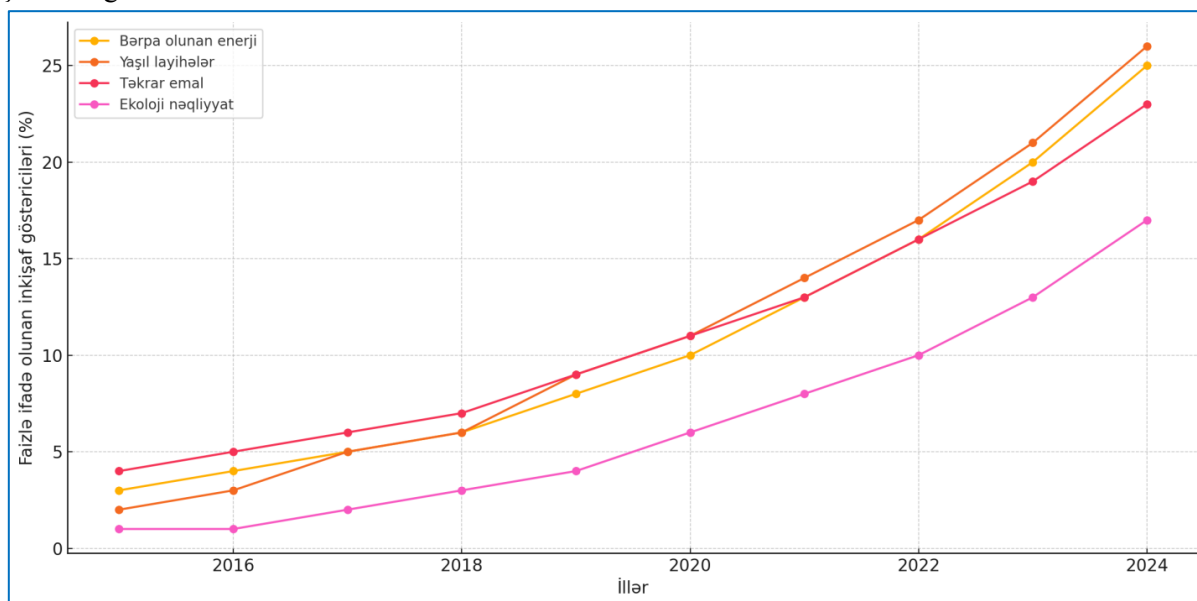
Strateji hədəflərin müəyyən olunması. Azərbaycan üçün yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı kontekstində aşağıdakı strateji hədəfləri qeyd etmək olar:

1. İstixana qazlarının emissiyasının azaldılması-2030-cu ilə qədər karbon emissiyalarının 35-40% azaldılması hədəfləni.
2. Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin payının artırılması-enerji istehsalında günəş, külək və hidroenerjinin rolunun artırılması.
3. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun “yaşıl enerji zonası” kimi inkişafı-bu ərazilərdə tamamilə yaşıl enerji ilə təminatın qurulması.
4. Enerji səmərəliliyinin artırılması-sənaye, tikinti və nəqliyyat sektorlarında enerjiden daha effektiv istifadə.
5. Ekoloji təmiz nəqliyyat sistemlərinin inkişafı-elektrik avtobusları və avtomobillərin istifadəsinin genişləndirilməsi.
6. Orqanik kənd təsərrüfatının təşviqi-torpağın və suyun qorunmasına yönəlmiş kənd təsərrüfatı üsullarının tətbiqi.
7. Su ehtiyatlarının idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi-ağıllı suvarma sistemlərinin tətbiqi və su itkilərinin minimuma endirilməsi.
8. Tullantıların idarə olunması və təkrar emalın inkişafı-məişət və sənaye tullantılarının çeşidlənməsi və yenidən istifadəsi.
9. Yaşıl maliyyə mexanizmlərinin yaradılması-ekoloji layihələrə güzəştli kreditlərin və investisiyaların təşviqi.
10. Ekoloji maarifləndirmə və təhsil-əhalinin yaşıl iqtisadiyyat və ekoloji davranışla bağlı biliklərinin artırılması.
11. Texnologiya və innovasiyaların transferi-inkişaf etmiş ölkələrin yaşıl texnologiyalarından istifadə və uyğunlaşdırma.
12. İnstitusional və qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi-yaşıl iqtisadiyyatla bağlı normativ hüquqi sənədlərin hazırlanması.
13. Regionların dayanıqlı inkişafı-kənd yerlərində yaşıl iqtisadiyyat təşəbbüsləri ilə iqtisadi və sosial inkişafın təmin olunması.

Qeyd olunan strateji hədəflərin reallaşma imkanları Azərbaycan üçün həm potensial, həm də praktiki baxımdan əhəmiyyətli və əlverişlidir. Ölkənin zəngin təbii ehtiyatlara, əlverişli coğrafi mövqeyə və beynəlxalq təşəbbüslərdə fəal iştirakına malik olması bu hədəflərin həyata keçirilməsi üçün möhkəm zəmin yaradır. İlk növbədə, alternativ və bərpa olunan enerji sahəsində böyük potensial mövcuddur. Günəş və külək enerjisi ehtiyatları Azərbaycanın müxtəlif regionlarında, xüsusilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda, bu sahədə genişmiqyaslı layihələrin həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Həmin ərazilərin “yaşıl enerji zonası” elan olunması isə strateji hədəflərin praktiki müstəviyə keçməsi üçün mühüm başlanğıcdır.

Enerji səmərəliliyinin artırılması, ekoloji nəqliyyatın təşviqi və tullantıların idarə olunması sahələrində də texnoloji baza və beynəlxalq tərəfdaşlıqlar mövcuddur. Bu, Azərbaycan üçün həm yeni texnologiyaların tətbiqi, həm də xarici investisiyaların cəlb olunması baxımından əhəmiyyətlidir. Orqanik kənd təsərrüfatı və su ehtiyatlarının səmərəli idarə olunması sahəsində isə kənd yerlərində tətbiq ediləcək pilot layihələr, təlim proqramları və dövlət dəstəyi vacib rol oynayır. Eyni zamanda, ölkənin beynəlxalq iqlim sazişlərinə qoşulması, yaşıl maliyyə mexanizmlərinə çıxışı və regional təşəbbüslərdə iştirakı bu hədəflərin reallaşmasında beynəlxalq təcrübə və resurslardan faydalanmaq imkanı yaradır.

Lakin bəzi sahələrdə institusional çatışmazlıqlar, ictimai maarifləndirmənin kifayət qədər olmaması və bəzi bölgələrdə texnoloji infrastrukturun zəifliyi müəyyən çətinliklər yarada bilər. Bununla belə, dövlət siyasətində yaşıl iqtisadiyyatın prioritet elan olunması, aidiyyəti sahələrə yönəlmiş dövlət proqramları və hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsi bu maneələrin aradan qaldırılmasına kömək edə bilər. Ümumilikdə isə qeyd olunan strateji hədəflər real və mərhələli şəkildə həyata keçirilə biləcək səviyyədədir. Onların uğurla reallaşması Azərbaycanda davamlı, inklüziv və ekoloji baxımdan təhlükəsiz iqtisadiyyatın formalaşmasına güclü təkan verə bilər.

Mənbə: [1, 2, 6].

Qrafik. Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın əsas göstəricilərinin dinamikası, faizlə

Təqdim olunmuş qrafik Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın son 10 ildə təxmini inkişaf dinamikasını əks etdirir. Göründüyü kimi, bərpa olunan enerji, yaşıl layihələrin sayı, tullantıların təkrar emalı və ekoloji nəqliyyatın istifadəsi ardıcıl olaraq artmaqdadır. Bu tendensiya ölkədə yaşıl iqtisadiyyatın mərhələli şəkildə formalaşdığını və dövlət siyasətində bu sahənin əhəmiyyətinin artdığını göstərir. Həmçinin, bu sahədə əsas göstəricilərdən biri də enerji effektivliyinin artırılmasıdır. 2020-ci ildən sonra ölkə enerji istehsalında bərpa olunan mənbələrdən istifadəni artırmağa başlayıb. Xüsusilə, günəş və külək enerjisi sahələrində bir neçə iri layihə həyata keçirilmişdir. 2021-ci ildə bərpa olunan enerji mənbələrinin ümumi enerji istehsalındakı payı 10%-dən çox olmuşdur. İqtisadiyyatın karbon emissiyalarının azaldılması da yaşıl iqtisadiyyatın əsas məqsədlərindən biridir. 2019-cu ildən başlayaraq, Azərbaycanda karbon emissiyalarının ümumi həcmi 2%-ə

qədər azalmışdır. Bu dövrdə nəqliyyat sektorunda elektriklə işləyən avtomobillərin sayı artıb. Dövlət yaşıl iqtisadiyyatın inkişafını təşviq etmək üçün vergi güzəştləri və subsidiyalar tətbiq edib. Həmçinin, su resurslarının idarə olunması və əkin sahələrində davamlı təcrübələr də artırılmışdır. Təbii sərvətlərin səmərəli istifadəsi və təkrar emal sahələrində atılan addımlar ölkənin yaşıl iqtisadiyyatında müsbət dəyişikliklərə səbəb olub. 2022-ci ildə ekoloji sahələrə investisiyaların həcmi 15%-dən çox artmışdır. Yerli bizneslər də ekoloji məhsulların istehsalına maraq göstərməkdədir. Bu göstəricilər Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın inkişafının sürətləndiyini göstərir. 2023-cü ildən sonra bərpa olunan enerji sahəsinə daha çox sərmayə qoyulması planlaşdırılır [2]. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı ölkənin iqtisadi sabitliyinə və ətraf mühitə müsbət təsir göstərir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (<https://stat.gov.az>)
2. Azərbaycan Enerji Agentliyi. <https://minenergy.gov.az/az/alternativ-ve-berpa-olunan-enerji/azerbaycanda-berpa-olunan-enerji-menbelerinden-istifade>
3. Beynəlxalq Enerji Agentliyi (IEA). <https://www.iea.org/reports/clean-energy-transitions-programme-2024>
4. BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı (UNEP) və UNDP Azərbaycan/ <https://pmo.az/az/news/2026-ci-ilde-azerbaycan-respublikasi-umumdunya-etraf-muhit-gunune-ev-sahibliyi-edecek>

Резюме

Мустафаев А.М.

Оценка стратегических целей в построении зеленой экономики

В статье обсуждаются шаги, предпринятые в направлении развития возобновляемых источников энергии (солнечной и ветровой энергии) в энергетическом секторе Азербайджана и внедрения экологически чистых технологий в производстве энергии в стране. В то же время в центре внимания находятся такие инициативы, как сокращение выбросов углерода и продвижение электромобилей в транспортном секторе. Введенные государством налоговые льготы, субсидии и инвестиционные стимулы преследуют цель ускорения развития зеленой экономики. В статье также представлен анализ и оценка показателей за последний год, которые будут характеризовать зеленую экономику.

Ключевые слова: зеленая экономика, стратегическая цель, энергетика, экология, технологии, отходы

Summary

Mustafayev A.M.

Assessment of Strategic Goals in Building a Green Economy

The article discusses the development of renewable sources (solar and wind energy) in the energy sector of Azerbaijan and the steps taken to apply environmentally friendly technologies in the country's energy production. At the same time, initiatives such as reducing carbon emissions and promoting electric vehicles in the transport sector are also being brought to attention. Tax incentives, subsidies and investment incentives introduced by the state pursue the goal of accelerating the development of the green economy. The article also provides an analysis and assessment of the indicators for the last year, which will characterize the green economy.

Key words: green economy, strategic target, energy, environmental, technology, waste

“YAŞIL İQTİSADIYYAT” DAYANIQLI İNKİŞAF STRATEGİYASININ MODELİ KİMİ

Nəcəfova Çiçək Məhəmməd qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

chichak64@mail.ru

Xülasə: Müasir dövrdə bütün dünyada enerji və su resurslarından, ümumiyyətlə təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə, ətraf mühitin mühafizəsi, ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların tətbiqinə geniş yer verilməsi, tullantıları təkrar emal prosesinə cəlb etmək, ekoloji baxımdan çirkli ərazilərin yenidən bərpası fonunda dayanıqlı inkişaf tendensiyalarına nail olmaq məqsədilə “yaşıl iqtisadiyyata” keçid istiqamətində geniş tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Bu sahədə həyata keçirilən tədbirlər ölkələrin həyatının demək olar ki, bütün sahələrini əhatə edən bir prosesdir. Məqalədə “yaşıl iqtisadiyyata” keçid və onunla əlaqəli məsələlərə toxunulmuşdur.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, bərpa olunan enerji mənbələri, yaşıl texnologiyalar, dayanıqlı inkişaf, ekosistem

İnsan həyatı ekoloji, sosial, iqtisadi xarakterli bir çox problemlərlə əlaqəlidir. Əhali və onun tələbatları artır, lakin ətraf mühitin mühafizəsinə az diqqət ayrılır. Bu isə istehsalın artımına, tullantılara, yeni zibil poliqonlarına və insanların həyat keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Belə ssenarilərin aradan qaldırılması üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatı hələ 70-80-ci illərdə dayanıqlı inkişaf konsepsiyası yaratdı - gələcək nəsillərə zərər vermədən həyat. Onun əsasında ixrac modeli ilə əvəz edilməli olan “yaşıl iqtisadiyyat” inkişaf etmişdir [1, s.244-247]. “Yaşıl iqtisadiyyat” – iqtisadi modeldir və təbii resurslara təsir etmir. “Yaşıl iqtisadiyyat” resursların qorunması və ətraf mühitə mənfi təsirləri azaltmaq konsepsiyasıdır. İnsanın həyat keyfiyyətinin yüksəlməsi artan təbii kapitalla “qonşuluq edir”, yəni bir yerdə mövcuddur, başqa sözlə, onu “yaşıl inkişaf” adlandırmaq olar. Cəmiyyət etiraf etməlidir ki, Yer kürəsinin ehtiyatları məhduddur. Beləliklə, bu ehtiyatları düzgün istifadə etmək və onların təkrar istehsalı və bərpa olunması yollarını tapmaq lazımdır. İqtisadiyyat ekoloji çərçivədən çıxmamalıdır və eyni zamanda onun inkişafına imkanlar yaratmaq lazımdır. Hər bir kəs tullantıları azaltmalı, zibilləri çeşidləməli, suya qənaət etməli, bəzi əşyalar isə təkrar istifadə olunmalıdır [3]. İqtisadiyyat “şəffafdır” və tullantılara görə məsuliyyət zərərli emissiyaları azaltmağa ehtiyacı olan dövlətlər arasında bölüşdürülür. İqtisadiyyat mədəni xüsusiyyətlərə uyğunlaşdırıla bilər, lakin yenə də ümumi ekoloji standartlara cavab verir.

“Yaşıl iqtisadiyyat”ın mərhələləri. Belə bir iqtisadiyyata başlanğıc üçün dövlət bir neçə ilkin addımlar atmalıdır:

- ekoloji cəhətdən zərərli sənayelər üçün dövlət maliyyəsinin azaldılması və onlara ekoloji vergi dərəcələrinin artırılması. Bu, “çirkləndirən ödəyir” adlı başqa bir tənzimləmə mexanizmidir ki, burada təbiətə ziyan vuran cərimələr sistemi biznesi “təmiz” texnologiyalara cəlb edəcək;
- kənd təsərrüfatı, bərpa olunan enerji mənbələri, su təchizatı, tullantılar kimi “yaşıl iqtisadiyyat”a daha çox sərmayə qoymağa başlanılmalı;
- “Qəhvəyi” iqtisadiyyata (axtarılan resurslara əsaslanan) təmiz və səmərəli texnologiyaların tətbiqi, resurs istehsalının maya dəyərinin azaldılması;
- Ətraf mühit qorunması haqqında qanunların sərtləşdirilməsi. Hazırda ekoloji problemlər məhdud məhsul kimi iqtisadiyyata integrasiya olunub, yeni istiqamətlər formalaşib və aktivləşib - “yaşıl iqtisadiyyat”. “Yaşıl iqtisadiyyat” iqtisadiyyatın təbii mövcudluq şəraitinin müstəqil hissəsi və onun təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəsi və məhsulların istehsal dövrünə qayıtması nəticəsində cəmiyyətin bütövlüyünü qorumağa yönəlmiş hissəsi olduğuna inanılan iqtisadiyyatın istiqamətidir [5].

UNEP-in (**United Nations Environment Programme** - Birləşmiş Millətlər sistemi daxilində ətraf mühit problemlərinə cavab tədbirlərinin əlaqələndirilməsinə cavabdehdir. O, 1972-ci ilin iyununda Stokholmda keçirilən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Ətraf Mühit Konfransından sonra onun ilk

direktoru Maurice Strong tərəfindən yaradılmışdır. Onun mandatı iqlim dəyişikliyi, dəniz və yerüstü ekosistemlərin idarə edilməsi və yaşıl iqtisadi inkişaf da daxil olmaqla geniş spektrli məsələlər üzrə liderliyi təmin etmək, elm çatdırmaq və həllər hazırlamaqdır. Təşkilat həmçinin beynəlxalq ekoloji sazişlər hazırlayır; ekoloji elmi nəşr edir və təbliğ edir, milli hökumətlərə ekoloji hədəflərə çatmağa kömək edir) ətraf mühit üzrə ekspertləri hesab edirlər ki, “yaşıl iqtisadiyyat” “insanların rifah halını yüksəldən və sosial məsuliyyəti təmin edən, ətraf mühitin deqradasiyası və tükənməsi riskləri əhəmiyyətli dərəcədə azaldan” bir fəaliyyətdir. “Yaşıl iqtisadiyyat” ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəni nəzərə alaraq insanın ehtiyaclarını nəzərə alır və bu prioritet məsələ gələcək nəsillərin rifahıdır. Beləliklə, “yaşıl iqtisadiyyat” uzunmüddətli perspektivdə həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına töhfə verən mal və xidmətlərin istehsalı, paylanması, mübadiləsi və istehlakı ilə əlaqəli insan fəaliyyəti sistemidir, eyni zamanda gələcək nəsillər əhəmiyyətli ekoloji risklərə və ya ekoloji defisitlərə məruz qalmamalıdır.

“Yaşıl iqtisadiyyat” nəzəriyyəsi üç prinsipə əsaslanır:

- məhdud məkan şəraitində təsir dairəsinin sonsuz genişlənməsinin qeyri-mümkünlüyü;
- məhdud resurslarla faktiki olaraq sonsuz ehtiyaclarımızı ödəməyin mümkünsüzlüyü;
- yer üzündə hər şey bir-birilə əlaqəlidir [8, s.82-92].

“Yaşıl iqtisadiyyat”ın bir sıra istiqamətlərini müəyyən etmək olar:

1. Bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı.

2. Tullantılara nəzarət sisteminin modernləşdirilməsi. Hazırda dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələrində hər gün bir kiloqramdan üç kiloqramadək bərk məişət tullantıları istehsal olunur və bu rəqəm təkcə ABŞ-da hər on ildən bir 10% artır.

3. Su ehtiyatlarının idarə edilməsi sisteminin modernləşdirilməsi. Planetdəki hər altı insandan biri indi şirin su içə bilmir. Mərkəzi Asiya da su qıtlığı yaşayır.

4. Ekoloji cəhətdən dayanıqlı “yaşıl” nəqliyyat strategiyasının elmi əsaslarının işlənilib hazırlanması. Nəqliyyat davamlı inkişaf etdirilməlidir.

5. Ekosistemin qorunması, bərpası və səmərəli idarə edilməsi.

“Yaşıl iqtisadiyyat”ın əsasını nəticələrə görə deyil, ekoloji problemlərə görə işləyən və məhsullara, xüsusən də istehlakçı davranışına yanaşmaları kökündən dəyişdirən “yaşıl” texnologiyalar təşkil edir.

Müvafiq olaraq, “yaşıl iqtisadiyyat”ın əsas mühüm xüsusiyyətləri bunlardır:

- təbii kapitalın mühafizəsi və artırılması;
- təbii ehtiyatlardan səmərəli şəkildə istifadə edilməsi;
- biomüxtəlifliyin azaldılması prosesinin qarşısının alınması tədbirlərinin artırılması;
- aşağı karbonlu iqtisadiyyatın inkişafı;
- ümumilikdə – ekosistemlərə antropogen yükün azaldılması;
- əhalinin gəlirinin, məşğulluq səviyyəsinin artırılması və əksinə, yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması

[2, s.1262-1266].

“Yaşıl iqtisadiyyat” konsepsiyasının bir çox tərəfdarları hesab edirlər ki, hazırda hökm sürən iqtisadi sistem qeyri-kamildir və əslində israfçılıqdır, bunu böhran və bazar mexanizmlərinin sıradan çıxması sübut edir.

İstənilən halda, xüsusən də müəyyən qrupların həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına müəyyən təsir göstərsə də, bu sistemin mənfi nəticələri əhəmiyyətlidir: təbii ehtiyatların kasadlığı, ekoloji problemlər, yoxsulluq, su təchizatının qeyri-qənaətbəxş olması, enerji, ərzaq çatışmazlığı, insanların və ölkələrin qeyri-bərabərliyi. Bütün bunlar gələcək nəsillər üçün təhlükə yarada bilər. Hazırkı iqtisadi model bəzən “qəhvəyi” adlandırılır. 1934-cü ildə ABŞ senatorları qarşısında çıxış edən Simon Kuznets xəbərdarlıq etdi: “Bir millətin rifahı milli gəlirlə adekvat ölçülə bilməz [3].

Bu gün ətraf mühitin təhlilinin nəticələrinə görə, insan fəaliyyəti Yerin fiziki imkanlarını demək olar ki, 20% üstələyir. Dünyanın digər ölkələrində ekoloji izin adambaşına düşən daxili ÜDM-dən asılılığının dəyişməsinə izləsək, onlar arasında müsbət xətti korrelyasiya görə bilərik: xarici ÜDM nə qədər yüksək olarsa, müəyyən ölkədə adambaşına hesablandıqda ekoloji izin dəyəri bir o qədər çox olar [4,5].

“Yaşıl iqtisadiyyat” “dayanıqlı inkişaf” anlayışı ilə sıx bağlıdır. 1983-cü ildə “davamlı inkişaf” termini G.H. Brundtland tərəfindən təklif olunub. Ətraf Mühit üzrə Ümumdünya Komissiyası ətraf mühitin sürətlə pisləşməsi və onun iqtisadi və sosial inkişaf üçün nəticələri ilə bağlı artan narahatlığa görə yaradılmışdır [6,7]. Davamlı inkişaf sosial, iqtisadi və ekoloji komponentlər arasında səmərəli qarşılıqlı əlaqəni nəzərdə tutur və “yaşıl iqtisadiyyat” bu komponentlərin ümumi ardıcılığını təmin etməyə yönəlib. Davamlı inkişafın dərinliyi eyni zamanda biosferin və sivilizasiyanın qorunmasındadır.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin modernləşdirilməsi və differensiasiyası, ölkə ərazisinin balanslaşdırılmış sosial-iqtisadi inkişafında struktur dəyişikliklərinin dərinləşdirilməsi üzrə kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün 12 dekabr 2015-ci ildə bağlanmış Paris müqaviləsində ölkənin “yaşıl iqtisadiyyata” keçməsi üçün nəzərdə tutulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün vacib şərtlər aşağıdakılardır:

- Enerji səmərəliliyinin və təbii resursların məqsədli istehlakı əsasında texnoloji modernləşdirmə və maliyyə mexanizmlərinin inkişafı yolu ilə onların artırılması;
- Qabaqcıl dünya standartları əsasında dövlətin investisiya və xərc potensialının prioritet istiqamətlərinin kriteriyalarının tətbiqi;
- “Yaşıl iqtisadiyyat”a keçidin pilot layihələrinin reallaşdırılması, iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsi, dövlət və şəxsi tərəfdaşlıq mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması, dünya maliyyə təşkilatlarının qarşılıqlı əlaqəsinin aktivləşdirilməsi.

Meydana çıxan problemləri həll etmək üçün təbii resurslardan və enerjiden istifadənin üsulları “yaşıl iqtisadiyyat”ın prinsiplərinin integrasiyası radikal olaraq dəyişdirilməlidir. Eləcə də iqtisadiyyatın bütün sahələrində resursların qorunması, səmərəli ekoloji texnologiyaların və dayanıqlı kənd təsərrüfatının təmin olunması da vacib şərtidir.

2024-cü il Azərbaycanda “Yaşıl iqtisadiyyat ili” elan olunmaqla yanaşı, həmin ildə Azərbaycan Respublikası dünyada ən mötəbər beynəlxalq tədbirə - Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasına (COP 29) ev sahibliyi etdi. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyası (UNFCCC) BMT-nin təhlükəli iqlim dəyişikliyini məhdudlaşdırmaq üçün sazişin müzakirəsi prosesidir. Bu, "insanların iqlim sisteminə təhlükəli müdaxiləsi" ilə mübarizə üçün ölkələr arasında beynəlxalq müqavilədir. Çərçivə Konvensiyasının əsas məqsədi atmosferdə istixana qazlarının artmasının məhdudlaşdırılmasıdır. Konvensiya 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda keçirilən BMT-nin Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Konfransında (UNCED) 154 dövlət tərəfindən imzalanıb. Müqavilə 21 mart 1994-cü ildə qüvvəyə minmişdir.

COP 29 kimi sanballı bir tədbirin ölkəmizdə keçirilməsi ölkəmizə olan etimadla yanaşı, Azərbaycanın “yaşıl iqtisadiyyata” keçid strategiyasının davamı kimi qiymətləndirilir. Bu tədbirə ev sahibliyi etməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmdə nüfuza sahib olmaq nöqtəyi-nəzərindən mühüm rola malikdir. COP 29 tədbiri yalnız ölkəmizin deyil, bütövlükdə bəşəriyyətin iqlim problemlərini həll etmək üçün vacib addımlar atmaq üçün platforma rolunu oynadı.

Azərbaycanda hələ 2023-cü ildə “Azərbaycan Respublikasında ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair” Milli Proqram qəbul edilmişdir. 2012-ci ildə isə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası həmin proqramın məntiqi davamı sayıla bilər. Azərbaycan Prezidenti tərəfindən 2021-ci il 2 fevral tarixli “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədi imzalandı və burada 5-ci prioritet kimi “Təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi” təsdiq olundu.

Bildiyimiz kimi, son dövrlərdə ekoloji problemlərin getdikcə sürətlə artımı və bununla yanaşı iqlim dəyişikliklərinin daha nəzərəcarpacaq hiss edilməsi dünyanın bütün dövlətlərini bu problemlərin həlli yollarını axtarmağa məcbur edir. Bu baxımdan ətraf mühitin mühafizəsi və iqtisadi inkişafı hədəf götürən “yaşıl iqtisadiyyat” modeli böyük strateji əhəmiyyətə malikdir. Ölkəmizdə enerji ehtiyatlarının mühafizə olunması, onların effektivliyinin yüksəldilməsi, istehsal texnologiyalarının müasirləşdirilməsi və tullantıların təkrar emal olunması kimi məsələlərə nəzər yetirilir. Hazırda tullantıların təkrar emalının iqlim

dəyişmələrinə təsir etməsi ilə bağlı fikirlər bir qədər dəyişilib, bu o deməkdir ki, bəzən tullantı hesab edilən müəyyən bir məhsul digər bir sahə üçün nadir xammal ola bilər.

Təkrar emal deyəndə nə başa düşürük? Elə materiallar var ki, onların yenidən istifadəsi mümkün ola bilər və bu baxımdan həmin materiallar yenidən istehlak prosesinə daxil edilir. Burada əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, təbii sərvətlər israf olunmasın, ekoloji çirklənmənin qarşısı alınsın və eləcə də əlavə bir xammal bazası yaradılsın. Bildiyimiz kimi, ilkin istehsal nisbətən təkrar emal prosesi daha tez və asan başa gəlir ki, bu da enerjiyə qənaət etməyə imkan yaradır. Alimlərin bu sahədə apardıqları tədqiqatların rolu böyükdür, çünki yeni düzgün innovasiya texnologiyalarının tətbiq olunması ekoloji problemlərin həll olunmasına, eləcə də iqtisadi səmərəliliyin artırılmasına yol açır. Əgər hər hansı bir istehsal prosesində yaranan tullantını təkrar emal etmək və ya utilizasiya etmək əvəzinə təbiətə atmağı üstün tuturuqsa, bu birbaşa ətraf mühitin çirklənməsinə və təbii ki, iqlimin dəyişməsinə səbəb olacaq [8].

Ölkəmizdə son dövrlərdə “yaşıl iqtisadiyyat”a keçid sahəsində əhəmiyyətli addımlar atılır. Azərbaycan, BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf İstiqamətlərinə uyğun olaraq, bərpa olunan enerji ehtiyatlarının genişləndirilməsi, enerji effektivliyi və müasir iqtisadi inkişaf istiqamətlərində əhəmiyyətli uğurlar qazanıb. “Yaşıl iqtisadiyyata” keçid sahəsində ən mühüm layihələrdən biri ölkəmizdə texnoparkların yaradılmasıdır. Nəzərdə tutulduğuna görə, bu texnoparkların yaradılması ağıllı kəndlərin və elmtutumlu istehsalın yaranmasına səbəb olacaq, qabaqcıl texnologiyaların istehsal tətbiqində vacib rol oynayacaq və bu sahədə qazanılacaq nəliyyətlər ölkəmizin beynəlxalq arenada ekoloji nüfuzunu yüksəldəcək, xarici investorları ölkəyə cəlb edəcək.

Nəticədə, “yaşıl iqtisadiyyat” – biliklər, innovasiyalar, əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi əsasında yaranan iqtisadiyyatdır. “Yaşıl iqtisadiyyat”ın real olması üçün infrastrukturun düzgün qurulması vacibdir. Dövlət idarəetmə müəssisələri tərəfindən aparılmış nəzəri tədqiqatların, təcrübə tədbirlərin təhlili sübut edir ki, bazar iqtisadiyyatına keçid zamanı ətraf mühitin idarə olunmasının iqtisadi sistemi, ərazinin və ekosistemin sərt ekoloji məhdudiyyətləri, ətraf mühitdən istifadənin ödənişli olması və eləcə də vergi sahəsində ekoloji sabitlik, mühafizə tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi mənbələri, təbii resursların qorunması və təkrar istehsalın qaydaya salınması faktorları nəzərə alınmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Татарникова, Е. А. "Зеленая" экономика: основные тренды и приоритеты развития / Е. А. Татарникова // Вестник молодежной науки Алтайского государственного аграрного университета. – 2021. – № 1. – С. 244-247.
2. Егорова М. С. Экономические механизмы и условия перехода к зеленой экономике // Фундаментальные исследования. - 2014. - № 6-6. - С. 1262-1266.
3. Зеленая экономика: справ. док. / ЮНЕП. - URL: http://web.unep.org/greeneconomy/sites/unep.org/greeneconomy/files/ru_ge_employment.pdf
4. Иванова, Н. И., Левченко, Л. В. «Зеленая» экономика: сущность, принципы и перспективы // Вестник ОмГУ. Серия: Экономика. 2017. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zelenaya-ekonomika-suschnost-printsipy-i-perspektivy> (дата обращения: 15.12.2022).
5. Кушнаренко А. Дефицит пресной воды: проблемы и способы решения // The WALL magazine. - URL: <http://thewallmagazine.ru/lack-of-fresh-water/>
6. Корнилов А. М. Зарубежный опыт управления отходами // Вторичное сырье.- URL: <http://www.recyclers.ru/modules/section/item.php?itemid=56>
7. Грибова Е. В. «Зеленая экономика»: реалии и перспективы // Вестн. РГГУ. Сер.: Экономика. Управление. Право. - 2014. - № 21 (144). - С. 82-92.
8. Carson R. Silent Spring. - Houghton Mifflin Company, 1962. - 368 p.

Резюме
Наджафова Ч.М.

«Зеленая экономика» как модель стратегии устойчивого развития

В настоящее время во всем мире реализуются масштабные меры по переходу к «зеленой экономике» с целью достижения тенденций устойчивого развития на фоне эффективного использования энергетических, водных ресурсов и природных богатств в целом, охраны окружающей среды, широкого использования экологически чистых технологий, вовлечения отходов в процесс переработки, восстановления экологически загрязненных территорий. Принимаемые в этой области меры представляют собой процесс, охватывающий практически все аспекты жизни стран. В статье затрагиваются вопросы перехода к «зеленой экономике» и связанные с этим вопросы.

Ключевые слова: зеленая экономика, возобновляемые источники энергии, зеленые технологии, устойчивое развитие, экосистема

Summary
Najafova Ch.M.

“Green Economy” as a Model of Sustainable Development Strategy

At present, large-scale measures for the transition to the "green economy" are being implemented all over the world with the aim of achieving sustainable development trends against the background of efficient use of energy, water resources and natural resources in general, environmental protection, wide use of environmentally friendly technologies, involvement of waste in the processing process, restoration of environmentally polluted territories. The measures taken in this area are a process that covers practically all aspects of the country's life. The article deals with the transition to the "green economy" and related issues.

Key words: green economy, renewable sources of energy, green technologies, sustainable development, ecosystem

**REGIONAL SƏVİYYƏDƏ YAŞIL İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINDA MALİYYƏ-
INVESTİSİYA MEXANİZMLƏRİNİN ROLUNUN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**

Niftəliyev Asif Rəşad oğlu

Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Bakı, Azərbaycan

asif-niftaliyev@mail.ru

Xülasə: Məqalədə regional səviyyədə yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında maliyyə-investisiya mexanizmlərinin rolunun qiymətləndirilməsi tədqiq edilmişdir. Regional iqtisadiyyatın formalaşdırılması və inkişafında yaşıl iqtisadiyyat sahələrinin aktuallığı qeyd olunmuşdur. Regionların resurslarından səmərəli və məhsuldar istifadə olunmasında maliyyə-investisiya mexanizmlərinin həlledici rolu əsaslandırılmışdır. İnvestisiyaların davamlı cəlb edilməsi regionların işinə müsbət təsir göstərir. Maliyyə resurslarının və mexanizmlərinin işləkliyi regionda iqtisadi fəallığı artırır. Qlobal çağırışlar nəzərə alınmaqla, regionlarda yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında maliyyə-investisiya mexanizmlərinin rolunun artırılması üzrə təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: regional səviyyə, yaşıl iqtisadiyyat, yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətləri, maliyyə-investisiya mexanizmləri, qiymətləndirmə

Qeyd edək ki, regionların inkişafı çoxölçülü prosesdir və adətən müxtəlif sosial və iqtisadi məqsədlərin birləşməsi nöqtəyi-nəzərindən baxılır. Bu prosesə istehsalın və gəlirlərin artımı, cəmiyyətin institusional, sosial və inzibati strukturlarında, ictimai şüurda, adət-ənənələrdə, vərdislərdə dəyişikliklər və s. daxildir. Eyni zamanda, regionların inkişafı ölkə iqtisadiyyatının çoxşaxəli artım mənbələri kimi formalaşır

[5, s. 133]. Regionun inkişafının mahiyyətini tam açmaq üçün bu prosesin nə olduğu barədə təsəvvürə malik olmaq lazımdır. Regionların inkişafı ölkənin regional siyasətinin əsas məqsədlərindən biridir, bu prosesdə mütəxəssislər ayrı-ayrı bölgələr kontekstində və bütövlükdə dövlət üçün etibarlı və dolğun məlumatı öyrənə bilirlər [6, s.68]. Regionun inkişafı iqtisadi inkişafdan asılıdır, iqtisadi fəallığı inkişaf etdirməklə əhalinin rifah səviyyəsini yüksəltmək mümkündür ki, bu da sosial-iqtisadi siyasətin adekvatlığını şərtləndirir. Təhsilin, qidalanmanın, səhiyyənin, ətraf mühitin yaxşılaşdırılması, əhalinin gəlirlərinin artırılması, mədəni həyatın zənginləşdirilməsi və yoxsulluğun azaldılması regionun inkişafının məqsədlərindəndir. Bunlar həm də ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından önəmlidir [9, s. 431].

Regionların inkişafı kəmiyyət artımından daha çox gəlirlərin artmasına, əhalinin sağlamlığının yaxşılaşmasına və təhsil səviyyəsinin yüksəlməsinə əsaslanan regionlardakı keyfiyyət dəyişiklikləri ilə bağlıdır. Bu gün regionun inkişafı əhalinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində reallaşdırılan müxtəlif tədbirlər sistemidir ki, bu da regional hakimiyyət orqanlarının qarşısında duran prioritet vəzifədir. Regionun inkişafının prioritet vəzifələrinə təhsilin, səhiyyənin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, ümumi regional məhsulun artırılması, işsizliyin səviyyəsinin azaldılması və s. daxildir. Regionun inkişafı üçün regional proqramlar hazırlanmalı və reallaşdırılmalıdır. Bu prosesə başlamazdan əvvəl aşağıdakılar lazımdır: Regionun əsas resurs potensialı olan təbii, əmək, investisiya resursları, habelə innovasiya potensialı haqqında məlumatların toplanması və təhlili. Regionun prioritet sektorlarını, regional və milli səviyyədə sosial-iqtisadi inkişafda yeri və rolunun müəyyənləşdirilməsi [7, s.288]. Regionun inkişafın məqsədlərinə nail olunması onun maliyyə-investisiya mexanizmlərinin tətbiqi səviyyəsindən xeyli dərəcədə asılıdır. Belə mexanizmlərin tətbiqi regionların maliyyə-investisiya imkanlarının genişlənməsi baxımından böyük önəm daşıyır. Regionların maliyyə-investisiya imkanlarının genişləndirilməsi onların maliyyələşdirilməsi baxımından böyük önəm daşıyır [1, s. 33].

Regionların inkişafına nail olunmasında onların maliyyə-investisiya potensialı və həmin potensialdan səmərəli istifadəsinə imkan verən siyasətin mövcudluğu son dərəcə vacibdir. Oudur ki, investisiyaların regional iqtisadiyyata cəlb edilməsi baxımından regionlar üzrə uğurlu maliyyə-investisiya siyasətinin reallaşdırılması vacib məsələlərdəndir. Maliyyə-investisiya siyasətinin məqsədlərinin reallaşdırılması baxımından cəlb edilmiş investisiyaların həcmi ilə yanaşı, onların səmərəli yerləşdirilməsi və düzgün bölüşdürülməsi böyük önəm daşıyır [2, s.20]. Maliyyələşdirmə prosesinin təşkili və dinamika regional iqtisadi, investisiya və innovasiya siyasətləri ilə bağlıdır. Regional iqtisadi siyasətə bir-biri ilə əlaqəli, müstəqil statusa malik olan və yalnız regional xüsusiyyətlər əsasında tənzimlənən iqtisadi, sosial, demoqrafik, ekoloji, innovasiya və investisiya siyasətləri daxildir. Regional investisiya siyasəti milli investisiya və innovasiya siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla elmi-metodoloji əsaslılığı, meyarların balanslaşdırılmış seçimini və mərhələli inkişafı nəzərdə tutur.

Regionda investisiya fəaliyyətinin inkişafı baxımından ən önəmli istiqamətlərdən biri də mövcud sosial infrastruktur obyektlərinin yenidən qurulması və yenilərinin tikintisidir. İnvestisiya sektorunun inkişafı sahəsində tədqiqatların yenilənməsi bu sahədə dövlət orqanlarının fəaliyyətinin intensivləşdirilməsini, investisiya resurslarının artırılması imkanlarının və investisiya fəaliyyətinə mənfi təsir göstərən bütün mümkün amillərin təhlilini nəzərdə tutur. Bu cür yanaşmalar ölkə iqtisadiyyatının strukturunun təkmilləşdirilməsinə əlavə imkanlar yaradır [10, s. 324]. Regionların inkişafı maliyyələşdirilən investisiya proqram və layihələrindən xeyli dərəcədə asılıdır. Maliyyələşdirilən investisiya proqram və layihələri demək olar ki, həmişə riskli fəaliyyətdir. Layihələrin səmərəli icrasına çox vaxt qeyri-kamil qanunvericilik bazası və əlverişsiz investisiya mühiti kimi obyektiv səbəblər mane olur. Dövlət investisiya fəaliyyətini qanunvericiliklə, dövlət planlaşdırması, proqramlaşdırma, dövlət investisiyaları, subsidiyalar, güzəştlər, kreditlər, sosial və iqtisadi proqramların reallaşdırılması yolu ilə tənzimləyir. Dövlət investisiyaları vergilər, dövlət müəssisələrindən əldə edilən mənfəət, pul vəsaitlərinin yaradılması və ya daxili və xarici dövlət kreditlərinin verilməsi hesabına maliyyələşdirilir. Milli iqtisadiyyatın bütün sahələrində yeni yaradılmış və müasirləşdirilmiş mövcud əsas fondlar və dövriyyə vəsaitləri, məqsədli pul depozitləri, qiymətli kağızlar, elmi-texniki məhsullar, digər əmlak və əqli mülkiyyət obyektləri investisiya fəaliyyətinin obyektləridir.

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri iş icraçıları, investorlar, investisiya fəaliyyəti obyektlərinin istifadəçiləri, müştərilər, habelə təchizatçılar, investisiya fondları, sığorta, bank, vasitəçilik təşkilatları və investisiya prosesinin digər iştirakçılarıdır [3, s.131]. Regional proqramların icrası çərçivəsində investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə üç tərəfdən baxılır: dövlət, ikinci dərəcəli bank və borcalan. İnvestisiya layihəsini reallaşdıran hər bir tərəf öz maraqlarını güdür. Eyni zamanda, iqtisadi artım üçün əlavə imkanlar formalaşır [4, s. 62].

Qeyd edək ki, investisiya proseslərinin inkişafı üçün əsas risk faktoru maliyyə-investisiya münasibətlərinin gözlənilməzliyi və qeyri-mütəşəkkilliyidir. Xarici və yerli iqtisadçıların təcrübəsi sübut edir ki, investisiya potensialının inkişafında önəmli mərhələ regionun güclü və zəif tərəflərinin təhlilidir. Beləliklə, dövlət siyasəti və investisiya mühiti dəyişdikcə investisiya cəlbi mexanizmlərinin rolu və effektivliyi dəyişəcək ki, bu da gələcəkdə regionların inkişafında daha önəmli rol oynayacaq. İnvestisiyaların əldə edilmiş səviyyəsi regional inkişafın ixtisaslaşmasını təmin etməli, sahə və ərazi inkişafında mövcud disbalansların aradan qaldırılmasına, əhəlinin rifahının yüksəldilməsinə imkan verməlidir. Bütçə prosesində islahatların son məqsədi iqtisadi siyasətin prioritetlərinə uyğun olaraq dövlət maliyyəsinin daha səmərəli idarə olunması üçün şərait və ilkin şərtlərin yaradılması olmalıdır [8, s.40].

Müasir dövrdə regional səviyyədə yaşıl iqtisadiyyatın formalaşdırılması proseslərinə yeni başlanıldığı nəzərə alınmaqla, bu proseslərdə maliyyə-investisiya mexanizmlərinin rolunun obyektiv qiymətləndirilməsi və artırılması üçün bir qrup tədbirlərin görülməsi faydalı ola bilər:

- Birinci növbədə ölkənin regionlarında dövlət vəsaitlərinin daha sərfəli olaraq investisiya formasında yatırılması üçün maksimum prioritet sahələrin müəyyənləşdirilməsi təmin olunmalıdır;
- Regionların maliyyələşdirilməsi proseslərində daha çox stimullaşdırıcı amillərin nəzərə alınması və qiymətləndirilməsi yaşıl iqtisadiyyatın inkişafına əlavə təkan verər;
- Ölkə regionlarında yaşıl maliyyə prinsiplərinin tətbiqi üzrə xüsusi Fəaliyyət Strategiyasının hazırlanmasına və tətbiqinə ehtiyac vardır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanca maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi problemləri və maliyyə-kredit sisteminin inkişafının müasir aspektləri // Audit, – 2017. № 03, – s. 26-40.
2. İbrahimov E.Ə. İqtisadiyyatın davamlı inkişafının maliyyə mənbələrindən səmərəli istifadənin konseptual əsasları. Elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2022, 60 s.
3. Абзалбек, Г.А. Финансирование инвестиционных программ развития регионов / Г.А. Абзалбек // Труды университета. – 2020. – № 1(78). – С. 130-134.
4. Алиев Ш.Т. Вопросы экономического роста и финансовых ресурсов Азербайджана в контексте нефтяного фактора. // Финансы и кредит. 2008 г. № 30. С.61–64.
5. Алиев Ш.Т. Экономика Азербайджана. Сумгайыт, 2018 – 376 с.
6. Медовый, В.В. Особенности социально-экономического развития регионов на современном этапе / В.В. Медовый // Актуальные проблемы экономики, социологии и права. – 2017. – № 1. – С. 67-72.
7. Смирнова, А.И. Анализ социально-экономического развития региона / А.И. Смирнова, И.Н. Васильева // Сборник статей магистрантов ММА - 2020 / Московская международная академия. Том 3. – Москва: Московская международная академия, 2020. – С. 282-289.
8. Юсупова, Г.А. Инвестиционно-финансовый механизм управления развитием региона в рамках реформирования бюджетного процесса / Г.А. Юсупова // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. – 2018. – Т. 18, № 3. – С. 40-45.
9. Aliyev, Sh. Priorities for strengthening Azerbaijan's economic security and sovereignty in the context of sustainable development //Sci. Educ. Innov. Context Mod. Probl. Issue 2, Vol. 8, 2025, IMCRA, pp. 420-446. DOI: 10.56334/sei/8.2.29 - https://imcra-az.org/uploads/public_files/2025-04/aliyev-shafa.pdf.

10. Aliyev, Sh.T. (2014). Economics of Azerbaijan: upgrading and implementation of effective instruments. Life Science Journal, 11, 321-326.

Резюме

Нифталиев А.Р.

Оценка роли финансово-инвестиционных механизмов в развитии зеленой экономики на региональном уровне

В статье рассматривается оценка роли финансово-инвестиционных механизмов в развитии зеленой экономики на региональном уровне. Отмечена актуальность секторов зеленой экономики в формировании и развитии экономики региона. Обоснована решающая роль финансово-инвестиционных механизмов в эффективном и продуктивном использовании региональных ресурсов. Постоянное привлечение инвестиций положительно сказывается на работе регионов. Функционирование финансовых ресурсов и механизмов повышает экономическую активность в регионе. Даны предложения по повышению роли финансовых и инвестиционных механизмов в развитии зеленой экономики в регионах с учетом глобальных вызовов.

Ключевые слова: региональный уровень, зеленая экономика, направления развития зеленой экономики, финансово-инвестиционные механизмы, оценка

Summary

Niftaliyev A.R.

Assessment of the Role of financial and Investment Mechanisms in the Development of the Green economy at the Regional Level

The article examines the assessment of the role of financial and investment mechanisms in the development of the green economy at the regional level. The relevance of green economy sectors in the formation and development of the regional economy is noted. The decisive role of financial and investment mechanisms in the efficient and productive use of regional resources is substantiated. Continuous attraction of investments has a positive impact on the work of regions. The functionality of financial resources and mechanisms increases economic activity in the region. Taking into account global challenges, proposals are made to increase the role of financial and investment mechanisms in the development of the green economy in the regions.

Key words: regional level, green economy, development directions of the green economy, financial and investment mechanisms, assessment

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA YAŞIL MALİYYƏNİN ROLU VƏ GƏLƏCƏK İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Rəsulova Günay Rəsim qızı

Bakı Biznes Universiteti, Bakı, Azərbaycan

gunayxrasulova@mail.ru

Xülasə: Məqalədə qısa və uzunmüddətli perspektivdə “yaşıl” maliyyənin inkişafı üçün mövcud tendensiya və potensial müzakirə olunur. İqtisadi artımın yeni konsepsiyası kimi yaşıl iqtisadiyyat paradigması da təhlil edilmiş və əsas “yaşıl” maliyyə alətlərinin xüsusiyyətləri verilmişdir. İş həmçinin Azərbaycanın yaşıl investisiya bazarındakı yerini qiymətləndirir və yaşıl investisiya bazarının inkişafında beynəlxalq əməkdaşlığın rolunu araşdırır. Məqalədə bu bazarın inkişafında dövlət sektorunun rolu da qiymətləndirilir.

Açar sözlər: “yaşıl” iqtisadiyyat, maliyyələşdirmə, bərpa olunan enerji mənbələri, “yaşıl” maliyyə alətləri

XXI əsrdə qalıq yanacaqlardan məhdud istifadə, sürətlə artan enerji tələbatı və istixana qazları emissiyalarının ətraf mühitə artan təsiri bütün dünyada mövcud enerji infrastrukturuna qarşı əsas problemlər kimi müəyyən edilmişdir. Ənənəvi yanacaqlardan əldə edilən enerji artıq qurulmuş mexanizm sayəsində ucuz qiymətə satılır, lakin onun istifadəsi ciddi nəticələrə gətirib çıxarır və ətraf mühitə mənfi təsir göstərir. Beləliklə, əksər ehtiyacları ödəyəcək alternativ kimi görünən ekoloji cəhətdən daha təmiz enerji mənbələrinə keçidə ehtiyac var.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə anlayışı yaşıl iqtisadiyyata keçidin bütün mərhələləri və elementləri üçün vacibdir. Maliyyə iqtisadiyyatın yeni sektorlarını dəstəkləmək, yeni infrastrukturunu işə salmaq, işçilərin bacarıqlarını artırmaq və maliyyə dəstəyindəki boşluqları doldurmaq üçün lazımdır ki, bunların köməyi ilə də iqlim məqsədlərinə həqiqətən nail olmaq olar. Ancaq yaşıl iqtisadiyyatın inkişafını təmin etmək üçün təkcə köhnə fondlar kifayət deyil. Dövlət və özəl sektor kapitalın təmin edilməsində, o cümlədən əməkdaşlıqda mühüm rol oynayır. Burada “qarışıq” maliyyələşdirmə investisiyaların riskini azaltmağa və hətta mənfəət əldə etməyə kömək edə bilər.

Bu məqalədə bu gün bazarda olan əsas “yaşıl” maliyyə alətləri, bu bazarın təşviqində dövlətin rolu və bütün dünyada inkişaf meylləri araşdırılır. Bu mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, bu gün iqtisadi inkişaf ekoloji gündəm arasında qeyri-mütənəsiblik mövcuddur. Dünya ÜDM-nin sürətli artımı əsasən təbii ehtiyatların global tükənməsi və ekosistemlərin deqradasiyası hesabına əldə edilmişdir. Ekosistemə mənfi təsirin saxlanılması isə təkcə ayrı-ayrı ölkələr üçün deyil, həm də bütün dünya birliyi üçün düzəlməz dağıdıcı nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bu baxımdan, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəyə keçid problemi, xüsusən də “yaşıl” iqtisadiyyata keçidin maliyyələşdirilməsi aktualdır.

“Yaşıl” iqtisadiyyata keçid yalnız dövlətin maliyyə dəstəyi və özəl şirkətlərin kapitalı ilə mümkündür. Beləliklə, karbon ticarəti, yaşıl maliyyə və davamlı investisiya mexanizmləri kimi sürətlə inkişaf edən maliyyə alətləri yaşıl transformasiyanın təminatçıları kimi əsas rol oynayır [1. s.5].

Ekoloji cəhətdən təmiz enerji mənbələrindən istifadəni nəzərdə tutan “yaşıl” iqtisadiyyata keçid həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə hansı tədbirlərin görülməyindən birbaşa asılıdır. Dayanıqlı inkişafın stimullaşdırılmasının əsas vasitələri arasında həm ayrı-ayrı dövlətlər səviyyəsində, həm də global səviyyədə maliyyə, infrastruktur və ticarət sahəsində tərəfdaşlıqlar var [2. s.8].

“Yaşıl” iqtisadiyyatın və bununla bağlı “yaşıl” maliyyələşdirmənin inkişafını stimullaşdıran ölkələrin hökumətləri həm qısa, həm də orta müddətli transformasiya məqsədi ilə aşağıdakı istiqamətlərdən birini seçə bilərlər:

- “yaşıl” iqtisadiyyatın inkişafına töhfə verən sənaye sahələrində investorlar üçün hər cür stimulların tətbiqini nəzərdə tutan dövlət investisiyaları;

- təbiətə mənfi təsirləri tənzimləmək üçün bazar alətlərinin istifadəsi, eyni zamanda bazarın problemli olan tərəflərini balanslaşdırma (məsələn, yaşıl vergilər);

- ətraf mühitə mənfi təsir göstərən sahələrə subsidiyalar da daxil olmaqla sektoral dövlət dəstəyinin tənzimlənməsi;

- hüquqi və ekoloji tənzimləmənin təkmilləşdirilməsi;

- “yaşıl” maliyyələşdirmənin inkişafı da daxil olmaqla, beynəlxalq ekoloji əməkdaşlığa hər cür yardım [3. s.15].

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə bazarı və yaşıl iqtisadiyyat bir-biri ilə bağlıdır, çünki davamlı inkişaf proqramları həm də maliyyə bazarı iştirakçıları üçün gəlir mənbəyidir. Beləliklə, “yaşıl” layihələrə sərmayə yatırmağa tələbat təkcə bu layihələrin maliyyələşdirilməsinə deyil, həm də bütövlükdə maliyyə bazarının inkişafına töhfə verən tamamilə yeni növ maliyyə xidmətləri və alətlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur [2. s.9].

“Yaşıl” maliyyə alətləri arasında xüsusi yer tutan yaşıl istiqrazlar davamlı iqlim dəyişikliyi layihələrini maliyyələşdirmək üçün buraxılmış borc qiymətli kağızlarıdır.

Onlar ilk dəfə 2007-ci ildə yaradılmışdır. Artıq 2021-ci ildə Yaşıl İstiqraz Prinsiplərinə uyğun olaraq, əsasən ABŞ, Çin və Fransada 482 milyard ABŞ dolları dəyərində yaşıl istiqrazlar buraxılmışdır.

Yaşıl istiqrazlar mərkəzi və yerli hökumətlər, banklar və ya korporasiyalar tərəfindən buraxıla bilər və istənilən borc formatını ehtiva edə bilər. Onlar maliyyə alətinin nisbətən yeni formasıdır, çünki onların buraxılışı 2010-cu illərin əvvəllərində başlamış və 2015-ci ildən sonra kəskin şəkildə artmışdır. Avropa yaşıl istiqrazların aparıcı emitentidir, hərçənd, Asiya-Sakit Okean regionunda son illərdə sabit artım müşahidə olunur.

Hansı istiqrazların yaşıl istiqrazlara uyğun olduğunu aydınlaşdırmaq üçün 2014-cü ildə investisiya banklarının konsorsiumu dörd əsas elementə əsaslanan yaşıl istiqraz qaydaları yaratdı [4. s.14]:

- 1) gəlirdən istifadə,
- 2) layihələrin qiymətləndirilməsi və seçilməsi prosesi,
- 3) gəlirin idarə edilməsi,
- 4) hesabat

Lakin bu prinsiplər yalnız təxmini xarakter daşıyır və yalnız onları yaradan investisiya bankları tərəfindən razılaşdırılıb. Bu gün hər bir ölkə öz “yaşıl” taksonomiyasını müəyyən edir.

Avropa ölkələri Çin və ABŞ ilə birlikdə yaşıl istiqraz bazarında əsas oyunçular sırasındadır [5. s.17]. Yaşıl istiqrazların emissiyasının ümumi həcmi təqribən 300 milyard dollara çatıb və bu həcm 40%-i Fransa, Almaniya və Böyük Britaniyanın payına düşür.

Ümumiyyətlə, 2021-ci ildə Avropada yaşıl istiqraz bazarının böyüməsinə təsir edən bir sıra amilləri müəyyən etmək olar. Bunlardan birincisi Avropa Hökumətinin Gündəliyi çərçivəsində dövlət dəstəyinin yeni alətləri və mexanizmlərinin yaradılmasıdır. Həmçinin səbəb kimi, koronavirus pandemiyası ilə əlaqədar borc bazarlarında yaranan fasilələri qeyd etmək olar ki, nəticədə bu qiymətli kağızların emissiyası 2020-ci ildən 2021-ci ilə qədər təxirə salınıb.

“Yaşıl” kreditlər ətraf mühitin mühafizəsi və enerjiyə qənaət edən iqtisadiyyata keçid sahəsində layihələrin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı kreditlərdir. “Yaşıl” kreditlərin növləri arasında:

- “yaşıl” avtomobil krediti. Bu, adi kreditlərdən daha aşağı kredit dərəcələri ilə ətraf mühitə zərər verməyən avtomobillərin alınması üçün nəzərdə tutulub;

- “yaşıl” ipoteka. O, yüksək enerji səmərəliliyi səviyyəsinə malik daşınmaz əmlakın alınması üçün nəzərdə tutulub və ətraf mühitin mühafizəsi meyarlarına da cavab verir [6. s.20].

Aşağıdakı “yaşıl” kredit məhsullarını da vurğulamağa dəyər: ekoloji cəhətdən təmiz daşınmaz əmlak tikən inşaatçılara yönəldilmiş inkişaf tikintisi “yaşıl” kreditlər; enerjiyə qənaət sahəsində çalışan və əhalini enerjiyə qənaət edən və ətraf mühitin mühafizəsi avadanlıqları ilə təmin edən şirkətlərə verilən “yaşıl” kredit; yanacağa qənaət edən texnologiyaları təkmilləşdirən və enerji səmərəliliyini artıran nəqliyyat şirkətlərinə verilən “yaşıl” nəqliyyat krediti, eləcə də müştərilərə ekoloji təmiz məhsulların alışımda endirim imkanı verən iqlim kredit kartı. 2019-cu ildə banklar tərəfindən verilən yaşıl kreditlərin həcmi 6,8 milyard dollar təşkil edib [7. s.22].

Hazırda dünyanın bir çox ölkələrində bank institutları ekologiya, bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı, ekoloji təmiz sənaye, eləcə də cari ekoloji gündəliyə uyğun gələn digər sahələrə kreditlər verirlər. Məsələn, hazırda dünyanın 37 ölkəsində 117 bank müxtəlif proqram və təşəbbüslərin maliyyələşdirilməsinin bir hissəsi kimi sosial və ekoloji risklərin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi üçün maliyyə sənayesi meyarları olan Ekvator Prinsiplərini tətbiq edir.

Yaşıl sığorta ətraf mühitin qorunmasına və iqlim dəyişikliyi ilə mübarizəyə kömək edən sığorta növüdür. Yaşıl sığorta kimi də tanınır, əsasən davranış dəyişikliyinə təşviq etmək üçün iqtisadi stimuldur. Hazırda sığorta şirkətləri davamlı təcrübə və texnologiyaları təşviq etmək üçün innovativ məhsul və xidmətlər yaradırlar [8. s.25].

Hazırda davamlı maliyyələşdirmə təcrübələrini təşviq etmək üçün müxtəlif yaşıl sığorta məhsulları mövcuddur. Ancaq təsnifat üçün yaşıl sığorta məhsullarını aşağıdakı kimi təsnif edə bilərik:

A) Bərpa olunan enerji sığortası

Günəş və külək enerjisi kimi bərpa olunan enerji mənbələrinə investisiyalar hazırda iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə üçün çox vacibdir. Bununla belə, bu texnologiyalar çox vaxt bahalı olur və yüksək risklər daşıyır. Nəticə etibarilə, sığortaçılar inkişaflarını təşviq etmək və riskləri azaltmaq üçün texnologiya firmalarına və fərdlərə bərpa olunan enerji sığortası siyasəti təklif edirlər. Məsələn, sığortaçılar layihənin bütün inkişaf mərhələsində tikinti və mühəndislik risklərini əhatə edə bilirlər. Digərləri də gəlir itkisi və işin dayandırılması halında yardım təklif edə bilirlər.

B) Yaşıl binaların sığortası

Burada, ilk növbədə, sığortaçılar müştərilərə yaşıl binalarını (evlərini) daha dayanıqlı və riski azaltmaq üçün sıfırdan dizayn etməyə kömək edə bilirlər. İkincisi, yaşıl tikinti sığortası yaşıl bina sahiblərinin malik olduğu materialları və texnologiyaları əhatə edir.

B) Ekoloji cəhətdən təmiz avtomobillərin sığortası

Sığortaçılar ekoloji cəhətdən təmiz avtomobillərə endirimlər təklif edirlər. Bu cür siyasətlər hibrid, elektrik və ya enerjiyə qənaət edən avtomobilləri əhatə edə bilər. Bu sığortalar kənd təsərrüfatı maşınlarını və qayıqları da əhatə edir. Bundan əlavə, bəzi sığortaçılar Pay as You Drive (PAYD) proqramlarını təklif edə bilirlər. PAYD-nin əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, daha az insanın avtomobil idarə etməsi daha az qəza riski və daha az çirklənmə deməkdir. Belə ki, avtomobildə qət edilən kilometrleri izləmək üçün sensor quraşdırılıb. Sürücülər az səyahət etdikləri üçün sığortaçılarından endirimlər alırlar.

D) Kənd təsərrüfatı sığortası

Yaşıl kənd təsərrüfatı sığortası daha çevik həllər təklif etməklə iqlim risklərini idarə etməyə kömək edir. Məsələn, fermerlər daha az istixana qazı buraxan texnologiyalara görə subsidiya ala bilirlər.

E) Ekoloji Məsuliyyət Sığortası (ELI)

Son illərdə ətraf mühitə dəyən zərərin miqdarı sürətlə artır. Nəticə etibarilə, bu, ətraf mühitə qarşı məsuliyyət sığortasının və ya çirkləndiricilər üçün adətən “yaşıl sığorta”nın formalaşdırılmasına gətirib çıxarır. ELI əsasən çirklənmiş bölgələrin və biomüxtəlifliyin bərpası xərclərini ödəmək üçün bir mexanizmdir.

E) Vençur investisiyaları

Şirkətlər hər zaman təkbəşinə yeni texnologiyalar inkişaf etdirə bilmirlər, lakin beynəlxalq və milli neft şirkətləri yeni enerji texnologiyalarının hazırlanması və tətbiqinə yönəlmiş layihələrə riskli investisiyalar etmək imkanına malikdirlər. Bu vençur investisiyaları şirkətlərə riskin azaldılması, miqyasının genişləndirilməsi və yeni texnologiyaların bazara çıxarılmasında öz təcrübələrindən istifadə etməyə imkan verir.

Son araşdırmalara görə, ən böyük neft şirkətlərinin 200-ə yaxın vençur layihəsindən 70-ə yaxını enerji sektorunda yeni texnologiyaların işlənilməsinə, paylanmış istehsal, günəş enerjisi və elektrik nəqliyyatına yönəldilmişdir.

Beləliklə, maliyyə institutları davamlı iqtisadi artımın inkişaf sistemində əsas həlqədir:

Birincisi, investisiyalar vasitəsilə ətraf mühitin mühafizəsi, aşağı karbonlu iqtisadiyyata keçid və iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə sahəsində layihələrin həyata keçirilməsinə kömək edirlər.

İkincisi, onlar investorları ekoloji cəhətdən məsuliyyətli müəssisələrlə əməkdaşlığa həvəsləndirirlər (məsələn, ekoloji cəhətdən təmiz malların və daşınmaz əmlakın alınması üçün güzəştli kredit şərtləri təqdim etməklə).

21-ci əsrin enerji ehtiyaclarının qarşılınması, ekoloji sabitliyin təmin edilməsi və iqlim dəyişiklikləri ilə mübarizə qlobal miqyasda olduğu kimi, Azərbaycanın da qarşısında duran əsas məsələlərdəndir. Son illər Azərbaycanın yaşıl iqtisadiyyata keçidi dəstəkləyən siyasət və maliyyə təşəbbüsləri artır [1. s.6]. Azərbaycanın dövlət və özəl sektorları bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafını, ekoloji layihələrin

maliyyələşdirilməsini və qlobal yaşıl maliyyə bazarına integrasiyanı dəstəkləyən müxtəlif proqramları həyata keçirirlər [2. s.7].

Azərbaycan, Paris İqlim Sazişi kimi beynəlxalq müqavilələrə qoşulmuş və 2030-cu il üçün öz karbon emissiyalarını azaldılması istiqamətində ambisiyalı hədəflər qoymuşdur. Bu, ölkənin bərpa olunan enerji sektorunun inkişafını təşviq etməklə yanaşı, "yaşıl" iqtisadiyyatın təşviqinə yönəlmiş dövlət proqramlarının və maliyyə mexanizmlərinin tətbiqinə ehtiyac duyur.

Azərbaycan hökuməti, xüsusən 2021-ci ildə "Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Strategiya"nı qəbul edərək, təmiz enerji sahəsində güclü irəliləyişlərə başlamağa qərar vermişdir [3. s.8]. Bu strategiya, günəş, külək və digər bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsini nəzərdə tutur və ölkənin enerji istehsalında "yaşıl" maliyyə alətlərinin istifadəsini təşviq edir [3. s.10].

Azərbaycanın maliyyə sektorunda da "yaşıl" maliyyə alətlərinin inkişafı başlanmışdır. 2018-ci ildə ölkədə "yaşıl" investisiyalarla bağlı hüquqi və tənzimləyici çərçivə formalaşdırılmağa başlanıb və bu sahədə müxtəlif beynəlxalq təcrübələrdən istifadə olunmağa çalışılır. Azərbaycan yaşıl istiqrazlar bazarının inkişafı təklifləri və layihələr, xüsusilə bərpa olunan enerji və ekoloji layihələrin maliyyələşdirilməsini gələcəkdə də dəstəkləyəcək.

Ölkə üzrə yaşıllaşdırma təşəbbüslərinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə, həm dövlət, həm də özəl sektordan maliyyə resurslarının cəlb edilməsi məqsədilə, dövlət təkliflər hazırlamağa başlamışdır. 2020-ci ildə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı tərəfindən "Yaşıl Bankçılıq" prinsipləri ilə bağlı təlimatlar təqdim edilmişdir. Bu təşəbbüslər özəl bankları, maliyyə institutlarını və investorları bərpa olunan enerji layihələrinə sərmayə yatırmağa təşviq edir.

Azərbaycanın maliyyə bazarlarında yaşıl istiqrazların buraxılması perspektivləri böyük maraq doğurur. Bu istiqrazların buraxılması bərpa olunan enerji layihələrinə sərmayə cəlb etmək üçün təsirli bir vasitə ola bilər. Bu sahədə Azərbaycanın təcrübəsi hələ ilkin mərhələdə olsa da, gələcəkdə Avropa və digər qlobal bazarlara integrasiya üçün potensial mövcuddur.

Ənənəvi enerji resurslarının istifadəsinin azaldılması və yaşıl texnologiyaların tətbiqi istiqamətində Azərbaycanın dövlət və özəl sektorunun daha geniş birgə layihələrə imza atması gözlənilir. 2023-cü ildə keçirilən bir beynəlxalq forumda, Azərbaycanın maliyyə təşkilatları və beynəlxalq investisiya bankları arasında yaşıl istiqrazların buraxılması üzrə danışıqların aparılması barədə müzakirələr başlanmışdır.

Azərbaycan 2021-ci ildə qlobal iqlim dəyişikliyi məsələlərinə dair "Yaşıl" Maliyyə və Ekoloji Layihələrə dair beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq sazişlərini imzalayıb. Bu sazişlər, ölkənin iqlim məqsədlərinə uyğun yaşıl maliyyə bazarını genişləndirmək üçün zəruri addımların atılmasını təmin edir. Eyni zamanda, ölkənin təmiz enerji sahəsində əldə etdiyi irəliləyişlər və yaşıl maliyyə alətləri üçün yaratdığı əlverişli tənzimləyici mühit Azərbaycanı beynəlxalq maliyyə bazarlarında daha da önə çıxara bilər.

Azərbaycanın maliyyə sektoru "yaşıl" kreditlərin və yaşıl sığorta məhsullarının tətbiqi sahəsində də təşəbbüslər göstərir. Banklar ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların inkişafını dəstəkləyən layihələrə sərmayə yatırmağa başlayıblar. Ölkədə "yaşıl" ipoteka və "yaşıl" avtomobil kreditləri kimi məhsulların inkişafı mümkündür. Bununla yanaşı, "yaşıl sığorta" və ətraf mühitə qarşı məsuliyyət daşıyan sığorta məhsullarının tətbiqi, xüsusən kənd təsərrüfatı və bərpa olunan enerji sektorlarının da inkişafını təmin edə bilər.

Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyata keçidi dəstəkləmək üçün dövlət və özəl sektor arasında sıx əməkdaşlıq vacibdir. Dövlət özəl sektoru təşviq etməli, müxtəlif maliyyə alətləri, subsidiyalar, vergi güzəştləri və digər stimullar vasitəsilə ekoloji layihələrə sərmayə yatırılmasını təmin etməlidir. Bu əməkdaşlıq, xüsusilə banklar və maliyyə institutlarının yaşıl maliyyə alətlərinə daha çox yatırım etmələrinə şərait yaradacaq.

Beləliklə, Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyat və yaşıl maliyyələşdirmə sahəsində atılan addımlar, qlobal səviyyədə ekoloji dəyişikliklərə adaptasiya olunmaq və bərpa olunan enerji mənbələrindən daha effektiv istifadə etməklə iqtisadi artımın təmin edilməsini hədəfləyir. Bu prosesdə həm dövlətin, həm də özəl sektorun güclü iştirakı vacibdir.

Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, ESG investisiyalarının intensivliyi artır və şirkətlər buna reaksiya verirlər. ESG mübadilə fondlarına (ETF) axınlar 2021-ci ildə rekord həddə - 128,6 milyard dollara çatdı.

Davamlı borc emissiyası 2021-ci ildə 1,6 trilyon dollara qədər artıb və yeni məhsullar yaradılır. Yaşıl istiqrazlar hələ də sənayenin sevimlisi olsa da, keçən il buraxılmış 625 milyard dollarla, sosial və daha geniş davamlı səbəblər üçün buraxılmış borc qiymətli kağızları 400 milyard dolları ötüb.

Bu gün beynəlxalq ictimaiyyət həmrəylik, sosial məsuliyyət və iqtisadi səmərəliliyə əsaslanan yeni biznes strategiyasının formalaşdırılmasını nəzərdə tutan maliyyələşdirmə modelinin transformasiyası və məsuliyyətli investisiya üçün yeni prinsiplərin işlənilib hazırlanması istiqamətini müəyyən edib. Hazırda davamlı maliyyənin tənzimlənməsində dönüş nöqtəsi var, çünki bir çox ölkələr daha sərt siyasət proqramları hazırlamaq qərarına gəliblər. Şirkətlər üçün məcburi ESG hesabatı ya dünyanın 10-dan çox ölkəsində mövcuddur, planlaşdırılır və ya müzakirə olunur, bu da dünyada artan "taksonomiyalar" dəstinə əlavə olunur və "davamlı" anlayışını qanunda təsbit edir

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının 2020-2030 illər üzrə İqlim Dəyişikliyi və Ekoloji Təhlükəsizlik Strategiyası, Bakı, Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, 2020.
2. Maliyyə Bazarları üzrə Dövlət Komitəsi, "Yaşıl Maliyyə alətləri və Maliyyə Sisteminin Yaşıl İnvestisiyalara Yönləndirilməsi" (məruzə). Bakı, Maliyyə Bazarları üzrə Dövlət Komitəsi, 2020
3. Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi, "Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Strategiya." Bakı, Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi, 2021.
<https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/sustainable-finance-in-azerbaijan>
4. Təhsil Nazirliyi və Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin birgə əməkdaşlığı ilə hazırlanmış "Yaşıl Bankçılıq" kitabçası. Bakı, Azərbaycan Respublikası, 2020.
5. World Economic Forum. (2023). "Driving the Green Economy: Challenges and Opportunities for Emerging Economies." Geneva: World Economic Forum.
6. Sustainable Investment in the Caspian Region. (2022). Eurasian Development Bank. URL: <https://www.edb.org>
7. Avropa İttifaqı, "Yaşıl Maliyyə Alətləri" üzrə Tədqiqat Hesabatı, 2021
8. Avropa Bankı, "Yaşıl Sığorta: Ekoloji Risklərin İdarə Edilməsi," 2020.

Резюме

Расулова Г.Р.

Роль зеленого финансирования в экономике Азербайджана и будущие направления развития

В статье рассматриваются современные тенденции и потенциал развития «зеленых» финансов в краткосрочной и долгосрочной перспективе. Также была проанализирована парадигма зеленой экономики как новой концепции экономического роста и дана характеристика основных «зеленых» финансовых инструментов. В исследовании также оценивается место Азербайджана на рынке зеленых инвестиций и изучается роль международного сотрудничества в развитии рынка зеленых инвестиций. В статье также оценивается роль государственного сектора в развитии этого рынка.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, финансирование, возобновляемые источники энергии, «зеленые» финансовые инструменты.

Summary
Rasulova G.R.

The Role of Green Finance in the Azerbaijan Economy and Future Development Directions

The article discusses the current trends and potential for the development of “green” finance in the short and long term. The green economy paradigm as a new concept of economic growth is also analyzed and the characteristics of the main “green” financial instruments are given. The work also assesses the place of Azerbaijan in the green investment market and examines the role of international cooperation in the development of the green investment market. The article also assesses the role of the public sector in the development of this market.

Key words: “green” economy, financing, renewable energy sources, “green” financial instruments

**YAŞIL İNVESTİSİYALAR: EKOLOJİ DAVAMLILIĞIN İQTİSADİ HƏRƏKƏTVERİCİ
GÜCÜ**

Seyfullayeva Türkan Rasim qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

seyfullayeva888@gmail.com

Pənahova Günay Telman qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

g.penapova@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə yaşıl investisiyaların ekoloji davamlılıq və iqtisadi inkişaf baxımından əhəmiyyəti təhlil edilir. Yaşıl investisiyalar ətraf mühitin qorunması ilə yanaşı, bərpa olunan enerji, enerji səmərəliliyi, ekoloji infrastruktur və davamlı kənd təsərrüfatı sahələrində iqtisadi artımı dəstəkləyən əsas alətlər kimi təqdim olunur. Məqalədə həmçinin yaşıl investisiyaların tətbiqində mövcud problemlər, yüksək ilkin xərclər və tənzimləyici çətinliklər və onların həlli yolları müzakirə olunur.*

Açar sözlər: *yaşıl investisiyalar, ekoloji davamlılıq, bərpa olunan enerji, enerji səmərəliliyi, yaşıl istiqazlar, davamlı iqtisadi inkişaf, iqlim dəyişikliyi, yaşıl maliyyələşdirmə*

Son dövrlərdə global iqtisadiyyatın ən vacib mövzularından biri ekoloji davamlılıq və iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizədir. Bu istiqamətdə ən effektiv yanaşmalarından biri yaşıl investisiyalardır. Yaşıl investisiyalar yalnız iqtisadi tərəqqini deyil, həm də təbiətin mühafizəsini və sosial məsuliyyət prinsiplərini nəzərə alaraq gələcəyin iqtisadi sisteminin qurulmasına şərait yaradır. Həm beynəlxalq miqyasda, həm də yerli bazarlarda bu investisiyaların artan rolu ekoloji transformasiyanın önəmli bir hissəsinə çevrilmişdir.

Yaşıl investisiyalar təbiətin qorunmasına, ətraf mühitin müsbət təsirinə və iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizəyə yönələn sərmayələrdir. Bu sərmayələr təmiz enerji, bərpa olunan enerji mənbələri (günəş, külək, su enerjisi), enerji səmərəliliyi, davamlı kənd təsərrüfatı və ekoloji infrastruktur kimi sahələrə yönəlir. Bu istiqamətlər ekosistemlərin qorunmasına və iqtisadi inkişafın ekoloji prinsiplərə uyğun şəkildə davam etdirilməsinə töhfə verir.

Yaşıl investisiyaların ən vacib xüsusiyyətlərindən biri iqtisadi faydalarla yanaşı, ətraf mühitə və cəmiyyətə müsbət təsir göstərməsidir. Bu sərmayələr yalnız maddi gəlir əldə etməklə kifayətlənmir, həm də gələcəyin dayanıqlı inkişafını təmin edir.

Yaşıl investisiyalar iqtisadi sistemdə köklü dəyişikliklər yarada biləcək aparıcı amillərdən sayılır. Bərpa olunan enerji sahəsi yeni iş yerlərinin yaradılması, enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi və sənayenin müasirləşdirilməsi yolu ilə iqtisadi inkişafı dəstəkləyir. Qlobal səviyyədə yaşıl enerji layihələrinə ayrılan investisiyalar, eyni zamanda ekoloji baxımdan faydalı nəticələr doğurur və atmosfərə atılan karbon emissiyalarının azalmasına şərait yaradır.

Eyni zamanda enerji səmərəliliyinə və dayanıqlı infrastrukturun inkişafına yönələn sərmayələr də iqtisadi tərəqqiyə töhfə verir [1, s.233]. Təsəvvür edin ki, binaların və sənaye komplekslərinin enerji səmərəliliyini artırmaqla təkcə enerji xərclərini deyil, həm də karbon qazı emissiyalarını əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaq mümkündür. Bu cür yanaşmalar həm yerli iqtisadi potensialı gücləndirir, həm də global miqyasda iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizəyə kömək edir [2, s. 6].

Son illər yaşıl investisiyaların qlobal səviyyədə sürətli artımı müşahidə olunur. Avropa İttifaqı (AI) və Birləşmiş Ştatlar kimi inkişaf etmiş ölkələr ekoloji dost layihələrə yatırım etməyi strateji olaraq ön planda tuturlar. ABŞ-ın Texas və Luiziana ərazilərində təmiz hidrogen iqtisadiyyatı inkişaf etdirilir və 2050-ci ilə qədər 100 milyard dollar dəyərində iqtisadi artım və 180 000 yeni iş yeri yaradılması gözlənilir. AI 2050-ci ilə qədər karbon neytral olmağı hədəfləyərək, bərpa olunan enerji sahələrinə milyardlarla avro sərmayə qoyur. Çin, günəş enerjisi və elektrik avtomobilləri sahəsində dünyanın ən böyük istehsalçısı və investoru olmaqla, yaşıl iqtisadiyyatın ən böyük oyunçularından biridir. Bundan əlavə, Kaliforniya, Çin, Vyetnam və Pakistan kimi ölkələr təmiz enerji texnologiyalarında sürətlə irəliləyərək qlobal liderlik mövqelərini möhkəmləndirirlər. Braziliya məlumat mərkəzləri üçün vergi güzəştləri tətbiq edərək, 100% bərpa olunan enerji ilə işləyən layihələrə investisiya cəlb etməyi planlaşdırır. Ölkənin təmiz enerji potensialından faydalanmaqla bu yanaşma iqtisadi artımı gücləndirir.

Yaşıl istiqrazlar (Green Bonds) kimi maliyyə vasitələri, ekoloji layihələrin maliyyələşdirilməsində istifadə edilir [3, s.13-20]. Bu istiqrazların gəlirləri xüsusən enerji səmərəliliyi və bərpa olunan enerji layihələrinə yönəldilir. Bu maliyyə alətləri, qlobal investisiya bazarlarında yaşıllaşma tendensiyasını gücləndirir və daha çox investorum ekoloji dost layihələrə yönəlməsini təmin edir.

Azərbaycan, xüsusilə enerji resursları baxımından zəngin bir ölkə olmaqla yanaşı, yaşıl investisiyalar üçün böyük imkanlar təqdim edir. Ölkə, bərpa olunan enerji sahəsində ciddi potensiala malikdir. Günəş enerjisi, külək enerjisi və hidroenerji layihələri üçün əlverişli coğrafi şərait Azərbaycanın bu sahədəki inkişafına töhfə verir. Son dövrlərdə Azərbaycan hökuməti və beynəlxalq maliyyə qurumları bu sahəyə daha çox sərmayə cəlb etmək üçün birgə əməkdaşlıq qururlar.

2024-cü ildə BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə 29-cu Konfransı (COP29) çərçivəsində Azərbaycan, Asiya İnfrastruktur İnvestisiya Bankı (AIIB) və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (EBRD) ilə birlikdə iki böyük günəş elektrik stansiyasının inşası məqsədilə 160 milyon ABŞ dolları məbləğində maliyyə müqaviləsi imzalamışdır [6]. Bu layihələr Azərbaycanın ən iri bərpa olunan enerji təşəbbüsləri arasında yer alır və yaxın illərdə istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, Masdar şirkəti ilə bağlanmış müqavilə əsasında ölkədə təmiz enerji sahəsində genişmiqyaslı layihələrin həyata keçirilməsi planlaşdırılır [5]. Hökumət, 2030-cu ilə qədər bərpa olunan enerji istehsalını əhəmiyyətli dərəcədə artırmağı və bu istiqamətdə həm daxili tələbatın ödənilməsini, həm də enerji ixracının gücləndirilməsini qarşıya məqsəd qoymuşdur.

Yaşıl enerji layihələri Azərbaycanın gələcək enerji strategiyasında mühüm rol oynayacaq. Ölkənin günəşli bölgələri – xüsusilə Qobustan və Xəzərsahili ərazilər – genişmiqyaslı günəş enerjisi layihələrinin reallaşdırılması üçün əlverişli imkanlar təqdim edir. Bununla yanaşı, şimal və qərb bölgələrindəki külək potensialı külək enerjisi layihələrinin inkişafı üçün uyğun şərait yaradır. Bu kimi layihələr enerjinin davamlı və etibarlı təminatına xidmət etməklə yanaşı, ətraf mühitin mühafizəsinə də mühüm töhfə verir. Azərbaycanda yaşıl istiqrazların və ekoloji cəhətdən dayanıqlı maliyyə alətlərinin inkişafı, bərpa olunan enerji və enerji səmərəliliyi sahələrinə investorların cəlb olunmasını hədəfləyir. Bu yanaşma həmçinin ölkə iqtisadiyyatının saxələndirilməsi və dayanıqlı inkişafın təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

2025-ci ilin aprelində Cənubi Koreyanın “POSCO” şirkəti 700 milyon dollar dəyərində yaşıl istiqraz buraxaraq investorların böyük marağını cəlb etdi. Bu vəsaitlər şirkətin ekoloji məqsədlərinə uyğun yaşıl layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcək. Bundan başqa, Çin Londonda 825 milyon dollar dəyərində ilk suveren yaşıl istiqrazını buraxaraq iqlim maliyyəsi sahəsində strateji niyyətini nümayiş etdirdi. 2024-cü

ildə Kolumbiya COP16 çərçivəsində dünyanın ilk biomüxtəliflik istiqrazlarını buraxdı. Bu istiqrazlar vasitəsilə biomüxtəlifliyin qorunması və bərpası layihələri maliyyələşdirilir.

Avropa İttifaqı 2024-cü ildə yeni "Avropa Yaşıl İstiqraz Standartı"nı tətbiq etməklə yaşıl istiqrazların dayanıqlı maliyyə təsnifat sisteminə uyğunluğunu təmin etdi. Avropa İnvestisiya Bankı (EIB) 2007-ci ildən bəri 30 milyard avrodan çox yaşıl istiqraz buraxaraq bərpa olunan enerji və enerji səmərəliliyi layihələrini maliyyələşdirir. 2024-cü ilin ilk yarısında yaşıl istiqrazların buraxılışı yeni rekordlara çatdı. Bu tendensiya Paris Sazişinin məqsədlərinə çatmaq üçün illik 3 trilyon dollardan çox investisiyanın tələb olunduğunu göstərir.

Azərbaycan Respublikası enerji sahəsində global trendlərə uyğun olaraq, 2022–2030-cu illəri əhatə edən Yaşıl Enerji Strategiyasını qəbul etmişdir. Bu strategiyanın əsas məqsədi 2030-cu ilədək ölkənin enerji istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrinin payını 30 faizədək artırmaq, eyni zamanda enerji təhlükəsizliyini gücləndirməklə ətraf mühitin qorunmasını təmin etməkdir. Hökumət tərəfindən həm yerli, həm də xarici investorlar üçün hüquqi və iqtisadi stimulların təmin edilməsi strategiyanın əsas sütunlarından biridir [4].

Azərbaycan hökuməti bərpa olunan enerji sahəsinin inkişafı üçün tənzimləyici və təşviqedicə mühit formalaşdırır. 2021-ci ildə qəbul olunmuş "Bərpa Olunan Enerji Mənbələrindən İstifadə haqqında" Qanun çərçivəsində enerji istehsalçılarının hüquq və vəzifələri aydın şəkildə müəyyən edilmişdir. Elektrik ötürücü şəbəkələrin genişləndirilməsi və yenilənməsi vasitəsilə yaşıl enerji stansiyalarının şəbəkəyə qoşulması asanlaşdırılır.

Yaşıl investisiyalar sahəsindəki ən böyük çətinliklərdən biri, bu layihələrin yüksək ilkin maliyyətidir. Bərpa olunan enerji sahələrinə investisiyalar infrastrukturun modernləşdirilməsini tələb edir və bu, böyük maliyyə resursları ilə dəstəklənməlidir. Lakin bu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün beynəlxalq maliyyə qurumları və yaşıl istiqrazlar kimi alətlər mövcuddur. Digər bir çətinlik isə ölkələr arasında yaşıl siyasət və tənzimləmə sahələrindəki fərqliliklərdir. Bununla yanaşı, daha şəffaf və ardıcıl siyasətlər investorların inamını artıracaq və bu sahəyə olan marağı gücləndirəcək.

Ədəbiyyat

1. OECD (2017). "Investing in Climate, Investing in Growth". Paris:OECD Publishing.
2. United Nations Environment Programme (UNEP) (2011). "Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication"
3. Yeşil tahviller ve iklim değişikliği ile mücadelede merkez bankalarının rolü, Doç. Dr. Deniz ŞİŞMAN, İstanbul, Nisan 2022
4. <https://minenergy.gov.az/az/>
5. <https://masdar.ae/en/news/newsroom/masdar-agrees-to-develop-4-gw-of-clean-energy-projects-in-azerbaijan>
6. <https://regulator.gov.az/az//>

Резюме

Сейфуллаева Т.Р., Пенахова Г. Т.

Зелёные инвестиции: экономический двигатель экологической устойчивости

В этой статье анализируется значимость зеленых инвестиций с точки зрения экологической устойчивости и экономического развития. Зеленые инвестиции представлены как основные инструменты, поддерживающие экономический рост в таких областях, как возобновляемая энергия, энергоэффективность, экологическая инфраструктура и устойчивое сельское хозяйство, наряду с охраной окружающей среды. В статье также обсуждаются проблемы применения зеленых инвестиций, такие как высокие первоначальные затраты и регулирующие трудности, а также пути их решения.

Ключевые слова: зелёные инвестиции, экологическая устойчивость, возобновляемая энергетика, энергоэффективность, зелёные облигации, устойчивое экономическое развитие, изменение климата, зелёное финансирование

Summary

Seyfullayeva T.R., Penahova G.T.

Green investments: the economic driving force of ecological sustainability

This article analyzes the importance of green investments in terms of environmental sustainability and economic development. Green investments are presented as key tools supporting economic growth in areas such as renewable energy, energy efficiency, ecological infrastructure, and sustainable agriculture, alongside environmental protection. The article also discusses the challenges in implementing green investments, such as high initial costs and regulatory difficulties, as well as potential solutions.

Key words: green investments, ecological sustainability, renewable energy, energy efficiency, green bonds, sustainable economic development, climate change, green financing

DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ RİSK MENECMENTİN ROLU

Şabanova Arzu Elxan qızı

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunu, Bakı, Azərbaycan

sh.arzu@yahoo.com

Xülasə: XXI əsrdə sürətlə dəyişən global şəraitdə cəmiyyətin və dünya iqtisadiyyatının inkişafı yalnız iqtisadi artımı deyil, həm də sosial rifahı və ətraf mühitin qorunmasını əhatə edən kompleks bir məqsədi özündə ehtiva edir. O, yalnız qısamüddətli inkişaf göstəriciləri ilə ölçülməyib, dayanıqlı inkişafın təmin olunması ilə qiymətləndirilir. Bu məqsədə çatmaq üçün risk menecment mümkün maneələrin və qeyri-müəyyənliklərin əvvəlcədən aşkar edilməsi, qiymətləndirilməsi və idarə olunması vasitəsilə dayanıqlı inkişafın gerçəkləşdirilməsində mühüm alət funksiyasını daşıyır. Çünki risklərin düzgün idarə olunmaması, inkişaf planlarının uğursuzluğa uğramasına səbəb ola bilər.

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, risk, risk menecment, qloballaşma

Dayanıqlı inkişaf, iqtisadi, sosial və ekoloji sferaların harmonik inkişafını əsas götürərək, gələcək nəsillərin ehtiyaclarını nəzərə alan bir yanaşmanı təmsil edir. Dayanıqlı inkişaf anlayışı ilk dəfə 1987-ci ildə BMT tərəfindən hazırlanan "Ortaq Gələcəyimiz" (Brundtland Hesabatı) sənədində sistemləşdirilərək "gələcək nəsillərin öz tələbatlarını ödəmək imkanlarını pozmadan, bugünkü nəsilin tələbatlarının ödənilməsi" kimi tərif edilmiş, iqtisadi artımın ətraf mühitin və sosial bərabərliyin qorunması ilə uzlaşdırılmasının zəruriliyi vurğulanmışdır. 2015-ci ildə isə BMT sammitində 193 ölkənin nümayəndələri ilə razılaşdırılmış 17 Dayanıqlı İnkişaf Məqsədi işlənib hazırlanmışdır [5]. Bu məqsədlərə dünyada yoxsulluğa, açlığa son qoyulması, keyfiyyətli təhsil və tibbin formalaşdırılması, dəniz və torpaq ekosisteminin mühafizəsi, iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizə və s. misal ola bilər. Həmin ildən sonra BMT hər il onun üzv ölkələrinin bu 17 məqsədə doğru həyata keçirdiyi tədbirlərin hesabatını tərtib edir. Məsələn, 2024-cü il Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri üzrə hesabatına əsasən, Türkdilli dövlətlərin dayanıqlı inkişaf indeksləri faiz dərəcəsi ilə aşağıdakı kimidir (cədvəl 1.):

Ölkələr	Dayanıqlı İnkişaf indeksi (2024)
Qırğızıstan	74.19
Azərbaycan	72.20
Qazaxıstan	71.11

Türkiyə	70.47
Özbəkistan	69.24
Türkmenistan	67.13

Cədvəl 1 [6].

Qloballaşma şəraitində dünya ölkələrinin təbii resurslara olan tələbatlarının daim artması ilə bərabər, onların istehsalının getdikcə baha başa gəlməsi, dünyada baş verən qloballaşma proseslərinin məntiqi nəticəsi olaraq ölkələrin qarşılıqlı asılılığının güclənməsi, iqtisadi, sosial, demoqrafik və ekoloji problemlərin ümumbəşəri xarakter daşmasına səbəb olmuşdur [2]. Yəni, dünya ölkələri arasında qarşılıqlı münasibətlər genişləndikcə bir ölkədə baş verən böhran zəncirvari olaraq, digərlərinə də az və ya çox təsir edir. Buna görə də istənilən dövlətin və ya mikro səviyyədə təşkilatın uzunmüddətli inkişafı üçün qeyri-müəyyənliklərin idarə olunmasını təmin edərək, qarşıya çıxan biləcək risklərə vaxtında və effektiv reaksiya vermək həyati əhəmiyyət kəsb edir. Risklər daxili və ya xarici amillərdən qaynaqlanan, iqtisadi sistemin maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərmə potensialı olan amillərdir. Bunlara təbii fəlakətlərdən qaynaqlanan risklər, ekoloji, iqtisadi, siyasi və s. risklər aid edilə bilər. Ümumilikdə, risklərin idarə olunması prosesi aşağıdakı mərhələləri əhatə edir: risklərin identifikasiyası; risklərin təhlili və qiymətləndirilməsi; risklərə qarşı tədbirlərin hazırlanması və tətbiqi; monitorinq və qiymətləndirmə. Bu mərhələlərin effektiv icrası, dayanıqlı inkişaf strategiyalarının uğurla həyata keçirilməsi üçün əsas şərtidir. Risk menecment dayanıqlı inkişafın icrasında həm qoruyucu, həm də adaptiv rol oynayır. Risklərin idarə edilməsində istifadə olunan əsas strategiyalar riskdən yayınma, riski saxlama və riskin ötürülməsidir. Qarşıya çıxan qeyri-müəyyənlik dəyərləndirilərək bu 3 strategiyadan birindən istifadə olunur.

Təcrübə göstərir ki, davamlı inkişafı təmin etmək yolunda dünya ölkələrinin qarşılaşdığı başlıca risklər təbii-adi risklərdir. Belə ki, meşə yanğınlarının artması, sahil deqradasiyası, aşağı enliklərdə məhsuldarlığın azalması, torpaq eroziyası, bitki örtüyünün seyrəkləşməsi, zəlzələlər, iqlim dəyişkənliyi və s. ən çox rast gəlinən risklər hesab olunur. Hal-hazırda bu və ya digər risklərin idarə olunması üçün müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar yaradılmışdır. Həmçinin bu məqsədlə ən son texnoloji üsul olan süni intellektdən də istifadə olunur.

Nəticə etibarilə, dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi üçün risk menecmenti yalnız texniki və inzibati tədbirlər toplusu deyil, həm də strateji idarəetmə mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edir. Risklərin vaxtında və effektiv idarə olunması, bu ölkələrin global rəqabət mühitində davamlı və inklüziv inkişafını təmin edəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi “Dayanıqlı inkişaf məqsədləri” rəsmi statistik nəşr, Bakı, 2021
2. “Dövlətin iqtisadi siyasəti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi” Şəkəreliyev A.Ş., Bakı, 2011, “Victory” nəşriyyatı, 542 s.
3. “Риски в предпринимательской деятельности” Лапуста М.Г., Шаршукова Л.Г., Москва, 1998, Инфра-М, 224с.
4. “Устойчивое развитие” Т. В. Вацалова, Москва, 2020, Юрайт, 186 с.
5. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/>
6. <https://dashboards.sdgindex.org/rankings>
7. “Risk management and decision-making in relation to sustainable development” Margot Hurlbert , Jagdish Krishnaswamy, Lincoln University

Резюме

Шабанова А.Е.

Роль управления рисками в обеспечении устойчивого развития

В XXI веке развитие общества и мировой экономики в стремительно меняющихся глобальных условиях несет в себе комплексную цель, включающую не только экономический рост, но и

социальное благополучие и охрану окружающей среды. Он оценивается не только по краткосрочным показателям развития, но и по обеспечению устойчивого развития. Для достижения этой цели управление рисками выполняет важную функцию в реализации устойчивого развития посредством предварительного обнаружения, оценки и управления возможными препятствиями и неопределенностями. Потому что неправильное управление рисками может привести к провалу планов развития.

Ключевые слова: устойчивое развитие, риск, управление рисками, глобализация

Summary

Shabanova A.E.

The Role of Risk Management in Ensuring Sustainable Development

In the rapidly changing global conditions of XXI century, the development of society and the world economy includes a complex goal that includes not only economic growth, but also social well-being and environmental protection. It is measured not only by short-term growth indicators, but also by ensuring sustainable development. To achieve this goal, risk management serves as an important tool in implementing sustainable development through prior identification, evaluation and management of possible obstacles and uncertainties. Because improper risk management can lead to failure of development plans.

Key words: sustainable development, risk, risk management, globalization

YAŞIL İQTİSADİYYAT VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF

Şirvani Könül Vaqif qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

konul.sirvani.75@mail.ru

Şirvani Aliyə Fərivər qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

aliysirvani@mail.ru

Xülasə: Son dövrlərdə global problemlərin həlli ölkələrin iqtisadi siyasətinin əsas hədəflərindən birinə çevrilmişdir. Hazırda dünya ölkələri müxtəlif sahələrdə: enerji, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı və digər sənaye sahələrində yaşıl iqtisadi siyasət həyata keçirir, yaşıl iqtisadiyyatla davamlı inkişaf hədəflərini müəyyənləşdirməyə çalışırlar. Məqalədə yaşıl iqtisadiyyatın mahiyyəti və üstünlükləri açıqlanmış, müxtəlif yanaşmalar nəzərdən keçirilmiş, yaşıl iqtisadiyyatla davamlı inkişaf hədəflərinin hansı sahələrdə bir-birini tamamladığı və eyni zamanda bir sıra ölkələrin yaşıl iqtisadiyyata keçid imkanları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, dayanıqlı inkişaf, resurslardan səmərəli istifadə, ekoloji təhlükəsizlik, ətraf mühit, dairəvi iqtisadiyyat

Təbii ehtiyatların getdikcə azalması və iqlim dəyişikliklərinin baş verməsi dünya ölkələrinin öz inkişaf modellərində yeni yanaşmaların tətbiqini zəruri etmişdir. Yaşıl iqtisadiyyat enerji səmərəliliyi, ekoloji dayanıqlılıq və insanların sosial durumunu özündə birləşdirən bir konsepsiyadır. Bu yanaşmanın tətbiqi iqtisadi artıma, ehtiyatlardan səmərəli istifadəyə, ətraf mühitin qorunmasına və digər sahələrdə yeni imkanların əldə edilməsinə yol açır. Yaşıl iqtisadiyyata keçid təkcə ətraf mühitin qorunması ilə bağlı deyil, həm də iqtisadi artıma təkan vermək və yeni iş yerləri yaratmaq imkanı təmin edə bilər. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) hesabatına görə, təkcə bərpa olunan enerji sektoru dünyada milyonlarla yeni iş yeri yaratmaq potensialına malikdir. Bundan əlavə, yaşıl iqtisadiyyat təşəbbüsləri davamlı kənd təsərrüfatı, tullantıların idarə olunması və ekoturizm kimi sektorlarda iş yerlərinin yaradılmasını da stimullaşdırır.

Yaşıl texnologiyalara sərmayə qoymaqla və davamlı təcrübələri təşviq etməklə iqtisadi artımı dəstəkləyərək ekoloji problemlərin həllinə də nail olmaq olar.

Davamlı inkişafıla bağlı klassik tərifdə belə deyilir ki, davamlı inkişaf gələcək nəsillərin eyni şeyi etmək qabiliyyətinə xələl gətirmədən indiki nəslin ehtiyaclarına cavab verən bir tərəqqi modelidir. Bir sıra tədqiqatçılar bu tərifə ümumi hesab edir, düşünürlər ki, o, məqsədə çatmaq üçün konkret hərəkətləri göstərmir. Ancaq eyni zamanda, gələcəyin dəqiq müəyyən edilməsi və hansı hərəkətlərdən danışacağımız barədə dəqiq bir fikrin olmaması baxımından hazırda “dayanıqlı inkişaf” anlayışının 50-dən çox müxtəlif variantları ortaya çıxmışdır. Həmçinin, davamlı inkişafı hələ aydın kəmiyyət göstəriciləri ilə ifadə etmək olmaz. Bununla bağlı bir sıra dəqiq suallara cavab vermək çox çətinidir. Davamlı inkişaf konsepsiyası çox vacibdir və dünyanın əksər ölkələrində bu sahə inkişaf etdirilməkdə davam edir, elm adamları arasında beynəlxalq əməkdaşlıq məsələləri bu sahədə çox vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Ətraf mühitin məhv edilməsinin qarşısını almaq və eyni zamanda inkişafı davam etdirmək üçün davamlı inkişaf hazırda dörd istiqamət təklif edir:

- təbii ekosistemlərin qorunması;
- əhəlinin sayının sabitləşməsi;
- istehsalın yaşıllaşdırılması;
- istehlak modelinin rasionallaşdırılması [1].

Əvvəllər idarəetmə komponenti davamlı inkişaf sxemindən çıxarılmışdı. İnkişafın yalnız üç aspekti vacib hesab olunurdu: iqtisadi, sosial və ekoloji. Dayanıqlı inkişafın bu üç aspektinin balanslaşdırılmış əlaqələndirilməsi və bu kontekstdə davamlı inkişafa nail olmaq üçün vasitə olan konkret tədbirlərin, habelə bu komponentlər arasında qarşılıqlı əlaqə mexanizmlərinin həyata keçirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sosial və ətraf mühit elementləri arasındakı əlaqə gələcək nəsillərin hüquqlarına hörmət və qərarların qəbulunda ictimaiyyətin iştirakı da daxil olmaqla, nəsillərarası bərabərlik kimi məsələlərə marağı artırır. Davamlı inkişaf konsepsiyasının mərkəzində bu gün qəbul edilən iqtisadi qərarların uzunmüddətli ekoloji nəticələrinin nəzərə alınması problemi dayanır. İqtisadi və ekoloji elementlərin qarşılıqlı əlaqə mexanizmi müəssisənin iqtisadi hesabatında maya dəyərinin qiymətləndirilməsinə və ətraf mühitə xarici təsirlərin uçotuna səbəb olmuşdur. Gələcək nəsillər üçün mənfi ekoloji nəticələri və gələcək xarici təsirləri minimuma endirmək lazımdır. Beləliklə, ekoloji məhdudiyyətlər problemi və cari və gələcək istehlak arasında kompromis hər hansı bir ölkə üçün uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırlanmasında əsas problemə çevrilməlidir.

1970-ci illərə qədər ətraf mühit məsələləri beynəlxalq ictimaiyyətin gündəliyinə nadir hallarda daxil edilirdi, o zaman əsas diqqət yalnız təbii ehtiyatların istismarı və istifadəsi problemlərinə, xüsusən də inkişaf etməkdə olan ölkələrin öz resursları üzərində nəzarəti həyata keçirmələrini təmin etmək məqsədi daşıyırdı. 1960-cı illərdə dənizin, xüsusən də neft dağılmalarının çirklənməsi problemi ilə bağlı bir sıra razılaşmalar əldə edilmişdir. O vaxtdan bəri, qlobal miqyasda ətraf mühitin deqradasiyasının sübutu artdıqca, inkişafın planetin ekologiyasına və insanların rifahına təsiri ilə bağlı beynəlxalq narahatlıq artmağa başladı. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı “davamlı inkişafın” aparıcı tərəfdarı olmuşdur [2, s. 207].

Davamlı inkişafı tədqiq edən iqtisadçı Edvard Barbier ətraf mühitin mühafizəsi və iqtisadi inkişafın məqsədlərinin ziddiyyətli olmadığını, əksinə, bir-biri ilə əlaqəli olduğunu ilk dəfə müəyyən etmişdir. Onun təklif etdiyi model ekoloji cəhətdən təmiz və enerjiyə qənaət edən texnologiyalardan aktiv istifadəni, ətraf mühitə zərərli emissiyaların minimuma endirilməsini və sənaye tullantılarının təkrar emalı təklif edir.

Dayanıqlı inkişafın üç komponenti konsepsiyasına dördüncü - korporativ, yəni idarəçilik əlavə edilmişdir ki, bu ideya amerikalı iqtisadçı Con Elkinqton tərəfindən irəli sürülüb. O, davamlı inkişaf konsepsiyasını hamının əvvəllər düşündüyü kimi makro səviyyədə deyil, mikro səviyyədə nəzərdən keçirdi. Bu ideya davamlı inkişaf ideyasını yeni səviyyəyə qaldırdı. “Üçlü aşağı xətt” konsepsiyası (TBL və ya 3BL) belə yaranmışdır [1]. O, xüsusilə şirkətlərin fəaliyyətində iqtisadi, sosial və ekoloji göstəricilərə, yəni korporativ davamlılığa baxır. Bu halda, korporativ davamlılığın üç əsas elementi fərqləndirilir: insanlar, planet və mənfəət. Nəhayət, Con Elkinqtonun ideyası dörd istiqamətdən ibarət ümumi davamlı inkişaf

konsepsiyasına çevrilmişdir: iqtisadi, sosial, ekoloji və idarəedici. 2024-cü ildən etibarən bu yanaşma ən müasir yanaşma hesab olunur, deyə bilərik.

Vurğulamaq lazımdır ki, ekoloji təhlükəsizlik “davamlı inkişaf” kimi insanların və bütövlükdə ətraf mühitin qorunması dərəcəsini nəzərdə tutur. Başqa sözlə, ekoloji təhlükəsizlik təkcə “şəxsin və cəmiyyətin həyatı mənafeələrinin qorunması, təbii mühitin fərdlərin və cəmiyyətin həyat şəraiti və vasitəsi kimi ona antropogen və təbii təsirlər nəticəsində yaranan təhlükələrdən qorunması” vəziyyəti deyil, həm də kütlələr arasında özünəməxsus ekoloji düşüncə tərzini əks etdirir. Odur ki, insanla ətraf mühit arasında müasir əlaqənin təhlili mövcud reallığa yeni nəzər salmağa imkan verir.

Əlbəttə, etiraf etmək lazımdır ki, qabaqcıl informasiya texnologiyaları əsrində “davamlı inkişaf” cəmiyyətin ekoloji, sosial, siyasi və digər məqsədlərini tam şəkildə birləşdirə bilməz. Çünki, birincisi, dəyişən mühitə uyğun dinamik mexanizm hazırlamaq mümkün deyil, ikincisi, uzunmüddətli proses olduğundan indiki proseslə “ayaqlaşmır”, üçüncüsü, iqtisadi və digər amillərin ətraf mühitə təsirinin uzunmüddətli perspektivdə nəticələrini proqnozlaşdırmaq mümkün deyil [3, s. 135]. Davamlı inkişaf məqsədlərinə çatmaqda resurs səmərəliliyi mühüm rol oynayır. Tullantıların azaldılması və resurslardan istifadənin optimallaşdırılması kimi səmərəli təcrübələri qəbul etməklə həm də xərclərə qənaət və məhsuldarlığın artırılması kimi iqtisadi faydaları əldə etmək olar. Buna görə də, resurs səmərəliliyinin vurğulanması davamlı inkişafı təşviq edən yaşıl iqtisadiyyat üçün vacibdir.

Təbii ehtiyatları qorumaq və tullantıları azaltmaqla Yer planetinin imkanları daxilində yaşamağa və gələcək nəsillər üçün ətraf mühiti qorumağa kömək etmək olar. Resurslardan səmərəli istifadə ətraf mühitə təsirləri minimuma endirmək və iqtisadi qazancları artırmaq üçün çox vacibdir. Resurslardan səmərəli istifadə edildikdə, istixana qazı emissiyalarını azaltmaq, enerjiyə qənaət və çirklənməni minimuma endirmək olar. Resurslardan səmərəli istifadəyə nail olmaq üçün dairəvi iqtisadiyyat yanaşmalarının təşviqi, təmiz texnologiyaların qəbulu və resursların bölüşdürülməsinin optimallaşdırılması kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Dairəvi iqtisadiyyat modelləri təkrar emal və təkrar istifadə vasitəsilə tullantıların azaldılmasına və resursların sistem daxilində mümkün qədər uzun müddət saxlanmasına diqqət yetirir. Dairəvi iqtisadiyyat israfı minimuma endirməyi və resurslardan maksimum istifadə etməyi hədəfləyən iqtisadi sistemdir. Ellen MacArthur Fondunun hesabatına görə, dairəvi iqtisadiyyata keçid 2030-cu ilə qədər istixana qazı emissiyalarının 48% azalmasına səbəb ola bilər. Bu yanaşma təkcə ətraf mühitə fayda vermir, həm də iş yerlərinin yaradılması və xərclərə qənaət kimi iqtisadi imkanlar təqdim edir [4].

Yaşıl iqtisadiyyatda davamlı inkişafa nail olmaq üçün bərpa olunan enerji mənbələrinin tətbiqi çox vacibdir. Dünya iqlim dəyişikliyi və qalıq yanacaq ehtiyatlarının tükənməsi problemləri ilə üzləşdiyi üçün bərpa olunan enerjiyə keçid sadəcə bir seçim deyil, həm də zərurətdir. Günəş, külək, hidro və geotermal enerji kimi bərpa olunan enerji mənbələri çoxsaylı faydalar təklif edir. Bərpa olunan enerji mənbələri və enerjiyə qənaət edən cihazlar kimi təmiz texnologiyalar resurs istehlakını azaltmağa və ətraf mühitə təsirləri minimuma endirməyə kömək edir. Məsələn, Almaniyada 2022-ci ildə “Energiewende” siyasəti üzrə bərpa olunan enerji sahələrində 344 min nəfərlik yeni iş yerləri yaradılmışdır [5]. Burada xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, günəş və külək enerjisi sahəsində ən böyük artım müşahidə olunmuşdur.

Dayanıqlı kənd təsərrüfatı resurslardan səmərəli istifadənin təşviqində və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas rol oynayır. Ekoloji əkinçilik, dəqiq kənd təsərrüfatı və aqromezəçilik kimi davamlı əkinçilik təcrübələrini mənimsəməklə, resurs israfını minimuma endirmək və məhsuldarlığı maksimuma çatdırmaq mümkündür. Məsələn, Hollandiyada kənd təsərrüfatında dövrü sistemlərdən, ekoloji səmərəli istehsal vasitəsilə, şəhər bağçılığı ilə yeni iş yerləri yaradılmışdır. Ümumiyyətlə Hollandiya yaşıl iqtisadiyyatı şəhər planlaması və yüksək texnologiyalı kənd təsərrüfatını uğurlu şəkildə uzlaşdırmaqla bilən ölkələrdən biri kimi tanınır. Nəqliyyatda karbon emissiyalarını azaltmağa nail olmaq üçün ölkədə velosiped infrastrukturunu genişləndirilmişdir. Bu da özlüyündə ətraf mühitə çox yaxşı təsir etmişdir.

Elektrikləşdirilmiş nəqliyyat vasitələrinin günəş və külək enerjisi kimi bərpa olunan enerji mənbələri ilə inteqrasiyası ilə davamlı nəqliyyat daha da gücləndirilə bilər.

Ekoturizm çoxsaylı faydaları ilə davamlı inkişafın təşviqində mühüm rol oynayır. Davamlı səyahət kimi də tanınan ekoturizm ətraf mühitin qorunmasına və yerli icmaların dəstəklənməsinə yönəlmiş turizm formasıdır. Ekoturizmin faydaları çoxdur. Ekoturizm məsuliyyətli səyahət təcrübələrini təşviq etməklə təbii ehtiyatların və biomüxtəlifliyin qorunmasını təşviq edir. O, kövrək ekosistemləri qorumağa kömək edir, karbon izini azaldır və mühafizə səylərini dəstəkləyir. Ekoturizm məşğulluq imkanları yaradır, infrastrukturunu yaxşılaşdırır və yerli biznesi dəstəkləyir.

Davamlı investisiya yaşıl maliyyənin əsas aspektidir, burada vəsaitlər ətraf mühitə və cəmiyyətə müsbət təsir göstərən biznes və layihələrə yönəldilir. O, mənfi ekoloji və sosial xarici təsirləri minimuma endirməklə yanaşı, iqtisadi artımı təşviq etmək məqsədi daşıyır.

Davamlı inkişafı bağlı nəzərə alınmalı vacib aspekt yaşıl iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında siyasət və idarəetmənin roludur. Bundan əlavə maraqlı tərəflərin iştirakını, şəffaflığı və hesabatlılığı təşviq edən idarəetmə mexanizmləri yaşıl siyasətlərin uğurla həyata keçirilməsini təmin etmək üçün vacibdir.

Nəticə etibarilə qeyd edə bilərik ki, yaşıl iqtisadiyyatın əsas dayaqları olan enerji səmərəliliyi, ekoturizm, tullantıların düzgün idarə edilməsi, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə rəşional idarə olunarsa, yaşıl iqtisadiyyat cəmiyyətin həm sosial, həm də iqtisadi baxımdan rifahına müsbət təsir edər və uğurlu ola bilər.

Ədəbiyyat

1. <https://zen.ru/a/ZhZzXkL-YDAbRhNS>
2. Мазуренко, О. М. Эволюция понятия "устойчивое развитие" в экономической науке / О. М. Мазуренко // Экономическая наука сегодня. – 2015. – № 3. – С. 206-210. – EDN WIEGZJ.
3. Алымкулов, М. С. "Устойчивое развитие" и "экологическая безопасность" / М. С. Алымкулов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2016. – № 6. – С. 134-136. – EDN WISOAR.
4. https://greenlifezen.com/14-key-roles-of-green-economy-in-sustainable-development/#google_vignette
5. BMWK. Renewable Energy Employment in Germany (2023).

Резюме

Ширвани К.В., Ширвани А.Ф.

Зелёная экономика и устойчивое развитие

В последнее время решение глобальных проблем стало одной из главных целей экономической политики стран. В настоящее время страны по всему миру реализуют политику зеленой экономики в различных областях: энергетике, транспорте, сельском хозяйстве и других отраслях, и пытаются определить цели устойчивого развития с помощью зеленой экономики.

В статье разъясняются суть и преимущества зеленой экономики, рассматриваются различные подходы, рассматриваются области, в которых зеленая экономика и цели устойчивого развития дополняют друг друга, а также рассматриваются возможности перехода ряда стран к зеленой экономике.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, эффективное использование ресурсов, экологическая безопасность, окружающая среда, циркулярная экономика

Summary

Shirvani K.V., Shirvani A.F.

Green Economy and Sustainable Development

In recent times, the solution of global problems has become one of the main goals of the economic policies of countries. Currently, countries around the world are implementing green economic policies in various fields: energy, transport, agriculture and other industries, and are trying to determine sustainable development goals with a green economy.

The article explains the essence and advantages of the green economy, considers various approaches, examines the areas in which the green economy and sustainable development goals complement each other, and at the same time examines the possibilities of transitioning to a green economy in a number of countries.

Keywords: green economy, sustainable development, efficient use of resources, ecological safety, environment, circular economy

İQTİSADİ İNKİŞAFDA YAŞIL İQTİSADİYYATIN ROLU

Tağıyeva Aidə Valeh qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

aida.taqiyeva@sdu.edu.az

Xülasə: *İqtisadi inkişaf tarix boyu əsasən sənayeləşmə, texnoloji yeniliklər və istehsal artımı üzərindən qiymətləndirilmişdir. Lakin bu inkişafın əksər hallarda ətraf mühitə vurduğu zərər və təbii resursların tükənməsi gələcək nəsillərin ehtiyaclarını təhlükə altına salır. Bu səbəbdən son onilliklərdə yeni bir inkişaf modeli - yaşıl iqtisadiyyat anlayışı ön plana çıxmışdır. Məqalədə yaşıl iqtisadiyyatın iqtisadi inkişaf prosesində oynadığı rol, onun üstünlükləri və tətbiq prinsipləri təhlil ediləcəkdir.*

Açar sözlər: *yaşıl iqtisadiyyat, iqtisadi artım, yaşıl iqtisadiyyatın prinsipləri, ətraf mühit, “yaşıl artım”, integrasiya, enerji təhlükəsizliyi*

Yaşıl iqtisadiyyat ekoloji riskləri və ekoloji çatışmazlıqları azaltmağı hədəfləyən və ətraf mühiti pisləşdirmədən davamlı inkişafı hədəfləyən bir iqtisadiyyatdır. Yaşıl iqtisadiyyat termini ilk dəfə 1989-cu ildə Britaniya ətraf mühit mütəxəssisləri tərəfindən istifadə edilmişdir. Lakin bu anlayış 2008-ci il qlobal iqtisadi böhrandan sonra BMT-nin Təbii Resurslar və Ətraf Mühit Proqramı (UNEP) tərəfindən daha geniş şəkildə işlənib hazırlanmışdır. Bu iqtisadiyyat “insan rifahını və sosial bərabərliyi artıran, eyni zamanda ətraf mühit risklərini və ekoloji tənəzzülü əhəmiyyətli dərəcədə azaldan bir iqtisadiyyat” kimi tərif olunur. Yaşıl iqtisadiyyat həm ətraf mühitin qorunmasını, həm də iqtisadi artımın davamlı olmasını hədəfləyən yanaşmadır [4]. Bu konsepsiya, resursların səmərəli istifadəsi, bərpa olunan enerji mənbələrinin genişləndirilməsi və ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların tətbiqi ilə iqtisadiyyatın dayanıqlı şəkildə inkişaf etməsini nəzərdə tutur.

Yaxın perspektivdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı haqqında dövlət proqramında reallaşdırılmalı olan beş prioritetdən biri olan beşinci bölmə təmiz ekoloji mühit və “yaşıl artım” ölkəsi adlanır. Bu inkişafda uzunmüddətli dövrdə yüksək keyfiyyətli ekoloji mühit, yaşıl enerji məkanı əsas məqəd kimi qarşıya qoyulur [8]. Ölkədə keyfiyyətli, təmiz ekoloji mühitə sahib olmaq üçün ətraf mühiti mühafizə etməli, təbii resurslardan səmərəli və qənaətlə istifadə etmək lazımdır. Əvvəlki illərdə yaranan ekoloji problemləri sistemli şəkildə aradan qaldırmalı, dayanıqlı davamlı inkişaf təmin edilməlidir. Əhalinin demoqrafik artımının sürətlənməsi, sənaye müəssisələrinin ətraf mühitə təsiri zamanı yaranan risklər azaldılmalıdır. Ölkə ərazisində yaşıllaşdırma prosesi genişləndirilməlidir. İqtisadi inkişafı ilə ekoloji tarazlıq arasında balans qorunmalıdır. Ölkə ərazisində əkinə əlverişli olmayan və ya az yararlı olan torpaq sahələri də rekultivasiya nəticəsində bərpa edilməlidir [1].

Ənənəvi iqtisadi modellər əsasən sənayeləşmə, enerji sərfiyyatının artırılması və təbii ehtiyatlardan maksimum istifadə ilə iqtisadi artımı təmin etməyə çalışır. Lakin bu modellər:

- Ətraf mühitin degradasiyasına səbəb olur;
- Karbon emissiyalarını artırır;
- Gələcək nəsillərin maraqlarını nəzərə almır [11].

Əksinə, yaşıl iqtisadiyyat uzunmüddətli və balanslı inkişafı prioritet hesab edir və iqtisadi artımı ekoloji dayanıqlılıqla vəhdətdə görür [13].

Bizim yaşıl iqtisadiyyata baxışımız geniş yaşıl ərazilərdə vətəndaşların yüksək yaşayış səviyyəsini təmin edən bir iqtisadiyyatdır. O, hər biri xarici iqtisadi münasibətlərə və iqtisadi inkişaf proqramlarına əsaslanan beş əsas prinsipə əməl edir.

Sağlamlıq prinsipi. Yaşıl iqtisadiyyat cəmiyyətə yüksək rifah yaratmağa və ondan zövq almağa imkan verir. Yaşıl iqtisadiyyatın əsasını insan təşkil edir. Onun məqsədi insanlara yüksək ortaqlıq rifahı təmin etməkdir. Bu yolda isə o rifahı yüksəldəcək daimi artan sərvətə üstünlük verir. Sərvət dedikdə təkcə pul resursları deyil, həm də sosial, fiziki və təbii kapital, o cümlədən insan resursları nəzərdə tutulur. O, bütün insanların yaxşı yaşaması üçün lazım olan təbii sistemlərə, investisiyaya, infraqururktura, elmə, bilik və bacarığa üstünlük verir. O, layiqli dolanışq vasitələri, müəssisələr və iş yerləri üçün imkanlar təklif edir, fərdi seçimlərlə kollektiv fəaliyyətə əsaslanır [12].

Ədalət prinsipi. Yaşıl iqtisadiyyat nəsillər arasında bərabərliyi təşviq edir. Bu iqtisadiyyat inklüzivdir və ayrı-seçkiliyə yol vermir. Qərar vermə, fayda və xərcləri ədalətli şəkildə bölüşür; elit ələ keçirmənin qarşısını alır; xüsusilə qadınların güclənməsini dəstəkləyir. O, imkanların və nəticələrin ədalətli bölüşdürülməsini təşviq edir, insanlar arasında fərqləri azaldır, eyni zamanda vəhşi təbiət və səhra üçün kifayət qədər yer verir. O, iqtisadiyyata uzunmüddətli perspektiv tələb edir, gələcək nəsillərin tələbatlarına uyğun olaraq sərvət və möhkəmlik yaradır, həmçinin bugünkü kasıblıq və ədalətsizliklə mübarizə aparmaq üçün təcili hərəkət edir. Yaşıl iqtisadiyyat həmrəylik və sosial ədalətə, etimad və sosial əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə, insan hüquqlarına, işçilərin, yerli xalqların və azlıqların hüquqlarına, davamlı inkişaf hüququna dəstək verir. O, kiçik və orta müəssisələrin, sosial müəssisələrin və davamlı dolanışq vasitələrinin səlahiyyətlərinin artırılmasını təşviq edir. O, sürətli və ədalətli keçid axtarır və onun xərclərini qarşılayır – heç kimi kənarda qoymur, sosial qruplara keçidin vasitəçiləri olmağa imkan verir [12].

Planetin sərhədləri prinsipi. Yaşıl iqtisadiyyat təbiəti qoruyur, bərpa edir və sərmayə qoyur. Təbiətin müxtəlif sahələrini – əmtəə və xidmətlərin təmin edilməsinin maddi dəyərlərini, cəmiyyətlərin təməlini qoyan təbiətin mədəni dəyərlərini və bütün həyatın özünün əsasını təşkil edən təbiətin ekoloji dəyərlərini təmin edən və inkişaf etdirən iqtisadiyyat inklüziv yaşıl iqtisadiyyatdır. Yaşıl iqtisadiyyat investisiyanı heyvan və ya bitki növlərinin azalması və həmçinin nəsillərinin kəsilməsinin qarşısının alınmasına, torpağın, suyun, havanın və təbii sistemlərin qorunmasına, böyüməsinə və bərpasına qoyur. O, ekoloji sistemlərin idarə olunmasında innovativdir, onların dairəvilik kimi xüsusiyyətləri ilə məlumatlandırılır və biomüxtəliflik və təbii sistemlərə əsaslanan yerli icmaların dolanışq vasitələri ilə uyğunlaşdırılır. Təbii resursların gələcək nəsillər üçün qorunması və ehtiyatlı istifadəsini təmin edir [12].

Səmərəlilik və kafilik prinsipi. Yaşıl iqtisadiyyat davamlı istehlak və istehsalı dəstəkləməyə yönəldilmişdir. Aşağı karbonlu hidrogen iqtisadiyyatına keçid edən, resursları qənaətlə istifadə edən, müxtəlif və dairəvi xarakter daşıyan inklüziv yaşıl iqtisadiyyatdır. O, iqtisadi inkişafın yeni modellərini tətbiq etməklə ölkə sərhədləri daxilində insanların yüksək rifahına mane ola biləcək problemləri həll edir. Biz ölkə sərhədləri daxilində dəyişikliklər etməklə təbii ehtiyatların istehlakını fiziki cəhətdən dayanıqlı səviyyələrlə məhdudlaşdırmalıyıq. O, səmərə əldə etdiyi mexanizmlər vasitəsilə qiymətləri, subsidiyaları və təşviqləri cəmiyyət üçün həqiqi xərclərlə uyğunlaşdırır ki, bu da inklüziv yaşıl nəticələrə öz töhvəsini verir. İstehsal və istehlakda ekoloji zərərin minimuma endirilməsi təmin edilir [5].

Səmərəli idarəetmə prinsipi. Müasir dövrdə integrasiya olunmuş, hesabatlı və davamlı maliyyə-sənaye institutlar tərəfindən idarə olunan yaşıl iqtisadiyyatda bu prinsip geniş tətbiq olunur. Inklüziv yaşıl iqtisadiyyat sübuta söykənir – onun normaları və uyğunlaşma strategiyası yerli biliklərlə yanaşı sağlam elm və iqtisadiyyatı əsaslanır. O, integrasiya olunmuş, əməkdaşlıq edən və ardıcıl – sektorlar üzrə üfqi və şaquli olaraq idarəetmə səviyyələri arasında müvafiq rollarını effektiv, səmərəli və hesabatlı şəkildə yerinə yetirmək üçün adekvat potensiala malik olan institutlar tərəfindən dəstəklənir. Yaşıl iqtisadiyyat ictimai iştirak, qabaqcadan məlumatlandırılmış razılıq, şəffaflıq, sosial dialoq, demokratik hesabatlılıq və bütün təsisatlarda - dövlət, özəl və vətəndaş cəmiyyətində şəxsi maraqlardan azad olmağı tələb edir ki,

maarifləndirilmiş liderlik cəmiyyətin tələbi ilə tamamlansın. O, güclü ümumi, mərkəzləşdirilmiş standartları, prosedurları və uyğunluq sistemlərini əhatə edir ki, bu da yerli ölkə iqtisadiyyatları və təbii sistemlərin idarə edilməsində, qərarların verilməsində istifadə olunur. O, cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq təhlükəsiz şəkildə insanların yaşayış səviyyəsini yüksəldən, onların rifahını davamlılıq şəkildə təmin etmək məqsədi ilə güclü maliyyə sistemi qurur.

Yaşıl iqtisadiyyat global status-kvoya universal və transformativ dəyişiklikdir. Bu, hökumətin prioritetlərində əsaslı dəyişiklik tələb edir [12].

İqtisadi inkişafda yaşıl iqtisadiyyatın müsbət təsirlərinə aşağıdakıları göstərmək olar:

a) Ətraf mühitin qorunması. Yaşıl iqtisadiyyatın təbii hava, su və torpaq çirklənməsini azaldır, bioloji müxtəlifliyi qoruyur. Bu da uzunmüddətli iqtisadi sabitliyə zəmin yaradır [3, s.64-75].

b) Yeni iş yerlərinin yaradılması. Bərpa olunan enerji, tullantıların idarə edilməsi, ekoturizm və yaşıl infrastruktur kimi sahələrdə minlərlə yeni iş yeri yaradılır [7].

c) Enerji təhlükəsizliyi. Bərpa olunan enerji mənbələrinin genişləndirilməsi, ölkələrin enerji asılılığını azaldır və enerji bazarlarında daha sabit mövqe qazandırır [6, s.23-35].

Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında qarşıya çıxan çətinliklərə: texnoloji infrastrukturun zəifliyini; maliyyə resurslarının məhdudluğunu; cəmiyyətin və müəssisələrin məlumatlılığının aşağı səviyyədə olmasını göstərmək olar [10, s.45-58]. Azərbaycanda “yaşıl iqtisadiyyat”ın inkişafı istiqamətində fəaliyyət mərhələli şəkildə davam edir və bu sahədəki çətinliklərin aradan qaldırılması ilə bağlı müəyyən işlər görülür.

Azərbaycanın zəngin təbii resursları, günəş və külək enerjisi potensialı yaşıl iqtisadiyyata keçid üçün böyük üstünlüklər yaradır. 2021-ci ildə qəbul edilən “Azərbaycan 2030: Milli Prioritetlər” sənədində ekoloji inkişaf və yaşıl artım əsas istiqamətlər kimi müəyyən edilib [1]. Bərpa olunan enerji sahəsində həyata keçirilən layihələr (məsələn, “Qaradağ Günəş Elektrik Stansiyası”) bu istiqamətdə atılan əhəmiyyətli addımlardandır [9, s.12-27]. Azərbaycanda və MDB-yə üzv dövlətlər içərisində ən böyük günəş elektrik stansiyası Qaradağ Günəş Elektrik Stansiyasıdır. Stansiyanın tikintisinə 262 milyon ABŞ dolları dəyərində xarici investisiya ayrılmışdır. Bu stansiya ilk günəş elektrik stansiyasıdır ki, sərmayəsi xarici ölkələrin investorları tərəfindən həyata keçirilmişdir. Stansiyada hər il 110 milyon kubmetr həcmində təbii qaza qənaət etmək üçün 500 milyon kilovat-saat elektrik enerjisi istehsal ediləcəkdir. Həmçinin, atmosfərə atılan karbon qazının miqdarı 200 min ton azaldılacaq. Böyük bir ərazini əhatə edən elektrik stansiyasında günəş panelləri quraşdırılıb. Bu stansiya şəbəkəyə 330 kilovoltluq yarımstansiya vasitəsilə qoşulmuşdur [2].

Qeyd etmək ki, son illər Azərbaycanda “yaşıl iqtisadiyyat”ın inkişafı istiqamətində bir sıra məsələlər reallaşdırılmaqdadır. Hazırda da dayanıqlı inkişafın mühüm bir komponenti olaraq “yaşıl iqtisadiyyat”ın formalaşdırılması istiqamətində siyasət həyata keçirilir və görülən işlərin qarşıdakı müddətdə daha da sürətlənəcəyi gözlənilir. Respublikada aparılan iqtisadi islahatların əhatə dairəsinin genişləndirilməsini və bu sahədə işlərin səmərəli koordinasiyasını təmin etmək məqsədi ilə aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət ayrılmalıdır:

- Yaşıl texnologiyalara investisiyaların təşviqi;
- Dövlətin vergi güzəştləri və dəstək proqramları;
- Maarifləndirmə və təhsil layihələrinin gücləndirilməsi;
- Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının inkişafı [13].

Yaşıl iqtisadiyyat XXI əsrin əsas iqtisadi modelinə çevrilməkdədir. Onun əsas üstünlüyü, iqtisadi artımı ətraf mühitin qorunması və sosial ədalət prinsipləri ilə vəhdətdə təmin etməsidir. Azərbaycan da bu modeli tətbiq etməklə həm təbii sərvətlərini qoruya, həm də dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətini artırmaqla bilər. Uzunmüddətli iqtisadi sabitliyin təmin olunması üçün yaşıl iqtisadiyyata keçid qaçılmaz və zəruri bir prosesdir [3, s.64-75].

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair milli prioritetlər. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı (2021). <https://president.az/articles/50474>
2. Azərbaycan Energetika Nazirliyi. www.minenergy.gov.az

3. Bayramov, E., Əliyeva, N. Yaşıl iqtisadiyyat və iqtisadi diversifikasiya. Bakı Dövlət Universiteti Elmi İşlər Məcmuəsi, (1), 2019. s. 64–75.
4. BMT Ətraf Mühit Proqramı (UNEP). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. 2011. <https://www.unep.org>
5. EEA. Green economy and circular economy in Europe. 2022. <https://www.eea.europa.eu>
6. Əliyev, R. Azərbaycanın enerji strategiyasında bərpa olunan mənbələrin rolu. Energetika və Ekologiya Jurnalı, (2), 2022. s. 23–35.
7. IRENA. 2021. Renewable Energy and Jobs – Annual Review. <https://www.irena.org>
8. Qasımlı V., Hüseyn R., Hüseynov R., Həsənov R., Cəfərov C., Bayramova A., “Yaşıl iqtisadiyyat” Bakı: Azprint nəşriyyatı, 2022, 280 səh.
9. Qasımov, Ş. Alternativ enerji və iqtisadiyyat: Azərbaycan kontekstində analiz. Azərbaycan İqtisad Jurnalı, (3), 2021. s. 12–27.
10. Məmmədova, A. Yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf: Azərbaycan üçün çağırışlar və perspektivlər. İqtisadiyyat və Sənaye, (4), 2020. s. 45–58.
11. OECD. Green Growth Indicators 2019. Paris: OECD Publishing.
12. Principles, priorities and pathways for inclusive green economies: Economic transformation to deliver the SDGs, By Partners for Inclusive Green Economies GEC, 16th July, 2019
13. World Bank. The Green Economy and Sustainable Development: Opportunities for Growth. Washington, DC: World Bank Publications. 2020.

Резюме

Тагиева А.В.

Роль зелёной экономики в экономическом развитии

Исторически экономическое развитие измерялось в первую очередь через индустриализацию, технологические инновации и рост производства. Однако в большинстве случаев ущерб окружающей среде и истощение природных ресурсов, вызванные этим развитием, ставят под угрозу потребности будущих поколений. По этой причине в последние десятилетия на первый план вышла новая модель развития - концепция зеленой экономики. В статье будет проанализирована роль зеленой экономики в процессе экономического развития, ее преимущества и принципы применения.

Ключевые слова: зеленая экономика, экономический рост, принципы зеленой экономики, окружающая среда, «зеленый рост», интеграция, энергетическая безопасность

Summary

Taghiyeva A.V.

The Role of the Green Economy in Economic Development

Economic development has historically been measured primarily through industrialization, technological innovation, and production growth. However, in most cases, the environmental damage and depletion of natural resources caused by this development jeopardize the needs of future generations. For this reason, in recent decades, a new development model - the concept of a green economy - has come to the fore. The article will analyze the role of the green economy in the economic development process, its advantages, and principles of application.

Key words: green economy, economic growth, principles of green economy, environment, "green growth", integration, energy security

AZƏRBAYCANIN YAŞIL İQTİSADİYYATA KEÇİDİ VƏ EKOLOJİ DAVAMLI İNKİŞAFIN STRATEJİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Vəliyeva Lalə Müsəllim qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

lale-sdu@mail.ru

Xülasə: Yaşıl iqtisadiyyat ətraf mühitin mühafizəsi, təbii resurslardan səmərəli istifadə və sosial rifahın artırılmasına yönəlmiş iqtisadi modeldir. Bu yanaşma dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün bərpa olunan enerji mənbələri, enerji səmərəliliyi və ekoloji texnologiyaların tətbiqini təşviq edir. Məqsəd həm mövcud, həm də gələcək nəsillərin ehtiyaclarını ödəyə biləcək balanslı və inklüziv iqtisadi inkişafın təmin edilməsidir. Beləliklə, Azərbaycan yaşıl iqtisadiyyata keçidlə iqtisadi inkişafını ekoloji baxımdan davamlı qurmağa yönəlir, bu isə həm ölkə daxilində rifahı artırır, həm də global ekoloji problemlərin həllinə töhfə verir.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, dayanıqlı inkişaf, ekoloji davamlılıq, təbii resurslar, enerji səmərəliliyi

Dövrümüzün ən ciddi global problemlərindən biri həm təbii sərvətlərin, həm də ekosistem xidmətlərinin istehlakının və istifadəsinin artmasıdır ki, bu da bir tərəfdən planetin əhalisinin artması, digər tərəfdən isə bəşəriyyətin iqtisadiyyatının və texniki təchizatının artması ilə izah olunur. İstehlakın artması ilə yanaşı, global ekoloji deqradasiya güclənir. Eyni zamanda ətraf mühitin mühafizəsi tədbirlərinin artım tempi də bu prosesdən açıq şəkildə geri qalır.

Müasir dövrdə dayanıqlı inkişaf anlayışı yalnız ekoloji problemlərlə məhdudlaşmır; bu konsepsiya eyni zamanda sosial bərabərlik, gələcək nəsillər üçün resursların qorunması və iqtisadi inkişafın inklüziv xarakter daşımasını da özündə birləşdirir. Dayanıqlı inkişafın əsas məqsədlərindən biri təbii resursların hazırkı nəsillər tərəfindən məsuliyyətli şəkildə istifadə olunmasını təmin etməkdir ki, gələcək nəsillər də bu imkanlardan faydalana bilsin. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2030-cu ilədək müəyyənləşdirdiyi Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (DİM) yoxsulluğun azaldılması, sosial bərabərliyin artırılması və ətraf mühitin mühafizəsi kimi sahələrdə global səviyyədə inkişafı təşviq edir.

Dayanıqlı inkişafın aktuallığını artıran əsas səbəblərdən biri də iqtisadi qeyri-sabitlik və resursların tükənməsi ilə bağlı narahatlıqlardır. Qlobal miqyasda müşahidə olunan iqtisadi böhranlar və təbii ehtiyatlardan davamlı olmayan şəkildə istifadə uzunmüddətli risklər doğurur. Xüsusilə enerji sektorunda fosil yanacaqlara – neft və kömür kimi tükənən resurslara əsaslanan istehsal həm iqtisadi, həm də ekoloji baxımdan ciddi problemlərə səbəb olur. Yaşıl iqtisadiyyat isə bu çətinliklərə cavab olaraq bərpa olunan enerji mənbələrini təşviq edir və eyni zamanda davamlı iqtisadi artım və ekoloji mühafizəni dəstəkləyir[3. s.45].

Yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf yanaşmaları cəmiyyətlərin uzunmüddətli rifahına xidmət edir. Bu konsepsiyalar həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə daha təmiz, sağlam və ədalətli gələcəyin qurulmasına imkan verir. Davamlı istehsal və istehlak vərdişlərinin formalaşdırılması, təmiz enerji texnologiyalarına keçid və təbii ehtiyatların qorunması vasitəsilə bu məqsədlərə nail olmaq mümkündür. Beləliklə, yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf bir-birini tamamlayan və global miqyasda qarşılıqlı asılı olan strateji istiqamətlər kimi çıxış edir. İqtisadi sistemin yaşıl modellərə transformasiyası bu günün ən mühüm çağırışlarından biri sayılır və bu keçid gələcək nəsillər üçün sağlam və ekoloji cəhətdən davamlı bir dünya yaratmaq baxımından həlledici əhəmiyyətə malikdir.

İlk növbədə, yaşıl iqtisadiyyatın sosial müstəvidə yaratdığı faydaları nəzərdən keçirək. Bu iqtisadi modelin tətbiqi daha sağlam və ekoloji cəhətdən təmiz bir yaşam mühiti formalaşdırır. Bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi ətraf mühitin çirklənməsini azaldır və ekoloji tarazlığın qorunmasına şərait yaradır ki, bu da insan sağlamlığı baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda, yaşıl iqtisadiyyat məşğulluğun

artmasına da mühüm töhfə verir. Xüsusilə ekoloji texnologiyalar və bərpa olunan enerji sektorunda yeni iş yerlərinin yaradılması işsizliyin azalmasına və sosial rifahın yüksəlməsinə səbəb olur. Bundan əlavə, yaşıl iqtisadiyyat sosial ədaləti dəstəkləyir, çünki təbii ehtiyatların istifadəsində ədalətli bölgü prinsipləri ön planda tutulur və gələcək nəsillərin maraqları da nəzərə alınır.

İqtisadi baxımdan isə yaşıl iqtisadiyyat resursların daha rəşional istifadəsini və uzunmüddətli iqtisadi sabitliyi təmin edir. Bərpa olunan enerji mənbələrinin tətbiqi ölkələrin xarici enerji asılılığını azaldaraq daha etibarlı iqtisadi mühit yaradır. Məsələn, neft və qaz kimi məhdud və qeyri-bərpa olunan enerji daşıyıcılarından asılılığın azalması qiymət dalğalanmalarının qarşısını alır və iqtisadi sabitliyi gücləndirir. Eyni zamanda, yaşıl iqtisadiyyat təbiətə müdaxilədə onun özünü bərpa qabiliyyətini nəzərə alaraq davamlı inkişaf üçün mühüm zəmin yaradır və resursların qorunmasını təmin edir.

Bundan başqa, yaşıl iqtisadiyyat innovasiyaları təşviq edən mühüm vasitə kimi çıxış edir. Yeni texnologiyalar tullantıların azalmasına, enerjinin daha səmərəli istifadəsinə və resurslardan optimal şəkildə faydalanmağa imkan verir. Məsələn, təmiz texnologiyaların tətbiqi sənaye sektorunda daha az resursla daha yüksək dəyərə malik məhsullar istehsalını mümkün edir ki, bu da uzunmüddətli gəlirliliyi və rəqabət üstünlüyünü artırır [2, s. 21]. Nəticə etibarilə, yaşıl iqtisadiyyat təkcə sosial rifahı artırmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda iqtisadi sabitliyin və davamlı inkişafın möhkəmlənməsinə də xidmət edir. Bu model cəmiyyətlərə gələcək nəsillər üçün daha sağlam, təhlükəsiz və davamlı bir dünya miras qoymağa imkan verir.

Yaşıl iqtisadiyyatın geniş miqyasda tətbiqi üçün müxtəlif innovativ strategiyalar və yanaşmalar həyata keçirilir. Bu strategiyaların əsas məqsədi ekoloji və iqtisadi maraqları uzlaşdıraraq uzunmüddətli davamlılıq təmin etməkdir. Fərqli sahələrdə həyata keçirilən yeni ekoloji həllər həm ətraf mühitin qorunmasına, həm də iqtisadi məhsuldarlığın artırılmasına yönəlib.

Bərpa olunan enerji sahəsindəki innovasiyalar yaşıl iqtisadiyyatın əsas dayaqlarından biri kimi çıxış edir. Günəş panelləri və külək turbinləri kimi texnologiyaların inkişaf etdirilməsi və geniş tətbiqi nəticəsində alternativ enerji mənbələri daha əlçatan və qənaətlı hala gəlib. Bununla yanaşı, enerji saxlama sistemlərinin təkmilləşdirilməsi bu mənbələrin fasiləsiz və sabit enerji təmin etməsinə imkan yaradır. Beləliklə, ənənəvi enerji resurslarına asılılıq azalır, enerjiden daha səmərəli və məqsədyönlü istifadə təmin olunur.

İstehsal və istehlak proseslərində tətbiq olunan dövrü iqtisadiyyat modeli də yaşıl iqtisadiyyatın formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu model tullantıların minimuma endirilməsini və resursların dövrü istifadəsini nəzərdə tutur. İstehsalat zamanı artıq qalan materiallar və tullantılar yenidən emal edilərək istifadə olunur ki, bu da həm xərcləri azaldır, həm də ekoloji təsiri zəiflədir. Dövrü iqtisadiyyatın təşviqi nəticəsində sənaye müəssisələri daha ekoloji məsuliyyətli fəaliyyət göstərməyə başlayır və təbii ehtiyatların mühafizəsinə töhfə verirlər [4, c.93]

Kənd təsərrüfatı sahəsində də yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinə uyğun müasir yanaşmalar həyata keçirilir. Davamlı kənd təsərrüfatı metodları bir tərəfdən məhsuldarlığı artırır, digər tərəfdən isə torpağın uzunmüddətli sağlamlığını qoruyur. Su ehtiyatlarından səmərəli istifadə, təbii gübrələrə üstünlük verilməsi və torpağın regenerasiya qabiliyyətini dəstəkləyən üsullar bu sahədə ekoloji tarazlığın qorunmasına şərait yaradır. Aqroekoloji yanaşmalar həm məhsulun keyfiyyətini yüksəldir, həm də kənd təsərrüfatının təbiətlə harmoniyada inkişafını təmin edir.

Yaşıl iqtisadiyyatın səmərəli tətbiqində şəhərlərin dayanıqlı inkişafı mühüm istiqamətlərdən biridir. Bu baxımdan "ağıllı şəhər" konsepsiyası xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ağıllı şəhər texnologiyaları enerji və su ehtiyatlarının qənaətlı istifadəsini, ekoloji baxımdan təmiz nəqliyyat vasitələrinin geniş tətbiqini və tullantıların effektiv idarə olunmasını dəstəkləyir. Bu yanaşma, nəqliyyat sektorunda karbon emissiyalarını azaltmaq, enerjiden qənaətlə istifadə etmək və ümumi yaşayış keyfiyyətini yüksəltmək məqsədi daşıyır. Beləliklə, şəhərlərin ekoloji davamlılığı gücləndirilir və əhəlinin rifahı artır.

Ümumilikdə, yaşıl iqtisadiyyatın reallaşdırılması müxtəlif sektorlar üzrə innovativ yanaşmaların tətbiqi ilə mümkün olur. Bərpa olunan enerji, dövrü iqtisadiyyat, davamlı kənd təsərrüfatı və ağıllı şəhər

modelləri yaşıl iqtisadiyyatın əsas sütunlarını təşkil edir. Bu həllər ekoloji və iqtisadi tarazlığı qorumağa yönəlməklə, cəmiyyətlərin dayanıqlı inkişafa doğru irəliləməsinə zəmin yaradır.

Azərbaycan da son illərdə yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf prinsiplərini öz iqtisadi inkişaf strategiyasına daxil etmək istiqamətində mühüm addımlar atmaqdadır. Ölkənin təbii ehtiyatlar baxımından zənginliyi və enerji sektorundakı beynəlxalq mövqeyi yaşıl keçidin əhəmiyyətini daha da artırır. Neft və qaz kimi ənənəvi resursların mühüm yer tutduğu milli iqtisadiyyat, paralel olaraq bərpa olunan enerji potensialından səmərəli istifadəyə və ekoloji dayanıqlığın gücləndirilməsinə yönəlmiş strategiyalarla zənginləşdirilir. Dayanıqlı iqtisadi model, ətraf mühitin mühafizəsi və təbii resursların gələcək nəsillərə ötürülməsi məqsədilə yeni yanaşmaların təşviqini nəzərdə tutur.

Bu istiqamətdə ölkənin əsas prioritetlərindən biri bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişaf etdirilməsidir. Xüsusilə külək, günəş və su enerjisi kimi təmiz enerji növlərinin tətbiqi sahəsində genişmiqyaslı layihələr həyata keçirilir. 2020-ci ildən etibarən qəbul olunan dövlət proqramları və “yaşıl enerji zonaları”nın yaradılması bu sahədə atılan mühüm addımlardandır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında müasir bərpa olunan enerji infrastrukturunun qurulması və bu bölgələrin yaşıl enerji mərkəzinə çevrilməsi istiqamətində konkret tədbirlər görülür. Bu təşəbbüslər həm yerli iqtisadi inkişafı stimullaşdırır, həm də ətraf mühitin qorunmasına töhfə verir[1.səh 89].

Daha geniş müstəvidə, Azərbaycan yaşıl iqtisadiyyat sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığa da böyük önəm verir. BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (DİM) ilə uyğunluq çərçivəsində ölkə müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarla tərəfdaşlıq edir. Bu əməkdaşlıqlar Azərbaycanın ekoloji davamlılıq və yaşıl texnologiyalar sahəsində qabaqcıl təcrübəyə və müasir texnologiyalara çıxışını asanlaşdırır, eləcə də milli və global ekoloji problemlərin həllinə töhfə verir. Nəticə etibarilə, Azərbaycan yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərini reallaşdırmaq məqsədilə bir sıra konkret addımlar atmaqdadır. Bərpa olunan enerji, davamlı kənd təsərrüfatı və ağıllı şəhər texnologiyaları sahəsində tətbiq olunan innovativ həllər ölkənin davamlı inkişaf strategiyasını formalaşdırır. Bu tədbirlər həm təbii ehtiyatların qorunmasına, həm də gələcək nəsillərə sağlam ekoloji mühitin ötürülməsinə xidmət edir. Bununla yanaşı, Azərbaycan yaşıl iqtisadiyyat sahəsindəki fəaliyyətləri ilə beynəlxalq miqyasda nümunəvi mövqe qazanmağa doğru irəliləyir.

Azərbaycanın bu sahədə həyata keçirdiyi siyasət və tədbirlər, ölkənin iqtisadi və ekoloji potensialını yeni mərhələyə yüksəltməyi hədəfləyir. Enerji istehsalında alternativ mənbələrin tətbiqi, kənd təsərrüfatında ekoloji yanaşmaların genişləndirilməsi və şəhərsalma sahəsində müasir texnologiyaların tətbiqi ölkənin iqtisadi sabitliyini gücləndirməklə yanaşı, əhalinin sosial rifahına da müsbət təsir göstərir. Eyni zamanda, innovativ texnologiyaların və global təcrübənin yerli şəraitə uyğun tətbiqi Azərbaycanı global çağırışlara çevik və davamlı şəkildə cavab verən ölkəyə çevirir.

Azərbaycanın yaşıl iqtisadiyyata keçid prosesini daha da sürətləndirmək və dayanıqlı inkişafı təmin etmək məqsədilə bir sıra strateji təkliflər də irəli sürülə bilər. İlk növbədə, bərpa olunan enerji layihələrinin genişləndirilməsi üçün dövlət tərəfindən əlavə maliyyə dəstəyi göstərilməsi və investorlar üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi məqsəduyğun olar. Bu tədbirlər xüsusilə günəş və külək enerjisi sahəsində yerli və xarici sərmayələrin cəlb olunmasını stimullaşdırı bilər. Kənd təsərrüfatı sahəsində isə ekoloji texnologiyaların tətbiqi üçün fermerlərə təlim proqramları və güzəştli kreditlər təqdim edilə bilər. Davamlı suvarma sistemləri və orqanik gübrələrin istifadəsi həm məhsuldarlığı artırır, həm də ətraf mühitin qorunmasına xidmət edir. Şəhər ərazilərində isə ağıllı nəqliyyat sistemlərinin və tullantıların idarə olunmasının rəqəmsal texnologiyalar əsasında təkmilləşdirilməsi, ictimai nəqliyyatın modernləşdirilməsi və elektrik nəqliyyat vasitələrinin təşviqi şəhər ekosisteminin qorunmasında mühüm rol oynaya bilər.

Nəhayət, yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinin geniş yayılması üçün ictimai maarifləndirmə və yaşıl həyat tərzini təşviq edən proqramların hazırlanması vacibdir. Bu yanaşma hər bir vətəndaşın dayanıqlı inkişaf prosesinə fəal şəkildə cəlb olunmasına və ölkənin ekoloji və iqtisadi məqsədlərinə nail olmasına şərait yaradır. Beləliklə, yaşıl iqtisadiyyat modeli Azərbaycanın həm regional, həm də beynəlxalq səviyyədə ekoloji dayanıqlığın və iqtisadi inkişafın nümunəsinə çevrilməsinə geniş imkanlar açır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov R., & Həsənov S. Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyində bərpa olunan enerji mənbələrinin rolu. *Enerji və Ekologiya Araşdırmaları*, 2019, 8(3), 89-97.
2. Bayramov E., & Əliyeva G. Yaşıl iqtisadiyyatın qlobal inkişafı və Azərbaycan üçün perspektivlər. *Bakı Universiteti İqtisadiyyat və İdarəetmə Jurnalı*, 2021.15(2), 45-56.
3. Mammadov İ., & Quliyev F. Ağıllı şəhər texnologiyaları və şəhər ekosisteminin inkişafı. *Azərbaycan Şəhərsalma və Memarlıq Jurnalı*, 20235(1), 21-30.
4. Çernov A. Dövrü iqtisadiyyat və dayanıqlı kənd təsərrüfatı: Azərbaycan üçün tətbiqi modellər. *Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı*. 2018, 93-98.

Резюме

Велиева Л.М.

Переход Азербайджана к зелёной экономике и стратегические направления экологически устойчивого развития

Зелёная экономика — это экономическая модель, направленная на охрану окружающей среды, эффективное использование природных ресурсов и повышение социального благосостояния. Этот подход способствует использованию возобновляемых источников энергии, повышению энергоэффективности и внедрению экологических технологий для достижения устойчивого развития. Цель — обеспечить сбалансированный и инклюзивный экономический рост, способный удовлетворить потребности как нынешних, так и будущих поколений. Таким образом, Азербайджан переходит к зелёной экономике, чтобы построить экологически устойчивое развитие, что способствует росту благосостояния внутри страны и вносит вклад в решение глобальных экологических проблем.

Ключевые слова: *зелёная экономика, устойчивое развитие, экологическая устойчивость, природные ресурсы, энергоэффективность*

Summary

Veliyeva L.M.

Azerbaijan's Transition to a Green Economy and Strategic Directions of Ecological Sustainable Development

Green economy is an economic model aimed at environmental protection, efficient use of natural resources, and the enhancement of social welfare. This approach promotes the use of renewable energy sources, energy efficiency, and ecological technologies to achieve sustainable development. The goal is to ensure balanced and inclusive economic growth that can meet the needs of both present and future generations. Thus, Azerbaijan is moving toward green economy to build ecologically sustainable development, which improves domestic welfare and contributes to solving global environmental issues.

Key words: *green economy, sustainable development, ecological sustainability, natural resources, energy efficiency*

YAŞIL İQTİSADİYYAT TƏRƏQQİ VƏ SOSIAL İNKİŞAFI DƏSTƏKLƏYƏN BİR SİSTEM KİMİ

Yəhyayeva Aynurə Yusif qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan
yehyayeva1@gmail.com

Xülasə: *Azərbaycanda yaşıl maliyyələşmə sahəsində son illərdə mühüm irəliləyişlər müşahidə olunur. Banklar və maliyyə institutları ekoloji layihələrə kredit ayırmaqla davamlı inkişafa dəstək verir. 2015–2022-ci illər ərzində yaşıl layihələrə 1,5 milyard ABŞ dollarından artıq vəsait yönəldilmişdir. Yaşıl kreditlər və bərpa olunan enerji layihələri yaşıl iqtisadiyyatın formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bəzi*

kommersiya bankları kənd təsərrüfatı və enerji sektoruna milyonlarla dollar həcmində yaşıl kreditlər təqdim etmişdir. Dövlətin və beynəlxalq tərəfdaşların birgə fəaliyyəti nəticəsində ekoloji dayanıqlı investisiya mühiti formalaşmaqdadır. Eyni zamanda, yaşıl istiqrazlar və fondlar kimi yeni maliyyə alətləri tətbiq edilir. Bu proses Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir.

Açar sözlər: *yaşıl maliyyələşmə, dayanıqlı inkişaf, yaşıl kreditlər, ekoloji layihələr, bərpa olunan enerji, maliyyə institutu, investisiya mühiti, yaşıl iqtisadiyyat*

Son illərdə dünya iqlim dəyişikliyi, biomüxtəlifliyin tənəzzülü kimi bir sıra qlobal ekoloji böhranlarla qarşı-qarşıyadır və bu problemlərin miqyası ildən-ilə böyüyür. Bu kimi mürəkkəb ekoloji və sosial çətinliklər bir-birilə sıx şəkildə bağlıdır və onları ayrı-ayrılıqda həll etmək mümkün deyil. Buna görə də, mövcud tarazsızlıqları aradan qaldıra biləcək güclü və davamlı bir iqtisadi modelə ehtiyac duyulur. Hal-hazırda tətbiq olunan iqtisadi modellər isə çox zaman həddindən artıq istehlakı təşviq edir, sosial əlaqələrin zəifləməsinə səbəb olur və təbii ehtiyatları tükədir. Artıq elə bir iqtisadi sistemə ehtiyac var ki, bu sistem həm ekoloji sərhədlər daxilində, həm də hər kəsin rifahını təmin edəcək ədalətli və dayanıqlı bir gələcək qura bilsin. Əhali sayının artması və təbii resursların intensiv şəkildə istismar olunması nəticəsində yaranan ekoloji təzyiqlər isə yaşıl iqtisadiyyatın – yəni "yaşıl inqilabın" zəruriliyini meydana çıxarıb.

Yaşıl iqtisadiyyat həm sosial, həm də ekoloji problemləri iqtisadi vasitələrlə həll etməyi hədəfləyən yanaşmadır. Bu konsepsiya, ətraf mühitin qorunması ilə yanaşı, iqtisadi sabitliyin və sosial bərabərliyin təmin edilməsini nəzərdə tutur. "Yaşıl iqtisadiyyat" ifadəsi ilk dəfə 1989-cu ildə Böyük Britaniya hökumətinin sifarişi ilə ekoloji iqtisadçılar – D. Pirce, A. Markandya və E. Barbier tərəfindən hazırlanmış "Yaşıl iqtisadiyyat planı" adlı hesabatda istifadə olunmuşdur. Həmin sənəddə əsas diqqət dayanıqlı inkişaf anlayışına, iqtisadi göstəricilərin bu prinsip əsasında qiymətləndirilməsinə və uzunmüddətli siyasət strategiyalarına yönəldilmişdi. Hərçənd ki, o dövrdə "yaşıl iqtisadiyyat" anlayışı sadəcə sənədin başlığında qeyd olunmuşdu. Sonrakı illərdə müəlliflər bu mövzunu inkişaf etdirərək 1991-ci və 1994-cü illərdə iqlim dəyişikliyi, meşə qırılmaları və təbii resurs itkiləri kimi məsələlərin iqtisadi çərçivədə izah olunduğu daha əhatəli sənədlər hazırladılar.

2008-ci ildə baş verən qlobal maliyyə böhranı ilə əlaqədar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramı yaşıl iqtisadiyyatın əhəmiyyətini bir daha gündəmə gətirdi. Bu məqsədlə irimiqyaslı dövlət investisiyalarının ətraf mühitə zərər verməyən sahələrə yönəldilməsi təşviq edildi və "Yaşıl İqtisadiyyat Təşəbbüsü" adı altında konseptual baza formalaşdırıldı. Bu təşəbbüs iqtisadiyyatın bərpası, yoxsulluğun azaldılması və karbon emissiyalarının minimuma endirilməsi kimi əsas məqsədləri müəyyənləşdirdi [1, s. 178].

Yaşıl iqtisadiyyat – insanla təbiət arasında ahəng və balans yaratmağa çalışan, sosial tərəqqi ilə ekoloji məsuliyyətin paralel şəkildə inkişaf etdiyi bir modeldir. Burada karbon emissiyalarının azaldılması prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirilir. Enerji mənbələrinin qalıq yanacaqlardan günəş, külək və su kimi bərpa olunan resurslara yönəldilməsi, qlobal istiləşmənin qarşısını almaq və iqlim dəyişikliklərinin təsirini yüngülləşdirmək baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

Yaşıl iqtisadiyyatın üstünlükləri müxtəlif aspektlərdən özünü göstərir. Ətraf mühitin çirklənməsinin azaldılması, biomüxtəlifliyin qorunması, ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların inkişaf etdirilməsi və yeni iş imkanlarının yaradılması bu modelin əsas təsir sahələridir. Bundan başqa, yaşıl iqtisadiyyat daha sağlam təbii mühit və yüksəlmiş həyat səviyyəsi kimi sosial faydalar da yaradır.

BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı tərəfindən hazırlanmış "Yaşıl iqtisadiyyata keçid: dayanıqlı inkişaf və yoxsulluğun azaldılması yolları" adlı sənəddə, bu keçidin həyata keçirilməsi üçün əsas siyasət istiqamətləri təqdim olunmuşdur. Bunlara yaşıl infrastruktura dövlət xərclərinin artırılması, özəl investisiyaların cəlbə, vergi və subsidiyaların islahı, tənzimləyici çərçivələrin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi daxildir. Müasir dövrdə maliyyə bazarları iqtisadi fəaliyyətin əsas hərəkətverici qüvvəsidir. Yaşıl maliyyələşmə isə, ətraf mühitə uyğun layihələrin və xidmətlərin

dəstəklənməsi üçün ayrılan maliyyə vəsaitlərini ifadə edir. Bu həm fiziki, həm də hüquqi şəxslərə ekoloji baxımdan daha səmərəli qərarlar verməyə imkan yaradır.

Yaşıl maliyyə iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə önəmli rol oynayır və aşağı karbon emissiyalı cəmiyyətə keçidi dəstəkləyərək yeni iş yerləri yaradır, iqtisadi və sosial inkişafı sürətləndirir. Bununla da yaşıl maliyyə “böyük yaşıl multiplikator” rolunu oynayaraq həm iqtisadiyyatı, həm də ekosistemi pozitiv təsirlərlə inkişaf etdirir.

Yaşıl artım isə tullantıların və zərərli qazların azaldılması, təbii sərvətlərdən istifadənin optimallaşdırılması ilə yanaşı, iqtisadi inkişafın da təmin olunması deməkdir. Bu məqsədlə uzunmüddətli investisiyalar və dayanıqlı maliyyələşmə zəruridir. Əgər dövlət büdcələri bu yükü daşımaqda çətinlik çəkirsə, özəl investisiyaların təşviqi üçün hüquqi və institusional bazaların təkmilləşdirilməsi şərtidir. Bununla yanaşı, investisiya mühitinin əlverişli hala gətirilməsi üçün müvafiq islahatlar aparılmalıdır.

Yaşıl maliyyələşmənin məqsədi, bank, kredit, investisiya və sığorta kimi maliyyə alətlərinin dayanıqlı inkişafı ilə uyğunluğunu artırmaq, ekoloji və sosial riskləri effektiv şəkildə idarə etmək və təbii ehtiyatlardan istifadədə optimal qərarlar verməyə nail olmaqdır. Hökumətlərin bu sahədə rolu tənzimləyici və stimullaşdırıcı tədbirlərlə yanaşı, təmiz texnologiyalara yönəlmiş investisiya strategiyalarını gücləndirmək, ekoloji prinsiplərlə uyğunlaşdırılmış tariflər və qanunvericilik mexanizmləri vasitəsilə yaşıl maliyyənin inkişafını sürətləndirməkdir [2, s. 67]. BMT-nin Ətraf Mühit Proqramı da 2030-cu ilə qədər Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə uyğun şəkildə maliyyə axınlarını yönəltmək məqsədilə hökumətlər, maliyyə qurumları və investorlarla əməkdaşlıq edir. Yaşıl maliyyələşmə üzrə aparılan işlər bu məqsədlərə nail olmaq üçün davam etdirilir. Hazırda dünyanın bir çox ölkəsində yaşıl maliyyələşmə üzrə qanunvericilik çərçivələri formalaşdırılır, dövlət siyasətində ətraf mühitin mühafizəsi və iqlim dəyişikliyinə qarşı tədbirlər ön planda tutulur. Əksər inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr ekoloji investisiya axınlarını təşviq etmək, yaşıl bankçılıq və yaşıl istiqrazlar vasitəsilə kapital bazarlarını canlandırmaq üçün müxtəlif təşviq və mexanizmlər tətbiq edirlər. Bu yanaşma həmçinin özəl sektorun daha fəal şəkildə yaşıl layihələrə cəlb olunmasına şərait yaradır.

Beynəlxalq maliyyə institutları, xüsusilə Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı yaşıl maliyyələşmənin genişləndirilməsi istiqamətində müxtəlif fondlar və proqramlar həyata keçirirlər. Onların dəstəyi ilə həyata keçirilən layihələr enerji səmərəliliyi, alternativ enerji mənbələri, ekoloji təmiz istehsal sahələri və iqlim dayanıqlılığı ilə bağlı infrastrukturların inkişafına yönəlib.

Yaşıl maliyyənin mühüm alətlərindən biri olan yaşıl istiqrazlar (green bonds) ekoloji məqsədlərə xidmət edən layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün buraxılır. Bu istiqrazlar vasitəsilə investorlara həm sabit gəlir əldə etmək, həm də ətraf mühitin mühafizəsinə töhfə vermək imkanı yaradılır. Beləliklə, yaşıl istiqrazlar iqtisadiyyat və ekologiya arasında körpü rolunu oynayır. Digər tərəfdən, yaşıl kreditlər də təmiz enerji, enerji səmərəliliyi, tullantıların idarə olunması və davamlı kənd təsərrüfatı sahələrində layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün mühüm vəsait mənbəyidir. Bu kreditlərin şərtləri adətən adi kommersiya kreditlərindən daha əlverişli olur. Çünki burada həm iqtisadi gəlirlilik, həm də sosial və ekoloji fayda nəzərə alınır.

Yaşıl iqtisadiyyat çərçivəsində fəaliyyət göstərən müəssisələr, ekoloji və sosial məsuliyyət prinsiplərinə uyğun fəaliyyət göstərərək həm bazar rəqabətinə davamlı olur, həm də uzunmüddətli dövrdə etibarlı tərəfdaş kimi mövqelərini möhkəmləndirirlər. Bu baxımdan, yaşıl biznes modellərinin təşviqi iqtisadi sabitlik və dayanıqlı inkişaf baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Bundan əlavə, rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı yaşıl maliyyələşmə proseslərini daha da optimallaşdırmağa imkan verir. Məsələn, “yaşıl fintek” kimi yeni sahələr informasiya texnologiyaları ilə ekoloji maliyyənin vəhdətini təcəssüm etdirir. Blokçeyn texnologiyası isə yaşıl layihələrin izlənməsi və şəffaflığın təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Bu texnologiyalar həm investorlara, həm də dövlət qurumlarına ətraflı və dəqiq məlumat təqdim edərək qərar qəbul etmə prosesini gücləndirir [3, s. 154].

Azərbaycan da bu istiqamətdə müəyyən addımlar atır. Milli inkişaf strategiyalarında yaşıl iqtisadiyyat və ekoloji dayanıqlılıq məsələləri prioritet sahələr kimi müəyyən olunub. Xüsusilə “Azərbaycan

2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədində yaşıl enerji, təmiz ətraf mühit və ekoloji tarazlıq məsələlərinə xüsusi önəm verilir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun “yaşıl enerji zonası” elan olunması da ölkəmizin bu istiqamətdə iradəsini ortaya qoyur. Azərbaycanın bank sektoru və maliyyə institutları da yaşıl maliyyə alətlərinin tətbiqində təcridən fəallaşmağa başlayıb. Son illər ərzində bir sıra kommersiya bankları ekoloji davamlı layihələrə kredit verilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı təşəbbüslərin dəstəklənməsi və sosial məsuliyyət çərçivəsində “yaşıl kredit” məhsullarının yaradılması istiqamətində addımlar atıblar. 2022-ci ilədək Azərbaycanda yaşıl enerji və davamlı inkişaf layihələrinə yönəlmiş maliyyə dəstəklərinin ümumi həcmi təxminən 2 milyard ABŞ dolları təşkil edib [4, s. 78].

Beynəlxalq donorlar və maliyyə institutları da bu prosesə öz töhfələrini veriblər. Belə ki, 2015–2022-ci illər ərzində ekoloji və sosial cəhətdən məsuliyyətli layihələrin maliyyələşdirilməsinə 1,5 milyard ABŞ dolları həcmində vəsait yönəldilib. Bu vəsaitin bir hissəsi kənd təsərrüfatında dayanıqlılıq artırmaq, su ehtiyatlarından səmərəli istifadəni təmin etmək və bərpa olunan enerji resurslarından istifadəyə keçidi dəstəkləmək məqsədi daşıyıb. Eyni zamanda, yaşıl maliyyələşmənin genişlənməsi üçün maliyyə bazarlarında yeni alətlərin tətbiqi və ekoloji layihələrə yönəlmiş investisiya mühitinin formalaşdırılması vacibdir. Məsələn, beynəlxalq tərəfdaşlarla birgə həyata keçirilmiş layihələr çərçivəsində 2022-ci ildə bir bank tərəfindən bərpa olunan enerji sahəsinə 1,1 milyon ABŞ dolları məbləğində kredit verilib. Digər tərəfdən, kənd təsərrüfatında iqlim dəyişikliklərinə uyğunlaşma tədbirlərinə 1,9 milyon ABŞ dolları ayrılıb ki, bu da yaşıl maliyyə mexanizmlərinin real təsirini göstərir [5], [6].

Buraya yaşıl istiqrazlar bazasının yaradılması, yaşıl fondların təsis edilməsi və dövlət tərəfindən vergi güzəştlərinin tətbiqi kimi mexanizmlər daxildir. Həmçinin, investorlar üçün şəffaflıq və hesabatlılıq prinsiplərinin təmin olunması, maliyyələşdirilən layihələrin ekoloji nəticələrinin ölçülməsi və müstəqil auditlərin keçirilməsi də yaşıl maliyyənin etibarlılığını artıran amillərdir.

Azərbaycanın strateji məqsədləri sırasında bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı, ətraf mühitin qorunması və “yaşıl zona”ların genişləndirilməsi mühüm yer tutur. Bu baxımdan, yaşıl maliyyələşmə yalnız ekoloji hədəflərə çatmaq üçün deyil, həm də iqtisadi şaxələndirmə və innovasiya potensialının artırılması üçün effektiv vasitə kimi çıxış edir. Bundan əlavə, iqlim dəyişikliklərinin təsirini minimuma endirmək və milli səviyyədə uyğunlaşma tədbirləri görmək üçün yaşıl maliyyələşmə mexanizmləri genişləndirilməlidir. İqlim risklərinin maliyyə sistemə inteqrasiyası, “yaşıl stress-testlər”in tətbiqi və ekoloji risklərin dəyərləndirilməsi üzrə milli standartların hazırlanması gələcək inkişaf üçün mühüm istiqamətlərdir.

Nəticə etibarilə, yaşıl maliyyələşmə Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf strategiyasının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi formalaşmalı, bu sahədə hüquqi, institusional və maliyyə infrastrukturunun gücləndirilməsi prioritet məsələlərdən biri olmalıdır. Bu, həm milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artıracaq, həm də qlobal ekoloji çağırışlara cavab vermək baxımından ölkəmizi daha dayanıqlı və çevik bir iqtisadi sistemə çevirmiş olacaq.

Ədəbiyyat

1. Hüseynov, A. Bərpa olunan enerji layihələri və onların iqtisadi təsirləri. – Bakı: İqtisadiyyat və İdarəetmə Universiteti Nəşriyyatı, 2020. – 315 s.
2. Qarayev, R. Yaşıl maliyyələşmə və ekoloji layihələrin Azərbaycanda inkişafı. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 2021. – 192 s.
3. Məmmədov, V. Ekoloji dayanıqlı investisiya mühitinin formalaşması: Azərbaycan nümunəsi. – Bakı: İqtisadiyyat Universiteti Nəşriyyatı, 2021. – 210 s.
4. Məmmədov, Z. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı və yeni maliyyə alətləri. – Bakı: Biznes və İqtisadiyyat Universiteti Nəşriyyatı, 2020. – 180 s.
5. Dünya Bankı. 2015–2022-ci illər ərzində ekoloji və sosial cəhətdən məsuliyyətli layihələrin maliyyələşdirilməsi. – Bakı: Dünya Bankı, 2022. – 110 s.
6. BMT-nin Ekoloji Proqramı (UNEP). Yaşıl maliyyələşmə və ekoloji layihələrə yönəlmiş investisiya mühiti. – Bakı: BMT, 2022. – 85 s.

Резюме
Яхьяева А.Ю.

Зелёная экономика как система, поддерживающая прогресс и социальное развитие

В Азербайджане в последние годы наблюдается значительный прогресс в области зеленого финансирования. Банки и финансовые институты поддерживают устойчивое развитие, предоставляя кредиты на экологические проекты. В период с 2015 по 2022 годы на реализацию зелёных проектов было направлено более 1,5 миллиарда долларов США. Зелёные кредиты и проекты по возобновляемым источникам энергии играют важную роль в формировании зелёной экономики. Некоторые коммерческие банки предоставили многомиллионные зелёные кредиты для сельского хозяйства и энергетического сектора. Благодаря совместной деятельности государства и международных партнёров формируется экологически устойчивая инвестиционная среда. Одновременно внедряются новые финансовые инструменты, такие как зелёные облигации и фонды. Этот процесс стал одним из ключевых направлений стратегии устойчивого развития Азербайджана.

Ключевые слова: зелёное финансирование, устойчивое развитие, зелёные кредиты, экологические проекты, возобновляемая энергия, финансовый институт, инвестиционная среда, зелёная экономика

Summary
Yahyayeva A.Y.

Green Economy as a System Supporting Progress and Social Development

In recent years, significant progress has been observed in the field of green financing in Azerbaijan. Banks and financial institutions support sustainable development by providing loans for environmental projects. From 2015 to 2022, more than 1.5 billion US dollars were allocated to green projects. Green loans and renewable energy projects play an important role in shaping the green economy. Some commercial banks have provided multi-million dollar green loans to the agriculture and energy sectors. As a result of the joint efforts of the state and international partners, an environmentally sustainable investment environment is being formed. At the same time, new financial instruments such as green bonds and funds are being introduced. This process has become one of the main directions of Azerbaijan's sustainable development strategy.

Key words: green financing, sustainable development, green loans, environmental projects, renewable energy, financial institution, investment environment, green economy

DAVAMLI İNKİŞAF VƏ “YAŞIL” İQTİSADİYYAT

Yusifova Kəmalə Xəlil qızı

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

yusifovakemale38@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə “yaşıl” iqtisadiyyat konsepsiyasının inkişafının qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı asılılığında “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının mahiyyətinə müəlliflərin yanaşmaları araşdırılır. Həm yerli, həm də xarici müəlliflər tərəfindən “dayanıqlı inkişaf” anlayışının müxtəlif tərifləri təqdim olunur. Xarakterik cəhətlər müəyyən edilir və davamlı inkişafın mahiyyətinə müəlliflərin yanaşmaları ümumiləşdirilir. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, innovasiya komponenti yaşıl iqtisadiyyatın davamlı inkişafı komponentlərini birləşdirən mühüm elementdir.*

Açar sözlər: *davamlı inkişaf, “yaşıl” iqtisadiyyat, konsepsiya, məqsəd, innovasiya.*

Davamlı inkişaf insan inkişafı məqsədlərinə nail olmağa və təbii sistemlərin insanlara vacib təbii ehtiyatlar və ekosistem xidmətlərini təmin etməsinə yönəlmiş təşkilati prinsipdir. İstənilən nəticə, təbii sistemin planetar bütövlüyünə və sabitliyinə xələl gətirmədən yaşayış şəraiti və resurslarının insan ehtiyaclarını ödədiyi bir cəmiyyətdir.

Davamlı inkişaf iqtisadi inkişaf, ətraf mühitin mühafizəsi və sosial rifah arasında tarazlıq tapmağa çalışır. Davamlı inkişaf konsepsiyası hazırda iqtisadi və sosial inkişafa, eləcə də gələcək nəsillər üçün ətraf mühitin mühafizəsinə yönəlib [1, s. 11].

Regionların davamlı inkişafı iqtisadi, sosial və ekoloji aspektləri nəzərə alan kompleks yanaşma tələb edir. İqtisadi rifah, sosial ədalət və ətraf mühitin bütövlüyünü əhatə edən ümumilikdə davamlı inkişafın üç istiqamətli yanaşmasına bənzər regional davamlı inkişaf tarazlı və dayanıqlı cəmiyyət yaratmağa çalışır:

İqtisadi aspekt: Bölgənin iqtisadi qabiliyyəti onun davamlı inkişafında mühüm rol oynayır. Buraya rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın inkişafı, sahibkarlığın və innovasiyaların stimullaşdırılması, iş yerlərinin yaradılması və ətraf mühitə zərər vermədən iqtisadi artımın təşviqi daxildir.

Sosial aspekt: Sosial ədalət və inklüzivlik regionların davamlı inkişafında mühüm rol oynayır. Bura təhsil, səhiyyə və digər sosial xidmətlərə bərabər çıxışın təmin edilməsi, qeyri-bərabərlik və təcridetmə ilə mübarizəyə yardım, müxtəliflik və əhalinin bütün təbəqələrinin qərarların qəbul edilməsi prosesinə daxil edilməsi üçün şərait yaradılması daxildir.

Ekoloji aspekt: Ekoloji bütövlüyü və təbii ehtiyatların qorunması davamlı regional inkişafın əsas aspektləridir. Buraya ekosistemlərin qorunması, enerji səmərəliliyi, bərpa olunan enerjidən istifadə, tullantıların idarə edilməsi və ictimaiyyət arasında ekoloji maarifləndirmənin təşviqi daxildir.

Regionların davamlı inkişafı iqtisadiyyatın, cəmiyyətin və ətraf mühitin tarazlı və dayanıqlı inkişafına töhfə verən müxtəlif strategiyalardan istifadəni tələb edir [3]. Regionların davamlı inkişafına nail olmaq üçün tətbiq oluna biləcək əsas strategiyalar aşağıdakılardır:

1. İnteqrasiya edilmiş yanaşma

İnteqrasiya edilmiş yanaşmadan istifadə regionların davamlı inkişafının təmin edilməsində əsas strategiyadır. Bu yanaşma eyni zamanda iqtisadi, sosial və ekoloji aspektləri nəzərə alan plan və proqramların işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. İnteqrasiya edilmiş yanaşma bütövlükdə region üçün davamlı artım və rifahı təşviq edən balanslaşdırılmış inkişaf strategiyaları yaratmağa kömək edir.

2. Təhsil və səhiyyənin təşviqi

Təhsil və səhiyyəyə qoyulan investisiyalar regionların davamlı inkişafında mühüm rol oynayır. Təhsil əhalinin təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsinə, peşəkar bacarıqların inkişafına və innovasiyaların təşviqinə kömək edir. Səhiyyə, öz növbəsində, əhalinin həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırır, müalicə xərclərini azaldır və əmək məhsuldarlığını artırır. Təhsilin və sağlamlığın təşviqi davamlı inkişafa qadir olan sağlam və savadlı cəmiyyətin yaradılmasına kömək edir.

3. İnnovasiyanın stimullaşdırılması

İnnovasiya və texnoloji inkişafın dəstəklənməsi davamlı regional inkişaf üçün digər mühüm strategiyadır. İnnovasiya yeni iş yerlərinin açılmasına, məhsuldarlığın artırılmasına, məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına və ətraf mühitə mənfi təsirlərin azaldılmasına kömək edir. İnnovasiyaların stimullaşdırılması regionun rəqabət qabiliyyətini yaxşılaşdırmağa və uzunmüddətli perspektivdə onun davamlı inkişafını təmin etməyə kömək edir.

4. Ətraf mühitin mühafizəsi

Ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatlardan davamlı istifadə davamlı regional inkişafın əsas strategiyalarıdır. Təbiətin mühafizəsi, enerjiyə qənaət, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin dəstəklənməsi, tullantıların idarə edilməsi və əhalinin ekoloji maarifləndirilməsi ilə bağlı tədbirlərin görülməsi ətraf mühitə mənfi təsirin azaldılmasına və onun gələcək nəsillər üçün mühafizəsinin təmin edilməsinə kömək edir.

Bütövlükdə, bu strategiyaların konkret regionun xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla tətbiqi müasir dünyanın çağırışlarının öhdəsindən gəlməyə və onun bütün üzvlərinin rifahını təmin etməyə qadir olan davamlı, inklüziv və fərvan cəmiyyətin yaradılmasına töhfə verir.

“Dayanıqlı inkişaf” anlayışı ilk dəfə 1987-ci ildə ortaya çıxdı və bu günə qədər iqtisadi nəzəriyyə və praktikada böyük maraq doğurmuşdur [2, s. 34]. “Dayanıqlı inkişaf” ifadəsinin özünün mübahisəli xarakterini və “dayanıqlı inkişaf”ın həll etmək üçün nəzərdə tutulan vəzifələrin genişmiqyaslı xarakterini nəzərə alsaq, bu problemin aktuallığı şübhəsizdir. Bu baxımdan, “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyasının mahiyyətinin müəyyən edilməsi üçün nəzəri və metodoloji aspektlərin öyrənilməsi aktualdır. Bu da “yaşıl” iqtisadiyyata keçid mexanizmlərinin və gələcəkdə ölkənin davamlı inkişafına nail olmaq üçün həyata keçirilməli olan əsasların daha dərinədən dərk edilməsinə töhfə verəcəkdir.

Davamlı inkişaf 3 komponent vasitəsilə müəyyən edilir:

- iqtisadi;
- ekoloji;
- sosial.

Qlobal maliyyə-iqtisadi böhran nümayiş etdirdi ki, “azad bazar” biosfer resurslarını, sosial ədaləti qorumaq və uzunmüddətli iqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün özünü tənzimləyə bilmir və bu, davamlı inkişafın nəzərdə tutulan məqsədlərinə çatmaq üçün bir yol kimi qiymətləndirilən “yaşıl” iqtisadiyyat konsepsiyasının beynəlxalq arenada yaranmasına səbəb olub.

Ədəbiyyat

1. Hüseynov Sakit. Davamlı inkişaf, yaşıl iqtisadiyyat, “ağıllı kənd” və “ağıllı şəhər” konsepsiyası. Dövlət və Din - № 01 (72) Bakı, 2022. s. 11.

2. Murad Xeyirxəbərlı. “Yaşıl iqtisadiyyat” davamlı inkişafın təmin olunması vasitəsi kimi. “İqtisadi islahatlar” elmi-analitik jurnal № 4 (9). Bakı, 2024. s. 34.

3. <https://economy.gov.az/az/page/yasil-iqtisadiyyat>

Резюме

Юсифова К.Х.

Устойчивое развитие и «зеленая» экономика

В статье рассматривается авторский подход к сущности понятия «устойчивое развитие» во взаимосвязи и взаимообусловленности развития понятия «зеленая» экономика. Различные определения понятия «устойчивое развитие» представлены как отечественными, так и зарубежными авторами. Выявлены характерные аспекты и обобщены подходы авторов к сущности устойчивого развития. Результаты исследования показывают, что инновационная составляющая является важным элементом, связывающим компоненты устойчивого развития зеленой экономики.

Ключевые слова: устойчивое развитие, «зеленая» экономика, концепция, цель, инновации.

Summary

Yusifova K.X.

Sustainable Development and the “Green” Economy

The article examines the authors' approaches to the essence of the concept of "sustainable development" in the context of the interrelation and interdependence of the development of the concept of "green" economy. Various definitions of the concept of "sustainable development" are presented by both local and foreign authors. Characteristic features are identified and the authors' approaches to the essence of sustainable development are summarized. The results of the study show that the innovation component is an important element that unites the components of sustainable development of the green economy.

Key words: sustainable development, "green" economy, concept, goal, innovation.

YAŞIL İQTİSADİYYAT EKOSİSTEMİN TARAZLIĞI

Zamanova Nəzakət İbrahim qızı

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan

znazakat@mail.ru

Xülasə: Məqalədə mineral ehtiyatların bir gün tükənəcəyi, alternativ və tükənməyən, bərpa olunan enerji ehtiyatlarından istifadənin əhəmiyyəti diqqətə çatdırılır. İnsanların səbəb olduğu ekoloji böhran vəziyyətindən çıxmağın yollarından bəhs edilir. Yaşıl iqtisadiyyat sayəsində dayanıqlığa ekosistemin qorunması aşağı emissiyaya nail olma, yəni təmiz ətraf mühit, iqtisadi səmərə və nəticədə sosial rifaha nail olmanın yolları göstərilmişdir. Təbii qanunauyğunluqlar nəzərə alınaraq ekosistemin qorunması paralel olaraq, iqtisadi amillərlə yanaşı siyasi iradə həmçinin təhsil, daima maariflənmənin insanın və ətraf mühitin qorunmasına da kömək olacağı əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: ekosistem, emissiya, dayanıqlıq, yaşıl iqtisadiyyat, alternativ yanacaq

**”Biz dünyanı əcdadlarımızdan miras olaraq
deyil övladlarımızdan borc alırıq”**

Cif Sidl

Heç kimə sir deyil, karbohidrogen ehtiyatının bir gün tükənəcəyi məlumdur. Eyni zamanda tükənən və bərpa olunmayan digər ehtiyatların da insanların ehtiyaclarını gələcəkdə qarşılaya bilməyəcək. İnsanlar uzun müddətdir ki mineral ehtiyatların çıxarılması və istifadəsi zamanı həm israfçılığa və bərabərində ekologiyaya hədsiz zərər vermişlər. Sakini olduğumuz Yer planetdə baş verən böyük həcmli iqtisadi, siyasi, sosial, həmçinin mədəni proseslər müsbət tərəfləri ilə yanaşı bəşəri problemlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Problemlərin getdikcə gərginliyi hər insanın həyatında, bütövlükdə bəşəriyyətin inkişafında əngəllərə səbəb olur. Cəmiyyətdə gərginləşən enerji, xammal, ərzaq, içməli su, çatışmazlığı, ətraf mühitin mühafizəsi və demoqrafik problemlərinin həllinin yollarının vaxt itirmədən axtarılmasını və hərəkətə keçməsinə gərəkdir. Əvvəllər bu təhlükələr lokal olsa da uzun zamandır qlobal müstəviyə keçib, bu baxımdan da bəşəriyyətin sağlam düşüncəli hər bir fərdinin bu problemlərin həllində payı ola bilər, yetər ki, beynəlxalq təşkilatlar, qurumlar məqsədyönlü birgə fəaliyyətləri davamlı və icra etmək əzmində olsun. İnsanların birgə yaşadığı vahid məkan Yer planetinin qorunması, onun sakinlərinin hər birinin ən müqəddəs borcudur.

III minillikdə rəqəmsal dünyada yaşayırıq. Dünyanın istənilən yerində baş verən hadisədən asanlıqla xəbərdar oluruq. Rəqəmsallıq imkan verir ki, yaşadığımız Yerin sərvətlərinin təbii qanunauyğunluqları nəzərə alıb yaşayışımızı və fəaliyyətimizi ekosistemin tarazlığı ahəngində quraq.

"Yaşıl iqtisadiyyat strategiyası dayanıqlığa integrasiya" ifadəsi uzun müddətdir ki, ümumi bir şüara çevrilib. Yaşıl iqtisadiyyat bütün təbii sərvətlərdən effektiv istifadəsinə, ətraf mühitin qorunmasına və sosial bərabərliyə əsaslanan iqtisadi müasir inkişaf modelidir. Bu modeldə ən səmərəli iqtisadi artım, ekoloji zərərlərin azaldılması və sosial rifahın artırılması ilə paralel şəkildə həyata keçirilməsidir.

Dayanıqlılıq, ekoloji sistemin tarazlığı nəzərə alınaraq: mühitin, iqtisadi və sosial sistemlərin uzunmüddətli və balanslı şəkildə inkişaf etməsi deməkdir. Baş verən qlobal problemləri də nəzərə alaraq "Yaşıl şəhər" Avropa Komissiyasının "Şərq Tərəfdaşlığı" proqramında əsas prioritetlərindən olub 2020-ci ildən sonrakı dövr üçün nəzərdə tutulmuşdur. Ekoloji vəziyyəti normalardan aşağı olan şəhərlərin problemlərinin həlli istiqamətində, xırda və orta biznesə birbaşa dəstək vasitəsilə dayanıqlı, innovativ, yaşıl və rəqabətli iqtisadiyyatın dəstəklənməsi, kənd ərazilərinin innovativ inkişafı nəzərə alınması tədbirlərini əhatə edir. Həmçinin rəqəmsal dayanıqlı şəhər mobilliyi və tullantıların idarə olunması da bu layhədə yer alır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər"də növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair müəyyənləşdirilən strateji hədəflər müəyyən olunmuşdur. Beş əsas milli prioritetlərdən biri olan Azərbaycanın təmiz ətraf mühit və "yaşıl artım" ölkəsi yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu layhədə ölkənin perspektiv iqtisadi inkişafı ilə bərabər ətraf mühitin sağlamlaşdırılması, yaşıllıqların sürətli bərpa və artırılması, su ehtiyatlarından və dayanıqlı enerji mənbələrindən səmərəli istifadənin təmin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur [2]. Bu prioritet iki əsas hədəfi - yüksək keyfiyyətli ekoloji mühit və "yaşıl enerji" məkanının yaradılması təşkil edir. Əsas strateji məqsəd, bu hədəflərin reallaşmasını gerçəkləşdirməkdir. Bu strateji məqsədin ən böyük üstünlüyü iqtisadi artımla ekoloji mühitin tarazlılığının, ekosistemin qorunmasıdır [2]. Ekoloji cəhətdən təmiz mühitə sahib olmanın yolları, bu mühitin qorunması, resurslardan səmərəli istifadənin təmin edilməsidir. Yaranan ekoloji problemlərin kompleks həlli ilk öncə evdən, məktəbdən, bir sözlə cəmiyyətin bütün üzvlərinin birgə məqsədyönlü iştirakı və mariflənməsindən də aslıdır. Bu sahə həmişə diqqətdə saxlanılaraq, gələcək illərdə iqtisadi və demoqrafik artımdan ətraf mühitə gələ bilən dəyişikliklər hesablanmalı, risklər nəzərə alınmalıdır. Ekosistemin tarazlığını qorumaq şərti ilə bu prioritetlərə nail olunması ölkəmizdə "yaşıl iqtisadiyyat" məsələsini aktuallaşdırır.

Bu baxımdan dünyada 2021-ci ildə Şotlandiyanın Qlazqo şəhərində keçirilmiş İqlim Konfransında (COP 26) Azərbaycan Respublikası global iqlim dəyişmələrinin təsirlərinin yumşaldılması ilə bağlı yeni təşəbbüslə çıxış edərək, 2050-ci ilə qədər əlavə könüllü öhdəlik kimi emissiyaların 40 faizədək azaldılmasını və işğaldan azad edilmiş ərazilərdə 2050-ci ildə "netto sıfır emissiya" zonasının yaradılması niyyətini bəyan etməsi olmuşdur. Ölkəmizdə 2024-cü il noyabr ayında keçirilən möhtəşəm COP-29 beynəlxalq tədbirə ev sahibliyi etmişdir.

Bu, hökumətlərin və ya qurumların iqtisadi inkişaf planlarını hazırlayarkən davamlı (dayanıqlı) inkişaf prinsiplərini nəzərə alaraq ekoloji, sosial və iqtisadi faktorları birləşdirən əsas amillər:

- Alternativ enerji mənbələri və bərpa olunan və tükənməyən enerji mənbələrinin təşviqi;
- Təbii sərvətlərin qorunması və effektiv (təkrar emal) istifadə;
- Yaşıl iş yerlərinin yaradılması (avtomatlaşdırılmış iş yerləri);
- İqlim dəyişikliklərinə qarşı tədbirlər;
- Ətraf mühitə zərər vermədən innovativ texnologiyalardan istifadə;
- Sosial bərabərliyin və insanların rifah halının artırılması [9].

Yaşıl iqtisadiyyat, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən "insan rifahını və sosial ədaləti artırmaqla yanaşı, ətraf mühit risklərini azaltmaq, faydalı qazıntılardan qənaətlə istifadə etmək, təkrar emalı, mühiti qorumaqla və əsasən aşağı emissiya ilə nail olmağı nəzərdə tutulur [9, səh. 67].

Dayanıqlılıq – əslində ekosistemin qorunması, təbiət hadisələrinin qanunauyğunluqlarını nəzərə almaq, uzunmüddətli iqtisadi, sosial və ekoloji balansın qorunmasıdır. Yaşıl iqtisadiyyat strategiyası dayanıqlılığın hər üç komponentini (iqtisadi səmərə, ekoloji vəziyyət, insanın rifahı) əhatə edir və onların integrasiyasına xidmət edir. Bu strategiyanın həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı istiqamətlərdə fəaliyyətlər önəmlidir [9, səh.38]:

İlk növbədə maariflənmədən başlanan evdən, təhsil sistemindən bütövlükdə cəmiyyətin ekosistemin qorunmasının mahiyyətini təmin edən sosial siyasətlərin hazırlanması vacibdir. Bu təşəbbüsdə dövlət, özəl sektor və vətəndaş cəmiyyətinin vahid əməkdaşlığı, eləcə də eyni zamanda bütün bu fəaliyyətin davamlı olaraq monitorinqinin aparılması zəruridir.

Nəticə olaraq yaşıl iqtisadiyyat strategiyası dayanıqlı inkişafın təmin olunması üçün effektiv və zəruri bir yanaşmadır. Bu strategiyanın məqsədi yalnız iqtisadi artım deyil, həm də ekoloji və sosial rifahın balanslaşdırılmasıdır. Azərbaycanın da daxil olduğu bir çox ölkələrdə bu sahədə əməli addımlar atılır. Ölkənin milli strategiyaları formalaşdırılır. Milli strategiyanın formalaşdırılması gələcəkdə bu integrasiyanın dərinləşdirilməsi, texnoloji yeniliklərin tətbiqi və sosial maarifləndirmənin artırılması nəticəsində dayanıqlı cəmiyyətin qurulmasında əsas rol oynayacaqdır.

Ədəbiyyat

1. <https://www.geostrategiya.az/news.php?id=187>.
2. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər". Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli 2469 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. <https://e-qanun.az/framework/46813>
3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası, Bakı: 23 may 2007-ci il.
4. "Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış" İnkişaf konsepsiyası. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. <http://e-qanun.az/framework/25029>
5. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. <http://e-qanun.az/framework/34254>
6. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. <http://e-qanun.az/framework/34254>
7. Azərbaycan Respublikasında kommunal xidmətlərin (elektrik və istilik enerjisi, su və qaz) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. <http://e-qanun.az/framework/34254>
8. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. <http://e-qanun.az/framework/34254>
9. [9.//efaidnbmnnnibpcjpcglclefindmkaj/https://ereforms.gov.az/files/publications/pdf/az/b87cb7433650a8abbc72f0324cc1fd71.pdf](https://efaidnbmnnnibpcjpcglclefindmkaj/https://ereforms.gov.az/files/publications/pdf/az/b87cb7433650a8abbc72f0324cc1fd71.pdf)

Резюме

Заманова Н.И.

Зеленая экономика экосистемный баланс

Обращается внимание на важность использования альтернативных, неисчерпаемых, возобновляемых источников энергии для человека. Обсуждается выход из экологического кризиса, вызванного человеком. Благодаря зеленой экономике показаны пути достижения устойчивости, защиты экосистемы, низких выбросов, то есть чистой окружающей среды, экономической эффективности и, как следствие, социального благополучия. Обосновывается, что параллельно с защитой экосистемы, учет естественных законов, политическая воля, а также образование и постоянное просвещение, помимо экономических факторов, также помогут защитить человека и окружающую среду.

Ключевые слова: экосистема, эмиссия, устойчивость, зеленая экономика, альтернативное топливо

Summary

Zamanova N.I.

Green Economy Ecosystem Balance

The importance of using alternative, inexhaustible, renewable energy resources for humans is brought to attention. The way out of the ecological crisis caused by humans is discussed. Thanks to the green economy, ways to achieve sustainability, ecosystem protection, low emissions, that is, a clean environment, economic efficiency and, as a result, social well-being are shown. It is justified that, in parallel with the protection of the ecosystem, taking into account natural laws, political will, as well as education and constant enlightenment, in addition to economic factors, will also help protect humans and the environment.

Key words: ecosystem, emission, sustainability, green economy, alternative fuel

DEVELOPMENT OF GREEN ECONOMY IN AZERBAIJAN

Bakhshaliyeva Aytan Ahad

Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan

mammadli.aytan@mail.ru

Summary: *“Green” economy is a new direction of economic science that has emerged in recent decades. “Green” economy is an economy that is part of the natural environment and depends on it. In addition to the oil industry of Azerbaijan, the development of the non-oil sector, the revitalization of regions, integration into world economic development, and the increase in the competitiveness of the economy have become inevitable. Currently, Azerbaijan is pursuing a successful policy towards building a green economy as a component of sustainable development. 2010 was declared the “Year of Ecology” in the country. Various works have been carried out in this direction, electronic resources have been developed in specific areas, and propaganda has been launched among the population.*

Key words: *economic development, green economy, energy efficiency, foreign experience, sustainability indicators*

The term “green economy” is defined as an economy that ensures human well-being and social justice, while at the same time drastically reducing environmental risks. The transition to a green economy is a complex strategy that combines dynamic economic growth with environmental protection. In this regard, no country has yet fully mastered the current level of complexity. Although there are various differences between the global potential for creating green jobs and developing a green economy, potential growth in this area is expected in the future. For this reason, many countries are implementing incentive programs and implementing green technologies to increase employment in various sectors of the green economy. Enthusiastic efforts are being increased to achieve development in areas such as low-carbon vehicles, renewable energy, and waste disposal [1, p. 657].

In 2022, China's exports of high-tech, high-value-added products that promote green transformation became a new growth point. China is stepping up efforts to stop the growth of emissions from 2030 and achieve carbon neutrality by 2060. About 9% of the world's water resources are located in Russia. According to this indicator, Russia is in second place after China. However, hydropower resources are unevenly distributed within the country; about 80% of these resources are located in Siberia and the Far East, and the remaining 20% are in other regions. [5, p.79] This situation makes the construction of new hydroelectric power plants with significant reserve capacity in the Russian energy system uneconomical. At the same time, the hydroelectric power plant built on the Yenisei River in the city of Sayanogorsk ranks third in the world in terms of average annual production volume. In 2020, the British government presented a Green Industrial Revolution Plan consisting of 10 key points.

This plan covers clean energy production, the use of vehicles based on alternative energy sources, environmental protection and the development of environmentally sustainable innovative technologies. Interest in the concepts of green economy and green jobs is growing in Turkey, but the current situation is still lower than expected. The lack of specific political strategies supporting the development of green employment in this area, as well as low awareness of the topic, constitute the main components of the problem. World experience shows that the green economy supports regional development, increases social stability and creates new job opportunities, which leads to the expansion of economic potential. Currently, many countries are turning to this approach and are interested in its benefits. The green economy, first of all, stimulates economic development, contributes to the increase in population incomes. At the same time, positive changes are also taking place in the employment sector. This transition also helps reduce the risks posed by global challenges such as climate change, depletion of mineral resources, and water scarcity.

Structural reforms are essential for the implementation of a sustainable development model. In this regard, four main directions can be noted: The process of transition to a green economy creates conditions for more efficient use of various resources and increasing the productivity of natural resources. At the same time, positive results are achieved, such as improving the ecological environment and human health, and increasing the quality of human potential. Implementing effective changes in the transition to a green economy, increasing energy efficiency, and promoting the use of alternative and renewable energy sources play a significant role. This also includes increasing investments in systemically important sectors. Sustainable investments are of great importance in the development of green infrastructure projects. [3, p.127]

This not only stimulates economic growth, but also helps to increase employment and reduce unemployment during the crisis. Supporting the transition to a green economy with innovative technologies, implementing incentive measures and creating a favorable competitive environment are among the main factors strengthening this model [2, p.231]. The new Global Deal report presented by the UN Environment Program in 2008 emphasizes the need for governments to direct businesses to green technologies, waste management and alternative energy sectors. The report notes that the organization of a green economy can be achieved through joint activities of the public and private sectors, and that this approach will yield positive results in terms of both investment and employment.

The Green Economy Principles were developed by the Stakeholder Forum, a non-profit organization promoting the principle of sustainable development. This forum was established in the United Kingdom in 1987 with the support of the United Nations Environment and Development Organization. Currently, the name of the forum has been changed to the Stakeholder Forum for a Sustainable Future.

This non-profit organization was closely involved in the organization of the 2002 World Summit on Sustainable Development and the 2012 Rio+20 Summit. The principles of the green economy discussed below are listed: - Fair distribution of wealth: To eliminate inequality between the rich and the poor, create socio-economic justice and ensure a balanced distribution of resources at the international level, a balanced distribution should be promoted.

In order to bridge the ecological and economic gap between developed and developing countries, it is important to establish partnerships that will ensure financial and technology transfer to less developed countries. It is emphasized that prices should reflect real socio-ecological costs and benefits in order to form social and ecological values.

Since the impact of environmental regulations can also affect other countries, regulations adopted at the national level should be evaluated in accordance with an international approach. Human development is based on ensuring empowerment to achieve positive social and ecological outcomes, taking into account that they are in harmony with the environment. It is important for all people to easily access information on environmental issues and for the public to participate in discussions.

The use of natural resources should be based on the principle of taking into account the needs of future generations. Science can be used to predict environmental risks and improve social outcomes. It is noted that environmental impacts are not limited to national borders, and that international laws must be applied. Fair distribution and efficient use of resources are essential for sustainable production and consumption. Financial and technical support is necessary to ensure the transition to low-carbon production. The development of systems aimed at increasing biodiversity is required to protect ecosystems and ensure sustainable development. [4, p. 234] Strategic planning between various stakeholders is necessary to achieve sustainable development. Supporting the development of women and rewarding them pursues the goal of equality in a green economy.

The argument that activities that harm the environment but bring economic benefits increase the value of GDP should be used to assess human well-being in a broader context. The fight against global warming and climate change plays an important role in the search for sustainable development in economic systems. These approaches allow us to divide the global economy into three main areas: market economy,

welfare economy, and environmental economy. If current unsustainable trends continue, the amount of natural resource use and environmental pollution will increase significantly in the future. The continuation of such negative environmental phenomena can have serious consequences for humanity.

For example, by the 2040s, the world population is expected to increase from 7 billion to 9 billion, which will exponentially increase the demand for resources. Therefore, it is necessary to accelerate the implementation of a new development model. It should be noted that various new economic models have been created to increase the importance of environmental factors within the framework of sustainable development. These models include green development, low-carbon economy, blue development, bioeconomy, circular economy and others. Although these models were previously discussed more in theoretical discussions, now most of them form the basis of activities in states and the private sector. The European Union has a number of programs for the 2030-2050 period related to the circular economy, bioeconomy and green energy.

Sustainable development goals have begun to appear in companies' economic, social and environmental reports and are becoming increasingly important. This new approach is also demonstrated in the strategic documents of international organizations for the future. For example, in the UN's 21st century concept, the green economy is the basis of sustainable development. At the same time, the official documents of the Organization for Economic Cooperation and Development also refer to the green economy. Both documents, in addition to explaining the economic aspects of green development in more detail, are compatible with each other. The green economy can be understood as a system in which economic activity is carried out while respecting ecological boundaries. This approach emphasizes sustainable development that is not tied to time, while ensuring the protection of existing resources for future generations.

Thus, the main goal of the green economy is to develop strategies aimed at sustainability rather than growth itself. At the heart of this approach is the emphasis on economic aspects. As a result of the progress of humanity and population growth, demands are also increasing. In particular, energy production and consumption are of particular importance in this context. The transition to a green economy is a necessary issue in modern times.

Along with the increase in urbanization, the number of megacities is also increasing, which leads to an increase in the demand for fuel resources day by day. At the same time, the area of suitable land has sharply decreased over the past hundred years, and forest cover has significantly shrunk. There has also been a significant decrease in the supply of drinking water; the amount of water per capita has decreased by 60%.

This situation is also related to the high water consumption in the industrial sector. For example, 300 m³ of water is consumed to produce 1 ton of steel.

At the same time, industrial waste and wastewater are discharged into water bodies; accidental discharges of oil reserves, however, cause environmental disasters. If we take into account the use of water resources in agriculture, domestic and industrial sectors, it is expected that by 2030, approximately 47% of the world's population will face water shortages. Currently, a brown (dirty) economy exists because people do not take into account the laws of nature. In this regard, the transition from a brown economy to a green economy has emerged as a serious challenge for humanity. Society has begun to understand more about the impacts of economic activity on the environment and human health. It is more important to accelerate the transition to a green economy in order to minimize future negative impacts and increase people's well-being in the long term. However, this new approach also has certain advantages and disadvantages.

The transition to a green economy is a source of widespread international diffusion and rapid progress for the implementation of sustainable development strategies. The adaptation of production and jobs to a green economy, as well as the many advantages of green energy, creates more competitive conditions between countries. The increase in negative impacts on the environment, even reaching critical levels, highlights the need to implement a green transformation. Appropriate changes are essential in every industry.

In order to achieve the goals, set within the framework of the Paris Agreement, states need to re-approach production and consumption processes. Although the green economy has a role in increasing

employment and solving other socio-economic issues, it is not sufficient to completely eliminate social injustices. The existence of various difficulties in the transition to a green economy between high-income and low-income countries is also a serious concern. In some cases, there is no confidence that this economic model will help reduce income disparities. Although countries with a high level of prosperity are more advanced in the production of ecological products and services, ensuring competition in this area is a challenge for low-income countries.

In addition to state policy, factors such as the adaptation of society, the suitability of the technologies used for this transformation, and human capital also play a major role in the successful implementation of the green economy. When a supportive employment policy is implemented during the development of the green economy, the creation of green jobs will open up new opportunities in the labor market. As a result, the employment problem can be solved and people's working conditions will improve. At the same time, green jobs can also help raise environmental standards. In the future, a wider application of the green economy concept is expected, especially with developments in the renewable energy sector and green jobs.

Countries that can adapt and turn environmental challenges into opportunities will have a chance to benefit more from the green transformation process. Various countries around the world are making large investments. These measures are aimed at reducing greenhouse gases in the atmosphere. Although certain steps have been taken in our country to combat environmental problems, including climate change, there are problems in integrating financial sources related to climate change into the budget system.

Azerbaijan's indicators in this area do not yet fully correspond to the green model. For the effective implementation of the green economy model, it is important to expand the measures implemented within the country, especially the implementation of projects in the field of alternative energy.

In the field of green energy, it is important to integrate revenues from the oil and gas sector into the economy and apply new mechanisms for more efficient allocation of these revenues. It is necessary to direct revenues from the oil and gas sector to alternative and renewable energy sectors for a secure future. It is clear that states play a key role in green development on a global scale.

Governments, using policy tools in the economy and other areas, create conditions that stimulate green production and consumption, promote cooperation and support the sharing of positive experiences. As governments stimulate the development of new technologies, they will contribute more to green development. The Azerbaijani government is expected to expand its activities in this direction, and the active participation of the private sector in these initiatives is also important.

Literature

1. Aliyev, S., Gulaliyev, M., Purhani, S., Mehdiyeva, G., & Mustafayev, E. (2024). Comparative Assessment of Energy Security Level: The Case of the South Caucasus Countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 14(1), 651–662. <https://doi.org/10.32479/ijeep.14984>.
2. Aliyev, S., Hasanov, R. I., Aghayeva, K., Gasimov, J. Y., & Ahmadova, S. E. (2024). The Relationship between Renewable Energy Consumption and Economic Growth: Insights from Iceland and Azerbaijan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 14(5), 229–235. <https://doi.org/10.32479/ijeep.16490>.
3. Gulaliyev, M., Mustafayev, E., Mehdiyeva, G. Assessment of Solar Energy Potential and Its Ecological-Economic Efficiency: Azerbaijan Case // *Sustainability*, - 2020. №12, 1116 p.
4. Huang, W., He, J. Impact of energy intensity, green economy, and natural resources development to achieve sustainable economic growth in Asian countries // *Resources Policy*, - 2023.103726 p
5. İmanov Q.C Models for Estimation of the Quality of National Strategy of Sustainable Development // LAP Lambert Academic Publishing, Germany, 2016, 115 p.

Xülasə

Baxşəliyeva A.Ə.

Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı

“Yaşıl” iqtisadiyyat iqtisad elmində son onilliklərdə meydana gəlmiş yeni istiqamətdir. “Yaşıl” iqtisadiyyat təbii mühitin bir hissəsi olan, həmçinin ondan asılı olan bir iqtisadiyyatdır. Azərbaycanın neft sənayesi ilə yanaşı qeyri-neft sektorunda inkişaf, regionların canlanması, qlobal iqtisadi inkişafa integrasiya və iqtisadiyyatın rəqabətə davamlılığının yüksəlməsi qaçılmaz xarakter almışdır. Hazırda Azərbaycan davamlı inkişafın bir komponenti olaraq yaşıl iqtisadiyyatın qurulması istiqamətində uğurlu siyasət yürüdür. Ölkədə 2010-cu il “Ekologiya ili” elan olunub. Bu istiqamətdə müxtəlif işlər görülmüş, spesifik sahələr üzrə elektron mənbələr hazırlanmış və əhali arasında təbliğat genişlənilib.

Açar sözlər: *İqtisadi inkişaf, yaşıl iqtisadiyyat, enerji səmərəliliyi, xarici təcrübə, davamlılıq göstəriciləri*

Резюме

Бахшалиева А.А.

Развитие зелёной экономики в Азербайджане

“Зеленая” экономика – новое направление экономической науки, появившееся в последние десятилетия. “Зеленая” экономика – это экономика, которая является частью природной среды и зависит от нее. Помимо нефтяной промышленности Азербайджана, неизбежным стало развитие ненефтяного сектора, оживление регионов, интеграция в мировое экономическое развитие, повышение конкурентоспособности экономики. В настоящее время Азербайджан проводит успешную политику в направлении построения зеленой экономики как составляющей устойчивого развития. 2010 год был объявлен в стране «Годом экологии». В этом направлении проведены различные работы, разработаны электронные ресурсы по конкретным направлениям, развернута пропаганда среди населения.

Ключевые слова: *Экономическое развитие, зеленая экономика, энергоэффективность, зарубежный опыт, показатели устойчивости*

TRENDS IN DIGITAL AND INNOVATIVE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL OIL AND GAS COMPANIES

Huseynova Ulviyye Yasin

Azerbaijan State Oil and Industry University, Baku, Azerbaijan

ulviyye.huseynova.80@mail.ru,

Gasimzadeh Akrami

Akrami23@mail.ru

Summary: *In the context of continuous increase in energy consumption due to the growth of the world population and the spread of energy-intensive industries, an active environmental agenda and the depletion of easily accessible fossil fuel deposits, advanced innovative development is an important task for international oil and gas companies. The novelty of the work lies in the fact that, by combining the findings of existing studies on the topic of the article with the results obtained, in the course of the author's analysis of the influence of modern external environmental factors on the innovative activities of international oil and gas companies, it was possible to formulate key trends in the innovative development of these companies. The main results of the work indicate the intensification of digitalization of production processes as the main direction of innovative development and diversification of investments in green and traditional energy. The study helps in solving the scientific problem of quantitative and qualitative analysis of trends in innovative development of the oil and gas sector. The article will be useful in the framework of academic activities for*

updating training courses and further research on this topic, for managers of oil and gas companies responsible for strategic planning, investors and analysts.

Key words: *innovative development, oil and gas sector, patents, investments, digitalization*

Introduction. The relevance of innovative development is due to the need to maintain competitiveness of international oil and gas companies in the global energy market in the context of depletion of easily accessible hydrocarbon reserves with continuous growth of energy consumption and tightening of environmental legislation. The analysis of the problems of innovative development is reduced to three main areas: assessment of the level of innovative development of companies, problems and prospects of innovative development, ways to improve innovative development strategies. At the same time, the works of M.R. Lastovskaya [6] and D.S. Lobov [8] conduct a fundamental analysis of innovative development from the point of view of its strategic impact and provide an assessment of the impact of the energy transition on the activities of oil and gas companies.

The study of M.V. Rybin and D.S. Lobov [13] analyzes the list of key performance indicators (KPI) of innovative activities, and the articles of A.K. Daurbaev and O.A. Panfilov [3], M.E. Peskova and D.S. Burtsev [12], R.E. Shepeleva [18] propose their own methodology for assessing innovative development. The study by D.V. Lebedova [7] identifies factors that slow down innovative development and ways to mitigate them. The works by A.D. Kashirin [5] and O.F. Vasilyeva [2] focus on promising areas of innovative development related to the digitalization of processes. The article by I.A. Guliev, D.S. Lobov, K.D. Afanasyeva [16] examines the degree of integration of innovations into the strategies of oil and gas companies and concludes that the greatest commitment to innovations is typical for European companies, although their R&D costs are relatively low. A number of works consider ways to solve problems related to innovative development. Thus, the study by I.A. Maksimtsev, K.B. Kostin and O.A. Onufrieva [9] focuses on the importance of systemic digitalization for the development of the energy market. The works by S.S. Rybolov [14] and A.V. Otvetchnikova [11] consider strategies for accelerating the innovative development of Russian fuel and energy companies against the backdrop of sanctions pressure. Despite the growing attention to the topic of innovative development, there is a scientific gap in determining the trends in the innovative development of international oil and gas companies in the context of analyzing the directions of innovative development, sources of its financing and regional characteristics.

The purpose of the study is to analyze the trends in the innovative development of international oil and gas companies. The novelty of the study lies in the fact that, by combining the findings of existing studies on the topic of the article with the results obtained, the author managed to formulate the key trends in the innovative development of these companies during the analysis of the influence of modern environmental factors on the innovative activities of international oil and gas companies. The hypothesis of the study is that the current geopolitical situation, the intensification of the climate agenda and digitalization determine the transformation of the directions of innovative development of international oil and gas companies towards the introduction of digital solutions and "green" technologies in their innovative activities. To test the hypothesis, the study used an integrated approach with quantitative and qualitative analysis methods. Innovative development is becoming increasingly important for international oil and gas companies, forced to adapt to the changing conditions of the global energy market. In the 2020s, "black swan" events seriously complicated their activities. First, the Covid-19 pandemic exacerbated the traditional problem of supply and demand. In 2020, as a result of sharply weakened demand and oversupply, May futures for WTI crude oil reached unprecedented negative levels due to high storage costs. As a result, the majors' revenues collapsed: ExxonMobil, Shell, BP and Total reported net losses for 2020.

Presentation of the main research results

However, given the enormous size of the energy system, its evolution will take more than a decade, and any changes in energy supply will be gradual. Fossil fuels still provide about 80% of the world's energy

consumption [5]. However, to maintain current oil production volumes, a significant increase in investment is needed, since easily accessible deposits are being depleted. With investments exclusively in existing projects, oil production will fall by 4 times by 2050. At present, it is innovations that allow economically efficient development of new complex oil and gas deposits. Against this background, they are acutely aware of the issue of maintaining a competitive advantage in the energy market. Innovative development contributes to the achievement of this strategic goal, providing both financial and non-financial benefits.

First of all, innovative technologies qualitatively change the activities of oil and gas companies, allowing them to move to a new production capability curve. In this case, the transition occurs due to the increased efficiency of the technologies used. As a result, two main tasks are solved - the level of oil production and oil recovery increases, due to which the cost of a ton of oil, as well as capital and operating expenses, decreases [1]. The return on invested capital increases. In addition, emissions into the environment are reduced. Innovative development covers both traditional activities of oil and gas companies - exploration, production and processing - and "green" energy - renewable energy and hydrogen. Improvement of the former is focused on the digitalization of production processes, which allows for their efficiency to be increased, ensuring cost reduction and additional savings. The economic effect of reducing operating costs in the downstream sector is estimated at 12-20% [6], and additional savings - from 240 to 520 billion dollars annually [6]. To achieve such results, leading oil and gas companies use a whole range of digital technologies: artificial intelligence, the Internet of Things, digital twins, virtual reality, big data, cloud computing, blockchain, robotics, 4D seismic, 3D printing. Analysis of the innovative development of leading oil and gas companies showed their commitment to all of the listed technologies (Table 1). A wide range of used and developed digital tools is reflected in the explosive growth of the digital transformation market in the oil and gas industry. Its average weighted annual growth is projected at 11.58% over the next five years [7], and the demand for digital technologies in the Russian fuel and energy complex in 2020-2030 is expected to grow by 13.5 times [7]. Thus, one of the fundamental trends in innovative development is the intensification of digital technologies, which is expressed in their penetration into all operational processes.

Table 1

Application of digital technologies by leading oil and gas companies

	ExxonMobil	Chevron	BP	Shell	TotalEnergies	SaudiAramco
AI	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Internet of Things	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Digital twin	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Virtual reality	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Big data	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Cloud computing	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Blockchain	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Robotics	✓	✓	✓	✓	✓	✓
4D seismic	✓	✓	✓	✓	✓	✓
3D printing	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Source: compiled by the author

The active environmental agenda has led to oil and gas companies declaring low-carbon and "green" projects in their innovation development programs. As a rule, they focus on carbon capture and storage, biofuel production, and renewable energy. As noted earlier, carbon capture is one of the most accessible ways to reduce the negative impact on the environment, and therefore it is widely used by companies.

Biofuels and renewable energy can be found, for example, in the programs of ExxonMobil, which is developing biofuel production technologies from algae and cellulosic biomass, and Chevron, which is engaged in hydrogen and geothermal energy. At the level of company strategies, the ultimate goal of low-carbon projects should be achieving carbon neutrality. Despite the fact that excessive development of "green" technologies threatens the very existence of oil and gas companies, it, paradoxically, brings financial benefits. In fact, investors are more actively investing in "green" projects with low carbon emissions into the environment, attributing environmental risks to investment risks [10]. The average annual growth of foreign direct investment in "green" projects is 16% [12]. At the same time, global investment in clean energy has increased by 61% over the past 5 years and exceeds global investment in fossil fuels by 1.8 times, and the gap continues to widen. "Clean energy" refers to investments in renewable energy sources, energy accumulation and storage, improved energy efficiency, nuclear energy and low-emission fuels (including biogas, hydrogen, synthetic methane, ammonia, liquid biofuels). At the same time, in geographical terms, this growth is characterized by heterogeneity. China has become the locomotive of clean energy development, whose spending increased by 77% in 2019-2024. and reached \$659 billion, accounting for 33% of the global total [12].

Developing countries excluding China accounted for only 15% of global spending. A significant share comes from developed countries: the combined share of the EU and the US is more than 35%. Global investment in fossil fuels gradually declined from 2015 to 2020, but has been growing again over the past 4 years. The volume of global investment in 2024 returned to the 2017 level. This is facilitated, among other things, by the discovery of new fields, the increased use of hydraulic fracturing technology to enhance oil and gas recovery at existing fields, the use of innovative technologies both for the development of hard-to-reach fields and to reduce the impact of oil and gas companies on the environment (especially in countries with an active "green" agenda), the limited use of renewable energy sources due to their intermittent generation, and the high cost of "clean energy" compared to traditional types of energy. Thus, for 2019-2024. Investments in fossil fuels grew in Latin America (+27.5%), the EU (+24%), and India (+23%). Sectorally, investments in the upstream sector grew: in 2017-2024, national oil and gas companies in the Middle East and Asia increased investments by a record \$38 billion and \$23 billion, respectively. By the end of 2024, global investments in the upstream sector, largely due to these two regions, are expected to increase by 7% and reach \$570 billion. The structure of these investments is dominated by exploration and production of existing oil and gas fields (so-called brownfield investments) with a share of about 40%, the development of new fields (so-called greenfield investments) accounts for 33%, and the remaining 27% goes to shale oil and shale gas fields [12].

When analyzing investments in innovative development, the key question is the source of funding. In 2023, government spending on energy R&D increased by 7% — three times the global GDP — and amounted to about \$50 billion. However, the source of growth has changed. While in 2022 the growth was mainly due to spending by the Chinese government and its state-owned energy enterprises, in 2023 almost half of the growth came from North America, especially the United States. In total, energy-related research budgets there increased by more than \$1.3 billion. In addition, the United States uses another incentive tool — R&D tax credits for oil and gas companies at the federal and regional levels. It is a direct deduction of R&D expenses from the total amount of tax liabilities. At the same time, the amount of the credit is not limited, the credit can be claimed annually, and the unused credit can be carried forward for 20 years. It is possible to apply for the credit retrospectively to return previously paid taxes by amending already filed tax returns no older than three years. R&D conducted by companies must be carried out exclusively in the United States, which determines the purpose of this instrument as an incentive for national research and development. Accordingly, the higher the R&D costs, the larger the tax credit a company can receive. On average, the savings amount to up to 10% of annual R&D costs for federal purposes and can be further increased by receiving loans at the state level [9]. Nevertheless, investments by the largest oil and gas companies in innovative development remain moderate. Thus, R&D spending by the American ExxonMobil

in 2023 amounted to only 72% of the pre-pandemic level [23], and the French TotalEnergies reduced its R&D costs by 9% from 2021 to 2023. [11] One possible reason for the trend lies in the source of investment.

The Western investment culture is oriented towards the corporate sector. The share of private investment in R&D is approximately 78% in the US [12] and 70% in the EU [12]. In this regard, reducing spending on innovative development is a natural response of businesses to the deteriorating external conditions. Choosing projects with a short life cycle allows companies to maintain current operating indicators, leaving investments in innovative development for better times. Innovative development implies obtaining benefits in the long term, while in times of uncertainty, the planning horizon is reduced to several years.

On the other hand, investing in innovation is a strategic decision that will bring financial and non-financial benefits to companies. Ultimately, the market will most likely be dominated by an organization with a proactive approach to implementing innovations, since this will ensure greater efficiency with lower resource costs. Therefore, a balanced approach to financing is necessary for stable innovative development. Despite the unprecedented attention of energy companies to innovation, the number of patents in both fossil fuels and clean energy has been declining since 2014, which was caused by the price crisis in the energy market, and in 2023 this figure reached a 23-year low. This trend shows, on the one hand, the redistribution of capital, financial, technological and labor resources of companies in favor of less risky activities, since innovation activities are associated with a high level of risk, which may be economically inexpedient in periods of uncertainty. On the other hand, the trend demonstrates a natural process of slowing down innovation activity after the technological boom of the energy sector in the late 20th - early 21st centuries. Thus, the innovation market is dominated by foreign oil and gas companies from North America, Europe and China. Their contribution to the innovative development of the fuel and energy complex is recognized by international ratings, and the number of registered patents in various areas of the energy complex shows the commitment of these companies to advanced technological development. However, in the period of current geopolitical and economic instability, oil and gas companies, including majors, are forced to reconsider their innovative development strategies, paying closer attention to the cost structure and risks of the projects being implemented. This is one of the reasons for the return of interest in fossil fuels, despite the active environmental agenda. A characteristic trend of the 2020s is the simultaneous increase in investment in both fossil fuels and “clean energy”.

Conclusions and prospects for further research

It is obvious that the oil era is far from over. On the one hand, dependence on oil in all sectors of the economy – from industry to services – remains high, and a qualitative transition to low-carbon energy sources will take more than a decade, even with targeted investments. On the other hand, the payback period for “green” projects is extremely long, and the cost of energy from renewable sources is inferior to fossil fuels. The example of Germany shows how green energy policy can lead to recession and deindustrialization. The largest economy in the eurozone has been declining for the second year in a row, and the level of industrial production – the basis of the country's economy – has fallen to a 5-year low. Now that the realization of existential risks for oil and gas companies is unlikely, they can use this period to improve their innovative development. When the environmental agenda again comes to the forefront, they will have a competitive advantage, and the process of adaptation to the “green” energy market conditions will be less painful. In addition to innovative technologies to reduce the environmental impact, promising areas of innovative development will focus on improving the efficiency of hard-to-recover reserves and increasing the depth of processing as easily accessible oil and gas fields are depleted [11]. Digitalization of production processes will continue to play a special role.

As part of the study, trends in the innovative development of international oil and gas companies were identified. Based on the work done, the following conclusions can be drawn:

- Innovative development includes two main areas - fossil fuels and clean energy. The first is focused on the digitalization of production processes to improve efficiency, reduce costs and increase profitability. Within the framework of clean energy, the main tool is carbon capture and storage.

- In the context of external volatility, investments in improving technologies in the field of fossil fuels are growing again, although the development of low-carbon technologies remains ahead. Simultaneous growth of global investments in both fossil fuels and clean energy is characteristic. 3. Despite the absolute growth of global investment, the volume of investment in R&D by the largest oil and gas companies has not returned to the pre-pandemic level, and the number of registered patents is at a minimum level for the entire 21st century, which indicates a slowdown in innovative development. Prospects for further research include studying the quantitative and qualitative impact of innovation on the economy of oil production and refining, the degree of impact of environmental and climate laws on the activities of oil and gas companies, and an analysis of the feasibility of investing in innovative projects during an unstable economic situation. In addition, it is of interest to identify the degree of activity of innovative development after the improvement of external environmental factors..

References

1. Basic strategies for firm growth. [website]. [Electronic resource] URL: https://spravochnick.ru/marketing/bazovye_strategii_rosta_firmy/ (date of access 06/09/2023).
2. Vasilyeva O.F. Innovative development of oil and gas companies in the context of digital transformation // Research of young scientists: Proceedings of the LXVI International Scientific Conference, Kazan, October 20-23, 2023. Kazan, 2023.
3. Daurbaev A.K., Panfilov O.A. Methodological approach to assessing the innovative activities of oil and gas enterprises // Economy and business: theory and practice. - 2023. - No. 7. - doi: 10.24412 / 2411-0450-2023-7-65-68.
4. Eremin N.A., Stolyarov V.E., Basnieva I.K., Eremina P.N. On the modern development of the oil and gas economy // Bulletin of the Tula State University. Earth Sciences. – 2024. – No. 3.
5. Kashirin A.D. Prospects for innovative development of oil and gas companies in the context of uncertainty // Economic development of the region: management, innovation, personnel training. – 2023. – No. 10..
6. Varfolomeeva, V. A. Strategic planning of enterprises in the digital economy / V. A. Varfolomeeva, N. A. Ivanova // Journal of Applied Research. 2022. Vol. 4. No. 6
7. Gudkova T. V, Sinitsyn S. A. Digitalization as a factor in the sustainable development of a company // Public administration. Electronic Bulletin. 2022.
8. Gudkova, T. V. Digital transformation of a company: prerequisites for theoretical analysis and problems of implementation in practice / T. V. Gudkova, A. V. Zazdravnykh // Problems of modern economics. 2021. No. 2 (78).
9. Lebedeva D.V., Kashirin A.D. Problems of innovative development of Russian oil and gas companies and approaches to their solution // Economy and management: problems, solutions. - 2024. - No. 9. -doi: 10.36871/ek.up.p.r.2024.09.15.003.
10. Maksimtsev I.A., Kostin K.B., Onufrieva O.A. Modern trends in the development of digitalization in the global energy sector // Issues of innovative economics. - 2023. - No. 2. - doi: 10.18334/vinec.13.2.117224.
11. Guliev I.A.O., Lobov D.S., Afanasyeva K.D., Akhmedov A.A.O., Yuritsky S.A. Strategic priorities for innovative development of the oil and gas industry of Russia, taking into account international experience // Risk Management. - 2023. - No. 4.
12. Digital transformation of the fuel and energy complex. CDU TEK. [Electronic resource]. URL: https://www.cdu.ru/tek_russia/issue/2024/9/1312 (date of access: 13.02.2025).

13. Lastovskaya M.R. Innovative development of oil and gas companies in the context of energy transition. / Study guide. - Moscow: Gubkin Russian State University of Oil and Gas (National Research University), 2022.

14. Lebedeva D.V., Kashirin A.D. Problems of innovative development of Russian oil and gas companies and approaches to their solution // Economics and Management: Problems, Solutions. - 2024. - No. 9. -doi: 10.36871/ek.up.p.r.2024.09.15.003.

Xülasə

Hüseynova Ü.Y., Qazımzadə Ə.

Beynəlxalq neft və qaz şirkətlərinin rəqəmsal və innovativ inkişaf meyilləri

Dünya əhalisinin artması və enerji tutumlu sənayelərin yayılması, aktiv ekoloji gündəm və asanlıqla əldə edilə bilən qalığ yanacaq yataqlarının tükənməsi səbəbindən enerji istehlakının davamlı artması kontekstində qabaqcıl innovativ inkişaf beynəlxalq neft və qaz şirkətləri üçün mühüm vəzifədir. İşin yeniliyi ondan ibarətdir ki, məqalənin mövzusu ilə bağlı mövcud tədqiqatların nəticələrini əldə edilmiş nəticələrlə birləşdirərək, müasir xarici ekoloji amillərin beynəlxalq neft-qaz şirkətlərinin innovativ fəaliyyətinə təsirinin müəllifin təhlili zamanı bu şirkətlərin innovativ inkişafının əsas tendensiyalarını formalaşdırmaq mümkün olmuşdur. İşin əsas nəticələri innovativ inkişafın mühüm istiqaməti kimi istehsal proseslərinin rəqəmsallaşdırılmasının intensivləşdirilməsini, yaşıl və ənənəvi enerjiyə investisiyaların diversifikasiyasını göstərir. Tədqiqat neft-qaz sektorunun innovativ inkişafı tendensiyalarının kəmiyyət və keyfiyyət təhlili elmi probleminin həllinə kömək edir. Məqalə təlim kurslarının yenilənməsi və bu mövzuda əlavə tədqiqatların aparılması üçün akademik fəaliyyətlər çərçivəsində, strateji planlaşdırmaya cavabdeh olan neft və qaz şirkətlərinin rəhbərləri, investorlar və analitiklər üçün faydalı olacaqdır.

Açar sözlər: innovativ inkişaf, neft-qaz sektoru, patentlər, investisiyalar, rəqəmsallaşma

Резюме

Гусейнова У.Я., Гасымзаде А.

Тенденции цифрового и инновационного развития международных нефтегазовых компаний

В условиях непрерывного увеличения энергопотребления в связи с ростом населения мира и распространением энергоемких производств, активной экологической повестки и истощением легкодоступных месторождений ископаемого топлива опережающее инновационное развитие является важной задачей для международных нефтегазовых компаний. Новизна работы заключается в том, что, объединив выводы существующих исследований по теме статьи с полученными результатами, в ходе проведенного автором анализа влияния современных внешних факторов среды на инновационную деятельность международных нефтегазовых компаний удалось сформулировать ключевые тенденции инновационного развития этих компаний. Основные результаты работы указывают на интенсификацию цифровизации производственных процессов как на основное направление инновационного развития и диверсификацию инвестиций в зеленую и традиционную энергетику. Исследование помогает в решении научной задачи количественного и качественного анализа тенденций инновационного развития нефтегазового сектора. Статья будет полезна в рамках академической деятельности для актуализации учебных курсов и дальнейших исследований по данной теме, для менеджеров нефтегазовых компаний, ответственных за стратегическое планирование, инвесторов и аналитиков.

Ключевые слова: инновационное развитие, нефтегазовый сектор, патенты, инвестиции, цифровизация

WATER RESOURCES AS GREEN ENVIRONMENT

Mammadzade Konul Ahad

Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan

konul.ahad@mail.ru

Summary: *Water resources have their own characteristics. They mainly play an important role in the life of society and the development of nature. Water is used in all our lives and no one can imagine the development of society without it. Water resources are unique compared to other natural resources. The importance of river waters in human life, environment and agriculture is very great and very useful.*

Key words: *Water resources, water cycle, river waters, drinking waters, earth*

Introduction. Most useful waters for human life is fresh water and agriculture waters. Therefore, when we say water resources, we mean the water resources of the river. The water resources of the Earth are a small part of the total water resources and its preservation should be one of the main problems of today. Water resources have their own special features, and mainly they play an important role in the life of society and the development of nature. Water is used in all of your life and nobody can imagine the development of society without it.

Main paragraph. Globe water resources play a role in formation and regulation of the heat in the surface of the earth. Aristotle considered fire, air and water as the composition of nature. Water resources are unique to be compared to other natural resources. It has special features. Ocean, sea and surface water evaporates, the evaporated water remains in the atmosphere, in the cold layers it condenses and descends to the surface of the earth in the form of precipitation. Underground streams are poured into the oceans and seas, and a part of them evaporates again.

Of course, in nature, the water cycling is constantly repeated. In general, water in Azerbaijan, which is rich in natural resources stocks are limited. Therefore, our republic is considered one of the regions that has little supply of water. Azerbaijan is one of the Transcaucasian republics that ranks in the first place for its local water resources. That's right internal water resources in Georgia are equal to 85% and 28% in the territory of our republic. Of course, Azerbaijan's 40% of annual water which is used belongs to Georgia and 28% to other republic falls.

Republic's major part of water resources represent rivers as Kur, Araz and Samur. The rest of the water resources belongs to artificial rivers and natural lakes, springs and underground waters. The importance of river waters in human life, environment and agriculture is very great and very useful. [1, s.200]

The circulation process is called the water cycle on the earth. Some of the problems relating with water started from the middle of the 20th century. Bukhari states that the solution of water pollution of drinkable water depends from residential areas, scientific and industrial collective and that each person. Today there are many problems concerned with issues of environmental protection of water, air, soil, and ecology.

As you know, life on earth consists of air, water and soil. The problems of environment relate with anthropogenic factors. On Earth, man always is interested in ecology process. Everyone in society has certain knowledge about animals, forces of nature, plants surrounding him. An artificial system for the purpose of using water is created by men. It is main purpose not to pollute and waste water resources. Pollutants entering natural water resources (mineral, organic and bacterial biological substances) affect its quality. These effects are as follows:

- change in physical properties of water (transparency, color, smell, taste and etc.);
- change of chemical properties of water;
- reduction of oxygen in water;

- the creation of a microclimate that causes disease in water;
- sediment as a result of bio and hydro-chemical processes in water.

Types of water pollution are divided into three groups:

1. Mineral substances pollution as sand, clay, salts, alkalis, acids, mineral oils, radioactive water, waste etc. are inorganic substances. These substances are physical, deteriorates its chemical, organoplastic properties and poisons living things in water. Throwing these types of substances into the water source is strictly prohibited.

2. Organic pollutants as type of pollution, fruits, vegetables, plants, paper, animal remains, adhesives, etc. can be shown. These types of substances multiply carbon and nitrogen in water and are toxic because it makes the water unfit for use. It causes lack of oxygen in water. Toxic blue-green algae in the water causes its destroying. As a result, the taste of water changes, different smells arises and loses transparency.

3. Biological bacterial pollution as microorganisms, fungi and microalgae play a major role in pollution. Contamination causes infectious diseases in water. [2, s.34-36]

The main pollution sources of water resources are industrial and communal sewage, mineral and organic fertilizers used in agriculture. Forest materials by rivers, radioactive waste, heat and nuclear, the waste of hot water from the power plant contaminates atmosphere. Industrial wastewater is the main source of pollution of water resources.

The rapid development of industry increases the volume of polluted water; it is thrown into water sources. Industrial wastes, chemistry, coke-chemistry, fruit chemistry, metallurgy, car manufacturing, electrochemistry, oil and gas industry enterprises pollutes nature. In addition, the accident of tankers carrying oil, utility wastes, fertilizers used in agriculture, radioactive waste is the main source of water pollution.

Results. Therefore, environmental protection is the most important thing in the modern era. It has become an international problem. Its irreplaceable and useful solution causes progressive development of human civilization. Solving of problem is universal. Provision of international peace and security can be strengthened with international cooperation.

References

1. Əliyev F.Ş. Azərbaycan respublikasının yeraltı suları, ehtiyatlarından istifadə və geokoloji problemləri.- Bakı: Çapaşloğlu, 2000. 325 s.
2. Kazimov S.M., Səfərov A.V., Şirinov Q.Ş. Su təchizatı və mühəndisi meliorasiya. Bakı, Az.NKI mətbəəsi,1989. 84 s.

Xülasə

Məmmədzadə K.Ə.

Su ehtiyatları yaşıl mühit kimi

Su ehtiyatlarının özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Onlar əsasən cəmiyyətin həyatında və təbiətin inkişafında mühüm rol oynayırlar. Sudan bütün həyatımızda istifadə olunur və onsuz heç kim cəmiyyətin inkişafını təsəvvür edə bilməz. Su ehtiyatları digər təbii sərvətlərlə müqayisədə unikaldir. Çay sularının insan həyatında, ətraf mühitdə və kənd təsərrüfatında əhəmiyyəti çox böyük və çox faydalıdır.

Açar sözlər: su ehtiyatları, su dövrəni, çay suları, içməli sular, yer kürəsi

Резюме

Мамедзаде К.А.

Водные ресурсы как зеленая среда

Водные ресурсы имеют свои особенности. В основном они играют важную роль в жизни общества и развитии природы. Вода используется во всей нашей жизни и без нее никто не может представить развитие общества. Водные ресурсы уникальны по сравнению с другими природными ресурсами. Значение речных вод в жизни человека, окружающей среде и сельском хозяйстве очень велико и очень полезно.

Ключевые слова: водные ресурсы, круговорот воды, речные воды, питьевые воды, земля

СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Мамедов Яшар Азимага оглу

Министерства Науки и Образования Азербайджанской

Республики Институт Экономики, Баку, Азербайджан

y.mammadov59@gmail.com; mammadov60@mail.ru

Резюме: Развитие зеленой экономики в Азербайджане тесно связано с охраной окружающей среды, эффективным использованием природных ресурсов и целями устойчивого развития. В статье исследуются существующие вызовы в данной сфере, включая проблемы перехода к зеленой экономике и необходимые институциональные, технологические и правовые меры. Также предлагаются стратегические подходы и рекомендации по формированию соответствующей политики на национальном уровне.

Ключевые слова: зелёная экономика, стратегия, правовая база, реформа, политика

С учетом роста глобальных требований в области экологически устойчивого развития, «зеленая экономика» становится ключевым элементом национальных стратегий. В условиях глобализации становится очевидным, что продолжение конфликтных взаимоотношений с природой утрачивает свою актуальность. На фоне влияния четвертой промышленной революции и подготовки к пятой становится особенно важной задача гармонизации экономических процессов с экологическими ценностями. Внедрение модели «зеленой экономики», ориентированной на эффективное и ответственное использование природных ресурсов, приобретает особое значение. В Азербайджане среди пяти долгосрочных национальных приоритетов важное место занимает обеспечение экологической устойчивости и переход к экономике, базирующейся на модели «зеленого роста». Подобная стратегия не только укрепляет экологическое равновесие, но и способствует комплексному подходу к устойчивому развитию, объединяя экономические и социальные аспекты. Реализуемые в последние годы структурные реформы положительно отразились на макроэкономической стабильности и способствовали активизации ряда секторов [14].

Концепция «зелёная экономика» был впервые научно оформлен в 1989 году Пирсом, Маркандией и Барбье в труде «The Blueprint for a Green Economy». В отличие от традиционных экономических концепций, эта модель трактует экономический рост через призму экологической устойчивости, рационального использования ресурсов и социальной справедливости, а не только через объёмы производства и потребления [13]. С 2008 года Программа ООН по окружающей среде (UNEP) дала более развёрнутое определение, охарактеризовав зелёную экономику как систему, обеспечивающую рост благосостояния и справедливости, одновременно минимизируя экологические угрозы и дефицит ресурсов [16]. Современные исследования охватывают различные аспекты этого направления, включая: количественную оценку экосистемных услуг [8; 10]; учёт природных активов и внутренних экозатрат в экономическом планировании [7; 9]; сопряжение с целями устойчивого развития [15]. Зелёная экономика всё чаще рассматривается как ключ к системной трансформации мировой экономики, как это отражено в «Зелёном курсе» Европейского Союза [11]. Несмотря на прогресс, остаются нерешённые вопросы в этой направлении [5]:

- Недостаточная методологическая база. Разнообразие используемых индикаторов (зелёный ВВП, углеродный след и пр.) и отсутствие единых стандартов мешают согласованной оценке результатов.
- Сложности в адаптации к условиям стран с сырьевой экономикой. Большинство исследований ориентировано на развитые государства, в то время как нефтеэкспортёры, такие как Азербайджан, сталкиваются с серьёзными уникальными трудностями [12].

- Ограниченная интеграция в стратегии развития. В национальных программах зелёная экономика зачастую представлена формально, без привязки к практическим действиям [17]. В Азербайджане обозначены намерения [1], но их реализация на отраслевом уровне остаётся частичной.

- Низкий уровень развития зелёных финансов. В развивающихся странах зелёные облигации и экологическое кредитование либо отсутствуют, либо находятся в стадии становления.

- ✓ Для Азербайджана необходимы углублённые исследования по направлениям [4]: Энергетический переход в Карабахе и Восточном Зангезуре, с анализом долгосрочных последствий на экономику и экологию.

- ✓ Повышение институциональной согласованности между госорганами, устранение нормативных пробелов.

- ✓ Развитие инноваций и зелёных технологий на локальном уровне, с упором на образование и предпринимательство.

За последние годы Азербайджан продемонстрировал ощутимый прогресс в развитии зелёной экономики, особенно в сфере использования возобновляемых источников энергии. Согласно отчёту Международного Агентства по Возобновляемой Энергетике в период 2014-2023 годов установленная мощность возобновляемых источников выросла с 1121 до 1688 мегаватт. Наибольший вклад в это расширение внесла гидроэнергетика, мощность которой увеличилась на 224 мегаватт, достигнув 1302 мегаватта. Кроме того, ветровая энергетика выросла с 3 до 67 мегаватт, а солнечная – с 2 до 282 мегаватт. Правительство страны провозгласило Карабах и Восточный Зангезур приоритетными зелёными зонами, где наблюдается значительный потенциал для развития как солнечной, так и гидроэнергетики [1; 2; 6]. В этих регионах действуют программы поощрения, включая налоговые и инвестиционные льготы, способствующие реализации проектов в сфере зелёной энергии.

Для поддержки государственного подхода, Государственный Комитет по Статистике разработал систему из 157 индикаторов, охватывающих такие направления, как эффективность использования ресурсов, состояние природного капитала, экологическое качество жизни, экономическая политика и институциональные аспекты [3]. Эти показатели позволяют более точно отслеживать прогресс в экологической и экономической устойчивости. 2023 год стал важным этапом: рост мощностей ВИЭ (возобновляемые энергии), вовлечение МСП в зелёные технологии и развитие зелёных зон на освобождённых территориях значительно укрепили устойчивость и способствовали экономической диверсификации. Актуализация и совершенствование статистических данных создаёт основу для качественного анализа результатов. В направлении институционализации зелёной экономики были утверждены ключевые стратегические документы. Национальные приоритеты до 2030 года определили экологически чистую среду и «зелёный рост» как важнейшие ориентиры [1]. А стратегия на 2022-2026 годы выделяет развитие ВИЭ и эко-технологий как приоритетные направления трансформации [6]. В фокусе – расширение инвестиций, трансфер технологий и стимулирование инноваций. Однако реализация этих целей сталкивается с институциональными и финансовыми барьерами. Наблюдение за эффективностью исполнения, системность мониторинга и устойчивые модели финансирования нуждаются в доработке [17]. С 2020 года Азербайджан начал формирование зелёных энергетических зон в Карабахе и Восточном Зангезуре как части устойчивого восстановления постконфликтных территорий. Принятые обязательства на COP26 о снижении выбросов углерода на 40% к 2050 году подтверждают приверженность страны глобальным целям устойчивого развития.

В Азербайджане предпринимаются заметные шаги в направлении устойчивого развития, особенно в сфере зелёной энергетики. В их числе:

- Заключение договоров с международными энергетическими компаниями (BP, Masdar, ACWA Power и др.) на реализацию проектов общей мощностью 1,2 ГВт;

- Запланировано внедрение интеллектуальных энергетических сетей и цифровых решений в электроэнергетической инфраструктуре.

Хотя промышленность и транспорт обладают потенциалом для экологической модернизации, переход затруднён рядом факторов. Основу промышленной структуры страны составляет экспорт сырья и нефтехимия, что требует глубокой структурной перестройки. В сфере транспорта экологическая устойчивость сдерживается следующими проблемами: уровень использования экологически чистого транспорта крайне низок; инфраструктура зарядных станций и сервисных сетей недостаточно развита, а фискальные стимулы ограничены. Кроме того, сохраняются институциональные и правовые пробелы:

- Взаимодействие между госорганами (Минэкологии, Минэкономики и Минэнерго) не выходит за рамки проектного уровня и требует усиленной координации.
- На уровне законодательства отсутствует системный подход - нет закона «О зелёной экономике», а действующие нормативные акты не обеспечивают согласованной правовой базы.
- Человеческий капитал в профильных направлениях нуждается в укреплении - в вузах слабо развиты современные учебные программы, ориентированные на зелёные технологии и устойчивое развитие.

В контексте развития зелёной экономики в Азербайджане особенно актуальным остаётся устранение существующих препятствий, связанных с её внедрением, а также с реализацией экологически ориентированной фискальной политики [9]. Для эффективного преодоления указанных проблем необходимо сосредоточить усилия на следующих приоритетных направлениях: формирование методологической основы для использования фискальных механизмов, применяемых в международной практике; расширение научно-исследовательской и прикладной базы в области зелёной экономики и экологического налогообложения; разработка и совершенствование нормативно-правовой базы, обеспечивающей устойчивый переход к экологически ориентированной модели экономики.

Заключение

Несмотря на наличие стратегического подхода и политической воли, на практике для эффективного внедрения зелёной экономики необходимы структурные реформы. Это включает в себя создание комплексной системы управления, укрепление нормативно-правовой и финансовой основы, подготовку кадров и обеспечение межсекторальной координации - что в совокупности станет опорой для устойчивого роста и экологического баланса.

Литературы

1. Азербайджан 2030: Национальные Приоритеты Социально-Экономического Развития. Баку, 2 февраля 2021 г. <https://president.az/az/articles/view/50474>.
2. Государственная Программа Социально-Экономического Развития Регионов Азербайджанской Республики на 2019-2023 годы. Баку, 29 января 2019 г. <https://eqanun.az/framework/41320>.
3. Государственный Комитет Статистики. (2024). Статистические показатели естественного движения населения в Азербайджанской Республике. Баку: 2024. <https://stat.gov.az>.
4. Мамедов Я.А. Современный уровень развития регионов Азербайджанской Республики. Материалы VIII Международной научно-практической конференции (11.05.2023 г., Россия, Махачкала). DOI:10.26159/tsr.2023.8.1.069.
https://www.researchgate.net/publication/375075180_SOVREMENNYJ_UROVEN_RAZVITIA_REGIONOV_AZERBAJDZANSKOJ_RESPUBLIKI.
5. Мамедов Я.А. Основы развития зелёной экономики в Азербайджане. Сборник научных статей IV Международной научно-практической интернет-конференции. Гомель Белорусский Торгово-Экономический Университет Потребительской Кооперации 2023. с.75-79. 31.03.2023.
https://www.researchgate.net/publication/375075111_Osnovy_razvitia_zelenoj_ekonomiki_v_Azerbajdzane.

6. Стратегия Социально-Экономического Развития Азербайджанской Республики на 2022-2026 годы. Баку, 22 июля 2022 г. <https://eqanun.az/framework/50013>.
7. Costanza, R., et al. (1997). The value of the world's ecosystem services and natural capital. *Nature*. <https://www.nature.com/articles/387253a0>.
8. Dasgupta, P. (2021). The Economics of Biodiversity: The Dasgupta Review. HM Treasury. <https://www.gov.uk/government/publications/final-report-the-economics-of-biodiversity-the-dasgupta-review>.
9. Evaluation of the Tax Policy Efficiency Under Uncertainty. Aygun A. Musayeva, Shahzada G. Madatova, Yashar A. Mammadov, Alislam I. Gasimov and Kamala N. Ahadova. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-35249-3_65.
10. European Commission. (2019). The European Green Deal. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
11. OECD. (2022). Green Growth Indicators 2022. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-green-growth-studies_22229523.html.
12. Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). Blueprint for a Green Economy. https://www.researchgate.net/publication/39015804_Blueprint_for_a_Green_Economy
13. Sustainable Development of the Mortgage Market in Azerbaijan: Commercial Risks of Housing Construction, Social Vision, and State Influence. Fuad Ganbarov, Klaudia Smolağ, Rashad Muradov, Konul Aghayeva, Rumella Jafarova and Yashar Mammadov. <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/12/5116>.
14. Sachs, J., et al. (2020). Sustainable Development Report 2020. <https://sdgtransformationcenter.org/reports/sustainable-development-report-2020>
15. UNEP. (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Eradication. <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=126&menu=35>
16. UN ESCAP. (2021). Integrating SDGs into National Planning. <https://e-learning.unescap.org/thematicarea/detail?id=11>.
17. World Bank. (2023). Green Finance and Investment Trends. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099717411212328052/pdf/IDU0d3c2f00d0351404d7c08cc40cd0b621a7d59.pdf>.

Xülasə

Məmmədov Y.Ə.

Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı üçün müasir çağırışlar və prioritetlər

Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı ətraf mühitin mühafizəsi, təbii resurslardan səmərəli istifadə və davamlı inkişaf hədəfləri ilə sıx bağlıdır. Məqalədə bu sahədə mövcud çağırışlar araşdırılır, xüsusilə yaşıl iqtisadiyyata keçidlə bağlı problemlər və onların aradan qaldırılması üçün həyata keçirilməsi vacib olan institusional, texnoloji və hüquqi tədbirlər təhlil olunur. Eyni zamanda, yaşıl iqtisadiyyatın təşviqi istiqamətində strateji yanaşmalar və milli səviyyədə uyğunlaşdırılmalı siyasətlərə dair tövsiyələr təqdim edilir.

Açar sözlər: *yaşıl iqtisadiyyat, strategiya, hüquqi baza, islahat, siyasət*

Summary

Mamedov Y.A.

Modern Challenges and Priorities for the Development of Green Economy in Azerbaijan

The development of the green economy in Azerbaijan is closely linked to environmental protection, efficient use of natural resources, and sustainable development goals. The article examines current challenges, particularly the issues of transitioning to a green economy and the necessary institutional, technological, and legal measures. It also presents strategic approaches and recommendations for aligning relevant policies at the national level.

Key words: *green economy, strategy, legal framework, reform, policy*

ИНИЦИАТИВА ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Мирзазаде Лилия Фирудин Гызы

Национальная Академия наук Институт Философии и Социологии, Баку, Азербайджан
mirzazadehl05@gmail.com

Резюме: «Зеленая экономика» является ведущим направлением XXI века в обеспечении устойчивого развития человечества. В этом процессе современная Азербайджанская Республика, известная как логистический центр нефти и газа, взяла на себя роль инициатора «зеленой энергетики». Это обеспечивает гармоничный баланс между экономическим развитием и окружающей средой, тем самым активизируя интеграцию устойчивых практик с использованием альтернативных источников энергии, что привлекло внимание мирового сообщества во время СОР-29. Опыт Азербайджана позволяет нам снизить нашу зависимость от ископаемого топлива и осуществить переход на возобновляемые источники энергии. Только сократив выбросы углерода и минимизировав наш экологический след, мы можем предотвратить экологическую катастрофу и обеспечить устойчивое развитие мира не только для нынешнего, но и для будущих поколений.

Ключевые слова: зеленая энергетика, устойчивое развитие, баланс, инициатива СОР-29, опыт Азербайджана

Стратегия устойчивого развития Азербайджанской Республики берёт начало с периода освобождения от ограничений советской плановой модели и выстраивания рыночной экономики. Основоположителем Стратегии устойчивого развития является Общенациональный лидер Азербайджана, Президент Гейдар Алиев. Ориентируя Республику на выполнение обязательств, вытекающих из Саммита тысячелетия ООН, состоявшегося в 2000 году, Гейдар Алиев утвердил Государственную программу, направленную на социально-экономическое развитие. [1].

Важная роль в Программе отводилась Зелёной экономике, подразумевающей проникновение её концепции во многие сегменты общества, рост экологической политики и влияние на неё мировых экологических тенденций с акцентом на защиту окружающей среды и негативные внешние эффекты.

В 2015 году Генеральная Ассамблея ООН согласовала Цели устойчивого развития до 2030 года. Незаменимой составляющей этого направления определена зелёная экономика, которую многие теперь называют «инклюзивной».

В качестве ключевой особенности зелёной экономики является поощрение инвестиций в определенные области, также широко называемые зелёными секторами, которые либо восстанавливают и поддерживают природные ресурсы, либо повышают эффективность их использования. Эти инвестиции могут привести, как и любые другие государственные инвестиции, к созданию рабочих мест, получению дохода и развитию новых рынков, но с меньшими выбросами, деградацией ресурсов и загрязнением окружающей среды.

Ильхам Алиев - Президент Азербайджанской Республики активно продолжает стратегию устойчивого развития на перспективу. Так, в настоящее время в каждом секторе экономики действует Дорожная карта, разработанная на краткосрочный период, среднесрочный и долгосрочный (после 2025 года). В Республике развивается не нефтяной сектор. Следуя инновациям, Азербайджан переходит на «зелёную» экономическую модель, обуславливающую, также, прозрачное финансирование и на стимулирование проектов по улучшению социального и экологического ландшафтов. [3; 38]

В Азербайджане рассчитали, что для быстрого сокращения выбросов углерода до 2060 года потребуются инвестиции в размере 44 млрд. долларов, в том числе около 17 млрд. на «зелёное»

финансирование. [3; 39] Республика обеспечивает свое будущее как член международного сообщества, как важный сегмент европейской энергетической безопасности.

Таким образом, концепция зелёной экономики эффективно применяется в Азербайджанской практике. Зелёная экономика Азербайджана, основанная на низком потреблении углерода, эффективном использовании ресурсов и социальной инклюзивности, направлена на снижение экологических рисков, управление экологическим дефицитом и на устойчивое развитие без нанесения вреда окружающей среде.

Азербайджанская стратегия зелёной экономики активизируется желанием достичь роста занятости и доходов за счет инвестиций, которые гарантируют, что инфраструктура и активы позволяют сокращать выбросы углерода и загрязнение, что ещё более повышает эффективность использования энергии и ресурсов, а также сохраняет биоразнообразие.

В 2023 году на пленарном заседании COP28, состоявшемся в Дубае 11 декабря, было принято решение о том, что в течение двух недель столица Азербайджана город Баку в 2024 году станет центром мира и примет около 70-80 тысяч иностранных гостей.

Соответственно, в 2024 году с целью выработки глобальных решений, ориентированных на сохранение планеты, Азербайджан превратился в мировую платформу для обсуждения проблем изменения климата. В период с 11 по 22 ноября в Баку была проведена 29-я сессия Конференции сторон Рамочной конвенции ООН об изменении климата (COP 29). На Конференции было зарегистрировано 72 тысячи участников из 196 стран мира, в том числе 80 президентов, вице-президентов и глав правительств.

Как председатель COP 29 Азербайджан выдвинул 14 инициатив, отражающих связь между климатической деятельностью и Целями устойчивого развития по следующей тематике: «зелёные» энергетические коридоры; хранилища «зелёной» энергии; гармония для климатической устойчивости; чистый водород, снижение метана в органических отходах; «зелёная» цифровая деятельность; «зелёная» экономика. [2]

Создание климатического финансирования было основным приоритетом, создающим условия для действий, его вклад обуславливает выполнение обязательств по удержанию глобального потепления в пределах 1,5 градусов по Цельсию путём всеобщей консолидации.

«Зелёная» экономика важна для всех. То, что происходит в глобальной экономике, может влиять на наши решения, которые мы принимаем, и на устойчивое развитие, к которому мы стремимся. Как подтверждает опыт Азербайджанской Республики, наши решения также могут влиять на то, как работает глобальная экономика. Однако в этом деле необходимо постоянство, время, терпение, устойчивая политика и понимание долгосрочности получения результатов от инвестиционных влияний.

Литературы

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanı. «2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı»nın təsdiq edilməsi haqqında. № 854. Bakı şəhəri, 20 fevral 2003-cü il/Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu” №3, 2003-cü il/<https://e-qanun.az/framework/1954>
2. Азербайджан выдвинул 14 глобальных инициатив в рамках COP 29/<https://cbctv.az/news/113409/azerbaidzan-vydvynul-14-globalnyx-iniciativ-v-ramkax-cop29/2024>, 18 сентября
3. Беюкагакызы Н. «Зелёные» финансы для устойчивости экономики. Region plus. №20, 2024, 1 ноября. С.38-41

Xülasə

Mirzəzadə L.F.

Azərbaycanın davamlı inkişafında yaşıl iqtisadiyyat təşəbbüsü

Bəşəriyyətin davamlı inkişafının təmin edilməsində “yaşıl iqtisadiyyat” XXI əsrin aparıcı istiqamətidir. Bu prosesdə neft-qaz logistika mərkəzi kimi tanınan müasir Azərbaycan Respublikası “Yaşıl Enerji”nin təşəbbüskarı rolunu öz üzərinə götürmüşdür. Bu, iqtisadi inkişaf və ətraf mühit arasında

ahəngdar tarazlığı təmin edir və bununla da COP29 zamanı dünya ictimaiyyətinin diqqətini cəlb edən alternativ enerji mənbələrindən istifadə vasitəsilə davamlı təcrübələrin integrasiyasını gücləndirir. Azərbaycanın təcrübəsi qalıq yanacaqlardan asılılığı azaltmağa və bərpa olunan enerji mənbələrinə keçidi həyata keçirməyə imkan verir. Yalnız karbon emissiyalarını azaltmaqla və ekoloji izi minimuma endirməklə biz ekoloji fəlakətin qarşısını ala və təkcə indiki deyil, həm də gələcək nəsillər üçün dünya üçün davamlı inkişafı təmin edə bilərik.

***Açar sözlər:** yaşıl enerji, davamlı inkişaf, balans, COP-29 təşəbbüsü, Azərbaycan təcrübələri*

Summary

Mirzazade L.F.

Green Economy Initiative in Sustainable Development of Azerbaijan

"Green Economy" in ensuring sustainable development of humanity is the leading direction of the 21st century. In this process, the modern Republic of Azerbaijan, known as an oil and gas logistics center, has taken the role of the initiator of "Green Energy". This ensures a harmonious balance between economic development and the environment, thus activating the integration of sustainable practices using alternative energy sources, which gained the attention of the world community during COP-29. Azerbaijan's experience allows us to reduce our dependence on fossil fuels and make the transition to renewable energy sources. Only by reducing carbon emissions and minimizing our ecological footprint can we prevent an ecological catastrophe and ensure sustainable development for the world not only for the present but also for future generations.

Key words: *green energy, sustainable development, balance, COP-29 initiative, Azerbaijan experience*

YAŞIL İQTİSADİYYATIN SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Abbasova – Zeynalova Nuranə Nazim qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Mingəçevir, Azərbaycan

nurana.abbasova@mdu.edu.az

Xülasə: Müasir dövrdə iqtisadi inkişaf ətraf mühitin qorunması arasında tarazlığın yaradılması dünya ölkələrinin qarşısında duran əsas çağırışlardan biridir. Bu çağırışlar fonunda "yaşıl iqtisadiyyat" anlayışı formalaşmış və geniş vüsət almışdır. Yaşıl iqtisadiyyat – iqtisadi artımın ekoloji dayanıqlıq və sosial ədalət prinsiplərinə əsaslanaraq həyata keçirildiyi bir modeldir. Bu model yalnız dövlətlər üçün deyil, həm də biznes və sahibkarlıq fəaliyyətləri üçün yeni imkanlar və məsuliyyətlər yaradır.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, məşgullük, sahibkarlıq fəaliyyəti, innovasiya, təkrar emal, tullantıların idarə edilməsi

Müasir dövrdə iqtisadi inkişaf yalnız maddi rifahın artırılması ilə ölçülmür. Qlobal istiləşmə, ətraf mühitin çirklənməsi və təbii resursların tükənməsi kimi problemlər fonunda "yaşıl iqtisadiyyat" anlayışı ön plana çıxır. Yaşıl iqtisadiyyat – təbii resurslardan səmərəli istifadə etməklə ətraf mühitə minimum zərər yetirən, ekoloji tarazlığı qoruyaraq dayanıqlı iqtisadi artımı təmin edən iqtisadiyyat modelidir. Bu yanaşma eyni zamanda sahibkarlıq fəaliyyətlərinə də yeni perspektivlər və imkanlar açır.

Yaşıl iqtisadiyyatın sahibkarlıq fəaliyyətinə təsiri bir neçə aspektdən özünü göstərir. İlk növbədə, ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqi və alternativ enerji mənbələrinin istifadəsi, sahibkarlar üçün yeni investisiya sahələrinin yaranmasına səbəb olur. Bu, həm də istehsal proseslərinin optimallaşdırılması və uzunmüddətli xərclərin azaldılması deməkdir. Beləliklə, sahibkarlar həm iqtisadi, həm də sosial məsuliyyət daşıyan biznes modelləri qurmaq imkanına sahib olurlar [1].

İkincisi, yaşıl iqtisadiyyat innovasiya və texnoloji yenilikləri təşviq edir. Bu isə gənc və yaradıcı sahibkarların bazara daxil olmasını asanlaşdırır. Məsələn, tullantıların emalı, bərpa olunan enerji sahəsindəki startaplar, ekoloji məhsulların istehsalı və satışı kimi sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlar cəmiyyətin ekoloji maariflənməsinə və ekoloji məsuliyyətin artmasına da mühüm töhfə verir.

Üçüncüsü, dövlətlər yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərini təşviq etmək üçün müxtəlif güzəştlər və dəstək proqramları tətbiq edirlər. Vergi güzəştləri, ekoloji sertifikatlaşdırma imkanları, startaplara verilən qrantlar və texniki dəstək paketləri sahibkarları ekoloji cəhətdən davamlı layihələrə yönəldir. Bu, iqtisadi inkişaf ilə yanaşı, sosial rifahın və ətraf mühitin qorunmasının da təmin edilməsinə şərait yaradır.

Nəticə etibarilə, yaşıl iqtisadiyyat sahibkarlıq fəaliyyətini təkcə iqtisadi baxımdan deyil, həm də sosial və ekoloji baxımdan daha məsuliyyətli və davamlı şəkildə inkişaf etdirməyə imkan verir. Bu modelin tətbiqi, yalnız gəlir əldə etmək məqsədini deyil, həm də gələcək nəsillərin rifahını nəzərə alan bir sahibkarlıq fəlsəfəsini formalaşdırır. Beləliklə, yaşıl iqtisadiyyat, davamlı inkişafın əsas dayacağı olaraq, yeni nəsil sahibkarların formalaşmasında mühüm rol oynayır [3].

Yaşıl iqtisadiyyat innovasiya, resursların səmərəli istifadəsi, enerji qənaəti, tullantıların azaldılması və ekoloji təmiz istehsal metodlarının tətbiqi ilə xarakterizə olunur. Bu yanaşma özəl sektor üçün həm ekoloji, həm də iqtisadi baxımdan faydalı ola biləcək yeni sahələr açır:

1. Bərpa olunan enerji mənbələri (günəş, külək və s.);
2. Təkrar emal və tullantıların idarə olunması;
3. Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalı;

4. Yaşıl texnologiyaların yaradılması və tətbiqi

Azərbaycan da global ekoloji çağırışlara cavab olaraq yaşıl iqtisadiyyatın inkişafına yönəlmiş siyasət həyata keçirir. "Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" sənədində yaşıl artım xüsusi yer tutur. Bu baxımdan ölkədə aşağıdakı sahələrdə sahibkarlığın inkişafı üçün geniş imkanlar yaranır:

- Alternativ enerji layihələrinin təşviqi;
- Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı;
- Yaşıl tikinti və şəhərsalma;
- E-mobilite və ictimai nəqliyyatda enerji səmərəliliyi

Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı sahibkarlara təbii resursların qorunmasına və onların istifadəsinin daha səmərəli olmasına imkan yaradır. Bu, həmçinin, daha az tullantı və çirklənmə ilə nəticələnir. Yaşıl iqtisadiyyat sahəsindəki yeniliklər və texnologiyalar sahibkarlara yeni iş sahələri açır. Məsələn, bərpa olunan enerji sahəsindəki inkişaf və ekoloji cəhətdən təmiz istehsal metodları sahibkarlığın innovativ inkişafını təmin edir.

Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı həm də sahibkarları sosial məsuliyyətli yanaşmalar tətbiq etməyə təşviq edir. Bu, müştərilərin və investorların yaşıl və ekoloji cəhətdən təmiz məhsul və xidmətlərə olan tələbatını qarşılayır [4].

Dövlətin yaşıl iqtisadiyyata dəstək verən qanunvericilik təşəbbüsləri və subsidiyalar sahibkarlara bu sahədə daha çox investisiya qoymağa və yeni layihələr həyata keçirməyə imkan verir. Buna misal olaraq, bərpa olunan enerji layihələrinə verilən vergi güzəştləri və subsidiyaları göstərmək olar.

Yaşıl iqtisadiyyat beynəlxalq ticarət mühitində də sahibkarlara yeni imkanlar yaradır. Ekoloji cəhətdən təmiz məhsulların ixracı, həmçinin beynəlxalq təşkilatların yaşıl iqtisadiyyat sahəsindəki layihələrində iştirak etmək, sahibkarlar üçün yeni bazarlar açır [2].

Yaşıl iqtisadiyyatın sahibkarlıq fəaliyyətinə təsiri bir çox müsbət imkanlar yaratsa da, bu sahədə müəyyən çətinliklər də mövcuddur. Bunlar əsasən aşağıdakı sahələrdə müşahidə olunur:

- 1) Maliyyə və investisiya çətinlikləri. Yaşıl texnologiyalara keçid üçün sahibkarlar yüksək ilkin investisiyalar tələb edən yeni avadanlıqlar və proseslərə uyğunlaşmalıdırlar.
- 2) Normativ və hüquqi maneələr. Ekoloji standartlara uyğunlaşmaq üçün sahibkarlar əlavə tənzimləmələrə riayət etməli və yeni qaydalara uyğun fəaliyyət göstərməlidirlər.
- 3) Bazarın qeyri-müəyyənliyi. Yaşıl məhsullar və xidmətlər üçün bazar hələ tam formalaşmadığı üçün sahibkarlar müştəri tələbatını proqnozlaşdırmaqda çətinlik çəkə bilərlər.
- 4) İnsan resursları və bacarıqlar. Yaşıl iqtisadiyyata keçid üçün xüsusi bacarıqlara malik işçi qüvvəsi tələb olunur. Bu isə əlavə təlim və kadr hazırlığına ehtiyac yaradır.

Bu çətinliklərə baxmayaraq, yaşıl iqtisadiyyat uzunmüddətli perspektivdə sahibkarlıq üçün yeni imkanlar və dayanıqlı inkişaf yolları təqdim edir [5].

Ədəbiyyat

1. Jackson, T. Prosperity Without Growth: Economics for a Finite Planet. Earthscan, 2009, 289-316 p.
2. Kuznetsova, I. The Green Economy: A New Economic Paradigm, Routledge, 2015, 240c
3. Quliyev, V. Ekologiya və İqtisadiyyat: Yaşıl İqtisadiyyatın Azərbaycan Kontekstində Yeri. Bakı: Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi nəşriyyatı, 2015, 277 s.
4. Məmmədov, E. Azərbaycanın Yaşıl İqtisadiyyat Modeli. Bakı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2016, 340 s.
5. Rzayev, S. Davamlı İnkişaf və Yaşıl İqtisadiyyat. Bakı: İqtisadiyyat Universiteti nəşriyyatı, 2013, 248 s.

Резюме

Аббасова-Зейналова Н.Н.

Влияние зеленой экономики на развитие предпринимательской деятельности

Достижение баланса между экономическим развитием и защитой окружающей среды является одной из главных задач, стоящих перед странами мира в современную эпоху. На фоне этих вызовов сформировалась и приобрела широкую популярность концепция «зеленой экономики». Зеленая экономика — это модель, в которой экономический рост основан на принципах экологической устойчивости и социальной справедливости. Эта модель создает новые возможности и обязанности не только для государств, но и для бизнеса и предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: зеленая экономика, занятость, предпринимательство, инновации, переработка, управление отходами

Summary

Abbasova-Zeynalova N.N.

Impact of the Green Economy on the Development of Entrepreneurial Activity

In modern times, striking a balance between economic development and environmental protection is one of the main challenges facing the countries of the world. Against the background of these challenges, the concept of "green economy" has been formed and has gained wide popularity. Green economy is a model in which economic growth is implemented based on the principles of environmental sustainability and social justice. This model creates new opportunities and responsibilities not only for states, but also for business and entrepreneurial activities.

Key words: green economy, employment, entrepreneurship, innovation, recycling, waste management

TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRDƏ ENERJİ RESURLARININ SƏMƏRƏLİ İDARƏ EDİLMƏSİ VƏ REGIONAL ƏMƏKDAŞLIĞIN ROLU

Əlizadə Elqayıd Bakir oğlu

ADPU-nun Ağcabədi filialı, Ağcabədi, Azərbaycan

Elqayidelizade@mail.ru

Xülasə: Məqalədə Türkdilli dövlətlərdə enerji resurslarının (xüsusilə neft, təbii qaz və bərpa olunan enerji) mövcud vəziyyəti və bu resurslardan səmərəli istifadə problemləri təhlil olunur. Tədqiqat, enerji sahəsindəki mövcud əməkdaşlıq mexanizmləri, regiondaxili layihələr və strateji əməkdaşlıq imkanlarını da araşdırır. Enerji resurslarının səmərəli idarə olunması və iqtisadi əməkdaşlıq məsələləri riyazi modellər və analiz metodları ilə sıx şəkildə bağlılığı göstərilir. Nəticə olaraq, enerji sektorunda daha effektiv idarəetmə üçün inteqrasiya olunmuş regional yanaşmanın vacibliyi vurğulanır.

Açar sözlər: Türkdilli dövlətlər, səmərəli istifadə, əməkdaşlıq, enerji təhlükəsizliyi

Giriş: Türkdilli dövlətlər zəngin enerji resurslarına malik olmaqla yanaşı, onların idarə olunması və iqtisadi inkişafda optimal istifadəsi məsələlərində müxtəlif problemlərlə qarşılaşırlar. XXI əsrin global çağırışları, enerji təhlükəsizliyi və davamlı inkişaf konsepsiyası bu ölkələri daha sıx əməkdaşlığa sövq edir.

1. Enerji Resurslarının Ümumi Mənzərəsi

Türkdilli dövlətlər arasında enerji resurslarının bölgüsü fərqlidir. Məsələn:

- Azərbaycan – neft və təbii qaz ehtiyatları ilə tanınır, enerji ixracatçısıdır.
- Qazaxıstan və Türkmənistan – həm neft, həm də qaz baxımından zəngindir.

▪ Qırğızıstan və Özbəkistan – hidroenerji və bərpa olunan enerji sahəsində potensiala malikdirlər.

Bu müxtəliflik regional əməkdaşlıq üçün imkanlar yaradır.

2. Səmərəli İdarəetmə Problemləri

Əsas problemlər aşağıdakılardır:

- Resursların çıxarılmasında və istifadəsində texnoloji gerilik.
- Transsərhəd infrastrukturun qeyri-kafi səviyyədə olması.
- İqtisadiyyatların neft-qaza əsaslanması (monosektorlu inkişaf).
- Ekoloji problemlər və davamlı inkişaf çağırışları.

3. Regional Əməkdaşlığın İmkanları

Enerji resurslarının səmərəli istifadəsi üçün Türkdilli dövlətlər arasında birgə layihələr və enerji diplomatiyasının gücləndirilməsi zəruridir. Məsələn:

- Transxəzər boru kəməri layihələri
- Orta Dəhliz (Middle Corridor) təşəbbüsləri
- Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində enerji forumları

Bu əməkdaşlıqlar yalnız iqtisadi deyil, həm də geosiyasi sabitlik üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

4. Təvsiyələr və Perspektivlər

✓ Rəqəmsal texnologiyalar və süni intellekt əsasında enerji idarəetməsinə keçid təşviq olunmalıdır.

- ✓ Bərpa olunan enerji mənbələrinə (günəş, külək, hidro) investisiyalar artırılmalıdır.
- ✓ Regional enerji bazarı formalaşdırılmalı, ticarət və tarif sistemləri uyğunlaşdırılmalıdır.
- ✓ Enerji təhsili və tədqiqat sahəsində universitetlərarası əməkdaşlıq genişləndirilməlidir.

Enerji resurslarının səmərəli idarə olunması və iqtisadi əməkdaşlıq məsələləri riyazi modellər və analiz metodları ilə sıx şəkildə bağlıdır. Aşağıda bu əlaqələri konkret başlıqlar altında göstərə bilərik.

1. Optimal resurs paylanması – Riyazi optimallaşdırma

Enerji resurslarının səmərəli istifadəsi üçün riyazi optimallaşdırma modelləri mühüm rol oynayır. Bu modellər, mövcud resursların minimum xərc, maksimum məhsuldarlıq və ekoloji balans prinsipləri əsasında idarə edilməsinə imkan verir. Belə modellər xətti və qeyri-xətti proqramlaşdırma, oyun nəzəriyyəsi və şəbəkə optimallaşdırması kimi metodlarla qurula bilər.

Məsələn, enerji istehsalı sahəsində aşağıdakı optimallaşdırma problemi formalaşdırıla bilər:

$$Z_{min} = c_1x_1 + c_2x_2 + \dots + c_nx_n$$

Məhdudiyyətlərlə:

$$\begin{aligned} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + \dots + a_{1n}x_n &\leq b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + \dots + a_{2n}x_n &\leq b_2 \\ &\dots \\ a_{m1}x_1 + a_{m2}x_2 + \dots + a_{mn}x_n &\leq b_m \\ x_i &\geq 0 \quad (i = 1, 2, \dots, n) \end{aligned}$$

Burada:

- x_i – müxtəlif enerji mənbələrindən istifadə miqdarını,
- c_i – hər bir mənbənin vahid xərcini,
- a_{ij} – resurs sərfiyyat əmsallarını,
- b_j – mövcud resurs həcmələrini ifadə edir.

Bu cür riyazi modellər sayəsində dövlətlər enerji strategiyalarını daha rəşional şəkildə planlaşdırır, resurslardan istifadədə itkiləri azaldır və əməkdaşlıq imkanlarını iqtisadi cəhətdən əsaslandırır.

Enerji resurslarının bölgüsü və istifadəsinin səmərəliliyini artırmaq üçün optimallaşdırma modelləri tətbiq olunur. Məsələn:

- Enerji istehsalının və paylanması xərc minimallaşdırılması
- Resurs ehtiyatlarının maksimum məhsuldarlıqla istifadəsi

- Linear programming (xətti proqramlaşdırma) və nonlinear programming üsulları ilə qərar modelləri qurulur

2. Proqnozlaşdırma və statistik modellər

Enerji istehlakı, ehtiyatların tükənməsi və gələcək tələbatla bağlı statistik metodlar və proqnoz modelləri tətbiq olunur:

- Zaman sıraları analizi (time series analysis)
- Regressiya modelləri (məsələn, enerji istehlakı ilə əhalinin artımı arasındakı əlaqənin qiymətləndirilməsi)
- Sənaye və iqtisadiyyat üzrə enerji təhlili üçün statistik göstəricilər (varians, dispersiya, kovarians və s.)

3. Oyun nəzəriyyəsi və qərar qəbulətmə

Enerji sahəsində əməkdaşlıq və ya rəqabət şəraitində ölkələrin qərarları oyun nəzəriyyəsi ilə modelləşdirilə bilər:

- Məsələn, iki və ya daha çox dövlət arasında resursların paylaşımı problemi
- Nash tarazlığı vasitəsilə sabit əməkdaşlıq strategiyalarının analizi

4. Şəbəkə nəzəriyyəsi və enerji logistikası

- Enerji daşıyıcılarının (məsələn, qaz kəmərləri) optimallaşdırılması üçün qraf nəzəriyyəsi tətbiq olunur.
- Ən qısa yol və ya maksimum axın kimi riyazi modellərlə enerji şəbəkələrinin effektivliyi analiz edilir.

5. Dinamik sistemlər və diferensial tənliklər

- Enerji resurslarının zamanla dəyişməsi dinamik modellərlə və diferensial tənliklərlə ifadə olunur.
- Bu, resursların tükənməsi, bərpa olunması və istifadəsi arasındakı əlaqələri modelləşdirmək üçün istifadə edilir.

Nəticə

Türkdilli dövlətlərdə enerji resurslarının səmərəli istifadəsi yalnız milli strategiyalarla deyil, həm də regional əməkdaşlıq vasitəsilə reallaşa bilər. Müştərək layihələr, texnoloji yeniliklər və siyasi iradə bu sahədə uğurun əsas təminatçısıdır.

Ədəbiyyat

1. Alikhan, B. (2020). Central Asia's Energy Diplomacy. Astana: Regional Integration Press.
2. Əliyev, T. (2019). Azərbaycan və Orta Asiya ölkələri arasında enerji sahəsində əməkdaşlıq. Bakı: Qanun.
3. Sadıqov, R. (2021). Enerji təhlükəsizliyi və Azərbaycan. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.
4. Türk Dövlətləri Təşkilatı (2023). Regional Enerji Əməkdaşlığı Hesabatı. İstanbul.
5. UNECE. (2022). Energy Efficiency Policies in Central Asia. Geneva: United Nations Publication.

Özet

Alizade E.B.

Türkçe konuşan ülkelerde enerji kaynaklarının etkin yönetimi ve bölgesel işbirliğinin rolü

Makalede Türk dilli ülkelerdeki enerji kaynaklarının (özellikle petrol, doğal gaz ve yenilenebilir enerji) mevcut durumu ve bu kaynakların etkin kullanımındaki sorunlar analiz edilmektedir. Çalışmada ayrıca enerji sektöründeki mevcut işbirliği mekanizmaları, bölge içi projeler ve stratejik işbirliği fırsatları da inceleniyor. Enerji kaynaklarının etkin yönetimi ve ekonomik işbirliği konularının matematiksel modeller ve analiz yöntemleriyle yakından ilişkili olduğu gösterilmektedir. Sonuç olarak enerji sektöründe daha etkili yönetim için bütüncül bir bölgesel yaklaşımın önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk dili konuşan devletler, verimli kullanım, işbirliği, enerji güvenliği

Summary

Alizade E.B.

Efficient Management of Energy Resources in Turkic-Speaking Countries and the Role of Regional Cooperation

The article analyzes the current state of energy resources (especially oil, natural gas and renewable energy) in the Turkic-speaking countries and the problems of efficient use of these resources. The study also examines existing cooperation mechanisms in the energy sector, intra-regional projects and strategic cooperation opportunities. The issues of efficient management of energy resources and economic cooperation are shown to be closely related to mathematical models and analysis methods. As a result, the importance of an integrated regional approach for more effective management in the energy sector is emphasized.

Key words: Turkic-speaking states, efficient use, cooperation, energy security

POST-KONFLİKT ƏRAZİLƏRƏ QAYIDIŞIN ƏMƏK BAZARINA TƏSİRLƏRİ: SİSTEM DİNAMİKASI YANAŞMASI

Gülaliyev Mayis Gülalı oğlu

Azərbaycan Texnologiya Universiteti, Gəncə, Azərbaycan

mayis_gulaliyev@yahoo.com

Xülasə: Bu məqalədə işğaldan azad edilmiş ərazilərə yenidən məskunlaşmanın ölkə daxilində əmək bazarına təsiri Sistem Dinamikası yanaşması əsasında tədqiq edilir. Simulyasiya nəticələri göstərir ki, dövlət proqramlarının gücləndirilməsi məşğulluğun sürətlə artmasına, işsizliyin isə qısa müddətdə azalmasına şərait yaradır. Dövlət investisiyaları, təlim proqramları və dərhal məşğulluq imkanları əmək bazarının sabitliyini təmin etməkdə mühüm rol oynayır. Tədqiqatda post-konflikt məskunlaşmanın iqtisadi aspektlərinə dair yeni tövsiyələr irəli sürülür.

Açar sözlər: post-konflikt ərazilər, "Böyük Qayıdış", əmək bazarı, sistem dinamikası, dövlət proqramları, məşğulluq

Giriş

30 il Ermənistanın işğalında olan ərazilərin azad edilməsindən sonra bu ərazilərə qayıdış prosesinə "daxili miqrasiya" kimi yanaşmaq mümkündür. Çünki bu, həm akademik, həm də rəsmi idarəetmə baxımından müvafiq kateqoriyaya aiddir. Belə ki, daxili miqrasiya, bir ölkənin sərhədləri daxilində insanların bir regiondan digərinə daimi və ya uzunmüddətli yaşamaq məqsədilə köç etməsidir [2]. Bu tip miqrasiya urbanizasiya, iş axtarışı, təhsil, təhlükəsizlik və ya dövlət proqramları əsasında baş verə bilər. Azərbaycanın kontekstində İşğaldan azad edilmiş ərazilərə əhəlinin dövlət proqramı çərçivəsində köçürülməsi, bu regionların bərpası və yenidən məskunlaşdırılması məqsədi daşıyır. Belə qayıdış ölkə sərhədləri daxilində baş verir və beynəlxalq miqrasiyadan fərqli olaraq daxili miqrasiya statusu daşıyır. Burada sözgedən 1 milyon insan artıq Azərbaycan vətəndaşlarıdır, lakin müvəqqəti olaraq digər ərazilərdə məskunlaşmışdılar – indi isə doğma və ya yeni ərazilərə köçürülürlər. Elmi ədəbiyyatda bu proses planlaşdırılmış daxili miqrasiya, dövlət tərəfindən yönləndirilən daxili köç, Post-konflikt daxili yenidən məskunlaşdırma, Struktur daxili əhali hərəkəti kimi tədqiq edilib.

Qeyd edək ki, belə miqrasiya forması klassik daxili miqrasiyadan bir qədər fərqlənə bilər, çünki burada məcburi köçkünlərin daimi yaşayış yerinə qayıtması söhbət mövzusudur, lakin bu da daxili

miqrasiyanın bir formasıdır. Biz bu prosesi iqtisadi, sosial və infrastruktur baxımından tədqiq etdiyimizdən “daxili miqrasiya” terminindən istifadə etmək elmi baxımdan daha doğru ola bilər.

Azərbaycan kontekstində belə daxili miqrasiya nəticəsində ölkənin müxtəlif regionlarında məskunlaşan 700 mindən çox insan son 30 ildə müvəqqəti məskunlaşdıqları və iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olduqları ərazilərdən işğaldan azad olan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarına köçürüləcək. Bu iqtisadi rayonlarda yeni iş yerlərinin mühüm hissəsinin aqrar sektorla bağlı olmasına baxmayaraq, ölkənin digər regionlarında əmək bazarında müəyyən dəyişikliklər baş verəcək. Belə ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərə kütləvi şəkildə daxili miqrasiya planlaşdırılması nəticəsində əmək bazarının regional bölgüsünə, sektorlar üzrə tələblərə, ixtisas balansına və işsizlik səviyyəsinə ciddi təsir göstərə bilər. Yeni məskunlaşma zonalarında ictimai xidmətlər, təhsil, səhiyyə və infrastruktur sektorlarında əməyə tələbin artması gözlənilir.

Qeyd edilən problemin tədqiqi müxtəlif metodlarla yerinə yetirilə bilər. Biz öz tədqiqatımızda Sistem Dinamikası (SD) modelləşməsindən istifadə edəcəyik. Çünki bu proses dinamikdir, qarşılıqlı əlaqəlidir və zamanla dəyişən sosial-iqtisadi sistemlərdən ibarətdir. Daxili miqrasiya zamanı əhalinin bölgüsü, əmək qüvvəsinin sektoral bölgüsü, işçi tələbi və təklifi, təlim və kvalifikasiya səviyyəsi, məskunlaşma və xidmət sektorları qarşılıqlı əlaqədə olduğundan SD modelinin tətbiqi daha uyğun hesab edilə bilər.

Tədqiqat zamanı aşağıdakı suallara cavab axtarılır:

1. *Daxili miqrasiya prosesləri ölkənin əmək bazarına necə təsir göstərir?*
2. *İşğaldan azad edilən ərazilərə köçən əhalinin əmək bacarıqları ilə mövcud iş yerləri arasında uyğunluq varmı?*
3. *Əmək təklifi və tələbi arasındakı tarazlıq bu dəyişən mühitdə necə formalaşır?*
4. *Sistem Dinamikası modeli vasitəsilə hansı ssenaridə sosial-iqtisadi sabitlik daha effektiv təmin edilir?*

Ədəbiyyata baxış

Daxili miqrasiya və əmək bazarı münasibətləri artıq bir çox ölkədə tədqiq olunub (Çin, Hindistan, Braziliya, Türkiyə kimi ölkələr). [3] Çin kontekstində göstərmişdir ki, kənddən şəhərə daxili miqrasiya əmək bazarında qeyri-formal sektoru gücləndirir və əməkhaqqı fərqlərini müvəqqəti azaldır. [1] Türkiyədə regionlararası daxili miqrasiyanın işsizlik göstəriciləri ilə əlaqəsini panel data ilə təhlil etmişdir. Miqrasiyanın bəzi bölgələrdə işsizliyi artırdığı, bəzilərinə isə azaltdığı göstərilmişdir. Təsirin istiqaməti regionun məşğulluq imkanları və struktur uyğunluğu ilə bağlıdır. [2] Cənubi Afrika nümunəsində kənd ərazilərinə elektrifikasişmanın daxili miqrasiyanı artırdığı və bunun qadınların məşğulluq səviyyəsinə müsbət təsir etdiyi göstərilmişdir. [4] Hindistanda daxili miqrantların şəhərlərdə daha uyğun işlər tapması üçün sosial şəbəkələrdən istifadəsinin önəmini vurğulayır. [5] dövlət müdaxiləsinin (təlim, güzəştli mənzil, nəqliyyat) daxili miqrasiyanın əmək bazarına müsbət transformasiyaedici təsirini artırdığı qeyd edir. [6] Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiyada daxili miqrasiyanın regionlararası əmək məhsuldarlığını artırdığını, lakin infrastruktur və xidmətlərin qeyri-bərabər paylanması müxtəlif nəticələr doğurduğunu vurğulayır.

Empirik tədqiqatlar göstərir ki, daxili miqrasiya əmək bazarında əməkhaqqı fərqlərini balanslaşdırmaq, işsizlik səviyyəsini dəyişmək və bacarıq uyğunsuzluğunu artırmaq və ya azaltmaq potensialına malikdir. Miqrasiyanın əmək bazarına təsiri bölgənin spesifik xüsusiyyətlərindən, dövlət siyasətindən və iqtisadi strukturdan asılıdır. Sistem Dinamikası yanaşması bu dinamik və qarşılıqlı təsirli prosesləri simulyasiya etməyə imkan verən təməl elmi baza yaradır.

Təəssüf ki, Azərbaycanda bu sahədə həm empirik, həm də simulyasiya əsaslı modellərlə araşdırmalar, demək olar ki, yoxdur.

Metodologiya

Tədqiqat zamanı istifadə edilən SD modelləşməsində “Yığım” olaraq a) Əmək Qüvvəsinin Sayı; b) Məşğul Əhalinin sayı; c) İşsiz Əhalinin sayı; d) Yeni Köçmüş Əhali (Daxili Miqrantlar); e) İxtisaslı Əmək Qüvvəsi; f) Region üzrə Boş İş Yerləri; g) Təlim Almış Şəxslər və sair götürülə bilər.

“Axın” olaraq a) Əmək Bazarına Yeni Daxilolma; b) İşə Qəbul Axını; c) İşdən çıxma Axını; d) Daxili Miqrasiya Axını; e) Təlim və Yenidən İxtisaslaşdırma Axını; f) İxtisaslı Əmək Axını; g) Boş İş Yeri Yaradılması Axını və sair qəbul edilə bilər.

“Əlavə göstəricilər” olaraq, a) Əmək Haqqı Səviyyəsi; b) Miqrasiya Cəlbediciliyi İndeksi (əmək haqqı + xidmətlər + infrastruktur); c) İşsizlik Faizi; d) Təlim Proqramlarının Əhatəliliyi; e) İşə Qəbul Sürəti (Vakansiyaların doldurulma tempi) və sair götürmək olar.

Sadəlik üçün “Yığım” olaraq, ölkə üzrə “Köçkünlərin sayı”, əraziyə “Köçənlərin sayı”, “Məşğulların sayı” və “İşsizlərin sayı” götürə bilərik. “Axınlar” kimi isə “işə qəbul axını”, “köçənlərin axını”, “təlim axını” götürmək olar. “Əlavə göstəricilər” olaraq, “Əmək haqqı səviyyəsi”, “işsizlik səviyyəsi”, “Köçmənin cəlbediciliyi” götürə bilərik.

Modelləşmə və ssenarilər

Bu araşdırmada daxili miqrasiyanın əmək bazarına təsiri Sistem Dinamikası modeli çərçivəsində qiymətləndirilmiş və müxtəlif dövlət proqramı səviyyələrinə əsaslanan ssenarilər üzrə simulyasiya edilmişdir (Sxem 1). Simulyasiya nəticələri böyük köçün əmək bazarında struktur dəyişikliklərə səbəb olduğunu və dövlət müdaxilələrinin bu proseslərdə həlledici rol oynadığını təsdiqləyir.

Tədqiqat zamanı iki əsas ssenari müqayisə edilmişdir: Birincisi, **“Normal Dövlət Proqramı”** ssenarisi. Bu, cari səviyyədə investisiya, təlim proqramları və dərhal məşğulluq imkanlarını nəzərə alır. İkincisi, **“Gücləndirilmiş Dövlət Proqramı”** ssenarisi. Bu, dövlət investisiyalarının, təlim proqramlarının və dərhal məşğulluq tədbirlərinin artırılmasını nəzərdə tutur.

Simulyasiya nəticələrinə əsasən, “Gücləndirilmiş dövlət proqramı” ssenarisində məşğulluq səviyyəsi daha sürətlə artmış, işsizlik səviyyəsi isə daha qısa müddətdə azalmışdır. “Normal proqram şəraitində” məşğulluq artımı və işsizliyin azalması müşahidə edilsə də, bu dəyişikliklərin baş verməsi daha uzun zaman almışdır. Bu nəticələr göstərir ki, böyük köçün fonunda əmək bazarında tarazlığın bərpası üçün dövlət proqramlarının həcmi və effektivliyi həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

Dövlət investisiyaları nəticəsində infrastruktur səviyyəsinin yüksəlməsi və orta əmək haqqının artması regionların miqrasiya cəlbediciliyini artırmış, bu da yenidən məskunlaşma proseslərini stimullaşdırmışdır. Modelin nəticələri göstərir ki, Böyük Köç dalğalarının uğurlu idarə olunması üçün dövlət siyasəti yalnız infrastrukturun bərpasını deyil, həm də əmək bazarı integrasiyası, təlim və məşğulluq imkanlarının artırılmasını hədəf almalıdır.

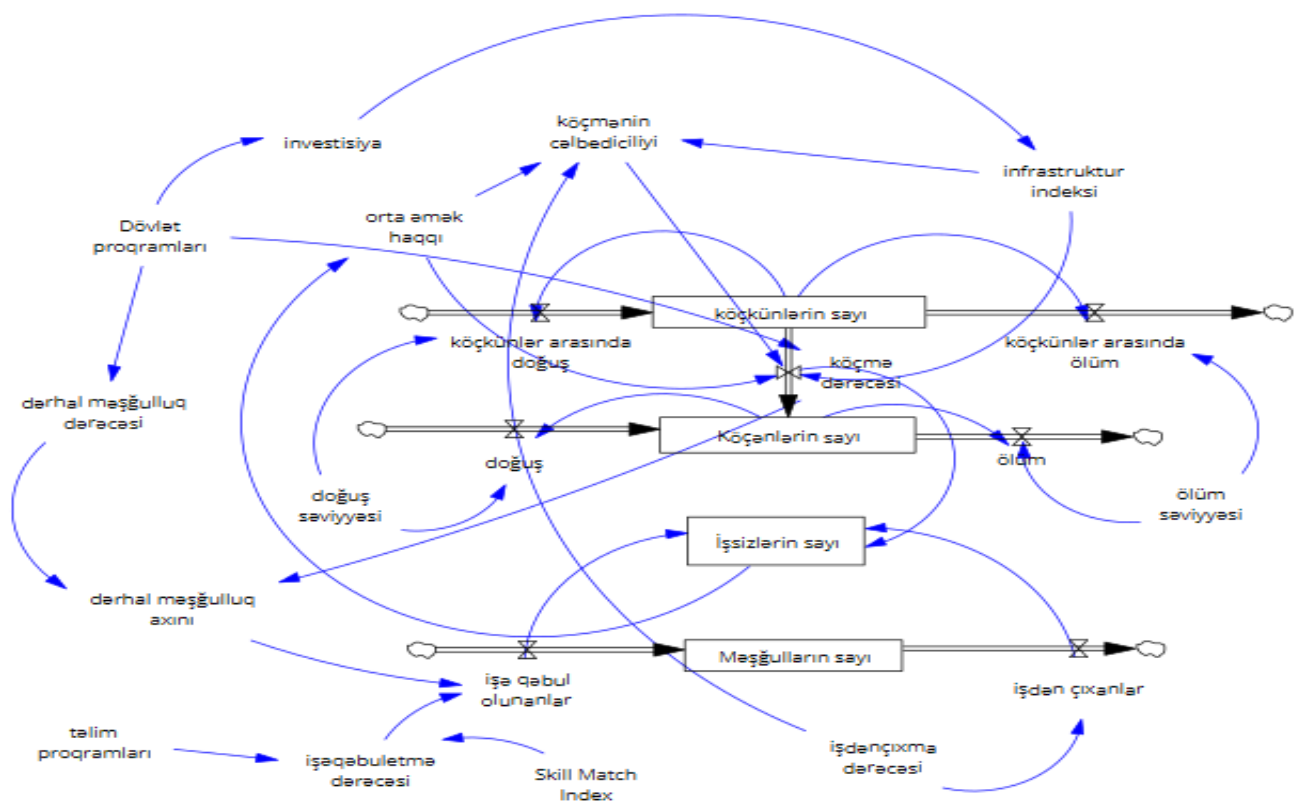
Modelin ssenari simulyasiyası nəticəsində bir neçə mühüm və konkret siyasət tövsiyələri formalaşdırılmışdır. Birincisi Dövlət İnvestisiyalarının Artırılması vacibdir. İctimai infrastruktur layihələrinə (yollar, kommunal xidmətlər, səhiyyə və təhsil infrastrukturunu) investisiyalar artırılmalıdır. İnfrastrukturun inkişafı regional cəlbediciliyi artırır və əhalinin məskunlaşmasını asanlaşdırır.

İkincisi Dərhal Məşğulluq İmkanlarının Yaradılması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Əhalinin köçürülməsi ilə bağlı regionlarda sürətli iş yerləri yaratmaq üçün qısa müddətli proqramlar (məsələn, tikinti, kənd təsərrüfatı və xidmət sektorunda müvəqqəti məşğulluq təşviqi) təşkil olunmalıdır. Köçmüş əhalinin dərhal işə cəlbə sosial-iqtisadi sabilliyi təmin edir və işsizlik dalğasının qarşısını alır.

Üçüncüsü, Təlim və Bacarıq Yüksəltmə Proqramlarının Genişləndirilməsi post-konflikt ərazilərdə dayanıqlı işsizlikə bağlı iqtisadi zəmini gücləndirir. Bu məqsədlə peşə təhsili və bacarıq artırma kursları təşviq olunmalıdır. Müxtəlif sahələrdə yaradılan iş yerləri üçün bacarıq uyğunluğu artırıldıqca işə qəbul sürəti yüksəlir və əmək bazarına integrasiya asanlaşır.

Dördüncüsü, post-konflikt ərazilərə köçün uğurlu olması üçün bu ərazilərdə çalışan məşğulların əmək haqqı səviyyəsi yüksək olmalı və əmək bazarının cəlbediciliyinin artırılmalıdır. Əmək bazarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün minimum əmək haqqı standartları və işçi hüquqlarının qorunması tədbirləri görülməlidir.

Beşincisi, dövlət proqramlarının dinamik idarə edilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, dövlət proqramları sabit şəkildə deyil, Böyük Köçün və əmək bazarının real dəyişikliklərinə uyğun dinamik olaraq yenilənməlidir. Aylıq və ya illik monitoring mexanizmləri tətbiq edilməlidir.

Sxem 1. Post-konflikt ərazilərdə məskunlaşmanın əmək bazarına təsirlərinin SD modelləşməsi

Qeyd edək ki, qurulan SD modeli post-konflikt ərazilərə Böyük Köç zamanı əmək bazarına olan bütün təsirləri nəzərə almayıb. Məsələn, bu tədqiqatın əsas məhdudiyyəti əmək bazarının sektorlar üzrə bölgüsünün (məsələn, sənaye, xidmət, kənd təsərrüfatı) modelə daxil edilməməsidir. Gələcək tədqiqatlarda sektorlararası əmək axınları, regionlararası bacarıq uyğunluğu fərqləri, dövlət subsidiyalarının təsir mexanizmləri kimi faktorlar nəzərə alınaraq daha detallı modellər qurula bilər.

Ədəbiyyat

1. Akgüngör, S., & Huseyin, A. (2020). Internal migration and regional labor market interactions: Evidence from Turkey. *Regional Studies*, 54(2), 193–207. <https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1591402>.
2. Dinkelman, T. (2011). The effects of rural electrification on employment: New evidence from South Africa. *American Economic Review*, 101(7), 3078–3108.
3. Liu, Y., Song, Y., & Andersen, H. T. (2015). Internal migration and regional labor markets in China: A spatial panel data analysis. *Population, Space and Place*, 21(4), 341–356.
4. Munshi, K., & Rosenzweig, M. (2016). Networks and misallocation: Insurance, migration, and the rural-urban wage gap. *American Economic Review*, 106(1), 46–98.
5. OECD (2021). Internal Migration in OECD Countries: Patterns, Drivers and Policy Responses.
6. World Bank (2020). Addressing Regional Disparities: Internal Migration in Europe and Central Asia.

Резюме

Гюльалиев М.Г.

Возвращение на постконфликтные территории и его влияние на рынок труда: подход системной динамики

В данной статье исследуется влияние постконфликтного переселения на освобожденные территории на национальный рынок труда с использованием подхода системной динамики.

Результаты моделирования показывают, что усиление государственных программ способствует более быстрому росту занятости и снижению уровня безработицы. Государственные инвестиции, программы профессиональной подготовки и возможности немедленного трудоустройства играют важную роль в стабилизации рынка труда. Исследование предлагает новые рекомендации по экономическим аспектам постконфликтного переселения.

Ключевые слова: *постконфликтные территории, Великое Возвращение, рынок труда, системная динамика, государственные программы, занятость*

Summary

Gulaliyev M.G.

The Impact of Return to Post-Conflict Territories on the Labor Market: a System Dynamics Approach

This paper examines the impact of post-conflict resettlement to liberated territories on the national labor market using a System Dynamics approach. Simulation results show that strengthening government programs accelerates employment growth and reduces unemployment more quickly. Public investments, training programs, and immediate employment opportunities play a crucial role in stabilizing the labor market. The study offers new policy recommendations regarding the economic aspects of post-conflict resettlement.

Key words: *post-conflict territories, Great Comeback, labor market, system dynamics, government programs, employment*

DAVAMLI İNKİŞAFIN TƏMİNATINDA YAŞIL İQTİSADİYYATIN ROLU

Hacıyeva Nüşabə Aslan qızı

Azərbaycan Texnologiya Universiteti, Gəncə, Azərbaycan

n.haciyeva@atu.edu.az

Məmmədova Aysən Viladdin qızı

Azərbaycan Texnologiya Universiteti, Gəncə, Azərbaycan

a.memmedova@atu.edu.az

Xülasə: *Davamlı inkişafın təmin olunması məqsədilə yaşıl texnologiyaların, bərpa olunan enerji mənbələrinin və ekoloji standartların iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində tətbiqi artmaqdadır. Bu prosesin Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyəti böyükdür, çünki təbii ehtiyatlara dayanan iqtisadiyyat modelindən çoxsektorlu, ekoloji cəhətdən səmərəli bir iqtisadi modelə keçid vacibdir. Ekoloji siyasətin iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərə biləcəyi məqamlar arasında enerjiyə qənaət, tullantıların təkrar emalı, ekoloji təmiz nəqliyyat və kənd təsərrüfatında ekoloji üsulların tətbiqi yer alır.*

Açar sözlər: *yaşıl enerji, emissiya, ekosistem, yaşıl iqtisadiyyat, yaşıl layihə*

İqtisadiyyatın ekoloji siyasətə təsiri ətraf mühitin qorunması və davamlı inkişaf üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda iqtisadi inkişaf prosesində ətraf mühitin qorunması və resursların davamlı istifadəsi prioritet kimi götürülmüşdür. Yaşıl texnologiyaların və bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi ətraf mühitin çirklənməsini azaltmaq və iqtisadi inkişafı dayanıqlı şəkildə təmin etmək üçün vacibdir.

Qloballaşan dünyada iqtisadi inkişaf və ekoloji tarazlığın qorunması arasında balansın yaradılması aktualıq kəsb edir. Azərbaycanda iqtisadiyyatın ekoloji siyasətə təsiri, xüsusilə də qeyri-neft sektorunun inkişafı və davamlı iqtisadi böyümə məqsədləri baxımından əhəmiyyətlidir. Neft və qaz sektoruna olan asılılığın azaldılması və daha ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqi ilə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ölkənin

ekoloji siyasətinin əsas məqsədlərindən biridir. Bu səbəbdən, ekoloji siyasətin iqtisadi inkişafa təsirinin öyrənilməsi, iqtisadi və ekoloji davamlılığı təmin etmək baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır [3, s.102-105].

Qlobal enerji böhranı təmiz və təhlükəsiz enerji mənbələrinə keçidin vacibliyini bir daha ön plana çıxarmışdır. Müasir dövrdə davamlı enerji strategiyaları yalnız ətraf mühitin qorunmasını deyil, həm də iqtisadi dayanıqlılığı təmin edir. Bu səbəbdən, bir çox dövlətlər üçün mövcud enerji keçidinin sürəti və istiqaməti, yaşıl və davamlı inkişaf üçün yeni strategiyalar və siyasətlər müəyyən etmək baxımından əhəmiyyətli bir dönüş nöqtəsi yaradır. Azərbaycan Respublikası da bu strateji yoldan kənarda qalmayaraq, özünün yaşıl enerji siyasətini qurmuş və davamlı enerji gələcəyinə nail olmaq üçün ciddi addımlar atmaqdadır. Azərbaycan hökumətinin əsas məqsədlərindən biri ölkəni "yaşıl enerji mərkəzi" kimi inkişaf etdirməkdir ki, bu da Azərbaycanın enerji siyasətinin mühüm bir parçasını təşkil edir. Hazırda ölkə yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf prosesinə güclü təməllər üzərində start verib və bu sahədə dayanıqlı inkişaf strategiyasını gerçəkləşdirməkdədir [1, s.97-114].

Azərbaycanın müxtəlif bölgələri, o cümlədən Qarabağ, Şərqi Zəngəzur və Naxçıvan Muxtar Respublikası "yaşıl enerji zonası" olaraq təyin edilib. Bu bölgələrdə bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsi həm iqtisadi, həm də ekoloji cəhətdən böyük potensiala malikdir. Bu zonalar yalnız ölkə iqtisadiyyatına töhfə vermək deyil, həm də ətraf mühitin qorunmasını təmin etmək və iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizədə effektiv addımlar atmaq üçün mühüm bir potensiala sahibdir. Azərbaycanın yaşıl enerji təşəbbüsləri ətraf mühitin qorunması və ekoloji tarazlığın saxlanılmasına yönəlib, çünki ölkə gələcək nəsillərə daha yaşıl və sağlam bir mühit buraxmağı prioritet hesab edir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramının (UNEP) müəyyən etdiyi yaşıl iqtisadiyyat anlayışına əsasən, bu, aşağı karbon emissiyalı, resursların səmərəli istifadə olunduğu və sosial cəhətdən inklüziv iqtisadiyyat deməkdir. Yaşıl iqtisadiyyatda gəlirlərin və məşğulluğun artırılması, iqtisadi fəaliyyətlərin inkişaf etdirilməsi vasitəsilə karbon emissiyalarının azaldılması və çirklənmənin qarşısının alınması əsas məqsədlərdir. Bu cür iqtisadiyyata keçid üçün həm dövlət, həm də özəl sektor tərəfindən bərpa olunan enerji, enerji səmərəliliyi, biomüxtəlifliyin qorunması və ekosistem xidmətlərinin davamlı inkişafına investisiyalar tələb olunur. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında dayanıqlı enerji siyasəti əvəzsiz bir rola malikdir. Enerji səmərəliliyi və bərpa olunan enerji mənbələri yaşıl iqtisadiyyatın əsas "əkil sütunları" kimi qeyd edilir, çünki məhz bu iki amil dayanıqlı inkişafı dəstəkləyən əsas elementlərdir.

2022-ci ilin iyul ayında Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı (Aİ) arasında enerji səmərəliliyi və bərpa olunan enerji mənbələri sahəsində əməkdaşlıq üçün yeni bir mərhələ baş tutub. Tərəflər arasında "Enerji sahəsində Strateji Tərəfdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu" imzalanıb ki, bu da Azərbaycanın Avropanın enerji təhlükəsizliyinə verdiyi töhfələri artırmaqla yanaşı, ekoloji təhlükəsizlik və Paris Sazişinin məqsədlərinə çatmaq üçün ortaq bir yol xəritəsi müəyyən edir. Avropa Komissiyasının prezidenti Ursula fon der Leyenin vurğuladığı kimi: "Azərbaycan və Aİ, enerji səmərəliliyi və təmiz enerji sahəsində uzunmüddətli tərəfdaşlıq qurmaqla, Paris Sazişinin hədəflərinə nail olmaq üçün mühüm bir addım atırlar." Bu strateji əməkdaşlıq, Azərbaycanın yaşıl enerji sahəsindəki səylərini beynəlxalq səviyyədə dəstəkləyərək, ölkəni enerji sektorunda dayanıqlı və təmiz texnologiyalara investisiyaların artırılmasında lider mövqeyə gətirməkdədir [2, s.441-446].

Azərbaycanın iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə öhdəliklərini nümayiş etdirməsi və istixana qazı (İQ) emissiyalarının azaldılmasına dair Paris Sazişini imzalaması bu sahədə atılan mühüm addımlardan biridir. Paris Sazişi çərçivəsində ölkə 2030-cu ilə qədər İQ emissiyalarını 35%-ə qədər, 2050-ci ilə qədər isə 40%-ə qədər azaltmağı hədəfləyir. Bu məqsədə nail olmaq üçün Azərbaycan bərpa olunan enerji sektorunun inkişafına artıq güclü şəkildə başlayıb və xüsusilə günəş və külək enerjisindən elektrik istehsalı üçün əlverişli iqlim şəraitinə malikdir. Külək enerjisi istehsalı üçün, xüsusilə Abşeron yarımadasında və Xəzər dənizi sahillərində, əlverişli şərait mövcuddur. Ümumilikdə, Azərbaycanın bərpa olunan enerji mənbələrinin texniki potensialı quruda 135 GW və dənizdə isə 157 GW təşkil edir ki, bu da enerji keçidi və davamlı iqtisadi inkişaf üçün böyük potensialdır.

2023-cü il Azərbaycanın bərpa olunan enerji sahəsində əhəmiyyətli bir mərhələ oldu və Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə 230 MVt-lıq Qaradağ Günəş PV zavodu açıldı. Açılış mərasimində Prezident İlham Əliyev qeyd etdi ki, “Bu gün qürur duyuruq ki, nisbətən qısa bir müddətdə, təxminən bir il yarım ərzində Abşeron yarımadasının bu boş ərazisi yaşıl enerjinin mənbəyinə çevrildi. Bu, əlamətdar nailiyyətdir.” Bu layihə Azərbaycanın həm yerli enerji tələbatını ödəmək, həm də global iqlim məqsədlərinə töhfə vermək üçün yaşıl enerji mənbələrini inkişaf etdirməyə dair təşəbbüsünü göstərir. Azərbaycan həmçinin bərpa olunan enerji sahəsində ACWA Power (Səudiyyə Ərəbistanı), Masdar (BƏƏ), BP (Böyük Britaniya) və TEPSCO (Yaponiya) kimi mühüm beynəlxalq enerji şirkətləri ilə əməkdaşlıq edir.

Yaşıl enerjiyə olan tələbatın artmasına cavab olaraq Azərbaycan 2022-ci və 2023-cü illərdə bərpa olunan enerji layihələrini sürətləndirdi. Masdar Azərbaycanda 1 GW-lıq günəş və qurudakı külək enerji layihələrinin inkişafına dair strateji müqavilələr imzalayıb və bu layihə ölkədə nəzərdə tutulan 10 GW-lıq geniş layihə portfelinin birinci mərhələsini təşkil edir. Bundan əlavə, ACWA Power Azərbaycan Energetika Nazirliyi ilə 1 GW-lıq qurudakı və 1.5 GW-lıq dənizdəki külək elektrik stansiyalarını enerji saxlama imkanı ilə inkişaf etdirmək üçün sazişlər imzalayıb. Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) ilə birlikdə aparılan tədqiqatlar da bərpa olunan enerji və yaşıl hidrogen istehsalına yönəlib. Azərbaycanın uzunmüddətli məqsədi 2030-cu ilə qədər ölkənin ümumi enerji gücündə bərpa olunan enerjinin payını 30%-ə çatdırmaqdır. Bu layihələr Azərbaycanın təmiz enerji məqsədlərinə çatmasına və global enerji bazarında dayanıqlı iştirakına töhfə verəcəkdir [4].

Azərbaycan həmçinin Gürcüstan, Rumıniya və Macarıstan ilə birgə beynəlxalq yaşıl enerji layihələrində iştirak edir. Belə layihələrdən biri də Qara dəniz altından Cənubi Qafqazdan Avropaya yaşıl enerjini təmin edəcək təxminən 1200 km uzunluğunda sualtı elektrik kabelidir. Bu “Yaşıl Enerji Dəhlizi” layihəsi Cənubi Qafqaz regionunun Cənub-Şərqi Avropa ilə əlaqəsini təmin etməklə yaşıl enerjinin gələcəkdə Mərkəzi Asiya ölkələrindən Avropaya çatdırılmasını dəstəkləyəcək. Prezident İlham Əliyev bir sosial media paylaşımında Azərbaycanın iqlim tədbirlərinə və dayanıqlı inkişafa olan sadıqlığını vurğulayaraq qeyd edib ki, “Azərbaycan global iqlim tədbirlərini ardıcıl şəkildə dəstəkləyir və müxtəlif enerji səmərəliliyi tədbirləri həyata keçirir. Təmiz mühit və yaşıl inkişaf milli prioritetlərimiz sırasındadır. Bərpa olunan enerji Azərbaycanda böyük sürətlə inkişaf edir.” Bu layihə Azərbaycanın etibarlı enerji tərəfdaşı və global iqlim hədəflərinə proaktiv töhfə verən ölkə rolunu nümayiş etdirir.

Ətraf mühitin qorunmasına və iqlim tədbirlərinə dair Azərbaycan hökumətinin qətiyyətini nümayiş etdirmək məqsədilə 2024-cü il Prezident Sərəncamı ilə “Yaşıl Dünya Həmrəyliyi İli” elan edildi. Bu qərar Azərbaycanın yaşıl iqtisadiyyatın inkişafına və global istiləşməyə qarşı mübarizəyə sadıqlığını göstərdi. Ölkə həmçinin bir neçə Şərqi Avropa ölkəsindən dəstək alaraq BMT-nin İqlim Dəyişiklikləri üzrə Çərçivə Konvensiyası üzrə Tərəflərin Konfransı (COP29)-ni Bakıda keçirmək hüququnu qazandı. Bu, Cənubi Qafqazda ilk dəfə keçirilən COP konfransı olmaqla, Azərbaycanın iqlim təşəbbüslərini və digər regional ekoloji məsələləri vurğulamaq üçün mühüm bir platforma oldu. Qarabağ müharibəsindən sonra ətraf mühitin çirklənməsi və minalarla bağlı məsələlərdən əziyyət çəkən bir ölkə kimi Azərbaycanın COP29 İqlim Dəyişiklikləri üzrə Konfransına ev sahibliyi etməsi müharibənin ekoloji təhdidləri və minaların təhlükəsi kimi vacib mövzuların global gündəmə gətirilməsinə şərait yaratdı.

Nəticə olaraq, Azərbaycanın bərpa olunan enerji inkişafına və beynəlxalq iqlim əməkdaşlığına dair strateji fokuslanması onun davamlı gələcək üçün öhdəliyini vurğulayır. Ölkə öz tərəfdaşlığı, iddialı enerji hədəfləri və regional yaşıl layihələr vasitəsilə global aşağı karbonlu iqtisadiyyata keçidə töhfə verməyə, iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizəyə və Paris Sazişinin həyata keçirilməsinə aktiv şəkildə dəstək verməyə hazırdır.

Ədəbiyyat

1. Guliyeva, A., Rzayeva, U., & Guliyeva, G. (2018). The impact of worldwide governance indicators on renewable energy production in Caspian Sea countries. *International Journal of Energy, Environment and Economics*, 26(2), 97-114.

2. Hamidova, L., Huseynov, A., & Samedova, E. (2022). Challenges in implementing renewable energy sources in Azerbaijan. International Journal of Energy Economics and Policy, Econjournals, 12(6), 441-446.

3. Qasımlı, V.Ə. (2014) Yaşıl inkişaf: enerji səmərəliliyi və alternativ mənbələr. / V.Qasımlı, Z.Vəliyev, M.Hümbətov, Ş.Hacıyev, G.Nəsibova // Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi. 144 s.

4. <https://www.economy.com>

Резюме

Гаджиева Н. А., Мамедова А. В.

Роль зеленой экономики в обеспечении устойчивого развития

Применение зеленых технологий, возобновляемых источников энергии и экологических стандартов в различных секторах экономики расширяется в целях обеспечения устойчивого развития. Этот процесс имеет большое значение для экономики Азербайджана, поскольку необходим переход от экономической модели, основанной на природных ресурсах, к многоотраслевой, экологически чистой экономической модели. К сферам, где экологическая политика может оказать положительное влияние на экономическое развитие, относятся энергосбережение, переработка отходов, экологически чистый транспорт и применение экологически чистых методов в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: зеленая энергия, выбросы, экосистема, зеленая экономика, зеленый проект

Summary

Hajiyeva N.A., Mammadova A.V.

The Role of Green Economy in Ensuring Sustainable Development

In order to ensure sustainable development, the application of green technologies, renewable energy sources and environmental standards in various sectors of the economy is increasing. This process is of great importance for the Azerbaijani economy, since the transition from an economic model based on natural resources to a multi-sector, environmentally friendly economic model is important. Among the points where environmental policy can have a positive impact on economic development are energy saving, waste recycling, environmentally friendly transport and the application of ecological methods in agriculture.

Key words: green energy, emissions, ecosystem, green economy, green project

QARABAĞ İQTİSADİ RAYONUNDA YAŞIL İQTİSADİYYATIN STRATEJİ DAYANIQLIĞA İNTERQASIYASI PROSESİNDƏ HİDROPONİK ƏKİNCİLİK SİSTEMLƏRİNİN TƏTBİQİ İMKANLARI

İsgəndərov Murad Nuhbala oğlu

Qarabağ Universiteti, Xankəndi, Azərbaycan

murad.isgandarov@karabakh.edu.az

Xülasə: Qarabağ iqtisadi rayonunun bərpası və dayanıqlı inkişafı fonunda yaşıl iqtisadiyyat modelinin tətbiqi zərurəti artmaqdadır. Bu məqalədə hidroponik sistemlərin – xüsusilə torpaqsız kənd təsərrüfatı texnologiyalarının – Qarabağda tətbiq potensialı təhlil olunur. Yaşıl iqtisadiyyatın əsas prinsiplərinə uyğun olaraq, hidroponik sistemlər suya qənaət, məhsuldarlığın artırılması, ətraf mühitə təsirin azaldılması və kənd yerlərində məşğulluğun stimullaşdırılması kimi üstünlüklərə malikdir. Məqalədə mövcud resurslar, risklər və dövlət siyasəti çərçivəsində bu sistemlərin regiona integrasiyası imkanları qiymətləndirilmişdir.

Açar sözlər: Qarabağ, yaşıl iqtisadiyyat, hidroponika, kənd təsərrüfatı, dayanıqlı inkişaf, su resursları, innovasiya

1. Giriş

Yaşıl iqtisadiyyat — ətraf mühitin mühafizəsini iqtisadi inkişafı ilə uzlaşdıran, az karbon emissiyalı, resurslara qənaət edən və sosial cəhətdən inklüziv yanaşmadır (UNEP, 2011). Qarabağ iqtisadi rayonunun post-münaqişə dövründə yenidən qurulması və dayanıqlı iqtisadi modelin formalaşdırılması bu yanaşmanın tətbiqini zəruri edir. Ənənəvi kənd təsərrüfatı metodlarının resurs israfına və torpaq degradasiyasına səbəb olduğu bir şəraitdə, alternativ becərmə texnologiyaları — xüsusilə hidroponik sistemlər — strateji həll yolu kimi ön plana çıxır.

2. Qarabağda yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi zərurəti

Qarabağ iqtisadi rayonunda su ehtiyatlarının məhdudluğu, torpaq örtüyünün yüksək dərəcədə şoranlaşması, iqlim dəyişikliklərinə qarşı yüksək həssaslıq və əhalinin kənd təsərrüfatı sektorunda məşğulluğunun azalması region üçün ciddi çağırışlar yaradır (İsgəndərov, 2024). Bu problemlər ətraf mühitin degradasiyası ilə yanaşı, ərzaq təhlükəsizliyi və sosial rifah baxımından da strateji risklər doğurur. Xüsusilə su resurslarının qeyri-bərabər paylanması və mövcud mənbələrin iqlim dəyişiklikləri fonunda azalması ənənəvi kənd təsərrüfatı üsullarının davamlılığını sual altına alır.

Belə bir şəraitdə yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası Qarabağ üçün yalnız ekoloji baxımdan deyil, həm də sosial və iqtisadi baxımdan rəşional alternativ kimi çıxış edir. Yaşıl iqtisadiyyat yanaşması kənd təsərrüfatının texnoloji transformasiyasını — yəni resurs-effektiv, aşağı karbonlu və innovativ texnologiyalarla təchiz olunmuş istehsal sistemlərinə keçidi — zəruri edir. Bu keçid yalnız məhsuldarlığın artırılması və resurslara qənaətlə nəticələnir, eyni zamanda kənd yerlərində dayanıqlı məşğulluğun formalaşmasına və regionun iqtisadi potensialının tam şəkildə reallaşmasına şərait yaradır (UNEP, 2011).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının bərpasına dair strateji sənədlərində də qeyd olunduğu kimi, təmiz enerji mənbələrindən istifadə, su resurslarının səmərəli idarə olunması, biomüxtəlifliyin qorunması və yerli istehsalın gücləndirilməsi bu regionda sosial-iqtisadi dirçəlişin əsas prioritetlərindəndir (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2021). Bu yanaşma hidroponik kimi ekoloji və texnoloji cəhətdən üstün sistemlərin tətbiqi üçün əlverişli zəmin yaradır və dövlət siyasətinin strateji məqsədləri ilə üst-üstə düşür (Aqrar Siyasət Komitəsi, 2023).

3. Hidroponik sistemlərin mahiyyəti və üstünlükləri

Hidroponika — ənənəvi torpaq əsaslı becərmə üsullarından fərqli olaraq, bitkilərin torpaqsız, qida maddələri ilə zənginləşdirilmiş su məhlulları vasitəsilə yetişdirilməsi texnologiyasıdır. Bu sistemdə bitkilərin kök sistemi birbaşa olaraq qida elementləri ilə zəngin olan sulu mühitə yerləşdirilir ki, bu da onların daha sürətli və sağlam inkişafını təmin edir (Resh, 2013). Hidroponik sistemlər müasir kənd təsərrüfatı texnologiyaları arasında ən perspektivli istiqamətlərdən biri hesab olunur, çünki onlar daha az resursla daha yüksək məhsuldarlıq və dayanıqlılıq vəd edir.

Bu texnologiyanın ən mühüm üstünlüklərindən biri **suya qənaət** potensialıdır. Ənənəvi torpaq əsaslı becərmə ilə müqayisədə hidroponik sistemlərdə su istifadəsi 70-90% arasında azala bilər (Jones, 2016). Su dövrünü qapalı sistemdə həyata keçirildiyi üçün israf minimal səviyyəyə enir və bu, xüsusilə su ehtiyatları məhdud olan regionlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qarabağ iqtisadi rayonunda su çatışmazlığının ciddi problem olduğu nəzərə alınırsa, hidroponik sistemlərin tətbiqi bu sahədə dayanıqlı həll mexanizmi kimi çıxış edə bilər.

İkinci əhəmiyyətli üstünlük **məhsuldarlığın əhəmiyyətli dərəcədə artırılmasıdır**. Hidroponik sistemlərdə qida maddələrinin dəqiq tənzimlənməsi və bitkilərin optimal şəraitdə böyüməsi nəticəsində məhsuldarlıq ənənəvi üsullarla müqayisədə 2-3 dəfə daha yüksək olur (Treftz & Omaye, 2015). Bundan

əlavə, torpaqla təmas olmadığı üçün **torpaq mənşəli xəstəliklərin və zərərvericilərin qarşısı alınır**, bu isə pestisidlərdən istifadəni minimuma endirir və ekoloji təmiz məhsul istehsalına imkan verir.

Hidroponik sistemlər həm də **il ərzində bir neçə dəfə məhsul yığımı** üçün şərait yaradır. İstixana şəraitində və ya süni işıqlandırma ilə təchiz olunmuş mühitdə bu sistemlər fasiləsiz istehsalı imkan verir, bu da ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynaya bilər (Brescia, 2020). Eyni zamanda, bu texnologiyalar həm **şəhər**, həm də **kənd mühitində** uğurla tətbiq oluna bilər. Şaquli təsərrüfatlar, konteyner istixanalar və modul əsaslı sistemlər şəhərlərdə qida istehsalının lokallaşdırılmasına şərait yaradır, kənd yerlərində isə torpaqdan və iqlimdən asılılığı azaldır.

Xüsusilə Qarabağ iqtisadi rayonu kontekstində bu texnologiyanın tətbiqi strateji əhəmiyyət daşıyır. Bölgədə torpaq örtüyünün bir hissəsinin şoranlaşması və iqlim dəyişikliklərinə bağlı olaraq yağıntı rejiminin qeyri-sabitliyi, su ehtiyatlarına çıxışın məhdudluğu, eləcə də kənd təsərrüfatının bərpasına ehtiyac hidroponik sistemləri ərazidə səmərəli və dayanıqlı alternativə çevirir (İsgəndərov, 2024).

4. Qarabağda hidroponik sistemlərin tətbiqi imkanları

4.1. Ekoloji şərait

Şoran torpaqlar və quraqlığa meyilli Aran relyefi hidroponikanı daha səmərəli edir. Yaşıl enerji ilə integrasiya edilən istixanalar (məsələn, günəş panelləri ilə dəstəklənmiş sistemlər) həm enerji, həm də ətraf mühit baxımından üstünlük yaradır.

4.2. Texniki imkanlar

Qarabağ Universiteti və Aqrar İnnovasiya Mərkəzi kimi qurumlar vasitəsilə bu texnologiyaların yayılması mümkündür. Eyni zamanda, Aqropark layihələri və kənd təsərrüfatı texnoparklarının yaradılması perspektivlidir (Azərbaycan Respublikasının Aqrar Siyasət Komitəsi, 2023).

4.3. İnsan kapitalı və məşğulluq

Hidroponik sistemlərin idarəsi üçün ixtisaslı işçi qüvvəsinə ehtiyac var. Bu, bölgədə təlim və sertifikat proqramlarının həyata keçirilməsini aktuallaşdırır. Eyni zamanda, gənc fermerlər üçün startap modelləri yaradılaraq innovativ sahibkarlıq stimullaşdırıla bilər.

5. Sosial-iqtisadi və strateji faydalar

5.1. Ərzaq təhlükəsizliyi

Hidroponik sistemlərin tətbiqi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Bu sistemlər vasitəsilə stabil və sanitariya-gigiyenik tələblərə cavab verən məhsul istehsalı mümkündür. Torpaq xəstəlikləri və iqlim dəyişikliklərindən asılılığın minimuma enməsi nəticəsində daha davamlı istehsal mühiti formalaşır (FAO, 2021). Qarabağ iqtisadi rayonunun post-münaqişə dövründə kənd təsərrüfatı infrastrukturunu yenidən qurularkən, hidroponik sistemlər qısamüddətli ərzaq çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması və uzunmüddətli ərzaq təhlükəsizliyinin bərqərar olunması üçün effektiv mexanizm kimi çıxış edə bilər (İsgəndərov, 2024).

5.2. İxrac potensialı

Qarabağda istehsal olunacaq yüksək keyfiyyətli və ekoloji təmiz məhsulların Rusiya, Yaxın Şərq və Türkiyə kimi böyük regional bazarlara ixrac potensialı kifayət qədər yüksəkdir. Bu regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələb artmaqda davam edir və “yaşıl istehsal” etikətli məhsullar daha rəqabətli qiymətlərlə bazarda yer tutur (World Bank, 2022). Azərbaycanın coğrafi mövqeyi logistik baxımdan bu bazarlara çıxış üçün əlverişli imkanlar yaradır. Eyni zamanda, dövlət tərəfindən ixracın təşviqi və logistik mərkəzlərin yaradılması bu potensialı daha da gücləndirir (Azərbaycan Respublikasının İxracın Təşviqi Agentliyi, 2023).

5.3. İnnovasiya ekosistemi

Hidroponik sistemlərin tətbiqi regionlarda innovasiya ekosisteminin formalaşmasına təkan verir. Aqrar sektorun rəqəmsallaşdırılması və yüksək texnologiyaların tətbiqi kənd yerlərində elmi-tədqiqat və texnoloji biliklərin yayılmasını stimullaşdırır (OECD, 2020). Qarabağ Universiteti, Aqrar İnnovasiya

Mərkəzi və digər yerli institutlar bu prosesdə körpü rolunu oynaya bilər. Eyni zamanda, bu texnologiyaların tətbiqi ətrafında yeni startapların, kənd təsərrüfatı texnoparklarının və Aqro İT sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlərin yaranması üçün münbit zəmin yaradır (World Economic Forum, 2021).

5.4. Sosial sabitlik

Kənd yerlərində innovativ texnologiyaların tətbiqi və yeni məşğulluq imkanlarının yaradılması gənclərin şəhərə köçünü azaldır və onların doğma bölgələrində qalaraq fəaliyyət göstərməsinə stimül verir. Bu, həm kənd təsərrüfatı sektorunun insan kapitalı ilə təmin olunmasına, həm də regionlarda sosial sabitliyin qorunmasına xidmət edir (ILO, 2019). Hidroponik təsərrüfatların idarəsi üçün texniki biliklərə malik gənclərə ehtiyac duyulur və bu da peşə təhsili, təlim və sertifikat proqramlarının əhəmiyyətini artırır (UNDP, 2020). Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı çərçivəsində yaradılan layihələr gənc fermerlərin iqtisadi təşəbbüslərini dəstəkləməklə regionun sosial-iqtisadi inkişafına ciddi töhfə verə bilər.

6. Çağırışlar və tövsiyələr

Qarabağ iqtisadi rayonunda hidroponik sistemlərin tətbiqi, mühüm potensiala malik olsa da, bir sıra çağırışlarla üzləşir. Bu çətinliklərin sistemli şəkildə dəyərləndirilməsi və uyğun siyasət alətləri ilə dəstəklənməsi bu texnologiyanın geniş tətbiqi üçün vacibdir.

6.1. Yüksək ilkin investisiya

Hidroponik sistemlərin qurulması ənənəvi kənd təsərrüfatı üsulları ilə müqayisədə daha yüksək ilkin maliyyə vəsaiti tələb edir. İstixana konstruksiyaları, su nasosları, qida məhlulu dövrüyyə sistemləri və avtomatlaşdırma texnologiyaları yüksək sərmayə qoyuluşunu tələb edir (Resh, 2013). Bu məsələ kiçik və orta fermerlər üçün əsas maneələrdən biridir. Bu səbəbdən dövlətin bu sahəyə subsidiyalar ayırması, güzəştli kreditlər təqdim etməsi və vergi imtiyazları tətbiq etməsi investisiya risklərini azalda və texnologiyanın yayılmasını sürətləndirə bilər (FAO, 2021).

Təvsiyə: Dövlət Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi vasitəsilə hidroponik sistemlərə yönəlmiş xüsusi kredit proqramlarının hazırlanması və regionlar üzrə subsidiya dərəcələrinin fərqləndirilməsi (Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, 2023).

6.2. Texnoloji bilik çatışmazlığı

Hidroponik sistemlərin idarə edilməsi xüsusi texniki bilik və bacarıqlar tələb edir. Sistemlərin quraşdırılması, qida məhlullarının balanslaşdırılması, pH və EC dəyərlərinin izlənməsi, xəstəliklərin nəzarəti və avtomatlaşdırılmış avadanlıqların idarəsi sahəsində savadsızlıq geniş yayılıb (Jensen, 2020). Bu texnologiyanın düzgün tətbiq olunmaması nəticəsində məhsuldarlıq azalır və investisiyaların səmərəliliyi aşağı düşür.

Təvsiyə: Qarabağ Universiteti, Aqrar İnnovasiya Mərkəzi və peşə təhsili müəssisələri çərçivəsində “Hidroponik Təlim və Sertifikat Proqramları”nın yaradılması. Bu proqramlar həm gənc mütəxəssislər, həm də mövcud fermerlər üçün nəzərdə tutulmalıdır (UNDP, 2022).

6.3. Tənzimləmə boşluqları

Hazırda Azərbaycanda hidroponik sistemlərin tətbiqini dəstəkləyən spesifik hüquqi-normativ baza yetərinə formalaşmayıb. Bu isə texnologiyanın standartlaşdırılmasında və dövlət dəstəyinin hüquqi əsaslandırılmasında boşluqlar yaradır. Mövcud kənd təsərrüfatı qanunvericiliyində hidroponik və digər innovativ metodlara dair ayrı-ayrı normativ mexanizmlər çatışmır.

Təvsiyə: “Alternativ kənd təsərrüfatı texnologiyalarının tətbiqi haqqında” xüsusi qanun layihəsinin hazırlanması və hidroponik təsərrüfatlara dair texniki normativlərin müəyyənəndirilməsi. Bu, investisiya mühitinin şəffaflığını artırır və beynəlxalq standartlara uyğun istehsalı təşviq edir (Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Aqrar Siyasət Komitəsi, 2024).

6.4. Enerji xərcləri

Hidroponik istixanaların fasiləsiz işləməsi üçün elektrik enerjisinə daimi ehtiyac vardır. Bu, xüsusilə kənd və yarımsəhər ərazilərində enerji xərclərinin yüksək olmasına səbəb olur və təsərrüfatların

rentabelliğini azalda bilər. Eyni zamanda, bu sistemlərin karbon izini artırmaması üçün enerji təchizatı da yaşıl prinsipə uyğun olmalıdır (IEA, 2021).

Təvsiyə: Günəş panelləri, biokütlə sistemləri və geotermal enerji ilə dəstəklənən istixanaların yaradılması və bu istiqamətdə pilot layihələrin həyata keçirilməsi. Dövlət və donör qurumların bu sahəyə texnoloji investisiya təşviqləri təqdim etməsi təvsiyə olunur (GIZ, 2020).

7. Nəticə

Qarabağ iqtisadi rayonunda hidroponik sistemlərin tətbiqi yalnız kənd təsərrüfatı texnologiyasının modernləşdirilməsi deyil, eyni zamanda yaşıl iqtisadiyyat strategiyasının reallaşdırılması baxımından da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Regionda torpaq şoranlığı, iqlim dəyişikliklərinə qarşı yüksək həssaslıq və su ehtiyatlarının məhdudluğu kənd təsərrüfatının ənənəvi üsullarla inkişafını çətinləşdirir (İsgəndərov, 2024). Bu baxımdan hidroponik sistemlər əraziyə uyğun, ekoloji cəhətdən təmiz və iqtisadi baxımdan daha dayanıqlı alternativ kimi çıxış edir.

Hidroponika texnologiyası torpaqdan asılılığı aradan qaldırmaqla yanaşı, su və gübrə sərfiyyatını ciddi şəkildə azaldır, məhsuldarlığı artırır və mövsüm asılılığını minimuma endirir (Resh, 2013). Qarabağ kimi bərpa mərhələsində olan bölgələrdə bu sistemlər kənd əhalisinin məşğulluğunu təmin etməklə sosial stabilliyi gücləndirir və qida təhlükəsizliyinə töhfə verə bilər (UNDP, 2022).

Bundan əlavə, hidroponika texnologiyasının uğurla tətbiqi üçün dövlət-özəl sektor-universitet əməkdaşlığı olduqca vacibdir. Dövlət tərəfi normativ-hüquqi baza, subsidiyalar və infrastruktur dəstəyi təqdim etməli, özəl sektor kapital və innovativ həllərlə çıxış etməli, universitetlər isə elmi tədqiqat və kadr hazırlığı funksiyalarını yerinə yetirməlidir. Belə üçtərəfli əməkdaşlıq modeli, xüsusilə Qarabağ Universiteti və Aqrar İnnovasiya Mərkəzi kimi yerli qurumların fəal iştirakı ilə, bölgədə bilik əsaslı kənd təsərrüfatının formalaşmasına təkan verə bilər (Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, 2023).

Eyni zamanda, hidroponik sistemlərin tətbiqi Qarabağda “ağıllı kənd təsərrüfatı” və “yaşıl texnologiyalar” kimi strateji istiqamətlərin reallaşdırılmasına şərait yaradır. Bu isə həm regionun daxili bazar ehtiyaclarını qarşılıyır, həm də ixrac potensialını gücləndirir (FAO, 2021).

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi (2023). Aqrar Sektorun İnkişaf Strategiyası – 2025. Bakı.
2. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Aqrar Siyasət Komitəsi (2024). Kənd Təsərrüfatı Sahəsində Qanunvericiliyin İnkişafı. Bakı.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (2021). Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının inkişaf strategiyası.
4. Azərbaycan Respublikasının İxracın Təşviqi Agentliyi (2023). İxrac Strategiyası və Logistika. Bakı.
5. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi (2023). Aqrar Siyasət Komitəsinin hesabatı.
6. Brescia, S. (2020). Hydroponic Food Production: A Definitive Guide to Soilless Food-Growing Methods. CRC Press.
7. FAO (2020). The role of hydroponics in sustainable food systems. Rome
8. FAO (2021). Greenhouse and Hydroponic Systems: Investment and Financial Considerations. Food and Agriculture Organization.
9. FAO (2021). The Role of Agricultural Innovation in Food Security. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
10. GIZ (2020). Renewable Energy Solutions for Green Agriculture. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit.
11. IEA (2021). The Future of Energy in Agriculture: Efficiency and Sustainability. International Energy Agency.

12. ILO (2019). Rural Employment and Social Stability. International Labour Organization.
13. İsgəndərov, M. (2024). Aqrar sektorda infrastruktur islahatları – AQRO-4-də keçid kontekstində Qarabağ iqtisadi regionu.
14. Jensen, M. (2020). Controlled Environment Agriculture and the Importance of Training. *Acta Horticulturae*, 1273, 23-30.
15. Jones, J. B. (2016). *Hydroponics: A Practical Guide for the Soilless Grower*. CRC Press.
16. Resh, H.M. (2013). *Hydroponic Food Production*. CRC Press.
17. Treftz, C., & Omaye, S.T. (2015). "Comparative analysis of antioxidant levels in hydroponically- and conventionally-grown lettuce." *Food and Nutrition Sciences*, 6(04), 378–385.
18. UNDP (2020). Youth Employment and Entrepreneurship in Rural Areas. United Nations Development Programme.
19. UNDP (2022). Agro-technical Skills for Youth Empowerment in Rural Areas. United Nations Development Programme
20. UNEP (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication.
21. World Bank (2022). Agricultural Export Potential in the South Caucasus. World Bank Publications.
22. World Economic Forum (2021). The Future of Agriculture and Food Innovation. Geneva.

Özet

İsgəndərov M.N.

Karabağ ekonomik bölgesinde yeşil ekonominin stratejik sürdürülebilirliğe entegrasyon sürecinde hidroponik tarım sistemlerinin uygulama olanakları

Karabağ ekonomik bölgesinin yeniden inşası ve sürdürülebilir kalkınması bağlamında yeşil ekonomi modelinin uygulanması gerekliliği giderek daha belirgin hale gelmektedir. Bu makale, özellikle topraksız tarım teknolojileri olmak üzere, Karabağ'da hidroponik sistemlerin uygulanma potansiyelini analiz etmektedir. Yeşil ekonominin temel ilkeleriyle uyumlu olarak, hidroponik sistemler su tasarrufu, verimliliğin artırılması, çevresel etkinin azaltılması ve kırsal istihdamın teşvik edilmesi gibi avantajlar sunmaktadır. Makalede, mevcut kaynaklar, ilgili riskler ve devlet politikaları çerçevesinde bu sistemlerin bölgeye entegrasyon imkanları değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, yeşil ekonomi, hidroponik, tarım, sürdürülebilir kalkınma, su kaynakları, inovasyon

Summary

İskandarov M.N.

Application Possibilities of Hydroponic Farming Systems in the Process of Integration of Green Economy Into Strategic Sustainability in the Karabakh Economic Region

In the context of the reconstruction and sustainable development of the Karabakh economic region, the necessity of implementing a green economy model is becoming increasingly evident. This article analyzes the potential application of hydroponic systems—particularly soilless agricultural technologies—in Karabakh. In alignment with the core principles of the green economy, hydroponic systems offer advantages such as water conservation, increased productivity, reduced environmental impact, and the promotion of rural employment. The article evaluates the possibilities for integrating these systems into the region within the framework of available resources, associated risks, and governmental policies.

Key words: Karabakh, green economy, hydroponics, agriculture, sustainable development, water resources, innovation

YAŞIL İQTİSADİYYATIN STRATEJİ DAYANIQLILIĞA İNTEQRASIYASI

İsmaylova Aygün İslam qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Mingəçevir, Azərbaycan

aygun.ismayilova.87@inbox.ru

İsmaylova İlhamə Şubay qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Mingəçevir, Azərbaycan

ilhameismayilova32@gmail.com

Xülasə: Yaşıl iqtisadiyyat ekoloji, iqtisadi və sosial davamlılıq prinsipinə əsaslanan inkişaf modelidir. Bu modelin əsas məqsədi ətraf mühitin mühafizəsi, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi və iqtisadi inkişafın ekoloji tarazlığa uyğunlaşdırılmasıdır. Həm ekoloji, həm də sosial-iqtisadi baxımdan ədalətli və davamlı inkişafı təmin etmək üçün yaşıl iqtisadiyyatın strateji davamlılığa integrasiyası vacibdir. Bu integrasiya gələcək nəsillər üçün daha sağlam, ədalətli və davamlı dünya yaratmağa xidmət edir.

Açar sözlər: Yaşıl iqtisadiyyat, strateji davamlılıq, sosial davamlılıq, ekoloji davamlılıq, davamlı inkişaf

Günümüzün qlobal iqtisadiyyatı ekoloji və sosial problemlərlə qarşı-qarşıya qalmaqdadır. Ətraf mühitin sürətli şəkildə çirkənlənməsi, resursların tükənməsi və sosial qeyri-bərabərlik ən mühüm inkişaf məsələləri arasında yer alır. Bu məsələləri həll etmək və gələcək nəsillərə daha dayanıqlı bir dünya buraxmaq məqsədilə “yaşıl iqtisadiyyat” anlayışı ön plana çıxır. Yaşıl iqtisadiyyat ekoloji dayanıqlılığa, iqtisadi böyüməyə və sosial ədalətə balanslı yanaşma təklif edir. Yaşıl iqtisadiyyat iqtisadi fəaliyyətlərin ekoloji və sosial dayanıqlılığa uyğun həyata keçirilməsini təmin edən bir modeldir. Bu modelin əsas məqsədi təbii resursların istifadəsini optimallaşdırmaq, ətraf mühitə zərər verməmək və cəmiyyətin rifahını yüksəltməkdir. Yaşıl iqtisadiyyatın üç əsas prinsipi var [2]:

1. Ekoloji Dayanıqlılıq.

Yaşıl iqtisadiyyat təbii resursların səmərəli istifadəsini və ətraf mühitin qorunmasını təşviq edir. Karbon emissiyalarının azaldılması, təkrar emalın və təmiz texnologiyaların genişləndirilməsi, ekosistemlərin qorunması və bərpa edilməsi bu prinsipin əsas tələblərindəndir.

2. İqtisadi Dayanıqlılıq.

Bu, iqtisadi inkişafın təbii sərvətləri tükətmədən və ekoloji balans pozmadan həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Yaşıl iqtisadiyyat təmiz enerji mənbələrinə və yenilikçi texnologiyalara yatırımları təşviq edir, yeni iş imkanları yaradır və iqtisadiyyatı daha az resurs istehlakı ilə davamlı hala gətirir [1].

3. Sosial Dayanıqlılıq.

Yaşıl iqtisadiyyat sosial ədaləti və inkluzivliyi təmin edir. Yoxsulluğun azaldılması, təhsilin və səhiyyənin yaxşılaşdırılması, iş yerlərinin yaradılması və bərabər imkanların təmin edilməsi bu yanaşmanın əsas komponentlərindəndir. Strateji dayanıqlılıq bir ölkənin və ya regionun iqtisadi, sosial və ekoloji sahələrdə davamlı inkişafını təmin etməyə yönəlmiş bir yanaşmadır. Yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlılığa integrasiyası ekoloji, iqtisadi və sosial dayanıqlılığı bir araya gətirən geniş bir strateji plan tələb edir. Bu integrasiya aşağıdakı aspektləri əhatə edir:

1. Siyasət və qanunvericilikdə inkişaf.

Yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi güclü və dəstəkləyici bir hüquqi və siyasi çərçivə tələb edir. Dövlətlər yaşıl iqtisadiyyatın inkişafını təşviq edəcək qanunvericilik təşəbbüsləri və siyasətlər yaratmalıdırlar. Bu siyasətlər karbon emissiyalarının azaldılmasını, təbii resurslardan istifadəni optimallaşdırmağı və ətraf mühitin qorunmasını hədəfləməlidir. Eyni zamanda, vergi siyasətləri və investisiya təşviqləri ilə ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların tətbiqi və yenilənə bilən enerji sahələrinə yönəldilmiş stimullar təmin edilməlidir.

2. Yaşıl texnologiyaların inkişafı və tətbiqi.

Yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqində innovasiyanın rolu böyükdür. Yeni və təmiz texnologiyalar iqtisadiyyatın ekoloji cəhətdən daha davamlı olmasını təmin edə bilər. Enerji səmərəliliyi, karbon emissiyalarının azaldılması və təkrar emal sahələrindəki yeniliklər iqtisadi inkişafı ətraf mühitə zərər vermədən dəstəkləyir. Bu texnologiyaların inkişafı üçün dövlət və özəl sektorun əməkdaşlığı və investisiyalarına ehtiyac vardır. Təmiz enerji texnologiyalarının (günəş, külək enerjisi) inkişafı və tətbiqi yaşıl iqtisadiyyatın mühüm hissələrindəndir.

3. İqtisadiyyatın yaşıl sektorlara yönəldilməsi.

Yaşıl iqtisadiyyat yalnız ekoloji problemləri deyil, həm də iqtisadi inkişafı nəzərə alır. Bu, iqtisadiyyatın yaşıl sektorlarına yönəldilməsi ilə mümkündür. Bu sahələrə təmiz enerji, bərpa olunan resursların istifadəsi, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və ətraf mühitə uyğun istehsal metodları daxildir. Bu sahələr həm ekoloji, həm də iqtisadi cəhətdən dayanıqlı inkişafı təmin edir, eyni zamanda yeni iş yerləri yaradır və iqtisadiyyatı şaxələndirir.

4. Sosial və iqtisadi ədalət.

Yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlılığa integrasiyası sosial ədaləti və bərabərliyi də əhatə edir. Bu yanaşma ekoloji problemlərin yalnız inkişaf etmiş ölkələrə aid olmadığını, inkişaf etməkdə olan və zəif cəmiyyətlərin də bu problemlərlə qarşı-qarşıya olduğunu nəzərə alır. Sosial ədalətin təmin edilməsi yaşıllıq hərəkətlərində və ekoloji təşəbbüslərdə bərabər və ədalətli şəkildə iştirakın təmin edilməsi vacibdir. Bu yanaşma həmçinin, ekoloji dəyişikliklərdən ən çox təsirlənən yoxsul təbəqələr üçün də bərabər imkanlar yaradılmasına şərait yadır [3].

Yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlılığa integrasiyası həm ekoloji, həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan davamlı inkişafı təmin edən bir yanaşmadır. Bu integrasiya ölkələrin və cəmiyyətlərin gələcək nəsillərə daha dayanıqlı və bərabər imkanlar buraxmalarına kömək edəcəkdir. Yaşıl iqtisadiyyat yalnız ekoloji balansı qorumaqla kifayətlənmir, eyni zamanda iqtisadi inkişafı təmiz və sosial cəhətdən ədalətli şəkildə təşviq edir. Bu modelin tətbiqi müasir dünya üçün gələcəkdə daha sağlam və dayanıqlı bir həyat tərzinin təmin edilməsinə xidmət edəcəkdir. Yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlılığa integrasiyası yalnız dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar üçün deyil, eyni zamanda hər bir fərd və cəmiyyət üçün vacib bir məsuliyyətdir.

Ədəbiyyat

- 1.Əhmədov, S. Yaşıl İqtisadiyyat: Teoriya və Tətbiq. Bakı 2014, 544 səh.
2. Rzayev, T. Davamlı İnkişaf və Ekoloji İqtisadiyyat: Azərbaycan Üçün Strateji Yanaşmalar. AMEA-nın İqtisadiyyat və İdarəetmə İnstitutunun Elmi Əsərləri, Bakı 2020, 288 səh.
- 3.Mustafayev, N. Ekoloji İqtisadiyyat və Davamlı İnkişaf: Azərbaycan məsələsi. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi. Bakı 2019, 155 səh.

Резюме

Исмаилова А.И., Исмаилова И.И

Интеграция зеленой экономики в стратегическую устойчивость

Зеленая экономика – это модель развития, основанная на принципе экологической, экономической и социальной устойчивости. Основная цель этой модели — защита окружающей среды, эффективное использование природных ресурсов и адаптация экономического развития к экологическому балансу. Интеграция зеленой экономики в стратегическую устойчивость имеет важное значение для обеспечения справедливого и устойчивого развития, как с экологической, так и с социально-экономической точки зрения. Эта интеграция служит созданию более здорового, справедливого и устойчивого мира для будущих поколений.

Ключевые слова: *зелёная экономика, стратегическая устойчивость, социальная устойчивость, экологическая устойчивость, устойчивое развитие.*

Summary

Ismayilova A.İ., Ismayilova İ.İ.

Integration of Green Economy Into Strategic Sustainability

Green economy is a development model based on the principles of ecological, economic and social sustainability. The main goal of this model is to protect the environment, efficiently use natural resources and harmonize economic development with ecological balance. The integration of green economy into strategic sustainability is essential for ensuring equitable and sustainable development in both ecological and socio-economic terms. This integration serves to create a healthier, fairer and more sustainable world for future generations.

Key words: *green economy, strategic sustainability, social sustainability, environmental sustainability, sustainable development*

QLOBAL YAŞIL İQTİSADİYYAT: ANLAYIŞLARIN, TƏRİFLƏRİN, ÖLÇMƏ METODOLOGİYALARININ VƏ ONLARIN QARŞILIQLI ƏLAQƏLƏRİNİN İCMALI

Ismayilova Gülnaz Mirələm qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Mingəçevir, Azərbaycan

gulnaz.ismayilova@mdu.edu.az

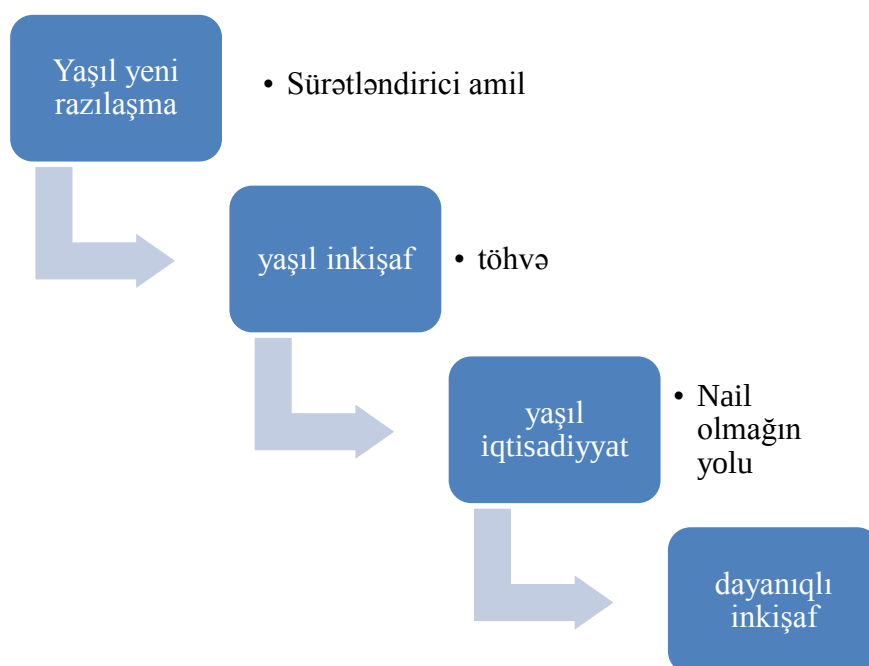
Xülasə: *Son on ildə yaşıl iqtisadiyyat həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə davamlı inkişaf üçün mühüm siyasət çərçivəsi kimi meydana çıxmışdır. O, daha çox resursdan səmərəli istifadə edən, daha az karbonlu, ətraf mühitə daha az ziyan vuran, sosial baxımdan daha inklüziv cəmiyyətlər təmin etmək üçün cəlbedici çərçivə təqdim edir. Bu icmal yaşıl iqtisadiyyatın ölçülməsi ilə bağlı mövcud çatışmazlıqları müəyyənləşdirir və bu sahədə irəliləyiş üçün dörd əsas tövsiyə verir. Bunlara daha ucuz və sürətli və daha geniş şəkildə əlçatan məlumatlar, eləcə də iqtisadiyyat–cəmiyyət–ətraf mühit qarşılıqlı əlaqələrini əhatə edən geniş çərçivələr daxildir.*

Açar sözlər: *yaşıl iqtisadiyyat, dayanıqlı inkişaf, integrasiya prosesi, ətraf mühit, COP 29*

Rəqabət edən yaşıl iqtisadiyyat müzakirələri arasında gərginlik vardır, bir sıra müxtəlif təriflər mövcuddur ki, bunların hamısında böyük çatışmazlıqlar mövcuddur. Bu, “zəif”, “transformasiya” və “güclü” yaşıl iqtisadiyyatın müxtəlif əsas anlayışları ilə daha da mürəkkəbləşir. Bir sıra mühüm təriflər istəklili “transformasiyalı yaşıl iqtisadiyyat”a diqqət yetirir. Bu “transformasiya”-nı mümkün etmək və izləyə bilmək üçün iqtisadi və ekoloji ölçmələr vacibdir. Hal-hazırda mövcud yanaşmalar hələ də inkişaf mərhələsindədir, məlumatlar ya mövcud deyil, ya da təklif olunan təriflərlə uyğunsuzluq göstərir. Bu səbəbdən, bu yanaşmalar nə effektiv qərarların qəbulunu, nə də iqtisadiyyatların dəyişdirilməsi söylərini yetərincə dəstəkləyə bilər.

Biz təklif edirik ki, yaşıl iqtisadiyyatın düzgün ölçülməsi tərəqqinin mərkəzi ölçüsü kimi ÜDM-dən kənara çıxmalı və “transformasiya edən yaşıl iqtisadiyyatı” daha yaxşı izləməlidir. Bu, yaranan Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri və COP 21-dən sonrakı çərçivələri nəzərə alaraq, yaşıl iqtisadiyyatın yenidən milli və beynəlxalq səviyyədə aktuallaşmasına imkan verəcək.

Abstrakt Qrafik. Yaşıl iqtisadiyyat dayanıqlı inkişaf üçün mühüm siyasət çərçivəsi kimi ortaya çıxmışdır, lakin yaşıl iqtisadiyyatla bağlı müzakirə və təriflər arasında gərginlik və çatışmazlıqlar mövcuddur. Bu icmal cari çatışmazlıqları müəyyən edir və yaşıl iqtisadiyyatın yaranan Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (SDG) və COP 21-dən sonrakı çərçivədə yenidən aktuallaşmasına imkan vermək üçün yaşıl iqtisadiyyatın transformasiyasının ölçülməsinin təkmilləşdirilməsi üçün dörd tövsiyə verir.

Şəkil 1. Yaşıl iqtisadiyyatın transformasiyasının ölçülməsi tövsiyələri

Geniş şəkildə qəbul edilir ki, yalnız qlobal miqyasda kollektiv iqtisadi tənzimləmə ətraf mühitin deqradasiyası və iqlim dəyişikliyinə təhlükəli nəticələrinin qarşısını ala bilər [1]. Yaşıl iqtisadiyyat anlayışları və mülahizələri emissiyaları azaltmaq və iqlim dəyişikliyinə təsirlərini azaltmaq və resursların tükənməsi və ciddi ekoloji deqradasiya ilə mübarizə üçün daha səmərəli, ekoloji cəhətdən təmiz və resurs qənaət edən texnologiyalara köklü keçidi təmsil edir. Onun müzakirələri məhdudiyyətlər ətrafında mənfi fikirləri imkanlar haqqında müsbətə çevirməkdə strateji əhəmiyyətə malikdir [2]. Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası həmçinin milli, regional və beynəlxalq icra planları tərtib edildikdə, Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin (SDGs) və 2015-ci ildən sonrakı inkişaf gündəliyinin məqsədləri arasında olan ziddiyyətləri aradan qaldıra bilməsini təmin etmək potensialına malikdir.

Yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyası beynəlxalq, regional və milli siyasət dairələrində populyarlıq qazanmışdır: ilkin olaraq maliyyə böhranına cavab olaraq [3], həm də böyümə və inkişaf üçün motordur. Bu, aşağı karbonlu, yaşıl iqtisadiyyatlara keçidi təmin etmək üçün davamlı inkişafın həyata keçirilməsinin “sütun”u kimi ətraf mühit-iqtisadi əlaqəsində [3] ölçülə bilən tərəqqiyə nail olmaq üçün əməliyyat siyasəti gündəliyidir. Bu gündən etibarən yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyaları və çərçivələri bir çox ölkədə müzakirə və siyasətə təsir göstərmişdir. Bunlara böyüməyə daha çox diqqət yetirən Böyük Britaniya, Fransa və Çin [3], Afrikanın bir sıra ölkələri (Ruanda, Mərakeş, Efiopiya, Seneqal və Cənubi Afrika kimi) cari yüksək çirklənmə ilə bağlı inkişaf paradimalarını “sıçrayan” transformasiyaları həyata keçirmək qabiliyyətinə diqqət yetirir (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nümayəndəliyi, NEP20) ola bilsin ki, Asiya-Sakit Okean regionunda sosial-iqtisadi problemlər və dayanıqlılıq ilə daha çox əlaqəsi var. Yaşıl iqtisadiyyat müzakirələri Braziliyanın Mato Qrosso ştatı (UNEP 2016) kimi müxtəlif submilli yurisdiksiyalarda da diqqəti cəlb edir. Öz miqyasında yaşıl iqtisadiyyat qlobal iqtisadiyyatın mühüm hissəsinə çevrilir; Təkcə 2015-ci ildə “təmiz enerji”yə qlobal sərmayənin yenidən işlənmiş təxminləri 348,5 milyard ABŞ dolları rəqəmini təklif edir və indi və 2040-cı illər arasında qlobal investisiyaların 7,8 trilyon dollar olacağı proqnozlaşdırılır [2].

Alternativ ölçmə yanaşmaları. Alternativ ölçmə yanaşmaları tədqiq edilməlidir ki, yaşıl iqtisadiyyat iqtisadiyyatların transformasiyası istiqamətində irəliləyişləri daha yaxşı əks etdirən göstəricilərə malik olsun və yalnız göstərici seçimi və məlumatların mövcudluğu iqtisadi artıma əsaslanan yaşıl iqtisadiyyat baxışlarını əsaslandırmağa davam etməsin. Yuxarıdakı təhlildən biz təklif edirik ki, tələb olunan

məlumat daha geniş məsələləri əhatə etməlidir və daha tez və daha ucuz istehsal edilməlidir. Yaşıl iqtisadiyyat üçün alternativ ölçmə yanaşmalarının daxil edilməsi Şəkil 1.-də göstərilən dördüncü əsas tövsiyəmizdir, yaşıl iqtisadiyyat transformasiyalarının daha yaxşı ölçülməsi üçün əvvəllər qeyd olunan tövsiyələrə töhfə verə biləcək üç nümunəni müzakirə edəcəyik.

Kompozit yanaşmalar. Müxtəlif ölçmələrin vahid dəyər və ya dəyərlər toplusunda birləşdirilməsi mürəkkəb reallıqları sadələşdirmək üçün cəlbədidir. Kompozit yanaşmalar və indekslər tərəqqinin daha geniş şəkillərini təqdim etmək üçün üstünlüklərə malikdir, daha geniş auditoriyaya mürəkkəb sistemdəki qarşılıqlı əlaqələri və transformasiya dəyişikliyi vəziyyətini çatdırmaq üçün üstünlüklərə malikdir. İqtisadiyyat-cəmiyyət-ətraf mühitin qarşılıqlı təsirinin daha geniş ölçülməsini təkmilləşdirmək və ÜDM-dən kənara çıxmaq üçün daha yaxşı ictimai tərəqqi tədbirləri təklif etmək tövsiyələrimizə töhfə vermək potensialına malikdir. Bununla belə, kompozit yanaşmalar sadəliyi təfərrüatla balanslaşdırılmalıdır, göstəricilərin seçilməsi üçün metodologiya yalnız statistik meyarlardan daha çoxunu nəzərə almalıdır, çünki o, indeksdəki göstəricilər və ölçülən hadisələr arasında qarşılıqlı əlaqə haqqında fərziyyələri əks etdirəcək.

Həqiqi Tərəqqi Göstəricisi iqtisadi inkişafın müsbət və mənfi tərəflərini ölçmək üçün 26 iqtisadi, ekoloji və sosial göstəricidən istifadə edir [1]. Buraya ekoloji xərcləri, istehlakdan yaranan bərabərsizliyi və həyat keyfiyyətinə təsir edən sosial amilləri ölçən göstəricilər daxildir. Bu, rifahın qeyri-kamil ölçüsüdür, lakin mühüm tendensiyaları nümayiş etdirir. Göstəricilərin yan-yana təqdim edilməsi təfsirdə çətinliklər yarada bilər, çünki müqayisə olunmayan müxtəlif sektorlar üzrə ölçüləri müqayisə etmək çətindir.

Onların sadəliyi kompozit indeksləri ünsiyyət üçün güclü vasitəyə çevirir. Bununla belə, onlar tərəqqi bir rəqəm vasitəsilə ifadə etməklə təfərrüatı “gizlədir”, alt göstəricilərin çəkisini və beləliklə də qiymətləndirilməsini tələb edir və hazırda işlənilib hazırlanmış heç bir yanaşma davamlı inkişafın bütün elementlərini əhatə etmir. Məsələn, İnküziv Sərvət İndeksi ölkələrə öz sərvətləri və onun uzunmüddətli davamlılığı haqqında real anlayış təqdim etməyə çalışır. Bu, milli hesabların “darlığı” ilə (təbii, insan və sağlamlıq kapitalını ölçməklə) mübarizə aparmaq və uzunmüddətli tərəqqini qiymətləndirmək üçün dəyərli səydir. İndeksin tənqidi mövcud məlumatlardan və tələb olunan dəyər mühakimələrindən istifadə edərək kompozit indekslərin yaradılmasının çətinliyini vurğulayır; Thiry və Roman əsas utilitar rifah funksiyasını, onun kölgə qiymətlərə və monetar qiymətləndirmələrə güclü etibarını və insan və ya sağlamlıq kapitalı kimi sahələrə dar bir məhsuldar yanaşmanı sorğulayır.

Daha yaxşı tərəqqi ölçüləri kimi nəzərdə tutulan digər mürəkkəb yanaşmalara Dayanıqlı Rifah İndeksi, Davamlı Xalis Fayda İndeksi, Daha Yaxşı Həyat İndeksi və Yeni İqtisadi Fondun “Milli Uğurun Beş Başlıq Göstəricisi” daxildir. Sorğular kompozit indekslərin həm ictimai ünsiyyət, həm də siyasətin müəyyən edilməsi üçün faydaları olduğunu irəli sürsə də, onların ünsiyyət vasitəsi kimi faydaları daha güclü görünür. GGKP inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kompozit indekslərin istifadəsini sorğulamış, onların tez-tez subyektiv və xüsusi xarakter daşdığını və onların necə qurulduğuna dair daha çox araşdırma tələb olunduğunu qeyd etmişdir. Bu cür problemlər məlumatların məhdud olmasının yaratdığı çətinlikləri gücləndirir.

Ədəbiyyat

1. Acemoglu D, Aghion P, Bursztyn L. and Hemous D. The environment and directed technical change American Economic Review 102, 2012, p. 131–166
2. Ananya Bhardwaj, Manas Roy, Blue Economy vs. Green Economy, Securing Sustainable Futures Through Blue and Green Economies, 10.4018/979-8-3693-7893-9.ch008, 2025, p.195-218
3. Oliver Wegenberger, Ivo Ponocny, Green Skills Are Not Enough: Three Levels of Competences from an Applied Perspective, Sustainability, 10.3390/su17010327, 17, 1, 2025, 327 p.
4. Serdar Ceylan, Sürdürülebilirlik ve Yeşil Ekonomi Yaklaşımı Üzerinden Yeşil Turizmi Okumak, Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 10.32572/guntad.1535263, 9, 1, 2025, s. 159-182

Резюме

Исмаилова Г. М.

Глобальная зеленая экономика: обзор концепций, определений, методологий измерения и их взаимосвязей

За последнее десятилетие зеленая экономика превратилась в важную основу политики устойчивого развития как в развитых, так и в развивающихся странах. Он обеспечивает убедительную основу для создания более ресурсоэффективного, низкоуглеродного, экологически чистого и социально инклюзивного общества. В обзоре определяются текущие недостатки в измерении зеленой экономики и даются четыре основные рекомендации по достижению прогресса в этой области. К ним относятся более дешевые, быстрые и широкодоступные данные, а также широкие рамки, охватывающие взаимодействие экономики, общества и окружающей среды.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, интеграционный процесс, среда, COP 29

Summary

İsmayilova G.M.

Global Green Economy: An Overview of Concepts, Definitions, Measurement Methodologies and their Interrelationships

Over the past decade, the green economy has emerged as an important policy framework for sustainable development in both developed and developing countries. It offers a compelling framework for achieving more resource-efficient, lower-carbon, environmentally friendly and socially inclusive societies. This review identifies current gaps in measuring the green economy and makes four key recommendations for progress in this area. These include cheaper, faster and more widely available data, as well as comprehensive frameworks that capture the economy–society–environment interrelationships.

Key words: green economy, sustainable development, integration process, environment, COP 29

YAŞIL İQTİSADİYYATIN STRATEJİ DAYANIQLIĞINDA MALİYYƏLƏŞMƏNİN ZƏRURİLİYİ

Kərimova Mehriban Allahverən qızı

Mingəçevir Dövlət Universitet, Mingəçevir, Azərbaycan

kmehriban9@gmail.com

Xülasə: Yaşıl iqtisadiyyat təbii sərvətlərin davamlı istifadə olunmasını, karbon emissiyalarının azaldılmasını, təbii mühitin mühafizəsini və sosial ədalətə diqqət yetirir. Ətraf mühitin qorunması və “yaşıl iqtisadiyyat”ın dəstəklənməsi sadəcə müəyyən sahələrdə islahatların aparılması ilə deyil, bütün sektorların birgə fəaliyyəti və harmonizasiyası ilə mümkündür. Maliyyə sektoru da “yaşıl iqtisadiyyat”ın dəstəklənməsinə və ətraf mühitin qorunmasına yardımçı ola biləcək sahələrdən biri kimi çıxış edir. Yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlığa integrasiyası, uzunmüddətli dövlət siyasət-ləri və iqtisadi planlarla birləşdirilməni tələb edir.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, ətraf mühit, maliyyə sektoru, təbii resurslar, yaşıl maliyyə, dayanıqlı inkişaf

Yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlığa integrasiyası ekoloji, iqtisadi və sosial sahələrdə dayanıqlılığı təmin etmək məqsədilə həyata keçirilən bir yanaşmadır. Bu yanaşma ekosistemlərin qorunması, təbii resursların səmərəli istifadə olunması və sosial rifahın artırılmasını nəzərdə tutur. Bu anlayış uzun müddətli iqtisadi artım və inkişafın yalnız təbii mühitin və sosial strukturların mühafizəsi ilə mümkün olduğunu qəbul edir. Yaşıl iqtisadiyyat təbii sərvətlərin davamlı istifadə olunmasını, karbon emissiyalarının azaldılmasını,

təbii mühitin mühafizəsini və sosial ədalətə diqqət yetirir. Bu prinsiplər çərçivəsində yaşıl iqtisadiyyatın məqsədləri aşağıdakılardır:

1. Karbon azaldılması, yəni karbon emissiyalarının minimuma endirilməsi, enerji səmərəliliyinin artırılması, bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması.

2. Təbii sərvətlərin davamlı istifadəsi, daha dəqiq desək, suyun, torpağın və digər təbii resursların davamlı şəkildə istifadəsi və təbiətə verilən zərərin azaldılması.

3. Sosial ədalət, yəni cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasında ədalətli imkanların yaradılması, iş yerlərinin artırılması və təbii sərvətlərin bərabər paylanması.

Ətraf mühitin qorunması və “yaşıl iqtisadiyyat”ın dəstəklənməsi sadəcə müəyyən sahələrdə islahatların aparılması ilə deyil, bütün sektorların birgə fəaliyyəti və harmonizasiyası ilə mümkündür. Maliyyə sektoru da “yaşıl iqtisadiyyat”ın dəstəklənməsinə və ətraf mühitin qorunmasına yardımçı ola biləcək sahələrdən biri kimi çıxış edir. Belə ki, ətraf mühitin qorunması istiqamətində iqtisadi qərarvermədə subyektlərin müəyyən xərclərə və risklərə məruz qalması yaşıl keçidlər önündə ən böyük problemlərdən biridir. Maliyyə sahəsi bu konseptdə “yaşıl maliyyə məhsulları” və xidmətləri, habelə çirkləndirici istehsal və ətraf mühitə zərər vuran istehlakçı seçimlərini dəyişdirən maliyyə mexanizmlərinin dəstəklənməsi ilə təsir yarada bilər. Belə ki, maliyyə institutları ətraf mühitə

böyük ziyan vuran şirkətlərə və ya layihələrə kredit verməklə, yəni onları maliyyələşdirməklə ətraf mühitin çirklənməsində vasitəçi olurlar. Eyni zamanda bizneslərini transformasiya edərək təmiz istehsalat keçməyə çalışan şirkətlər artan maliyyə ehtiyaclarını qarşılamaq üçün mənbələrin məhdudluğu səbəbindən biznes proseslərini ənənəvi qaydada davam etdirmək məcburiyyətində qalırlar. Digər tərəfdən isə, bizneslər təmiz istehsalat keçməklə təkcə öz şirkətləri səviyyəsində deyil, makroiqtisadi və global miqyasda fayda verə bilərlər. Bu baxımdan belə qəbul edilir ki, təmiz və ətraf mühiti qoruyan texnologiya və investisiyaların xərcləri lokal, faydaları isə globaldır. Bu səbəbdən xərclərin “yükü” və faydanın “mükafatı” arasında düzgün balansın qurulması zəruridir[1].

Hər bir təşəbbüsün reallaşması üçün maliyyə resursları əsas təşviqedicidir. Ünsür olduğundan ətraf mühiti və “yaşıl iqtisadiyyat”ı dəstəkləyən investisiyaların yaratdığı üstünlüklərdən faydalanmaq üçün istehsalçılar çirkləndirici istehsalat məhdudlaşdırmaqda, investorlar və maliyyə institutları ətraf mühitin qorunmasına istiqamətlənmiş layihələrə investisiya qoymaqda, istehlakçılar isə seçimlərinin “yaşıl iqtisadiyyat”ı dəstəkləyəcək şəkildə dəyişməsinə maraqlı ola bilər. Bu səbəbdən maliyyə sektorunda “yaşıl layihələr”i dəstəkləyən “yaşıl maliyyə alətləri”nin, məhsul və xidmətlərin yaradılması böyük önəm daşıyır. Hazırda ekoloji gərginliyin və ətraf mühitin qorunması sahəsində global problemlərin həlli yollarından biri də maliyyələşmənin və investisiyaların da ekologiyaya və enerji resurslarının qorunmasına istiqamətləndirilməsidir. İstehsalat yanaşı istehlakın da ekologiyaya və enerji səmərəliliyini təmin etməsi son dövrlərdə aktualdır. Belə ki, “yaşıl maliyyələşdirmə” mexanizmləri vasitəsilə istehlakçıların ənənəvi enerji əvəzinə elektriklə işləyən avtomobil alması, yeni ev alarkən və ya evlərini təmir edərkən ekoloji səmərəli davranması kimi istehlakçı davranışları dəyişdirilə bilər. Bundan başqa, sahibkarların sosial məsuliyyətinin artırılması və dövlət siyasətinin səmərəli təşkili üçün “yaşıl iqtisadiyyat”ın təşviqində maliyyə alətlərinin istifadəsi önəmlidir. Belə maliyyə alətləri və mexanizmləri isə “yaşıl maliyyə” çatırı altında toplanır.

“Yaşıl maliyyə” nədir? “Yaşıl maliyyə”nin inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biri şirkətlərdə sosial məsuliyyətin artması və maliyyə qurumlarının müştəriləri üçün yaratdığı kredit qiymətləndirmə metodologiyasının dəyişikliyə məruz qalmasıdır. “Yaşıl maliyyə”nin beynəlxalq səviyyədə razılaşdırılmış tərif yoxdur. Noh “yaşıl maliyyə”ni maliyyə xidmətlərini aktivləşdirən, ətraf mühiti yaxşılaşdıran və iqtisadi artımı stimullaşdıran maliyyə fəaliyyətləri olaraq təsvir edir [3]. Əksər çoxtərəfli inkişaf bankları “yaşıl” kateqoriyasına daxil olan layihələri təmiz texnologiya, aşağı karbonlu inkişaf, iqlim dəyişikliyinin azaldılması və ya enerji səmərəliliyi təmin etmə səviyyəsinə görə qiymətləndirirlər və bu qiymətləndirmə hər şeydən əvvəl, “yaşıl kredit”lərin verilməsi və ya “yaşıl istiqraz”ların buraxılması kimi maliyyə alətlərinin bazarda fəaliyyətə keçirilməsi üçün istifadə olunur. İnstitusional investorlar üçün “yaşıl” dedikdə davamlı

investisiya nəzərdə tutulur ki, bu da hər şeydən əvvəl sərmayə qoymaq üçün yaxşı ekoloji, sosial və idarəetmə performansına malik şirkətləri seçmək və ya ekoloji cəhətdən səmərəli olmayan şirkətləri müəyyən edərək bu şirkətlərə sərmayələri minimallaşdırmaqla bağlı investisiya strategiyalarına əsaslanır. “Yaşıl maliyyə”, maliyyə alətləri və mexanizmləri vasitəsilə dayanıqlı təsirləri olan və ekoloji mühitin qorunmasına yönəldilən layihələrin işlənilib hazırlanması, təşviqi, reallaşdırılması və dəstəklənməsi üzrə banklar, maliyyə institutları, biznes subyektləri, dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən bütün təşəbbüsləri əhatə edir. “Yaşıl maliyyə” ətraf mühit və maliyyə investisiyaları arasında ikitərəfli və çoxtərəfli qarşılıqlı əlaqələri ifadə edir, eyni zamanda məsuliyyətli investisiya, ətraf mühit, sosial və idarəetmə (ƏSİ) prinsiplərinə əsaslanan maliyyə, davamlı maliyyə və iqlim maliyyəsi kimi terminləri özündə birləşdirir. Ətraf mühit, sosial və idarəetmə investisiyası o deməkdir ki, maliyyələşdirilən investisiya ətraf mühit, sosial və idarəetmə başlıqları altında nəzərdə tutulan sahələri dəstəkləsin. ƏSİ investisiyalarının ətraf mühit başlığı altındakı sahələri iqlim dəyişikliyi, istixana qazları emissiyaları, resursların tükənməsi, tullantılar və çirklənmə, su və enerji səmərəliliyi, meşələrin və biomüxtəlifliyin qorunmasını əhatə edir. Məsuliyyətli investisiya isə ətraf mühit, sosial və idarəetmə prinsiplərinin investisiya qərarlarına və aktiv mülkiyyətçiliyə (ownership) tətbiqidir [2].

Dayanıqlılıq, həmçinin iqtisadi inkişaf, ekoloji mühafizə və sosial tərəqqinin balanslaşdırılmasını nəzərdə tutur. Yaşıl iqtisadiyyat dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə xidmət edir və bunu müxtəlif istiqamətlərdə həyata keçirir:

- Ekoloji dayanıqlıq, yəni təbii mühitin qorunması və resursların səmərəli istifadəsi, ekosistemlərin sağlamlığının təmin edilməsi. Təkrar emalın artırılması və tullantıların azaldılması buna misal ola bilər.

- İqtisadi dayanıqlıq, yəni iqtisadi böhranın qarşısının alınması, səmərəli enerji istifadəsi, iş yerlərinin artırılması və iqtisadiyyatın daha az resurs sərf etməsi.

- Sosial dayanıqlıq, yəni cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrində bərabərlik və ədalətin təmin edilməsi, sosial məsələlərin həlli, yerli icmaların dayanıqlı inkişafına dəstək.

Yaşıl iqtisadiyyatın strateji inkişafı üçün bir neçə vacib element var:

- Enerji sektorunun islahatı və ya yenilənə bilən enerji mənbələrinə (günəş, külək, hidroenerji) yatırım edilməsi və fosil yanacaq asılılığının azaldılması. Bu, həm karbon emissiyalarını azaldır, həm də enerji təminatının dayanıqlılığını artırır.

- Sıfır tullantı modeli, daha doğrusu tullantıların azaldılması və təkrar emalı üçün infrastrukturun gücləndirilməsi. Tullantıların azaldılması həm ekoloji mühitə, həm də iqtisadiyyata müsbət təsir göstərir.

- Bərpa olunan kənd təsərrüfatı və ya kənd təsərrüfatında ekoloji cəhətdən təmiz və davamlı texnologiyaların tətbiqi. Bu, torpaq, su və bioçeşidliliyin qorunmasına kömək edir.

- İnsan kapitalının inkişafı və ya yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı üçün təhsil və təlim proqramlarının yaradılması, işçi qüvvəsinin yaşıl işlərə uyğunlaşdırılması.

Yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlığa integrasiyası bu prinsiplərin uzunmüddətli dövlət siyasətləri və iqtisadi planlarla birləşdirilməsini tələb edir. Belə bir integrasiya üçün aşağıdakı məqamlar önəmli olardı:

- İnkişaf planlarının yaşıl iqtisadiyyatla uyumlu uyumu. Bu uyum dövlətin və yerli idarəetmələrin yaşıl iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun inkişaf strategiyalarının formalaşdırmasını nəzərdə tutur. Bu, vergi siyasəti, büdcə xərcləri və investisiya planlarının yaşıl iqtisadiyyata yönəldilməsi ilə həyata keçirilə bilər.

- Beynəlxalq əməkdaşlıq. Bu, özündə beynəlxalq təşkilatlar və digər ölkələrlə əməkdaşlıq edərək yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı üzrə ortaq strategiyaların həyata keçirilməsini ehtiva edir.

- Ətraf mühitə dair təsir analizləri, yəni iqtisadi və sosial siyasətlərin hər birində ekoloji təsirlərin nəzərə alınması. Yeni bir infrastruktur layihəsi və ya sənaye inkişafı planı olmadan əvvəl ekoloji təsir qiymətləndirməsinin aparılması buna nümunə ola bilər.

- İnnovasiya və texnologiyalar, yəni yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı üçün yeni texnologiyaların tətbiqi və mövcud texnologiyaların təkmilləşdirilməsi. Bu, daha az enerji və resurs sərf edən yeni istehsal metodlarının yaradılması və tətbiqi ilə mümkündür [3].

“Yaşıl maliyyələşdirmə”nin məqsədi dövlət, özəl və qeyri-kommersiya sektorlarından davamlı inkişaf prioritetlərinə mikrokredit, sığorta və investisiyalar kimi maliyyə axınlarının səviyyəsini artırmaqdır. Bunun əsas hissəsi ekoloji və sosial riskləri daha yaxşı idarə etmək, layiqli gəlir dərəcəsi və ekoloji fayda gətirən imkanlardan istifadə etmək və investisiya qərarlarında daha məsuliyyətli olmaqdır. “Yaşıl maliyyələşmə” ölkələrin qanunvericilik aktlarında təkmilləşdirmələr, dövlətlərin maliyyə stimullarının uyğunlaşdırılması, müxtəlif sektorlarda “yaşıl maliyyələşdirmə”nin artırılması, dövlət sektorunun maliyyələşdirilməsi ilə bağlı qərarların Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin ekoloji ölçüsü ilə uyğunlaşdırılması, ekoloji təmiz layihələrə investisiyaların artırılması, “yaşıl texnologiyalar”, bərpa olunan enerji resurslarına əsaslanan və iqlimə həssas “yaşıl iqtisadiyyat” üçün “yaşıl maliyyə alətləri”ndən istifadənin artırılması kimi vasitələrlə təşviq edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Həsənov R.B. Azərbaycanca İqlim Dəyişikliyi üzrə Maliyyələşmə Çərçivəsinin tətbiqi və “yaşıl büdcə”yə keçid, AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası (mart-aprel), 2021, səh. 220-233.
2. Qasımlı, V.Ə. İqtisadi artım. Bakı. 2021, 250 s.
3. Qasımlı V., Hüseyn R., Hüseynov R., Həsənov R., Cəfərov C., Bayramova A. Yaşıl iqtisadiyyat, Bakı, Azprint nəşriyyatı, 2022, 280 s.

Резюме

Керимова М.А.

Необходимость финансирования стратегической устойчивости зеленой экономики

Зеленая экономика фокусируется на устойчивом использовании природных ресурсов, сокращении выбросов углекислого газа, защите окружающей среды и социальной справедливости. Защита окружающей среды и поддержка «зеленой экономики» возможны не только путем проведения реформ в отдельных сферах, но и путем совместных действий и гармонизации всех секторов. Финансовый сектор также выступает одним из направлений, которое может помочь поддержать «зеленую экономику» и защитить окружающую среду. Интеграция зеленой экономики в стратегическую устойчивость требует интеграции с долго-срочной государственной политикой и экономическими планами.

Ключевые слова: зеленая экономика, окружающая среда, финансовый сектор, природные ресурсы, зеленые финансы, устойчивое развитие

Summary

Kerimova M.A.

The necessity of financing in the strategic sustainability of the green economy

The green economy focuses on the sustainable use of natural resources, reducing carbon emissions, protecting the natural environment, and social justice. Environmental protection and supporting the “green economy” are possible not only through reforms in certain areas, but also through joint activities and harmonization of all sectors. The financial sector also acts as one of the areas that can contribute to supporting the “green economy” and protecting the environment. The integration of the green economy into strategic sustainability requires its integration with long-term state policies and economic plans.

Key words: green economy, environment, financial sector, natural resources, green finance, sustainable development

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ AZAD İQTİSADI ZONA OLARAQ PERSPEKTİVLƏRİ

Qasımov Cavadxan Yusif oğlu

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Cavadxan.yusifoglu@ndu.edu.az

cavadxan.yusifoglu@mail.ru

Xülasə: Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz bir hissəsi olaraq, yeni iqtisadi reallıqlar kontekstində əldə etdiyi nailiyyətlər müzakirə olunur. Bu reallıqlar bütün aspektləri ilə uzunmüddətli iqtisadi prioritetlərin hərəkətverici qüvvəsini təşkil edir. Burada həm "Yaşıl iqtisadiyyat"a keçid sahələrinin müəyyən edilməsi, həm də azad iqtisadi zonanın yaradılması və regionun logistika mərkəzi kimi inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi getdikcə daha aktual olur. Tədqiqat göstərir ki, tarixi İpək Yolu üzərində yerləşən Naxçıvan Muxtar Respublikasının daha dinamik iqtisadi inkişaf perspektivləri vardır ki, bu da ölkənin milli iqtisadiyyatına tam integrasiyanı təmin edir.

Açar sözlər: Azad iqtisadi zona, iqtisadi inkişaf, dayanıqlı iqtisadiyyat, ipək yolu, iqtisadi region, infrastruktur

Azərbaycan Respublikasında uğurla icra olunan regional və milli iqtisadi inkişaf dövlət proqramları, strategiyalar, konsepsiyalar, qanun və qərarlar həm də artıq malik olduğu makroiqtisadi əhəmiyyətə görə seçilməkdədir. İstər iqtisadiyyatın ənənəvi sahələrinin davamlı və ardıcıl inkişafı, istərsə də yeni uzunmüddətli iqtisadi prioritetlərin müəyyən olunması sahəsində dövlət dəstəyinin göstərilməsi, bütün iqtisadi rayonlar kimi, Naxçıvan iqtisadi rayonunun da makroiqtisadi inkişafına yeni nəfəs vermişdir. Artıq Muxtar Respublikada yeni iqtisadi inkişaf mərhələsinin əsasları müəyyən olunmuşdur. Bu da tam əsaslarla imkan vermişdir ki, Muxtar Respublika:

- malik olduğu təbii, iqtisadi, coğrafi, əmək, maliyyə resursları daha dinamik dəyərləndirilsin, onlardan milli iqtisadiyyat üzrə daha məhsuldar istifadənin yolları araşdırılmış olsun;

- ölkənin yeni iqtisadi reallıqlarından irəli gələn proseslərin perspektivliliyində daha güclü potensialla iştirak edə bilsin;

- malik olduğu iqtisadi inkişaf perspektivləri ilə istər azad iqtisadi zona, istərsə də logistik mərkəz kimi üstünlüklərini daha da artırmağı bacarmış olsun;

- Zəngəzur dəhlizinin istismara verilməsindən sonrakı mərhələlərdə etibarlı qonşuluq, dostluq və tərəfdaşlıq siyasətinin hərəkətverici qüvvəsini təşkil etsin;

- bütün bu potensialla ölkənin milli iqtisadiyyatına daha dolğun olmaqla integrasiya olunsun və Milli Prioritetlərin daha əlçatan olmasında söz sahibi olsun və s.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına dair 2023–2027-ci illər üçün Dövlət Proqramında azad iqtisadi zona üçün mühüm təsisatların yaradılması nəzərə alınmış və bu sahənin səmərəli təsisatları müəyyən olunmuşdur. Dövlət proqramının 4.1.1. Prioritet 1. Əlverişli biznes mühitinin yaradılması adlı bölməsində həmin məqsədlər çərçivəsində göstərilir:

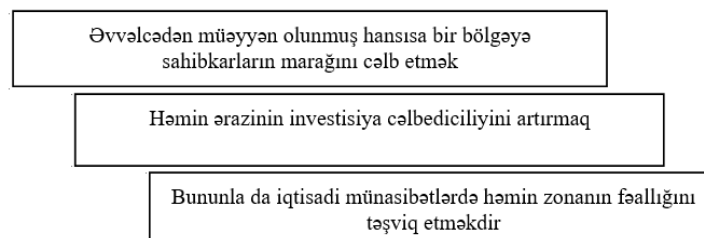
Naxçıvan Muxtar Respublikasında iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi və iqtisadi canlanmanın təşviqi üçün əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması, bu sahədə prosedurların sadələşdirilməsi və asanlaşdırılması məqsədilə tədbirlərin icrası vasitəsilə həyata keçiriləcəkdir. Burada azad iqtisadi zonanın yaradılması ticarət və logistika imkanlarını genişləndirməklə Naxçıvan Muxtar Respublikasının investisiya cəlbediciliyini artıracaq və iqtisadiyyatın inkişafına əhəmiyyətli töhfə verəcəkdir [3].

Mövzu ilə əlaqədar olaraq, onu qeyd etmək olar ki, "Azad iqtisadi zona" termininin mahiyyətinə elmi və nəzəri əsaslara nəzər salmaq lazımdır. Təhlillər apardıqda aydın olur ki, AİZ-lər beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində özünəməxsus mahiyyətə malik olmaları ilə seçilir. Dəyərli professorumuz Şəfa Əliyev araşdırmalarında göstərir ki, ilk dəfə olaraq rəsmi qaydada 18 may 1973-cü il tarixində Yaponiyanın

Kiot şəhərində imzalanmış olan beynəlxalq sazişdə AİZ-in əsas mahiyyətinin əks olunduğu tərif ortaya qoyulmuşdur [1, s.15]. Əsaslandırılmışdır ki, AİZ-lər ölkənin ərazisinin bir hissəsi olub xüsusilaşmış, müəyyən güzəştlərə əsaslanmış olan xarici ticarət zonası olmaqdadır [2, s.234]. İqtisadi inkişafın indiki mərhələsində dünyada 4000-dən artıq müxtəlif formalı xüsusi iqtisadi zona mövcud olmaqdadır. Həmin göstəricinin 1200-ü AİZ olmuşdur ki, onun da, 400-ü azad ticarət zonası, 430-u elmi sənaye parkı, 300-dən artığı isə ixrac istehsalat zonası, 100 ədədi isə xüsusi təyinatlı zonalarından ibarətdir. Bunlar offşor mərkəzləri, bərpa zonaları, ekoloji-iqtisadi ərazilər və turizm mərkəzləri kimi ifadə oluna bilər [2, s.234].

Təcrübələrin əldə olunması, iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə olunması, eləcə də yeni iqtisadi inkişaf mərhələsinin tələblərindən səmərəli yararlanma onu göstərmiş olur ki, AİZ-lər bir sıra xüsusiyyətlərinə görə də seçilməkdədir. Belə bir ərazilərin yaradılmasında onun zəruri hədəflərini və əsas məqsədlərini də əsaslandırmaq olar. Bunu aşağıdakı şəkildəki məlumatlarda aydın şəkildə görmək mümkündür:

Şəkil 3.2.1
Azad İqtisadi Zonaların yaradılmasının məqsədləri

Şəkil müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Bir qayda olaraq, AİZ-lərin yaradılması və fəaliyyətinin təşkil olunması sahəsində həyata keçirilmiş tədbirlər bütün tərəflərinə görə:

- sosial dayanıqlılıq göstəricilərinin ifadəsi olmaqla əhalinin etibarlı məşğulluğunun təmin olunmasına;
- beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin perspektivliliyinin artırılması ilə ixrac və idxal aktivliyinin yüksəldilməsinə;
- daha faydalı və daha məhsuldar ideya və təşəbbüslərin ortaya qoyulması ilə sahibkarlığın inkişafında əlverişli mühitin yaradılmasına zəruri mühüm töhvələrini verməkdədir.

Azad İqtisadi Zonaların yaradılması və inkişafı məsələlərinin təşkil olunmasında makroiqtisadi inkişafın uzunmüddətli perspektivləri nəzərə alınmalı və bütün təsisatlar məhz bu istiqamətin səmərəliliyinə hesablanmalıdır. Bu mənada da onu bildirmək olar ki, Azad İqtisadi Zonaların fəaliyyətinin təşkili və idarə olunması məqsədilə ərazilərin müəyyən olunması müəyyən meyarlar müstəvisində qərarlaşmalıdır. Həmin meyarlar daxilində olduqca zəruri olanı isə bəhs olunan ərazilərin:

- qonşu ölkələrə məsafəcə yaxın olması;
- xarici ticarət zonalarına rahat çıxış perspektivləri;
- ərazinin etibarlı infrastruktur təsisatlarına malik olması;
- eyni zamanda bölgələrin şaxələndirilmiş nəqliyyat (gəmi, qatar və avtomobil marşrutları) kəmərlərinə əlçatan olmasıdır.

Məhz bu mənada, Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının AİZ olaraq əhəmiyyəti malik olduğu iqtisadi, sosial və hətta diplomatik xüsusiyyətlərinə görə seçilməkdədir. Digər tərəfdən onu diqqətdə saxlamaq olar ki, geridə qalmış olan yüzilliyin başlanğıcından etibarən, o cümlədən sabiq İttifaq zamanında Bakı–Naxçıvan–İrəvan dəmiryol xətti hər il milyonlarla ton həcmində yükün nəql olunduğu zəruri nəqliyyat kəmərlərindən biri olub. Eyni zamanda,

bəhs olunan dəmir yolu xətti İran İslam Respublikasına Culfa vasitəsilə (Moskva–Tehran) sənişin və yük nəql olunmasını təmin edib. İqtisadi inkişafın indiki mərhələsində isə bu dəmiryol kəmərinin Qars-İğdır dəmir yolu xəttinə qoşulması prosesləri təmin olunur. Əldə olunan mühüm nəticə ondan ibarət olur ki, həmin layihələr (eyni zamanda, həm də nəqliyyat xətti) yerinə yetirildikdən sonra Naxçıvan ərazisi zəruri nəqliyyat mərkəzi olaraq qərarlaşmış olur. Bəhs olunan nəqliyyat mərkəzində AİZ-lərin formalaşması və fəaliyyətinin təşkil olunması isə olduqca əhəmiyyətlidir. Bununla yanaşı, sözü gedən xüsusi bölgənin yaradılması Muxtar Respublika üçün bir çox strateji faydalılıqlar ortaya qoymuş olur. Həmin səmərəlilik gözləntilərini [4] şəkil 3.2.2-nin məlumatlarında görmək olar:

Şəkil 3.2.2

AİZ-lərin yaradılmasının Naxçıvan Muxtar Respublika üçün faydaları

Birincisi, AİZ-lər beynəlxalq nəqliyyat marşrutlarına yaxın yerdə yaradılır. Naxçıvanda isə dəmiryol və avtomobil yollarının Böyük İpək Yolu üzərində yerləşməsi, əlavə olaraq, muxtar respublikada beynəlxalq statusa malik hava limanının mövcudluğu yaradılacaq xüsusi zonanın inkişafına mühüm təsir göstərəcək, nəticədə ixrac-idxal əməliyyatlarında nəqliyyat şaxələndirilməsi təmin olunacaq.
İkincisi, belə zonalarda istənilən iqtisadi fəaliyyət növü üçün gömrük-vergi rüsumları tətbiq olunmadığından sahibkarlığın inkişafı üçün münbit şərait yaranacaq.
Üçüncüsü budur ki, yeni yaradılacaq iqtisadi zona təkcə lojistika baxımından deyil, həm də yerləşdiyi bölgənin özünün mühüm sənaye və kənd təsərrüfatı potensialına malik olmasıdır. Bu isə yerli sahibkarlarla yanaşı, xarici investorların da regiona marağını artıracaq.

Şəkil müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, belə iqtisadi mexanizm tarixdə birinci dəfə olaraq yunanlar tərəfindən tətbiq olunsada, keçən yüzilliyin 50-ci illərindən başlayaraq ABŞ, Koreya, Çin və başqa dövlətlərdə daha şaxəli qərarlaşmağa başlanılıb. Hazırkı vəziyyətdə isə nəticələr aşağıdakı kimi olmaqdadır: Dünya Bankının 2022-ci ildə yaydığı məlumata görə, artıq bəhs olunduğu kimi, dünya miqyasında 4 mindən çox AİZ var olmaqdadır ki, onların da global ixracatda çəkisi 200 milyard dollardan çoxdur.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının AİZ olaraq perspektivlərinin müəyyən olunması, onun daha çox makroiqtisadi inkişafında özünə yer almış olan aparıcı sahələrin- xüsusilə də kənd təsərrüfatı və sənaye bölməsinin inkişaf göstəriciləri ilə- daha əhəmiyyətli olmaqdadır. Bildirmək olar ki, hər iki sahə bir-birini tamamlayaraq mezo-iqtisadi əhəmiyyətlik baxımından aktualıq kəsb edir və xammal-əməl-sənaye həlqəsinin etibarlılığı ilə sahibkarlıq təşəbbüslərinin dolğun ifadə formasını təşkil etməkdədir. Bu isə, təbii olaraq, ölkənin milli iqtisadi reallıqları müstəvisində AİZ-lərin də fəaliyyəti sahəsində əhəmiyyətinə görə seçilməkdədir.

Yeni iqtisadi prioritetlərin müəyyən olunduğu hazırkı inkişaf mərhələsində, milli iqtisadiyyatların uzunmüddətli perspektivlərinin müəyyən olunması regional və milli iqtisadiyyatların düzgün sintezini təmin etməkdədir ki, bu da nəticə etibarlılığı ilə dünya iqtisadiyyatına dolğun inteqrasiya proseslərini sürətləndirməkdədir.

Bir sözlə, AİZ-lərin yaradılması, əhəmiyyəti və inkişafı proseslərini analiz etdikdə, onları şərtləndirmiş olan mühüm meyarları ortaya çıxarmaq mümkün olar. Həmin meyarları şəkil 3.2.3-ün məlumatlarında görmək olar.

AİZ sərhədləşdirilmiş bir yerdir, mütləq sərhədləri çərçivəsində, ərazisində olduğu ölkənin fiziki olaraq təcrid olunan bir hissəsidir. Qeyd olunan hissə şəhərin bir hissəsini və ya hava, dəniz limanının bir hissəsini və ya bütövlükdə göstərilən sahələri tam əhatə edir və yaxud da bir liman və ya tranzit yolları yaxınlığında yerləşmiş olur
AİZ-lər ölkənin xarici ticarət həcmi artırmaq, idxalı asanlaşdırmaq, ixracatı və ya valyuta gəlirlərini artırmaq, işsizliyi azaltmaq, xarici səmərəni ölkəyə cəlb etmək yolu ilə texnoloji avadanlıqları yeniləşdirmək, sənayenin inkişafını sürətləndirmək
AİZ-lər siyasi baxımdan ərazisində olduğu ölkələrin sərhədləri daxilində, lakin gömrük sərhədlərinin xaricində qəbul olunur.
AİZ-lər müvafiq qanunla yaradılmış idarəetmə strukturları, digər rəsmi təşkilatlar və idarələr tərəfindən idarə olunur
AİZ-lərin yaradılmasının ilkin mərhələsində bir sıra fəaliyyətlərlə məşğul ola bilirlər: yükləmə-boşaltma, anbarlama, təmziləmə, montaj, izləmə, idxalat, ixracat, sənaye fəaliyyətləri və b. xidmətlər.
AİZ-lərdə bütün fəaliyyətlər, konvertləşmiş olan valyuta ilə aparılmış olur
AİZ-lər haqqında qanun çərçivəsində yerli və xarici hüquqi və fiziki şəxslər hər cür fəaliyyətlə məşğul ola bilərlər.
AİZ-lər ilə siyasi sərhədləri daxilində yerləşmiş olduğu ölkə arasında görülmüş olacaq qanunsuz işlər (məsələn, qaçqınçılıq) qarşısını almaq məqsədilə AİZ-lərin sərhədləri inşa olunaraq və ya çəpərlənmiş olaraq, hüquq mühafizə orqanlarının nəzarəti altına alınmış olur.

Şəkil 3.2.3. AİZ-lərin yaradılması, fəaliyyətinin təşkil olunması və əhəmiyyətinin əsaslandırılması

Ədəbiyyat

1. Əliyev Ş.T. Azad iqtisadi zonalar. Dərslik. SDU, 2013, 280 s.
2. Orucov A.İ., Kərimov C.H., Qələndərova Ü.M., Əhmədova Ə.Ə. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2016, 685 s.
3. “Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına dair 2023–2027-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın təsdiq olunması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 5 iyun 2023-cü il.
4. <https://nstat.gov.az/>

Резюме

Гасымов Дж.Ю.

Перспективы нахичеванской автономной республики как свободной экономической зоны

В статье рассматриваются достижения Нахичеванской Автономной Республики как неотъемлемой части Азербайджанской Республики в контексте новых экономических реалий, которые во всех своих аспектах составляют движущую силу долгосрочных экономических приоритетов. Здесь освещаются как определение важных направлений перехода к «зелёной экономике», так и создание свободной экономической зоны и определение перспектив развития региона как логистического центра, что становится всё более актуальным. Показано, что Нахичеванская Автономная Республика, расположенная на историческом Шёлковом пути, обладает более динамичными перспективами экономического развития, что обеспечивает её полную интеграцию в национальную экономику страны.

Ключевые слова: свободная экономическая зона, экономическое развитие, устойчивая экономика, шелковый путь, экономический регион, инфраструктура

Summary
Gasimov J.Y.

Prospects of the Nakhchivan Autonomous Republic as a Free Economic Zone

The article discusses the achievements of the Nakhchivan Autonomous Republic, as an integral part of the Republic of Azerbaijan, in the context of new economic realities, which in all their aspects constitute the driving force of long-term economic priorities. Here, both the identification of important areas of the transition to a "Green Economy", and the establishment of a Free Economic Zone and the determination of the development prospects of the region as a Logistics Center are becoming more relevant. It has been shown that the Nakhchivan Autonomous Republic, being located on the historical Silk Road, has more dynamic economic development prospects, which ensures its full integration into the country's national economy.

Key words: Free economic zone, economic development, sustainable economy, silk road, economic region, infrastructure

**“ORTA DƏHLİZİN” TÜRK XALQLARININ İCTİMAİ-SİYASİ HƏYATINDA
ƏHƏMİYYƏTİ**

Qəhrəmanova Zümrüd Nağı qızı

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə, Azərbaycan

zumrud.q@mail.ru

Xülasə: *Azərbaycan Xəzər regionunda strateji tranzit mərkəzinə çevrilərək beynəlxalq nəqliyyat və boru kəmərlərinin əsas keçid nöqtələrindən biri kimi çıxış edir. Ölkənin ərazisindən keçən logistika marşrutları bütövlükdə regionun geo-iqtisadi və geosiyasi vəziyyətini formalaşdırmağa kömək edir. Bu strateji tranzit bağlantısının yaratdığı imkanlar Xəzər regionundakı ölkələr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir və türk dövlətləri arasında iqtisadi əməkdaşlığın güclənməsinə töhfə verir. Son illərdə Orta Dəhliz üzrə yükdaşımalarının artan populyarlığı Azərbaycanın regional mövqeyini daha da möhkəmləndirmişdir. Bundan başqa, ixrac yönümlü yerli istehsalçılar ölkənin beynəlxalq layihələrdəki aktiv iştirakı nəticəsində yeni iqtisadi imkanlardan faydalanır. Bütün bu amillər Azərbaycanın iqtisadi inkişafını sürətləndirərək onun global ticarət sistemindəki rolunu daha da genişləndirir.*

Açar sözlər: *dəhliz, beynəlxalq nəqliyyat, inkişaf, strateji mövqe, Transxəzər*

2014-cü ilin fevralında Azərbaycan, Qazaxıstan və Gürcüstanın birlikdə təşəbbüsü ilə yaradılan “Trans-Xəzər Şərq-Qərb” Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi (Orta Dəhliz) layihəsi illər keçdikcə daha da genişləndi. Bu strateji nəqliyyat dəhlizinə sonrdan Ukrayna, Rumuniya və Polşa kimi ölkələr də qoşularaq onun əhatə dairəsini artırıblar. Orta dəhliz-Şərqdən qərbə uzanan mühüm nəqliyyat arteriyasıdır. Çin Xalq Respublikasının Mərkəzi Asiya, Qafqaz və Türkiyə üzərindən Avropa İttifaqı ilə birləşdirən bu multimodal marşrut, həm Şimal marşrutuna (Çin-Qazaxıstan-Rusiya-Belarus-Avropa), həm də Süveyş kanalı vasitəsi ilə dəniz yoluna alternativ kimi çıxış edir. Dəhliz Çin-Qazaxıstan sərhədindən başlayaraq Qazaxıstanı keçib Xəzər dənizi vasitəsi ilə Azərbaycan və Gürcüstanadək uzanır. Buradan isə iki istiqamətdə davam edir: biri Türkiyə üzərindən birbaşa Avropaya, digəri isə Qara dəniz yolu ilə Ukrayna, Rumuniya və Bolqarıstana uzanır. Bu gün Orta Dəhliz qitələri birləşdirən ən qısa və ən rahat ticarət yollarından biridir [2, s.9]. Bu gün global hadisələr və geosiyasi gərginliklər Orta Dəhlizin strateji əhəmiyyətini daha da önə çıxarır. Çin qarşısındakı dövrdə ABŞ ilə münasibətlərində çətinliklərlə qarşılaşacağını nəzərə alaraq, mümkün riskləri dəyərləndirir. Xüsusilə, ÇXR Tayvan ətrafındakı gərginliyin hərbi münaqişəyə çevrilmə ehtimalı mövcuddur. Belə bir vəziyyətdə, dünyanın aparıcı istehsalçılarından və ixracatçı ölkələrindən biri olan Çin iqtisadiyyatının, xüsusilə ticarət sektorunun ciddi təsirlərə məruz qala biləcəyi ehtimal edilir. Bu səbəbdən

Çin mümkün problemlərin qarşısını almaq məqsədilə müxtəlif strateji tədbirlər həyata keçirməyə çalışır. Son dövrlərdə Çinin Orta Dəhlizə artan diqqəti bunun göstəricisidir və bu strateji yanaşma qlobal geosiyasi dəyişikliklər "Şərq-Qərb", "Şimal-Cənub" marşrutlarında açar ölkə olan Azərbaycanla əməkdaşlığı daha da genişləndirməsi yaranmış vəziyyətdən doğan zərurətdir. [4].

Orta Dəhliz, Çindən Avropaya və Yaxın Şərqə yüklərin təhlükəsiz daşınması üçün mühüm marşrutlardan biri hesab olunur. Bu dəhliz, tarixi Böyük İpək Yolunun yenidən dirçəldilməsi çərçivəsində strateji əhəmiyyət qazanır. Son zamanlar Rusiya üzərindən Asiyadan Avropa Birliyi bazarlarına məhsul tədarükündə yaranan problemlər Orta Dəhlizə marağın daha da artmasına səbəb olur. Bu kontekstdə, Qərb və Şərq arasında mühüm tranzit mərkəzi rolunu oynayan ölkəmiz üçün dəhliz iqtisadi və geosiyasi baxımdan böyük önəm daşıyır. Avropa ilə Asiyanı birləşdirən ən qısa və etibarlı nəqliyyat marşrutu kimi Orta Dəhliz, türk xalqları üçün də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə, okeana çıxışı olmayan Azərbaycan, Türkmənistan və Özbəkistan kimi ölkələr üçün qlobal bazarlara rahat çıxış imkanları yaradır. Prezident İlham Əliyev ADA Universitetində keçirilən 'Orta Dəhliz boyunca: geosiyasət, təhlükəsizlik və iqtisadiyyat' adlı konfransda Azərbaycanın coğrafi mövqeyinin strateji əhəmiyyətini vurğulamışdır. Azərbaycanın açıq dənizlərə və okeanlara birbaşa çıxışı olmadığından, həm enerji, həm də nəqliyyat layihələrinin uğurla həyata keçirilməsi üçün genişmiqyaslı səylər göstərmək lazım olduğunu bildirmişdir. Bununla yanaşı, Azərbaycanın Avropa ilə Asiya arasında yerləşməsinin coğrafi üstünlüyünü vurğulayaraq regional bağlılıq məsələlərində mühüm rol oynadığını demişdir. Həmçinin əsas amillərdən biri olan infrastruktur məsələsinə də toxunaraq— illərlə yatırılan investisiyalar nəticəsində Azərbaycanın dəmir yolu və avtomobil yolu şəbəkəsi inkişaf etdiyini bildirərək, Azərbaycanda hər şeyin hazır olduğunu demişdir. [6].

Son iki ildə Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) beynəlxalq arenada daha fəal mövqeyə sahib olub və onun zirvə görüşlərində müzakirə olunan əsas mövzulardan biri Orta Dəhlizin strateji əhəmiyyəti olmuşdur. Təşkilatın artan rolu regional iqtisadi və nəqliyyat əlaqələrinin möhkəmlənməsinə töhfə verir, bu isə üzv ölkələr arasında əməkdaşlığı gücləndirir. Orta Dəhlizin inkişaf prioritetləri həm 2021-ci ildə İstanbulda, həm də 2022-ci ildə Səmərqənddə baş tutan Türk Dövlətləri Təşkilatının VIII və IX zirvə görüşlərində diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Yeri gəlmişkən deyə bilərik ki, indiyə kimi (2009-2023) Türk Dövlət Başçılarının 14 Zirvə toplantısı keçirilmişdir. 2024-cü ilin iyulun 6-da Şuşada Türk Dövlətləri Təşkilatının Dövlət başçılarının qeyri-rəsmi Zirvə görüşü keçirilib. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Türk Dövlətləri Təşkilatının zirvə görüşünün açılışında çıxış edərək vurğulamışdır ki, Türk ölkələri ilə əlaqələrin möhkəmləndirilməsi və Türk dünyasının güclənməsi Azərbaycanın xarici siyasətində prioritet istiqamətlərdən biridir. Azərbaycan hər zaman Türk dünyasının birliyinin artırılmasına, onun siyasi, iqtisadi və hərbi gücünün yüksəldilməsinə, beynəlxalq arenada strateji rol oynamasına töhfə verməyə çalışmışdır. Türk Dövlətləri Təşkilatının qlobal miqyasda güc mərkəzinə çevrilməsi zəruridir. Üzv ölkələr geniş coğrafi əraziyə yayılmış, müsbət demoqrafik trendlərə malikdir və hərbi potensiallarını dəfələrlə nümayiş etdirmişlər. Bu dövlətlər həm zəngin təbii resurslara, həm də inkişaf etmiş nəqliyyat infrastrukturuna sahibdirlər ki, bu da Mərkəzi Asiya və Qafqaz bölgəsini Aralıq və Qara dəniz limanları ilə birləşdirən marşrutlar vasitəsilə iqtisadi əlaqələri gücləndirir. Tarixi və mədəni irsimiz isə bizi birləşdirən ən böyük dəyərlərdəndir. XXI əsr, Türk dünyasının inkişaf dövrü olmalıdır demişdir. [7].

Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan-Qazaxıstan, Azərbaycan-Qırğızıstan və Azərbaycan-Özbəkistan birgə investisiya fondlarının yaradılması regional və qlobal iqtisadi əlaqələri gücləndirir [5]. Qazaxıstan Prezidenti Kasım-Jomart Tokayev 'Mərkəzi Asiyanın intibahı: davamlı inkişaf və tərəqqi yolunda' adlı məqaləsində vurğulamışdır ki, Mərkəzi Asiya qlobal nəqliyyat əlaqələrinin mühüm mərkəzinə çevrilməkdədir. O, Çinin 'Bir kəmər, bir yol' təşəbbüsünü və region ölkələrinin iştirakı ilə həyata keçirilən 'Şimal-Cənub' beynəlxalq nəqliyyat marşrutunu bu inkişafın əsas nümunələri kimi göstərmişdir. Prezident qeyd etmişdir ki, dövlətlər yeni nəqliyyat dəhlizlərinin formalaşdırılması istiqamətində yeni təşəbbüslər irəli sürməkdədirlər. Bu çərçivədə Qazaxıstan öz tərəfdaşları ilə birlikdə Trans-Xəzər beynəlxalq nəqliyyat marşrutunun (Orta Dəhliz) inkişafına xüsusi diqqət ayırır və yaxın gələcəkdə bu marşrutla yük daşımalarının həcmi beş dəfə artırılması mümkün ola bilər."

Dövlət başçısı Qazaxıstanın Dəniz infrastrukturunun-Aktau və Kuirk limanlarının inkişafı ilə bağlı yeni imkanların aşılmasına diqqət cəkib. O qeyd edib ki, bu limanların vasitəsi ilə Çindən, Mərkəzi Asiya ölkələrindən cənuba, habelə Qafqaz, Türkiyə və daha sonra Avropaya daşınan yüklərin həcmi artır. Həmçinin Qazaxıstanın prezidenti qeyd etmişdir ki, “Əfqanıstan ərazisindən keçməklə inkişaf etdirilən nəqliyyat dəhlizləri Cənubi Asiya ölkələrinin perspektivli bazarlarına və Hind okeanının limanlarına çıxışı təmin edə biləcək. Bu bütün regionun maraqlarına uyğundur.”deyə bildirmişdir [1, s.5]. Noyabrın 25-də Qazaxıstanın Aktau şəhərində baş tutan üçtərəfli görüş zamanı Türkiyə, Azərbaycan və Qazaxıstan ərazisindən keçən Orta Dəhliz marşrutunun inkişafına və istismarına dair '2022-2027-ci illər Yol Xəritəsi' sənədi imzalanmışdır. Bu strateji sənəd regional əməkdaşlığın gücləndirilməsi və iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi məqsədi daşıyır. Orta Dəhlizin formalaşması və inkişafı Azərbaycanın tranzit sahəsində əldə etdiyi mühüm uğurların göstəricisidir.

Son günlərdə Özbəkistanın Nəqliyyat Nazirliyi Azərbaycan və Türkiyənin ərazisindən keçən yük daşımalarının daha da sadələşdirilməsi istiqamətində təşəbbüslər irəli sürdüklerini açıqlayıb. Avqustun 2-də Türkiyə, Özbəkistan və Azərbaycanın xarici işlər, ticarət və nəqliyyat nazirləri bir araya gələrək Xəzər keçidli Şərq-Qərb Orta Dəhlizinin inkişafı və bu marşrut üzrə koordinasiyanın artırılması məsələlərini müzakirə ediblər. Görüşdə vurğulanıb ki, Türk dünyasının yaşadığı bu regionlar əsrlər boyu Şəqlə Qərb, Şimala Cənub arasında strateji körpü rolunu oynayıb və Özbəkistan Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun tranzit imkanlarından səmərəli istifadə etməyə xüsusi önəm verir. Bu marşrut, Avropa və Asiya arasında mühüm nəqliyyat əlaqəsini tamamlamaqla yanaşı, digər ölkələr üçün bu logistika sistemindən faydalanmaq üçün yeni imkanlar yaradır. Eyni zamanda, görüşdə qeyd olunub ki, Çin-Qırğızıstan-Özbəkistan dəmir yolu layihəsinin tikintisi üzrə texniki-iqtisadi əsaslandırma davam edir. Bu dəmir yolunu Trans-Qafqaz dəhlizinə birləşdirməklə Çindən Avropaya qədər uzanan coğrafiyada şəbəkə yaratmaq layihəsi mövcuddur. Özbəkistanın Xarici İşlər naziri Vladimir Narov qeyd etmişdir ki, Özbəkistan Zəngəzur dəhlizinin yenidən aktivləşdirilməsini dəstəkləyir, çünki bu marşrut Asiya ilə Avropa arasında ən qısa tranzit yolunu təmin edəcək. Türkiyənin Xarici İşlər naziri Mövlud Çavuşoğlu isə vurğulamışdır ki, mövcud geosiyasi problemlər Şimal Dəhlizinə alternativ olan Orta Dəhliz üçün yeni perspektivlər açır. Onun sözlərinə görə, bu marşrut vasitəsilə tranzit daşımalar həm iqtisadi baxımdan sərfəli, həm də təhlükəsiz nəqliyyat imkanı yaradır. “Qədim dünyanın ən önəmli ticarət yolu olan “İpək yolu”nun yenidən canlanması Türk dünyasını daha da bütövləşdirəcək”, – deyərək nazir əlavə edib [3, s.10].

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan qəzeti. -2024. - 9 avqust № 168. s.5
2. Respublika qəzeti. -2025. -15 fevral №35, s.9
3. Xalq qəzeti.- 2022.- 26 avqust.- s. 10.
4. <https://bakuresearchinstitute.org/orta-dehliz-qerbin-traseka-layihesinden-serqin-kemer-ve-yol-tesebbusune/>
5. [https://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2022/noyabr/825430\(meqale\).pdf](https://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2022/noyabr/825430(meqale).pdf)
6. <https://eres.preslib.az/site/historical/page/az/ktzwqgi>
7. <https://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2024/noyabr/921576.htm>

Резюме

Гахраманова З.Н.

Значение «Срединного коридора» в общественно-политической жизни тюркский народов

В настоящее время Азербайджан стал важным транзитным звеном в Хезерском регионе. Транспортировка и трубопроводы были проложены с территории страны для определения текущей геоэкономической и геологической ситуации в регионе. Потенциал такого стратегического транзитного звена есть у стран в Хезерсе, и оказывает положительное влияние на укрепление сотрудничества между тюркоязычными странами. . В последнее время повышенный интерес к

грузам в Среднем коридоре способствовал дальнейшему укреплению стратегических позиций Азербайджана. Кроме того, азербайджанские экспортно-ориентированные производители получают выгоду от участия страны в международных проектах, и в целом, нет никаких сомнений в том, что все это приведет к дальнейшему развитию Азербайджана и повышению экономического потенциала.

Ключевые слова: Коридор, международные перевозки, развитие, стратегическое положение, Транскаспийский

Summary

Gahramanova Z.N.

The Importance of the "Middle Corridor" in the Socio-Political Life of the Turkic Peoples

Azerbaijan has now become an important transit link in the Xezer region. Transportation and pipelines have been drawn from the country's territory to determine the region's current geo-economic and geological situation. The potential of such a strategic transit link is countries in Xezers, and has a positive impact on strengthening cooperation between Turkish-speaking countries. In recent times, increased interest in cargo in the Middle corridor has contributed to the further sealing of Azerbaijan's strategic positions. Additionally, Azerbaijani export-oriented manufacturers benefit from the country's participation in international projects and in general, there is no doubt that all of this will lead to further development of Azerbaijan and increased economic potential.

Key words: Corridor, international transport, development, strategic position, Transcaspien

İQTİSADİ RESURLARIN İDARƏ EDİLMƏSİ: RİYAZİ MODELLƏR VƏ OPTİMALLAŞDIRMA YANAŞMALARI

Quliyev Allahşükür Əzizağa oğlu

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

Səfixanov Elşən Rövşən oğlu

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

elsensefixanov273@gmail.com

Xülasə: İqtisadi resursların idarə edilməsi, müasir iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayır. Bu məqalə, iqtisadi resursların optimallaşdırılmasında istifadə olunan riyazi modelləri və optimallaşdırma yanaşmalarını müzakirə edir. Xətti və qeyri-xətti proqramlaşdırma, oyun nəzəriyyəsi və simulyasiya metodları kimi yanaşmalarla resursların səmərəli istifadəsi və maksimum nəticə əldə edilməsi məqsədilə təhlillər aparılır. Müasir iqtisadi inkişaf üçün bu yanaşmaların tətbiqi əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: İqtisadi resurslar, optimallaşdırma, xətti proqramlaşdırma, qeyri-xətti proqramlaşdırma, oyun nəzəriyyəsi

Giriş

İqtisadiyyatın müasir çağdaş inkişafı iqtisadi resursların səmərəli idarə edilməsinin vacibliyini günümüzdə daha da ön plana çıxarır. Resurslar, iqtisadi sistemlərin uğurunun və davamlılığının əsasını təşkil edir. Hər bir ölkənin və müəssisənin məqsədi, mövcud resursları ən optimal şəkildə istifadə edərək yüksək nəticələr əldə etməkdir. Bu resurslar maddi (xammal, enerji), maliyyə (kapital, kreditlər) və insan resurslarından (işçi qüvvəsi, mütəxəssislər) ibarətdir[1].

Resursların düzgün idarə olunması üçün iqtisadiyyatda müxtəlif riyazi yanaşmalar tətbiq olunur. Xüsusilə optimallaşdırma metodları, resursların istifadəsini daha səmərəli hala gətirmək və maksimal nəticə əldə etmək məqsədilə geniş istifadə edilir[2]. Bu məqalənin məqsədi, iqtisadi resursların idarə edilməsində riyazi yanaşmaların tətbiqini təhlil etmək və praktiki nümunələrlə bu metodların necə tətbiq olunduğunu

göstərməkdir[3]. İqtisadi sferada, optimallaşdırma modelləri və xətti proqramlaşdırma (LP) kimi yanaşmaların əsaslı və tətbiqi aspektlərini analiz edəcəyik.

İqtisadi resursların idarə edilməsi: Ümumi yanaşmalar

İqtisadi resursların idarə edilməsi, yalnız resursların miqdarına deyil, həm də bu resursların necə və hansı şərtlər altında istifadə edildiyinə bağlıdır. Bu sahədə, məsələn, xətti proqramlaşdırma və qeyri-xətti proqramlaşdırma modelləri istifadə olunur. Bu metodlar, iqtisadi sistemlərin optimal işini təmin etmək üçün effektivdir[4].

İqtisadiyyatın riyazi modeli: Bir çox iqtisadi problemlər müəyyən resursların məhdud olduğunu nəzərə alaraq, onlardan ən yüksək fayda əldə etməyə yönəlir. Bu məsələləri riyazi olaraq formulə edərək, adətən məqsəd funksiyası qurulur və resurslar arasında müxtəlif əlaqələri nəzərə alaraq optimallaşdırma aparılır[5]. Məsələn, bir istehsal müəssisəsinin məhsul istehsalı üçün sərf etdiyi xammal və əmək resurslarını nəzərə alaraq maksimum mənfəət əldə etməyə çalışırıq. Bu halda məqsəd funksiyası belə görünə bilər:

$$Z = c_1x_1 + c_2x_2 + \dots + c_nx_n$$

Burada, Z -ümumi mənfəət, $c_1, c_2, \dots, c_n$ məhsulların qiymətləri, $x_1, x_2, \dots, x_n$ - istehsal edilən məhsulların miqdarlarıdır. Bundan sonra, resursların məhdudluğu nəzərə alınaraq tənliklər qurulur:

$$a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n \leq b_1$$

$$d_1x_1 + d_2x_2 + \dots + d_nx_n \leq b_2$$

Bu cür xətti tənliklər ilə resursların istifadəsinin optimallaşdırılması həyata keçirilir. Burada $a_1, a_2, \dots, a_n$ xammal resurslarının istifadəsi, b_1 isə cəmi olan resurs miqdarıdır.

İqtisadi resursların optimallaşdırılması üçün riyazi modellər: Riyaziyyat, iqtisadiyyatın təhlilində və inkişafında əsas rol oynayır. Bu bölmədə, iqtisadi resursların optimallaşdırılmasında istifadə olunan bəzi riyazi yanaşmaları geniş şəkildə müzakirə edəcəyik.

Xətti proqramlaşdırma (LP) və iqtisadi resurslar: Xətti proqramlaşdırma (LP) ən geniş yayılmış optimallaşdırma metodlarından biridir. Xətti proqramlaşdırma modelləri, məhdud resurslarla maksimum nəticə əldə etməyə imkan verir[6]. Xətti proqramlaşdırmanın əsas məqsədi məqsəd funksiyasını (yəni, mənfəət və ya digər iqtisadi göstəriciləri) optimallaşdırmaqdır.

Bir şirkət, müxtəlif məhsul növləri istehsal etmək istəyir, amma hər məhsul üçün müəyyən miqdarda əmək və xammal resursları tələb olunur. Məqsəd, həmin resursları istifadə edərək mümkün olan ən yüksək mənfəəti əldə etməkdir. Bu cür bir problemi aşağıdakı xətti proqramlaşdırma modeli ilə ifadə etmək olar.

Məsələ: Bir şirkət, iki fərqli məhsul istehsal edir: məhsul 1 və məhsul 2. Məhsul 1 üçün hər birinin qiyməti 50 manat, məhsul 2 üçün isə 40 manatdır. Şirkətin istehsalında iki resursdan istifadə edilir: xammal və əmək. Məhsul 1 üçün 2 vahid xammal və 3 vahid əmək tələb olunur. Məhsul 2 üçün isə 4 vahid xammal və 1 vahid əmək tələb olunur. Mövcud olan xammal miqdarı 120 vahid, əmək miqdarı isə 100 vahiddir.

Şirkət, maksimum mənfəət əldə etmək üçün məhsul 1 və məhsul 2-nin istehsalını necə optimallaşdırmalıdır?

$$Z = 50x_1 + 40x_2$$

Burada x_1 məhsul 1 -in miqdarı, x_2 məhsul 2-nin miqdarıdır.

Resurs tələbləri:

$$2x_1 + 4x_2 \leq 120 \text{ (xammalın miqdarı)}$$

$$3x_1 + x_2 \leq 100 \text{ (əmək resursları)}$$

Bu məsələdə məqsəd, məhsul 1 və məhsul 2-nin istehsalını optimallaşdıraraq maksimal mənfəəti əldə etməkdir.

Qeyri-Xətti Proqramlaşdırma: Qeyri-xətti proqramlaşdırma (NLP) modelləri, daha mürəkkəb əlaqələrin olduğu vəziyyətlərdə tətbiq olunur. Burada məqsəd funksiyası və ya məhdudiyyətlər qeyri-xətti ola bilər. Qeyri-xətti proqramlaşdırma, xüsusilə istehsal proseslərində texnoloji və iqtisadi resurslar arasındakı mürəkkəb əlaqələri modeləşdirmək üçün istifadə edilir[7].

Bir nümunə olaraq, qeyri-xətti tənliklərdən istifadə edərək enerji istehsalı prosesində xammalın və əmək qüvvəsinin qarşılıqlı təsirini nəzərə alaraq optimal qərarlar verilə bilər. Bu zaman məqsəd funksiyası aşağıdakı şəkildə modeləşdirilə bilər:

Məsələ: Bir şirkət istehsal etdiyi məhsulların tələbi ilə bağlı qeyri-xətti əlaqələri nəzərə almalıdır. Məqsəd, məhsul 1 və məhsul 2-nin istehsalını optimallaşdırmaqdır. Məhsul 1-in istehsalında xammal və əmək istifadə edilir. Məhsul 2-nin istehsalında isə əlavə olaraq enerji resursları istifadə edilir. Məhsul 1 və məhsul 2-nin istehsalından əldə edilən ümumi mənfəət aşağıdakı şəkildə verilmişdir:

$$Z = x_1^2 + 3x_2^2 - 5x_1x_2 + 10$$

Resurs məhdudiyyətləri isə belədir:

$$2x_1 + x_2 \leq 50$$

$$x_1 + 2x_2 \leq 60$$

$$x_1x_2 \geq 0$$

Bu qeyri-xətti proqramlaşdırma məsələsində məqsəd funksiyası kvadrat və qarışıqdır və müəyyən məhdudiyyətlər altında istehsalın optimallaşdırılması tələb olunur.

Bu cür qeyri-xətti funksiyalar, resursların bir-birinə təsirini daha doğru şəkildə əks etdirir.

İqtisadi resursların səmərəli paylanması: Optimallaşdırma strateqiyaları

İqtisadi resursların səmərəli paylanması iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edir[8]. Burada əsas məqsəd resursların mövcud ehtiyatları ilə ən yüksək iqtisadi nəticəni əldə etməkdir. Optimallaşdırma metodları, resursları ən səmərəli şəkildə bölüşdürmək üçün istifadə edilir.

Oyun nəzəriyyəsi və resurs idarəçiliyi: Oyun nəzəriyyəsi, fərqli iqtisadi subyektlər arasında qarşılıqlı əlaqələri təhlil edərək optimal qərarların qəbul edilməsinə imkan verir[9]. İqtisadi subyektlər (məsələn, dövlətlər, müəssisələr) müxtəlif resursları bir-birilə paylaşarkən, bu yanaşma onların strateji qərarlarını optimallaşdırmağa kömək edir. Oyun nəzəriyyəsi iqtisadi siyasətlərin, ticarət razılaşmalarının və digər resurs paylanması məsələlərinin həllində çox faydalıdır.

Misal üçün, iki dövlət arasında ticarət əlaqələrini nəzərə alaraq oyun nəzəriyyəsi ilə bu dövlətlərin resurs paylaşımı optimallaşdırıla bilər. Burada hər iki dövlətin müəyyən sərhədli resursları ilə maksimum fayda əldə etməyə çalışması nəzərə alınır.

Məsələ: İki şirkət (Şirkət A və Şirkət B) eyni bazarda rəqabət aparır. Hər iki şirkət resursları müəyyən miqdarda sərf etməklə məhsul istehsal edir. Şirkət A 3 vahid resurs istifadə edərkən Şirkət B 2 vahid resurs istifadə edir. Hər iki şirkətin məhsul istehsalından əldə etdiyi gəlir cədvəldə göstərilən kimi müəyyən olunur. Aşağıdakı cədvəl, hər iki şirkətin müxtəlif resurs sərfiyyatlarına görə əldə etdiyi gəliri göstərir:

Şirkət A \ Şirkət B	Resurs=2	Resurs=3
Resurs=3	(100,80)	(120,70)
Resurs=4	(90,90)	(110,80)

Bu cədvəldə ilk qiymət Şirkət A-nın gəlirini, ikinci qiymət isə Şirkət B-nin gəlirini göstərir. Oyun nəzəriyyəsi istifadə edərək, hər bir şirkətin optimal stratejisini tapmaq üçün ən yaxşı cavabı tapmaq lazımdır. Burada hər bir şirkət üçün "stratejiya" müəyyən edir və hər iki şirkət üçün faydalı nəticəni təmin etmək üçün optimal qərarlar qəbul edilir.

Simulyasiya yanaşmaları: Simulyasiya metodları, resursların paylanması və istifadəsi ilə bağlı potensial ssenarilərin qiymətləndirilməsi üçün geniş istifadə olunur[10]. Bu yanaşma, daha mürəkkəb sistemlərdə riskləri qiymətləndirmək və fərqli iqtisadi şərtlər altında nəticələri təhlil etmək üçün əhəmiyyətlidir.

Məsələ: Bir şəhərdə 3 əsas tibb mərkəzi fəaliyyət göstərir və bu mərkəzlərdən hər birinin müxtəlif sayda həkimləri və tibb bacıları mövcuddur. Hər mərkəzin fəaliyyətinə əsaslanan olaraq müəyyən vaxt intervallarında xəstələrə xidmət göstərilir. Bu vəziyyətdə simulyasiya yanaşması istifadə olunur.

İlk olaraq, hər bir tibb mərkəzinin fəaliyyətini izləyərək, nə qədər vaxt sərf edildiyini və hər bir resursun nə qədər səmərəli olduğunu hesablamaq lazımdır. Nəticə olaraq, ən yüksək effektivliyi təmin etmək üçün resursların optimallaşdırılması tələb olunur.

Simulyasiya metodlarından istifadə edərək, bu resursların səmərəli istifadəsi modelləşdirilə bilər. Burada hər tibb mərkəzi üçün simulyasiya təhlili edilir və mövcud resurslarla ən yaxşı xəstə müalicə sistemini qurmaq məqsədilə qərar verilir. Bu nümunələr iqtisadi resursların optimallaşdırılması məsələlərində istifadə olunan riyazi yanaşmalara aid ümumi təhlillər və modellərdir. Bu cür məsələlər tətbiqi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində resursların səmərəli istifadəsini təmin etmək üçün istifadə edilir.

Nəticələr və tövsiyələr: İqtisadi resursların idarə edilməsi və optimallaşdırılması məsələsi müasir iqtisadiyyatın inkişafında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Riyazi metodlar, xüsusilə xətti və qeyri-xətti proqramlaşdırma yanaşmaları, resursların səmərəli istifadəsi üçün ən effektiv alətlərdir. Bu metodların tətbiqi ilə iqtisadi subyektlər, resursları daha optimal şəkildə bölüşdürə və idarə edə bilər, bu da iqtisadi inkişafı sürətləndirə bilər. Gələcəkdə iqtisadi resursların idarə edilməsində daha mürəkkəb modellərin tətbiqi, daha dəqiq və səmərəli qərarların qəbul edilməsinə imkan yaradacaqdır. İqtisadi inkişaf üçün bu yanaşmaların daha geniş tətbiqi böyük əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat

1. **Bertsekas, D. P. (1999).** Nonlinear Programming: Analysis and Algorithms. Athena Scientific. <https://www.athenasc.com/nonlinearprogramming.html>
2. **Glicksberg, I. L., & Fan, K. (1952).** Convergence of the Iterative Method in Linear Programming. Journal of the Society for Industrial and Applied Mathematics. <https://epubs.siam.org/doi/abs/10.1137/S0376933800176049>
3. **Khan Academy. (n.d.).** Linear Programming and Optimization. Khan Academy. <https://www.khanacademy.org/math/linear-programming>
4. **Osborne, M. J., & Rubinstein, A. (1994).** A Course in Game Theory. MIT Press. <https://mitpress.mit.edu/books/course-game-theory>
5. **Papadimitriou, C. H., & Steiglitz, K. (1998).** Combinatorial Optimization: Algorithms and Complexity. Prentice Hall. <https://www.amazon.com/Combinatorial-Optimization-Algorithms-Complexity-Prentice/dp/0133350685>
6. **Pratt, J. W., & Schervish, M. J. (2008).** Probability and Statistics. Addison-Wesley. <https://www.pearson.com/store/p/probability-and-statistics/P100000723441>
7. **Schwartz, J. L. (2009).** Mathematics for Economics and Finance. Springer. <https://www.springer.com/gp/book/9781852338767>
8. **Stewart, J. (2016).** Calculus: Early Transcendentals. Brooks Cole. <https://www.cengage.com/c/calculus-early-transcendentals-8e-stewart>
9. **Taha, H. A. (2017).** Operations Research: An Introduction (10th ed.). Pearson. <https://www.pearson.com/store/p/operations-research-an-introduction/P100000452362>
10. **Varian, H. R. (2010).** Intermediate Microeconomics: A Modern Approach. W.W. Norton & Company. <https://wwnorton.com/books/9780393937125>

Резюме

Гулиев А.А., Сафиханов Э.Р.

Управление экономическими ресурсами: математические модели и подходы к оптимизации

Управление экономическими ресурсами играет важную роль в развитии современной экономики. В статье рассматриваются математические модели и подходы к оптимизации, используемые при оптимизации экономических ресурсов. Анализ проводится с использованием таких подходов, как линейное и нелинейное программирование, теория игр и методы моделирования, чтобы гарантировать эффективное использование ресурсов и максимальные результаты. Применение этих подходов важно для современного экономического развития.

Ключевые слова: Экономические ресурсы, оптимизация, линейное программирование, нелинейное программирование, теория игр

Summary

Guliyev A.A., Safikhanov E.R.

Economic Resource Management: Mathematical Models and Optimization Approaches

Management of economic resources plays an important role in the development of modern economy. This article discusses mathematical models and optimization approaches used in the optimization of economic resources. Analyses are carried out with the aim of efficient use of resources and obtaining maximum results using approaches such as linear and nonlinear programming, game theory and simulation methods. The application of these approaches is important for modern economic development.

Key words: Economic resources, optimization, linear programming, nonlinear programming, game theory

KRİTİK İNFORMASIYA İNFRASTRUKTURUNDA KİBERTƏHLÜKƏSİZLİK ARXİTEKTURASININ DAYANIQLILIĞININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Mahmudova Səbinə Vəkil qızı

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

sebinemahmudova73@gmail.com

Vəliyev Kənan Xəyal oğlu

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

vkanan04@gmail.com

Xülasə: Bu məqalədə kritik informasiya infrastrukturunun (Kİİ) kibertəhlükəsizlik arxitekturasının dayanıqlılığının qiymətləndirilməsi məsələsi ətrafı şəkildə təhlil edilir. Kritik informasiya infrastrukturunu — enerji, maliyyə, nəqliyyat, səhiyyə, rabitə və digər mühüm sahələrin fəaliyyətini təmin edən informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının kompleksidir. Bu infrastrukturun kibertəhlükələrə qarşı dayanıqlılığı dövlətlərin milli təhlükəsizliyi, iqtisadi sabitliyi və cəmiyyətin rifahı üçün həyati əhəmiyyət daşıyır. Məqalədə əvvəlcə Kİİ-də mövcud olan əsas kibertəhlükələr və hücum vektorları izah edilir; daha sonra kibertəhlükəsizlik arxitekturasının komponentləri, onların funksiyaları və qarşılıqlı əlaqəsi təqdim olunur. Dayanıqlılığın qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan əsas metodologiyalar; o cümlədən risk analizləri, ssenari modelləşdirməsi, sınaq testləri və standartlara uyğunluq ölçmələri geniş şəkildə araşdırılır [7, s.10; 4, s.4]. Məqalədə həmçinin süni intellekt və maşın öyrənməsi texnologiyalarının kibertəhlükəsizlikdə tətbiqi, hücumların erkən aşkarlanması və adaptiv müdafiə mexanizmlərinin qurulmasında rolu vurğulanır. Sonda isə dayanıqlılığın artırılması üçün tövsiyələr, beynəlxalq təcrübə və gələcək tədqiqat istiqamətləri təqdim olunur. Məqalə həm akademik tədqiqatçılar, həm də kibertəhlükəsizlik mütəxəssisləri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Açar sözlər: Kritik informasiya infrastrukturunu, kibertəhlükəsizlik, dayanıqlılıq, risk analizi, hücum vektorları, süni intellekt, maşın öyrənməsi

Müasir dövrdə cəmiyyətlərin inkişaf səviyyəsi və həyat keyfiyyəti informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) effektiv tətbiqi ilə sıx bağlıdır. Elektrik enerjisi, su təchizatı, nəqliyyat sistemləri, səhiyyə xidməti, bank sektoru, media və dövlət xidmətləri kimi sahələrdə fəaliyyətin dayanıqlılığı və fasiləsizliyi kritik informasiya infrastrukturunun (Kİİ) üzərində qurulmuşdur. Bu infrastrukturun kəsilməsi və ya sıradan çıxması genişmiqyaslı sosial, iqtisadi və siyasi fəsadlara səbəb ola bilər. Buna görə də Kİİ-nin təhlükəsizliyi və dayanıqlılığı dövlətlərin milli təhlükəsizlik strategiyalarında mühüm yer tutur.

Son illərdə kibertəhlükələr sürətlə artaraq daha mürəkkəb və ağıllı formalar alır. Hökumət orqanları, strateji obyektlər və iri sənaye müəssisələri kiberhücumların əsas hədəflərindən biri olmuşdur. Haker hücumları, dağıdıcı proqram təminatları (məsələn, ransomware və ya malware), xidmətə maneə törətmə hücumları (DDoS), sosial mühəndislik texnikaları və içəridən gələn təhdidlər kritik informasiya infrastrukturunun davamlı fəaliyyətini risk altına qoyur. Bu baxımdan təkcə müdafiə tədbirlərinin tətbiqi kifayət deyil, eyni zamanda bu arxitekturanın dayanıqlılığının qiymətləndirilməsi və zəif cəhətlərin aşkar edilərək aradan qaldırılması həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Kİİ-də kibertəhlükəsizlik arxitekturası çoxqatlı müdafiə yanaşmasına əsaslanır və müxtəlif komponentlərin — fiziki təhlükəsizlikdən proqram təminatı və şəbəkə təhlükəsizliyinə, istifadəçi səviyyəsində identifikasiya və avtorizasiyaya qədər — vahid və əlaqəli fəaliyyətini nəzərdə tutur. Bu arxitekturanın dayanıqlılığı isə həm texniki, həm də təşkilati baxımdan müxtəlif amillərdən asılıdır. İnfrastrukturun hansı səviyyədə dayanıqlı olduğunu müəyyənləşdirmək üçün isə müasir qiymətləndirmə metodologiyalarından istifadə vacibdir. Risk analizləri, ssenari modelləri, sınaq testləri və standartlara uyğunluq ölçmələri bu qiymətləndirmədə əsas vasitələrdir [3, s.6].

Bundan əlavə, süni intellekt və maşın öyrənməsi texnologiyalarının sürətli inkişafı kibertəhlükəsizlik sahəsində yeni imkanlar yaradıb. Bu texnologiyalar qeyri-adi fəaliyyətləri avtomatik aşkarlamaq, hücumları proqnozlaşdırmaq və müdafiə mexanizmlərini real vaxt rejimində adaptasiya etmək üçün geniş istifadə olunur. Lakin bu sahədə hələ də tədqiq olunmamış problemlər, təkmilləşdirilməli yanaşmalar və inkişaf etdirilməli metodologiyalar mövcuddur.

Bu məqalənin məqsədi kritik informasiya infrastrukturunda kibertəhlükəsizlik arxitekturasının dayanıqlılığını qiymətləndirmək üçün mövcud yanaşmaları və texnologiyaları geniş şəkildə təhlil etmək, əsas problemləri və çağırışları vurğulamaq, həmçinin gələcək inkişaf istiqamətləri üzrə tövsiyələr təqdim etməkdir. Məqalə həm elmi-tədqiqat sahəsində çalışan mütəxəssislər, həm də praktiki kibertəhlükəsizlik fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər üçün nəzərdə tutulur.

Kibertəhlükəsizlik arxitekturası və əsas komponentlər. Kritik informasiya infrastrukturunu (Kİİ) üçün kibertəhlükəsizlik arxitekturası, çoxsəviyyəli və kompleks yanaşmanı əhatə edən bir sistemdir. Bu arxitekturanın məqsədi Kİİ-ni daxili və xarici təhdidlərdən qorumaq, informasiya aktivlərinin məxfiliyini, bütövlüyünü və əlçatanlığını təmin etməkdir. İnfrastrukturun mürəkkəbliyi səbəbindən kibertəhlükəsizlik arxitekturası bir-birini tamamlayan müxtəlif komponentlərdən ibarətdir və bu komponentlər birgə işləyərək ümumi təhlükəsizlik səviyyəsini formalaşdırır [2, s.27].

Fiziki təhlükəsizlik. Kibertəhlükəsizlik yalnız virtual mühitlə məhdudlaşmır; onun əsas təməl sütunlarından biri fiziki təhlükəsizlikdir. Server otaqları, məlumat mərkəzləri, şəbəkə avadanlıqları və digər mühüm obyektlər üçün giriş nəzarət, müşahidə kameraları, biometrik autentifikasiya sistemləri və mühafizə xidmətləri kimi tədbirlər həyata keçirilir. Fiziki mühitdəki zəifliklər virtual mühitdəki zəifliklər qədər təhlükəli ola bilər [2, s.28].

Şəbəkə təhlükəsizliyi. Şəbəkə təhlükəsizliyi, infrastruktur daxilində məlumatların ötürülməsi zamanı onların qorunmasına yönəlmiş tədbirləri əhatə edir. Firewall-lar, virtual xüsusi şəbəkələr (VPN), şəbəkə təhlili alətləri, zərərli trafikdən aşkar edilməsi üçün İstifadəçi Giriş və Təhlükə Aşkar Etmə Sistemləri (IDS/IPS) şəbəkənin müdafiə xəttini təşkil edir. Bu komponentlər şəbəkənin daxilindən və xaricindən gələn hücum cəhdlərini erkən mərhələdə aşkar edərək zərərin qarşısını almağa çalışır [2, s.30].

Əməliyyat təhlükəsizliyi. Əməliyyat təhlükəsizliyi — məlumatların emalı və saxlanması zamanı onların məxfiliyinin, bütövlüyünün və əlçatanlığının qorunmasını təmin edən siyasət və prosedurları əhatə edir. Bu sahəyə daxil olan tədbirlərə məlumatların şifrələnməsi, ehtiyat nüsxələrinin hazırlanması, giriş hüquqlarının məhdudlaşdırılması və jurnal qeydlərinin aparılması daxildir. Əməliyyat təhlükəsizliyi həm də fəvqəladə hallara hazırlıq planlarını və fasiləsiz iş prinsiplərini əhatə edir [2, s.31].

Proqram təminatı təhlükəsizliyi. Kİİ-də istifadə olunan proqram təminatının təhlükəsizliyi vacib komponentlərdən biridir. Kodların təhlili, zəifliklərin aşkarlanması, təhlükəsizlik yeniləmələrinin vaxtında quraşdırılması (patching), tətbiqetmə səviyyəsində autentifikasiya və səlahiyyətlərin idarə olunması proqram

təminatı təhlükəsizliyinin əsas sahələrini təşkil edir. Bu komponent hücumçular tərəfindən proqram zəifliklərinin istismarının qarşısını almaq məqsədini daşıyır [2, s.34].

İstifadəçi təhlükəsizliyi. İstifadəçi təhlükəsizliyi, insan faktorundan qaynaqlanan təhdidlərin azaldılmasına yönəlmiş tədbirlər kompleksidir. Bu sahədə identifikasiya, autentifikasiya və avtorizasiya mexanizmləri mühüm rol oynayır. Güclü parol siyasəti, çoxfaktorlu autentifikasiya (MFA), istifadəçi hüquqlarının düzgün idarə olunması və davamlı kibertəhlükəsizlik təlimləri insan səhvlərindən və daxili təhdidlərdən qorunmaq üçün əsas vasitələrdir [2, s.36].

Monitoring və hadisələrin idarə olunması. Effektiv kibertəhlükəsizlik arxitekturasında fasiləsiz monitoring və insidentlərin idarə olunması sistemi qurulmalıdır. Təhlükəsizlik məlumatı və hadisələrin idarə olunması (SIEM) sistemləri real vaxt rejimində qeyri-adi fəaliyyətləri aşkar edərək mümkün hücumlara sürətli reaksiya imkanı yaradır. Hadisələrin düzgün qeydiyyatı və analizi, gələcəkdə analoji hücumların qarşısını almaq üçün vacibdir.

İnfrastruktur və xidmətlərin davamlılığı. Kritik infrastrukturda xidmətlərin fasiləsizliyi əsas prioritetlərdən biridir. Redundans (rezerv sistemlər), failover (avtomatik ehtiyat rejimə keçid) mexanizmləri və ehtiyat mərkəzlər infrastrukturun gözlənilməz hücumlar və ya nasazlıqlar zamanı davamlı fəaliyyətini təmin edir.

Bu komponentlərin birləşməsi kibertəhlükəsizlik arxitekturasının ümumi dayanıqlılığını formalaşdırır. Hər bir komponentin funksiyalarını və zəif cəhətlərini düzgün başa düşmək, arxitekturanın bütövlükdə davamlılığını artırmaq üçün vacibdir. Bu baxımdan, sistemlərarası qarşılıqlı əlaqələrin effektiv idarə olunması və komponentlərarası məlumat axınının optimallaşdırılması əsas şərtlərdən hesab olunur.

Dayanıqlılığın qiymətləndirilməsi metodologiyaları. Kritik informasiya infrastrukturunda (Kİİ) kibertəhlükəsizlik arxitekturasının dayanıqlılığını qiymətləndirmək üçün tətbiq edilən metodologiyalar kompleks yanaşma tələb edir. Bu qiymətləndirmələr yalnız texniki parametrlərlə məhdudlaşmır, həmçinin təşkilati, idarəetmə və insan faktorlarını da əhatə edir. Metodologiyaların məqsədi, infrastrukturun kibertəhdidlər qarşısında hansı səviyyədə dözümlü olduğunu, zəif nöqtələrin harada yerləşdiyini, hansı resursların daha həssas olduğunu və ümumilikdə təşkilatın kibermüdafiə qabiliyyətinin hansı səviyyədə olduğunu müəyyən etməkdir.

Risk qiymətləndirilməsi və analizi. Risk qiymətləndirilməsi dayanıqlılığın əsas təməliyə daşır. Bu mərhələdə mövcud infrastrukturda qarşıya çıxma biləcək təhdidlər, onların yaranma ehtimalı və potensial təsiri analiz edilir. Risk qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı addımlar həyata keçirilir: risklərin müəyyənləşdirilməsi, risklərin təsnifatı, ehtimal və təsir dərəcələrinin qiymətləndirilməsi, ümumi risk profilinin yaradılması və risklərin prioritetləşdirilməsi. Bu proses nəticəsində təşkilat kritik resurslara diqqəti cəmləyərək müdafiə tədbirlərini optimallaşdırma bilər [8, s.8].

Ssenari əsaslı qiymətləndirmə. Ssenari əsaslı yanaşma, infrastrukturun real və ya simulyasiya edilmiş hücum ssenariləri qarşısında necə davrandığını öyrənməyə xidmət edir. Bu metod hücum simulyasiyalarını, kiber təlimləri, qırmızı-mavi komanda məşqlərini və stres testlərini əhatə edir. Məqsəd yalnız texniki zəiflikləri tapmaq deyil, eyni zamanda insidentlərə reaksiya prosedurlarının effektivliyini və personalın hazır olma səviyyəsini qiymətləndirməkdir [6, s.31].

Zəifliklərin aşkarlanması və sınaq testləri. Zəifliklərin aşkarlanması (vulnerability assessment) infrastrukturun texniki komponentlərində mövcud olan boşluqların aşkar edilməsinə yönəlmişdir. Bu mərhələdə avtomatlaşdırılmış skanerlərdən və ya manual audit üsullarından istifadə edilir. Sınaq testləri (penetration testing) isə aşkarlanmış zəifliklərin nə dərəcədə istismar oluna biləcəyini və real risk səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verir. Bu metodologiya texniki dayanıqlılığın ölçülməsi baxımından mühüm rol oynayır [1, s.5].

Uyğunluq qiymətləndirilməsi və standartlara uyğunluq. Kİİ üçün kibertəhlükəsizlik arxitekturasının dayanıqlılığını qiymətləndirərkən beynəlxalq və milli standartlara uyğunluğun yoxlanılması vacibdir. ISO/IEC 27001, NIST Cybersecurity Framework, COBIT, CIS Controls və digər standartlar təşkilatlara təhlükəsizlik tələbləri və yaxşı təcrübələr çərçivəsində yol göstərir. Uyğunluq qiymətləndirilməsi

təşkilatın bu tələblərə hansı səviyyədə cavab verdiyini və harada boşluqların olduğunu aşkar etməyə kömək edir [4, s.4; 7, s.10].

Məlumatların monitorinqi və analitik qiymətləndirmə. Real vaxt rejimində məlumatların monitorinqi və təhlili dayanıqlılıq qiymətləndirilməsinin mühüm hissəsidir. Təhlükəsizlik hadisələri üzrə qeydlərin (logların) təhlili, anomaliyaların aşkarlanması, SIEM (Security Information and Event Management) sistemlərindən istifadə infrastrukturun müdafiə reaksiyalarını ölçməkdə və zərərli fəaliyyətləri vaxtında müəyyən etməkdə əvəzsiz rol oynayır. Analitik qiymətləndirmə həm texniki göstəriciləri, həm də istifadəçi davranışlarını nəzərə alaraq dayanıqlılıq dərəcəsini müəyyənləşdirir.

Fövqəladə hallar üçün hazırlıq və bərpa qabiliyyəti qiymətləndirməsi. Kibertəhlükəsizlik arxitekturasının dayanıqlılığı yalnız hücumun qarşısını almaq qabiliyyəti ilə deyil, həm də hücumdan sonra xidmətlərin bərpası sürəti ilə ölçülür. Bu mərhələdə fəvqəladə hallar planlarının (disaster recovery plans), biznesin fasiləsizliyi planlarının (business continuity plans) effektivliyi qiymətləndirilir. Ehtiyat mərkəzlərin mövcudluğu, məlumatların ehtiyat nüsxələrinin keyfiyyəti, bərpa müddətləri (RTO, RPO) kimi göstəricilər nəzərdən keçirilir.

Bu metodologiyaların birgə tətbiqi Kİİ-də kibertəhlükəsizlik arxitekturasının real vəziyyətini və dözümlülüyünü kompleks şəkildə qiymətləndirməyə imkan verir. Öldə edilən nəticələr əsasında zəif tərəflərin möhkəmləndirilməsi, müdafiə tədbirlərinin gücləndirilməsi və ümumi risk səviyyəsinin aşağı salınması üzrə tövsiyələr hazırlanır.

Əsas çağırışlar və problemlər. Kritik informasiya infrastrukturunun (Kİİ) kibertəhlükəsizlik arxitekturasında dayanıqlılığın təmin edilməsi zamanı müxtəlif çağırışlar və problemlər meydana çıxır. Bu çağırışlar təkcə texniki aspektlərlə məhdudlaşmır, həmçinin təşkilati, insan resursları, maliyyə, hüquqi və hətta geosiyasi amilləri də əhatə edir. Onların düzgün başa düşülməsi və aradan qaldırılması dayanıqlı və effektiv kibertəhlükəsizlik mühitinin qurulması üçün əsas şərtlərdən biridir.

Texniki mürəkkəblilik və integrasiya problemləri. Kritik infrastruktur sistemləri, adətən, müxtəlif istehsalçıların məhsullarından ibarət olur və bir çox hallarda fərqli texnologiyalarla işləyir. Bu heterogen mühitdə texnologiyaların bir-biri ilə integrasiyası çətinliklər yaradır, xüsusən də köhnə (legacy) sistemlər yeni təhlükəsizlik həlləri ilə uyğun gəlmədikdə. Belə vəziyyətlər arxitekturanın ümumi dayanıqlılığını zəiflədir və potensial zəiflik nöqtələri yaradır [10, s.76].

İnsan faktoru və bilik boşluqları. Kibertəhlükəsizlik sahəsində ən böyük zəifliklərdən biri insan faktorudur. İstifadəçilərin, texniki heyətin və rəhbərlərin təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməməsi və ya bu qaydalardan xəbərsiz olması riskləri artırır. Sosial mühəndislik hücumları, fişinq kampaniyaları və daxili təhdidlər (məsələn, narazı işçilər tərəfindən qəsdən törədilən pozuntular) infrastruktur üçün ciddi təhlükə yaradır. Davamlı təlim və maarifləndirmə tədbirlərinin olmaması bu problemi daha da dərinləşdirir [2, s.44].

Resursların məhdudluğu. Maliyyə və insan resurslarının məhdudluğu dayanıqlılıq üçün ciddi əngəllərdən biridir. Effektiv kibertəhlükəsizlik üçün texnoloji həllərin alınması, mütəxəssislərin hazırlanması, təhlükəsizlik testlərinin keçirilməsi və risklərin azaldılması tədbirləri yüksək maliyyə vəsaiti tələb edir. Bir çox təşkilat bu resursları ayırmaqda çətinlik çəkir, nəticədə əsas risklərə qarşı belə tam müdafiə təmin edilmir [5, s.48].

Dinamik və dəyişkən təhdid mənzərəsi. Kibertəhlükələr dinamik və sürətlə dəyişən xarakterə malikdir. Hücumçular daim yeni taktika, texnika və prosedurlar (TTP-lər) inkişaf etdirir. Bu dəyişkənlik təşkilatların müdafiə tədbirlərinin sürətlə köhnəlməsinə və proaktiv yanaşmaların zəruriliyinə səbəb olur. Əgər təhlükəsizlik strategiyaları yenilənməzsə, arxitekturanın dayanıqlılığı zəifləyir və yeni növ hücumlar qarşısında müdafiəsiz qalır [3, s.22].

Hüquqi və normativ uyğunsuzluq. Kİİ sahəsində fəaliyyət göstərən təşkilatlar milli və beynəlxalq hüquqi çərçivələrə riayət etməlidir. Qlobal və regional qanunvericiliyin fərqli tələbləri, məlumatların məxfiliyi ilə bağlı qaydalar, hesabatlılıq tələbləri və digər hüquqi məhdudiyyətlər təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiqində əlavə mürəkkəblilik yaradır. Normativ uyğunsuzluqlar həm maliyyə sanksiyaları, həm də reputasiya itkisinə səbəb ola bilər.

Zəif koordinasiya və kommunikasiya. Kİİ daxilində müxtəlif bölmələr və tərəfdaşlar arasında zəif koordinasiya və informasiya axınının olmaması müdafiə tədbirlərinin effektivliyini aşağı salır. Kibertəhlükələrə qarşı mübarizədə koordinasiyalı yanaşma, məlumatların real vaxtda paylaşılması və mərkəzləşdirilmiş idarəetmə mexanizmləri mühüm rol oynayır. Əks halda, insidentlərə reaksiya gecikir və təsir daha geniş miqyasda hiss olunur.

Zərərli proqram təminatlarının (malware) sürətli inkişafı. Zərərli proqram təminatlarının inkişaf sürəti kibertəhlükəsizlik komandalarının müdafiə tədbirlərini izləməsini çətinləşdirir. Xüsusilə avtomatlaşdırılmış, özünü yeniləyən və süni intellektlə dəstəklənən hücum alətləri infrastruktur üçün yeni risklər yaradır. Antivirus və təhlükə aşkarlama sistemləri bəzən bu yeni təhdidlərə qarşı gec reaksiya verir.

Təchizat zəncirindəki risklər. Təchizat zəncirindəki zəifliklər də mühüm problemlərdən biridir. Tərəfdaşlardan, podratçılardan və üçüncü tərəf provayderlərdən gələn risklər, bir çox hallarda təşkilatın nəzarəti xaricində olur. Bu risklər kibertəhlükəsizlik arxitekturasında gözlənilməz boşluqlar yarada bilər.

Bu çağırışların və problemlərin hər birinin fərdi yanaşma və həll yolları tələb etdiyini qeyd etmək vacibdir. Əgər bu məsələlər vaxtında nəzərə alınmasa və idarə edilməsə, infrastrukturun dayanıqlılığı ciddi şəkildə zərər görə bilər.

Dayanıqlılığı artırmaq üçün tövsiyələr. Kritik informasiya infrastrukturunun (Kİİ) kibertəhlükəsizlik arxitekturasının dayanıqlılığını gücləndirmək üçün çoxşaxəli və sistemli yanaşma tələb olunur. Təvsiyələr təkcə texniki sahəni deyil, həmçinin təşkilati, hüquqi, idarəetmə və insan faktorlarını da əhatə etməlidir. Bu bölmə, infrastrukturun müxtəlif səviyyələrində tətbiq edilə biləcək ümumi tövsiyələrin strukturlaşdırılmış təsvirini verir.

Texniki tədbirlərin gücləndirilməsi. İnfrastrukturda istifadə olunan bütün texniki komponentlərin müasir təhlükəsizlik standartlarına cavab verməsi təmin olunmalıdır. Bu məqsədlə şəbəkə müdafiə həllərinin (firewall, IDS/IPS), uç nöqtə təhlükəsizlik sistemlərinin, şifrələmə texnologiyalarının və autentifikasiya mexanizmlərinin tətbiqi vacibdir. Zəifliklərin aşkarlanması və patch idarəetməsi prosesləri mütəmadi şəkildə həyata keçirilməlidir.

Təhlükəsizlik mədəniyyətinin formalaşdırılması. İşçi heyətində təhlükəsizlik mədəniyyətinin aşılması dayanıqlılığın artırılmasında əsas amillərdən biridir. Bunun üçün mütəmadi təlimlər, maarifləndirici sessiyalar və praktiki təlimlər təşkil edilməli, fişinq və sosial mühəndislik simulyasiyaları keçirilməlidir. İnsan resursları ilə bağlı risklərin idarə edilməsi üçün daxilolma nəzarətləri və rollara əsaslanan səlahiyyətləndirmə tətbiq olunmalıdır [8, s.23].

Proaktiv risk idarəetməsi. Risklərin yalnız reaktiv deyil, həm də proaktiv üsullarla idarə edilməsi vacibdir. Bunun üçün risk qiymətləndirməsi və monitorinq prosesləri avtomatlaşdırılmalı, erkən xəbərdarlıq sistemləri qurulmalı, təhdid kəşfiyyatı (threat intelligence) xidmətlərindən istifadə olunmalıdır. Öldə edilən nəticələr əsasında təhlükəsizlik siyasətləri mütəmadi yenilənməlidir [9, s.35].

İnsident idarəetmə və fəvqəladə hallara hazırlıq. Kibertəhlükəsizlik insidentlərinə operativ cavab vermə qabiliyyəti artırılmalıdır. Bu məqsədlə insident idarəetmə planları hazırlanmalı, mütəmadi testlər keçirilməli, fəvqəladə hallar və bərpa planları nəzərdən keçirilməlidir. Ehtiyat mərkəzlər və məlumatların ehtiyat nüsxələri yaradılmalı, xidmətlərin fasiləsizliyini təmin edən tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Uyğunluq və standartlara əməl etmə. Milli və beynəlxalq kibertəhlükəsizlik standartlarına uyğunluğun təmin edilməsi vacibdir. ISO/IEC 27001, NIST və digər çərçivələrin tələblərinə əməl olunmalı, daxili və xarici auditlər vasitəsilə bu uyğunluq davamlı olaraq yoxlanılmalıdır. Standartlara əsaslanan yanaşma, infrastrukturun ümumi təhlükəsizlik səviyyəsinin yüksəlməsinə şərait yaradır [4, s.4].

İnteqrasiya olunmuş idarəetmə və koordinasiya. Bütün təhlükəsizlik tədbirləri mərkəzləşdirilmiş və koordinasiyalı şəkildə həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə inteqrasiya olunmuş təhlükəsizlik idarəetmə sistemlərindən (SIEM, SOAR) istifadə edilməli, müxtəlif departamentlər və tərəfdaşlar arasında effektiv informasiya mübadiləsi təmin edilməlidir. Şəffaf və çevik kommunikasiya kanalları dayanıqlılığın əsasını təşkil edir.

Təchizat zəncirinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi. Təchizatçılar və üçüncü tərəf provayderlər ilə əməkdaşlıq çərçivəsində təhlükəsizlik tələbləri müəyyənləşdirilməli və müqavilələrdə əks etdirilməlidir. Təchizat zəncirindəki risklərə dair qiymətləndirmələr həyata keçirilməli, mütəmadi yoxlamalar və auditlər təşkil olunmalıdır.

Gələcək tədqiqat istiqamətləri. Kritik informasiya infrastrukturunun (Kİİ) kibertəhlükəsizlik arxitekturasının dayanıqlılığının qiymətləndirilməsi və gücləndirilməsi sahəsində gələcək tədqiqat istiqamətləri çoxşaxəli və interdisiplinar yanaşmaları əhatə etməlidir. Bu istiqamətlər həm nəzəri, həm praktiki biliklərin genişləndirilməsinə xidmət edir, həm də yeni texnologiyaların tətbiqi üçün zəmin yaradır. Aşağıda bu sahədə prioritet hesab olunan əsas tədqiqat istiqamətləri geniş şəkildə təsvir olunur.

Yeni metodologiyaların və modellərin işlənilib hazırlanması. Gələcək tədqiqatlarda kibertəhlükəsizlik arxitekturasının dayanıqlılığını qiymətləndirmək üçün daha çevik, real vaxt rejimində işləyən, həmçinin kompleks infrastrukturlara tətbiq oluna bilən metod və modellərin yaradılması əsas prioritetlərdən biri olacaq. Mövcud yanaşmaların məhdudiyyətlərini aşmaq üçün tədqiqatçılar çoxşaxəli metodologiyaların hazırlanmasına diqqət yetirməlidir.

Süni intellekt və maşın öyrənmə tətbiqləri. Süni intellekt (AI) və maşın öyrənmə (ML) texnologiyalarının kibertəhlükəsizlik arxitekturasına inteqrasiyası üzrə araşdırmalar genişləndirilməlidir. Bu sahədə gələcək tədqiqatlar anomaliyaların aşkarlanması, hücumların proqnozlaşdırılması, insidentlərin avtomatlaşdırılmış idarə olunması və resursların optimal paylanması kimi istiqamətlərə yönəlməlidir [5, s.33].

Kvant texnologiyalarının təsiri. Kvant hesablamalarının və kvant kriptografiyasının kibertəhlükəsizlik arxitekturasına mümkün təsiri gələcək tədqiqatların mühüm istiqamətlərindən olacaq. Tədqiqatçılar kvant müqavimətli şifrələmə metodlarının inkişaf etdirilməsi və mövcud sistemlərə inteqrasiyası sahəsində araşdırmalar aparmalıdırlar [9, s.12].

İnsan faktoru və sosial mühəndislik tədqiqatları. İnsan faktoru ilə bağlı risklərin azaldılması məqsədilə sosial mühəndislik hücumlarının dərinləşdirilmiş analizi, istifadəçi davranışlarının öyrənilməsi və effektiv maarifləndirmə yanaşmalarının hazırlanması sahəsində tədqiqatlara ehtiyac var. Bu tədqiqatlar həm psixoloji, həm də davranış əsaslı yanaşmaları birləşdirməlidir.

Simulyasiya və ssenari əsaslı tədqiqatlar. Kibertəhlükəsizlik arxitekturasının dayanıqlılığını sınaqdan keçirmək üçün simulyasiya platformalarının və real ssenari modellərinin hazırlanması gələcək tədqiqatların önəmli sahəsi olacaq. Bu yanaşma həm praktiki məşqlərin keyfiyyətini artıracaq, həm də infrastrukturun real hücumlara qarşı dayanıqlılığını daha dəqiq ölçməyə imkan verəcək [6, s.46].

Təchizat zənciri və üçüncü tərəf risklərinin öyrənilməsi. Təchizat zəncirindəki zəifliklər və üçüncü tərəf provayderlərinin yaratdığı risklər üzrə tədqiqatlar aparılmalıdır. Bu tədqiqatlar risklərin daha erkən mərhələdə aşkarlanması, müqavilə şərtlərinin optimallaşdırılması və birgə təhlükəsizlik standartlarının işlənməsi istiqamətində vacib rol oynayacaq.

Hüquqi və normativ aspektlərin inkişafı. Kibertəhlükəsizlik arxitekturasının dayanıqlılığı ilə bağlı tənzimləyici və normativ bazanın təkmilləşdirilməsi də gələcək tədqiqatların vacib sahələrindən biridir. Fərqli ölkələrin qanunvericiliklərinin müqayisəli analizi, normativ tələblərin harmonizasiya imkanlarının araşdırılması və yeni hüquqi mexanizmlərin işlənməsi bu istiqamətə daxildir.

İqlim dəyişikliklərinin təsiri və davamlılıq tədqiqatları. Ətraf mühit amilləri və iqlim dəyişikliklərinin kritik informasiya infrastrukturlarına təsiri gələcəkdə daha çox diqqət mərkəzində olacaq. Bu tədqiqatlar dayanıqlılıq anlayışının yalnız kibertəhlükələr deyil, həm də fiziki risklər prizmasından nəzərdən keçirilməsinə imkan yaradacaq.

Ədəbiyyat

1. Cardenas, A. A., Amin, S., & Sastry, S. Research challenges for the security of control systems. HotSec, 2008, s.4-10.
2. Cherdantseva, Y., & Hilton, J. A reference model of information assurance & security. International Journal of Information Management, 2013, s.27-39.

3. ENISA. Good Practices for the Security of Critical Information Infrastructures. European Union Agency for Cybersecurity, 2016, s.5-23.
4. ISO/IEC 27001: Information Security Management. International Organization for Standardization, s.3-7.
5. Humayed, A., Lin, J., Li, F., & Luo, B. Cyber-physical systems security — A survey. IEEE Internet of, s.32-49.
6. Kott, A., & Perconti, P. Estimating the resilience of cyber systems with mission dependency models. IEEE Computer, 2018, s.30-47.
7. National Institute of Standards and Technology (NIST). Framework for Improving Critical Infrastructure Cybersecurity. 2018, s.9-26.
8. Ross, R., McEvelley, M., & Oren, J. Systems Security Engineering: Considerations for a Multidisciplinary Approach in the Engineering of Trustworthy Secure Systems. NIST SP 800-160, 2016, s.6-10.
9. Shrobe, H., et al. A report of the MIT workshop on architectures for secure and resilient systems. MIT Things Journal, 2017CSAIL, 2015, s.11-36.
10. Zetter, K. Countdown to Zero Day: Stuxnet and the Launch of the World's First Digital Weapon. Crown, 2014, s.75-99.

Резюме

Махмудова С.В., Валиев К.Х.

Оценка устойчивости архитектуры кибербезопасности в критической информационной инфраструктуре

В данной статье подробно анализируется вопрос оценки устойчивости архитектуры кибербезопасности критической информационной инфраструктуры (КИИ). Критическая информационная инфраструктура представляет собой комплекс информационно-коммуникационных технологий, обеспечивающих функционирование энергетики, финансов, транспорта, здравоохранения, связи и других важных секторов. Устойчивость этой инфраструктуры к киберугрозам имеет жизненно важное значение для национальной безопасности государств, экономической стабильности и благополучия общества. В статье сначала объясняются основные киберугрозы и векторы атак, существующие в КИИ, затем представляются компоненты архитектуры кибербезопасности, их функции и взаимодействие. Подробно рассматриваются основные методологии, используемые для оценки устойчивости, включая анализ рисков, моделирование сценариев, тестовые испытания и измерения соответствия стандартам. В статье также подчеркивается роль технологий искусственного интеллекта и машинного обучения в кибербезопасности, раннем обнаружении атак и создании адаптивных механизмов защиты. Наконец, представлены рекомендации по повышению устойчивости, международный опыт и будущие направления исследований. Статья предназначена как для академических исследователей, так и для специалистов по кибербезопасности.

Ключевые слова: Критически важная информационная инфраструктура, кибербезопасность, устойчивость, анализ рисков, векторы атак, искусственный интеллект, машинное обучение

Summary

Mahmudova S.V., Valiyev K.Kh.

Assessment of the Resilience of Cybersecurity Architecture in Critical Information Infrastructure

This article analyzes in detail the issue of assessing the resilience of the cybersecurity architecture of critical information infrastructure (CII). Critical information infrastructure is a complex of information and communication technologies that ensure the functioning of energy, finance, transport, healthcare,

communications and other important sectors. The resilience of this infrastructure to cyber threats is of vital importance for the national security of states, economic stability and the well-being of society. The article first explains the main cyber threats and attack vectors existing in CII, then presents the components of the cybersecurity architecture, their functions and interactions. The main methodologies used for assessing resilience, including risk analysis, scenario modeling, test tests and standards compliance measurements, are extensively examined. The article also emphasizes the role of artificial intelligence and machine learning technologies in cybersecurity, early detection of attacks and the establishment of adaptive defense mechanisms. Finally, recommendations for increasing resilience, international experience, and future research directions are presented. The article is intended for both academic researchers and cybersecurity professionals.

Key words: *Critical information infrastructure, cybersecurity, resilience, risk analysis, attack vectors, artificial intelligence, machine learning*

İQLİM DƏYİŞMƏLƏRİNİN ELEKTRİK ENERJİSİ TƏLƏBİNƏ TƏSİRİNİN MÜQAYİSƏLİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ METODLARI

Mehdiyeva Gülsurə Yusif qızı

Azərbaycan Texnologiya Universiteti, Gəncə, Azərbaycan

gulsura@list.ru

Xülasə: *Məqalədə iqlim dəyişmələrinin elektrik enerjisinə tələb həcminə təsirinin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq edilən metodlar müqayisəli təhlil edilir. Panel analizi, sistem dinamikası modelləri və maşın öyrənməsi metodlarından istifadə edilərək müxtəlif ölkələr üzrə elektrik tələbinin temperatur, əhali artımı və iqtisadi göstəricilərdən asılılığının modellərə daxil edilməsi tövsiyə olunur. Tədqiqat zamanı daha dəqiq nəticələrin əldə edilməsi üçün ekonometrik metodların sistem dinamikası modelləşməsi ilə birləşdirilməsi əsaslandırılır.*

Açar sözlər: *iqlim dəyişməsi, elektrik enerjisi tələbi, panel analiz, sistem dinamikası, maşın öyrənməsi, enerji siyasəti*

Giriş. Son iki yüz ildə dünyada sənayeləşmənin güclənməsi insanların rifah halını yaşılaşdırmaqla yanaşı, həm də ətraf mühitin ciddi çirklənməsinə səbəb olub. XX əsrin sonlarında “Dayanıqlı İnkişaf” ideyası, sonrakı illərdə Yaşıl İqtisadiyyat konsepsiyası iqtisadi, sosial və ekoloji sistemlər arasında tarazlığa nail olmağın vacibliyini elmi cəhətdən əsaslandırdı. Lakin hər bir ölkədə iqtisadi artım və əhalinin rifah səviyyəsinin artırılması ekoloji tələblərlə müəyyən ziddiyyət yaradır. Ölkələrarası silahlı münaqişələr, karbohidrogen enerji mənbələrinə olan ehtiyacın hər il artması ətraf mühitə atılan tullantıların həcmi davamlı olaraq artırır. Bu isə iqlim dəyişmələrinin əsas səbəbi kimi dəyərləndirilir.

Müasir sivilizasiya elektrik enerjisi ilə bağlıdır. Elektrik enerjisi isə əsasən karbohidrogen enerjisi ilə bağlıdır. Dünyanın əksər ölkəsində elektrik enerjisinin istehsalı daş kömürün, təbii qazın və ya mazutun yanmasından əldə edilir. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə həcmi ilbəil artmasına baxmayaraq, dünyanın elektrik enerjisinə olan tələbinin mühüm hissəsi hələ də karbohidrogen enerjisi ilə bağlıdır. Elektrik enerjisinə artan tələb daha çox karbohidrogen enerjisinin istifadəsini tələb edir. Sonuncunun hasil edilməsi və istifadəsi isə iqlim dəyişmələrinə səbəb olur. Dünyada orta temperaturun getdikcə artması isə elektrik enerjisinə olan tələbi daha da artırır. Beləliklə, elektrik enerjisinin istehlakının artması iqlim dəyişmələrinə, sonuncu isə elektrik enerjisinə olan tələbin artmasına səbəb olur.

Beləliklə, qlobal səviyyədə temperatur artımı soyutma üçün elektrik enerjisinə olan tələbi artırır. İqlim dəyişmələri nəticəsində temperaturun azaldığı ərazilərdə istiliyə olan tələb də yeni elektrik enerjisinə olan tələbi artırır. İqlim dəyişmələrinin elektrik enerjisinə olan tələb həcminə təsirlərinin elmi metodologiya

əsasında tədqiq edilməsi praktiki baxımdan da aktualdır. Belə ki, hər bir ölkədə enerji planlaşdırılması üçün, o cümlədən elektrik şəbəkələrinin, istehsal güclərinin genişləndirilməsi və adaptasiyası üçün vacibdir. Digər tərəfdən, iqlim dəyişməsinə uyğunlaşma strategiyaları hazırlananda elektrik sektorunun dayanıqlılığı nəzərə alınır. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə strategiyalarının planlaması üçün, o cümlədən günəş və külək enerjisindən istifadə üçün strategiyaların hazırlanması zamanı tələb həcmnin proqnozlaşdırılması vacibdir.

Qeyd edək ki, xeyli sayda araşdırmalar iqlim dəyişmələrinin enerji təklifinə olan təsirlərinin öyrənilməsinə daha çox fokuslanır. İqlim dəyişmələrinin enerji tələbinə olan təsirləri daha az öyrənilib. Xüsusilə, bu problemə bağlı regional müqayisəli qiymətləndirmələrin aparılmasına həsr edilən tədqiqatlar azdır. Müxtəlif ölkələrin və regionların iqlimi, inkişaf səviyyəsi və enerji infrastrukturunu fərqli olduğu üçün müqayisəli qiymətləndirmə çox maraqlıdır.

İqlim dəyişmələrinin elektrik enerjisində olan tələb həcminə təsirlərinin tədqiqi zamanı bir neçə suala cavab axtarılmalıdır. Məsələn “iqlim dəyişmələri elektrik enerjisi tələbinə necə təsir edir?” sualı, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həm elmi, həm də praktiki əhəmiyyətə malikdir. Temperaturun orta illik, həmçinin yay aylarında artması elektrik istehlakında artıma səbəb olursa, istehsalın uyğun səviyyədə artırılması da vacib olur.

Elektrik enerjisinin istehlakına iqtisadi inkişaf səviyyəsinin və enerji qiymətlərinin necə təsir etməsinin elmi əsaslandırılması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Adambaşına ÜDM-in artması elektrik istehlakını artırır mı? İnkişaf səviyyəsi ilə elektrik enerjisi istifadəsi arasında hansı elastiklik mövcuddur? Digər göstəricilər, məsələn, əhali artımı və urbanizasiya elektrik enerjisi tələbinə təsir edirmi? Əhali artımı ilə elektrik istehlakı arasında statistik əhəmiyyətli bir əlaqə varmı? Şəhərləşmə səviyyəsinin artması elektrik tələbinə necə təsir edir?

Elektrik tələbinin iqlim dəyişməsinə həssaslığı ölkədən ölkəyə dəyişə bilər. İsti və quru iqlimə malik ölkələrə nisbətən daha sərin ölkələrdə elektrik enerjisində olan tələbin reaksiyası fərqli ola bilər. Hər ölkə üzrə temperatur artımı qarşısında elektrik istehlakının artım dərəcəsi də müxtəlif ola bilər. İqlim dəyişmələri fonunda elektrik enerjisi tələbində hansı trendlər müşahidə olunması da maraqlı və faydalı məlumatdır. Son 30 ildə temperatur artımı ilə elektrik enerjisi tələbi arasında zaman daxilində korrelyasiya varmı? Yaxud müxtəlif dövrlərdə, məsələn, 1990–2005-ci illərarası dövrdə və 2006–2025-ci illərarası dövrdə dinamik fərqlər müşahidə olunubmu?

Bu problemin həlli üçün elmi ədəbiyyatda təklif edilən metodlar fərqlidir. Adətən belə tədqiqatlar üçün panel məlumat analizi, ARIMA və ya SARIMA modelləri, System Dynamics modelləri, Machine Learning proqnoz modelləri, İqlim və enerji integrasiya modelləri (IAMs) istifadə olunur. Tədqiqat zamanı hansı metodun seçilməsi qarşıya qoyulan məqsəddən çox asılıdır. Ənənəvi iqtisadi tədqiqatlar temperatur, yağıntı və elektrik enerjisi tələbi arasındakı əlaqəni panel məlumatlar üzərində modelləşdirir. Məsələn, Auffhammer və Aroonruengsawat (2011) [2, s. 194] tərəfindən aparılan tədqiqatda Fixed Effects və Random Effects modellərindən, Dynamic Panel Modellərindən (System GMM) və Cointegration və Causality testlərindən (Pedroni testləri, Granger səbəbiyyət testləri) istifadə edilib.

Ayrı-ayrı ölkə timsalında iqlim dəyişmələrinin elektrik enerjisində olan tələb həcminə təsirlərinin öyrənilməsi zamanı zaman sırası analizlərindən daha çox istifadə edilir. Məsələn, Isaac və Van Vuuren (2009) [3, s. 512] tərəfindən yerinə yetirilən tədqiqatda temperatur artımı, soyutma dərəcə günləri (Cooling Degree Days - CDD) və istilik dərəcə günləri (Heating Degree Days - HDD) ilə elektrik tələbi arasındakı funksional asılılıqlar öyrənilib. Tədqiqat zamanı OLS və qeyri-xətti regressiya analizlərindən, ARIMA, SARIMA modellərindən (zaman sırası proqnozu) və Distributed Lag Modellərindən istifadə edilib.

İqlim dəyişmələrinin elektrik enerjisində olan tələb həcminə olan təsirlərinin öyrənilməsi zamanı ekonometrik metodlarla yanaşı Sistem Dinamikası (SD) modelləşməsindən də istifadə edilir. SD modelləşməsinin ekonometrik metoddan əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bu metod iqlim dəyişmələrinin elektrik enerjisi sektoruna təsirlərini nəzərə almaqla yanaşı, əks təsiri də, yəni elektrik enerjisindən istifadənin iqlim dəyişmələrinə olan təsirini də nəzərə alır. Li və digərləri (2012) [4, s. 601] tərəfindən

aparılan tədqiqatda SD modelləşməsindən iqlim dəyişikliyi və elektrik enerjisi tələbi arasındakı əlaqə sistemli, dinamik və əks-əlaqə şəkildə izah etmək üçün istifadə olunub.

İqlim dəyişmələrinin elektrik enerjisinə olan tələb həcminə olan təsirlərinin öyrənilməsi zamanı ekonometrik metodlar SD modelləşməsi ilə, yaxud “Maşın Öyrənilməsi” (ML) metodları ilə birgə yerinə yetirilir. Son illərdə iqlim və elektrik enerjisi məlumatlarının çox böyük olması səbəbindən ML modellərindən istifadə daha dəqiq nəticələr verir. Ahmad və Chen (2019) [1, s. 42] tərəfindən aparılan tədqiqatda Təsadüfi Reqressorlardan, SVR və ANN, XGBoost və LSTM modellərindən istifadə edilib.

İqlim dəyişmələrinin elektrik enerjisinə olan tələb həcminə olan təsirlərinin öyrənilməsi zamanı geniş tətbiq edilən metodlardan biri də İnteqrasiya olunmuş qiymətləndirmə modelidir (İAM). Bu modeldən makrosəviyyədə iqlim və enerji sektorlarının birgə simulyasiyası üçün istifadə olunur. Bunlar qlobal və ya regional modellərdir. Kriegler və başqaları (2014) [5, s. 358] tərəfindən yerinə yetirilən tədqiqatda MESSAGE, REMIND və GCAM modellərindən istifadə olunub.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz modellərin hər birinin müəyyən üstünlükləri və çatışmazlıqları var. Bunlar 1-ci cədvəldə təsnifləşdirilib.

Cədvəl 1.

İqlim dəyişmələrinin elektrik enerjisi tələbinə olan təsirlərin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq edilən metodlar

Metodologiya	İstifadə səviyyəsi	Üstünlükləri	Çatışmazlıqları
Panel Analiz	Orta	Sadə interpretasiya, statistika	Ssenari proqnozu çətindir
Regressiyalar	Yüksək	İqlim dəyişənlərinin birbaşa təsiri ölçülür	Qeyri-xətti təsirlər üçün məhduddur
SD Modelləri	Orta	Kompleks dinamik təsirlər izah edilir	Yüksək kalibrəmə tələbi var
Machine Learning	Artan	Böyük həcmli məlumatları emal edir, yüksək dəqiqlik	"Qara qutu" problemi (izah vermək çətindir)
IAMs	Yüksək	Siyasi səviyyədə təsirlər analiz edilir	Çox mürəkkəb və zaman tələb edir

Qeyd: müəllif tərəfindən tərtib edilib

İqlim dəyişmələrinin elektrik enerjisinə olan tələb həcminə təsirlərin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq edilən metodlardan birincisi, yəni panel analiz metodu tətbiq edilərkən ölkələrin seçimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, ölkə seçiminin düzgün olması modelin keyfiyyətinə, nəticələrin interpretasiyasına və təhlilin elmi dəyərinə təsir edir. Panel analiz üçün ölkələrin seçimi zamanı bir neçə meyardan istifadə edilə bilər. Birinci meyar ölkələrin iqtisadi struktur və inkişaf səviyyəsinə görə uyğunluğudur. Belə ki, seçilən ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi (ÜDM həcmi, iqtisadi sektorların payı) bir-birinə yaxın olmalıdır. Əks halda analiz zamanı heterogenlik problemi yarana bilər. Ölkələrin coğrafi və iqlim şəraitinə görə uyğunluğu da meyar olaraq götürülə bilər. İqlim dəyişmələrinin elektrik enerjisinə təsiri spesifikdir. İsti iqlimli ölkələrlə soyuq iqlimli ölkələri eyni modeldə analiz etmək modeli təhrif edə bilər. Ona görə də əgər Azərbaycan panel göstəricilərə daxil edilsə, onda Azərbaycanla eyni iqlim qurşağına (yarımsəhra, kontinental) malik ölkələri seçmək daha doğrudur.

Enerji istehlakı strukturuna və infrastrukturuna görə də ölkələrin seçimini aparmaq olar. Belə ki, elektrik enerjisinin əsas istehlak sektorları (ev təsərrüfatı, sənaye, kənd təsərrüfatı) və enerji infrastruktur səviyyəsi də oxşar olmalıdır. Hibrid enerji istehlakı (məsələn, həm elektrik, həm qazla isitmə) modelləri fərqlidirsə, paneldə səhv interpretasiya riski yaranır. Ona görə də, elektrik enerjisi istehsalında təbii qazın geniş istifadə olduğu ölkələri bir paneldə seçmək daha uyğundur.

Yuxarıdakı meyarları nəzərə alaraq, Azərbaycan üçün uyğun panel qrupuna Gürcüstan, Ermənistan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Türkiyə və Özbəkistan daxil ola bilər. Panelə bu ölkələr üzrə a) Elektrik istehlakı

(adambaşına kWh ilə); b) Orta illik temperatur (°C ilə); c) Adambaşına ÜDM (USD ilə); d) Əhali sayı; e) Elektrik enerjisi qiyməti (USD/kWh ilə) kimi göstəricilər daxil edilə bilər.

Panel reqresiya modeli üçün əsas məqsəd elektrik enerjisi istehlakı temperatur, ÜDM, əhali və enerji qiymətləri kimi dəyişkənlərlə necə əlaqəli olmasını qiymətləndirməkdən ibarət olduğundan model tənliyini

$$\ln(ED_{it}) = \alpha + \beta_1 * \ln(T_{it}) + \beta_2 * \ln(GDP_{it}) + \beta_3 * \ln(Pop_{it}) + \beta_4 * \ln(EP_{it}) + u_{it}$$

kimi ifadə edə bilərik. Burada i - ölkə göstəricisi, t – illər, α - sabit, u_{it} -təsadüfi səhv komponenti, ED_{it} – i -ci ölkənin t zamanında elektrik enerjisinə olan tələbi, T_{it} – t ilində i -ci ölkədə orta temperatur, GDP_{it} – t ilində i -ci ölkədə ÜDM həcmi, Pop_{it} – t ilində i -ci ölkənin əhalisinin sayı, EP_{it} – t ilində i -ci ölkədə elektrik enerjisinin qiymətidir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, iqlim dəyişmələrinin elektrik enerjisinə olan tələbə olan təsirləri və əks istiqamətli təsirləri qiymətləndirmək üçün panel analizlə (və ya zaman sırası analizi ilə) SD modelləşməsini birgə istifadə etmək daha dəqiq nəticələr verə bilər. Bu zaman “Yığım” olaraq, “Elektrik enerjisi tələbi (kWh)”, “Əhali”, “Temperatur səviyyəsi” və “ÜDM səviyyəsi” götürülə bilər. “Axınlar” olaraq, “İstilik artımı” və ya “Soyutma artımı”, “Əhali artımı”, “İqlim dəyişməsi nəticəsində artım” və sair götürülə bilər. Panel analizdə əldə etdiyiniz elastiklik əmsalları SD modelində parametrlər kimi istifadə oluna bilər. Beləliklə, SD modeli reallığa əsaslanır və empirik əsaslı simulyasiya yaradır.

Ədəbiyyat

1. Ahmad, T., & Chen, H. (2019). *Short and medium-term forecasting of cooling and heating degree days using machine learning algorithms*. *Energy and Buildings*, 195, 38-51. DOI: 10.1016/j.enbuild.2019.04.017
2. Auffhammer, M., & Aroonruengsawat, A. (2011). *Simulating the impacts of climate change, prices and population on California's residential electricity consumption*. *Climatic Change*, 109(1), 191-210. DOI: 10.1007/s10584-011-0299-9
3. Isaac, M., & Van Vuuren, D. P. (2009). *Modeling global residential sector energy demand for heating and air conditioning in the context of climate change*. *Energy Policy*, 37(2), 507-521. DOI: 10.1016/j.enpol.2008.09.051
4. Li, F. G. N., Strachan, N., & Taylor, P. G. (2012). *Modelling energy transitions for climate targets under uncertainty: A UK case study*. *Energy Policy*, 41, 598-605. DOI: 10.1016/j.enpol.2011.11.026
5. Kriegl, E., et al. (2014). *The role of technology for achieving climate policy objectives: overview of the EMF 27 study on global technology and climate policy strategies*. *Climatic Change*, 123(3-4), 353-367. DOI: 10.1007/s10584-013-0953-7

Резюме

Мехдиева Г.Ю.

Методы сравнительной оценки влияния изменения климата на спрос на электроэнергию

В статье проводится сравнительный анализ методов оценки влияния изменения климата на объем спроса на электроэнергию. Рекомендуется включать в модели такие переменные, как температура, рост населения и экономические показатели, с применением панельного анализа данных, моделей системной динамики и методов машинного обучения. В исследовании обоснована необходимость объединения эконометрических методов с моделированием системной динамики для получения более точных результатов.

Ключевые слова: изменение климата, спрос на электроэнергию, панельный анализ, системная динамика, машинное обучение, энергетическая политика

Summary

Mehdiyeva G.Y.

Methods for the Comparative Assessment of the Impact of Climate Change on Electricity Demand

This paper presents a comparative analysis of the methods used to assess the impact of climate change on electricity demand. It is recommended to incorporate variables such as temperature, population growth, and economic indicators into models by applying panel data analysis, system dynamics models, and machine learning methods. The study substantiates the integration of econometric methods with system dynamics modeling to achieve more accurate results.

Key words: climate change, electricity demand, panel analysis, system dynamics, machine learning, energy policy

TÜRKDİLLİ ÖLKƏLƏRDƏ YAŞIL İQTİSADİYYATIN STRATEJİ DAYANIQLILIĞA TƏSİRİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Mustafayeva Ləman Əbdül qızı

ADPU-nun Şamaxı filialı, Şamaxı, Azərbaycan

Lemanmustafayeva32@gmail.com

Xülasə: Müasir dövrdə global iqlimi dəyişiklikləri, təbii ehtiyatların tükənməsi və ətraf mühitin degradasiyası ölkələri yeni iqtisadi modellərə keçməyə vadar edir. Bu kontekstdə yaşıl iqtisadiyyat dayanıqlı inkişafın əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Dünyada yaşıl iqtisadiyyatın təşviqinin artırılması ilə paralel olaraq, Türkdilli ölkələr də bu modelə uyğunlaşmaq üçün müxtəlif addımlar atırlar. Məqalədə Türkdilli ölkələrdə (Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Türkmənistan) yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi və onun strateji dayanıqlılığa integrasiyası prosesi təhlil olunur. Eyni zamanda, bu ölkələrin qarşılaşdığı çağırışlar və gələcək əməkdaşlıq imkanları dəyərləndirilir.

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, yaşıl iqtisadiyyat, yaşıl enerji, təkrar emal, ekosistem.

Giriş.

XXI əsrdə iqtisadi inkişafı ekoloji tarazlığın qorunması prioritet məsələdir. Yaşıl iqtisadiyyat, təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsini və karbon emissiyalarının azaldılmasını təşviq edən bir model olaraq, strateji dayanıqlılığın təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Türk dilli ölkələr arasında enerji və təbii sərvətlərlə zənginlik baxımından oxşarlıqlar olsa da, yaşıl iqtisadiyyata keçid mərhələləri müxtəlifdir.

Yaşıl iqtisadiyyat, sosial inklüzivliyi təmin edən, eyni zamanda ekoloji davamlılıq və iqtisadi səmərəlilik arasında balans yaradan iqtisadi modeldir. Bu modelin əsas məqsədi təbii resursların davamlı istifadəsini təmin etmək, karbon emissiyalarını azaldaraq ətraf mühitə olan təsiri minimuma endirməkdir. Strateji dayanıqlıq isə, ölkələrin iqtisadi və sosial sistemlərinin uzun müddət ərzində sabit və davamlı şəkildə inkişaf etməsini təmin edən bir yanaşmadır [4]. Bu yanaşma, yalnız iqtisadi deyil, həm də sosial və ekoloji dayanıqlılığa yönəlmişdir. İqlim dəyişikliklərinə qarşı uzunmüddətli uyğunlaşma və qabaqlayıcı tədbirlər vacib rol oynayır.

Yaşıl iqtisadiyyatın əsas komponentləri:

- Bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi: külək, günəş, hidroelektrik və biokütlə kimi bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə, enerji istehsalında fosil yanacaqlara olan asılılığı azaldır;
- Ekoloji təmiz texnologiyaların inkişafı: Yaşıl texnologiyalar, istehsal proseslərində və gündəlik həyatda ətraf mühitə olan təsirləri minimuma endirir;
- Karbon emissiyalarının azaldılması: karbonun azaldılması, sənaye, nəqliyyat və energetika sahələrində innovativ həllərlə mümkün olur.

- İqlim dəyişikliyi ilə mübarizə tədbirlərinin gücləndirilməsi.

Yaşıl iqtisadiyyatın əsas məqsədlərindən biri, iqlim dəyişikliklərinin təsirlərinə uyğunlaşmaq və ətraf mühitin qorunmasını təmin etməkdir.

Türkdilli ölkələr, yaşıl iqtisadiyyatın əsas prinsiplərini öz milli inkişaf strategiyalarına daxil etməkdədirlər. Bu ölkələrin hər biri müxtəlif səviyyələrdə yaşıl iqtisadiyyatla bağlı fərqli addımlar atmış və fərqli strategiyalar qəbul etmişdir.

Hazırda Türkdilli ölkələrdə yaşıl iqtisadiyyatın mövcud vəziyyəti aşağıdakı kimidir:

Azərbaycan: Azərbaycan Respublikası dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə uyğun olaraq, bərpa olunan enerji, yaşıl şəhərsalma, ağıllı kənd təsərrüfatı və tullantıların idarə olunması kimi sahələrdə bir sıra təşəbbüslər həyata keçirməkdədir.

Azərbaycanın yaşıl iqtisadiyyata keçidi dövlət səviyyəsində qəbul edilmiş sənədlərlə tənzimlənir:

"Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" sənədində yaşıl enerji və ekoloji tarazlıq mühüm hədəflər kimi müəyyən olunmuşdur;

- "Azərbaycan Respublikasında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə sahəsində fəaliyyətin tənzimlənməsi haqqında" qanun (2021) qəbul edilmişdir.

- 2022-ci ildən etibarən İqlim Dəyişikliyi üzrə Milli Fəaliyyət Planı hazırlanmaqdadır.

Bu sənədlər yaşıl iqtisadiyyatın hüquqi-institusional əsaslarını gücləndirir və sektorlararası koordinasiyanı təmin edir.

Azərbaycanın yaşıl iqtisadiyyat sahəsində ən böyük addımlarından biri bərpa olunan enerji sektorunun inkişafı ilə bağlıdır:

- Qaradağ Günəş Elektrik Stansiyası – 2023-cü ildə istifadəyə verilmiş, 230 MVt gücündə olan bu stansiya ölkənin ilk iri miqyaslı özəl investisiyalı yaşıl enerji layihəsidir;

- "ACWA Power" (Səudiyyə Ərəbistanı) və "Masdar" (BƏƏ) şirkətləri ilə külək və günəş enerjisi layihələri həyata keçirilir.

- Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonları rəsmi olaraq "Yaşıl Enerji Zonası" elan olunmuşdur.

2024-cü ildə COP29 – BMT İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransı Bakıda keçirilmişdir. Bu tədbir:

- Azərbaycanın yaşıl inkişaf istiqamətində beynəlxalq nüfuzunu artırır;

- Yaşıl maliyyə və texnologiya transferi sahələrində yeni tərəfdaşlıqlar üçün platforma yaradır;

- Regional əməkdaşlıq və iqlim diplomatiyasını gücləndirir.

Azərbaycan COP29 öncəsi karbon emissiyalarının 35% azaldılması (2030-cu ilə qədər) və 2050-ci ilə qədər karbon neytral statusuna nail olmaq öhdəliyini bəyan etmişdir. Yaşıl iqtisadiyyatın digər mühüm istiqaməti tullantıların idarə olunması və dairəvi iqtisadiyyat modelidir:

- Təmiz Şəhər ASC vasitəsilə Bakı və şəhər ətrafında tullantıların çeşidlənməsi, təkrar emalı və enerjiyə çevrilməsi üzrə infrastruktur yaradılmışdır;

- Balaxanı Sənaye Parkı ekoloji təmiz texnologiyalara əsaslanan istehsalat sahələri üçün platformadır.

Ölkədə yaşıl iqtisadiyyat sahəsində olan əsas çətinliklər bunlardır: bəzi bölgələrdə enerji infrastrukturunu yaşıl texnologiyaların tətbiqinə uyğun deyil, maliyyələşmə mənbələrinin məhdudluğu və daxili investisiya imkanlarının zəifliyi, iqlim dəyişikliyi ilə bağlı risklər, xüsusilə su ehtiyatlarının azalması və s.

Azərbaycan yaşıl iqtisadiyyat sahəsində son illərdə ciddi strateji addımlar atmış və regionda nümunəvi yanaşma formalaşdırmışdır [2]. COP29 tədbiri bu istiqamətdə ölkəyə yeni imkanlar yaradacaq, eyni zamanda beynəlxalq yaşıl investisiyaların cəlb olunmasına və ekoloji rifahın gücləndirilməsinə şərait yaradacaqdır. Dayanıqlı gələcəyə gedən yolda yaşıl iqtisadiyyat Azərbaycanın əsas inkişaf sütunlarından birinə çevrilməkdədir.

Qazaxıstan: Qazaxıstan Orta Asiyada ən böyük əraziyə malik ölkə olmaqla yanaşı, zəngin təbii ehtiyatlara sahibdir [4]. Lakin enerji sektorunun uzun illər fosil yanacaqlara əsaslanması, ətraf mühitin çirklənməsi və su ehtiyatlarının azalması ölkədə ekoloji tarazlığı təhlükə altına almışdır. Bu səbəbdən son

illərdə Qazaxıstan “yaşıl iqtisadiyyat” modelini prioritet inkişaf istiqaməti kimi qəbul etmiş və bu istiqamətdə genişmiqyaslı islahatlara başlamışdır.

Qazaxıstanın yaşıl iqtisadiyyata keçid sahəsində əsas yol xəritəsi 2013-cü ildə qəbul olunmuş “Yaşıl iqtisadiyyata keçid üzrə Konsepsiya” sənədidir. Bu sənədə əsasən ölkə aşağıdakı hədəfləri qarşısına məqsəd qoymuşdur:

- 2020-ci ilə qədər – bərpa olunan enerji mənbələrinin enerji balansında payını 3%-ə çatdırmaq;
- 2030-cu ilə qədər – bu payı 15%-ə yüksəltmək;
- 2050-ci ilə qədər – təmiz enerji mənbələrinin payını 50%-ə çatdırmaq.

Strategiyanın məqsədi iqtisadiyyatın diversifikasiyası, enerji səmərəliliyinin artırılması, su və torpaq resurslarından effektiv istifadə və ekoloji risklərin minimuma endirilməsidir.

Qazaxıstan günəş, külək və bioenerji sahəsində böyük potensiala malikdir. Son illərdə bu sahədə aşağıdakı irəliləyişlər müşahidə olunur:

- 2023-cü ilin məlumatına görə, ölkədə 135-dən çox bərpa olunan enerji layihəsi həyata keçirilmişdir.

Bu layihələrin ümumi gücü 2,4 GVt-dan artıqdır;

- Ən iri günəş və külək stansiyaları Aktobe, Jambıl və Qızılorda vilayətlərində yerləşir;
- "Zhanatas Wind Power" stansiyası Orta Asiyanın ən böyük külək enerjisi layihələrindən biridir (100 MVt gücündə).

Yaşıl iqtisadiyyatın maliyyələşməsi sahəsində əsas platformalardan biri Astana Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzidir. Bu mərkəz 2018-ci ildən fəaliyyət göstərir və yaşıl istiqrazlar, dayanıqlı investisiyalar, ekoloji risklərin qiymətləndirilməsi sahələrində dəstək verir. Ölkədə AIFC çərçivəsində "Yaşıl Maliyyə Mərkəzi" yaradılmış və bu mərkəz, ölkədə yaşıl investisiya mühitinin formalaşmasına töhfə vermişdir. Qazaxıstan 2021-ci ildə yenilənmiş "Ətraf Mühit Məcəlləsi"ni qəbul etmişdir. Yeni sənəddə ekoloji audit, texnoloji modernizasiya, ictimai iştirakçılıq və şəffaflıq prinsipləri, karbon emissiyalarının tənzimlənməsi məsələləri əks olunmuşdur. Ölkə həmçinin Paris İqlim Sazişini ratifikasiya etmiş və 2030-cu ilə qədər istixana qazı emissiyalarını 15% azaltmağı öhdəsinə götürmüşdür (2000-ci ilə müqayisədə).

Bütün nailiyyətlərə baxmayaraq, müəyyən problemlər hələ də qalmaqdadır: fosil yanacaqlardan asılılıq hələ də yüksəkdir, bəzi bölgələrdə bərpa olunan enerjinin integrasiyası zəifdir, su ehtiyatlarının azalması kənd təsərrüfatı üçün risk yaradır, texnologiya və investisiya çatışmazlığı bəzi layihələrin gerçəkləşməsinə çətinləşdirir və s.

Qazaxıstan yaşıl iqtisadiyyat sahəsində Orta Asiyanın qabaqcıl ölkələrindən biridir. Ölkənin uzunmüddətli strategiyası, güclü qanunvericilik bazası və beynəlxalq tərəfdaşlıqları bu sahədə uğurlu gələcək vəd edir. Gələcəkdə karbon bazarlarının inkişafı, yaşıl texnologiyaların yerli istehsalı və regional əməkdaşlıq ölkənin potensialını daha da artıracaqdır.

Türkiyə: Türkiyə 2021-ci ildə Paris İqlim Sazişini ratifikasiya etmiş və 2053-cü ilə qədər karbon neytral olmağı hədəf kimi müəyyən etmişdir. Bu məqsədlə “Yaşıl İnkişaf İnqilabı” konsepsiyası irəli sürülmüşdür.

Türkiyədə yaşıl iqtisadiyyata keçid dövlət səviyyəsində strateji sənədlərlə tənzimlənir:

- 2023-2053 Yaşıl İnkişaf Strategiyası;
- İqlim Dəyişikliyi ilə Mübarizə Fəaliyyət Planı;
- İqlim Dəyişikliyi Qanunu layihəsi – hazırda TBMM-də müzakirə olunur.

“Yeşil Mutabakat Eylem Planı” (Yaşıl Razılaşma Fəaliyyət Planı) – 2021-ci ildə qəbul olunmuş, Aİ-nin Yaşıl Razılaşmasına uyğunlaşdırılmışdır. Bu sənədlərdə əsas məqsəd ətraf mühitin qorunması ilə yanaşı, ixracın davamlılığı, rəqabət qabiliyyəti və innovativ texnologiyaların tətbiqidir.

Türkiyə bərpa olunan enerji sahəsində Avropada ön sıralarda qərarlaşır:

- 2023-cü ilin sonunda bərpa olunan enerji gücü 56 GVt səviyyəsinə çatmışdır. (ümumi enerji gücünün 55%-i);

- Su, külək, günəş və bioenerji mənbələrinə əsaslanan enerji layihələri davam etdirilir. Küllü Külək Enerjisi Layihəsi, Karapınar Günəş Enerji Stansiyası (Avropanın ən böyüklərindən biri) bu sahədə əsas nümunələrdəndir.

2017-ci ildə ölkənin birinci xanımı Əminə Ərdoğanın təşəbbüsü ilə başlanmış “Sıfır Atık” (Sıfır Tullantı) layihəsi Türkiyənin ən uğurlu ekoloji təşəbbüslərindən biridir: indiyədək 17 milyondan çox insan bu layihəyə cəlb olunmuş, BMT tərəfindən dəstəklənmiş və beynəlxalq nümunəyə çevrilmişdir [4]. Bu Layihə ilə həm resursların səmərəli istifadəsi, həm də ictimai maarifləndirmə gücləndirilmişdir.

Türkiyə yaşıl şəhərlərin yaradılması və yaşıl nəqliyyat sahəsində də addımlar atır: Elektrikli avtobuslar və tramvay xətləri artırılır (İstanbul, Ankara, İzmir və digər böyük şəhərlərdə), “Mavi Şəhərlər”, “Ağıllı Şəhər Strateji Sənədi” çərçivəsində yaşıl urbanizasiya təşviq olunur, Karbon emissiyalarını azaltmaq üçün “yaşıl binalar”, enerji effektivliyinə malik tikililər artırılır. Türkiyə yaşıl iqtisadiyyatı yalnız enerji və tullantı sektorlarında deyil, maliyyə və sənayedə də tətbiq edir. Yaşıl istiqrazlar (green bonds) və sosial məsuliyyətli investisiya fondları aktiv şəkildə təşviq edilir. 2022-ci ildə Türkiyə ilk dəfə olaraq yaşıl suveren istiqraz buraxmışdır.

Türkiyə beynəlxalq platformalarda da yaşıl iqtisadiyyat üzrə fəal rol oynayır:

- BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə (SDG-lərə) uyğun fəaliyyət göstərir;
- Paris Sazişi, İqlim Dəyişikliyi üzrə BMT Çərçivə Konvensiyası, G20 İqlim və Enerji Qrupu çərçivəsində aktivdir;
- Avropa İttifaqı ilə Yaşıl Razılaşma uyğunluğu üçün təchizat zənciri və ixrac sahəsində yeni standartlara uyğunlaşır.

Ölkədə bu sahə üzrə mövcud çətinliklər aşağıdakılardır:

- sürətlə artan şəhərləşmə və sənayeləşmə fonunda karbon emissiyalarının yüksəkliyi, texnologiya və innovasiyaların bərabər bölgələrə yayılmaması, fosil yanacaqlardan tam imtinanın uzunmüddətli olması;
- Türkiyə yaşıl iqtisadiyyata keçidi yalnız ekoloji məsələ kimi deyil, iqtisadi və strateji bir məsələ kimi qiymətləndirir. “Yaşıl İnkişaf İnqilabı” konsepsiyası ilə ölkə həm yerli, həm də qlobal səviyyədə davamlı inkişaf hədəflərinə yönəlmiş, innovativ və inklüziv siyasət aparır [5]. Gələcəkdə yaşıl maliyyələşmə, ekotexnologiyalar və təmiz sənaye sahəsində atılacaq addımlar Türkiyənin bu sahədə lider mövqeyini daha da gücləndirəcək.

Özbəkistan və Qırğızistan: Özbəkistan, iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə aktiv iştirak edir və 2030-cu ilə qədər karbon emissiyalarını 35% azaltmağı planlaşdırır. Qırğızistan isə, təbii resurslar baxımından çox zəngin olan bir ölkədir və bu resursları daha səmərəli istifadə etməyi hədəfləyir. Özbəkistan və Qırğızistan da kənd təsərrüfatında daha davamlı və ekoloji təmiz metodların tətbiqi sahəsində mühüm addımlar atır.

Türkmənistan: Türkmənistan, təbii qazın böyük ixracatçısı olaraq, təbii qazın daha səmərəli istifadə edilməsi məqsədilə “yaşıl enerji” sahəsindəki potensialını artırmağa çalışır. Xəzər bölgəsində külək və günəş enerjisi layihələrinin inkişafı ilə əlaqədar təkliflər mövcuddur, lakin hələ də ölkə əsasən təbii qaz ixracatına dayalı iqtisadiyyatla fəaliyyət göstərir.

Yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlığa inteqrasiyası, ölkələrin həm ekoloji, həm də iqtisadi sahələrdə uzunmüddətli inkişafını təmin etmək üçün vacibdir. Lakin, bu proses müxtəlif çağırışlarla qarşılaşır.

Əsas çağırışlar:

Maliyyə resurslarının məhdudluğu: Yaşıl iqtisadiyyat layihələri böyük maliyyə sərmayələri tələb edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı maliyyə mənbələrinin məhdudluğu ilə əlaqədar çətinliklər yaradır.

Texnoloji asılılıq: bəzi Türkdilli ölkələr, xüsusilə də texnologiya baxımından inkişaf etməmişdir. Bu ölkələr Qərb və Çindən asılıdırlar və bəzən bu texnologiyaların tətbiqi çətin olur.

İqlim dəyişiklikləri və resurs çatışmazlığı: hər bir Türkdilli ölkə, iqlim dəyişikliyi nəticəsində təbii fəlakətlər və resurs çatışmazlığı ilə üzləşə bilər.

Türk Dövlətləri Təşkilatının üzv ölkələri arasında yaşıl iqtisadiyyat sahəsində əməkdaşlıq vacibdir. Bu ölkələr birgə enerji layihələri, ekoloji qorunma tədbirləri və yaşıl texnologiyaların tətbiqi sahəsində əməkdaşlıq edə bilirlər [2]. Təşkilat çərçivəsində, yaşıl iqtisadiyyat sahəsində beynəlxalq maliyyə institutları ilə əməkdaşlıq edərək, birgə fondların yaradılması və texnoloji mübadilənin gücləndirilməsi mümkündür.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, Türkdilli ölkələr, yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqinə və strateji dayanıqlığa keçid prosesində mühüm addımlar atmışlar. Bu ölkələrin bu sahədə daha da uğur qazanması üçün aşağıdakı tövsiyələri irəli sürmək olar:

- Yaşıl iqtisadiyyat üzrə regional əməkdaşlıq gücləndirilməlidir;
- Texnoloji mübadilə və innovasiya mərkəzləri yaradılmalıdır.

İqlim dəyişikliyi ilə mübarizə sahəsində ortaq layihələr həyata keçirilməlidir: Türk dilli ölkələr üçün yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı həm ekoloji, həm də iqtisadi baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə atılacaq sistemli və ardıcıl addımlar, regionun ümumi rifahını artıracaq və dünya səhnəsində daha da güclənmələrinə kömək edəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Aydın, C., & Ergin, A. (2019). Ekoloji İqtisadiyyat: Yaşıl Enerji, Sosial Dayanıqlılıq və iqtisadi İnkişaf. Türkiye Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Yayınları.
2. Bünyatov, A. (2020). Yaşıl İqtisadiyyat və Dayanıqlı İnkişaf: Azərbaycanda Ekoloji Siyasət və Təcrübələr. Bakı Dövlət Universiteti Nəşriyyatı.
3. Öztürk, M. (2017). Yeşil Ekonomi: Kavram, Temeller ve Uygulamalar. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
4. Günay, S. (2021). Türkiyede Yaşıl İqtisadiyyatın İnkişafı və Sosial Təsirləri. Hacettepe University Publishing.
5. Türk, S. (2017). Yaşıl İqtisadiyyat və Sosial Dayanıqlılıq: Türkiyə Üzrə Araşdırmalar. İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları.

Резюме

Мустафаева Л.А.

Влияние зеленой экономики на стратегическую устойчивость и перспективы развития в тюркоязычных странах

В наше время глобальное изменение климата, истощение природных ресурсов и ухудшение состояния окружающей среды вынуждают страны переходить к новым экономическим моделям. В этом контексте зеленая экономика выступает одним из основных направлений устойчивого развития. Параллельно с растущим продвижением зеленой экономики во всем мире тюркоязычные страны предпринимают различные шаги по адаптации к этой модели. В статье анализируется внедрение зеленой экономики и процесс ее интеграции в стратегическую устойчивость в тюркоязычных странах (Азербайджан, Турция, Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан, Туркменистан). В то же время оцениваются проблемы, с которыми сталкиваются эти страны, и возможности будущего сотрудничества.

Ключевые слова: устойчивое развитие, зеленая экономика, зеленая энергия, переработка, экосистема

Summary

Mustafayeva L.A.

The Impact of Green Economy on Strategic Sustainability and Development Prospects in Turkic-speaking Countries

In modern times, global climate change, depletion of natural resources and environmental degradation are forcing countries to move to new economic models. In this context, the green economy acts as one of the main directions of sustainable development. In parallel with the increasing promotion of the

green economy in the world, various steps are being taken in Turkic-speaking countries to adapt to this model. The article analyzes the implementation of the green economy in Turkic-speaking countries (Azerbaijan, Turkey, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan and Turkmenistan) and the process of its integration into strategic sustainability. At the same time, the challenges faced by these countries and future cooperation opportunities are assessed.

Key words: sustainable development, green economy, green energy, recycling, ecosystem

YAŞIL İQTİSADİYYATIN STRATEJİ DAYANIQLILIĞI: QARIŞIQ MALİYYƏ STRATEGİYALARI İNDEKSLƏRİNƏ DAXİL OLAN ŞİRKƏTLƏRİN ANALİZİ

Nadirova Aytən İlham qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Mingəçevir, Azərbaycan

ayten.nadirova678@gmail.com, nadirova.aytan01@ogr.hbv.edu.tr

Xülasə: Dünya ölkələri daha əlverişli siyasi və iqtisadi mühit yaratmaqla, bir-birindən fərqli stimullaşdırıcı və qoruyucu tədbirlər həyata keçirməklə öz iqtisadiyyatlarına daxili və xarici investisiyaları cəlb etməyə çalışırlar. Azərbaycan da öz növbəsində ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunu artırmaq üçün bir çox istiqamətdə hüquqi bazasını yeniləmişdir. Məqalədə Azərbaycana birbaşa daxili və xarici investisiya qoyuluşları üzrə təsdiq edilmiş ölkələrin maliyyə dəyişkənliklərindən, onların fəaliyyətlərindən bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: davamlı inkişaf, yaşıl iqtisadiyyat, qarşılıqlı asılılıq, xarici investisiya fondu və kapital idarəetmə şirkətləri, strateji dayanıqlılıq

Giriş. Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlılığı, Bakı Fond Birjasına (BFB) birbaşa investisiya qoyuluşu edən yerli şirkətlərlə yanaşı, qarışıq maliyyə strategiyalarına əsasən maliyyə bazarlarında fəaliyyət göstərən və ya investisiya vasitələrindən istifadə edən şirkətlər üçün böyük üstünlük təşkil etməkdədir [1, s.10]. Bu şirkətlər müxtəlif növ fondlara, səhmlərə və digər maliyyə alətlərinə investisiya qoyurlar. DSK-nın rəsmi informasiyasına əsasən, ölkəmizdə xarici maliyyə mənbələrindən əsas kapitalla 2.1 mlrd. manat həcmində investisiya qoyuluşu tətbiq edilib [2, s.15]. Keçən ilin göstəricilərinə əsasən, xarici ölkələrin maliyyə mənbələrindən ölkəmizin əsas kapitalına yönəldilmiş investisiyalar, ümumi investisiyaların dəyərinin 16.8%-ni təşkil etmişdir. İllər ərzində xarici ölkələr və beynəlxalq təşkilatların iştirakı ilə kapitalın əsas hissəsinə yönəldilmiş məbləğin 95.9%-i Birləşmiş Krallıq, ABŞ, İsveçrə, Türkiyə, Yaponiya, Rusiya, Norveç, İran, Hindistan, BƏƏ, Qırğızıstan və Fransa sərmayədarlarına məxsus olmuşdur. İnvestisiya cəlb edilmiş xarici ölkələrin siyahısı, Azərbaycanın iqtisadiyyatının həm ənənəvi ticarət tərəfdaşları, həm də global arenada müxtəlif regionlardan olan sərmayədarların marağının yüksək olduğunu göstərir. Bakı Fond Birjasına birbaşa investisiya yatırımı edən xarici şirkətlər haqqında informasiya toplamaq bəzi hallarda çətin olmaqdadır [3, s.8].

Qarışıq maliyyə strategiyaları indekslərində fəaliyyət göstərən xarici investisiya fondu və kapital idarəetmə şirkətləri: Bir çox xarici kapital idarəetmə şirkətləri və investisiya fondları müxtəlif bazarlarda, o cümlədən Azərbaycanda, birbaşa səhmlərə və digər maliyyə alətlərinə sərmayə qoyurlar.

Beynəlxalq banklar: Bir çox beynəlxalq banklar (məsələn, HSBC, Raiffeisen Bank, UniCredit) Azərbaycanda fəaliyyət göstərirlər və onların investisiya bölmələri Bakı Fond Birjasında birbaşa investisiya qoyuluşları həyata keçirə bilirlər. Bu banklar həmçinin müxtəlif investisiya fondları vasitəsilə Azərbaycanın maliyyə bazarına qatılırlar.

Xarici investisiya şirkətləri: Azərbaycan bazarına investisiya qoyan xarici şəxsi və institusional investorlara aid olan şirkətlərdən bəziləri də birbaşa fond birjasında iştirak edir. Bu cür investisiyalar ölkədə fəaliyyətlərini daha çox maliyyə fondları, səhmlərə sərmayə qoyan investisiya şirkətləri və kapital bazarı

iştirakçıları tərəfindən həyata keçirilir. Azərbaycanın yerli maliyyə bazarlarına daxil olan xarici şirkətlər, bu bazarın inkişafı və şərtlərinə uyğun olaraq həm yerli şirkətlərə, həm də dövlət istiqrazlarına və digər maliyyə məhsullarına investisiya qoyurlar. 2023-cü il ərzində AİŞ iqtisadi artımı dəstəkləmək, məşğulluq imkanları yaratmaq, qeyri-neft sənayesinin rəqabət qabiliyyətliliyini artırmaq, yerli və xarici investorların iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarına cəlb edilməsi üçün fəal işlər aparıb. Macarıstanın “HELL Energy” şirkətlər qrupu ilə AİŞ arasında Birgə iştirak müqaviləsi imzalanmışdır [4, s.21].

25 oktyabr 2023-cü il tarixində, Azərbaycan-Hindistan tərəfdaşlığı əsasında ölkəmizdə sintetik (süni) almaz sənayesi, təbii almaz emalı infrastrukturunun qurulması imkanlarının öyrənilməsi, birgə şirkətin yaradılması və fəaliyyətinin təşkil edilməsi məqsədi ilə AİŞ “AzerGold” QSC və Hindistanın “Devngi Innovations LLP” şirkəti arasında qarşılıqlı əməkdaşlığa dair Anlaşma Memorandumunun imzalanması mərasimi keçirilmişdir [5, s.10]. Hal-hazırda AİŞ, xarici və yerli tərəfdaşlarla birlikdə müxtəlif sektorları əhatə edən ümumi investisiya dəyəri 2.7 mlrd. ABŞ dollarına yaxın həcmdə 24 layihənin təhlilini aparır. Bu layihələr müxtəlif sənaye sahələrini, o cümlədən yaşıl və alternativ enerji, qida sənayesi, əczaçılıq, kimya və s. kimi sahələri əhatə edir. Azərbaycan Avrasiya regionunda İran investisiyalarının əsas alıcısıdır və ümumi investisiyanın 91 faizini və ya 2,93 milyon dolları təşkil edir [6, s.14].

Cədvəl 1.

İstiqraz bazarı

Ticarət tarixi	İSİN kodu	Emitentin adı
14.04.2025	AZ2095008689	İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu 96, 3.25%, 7200
14.04.2025	AZ2015021028	İnternational BOKT ASC 16, AZN, 15.0%, 730
14.04.2025	AZ0101060124	Maliyyə Nazirliyi 2412, AZN, 364
11.04.2025	AZ0201070353	Maliyyə Nazirliyi 2435, AZN, 9.0%, 1092
11.04.2025	AZ2003019893	SOCAR 03. USD. 6.0%. 1826
10.04.2025	AZ0201070353	Maliyyə Nazirliyi 2435, AZN, 9.0%, 1092
10.04.2025	AZ2003019893	SOCAR 03. USD. 9.3%. 1826

Qaynaq: <https://www.bfb.az/istiqraz-bazari> [7, s.5].

Cədvəl 2.

Üzvlük haqları (istiqraz, səhm və Repo bazarları üçün)

No	İstiqamət	Tarif	Vahid	Metod
1	Üzvlüyə qəbul haqqı	60,000	AZN	Yalnız bir dəfə qəbul zamanı ödənilir.
2	İstiqraz bazarı üçün illik üzvlük haqqı	5,000	AZN	İllik ödəniş hər il bir dəfə ödənilir.
3	Səhmlər bazarı üçün illik üzvlük haqqı	1,000	AZN	İllik ödəniş hər il bir dəfə ödənilir.
4	Repo bazarı üçün illik üzvlük haqqı	0	AZN	İllik ödəniş hər il bir dəfə ödənilir.
5	Ticarət terminalının quraşdırılması	300	AZN	Yalnız bir dəfə qoşulma zamanı ödənilir.
6	Ticarət terminal istifadə və dəstək haqqı	60	AZN	Aylıq əsasda ödənilir.
7	API qoşulması	0	AZN	Başlanğıc qoşulma üçün ödənilir

Qaynaq: <https://www.bfb.az/storage/files/Tarif%20> [8, s.12].

Nəticə və dəyərləndirmə. Ölkəmizdə investisiya fəaliyyəti üzrə dövlət siyasətinin əsas məqsədi daxili və xarici investisiyaların qoyduğu maliyyə vəsaiti hesabına ölkədə dayanıqlı iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi, rəqabətqabiliyyətli sahələrin inkişafı, müasir texnologiya və innovasiyaların tətbiqi, qeyri-neft sektorunun daha da genişləndirilməsi olmuşdur. Azad rəqabət şəraitinin tətbiq edilməsi, xüsusilə investisiyaların qorunması, həmçinin investorların qanuni mənafelərinin təhlükəsizliyinin təmin olunması və onların həyata keçirdikləri fəaliyyətlərdə bərabər imkanların yaradılması diqqət göstərilən xüsusi amillərdir. Hətta müasir tələblərə cavab vermək üçün investisiya fəaliyyətinin gerçəkləşdirilməsi ilə bağlı investorlara

göstərilən xidmətlər rəqəmsallaşdırılır. Qarşıya qoyulmuş bu məqsədə çatmaq üçün planlaşdırılan dəyişikliklərin investisiya şəraitini daha da sağlamlaşdıracağını deyə bilərik.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov İ.S. Azərbaycan sənayesində investisiya fəaliyyəti və onun təkmilləşdirilməsi. Bakı, 2020,
2. Investment and Investment Finance in Europe, Economic editors: Atanas Kolev, Tanja Tanayama and Rien Wagenvoort, Economics Department (EIB), 2022
3. Investment Report 2021/2022: Recovery as a springboard for change, European Investment Bank, 2023,
4. Bloom N., Bond S., Van Reenen J. (2024), "Uncertainty and investment dynamics", Review of Economic Studies, vol 74, 391–415.
5. <https://www.cbar.az/page-201/equity-fund-manager>
6. <https://www.bfb.az/storage/files/Tarif%20>
7. <https://www.bfb.az/istiqrar-bazari>
8. <https://www.bfb.az/repo-bazari>

Резюме

Надинова А.И.

Стратегическая устойчивость зеленой экономики: анализ компаний, включенных в индексы смешанных финансовых стратегий

Страны по всему миру пытаются привлечь внутренние и иностранные инвестиции в свою экономику путем создания более благоприятной политической и экономической среды и внедрения различных стимулирующих и защитных мер. Азербайджан, в свою очередь, обновил свою правовую базу во многих сферах для увеличения инвестиций в экономику страны. В статье рассматриваются финансовые колебания стран, одобренных для прямых внутренних и иностранных инвестиций в Азербайджан, а также их деятельность.

Ключевые слова: устойчивое развитие, зеленая экономика, взаимозависимость, иностранный инвестиционный фонд и компании по управлению капиталом, стратегическая устойчивость

Summary

Nadirova A.I.

Strategic Sustainability of the Green Economy: Analysis of Companies Included in Mixed Financial Strategies Indices

Countries around the world are trying to attract domestic and foreign investments to their economies by creating a more favorable political and economic environment and implementing different stimulating and protective measures. Azerbaijan, in turn, has updated its legal framework in many directions to increase investment in the country's economy. The article discusses the financial fluctuations of countries approved for direct domestic and foreign investments in Azerbaijan, their activities.

Key words: sustainable development, green economy, interdependence, foreign investment fund and capital management companies, strategic resilience

ÇÖRƏK MƏMULATLARI İSTEHSALINDA BİOLOJİ FƏAL ƏLAVƏLƏRİN TƏTBİQİ

Visali Rəhilə Fərhad qızı

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə, Azərbaycan
Visali56@bk.ru

Allahverdiyeva Zülfiyyə Cavanşir qızı

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə, Azərbaycan
zulfiyeallahverdiyeva7@gmail.com

İmamquliyeva Maviyə Mahir qızı

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə, Azərbaycan
maviyaiguliyeva@gmail.com

Kamalov Rövşən Siyavuş oğlu

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə, Azərbaycan
movla.eli.11@mail.ru

Əliyeva Durdanə İlyas qızı

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Gəncə, Azərbaycan
liyevadurdana@gmail.com

Xülasə: *Dünyada əhalinin sayının durmadan artması qida məhsullarına olan tələbatın artmasına səbəb olur. Buna görə də qida məhsulları istehsalını artırmaqla yanaşı, yeni çeşid təhlükəsiz, sağlam qida məhsulları istehsalı texnologiyasının yaradılması mühüm əhəmiyyət və aktualıq kəsb edən problemdir. Tədqiqatın məqsədi insanları təhlükəsiz qida məhsulları ilə təmin etmək üçün bioloji fəal əlavələrdən istifadə olunmaqla yeni çeşid zənginləşdirilmiş tərkibli çörək-kökə məmulatlarının hazırlanmasının nəzəri və eksperimental əsaslarının işlənməsidir. Məqalə bioloji fəal əlavələrdən istifadə edilməklə yeni çeşid çörək məmulatları istehsalına həsr olunmuşdur.*

Açar sözlər: *çörək, bioloji fəal əlavələr, buğda unu, yulaf, kətan toxumu, küncüt toxumu, texnologiya.*

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadiyyatda bazar münasibətlərinə keçilməsi ilə əlaqədar məhsul istehsalı ilə məşğul olan insanların qarşısında həll olunması tələb olunan mühüm məsələlərdən biri də təhlükəsiz qida məhsulları istehsalıdır. İnsanların tam qiymətli qidalanması və onların müalicəvi əhəmiyyətli sağlam qida məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində - təbii floramızda minlərlə belə bitkilər bitir ki, bu məhsullar müstəsna əhəmiyyət kəsb edir[1,2,5].

Bizim tədqiqat işimizdə başlıca məqsəd insanları təhlükəsiz qida məhsulları ilə təmin etmək üçün bioloji fəal əlavələrdən istifadə olunmaqla yeni çeşid zənginləşdirilmiş tərkibli çörək-kökə məmulatlarının hazırlanmasının nəzəri və eksperimental əsaslarının işlənməsidir. Yeni çeşiddə bioloji fəal əlavələrin tətbiqi ilə zənginləşdirilmiş çörək məmulatı hazırlamaq üçün 1 sortlu üyünmədən alınan kəpəkli buğda ununa yulaf, kətan və küncüt toxumları üyüdülərək un halında əlavə olunaraq, 4 variant üzrə - I variant nəzarət variantı olmaqla çörək məmulatı hazırlanmışdır.

Xammal olaraq kəpəkli buğda unu, əla sort un, yardımçı xammal- bioloji fəal əlavələr (yulaf unu, kətan və küncüt toxumları) istifadə olunmuşdur. İstifadə etdiyimiz kəpəkli buğda ununun tərkibində unun bütün sortlarına nisbətən kəpək daha çoxdur. Bu unun çıxarı 96%-dir. Tərkibində 2%-ə qədər kül, 2-2,5% sellüloza, 20% yapışqanlı maddə, 6-8% pentozanlar vardır. Əsasən endospermdən və 14-16% kəpək hissədən üyüdülməklə alınır[2,4,6].

Yulaf - bütöv bir taxıl qida mənbəyi olduğu üçün çox miqdarda lif ehtiva edir. Bundan əlavə, o, betaqlükan və karbohidratların mənbəyidir, çünki onun qida tərkibi kifayət qədər balanslaşdırılmışdır. O, həmçinin manqan, fosfor, maqnezium, mis, dəmir, sink, folat, B₁ və B₅ vitaminləri ilə zəngindir. Bu zənginliyi sayəsində yulaf ən zəngin qidalar arasında sayıla bilər. Onun zənginliyi həm də karbohidrat

mənbəyi olsa da, yulafı standart un əvəzedicisi edir. Bu qida tərkibindəki minerallarla sağlamlığa bir çox qatqı təmin etməklə yanaşı, arıqlamağa da dəstək verir. Yulaf həmçinin kalorisi yüksək olan taxıl növüdür – 100 qramında 390 kilokalori var. Yulaf mineral baxımından da çox zəngindir – 100 qramında 53 mq kalsium, 405 mq fosfor, 4,5 mq dəmir və 268 mq kalium var. Eyni zamanda maqnezium, zülali maddələr, B1, B2, PP, E vitaminləri mövcuddur. Yulaf yaxşı bir qida mənbəyi olduğundan, balanslı bir pəhriz idarə etməyə kömək edir. Kilo itkisini, dəriyə qulluq, qan təzyiqi və qan şəkərini, xüsusilə də həzm problemlərini balanslaşdırmağa kömək edə bilər. İmmunitet sisteminin güclənməsinə töhfə verdiyi üçün ümumi sağlamlığınız üçün yaxşı köməkçidir. Antioksidantlar və polifenollarla zəngin olan yulaf ən faydalı karbohidratlardan biridir. Bu cəhəti ilə çəki itirərkən enerji itkisinin qarşısını ala bilər. Enerji itkisinin qarşısını almaq yulafın ən mühüm faydalarından biridir.

Kətan toxumu - liqnin qaynağı olan kətan toxumunun faydaları saymaqla bitmir. Mütəxəssislər gündə 30-40 qram kətan toxumu yeməyi məsləhət görürlər. Kətan toxumunun ən əhəmiyyətli faydalarından bir də yüksək nisbətdə müsilaj tərkibli olmasıdır. Müsilaj suda həll olunan və bağırsağ yolu üçün olduqca faydalı lifdir. Müsilaj sayəsində qidalar mədədən nazik bağırsağa sürətlə keçə bilmir. Bu da qida qatılığını artırır. Eyni zamanda kətan toxumunda olan həlledilən və həlledilməyən liflər sütün detoksifikasiyasını və yağların əriməsini dəstəkləyir; şirniyyat istəyini azaldır.

Küncüt toxumları - toxumların tərkibində olan yağlı turşular ürək-damar sisteminin sağlamlığı üçün çox faydalıdır, insult və infarktin riskini azaldır. Küncüt toxumları immun sistemini möhkəmləndirir. Bu məqsədlə küncütün balla qarışığı istifadə olunur. Bu faydalı qarışıq insanı qrip və soyuqdəymə xəstəliklərindən qoruyur, orqanizmə yaxşı iltihab, virus və mikrob əleyhinə təsir edir. Qidalı liflərlə zəngin küncütün həzm sisteminə olan müsbət təsiri danılmazdır - bağırsaqların fəaliyyətini yaxşılaşdırır, qəbizliyi müalicə edir, orqanizmi ziyanlı maddələrdən təmizləyir. Kalsiumla zəngin olan küncüt sümük və oynaqların sağlamlığı üçün də olduqca faydalıdır.

Tədqiqat işinin metodikasına uyğun olaraq istifadə olunacaq xammal və bioloji fəal əlavələrin zənginləşdirilmiş çörək istehsalı yönündə araşdırılmasıdır. Tədqiqat işində bioloji fəal əlavələrin tətbiqi ilə zənginləşdirilmiş tərkibli çörək məmulatı hazırlamaq üçün aşağıdakı variantlar nəzərdə tutulur:

I variant – nəzarət - 1kq kəpəkli buğda unu

II variant – 1kq kəpəkli buğda unu + 20q. yulaf unu

III variant – 1kq kəpəkli buğda unu + 20q. kətan toxumu unu

IV variant – 1kq kəpəkli buğda unu + 20q. küncüt toxumu unu

Bioloji fəal əlavələrin tətbiqi ilə zənginləşdirilmiş tərkibli kökə məmulatı hazırlamaq üçün ümumi texnologiyaya uyğun olaraq digər komponentlər lazımi miqdarda variantlar üzrə əlavə olunacaqdır.

Tədqiqat ilində işin metodikasına uyğun olaraq istifadə olunacaq xammal və əlavələrin zənginləşdirilmiş çörək-kökə istehsalı yönündə araşdırılmışdır. Zənginləşdirilmiş çörək-kökə məmulatı üçün istifadə olunan xammalın kimyəvi tərkibi cədvəl 1 –də əks olunmuşdur.

Cədvəl 1

Zənginləşdirilmiş çörək-kökə məmulatı üçün istifadə olunan xammalın kimyəvi tərkibi

İstifadə olunan xammalın növü	Kimyəvi tərkibi										
	Nəm-lik	Zülal, %	Karbohidrat	sellüloza	Efir yağları	K	Ca	Na	Mq	Fe	P
Kəpəkli buğda unu	44,3	8,1	42,0	1,2	1,2	185	128	575	65	2,8	218
Əla növ buğda unu	37,8	7,6	52,3	0,1	0,6	93	20	349	14	0,9	65
yulaf unu	12	13,6	68,9	6	6,07	268	46	286	181,7	25,8	470
kətan toxumu unu	6,5	28,5	50	6,3	8	45	2300	305	185	60	137
küncüt toxumu unu	9	19,4	12,2	5,6	48,7	497	1474	75	540	16	720

Cədvəldən göründüyü kimi istifadə olunan xammal növlərinin kimyəvi tərkib göstəriciləri bir daha sübut edir ki, hazırlanacaq zənginləşdirilmiş çörək-kökə məmulatının insanlar üçün faydalılığı da yüksək olacaqdır.

Aparığımız elmi- tədqiqat işimizin metodikasına uyğun olaraq bu ilki tədqiqatda xammal növləri hərtərəfli araşdırılmışdır. Zənginləşdirilmiş çörək məmulatı hazırlamaq üçün 1 sortlu üyünmədən alınan kəpəkli buğda ununa yulaf, kətan və küncüt toxumları üyüdülərək un halında 4 variant üzrə - I variant nəzarət variantı olmaqla çörək məmulatı hazırlanmışdır. Çörəyin hazırlanması klassik texnologiyaya əsasən aparılmışdır.

Nəticə

Yeni çeşid zənginləşdirilmiş çörək məmulatı hazırlamaq üçün seçilmiş xammal və əlavələr zənginləşdirilmiş çörək məmulatı istehsalı yönündə araşdırılmışdır. Araşdırmalar nəticəsində məlum oldu ki, istifadə olunacaq xammal növlərinin kimyəvi tərkib göstəriciləri bir daha sübut edir ki, hazırlanacaq zənginləşdirilmiş çörək məmulatının insanlar üçün faydalılığı da yüksək olacaqdır.

Tədqiqat işində istifadə olunan xammal növlərinin bütün göstəricilərinin yüksək olması və bunların zənginləşdirilmiş çörək məmulatı istehsalında istifadəsi müsbət nəticə verəcəkdir.

Tədqiqat işində hazırlanan çörək məmulatları yeni çeşidli olmaqla yanaşı onların hazırlanmasında sadə texnologiyalardan istifadə edilməsi, ekoloji təmiz məhsullar olması bir daha bu məhsulların sənayedə geniş istehsal olunmasını tələb edir.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov F.N., Fətəliyev H.K.. Funksional qida məhsullarının texnologiyası. Dərslik. Bakı, 2014, 381 səh.
2. Fətəliyev H.K. Bitkiçilik məhsullarının saxlanması və emalı texnologiyası. Bakı: Elm, 2010, 432 səh.
3. Fətəliyev H.K., Cəfərov F.N., Allahverdiyeva Z.C. Funksional qida məhsullarının texnologiyası fənnindən praktikum. Dərs vəsaiti. Bakı, 2017, 128 səh.
4. Visali R.F., Allahverdiyeva Z.C., Həsənova A.A., Kamalov R.S. Funksional məqsədli pəhriz çörək məmulatının hazırlanmasının müntəzəm texnologiyası. Lənkəran Dövlət Universiteti "Azərbaycan yeni inkişaf mərhələsində - qloballaşma və postpandemiya dövründə ərzaq və qida təhlükəsizliyi: müasir vəziyyət, çağırışlar, perspektivlər" mövzusunda Beynəlxalq Elmi- Praktik konfransın materialları (Lənkəran ş. 8-9 oktyabr, 2022).
5. Seda Ersus, Bursa Yılmaz, Ayça Akyüz, Visali R.F., Allahverdiyeva Z.C., Askerova İ.M., Hasanova A.A., Kamalov R.S., Aliyeva D.İ. The effect of amaranth and fennel addition on the physical and chemical properties of breads. Cereal Research Communications. <https://doi.org/10.1007/s42976-023-00431-0>. İzmir, 3 August 2023.
6. Висали Р.Ф., Аллахвердиева З.Д., Аскерова И.М., Гасанова А.А., Камалов Р.С., Алиева Д.И. Прогрессивная технология изготовления функциональных хлебных изделий. Переработка и управление качеством сельскохозяйственной продукции : сборник статей VI Международной научно-практической конференции. Минск, 30–31 марта 2023 г. / под общ. ред.: В. Я. Груданова. – Минск : БГАТУ, 2023. – 468 с. : ил. – ISBN 978-985-25-0203-0. с.97-99.

Резюме

Висали Р.Ф., Аллахвердиева З.Д., Имамкулиева М.М., Камалов Р.С., Алыева Д.И.

Применение биологически активных добавок в производстве хлебобулочных изделий

Непрерывный рост населения мира приводит к увеличению спроса на продукты питания. Поэтому, помимо увеличения производства продуктов питания, создание новых безопасных, полезных для здоровья технологий производства продуктов питания является проблемой большой важности и актуальности. Целью исследований является разработка теоретических и экспериментальных основ приготовления новых видов обогащенных хлебобулочных изделий с

использованием биологически активных добавок для обеспечения населения безопасными продуктами питания. Статья посвящена производству новых видов хлебобулочных изделий с использованием биологически активных добавок.

Ключевые слова: хлеб, биологически активные добавки, пшеничная мука, овес, семена льна, семена кунжута, технология

Summary

Visali R.F., Allahverdiyeva Z.J., Imamgulyeva M.M., Kamalov R.S., Aliyeva D.I.

Application of Biologically Active Additives in the Production of Bakery Products

The constant increase in the world's population leads to an increase in the demand for food products. Therefore, in addition to increasing the production of food products, the creation of a new type of safe, healthy food production technology is a problem of great importance and relevance. The purpose of the study is to develop the theoretical and experimental foundations for the preparation of new types of enriched bakery products using biologically active additives in order to provide people with safe food products. The article is devoted to the production of new types of bakery products using biologically active additives.

Key words: bread, biologically active additives, wheat flour, oats, flaxseed, sesame seeds, technology

TURKIC STATES AND NUCLEAR ENERGY: COOPERATION POTENTIAL OR THREAT TO RUSSIA?

Ahmet Turan

Inonu University, Malatya, Türkiye

ahmet.turan@inonu.edu.tr

Summary: The growing interest of the Turkic states in nuclear energy in recent years represents an important shift not only in terms of energy security or economic development, but also in terms of regional geopolitical balances. Member states of the Organisation of Turkic States (OST), such as Türkiye, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan and Azerbaijan, are accelerating their nuclear energy investments in order to ensure energy security, reduce dependence on fossil fuels and achieve sustainable development goals. In this process, the prominence of the Russian Federation, in particular Rosatom, as a nuclear technology provider and strategic partner raises the question of the strategic significance of these initiatives for Russia.

This article analyses the nuclear energy policies of these five countries on a country-by-country basis and considers the extent to which these policies offer potential for cooperation in the context of relations with Russia, or under what conditions they could become a geopolitical threat. The Build-Own-Operate (BOO) model that Türkiye has developed with Rosatom through the Mersin Akkuyu nuclear power plant points to a deepening energy partnership with Russia, while increasing the potential for Türkiye to reduce its foreign dependence in this area. Despite being the world's largest uranium producer, Kazakhstan does not yet have its own nuclear power plant. However, it has ongoing cooperation with Russia in areas such as uranium supply, fuel cycle and technology transfer. Uzbekistan signed an agreement with Rosatom in 2018 to build its first nuclear power plant, while Kyrgyzstan followed suit in 2022. Although Azerbaijan has not yet built a nuclear power plant, it is exploring opportunities for cooperation with Russia as it evaluates alternative energy sources.

Through these efforts, Russia aims both to export nuclear technology and capital and to consolidate its political and economic influence in the region. However, the Turkic states' move towards energy independence, increased cooperation with alternative actors and the development of regional energy cooperation networks in Central Asia have the potential to undermine Russia's traditional influence. In this

context, the article argues that Russia should develop interdependent, multilateral and long-term strategies in managing its nuclear energy relations with Turkic states and that developments in the field of nuclear energy will be an important testing ground for the future of Turkish-Russian relations.

Key words: Organisation of Turkic States, nuclear energy policy, Russia, Rosatom

Резюме

Ахмет Туран

Турецкие государства и атомная энергетика: потенциал сотрудничества или угроза для России?

Растущий в последние годы интерес тюркских государств к атомной энергетике указывает на важные изменения не только с точки зрения безопасности энергоснабжения или экономического развития, но и с точки зрения регионального геополитического баланса. Страны-члены Организации Тюркских Государств (ОТГ), такие как Турция, Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан и Азербайджан, ускоряют свои инвестиции в атомную энергетику, чтобы обеспечить безопасность энергоснабжения, снизить зависимость от ископаемого топлива и достичь целей устойчивого развития. В этом процессе заметная роль Российской Федерации, в частности «Росатома», как поставщика ядерных технологий и стратегического партнера, поднимает вопрос о стратегическом значении этих инициатив для России.

В данной статье поочередно рассматривается политика пяти стран в области ядерной энергетики и анализируется, как эта политика может создать область сотрудничества в отношениях с Россией или в каких случаях она может представлять геополитический риск. Модель «строй-владей-эксплуатируй» (BOO), которую Турция разработала совместно с Росатомом в рамках АЭС «Мерсин Аккую», указывает на углубление энергетического партнерства с Россией и в то же время повышает потенциал Турции для снижения внешней зависимости в этой области. Хотя Казахстан является крупнейшим в мире производителем урана, у него пока нет собственной атомной электростанции. Однако он постоянно сотрудничает с Россией в таких областях, как поставки урана, топливный цикл и передача технологий. Узбекистан заключил соглашение с Росатомом в 2018 году и начал строительство своей первой атомной электростанции, а Кыргызстан подписал соглашение с Росатомом о строительстве АЭС в 2022 году. Хотя Азербайджан еще не построил атомную электростанцию, он изучает возможности сотрудничества с Россией в процессе оценки альтернативных источников энергии.

Посредством этой деятельности Россия стремится как экспортировать ядерные технологии и капитал, так и укрепить свое политико-экономическое влияние в регионе. Однако движение тюркских государств к энергетической независимости, расширение сотрудничества с альтернативными игроками и развитие региональных сетей энергетического сотрудничества в Центральной Азии способны подорвать традиционное влияние России. В связи с этим в статье утверждается, что России следует разработать основанные на взаимозависимости, многосторонние и долгосрочные стратегии управления отношениями с тюркскими государствами в области ядерной энергетики. Высказывается мнение, что развитие событий в области ядерной энергетики станет важным полигоном для определения будущего турецко-российских отношений.

Ключевые слова: Организация тюркских государств, ядерная энергетическая политика, Россия, Росатом

Özet

Ahmet Turan

Türk devletleri ve nükleer enerji: Rusya için işbirliği potansiyeli mi yoksa tehdit mi?

İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye

ahmet.turan@inonu.edu.tr

Son yıllarda Türk devletlerinin nükleer enerjiye artan ilgisi, yalnızca enerji arz güvenliği ya da ekonomik kalkınma açısından değil, aynı zamanda bölgesel jeopolitik dengeler bakımından da önemli bir değişime işaret etmektedir. Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Azerbaycan gibi Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üyesi ülkeler, enerji arz güvenliğini sağlamak, fosil yakıt bağımlılığını azaltmak ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla nükleer enerji yatırımlarını hızlandırmaktadır. Bu süreçte, başta Rosatom olmak üzere Rusya Federasyonu'nun nükleer teknoloji sağlayıcısı ve stratejik ortak olarak öne çıkması, söz konusu girişimlerin Rusya açısından nasıl bir stratejik anlam taşıdığı sorusunu beraberinde getirmektedir.

Bu makale, beş ülkenin nükleer enerji politikalarını tek tek inceleyerek, bu politikaların Rusya ile ilişkilerde nasıl bir işbirliği alanı yaratabileceğini veya hangi durumlarda jeopolitik bir risk oluşturabileceğini analiz etmektedir. Türkiye'nin Mersin Akkuyu Nükleer Güç Santrali aracılığıyla Rosatom'la geliştirdiği Yap-Sahip ol-İşlet (BOO) modeli, Rusya ile derinleşen bir enerji ortaklığına işaret ederken, aynı zamanda Türkiye'nin bu alandaki dışa bağımlılığını azaltabilme potansiyelini de gündeme getirmektedir. Kazakistan, dünyanın en büyük uranyum üreticisi olmasına rağmen henüz kendi nükleer santraline sahip değildir. Buna karşın Rusya ile uranyum tedariki, yakıt döngüsü ve teknoloji transferi gibi alanlarda süregelen bir işbirliği içerisinde. Özbekistan 2018'de Rosatom ile anlaşmaya vararak ilk nükleer enerji santralini inşasına başlamış, Kırgızistan ise Rosatom ile nükleer santral yapımı anlaşmasını 2022 yılında imzalamıştır. Azerbaycan henüz nükleer santral inşa etmemiş olsa da alternatif enerji kaynaklarını değerlendirme sürecinde Rusya ile işbirliği imkanlarını araştırmaktadır.

Rusya, bu ülkeler aracılığıyla hem nükleer teknoloji ve sermaye ihracı gerçekleştirmeyi hem de bölgedeki siyasi-ekonomik etkisini pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak, Türk devletlerinin enerji bağımsızlığına yönelmesi, alternatif aktörlerle işbirliğini artırması ve Orta Asya'da bölgesel enerji işbirliği ağlarını geliştirmesi, Rusya'nın geleneksel nüfuzunu aşındırma potansiyeline de sahiptir. Makale, bu çerçevede Rusya'nın Türk devletleriyle nükleer enerji ilişkilerini yönetirken karşılıklı bağımlılık temelli, çok taraflı ve uzun vadeli stratejiler geliştirmesi gerektiğini savunmaktadır. Nükleer enerji alanındaki gelişmelerin, Türk-Rus ilişkilerinin geleceğini belirlemede önemli bir test alanı olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, nükleer enerji politikası, Rusya, Rosatom

MAYINLARIN VE PATLAMAMIŞ MÜHİMMATLARIN ÇATIŞMA SONRASI ALANLARIN YENİDEN CANLANDIRILMASINA ETKİSİ

Ekberova Samira Yusuf

Mingeçevir Devlet Üniversitesi, Mingçevir, Azerbaycan

samira.mustafayeva@mdu.az

Özet: 2015 yılında BM üyesi olan 193 ülkenin birge imzaladığı SDG – Sustainable Development Goals, yani SKH – Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve onların gerçekleşmesi için sertifika imzalandı. Ülkelerin bu sertifikayı imzalama nedenleri birlikde görmek istedikleri geleceği yaratmak ve sürdürülebilirliğe ulaşmak için geliştirilmesi gereken konuları kapsama bilmektir. Sertifikaya göre 2030 yılına kadar BM tarafından belirlenmiş 17 SKH – e ulaşılması gerekiyor. Bu hedeflere ulaşmak için her ne kadar çaba gösterilse de, dünyanın bazı ülkelerinin malum durumu bu hedeflerin tam aksinde. Güncel

olaylar şunu gösteriyor ki, SKH hiç de tam olarak takip edilmiyor. Bitmeyen savaşlar ve onlardan geriye kalan zararlar. Maalesef ülkemiz de bu listede yer alıyor. Bu yüzden 17 SKH-e daha birinin eklenmesi yönünde öneriler vardır. Bu öneriler arasında Azerbaycanın mevcut durumuna en uygun olanı “Mayınların Olumsuz Etkilerine Son Verilmesi” önerisidir.

Anahtar kelimeler: SKH kavramı, sürdürülebilir kalkınma, SKH 18 modelleri, Karabağ ve Doğu Zengezur ve mayınlar, partlamamış mühimmatlar

1. Giriş

<https://sdg18.org/> çeşitli kuruluşların fikirlerine dayanarak [1], SDG 18 için ilginç tekliflerden oluşan bir koleksiyon hazırladı. Bu internet sitesi dünya ve insanlar için önemli, gerekli görülen konuları herkesin keşfetmesine izin veren, mevcut sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle belirli düzeylerde örtüşen ve yeni kalkınma konularını kapsayan hedeflere doğru ilerleyen tekliflerini listelemiştir. Bu önerilere “Afetlere dayanıklılık”, “Hayvan sağlığı, refahı ve hakları”, “İnsanlar ve gezegen için dijital teknolojiler”, “Anlamlı ve güvenli dijital yaşamlar”, “Yapılı Çevreyle Yaşamak”, “Uzay Ekonomisi”, “Herkes İçin Alan” ve “Mayınların olumsuz etkilerine son verin ve mağdurlara yardımı teşvik edin” aittir.

2. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 18 için çeşitli öneriler.

SDG 18 – Afetlere Dayanıklılık (2018)

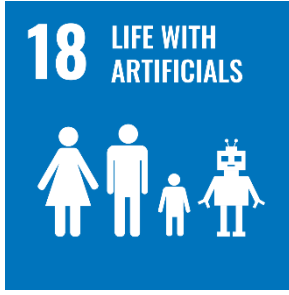
İklim Değişikliği Merkezi Okuması - Climate Change Center Reading (CCCCR), Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 18 – “Afetlere Dayanıklılık” veya “Afet Riskinden Kurtulma Kapasitesi”nde iyileştirmeler yapılması ve uluslararası topluma istikrarı sağlamak için uygun önlemleri almaya çağrıda bulunan ve özellikle uluslararası sınırları aşabilecek riskler için geçerli olabilecek bir belgeyi Kuala Lumpurda, 8/2/2018 tarihinde yayınlamıştır. Söz konusu belgede “insanların salgın hastalıklar, savaşlar ve iklim değişikliğinin etkileri gibi akut veya hızla yayılan sağlık risklerine karşı hassasiyetini azaltın!” [6] ifadesi ön plana çıkmaktadır.

SDG 18 – İnsanlar ve gezegen için dijital teknolojiler (2020)

Dijital çağ, sosyal sistemleri bozuyor ve tarihte benzeri görülmemiş bir ölçekte ve hızda dönüşümlere yol açıyor. Onlarca yıl önce, filozof ve medya teorisyeni Marshall McLuhan şu aforizmaya ilham kaynağı oldu: “Biz araçlarımızı şekillendiririz, ardından araçlarımız bizi şekillendirir” [2].

SDG 18 – Yapılı Çevreyle Yaşamak (2020)

Kâr amacı gütmeyen kuruluş <https://lifewithartificials.com/18-sdg/> , varoluşun önemini ve yeni nesil teknolojilerin insanın günlük yaşamındaki rolünü tanımak için SDG 18 - Yapay Cihazlarla Yaşamak veya "Yapay Zeka ile Yaşamak"[3] girişimini önermektedir. Yapay zeka robotlarının ve biyoteknolojinin sürdürülebilir ve etik gelişimini teşvik edin. Bu, 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefine daha ulaşmak için muazzam bir potansiyelin kilidini açabilir.

SDG 18 – Herkes İçin Alan (2020)

SDG 18 – Herkes için Alan veya “Tüm Yaşam için Alan”, Hollanda'daki Windesheim Honors College'daki bir grup öğrenci tarafından, BM'nin uzay konularını projeye dahil etmesini sağlamak amacıyla “Herkes için Uzak” adı altında önerildi. Bu uzay hedefi mantıksal olarak uzay yolculuğunun ve uzay araştırmalarının giderek daha fazla öncelik kazandığı mevcut duruma dayanmaktadır. Sadece devlet kurumları için değil, aynı zamanda ticari kazanç için özel sektör için de. Birçok uzay şirketinin uzaydan para kazanma fırsatını görmesi sonucunda uzay yolculuğu teknolojisinin gelişimi hızlandı ve bu da gelecekte uzay üzerinde bir etki anlamına gelebilir [6].

SKH 18 Azerbaycan modeli “Mayınlar və savaşa yok”

18 NO WAR

The strong base given by SDG 18 No War will avert the recurring undermining of the SDGs 1 to 17

Son yıllarda Afganistan, Laos, Kamboçya, eski Yugoslav devletleri ve bazı Afrika ülkelerinde mayın tarlaları ortaya çıktı. Mayın temizleme genellikle yavaş ve pahalı bir süreçtir. Yugoslav savaşlarından en çok etkilenen ülkelerden biri olan Hırvatistan'da mayın temizleme çalışmaları 1996 yılında başlasa da sürecin 2026 yılında tamamlanması bekleniyor [5].

Bu tür mayın tarlalarından zarar gören ülkeler arasında Azerbaycan'ın da olması üzücü.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve ordumuzun hem 44 gün süren iç savaşı, hem de ardından gelen bir günlük savaşı kazanmasından sonra, Ermeni hükümetinin ve sözde rejim yetkililerinin işgal döneminde Karabağ ve Doğu Zengezur ekonomik bölgelerinde "mayın tarlaları" döşediği ortaya çıktı. İşgalci tarafın Karabağ'ı tarihi toprak olarak kabul etmesi ve üzerinde hak iddia etmesi ilginçtir, öte yandan işgal sırasında bu topraklarda hiçbir inşaat çalışması yapılmamış, hatta hak iddia edilen toprakları mayınlarla "zehirlemiştir" [9].

(1.Tablo)

Yıllar	Mayın olaylarının sayısı	Mayın mağdurları		
		Ölüm	Yaralı	Toplam
2020*	31	11 kişi	66 kişi	77 kişi
2021	77	25 kişi	98 kişi	123 kişi
2022	55	10 kişi	72 kişi	82 kişi
2023**	28	17 kişi	30 kişi	47 kişi

* - 08.10.2020 tarihinden, 31.12.2020 tarihi arasındaki dönem,

** - 01.01.2023 tarihinden, 06.10.2023 tarihi arasındaki dönem.

Yukarıdaki 1. Tabloya dayanarak, 10 Kasım 2020'den 6 Ekim 2023'e kadar Ermenistan'ın Azerbaycan halkına karşı yürüttüğü mayın savaşı sonucunda Karabağ ve Doğu Zengezur topraklarında 191 mayın olayının meydana geldiğini söyleyebiliriz. Mayın terörünün hedefi olan 329 Azerbaycanlıdan 48'i sivil, 15'i asker olmak üzere 63'ü öldürüldü. Ayrıca mayın patlaması sonucu 102'si sivil, 164'ü asker olmak üzere 266 kişi de yaralandı [8].

18. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi girişiminin 02.03.2023 yılında Bağlantısızlar Hareketi Temas Grubu'nun mücadele konulu Zirve toplantısında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev tarafından ortaya atıldığını belirtmek gerekir. Bakü'de "Mayın Tehditleriyle Mücadeleye Yönelik Eylemler" başlıklı 18. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi, Cumhurbaşkanı'nın girişimiyle ilgili kamu kurumlarının görüş ve önerileriyle hazırlandı ve Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Koordinasyon Konseyi tarafından onaylandı [8].

18. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi, kurtarılmış topraklarımıza güvenli geri dönüş, yeniden yerleşim, rehabilitasyon, refah ve barış için mayın tehdidiyle mücadele eylemini içeriyor. Bu Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi, barış ve güvenlik de dahil olmak üzere temiz bir çevrede, sağlıklı ve yüksek refah içinde yaşayan insanları hedefliyor.

3. Sonuç

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, muzafer Başkomutan İlham Aliyevin önderliğinde tarihi topraklarımızın yiğit ordumuz tarafından işgalden kurtarılması, bu alanlarda restorasyon sürecinin başlamasının temelini oluşturdu. 10 Kasım 2020'de Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya Federasyonu liderlerinin üçlü bildiriye imzalamasıyla, Karabağ bölgesindeki düşmanlıkların sona ermesinden kısa bir süre sonra Azerbaycan hükümeti, çatışmadan etkilenenler için geniş çaplı bir yeniden inşa programı başlattı. Çevrenin korunması yönünde "Dünyamızın dönüşümü: 2030'a kadar sürdürülebilir kalkınma alanında gündem", "Azerbaycan 2030: Sosyo-ekonomik kalkınma için ulusal öncelikler" çerçevesinde kabul edilen "2022-2026 yılları için sosyo-ekonomik kalkınma" ve Doğal Kaynakların Verimli Kullanımı Stratejisi" ve "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İşgalinden Kurtarılan Topraklara Büyük Dönüş I Devlet Programı" ve diğer programlar uygulanmaktadır [7,9].

Lakin işgal sırasında Ermeni vandallarının verdiği en büyük zarar mayınlardır. Her adımında mayınların gömüldüğü bölgelerimizde hiçbir insan faaliyetinden söz edilemez. Yukarıda önerilen 18. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi'nin tümü dikkate alındığında, mayın sorununu çözmenin, belirlenen diğer hedeflerden daha önemli olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü insanların maddi ve manevi refahının sağlanması, çevrenin ve doğanın korunması, aynı zamanda doğal kaynakların korunarak gelecek nesillere aktarılması açısından dünyanın her yerinde mayınlı arazilerin temizlenmesi gerekmektedir. Mayın ve PM – in temizlenmesi aşağıdaki olumlu sonuçları sağlayabilir:

- ✓ zehirsiz toprak;
- ✓ sağlıklı vatandaşlık;
- ✓ sağlıklı çevre;
- ✓ sağlıklı kıda;
- ✓ sağlıklı yaşam;
- ✓ insanların barış ve huzur içinde yaşaması.

Belirlenmiş tüm 17 SKH-e ulaşmamız için öncelikle mayınların yok olmasını sağlamamız lazım. Bu problem 2030 yılına kadar hall olmazsa, “Afetlere dayanıklılık”, “Hayvan sağlığı, refahı ve hakları”, “İnsanlar ve gezegen için dijital teknolojiler”, “Anlamlı ve güvenli dijital yaşamlar”, “Yapılı Çevreyle Yaşamak”, “Uzay Ekonomisi”, “Herkes İçin Alan” önerilerinin hiç birine varamayız.

Referanslar

1. [Advocating for an 18th Sustainable Development Goal: A Meaningful and Safe Digital Life \(vertic.com\)](https://vertic.com)
2. [The Missing SDG: Ensure the Digital Age Supports People, Planet, Prosperity & Peace | Inter Press Service \(ipsnews.net\)](https://ipsnews.net)
3. <https://lifewithartificials.com/18-sdg/>
4. <https://www.unoosa.org/documents/pdf/copuos/lsc/2018/tech-04.pdf>
5. <https://tvb-climatechallenge.org.uk/category/drr/>
6. <https://sdgspace.wordpress.com/more-information/>
7. <https://un-dco.org/stories/azerbaijan-lao-pdr-collaboration-driving-sdg-progress>
8. <https://top-center.org/az/ekspert-reyi/3283/qarabag-ve-mina-problemi>
9. <https://fins.az/category/qarabag>

Summary

Akberova S.Y.

The Negative Impact of Mines and Unexploded Ordnance on the Rehabilitation of Post-Conflict Areas

In 2015, 193 UN member countries signed the SDG - Sustainable Development Goals and a certificate was signed for their realization. The reason for countries to sign this certificate is to create the future they want to see together and to cover the issues that need to be developed to achieve sustainability. According to the certificate, 17 SDGs determined by the UN must be achieved by 2030. Although efforts are made to achieve these goals, the situation of some countries in the world is exactly opposite to these goals. Current events show that the SDGs are not being fully followed at all. Endless wars and the damage they left behind. Unfortunately, our country is also on this list. That's why there are suggestions to add another one to the 17 SDGs. Among these suggestions, the one most suitable for Azerbaijan's current situation is the "End the Negative Effects of Mines" proposal.

Key words: SDG Concept, Sustainable Development, SDG 18 models, Karabakh and East-Zangezur and mines, unexploded munitions.

Резюме

Акберова С.Ю.

Негативное влияние мин и неразорвавшихся боеприпасов в возрождение постконфликтных территорий

В 2015 году 193 страны-члена ООН подписали ЦУР - Цели устойчивого развития и был подписан сертификат об их реализации. Причина, по которой страны подписали этот сертификат, заключается в том, чтобы вместе создать будущее, которое они хотят видеть, и охватить вопросы, которые необходимо развивать для достижения устойчивости. Согласно сертификату, 17 ЦУР, определенных ООН, должны быть достигнуты к 2030 году. Хотя прилагаются усилия для достижения этих целей, ситуация в некоторых странах мира прямо противоположна этим целям. Текущие события показывают, что ЦУР вообще не соблюдаются в полной мере. Бесконечные войны и ущерб, который они оставили после себя. К сожалению, наша страна также находится в этом списке. Вот почему есть предложения добавить еще одну к 17 ЦУР. Среди этих предложений наиболее подходящим для нынешней ситуации в Азербайджане является предложение «Положить конец негативным последствиям использования мин».

Ключевые слова: концепция ЦУР, Устойчивое развитие, модели ЦУР 18, Карабах и Восточный Зангезур и шахты, неразорвавшиеся боеприпасы

STRATEGIC GOALS TO BE FOLLOWED FOR THE TRANSITION TO A GREEN ECONOMY

Ibrahimov Eltun Yulet oglu

Nakhchivan State University, Nakhchivan, Azerbaijan

ibrahimoveltun@ndu.edu.az

Summary: *Increasing economic activities accelerate the consumption of natural resources, bringing environmental and social problems. In the face of these problems, establishing a sustainable future and maintaining economic growth can be possible with the "green economy". In this article, we will explore the starting point of the green economy, its basic principles, and focus on the strategic steps that can be taken to ensure the balance between economic growth and sustainability.*

Key words: *green economy, natural resources, food products, ecological, natural resources*

The green economy is a concept that considers environmental and social impacts instead of focusing only on financial gains. This includes principles such as renewable energy sources, low carbon emissions, waste reduction, and fair use of natural resources, and it supports economic growth by taking into account not only our present but also our future and next generations. The green economy is an economic approach that focuses on an environmentally friendly and sustainable development model, supporting the view that economic growth should be addressed together with environmental and social issues. The real starting point of the green economy is that it questions the tendency of traditional economic models to use natural resources freely and without limits, and is based on environmental sustainability principles. Today, many of our economic, social, and environmental problems stem from uncontrolled growth. Issues such as global warming, unconscious use of natural resources, unemployment, and income inequality are linked to sustainable development. Because for a very long time, development was addressed only in terms of economic aspects, and environmental and social impacts remained in the background. The sectoral jobs that green economies should be based on are green. Green jobs are jobs befitting human dignity that aim to protect the ecological system without harming nature in newly emerging green sectors such as energy efficiency and renewable energy. Green jobs allow for the increase of energy and resource efficiency, the reduction of greenhouse gas emissions, the minimization of environmental pollution, the preservation of the ecological balance, and the control of climate change [4].

Principles of the green economy

There are a number of important principles of the green economy. The most important of these is the Principle of Environmental Protection. An economic model that ignores natural resources and the environment puts our future at great risk. The principle of environmental protection aims to protect the ability of future generations to meet their needs by using the resources offered by nature in a sustainable manner. A more environmentally friendly economic model ensures the preservation of the natural order and effectively combats the climate crisis [2].

Welfare and development, which are also the basis of economic growth, are the most important features of the green economy. Their main purpose is for economic development to create a common benefit for all people. This principle, which covers a wide range from education to transportation, from sustainable living spaces to infrastructure, advocates that the economic model should be more sustainable.

With the sufficiency and efficiency principle, the green economy has a cyclical structure and requires low resource use and emissions. It ensures the sustainable use of resources offered by nature. At the same time, it takes effective precautions against increasing waste generation due to population growth. Within the

framework of production efficiency, economic development can be achieved without environmental impact with the effective use of resources. "Green investments" change both the production and financial behavior of economic decision-makers. Thus, when companies that want to use new investment tools implement environmentally efficient projects, their financial behavior adapts to global challenges [3, p.127].

The green economy also aims to provide development in social issues such as equal opportunities and fair income distribution. At the same time, it ensures that economic growth is strengthened over time with an inclusive approach. The concepts of equality and justice imply equal access to all opportunities and advantages, while also including broad participation in decision-making processes. An approach that focuses solely on economic development can hinder social cooperation. The principle of good governance encourages the public and civil society to come together in decision-making processes, thus developing inclusive and transparent processes. It is important for a cooperation-based administration.

Strategic steps to the green economy

The Green Economy Coalition, which was established as a result of a global collaboration, has determined the steps to be followed in the green transformation process in addition to the principles it presents. These steps are a strategic roadmap to be followed in the transition to a green economy.

- ✓ Creating awareness by explaining the importance of the green economy to society on a broad scale
- ✓ Determining and defining the natural resources, policies, institutions, and related values required for the green economy.
- ✓ Adopting an inclusive approach to support the participation of all actors in the provided social cooperation
- ✓ Supporting the participation of all stakeholders and ensuring social cooperation in this transition, which ensures the creation of a common benefit in the economic model.
- ✓ Determining the risks that may be encountered in the social dimension in the transition to a green economy with a participatory approach.
- ✓ Determining financial mechanisms compatible with the green economy principles.
- ✓ Preparing a strategic roadmap for the implementation of relevant political, legal, and financial regulations.
- ✓ Aligning economic policies and performance metrics with the purpose of green and sustainable development.
- ✓ Supporting relevant studies by taking the most effective green economy practices as examples.
- ✓ Implementation of relevant investments by the public, private sector, and social organizations

Importance of green economy in Azerbaijan

Against the backdrop of environmental pollution, dwindling natural resources, and growing demand in the world, measures taken to expand the "green" economy are of great importance in achieving sustainable development. It is no coincidence that in the "Azerbaijan 2030: National Priorities for Socio-Economic Development" approved by President Ilham Aliyev, the 5th priority is called "A clean environment and a country of 'green growth'". The document sets specific tasks related to giving significant importance to the application of environmentally friendly technologies, promoting waste recycling and restoration of contaminated areas, and expanding the application of environmentally friendly "green" technologies. It should be noted that the recycling process established in Azerbaijan serves the development of the "green economy", the improvement of the ecological situation, and the expansion of the production of competitive industrial products. In the modern economy, the concept of "recycling" occupies an important place. After the consumption process, it is possible to make some of the waste usable again. Into the consumption process, recycling is considered a periodic inclusion of reusable materials. The main goal is to prevent the waste of natural resources and environmental pollution, as well as to create an additional raw material base. Unlike primary production, recycling is quick and easy, which allows for energy savings [5].

Currently, to improve the quality of life in our country, special attention is paid to the development of the "green" agri-food complex. Certain work has been done to create a legal framework and form its institutional foundations to ensure the green development of the said complex. Thus, the laws of the Republic of Azerbaijan "On Ecologically Clean Agriculture", "On Food Products", and "On Protection of Consumer Rights" have been adopted, and the Food Safety Agency has been established. Along with all this, it is also planned to ensure coordination of activities on the production of ecologically clean agricultural products, expand social and economic incentive measures that will contribute to the development of the ecologically clean agricultural system, organize fairs for producers of these products and create a product certification mechanism, double the production of ecologically clean products and increase the number of people engaged in the production of these products by 50%.

References

1. "Enerji resurslarından səmərəli istifadə və enerji effektivliyi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 9 iyul 2021-ci il. № 359-VIQ <http://www.e-qanun.az/framework/48129>.
2. Xeyirxəbərlı M. "Yaşıl iqtisadiyyat" davamlı inkişafın təmin olunması vasitəsi kimi. Scientific-analytical journal "Economic reforms" № 4(9), 2023. S 78-88.
3. Qasımlı V., Hüseynov R., Hüseyn R., Həsənov R. Yaşıl iqtisadiyyat. Bakı, 2022, Azprint, 280 s
4. Savaş Nalinci, "Yeşil Ekonomi ve Yeşil İşler". Ulakbilge, 87 (2023 Ağustos): s. 729-737. doi: 10.7816/ulakbilge-11-87-03.
5. <https://economy.gov.az/az>.

Xülasə

İbrahimov E.Y.

Yaşıl iqtisadiyyata keçid üçün izləniləcək strateji hədəflər

İqtisadi fəaliyyətin artması təbii ehtiyatların istehlakını sürətləndirməklə yanaşı, ekoloji və sosial problemləri də ortaya çıxarır. Bu problemlər qarşısında dayanıqlı gələcəyin qurulması və iqtisadi artımın qorunması "yaşıl iqtisadiyyat"la mümkün ola bilər. Məqalədə yaşıl iqtisadiyyatın əsas prinsipləri araşdırılacaq, iqtisadi artım və davamlılıq arasında tarazlığı təmin etmək üçün atılacaq strateji addımlara diqqət yetiriləcəkdir.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, təbii ehtiyatlar, qida məhsulları, ekoloji, təbii sərvətlər

Резюме

Ибрагимов Э.Ю.

Стратегические цели, которых необходимо достичь при переходе к зеленой экономике

Рост экономической активности ускоряет потребление природных ресурсов, что приводит к экологическим и социальным проблемам. Перед лицом этих проблем создание устойчивого будущего и поддержание экономического роста могут быть возможны с помощью «зеленой экономики». В этой статье мы рассмотрим отправную точку зеленой экономики, ее основные принципы и сосредоточимся на стратегических шагах, которые можно предпринять для обеспечения баланса между экономическим ростом и устойчивостью.

Ключевые слова: зеленая экономика, природные ресурсы, продукты питания, экологический, природные ресурсы

ŞEBEKELERİNİN YENİ ANALİTİK MODEL İLE DEPREM GİBİ DOĞAL AFETLERE KARŞI GÜÇLENDİRİLMESİ

Ozan Akdağ

Malatya Turgut Ozal University, Malatya, Turkey

ozan.akdag@ozal.edu.tr

Özet: Bu çalışmada, Türkiye'de gerçekleşen büyük depremler sonrası dağıtım şebekelerinin direncini artırmak için yeni bir analitik model geliştirilmiştir. Bu modelde dağıtım şebekesi analiz edilerek bara noktalarının kırılma indeksi belirlenmiş, dağıtım üretim ve enerji depolama entegrasyonu sağlanmıştır. Ayrıca, kısa devre arıza akımlarının sınırlandırılmasıyla enerji arzının sürdürülebilirliği sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: deprem, dağıtım şebekeleri, kırılma indeksi, arıza akımı indeksi, dağıtım üretim, enerji depolama

1. Giriş

Depremler, yer kabuğundaki hareketler sonucu meydana gelen ve enerji altyapısında ciddi yıkımlara neden olabilen doğal afetlerdir [1]. Depremler sırasında enerji iletim hatları ve trafo merkezleri zarar görebilir, bu da elektrik kesintilerine yol açar [2]. Bu tür kesintiler yalnızca enerji arzını etkilemekle kalmaz; sağlık tesislerinin, acil servislerin ve iletişim sistemlerinin işleyişinde de aksamalara neden olarak afetin etkilerini daha da ağırlaştırır [2]. Bu nedenle enerji sektörü, deprem gibi beklenmedik olaylara karşı şebeke dayanıklılığını artırmaya odaklanmaktadır.

Enerji depolama sistemleri (ESS) ve dağıtım üretim (DG) birimleri, afet anında şebekenin esnekliğini ve sürekliliğini sağlamak için etkili çözümler sunmaktadır [3]. Literatürde bu konuda birçok çalışma yapılmıştır: Nazemi ve arkadaşları, enerji altyapısının deprem kaynaklı düşük olasılıklı ancak yüksek etkili olaylara karşı kırılma indeksi ve enerji depolama sistemlerinin bu bağlamdaki rolünü analiz etmiştir [4]. Mohammad ve Mohsen, mobil batarya enerji depolama sistemlerinin deprem sonrası esnekliği artırmadaki önemini vurgulamıştır [5], Dugan ve ekibi ise mobil enerji depolama ünitelerinin doğal afetlerden sonra dağıtım sistemlerini destekleyebileceğini belirtmiştir [6]. Huang ve çalışma arkadaşları, farklı enerji sistemlerinin (özellikle depolama çözümleri) en uygun şekilde konumlandırılmasına yönelik dayanıklılık odaklı bir planlama yöntemi geliştirmiştir [7]. Galvan ve ekibi, mikroşebekelerle DG'lerin afet sonrası performansını artırma yollarını analiz etmiştir [8]. Kwasinski ise, mikroşebekelerin yerel enerji depolama ve DG birimleriyle dayanıklılığını değerlendirmiştir [9]. Cordova ve Yanini, hibrit enerji sistemlerine dayalı akıllı dağıtım şebekesi modelleri önermiştir [10]. Palizban ve Kauhaniemi, enerji depolama teknolojilerinin farklı uygulamalarını ve entegrasyon maliyetlerini detaylıca incelemiştir [11]. Hafız ve ekibi, talep tarafı esnekliğiyle hizmet geri kazanımını hızlandırmaya odaklanmıştır [12].

Bu çalışma, literatürdeki yaklaşımlardan farklı olarak, dağıtım şebekesinde bara kırılma indeksinin belirlenmesi, DG ve enerji depolama birimlerinin teknik ve ekonomik boyutlandırılması ve kısa devre arıza akımlarının sınırlandırılmasına odaklanan bütünsel bir model önermektedir. Önerilen modelin amacı, enerji sürekliliği ve hızlı toparlanma yeteneği sağlayarak deprem sonrası şebeke dayanıklılığını artırmaktır. Farklı senaryolar altında yapılan uygulamalar, modelin etkili olduğunu ve dağıtım şebekelerinin afetlere karşı daha esnek hale getirilmesine katkı sunduğunu göstermiştir.

2. Enerji Depolama Sistemleri

Enerji depolama tesisleri, günümüzün enerji altyapısında yenilenebilir enerji kaynaklarının süreksizliğini dengelemek için hayati bir rol oynar. Bu tesisler, batarya sistemleri, hidrojen depolama tankları, pompalı hidroelektrik santraller ve termal enerji depolama üniteleri gibi birçok teknolojiyi içerir. Ancak, özellikle deprem riski yüksek bölgelerde kurulan bu tesislerin yapısal güvenliği ve sismik dayanıklılığı büyük bir önem taşır. Deprem anında bu tesislerde meydana gelebilecek hasarlar, sadece enerji arzında kesintiye yol açmakla kalmaz; aynı zamanda yangın, kimyasal sızıntı veya patlama gibi ikincil

felaket risklerini de artırır [13]. Örneğin, büyük ölçekli sıvı depolama tankları ve batarya rafları, sismik kuvvetler karşısında devrilmek, burkulma veya sıvı taşması gibi tehlikelere açıktır [14, 15].

Araştırmalar, bu tesislerin deprem güvenliğinin artırılmasında sismik izolasyon sistemleri, enerji sönümleyiciler ve ileri mühendislik tekniklerinin önemli rol oynadığını göstermektedir [16, 17]. Ayrıca, sadece yapısal sağlamlık değil, tesislerin afet sonrası hızlı toparlanma kapasitesi de enerji altyapısının genel dayanıklılığı açısından kritik kabul edilmektedir [18, 19]. Mobil batarya sistemlerinin (MBESS) şebeke esnekliğini artırmada etkili olduğu ve deprem sonrası hızlı devreye alınarak enerji arzını destekleyebileceği öne sürülmektedir [20, 21]. Sonuç olarak, enerji depolama tesislerinin sismik dayanıklılığı, mühendislik tasarımından afet yönetimine kadar çok disiplinli bir perspektif gerektiren bir alandır [22, 23].

3. Deprem Darbelerine Karşı Şebeke Direncini Artıran Akılcı Modelleme Yaklaşımı

Depremler, dağıtım şebekelerinde ciddi hasarlara yol açabilen doğal afetler arasında yer alır. Bir deprem sonrası dağıtım şebekesinin hazırlanması, hasar gören şebekelerin hızlı bir şekilde onarılması ve yeniden yapılandırılmasını kapsayan kritik bir süreçtir. Bu süreç, enerji sisteminin toparlanması ve normal çalışmasına dönmesi için yaşamsal önem taşır. Deprem sonrası şebeke hazırlığı, etkilenen bölgelerde yaşayan insanların hayatlarını kurtarabilecek bir faktördür. Elektrik kesintileri, sağlık hizmetleri, iletişim, su temini ve gıda dağıtımı gibi temel hizmetlerde aksamalara neden olabilir. Ayrıca itfaiye, arama-kurtarma ekipleri gibi acil müdahale hizmetlerinin çalışmalarını da sekteye uğratabilir. Özellikle 6 Şubat 2023'te Türkiye'nin Kahramanmaraş ilinde meydana gelen iki büyük deprem, dağıtım şebekelerinin böyle durumlara yeterince hazırlıklı olmadığını ortaya koymuştur.

Bu çalışmada, dağıtım şebekelerinin deprem sonrası senaryolara hazırlıklı hale getirilmesi amacıyla özgün bir analitik model önerilmektedir. Şekil 1'de genel hatları sunulan bu model, şebekenin zayıf noktalarının belirlenmesi, enerji depolama sistemlerinin ve dağıtım üretim (DG) birimlerinin uygun yerlere entegre edilmesi, kısa devre akımlarının sınırlandırılması ve dağıtım şebekesinin mikroşebeke (microgrid) modunda çalıştırılmasına yönelik hazırlıkların yapılmasını içermektedir. Model, "kırılgenlik endeksi" ve "kısa devre arıza endeksi" gibi ölçütler kullanarak, şebeke üzerinde kritik analizler yapmayı amaçlamaktadır. Nihai hedef, deprem sonrası dönemde hayati hizmetlerin sürekliliğini sağlayarak enerji sistemine yönelik olumsuz etkileri en aza indirmektir.

Önerilen Yöntem: Dağıtım Şebekesinin Deprem Sonrası Hazırlığı İçin Analitik Model

Mevcut Dağıtım Sisteminin Modellenmesi

- ✓ Dağıtım şebekesinin mevcut durumu dijital ortamda modellenir [23].
- ✓ Yük Akışı ve Kısa Devre Analizi
- ✓ Şebekedeki enerji akışı ve kısa devre arızaları detaylı şekilde analiz edilir.
- ✓ Kırılgenlik Endeksinin Belirlenmesi
- ✓ Sistemin hangi noktalarının depremde en savunmasız olduğu belirlenir.
- ✓ Enerji Depolama Sistemleri ve Dağıtım Üretim Birimlerinin (DG) Entegrasyonu
- ✓ Şebekenin dayanıklılığını artırmak için enerji depolama üniteleri ve DG entegre edilir.
- ✓ Arıza Endeksinin Tespiti
- ✓ Entegrasyon sonrası şebekede hangi noktalarda arıza riski oluşabileceği değerlendirilir.
- ✓ Seri Reaktörlerin Entegrasyonu
- ✓ Kısa devre akımlarını sınırlamak ve şebeke güvenliğini artırmak için uygun baralara seri

reaktörler eklenir.

- ✓ İşletim Durumunun Mikroşebeke Olarak İncelenmesi
- ✓ Şebekenin bağımsız (mikroşebeke) modda çalışma kapasitesi değerlendirilir.
- ✓ İşletme Sonrası Yük Akışı Analizi
- ✓ Yapılan tüm entegrasyonlardan sonra şebekenin yük akışı analiz edilir.
- ✓ Modernize Edilmiş Dağıtım Sistemi
- ✓ Sonuç olarak, deprem sonrası senaryolara karşı dayanıklı ve modern bir dağıtım sistemi elde

edilir.

4. Uygulama

Bu çalışmanın temel amacı, enerji üretim ve dağıtımında daha sürdürülebilir bir yapı oluşturmak, mevcut dağıtım şebekelerini modernize ederek çeşitlendirmek ve özellikle deprem gibi doğal afetlerde elektrik kesintilerini önlemektir. Böylece acil durumlarda hayati hizmetlerin kesintisiz sağlanması ve toplumların sürekli enerji ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmektedir. Kısacası, şebeke yönetiminin daha verimli hâle getirilmesiyle enerji arz güvenliği sağlanarak dayanıklı bir dağıtım sistemi oluşturulması amaçlanmaktadır.

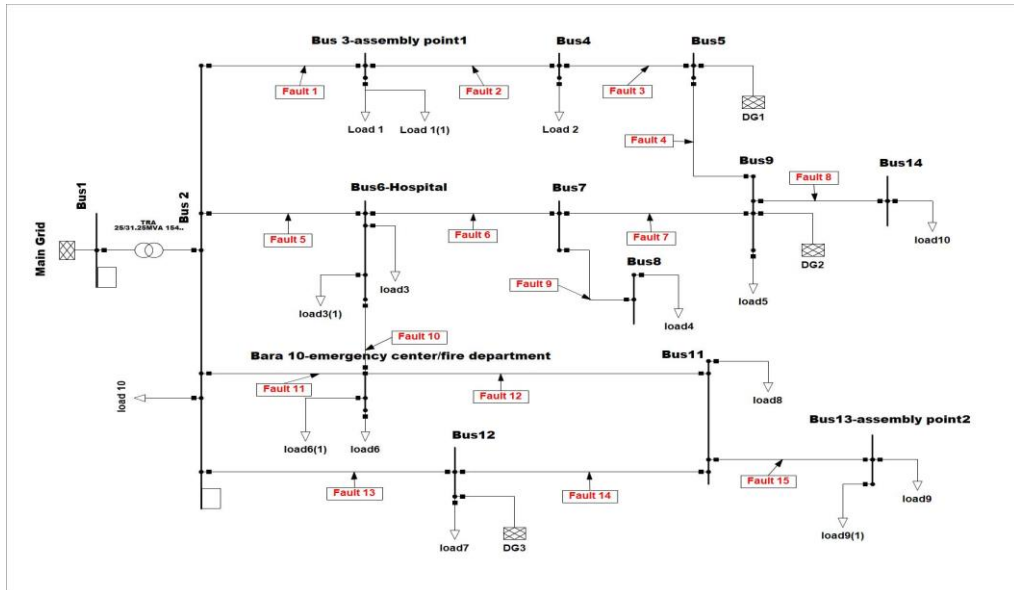
Bu amaçla, örnek bir dağıtım sistemi bu çalışmada DigSilent yazılımı kullanılarak modellenmiştir. Çalışmada kullanılan sistem, 14 bara (bus) ve 15 dağıtım hattından oluşan bir güç sistemi bölgesidir. Bu sistem, ana şebekeye Bara 1 üzerinden bağlıdır ve sistemde üç adet dağıtık üretim (DG) birimi yer almaktadır. Modelleme sürecinin ilk aşamasında, sistem mevcut durumu ile analiz edilmiştir. Ana şebekeden çekilen aktif ve reaktif güç belirlenmiş ve sistemin yük akışı analiz edilmiştir.

Dağıtım sistemi, yer altı kabloları üzerinden modellenmiştir. Bunun nedeni, yer altı hatlarının deprem sırasında havai hatlara göre daha az hasar görmesi ve daha güvenli enerji iletimi sağlayabilmesidir. Özellikle hastane, acil durum merkezi (itfaiye) ve toplanma noktaları gibi kritik yüklerin enerji sürekliliğinin sağlanması, bu modelde öncelikli hedefler arasında yer almaktadır. Sisteme entegre edilen güç trafosu, ana şebeke ile dağıtım sisteminin entegrasyonunu sağlamaktadır.

Başlangıç yük akışı analizinin sonuçlarına göre, sistemin toplam talebi ana şebekeden sağlanan güç miktarını aşmakta, bu da özellikle afet durumlarında şebekenin tamamen güçsüz kalmasına yol açabilecek ciddi bir riski göstermektedir. Bu noktada sistemin modernizasyonu için atılması gereken adımlar, şebekenin kırılgan noktalarının tespiti, kritik arıza akımlarının belirlenmesi ve bara bazlı gerilim ile yük analizlerinin yapılmasıdır.

Çalışmada önerilen yöntemin ikinci aşaması olarak, ilgili dağıtım şebekesinin kırılganlık (fragility) noktaları tespit edilmiştir. Bu amaçla, araştırmada sunulan kırılganlık endeksi (Fragility Index) hesaplama yöntemi geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Bu endeks, dağıtım sisteminin hangi noktalarının depreme karşı en savunmasız olduğunu belirleyerek, güçlendirme önlemlerinin hangi bölgelere odaklanması gerektiğine karar verilmesine yardımcı olmaktadır.

Bu analizler ve hesaplamalar, dağıtım şebekesinin afetlere karşı dayanıklılığını artırmak ve enerji kesintilerini en aza indirmek için hayati bilgiler sağlamaktadır. Böylece yalnızca mevcut yükler karşılanmakla kalmayacak, aynı zamanda sistemin esnekliği artırılarak acil durumlarda mikroşebeke olarak çalışabilme kapasitesi de desteklenecektir. İlerleyen aşamalarda yapılan entegrasyonlar, şebekenin genel sağlamlığı ve sürdürülebilirliği açısından kritik bir rol oynayacaktır.

Şekil 1. Mevcut Dağıtım sistemi

Önerilen analitik modelin bir örnek dağıtım sistemine uygulanması özetlenmektedir. Çalışmanın temel amacı, enerji üretim ve dağıtım altyapısını daha sürdürülebilir hâle getirmek, deprem gibi doğal afetler sırasında meydana gelebilecek elektrik kesintilerini önlemek ve şebeke yönetimini daha verimli bir yapıya kavuşturmak.

Çalışmada 14 baralı bir dağıtım sistemi modellenmiş ve sistemin mevcut durumu ilk olarak yük akışı ve kısa devre analizleriyle incelenmiştir. Sistemin zayıf noktaları, önerilen **Kırılgenlik Endeksi** (1)

$$FraID_p = w_1 |1 - V_{d,p}| + pr_p \quad (1)$$

kullanılarak belirlenmiş; en yüksek kırılgenlik değerlerine sahip bölgelerde enerji depolama üniteleri ve dağıtık üretim (DG) tesisleri eklenmiştir. Burada ek kapasite ihtiyacı (2),

$$ADDC = TDL - CPC - P_{tloss} \quad (2)$$

eşitliğiyle hesaplanmıştır. Sistem mikroşebeke modunda çalışabilmesi için yaklaşık 49 MW ek üretim gücü ve 3.52 MW enerji depolama kapasitesi entegre edilmiştir.

Bu entegrasyon sonrası sistemdeki kısa devre arıza akımlarını sınırlamak için **Arıza Akımı Endeksi** hesaplanmıştır (3)

$$Frall_p = w_2 S_p + w_3 V_p \quad (3)$$

ve belirlenen kritik noktalara seri reaktörler yerleştirilmiştir. Bu müdahaleler, şebeke bileşenlerini aşırı arıza akımlarına karşı koruyarak güvenilirliği artırmıştır. Son aşamada, şebeke mikroşebeke moduna geçirilmiş ve yapılan yük akışı analizleri, ana şebekeden gelen güç sıfıra düşürülerek sistemin kendi kendine yetebildiğini göstermiştir. Ayrıca, sistem kayıplarında ve gerilim profillerinde önemli iyileşmeler kaydedilmiştir. Böylece, önerilen yöntemle bir dağıtım şebekesinin depremler gibi afetlere karşı nasıl güçlendirilebileceği sistematik biçimde ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada geliştirilen model, 14 baralı bir dağıtım sistemine uygulanmış ve deprem sonrası enerji sürekliliğini sağlama potansiyeli sayısal olarak test edilmiştir. Sistem, toplam 75,5 MW / 7,18 MVAR yük talebine karşılık, ana şebekeden 46,3 MW / 6 MVAR güç alırken mikroşebeke moduna geçiş için ek 48 MW DG ve 3,5 MW enerji depolama kapasitesi gerektiği hesaplanmıştır.

Kırılgenlik endeksi en yüksek olan noktalar 0,55 (Fault Points 2, 6, 15) ve arıza akımı endeksi en kritik noktalar 12,75 (Fault Point 1), 10,34 (Fault Point 5) olarak belirlenmiştir. Seri reaktör entegrasyonu sonrası kısa devre akımları %62–64 oranında azaltılarak Fault Point 1’de örneğin 7,5 kA → 2,7 kA düşüş sağlanmıştır. Mikroşebeke modunda güç kaybı %27 azaltılarak 1,92 MW’dan 1,93 MW’a çekilmiş ve sistem ana şebekeden bağımsız çalışabilir hâle getirilmiştir.

5. Sonuçlar

Bu çalışmada, dağıtım şebekelerinin depremler gibi doğal afetler sonrasında daha dayanıklı ve sürdürülebilir bir şekilde çalışabilmesi için geliştirilen özgün bir analitik model sunulmuştur. Önerilen yöntem, 14 baralı bir örnek dağıtım sistemi üzerinde detaylı olarak test edilmiş ve sayısal sonuçlarla desteklenmiştir. Yapılan analizlerde, sistemin toplam yük talebinin 75,5 MW / 7,18 MVAR olduğu, ancak ana şebekeden gelen gücün sadece 46,3 MW / 6 MVAR ile sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Bu durum, deprem sonrası ana şebeke bağlantısının kesilmesi hâlinde sistemin ciddi bir enerji açığıyla karşı karşıya kalacağını ortaya koymuştur.

Kırılgenlik ve arıza akımı endekslerinin hesaplanması ile en savunmasız noktalar belirlenmiş ve bu noktalara toplamda 48 MW dağıtık üretim (DG) gücü ile 3,5 MW enerji depolama kapasitesi entegre edilmiştir. Ayrıca, kritik arıza noktalarına eklenen seri reaktörler sayesinde kısa devre akımları önemli ölçüde azaltılmış; örneğin, Fault Point 1’de kısa devre akımı 7,5 kA’dan 2,7 kA’ye düşürülmüştür. Mikroşebeke moduna geçiş sonrasında yapılan analizler, sistemin ana şebekeden bağımsız şekilde çalışabildiğini ve aktif güç kayıplarının %27 oranında azaltıldığını göstermiştir.

Elde edilen sonuçlar, önerilen analitik modelin sadece afet sonrası enerji arz güvenliğini artırmakla kalmayıp, aynı zamanda sistemin genel verimliliğini ve esnekliğini de iyileştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, dağıtım şebekelerinin modernizasyonu ve afetlere karşı dayanıklılığının artırılması açısından enerji sektörü ve ilgili kurumlar için değerli bir yol haritası sunmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalar, bu modelin farklı senaryolar ve daha büyük ölçekli şebekeler üzerinde uygulanması ile modelin genellenebilirliğini ve etkinliğini daha da ortaya koyabilir.

Referanslar

1. Şimşek, M., Özarpacı, S., & Doğan, U. (2019). Yer Kabuğu Hareketlerinin Belirlenmesinde Web Tabanlı Çevrimiçi GNSS Servislerinin Performans Analizi. *Geomatik*, 4(2), 147-159.
2. Farahani, S., Tahershamsi, A., & Behnam, B. (2020). Earthquake and post-earthquake vulnerability assessment of urban gas pipelines network. *Natural Hazards*, 101, 327-347.
3. Shibata, Y., Uchida, N., & Shiratori, N. (2014). Analysis of and proposal for a disaster information network from experience of the Great East Japan Earthquake. *IEEE Communications Magazine*, 52(3), 44-50.
4. Nazemi, M., Moeini-Aghtaie, M., Fotuhi-Firuzabad, M., & Dehghanian, P. (2019). Energy storage planning for enhanced resilience of power distribution networks against earthquakes. *IEEE Transactions on Sustainable Energy*, 11(2), 795-806.
5. Rajabzadeh, M., & Kalantar, M. (2022). Improving the resilience of distribution network in coming across seismic damage using mobile battery energy storage system. *Journal of Energy Storage*, 52, 104891.
6. Dugan, J., Mohagheghi, S., & Kroposki, B. (2021). Application of mobile energy storage for enhancing power grid resilience: A review. *Energies*, 14(20), 6476.
7. Huang, W., Zhang, X., Li, K., Zhang, N., Strbac, G., & Kang, C. (2021). Resilience oriented planning of urban multi-energy systems with generalized energy storage sources. *IEEE Transactions on Power Systems*, 37(4), 2906-2918.
8. Galvan, E., Mandal, P., & Sang, Y. (2020). Networked microgrids with roof-top solar PV and battery energy storage to improve distribution grids resilience to natural disasters. *International Journal of Electrical Power & Energy Systems*, 123, 106239.
9. Kwasinski, A., Krishnamurthy, V., Song, J., & Sharma, R. (2012). Availability evaluation of micro-grids for resistant power supply during natural disasters. *IEEE Transactions on Smart grid*, 3(4), 2007-2018.
10. Cordova, F. M., & Yanine, F. F. (2013). Homeostatic control of sustainable energy grid applied to natural disasters. *International Journal of Computers Communications & Control*, 8(1), 50-60.
11. Palizban, O., & Kauhaniemi, K. (2016). Energy storage systems in modern grids—Matrix of technologies and applications. *Journal of Energy Storage*, 6, 248-259.
12. Hafiz, F., Chen, B., Chen, C., Rodrigo de Queiroz, A., & Husain, I. (2019). Utilising demand response for distribution service restoration to achieve grid resiliency against natural disasters. *IET Generation, Transmission & Distribution*, 13(14), 2942-2950.
13. Wieland, M. (2012). Seismic design and performance criteria for large storage dams. 15th World Conference on Earthquake Engineering.
14. Lee, S., Jeon, B., & Jung, W. (2023). Seismic performance evaluation and analysis of vertical hydrogen storage vessels based on shaking table testing. *Applied Sciences*.
15. Nguyen, D. D., Thusa, B., Han, T. S., & Lee, T. H. (2020). Identifying significant earthquake intensity measures for evaluating seismic damage and fragility of nuclear power plant structures. *Nuclear Engineering and Design*.
16. Bakalis, K., & Kazantzi, A. K. (2019). Seismic performance evaluation of liquid storage tanks using nonlinear static procedures. *ASME Journal of Pressure Vessel Technology*.

17. Farajian, M., Saeed, N., & Kang, W. H. (2022). Seismic vulnerability assessment of base isolated liquid storage tanks under near-fault ground motions. Structures.
18. Ezzeldin, M., Tait, M., & El-Dakhkhani, W. (2020). Performance of battery rack auxiliary power systems under FEMA 461 quasi-static seismic loading protocol. Structures.
19. Nazemi, M., & Moeini-Aghaie, M. (2019). Energy storage planning for enhanced resilience of power distribution networks against earthquakes. IEEE Transactions on Sustainable Energy.
20. Rajabzadeh, M., & Kalantar, M. (2022). Improving the resilience of distribution network in coming across seismic damage using mobile battery energy storage system. Journal of Energy Storage.
21. Fabbrocino, G., Iervolino, I., Orlando, F., & Salzano, E. (2005). Quantitative risk analysis of oil storage facilities in seismic areas. Journal of Hazardous Materials.
22. Lifshitz Sherzer, G., Uralinis, A., Moyal, S., & Shohet, I. M. (2024). Seismic resilience in critical infrastructures: A power station preparedness case study. Applied Sciences.
23. Akdag, O. (2024). Strengthening distribution systems after earthquakes with a new analytical model. *Electric Power Systems Research*, 232, 110337.

Xülasə

Ozan Akdağ

Zəlzələ kimi təbii fəlakətlərə qarşı şəbəkələrin yeni analitik model ilə mükəmməlləşdirilməsi

Bu işdə Türkiyədəki böyük zəlzələlərdən sonra paylayıcı şəbəkələrin dayanıqlığını artırmaq üçün yeni analitik model hazırlanmışdır. Bu modeldə paylayıcı şəbəkə təhlil edilib, ötürücü nöqtələrin kövrəklik indeksi müəyyən edilib, paylanmış generasiya və enerji yığımının inteqrasiyasına nail olunub. Bundan əlavə, qısaqapanma nasaz cərəyanlarını məhdudlaşdırmaqla enerji təchizatının davamlılığı təmin edilmişdir.

Açar sözlər: zəlzələ, paylayıcı şəbəkələr, zəiflik indeksi, qüsurların cari indeksi, paylanmış nəsil, enerji saxlama

Summary

Ozan Akdağ

Strengthening Networks Against Natural Disasters such as Earthquake With a New Analytical model

In this study, a new analytical model was developed to improve the resilience of distribution networks after major earthquakes in Turkey. In this model, the distribution network was analyzed, the fragility index of transmission points was determined, and the integration of distributed generation and energy storage was achieved. In addition, the continuity of power supply was ensured by limiting short-circuit fault currents.

Key words: earthquake, distribution networks, fragility index, fault current index, distributed generation, energy storage

DIŞ TİCARET EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRK DEVLETLERİ

Selim Demez

Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Malatya, Türkiye

selim.demez@ozal.edu.tr

Özet: *Günümüzde dış ticaret, dünya ekonomileri açısından ulusal sermayeyi, yabancı para rezervleri, üretimi ve istihdamı artırmakla birlikte daha birçok makro iktisadi hedeflere ulaşmak açısından önemli bir politika aracı haline gelmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde dış ticaretin küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle başta gelişmekte olan ve az gelişmiş ekonomiler olmak üzere tüm ülkeler açısından ekonomik büyümenin itici gücü olduğu açıkça görülmektedir. Toplumsal refahın artırılması açısından da büyük öneme sahip olan uluslararası ticaret yapılan işbirlikleri ve anlaşmalarda daha etkin ve*

verimli hale getirilebilmektedir. Bu bakımdan aynı dili konuşan, tarihsel kültürel ve dini bakımından birbirleri ile yakın ilişkiler içerisinde olan ülkeler arasında yapılacak olan ticari ve ekonomik işbirlikleri her ülke için ekonomik büyüme ve bu sayede toplumsal refahın artırılması açısından büyük öneme sahiptir. Her ne kadar Türkiye'nin Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'la ithalat ve ihracat ilişkileri olsa da toplam dış ticaret içerisindeki payı oldukça düşüktür. Bu çalışmada Türk dili konuşan ülkelerin birbirleriyle yapmış oldukları dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ampirik olarak ortaya konularak, ticaretin geliştirilmesi açısından politika önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk devletleri, dış ticaret, ekonomik büyüme, ekonomik kalkınma, sosyal refah

Xülasə

Dos. Dr. Selim Demez

Xarici ticarət və iqtisadi artım arasındakı münasibətlər: Türk dövlətləri

Bu gün xarici ticarət milli kapitalın, valyuta ehtiyatlarının artırılması, istehsalın və məşğulluğun artırılması, eləcə də bir çox digər makroiqtisadi hədəflərə nail olunması baxımından dünya iqtisadiyyatları üçün mühüm siyasət alətinə çevrilmişdir. Bu prizmadan qiymətləndirildikdə, qloballaşmanın və texnoloji inkişafın təsiri ilə xarici ticarətin bütün ölkələr, xüsusilə də inkişaf etməkdə olan və zəif inkişaf etmiş iqtisadiyyatlar üçün iqtisadi artımın hərəkətverici qüvvəsi olduğu açıq-aydın görünür. Sosial rifahın yüksəldilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edən beynəlxalq ticarət əməkdaşlıq və razılaşmalarla daha təsirli və səmərəli hala gətirilə bilər. Bu baxımdan, eyni dildə danışan, yaxın tarixi, mədəni və dini əlaqələri olan ölkələr arasında ticarət və iqtisadi əməkdaşlıq hər bir ölkə üçün iqtisadi yüksəliş və bununla da sosial rifahın yüksəldilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Türkiyənin Qazaxıstan, Azərbaycan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistanla idxal-ixrac əlaqələri olmasına baxmayaraq, ümumi xarici ticarətdə payı kifayət qədər aşağıdır. Bu araşdırmada türk dövlətləri arasında xarici ticarətin iqtisadi artıma təsiri empirik şəkildə ortaya qoyulmuş və ticarətin inkişafı üçün siyasət tövsiyələri verilmişdir.

Açar sözlər: Türk dövlətləri, xarici ticarət, iqtisadi artım, iqtisadi inkişaf, sosial rifah

Summary

Doç. Dr. Selim Demez

The Relationship Between Foreign Trade and Economic Growth: Turkish States

Today, foreign trade serves as a crucial policy instrument for national economies, contributing to the growth of domestic capital, foreign exchange reserves, production, and employment, as well as achieving various macroeconomic objectives. When evaluated from this perspective, it becomes evident that foreign trade—driven by globalization and technological advancements—acts as a catalyst for economic growth, particularly in developing and underdeveloped economies. International trade plays a significant role in enhancing social welfare, and trade partnerships and agreements can be structured to maximize efficiency and effectiveness. Given this, commercial and economic cooperation among countries that share a common language, historical and cultural ties, and religious connections holds substantial importance in fostering economic growth and improving social welfare. Although Türkiye maintains trade relations—both imports and exports—with Kazakhstan, Azerbaijan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Turkmenistan, its share within total foreign trade remains relatively low. This study empirically examines the impact of foreign trade among Turkic-speaking countries on economic growth, offering policy recommendations to enhance trade relations.

Key words: Turkish states, foreign trade, economic growth, economic development, social welfare

ACCOUNTING IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE ROLE OF GLOBAL REPORTING STANDARDS FOR GREEN ECONOMY IN AZERBAIJAN

Sultanov Firudin Oktay

Karabakh University, Xankendi, Azerbaijan

firudin.sultanov@karabakh.edu.az

Summary: *This article examines the role of global reporting standards in promoting the green economy in Azerbaijan. Amid the growing momentum of global sustainable development initiatives, Azerbaijan has begun aligning its economic, social, and environmental policies with international frameworks such as the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) and the sustainability-related requirements of International Financial Reporting Standards (IFRS). The study highlights the increasing importance of ESG reporting among leading national institutions, as well as the existing challenges and potential opportunities in standardizing sustainability disclosures. Key sectors such as energy, banking, and telecommunications are analyzed in terms of ESG integration. Despite institutional progress, gaps remain in data quality, the availability of local expertise, and the strength of regulatory frameworks. The findings suggest that broader adoption of international reporting standards could enhance Azerbaijan's global reputation and contribute to attracting green investments.*

Key words: *green economy, sustainable development, global reporting standards, accounting, ESG*

1. Introduction

Sustainable development has emerged as a central theme in global economic discourse, compelling countries to balance economic growth with environmental protection and social equity (World Commission on Environment and Development, 1987). The concept of a green economy offers a practical approach to achieving this balance, emphasizing low-carbon, resource-efficient, and socially inclusive growth models (Gupta, 2024).

Global frameworks such as the Global Reporting Initiative (GRI), IFRS S1, and IFRS S2 provide structured guidelines for disclosing sustainability-related risks, opportunities, and performance metrics. Azerbaijan, as a signatory to international agreements like the UN Sustainable Development Goals (SDGs) and the Paris Agreement, has taken steps to align its national policies with these global standards. The country's progress is reflected in the increasing adoption of ESG (Environmental, Social, and Governance) reporting across key sectors, including energy, banking, and telecommunications.

Leading institutions in Azerbaijan have set important benchmarks by publishing comprehensive ESG reports, demonstrating an increasing commitment to sustainability. However, significant challenges persist, including fragmented data, limited local expertise, and the lack of mandatory reporting regulations—all of which hinder the full implementation of sustainability practices.

This study examines Azerbaijan's current ESG landscape, evaluates institutional progress and gaps, and explores how broader adoption of international reporting standards can enhance the country's global credibility and attract green investments. By addressing existing barriers and leveraging best practices, Azerbaijan can strengthen its transition toward a sustainable and resilient green economy.

2. Theoretical Background

2.1 Sustainable Development and Green Economy

According to the World Commission on Environment and Development (1987), sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs. It encompasses three interconnected pillars: economic growth, environmental protection, and social equity (Sachs, 2015).

According to the International Labour Organization (2022), green economy leads to improved human well-being and social equity, while significantly reducing environmental risks and resource scarcity. In its simplest form, it is characterized by low carbon emissions, resource efficiency and social inclusion.

The aim is to promote a just transition to environmentally sustainable economies and societies that create decent jobs and improve the living conditions of the most disadvantaged.

A green economy is a broad-ranging policy agenda and a tool to support the achievement of sustainable development, with an emphasis on aligning economic goals with social and environmental ones. Sustainability remains a vital long term goal, but the Green Economy is describing a pathway to sustainable development (Gupta, 2024).

2.2 Role of Accounting in Sustainability

The role of accounting in sustainability is expanding as organizations face increasing demands for transparency and accountability in environmental, social and economic areas. Accountants help develop and implement corporate sustainability policies, manage risks and ensure compliance with new regulations. They play a key role in monitoring the supply chain, engaging stakeholders and enabling comparability through reliable and comparable data. Accountants also contribute to the integration of voluntary codes of conduct and preparing businesses for sustainability-related taxes, subsidies and trading schemes. Their expertise supports the development of structured sustainability reporting frameworks tailored to the needs of stakeholders. Finally, accountants are uniquely positioned to provide credibility and assurance for sustainability information through professional standards and practices (Institute of Chartered Accountants in England and Wales, 2013).

Today, professional accountants have an important and growing role in modern organizations due to their unique position at the intersection of various departments. This central role enables them to shape standards, design frameworks and develop key reporting data that reinforces the organization's commitment to integrating sustainability into its operations (Che Kasim, Yusoff, & Mohd Fahmi, 2024).

2.3 Global Reporting Standards Overview and sustainability

Global reporting standards play a crucial role in ensuring transparency and accountability in sustainability practices. The Global Reporting Initiative (GRI) provides comprehensive guidance for reporting on an organization's economic, environmental and social performance (GRI, 2023).

IFRS S1 outlines the disclosure requirements for sustainability-related risks and opportunities that an organization must report (IFRS S1, 2024). IFRS S2 requires an organization to disclose climate-related risks and opportunities that could potentially impact cash flows, access to finance or cost of capital over a range of time horizons, including short, medium or long term (IFRS S2, 2024).

Many organizations are also aligning their sustainability efforts with the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) by addressing global challenges such as poverty and environmental degradation (United Nations, 2021).

3 Sustainability Reporting in Azerbaijan

Sustainability reporting in Azerbaijan began to gain structured momentum after the country's adoption of the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) in 2016 (State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2017). In order to support the national implementation of the Sustainable Development Goals (SDGs), the President of Azerbaijan issued Decree No. 1066 on October 6, 2016. This decree established the National Coordination Council for Sustainable Development, led by the Deputy Prime Minister. The council was assigned the responsibility of determining national priorities in line with the global SDGs, integrating these objectives into national strategies and programs, and monitoring both implementation and reporting processes related to sustainable development (President of the Republic of Azerbaijan, 2016).

While awareness was initially limited, increasing international pressure, including Azerbaijan's commitment to global climate goals and preparations to host COP29 in 2024, has significantly accelerated the adoption of sustainability practices. Key drivers included the need to attract foreign investment through improved ESG transparency, compliance with international financial institution requirements, and the influence of multinational auditing and consulting firms promoting sustainability standards.

Leading Azerbaijani companies, along with international firms operating in the country, have increasingly responded by publishing their own sustainability reports, often developed with the support of global consulting firms. Platforms such as ESGhub.az have played a key role in streamlining the reporting process, promoting knowledge-sharing and enabling industry-wide benchmarking. This growing focus on corporate transparency, environmental accountability, and alignment with international financial expectations has positioned sustainability reporting as a rising priority within Azerbaijan's corporate sector.

SOCAR's sustainability reports, such as the 2023 edition, detail the company's performance across various ESG metrics, including environmental impact, social responsibility, and governance practices. These reports are prepared in accordance with recognized frameworks, ensuring transparency and accountability in SOCAR's operations (State Oil Company of the Azerbaijan Republic, 2023).

SOCAR's commitment to ESG principles has been recognized internationally. In 2024, the company received a BBB ESG rating from MSCI, reflecting its progress in areas such as carbon emissions reduction, waste management, and governance (Caspian Energy Media, 2024). This rating positions SOCAR ahead of many national oil companies in terms of ESG performance.

BP Azerbaijan aligns its environmental, social, and governance (ESG) practices with international standards, integrating them into its operations and reporting frameworks. The company adheres to global ESG frameworks such as the Global Reporting Initiative (GRI), the Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD), and the Sustainability Accounting Standards Board (SASB). These frameworks guide BP in disclosing comprehensive ESG data, ensuring transparency and accountability in its sustainability efforts.

In its sustainability reports, BP Azerbaijan outlines its commitment to achieving net-zero emissions by 2050, enhancing biodiversity, and investing in low-carbon energy solutions. The company has implemented an Operating Management System (OMS) that encompasses health, safety, security, environment (HSSE), and social performance standards, aligning with international best practices (BP p.l.c., 2023).

The banking sector in Azerbaijan is actively engaged in the development of ESG standards. PASHA Bank has incorporated ESG principles into its operations (PASHA Bank OJSC, 2021). Kapital Bank has shown a robust commitment to ESG initiatives (Kapital Bank, 2023). The International Bank of Azerbaijan received a high ESG risk rating of 34.4 from Sustainalytics, indicating the need for improvement in managing ESG-related risks (International Bank of Azerbaijan, 2023).

Telecommunications companies Bakcell and Nar (Azerfon), which belong to the international investment group NEQSOL Holding, are applying ESG standards (Bakcell, 2021), (NAR, 2021). Other telecommunications company Azercell presented its first ESG report for the year 2023 (Azercell Telecom LLC, 2024).

Assessment of Azerbaijan's Accountability System for the Green Economy Azerbaijan has adopted IFRS Standards for certain types of entities, especially public interest entities and financial institutions (Badalova, Sultanov, & Ibadov, 2021). However, sustainability reporting (ESG/ISSB standards) is not yet formally integrated into national legislation or required by the Ministry of Finance of the Republic of Azerbaijan. The Ministry of Finance of the Republic of Azerbaijan has statutory authority to set accounting standards.

4 Assessment of Azerbaijan's Accountability System for the Green Economy

4.1 Strengths

Azerbaijan demonstrates a strong political and institutional commitment to green accountability through its integration into international frameworks such as the UN Sustainable Development Goals and the Paris Agreement. This alignment not only signals intent but also provides a foundation for systematic improvement in environmental transparency. The government's 2030 National Priorities document underscores "green growth" as a strategic objective, ensuring that sustainability is embedded in national planning. Moreover, the State Statistics Committee has taken preliminary steps to initiate the collection of

sustainable development data, particularly in energy and environmental indicators, indicating a growing infrastructure for reporting. The Republic of Azerbaijan has already adopted IFRS Standards, and there is a logical foundation and prior experience to support the next step — the implementation of IFRS S1 and IFRS S2.

4.2 Weaknesses

Despite these commitments, Azerbaijan faces critical challenges in green accountability due to fragmented and non-standardized reporting mechanisms. There is no centralized indicator framework or unified registry of green data, making it difficult to assess progress comprehensively. Additionally, global standards such as ESG and IFRS S1/S2 are either weakly implemented or entirely absent in both corporate and public sector reporting, undermining data quality and comparability. This is compounded by a significant shortage of local expertise—there are few trained ESG consultants, auditors, and professional accountants capable of supporting or verifying sustainability reports at international standards.

4.3 Opportunities

There are significant opportunities for Azerbaijan to enhance its position regionally and globally by improving green reporting and accountability. The adoption of clear, standardized sustainability reporting frameworks would not only align with best practices but also unlock access to international financial mechanisms, such as green bonds, ESG investments, and climate-related grants. Furthermore, the implementation of centralized digital platforms—such as ESG portals and green budgeting tools—could dramatically increase reporting efficiency and transparency. Voluntary application of IFRS S1/S2 by leading companies and government bodies could also help establish Azerbaijan as a regional leader in sustainability governance.

4.4 Threats

However, institutional weaknesses and external economic dynamics pose serious threats to the success of these initiatives. Coordination between key ministries remains poor, resulting in scattered and inconsistent data flows. At the same time, much of the private sector remains disengaged, lacking both the knowledge and motivation to proactively participate in ESG or green reporting. Internationally, evolving regulatory pressures such as carbon border taxes and green trade requirements may further isolate Azerbaijani products from global markets if the country fails to establish a robust, transparent accountability framework in time.

5 Conclusion

Azerbaijan is taking important initiatives in the field of the green economy; however, a systematic, standardized, and data-driven approach to accountability is still needed. The implementation of international standards such as IFRS S1 and S2, the establishment of a centralized green indicators portal, and regular ESG reporting by both the public and private sectors can significantly enhance transparency and credibility in this area.

References

- Azercell Telecom LLC. (2024). *Sustainability report 2023*. <https://www.azercell.com/assets/files/sustainability/sustainability-report-2023/report-2023eng.pdf>
- Badalova, A., Sultanov, F., & Ibadov, E. (2021). The compliance of financial statements of public legal entities with IFRS in Azerbaijan. *Journal of Baku Engineering University: Economics and Administration*, 5(1), 3–10.
- Bakcell. (2021). *Annual sustainability report 2021*. <https://www.bakcell.com/media/uploads/images/Bakcell-Annual-Sustainability-Report-2021-ENG.pdf>
- BP Public Limited Company (2023). *Sustainability reports*. Retrieved May 6, 2025, from https://www.bp.com/az_az/azerbaijan/home/news/hesabatlar.html
- Caspian Energy Media. (2024, October 25). *SOCAR achieves BBB ESG provisional rating from MSCI*. Retrieved from <https://www.caspianenergy.net/index.php/en/caspian-energy-media-en/energy-en/item/6246-socar-achieves-bbb-esg-provisional-rating-from-msci>

Che Kasim, C. F., Yusoff, H., & Mohd Fahmi, F. (2024). Accountants' roles in sustainability accounting and reporting: The preliminary findings. *Corporate Governance and Organizational Behavior Review*, 8(2), 50–60.

Global Reporting Initiative (GRI). (2023). Global Reporting Initiative Standards.

Gupta, S. K. (2024). Green economy and sustainable development. ICMAI Social Auditors Organization.

IFRS Foundation. (2024). IFRS S1: Sustainability disclosure requirements. International Financial Reporting Standards.

IFRS Foundation. (2024). IFRS S2: Climate-related disclosure requirements. International Financial Reporting Standards.

Institute of Chartered Accountants in England and Wales. (2004). Sustainability: The role of accountants. ICAEW.

International Bank of Azerbaijan. (2023). *ESG report 2023*. [https://cms.esghub.az/uploads/ABB ESG Report 2023_a057ed4d2b_a9cb5a181b.pdf](https://cms.esghub.az/uploads/ABB_ESG_Report_2023_a057ed4d2b_a9cb5a181b.pdf)

Kapital Bank. (2023). *Annual sustainability report 2023*. [https://cms.esghub.az/uploads/Kapital Bank ESG Report 2023_6cd08b267e.pdf](https://cms.esghub.az/uploads/Kapital_Bank_ESG_Report_2023_6cd08b267e.pdf)

PASHA Bank OJSC. (2021). *Sustainability report 2020–2021*. [https://www.pashabank.az/about_us/uploads/hesabat/PB Sustainability report 2020-2021.pdf](https://www.pashabank.az/about_us/uploads/hesabat/PB_Sustainability_report_2020-2021.pdf)

President of the Republic of Azerbaijan. (2016, October 6). Decree No. 1066 of the President of the Republic of Azerbaijan on the establishment of the National Coordination Council for Sustainable Development. Retrieved from <https://e-qanun.az/framework/33838>

Sachs, J.D. (2015) in *The Age of Sustainable Development*

State Oil Company of the Azerbaijan Republic. (2023-2011). *Sustainable development reports*. Retrieved May 6, 2025, from <https://www.socar.az/en/page/sustainable-development-reports>

State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. (2017). Voluntary National Review of the Republic of Azerbaijan on the implementation of the Sustainable Development Goals. United Nations High-Level Political Forum on Sustainable Development.

United Nations. (2021). Sustainable Development Goals (SDGs).

World Commission on Environment and Development (1987). *Our Common Future*. Oxford University Press.

Xülasə

Sultanov O.F.

Davamlı inkişaf şərtində mühasibat uçotu: Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyat üçün global hesabat standartlarının rolu

Bu məqalədə Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın təşviqində global hesabat standartlarının rolu araşdırılır. Dayanıqlı inkişaf sahəsində global təşəbbüslərin artması fonunda Azərbaycan iqtisadi, sosial və ekoloji siyasətlərini BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (DİM) və Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarının (MHBS) davamlılıqla bağlı tələbləri kimi beynəlxalq çərçivələrlə uyğunlaşdırmağa başlamışdır. Tədqiqat aparıcı milli qurumlar arasında ESG hesabatlılığının artan əhəmiyyətini, eləcə də davamlılıq üzrə açıqlamaların standartlaşdırılması sahəsində mövcud çağırışları və potensial imkanları vurğulayır. Enerji, bankçılıq və telekommunikasiya sektorları ESG integrasiyası baxımından təhlil olunur. İnstitusional irəliləyişlərə baxmayaraq, məlumat keyfiyyəti, yerli ekspert çatışmazlığı və hüquqi tənzimləmələrin zəifliyi kimi boşluqlar qalmaqdadır. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, beynəlxalq hesabat standartlarının geniş tətbiqi Azərbaycanın global reputasiyasını gücləndirə və yaşıl investisiyaların cəlbinə töhfə verə bilər.

Açar sözlər: yaşıl iqtisadiyyat, dayanıqlı inkişaf, global hesabat standartları, mühasibat, ESG

Özet

Sultanov O.F.

Sürdürülebilir kalkınma bağlamında muhasebe: Azerbaycan'da yeşil ekonomi için küresel raporlama standartlarının rolü

Bu makalede Azerbaycan'da yeşil ekonominin teşvikinde küresel raporlama standartlarının rolü incelenmektedir. Küresel sürdürülebilir kalkınma girişimlerinin artan ivmesi doğrultusunda Azerbaycan, ekonomik, sosyal ve çevresel politikalarını Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının (UFRS) sürdürülebilirlikle ilgili gereklilikleri gibi uluslararası çerçevelerle uyumlu hale getirmeye başlamıştır. Çalışma, önde gelen ulusal kurumlar arasında ESG (Çevresel, Sosyal ve Yönetişim) raporlamasının artan önemini ve sürdürülebilirlik açıklamalarının standartlaştırılmasındaki mevcut zorluklar ile potansiyel fırsatları vurgulamaktadır. Enerji, bankacılık ve telekomünikasyon gibi kilit sektörler, ESG entegrasyonu açısından analiz edilmektedir. Kurumsal ilerlemelere rağmen veri kalitesi, yerel uzmanlık eksikliği ve düzenleyici çerçevelerin zayıflığı gibi boşluklar hâlen mevcuttur. Bulgular, uluslararası raporlama standartlarının daha geniş çapta benimsenmesinin Azerbaycan'ın küresel itibarını artırabileceğini ve yeşil yatırımların çekilmesine katkı sağlayabileceğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: yeşil ekonomi, sürdürülebilir kalkınma, küresel raporlama standartları, muhasebe, ESG

AMERİKA’NIN YENİ VERGİ POLİTİKALARININ TÜRK MEDYASINA YANSIMASI

Yusuf Yurdigül

Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye

yurdigul@atauni.edu.tr

Taylan Yiğit Kandemir

TRT, Ankara, Türkiye

yigitkandemir@hotmail.com

Özet: Çalışma, Amerika Birleşik Devletleri'nin son dönemde uygulamaya koyduğu yeni vergi politikalarının Türk mediasındaki yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. ABD'nin vergi reformlarının içeriği, ekonomik gerekçeleri ve küresel etkileri ele alınmış; ardından bu gelişmelerin Türkiye'deki medya organlarında nasıl aktarıldığı analiz edilmiştir. İçerik analizi yöntemiyle yürütülen çalışmada, farklı ideolojik eğilimlere sahip ulusal gazeteler Akşam Gazetesi ve Sözcü Gazetesi aynı zamanda haber siteleri www.aksam.com.tr ve [https://www.sozcu.com.tr/](http://www.sozcu.com.tr/) incelenerek vergi politikalarının sunum biçimleri, kullanılan dil ve haberin ekonomik ya da politik çerçevede ele alınıp alınmadığı değerlendirilmiştir. Bulgular, Türk mediasının ABD'nin vergi politikalarını genellikle dış politika ve küresel ekonomi çerçevesinde yorumladığını, ancak haber metinlerinde derinlemesine ekonomik çözümleme yerine siyasi göndermelerin ön plana çıktığını göstermiştir.

Ekonomi Haberciliği, Vergi Politikaları, Ekonomi-politik ve Türk Medyası gibi konular bağlamında bir kavramsal çerçeve belirleyen çalışma; uluslararası ekonomik gelişmelerin yerel medya söylemleri üzerindeki etkisini anlamak adına alana katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Amerika Vergi Politikaları, Ekonomi Haberciliği, Türk Medyası, Amerika

Summary

Yusuf Yurdigül, Taylan Yiğit Kandemir

Turkish Media's Representation of America's recent Tax Policies

This study aims to examine how the recent tax policies implemented by the United States are reflected in the Turkish media. The content, economic rationale, and global implications of U.S. tax reforms are discussed, followed by an analysis of how these developments are covered by media outlets in Turkey. Using a content analysis methodology, the study evaluates national newspapers *Sözcü* and *Akşam* and news websites www.aksam.com.tr and <https://www.sozcu.com.tr/> to assess the framing of tax policies, the language used, and whether the coverage emphasizes economic or political perspectives.

The findings indicate that Turkish media generally interprets U.S. tax policies within the framework of foreign policy and the global economy, with political references taking precedence over in-depth economic analysis in news narratives. Establishing a conceptual framework around topics such as Economic Journalism, Tax Policies, Political Economy, and Turkish Media, this study contributes to the field by enhancing the understanding of how international economic developments influence local media discourses.

Key words: Economic Journalism, American Tax Policies, Political Economy, Turkish Media

DİJİTAL MEDYADA EKONOMİK PANİK VE YATIRIM SÖYLEMLERİ: ALTININ YÜKSELİŞİ ÜZERİNE YOUTUBE İÇERİKLERİNİN ANALİZİ

Yusuf Yurdigül

Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye

yurdigul@atauni.edu.tr

Yiğit Kandemir

TRT, Ankara, Türkiye

yigitkandemir@hotmail.com

Özet: Bu çalışma, YouTube içerik üreticilerinin ekonomik panik ve yatırım anlatılarını nasıl çerçevelediklerini, özellikle de altın fiyatlarındaki yükselişe ilişkin söylemleri ele almaktadır. Günümüzde dijital platformlar bireysel yatırımcılar için finansal bilginin başlıca kaynaklarından biri haline gelmiştir. Bu doğrultuda çalışma YouTube videolarında kullanılan söylem stratejileri, duygusal yaklaşımları ve piyasa tahminlerini analiz etmeye çalışmaktadır. Nitel içerik analizi yöntemiyle, Türk ve uluslararası finans odaklı kanallardan Selçuk Geçer'in Youtube Kanalından "Ne düşmesi 7 bin geliyor l Çin ve ABD Gerilimi: Ticaret Savaşları Büyüyor l altın dolar euro vs." ve İslam Memiş'in Youtube Kanalından "Altın mı, Gümüş mü? Fiziki Ons var mı?" başlıklı örnekler incelenmiştir. Bulgular, ekonomik belirsizlik dönemlerinde korku temelli anlatıların baskın olduğunu ve altının sıklıkla bir "güvenli liman" olarak sunulduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, sponsorluk bildirimlerinin ve spekülasyon yatırım tavsiyelerinin çoğu zaman şeffaflıktan yoksun olduğu da gözlemlenmiştir.

Dijital medya, ekonomik panik, YouTube ve Altın haberleri gibi konular çerçevesinde bir kavramsal yaklaşım belirleyen çalışma; finansal iletişim, dijital medya okuryazarlığı ve davranışsal ekonomi alanlarındaki tartışmalara katkı sunarak sosyal medyanın dalgalı piyasa koşullarında yatırımcı davranışlarını nasıl şekillendirdiğini de ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital medya, ekonomik panik, altın yatırımları, YouTube analizi

Summary

Yusuf Yurdigül, Taylan Yiğit Kandemir

Economic Panic and Investment Narratives in Digital media: an Analysis of Youtube Content on the Rise of Gold

This study examines how YouTube content creators frame economic panic and investment narratives, with a particular focus on discourses surrounding the rise in gold prices. In today's context, digital platforms have become one of the primary sources of financial information for individual investors. Accordingly, this research analyzes the discursive strategies, emotional appeals, and market predictions employed in YouTube videos through a qualitative content analysis method. A selection of videos from both Turkish and international finance-oriented channels the video titled 'What decline? 7,000 is coming | China-US Tensions: Trade Wars Escalate Gold, Dollar, Euro vs.' from Selçuk Geçer's YouTube channel and the video titled 'Gold or Silver? Is There Physical Ounce?' from İslam Memiş's YouTube channel have been analyzed. Both contents were selected to examine the narrative strategies developed around investment instruments and the representations of the 'safe haven' concept during periods of economic uncertainty." was examined. The findings reveal that during periods of economic uncertainty, fear-driven narratives dominate, and gold is frequently portrayed as a "safe haven" asset. Furthermore, it was observed that sponsorship disclosures and speculative investment advice are often presented with a lack of transparency.

By establishing a conceptual framework around digital media, economic panic, YouTube, and gold-related content, this study contributes to the discussions in financial communication, digital media literacy, and behavioral economics. It also highlights how social media shapes investor behavior under volatile market conditions.

Key words: Digital media, economic panic, gold investments, YouTube analysis

КОДЕКС ЭТИКИ В СФЕРЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Айдарбекова Жамал Абдыкадыровна

Ошский государственный университет, Ош, Кыргызстан

Zhamalaidarbekova@gmail.com

Резюме: В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты разработки и реализации кодекса этики в сфере искусственного интеллекта (ИИ). Особое внимание уделено значению этических норм в условиях стремительного развития ИИ-технологий, а также международным и национальным подходам к их регулированию, включая инициативы в странах Центральной Азии и Кыргызстане. Проанализированы практические механизмы внедрения этических стандартов с участием государственных структур, научного сообщества, бизнеса и гражданского сектора. Отдельный раздел посвящён правовому регулированию обработки персональных данных в контексте использования ИИ. Приведены реальные примеры этических вызовов и решений, демонстрирующие актуальность темы для устойчивого и справедливого технологического развития.

Ключевые слова: искусственный интеллект, этика, кодекс этики, персональные данные, цифровое право, Центральная Азия, Кыргызстан, этическое регулирование, правовые аспекты, цифровая трансформация

В последние десятилетия искусственный интеллект (ИИ) стал неотъемлемой частью технологического прогресса, оказывая значительное влияние на экономику, образование, здравоохранение и государственное управление. Однако параллельно с его развитием обостряются вопросы этического характера: как обеспечить безопасность ИИ, как предотвратить дискриминацию,

как сохранить человеческий контроль над решениями, принимаемыми алгоритмами. Эти вызовы обуславливают необходимость формирования чётких этических рамок, направленных на регулирование разработки и применения ИИ.

В этой связи всё более актуальным становится вопрос создания и внедрения кодекса этики в сфере ИИ, который не только отражает ценности и принципы справедливого использования технологий, но и служит основой для формирования доверия общества к ИИ.

Кратко обозначим, что уже сегодня действуют международные этические рамки: ЮНЕСКО приняла всеобъемлющую рекомендацию по этике ИИ в 2021 году; Европейская комиссия разработала «Этические руководящие принципы по ИИ»; ОЭСР утвердила принципы ответственного ИИ [1].

На региональном уровне активность проявляют такие страны, как Казахстан, где ведется разработка национальной стратегии по ИИ, и Узбекистан, включивший принципы этики в государственную программу «Цифровой Узбекистан – 2030». В Кыргызстане в 2023 году Министерство цифрового развития инициировало подготовку концепции по регулированию ИИ, в которой этические аспекты обозначены как приоритетные.

Следует подчеркнуть, что искусственный интеллект представляет собой качественно новую технологию, способную самостоятельно принимать решения, обучаться и адаптироваться к различным условиям. Эта автономность создаёт уникальные этические вызовы, которые ранее не встречались в других сферах науки и техники. Поэтому возникает необходимость чёткого определения понятий и принципов этики в сфере ИИ.

Под этикой искусственного интеллекта понимается совокупность норм, правил и ценностей, которые должны направлять разработку, внедрение и использование ИИ-систем с целью обеспечения справедливости, безопасности и уважения к правам человека. Этика в данной области играет не просто моральную, но и практическую роль — она помогает минимизировать риски социальной несправедливости, технологической дискриминации и подрыва общественного доверия.

Наиболее острые этические проблемы возникают в таких ситуациях, как принятие ИИ-решений без участия человека (например, при рассмотрении заявок на кредит), обработка чувствительной информации (в здравоохранении или в образовании), а также в системах видеонаблюдения и предиктивной аналитики, где возможно нарушение приватности. Кроме того, использование ИИ в области трудоустройства, правосудия и военных технологий требует особого этического контроля, так как любое технологическое вмешательство может напрямую затронуть человеческую судьбу.

Исходя из вышеуказанных рисков, большинство международных и национальных кодексов этики ИИ базируются на общих этических принципах, среди которых:

- ✓ Прозрачность — доступность понимания логики работы ИИ;
- ✓ Справедливость — устранение алгоритмической предвзятости и равный доступ к технологиям;
- ✓ Ответственность — определение субъектов, несущих ответственность за действия ИИ;
- ✓ Уважение прав человека — приоритет автономии, достоинства и свободы личности;
- ✓ Надежность и безопасность — предотвращение сбоев и устойчивость к киберугрозам;
- ✓ Экологическая и социальная устойчивость — минимизация негативного влияния ИИ на окружающую среду и общество [2].

Эти принципы, хотя и сформулированы на общем уровне, требуют адаптации в зависимости от социального и правового контекста конкретной страны, что особенно важно для развивающихся государств, включая Кыргызстан.

В связи с этим крайне важно, чтобы этические нормы разрабатывались и внедрялись не только разработчиками ИИ, но и при активном участии научного сообщества, бизнеса, государственных органов, образовательных учреждений и гражданского общества. Только такой

межсекторальный подход способен обеспечить принятие этических норм как универсального общественного стандарта.

Этические вызовы ИИ уже проявились в ряде известных случаев. Так, алгоритмы Amazon, использовавшиеся при отборе резюме, были признаны предвзятыми к женщинам, поскольку обучались на данных, где преобладали мужчины. Это пример того, как неэтичный ИИ может непреднамеренно усиливать социальные стереотипы [3].

Другой пример — использование систем распознавания лиц в Китае и США. В нескольких исследованиях было доказано, что точность распознавания у лиц с тёмным цветом кожи значительно ниже, чем у людей со светлой кожей, что вызвало волну критики и привело к приостановке использования таких технологий рядом компаний (например, IBM и Microsoft временно отказались от подобных решений).

Продолжая рассмотрение этической проблематики, необходимо отметить, что многие страны и международные организации уже приступили к формированию этических стандартов в области ИИ. Эти подходы различаются в зависимости от уровня развития технологий, политико-правовой культуры и приоритетов устойчивого развития.

На международной арене выделяются несколько ключевых инициатив. В 2021 году ЮНЕСКО приняла Рекомендации по этике ИИ, охватывающие вопросы равенства, инклюзивности, прозрачности и устойчивости. Европейская комиссия разработала «Этические руководящие принципы по надёжному ИИ», подчёркивая важность прав человека и демократии. ОЭСР предложила универсальные принципы, основанные на честности, ответственности и безопасности. Эти документы служат глобальными ориентирами при формировании национальных политик. Так например, в 2022 году в рамках инициативы ЮНЕСКО было запущено пилотное внедрение принципов цифровой этики в вузах Африки и Латинской Америки.

В странах Центральной Азии также происходят позитивные подвижки. Например, Казахстан активно развивает «Закон о цифровизации», включая разделы по этике ИИ. Примером тому служит тот факт, что Казахстан создал Национальный центр искусственного интеллекта при Nazarbayev University, где в 2023 году был опубликован проект «Этических принципов ИИ», рекомендуемый отказ от использования ИИ для массового наблюдения и дискриминационного прогнозирования.

В Узбекистане же в рамках инициативы «Цифровой Узбекистан – 2030» предусмотрено создание совета по этике технологий.

А в Кыргызстане на уровне Министерства цифрового развития в 2023 году начата разработка концепции по регулированию искусственного интеллекта, в которой этические аспекты признаны одним из основных направлений. Ведутся консультации с ИТ-сообществом и представителями университетов относительно включения принципов этики в образовательные и управленческие практики. Так, в 2024 году, в Кыргызстане было проведено первое общественное обсуждение концепции развития ИИ, на базе Кыргызско-Российского Славянского университета, где была затронута необходимость создания этического совета по оценке ИИ-систем, используемых в государственном управлении, особенно в проектах «Цифрового Аймака» (сельской цифровизации) [4].

Таким образом, можно отметить, что несмотря на разные темпы, страны региона начинают осознавать важность этической инфраструктуры в процессе цифровой трансформации.

Перейдя к практическим аспектам, важно подчеркнуть, что наличие этического кодекса само по себе не гарантирует соблюдения его положений. Реализация требует чёткого механизма внедрения, мониторинга и пересмотра, а также широкого междисциплинарного взаимодействия.

Во-первых, государственные органы должны обеспечить законодательную основу для внедрения этических принципов в нормативные акты и стандарты. Это может включать создание специальных комитетов, разработку стандартов и проведение экспертиз ИИ-продуктов на соответствие этическим нормам.

Во-вторых, бизнес-сектор — основной разработчик и пользователь ИИ — обязан внедрять этические протоколы в свою деятельность. Это может проявляться в создании внутренних кодексов, аудитов алгоритмов, а также в добровольной сертификации продуктов.

В-третьих, научное и образовательное сообщество играет ключевую роль в подготовке специалистов, способных интегрировать этические нормы в технологические процессы. Уже сегодня в некоторых университетах Кыргызстана внедряются курсы по цифровой этике и праву.

Наконец, гражданское общество — один из важнейших участников процесса — может выступать в роли независимого наблюдателя, формировать запрос на этическое поведение компаний и органов власти, а также повышать осведомленность населения через общественные обсуждения и цифровую грамотность [5].

Ряд международных компаний уже внедрили свои этические кодексы. Например, Google AI Principles запрещают использовать ИИ в оружейных системах, нарушающих международное право. Вслед за этим, Google отказался от сотрудничества с Пентагоном в проекте Maven (анализ военных дронов с помощью ИИ).

В бизнес-среде такие инициативы активно продвигает Microsoft, создав подразделение Aether Committee, контролирующее соответствие всех ИИ-продуктов этическим нормам. Они также регулярно публикуют «отчёты прозрачности» по работе своих алгоритмов.

В Кыргызстане, в рамках акселератора цифровых проектов при High Technology Park, обсуждается внедрение добровольного этического аудита стартапов, использующих ИИ в сфере образования и электронной коммерции. Это должно повысить доверие пользователей и инвесторов.

Таким образом, этика ИИ — это не узкоспециализированный документ, а инструмент общественного регулирования, который может эффективно работать только при коллективной ответственности всех секторов.

Однако наряду с этическими вопросами не менее актуальными остаются правовые аспекты, в частности — регулирование обработки персональных данных с использованием ИИ. Этот вопрос становится особенно чувствительным в условиях, когда алгоритмы могут собирать, анализировать и использовать огромные объёмы информации, включая биометрические, медицинские и поведенческие данные.

Международное сообщество уже выработало ряд стандартов в этой области. Так, Общий регламент по защите данных ЕС (GDPR) устанавливает строгие правила обработки персональных данных и прямо регулирует автоматизированное принятие решений. Согласно ему, человек имеет право знать, как работают алгоритмы, и оспаривать решения, принятые без участия человека.

Одним из резонансных примеров нарушения прав на данные стала деятельность Clearview AI, американской компании, собиравшей миллиарды изображений из открытых источников (в том числе соцсетей) без согласия пользователей. Это вызвало судебные разбирательства в Канаде, Европе и США. Такие случаи демонстрируют важность жёсткого регулирования ИИ в контексте персональных данных [6].

В странах Центральной Азии, включая Кыргызстан, правовая база ещё только формируется. Закон «О персональных данных» в Кыргызстане требует адаптации к реалиям ИИ, поскольку он не учитывает специфики алгоритмической обработки и автоматизированных решений. Важной задачей становится разработка подзаконных актов, регулирующих взаимодействие ИИ-систем с чувствительной информацией, а также создание независимого органа по защите цифровых прав граждан.

В Кыргызстане одним из первых примеров столкновения с ИИ и конфиденциальностью стала система видеонаблюдения с распознаванием лиц в Бишкеке, внедрённая в 2023 году. Проект вызвал общественное беспокойство из-за отсутствия чётких разъяснений о том, как хранятся и используются собранные данные. Это подчеркнуло необходимость законодательного обновления закона «О персональных данных» и создания прозрачных механизмов контроля [7].

Таким образом, этика и право в сфере ИИ должны рассматриваться как взаимодополняющие компоненты, обеспечивающие технологическое развитие в русле прав человека, социальной справедливости и прозрачности.

Несмотря на позитивные шаги, перед странами остаются существенные вызовы. Во-первых, технологии развиваются быстрее, чем успевает формироваться нормативно-этическая база. Во-вторых, универсальные принципы часто сталкиваются с культурными различиями, что затрудняет выработку единых подходов. Кроме того, в развивающихся странах остро стоит вопрос кадровой и инфраструктурной готовности к этичному использованию ИИ.

Кыргызстан, обладая высоким потенциалом цифровизации, должен учитывать не только международные рекомендации, но и собственный социальный и культурный контекст. Это означает, что кодекс должен быть гибким и включать механизмы периодического обновления.

Подводя итог, можно сказать, что кодекс этики в сфере ИИ представляет собой важный стратегический инструмент, способствующий ответственному, справедливому и безопасному использованию технологий. Его создание и реализация требует комплексного подхода, включающего не только международный опыт, но и активное участие местных сообществ, научных учреждений и органов власти.

Для Кыргызстана и стран Центральной Азии формирование собственного этического каркаса ИИ станет важным шагом к устойчивому и гуманистически ориентированному цифровому будущему.

Литературы

1. ЮНЕСКО. Рекомендации по этике искусственного интеллекта. — Париж: ЮНЕСКО, 2021. — 47 с. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137> (дата обращения: 03.05.2025).
2. OECD. Principles on Artificial Intelligence. — OECD, 2019. URL: <https://www.oecd.org/going-digital/ai/principles/> (дата обращения: 03.05.2025).
3. Европейская комиссия. Этические рекомендации по надежному ИИ: Руководящие принципы. — Брюссель: ЕС, 2019. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai> (дата обращения: 03.05.2025).
4. Закон Кыргызской Республики «О персональных данных» от 14 апреля 2008 г. № 58 (в ред. 2023 г.) // Сборник законодательства КР. — 2023. — № 4. — С. 32–38.
5. Binns, R. Fairness in Machine Learning: Lessons from Political Philosophy // Proceedings of the 2020 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency. 2020. P. 149–159.
6. Floridi, L., Cowls, J. A Unified Framework of Five Principles for AI in Society // Harvard Data Science Review. — 2019. — Vol. 1, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1162/99608f92.8cd550d1>
7. Министерство цифрового развития Кыргызской Республики. Концепция развития искусственного интеллекта в КР (проект). — Бишкек: МЦР КР, 2024. — 28 с.

Жыйынтык

Айдарбекова Ж.А.

Жасалма интеллект чөйрөсүндөгү этика кодекси

Макалада жасалма интеллект (AI) чөйрөсүндөгү этикалык кодексти иштеп чыгуунун жана ишке ашыруунун теориялык жана практикалык аспекти каралат. Айрыкча AI технологияларынын тез өнүгүшүнүн контекстинде этикалык стандарттардын маанилүүлүгүнө, ошондой эле аларды жөнгө салууга эл аралык жана улуттук мамилелерге, анын ичинде Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү жана Кыргызстандагы демилгелерге өзгөчө көңүл бурулат. Мамлекеттик органдардын, илимий коомчулуктун, бизнестин жана жарандык сектордун катышуусу менен этикалык стандарттарды ишке ашыруунун практикалык механизмдери талдоого алынган. Өзүнчө бөлүм AI колдонуу контекстинде жеке маалыматтарды иштетүүнү укуктук жөнгө салууга

арналган. Туруктуу жана адилеттүү технологиялык өнүгүү үчүн теманын актуалдуулугун көрсөткөн этикалык көйгөйлөрдүн жана чечимдердин турмуштук мисалдары келтирилген.

Ачкыч сөздөр: жасалма интеллект, этика, этика кодекси, жеке маалыматтар, санариптик укук, Борбордук Азия, Кыргызстан, этикалык жөнгө салуу, укуктук аспектилер, санариптик трансформация

Summary

Aydarbekova J.A.

Code of Ethics in the Sphere of Artificial Intelligence

The article examines the theoretical and practical aspects of the development and implementation of a code of ethics in the field of artificial intelligence (AI). Particular attention is paid to the importance of ethical standards in the context of the rapid development of AI technologies, as well as international and national approaches to their regulation, including initiatives in the countries of Central Asia and Kyrgyzstan. Practical mechanisms for the implementation of ethical standards with the participation of government agencies, the scientific community, business and the civil sector are analyzed. A separate section is devoted to the legal regulation of the processing of personal data in the context of the use of AI. Real examples of ethical challenges and solutions are given, demonstrating the relevance of the topic for sustainable and fair technological development.

Key words: artificial intelligence, ethics, code of ethics, personal data, digital law, Central Asia, Kyrgyzstan, ethical regulation, legal aspects, digital transformation

ПАЙДА ГАНА АЛЫП КЕЛГЕН БИОЛОГИЯЛЫК АКТИВДЕР: ТААНУУ, БААЛОО ЖАНА ЭСЕПКЕ АЛУУ

Исраилов Тимур Мурзабекович

Ош мамлекеттик университети, Ош, Кыргызстан

israilov@oshsu.kg

Бактыбекова Альбина Бактыбековна

Ош мамлекеттик университети, Ош, Кыргызстан

baktybekova103865@oshsu.kg

Абытова Уулай Амирбековна

Ош мамлекеттик университети, Ош, Кыргызстан

abytova124338@oshsu.kg

Жыйынтык: Бул макалада биологиялык активдердин өзгөчөлүктөрү жана аларды таануу, айыл чарба ишинин түшүнүгү, биологиялык активдерди эсепке алууда колдонулган негизги терминдер каралып, жаныбарлар менен өсүмдүктөр мөмө берүүчү жана керектелүүчү категориялар боюнча каралып чыккан. Биологиялык активдердин түрлөрү катары кирешелүү биологиялык активдер жана пайда гана алып келүүчү биологиялык активдер болуп бөлүнүүсү кеңири тизмеленген. Өзгөчө пайда алып келүүчү биологиялык активдерди эсепке алуунун тартибин сунуштоо менен, биз мындай байлыктар катарына декоративдик өсүмдүктөрдү, экзотикалык жаныбарларды, кароолчу иттерди, мергенчилик иттерди, жумуш үчүн эшектерди жана башкалардын эсепке алууну, таанууну жана аларга кеткен чыгымдардын эсебин жүргүзүүнү изилдедик. Биз пайда алып келүүчү биологиялык активдерди эсепке алуу үчүн атайын эсепти жүргүзүүнүн өзгөчөлүгүн көргөзүү менен, аларды күтүүгө жана тоюттандырууга кеткен чыгымдарды эсепке алуу үчүн атайын эсепти сунуштаганбыз.

Ачкыч сөздөр: Эсеп-кысап, айыл чарбасындагы эсеп, биологиялык активдер, биотрансформация, айыл чарба продуктулары, киреше, чыгаша, пайда, таануу, жаныбарлардын эсеби, өсүмдүктөрдүн жана түшүмдүн эсеби ж.б.

Introduction Вступление

Кыргызстандын жерлери тоолуу аймак болгодугуна байланыштуу (90%дан ашык жери тоолуу) айыл чарбасы экономикасында чоң ролду ойнойт, себеби калкынын 55%дан жогорусу айылда жашагандыктан, айыл чарба өндүрүшү олуттуу орунда турат. Өзгөчө мал өстүрүүчүлүк, тоют даярдоо, эгин эгүү, тоок өстүрүү жана жумуртка өндүрүү, акыркы мезгилде балык өстүрүү кеңири жолго коюлган. Биздин өлкөдө 2003-жылдан бери Кыргыз Өкмөтүнүн Токтомуна ылайык баардык ишканалар каржылык эсеп жана кысабын (отчеттуулукту) финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына (ФОЭСке) ылайык жүргүзүп келишет. Андыктан айыл чарбасындагы эсеп жана отчеттуулук ФОЭСтин №41 “Айыл чарба” стандарты менен жүргүзүлөт. Бул стандартта «Биологиялык актив» деген жаңы түшүнүк пайда болгон.

Биологиялык актив – бул айыл чарба объектиси, тагыраак айтканда жаныбарлардын жана өсүмдүктөр. Биологиялык активдердин кыймылын эсепке алуунун, наркын эсептөөнүн жана талдоонун айыл чарбадагы эсепте эң негизги объект болуп таанылат. Ошондуктан биологиялык активдердин маңызын түшүнүү үчүн айыл чарба ишмердүүлүгү эмне экенин түшүнүү зарыл.

Айыл чарбасы – бул биологиялык активдерди трансформациялоо процесси, б.а. айыл чарба продукциясын же башка биологиялык активдерди өндүрүүгө же сатууга байланышкан ишмердүүлүк. Айыл чарбасынын негизги өзгөчөлүгү даяр продукцияны жылына бир гана жолу алуу болуп саналат, ошондуктан продукцияны сатуу да жылына бир жолу жүргүзүлөт, ошого жараша финансылык натыйжа даяр продукцияны алуунун өндүрүштүк цикли аяктагандан кийин аныкталат. Айыл чарба иши өз ара байланышкан бир нече тармактардан турат – мал чарба жана өсүмдүк өстүрүү тармактарынан.

айыл чарба иши бир-бирине байланыштуу бир нече тармактардан турат, тактап айтканда, мал чарбачылыгы жана өсүмдүк өстүрүү, канаттууларды өстүрүү, бал аарычылык, токой чарбачылыгы ж.б. Айыл чарба иш-аракеттеринин арасынан бир катар жалпы мүнөздөмөлөрдү бөлүүгө болот:

- өзгөртүү мүмкүнчүлүгү. Жаныбарлар жана өсүмдүктөр биологиялык трансформацияга (өзүнөн өзү көбөйүүгө) ылайыктуу. Биологиялык трансформация (биотрансформация) айыл чарба активинин сапаттык жана сандык өзгөрүүлөрүнө алып келүүчү жараян, б.а активдердин өсүүсүн, деграациясын, көбөйүүсүн жана өнүгүү процесстерин камтыйт.

- башкарууну өзгөртүү. Менеджмент бул процесстин жүрүшү үчүн зарыл болгон жагымдуу же жок дегенде туруктуу шарттарды түзүү менен биотрансформацияны алга жылдырат (мисалы, азыктандыруучу заттардын, нымдуулуктун, температуранын, түшүмдүүлүктүн жана жарыктын белгилүү деңгээлин сактоо). Бул жетекчилик айыл чарба иштерин башка иш-чаралардан айырмалап турат. Мисалы, башкарылбаган булактардан алынган өнүмдөрдү чогултуу (атап айтканда, океанда балык уулоо жана токойлорду кыюу).

- өзгөрүүлөрдү баалоо. Ыкчам башкаруунун алкагында сапаттык көрсөткүчтөрдүн өзгөрүүсү (мисалы, жаныбарлардын генетикалык мүнөздөмөлөрү, тыгыздыгы, мөмө-жемиштердин бышкандыгы, май жана белоктун курамы, клетчатканын күчү ж.б.) же сандык көрсөткүчтөр (мисалы, тукум, салмак, куб метр, буланын узундугу жана диаметри, бүчүрлөрдүн саны), биотрансформациядан келип чыгат.

Айыл чарбасынын негизги өзгөчөлүгү – жер ресурсун негизги каражат катары пайдалануу жана түшүмдүүлүк табигый-климаттык шарттарга жараша болот.

Методология

Биологиялык активдерди таанууну ФОЭСнын 41де толук берилген, бирок биздин оюбузча, биологиялык актив – аны сатып алганда же биотрансформация жараянында таанылат, анткени бул процесстер уюмга активди көзөмөлдөө мүмкүнчүлүгүн берет, аны чыныгы нарк менен өлчөөгө жана келечектеги экономикалык пайда түшүмдүүлүгүн эсептөөгө мүмкүндүк берет.

Ошол стандартка ылайык, айыл чарба объектилери чыныгы (адилеттүү) баа (нарк) менен ишенимдүү өлчөнгөндө гана таанылат [42]. Эгерде чыныгы наркты өлчөө мүмкүн болбой калган гана

учурда альтернативдүү метод менен биоактивдердин эсепте чагылдуусу фактылык нарк менен ишке ашат, б.а. ошол биологиялык активди өндүрүүгө, өстүрүүгө, көбөйтүүгө жана биотрансформациялоого кеткен чыгымдарды топтоо менен фактылык баада чагылдырылат. Ошондо айыл чарбасындагы активдерди эсепке алууда негизги орунду чыныгы баа, ал эми кээ бир учурда фактылык баа ээлейт. Демек, баланста чагылганда эгерде негизги ыкма болсо, чыныгы баа менен көргөзүлөт, а эгерде альтернативдүү ыкма колдонулса, фактылык нарк менен чагылдырылат.

Чыныгы баа (адилеттүү нарк) жөнүндө айта кетсек, бул баа – көз карандысыз, тең укуктуу, сатылып же алынып жаткан объектти жакшы билген тараптардын ортосунда алмашууга же транзакция кылууга мүмкүнчүлүк бергендеги түзүлгөн активдин объективдүү наркы эсептелет. ФОЭС боюнча, адилеттүү нарк – бирдей укутагы көзкарандысыз, актив жөнүндө толук маалыматы бар тараптардын ортосундагы түзүлгөн активдерди сатып алуу же милдеттенмелерди жабуу үчүн жетиштүү акча каражаттарынын суммасы катары түшүнүлүшү мүмкүн. Адилеттүү нарк анын жайгашкан жерине жана учурдагы абалына, ошондой эле активдин мөөнөтү, көлөмү, салмагы жана башка касиеттери сыяктуу ар кандай факторлорго көз каранды. Адилеттүү нарк – бул өлчөө датасында базар катышуучуларынын ортосунда белгиленген бүтүм боюнча активди сатуу үчүн же алуу үчүн милдеттенмени өткөрүп берүү үчүн төлөнүүчү баа [3].

Баланстык сумма - бул баланс боюнча актив таанылган сумма. Адатта, ишкананын бардык активдери бухгалтердик баланста топтолгон амортизацияны алып салуу менен чагылдырылат, бирок биологиялык активдер алардан айырмаланып чыныгы баасы менен баланста эсепке алынат, анткени ФОЭСке ылайык ишенимдүүлүк жана туура чагылдыруу принцибине ылайык биологиялык активдер ар бир отчеттук мезгилге чыныгы баа менен өлчөнөт жана өзгөрүүгө жараша туураланат (корректировкаланат). Ошондуктан дээрлик бардык учурда баланстык нарк менен чыныгы баа бирдей болот, себеби баланс отчеттук датага түзүлөт.

Биз изилдеген агротүзүмдөрдө атайын практикалык тажрыйбанын негизинде биологиялык активдердин түрүнө жараша адилеттүү нарктын өзгөрүшүнүн чыгымдарга жана кирешеге тийгизген таасирин эсептөө боюнча төмөнкү биздин иштеп чыккан негизги методиканы сунуштайбыз (сүрөт 1.1):

Сүрөт 1.1 Чыныгы баанын өзгөрүшүнүн чыгымдарга жана кирешеге тийгизген таасирин эсептөө методикасы (* Булагы: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн).

Эгерде биологиялык активдин адилеттүү наркы белгисиз болсо, аны аныктоо кыйынчылыктарды туудурса, анда рыноктук баалар жана натыйжалуулук жок болсо жана альтернативдик баалоолор ишенимсиз болсо, биологиялык актив топтолгон чыгымдар менен фактылык баада эсепке алынат. Бирок бул учурда ар бир отчеттук мезгилге амортизацияны эсептейт жана ошол баанын төмөндөшүнө алып келген чыгымдарды чыгаруу менен фактылык баада таанылат жана эсеп-кысапта чагылдырылат. Мындай шартта, биологиялык активдин чыныгы баасын аныктоо мүмкүн болоор замат эсепти адилеттүү наркка өткөрүү керек, б.а. чыныгы баа менен чагылдырылат жана ортосундагы айырмачылык (чыныгы баа менен мурунку чагылдырылган баанын айырмасы) киреше же чыгаша түрүндө көргөзүлөт [10].

Айыл чарба объектилеринин эсебин ФОЭСке ылайык жүргүзүүдө узак мөөнөттөгү активдердин ичинде 2200 эсеп-счетунда каралган. Бул 2200 эсеп-смету баланска карата активдүү иштейт, эсептин дебити башындагы калдыкты, сатып алууларды же пайда болууну (сатып алуу, алмашуу, мамлекеттик жардам же субсидия түрүндө бекер алуу, биотрансформация, колдо болгон биологиялык активдер, мисалы, музоонун туулушу) жана мезгилдин акырына карата калдык. Ал эми кредит тарабы биологиялык активдин эсептен чыгуусун (сатуу, алмашуу, акысыз өткөрүп берүү жана жоюу) чагылдырат.

Иш жүзүндө, чарабаларда колдо болгон биологиялык активдерге жараша, 2200 "Биологиялык активдер" эсеп-сметуна төмөнкү атайын субсчеттер түзүлүшү мүмкүн:

Таблица 2.1 Биологиялык активдер" эсеп-смету боюнча сметтер

2210	Жаныбарлар (сүт багытындагы биологиялык активдер)
2220	Жаныбарлар (эт багытындагы биологиялык активдер)
2230	Өсүмдүктөр (керектелүүчү биологиялык активдер)
2240	Мөмө берүүчү өсүмдүктөр
2250	Төл
2260	Оздук наркы боюнча эсепке алынган биоактивдер
2280	Пайда гана берүүчү биоактивдер (пользоприносящие)
2290	Башка биологиялык активдер

*** Булак: Автор тарабынан Генералдуу эсеп-сметтер планынын негизинде даярдалды.**

ФОЭСке ылайык айыл чарба объектилерин эсепте туура жүргүзүү үчүн аларды классификациялоо сунушталган. Андыктан алар узак мөөнөттөгү жана кыска мөөнөттөгү болуп бөлүүгө болот.

Узак мөөнөттөгүлөргө жашоо циклы 1 жылдан жогору болгон же эсепте 1 жылдан жогору мөөнөттө жүргөн биологиялык активдер кирсе, ал эми кыска мөөнөттөгүлөргө жашоо циклы 1 жылдан төмөн болгон же отчеттук мезгилде гана өндүрүлүп жана сатылган биологиялык активдер киреери такталган. Узак мөөнөттөгү биологиялык активдерди эсептик-сметтер планында каралган 2чи "Обороттук эмес актив" бөлүмүндөгү кароо менен бухгалтердик баланста да обороттук эмес активдердин курамында көрсөтөбүз.

Узак мөөнөттөгү биологиялык активдерди эсебин уюштурууда негизги усулдар катары ишкананын негизги каражаттарынын эсебинин усулун колдонсок болот, себеби биринчиден, активдер узак мөөнөттөгү активдерге (1 жылдан ашык мөөнөттө кызмат кылат) кирип, ар бир отчеттук мезгилде чыныгы баа менен эсепте чагылдырылат, экинчиден, биологиялык активдердин жашоо цикли же эсептик циклы 1 жылдан көбүрөөктү түзүп, негизги каражаттардай эле өндүрүш процессине бир нече жолу катышып, андан кийин өзүнүн сырткы келбетин өзгөртбөйт, үчүнчүдөн, биологиялык активдердин ишканага келүүсү же эсептен чыгуусу (жалпы кыймылы же өзгөрүүсү) негизги каражаттарга окшош.

Биологиялык активдердин эсепке кирүүсү сатып алуу, алмаштыруу, акысыз (бекер) алуу жана биотрансформациялоо ж.б. менен ишке ашырылат.

Биологиялык активди сатып алууда келишим түзүлөт жана ал түзүлгөн келишимде ошол биологиялык активдерди сатып алуу жөнүндө бардык маалыматтар камтылат. Келишимдин негизинде сатып алуу үчүн эсеп-фактура жазылат. Эсеп-фактурада сатып алуучунун жана сатуучунун бардык реквизиттери, объекттин аталышы, өлчөө бирдиги, саны, суммасы, жооптуу адамдардын колдору жана башкалар көрсөтүлөт. Жаңы алынган объектке ишкананын таанылма эни (жаныбарлар үчүн), жеке номери, ж.б. белгилер коюлат.

Биологиялык активдердин биотрансформациясында (төлдө же көчөттөрдү кайчылаштырууда) ишканада (мисалы, жаныбарлардын төлүндө) субъект биологиялык активди алгачкы таануудан алынган пайданы сөзсүз түрдө таанууга тийиш жана алар сатуу чыгымдарын алып салгандагы адилеттүү нарк боюнча гана бааланат.

ФОЭСке ылайык биологиялык активдердин эсебин жүргүзүү методикасындагы дагы бир өзгөчөлүктү белгилей кетсек болот. Мында, биологиялык активдерди 2 топко бөлүп кароо сунушталат:

1. киреше алып келүүчү (доходприносящие);
2. пайда гана берүүчү (приносящие только пользу).

Киреше алып келүүчү жаныбарлар жана өсүмдүктөрдүн эсебин жүргүзүү ыкмасын жогоруда кеңири белгилеп кеттик, ал эми пайда берүүчү биологиялык активдердин (биологические активы, приносящие пользу) эсебин уюштуруу өзгөчөлөнөт, себеби бул активдерден киреше алуу жокко эсе, бирок алардын чыгымдарынын эсебин жүргүзүү жана чарбалык жыйынтыкка чыгарууну уюштуруу методикасы ФОЭСтын 41-стандартында каралган эмес. Пайда берүүчү биологиялык активдерге жаныбарлар (эшектер, иттер ж.б.) же өсүмдүктөр (декоративдүү өсүмдүктөр, арчалар, бадалдар ж.б.) кирет жана ФОЭСтын 41-стандартында каралган адилеттүү баа менен эсепке алуу мүмкүн эмес. Финансылык жактан караганда мындай типтеги пайда берүүчү биологиялык активдер, ишканага зыян алып келет. М. Декоративдик өсүмдүктөр же мисалга “арчалар” – бул өсүмдүктөрдөн финансылык пайда алуу кыйын, бирок экологиялык, табыйгый-сулуулук жана маданий-эстетикалык көрүнүш пайдалары бар. ФОЭСтин 41-стандартында биз карап жаткан пайда гана берүүчү биологиялык активдерди таануунун эсебинин, отчеттуулугунун, баалоосунун усулу жөнүндө эч кандай жоболору каралган эмес, ошондуктан ФОЭСтеги альтернативдик ыкмага таянып фактылык чыгымдардын негизинде эсепке алууга туура келет.

Conclusion Корутунду

Ошентип айыл чарбасындагы ишти жыйынтыктап жатып, төмөндөгүдөй корутундуга келдик:

1. Биологиялык активдердин эсебин кароодо дагы бир баса белгилеп кетүүчү нерсе, айыл чарбасында ФОЭСна ылайык эсепти уюштуруу методологиясында айыл чарбадагы эсептин объектилеринин баарын же биологиялык активдердин эсебин туура уюштуруу үчүн аларды жалпы классификациялоо сунушталган. Бирок ФОЭС алардын эсебин узак мөөнөттөгү активдерде жүргүзүүсүн гана шарттаган: активдердин эсебин 2200 “Биологиялык активдер” эсеп-сметунда, ал эми чыгымдарын 7300 “Биологиялык активдердин чыгымдары” жана кирешелерине 6300 “Биологиялык активдерден түшкөн киреше” эсеп-сметторунда жүргүзүүнү сунуштаган.

2. Биздин изилдөөбүздө ФОЭСги классификациялоонун негизинде эсепти жана отчеттулукту туура жүргүзүү үчүн биологиялык активдерди узак мөөнөттөгү жана кыска мөөнөттөгү жана пайда гана берүүчү биологиялык активдер деп 3кө бөлүү каралган. Кыска мөөнөттөгүлөрүн (жашоо циклы 1 жыл ичиндеги жаныбарлар менен өсүмдүктөрдүн) чыгымдарынын эсебин 1630 “Негизги өндүрүш” эсеп-сметунда, кирешесин 6100 “Негизги ишмердүүлүктүн кирешеси” эсеп-сметунда кароого сунуштайбыз. Себеби чыгымдарды топтоо жана продукциянын наркын эсептөө кыска мөөнөттө жүргүзүлөт. Кыска мөөнөттөгү жаныбарлардын эсебин периоддук системаны пайдалануу менен 7100 “Кыска мөөнөттөгү жаныбарлардын өздүк наркы” эсеп-сметунун ичиндеги чыгымдар менен өздүк наркын аныктоо ыкмасы, б.а. чыгымдардын баары 7100 “Сатылган продукциянын өздүк наркы” эсеп-сметундагы атайын калькуляциялык статьялардын негизиндеги

түзүлгөн субсчеттердо эсеп жүргүзүлүп, кыска мөөнөттөгү жаныбарларды сатуудагы өздүк нарк ар бир жаныбарлардын тобу же партиясы менен аныкталып, көргөзүлөт.

3. Пайда гана берүүчү биологиялык активдердин баарынын эсеби ФОЭСтин талабына ылайык бир гана чыныгы баанын негизинде жүргүзүлөт. Рыноктук баалар жана индикаторлор боюнча маалымат жок жана альтернативдик баа ишенимсиз болгон биологиялык активдин адилет наркынын белгисиздиги болгон учурда, биологиялык актив топтолгон амортизацияны алып салуу менен эсепке алууда жана отчеттуулукта чагылдырылууга тийиш. Здесь также мы рассмотрели особенности учета биологических активов: покупка, биотрансформация, учет сельхоз продукции, переоценку биологических активов. В статье наглядно отразили все бухгалтерские записи по учету биологических активов. Также нами были предложены порядок учета биологических активов, приносящих пользу, порядок учета расходов на содержание таких активов.

Адабияттар

1. ФОЭС 41 «Айыл чарбасы» Бишкек 2001;
2. Гринман Г.И. «Айыл чарбасындагы бухгалтердик эсеп», М. 1989;
3. В.К. Родостовец «Совхоздогу бухгалтердик эсеп», М. 2003.
4. КР Бухгалтердик эсеп жөнүндө Закон №76 от 29 апреля 2002г.
5. Кондраков Н.П. «Бухгалтердик (финансылык, башкаруучулук) эсеп», Проспект, М. 2013
6. Гетьман В.Г. Финансылык эсеп, ИФРА-М, М. 2013
7. Захарин В.Р. «Бухгалтердик эсептин теориясы» М. 2004
8. Исраилов М.И. «Бухгалтердик финансылык эсеп», Б. 2012
9. Исраилов Т.М., Курманбекова А.А. «Финансылык эсеп», Ош. 2015

Резюме

Исраилов Т.М., Бактыбекова А., Абытова У.

Биологические активы, приносящие только пользу: признание, оценка и учет

В статье рассматриваются характеристики биологических активов и их признание, понятие сельскохозяйственной деятельности, основные термины, используемые в учете биологических активов, а также рассматриваются животные и растения с точки зрения плодоносящих и потребляемых категорий. Типы биологических активов в целом подразделяются: на биологические активы, приносящие доход; биологические активы, приносящие только пользу. Предлагая процедуру учета биологических активов, приносящих пользу, мы рассмотрели учет, признание и калькулирование себестоимости таких активов, как декоративные растения, экзотические животные, сторожевые собаки, охотничьи собаки, рабочие ослы и другие. Нами предложен специальный счет для учета затрат на содержание и кормление этих биологических активов, при этом предусмотрены особенности ведения для них специального счета.

Ключевые слова: *Бухгалтерский учет и отчетность, учет в сельском хозяйстве, биологические активы, биотрансформация, сельскохозяйственная продукция, доходы, расходы, прибыль, признание, учет животных, учет растений и урожая*

Summary

Israilov T.M., Baktybekova A., Abytova U.

Biological Assets that Bring Only Benefit: Recognition, Evaluation and accounting

The article considers the characteristics of biological assets and their recognition, the concept of agricultural activity, the main terms used in the accounting of biological assets, and also considers animals and plants from the point of view of fruit-bearing and consumed categories. Types of biological assets are generally divided into: biological assets that generate income; biological assets that bring only benefit. Proposing a procedure for accounting for biological assets that bring benefit, we considered the accounting, recognition and calculation of the cost of such assets as ornamental plants, exotic animals, guard dogs, hunting dogs, working donkeys and others. We proposed a special account for accounting for the costs of

maintaining and feeding these biological assets, while providing for the features of maintaining a special account for them.

Key words: *Accounting and reporting, accounting in agriculture, biological assets, biotransformation, agricultural products, income, expenses, profit, recognition, animal accounting, plant and crop accounting*

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ УЧЕТ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ВЫЗОВЫ

Мырзаibraимова Инабаркан Рахмановна

*Ошский государственный университет, Ош, Кыргызстан
salamat-ar@mail.ru, imyrzaibraimova@oshsu.kg;*

Раимбердиев Бектур Султанбаевич

*Ошский государственный университет, Ош, Кыргызстан
bekturkg92@mail.ru, braimberdiev@oshsu.kg.*

Резюме: *Эта статья направлена на сохранение существующих экологических проблем в Кыргызстане, анализ современных подходов и предложений по их продолжению. Основное внимание уделяется правовым, институциональным и техническим аспектам, а также перспективам развития экологического развития. В статье рассматриваются проблемы, связанные с текущими режимами наблюдения, а также предоставляемые возможности их устранения. В нем также рассматривается, как цифровизация и интеграция экологического учета в деловую практику и государственную политику способствуют устойчивому развитию и защите окружающей среды для будущих поколений.*

Ключевые слова: *экологический учет, цифровое развитие, цифровизация учета, искусственный интеллект, эффективность данных, экологический актив, экологические принципы*

Введение

Экологический учет представляет собой ключевой элемент в управлении проблемами и охраной окружающей среды. В Кыргызской Республике, как и в других странах с развивающейся экономикой, существуют особые проблемы и вызовы в этой области. Экологический учет играет ключевую роль в современном мире, помогая сбалансировать экономические и экологические интересы. Он обеспечивает эффективное управление ресурсами, соблюдение нормативных требований, повышение корпоративной ответственности, стимуляцию инноваций и решение экологических вызовов.

Цифровизация экономики включает внедрение новейших информационных и коммуникационных технологий, таких как интернет вещей (IoT), искусственный интеллект (ИИ), блокчейн, и облачные вычисления. Эти технологии трансформируют бизнес-процессы, делая их более эффективными и гибкими. Автоматизация процессов, анализ больших данных и улучшенная коммуникация позволяют компаниям оптимизировать свои операции и быстрее реагировать на изменения рынка.

Учитывая особенности цифровизации в экологии профессор эколог Николай Воскресенский обсуждает что, «Развитие цифровых технологий предоставляет мощные инструменты для мониторинга и анализа экологической ситуации, однако важно помнить о возможных рисках, связанных с внедрением новых систем и необходимости их интеграции с традиционными методами учета»[1].

По этому поводу экономист Владимир Мау выясняет что, «Для достижения устойчивого развития в условиях цифровизации необходимо создать новые механизмы учета и анализа экологических данных, которые будут учитывать как инновации в технологиях, так и необходимость соблюдения экологических норм»[2].

Внедрение цифровых технологий также приносит значительные экологические преимущества. При этом профессор Евгений Ясин утверждает что, «Переход к цифровой экономике открывает новые возможности для экологического мониторинга и учета, однако требует пересмотра существующих методов и стандартов, чтобы интеграция новых технологий не нарушила экологическое равновесие» [3]. Оптимизация использования ресурсов, снижение выбросов загрязняющих веществ, уменьшение отходов и улучшение управления энергетическими ресурсами становятся возможными благодаря точным данным и аналитике.

В современном мире, характеризующемся растущими экологическими проблемами, становится все более актуальным вопрос экологического учета в финансовой отчетности. Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) не содержат специальных требований к экологическому учету, но предоставляют общий фреймворк, который можно применить к учету экологических аспектов деятельности.

Наше исследование раскрывает проблемы экологического учета по МСФО:

1. Отсутствие четких требований - МСФО не содержат конкретных требований к учету экологических рисков, затрат и обязательств, что затрудняет их включение в финансовую отчетность.
2. Сложность измерения - многие экологические показатели трудно измерить и оценить в денежном выражении, что ограничивает их включение в финансовую отчетность.
3. Недостаток стандартизации - отсутствие единых стандартов для экологического учета приводит к несопоставимости информации между различными компаниями.
4. Ограниченная информация для инвесторов - инвесторам не всегда доступна информация об экологических аспектах деятельности компаний, что затрудняет оценку их устойчивости.

Экологический учет предполагает процесс сбора, анализа и использования информации о состоянии окружающей среды и влиянии на такую деятельность. Для Кыргызской Республики, как страны, в зависимости от сохранения ресурсов, экологический учет имеет большое значение для обеспечения развития и минимизации экологических рисков.

Экологический учет в Кыргызской Республике является неотъемлемой частью устойчивого развития и играет ключевую роль в обеспечении экологической безопасности и сохранении природных ресурсов. Однако, несмотря на важность данной сферы, экологический учет в КР сталкивается с рядом проблем, которые препятствуют его эффективному функционированию. При определении важности экологического учета профессор Александр Аузан утверждает что, «Цифровизация экологического учета может стать важным шагом к более точному и оперативному мониторингу состояния окружающей среды, но она также влечет за собой вызовы, связанные с защитой данных и необходимостью адаптации существующих методов учета» [4].

Экологический учет — это процесс сбора, анализа и интерпретации данных, связанных с воздействием деятельности человека на окружающую среду. Основная цель экологического учета — мониторинг и управление экологическими ресурсами, предотвращение негативного воздействия и обеспечение устойчивого развития. По суждению доцента С. Бекназарова «Цифровизация открывает новые горизонты для экологического учета, но необходимо преодолеть вызовы, связанные с адаптацией новых технологий и обеспечением их эффективности»[5], а по мнению профессора М. Аманкулова «Цифровизация открывает новые возможности для улучшения экологического учета и мониторинга, но также ставит перед нами задачи по интеграции современных технологий в традиционные системы управления»[6]. Для этой цели мы определили что, на сегодняшний день учетная последовательность экологического учета следующее:

1. Идентификация объектов учета - определяются объекты и процессы, которые будут отслеживаться. Это могут быть выбросы загрязняющих веществ, потребление ресурсов (вода, энергия), образование отходов и т. д.

2. Сбор данных - для учета собираются данные по различным показателям. Это может включать:

- Эмиссии загрязняющих веществ - измеряются выбросы в атмосферу, сбросы в водоемы и т. д.

- Потребление ресурсов - отслеживаются объемы потребляемой воды, энергии и сырья.

- Образование отходов - учитываются виды и количество отходов, а также способы их утилизации и переработки.

3. Анализ и оценка - полученные данные анализируются для оценки воздействия на окружающую среду. Проводятся расчеты, сравнения с нормативами и стандартами, а также выявляются возможные проблемы и риски.

4. Отчетность и документация - разрабатываются отчеты по экологическим показателям и результатам мониторинга. Эти отчеты могут быть внутренними (для руководства и сотрудников) и внешними (для государственных органов, общественности).

5. Корректирующие меры - на основе анализа данных разрабатываются и внедряются меры по снижению негативного воздействия. Это может включать изменение технологий, оптимизацию процессов, внедрение новых практик и т. д.

6. Мониторинг и контроль - проводится регулярный мониторинг для оценки эффективности принятых мер и корректировка подходов по мере необходимости.

7. Обучение и вовлеченность - важной частью экологического учета является обучение сотрудников и вовлечение их в экологическую политику компании или организации.

8. Соблюдение законодательных требований - организации должны учитывать требования экологического законодательства, стандартов и норм, которые могут различаться в зависимости от страны или региона.

Такой комплексный подход позволяет эффективно управлять экологическими аспектами деятельности, минимизировать негативное влияние на окружающую среду и способствовать устойчивому развитию.

Наше исследование выявило, что некоторые проблемы экологического учета в КР следующие:

1. Отсутствие единой системы экологического учета - в КР отсутствует единая система экологического учета, которая бы охватывала все отрасли экономики и позволяла бы собирать и анализировать данные о воздействии хозяйственной деятельности на окружающую среду.

2. Недостаточная правовая база - законодательная база в области экологического учета несовершенна и не содержит четких требований к учету экологических показателей, что затрудняет его ведение и анализ.

3. Ограниченные финансовые ресурсы - отсутствие достаточного финансирования ограничивает возможности для развития системы экологического учета и повышения качества сбора и обработки данных.

4. Низкая квалификация специалистов - недостаток квалифицированных кадров, способных проводить экологический учет, является серьезной проблемой.

5. Отсутствие мотивации для внедрения экологического учета - многие предприятия не видят выгоды от внедрения экологического учета, что снижает их мотивацию к его реализации.

Нормативные документы по экологии в Кыргызской Республике:

В Кыргызской Республике (КР) существует ряд нормативных документов, регулирующих вопросы экологии и природопользования. Мы определили некоторые из ключевых, которые используются в экологическом учете:

По экологическому праву Конституция Кыргызской Республики рассматривает статья 17 - гарантирует право граждан на благоприятную окружающую среду, а статья 23 - определяет обязанности государства по охране окружающей среды и природных ресурсов[8].

Основной закон, устанавливающий правовые основы охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов. Определяет принципы охраны окружающей среды, виды экологической деятельности, ответственность за экологические правонарушения [9].

Регулирует вопросы обращения с отходами, включая сбор, транспортировку, обработку, утилизацию и захоронение [10].

Устанавливает порядок осуществления государственного экологического контроля[11] и устанавливает порядок взимания платежей за загрязнение окружающей среды, также регулируется вопросы создания и функционирования специальных природоохранных зон. Для определения основы экосистемы применяется разные Постановления Правительства КР:

➤ Постановление Правительства КР "О порядке проведения экологической экспертизы" (2000)

➤ Постановление Правительства КР "Об утверждении правил охраны и использования лесов" (2004)

➤ Постановление Правительства КР "Об утверждении правил охраны и использования водных ресурсов" (2009)

➤ Постановление Правительства КР "Об утверждении правил обращения с отходами" (2013)

Другие нормативные акты:

- Санитарные нормы и правила (СанПиН) по охране окружающей среды
- Технические регламенты по экологическим требованиям к продукции
- Стандарты качества окружающей среды (СООС)

Международные соглашения:

КР также является участником ряда международных соглашений по охране окружающей среды, таких как:

- Рамочная конвенция ООН об изменении климата
- Конвенция о биологическом разнообразии
- Конвенция о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения (СИТЕС)

Важно отметить:

Данный список не является исчерпывающим. Существуют и другие нормативные документы, регулирующие вопросы экологии в КР.

Нормативно-правовая база КР в области экологии находится в постоянном

Результаты

В Кыргызской Республике несколько секторов экономики напрямую связаны с экологией. Эти сектора оказывают значительное влияние на окружающую среду и часто требуют особого внимания к экологическим нормам и устойчивому развитию. В каждом процессе этих отраслей учитывается аспекты экологического учета котором отражены в таблице.

Таблица 1. Учетные аспекты экологии

№п.п	Отрасли	Описание	Экологические учетные аспекты
1.	Сельское хозяйство	- Использование пестицидов и удобрений - Управление водными ресурсами - Почвенная эрозия и деградация земель	- Загрязнение почвы и водоемов - Потеря биологического разнообразия - Изменение ландшафта

2.	Энергетика	- Добыча и использование ископаемых топлив (уголь, нефть, газ) - Гидроэлектростанции - Возобновляемые источники энергии (солнечная, ветровая)	- Загрязнение воздуха и воды - Увеличение углеродных выбросов - Влияние на экосистемы (например, затопление территорий для гидроэлектростанций)
3.	Горнодобывающая промышленность	- Добыча полезных ископаемых (золото, уголь, драгоценные камни) - Обработка и переработка минералов	- Ландшафтные изменения - Загрязнение воды и почвы - Отходы и их утилизация
4.	Туризм	- Природный туризм (экотуризм) - Развитие туристической инфраструктуры	- Воздействие на природные ландшафты и экосистемы - Загрязнение и отходы - Сохранение культурного и природного наследия
5.	Промышленность	- Производственные процессы (производство товаров, обработка) - Потребление ресурсов и образование отходов	- Загрязнение воздуха, воды и почвы - Управление отходами - Энергоэффективность и устойчивость процессов
6.	Строительство	- Строительство жилых и коммерческих объектов - Инфраструктурные проекты (дороги, мосты)	- Воздействие на природные ресурсы - Управление строительными отходами - Влияние на местные экосистемы
7.	Лесное хозяйство	- Вырубка лесов - Управление лесными ресурсами и восстановление	- Деградация лесных экосистем - Потеря биоразнообразия - Влияние на климат и почвы
8.	Водные ресурсы	- Управление водными ресурсами (озера, реки) - Очищение сточных вод	- Загрязнение водоемов - Использование водных ресурсов и их восстановление - Влияние на водные экосистемы

Эти сектора имеют прямое или косвенное влияние на экологическое состояние страны и требуют постоянного мониторинга и внедрения устойчивых практик для минимизации негативного воздействия на окружающую среду.

Учитывая особенности экологических воздействий и определение учетных элементов по экологическому объекту нужно дать понятие об экологических активах.

Экологические активы – это активы, которые связаны с окружающей средой и ее состоянием. Это могут быть как материальные, так и нематериальные активы, которые:

Содействуют охране окружающей среды, например:

- Системы очистки воды и воздуха
- Возобновляемые источники энергии (солнечные панели, ветряные турбины)
- Утилизационное оборудование
- Технологии, сокращающие выбросы

Обеспечивают экологические преимущества, например:

- Лесные угодья, которые поглощают углерод
- Водоемы, которые улучшают качество воды
- Зеленые насаждения, которые снижают температуру в городе

В целях учета можно классифицировать экологических активы в следующем:

Таблица 2.Классификация экологических активов

	Материальные активы	Нематериальные активы
1.	Солнечные панели на крыше здания	1.Патенты на экологически чистые технологии
2.	Ветряные турбины на ветроэлектростанции	2.Лицензии на использование возобновляемых источников энергии
3.	Системы фильтрации воды на заводе	3.Ноу-хау в области экологически устойчивого производства
4	Оборудование для переработки отходов	

Признание и учет экологических активов:

Согласно МСФО 16, экологические активы должны быть признаны, если они соответствуют следующим критериям:

- Будущие экономические выгоды, которые вероятно поступят от актива
- Возможность контролировать эти будущие экономические выгоды
- Возможность достоверно оценить стоимость актива[7].

Измерение:

Первоначальная стоимость - сумма, уплаченная за приобретение актива, включая все сопутствующие затраты.

Последующее измерение:

Модель учета по амортизации – экологические активы амортизируются по мере их использования [7].

Модель учета по справедливой стоимости - экологические активы переоцениваются до справедливой стоимости, если эта стоимость может быть достоверно измерена [7].

Важность учета экологических активов:

Учет и раскрытие информации о экологических активах - позволяет компаниям продемонстрировать свою экологическую ответственность, а инвесторам - оценить экологический аспект инвестиций.

Снижение экологического воздействия - компании могут стимулироваться к внедрению экологически чистых технологий и практик, которые создают экологические активы.

Финансовая устойчивость - экологические активы могут способствовать снижению операционных расходов (например, затрат на энергию) и повышению прибыльности в долгосрочной перспективе.

Бухгалтерский учет экологических затрат и последствий может включать в себя разные аспекты, такие как учет затрат на экологические меры, оценка убытков от экологических штрафов или учет экологических активов. Рассмотрим пример учета экологических затрат на примере предприятия, которое внедряет программу по утилизации отходов.

Учет затрат на программу утилизации отходов

Шаг 1 - Определение затрат

Допустим, предприятие внедряет программу по утилизации отходов и тратит на это следующие суммы:

- Закупка оборудования для утилизации - 200,000сомов
- Оплата услуг по вывозу и утилизации отходов - 50,000сомов в месяц
- Дополнительные затраты на обучение сотрудников - 10,000сомов

Шаг 2 - Учет закупки оборудования

Закупка оборудования для утилизации отходов будет классифицирована как долгосрочный актив, и её стоимость следует амортизировать. В бухгалтерском учете это будет записано следующим образом:

Дата: 1 августа 2024 г.

Запись в журнале:

- Дебет Оборудование (основные средства) 200,000сомов
- Кредит Расчеты с поставщиками 200,000сомов

Оборудование будет амортизироваться в течение, например, 5 лет (60 месяцев). Амортизация рассчитывается следующим образом:

Амортизация в месяц = $200\,000 \text{ сомов} / 60 \text{ месяцев} = 3333.33 \text{ сомов}$

Запись в журнале амортизации:

- Дебет Амортизация оборудования 3,333.33сомов
- Кредит Накопленная амортизация оборудования 3,333.33сомов

Шаг 3: Учет текущих затрат на утилизацию отходов - эти затраты будут записаны как текущие расходы в бухгалтерском учете.

Дата - 31 августа 2024 г. Запись в журнале:

- Дебет Расходы на утилизацию отходов 50,000сомов
- Кредит Денежные средства (или расчетный счет) 50,000сомов

Шаг 4: Учет затрат на обучение сотрудников

Затраты на обучение сотрудников будут записаны как расходы на обучение.

Дата - 15 августа 2024 г. Запись в журнале:

- Дебет Расходы на обучение 10,000сомов
- Кредит Денежные средства (или расчетный счет) 10,000сомов

Итоговый отчет

На конец месяца бухгалтерский учет будет включать:

- Основные средства (оборудование): 200,000сомов (за вычетом накопленной амортизации).
- Текущие расходы на утилизацию отходов: 50,000сомов.
- Расходы на обучение: 10,000сомов.

Отчет о финансовых результатах:

- Расходы на утилизацию отходов - 50,000сомов
- Расходы на обучение -10,000сомов

Балансовая стоимость оборудования -200,000сомов - 3,333.33сомов (амортизация) = 196,666.67сомов

Таким образом, бухгалтерский учет позволяет отслеживать все затраты, связанные с экологическими мерами, обеспечивая прозрачность и контроль за расходами на экологические инициативы.

Перспективы развития экологического учета в КР:

1. Разработка единой системы экологического учета: Необходимо разработать единую систему экологического учета, которая будет охватывать все виды хозяйственной деятельности и позволит собирать достоверные данные о воздействии на окружающую среду.

2. Совершенствование законодательной базы: Требуется усовершенствование законодательной базы в области экологического учета, которая будет четко определять требования к его ведению, ответственность за его нарушение, а также механизмы контроля.

3. Увеличение финансирования: Необходимо увеличить финансирование для развития системы экологического учета, подготовки квалифицированных специалистов, приобретения необходимого оборудования и программного обеспечения.

4. Повышение уровня информированности: Важно повысить уровень информированности предприятий и общественности о важности экологического учета и его роли в устойчивом развитии.

5. Стимулирование внедрения экологического учета: Необходимо создать систему экономических стимулов для предприятий, которые внедряют экологический учет.

Вызовы экологического учета в условиях цифрового развития:

Кибербезопасность - необходимо обеспечить безопасность цифровых данных, защитив их от несанкционированного доступа и кибератак.

Доступность и качество данных - качество и доступность цифровых данных имеют решающее значение для эффективного экологического учета.

Цифровой разрыв - необходимо преодолеть цифровой разрыв, чтобы обеспечить доступ к цифровым технологиям для всех, включая представителей уязвимых групп населения.

Правовые рамки - необходима разработка правовых норм, регулирующих использование цифровых технологий в экологическом учете, а также вопросы конфиденциальности данных.

Заключение

Экологический учет является важным инструментом для обеспечения экологической безопасности и устойчивого развития. В КР необходимо решительно устранить существующие проблемы и направить усилия на развитие экологического учета. Только совместные действия государства, бизнеса и общественности позволят добиться положительных результатов в этой сфере. Учет экологических активов является относительно новой областью, и существуют различные подходы и методологии.

- ✓ Важно выбрать правильный метод учета для конкретного типа экологического актива.
- ✓ Компании должны консультироваться с экспертами по учету и экологическим вопросам, чтобы обеспечить правильную интерпретацию и применение соответствующих стандартов.
- ✓ Разработка и внедрение единой системы экологического учета, основанной на международных стандартах.
- ✓ Совершенствование законодательной базы, включающей четкие требования к экологическому учету, ответственность за его нарушение, а также механизмы контроля.
- ✓ Увеличение финансирования для развития экологического учета.
- ✓ Проведение обучающих курсов и семинаров для специалистов в области экологического учета.
- ✓ Разработка и распространение информационных материалов о значении экологического учета.
- ✓ Создания системы экономических стимулов для предприятий, внедряющих экологический учет.

Литературы

1. Николай Воскресенский «Экологический мониторинг и цифровые технологии» - 2020 г.
2. Владимир Мау «Экономическая политика и устойчивое развитие в условиях цифровизации» - 2022 г.
3. Евгений Ясин «Цифровая экономика и экология: взаимосвязь и интеграция» - 2019г.
4. Александр Аузан «Цифровая трансформация и её влияние на устойчивое развитие» - 2021г.
5. Бекназаров Сапар «Экологический учет и цифровизация: Проблемы и перспективы» - 2020 г.
6. Аманкулов Маматбек «Цифровизация экономики и экология: Кыргызский контекст» - 2021 г.
7. Раимбердиев Б.С., Дамирбек к Г. Кыргызстанда экологиялык эсепти өнүктүрүү көйгөйлөрү // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана № 9, 2023. DOI:10.26104/NNTIK.2023.84.33.025
8. Галина Тернопольская Международные стандарты финансовой отчетности для малых и средних предприятий. Учебник: 2019 г.

9. Мамаева Айнура Бектеновна. Цифровая экономика и процессы ее трансформации // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана № 4/2022(25)
10. Конституция Кыргызской Республики – 1997г.
11. Закон КР "Об охране окружающей среды" – 2000 г.
12. Закон КР "Об отходах" - 2013 г.
13. Закон КР "О государственном экологическом контроле" - 2000 г.

Xülasə

Mirzaibraimova I.R., Raimberdiyev B.S.

Rəqəmsallaşma kontekstində ekoloji mühasibat uçotu: yeni imkanlar və çağırışlar

Bu məqalə Qırğızstanda mövcud ekoloji problemlərin həlli məqsədilə ekoloji uotun müasir yanaşmaları üçün təkliflərin təhlili məqsədi daşıyır. Əsas diqqət hüquqi, institusional və texniki aspektlərə, eləcə də ətraf mühitin inkişafı perspektivlərinə yönəlib. Bu məqalə mövcud nəzarət rejimləri ilə bağlı problemləri və onların həlli üçün imkanları araşdırır. O, həmçinin rəqəmsallaşmanın və ekoloji uçotun biznes təcrübələrinə və dövlət siyasətlərinə integrasiyasının gələcək nəsilər üçün davamlı inkişafa və ətraf mühitin qorunmasına necə töhfə verdiyini araşdırır.

Açar sözlər: ekoloji uçot, rəqəmsal inkişaf, mühasibat uçotunun rəqəmsallaşdırılması, süni intellekt, məlumatların səmərəliliyi, ekoloji aktiv, ekoloji prinsiplər

Summary

Myrzaibraimova I.R., Raimberdiyev B.S.

Environmental Accounting in the Context of Digitalization: New Opportunities and Challenges

This article aims to preserve the existing environmental problems in Kyrgyzstan, analyze modern approaches and proposals for their continuation. The main focus is on the legal, institutional and technical aspects, as well as the prospects for the development of environmental development. The article examines the problems associated with current monitoring regimes, as well as the opportunities provided to address them. It also examines how digitalization and the integration of environmental accounting into business practices and public policies contribute to sustainable development and environmental protection for future generations.

Key words: environmental accounting, digital development, digitalization of accounting, artificial intelligence, data efficiency, environmental asset, environmental principles

ОШ ШААРЫНЫН ТУРМУШ – ТИРИЧИЛИК КАЛДЫКТАРЫН ЖӨНГӨ САЛУУДАГЫ ЭКОНОМИКАЛЫК КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Тойчубекова Гуланда Каримжановна

Ош Мамлекеттик университети, Ош, Кыргызстан

lunara.yertun.76@bk.ru

Аннотация: Таштанды, бүгүнкү күндүн эң курч жана актуалдуу маселелеринин бири. Адамдын жашоо жыйынтыгы болгон турмуш-тиричилик жана өнөр -жай калдыктары жылдан-жылга көбөйүп, терс таасири жогорулоодо. Статьянын максаты – таштандыларды экономикалык жөнгө салуунун көйгөйлөрү жана ага коомчулуктун жоопкерчилигин жогорулатуу болгондуктан, автор Ош шаарындагы калдыктардын түрлөрүнө токтолуп, алардын коркунуч деңгээлин, калдык көйгөйлөрүн жана аны чечүүнүн перспективаларын изилдейт. Ошондой эле таштандылардын ажыроо мезгили, кайра иштетүү жана экономикалык аспектилерин тууралуу маалыматтарды сунуштайт.

Макалада, экологиялык маселелердин маанилүүлүгү каралып, жашоочуларга калдыктарды чогултуу, сорттоо, кайра иштетүү жана бул багытта билим берүү аркылуу көйгөйдү чечүү мүмкүн экендиги тууралуу чакырык жасап, жалпы жоопкерчиликти жогорулатууну баса белгилейт жана сунуштарды берет.

Негизги сөздөр: Тиричилик калдыктары, таштандылар, калдыктардын түрлөрү, маселе, топтор, ишмердик, экономикалык чыгымдар

1.Өсүп бара жаткан көйгөй...Турмуш-тиричилик калдыктары- бул ресурстардын алгачкы формасын, маанилүүлүгүн жоготконго чейинки колдонуудан кийин эксплуатацияга жарамсыз абалы, адамдын жашоосунун жыйынтыгы катары,табиятка терс таасир жана ири чыгымдардын негизинде чечиле турган маселелердин агымын пайда кылууда. Тиешелүү органдар, аларды оң жактуу чечүүдө чоң түйшүктү жеңүүгө аракеттенишүүдө.Аталган көйгөйдүн жылдан-жылга ирилешип бара жаткандыгы, тиешелүү кызматтарды гана эмес ар бир жашоочунун тынчсыздануусун жаратып жатат. Калдыктардын келип чыгуу булактары (үй, өндүрүш, курулуш, экология, медицина, инфраструктура, химиялык ж.б. калдыктар) жана офистерден, ишканалардан, завод жана коомдук кулинария тармагынан чыккан татаал морфологиялык курамдагы калдыктар болуп, токтоосуз чечүүнү талап кылат.

Андыктан, Ош шаарынын тиричилик калдыктарынын бүгүнкү күндөгү экологиялык жана экономикалык актуалдуу көйгөйлөрүн изилдөө макаланын негизги өзөгүн түзөт.

2. Калдыктардын түрлөрү. Адам өмүрүнүн калдыктары- кайрадан иштетүүнүн негизинде пайда табуунун булагы жана сырьё-материал болуп эсептелет. Алгач, аталган шаардагы калдыктардын абдан көптүгүнө байланыштуу түрлөргө бөлүп алабыз.

- Курулуш (арматура, цемент, темир, блоктор ж.б.);
- Өнөр жай (агынды суулар,чийки заттын калдыктары жана зыяндуу заттар) ;
- Айыл чарба (жер семирткич, тоют, кык, саман, чөп, өсүмдүк ж.б.);
- Радиоактивдүү (зыяндуу металдар, электроприборлор, зымдар, хим.суюктуктар ж.б.);
- Медициналык (шприц, таблетка, системалар, пахта, өлгөн ткандар, суюктуктар лабораториялык үлгүлөр (биологиялык материал) ж.б.);
- Кулинардык (тамак-аштар, продуктылар, мөмө, жер -жемиштер, каптама, идиш-аяктар);
- Биологиялык (жансыз төлдөр, хирургиялык, зоопарк, виварий калдыктары);
- Экологиялык (жалбырактар, бутактар, чөптөр, органикалык калдыктар);
- Газ (газды ташуудан, газ отундарын өндүрүүдөн, бөлүштүрүүдөн, жабдууларды, кургатуудан жана газ түрүндөгү отунду механикалык бөлүкчөлөрдөн тазалоо);

Ош шаарынын туруктуу калкынын саны акыркы бир жылда 374,1 миң адамга жетип, миграциялык агымдар 10,8 (2023-ж. 5310 адам келген) эсеге өскөн. Экспорттун көлөмү КМШ өлкөлөрүнө 50,0 % га жогоруласа, импорт 31,7% (жалпы 89,3%) Өзбекистанды көрсөттү. Негизги капиталга салынган инвестиция: турак жай курулушу (62.5%),транспорттук ишмердик жана жүктөрдү сактоо (10.1%) жана электр энергия, газ,суу менен камсыздоо (9,4%) тармактарында өскөн. Ал эми, айыл чарба продукцияларын өндүрүүдө мал чарбасы 40,9%ды, өсүмдүк өстүрүү – 55,7%ды, айыл чарба тейлөө – 3,1%ды, токой чарбасы – 0,3%ды көрсөтүп, дыйкан (фермер) жана жарандардын жеке чарбаларынын үлүшүнө продукциянын жалпы көлөмүнүн 96,2% туура келген [3]. Бул маалыматтар,жашоо калдыктарынын көп түрдүүлүгү, калктын санынын, тышкы сооданын, керектөөлөрдүн, рыноктун, инфраструктуранын, курулуш тармагынын, айыл чарба продукцияларынын өнүгүшүнөн жана жеке керектөөчүлөрдүн жашоо образынан көз каранды экендигин тастыктап турат. Анткени, таштанды адам баласынын жашоосу бүтсө да бир нече

миндеген жылдардан кийин жок болот. Андыктан жогорудагы үй калдыктарынын түрлөрүнүн саны дагы өсүшү жана татаал курамда болуусу күтүлөт.

3. Таштандынын коркунуч деңгээли

Шаарда тоодой болуп үйүлгөн таштандылар шаарыбыздын көркүн гана бузбастан, жашоочулардын ден-соолугуна түздөн-түз таасирин тийгизип адам ресурсунун маданиятынан кабар берет. Бул боюнча мыйзамда, Ош шаарында көрктөндүрүү, жашылдандыруу, тазалыкты жана тартипти сактоо боюнча эреженин "Укук бузуулар жөнүндө" кодексинде, көлөмдүү таштандыларды чыгаргандыгы, таштандыны уруксаты жок жайларга таштаган жана өрттөгөн жарандарга КРдин "Укук бузуулар жөнүндө" кодексине ылайык, жоопкерчиликке тартыла тургандыгы каралган [4]. Жөнгө салуучу мыйзамдардын чөйрөсүн изилдеп жатып, нормативдик-укуктук мыкты инструменталдык базанын бар экендигине ынандык. Бирок, анын практикалануусунда көйгөйдүн бар экендигин иликтөөлөр тастыктап койду. Учурда техникалык, санитардык жана экологиялык коопсуздук чендерин сактабастан иш алып барган учурлап абдан көп. Бул багытта изилдөөнү алгач КРдин мыйзамына таянуу менен баштасак.

Таблица 1. КР-дин мыйзам чегинде белгиленген калдыктардын классификациясы

Турмуш-тиричилик калдыктары							
келип чыгышына		агрегаттык абалына		коркунуч даражасына		пайдалануу мүмкүндүгүнө	
өндүрүш	керектөө	катуу	суюк	кооптуу	кооптуу эмес	2- материалдык ресурстар	өндүрүш, керектөө калдык
Калдыктардын кооптуулугу							
I классы	II классы	III классы		IV классы		V классы	
өзгөчө	өтө кооптуу	орточо		аз кооптуу		иш жүзүндө коопсуз	

Булагы: [2].

Таблицада, мыйзамдагы калдыктардын коркунуч даражасы жана кайра иштетилүүсү өтө примитивдүү жана кооптуулук абалы беш классты камтыйт. Коом өнүккөн сайын калдык курамы татаалдашып, кооптуулуктун динамикасы өсүп жатса да, газ түрүндө жана өндүрүш калдыктары (саркынды суулар, таш кыркындылары, таарындылар, шиналар) өз алдынча топторго бөлүнбөгөндүгү мыйзамдын чийкилигин дагы бир жолу тастыктап турат. Ошондой эле мыйзамга радиоактивдүү, медициналык жана биологиялык калдыктардын классификациясын жана кооптуулугун кошуу зарылдыгы бар.

4. Ош шаарына таштандылардын тийгизген таасири

Шаардагы таштандылардын таасирлери — чөйрөгө жана адамдын саламаттыгына тийгизген зыяндуулугун баса белгилеген кесиптешибиздин оюна кошулабыз жана кубаттайбыз. “Биз, Ош жана Жалал-Абад облустарынын таштанды жыйноочу жерлерине барганыбызда, ал жердеги желим баштыктардын 5-7 км чакырым жерге чейин учуп, тегеректи булгаганына күбө болдук [5]. Иликтөөлөрдүн жыйынтыгында, Ош шаарына тийгизген калдыктардын таасирин үч топко бөлүп карадык.

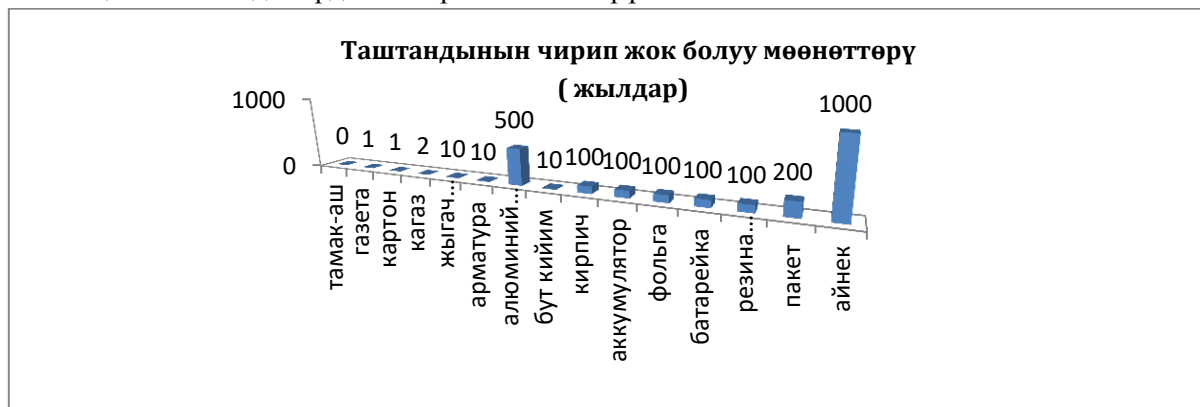
1. *Айлана-чөйрөгө таасири.* Мында, топурактын курамына жана түшүмдүүлүгүнө, пластик жана химиялык заттар; сууга, таштандыдан чыккан уулуу заттар; абага, чириген калдыктарын чыккан метан, көмүр кычкыл газы жана жаныбарлардын таштандыларды жеп ууланышы экосистеманын бузулушуна алып келет.

2. *Жашоочуларга таасири.* Инфекциялык оорулар кемирүүчүлөр (чиркей, калкан, чычкан, таракан) аркылуу жайылса, таштанды күйгөндө (түтүн, хим. заттар) териге жана дем алуу органдарга таасир берет. Ал эми, медициналык же химиялык калдыктардан аллергия же рак оорулары пайда болуп уулануу коркунучу бар.

3. *Социалдык - маданий таасири.* Жарандардын тазалык маданияты, билим көндүмдөрү төмөндөйт, коомдук жоопкерчилик жоголот жана жаштардын кайдыгерлиги пайда болот.

Жогорудагы калдыктардын таасири ушуну менен эле токтоп калбайт. Аны кайра иштетүү, жерге көмүү, сактоо ж.б.кийин дагы алардын жашоосу уланары тууралуу адам баласы өтө аз ойлонот. Негизи таштандылардын ажыроо (жок болуу) мезгили бир нече жумадан миңдеген жылдарга уланат. Андыктан, ыргыткан таштанды канча убакытта чирип кетерин таблицадан карап көрөлү.

Таблица 2. Таштандылардын ажыроо мөөнөттөрү

Булагы : [1]

Таблицадан таштандылардын адамдан көп жашай тургандыгын билдик. Мындан, ар бир жашоочунун аң-сезими өзгөрүшү зарыл! Ал үчүн, "Кайра иштет – жашоону сакта!" же "Таштандылар – экинчи мүмкүнчүлүк алууга татыктуу!"- деген ураан менен жашоого убакыт келди. Мындан сырткары, ар бир ташталган калдык зыянсыз болгонго чейин кылымдар бою актуалдуу болгон, экологиялык жана экономикалык глобалдуу көйгөйлөрдү жаратып учугу улана берет. Анткени, адамзаты жашап турган учурда калдыктардын бардык түрлөрү жашоосун уланта берет, жаңы түрлөрү чыгат жана аны менен күрөшүү дайыма тынымсыз жүрүп турат. Бул, ушундай чексиз экономикалык жана экологиялык процесс...

5. Экономикалык чыгымдар

Таштандыларды кайрадан иштетүү, импорттоо же жок кылуу, сабаттуу экономикалык жөнгө салууну талап кылат. Мындай экономикалык процесстердин жолго салынганына карабастан, күнүнө пайда болуп жаткан жашоо калдыктары биздин коомго оор жүк бойдон калууда. Калдыктарды ташууда, сорттоодо, бөлүштүрүүдө жана иштеп чыгуу этаптарында эмгек ресурстары (транспорт, электроэнергия, бензин, майлар, эмгек акы) жумуш жүктөмүнө карата чыгымдарды камтыйт. Таштандылар глобалдык мүнөзгө ээ болгон товар катары, экспорттолгон мезгилде чек арадан мыйзамдуу да, мыйзамсыз да сатылган товарга айланат. Ал эми, калдыктарды жок кылууда, чогултуу (сактоо) ыкмасы популярдуу. Албетте, республикада колдонулуп жаткан утилдештирүү ыкмаларына чоң чыгымдар сарпталганы менен алардын бири дагы адамга жана чөйрөгө коопсуз болуп саналбайт. Андыктан, өнүккөн чет өлкөлүк ыкмаларды колдонууну илимпоздор сунушташат. "Чет мамлекеттердин таштандыларды кайра иштетүү тажрыйбасы Кыргызстанда сорттоо жана кайра иштетүү ыкмаларын колдонуу менен бир катар маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берет"[6].

Жыйынтыгында, Ош шаарындагы таштандыларды жөнгө салуу менен экономикалык көйгөйлөрдү чечүүдө төмөндөгүдөй сунуштарды берүүнү туура көрдүк.

- Шаардын жашоочуларына жана конокторуна, товар сатып алууда канча тиричилик калдыктары чыга тургандыгын болжолдоону, туура сорттоону жана таштанды пункттарына туура жайгаштырууну этаптуу практикалык окутууларды уюштуруу аркылуу жеткирүү;

- Ири көлөмдүү таштандыларды мыйзамсыз чыгарып салуу, ташып кетүү кечиктирилгенде жана мүмкүн болбогон жерлерге таштандыларды калтырып кетүүдө, тиешелүү кызматтарга жашоочулардын кайрылуу мүмкүндүгүн түзүүгө электрондук тиркемелерди иштеп чыгуу жана жеткиликтүүлүктү түзүү зарыл;

- Таштанды пункттарында үй калдыктарын туура жыйноого түстүү урналарды жана тамак-аштарга бактарды жайгаштыруу. Тиешелүү органдар менен макулдашып, калдыктарды чыгарууну жадыбал менен ишке ашыруу. Бул ишмердикти видеокөзөмлөгө алуу менен абоненттик төлөмдөргө символикалуу жеңилдиктерди киргизүү, кызыктыруучу сыйлыктарды берүү жана тескерисинче бузуулар катталса айып пулдарды салуу менен экономикалык жөнгө салууну камсыздоо;

- Ош шаарында, көп кабаттуу үйлөрдү курулуп баштагандан кийин таштандынын динамикасы жогорулады. Андыктан, көп кабаттуу үйлөргө термо трубалардын жардамында топтоочу, кайра иштетүүчү жер астындагы таштанды заводдорун куруу зарыл. Алар ооруларды таратуучу паразиттердин, чачылган, жагымсыз көрүнүштүн жана жагымсыз жыттардын таралышынын алдын алат.

Колдонулган адабияттар

1. Информация о разложении отходов в естественной среде <https://pt-zapovednik.ru/obrashhenie-s-othodami/informatsiya-o-razlozhenii-othodov-v-estestvennoj-prirodnoj-srede/>.
2. КРдин мыйзамы Өндүрүш жана керектөө калдыктары жөнүндө 9- берене 2023. 15.08.№ 181. <https://cbd.minjust.gov.kg/112668/edition/1273980/kg>.
3. Ош шаардык статистика башкармалыгы 2024-ж. <https://stat.gov.kg/media/files/12db217b-0b98-4924-a7f9-b1089d19cc01.pdf>.
4. Ош шаардык кеңешинин XVII сессиясынын №122 токтому 30.03.2023.
5. “Таштандыларды жок кылуу же кайра иштетүү маселелери” (Пластик буюмдарына экинчи жашоо тартуулоо) Шерматова Ж.Т, Зулушова А.Т УДК: 371:91(075.8) ЖАМУнун жарчысы 2021-4 147-151-беттер. <https://arch.kyrlibnet.kg/uploads/JAGU.SHERMATOVA%20J.T,%20ZULUSHOVA%20A.T.pdf>.
6. “Утилизация отходов-эффективное решение проблемы мусора в стране” Турсуналиева Д.М., Донченко О.А. <https://elibrary.ru/item.asp?id=53967457>.

Xülasə

Toyçubekova G.K.

Oş şəhərinin əhalisinin məişət tullantılarının tənzimlənməsinin iqtisadi problemləri

Tullantılar bu günün ən aktual və kəskin problemlərindən biridir. İnsan fəaliyyətinin nəticəsi olan məişət və sənaye tullantılarının miqdarı ildən-ilə artır və onların ətraf mühitə mənfi təsiri güclənir. Məqalənin məqsədi tullantıların iqtisadi tənzimlənməsi problemlərini və cəmiyyətin bu məsələyə olan məsuliyyətini artırmaqdır. Müəllif Oş şəhərindəki tullantı növlərini araşdıraraq, onların təhlükə səviyyəsini, tullantı problemlərini və onların həll perspektivlərini təhlil edir. Eyni zamanda, tullantıların parçalanma müddəti, təkrar emalı və iqtisadi aspektləri haqqında məlumat təqdim edir. Məqalədə ekoloji problemlərin əhəmiyyəti vurğulanır və sakinlərə tullantıların toplanması, çeşidlənməsi, təkrar emalı və bu sahədə maarifləndirmə vasitəsilə problemin həllinin mümkün olduğu bildirilir. Müəllif ümumi məsuliyyətin artırılmasını və təkliflərin verilməsini önə çəkir.

Açar sözlər: Məişət tullantıları, zibil, tullantıların növləri, problemlər, qruplar, fəaliyyət növləri, iqtisadi xərclər

Резюме
Тойчубекова Г.К.

Экономические проблемы регулирования бытовыми отходами населения г. Ош

Отходы являются одной из самых острых и актуальных проблем современности. Бытовые и промышленные отходы, являющиеся результатом человеческой деятельности, с каждым годом увеличиваются, усиливая негативное воздействие на окружающую среду. Цель данной статьи — рассмотреть проблемы экономического регулирования отходов и повысить общественную ответственность по данному вопросу. Автор анализирует виды отходов в городе Ош, их уровень опасности, проблемы, связанные с отходами, и возможные пути их решения. Также предоставляется информация о сроках разложения отходов, переработке и экономических аспектах. В статье подчеркивается важность экологических проблем и призывается к решению проблемы через сбор, сортировку, переработку отходов и просвещение населения. Автор акцентирует внимание на необходимости повышения общей ответственности и предлагает рекомендации.

Ключевые слова: Бытовые отходы, мусор, виды отходов, проблема, группы, виды деятельности, экономические затраты

**РОЛЬ И МЕСТО КИБЕРСТРАХОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ**

Шайбакова Эмма Рифовна

Уфимский государственный нефтяной технический университет, Уфа, РФ
emma-sh@yandex.ru

Давыдов Денис Владимирович

Уфимский государственный нефтяной технический университет, Уфа, РФ

Резюме: *Цель данной статьи — рассмотреть роль и место киберстрахования в системе экономической безопасности, проанализировать его значение для бизнеса и общества, а также выделить основные вызовы и перспективы развития этого направления. Раскрыта роль киберстрахования в развитии и укреплении механизмов экономической безопасности. В работе будут рассмотрены понятие и сущность киберстрахования, его функции в обеспечении экономической безопасности, а также ключевые проблемы и тенденции развития рынка.*

Ключевые слова: *экономическая безопасность, киберстрахование, киберугрозы, цифровая трансформация, цифровая экономика*

Современный мир переживает эпоху глобальной цифровой трансформации, которая кардинально меняет все аспекты человеческой жизни от повседневных бытовых процессов до глобальных экономических систем [3, с. 117]. Цифровые технологии, такие как искусственный интеллект, интернет вещей (IoT), блокчейн и облачные вычисления, стали неотъемлемой частью бизнеса, государственного управления и социальной сферы. Однако вместе с преимуществами цифровизации возникают и новые проблемы, связанные с кибербезопасностью. Киберугрозы, такие как хакерские атаки, утечки данных, вирусы-шифровальщики и фишинг, становятся все более изощренными и масштабными, что делает их одной из главных угроз для экономической стабильности и безопасности [1, с. 48].

Экономическая безопасность подразумевает защищенность экономики от внутренних и внешних угроз, которое позволяет обеспечивать устойчивое развитие, защиту национальных интересов и благосостояние общества. В условиях цифровой экономики кибербезопасность

становится неотъемлемой частью экономической безопасности, поскольку кибератаки могут нанести значительный ущерб не только отдельным компаниям, но и целым отраслям, а также государственным институтам. Ущерб от киберинцидентов может выражаться в финансовых потерях, утрате конфиденциальной информации, нарушении работы критически важных инфраструктур и подрыве доверия к бизнесу и государству.

В связи с этим возникает необходимость в разработке и внедрении эффективных механизмов защиты от киберугроз. Одним из таких механизмов является киберстрахование — специализированный вид страхования, направленный на минимизацию финансовых потерь, связанных с кибератаками и другими цифровыми рисками. Киберстрахование не только помогает компаниям восстановиться после инцидентов, но и способствует повышению общего уровня кибербезопасности, стимулируя внедрение современных технологий защиты данных и соблюдение стандартов информационной безопасности.

Актуальность темы киберстрахования обусловлена несколькими факторами:

1. Рост числа кибератак. Согласно статистическим данным [7, с.2], количество киберинцидентов увеличивается с каждым годом, а их сложность и масштабы становятся все более значительными. Это делает киберстрахование необходимым инструментом для минимизации рисков.
2. Ужесточение регуляторных требований. Во многих странах вводятся строгие законы о защите персональных данных (152-ФЗ «О персональных данных», GDPR), что увеличивает ответственность компаний за утечку информации и требует наличия финансовых гарантий на случай инцидентов.
3. Цифровая трансформация бизнеса. Все больше компаний переходят на цифровые платформы, что увеличивает их уязвимость перед киберугрозами. Киберстрахование становится важным элементом стратегии управления рисками.
4. Экономические последствия киберинцидентов. Ущерб от кибератак может достигать миллиард рублей, что делает киберстрахование необходимым для обеспечения финансовой устойчивости бизнеса.

Киберстрахование — не просто финансовый инструмент, а важный элемент комплексной системы защиты от киберугроз, который способствует устойчивости бизнеса и экономики в целом [4, с.2]. В условиях цифровой трансформации его роль будет только возрастать, что делает изучение данной темы особенно актуальным и значимым.

Киберстрахование — это специализированный вид страхования, направленный на защиту организаций и физических лиц от финансовых потерь, связанных с киберрисками [6, с. 25]. Оно охватывает широкий спектр угроз, включая хакерские атаки, утечки конфиденциальной информации, сбои в работе IT-систем, вирусы-шифровальщики, фишинг и другие формы киберпреступлений.

Основные объекты страхования в киберстраховании:

- Данные и информационные системы компании.
- Финансовые активы, находящиеся под угрозой хищения.
- Репутация компании, которая может пострадать в результате утечки данных.
- Обязательства перед третьими лицами (клиентами, партнерами, регуляторами).
- Киберстрахование покрывает следующие виды расходов:
- Восстановление данных и IT-систем после атаки.
- Компенсация ущерба третьим лицам (например, клиентам, чьи данные были украдены).
- Юридические издержки, связанные с расследованием инцидента и судебными разбирательствами.
- Затраты на PR-кампании для восстановления репутации компании.

Экономическая безопасность предполагает защиту экономики от угроз, которые могут нарушить ее стабильность и развитие [2, с.15]. В условиях цифровой трансформации киберугрозы

становятся одним из ключевых факторов риска [5, с. 69]. Киберстрахование играет важную роль в системе экономической безопасности, выполняя следующие функции:

Минимизация финансовых потерь. Кибератаки могут привести к значительным финансовым потерям, включая:

- Утрату данных и необходимость их восстановления.
- Простои в работе компании, что особенно критично для предприятий, зависящих от ИТ-инфраструктуры.
- Штрафы и санкции за нарушение законодательства о защите персональных данных.
- Потерю репутации и клиентов.

Киберстрахование позволяет компенсировать эти расходы, что особенно важно для малого и среднего бизнеса, который может не иметь достаточных ресурсов для самостоятельного восстановления.

Страховые компании, как правило, требуют от клиентов соблюдения определенных стандартов кибербезопасности перед заключением договора. Это стимулирует компании внедрять современные технологии защиты данных, проводить регулярные аудиты и обучать сотрудников. Таким образом, киберстрахование способствует повышению общего уровня кибербезопасности в экономике.

Киберугрозы постоянно эволюционируют, и ни одна организация не может быть полностью защищена от них. Киберстрахование предоставляет бизнесу уверенность в том, что даже в случае атаки он сможет продолжить свою деятельность, минимизировав ущерб. Это особенно важно в условиях высокой конкуренции и необходимости поддерживать доверие клиентов.

В случае утечки данных клиентов или партнеров компания может столкнуться с исками и требованиями компенсации. Киберстрахование покрывает такие расходы, защищая не только саму компанию, но и ее контрагентов. Это способствует стабильности экономических отношений и укреплению доверия между участниками рынка.

Киберстрахование является важным элементом системы экономической безопасности, которая включает в себя меры по защите финансовых, информационных и материальных ресурсов. Оно дополняет технические и организационные меры кибербезопасности, предоставляя финансовую подушку безопасности на случай, если другие меры окажутся недостаточными.

В условиях глобальной цифровизации и увеличения числа кибератак киберстрахование становится не просто дополнительной опцией, а необходимостью для компаний, которые хотят обеспечить свою устойчивость в долгосрочной перспективе. Оно помогает снизить риски, связанные с цифровой трансформацией, и способствует укреплению доверия между бизнесом, клиентами и партнерами.

Несмотря на растущую популярность, рынок киберстрахования сталкивается с рядом проблем:

Многие компании, особенно малый и средний бизнес, недооценивают риски, связанные с киберугрозами. Это приводит к низкому спросу на киберстрахование и недостаточной защищенности экономики.

Киберриски трудно оценить из-за их динамичности и разнообразия. Это создает сложности для страховых компаний при расчете тарифов и определении условий страхования.

На сегодняшний день отсутствуют единые стандарты в области киберстрахования, что затрудняет развитие рынка и создает неопределенность для клиентов.

С одной стороны, развитие технологий, таких как искусственный интеллект и big data, позволяет страховым компаниям более точно оценивать риски. С другой стороны, эти же технологии используются киберпреступниками для совершения атак, что увеличивает сложность защиты.

Несмотря на проблемы, рынок киберстрахования имеет значительный потенциал для роста. Основные перспективы развития включают:

- ✓ Повышение осведомленности бизнеса о киберрисках.
- ✓ Разработку единых стандартов и регуляторных требований.
- ✓ Внедрение новых технологий для оценки рисков и управления ими.
- ✓ Расширение продуктовой линейки страховых компаний для удовлетворения потребностей различных сегментов рынка.

В будущем киберстрахование, вероятно, станет обязательным элементом стратегии управления рисками для большинства компаний. Его роль в обеспечении экономической безопасности будет только возрастать, особенно в условиях увеличения числа кибератак и ужесточения регуляторных требований.

Киберстрахование играет ключевую роль в системе экономической безопасности, предоставляя финансовую защиту от киберрисков и способствуя устойчивости бизнеса. Оно не только помогает минимизировать ущерб от киберинцидентов, но и стимулирует компании внедрять современные меры защиты данных. В условиях нарастающей цифровизации экономики киберстрахование становится необходимым инструментом для обеспечения стабильности и доверия в бизнес-среде.

Развитие киберстрахования требует совместных усилий со стороны государства, бизнеса и страховых компаний. Только в этом случае можно создать эффективную систему защиты от киберугроз, которая будет способствовать устойчивому развитию экономики в цифровую эпоху.

Литературы

1. Андреева, И.В. Киберстрахование как инструмент управления рисками в цифровой экономике // Экономика и управление. – 2021. № 5. С. 45-52.
2. Иванов, А.А. Экономическая безопасность в условиях цифровой трансформации // Вопросы кибербезопасности. – 2020. № 3. С. 12-18.
3. Кузнецов, П.А. Кибербезопасность и экономическая безопасность: взаимосвязь и перспективы. – СПб.: Питер, 2019. – 256 с.
4. Киберстрахование для защиты от кибератак и утечек данных: что это и как защитить цифровые активы бизнеса // <https://www.ingos.ru/company/blog/2024/kiberstrahovanie-ot-kiberatak-i-utechek-dannyh>.
5. Петров, С.Н. Киберриски и их влияние на экономическую стабильность // Финансы и кредит. – 2022. № 8. С. 67-74.
6. Смирнов, В.В. Роль киберстрахования в обеспечении устойчивости бизнеса // Страховое дело. – 2021. № 4. С. 22-29.
7. Статистика киберугроз от "Лаборатории Касперского" // <https://statistics.securelist.com/ru/country/russian-federation/ransomware/month>.
8. Отчет IBM Cost of a Data Breach 2024 // <https://www.ibm.com/reports/data-breach?amp%3Bbitterm=32283951138&campaign=kylie&itcat=blog&logout=true&medium=blog&term=212483913&ysclid=m728588xbl894862715>
9. Böhme, R., & Schwartz, G. Modeling Cyber-Insurance: Towards a Unifying Framework // Journal of Cybersecurity. – 2020. – Vol. 6. – P. 1-15.

Xülasə

Şaybakova E.R., Davidov D.V.

İqtisadi təhlükəsizlik sistemində kiberşığortanın yeri və rolu

Bu məqalənin məqsədi iqtisadi təhlükəsizlik sistemində kiberşığortanın rolunu və yerini araşdırmaq, onun biznes və cəmiyyət üçün əhəmiyyətini təhlil etmək, bu sahənin əsas problemlərini və inkişaf perspektivlərini təhlil etməkdir. İqtisadi təhlükəsizlik mexanizmlərinin inkişafı və gücləndirilməsində kiberşığortanın rolu açıqlanıb. Məqalədə kiberşığortanın konsepsiyası və mahiyyəti, onun iqtisadi

təhlükəsizliyinin təmin edilməsində funksiyaları, habelə bazarın inkişafındakı əsas məsələlər və tendensiyalar araşdırılmış və ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Açar sözlər: iqtisadi təhlükəsizlik, kibersığorta, kiber təhdidlər, rəqəmsal transformasiya, rəqəmsal iqtisadiyyat

Summary

Shaybakova E.R. Davydov D.V.

The Role and Place of Cyberinsurance in the Economic Security System

The purpose of this article is to examine the role and place of cyber insurance in the system of economic security, analyze its significance for business and society, and highlight the main challenges and prospects for the development of this field. The role of cyber insurance in developing and strengthening economic security mechanisms has been explained. The paper will explore the concept and essence of cyber insurance, its functions in ensuring economic security, as well as key issues and trends in the market's development.

Key words: economic security, cyberinsurance, cyber threats, digital transformation, digital economy

ЗЕЛЕНЫЙ ТУРИЗМ: КЛИМАТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ, УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Юсупов Гахраман

Карабахский Университет, Ханкенди, Азербайджан

gahraman.yusupov@karabakh.edu.az

Мамедов Джейхун

Карабахский Университет, Ханкенди, Азербайджан

jeyhun.mammadov@karabakh.edu.az

Резюме: В статье отражается действие мировой общественности, в частности Всемирной Туристской Организации при ООН (UNWTO) по развитию устойчивого туризма. Влияние COVID-19 на туристскую деятельность. Значение COP-29 в защите окружающей среды и борьбе с климатическими изменениями. Заинтересованность сельских жителей и местных властей в привлечении туристов и сохранении природных, антропогенных, этнографических ресурсов, диверсификации предлагаемых услуг. Влияние зеленого туризма на устойчивую экономику. Осуществление программ по развитию предпринимательства, в том числе сельского туризма со стороны Министерства сельского хозяйства и Министерства труда и социальной защиты населения Азербайджана.

Ключевые слова: климатические изменения, сельский зеленый туризм, устойчивое развитие, социальное развитие

Введение

Устойчивое развитие страны – это непрерывный рост экономических показателей. Вместе с тем, развитие тяжелой промышленности, увеличение добычи угля и в последствии увеличение использования его в качестве топлива губительно влияет на окружающую среду. Увеличение объемов парниковых выбросов в атмосферу приводит к климатическим изменениям. Развитие экономики, приводит к развитию благосостояния населения. Развитие благосостояния приводит к массовым путешествиям и уже не в мегаполисы, а на природу. Леса, берега водных ресурсов, горные ландшафты становятся объектами отдыха и развлечений. Мест, куда «не вступала нога человека»

становиться меньше. Масштабы климатических изменений и с целью их предотвращения ежегодно проводятся Конференции ООН по вопросам изменения климата.

UNWTO и климатические изменения

Пандемия COVID-19 привела к осмыслению катастрофического состояния окружающей среды. Критические ситуации приводят к увеличению внимания проблемам экосистемы.

Очередная конференция COP-29 была проведена в Баку, где было принято решение об увеличении мобилизации развитыми странами не менее 300 млрд долларов ежегодно до 2035 года для развивающихся стран. Итоги COP-29 служат напоминанием о важности солидарности и коллективных усилий ради создания устойчивого и безопасного будущего для планеты. На COP-29 также был принят стратегический документ, Бакинская декларация — определяющая ключевые направления международного сотрудничества в области борьбы с изменением климата.

Организация тюркских государств подписала совместный план действий в области окружающей среды и устойчивого развития. Также была принята декларация прикаспийских государств, направленная на предотвращение экологических угроз, связанных с изменением уровня Каспийского моря. Эти инициативы подчеркнули значимость регионального сотрудничества. Как видно, страны, не входящие в Европейский Союз, не остались в стороне от климатических проблем. Принята декларация о климатических действиях в туризме, которая интегрирует отрасль в климатическую политику. К инициативе присоединились более 50 стран.

Впервые в истории Конференции ООН по изменению климата в рамках прошедшего саммита COP-29 был проведен День туризма, первое министерское совещание было посвящено выработке политики в области туризма для поддержки национальных климатических целей, сообщает ООН туризм. На конференции в Баку лидеры государственного и частного секторов признали значительное влияние изменения климата на сектор туризма и его вклад в выбросы парниковых газов. В то же время они подчеркнули потенциал туризма для активного содействия стратегиям адаптации и восстановления климата.

Со стороны UNWTO принята «Декларация Глазго: обязательство по проведению десятилетия борьбы с изменением климата в туризме». Данная Декларация определяет четкое и последовательное общесекторальное послание и подход к климатическим мерам в предстоящем десятилетии. Более 900 организаций подписали Декларацию Глазго о мерах по борьбе с изменением климата в туризме с целью ускорения мер по борьбе с изменением климата [8, UNWTO, 2025].

Со стороны UNWTO осуществляется программа «измерение устойчивости развития туризма» (Measuring The Sustainability of Tourism) и предлагаются итоги проделанной работы в странах разных континентов [9, UNWTO, 2022].

Всемирной туристской организацией (UNWTO) при поддержке Государственного секретариата по экономическим вопросам Швейцарии (SECO) была разработана Платформа T4SDG (Tourism for SDGs). В 2015 году правительства стран мира согласовали общую Повестку дня на период до 2030 года. 17 целей в области устойчивого развития (ЦУР) направлены на ликвидацию нищеты, спасение нашей планеты и создание процветающего мира для всех к 2030 году [10, UNWTO].

Туризм и зеленая экономика

После пандемии Covid-19, возобновились авиа и железнодорожные пассажирские перевозки, открыты сухопутные границы в большинстве странах, в 2024-ом году число международных туристов вплотную приблизилось к цифрам 2019-го года. В такой ситуации зеленый туризм может быть отодвинут от внимания специалистов. Влияние туристской деятельности составляет 8,8%-ов от общего процесса. Это требует активной политики в сфере туризма и мер по восстановлению, чтобы стимулировать переход к бизнес-моделям и цепочкам создания стоимости в сфере зеленого туризма и улучшить экологические результаты для дестинаций, обеспечивая выгоды для местной экономики и сообществ [7, Saleh Mohammad Faisal, 2024].

Одной из важнейших проблем управления регионом является обеспечение его устойчивого социально-экономического развития. И в этом не малую роль может сыграть активная туристская деятельность. В связи с растущим политическим давлением, направленным на улучшение экологических показателей путем внедрения практических и эффективных стратегий управления окружающей средой, идея зеленого туризма будет очень привлекательной для туристических агентств и операторов [7, Saleh Mohammad Faisal, 2024].

Продвижение международных экологических наград может иметь решающее значение для туристического бизнеса при продвижении своих предложений на рынке. Пример «Голубой флаг» выдаваемые пляжам за чистоту, безопасность. Эксперты независимой европейской организации *Foundation for Environmental Education* (FEE) со штаб-квартирой в Дании тестируют приморские зоны по всему миру по 30 критериям. Владелец экологического сертификата и почетного знака - Голубого флага каждый год должен подтвердить данный статус. Владельцы данного знака получают преимущество в количестве отдыхающих.

В 2024 году в Копенгагене осуществили инновационную пилотную программу *CopenPay*, целью которой является превратить туристические визиты в акты устойчивого развития. С помощью этой пилотной программы датская столица не только стремится снизить воздействие туристов на окружающую среду, но и способствовать развитию культуры устойчивого развития, которая меняет впечатления посетителей. В определенный промежуток дней туристы, которые выбирают экологически чистые виды деятельности, это пользование велосипедами, общественным транспортом или участие в уборке каналов и парков, они смогут обменять свои акции на вознаграждения, такие как бесплатное питание, экскурсии по музеям или аренду каяков [2, Альберто Норьега, 2024].

Зеленый туризм как основной элемент устойчивого развития региона

Понятие «устойчивое развитие» содержательно связывается с категорией «устойчивый экономический рост». Такой подход предполагает рассмотрение устойчивого развития страны на макро- и мезоуровне во взаимодействии с комплексом факторов как естественного (природно-экологического), так и политического, экономического и общественного характера [6, Миронова О. и др., 2016],

В каждой стране есть аграрные регионы, которые по экономическим параметрам отстают от других регионов. В таком аспекте есть необходимость в диверсификации экономики данного региона. Здесь предполагается использовать также и туристско-рекреационный потенциал региона. Здесь необходимо будет развивать сельский туризм или зеленый туризм. Оба вида туризма мало отличаются, так как в обеих случаях туристы отдыхают в сельской местности на природе. Сельский (сельский зеленый, зеленый) туризм – это есть предоставление туристских услуг в сельской местности, ориентированных на использование местных природных-рекреационных, историко-культурных, социальных, бытовых, этнографических и других традиционных ресурсов. Развитие туризма может быть реализовано при приоритетном использовании природно-климатических ресурсов региона, а также с учетом того, что существующие антропогенные объекты являются привлекательными и полезными для туристов [3, Əlirzayev Ə. et al. 2019]. Сельские жители предоставляют услуги гостеприимства в своих домах и при этом туристы имеют возможности добровольно (по своему желанию) участвовать в различных видах сельской жизни.

Хотя технический прогресс в определенной степени снизил ресурсозависимость экономической деятельности, это не означает, что достигнута полная экологическая устойчивость. Причина этого в том, что технический прогресс позволяет сократить отходы, создаваемые человеком, только при высоком значении энтропии, а созданный капитал не может заменить природный капитал [4, Qasimli V. et al. 2022].

Основной задачей зеленого туризма является обеспечение сохранности и неприкосновенности максимального количества природных ресурсов и культурных ценностей, абсолютно уместно

отождествлять зеленый туризм с устойчивым развитием [5, Lagodiienko V., 2022]. Просто пребывание на природе или в сельской местности не делает туризм устойчивым. Устойчивость возникает благодаря активным действиям сельских жителей, предоставляющих услуги туристам и одновременно улучшающих окружающую среду. Привлечение туристов к добровольным акциям по очистке территории, посадке деревьев, прокладке водоснабжения и другим подобным инициативам является важным элементом устойчивого туризма.

Система отдыха в региональном туризме также охватывает межсекторальное воздействие. Главным положительным моментом рекреационного использования территории является создание благоприятного экологического баланса. Отсутствие в южном регионе Азербайджана предприятий тяжелой промышленности создает самые благоприятные возможности для развития спортивного, экологического и лечебно-оздоровительного туризма. Регион известен своими лечебно-оздоровительными учреждениями, и в этой сфере есть все возможности для дальнейшего развития. Сельский туризм в данном регионе развивается [3, Əlirzayev Ə. et al. 2019].

Сельский зеленый туризм влияет на жизнедеятельность и привлекательность следующим образом:

- ✓ для сельского жителя - это дополнительный финансовый источник; повышение социального статуса; увеличение занятости

- ✓ для туриста – это чистый воздух, общение с природой, социальное развитие, не-отельное питание, адреналин, местные традиции, сельская-провинциальная жизнь

Сельский житель, занимающийся туристской деятельностью, заинтересован в устойчивой зеленой экономике. Для обеспечения непрерывного туристского потока на территорию местные жители заинтересованы в чистоте и безопасности местности, сохранности зеленой среды и разнообразии предлагаемых услуг. Туристам может быть предложено участие в местных кулинарных акциях или традиционных праздниках, спортивных мероприятиях на сельских повозках (1, Ahıpaşaoğlu S. et al, 2006). Отказ от автопоездки и использование альтернативного транспорта на данной территории позволит уменьшить выброс углекислых газов. В сохранности зеленой среды и безопасности жизни также заинтересованы местные муниципалитеты. Именно местное руководство организует местную общину на проведение общественных работ по сохранению окружающей среды, улучшению инфраструктуры, что является вкладом в благополучие будущих поколений.

Устойчивый туризм - это расширение кругозора сельских жителей, повышение качества жизни, сохранения самобытности и традиций. Устойчивый туризм является основным элементом устойчивого развития экономики региона. Рост туристического потока стимулирует развитие дорожной сети, связи, водоснабжения, энергоснабжения и других инфраструктурных объектов в регионе.

Выводы

Климатические изменения являются основной проблемой мировой экономики. И предотвращение, уменьшение вредных выбросов в атмосферу становится главной обсуждаемой задачей мировой общественности. Туристская деятельность, туристская индустрия не остается в стороне. UNWTO продвигает программы по уменьшению отрицательного влияния на природу. Устойчивое развитие региона зависит также от туристской деятельности. В этом большую роль играет сельский зеленый туризм. Зеленый туризм становится популярным в условиях быстро меняющихся экологических факторов. Устойчивая зеленая экономика – это безопасность, сохранение неприкосновенности максимального количества природных ресурсов и культурных ценностей, заинтересованность туристов в устойчивом зеленом туризме.

Международный опыт развития сельского зеленого туризма внедряется в регионах Азербайджана. Министерство сельского хозяйства и Министерство труда и социальной защиты населения осуществляют программы по вовлечению сельских жителей в сферу предпринимательства. Министерство сельского хозяйства Азербайджана особо концентрирует внимание на развитие сети

сельских гостевых домов. С этой целью проводятся тренинги по обучению сельских жителей туристским услугам, ведется обустройство жилых помещений, выделяемых для размещения туристов и санитарных узлов в сельских гостевых домах, сельским жителям передаются бытовые приборы для использования туристами, осуществляется программа «Из города в село» с целью развития сельского зеленого туризма.

Туристские агентства все чаще организуют туры в лесные территории, горные села. Посещение туристами горных, отдаленных от основных магистралей сёл, оживляет жизнедеятельность местного населения, влияет на восстановление и сохранение этно-культурных традиций.

Литературы

1. Ahipaşaoğlu S., Çeltekin E., İ.Arikan, (2006), Sürdürülebilir Kırsal Turizm, Ankara, Kitabevi, -173 s.
2. Альберто Норьега, (2024), Награды за экологичность: как копенгагенская программа CopenPay поощряет ответственную туристическую практику. <https://www.drivingeco.com/ru/recompensas-ser-sostenible-como-copenpay-copenhague-fomenta-practicas-turismo-responsable/>.
3. Əlirzayev Ə., Yusupov Q., (2019), Sərhədyanı regionun sosial-iqtisadi inkişafında turizmin rolu, UNEC Elmi Xəbərləri, İl 7, Cild 7, aprel- iyun, 2019, səh. 5 – 17.
4. Qasımlı, V. Ə., Hüseyn R. Z., Hüseynov R. F., Həsənov R. B., Cəfərov C. R., Bayramova, A. B., (2022), “Yaşıl iqtisadiyyat” Bakı, “Azprint” nəşriyyatı, 280 səh, s.44.
5. Lagodienko, V., Sarkisian H., Dobrianska N., Krupitsa I., Baira O., Shepeleva O., (2022), Green Tourism as a Component of Sustainable Development of the Region, , Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development eISSN 2345-0355. Vol. 44. No. 3: 254-262 Article DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2022.26>).
6. Миронова, О.А., Соколова Е.М., (2016), Вестник Ростовского государственного экономического университета. №4(56). С.61-67., Роль зеленого туризма в обеспечении устойчивого развития региона (на примере Ростовской области).
7. Saleh Mohammad Faisal, (2024), Green Tourism Promotes Sustainable Development and Combates Climate Change, Université Paris 8 Vincennes- Saint-Denis, France; Article in Clinical Medicine and Health Research Journal.
8. UNWTO, (2025), The Glasgow declaration on climate action in tourism, <https://www.unwto.org/>.
9. UNWTO, (2022), Measuring the Sustainability of Tourism – Learning from Pilots https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2023-01/MST_pilots_learning.pdf.
10. UNWTO, (2015), <https://tourism4sdgs.org/the-platform/>.

Xülasə

Yusupov Q., Məmmədov C.

Yaşıl Turizm: iqlim dəyişikliyi, kənd ərazilərinin davamlı inkişafı

Məqalə, dayanıqlı turizmin inkişafına dair dünya ictimaiyyətinin, xüsusilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ümumdünya Turizm Təşkilatının (UNWTO) fəaliyyətini müzakirə edir. COVID-19 pandemiyasının turizm sektoruna təsiri və bu dövrün yaratdığı yeni çağırışlar ətrafında fikir yürüdüldür. COP-29-un ətraf mühitin qorunması və iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədəki əhəmiyyəti vurğulanır. Kənd əhalisi və yerli hakimiyyət orqanlarının turizm sektoruna cəlb olunması, təbii və antropogen ehtiyatların qorunması, eləcə də təklif olunan xidmətlərin müxtəlifləşdirilməsi məsələləri önə çıxır. Yaşıl turizmin davamlı iqtisadiyyata təsiri və bu sahədəki inkişafın iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə integrasiyası müzakirə edilir. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və Azərbaycan Respublikası Əmək və

Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən kənd turizmi və sahibkarlığın inkişafını dəstəkləyən proqramların həyata keçirilməsi nəzərdən keçirilir.

***Açar sözlər:** İqlim dəyişikliyi, kənd yaşıl turizmi, davamlı inkişaf, sosial-iqtisadi inkişaf*

Summary

Yusupov G., Mammadov J.

Green Tourism: Climate Change, Sustainable Rural Development

This article explores global efforts, particularly those led by the UN World Tourism Organization (UNWTO), to advance sustainable tourism. It examines the profound impact of COVID-19 on the tourism industry and highlights the crucial role of COP-29 in driving environmental protection and combating climate change. The article also delves into the increasing interest of rural communities and local authorities in attracting tourists while safeguarding natural, cultural, and ethnographic resources. Furthermore, it discusses the diversification of services to boost rural tourism and contribute to broader economic sustainability through green tourism. Finally, the article reviews initiatives by Azerbaijan's Ministry of Agriculture and the Ministry of Labor and Social Protection of the Population, aimed at fostering entrepreneurship and promoting rural tourism development in the country.

Key words: climate change, rural green tourism, sustainable development, social development

MÜNDƏRİCAT

PLENAR İCLAS

1. *Recep Bentli*. Türk devletlərinin Orta Asyadakı iqtisadi fəallığı
(*Malatya Turgut Özal Üniversitesi*) 5
2. *Hümbətəliyeva S.Ə.* Türkdillli dövlətlər arasında yaşıl enerji və davamlı inkişaf sahəsində
əməkdaşlıq perspektivləri (*SDU*) 8

I BÖLMƏ: ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİ VƏ LOGİSTİK DƏHLİZLƏR VASİTƏSİLƏ TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN ƏMƏKDAŞLIĞI

3. *Aslanov H.H.* Müasir dünya iqtisadiyyatının konsepsiyası və qlobal problemləri (*BDU*) 14
4. *Babaşova Ə.A.* Mərkəzi Aran iqtisadi rayonunda şəhər məskunlaş-masının inkişafında
məhsuldar qüvvələrin rolu (*SDU*).....17
5. *Cəfərov A.Ə.* İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi potensialının reallaşmasında regional
əməkdaşlığın əhəmiyyəti (*AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu*) 21
6. *Cəfərova V.P.* Qloballaşma şəraitində regional iqtisadi sistemlərin rəqabət qabiliyyətinin
artırılmasında klasterlərin rolu (*SDU*) 24
7. *Əhmədov M.Ə.* Zəngəzur dəhlizi türkdillli dövlətlərin iqtisadi əməkdaş-lığının əsas amilinə
çevrilə bilər (*SDU*).....27
8. *Əlizadə Ş.İ., Beybudova G.R.* Regional iqtisadi sistemin inkişafının idarə edilməsi (*AzMIU*) 30
9. *Əliyev Ş.T.* Transxəzər və Zəngəzur nəqliyyat-logistik dəhlizlərinin türk dövlətlərinin
inteqrasiyasında strateji rolu (*SDU*) 32
10. *Əliyeva A.H., Aydarov T.A.* Azərbaycan - Qazaxıstan dövlətləri arasında ticarət əlaqələrinin
genişləndirilməsi (*SDU, M.Auezov adına Cənubi Qazaxıstan Universiteti*) 38
11. *Həsənova T.B., Mahmudova G.İ.* İnnovasiya siyasətinin reallaşdırılmasında innovasiya
fəallığının rolu (*AzMIU*).....42
12. *Hətəmlı İ.İ., Quliyev T.C.* Qarabağ nəqliyyat infrastrukturunun bərpaı və inkişafı
proqramı (*AzMIU*) 45
13. *Hüseynova M.S.* Azərbaycanın türkdillli dövlətlərlə əməkdaşlığında nəqliyyat-logistik
dəhlizlərin rolu (*SDU*) 48
14. *Hüseynzadə G.Q.* Dayanıqlı inkişaf kontekstində sənaye müəssisələrinin fəallığına dair
beynəlxalq təcrübə (*SDU*) 52
15. *İbadov Ç.Ş.* Azərbaycanda “kommunal xidmətlərin vahid informasiya sistemi”nin yaradılmasını
səciyyələndirən əsas tezislər (“*Azərişiq*” *Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin Tədris*
və *İnnovasiyalar Mərkəzi*) 57
16. *İbrahimli M.B.* Sumqayıt şəhərində sosial rifahın yüksəldilməsi siyasəti
(2003-2004-cü illər) (*SDU*) 64
17. *Qasımov S.H.* Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində iştirakının üstünlükləri
(*SDU nəzdində SDTK*) 67
18. *Quliyeva C.E.* Nəqliyyat-logistika sisteminin təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi
problemləri (*AKU*) 72
19. *Qurbanov T.M.* Türkdillli dövlətlər arasında logistik imkanlardan istifadə
(*AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu*) 76
20. *Məhərrəmov S.Q.* Türkdillli dövlətlərarası ticarət münasibətləri və onların iqtisadi əhəmiyyəti (*SDU*) ..80
21. *Məmmədov M.İ.* Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında bərpa olunan enerji
investisiyalarının stimullaşdırılması istiqamətləri (*UNEC*) 82
22. *Məmmədov M.R.* Azərbaycanın aqrar sektorunda yaşıl iqtisadiyyat və xarici iqtisadi əlaqələrin
strateji inteqrasiyası: Türkdillli Dövlətlərlə əməkdaşlıq imkanları (*BDU*) 86
23. *Məmmədov S.M., Bağirov D.A., Həsənov Əbdül-Səməd.H.* İstehlaka əsaslanan iqtisadiyyatlardan
innovasiya mərkəzlərinə: türk ölkələri üçün yaradıcı alyans çərçivəsi (*UNEC, BMU, AR ETN*
İqtisadiyyat İnstitutu) 89
24. *Məmmədov T.V.* Naxçıvan regionunda dayanıqlı turizmin inkişafı-nın təmin olunması (*AR ETN*
İqtisadiyyat İnstitutu) 93

25. Məmmədova S.R., Məmmədova Ş.R. Qlobal enerji bazarında türk dünyasının yeri (SDU)	97
26. Mikayılova S.M. Enerji təhlükəsizliyinin təminində alternativ enerji mənbələrinin rolu (AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu)	102
27. Mirzəbəyova J.S. Regionda enerji təhlükəsizliyinin təmin olunma-sında Azərbaycanın rolunun qiymətləndirilməsi (AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu)	105
28. Mirzəyeva K.K. Zəngəzur dəhlizi: yeni imkanlar və enerji təhlükəsizliyi baxımından perspektivlər (SDU)	108
29. Osmanov İ.O., Osmanova N.İ. Azərbaycanda alternativ enerji mənbələrindən istifadə ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təminatçısı kimi (SDU)	111
30. Rüstəмова G.R., Rüstəmov A.R. Türkdilli dövlətlərdə turizmin inkişaf potensialı (SDU, BMU)	115
31. Süleymanlı D.Q. Xəzər dənizinin Azərbaycan akvatoriyasında və sahillərində alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin potensial imkanları (SDU)	118
32. Tanrıverdi P.Ə. Türk dövlətlər birliyinə üzv dövlətlərin nəqliyyat və logistika infrastrukturunun modernləşdirilməsi və tranzit potensiyasının reallaşdırılması (AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu)	124
33. Abbasov N.R. Renewable energy advancement in Azerbaijan and Europe: challenges and opportunities (AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu)	128
34. İsmayilli A.R. Geopolitical and economic aspects of the Middle Corridor in advancing integration among Turkic States (AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu)	133
35. Агаєрова А.А. Азербайджан как страна, принимающая денежные переводы: особенности и перспективы (AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu)	137
36. Рзаева Н.З. Экологический вектор сотрудничества тюрко-язычных государств в сфере энергетической безопасности (BSU)	139

II BÖLMƏ: TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN DAYANIQLI İNKİŞAF STRATEGİYALARI

37. Abdullayev L.İ. Azərbaycanda təbii sərvətlərdən istifadənin əhəmiyyəti və uçotu (SDU)	143
38. Abdullayeva Z.H., Verdiyeva Q.M. Özbəkistanın təbii sərvətlərindən istifadənin dayanıqlı inkişaf strategiyaları (SDU)	146
39. Aslanov H.H., Aslanova N.H. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin ölkənin iqtisadi suverenliyinin təmin olunmasında rolu (BDU)	149
40. Babayev M.R., Məhərrəмова X.C. Enerji resurslarından səmərəli istifadə: dayanıqlı inkişaf konsepsiyasında (BDU, UNEC)	154
41. Əbdürəhmanov N.Z. Azərbaycanda alternativ enerji infrastrukturunun genişləndirilməsi perspektivləri (AKU)	159
42. Əhmədova Ə.Ə., Əliyev A.M. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafını xarakterizə edən göstəricilərin modelləşdirilməsi (ADNSU)	162
43. Əliyeva S.Y. Orqanik kənd təsərrüfatı yaşıl iqtisadiyyatın inkişafının hərəkətverici qüvvəsi kimi (SDU)	165
44. Əzizova K.V. Əqli mülkiyyət hüquqlarının kənd təsərrüfatı innovasiyalarına təsiri (SDU)	169
45. Əzizova Ş.Y. Azərbaycanın post-konflikt ərazilərinin təbii sərvətlərinin turizmdə dayanıqlı istifadəsi: türkdilli dövlətlərin idarəetmə təcrübəsi kontekstində (AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu)	173
46. Hübətəliyeva S.Ə., Mehrablı Ə.Y. Turizmin inkişafının yerli əhaliyə sosial iqtisadi təsirlərinin təhlili (SDU)	177
47. Qasımov Z.M. Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı və yaşıl enerji mənbələrindən istifadənin qiymətləndirilməsi (SDU)	179
48. Qəmbərova X.N., Səlimova İ.S. Maliyyə planlaşdırması təşkilatın dayanıqlı inkişafının əsası kimi (SDU nəzdində SDTK)	184
49. Qurbanov Ü.X. Karbon neqativ şirkətlər; qlobal trendlər və təcrübələr (AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu)	187
50. Qurbanova İ.M. Gənclərin məşğulluğunun təmini dayanıqlı iqtisadiyyatın əsası kimi (AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu)	191
51. Qurbanova R.V. Azərbaycanda bərpa olunan enerji potensialı və dayanıqlı enerji inkişafının perspektivləri (SDU)	196
52. Qurbanzadə N.V., Məcidli T.Ə., Zülfəliyev C.A., Nuri N.B., Mehdiyev D.Ə. Sənaye sahələrində müasir marketing alətlərinin rolunun effektivliyinin ölçülməsi yolları (AzTU)	200

53. <i>Mehdizadə M.M.</i> Azərbaycanın təbii sərvətləri və ölkənin dinamik inkişafında onların rolu (<i>UNEC</i>).....	204
54. <i>Məmmədova S.A.</i> Türkdilli dövlətlərin təbii sərvətlərindən istifadənin inkişaf strategiyaları (<i>BSU</i>).....	208
55. <i>Məmmədova S.T.</i> Müəssisələrdə yaşıl bacarıqların formalaşması imkanları (<i>SDU</i>).....	211
56. <i>Məmmədova Ş.S.</i> Resurs iqtisadiyyatı, milli sərvət və davamlı inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi (<i>SDU</i>).....	214
57. <i>Muradov N.H.</i> Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı yaşıl iqtisadiyyatın mühüm tərkib hissəsi kimi (<i>AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu</i>)	219
58. <i>Musayeva F.M.</i> İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə investisiya-maliyyə infrastrukturunun gücləndirilməsi yolları (<i>ADNSU</i>).....	222
59. <i>Nəsibova Z.C.</i> Qarabağ iqtisadi rayonunda yaşıl enerji infrastrukturu-yaradılması istiqamətləri (<i>AKU</i>)	227
60. <i>Nəsirova O.A.</i> Müasir dövrdə kənd təsərrüfatının sosial-iqtisadi əhəmiyyəti və prioritet rolu (<i>AzMIU</i>)	229
61. <i>Niftiyev F.Q.</i> Ölkədə sosial bərabərlik və iqtisadi inkişaf: məşğulluq və sosial qeyri-bərabərliyin əsas problemləri (<i>“Tərəvəzçilik Elmi Tədqiqat İnstitutu” publik hüquqi şəxs</i>).....	232
62. <i>Rəsulov V.H., Piriyyəva N.R.</i> Maliyyə ehtiyatlarının yaradılması investisiya siyasətinin bir istiqaməti kimi (<i>SDU nəzdində SDTK</i>).....	235
63. <i>Sadiqova A.V., İbrahimova N.V.</i> Türkdilli dövlətlərdə sənaye sahələrində ağıllı texnologiyaların tətbiqi və iqtisadi tənzimlənməsi (<i>ADNSU</i>).....	238
64. <i>Seyidova S.R.</i> Azərbaycanın təbii sərvətlərindən istifadədə rəqəmsallaşma və dayanıqlı inkişaf strategiyaları (<i>SDU</i>)	242
65. <i>Sultanova R.P.</i> Azərbaycanın sənaye müəssisələrində innovasiya-ların idarə olunma mexanizmi (<i>AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu</i>)	245
66. <i>Şirinova R.V.</i> Təbii sərvətlərdən səmərəli istifadənin dayanıqlı inkişaf istiqamətləri (<i>AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu</i>)	248
67. <i>Şükürova E.H., Rəhmanova L.R.</i> Müasir şəraitdə müəssisənin maliyyə strategiyasının formalaşdırılması istiqamətləri (<i>SDU nəzdində SDTK</i>).....	251
68. <i>Efəndiyev F.E., Khasiyeva M.R.</i> Current status and general framework of supply chain implementation in Azerbaijani companies (<i>UNEC, AzTU</i>)	255
69. <i>Hüseynov G.S., Hüseynzadə G.G.</i> Risk analysis in the field of natural monopolies (<i>SDU</i>)	259
70. <i>Talibov J.Sh., Hüseynova Kh.Z.</i> Information technology problems in supply chain management system (<i>AzTU</i>)	261
71. <i>Амиров И.Б.</i> Возможности использования альтернативных источников энергии в Нахичеване (<i>SDU</i>).....	264
72. <i>Гасымов С.Б., Караев Н.Э.</i> Формы и виды государственного финансового контроля (<i>OYU</i>).....	269

III BÖLMƏ: YAŞIL İQTİSADİYYATIN STRATEJİ DAYANIQLIĞA İNTEQRASIYASI

73. <i>Abdullayev R.E.</i> Yaşıl iqtisadiyyat modelinə keçid kontekstində yaşıl maliyyənin təsirinin dəyərləndirilməsi (<i>AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu</i>)	274
74. <i>Allahverdiyev E.Q.</i> Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyat quruculuğunda orqanik kənd təsərrüfatının strateji əhəmiyyəti (<i>AKU</i>)	278
75. <i>Aslanzadə İ.A., Soltanova H.B., Hədiyeva A.İ.</i> Yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf perspektivləri (<i>AzTU</i>)	281
76. <i>Bağirova N.C.</i> Rəqəmsal iqtisadiyyatın korporativ maliyyə elementlərinə təsiri (<i>SDU</i>)	284
77. <i>Balayeva X.İ.</i> Yaşıl iqtisadiyyat kontekstində aqrar sektorun dayanıqlı inkişaf imkanları (<i>BDU</i>).....	288
78. <i>Bədəlzadə A.İ.</i> Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında regionlarda insan kapitalının potensialının gücləndirilməsi yolları (<i>ADNSU</i>)	291
79. <i>Binnətov Y.C.</i> Yaşıl iqtisadiyyatın strateji əhəmiyyəti və inşaatda ekoloji davamlılıq (<i>AzMIU</i>)	294
80. <i>Cəmilzadə Ş.V.</i> Rəqəmsal və yaşıl iqtisadiyyatların integrasiyasının dayanıqlı inkişaf baxımından faydaları (<i>SDU</i>).....	298
81. <i>Əhmədova Ə.Ə., Kərimova F.H.</i> İnvestisiyaların xüsusiyyəti və iqtisadi inkişafda onların rolu (<i>ADNSU</i>).....	302
82. <i>Əhmədova T.M., Bağirova Ş.V.</i> Rəqəmsal texnologiyaların yaşıl iqtisadiyyatın inkişafına təsirlərinin qiymətləndirilməsi (<i>SDU, LDU</i>).....	307
83. <i>Əlizadə Ü.Ç.</i> Yaşıl iqtisadiyyat quruculuğunda sənaye sahələrinin innovasiyalaşdırılmasının strateji əhəmiyyəti (<i>AKU</i>)	311

84. Əlizadə Ş.İ. Yaşıl iqtisadiyyat və yaşıl tikinti: dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi yolu (<i>AzMIU</i>)	314
85. Əliyev E.M. Yaşıl investisiyalar və onların tətbiq sahələri (<i>Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi</i>)	317
86. Əliyeva Ş.İ. Beynəlxalq şirkətlərdə maliyyə və investisiya resurslarının tərkibi və strukturunun analizi (<i>SDU</i>)	322
87. Əzizzadə M.F. Yaşıl iqtisadiyyat kontekstində Azərbaycanda kimya və neftkimya kompleksindən səmərəli istifadə edilməsi problemləri (<i>ADNSU</i>)	326
88. Əmiraslanova D.Ə. Rəqəmsal iqtisadiyyat ekoinnovasiyaların inkişafının aləti kimi (<i>SDU</i>).....	329
89. Əvəzov Y.Ə. Regionlarda yaşıl iqtisadiyyat quruculuğunda sahibkarlığın gücləndirilməsində təşkilati-iqtisadi və maliyyə mexanizmlərinin tənzimlənməsi (<i>AKU</i>)	332
90. Hacıyeva L.E. “Yaşıl” iqtisadiyyatın formalaşdırılması (<i>ADU</i>)	335
91. Hacıyeva Z.E., Xudiyeva Ü.F. Kənd təsərrüfatında iqlim dəyişikliklərinə qarşı yaşıl iqtisadiyyat yanaşmaları (<i>SDU, BBU</i>).....	339
92. Həmidov H.S. Yaşıl iqtisadiyyat kontekstində aqrar sektorun inkişafında sığortanın rolu (<i>AKU</i>)	341
93. Həmidova A.M. Yaşıl iqtisadiyyatda rəqəmsal texnologiyaların rolu (<i>SDU</i>).....	344
94. Həsənlı Y.Ə. Qlobal kontekstdə yaşıl iqtisadiyyatın formalaşmasında aqrar sahənin səmərəliliyinin və ixrac potensialının artırılması problemləri (<i>AKU</i>)	348
95. İsgəndərova K.Y. Yaşıl tərəfdaşlıq və yaşıl transformasiya sahəsində irəliləyişlər (<i>SDU</i>)	351
96. İsmaylova L.F. Yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf (<i>SDU</i>)	354
97. Köçərli H.R. Azərbaycan kənd təsərrüfatında yaşıl iqtisadiyyatın təşəkkülü və təbii resurslardan istifadə strategiyaları (<i>SDU</i>)	356
98. Quliyeva M.G. Yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlılığı və integrasiya məsələləri (<i>SDU</i>).....	359
99. Məhərrəmov E.M. Postkonflikt ərazilərdə yaşıl iqtisadiyyatın formalaşmasında aqrar sahənin multiplikativ təsiri (<i>AKU</i>)	362
100. Məhərrəmov E.N. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında rəqəmsal mexanizmlərin strateji rolu (<i>ADNSU</i>).....	365
101. Məlikova L.Ə. Yaşıl texnologiyaların tətbiqinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri (<i>BDU</i>)	368
102. Məmmədov F.M. Azərbaycanda yaşıl investisiyaların davamlı inkişaf strategiyalarına integrasiyası: çağırışlar və perspektivlər (<i>Azərbaycan Universiteti</i>)	370
103. Məmmədova E.Ş., Muğamat X. Davamlı iqtisadiyyat və sosial rifahın təmin edilməsi (<i>SDU</i>)	375
104. Mirzəbəyov A.Ə., Əliyeva H.R. Yaşıl texnologiyalar və onların davamlı inkişafda rolunun qiymətləndirilməsi (<i>SDU, SDU nəzdində SDTK</i>).....	379
105. Mirzəyev E.M. İqtisadi dayanıqlılığın təmin edilməsində yaşıl iqtisadiyyatın formalaşmasının rolu (<i>AU</i>).....	384
106. Mustafayev A.M. Yaşıl iqtisadiyyat quruculuğunda strateji hədəflərin qiymətləndirilməsi (<i>AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu</i>)	386
107. Nəcəfova Ç.M. “Yaşıl iqtisadiyyat” dayanıqlı inkişaf strategiyasının modeli kimi (<i>SDU</i>)	390
108. Niftəliyev A.R. Regional səviyyədə yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında maliyyə-investisiya mexanizmlərinin rolunun qiymətləndirilməsi (<i>AKU</i>)	394
109. Rəsulova G.R. Azərbaycan iqtisadiyyatında yaşıl maliyyənin rolu və gələcək inkişaf istiqamətləri (<i>BBU</i>).....	397
110. Seyfullayeva T.R., Pənahova G.T. Yaşıl investisiyalar: ekoloji davamlılığının iqtisadi hərəkətverici gücü (<i>SDU</i>)	403
111. Şabanova A.E. Dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində risk menecmentin rolu (<i>AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu</i>).....	406
112. Şirvani K.V., Şirvani A.F. Yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf (<i>SDU</i>)	408
113. Tağıyeva A.V. İqtisadi inkişafda yaşıl iqtisadiyyatın rolu (<i>SDU</i>)	412
114. Vəliyeva L.M. Azərbaycanın yaşıl iqtisadiyyata keçidi və ekoloji davamlı inkişafın strateji istiqamətləri (<i>SDU</i>)	416
115. Yəhyayeva A.Y. Yaşıl iqtisadiyyat tərəqqi və sosial inkişafı dəstəkləyən bir sistem kimi (<i>SDU</i>).....	419
116. Yusifova K.X. Davamlı inkişaf və “yaşıl” iqtisadiyyat (<i>ADU</i>).....	423
117. Zamanova N.İ. Yaşıl iqtisadiyyat ekosistemin tarazlığı (<i>ADPU</i>)	426
118. Bakhshaliyeva A.A. Development of green economy in Azerbaijan (<i>ADPU</i>)	429
119. Hüseynova U.Y., Gasimzadeh A. Trends in digital and innovative development of international oil and gas companies (<i>ADNSU</i>)	433
120. Məmmədov K.A. Water resources as green environment (<i>ADPU</i>)	440

121. Мамедов Я.А. Современные вызовы и приоритеты развития зелёной экономики в Азербайджане (<i>AR ETN İqtisadiyyat İnstitutu</i>)	442
122. Мирзазаде Л.Ф. Инициатива зелёной экономики в устойчивом развитии Азербайджана (<i>Национальная Академия наук Институт Философии и Социологии</i>).....	446

ONLAYN BÖLMƏ

123. Abbasova-Zeynalova N.N. Yaşıl iqtisadiyyatın sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təsiri (MDU)	449
124. Əlizadə E.B. Türkdilli dövlətlərdə enerji resurslarının səmərəli idarə edilməsi və regional əməkdaşlığın rolu (ADPU-nun Ağcabədi filialı)	451
125. Gülləliyev M.G. Post-konflikt ərazilərə qayıdışın əmək bazarına təsirləri: sistem dinamikası yanaşması (ATU)	454
126. Hacıyeva N.A., Məmmədova A.V. Davamlı inkişafın təminatında yaşıl iqtisadiyyatın rolu (ATU).....	458
127. İsgəndərov M.N. Qarabağ iqtisadi rayonunda yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlılığa interqasiyası prosesində hidroponik əkinçilik sistemlərinin tətbiqi imkanları (<i>Qarabağ Universiteti</i>).....	461
128. İsmayilova A.İ., İsmayilova İ.Ş. Yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlılığa integrasiyası (MDU).....	467
129. İsmayilova G.M. Qlobal yaşıl iqtisadiyyat: anlayışların, təriflərin, ölçmə metodologiyalarının və onların qarşılıqlı əlaqələrinin icmal (MDU).....	469
130. Kərimova M.A. Yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlılığında maliyyələşmənin zəruriliyi (MDU)	472
131. Qasımov C.Y. Naxçıvan Muxtar Respublikasının azad iqtisadi zona olaraq perspektivləri (NDU)	476
132. Qəhrəmanova Z.N. “Orta Dəhlizin” türk xalqlarının ictimai-siyasi həyatında əhəmiyyəti (ADAU)	480
133. Quliyev A.Ə., Səfixanov E.R. İqtisadi resursların idarə edilməsi: riyazi modellər və optimallaşdırma yanaşmaları (LDU)	483
134. Mahmudova S.V., Vəliyev K.X. Kritik informasiya infrastrukturunda kibertəhlükəsizlik arxitekturasının dayanıqlılığının qiymətləndirilməsi (NDU).....	487
135. Mehdiyeva G.Y. İqlim dəyişmələrinin elektrik enerjisi tələbinə təsirinin müqayisəli qiymətləndirilməsi metodları (ATU).....	494
136. Mustafayeva L.Ə. Türkdilli ölkələrdə yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlılığa təsiri və inkişaf perspektivləri (ADPU-nun Şamaxı filialı)	498
137. Nadirova A.İ. Yaşıl iqtisadiyyatın strateji dayanıqlılığı: qarışıq maliyyə strategiyaları indekslərinə daxil olan şirkətlərin analizi (MDU).....	503
138. Visali R.F., Allahverdiyeva Z.C., İmamquliyeva M.M., Kamalov R.S., Əliyeva D.İ. Çörək məmulatları istehsalında bioloji fəal əlavələrin tətbiqi (ADAU)	506
139. Ahmet Turan. Turkic states and nuclear energy: cooperation potential or threat to Russia? (Inonu University).....	509
140. Ekberova S.Y. Mayınların və patlamamış mühimmatların çatışma sonrası alanların yenidən canlandırılmasına etkisi (MDU).....	511
141. Ibrahimov E.Y. Strategic goals to be followed for the transition to a green economy (NDU)	516
142. Ozan Akdağ. Şebekelerinin yeni analitik model ile deprem gibi doğal afetlere karşı güçlendirilmesi (Malatya Turgut Özal Üniversitesi)	519
143. Selim Demez. Dış ticaret ekonomik büyüme ilişkisi: Türk devletleri (Malatya Turgut Özal Üniversitesi).....	524
144. Sultanov F.O. Accounting in the context of sustainable development: the role of global reporting standards for green economy in Azerbaijan. (<i>Qarabağ Universiteti</i>).....	526
145. Yusuf Yurdigül, Taylan Yiğit Kandemir. Amerika'nın yeni vergi politikalarının türk medyasına yansımaları (<i>Atatürk Üniversitesi, TRT</i>).....	531
146. Yusuf Yurdigül, Taylan Yiğit Kandemir. Dijital medyada ekonomik panik ve yatırım söylemleri: altının yükselişi üzerine youtube içeriklerinin analizi (<i>Atatürk Üniversitesi, TRT</i>).....	532
147. Айдарбекова Ж.А. Кодекс этики в сфере искусственного интеллекта (<i>Ошский государственный университет</i>).....	533
148. Исраилов Т.М., Бактыбекова А.Б., Абытова У.А. Пайда гана алып келген биологиялык активдер: таануу, баалоо жана эсепке алуу (<i>Ош мамлекеттик университети</i>)	538
149. Мырзаibraимова И.Р., Раимбердиев Б.С. Экологический учет в условиях цифровизации: новые возможности и вызовы (<i>Ошский государственный университет</i>)	544
150. Тойчубекова Г.К. Ош шаарынын турмуш – тиричилик калдыктарын жөнгө салуудагы экономикалык көйгөйлөрү (<i>Ош мамлекеттик университети</i>).....	552

151. Шайбакова Э.Р., Давыдов Д.В. Роль и место киберстрахования в системе экономической безопасности (<i>Уфимский государственный нефтяной технический университет</i>).....	557
152. Юсупов Г., Мамедов Дж. Зеленый туризм: климатические изменения, устойчивое развитие сельских территорий (<i>Qarabağ Universiteti</i>).....	561